

लक्ष(कु)चः । पुं । लक्षकहवे । शान्तिं गीह, उहृशं गीह, डेटो गीह । र.मा. हिं बडहर । लक्षचो लक्षक इति । तत्पथ्यायाः,—ऐरावतः अन्नकः मिश्रकः कपायी दृढवस्त्रकः लक्षः काश्याः शालः शूरः शूलकस्यः यस्मिन्फलः । र.सा.सं. हिङ्गुलशोधने । गुणाः—स्वरे तिक्तः कपायीणः लघुः कफघ्नः दाही मलसंयापकश्च । रा.नि.व.१ । “आमं लक्षचमुष्यं गुहं विष्टभक्तया । मधुरश्च तथास्त्रं दीपवितपरक्तघ्नत् । शुक्राग्निनाशनं वापि मेमयीरहितं व्यतम् । सुपक्तं तसु मधुरमन्नचानिल-पित्तघ्नत् । कफवह्निकरं रुच्यं हृद्यं विष्टभक्तश्च तन् ॥” भा. ।

लक्षकः । पुं । जीर्णवस्त्रखण्डे । नेक्फु । अम. । अलक्षके । आलता । श.र. ।

लक्षकर्म (न्) । स्त्री । रक्तशंलीषे । श.च. ।

लक्षणः । पुं । नेत्रवर्त्मगतदोषविशेषे । लक्षणं —“अपाकः कठिनः शूलो यस्मिन्संभवोऽप्येव । सकण्डः पिच्छलः कोलप्रमाणो लक्षणसु च ॥” श.च.३३. ।

लगुडः । पुं । करवीरहवे । वै.निघ. । दण्डे । शोठी । अम. ।

लग्निका । स्त्री । नषिकायाम् । अ.टी. ।

लघुः । वि । रोगसुक्ते । रा.नि.व.२० । आकाश-गुणभूमिषु वायुमिगुणमहले च । तद्दृष्ट्या,— लघु पथ्यं परं प्रोक्तं कफघ्नं शीघ्रपाकं च ।’ स. । स्त्री । श्लेष्मायाम् । पिङ्गि शीरु । प.उ. । च.द.भा.व्या.चि.ए.कादशशतिकासहाप्र.तैले । स्त्री । आमलके । शुकदमे । रा.नि.व.१२ । देर्गासूत्र-कृष्णामुहणि. से. ।

लघुकाणः । पुं । गृहजीरके । वै.निघ. ।

लघुकाण्टका । स्त्री । लज्जालौ वज्जालौ । वै.निघ. ।

लघुकार्कान्तुः । पुं, स्त्री (सूः) । भूमिघदरे । श्रेटेः कृष्ण । वै.निघ. ।

लघुकार्णी । स्त्री । मूल्यायां । भूर्जी । वै.निघ. ।

लघुकामः (यः) । पुं । खाने । तिका. । श.र. ।

लघुकामस्यः । पुं । कदफलहवे । रा.नि.व.१ ।

लघुगर्गः । पुं । गर्गरमक्ये । शीघ्रं गीह । विकण्टकमक्ये । टिगुणं गीह । तिका. ।

लघुगोधूमः । पुं । क्रुशगोधूमे । छोटि गंम । मं कीटागोह । गुणाः—विश्वः शुक्रः हृद्यः कफघ्नः आमदोषघ्नः पलकरः मधुरः वीर्यगुण्दिद्य । रा.नि.व.१६ ।

लघुचन्द्रजम् । स्त्री । काठागुरणि । वै.निघ. ।

लघुचिर्मटौ (भिंटा, टिका) । स्त्री । चिर्मटौ-विशेषे । खगेवांरी । छोटि कौरूप वा शीथल शर्मा । रा.नि.व.७ ।

लघुचेतकी । स्त्री । बालहरीतका । वै.निघ. । शभ-रक्तातिसा पि. ।

लघुच्छदा । स्त्री । मधुशतावथ्याम् । वै.निघ. ।

लघुज(ङ्ग)लः । पुं । लावपचिपि । तिका. ।

लघुदन्ती । स्त्री । क्षुद्रदन्त्याम् । छोटि मूली । तत्पथ्यायाः,—विश्वत्या उडुस्वरपथीं परस्त्रफला शीघ्रा श्वेतघण्टा घृणमिया वाराहाची निङ्गुभाः मङ्गलकः । गुणाः—दन्तीहयं सरं पाके रसे च कटु दीपनं । गुदाङ्गुरामश्लेष्मकण्डूक्षु-विदाघ्नत् । तीक्ष्णो ह्नि पिनासकफशोथोदर-किगीन् ॥ क्षुद्रदन्तीवीजगुणाः—रसपाकयोर्निधुरं शीतलं विष्णु वशीधकं शलशोध-कफघ्नम् । “अथपाली दन्तवीजं विख्यातं तिन्त्रिङ्गीफलम् । जयपाली शुक्रः क्षिग्धी रेची पित्तकफापघ्नः ॥” भा. । लघुद्राक्षा । स्त्री । काकीलीद्राक्षायाम् । किशुमिम् । रा.नि.व.११ ।

लघुनाम (न्) । स्त्री । अगुरणि । श.च. ।

लघुनिदानम् । स्त्री । सुरजितकत संघित-निदाने । अर्थे ।

लघुपञ्चमूलम् (सौ) । स्त्री, स्त्री (सौ) । खल्पपञ्चमूल्याम् । शालपर्णीइन्द्रिपर्णीहृदनीकण्ड-कारीगीश्वरकतकपायि । रा.नि.व.१२ । च.द.ज्व. पि. । गुणाः—पञ्चमूलं लघु खादु बल्यं पिना-निलापघ्नं । नाशुष्यं हृद्यं यादि ज्वरशासागमरी-प्रणत् ॥” भा. ।

लघुपत्रः (काः) । पुं । गुणारोचन्याम् । श. च. । शिशुहवे । वै.निघ. ।

लघुपत्रफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
रा.नि.व.११ ।

लघुपत्रौ । स्त्री । अश्वत्थीहृत्वे । श्रद्धा अर्थे ।
रा.नि.व.११ ।

लघुपर्णिका (र्णी) । स्त्री । नृत्त्यायाम् । रा.
नि.व.३ । अतमसुल्याम् । रा.नि.व.४ ।

लघुपर्वा (र्ण) । पुं । उद्गुम्बरहृत्वे । रङ्गदुम्बर ।
वै.निघ. ।

लघुपाकः । वि । पाकलघौ । स च वडविष्णुव-
नया माधतकीपेन च त्रैयः । म.सु.४१ष. ।

लघुपाकी (रन्) । पुं । चीनघान्ते । टिने
शान । प.सु. ।

लघुपाण्डुरपुष्पकः । पुं । हीपान्तरखर्जूरि-
कायाम् । वै.निघ. ।

लघुपिच्छिलः । पुं । भूकर्वुदारहृत्वे ।
दाक्षिण ग्रीह । रा.नि.व.१० ।

लघुपुटम् । स्त्री । शीपघपाकारं कपीतपुटाख्यं
पुटमेतं ।

लघुपुष्पः । पुं । भूमिकदम्बे । कूट्निने ।
रा.नि.व.८ । स्त्री (पा) । स्रष्टकैतयाम् । वै.निघ. ।

लघुफलः । पुं । लघुदुम्बरे । छोटि डुम्बर ।
वै.निघ. ।

लघुवदरः । पुं । चद्रफलवदरहृत्वे । डेना
दुल, नेटो दुल । स चद्रवीरि । कं किचय-
तव । तत्पठ्यायाः,—सूक्ष्मपत्रः सूक्ष्मफलः बहुकरः
दुस्संगः सधुरः । गुणाः—पक्वं मधुरान्नं रुच्यं
कफघातघ्नं क्षिप्तं कृमिकरम् ईपत्पितदाहघ्नञ्च ।
रा.नि.व.११ ।

लघुवदरी । स्त्री । भृवदर्याम् । नेटो दुल ।
रा.नि.व.११ ।

लघुनाम्नी । स्त्री । चद्रनाम्नीरुपे । छोटि
ब्राह्मी शब्द । नं वावि, किर्तुब्राह्मी । तत्पठ्यायाः,
—अलीहवा मृज्जपवा । गुणाः—विक्लरसा उष्णा
पक्विभातासमीफली च । रा.नि.व.५ ।

लघुभण्टी । स्त्री । विद्योटेके । ठेठेठे ।
वै.निघ. ।

लघुभूतद्वयः । पुं । मूकर्वुदारहृत्वे ।

लघुमन्थः । पुं । चद्रामिन्थरुपे । छोटि
गुणितौ । रा.नि.व.८ ।

लघुमांसः । पुं । तित्तिरिपत्तिपि । तित्तिर
शौथौ । तिका. ।

लघुमांसी । स्त्री । मूकजटानांशान् । श्रु-
नांशौ । रा.नि.व.१२ ।

लघुमूलकम् । स्त्री । जम्बमूलके । त्रिपाल-
मूलके । मा. ।

लघुलता । स्त्री । कारवेलके । उच्छे ग्रीह ।
अननायाम् । अनशुभूल । वै.निघ. । क.द. ।

लघुलयम् । स्त्री । वीरपमूले । वेगात्र मूल ।
अम. । पोतीशीरे । वै.निघ. वा.व्या.वि.एलादिहैले ।

लघुग्राहः । पुं । चद्रग्रहः । छोटि शौथ ।
वै.निघ. ।

लघुगीतः । पुं । श्रुतुहृत्वे । वै.निघ. ।

लघुगोत्रुः । पुं । श्रुतुहृत्वे । वै.निघ. ।

लघुज्ञेष्मातकः । पुं । श्रुतुहृत्वे । वै.निघ. ।

लघुसदाफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
छोटि डुम्बर । रा.नि.व.११ ।

लघुमीमवल्ली । स्त्री । लघुचीमलतायाम् ।
अम. वानहैराहृत्वे । वै.निघ. ।

लघुहस्तः । वि । चित्रकारिणि ।

लघुहेमदुग्धा । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
छोटि डुम्बर । रा.नि.व.११ ।

लघुदुम्बरिका । स्त्री । लघुदुम्बरहृत्वे ।
छोटि डुम्बर । गुणः—रसवीर्यविपाकेषु उद्गु-
न्वरादीपहीनगुणा । रा.नि.व.११ ।

लघुानन्दरसः । पुं । पाण्डुविकारि रसः ।
पाठः—“पारदं गन्धकं शौहं विपत्तमकमेव च ।
सुनांशं मरिचलाटी टङ्गपञ्च चतुर्गुणं । भद्रराज-
रसैः सम भावनाशास्त्रवैतसैः ।” गुञ्जाहृत्वं नावा,
पर्येन सह द्वयः । र.सा.सं । वातप्याधुक्ते
अस्मिन् रसे भद्ररसैः पञ्च भावनाः, दाडिमरसेन
च षटोकरणमिति विद्वेपः ।

लघुारम्वधः । पुं । आरम्वधश्चविश्वे । छोटि
सोनांश ।

लघुी । स्त्री । हृत्तिकीख्याम् । जाम्बोनी ।
म.द.व.६ । शृङ्गायाम् । पिड्डिर । रा.नि.व.१२ ।

लङ्गा । स्त्री । शिम्बीधान्चविश्वे । ठेठेठे ।
सं मटुराचपटा । कं छाक । तत्पठ्यायाः,—

करालचिपुटा काष्ठिका रुचयामिका । गुणाः—
रुच्या हिमा गौल्या गुहः पित्तघ्नी वातकरी च ।
रा.नि.व.१६। सूक्ष्मायाम् । कुमरिचि । गङ्गात्रिष्ठ ।
वै.निघ. । शाखायां । नै. । कृष्णचणके । प.सु. ।

लज्जाधिपेश्वररसः । पुं । कुष्ठाधिकारे रसः ।
पाठः—“सूताभगुलभयानि गन्धं तालं शिलाजतु ।
अम्बवेतसतुल्यांशं चान्ने न मर्दयेत्ततः । मध्वाज्याभ्यां
घटीं कार्यां हिगुल्लं भक्षयेत् सदा..... ।
विफलानिम्बमन्निघापटीलमूलकं वचा । कटुकौ
रजनौ तुल्यं क्वाथोऽयमनुपानतः ॥” रस.र. ।

लज्जा(ङ्गे)पि[यि,रि]का । स्त्री । पृष्ठायाम् ।
पिप्लिङ्गं भाक । श.र. ।

लज्जास्थायी । पुं । सुहृमेदे । लङ्गामिङ् ।
श.च. । “लज्जास्थायी राजवची भद्रचूडो
विश्राकरः ।”

लङ्गेश्वररसः । पुं । कुष्ठाधिकारे रसः । पाठः
—“मद्य सूताकांठीहानां कृष्णाम्बकटङ्गयाम् ।
कुष्ठतुल्यकतुल्यांशं सर्वं धुसूरजैर्द्रवैः । दिनकं
तघटीं कुर्यात् सापमाचक्ष भक्षयेत् । रसो लङ्गेश्वरी
नामा प्रभूतमण्डलप्रणुत् ॥” रस.र. ।

लङ्गितम् । स्त्री । अश्वस्य रोगमेदे । लघुचं
यथा—“लङ्गितं द्विविधं प्रोक्तं मूनिभिः शास्त्र-
कोविदैः । एकं वातादिभिर्दोषैः द्वितीयश्चाभिघात-
जम् । उरसा बाहुना चाथो कानुवहातिकेषु च ।
कूर्शे न च खरायोष मण्डुक्वा चापि लङ्गति ॥”
श.द.३२५. ।

लङ्गूलम् । स्त्री । लाङ्गुली । उषा. ।

लङ्गुलालुकाम् । स्त्री । रङ्गेष्टाली । गान्
ध्यान् । तिका. ।

लङ्गुनम् । स्त्री । लघुभोजने उपवासं वा ।
उपौष । नै. । शरीरलाघवकरे द्रव्ये कर्माणि
वा । सु. । कर्षणे । यथाह—“चतुःप्रकारा
संशुद्धिः पिपासा भावतातपी । पाचनान्मुपवासस्य
व्यायामस्येति लङ्गुनम् ॥” लाघवकरे विधौ ।
सि.यो.श्रीतीर्ण.चि.श्रीकण्ठः ।

लज्जाकारिका । स्त्री । लज्जालुकावतायाम् ।
श.ना. ।

लज्जका । स्त्री । वनकार्पायाम् । वै.निघ. ।

लज्जारी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । वै.निघ. ।

लज्जा । स्त्री । श्रेतलज्जालुकायाम् । श्रेत

लज्जावती लता । रा.नि.व.५ । वराहक्रान्तायां ।
वराहक्रान्ता । च.द.त्रयशीघ्र.चि. भेष.वृहत्खदिर-
वटी । चपायाम् ।

लज्जालु । पुं, स्त्री । (Mimosa pudica.)

The sensitive plant. सूनामंख्यातसुप-
विशेषे । लज्जावती, बाङ्गूर । नं लानालु ।
तत्पर्यायाः,—कन्दिरी रक्तपाटी शमीपता सङ्का
खदिर-पविका सङ्कीचनी समङ्गा नमस्कारी
प्रसारिणी सप्तपर्णी खदिरौ गण्डमालिका
लज्जाकारिका लज्जा लज्जिरी सङ्गलज्जा अखरीविनी
रक्तमूला । ताममूला खगुता अङ्गलिकारिका
महामौला वशिनी महोषधिः । र.सा.सं.रसायने ।

गुणाः—कटुः शीता पिघामिसारघ्नो शोफदाह-
त्रसथासत्रणकुष्ठकफाघ्नो च । अपिच—लज्जालुः
शोतला तिक्ता कषयाया कफापिचञ्जित् । रक्तपित्त-
मतीक्षार्थं योनिरोगान् विनाशयेत् ॥ “लज्जालु-
विपरीतान्या सख्यसुपवृद्धदला । विपरीत्या तु
लज्जालुर्लभिधाने प्रयोजयेत् ॥” “लज्जालुर्विपरीत्या
तु कटुवृणकफापनुत् । रसे नियामकस्यैव गाना-
विज्ञानकारकः ॥” रा.नि.व.५ ।

लज्जालुका । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् ।

लज्जिका (नी) । स्त्री । लज्जालुकावतायां ।
बाङ्गूरु । रा.नि.व.५ । र.सा.सं. ।

लज्जिरी । स्त्री । लज्जालुकायां । रा.नि.व.५ ।

लज्जः । पुं । पादशाखायाम् । कच्छ । इ.च. ।

लटपर्णम् । स्त्री । त्वचि । शुद्धशुक् । रा.नि.
व.१२ ।

लटपत्रकः । पुं । प्रतदपत्तिविशेषे । च.सु.२०५. ।

लटः । पुं । अश्वे । उषा. । स्त्री (ट्टा) । करङ्गमेदे ।

नाटिकुरक्ष । तिका. । कुष्ठमहवे । इ.प. ।
थाम्यचटके । नै. । च.सु.३०५. । वमरे ।

लठम् । स्त्री । विडायाम् ।

लड्डुकः । पुं । मिष्टानमेदे । बाङ्गु । गुणाः—
“लड्डुकी दुर्गरः परः ।” राज.३५. । “तैलेन
हविषा पक्वं भवेत् चूर्णस्य लड्डुकः ।” श.च. ।

लण्डम् । स्त्री, स्त्री (ख्वा) । पुरीषे । बाङ्गु ।
भूरिप. ।

लता । स्त्री । बह्याम्, -गुडुष्यादौ । लता ।

लतापत्रगुणाः—कटुण्यं कफवातहरम् । तद्वीर्यं

दीपनं पयं गृह्युद्रविपत्रव । रा.नि.व.८ ।
 लताकस्तूरिकायाम् । गृतादशुद्धो । हिं सुपक्-
 दाना । भा.उ.वा.श्री.चि. । "लताकस्तूरिकापि
 च ।" च द.वा.आ.चि.ना.हा.गुण्यतेति । "कक्षीयका-
 गुरुलता ।" काठशास्त्रियायाम् । रा.नि.व.१२ ।
 मन्निष्टायाम् । च.सू.१५ । च.द.ग.भांधिकारि ।
 टुकायाम् । च.सू.१५ । र.स.र.भा.व.चि. ।
 "काशीयकस्तुताचोस्त्रि ।" प्रियङ्गी । च.म । वा.
 २.५५ । च द.ग.भांधिकारि । च.ट.व.प.श्रीचि. ।
 अदकारिवायां । भा.पु.भ. । Sec जनना ।
 लीतिप्रतीकतायां । द.वा.रु.पु.के । वा.आ.द.ग.
 नूलादितेति । स्युःकायां । जन. । यं तद्युक्तिायाम् ।
 कातीपुपत्रवे । र.व.पा.ट.व.व. । वै.निघ. । माधवी-
 लतायां । से. । वै.वर्त.पु.लायां । रा.नि.व.६ ।
लताक्षरञ्जः । पु । वक्षीकरञ्ज । गृता-
 कश्चात् । च.द. सागरगोटी । हिं कश्चकरञ्ज ।
 तनुपस्थादाः,—टुम्यमः बोराकाः बज्जबोजक.
 कुवेराद्यो घनदाद्यो कश्चकरञ्जः । गुप्ताः—"लता-
 करञ्जवत्तु कटुप" कफभातगुत् । तर्दीजं
 दीपनम्यथं गृह्युद्रव्यधामपद्यम् ॥" रा.नि.व.८ ।
लताकस्तूरिका (री) । स्त्री । (Hibis-
 cus Abelmoschus. Syn. Abelmos-
 chus moschatus.) Musk mallow.
 जनानाम्हातवदे । गृतादशुद्धो, कानि दशुद्धो ।
 हिं सुपक्दाना । तं तक्षीयकस्तु, कर्पूरवेत् ।
 ता. कटुकस्तूरी । दा. कस्तुरवेत् । तनुपस्थायां,
 —कटुः दक्षिणदेशजा । गुप्ताः—"लताकस्तूरिका
 तिक्ता स्वादो हृदा हिना लघुः । चक्षुष्या हृदयो
 स्त्रि कश्चावक्ष्यायरोगघ्नम् ॥" मा. । शोथला
 वत्तिशोथनी च । सु.सू.१६५ ।
लताह्वी । स्त्री । कर्षटगम्यां । कौटुङ्गाशु ।
 वै.निघ. ।
लताजिह्वः । पुं । नपे । श.ना. ।
लतातच् । पु । तालहवे । निम्बुहवे । श.ना. ।
 लताशालहवे । विका. ।
लतातालः । पुं । हिक्तालहवे । ह्यैतान
 ग्राह् । रा.नि.व.८ ।
लताद्रुमः । पु । लताशालि । र.ना. । तत्-
 पथायाः,—ताल्यः कश्कर्तः कृमिकः बन्धः दीपः ।
लतापनसः । पुं । तरन्मुञ्जलतायाम् । उन्नमुञ्ज
 ग्राह् । विका. ।

लतापर्णी । स्त्री । तालमूल्यां । मधुरिकायाम् ।
 बडेडो । वै.निघ. ।
लतापुष्पा । स्त्री । स्युःकायाम् । पिङ्गि शब्द ।
 श.र. ।
लताप्रतानिनी । स्त्री । शास्त्राप्रचयव्यवहा-
 याम् । जन. ।
लताफलम् । स्त्री । पटीमे । ब्रह्मवै. पु. ।
लतावृद्धतिका । स्त्री । वृद्धतोऽन्तायाम् ।
 वृद्धो । प.सु. ।
लताभद्रा । स्त्री । भद्रापीलतायाम् । शुक-
 लशुनिश । श.ना. ।
लतामणिः । पुं । प्रवाल । रा.नि.व.१३ ।
लतामरुत् । स्त्री । स्युःकायां । पिङ्गि । श.र. ।
लतामाधवो । स्त्री । माधवीलतायां । श.र. ।
लतायष्टिः (ष्टी) । स्त्री । कष्टिहायां । श.ना. ।
लतायावकम् । स्त्री । तरमकानि । शारा. ।
लतारसनः । पुं । नपे । शारा. ।
लतार्कः । पुं । इरित्पलायौ । जन. ।
लतालकः । पु । गजे । विका. ।
लतावृक्षः । पु । शतकीहवे । वै.निघ. ।
लतागङ्गतर् । पुं । लताशालहवे । विका. ।
लताग्रहः । पुं । शालहवे । श.र. ।
लताशरीरपः । पुं । वक्षीगिरिपे । प.सु. ।
लतिका । स्त्री । यमकस्तुतायाम् । व्याक. ।
लत्तिका । स्त्री । लघुगाम् । टिड्ढिस्त्री ।
 गोधायां । उषा. ।
लपनम् । स्त्री । सुखि । रा.नि.व.१८ । भापदे ।
लप्पिका । स्त्री । खाद्यविशेष । नोश्नितोत्तम ।
 करपविधिः—"गोधूमपिटे साम्येन घृतं न्यस्य
 सुभक्तं वेत् । शर्करां पिटमानेन समं तपत्रदि
 न्यवेत् । शीघ्रयिता ततो बन्धपूर्तां पिटे विनि-
 द्धिपेत् । मन्दाग्री निपचेतावञ्जलनीला हृतपुरेत् ।
 गृह्युद्रोफलचूर्णमेलागुच्छीमरीचिनिर्वाणाः । वैतकी-
 पत्रलक्ष्मण्यं च विशा द्रव्यां विधासवेत् कुशलः ॥
 पक्वा च रक्ततां याति पिडीत्यं भीरमोहनः ।
 शीतकान्तं तु मोक्षुष्यां परः प्रोक्तः सुखावहः ॥"
 वै.निघ. । कषवा,—सुनितां सुपिपा मर्दा ।
 शर्करां पयसि क्षिपेत् । तस्मिन् घनोक्तं न्यसेत् ।

लवङ्गं भरिचादिकं ॥ सिद्धेपा लखिका ख्याता
गुणास्तथा वशास्यहम् । लसिका हृदयी हया
बद्धा पिचानिलापहा । द्विधा श्लेषकरी गुर्वी
रोचनी तपनी परम् ॥ भा. ।

लम्फः । पुं । उद्गम्फने ।

लम्बः । पुं । बद्धे । लम्बः ।

लम्बकार्णः । पुं । अङ्गुलीलम्बे । श्रीकोष्ठ
गोष्ठ । रा.नि.व.८ । अशके । थंरुगोष्ठ । भा. ।
छानि । त्रिका । श्लेषविधि । रा.नि.व.१६ ।

लम्बदन्ता । स्त्री । सिंहलोपिपल्याम् । रा.नि.
लम्बवीजा । व.६ । See सिंहपिपली ।

लम्बनः । पुं । कफि । अ.च. ।

लम्बा । स्त्री । तिकतुष्ट्या । लक्षा त्रिंशोऽङ्गु
दीधितिकालावृत्तया । वा.सू.१५.अ.धा.व. । "लम्बा
गुह्यनसा तथा ।" सु.चि.१६.अ. । स्यावरविपान्त
गंतपत्रविधि । सु.कल्प.२.अ. ।

लम्बिका । स्त्री । सूक्ष्मिजायां । अविखिव ।
रा.नि.व.१८ । अ.र. ।

लम्बितम् । स्त्री । मांसधातौ । मांस ।
वै.निघं. । [त्रिका.]

लम्बी(स्वी)ष्ठः । पुं । उष्ट्रे । रा.नि.व.१६ ।
लयम् । स्त्री । उशीरे । वै.निघं. ।

ललज्जिह्वः । पुं । उष्ट्रे । कुकुरे । ने. । स्त्री
(ह्वा) । महासमहायाम् । रा.नि.व.४ ।

ललदम्बु । पुं । प्रथमेदे । लिम्बाके । जटा ।
को । उदकविगेषे । वै.निघं.द्वि.का.चि. ।

ललनः (ना) । पुं, स्त्री । सर्ज्जवे । धूने ।
शौल्लेन गोष्ठ । रा.नि.व.२।२३ । चारुचे ।
पिश्याग गोष्ठ । रा.नि.व.१।२।२३ । राले । धूने ।
रा.नि.व.१२ । बालके । रा.नि.व.१६ । स्त्री ।
जिह्वायां । ने. । त्रियाम् ।

ललनाप्रियम् । स्त्री । जौवेरे । वागां ।
रा.नि.व.१० । पुं । कदम्बवे । रा.नि.व.६ ।

ललाकाः । पुं । शिन्ने । अ.च. ।

ललाटा(क)म् । स्त्री । भाले । शृङ्गदंश,
रुपाण । रा.नि.व.१८ । अशकललाटी । अ.र. ।

ललाटरेखा । स्त्री । दीर्घजीवनसूचककपालख-
रेखायाम् ।

ललाटास्थि । स्त्री । कपालास्थिहये । अ.या.
७.अ. । [बालधौ । ने. ।

ललामम् । स्त्री । अथ । अङ्गे । चिह्ने ।
ललितः । पुं । तन्नामा ख्याते अर्शोऽद्भुतविशिषे ।
ललितम्—“शुद्धारात् इष्टदेशे लायते पाण्डुरा-
ङ्गुराः । ललितोऽसी.....॥” निदा. ।

ललिता । स्त्री । कम्बुयाम् । शृङ्गनाडि ।
रा.नि.व.१२ । ललाककुयाम् ।

लवम् । स्त्री । जातोफले । अ.च. । लामज्जके ।
लवङ्गे । रा.नि.व.१२ । पुं । लावपविधि ।
चतुर्थेभाने । मि.कि. । से.प.२.स.वसन्तकृतमाकर-
रस । छेदने । लेश । त्रिका. ।

लवङ्ग(क)म् । स्त्री । (Caryophyllus aro-
maticus.) Cloves. खनामख्यातपण्डुरव्ये ।

मलकस हीपजहचस पुष्यवने । लवङ्ग । हिं
लोष्ठ । सं कं लवङ्गकलिका । फा. लौग, मेखक् ।

ता. किरम्वेर । तं लवङ्गलु । दा. लवङ् ।
तत्पूर्यायाः,—देवपुष्यं श्रोपुष्यं श्रीसंज्ञं लवङ्ग-
कलिका दिश्यं शिखरं लवं रविंरं यद्व्योहर

तोयधिप्रियं तीक्ष्णपुष्यं वारिपुष्यं चन्दनपुष्यं
शङ्करं नीलोष्णकसुमं दिश्यन्मं । गुण्याः—शीतलं

वित्तं चक्षुष्यं मकरोचनं विदोपन्नं तीक्ष्णं
शिरोरोगहरञ्च । रा.नि.व.१२ । कटुवित्तं कफघ्नं

लघु दधानं सुखदीर्घम्यस्रञ्च । सु.सू.४६.अ. ।
“आमानानाहशूलघ्नं लवङ्गं पाचनं लघु ।” राज.

३५. “लवङ्गं कटुकं वित्तं लघु नेत्रघ्नं हिमं ।
दोषनं पाचनं रुध्यं कफपिचानामाशक्तम् । द्रव्यां
छर्हिं तथाभानं श्लेमाय विनाशयेत् । कासं

श्रासञ्च हिक्काञ्च चयं चपयति ध्रुवम् ॥” भा. ।
लवङ्गकन्दपत्रा । स्त्री । लघुतालोशपत्ने ।
वै.निघं. ।

लवङ्गकलिका । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि. व.१२ ।
लवङ्गचतुस्रसमः । पुं । अतोसाराधिकारे
योगः । पाठः—“जातोफलं त्रिदशपुष्यसमन्वितञ्च
कौरञ्च टङ्गपुष्यं चरकैः प्रयुक्तं । चूर्णानि माचिक-
सितासहितानि लौहा सामासिधारमखिलं गुरु
हन्ति शूलम् ॥” रस.२. ।

लवङ्गतेलम् । स्त्री । लवङ्गोत्पले । तद्गुण्याः,
द्वेषपुष्पोद्भवं तैलमग्निहृदधातनाशनम् । दन्वैटस्य
चािर्घ्नं गर्भिण्या नसमापहम् ।

लवङ्गलता । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे । मय्य
गृहि । जयदेवः ।

लवङ्गादिचूर्णम् । स्त्री । राजयक्षाधिकारे
चूर्णशेषे । पाठः—“लवङ्गकक्रीलमुशोरचन्दनं
नतं सनीलीललीरकं समं । वृष्टिः सङ्गम्युत्तर
मृद्वेभ्रं कक्षा रुविद्यानलदं नहासुष्टं । अक्षीन्द्र-
लातोफलनंगलीचनान्निताटमाणं समम्रत्वाचूर्णितं ।
अरीचकं तर्पणमिद्रीपनं बलप्रदं हृष्यतमं
विदीपनतुः” वृष्टिः एलावीरं । अक्षीन्द्रम्
अनकसुष्टं । नहासुष्टं सुसक्तं । मृद्वं गुडत्वक् ।
नलदं कटामांशो । वातपित्ताधिके वज्रवले
सञ्चूर्णपिचया मधुराटगुणा । कफाधिके
चाग्निमान्द्ये च एकभागानेचद्याटगुने ति । अन्यत्
यहस्यधिकारे—“लवङ्गातिविषामुक्तं दिक् पाठाद्य
मादकौ । शीरक घातकौपुष्पं क्षीप्रेऽवश्यालकं ।
घान्कं नस्यं कं मृदो पित्तली विप्रमेयजम् ।
सनद्रायावयकश्च सैश्वर सरसाङ्गनं । सनभागानि
चैतानि महद्येभ्रातस्त्वितिः ।” रघु-२२ ।

लवणम् । स्त्री । चाररसद्वयविशेषे । द्रुप ।
हिं निनक् । तन्पय्यांयः,—पट्टः । तन्पयविधं—
शौवर्चल-सैश्वर-विहीरिद्र-सामुद्रमेदं । अम ।
सैश्वरशौवर्चलकाचविहगाटसामुद्रदीपेथीपररीमक-
निदंन नवधा । रा.नि.व.२० । तदंगः—सामुद्र-
सैश्वर विड रोनक-शौवर्च-ह-बुद्धिकामेदंन पट् ।
“लवणानि च कथने सामुद्रं सैश्वरं विडं ।
शौवर्चलं रोनकश्च बुद्धिकालवपन्नाद्य ॥” र.मा.
६ । तत्र सैश्वरं शीतरहमेदंन दिविध । गादलवर्षं
माकभरदेशे प्रविडं । एषां गुणाः सप्तपय्यांये
मृदाः । सैश्वरलवणे । वा.सू.१५५ । “कथलवप-
चैला ।” चारविशेषे । शौर्गात्र फ्रांद्र । च.द.
गु.पि. । “सलवणा दग्धा जन्तु पावित ।” पुं ।
पडुमान्तमरुते । स च सैश्वरादौ दृश्यते । गुणाः
“लवणे रचिद्रसोऽग्निदाथी पषनः स्वादुकरध
सारकथ । अतिहेवनती जराश्च पिच मितिनानच
हदाति कुठकारे ॥” रा.नि.व.२० । अपिच—
“लवणः हृदिनलीचरः माघनी दीपनः सरः ।
दिग्धी रुचिकरः सन्धी दृष्टिगुरुहरी लघुः ॥
अपिच—लवणः शीघनी रुच्यः पाचनः कफपित्तदः ।
पुंस्त्वान्तहरः कायमदिल्यसृष्टताकरः । शीघ्रति-
शुकीऽलपाकारपित्तकीटपयापहृत् ॥” राज. ।
दीनहरपित्तुपादयति कफप्रसेकं जनयति साहृद-

चापादयति स लवणः । सु.सू.२२५ । वि ।
लवणरसयुते । ने ।

लवणकिंशुका । स्त्री । मद्यञ्जीतिप्रतीलता-
यान् । दडु नटादृष्टौ । रा.नि.व.३ ।

लवणस्र (खा) निः । पुं । लवणाकरे ।
मरुतेश्च धनि । हे.च. ।

लवणलवणम् । स्त्री । स्वानामभिद्धे लवणशेषे ।
शौर्गात्रांन । तन्पय्यांयाः,—शौष्यलवणं लवणं
पट्टलवणं अक्षकायं । गुणाः,—चाराणं
कपायम् अमन्यम् । अग्रहदिकरुचः । रा.नि.व.२० ।
लवणलवणम् । स्त्री । विट्टसैश्वरपचकेपु ।
नेनस्रव, विष्टे, मृत्तन । “सैश्वरश्च विडुलैव रुच-
रुच ति मिश्रितः । अक्षयवयमाव्यातम्..... ।”
रा.नि.व.२२ । च.द.यहृषोचि ।

लवणहृद्यम् । स्त्री । शौवर्चलसैश्वरलवणे ।
मृत्तन ७ नेनस्रद । च.सू.२५ ।

लवणनित्यः । वि । नित्यं लवणरसास्त्रान-
शौष्टे । च. ।

लवणमेदः । पुं । लवणचारे । शौर्गात्र फ्रांद्र ।
वै.नि.घ. ।

लवणमदः । पुं । लवणचारे । शौर्गात्र फ्रांद्र ।
रा.नि.व.६ ।

लवणमेहः । पुं । मेहविशेषे । अत्र रोगी
विशदं लवणतुल्यं निहति । सु.नि.६५ ।

लवणयन्त्रम् । स्त्री । शीघ्रपवाकार्यलवणपूर्प-
यन्त्रविशेषे । “उहं तञ्जलहीनं चत् यन्त्रं उमर-
काहयम् । तयन्त्रं लवणेः पूर्पं लवणास्त्रनिती-
रितम् ॥”

लवणवर्गः । पुं । लवणचमूहे । “लवणानि च
कथने सामुद्रं सैश्वरं विडम् । शौवर्चलं रोनकश्च
बुद्धिकालवपन्नाद्य ॥”

लवणव्यापत् । स्त्री । अश्लय अतिमात्रलवण-
मलपजन्यव्यापदि । “प्रभूतं लवणं यस्तु मीजने
वाग्निनी भवेत् । केवलं वाततयाश्च व्यापत् कुमहती
भवेत् ॥” ज.द.६०५ ।

लवणस्कान्धः । पुं । पडुविधास्यापनेषु लवण-
वर्गीयद्रव्यकृतास्यापनविशेषे । च.नि.५५ ।

लवणचारः । पुं । शीघ्ररचारः । रा.नि.व.६ ।
लवण्या । स्त्री । बुद्धिकाया । हृदांगांनः ।

वै.निघ.२भ.वा. व्या.चि.। चाङ्गिंयां। आभङ्गम्।
लवणशाले। ज्योतिषतोलतायां। नडाङ्गुट्टेरी।
रा.नि.व.९। लवणघारे।

लवणाब्धिजम्। स्त्री। समुद्रजातलवणे।
रा.नि.व.६।

लवणारम्। स्त्री। लवणघारे। णोर्णात्र
फ़ात्र। रा.नि.व.६।

लवणार्जम्। स्त्री। लोणारघारे। रा.नि.व.६।

लवणो। स्त्री। पाटव्यफल-जातीय फलहृत्ते।
ढोना। तत्पर्यायाः—घोषजा चथिसा।

लवणोत्तमम्। स्त्री। सैश्वलवणे। र.सा.।
धि.थी.ज्व.चि.।

लवणोत्तमाद्यचूर्णम्। स्त्री। अर्शोविनाशकं
चूर्णम्। सैश्वलविकेन्द्रयवकरञ्जमूलमण्डापिचुमह-
मूलानां चूर्णं प्रथकं २ तो.। मासा ८ मापा।
अनु.तक्र.। च.द.।

लवणोत्थम्। स्त्री। लोणारघारे। रा.नि.व.६।

लवणोत्था। स्त्री। ऋसज्योतिषतोलतायाम्।
होष्टे नडाङ्गुट्टेरी। वै.निघ.।

लवणोदः। पुं। लवणसमुद्रं। अम.।

लवणौ। स्त्री। छेदने। अम.। शीघ्रफलमेदि।
णोर्णा। अ.च.।

लवणौ। स्त्री। फलहृत्तविशेषे। णोर्णाङ्गु
शीह्। सिं.हरफरो। तत्पर्यायाः—सुगन्धमूला
पाण्डुः क्रीमलवल्कला। फलगुणाः—“लवणौ-
फलमग्नाग्ःकफापित्तहरं गुरु। विशदं रोचनं रुचं
स्नाइन्ना तुवरं रसे ॥” भा. आन्व.। “कपाथं
कफपित्तघ्नं किञ्चित्तं रुचिप्रदं। प्रथं सुगन्धि
विषट् लवणौफलमुत्थत ॥” सू.सू.४६५.।

लणु(शू)नम्। स्त्री, पुं। रसीने। ऋणुन।
अम.। रा.नि.व.७।

लसा। स्त्री। हरिद्रायाम्। हारा। आम्-
हरिद्रायाम्। वै.निघ.।

लसान्द्रः। पुं। राजमाषे। वर्सुणे। र.मा.।

लसि(सी)का। स्त्री। द्रवुरसे। लासायाम्।
अ.च.। वा.च.२६५.। भा.म.४भ.विषयं.चि.।
शङ्कराविशेषे। देवीशुद्धे। गुणाः—“लसीका
फाणितगुहं खण्डमथ्यष्टिका सिवा। निर्मला
लघवी र्जयाः शीतवीर्या यथोत्तरम्। यथायथैषां

नैर्मल्यं गुणवत् स्यात् तथा तथा ॥” राज.१५.।
तदांसान्तरगतरेषविशेषे। “यत्तु नांसलनन्तरे
उदकं तल्लसीकाशब्दं लभते।” च.।

लक्षम्। स्त्री। नीतिके। भूख्ण।

लक्ष(क्ष्म)णम्। स्त्री। चिह्ने। ने.। अ.र.।
“लक्षणं चिह्नमाकृतिः।” सा.नि.पञ्चनिदाने।
रीगस्य व्यक्ते विमिश्रितपूर्वस्वये। “पूर्वस्वये विमिश्रितं
यद्गर्भं तल्लक्षणं च तम् ॥” सा.। रूपे। पुं।
सारसपविषि। अ.र.। सुचुकुन्दहृत्ते। रा.नि.
व.१०। अचहृत्ते। पीकूङ्गु शीह्। प.सु.।
लक्षणीकवनामयन्त्रकारे।

लक्ष(क्ष्म)णा। स्त्री। श्वेतकण्टकायांम्। रा.
नि.व.४। वै.निघ.लम्नाद.वि.सारसतद्यते। सारस-
पय्याम्। मी.। खनामल्लातकन्दे। नृकणीभूम्।
वम्.लक्षणाकन्दे। वा.च.१।१२५.। तत्पर्यायाः,
—पुत्रकन्दा पुनदा नागपत्नी नागाद्या नामिनी
तृसिनी मञ्जिका अस्त्रविन्दुच्छदा लक्षणाजटा
पुच्छदा। लक्षणं—“पुत्राकारकरत्नाल्यविन्दुभि-
र्लाब्धित्वा सदा। लक्षणा पुत्रगननी वक्षगन्था-
कृतिर्भवेत् ॥” भा.। गुणाः—मधुरा शीतला
बन्धादीपनी रसायनी मल्ला विदोपनी च।
रा.नि.व.७। अचहृत्ते। सुचुकुन्दहृत्ते। वै.निघ.।

लक्षणाजटा। स्त्री। लक्षणामूले। वि.क्र.
क.पन्थाप्रतीकारे।

लक्ष्मीः। स्त्री। श्वेततुलसां। रा.नि.व.१०।
सङ्कानामगन्धर्व्ये। शिङ्गिः। रा.नि.व.१२।
प्रियङ्गी। चङ्गी। हृत्ती। ने.। पत्रघारिण्याम्।
दृशपत्रम्। रा.नि.व.१०। वा.च.२८५.। पत्रे।
त्रिका। शमीहृत्ते। हरिद्रायाम्। सुतायां। रा.
नि.व.६।८।१३। नेपथ्यङ्गान्। मेण्डानिष्ठे।
वै.निघ.।

लक्ष्मीशृङ्गम्। स्त्री। रक्तोत्पले। त्रिका.।

लक्ष्मीतालः। पुं। शीतालहृत्ते। कौड्ये
मलियादेशे च प्रसिद्धः। रा.नि.व.८.।

लक्ष्मीदासः। पुं। योगशतकपन्थप्रथेतरे।

लक्ष्मोपतः। पुं। लवणहृत्ते। पूगहृत्ते।
विश्व.।

लक्ष्मीपुत्रः। पुं। घोटके। ने.।

लक्ष्मीपुष्यः। पुं। पद्मरागमणौ। ऐ.च.।

लक्ष्मीफलः। पुं। विलहृत्ते। रा.नि.व.११।

लक्ष्मीवान् । पुं । पयमवधे । कौठीग गाह ।
 क्र.मा । श्वरीरिषिके । श्वेत श्लोका । रा.नि.
 ग.प. । अद्वयवधे । वै.निघ. ।

लक्ष्मीविलासः । पुं । स्वरे वातयाधो
 च रसः । पाठः—“पय कृत्वागचूर्णम् तदहो
 रसगन्धको । बला-नामयमाभोर-विदारोकन्दमव
 च । कृष्णधुनुरनिचुम्बो गोक्षीरसद्वारयोः । शोणं
 मन्नामन्यापि जामोकोपकर्म तथा । कर्पूरार्धं च
 कर्पाशं चण्डचूर्णं च यक् च यक् । शृङ्गीला चाट-
 नाग्निं मूने परंरमिन् च ।” वटिका सिद्ध-
 चक्रमनाथ । कृष्णज्वर ८ टो. पाठा, गन्ध-
 श्लोका ४ टो. (नताश्वरे रस २ टो. गन्ध-
 २ टो.) श्वेत वेङ्केना, गोरकटाकुन्दिनामूल,
 शतमूली, कृष्णकृन्नाशु, काग धुतुराशु बौध,
 हिङ्गुबौध, गोकुरबौध, विडताडुःकर बौध,
 निम्बिबौध, अत्रकग, अग्नित्रो, कर्पूर देहादेर
 पूर्ण श्लोका २ टो. श्वरुत्र १० टो. श्वरि यामा ;
 पाणेर रसे श्वरुत्रा वरी करिबे । दात्रा
 दिक् ५११२२ । मताश्वरे अत्रकग, तद्वित्री
 एक एक टो. बौधताडुद श्वरुत्रि बौध
 निमित्त २ टो. । अन्यो मन्दावलीविलासः
 मिरीरीदि । पाठः—“लौकिक विषं मुनं फलवय-
 क्षुद्रयं । धुतुरं श्वदाशु बोजमिन्द्रामन्य च । एतकम्
 नम शप रसं धुतुरकम् च । भावयिषा वटी
 कायां श्वग्राफलमानत. ॥” श्लोद, अत्र,
 विष, मुता, लिफल, लिफुट्टे, धुतुराशु, बौध-
 ताडुदबौध, मिन्दु बौध, छोटि गोकुरी-
 बौध, वडु गोकुरीबौध, पिपूरुमूल मन्दाग ।
 धुतुराशुदेर रसे श्वरिना मिशा वटी करिबे ।
 नादा २ ईष्ट । र.मा.सं. । अन्यः कासं—
 बद्र लाष्टम् अमं तामं कांयं पारद. हरितालं
 मन्.मिना श्वरं प्र. १ प. । श्वराशम्य कुशलय्य
 च हाथे प्र-दिनययं भावयत् । एला श्वतीफलं
 त्रिजपत्रं लवणं यमानो क्षीरकं विकला विकटु
 तगर गुडलक् वंशलीचनना प्र. २ शी. तेन सह
 मिश्रयिष्या । मूत्रंश्च भावना द्या । माषा
 चयकमिता । मूत्रं ।

लक्ष्मीवेष्टः । पुं । शीवेष्टनामसुगन्धद्रव्यं; सरल-
 निशसि । रा.नि.ग.१२ ।

लक्ष्मीश्रेष्ठा । स्त्री । श्वलपत्रिण्या । वै.निघ. ।

लागजौरः (काः) । पुं । गडकोरके । वै.निघ. ।

लाघरकाः । पुं । इलोमकरिगे । सु.उ.४४५. ।

लाघवम् । लो । लघ्वे । पारीय्ये ।
 रा.नि.ग.२० । [मित्रे । विद्या ।

लाङ्गलम् । स्त्री । पुष्यमदे । तामश्वे । मी. ।

लाङ्गलकाः । पुं । लाङ्गलाकारि मगन्दरश्वे ।
 “नटागदित्तलाकारः पार्श्वेय्ये मन्दे. स मन्पूर्-
 पलाकारः ।” वा.उ.२८५. । “दाभ्यां समाभ्यां
 पाश्यां द्वेदी लाङ्गलको मतः ।” सु.वि.८५. ।
 भा.म.४म.मगन्दरवि. ।

लाङ्गलकी । स्त्री । लाङ्गलोपुदे । विद्य-
 याट्टिगिशा । प.सु. । र.स.२.७३.वि. ।

लाङ्गलाख्या (घ्या) । स्त्री । लाङ्गलिकायां ।
 विदगाट्टिगिशा । मेष.कुरवि. । सु.ग.२८५. ।

लाङ्गलिः (लिका, ली) । स्त्री । लाङ्गलो-
 र्धं । विदगाट्टिगिशा । म.र. । मेष.स्त्री.दी.म.वि. ।
 मन्विषय्या । रा.नि.ग.२२ । च.द.धां.न्वा.प.ल-
 दपासं. । श्वे. । छे. । भा.पु.१५. । मन्वाश्री-
 लताघाम् । कौटुकादि । म.च. । रा.नि.ग.४ ।
 सु.म.२२५. । श्विपण्याम् । चाङ्गिशा । मन्वि-
 याम् । श्वपमके । कपिकष्याम् । आगाट्टि ।
 वै.निघ. ।

लाङ्गलिकाः । पुं । श्वारविषमदे । इ.च. ।

लाङ्गलिकी (नी) । स्त्री । कलिकारिकायां ।
 विदगाट्टिगिशा । अन्य । तत्पण्यायाः—लाङ्ग-
 लाया लाङ्गो मैरी दीमा कलिनी शर्मघातिनी
 श्विष्याया श्विषिज्ञा श्विषुश्वी श्विषिमिन्वा
 श्विषिगला इन्द्रपुत्या कलिकारो । मद्गुपः;—कु-
 द्दुत्तपमाशकः । सु.म.२८५.कफशोधने ।

लाङ्गली (रन्) । पुं । गारिकेलव । रा.नि.
 व.११ । मेषं । म.च. ।

लाङ्गलीयाकाः । पुं । लाङ्गलाकारिभ्ये ।
 कौटुका श्वर । तत्पण्यायाः;—तीर्थविषयनी
 गलाधी विमला ग्यामादनी । गुषाः—“लाङ्गली
 कफविषघ्नी रुषा वातविशदित्तु ।” राज.१५. ।

लाङ्गुः । पुं । मित्रे ।

लाङ्गु(ङ्गु)लम् । स्त्री । पुष्के वेद्य । च.टी. ।
 मित्रे । मी. । पुं । श्वानिधानमदे ।

लाङ्गु(ङ्गु)ला (लिका, ली) । स्त्री । कपि-

कच्छाम् । रा.नि.व.३ । शृनिपच्छाम् । छांङ्गिन्ना ।
रा.नि.व.४ । पुं (लौ [इन्]) । ऋषभके ।
रा.नि.व.५ । वानरे ।

लाजम् । स्त्री । उशीरे । देवा । से । पुं ।
आद्रं वणु ले । से । पुं बह, स्त्री(ला) । अचते । से ।

लाजचूर्णम् । स्त्री । खचिचूर्णे । शैश्वर
उंङ् ।

लाजतर्पणम् । स्त्री । लाजसक्तुक्तयतर्पणविशेषे ।
भा.न.१भ.ज्व.चि. । "दाहवस्यदितं चामं निरत्र
दण्णान्विवम् । शर्करामधुसंयुक्तम् पाययेलाज-
तर्पणम् ॥"

लाजपेया । स्त्री । खचित्तपेयाया । शैश्वर
म७ । वा.चि.१भ. । "लाजपेयां सुखजरां ।" च-
द. । गुणाः—पूज्ववच कृता लाजपेया लघु
धृता यतः । गुणैः प्रशसा विज्ञेया पूर्वोक्ताया
गुणाधिका । विकटसैन्धवेलाभिर्युक्तानिगुणदा
मता ॥" इहिनः चतुर्षाग्लानिदीर्घव्यकुचिरीग-
विनाशिनौ ॥" राज.३प. ।

लाजभक्ताः । पुं । खचिभक्ते । गुणाः—"लाज-
भक्ते लघुः शीतशामिदीप्तिकरी मधुः । इष्यो
निद्राकचिकरः कफपित्तविनाशकः । ग्रथशीघन-
कारी स्यादपिभिः परिकीर्तितः ॥" वै.निघ. ।

लाजमण्डः । पुं । खचिमण्डे । शैश्वर म७ ।
गुणाः—अप्रिजननी दाहदणानिवारणः ज्वराति-
सारशमनथ । शकल आमपाचनः मन्दाप्रि-
थिवमाग्निवालस्वविरधीपिता पयस । राज.३प. ।

लाजवर्णा । स्त्री । असाध्यविष-लुताविशेषे ।
सु.कल्प.८प. ।

लाजम(स)क्तुः । स्त्री । खचिचूर्णे । शैश्वर
ह्राप् । शीतकीर्त्या अतः सान्निपातिके न हिता ।
सि.यो.ज्व.चि. ।

लाजाः । पुं बहु । खचिकायां । वा.३श. । शै ।
भट्टश्रीहिमासे । 'ये केचिन्नोद्यो भट्टास्ते लाजाः ।'
रा.नि.व.१६ । सत्त्वधान्यानि- भट्टकुटितानि
लाजानाहः । भा. । भट्टधान्येषु । सि.यो.र.पि.चि.
सिद्धतमधीने । च.स.४प.क्याम् । गुणाः—
"लाजास्तद्वृद्धा वीषारमेहमेदःकफच्छिदः । कास-
पिषामशमना दीपना लघयो हिमाः ॥" राज.३प. ।

लाञ्जुलम् । स्त्री । धान्ये । वै.निघ. ।

लाञ्छनम् । स्त्री । रागिनामदण्डधान्ये । रा.नि.

व.१६ । तन्नामकचुद्ररीने । लचर्ण—"लचर्णं सितं
वा सचर्णं मण्डलं लाञ्छनं समम् ।" वा.उ.३१
प. । चि.के । से. ।

लाटपत्रः (यः) । पुं । लचायाम् । मारु-
चिनी । वै.निघ. ।

लामञ्ज(क)म् । स्त्री । उशीरमेदे । गुरु
वेणा । सु.स.३८प. । च.द.सि.यो.दाह.चि. ।
"लामञ्जेनाथ युक्तेन चन्द्रेनातुलेपयेत् ॥"
(Andropogon laniger.) The Juncus
odoratus, उशीरवत्कीतच्छविदण्डविशेषे, सुगन्ध-
वीर्ये । हिं लामञ्जक । तं तैल्लवटिवेरु । तत्-
पर्यायाः—सुनीलं अरुपालं लवं लघु द्रष्टका-
पधिकं शीतं दीर्घमूलं जलाशयम् । अभावे उशीरं
देयम् । भा.न.१भ.ज्व.चि.महालाघादितैले ।
"लामञ्जकं चन्दनञ्च ।" च.सू.३५प. । "लामञ्जक
यदा न स्यादुशीरं दीयते तदा ॥" गुणाः—हिंसं
विकृतं मधुरं वातपित्तघ्नं दण्डादाहथमसृच्छारक-
पित्तस्वरघ्नञ्च । रा.नि.व.१२ । अपिच—"लघु
दीपनवास्तमित् । लगामयस्ते दहृच्छदाहपित्तास-
रीमणुत् ॥" भा. । "दीर्घमूलं दृष्टं सूक्ष्मसुघमं
गन्धसंयुतं । देहे साधारणे जातं लामञ्जं भद्रकं
भवेत् ॥" मेघ. ।

लालनम् । स्त्री । पियालकीने । वै.निघ. । पुं ।
मृषिकविशेषे । तदृष्टे लालासावः हिक्का कर्द्विथ
जायते । सु.कल्प.६प. । वा.उ.३८प. ।

लालसा । स्त्री । गर्भिणीदीहृदे । मांथ । हे.च. ।

लालसीकाम् । स्त्री । पिच्छले । श.र. ।

लाला । स्त्री । मुखसावे । वांश । तत्पर्यायाः,
रुषिका रणोका स्यन्दिनी द्राविका मुखसावः
पिच्छला लसिका लासिका । रा.नि.व.१८ ।

लालामेहः । पुं । प्रमेहमेदे । लचर्ण—
"लालातन्नुपुतं मूत्रं लालामेहेन पिच्छलम् ।
प्रमेहति.....॥" निदा. ।

लालाविषः । पुं । लुतादौ । हे.च. ।

लालासावः । पुं । लालाचरणे । वागपङ्गा ।
कर्णनाभौ । मारुफण्ण । हे.च. ।

लालिकः । पुं । महिषे । हे.च. ।

लावः (काः) । पुं । सनामव्यातस्यलचरणवि-
शेषे । वटेत्र पाथी । चिका । सं लावुने,
लावुकपिट । तत्पर्यायाः—लघुगुरुणः लावकः

लवः । तन्मांसगुणाः—पथं याद्वि लव च ।
 रा.नि.व.० । "पचिपच मन्नादिदी लाक्षकी
 ब्राह्मलाभः । संयाही दीपनः प्रोक्तः कपायी
 नधुरी लघुः । तथा विपाते मधुरः मन्निपातेऽति-
 पृथितः ॥" अ.दि.२.१५ । अचिच—"लाक्षा
 विक्षिरवर्गेषु ते चतुर्षां मता सुषेः । पांशुली
 गौरकीरुक्षु पांशुकी दुर्भरत्तया । लाक्षा
 वञ्जिकराः विष्णा गरप्रा याहिका हिताः ।
 पांगुलः श्रेण्यसेषु वीर्योद्यनिरुनाशनः । गौरी
 लघुवरी रधी वञ्जिकारी विदीपयन् ।
 पांशुकः पित्तहृत् किञ्चिन्नववातकपापहः ।
 दुर्भरीरत्नपित्तशोषदानवहरी चिनः ॥" भा. ।
 लवङ्गे । च.द.वा.व्या.महासुगन्धितैले ।
 लावण्यः (गुणः) । वि । लवणसंस्कृते । इ.
 च. । ह्री । नयो । र.सा.सं. ।
 लावण्यकतैलम् । ह्री । तैलविन्दे । च.सू.
 भाषाशिकीय च. ।
 लावण्यम् । ह्री । लवणले लोड्डा । बाली ।
 लावण्या । ह्री । ब्राह्मीरूपे । वै.निघ. ।
 लावा । ह्री । लावण्यविधि । रा.नि.व.१.१८ ।
 लावाक्षकाः । पुं । श्लोचिधान्मेष्टे । श्लोचिर्हीन-
 गुणः । सु.सू.३.६५. ।
 लावुः (वुः) (का) । पु. स्त्री । अलावान् ।
 वाडि । म.र. ।
 लासः । पुं । रू. डोब । म.व. ।
 लासकाः । पुं । मरू. । मे. ।
 लासिका । स्त्री । मुखसाधे । लाला ।
 लासोटनी । स्त्री । आम्नोटन्याम् । वैद्य-
 निक्यां । क.टी.रा. ।
 लाक्षा । स्त्री । पंचके । वै.निघ. ।
 लाक्षा । स्त्री । (Coccus lacca.) Lac.
 रुनाममिहररुद्धव्यं । लाक्ष, गुला । हिं
 लाक्षी । सं लाक्ष । सं अरुगु । तै लघुका, लक्ष ।
 तत्पण्यायाः,—राक्षा जनु क्षुका जनुषा यावः
 पल्लवः अलक्षकः नवधिया सहिरिका रक्षा
 रक्षमाता पल्लवमा क्षिनिष्ठा क्षिनिष्ठा दुमव्याधिः
 दुमानयः पलाशी सुश्रिनी दीभिः अन्नादिनी
 नीला द्रवरसा पितारि कीटशा रराधिका चतप्रा
 चतनी रक्षमाहका । चि.द.वि.व्व.वि.पट्टकरैले ।
 २. लाचानिशाहीहितवट्टिकामिः ।" गुणाः—तिका

कपाया श्लेष्मिपित्तशो विपक्षी रक्तघ्नी विषमकरघ्नी
 च । रा.नि.व.६ । "लाक्षा च दूतना याला
 यधिकारिविचित्रिता ।" मे.प. ।
 लाक्षातप्तः । पुं । पलायनार्थे । म.भा. ।
 लाक्षादितैलम् । ह्री । शालरीगाधिकारि
 तैलम् । पाठः—"लाक्षारससंमं सिद्धं रैलं
 मनु चतुर्षु । राक्षाचलनक्षयाश्चक्षिगन्धानिशा-
 युनेः । मत्ताहादाययथाहसूक्ष्मातिकाहरेपुभिः ।
 बालानां ज्वरचौन्नमय्यात् यद्वहं हृत् ॥"
 महालाक्षादितैलं यथा—"लाक्षारसादकं प्रथ-
 तैलस्य विपचेद्विपक्त् । रुन्नाटकसमाधुक्तं पिष्टा
 चात्र समावपेत् । मत्तपुष्पां हरिद्राद्य सूक्ष्मां कुठं
 हरेपुष्पां । कटुकां मधुकां राक्षानयमन्थाव दाय
 च । सुसक्तं चन्दनचैव इदनचसमानकैः ।
 द्रव्यैरेतेषु तन्निष्ठम् अथ्यद्राक्षास्तापदम् ।
 विषमाद्यान् ज्वरान्ध्रान्नाश्रीव प्रथमं नदेत्... ॥"
 अथ दीलायनाशधान्यात् पट्टपञ्जलेन लाक्षानक-
 दिग्निद्वारात् परिखाय लाक्षासो पाठः ।
 इति लाक्षा ३ मः वारि १० मः २१ वारान्
 द्वीत्यादने परिखाय १६ मः दाद्यम् । अथवा
 लाक्षा ८ मः वारि ६४ मः पला ३ः १६ मः
 दाद्यम् । तिलतैलं ४ मः लाक्षारसः क्षायी वा
 १६ मः दधिमन्तु १६ मः । कस्तूर्ये—शुद्धका
 हरिद्रा सूक्ष्मात् कुठं रैपकं कटुको यटिनधु
 राक्षा अथगन्था देवदारु सुसं रक्तचन्दनं प्र. २ ती.
 पाके सिद्धे कर्पूर शिखारसः नखी प्र. २ ती. तैले
 मिश्रयेत् । र.सू.२. ।
 लाक्षादिवर्गः । पुं । लाक्षारिस्तकुटजायनार-
 कटुकलहरिद्राहयनिम्बसमच्छदमालवः नायनापा
 र्ति । तद्गुणाः—अपाहसितमधुरः कफपित्ताग्नि-
 नाशनः । कुठकिमिहरचैव दृष्टन्नपविश्रीधनः ॥
 सु.सू.३.५५. । [अत्रप्रपञ्चे । मा. ।
 लाक्षापुष्पा । स्त्री ; मत्तपुष्पात्, गुलाय इति
 लाक्षाप्रसादः । पुं । पट्टिकारीभे । श्वेत
 पोष । अम. ।
 लाक्षाप्रसादनः । पुं । रक्तकीर्णे । अम.
 लाक्षारसः । पुं । लाषाजले क्षादि वा ।
 नाशोऽयं शन । सि.वी.य.च.वि.च.द.नादितैले ।
 तन्नाशनविधिः—"पट्टु देनाक्षसा लाक्षा दीलायने
 छ.पन्थिता । विद्यतथा परिखाय लाक्षारसनिमं
 विदुः ॥" प.प्र.२.ख. ।

लाचाह्वयः । पुं । कीमागहये । जगपाहे ।
रा.नि.व.११ । प्रमागहये । सारा ।

लिङ्गचम् । स्त्री । पुंसे । छन्दोपायङ् । रा.नि.
व.२ । छटपपये । टेटर्मा । वै.नि.प. । पुं ।
मकुचर्षे । डेटर्मा ग्राह, नान्द्रि ग्राह ।
र.मा. । रा.नि.व.८ ।

लिकोच (ठ) वाः । पुं । चडोटहये ।

लिङ्गा (ख्या) । स्त्री । केमकोटमंदे । निद्रि ।
म.र. । मूर्धकिरपालगंतमूर्धकरजयगुटयमाने ।
“जाखानरगते भानो यथागुटयते रजः । सेरुभि-
र्भवेद्विका लिङ्गापट्ट्मिय सापकः ॥” म.प्र. ।

लिङ्गम् । स्त्री । मित्रे । रा.नि.व.१८ । तत्-
पद्यायाः,—मैत्रं मित्रः सारत्तमः उपप्यः
मदमादुमः कल्पदंतुपलः विपकः ऊफः सेकः
मेट्टः खाद्दुः धनः रागलता अद्दः स्थाहुलं साधनं
कामादुमः नागसता नराद्दं पुंलिङ्गं पुंदिङ्गं
राजविष्कं । तसु गभस्यस्य सनमिगासिभवेति ।
चिडे । चम. । लचने । रोगव्यापकहेतो ।
“संन्याग कृत्रग लिङ्गं लचणं विष्ममाहतिः ।”
मा.नि. ।

लिङ्गाः । पुं । कपिलहये । म.च. ।

लिङ्गजा । स्त्री । लिङ्गनीलतायाम् । निव-
निद्रिनी । रा.नि.व.३ ।

लिङ्गनाशः । पुं । लिङ्गं इन्द्रियशक्तिं दृष्टिं
नाशयति । नीलिकाकाषापरनामके निदरोग-
विशेषे । कापे उपेक्षिते उत्तोर्यं चतुर्थे वा पटलं
गते लिङ्गनाशो जायते । तिमिन्न, क्षीयता । हिं
नश्रभा । स वातजादिभेदेन पट् । तं च पुनर्वचं
भेदेन पठिति धादजया । लचणं—“स एव
लिङ्गनाशस्तु शैलिकाकाषसंश्रितः । यतेन चापि
रुपापि भग्ननीव च पश्यति । चाक्लिन्नाम्बर.पाभानि
व्याविद्यामीव नामतः ।” मा.नि. । “तदाप्युपेच-
नापस्य चतुर्थे पटलं गतः । लिङ्गनाशं मनः
क्षुब्धं छादयेत्तद्विमलम् ॥” तत्र यतेन यथा—
“स्यटावपाभां वीथीषां नृजां वा हतदमंता ।
स लिङ्गनाशः ॥” यिमजे यथा—
“मदमीषा निरालीका टक्थिन्धा लिङ्गनाशतः ।”
ककजे यथा—“निङ्गनामे तु लत्यते..... ।
नृषः ककी दृष्टिगतः धिन्धो दूरननामनः ।
विन्दुर्लस्येव चक्षः पकिमीनुटसंनिहतः । उपे
सडोचमायाति हायायां परिसर्पति । मडकुन्देनु-

डुदुदम्फटिकीपमगजिमा ॥” रजजे यथा—
“निङ्गनामेन तादृग्दृक् दिपभा हतदमंता ।”
कनिपातजे यथा—“संसजे दक्षिपानेषु विद्याकटोप-
मपयान् ।” ककजे विना लिङ्गनामान् चसाध्यान्
विदुः । वा.उ.१२५ ।

लिङ्गरोगः । पुं । उपदंजे । मा. ।

लिङ्गवर्तिः । स्त्री । मकरीगविन्दे । लचणं—
लिङ्गाशः । “चडुरैरिव मदासैवपट्टेपरि सं-
भितेः । कसेच जा.यते वणिः तामचुमिषीपमा ।
कीपस्याथक्करे सन्धौ सर्थसन्धिगतापि वा । अवेदना
पिच्छे वा च दुश्चिकित्स्या विदीपजा । लिङ्गवर्धि-
रिति ख्याता लिटार्गं इति चापरे ॥” मा.नि. ।

लिङ्गवर्त्तनः । पुं । कपिलहये । म.च. ।

लिङ्गवर्त्तनी । स्त्री । अपामागंठये ।
जांपाङ् । म.र. ।

लिङ्गसन्धावा (सूता) । स्त्री । लिङ्गिनी-
लतायां । रा.नि.व.३ ।

लिङ्गालिका । स्त्री । धुटनूपके । सारा ।

लिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । यत्नामख्यातायां
सतायाम् । प्रकृञ्ङिद्या । निवनिद्रिनी ।
तत्पण्यायाः,—पटपती ईशरी मित्रशा मित्रवत्रिका
मित्रवधो न्ययणुः मिङ्गजा निङ्गसभूता मेद्री
विदफला घटा चाट्याली देवी चपकनिनी ।
गुणाः—कटुः उष्ण दुर्गन्धा रसायनी च ।
रा.नि.व.३ ।

लिङ्गी (रन्) । पुं । दक्षिनि ।

लिसः । मि । विपलिते । विपनांषी । म. ।

लिम्बास्यता । स्त्री । सुखय ग्रंथलिङ्गतायां ।
दुधं छट्टेछट्टे दरा । मा.नि. ।

लिम्बाकः । पुं । (Citrus acida.) जन्मीर-
हचमिमेये । प्रादिलेदुद ग्राह । गुणाः—धूरमि
साद्दु नादधं मन्नीरोचनं हयं दृष्टिं चं
वातद्रेकदूरं नातिविषकरुच । करुचलिम्बाक-
गुणाः—करुचं कफघासासमेदीधं विषकीपयम् ।
राज.१५ ।

लि(नी)जा । स्त्री । निम्बायाम् । मिथि ।
चम.म.र. । परिमादभेदे, संपदपटादे । म.च. ।
लौका । स्त्री । जम्बुपिपकमाद्याम् । छोटि
देनूरनाश्री । वै.नि.प. ।

लौलाविलासरसः । पुं । अन्नपिमाधिकारि रसः । पाठः—“रसो बलिव्योम रविश लीहं पात्राचनोरेद्विदिनं विमद्ये । तद्व्यष्टं वदु- मार्कवेप समहं वेदस्य च वरप्रुमं । इत्यन्नपित्तं मधुनावलीट्...॥” र.सा.छं ।

लुङ्गः । पुं । मातुलुङ्गवत् । ह्येतिश्र वेवुर् ग्राह् । वै.निघ. ।

लुङ्गसांसम् । स्त्री । मातुलुङ्गसांसि । वै.निघ. ।

लुङ्गान्तम् । स्त्री । मातुलुङ्गान्ति । र.सा.छं. अन्नवर्गं ।

लुङ्गुपः । पुं । मातुलुङ्गवत् । ह्येतिश्र वेवुर् ग्राह् । र.सा. ।

लुण्टकः । पुं । शकविशद । नटिन्ना शक । म.च. ।

लुण्टनम् । स्त्री । लुडने । लोठा । श.र. ।

लुण्टाकः । पुं । काके । त्रिका ।

लुण्डिका । स्त्री । लोमादिगोलके । वृष्ठी । “नैपल्लोमलुण्डिकया ” मैप. ।

लुष्यकः । पुं । शौरनामगन्धद्रव्ये । शैठेला । वै.निघ. ।

लुलापः (यः) । पुं । महिषे । प.सु. ।

लुलाप(य)कान्ठः । पुं । महिषकन्ठे । गृहार्त्वा । रा.नि.व.० ।

लुलाप(य)कान्ता । स्त्री । महिष्याम् । रा. नि.व.१८ ।

लुपभः । पुं । ननहसिनि ।

लूता । स्त्री । नाडीत्रपरीने । रा.नि.व.२० । जर्पनामी । नादडुणां । हिं माकड़ी । तन्- पथ्यायाः,—मकंठः मकंठकः लूतिका जर्पनामः मलकः तन्तुवायः अटपात् किन्त्वदुः । एषा विपान्तिका भवति कीटेश्च घोरा । “कीटेश्चो दास्यतरा लूताः पीडय ता जगुः ।” निरुक्तिः —“यथाहूनं त्वपमामा सुनेः प्रस्तेदविन्दवः । तथामूताः प्रमाथन्ते संखाया तान्त् पीडय ॥” सु.कल्प.८५. । “अटाविंशतिरस्येके ततोऽप्यन्ते तु भूयसीः । सहस्ररश्मस्तुषरा वदन्यन्ते सहस्रशः । वहपद्रवस्था तु लुतैकेव विपान्तिका ॥ इपापि नामतसस्या दुर्नेयान्तिसदरात् । कृच्छसाध्या घृणदोषैरसाध्या निचयेन सा ॥” दंशलक्ष्ण—

“लूता दंशयं सर्वांसि ददु-मण्डलसन्निभः । सितोऽसितोऽरुच्यः पीवः ग्वावी वा घटुदन्नतः । मध्ये कृणोऽयवा ग्वावः पर्यन्ते जालकाहतः । विसर्पशान् शोक्युतसायते दह्वेदुनः । ज्वरायुपाकी विह्वं दकोयावदरथाभितः । छेदेन यत् सूत्रम्यद्रं तवापि कुरुते व्रणम् । आसदंष्ट्राभङ्गान्त्तु वृणुक्- लालान्नात्तैः । अटामिहदमन्येया विपं वक्षैर्विशि- पतः । लूता नामैदंशुत्तुत्तं उर्द्धं वाधय कीटकाः ।” लूतादंशः दिनाहं नेव खल्यते । प्रथमे दिने मूर्धोव्यधनवत्, द्वितीये उन्नतं पिडुकाशितं, ततोऽपि पुनः करकमण्डलातिवेदनारीमकूपघ्नावय, तृतीये मद्दाशोकतापः, पश्चमे विपकीपशविकारः, षष्ठे मग्गव्यामिः, सप्तमे च दिने नाशः । चिकित्सा —दंशीद्वारदाह्यादिकं कायेन । अमदायाव पत्रक मन्दर गन्धसादनादयो हित्वाः । वा.उ.१० अ. । तदुष्यत्वादि यथा—“विश्रामिमी वृदवरः कदाचिद्विषसप्तमम् । वसिष्ठं कीपयामास गलाशयमपदं किल । कृपितस्य मुनेसास्य लुलाटात् क्षेदविन्दवः । अयमन् दग्मनादेवमघसापीदावर्षसुः । लूने तपे मङ्गर्षीया धेनुर्धे सभृतिऽपि च । ततो ज्ञातान्तिमे घोरा नानास्था मद्दाविपाः । अपकाराय वर्त्तन्ते शृपसाधनवाहने । कृच्छसाध्या- क्षयासाध्या लूतान्त् द्विविधाः श्रूताः । तासामटो कृच्छसाध्या वर्ज्यासावन्य एव तु । विमण्डला तथा श्रंता कपिला पीतिका तथा । शालमूलविपा रक्ता कसना चाटनी श्रूता । तामिदंटे शिरोदुर्धं कष्टुदंशे च वेदना । भवन्ति च विशेषेण गदाः शंभिकवातिकाः । सोवर्षिका लाजवर्षा जालि- न्देषोपदो तथा । कृष्णाप्रिषर्षा काकाशु माला- गुपाटभी श्रूताः । तामिदंटे दंशस्त्रीयः प्रहसिः चतजस्य च । ज्वरो दाहोऽतिशारय गदाः सूय विदीपजाः । पिडुका विविधाकारा मण्डलानि महानि च । शोफा मद्दानो गृदवः रक्ताः ग्वावा- यलासया ॥” सु.कल्प.८५. । पिपीलिकायाम् ।

लूतारिः । पुं । दुग्धिकागाम् । शिङ्गरे । रा.नि.व.३ ।

लूतिका । स्त्री । लूतायां । नादडुणां । श.र. ।

लूनः । त्रि । छिन्ने । अम. ।

लूनकः । पुं । पशौ ।

लूमम् । स्त्री । लाडू.ले । अम. । [कादी । हे.च. ।

लूमविपः । पुं । पुच्छदंशकप्रापिमावे, इयि-

लेखः । पुं । तालहवे । प.सु. ।
 लेखनम् । स्त्री । काशीषे । शिखरम् ।
 लेखनीयधे अनिलानलभूयिष्ठे द्रव्ये । सु. । अथवा,
 —धातुन् मलान् वा देहस्य विशोषोक्षेखयेश यत् ।
 लेखनं तदयथा चोद्गं नीरसुथं धचा यवः ।” भा. ।
 भूज्जलधि । तालपत्रे । से. । ईपञ्चमंदाखे ।
 तन्नामकाञ्चने । “लेखगङ्गाखेतोष्याम्बरसैरञ्जन-
 सुच्यते ।” तीक्ष्ण. भा. । पुं । काशखे । ट.प. ।
 रा.नि.व.प. । तन्नामकनिरुद्धवर्ती । “विफलाक्ताय
 गोमूत्रचोद्गचारसमायुताः । ऊपकादिप्रतीशपि-
 र्बन्धयो लेखनाः स्य ताः ॥” भा. । मि । वान्नि-
 करे । से. ।
 लेखनाञ्जनम् । स्त्री । कपायाञ्जकटुद्रव्यैरञ्जने ।
 च.द. ।
 लेखनात्मकम् । स्त्री । कतकधीजे । वै.निघ. ।
 लेखनी । स्त्री । खटिकायाम् । शंङ्गिनाणे ।
 काशखे । वै.निघ. । वसिं विशेष्टे, अन्दीदयवर्षी ।
 शङ्खनाभि-मनःशिला-पथ्या-विभीतकमज्जा पिप्पली-
 नरिप-वषा-कुष्ठखेति द्रव्यैः छागदुग्धेन वसिं ।
 सा.को. ।
 लेखनीयवर्गः । पुं । चरकीकवतीयदशके ।
 यथा—“सुककुष्ठरिद्रादावचरिद्रावचातिविपाकटु-
 रादिषोषितकषिरविलेहेमवत्यः । इति दशमानि
 लेखनीयानि भवन्ति ।” चिरविल्लः करञ्जः ।
 हेमवती शुक्रवचा । च.पु.४५. [भा. ।
 लेख(ख्य)पत्रः । पुं । तालहवे । भूज्जलवे ।
 लेखया (सा)टः (काः) । पुं । ग्लुग्लवे ।
 वै.निघ. ।
 लेखाहः । पुं । तालहचमेदे, शीतल इति
 कीदृशं प्रसिद्धे । औत्तल, टेटेटेटे । रा.नि.व.प. ।
 लेख्यः । पुं । शीतलहवे । रोहिण्यादरीने ।
 स.पु.३५. । वि । लेखनीये, लेखनाहं ।
 लेखम् । स्त्री । लणायाम् । ग्याङ् । मूरिप. ।
 लेनीतकः । पुं । औचरापथिकपापामेदे ।
 सि.यो.कृद्दि.पि. ।
 लेपः (नम्) । पुं, स्त्री । सुधायाम् । हृण ।
 विश. । भोजने । चन्दनादिद्रव्यसचये । ग्रीष्मे
 देषां । लेपल्लिविधः—दीपनी विपदा बख्येति ।
 पुनय तस्य ही भेदो भालेपः प्रदेहयेति ।
 तवीरालेपः पिचन्नः आर्द्रमाह्वपचमंभच्छीतलः

तनुर्विशोषी च । द्वितीयः वातश्लेष्मघ्न आर्द्रः
 घन उष्णयेति । प्रलेपनिषेधो रात्रौ केषलं ब्रथे
 पयः । शुभसाध्यतं न धारयेदिति । तद्वक्तं—
 “दीपनी विपदा बख्यं लेपस्त्रेवं विधा मतः ।
 ही तस्य कथितौ भेदो प्रलेपाख्यप्रदेहकौ । तमसा
 पिष्टितौ शुभा रोमकूपेषु संस्थितः । विना लेपेन
 निर्याति रात्रौ नादिपयेदतः ॥” गुणाः—“सुश्रीती
 लेपसंज्ञः स्यादुष्णः प्रोक्तः प्रदेहकः । प्रलेपः शीतलः
 प्रोक्तः रक्तपिचहरः परः । प्रदेहः कफवातघ्नः
 पाचनः परिकीर्तितः । यदाहं माह्वपचमं
 तस्तीतुसेधेन लेपनं । लोमाभिसुखमादेधो प्रलेपाख्य-
 प्रदेहकौ । अट्टुष्टस्य चतुर्भांगो सुखलेपो विधीयते ॥
 न रात्रौ लेपनं दद्यात् दधनं नियतितं तथा । न च
 पशुपितं चापि शुभमायं न धारयेत् । न चापि
 सुखमालिम्पं त् तेन दीपः प्रसिच्यते ॥” सु. ।
 “अपाकि शीथे विषमे नश्वीरे कफवायुना । संयुक्त-
 रक्ते विहितौ रात्रौ लेपस्य नियतम् ॥ पद्मभागाः
 वैचिके खेष्टाः चतुर्भागाय वातिके । अट्टभागास्तु
 कफजे खेष्टमाताः प्रदापयेत् ॥” उल्लापः । अथ
 कृष्णानियः । “पीडशांशं पद्मशुभ्रं चतुर्भांशं
 प्रदापयेत् । लेपप्रदेहयोः चोद्गं विपरीतं
 विपेचितम् । विकारतत्त्वप्रकृतिप्रमाये सैवनादिके ।
 उपनाहो मतलक्ष्यान् यस्मादुपरि वक्ष्यते ॥
 खेष्टामूलवणं तल व्यक्तं कृत्वा विगिचयेत् ।
 विपदीपहरावाद्यौ ततीरये विधिस्त्वयम् ॥ यस्तु
 वथो न तस्यैषा इति हृदयम्परा ॥” अथ
 शिरीलेपविधिः—“उक्तानुक्तेषु लेपेषु संवेष्टारिख-
 पवकैः । कुर्व्यादातौ दिवा स्नान युक्तिरेषा
 प्रशस्तते ॥” इति लेपविधिः । चन्दनलेपगुणाः—
 “चन्दनलेपगुणाः—“चन्दनं शीतलं तिक्तं त्वष्टा-
 दाहान्नपित्तजित् ।” अगुरुलेपगुणाः—“अगुरु
 त्रणजिचिकुण्डूणं कफवातजित् ।” कुडुमलेपगुणाः—
 “कुडुमभोदि वैषण्यकण्टु वातकफापघ्नम् ।”
 कसूरीलेपगुणाः—“कसूरी कृद्दिं दीर्गभ्यरक्तपित्त-
 न्दरापघ्ना । लताकसूरीलेपगुणाः—“लता-
 कसूरीका हृदा शीता तिक्तास्यरोगघ्नत् । तेनपत्र-
 लेपगुणाः—“पत्रकण्डकवाताशो ह्लासासारीकफाप-
 घ्नम् ।” ककीलादिलेपगुणाः—“ककीलः कटुको
 हृद्यः सुगन्धिः कफवातजित् ।” शब्दादिलेपगुणाः—
 “श्टी वात-कफ-श्यास-कास-ज्वरविनाशिनौ ।”
 “उशीरं खेदयोग्यदाहपिचासरीकजित् ।
 रक्तपिचहरं बख्यं चतुष्यं रक्तचन्दनम् । शीवासः

चरलं वृत्तिः कुन्दुर्धन्विपचिकं । सिंहकः परमा
नामी देवदारु-सुरा नखं । सर्वेऽमी परमालक्षी-
रक्षोना चरनाशनाः ॥” राज. २५ ।

लोपनः । पुं । सिद्धकः । शिलाद्रसः । रा.नि.व.१२ ।

लोलिहः । पुं । हामी । पुरीषजहनिविशेषः ।
च.दि.०५ ।

लेलीनः (काः) । पुं । गन्धकः । वै.निघ. ।

लेशः । पुं । खल्वे ।

लेहः (नम्) । पुं. ह्री । चास्वाटने । छाँ ।
रा.नि.व.२० । ई.च. । भीजने । चबलेहः । प.प्र.
१४० । लेहपाकविधिः—“लेहं यवाक्षि यो मागो
निहिंष्टो द्रवकच्छयोः । तदापि पादिकः कल्कः
द्रवात् कार्षीं विज्ञानता ॥ तुलाद्रव्यं जलद्रीणे
द्रीणे द्रव्ये तु सा मता ॥ दैयो गुडः सिता वापि
इति सर्व्वेव निश्चितम् । अथलेह्य लेह्य तन्व
मानं पलदयम् ॥ सुखनयः सुखस्पर्शा गन्धवर्ण-
रसान्विताः । पीडिवी भजते स्नेहं लेहः पाक
सुपागतः ॥” वा ।

लेहिनः । पुं । टङ्गपचारि । मोहाश्रात्र शरे ।
ई.च. ।

लेहो । स्त्री । कर्णपार्श्वीरोगे । निदा ।

लेह्यम् । ह्री । अटविधानान्यतमात्रे । रा.नि.व.
२० । असने । श.भा. । चि । लेह्ययोग्ये ।

लेह्यिकी । स्त्री । वसनविरचनयोः शोधनविशेषः ।
च.द.वसनाधिकारे ।

लेह्यी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । रा.नि.व.३ ।

लोकः । पुं । प्रसिद्धः, स द्विविधः स्थावरी
जङ्गलय । “द्विविधात्मक एवाग्नेयः सौम्यश्च
पश्चात्स की वा” इति सु.न. १५ ।

लोककान्ता । स्त्री । ऋद्धनामीपथे । रा.नि.
व.५ । See ऋद्धिः ।

लोकतुपारः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

लोकनाथः । पुं । पारदे । वै.निघ. ।

लोकसंज्ञा (चिन्ना) । स्त्री । कन्दशुष्क्याम् ।
रा.नि.व.३ ।

लोकस्कन्दः । पुं । तमालहवे । वै.निघ. ।

लोकहिता । स्त्री । तुल्याजने । कुलव्यायाम् ।
वनमान्द्रा । रा.नि.व.५ ।

लोकेशः । पुं । पारदे । रा.नि.व.१३ ।

लोचकः । पुं । नेत्रकनोनिकायाम् । कज्जले ।
कदल्याम् । भुवः शिखिलचक्षुषि । सं. । मंभ-
लट्टुके । यदरीहसे । नोलंबन्धे । निर्दिती ।
विका. । चक्षुनिर्माके । इ.र. ।

लोचककौटः । पुं । लोचमन्त्रे । ऋ.टी.न्वा. ।

लोचनम् । ह्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ । जीरके ।
वै.निघ. । गवाक्षे । वा.उ.२८५ ।

लोचनहिता । स्त्री । कुलव्याजने । रा.नि.
व.१३ । तुल्याजने ।

लोच(भ)ना (नी,या) । स्त्री । नराशावधि-
कायां । नू.डी.श्री । रा.नि.व.५ ।

लोचनामयः । पुं । नेत्ररोगे । विका. ।

लोचमकौटः । पुं । नयूरशिखायाम् । ऋद्धकौटः ।
ऋ.टी.न्वा. ।

लोचमस्तकः । पुं । अजमोदायाम् । भा. ।
नयूरशिखायां । चम. ।

लोचशिरः । ह्री । अजमोदायाम् । वै.निघ. ।

लोचिका । स्त्री । सुवीर्यं स्वाते खाद्यद्रव्ये ।
नू.टी. पाकराजेशरः ।

लोटा (टिका) । स्त्री । चुकायाम् । हू.का-
श्रावः । वै.निघ. ।

लोठनम् । ह्री । इतकतदाजने । छाँ ।
नोटा । मा.नि. ।

लोडा (णा) । स्त्री । चार्द्व्याम् । आनन्दक
शार । लोषिकाद्ये । छोटि गूनी वडू गूनी
शार । रा.नि.व.५ । छत्रलोषिकायाम् । भा. ।

लोणकम् । ह्री । लवणे । वै.निघ. ।

लोणटणम् । ह्री । लवणवणे । रा.नि.व.८ ।

लोणा । स्त्री । छुद्राक्षिकायाम् । लोषिकायाम् ।

लोणाच्छा । स्त्री । छुद्राक्षिकायाम् । शुं.मे
गूनी । रा.नि.व.५ ।

लोणारम् । ह्री । लवणचारे । लोणार खाद्य
इति दाचिणाल्ये प्रसिद्धम् । मोहाश्रात्र श्रात्र ।
तत्पय्यायाः,—लवणः लवणमदः लवणचारः
लवणाकरजं लवणोत्वं जलजं । गुणा,—अत्युच्चं
तीक्ष्णं पिचहृदिकरं वातशुद्धं शूलघ्नम् ईषलघण्यम् ।
रा.नि.व.६ ।

लोषिका । स्त्री । लोषीमाके । शुं.मे गूनी,

वन भूनी । प.सु. । चाङ्गियां । आमरुण । भा.पू. ३३. । चुक्रायां । टूकापागः । ऐ.निघ. ।
 लोभ्रौ । स्त्री । (Portulaca quadrifida. Syn. Meridiana or P. Oleracea.) Indian Purslane. पत्रशाकभेदः । वड़ वा वन भूनी, झूले भूनी । हिं लुषियामाक वा लुषिया, खरका । तें पदलङ्कार । वन्. कर्पा । ता. कीरिखकीरर । तत्पथ्यांथी—लोथा लोथी । हृद्वीप्यान्तु पथ्यांथः घोटिका । सा विधा चुद्रा उच्यते च । तथीः चुद्रा रुचा गुचः यातश्च पाहरी अर्थांती दोषनी चम्पा मन्दागिहरी च । हृद्वती अन्ना सरा लया वातहान्त् यकपचन्नी चान्दोषनी व्रणनी गुल्फनी यासकासप्रमेषनी शीथे नैतरीने च धिता । भा.पू. १३. भा.व. ।
 लोतः (त्वम्) । पु, स्त्री । लवणे । नैमजल । त्रिका. । विद्रं. लण. ।
 लोतनी । स्त्री । मद्यायावणिकायाम् । वड़ थूलशुङ् ।
 लोभः (भ्रं, कः) । पु । (Symplocos racemosa.) खनामखानसह । लोभ प्राह, लोभ काष्ठ । हिं लोभ । तें तेल्लीट्टुगचिट्टु । गुञ्. लादर । तत्पथ्यांथाः,—गालवः तिलः साञ्ज नः यलप्रियः वानराघातः लोभ्रातः वलभद्र. रीभः विलकः विलकः विलतवः विलो काण्ड-कोलकः काण्डनीलः काण्डनीलकः लोभ्रहृदः लोभ्रकहृदः शखरः हंसिलोभ्रकः ईमगुपकः शावरकः तिरोटः तिरोटकः रक्तलोभ्रस्य पथ्यांथाः, तिरोटः साञ्ज नः रक्तलोभ्रः सिन्दुरुः लकशम्भा । अतस्य पथ्यांथाः,—शुकः शावरलोभ्रः शावरः मणालोभ्रः । सु.नू. २०५. लोभ्रादिः । च.द.ज्ज. चि.भोधादिः । “लोभ्रीत्वलास्यतापथा ।” स द्विविध, वल्कसामान्यभेदात् । तत्र विशिष्टो वल्करीधु इति । रा.नि.व.६ । सा. गुणाः—रीधुवयं कपायं शीतलं वातकफरक्तघ्नं चक्षुष्यं विपत्तख । “रीधुी याही लवुः शीतयक्षुष्यः कफपित्तगुत् । कपायो रक्तपित्तासृज्वरातीक्षारशीयहृत् ॥” भा. ।
 लोभ्रपुष्पः । पु । मधूकहृद्वे । मडेल शीह । वै.निघ. ।
 लोभ्रपुष्पकः । पु । शालिधान्यविशेषे । भा.पू. १३. भा.व. ।

लोभ्रपुष्पिणी । स्त्री । इखधातक्याम् । झूझ धाहे झूल । वै.निघ. ।
 लोभ्रवल्लम् । स्त्री । तन्नामके चक्रपाण्डित्य कुले । वि (लो) । तत्कुलसम्भृते । च.द. ।
 लोभ्रहृद्वः । पु । मधूकहृद्वे । रीध्रहृद्वे । वै. निघ. ।
 लोभ्रादिः । पु । पित्तञ्चरकपाये । च.द.पि. ज्ज.चि. । “लोभ्रीत्वलास्यतापथायां शयकरः । काथः पित्तञ्चर इत्यात् ।”
 लोपावाः । पु । मगलभेदे । स लालकमग-इत्युच्यते । लोथा इति लोकि । श्याक् शिशाव । सु.च.८५. । अथ त्रिलेशयगुणः ।
 लोपाकि(त्रि)का । स्त्री । धूर्त्तगालिकायाम् । श्याक् शिशावौ । श.मा. । हारा. ।
 लोपाशकाः । पु । मगले । श्याक् शिशाव । हारा. ।
 लोभनम् । स्त्री । मांसि । वै.निघ. ।
 लोभ्यः । पु । हरिताले । वै.निघ. । शिखी-धान्यभेदः सुहे । मूग । ऐ.च. ।
 लोमम् । स्त्री । लाङ्गुले । लेष् । जटा. ।
 लोम (न्) । स्त्री । केश । रोषि । र्शोऽश्रा । अम. । तदुक्तं—“अस्थौ सलानि लोमानि असंख्यानि भवन्ति हि ।” भा. ।
 लोमवारणो । स्त्री । मांसरीहिणीभेदे । रा. नि.व.१२ ।
 लोमकर्कटी । स्त्री । अश्वगोदायाम् । वै.निघ. ।
 लोमकर्णः । पु । मगके । अश्वगोवा । ऐ.च. ।
 लोमकूपः । पु । लक्त्रम् । “सन्नि यावन्ति रोमाणि तावन्ती लोमकूपकाः ।” भा. ।
 लोमघ्नम् । स्त्री । इन्द्रलुप्तरीने । टाक्पोका । वि । लोमपातने । निदा. ।
 लोमघ्नोपः । पु । शीषितजक्रमिभेदे । त्रक्षु-कृमि । च.वि.७५. ।
 लोमफलम् । स्त्री । भव्यफले । ज्ञवर्त्ता । रा.नि.व.११ ।
 लोमविध्वंसः । पु । कृमि । वै.निघ. ।
 लोमविपः । पु । व्याघ्रादौ । ऐ.च. ।

लोहमलम् । ली । लोहकिट्टे । मधुर ।
वै.निघ. ।

लोहमारः (कः) । पुं । शालिष्ठाक । प.सु. ।
विका. । लोहमद् कद्रव्ये । लोहमद् कद्रव्यवर्गो
यथा—“विफला विहता दन्ती कटुकौ ताल-
मूलिका । हृद्ददारकं वृथीर हृत्पत्रक चिन्नकाः ।
शङ्खवेरविडङ्गी च भङ्गभस्मातकीपथम् । दाडिमस्य
च पत्राणि शतपुत्री पुनर्नवा । कुठारकामकौ कन्दः
तन्नी मेकस्य पर्णिका । रुक्मिकर्णपलाशश्च कुलिशः
केशरानकः । माणः खण्डितकण्ठश्च गीबिहता
लोहमारकः । गिरिशालानकः प्रोक्तः विफलादि-
रथं गणः ॥” र.सा.सं. ।

लोहराजकम् । ली । रोष्य ।

लोहकण्डकः । पुं । मदनहवे । वै.निघ. ।

लोहलः । वि । अस्फुटभापिणि । तोत्वा । अम. ।

लोहवरम् । ली । स्वर्ण । विका. ।

लोहविट् (ठा) । पुं । लोहमले । मधुर
वै.निघ. ।

लोहशुद्धिदः । पुं । टङ्गचकारे ।

लोहसोमणः । पुं । टङ्गचकारे । मोशशां ।
हे.च. ।

लोहसङ्करम् । ली । वर्णलोहे, रक्तलोहे ।
रा.नि.व.१३ ।

लोहधारः । पुं । सारलोहे । वै.निघ. ।

लोहसिंहानम् (निका) । ली, ली ।
लोहकिट्टे । भा. ।

लोहह्वत् । पुं । हरिताले । वै.निघ. ।

लोहाख्यम् । ली । अयुरकाष्ठे । र.मा. ।

लोहि । ली । यकृतश्च । श्वेतमोशशां ।
रा.नि.व.६ ।

लोहिका । ली । लोहपातविशेषे । नोश्राङ्गि ।
विका. ।

लोहितम् । ली । रक्तचन्दने । रा.नि.व.१२ ।
सि.या.पट्टकम्बरतैले । पत्राङ्गचन्दने । वरुम
काष्ठे । हृत्पत्रकुमुमे । हरिचन्दने । रा.नि.व.१२ ।
कुमुमे । नी. । स्वर्णगैरिके । कृष्णायुक्तणि । वै.निघ. ।
कुसुम्भपुष्पे । पुं । माणिक्ये । प्रभ्ररागं । भा. ।
रक्तपिच्छाली । नागं आम् । रा.नि.व.७ । रक्तौ ।
रक्तमाषी । रा.नि.व.१४।६ । पलाण्डौ । प.सु. ।

रोहितमस्य । र्गविशेषे । श.र. । मसुरे । अ.च. ।
सर्पे । धरणि । नदभेदे । मे. । रक्तलघुने ।
नेत्ररोगभेदे । वि । रक्तवर्णे ।

लोहितकम् । ली । पित्तलघाती । पित्तगं ।
रा.नि.व.१३ । पुं । माणिक्यभेदे । प्रभ्ररागं ।
हे.च. । शालिधान्यभेदे । सु.स.४६ध. ।

लोहितकन्दः । पुं । पलाण्डौ ।

लोहितकुस्तुम्बुरधान्यम् । ली । तुरव-
यावनाले ।

लोहितचन्दनम् । ली । रक्तचन्दने । कुमुमे ।
अम. ।

लोहितजम् । ली । हरिचन्दने ।

लोहितपित्तम् । ली । रक्तपिप्पे ।

लोहितपुष्पकः । पुं । दाडिमहवे । भा. ।

लोहितपुष्पिका (पी) । ली । उष्ट्रकाण्डौ-
पुष्पहवे । वम्. उष्ट्रकटारा । रा.नि.व.१० ।

लोहितचत्तिका । ली । गैरिकचत्तिकायां ।
गिरिभाणि । रक्तचत्तिकायां । नागभाणि । प.सु. ।

लोहितयष्टिका । ली । मञ्जिष्ठायाम् । वि.
यो च-द.ज्व.।च.पट्टकम्बरतैले । “लाचानिशा-
लोहितयष्टिकाभिः ।”

लोहितसता । ली । मञ्जिष्ठायाम् । संयष्टः ।

लोहितशालिः । पुं । रक्तशाली । दादयानि
शान, ब्राडां शान । “तेषां लोहितकः अंशोदीपनः
यकृतमूलः चतुर्थो मर्षवल्कलन् स्वर्णो ह्वयः
यमापहः ॥ त्रयो ज्वरहरथैव सख्योदीपविपापहः ।
तस्मादल्पान्तरगुणाः क्रमशः शालयोऽपराः ।”
रा.नि.व.१६ ।

लोहितश्रियुः । पुं । रक्तपुष्पश्रियौ । नाग
मखिना । वै.निघ. ।

लोहितक्षया । ली । यीनव्यापद्विशेषे । लक्ष्णं
यथा—“वातपित्ताभ्यां चौर्यते रजः । सदाहकार्शं
वैवर्ण्यं यस्यां सा लोहितक्षया ।” वा.ज.३३ध. ।

लोहिता । ली । वराहकान्तायाम् । वराहकांछा ।
श.च. । रक्तपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ । शिखी-
भेदे । मञ्जिष्ठायाम् । लाचयाम् । लज्जालुकार्या ।
वै.निघ. । शरीरे तन्नामिका द्वितीया लक् । “या
द्वीहः पीड्यमायप्रमाणा मिलकालकावाधि-
ष्ठाना ।” सु.शा.४ध. ।

लोहिताङ्गः । पुं । कल्पिलके । कर्मणां छिद्रि । रा.नि.व.१३ ।
लोहिताननः । पुं । नकुले । नेत्रेण । रा.नि.व.१८ ।
लोहिताभः । पुं । रत्नाभमहाविषयधिक-
 विग्रेहे । सु.कल्प.८५. ।
लोहितायः (यसम्) । स्त्री । ताम् ।
 उभा । विका. । व्याक. ।
लोहितार्म (न्) । स्त्री । शुक्रभागगतनेवरोग ।
 लघु—“यन्मांसं प्रचयम्पैति शुक्रभागे पश्चात्
 तदुपदिशन्ति लोहितार्मः ।” सु.उ.४५. ।
लोहितालुः । पुं । रक्तपिच्छाम् । माल
 यन् । कोङ्कणे प्रसिद्धं फोण्डाली । रा.नि.व.० ।
लोहिताक्षम् । स्त्री । तन्नासकसक्दिमन्म-
 भेदे । ऊर्ध्वमधोवद्वेषसम्भेः ऊर्ध्वसूत्रम् ।” सु.शा.६
 ५. । पुं । दर्शिकरजातीयसर्पे । सु.उ.४५. ।
 कीकिले । श.च. ।
लोहितिका । स्त्री । मङ्गलायां । रामतद्वन्ना ।
 सु.चि.११५. ।
लोहितेक्षुः । पुं । रक्तेशो । र्वाङ्गिनि देहू ।
 रा.नि.व.१४ ।
लोहित्याजः । पुं । हृषधान्यभेदे । लोहित
 श्याम् । गुणाः—श्यामाकषण् । च.सू.२०५. ।
लोहिनी । स्त्री । श्वेतकिष्किष्णम् । वै.निघ. ।
लोहो (इन्) । पुं । रोहितकहने ।
लोहोच्छिष्टम् । स्त्री । लोहकिष्टे । वै.निघ. ।
लोहोत्तमम् । स्त्री । स्वर्णे । इ.च. ।
लोहोत्थम् । स्त्री । मण्डुरे । वै.निघ. ।
लोहः । पुं, स्त्री । (Ferrum.) Iron. स्वनाम
 व्याप्तघातो । लोहाः । हिं लोहोया । तं इन्सु ।
 सु.उ.तो.सु.भेदेन सामान्यतमद्विविधं । तवामुंल्लय
 पथ्यायाः,—मुण्डं मुण्डायसं उपनसारं शिल त्मजं
 चम्पजं कृमिलोहं चार कृषायस । तात्पर्य
 पथ्यायाः,—तोषो श्वत्वं श्वत्वायसं पिच्छं
 पिच्छायसं शठं आयसं निशितं तोषं खड्गं
 सुखजं अयं चिवायसं चीनजं । लोहस्य गुणाः—
 लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । रुचं
 वयस्यं चतुर्थं लोखनं वातलं नयेत् । कर्षं पिष्टं
 गरं शूलं शोथाम्प्रीदपायुताः । मेदोमेहकृमोन्

कृष्टं तत्किष्टं तददेष हि ॥” इति । लोहमदधा
 कौच(काचि)कालिद्रकलिमद्रवचपाष्टिनिरद्रकाल-
 भेदेन गुणाः—“सामान्याद्विगुणः कौचः कालिद्रो-
 ऽष्टगुणस्ततः । कलेः शतगुणं मद्र भद्राहजं संदसधा ।
 वसान् शतगुणं पाष्टि निरद्रं दशभिर्गुणेः । ततः
 कौटिसदस्रं जानलौहं सहागुणम् ॥” रघ.चि.
 ६५. । दःपाः—“गुदता दृद्रतोतकिद्रः कश्मलं
 दाहकारिता । अग्मदोषः सद्गुणो दीपाः
 सहायस्य तु ॥” इति । असंस्कृतलोहदीपाः—
 “पण्डितकुट्टामयम्ल्युदं भवेत् चट्टोमगुणो कुरुतेऽ-
 र्मरीच । नानाव्रजानाच तथा प्रकीर्षं करीति
 द्रवामसगुडलोहम् ।” तन्मो.वे.निघ. ।
 “कृष्णोत्तं तिलरैलच सापात्रं रात्रिकानुया ।
 मयमन्त्ररससापि लज्जेदोहस्य ज्ञेयकः ॥” लोह-
 शोधनादिपरिभाषा—“शुद्धयै विफला लोहान्
 कसंख्या विगुणा सदा । चतुर्गुणं फलाक्षीयमदे-
 भागावशेषितम् । एष एव विषिन्त्यं चालनेऽपि
 प्रशस्यते । वधायै विफला राष्ट्रा लोहाद्रित्यं
 चतुर्गुणाः । तीयमदगुणव चतुर्भागवशेषितम् ।
 भातुपाकार्यमिच्छन्ति विफलासयसा समान् ॥”
 प.प्र. । लोहमारुच्यम्—“शुद्धं लोहमव चूर्णे
 पातालगरुडीरसं । मर्दयित्वा पुट्टेकौ दद्यादिवं
 पुट्टवयं । पुट्टवयं कुम्भायां य कुठारच्छिद्रकारसेः ।
 पुट्टवदकं ततो दद्यादिवं तोषासतिर्भवेत् ॥” कल्प-
 —“चिपिच हादशानि दरदं तोषाचर्पतः ।
 मर्दयन् कल्पकाद्रावैर्गामुग्मं ततः पुट्टेत् । एवं
 समपुट्टे स्युं लोहचूर्णमवाप्रयात् ॥” इत्यादि ।
 “लोहवत् समधा तदा लोहपत्रो तलाग्निना ।
 गोमुवे यद्विमायाति निषिका स्वविधानतः ॥”
 सा.को. । स्वतलोहलक्षणम्—“लोहगुणसमाकारः
 स्यमंशाहाः प्रतीयते । यदा लोहसदा अयः
 सुसतो वैद्यससमे ॥” सयदः । लोहोत्थनिः—
 —“पुरा लोमिनटैयानां निचतानां सुर्गुधि ।
 उन्वन्नानि शरीरथो लोहानि विविधानि च ॥”
 भा.पू.१.भ.धा.व. लोहसंस्कारः । स वयोदशविधः ।
 शाण्डिल्येणम् उदत्तंनम् चक्रमावन्म् वातप-
 शोपः निषेकः सारणं दन्तं चालनं मृत्युपाकः
 म्यालपाकः चूपन पुट्टपाकः पाकनिष्पत्तिः ।
 “सात् पीडशयणं तीयमदभागावशेषितम् ।
 अन्यानि यानि वल्ल्नि योक्तव्यानि पुटादिषु ॥ तानि
 लोहसमान्याहर्णलं प्रागेव कौर्णितम् । लभ्यते
 स्वरसो येषां तेषां काषोडन न्यथे ॥ विफला-

व्यतिरेकेण मतमेतत् पतञ्जलिः । एष एष
विविन्नित्यं चालनेऽपि प्रशंसते ॥ लौहवत्
विफला व्योमि विफलावत् पयो मतम् । प्राक्कचित्त
जलघात्रं मृदुमध्यादिभेदवः ॥ मृदुमध्यकठीरत्वात्
क्वाथद्रव्यं विधा मयम् । क्वाथद्रव्यानुष्ठारेण देयं
स्यात् । जलं विधा ॥” पतञ्जलिं याह सामान्य-
परिभाषां लौहमारणायम् । “हिगुषा विफला
लौहात् फलात् योऽधिकं जलम् । अष्टभागाव-
शिष्टन्तु मारणे जलमिष्यते ॥ समा च विफला
याद्या जलघाटगुणन्धा । वधार्थे स्थापयेत्तौघ
तस्याहं वस्त्रशोधितम् । वधार्थेन समं याद्य
पाकाद्यं समं फलम् । अष्टभागावशिष्टञ्च पाकाद्यं
जलमिष्यते ॥ एवं जलं फलं प्रीतौ यथासद्देहान
योजयेत् ॥” अथ लौहपाकलक्षणमाह । यदुक्तं
पतञ्जलिना । “तावन्नौहं पचैद्वैथी यावद्वक्ष्ये
यालितम् । समुद्रं जायते व्यक्तं न निःसरति
स्यन्दिभिः ॥” अन्यत्र — “अङ्गुलिभ्यां दृढं घटं
यदा चूर्णत्वमागतम् ॥ तदा सिद्धं विद्यानोयाह्नौहं
लौहविदां वरः ॥ अन्ननामं घर्षं सिम्भं शृणु-
मूलमलेपनम् । अकिन्नमन्त्रसि चित्रं सव्यक्पकस्य
लक्षणम् ॥ मन्दमाहुरथो लौहमलव्याखिललक्षणम् ।
अतिपाकेन तज्जं यं खरमुक्त्तलक्षणम् ॥”
अमोघतन्त्रे चोक्तं । “पाकान्ते विविधाः प्रीता
मृदुमध्यमतीक्ष्णदाः । तेविश्रात् सर्वधातूनां
पित्तान्गिलकफात्मनाम् ॥ दर्श्यामिष्यते यत्तत्
स्वं खलति वा नवा । मृदुपाकं विद्यानीयात्
पिप्पे तद्वैद्ये योजयेत् । सिक्तापुञ्जोपमं यत्
सुधिकेण समन्वितम् । तद्वयः खरपाकं स्यात्

श्रेयान्येव प्रकीर्तितः ॥ एकैकगणयोगितात् न
तद्विच्छन्ति तद्विद् । सर्वप्रकृतिसिनेव्यत्तान्मध्यमं
बहुप्रकृतम् । गुडादिः प्रविशेद् यत्र तत्र पाकीऽस्य
मुदया ॥” कान्तलौहे । तौत्तलौहे । रा.नि.व.
१३।२३ । मण्डुरे । कांस्ये । अगुरणि । अञ्जु
रुष्टे । रा.नि.व.२२ । [व.१२ ।

लौहकान्तकम् । कौ । कान्तलौहे । रा.नि.

लौहकिष्टम् । कौ । मण्डुरे । प.सु. ।

लौहजम् । कौ । वर्तलौहे । विद्वौ । रा.नि.
व.१३ । मण्डुरे । र.मा. ।

लौहदाहः । पुं । अथस्य वायुप्रकीपादी दग्ध-
लौहशलाकया दाहकरणे । न.द.१४५. ।

लौहपत्रो । स्त्री । लौहचटकायां । गोशंत्र
चटो । सा.कौ.लौहमारणे ।

लौहपुरीषम् । कौ । लौहमले, मण्डुरे ।

लौहभाण्डः । पुं । अथमाले । शंभान्दिशा ।
श.च. । कौ । लौहनिर्मितभाण्डे ।

लौहभूः । स्त्री । लौहपावविशेषे । श.च. ।

लौहमेकौवीजम् । कौ । रसजारपबोधमेदे ।
रस.चि.३५. ।

लौहमलम् । कौ । लौहकिष्टं । मधुत्र ।
रा.नि.व.१३ । सु-सु-३५-वपादि ।

लौहविशुद्धिदः । पुं । टङ्गणचारे । (मांशं) ।
र.सा.सं. टङ्गणयुद्धौ ।

लौहसारः । पुं । चारलौहे ।

व

वः । पुं । वायो । वाहो । व्याघ्र । वस्त्र ।
शास्त्रे । (नि.) वलवति ।

वंशः । पुं । (Bambusa arundinacea)

खनामख्यातपत्रशाकहृत्ते । वैशं । हिं वंश । सं
वेलु । तं वेदुद, वेन्नमुक, वेसु श्रेणि, वेसु । वम्-
साखगय । ता. मन्गिल । तत्पर्यायाः,—
त्वक्सारः कर्मारः त्वक्सारः लणध्वजः शतपर्वा
यवफलः वेणुः मल्लरः तेजमः किलाटी पुष्पघातकः
हृदयः किल्लुपर्वा वधः सुपर्वाः लणकेतुकः

करुणालुः कण्टकी महाबलः दृढकाण्डः दृढयन्त्रिः
दृढपत्रः धनुर्दंसः धानुयः । स द्विधा सामान्यो
रन्मूर्ध्मयः । गुणाः—उभावेव कषायो ईषित्तौ
श्रीतलौ मुत्रकृमिप्रदाशोदाहपित्तान्तौ च ।
रन्मूर्ध्मस्तु विशेषेण दीपनोऽनीर्णः रुच्यः पाचनः
हृद्यः शूलहृत् । रा.नि.व.७ । तत्करीरगुणाः—
“करीरो वंशजो रुचः वातपित्तकरः कटुः । स-
कषायो विदाहो च श्रेयः पाकतः कटुः ॥”
राज.३५. । सर्वार्थे । शंभु शंघ । रा.नि.व.६ ।

रक्षी । रा.नि.व.१४ । वृष्टांशि । पिठेर ढौड़ा ।
विका ।

वंशकाः । पुं । इक्षुविशेषे । शानशाड़ा खांध ।
गुणाः—शीतलः सधुरः सिग्धः पुष्टिकरः शूलः
सारकः अविदाही गुरुः हृद्यः सलवण्य । सू.स.
४५५. । सुद्रमन्त्रे । वंशपाता नाह । क्ली ।
अगुरुकारे । हारा ।

वंशकाञ्जम् । क्ली । कृपागुरुकारे । वै.निघ. ।

वंशकाफम् । क्ली । शान्दकीतुलके, वंशतुले वा ।
यहसादेव वायुना नीतं नमसि सज्जोयते । हारा ।

वंशकरीरः । पुं । वंशादुरे । वंशेन कौण्ड ।
तत्पर्यायाः,—करीरं वंशायं यवफलादुरः ।
गुणाः—“तत्करीरः कटुः पाके रसे रक्षी गुरुः
सर्ः । कपायः कफहन्तुं खादुर्बिदाही वात-
पित्तलः ॥” भा. ।

वंशकपूरः (रीचना) । पुं, स्त्री । वंश-
रीचनावाम् । वंशलोचन । रा.नि.व.६ ।

वंशकारः । पुं । गन्धके । वै.निघ. ।

वंशकुटजा । स्त्री । कृष्णकुटले । वै.निघ. ।

वंशलः । पुं, क्ली । वेणुयवे । वंशेन चाडेल ।
रा.नि.व.१६ । अगुरुकारे । स्त्री (जा) । वंश-
रीचनावाम् । वंशलोचन । ग.र. । “वंशजा
हं हृषी हव्या बल्या स्वादी च शीतला । वृणा-
कासञ्चरथासचयपित्तासकामलाः । हरेत् कुठं
त्रय पाखुं कपाया वातकृच्छजित् ॥” भा. ।

वंशतण्डुलः । पुं । वेणुयवे । वंशेन चाडेल ।
रा.नि.व.६ ।

वंशतैलम् । क्ली । पर्यापिकारीने तैलम् ।
“कटुतैलमहं पित्रं मुवे वंशफलेः शतम् ॥” रस.र. ।

वंशत्वक् (च्) । स्त्री । वंशलचि । वंशेन
नीन । तद्गुणः—रजःसावकारित्वम् ।

वंशद्वला । स्त्री । वंशपत्रदले । वंशपाता
शान । रा.नि.व.५ ।

वंशदूर्वा । स्त्री । कटुकायाम् । रूटिकी ।
शतपञ्चायाम् । दूर्वाविशेष । किंशुक्याम् ।
रा.नि.व.२३ ।

वंशधान्यम् । क्ली । वेणुयवे । वंशेन चाडेल ।
तच्च देशभेदाहङ्गविधं । रा.नि.व.१६ । [रा.नि.व.१४]

वंशनेत्रम् । क्ली । इक्षुमूले । आधेन चङ्गु ।

वंशपत्रः । पुं । नलं । नल । रा.नि.व.७ ।

वंशपत्रकः । पुं । अतिक्षी । रा.नि.व.१४ ।

वंशकमन्त्रे । वंशपाता नाह । श.मा. । द्वेव
नले । वै.निघ. । क्ली । वंशपत्रहरिताले । छ.च. ।

वंशपत्रिका (त्रौ) । स्त्री । वेणुदले । वंशेन
पाता । सा.को.सञ्ज्ञकरहरलोह । वंशपत्राकार-
दले । वंशपात शान । सं वेणुयवे । कं विदि-
रसेले । तत्पर्यायाः,—वंशदला कौरका और्ण-
पत्रिका । गुणाः—सधुरा शीतला पित्तघ्नी
रक्तदोषहरी रक्षा पशुदुग्धवर्द्धनी च । रा.नि.
व.५ । नाटोद्दिष्टि विष्णवे चिह्नमिदं ।

वंशपीतः । पुं । कपगुप्तौ । रा.नि.व.१२ ।

वंशपुष्पा । स्त्री । सहदेवावा । रा.नि.व.४ ।

वंशपूरकम् } क्ली । इक्षुमूले । रा.नि.व.१४ ।
वंशमूलात् }

वंशवोजः । पुं । वेणुयवे । वंशेन चाडेल ।
रा.नि.व.१६ ।

वंशयवः । पुं । वेणुयवे । वंशेन चाडेल ।
तदौजगुणाः—“तद्दयवानु सरा रक्षाः कपायाः
कटुपाकिनः । वातपित्तकरा उषा वदमूषा-
कफापहाः ॥” रा.नि.व.१६ ।

वंशरीचना । स्त्री । (The manna of the
bambu. वंशपत्रमध्यजातनीलामधुबलपदाधिं ।
वंशलोचन । तं तवचौरि । तत्पर्यायाः,—

त्वक्षीरा तुगा तुगाचीरी शुभा वंशजा वंशी
वंशचीरी वंशं चीरिका त्वक्षीरी शुभा वंशवी
त्वक्षारा कर्मरी अंता वंशकपूररीचना वंशोद्भवा
तुहा पिद्धा रीचनिका वंशशर्करा । गुणाः—

रक्षा कपाया सधुरा हिमा आसंकासघ्नी रक्त
शुद्धिकरी तापघ्नी पित्तोद्रेकशमनी च । रा.नि.
व.६ । अमिच...वंशजा हं हृषी हव्या बल्या स्वादी
च शीतला । वृणा-कास-न्वर-थास-चय-पित्तास-
कामलाः । हरेत् कुठं त्रयं पाखुं कपाया वात-
कृच्छजित् ॥ भा. ।

वंशवर्द्धनी । स्त्री । वंशलोचनावाम् । वै.निघ. ।
वंशविदलः । पुं । वंशहतसन्देशिकायाम् ।
वंशेन चिन्टी । स.चि.२०५. ।

वंशव्यजनवायुः । पुं । वंशहततालहलवायौ ।
वंशेन पाथान् वाताम् । गुणाः—“वंशव्य जननी

वासः रुकीषी वातपित्तदः ।" राज.२५. ।
वंशशर्करा । स्त्री । वंशचक्रशर्करायाम् ।
 शाम्भाङ्गिरा चिनि । गुणाः—चलुष्या बल्या
 ससधरा रुचा च । रा.नि.व.१४। वंशरीचनायाम् ।
 रा.नि.व.६ ।
वंशशलाका । स्त्री । वीरणमूले । वेणारि
 मूल । वंशनिर्मितशलाकायां । छ.च. ।
वंशक्षीरी । स्त्री । वंशलीचनायां । रा.नि.व.६ ।
वंशाङ्कुरः । पुं । वंशकरीरे । वीणेश्र कौण्ड ।
 रा.नि.व.७ ।
वंशाश्रुम् । स्त्री । वंशाङ्कुरे । वीणेश्र कौण्ड ।
 वै.निच. ।
वंशान्तरः । पुं । गलाख्यलणे । नल, थांगण्ड ।
 रा.नि.व.८ ।
वंशावलीखः । पुं । वंशलचि । वीणेश्र षक् ।
 सु.चि.१८५. ।
वंशास्थि । स्त्री । मर्कटास्थिनि । वै.निच. ।
वंशाह्नः । पुं । वेणुधवे । रा.नि.व.१६ ।
वंशिकाः । पुं, स्त्री । कृणोचो । काकुलि हेतु ।
 वै.निच. । अगुयकाठे । अम. । स्त्री (का) ।
 पिपल्याम् । वै.निच. ।
वंशी । स्त्री । वंशलीचनायां । वै.निच.२४.संयह्यो.
 वि.आतोफलादिचूर्णे । वंशी । -कर्मचतुष्टये ।
 ८ ती. । रा.नि.व.२१ । वसरेणुमाने । "वसरेणुत्त
 पथ्यायनाम्ना वंशी निगद्यते ।" भा. ।
वंशीङ्गवा । स्त्री । वंशरीचनायाम् । वै.निच.
 २.पि.चि.वासाखण्डे ।
वंश्यम् । स्त्री । वंशलीचने । वै.निच.२४.अय-
 चि.स्यप्रभावव्याम् ।
वक्त्रः । पुं । अग्नित्वत्वे । वक्त्रकृणेश्र गीह ।
 हिं वासना । मं अग्नता । तं अविचि । ता.
 अगति । तत्पथ्यायाः,—शिववक्त्री पाशुपतः
 एकाष्टीशः इकः वसु वसुकः वसुष्टः नसूकः
 वसुपुष्यः शिवमियः शिवमन्त्री काकनामा
 काकशीर्षः खलपुष्यः सुपूरकः रक्तपुष्यः सुनित्तवः
 अग्निकः-अग्निकः वदसेनः वदसेनः शीघ्रपुष्यः
 सुनिद्रमः सुनिपुष्यः ब्रणारिः दीर्घफलकः वक्रपुष्यः
 सुरमियः शिवादीडः सुवतः शिवाडः शिवेष्टः शिवा-
 ङ्गादः श्याभवः क्रमपूरकः रक्षिसन्निभः । म त्त

श्च त-पीत-नील-लोहित रक्तपुष्यमेदेन चतुर्भिः ।
 तेषां सा. गुणाः,—"वकीऽतिशिरस्तिक्तो मधुरो
 मधुगन्धकः । पित्तदाहकफत्रासथमदारी च
 दोषनः ॥ "अपिच—"अग्निकः पित्तकफजित्-
 चातुर्थकहरीदिमः । रुचो वातकरस्तिक्तः प्रतिश्याय-
 निवारणः ॥ वकीऽगुणः कट्टाकृत् कफपित्तविपा-
 पहः । योनिशूलहयादाहकृत्तशोथामनाशनः ॥"
 भा. । तत्पुष्यगणाः,—"अग्निकुसुमं शीतं
 चातुर्थकनिवारकं । नक्तान्प्रनाशनं तिक्तं कषायं
 कट्टपाकि च । पीनसश्चैषपित्तं वासन्नं
 सुनिभिसंतम् ॥" इवनातोयजलशरपचिविशिष्टे ।
 वक्त्रे शीतौ । तस्य मांसं भक्षयान् गुरु । रा.
 नि.व.१७ । वातन्नं क्षिप्रं स्रष्टमलं हयं रक्तपित्तहरं
 हिमञ्च । राज.३५. । See इवः ।

वक्त्रचिञ्चिका । स्त्री । मन्त्रविशिष्टे । हारा. ।
वक्त्रपुत्रः (प्या,प्यो) । पुं, स्त्री । अग्नित्वत्वे ।
 वागना कूलेश्र गीह । श.र. । स्त्री । यकपुष्ये ।
वक्त्राची । स्त्री । वक्त्रचिञ्चिकामध्ये । हारा. ।
वक्त्र(कूल)लः । पुं (Memusops Elegni)
 खनामख्यातवत्त्वे । वक्त्र गीह । हिं वक्त्रल,
 नीलसरी । तं पीणकृचेष्टे । उत. वलङ्कण्डि ।
 वक्त्र वक्त्रली । दा. चोलसरी । ता. मीगदम् ।
 तत्पथ्यायाः,—केशरः केशरः सिङ्केशरः वक्त्रलः
 यरलव्यः सीधुगन्धः मक्त्रलः सुक्त्रलः स्त्रीमुख-
 मधुः दीडलः मधुपुष्यः सुरभिः सन्नरामन्दः
 स्थिरकसुमः शारदिकः करकः विशारदः गूढपुष्यजः
 धनी मदनः मद्यामीदः चिरपुष्यः । गुणाः—
 शीतलः हृद्यः विषदीवहरः मधुरः कषायः
 मदाढ्यः हृष्येद्य । रुच्यं वीराढ्यं सुरभि शीतलं
 मधुरं क्षिप्रकषायं मलसंयादि च । इति लक्ष्म-
 पुष्यगणाः । रा.नि.व.१० । "वक्त्रलस्तुवरीऽगुणः
 कट्टपाकरसो गुरुः । कफपित्तविषशिवकृमिदन्त-
 गदापहः ॥" भा. । "मधुरश्च कषायश्च क्षिप्रं
 संयादि वाक्त्रलं । स्थिरीकरश्च दन्तानां विशदं
 फलसुच्यते ॥" सु.श.४६५. ।

वक्त्रलपुष्यम् । स्त्री । वक्त्रलकृसुमे । अम. ।
वक्त्रला । स्त्री । कट्टकां । कट्टीकी । रा.नि.व.१ ।
वक्त्रलो । स्त्री । काकनीत्यां । कौण्डला । श.च. ।
वक्त्रशः । पुं । पथ्यगमेदि ।
वक्त्रवा । स्त्री । वक्त्राकायां । मे. ।

वक्रोदः । पुं । वक्रि । विका ।
 वक्रमः । पुं । मद्यविशेषे । अयं जगल एव ।
 गद्वर मिठा । गुणाः—“द्रव्यः प्रवाहिकाटोप-
 ट्ठर्नानिलशोफदृत् । वक्रघ्नी छतसारत्वान
 विटशो वातकोपमः । दोपन. सटविष्णुकी
 विशदोऽल्मदो गृहः ॥” सु.सू. ४५ अ. मद्यव. ।
 वक्र(क)शालिः । पुं । स्वनामख्यातमध्यदेश-
 समुत्तगालिधान्ये । शानिधाशिवशेष, याहा
 मधापदेषु कथ्ये । मं धकीरधान । गुणाः—लघुः
 सुखपाककरय । रा.नि. व. १६ ।
 वक्रम् । स्त्री । सुखे । रा.नि. व. १८ । तगरमूले ।
 वं. निघ. । तगरपुत्रे । टैग्रर कृत् । रा.नि. व. १० ।
 वक्रकटुता । स्त्री । मुखस्य कटुतायाम् ।
 मुखवैरस्ये । मा.नि. ।
 वक्रसुरः । पुं । दन्ते । विका ।
 वक्रपट्टः । पुं । अथस्य चणकभोजनपात्रे ।
 टोवडा । छ.च. ।
 वक्रभेदो (इन्) । पु । तिनरसि । छ.च. ।
 वक्रमुण्डिका । स्त्री । मुखमुण्डिकेतस्वप्रति
 वालघृष्टविशेषे । तदाविटस्य शिशोर्दं चर्णं,—
 “ज्ञानाङ्गः सरुधिरपाण्डिपादवक्रो वक्राशी कल्प-
 शिराहतोदरी यः । स ज्ञेयः शिष्यस्य वक्रमुण्डि-
 कात्तः सोर्दो भवति च मूलतुल्यगन्धिः ॥” भा. ।
 वक्रवासः । पुं । नागरङ्गहृत् । लेवू गाँह ।
 रा.नि. व. ११ ।
 वक्रशल्या । स्त्री । काकादनीलतायाम्, यत्
 गुञ्जायाम् । रा.नि. व. ३ । रक्तगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।
 वक्रशोधनम् । स्त्री । निम्बफल । लेवू ।
 वै.निघ. । भव्यफल । टालु । रा.नि. व. ११ ।
 नि । मुखशोधने ।
 वक्रशोधी (इन्) । पुं । जम्बीरे । लेवू ।
 जटा । वि । मुखशोधके ।
 वक्राधवासः । पुं । नागरङ्गहृत् । वै.निघ. ।
 वक्रालुः । पुं । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।
 वक्रम् । स्त्री । तगरे । तग्रेणपीशुका । वा.च.
 ३० अ. । सि.यो. च. द. अ. म्या. चि. । पर्यटके ।
 फे० पीशुका । रा.नि. व. ५ । स्थानं त्यक्त्वा वक्रोभूते
 अस्थिभद्रविशेषे । “तत्रामुग्रसविमुक्तास्थि” इति
 लक्षणम् । सु.नि. १५ अ. । भा. । वि । असरले ।

वक्रकण्ठः (काः) । पुं । खदिरवृत्ते । थवेर
 गाह । रा.नि. व. ८ । बदरहृत्ते । दूया गाह ।
 रा.नि. व. ११ ।
 वक्रगः । पुं । सपे । वै.निघ. ।
 वक्रगुल्फः । पुं । छट्टे । वै.निघ. ।
 वक्रशोवः । पुं । छट्टे । विका । [श.र. ।
 वक्रचुञ्चः । पुं । शकपचिणि । टैग्रा पाशो ।
 वक्रतुण्डः । पुं । शकपचिणि । श.र. ।
 वक्रदंष्ट्रः । पुं । शकुरे । वै.निघ. ।
 वक्रदन्तो । स्त्री । क्रुद्धदन्त्याम् । वै.निघ. ।
 वक्रनक्रः । पुं । शकपचिणि । टैग्रा पाशो । मे. ।
 वक्रनासिकः । पुं । पंचके । विका ।
 वक्रपुच्छः । पुं । कुकुरे । विका ।
 वक्रपुष्पः । पुं । वक्रवृत्ते । वक्रकृत्तेन गाह ।
 रा.नि. व. १० । पखाशहृत् । पखाश गाह ।
 वै.निघ. ।
 वक्रपुष्पिका । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष-
 लाशूलाश । वै.निघ. ।
 वक्रवालधिः } पुं । कुकुरे । छ.च. । रा.नि.
 वक्रलाङ्गूलः } व. १८ । वि । वक्रपुच्छयुक्ते ।
 वक्रवक्रः । पुं । शकुरे । श.र. ।
 वक्रशल्या । स्त्री । कुट्टुमिनीक्षुपे । रा.नि. व.
 ५ । कटुतुम्ब्याम् । त्रिंशोडि । रक्तलाङ्गलिका-
 याम् । यान् विषलाशूलाश । वै.निघ. ।
 वक्रा । स्त्री । कर्बटशङ्गायाम् । कौकुलाशूलाशू ।
 म.द. व. ३ । सृङ्गायाम् । पिङ्गिं शाक । वै.निघ. ।
 वक्राग्रम् । स्त्री । कषाटवक्रहृत् । र.मा. ।
 वक्राङ्गः । पुं । छंसे । छ.च. । वि । कुट्टिलाङ्गे ।
 वक्रौ (इन्) । पुं । गर्भविकारजन्यपुरुषभेदे ।
 यथा—“मातुर्व्याधयप्रतिवेन वक्रौ स्थावजदोऽन्व-
 ख्यतया पितृय ।” च.शा. २ अ. ।
 वक्रसेनः । पुं । अगस्त्यहृत् । वक्र वृद्ध ।
 विका ।
 वक्रिः (क्रिः) । पुं । स्त्री (क्रि, क्रि) । पशुंके,
 पाशुस्थानि । उषा. । छ.च. ।
 वक्रिलः । पुं । कण्ठके । विका ।
 वक्रम् । स्त्री । शीघ्रघासी । नौमा । रङ्गघातो ।

शरः टिन् । तत्पर्यायाः,—खण्डं नागजीवन्
 मृदङ्गं मृदुपत्रं चक्रसंज्ञं समरं नागजं कसीरं
 आलौकिकं सिंहलं खवेरं नागं आपुषं तपु वपुः चपुषं
 वङ्गं कुक्ष्यं विञ्चटं पूतिगन्धं । रा.नि.व.१३ । वङ्गं
 द्विविधं चुरकमिश्रमेदनम् । यदङ्गं—“श्वेतं मृदु
 खड्गं स्वच्छं विण्मसुण्यसदं हिमम् । सुवपवकरं
 कान्तं मृदुश्रेष्ठसदाहृतम् । चुरकं मिश्रकञ्चापि
 द्विविधं वङ्गमुच्यते । उत्तमं चुरकं तत्र मिश्रकं
 त्वयरं मतम् ॥” गुणाः—“वङ्गं लघु सरं रुच्यमुष्ण
 मेघकफक्षिप्तोन् । निहनि पाण्डुं सथासं चक्षुष्यं
 पित्तलं मनाक् ॥” भा.पू.१म.घा.व. । तित्तं मधुरं
 मेदि पाण्डु क्लमिन्नं वातघ्नं लेखनम् रूपात्पित्तलञ्च ।
 राज. । अशोधितवङ्गदोषा यथा—वङ्गं विधत्ते
 खलु शुद्धिदोषः । तथाश्चपकञ्च किलासगुष्ठी ।
 कुष्ठानि गूलं किल वातशोथं । पाण्डुं प्रसिद्धञ्च
 भगन्दरञ्च ॥ विषामसं रक्तविकारहृन्दं चयञ्च
 कृच्छ्राणि कफ ज्वरञ्च । मंष्टाशरीरविदग्धिमुख्य-
 रोगान् । नागोऽपि कृत्यान् कथितान् विकारान् ॥
 तत्शोधनविधियथा,—रङ्गनामो प्रतपी च गलितौ
 तौ निपेचयेत् । विधा विधा विशुद्धिः स्यात्
 रविदुश्चेऽपि च विधा ॥ तन्मारणविधियथा,—
 “मृदु वङ्गमयसि घटं सयवचारसेम्भवं वङ्गी ।
 अमसि पटगलितमधो न्यतमसतं पुनर्कथंम् ॥”
 अन्यसतं यथा—“वङ्गं सतालमर्कट्य दुग्धैः पिष्टा च
 तम् प्रटेत् । मृत्पात्रमभिशुष्यैः समधा मघता
 म्रजत् ॥” समभागवङ्गतालकन् अर्कश्रीरुष पिष्टा
 अथस्ववल्कचूर्णैः समधा म्रजपुटे पचेत् । “बुल्ल्यां
 दृढतरं पात्रे लौहदण्डेन बुद्धिमान् । वङ्गं
 सम्राट् विचूर्णैरसीषामतियत्नतः । प्रथमं रजनी-
 चूर्णैर्वितीयैः शीरकत्य च । तृतीये विफलाचूर्णैः
 चतुर्थेऽथत्यचिचयैः । एवं यामद्वयं मर्थं ऽगमञ्च
 दृष्टाग्निना । अनेन जायते मघ वङ्गस्य नाव
 संशयः ॥” सा.कां. । असतीकरणं सीसशब्दं
 द्रष्टव्यम् । पुं । कार्पासः । वाप्रांको । मे. ।

वङ्गजम् । क्ली । सिन्दूरं । र.मा. । [श.र. ।
 वङ्गनः । पु । वाक्काङ्कव । वेणुन गीष्ट ।
 वङ्गमलः । पुं । क्ली । शीघ्रघता । वै.निघ. ।
 वङ्गशुल्लजम् । क्ली । कासघातो । कौंभा ।
 द्वे.च. ।

वङ्गसदृशम् । क्ली । यशदं । मृष्ट । वै.निघ. ।
 वङ्गसेनः (कः) । पुं । वकहवे । वकहूणञ्ज

गीष्ट । त्रिका. । रक्तवकहवे । र.मा. । तत्पुष्प-
 गुणाः—“वासकस्य च पुष्याणि वङ्गसेनस्य चैव
 हि । कटुपाकानि तित्तानि कासचयकराणि
 च ॥” राज.३प. । चिकित्सासारसम्यहकारे ।

वङ्गारिः । पुं । हरिताले । द्वे.च. ।

वङ्गावलेहः । पुं । मेहे अवलेहः । “वङ्गमघ-
 द्विधलञ्च लेहयेन्नाधुना सद्यः । ततो गुडसमं गन्धं
 भवेत् कर्षमावकम्..... ॥” रस.चि. ।

वङ्गेश्वरः । पुं । मेहघ्नरसविशेषः । एव रस-
 सिन्दूरं वङ्गमयासमभागम् । अन्यो यथा—“रसेन
 वङ्गं दिग्धं प्रयत्न विद्राव्य नि.चिप्य समुद्रले तत् ।
 विमर्शयेदह्ननलीन गीलं कृत्वा सुसंवेष्टा पुटेत
 तीव्रम् । ततः चिपेत्तत् जलपात्रमध्ये नीरन्तु
 सत्यञ्च गृह्णाण सूतम् ॥” भावा वल्लमिता । अत्र
 लवणस्य २० भागाः । रस.चि. ।

वङ्गणः । पुं । सकथिसम्भौ । कूँक्री शन ।
 रा.नि.व.१८ ।

वङ्गणानाहः । पु । वङ्गणयोराकर्षणवलीङ्ग-
 याम् । भा.म.३भ. ।

वचः । पुं । कोरपचिपि । टिष्ठां प्राथी । मे. ।

वचगुडा (रुडौ) । क्ली । शारिकायाम् ।
 शानिक प्राथी । त्रिका. । वर्त्तौ । वाति । श.र. ।

वचनम् । क्ली । शुष्ण्यां । लुं । श.च. ।

वचरः । पु । कुकुटे । कूर्डौ । मे. ।

वचा । क्ली । (Acorus calamus.) The
 sweet flag. खनासञ्चातपण्डद्रव्यं । वच । हिं
 वच, चीरवच । तं वङ्गज, नल्लवस । वम्. वेखंडं ।
 ता वशम् । तत्पर्यायाः,—उयगम्भा पङ्क्या
 तीष्णा गीलीमो अतपर्विका कटिला मङ्गल्या
 विजया उया रचीनी वथा लीमशा चुद्रपती
 गालिनी भद्रा । वा सू.१५ अ.शोधनव, वत्सकादिव. ।
 सु.सू.३८ अ.सुक्तादिः । “भारुणवचा” गुणाः—
 तीष्णा कटुः उष्ण कफासयञ्जिजीकफौ वात-
 ज्वरातिसारघ्नी वान्तिक्तु उन्मादभतरी च ।
 रा.नि.व.६ । अपिच,—“वचायुथा वातकफहृणाग्नी
 क्षुतिवर्द्धिनो ।” अन्यञ्च—“अहिर्वा पयसाञ्जेन
 माधमेकन्तु सेविता । वचा कृत्याश्वरं प्राञ्जं
 नृतिघारणसंयुतम् ॥ चन्द्रस्यैयहे पीतं पल्लिकं
 पथोऽन्वितं । वचायः सत्पुष्पं कृत्यान्-महा-
 प्रशान्तितं नरम् ॥ “अत्युयापि सरगापि

रन्त्रिणापि परा भवेत् । चलाःप्रचितमानेष वषा
कर्त्तव्यि गर्हिता ॥” गोमूत्रे पचपत्रबोदके पला
पयान् सुगन्धप्रद्वेन च्चिदेवान् वषा हरिटा च गृहा
भवति । मेष । साङ्गलिकायाम् । विवशाङ्गुलिश्री ।
वै.निघ. ।

वचादिवर्गः । पु । वषामसद्वददारुगुष्ठाति-
विषाम् । “ववाग-उददेवाहनागरातिविषामथाः ।”
गुषाः—चामातोसारः मृदःकफवातघ्नयोपघ्नय ।
वा.६-२५ च.वषादिव. ।

वचाद्यष्टतम् । लो । गृह्यमासाद्यधिकारि
वृत्तम् । पाठः—“वषा शटी हरिटे हे दावीन्द्रियव-
न्तकम् । पथा चातिविषा गृह्यो मन्त्रं दशपलं
पृथक् । चतुर्दशैःपथः पला पादशेष विषाचयेत् ।
सर्पिःप्रथं पत्नीनामैः क्वायद्रथैः मुपेपितैः ।
प्रक्षिप्य विगुणं चोष्ट” लीवदुषान् पलानि
पट्.....” रस.र. ।

वचोष्टहम् (ग्रहः) । लो, पु । त्रवसेन्द्रिये ।
काप । वै.निघ. । रा.नि.व.१८ ।

वज्रम् । लो । महाग्वान्त्वमे रवी । शीश्री ।
तद्य अ तरुणपोतहपभेदेन चतुर्धा चतुर्भौतिकश्च ।
तस्य पुन्वीनःसुकत्वमप्यस्ति । तस्य पुन्यस्य इनाक-
फलसस्यै रेखाविन्दुगुल्यं हृदयस्य । रेखाविन्दु-
मन पट्कोटश्च स्त्रीजातिकम् । तथा विकार्य
दोषै पचस्य नमकमिति । तस्य प्रवचं अठ
वैषक रसवशकश्च स्वादश्च देहमिहार्थं, नदसकं
क्रान्तं च ज्ञेयम् । विषो रसायनं चतः रोगग्रमने
देश्यो वादे शूद्रो वयःसम्भने योज्यः । तथा स्त्री
क्रियि पदपः पुनपे नपुंसकी नदसकं च योज्यम् ।
रस.वि.७५. । गुषाः—पट्कोटं सर्वरोगघ्नं
सर्वपापहरं सुखदं शरीरदायकं रसायनश्च ।
रा.नि.व.१३. । अग्रहन्व टीषाः—“पार्श्वीहं
पास्तुगानं हृदासं दाहसन्तम् । रोगानोक्तं
गुरुत्वञ्च धमे वज्रमशीधतम् ॥” तन्वीधनम्—
“लात्रीकन्दगतं वज्रं टीलायन्त्रे विपाचित ।
सनाहं कीटवहाये कोन्ये विमल भवेत् ॥”
सा.मं । See मादिकवम् । और्वरं । दादा ।
रा.नि.व.१०. । काष्ठिके । कौष्ठि । घटापः । लीट
विशेषे । काष्ठिकोह । पुषविगधे । वृष्टपृष्ण ।
श्र.र. । अदिसम्भो । धावा । मे. । विहृष्टे ।
अधधातो । भा. । मेष.महालक्ष्मीविदासे ।

वज्रः । पु । कीकिलाचरवे । दूलेषाङ्गा ।

रा.नि.व.५ । शिवदर्भे । त्रैत कृष्ण । रा.नि.व.८ ।
शास्त्रश्चे । सुहोहवे । ननमा गाह । भा. ।

वज्रकम् । लो । वज्रुचारे । रा.नि.व.६ ।

वज्रकारकः । पु । सुहोहवे । ननमा गाह ।
रा.नि.व.८ । कीकिलाचरवे । दूलेषाङ्गा गाह ।
रा.नि.व.५ ।

वज्रकन्दः । पु । शर्करकन्दामुके । शूद्रकन्द-
आन् । र.मा. । ताशहचय गिरीमञ्ज्यायाम् ।
ताम्रत्र नाडी । वै.निघ. । (कः) पुं, लो ।
कट्टुग्रये । वनग्रये । गुषाः—कफघ्नः पिष-
रकहरय । वै.निघ. ।

वज्रकचारः । पुं, लो । वज्रुचारे । वै.निघ. ।

वज्रकाञ्चिकम् । लो । प्रवृत्तिविक्रियाधिकारे
पीपधम् । पाठः—“पिपली पिपलीमूलं वज्रं
गृह्यो यमानिका । कौरके दे हरिटे हे विट्टं
सोहर्षं तथा । एतैरेकौपथैः पिट्टारपालं
विषाचयेत्... । चौरपाकविधानेन काञ्चिकयापि
साधनम् ॥” काञ्चिकं ८ प. पाशोर्धे ३२ प.
पिपल्यादोनां प्रत्येकं ४ मा, काञ्चिकगुणः काञ्चः ।
रस.र. ।

वज्रकारकः । पु । नखीनामगव्यश्च । वै.निघ. ।

वज्रगापः । पु । इन्द्रगोपकोटे । वै.निघ. ।

वज्रचूर्मा (न) । पु । गृह्यके । गङ्गा ।
रा.नि.व.१६ ।

वज्रचूर्णः । पु । श्वपचिपि । वै.निघ. ।

वज्रतुण्डः । पु । सुहोहवे । ननमा गाह ।
श्वमे । वै.निघ. । मशके । रा.नि.व.१६ ।

वज्रदण्डकः । पु । सुहोहवे । ननमा गाह ।
वै.निघ. ।

वज्रदन्तः । पु । गृह्यके । विकार. मूपिके ।
श.मा. । अदिसंहारे । शङ्खोदा । र.मा. ।

वज्रदग्नः । पु । उन्दुरे । हे.च. ।

वज्रद्रुः (सः) । पु । सुहोहवे । ननमा गाह ।
अम । श.र. ।

वज्रपापाणम् । लो । दुग्धपापाये । दूध-
थङ्गि । वम्. गिरगोला । वै.निघ. ।

वज्रपुष्पम् । लो । तिलपुष्पे । तिलदूम् ।
अतपुष्यायाम् । उन्फा । वै.निघ. । स्त्री (पा) ।
अताहायाम् । उन्फा । रा.नि.व.४ ।

वज्रवीजः (कः) । पुं । लताकरञ्जे । वै.
निघ. । रा.नि.व.६ ।

वज्रभूमिरजः । स्त्री । वैकान्तमथो । वै.निघ. ।

वज्रभृङ्गो । स्त्री । सधुरत्नविशेषे । गुडाखु ।
गुणाः—कटुः उष्ण आसन्नो हिक्काकम्पकण्ठरीग-
वातश्यापीनसप्लीहकृन्नासश्लोदरहो च । वै.निघ. ।

वज्रमण्डूरम् । स्त्री । पाखुरोगे औषधम् ।
पाठः—“पञ्चकालं समरिचं द्वैतद्वयं फलविक्रं ।
विशङ्गमुक्तयुक्ताय भागालिपलसमितताः । यव
न्वेतानि चूर्णानि नष्टं र दिग्गुणत । पञ्चा
चाटुगुणे तोष घनाभूते तदुदरेत् । ततोऽसमावान्
वटं गान् विवेचनेण तद्रुमुक् ॥” रस.र. ।

वज्रसुष्टिः । पुं । आरग्यशूरणकन्दे, शूरण
सुष्टकान्दभेदे । वै.निघ. २३. कर्णकञ्चि-वज्र
सुष्टादिभिः ।

वज्रसूली । स्त्री । नापवर्णाम् । भाषाणि ।
रा.नि.व.२ ।

वज्रसूवा । स्त्री । अन्धसुषामा । अकमुषा
यज्ञ । तन्निर्माणविधिर्बधा,—“द्वौ भागौ तुपदस्थस्य
केका वक्रोक्तसिका । कौटिकिदृष्ट्य भारैकं
श्रेतपापाभोगिकम् ॥ नरदंशं समं पञ्च छागी
कीरेण पंपयेत् । यान्मार्धं दृढं पवान् तैर्न सृपां
मन्त्रन्धेत् ॥ शोषयित्वागु सलिय्य तन्कल्के
सहिरीधयेत् । वज्रमुपेयसात्याता सम्यक् पारद-
सादिका ॥” संघः ।

वज्ररटः । पुं । शूकरे । चिकान् ।

वज्रसौह्वकम् । स्त्री । कान्तपीहे । वै.निघ. ।

वज्रवल्लरी (वल्ली) । पुं । अक्षिसंहारकतायाम् ।
शङ्कुशङ्का शङ्कन । हारा. र.सा.स । भेष
द्व.खरी.चि.वज्रलायतैर्न ।

वज्रह्वजः । पुं । श्रुहीहवे । मनगा गीह ।
रा.नि.व.८ । सु.प्र.३८५. ।

वज्रशल्यः । पुं । शल्यश्रीहवे । शजात्र ।
रा.नि.व.१६ ।

वज्रशृङ्खलिका । स्त्री । वज्रास्त्रनि । कूले
थाङ्गा हि तालमाखना । कौं कौलिखा । वम्.
विखरा ।

वज्रचारम् । स्त्री । मातृवद्वेद्यप्रसिद्धचार ।
वज्रचार इति लोकि । वम्. नवसागर । तत्पथ्यायाः,
—वज्रकं चारशेठं विदारकं सारः चन्दनसारः

धूमजाङ्गलं धूमोत्थं । गुणाः—अत्युष्णं तीक्ष्णं
चाररसे रचनं गुळीदरविटण्णगुणं सरस ।
रा.नि.व.६ ।

वज्रा । स्त्री । श्रुहीहवे । मनगा गीह ।
गुडूच्यान् । श्रुहीहवे । नै. ।

वज्राख्यम् । स्त्री । दुग्धपायणे । कूलथाङ्गि ।
पुं । श्रुहीहवे । मनगा गीह । सु.चि.६५. ।

वज्राङ्गिकाः । पुं । सपे । रा.नि.व.१६ । अस्थि-
संहारे । शङ्कुशङ्का । भा. । स्त्री (ज्वी) । गवेष-
कायाम् । श.च. ।

वज्रासः । पुं । शूकरीदन्तमथो । दुग्धपायणे ।
रा.नि.व.१३ ।

वज्राभ्रम् । स्त्री । अभविर्भे । लक्षण यथा
—“यदन्ननिभं चित्तं यदङ्गी विक्रिंतिं ब्रजिन् ।
वज्रसंज्ञं हि तदर्थो ज्यमसं सर्व्वं नेतरत् ॥” रस.
चि.४५. ।

वज्रास्थिः (शृङ्खला) । स्त्री । कौकिलाचक्षुषे ।
कूलेथाङ्गि । हि तालमाखना । कौं कौलिखा ।
रा.नि.व.४ ।

वज्राक्षिता । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनाकुम्भी ।
वै.निघ. ।

वज्राह्वम् । स्त्री । तगरपादुके । वै.निघ. ।

वज्रो । स्त्री । श्रुहीभेदे । रै. । वै.निघ. २३.
श्रीतञ्ज.चि. । अस्थिसंहारके । वै.निघ. ।

वज्र(ञ्जु)काः । पुं । शर्गाले । अम. ।

वज्रधः (धूः) । पुं । कौकिलपचिणि ।

वज्रुलः (द्रुमः) । पुं । पचिभेदे । हला. ।
(Calamus rotong) वेतसहवे । जलवेतसे ।
रेड गीह । रा.नि.व.६ । ए.स.१८५. । सु.कल्य.
८५. । वा.सू.१५५. त्वयोधादिः । च.सू.४५. ।
स्त्रलवणशृङ्गे । श.र. । अशोकहवे । रा.नि.व.१० ।
तिनिग्भव । अम. ।

वज्रुलिप्रियः । पुं । वेतसहवे । वेत गीह ।
र.मा. ।

वज्रुला । स्त्री । महदुग्धायाम् गवि । शृथोना
गौरे । श.च. ।

वटः । पुं । (Ficus Bengalensis, Syn.
Ficus Indica.) The Benyan tree.
सनामख्यातकामाहवे । वटे गीह । हिं वर,

वगट । सं वट । कं चाल । तं सरिं चेट्टु, मारि,
पेडि मरि । चत्, वीन । ता, भल । तत्पथ्यां,
न्यथोधः बहुपात् नन्दी यद्गः हस्तपादः वंशवणालयः
वैश्वणोवासः वैश्वणोदयः हचमायः यमः प्रयः
रक्तफलः यज्ञी कर्मणः भ्रुवः खीरी भाण्डोरः
जटालः रोहिण्यः अवरौही शिष्टयो स्तयः रुहः
मण्डली मङ्गलायः भङ्गो यचतहः यचावासः
पादरीहयः भीलः शिफारुहः वनस्वतिः । गुणा.—
कपायः सधुरः शीतलः पित्तकफघ्नः क्करदाहलपा-
मोहघ्नश्रीफलय । रा.नि.व.११ । अविच,—
वटः शीतो गुरुर्मांसी कफपित्तघ्नपापघ्नः । वल्लो-
विमदाहघ्नः कपायो योऽनदीयष्टव ॥” भा. ।
गन्धके । प्रचवर्धे । कर्पूरके । नि. । मापयष्टु लादि
कृतपिष्टकमेदं । बड़ा प्रति लीके । गुणाः—
“वटो विदाही लपाकृत ।” राज २५ ।

वटकाः । पुं । सापादिदिदलहवकायमेदं ।
दड़ । तन्पमृत्वविधिर्यथा,—सापायां पिटिका
युक्तां लवणार्द्रकहिद्रुमिः । कृत्वा दिदल्लाष्टकां
नाकैलेपु पथेच्छनेः । गुणा. —विगुक्ता वटका ल्या
हृदया वीथ्यवर्धनाः । वातामयहरा ल्या विरपा-
दहिं वापहा । त्रिबन्धमेदिनः प्र यकारिणोऽप्यग्नि-
पूजिताः ॥ सापाटके । ८ भावा । कीलनितमाने ।
> टौनी । प.प्र. १ख. । नदीवटे । रा.नि.व.११ ।

वटकाकारः । पुं । पचिविर्णयं । यम्, कायं
वटपची । वै.नि.व. ।

वटच्छदः । पुं । श्वेतार्जके । श्वेत वावृहे ।
व.नि.व. ।

वटजटा । स्त्री । वटशुक्रायां । वटेश्रुत्रि ।
मा.की.असनारये ।

वटपलः (काः) । पुं । सिताञ्जके । श्वेतपत्र
कुश्रु जूनशौ । रा.नि.व.१० ।

वटपत्ता । स्त्री । विपुरमलिकायाम् । र.मा. ।
हचमलिकायां । वृद्धमलिका । रा.नि.व.१० ।

वटपत्तो । स्त्री । पाशाणमेदकविशेषं । वड़
पांशुदद्रुचि । सं वडवती । तं विडि वण्टेदु ।
तन्पथ्यांयाः,—इनामो इरावती टरावती गोधावती
श्याना खडाइनामिका । गुणा.—हिमा मरुदद्रुही
वटदा । वण्टी किंचिद्वीपनो च । रा.नि.व.५ ।
“वटपती कपायोना योनिमुचगदापसा ।” भा.
गु.व. ।

वट(ठ)रः । पुं । कुमुटे । श्र.र. । वैद्ये । ह.च. ।
वट(प्र)रीहः । पुं । यटासुरे । वटेश्रुत्रि ।
वै.नि.व. २भ लया.चि. । च.द. हस्तश्रुत्रिदन्त्या ।
वटशुक्रकम् । स्त्री । वटप्ररीहे । वटेश्रुत्रि ।
च.द.न्वरातिमा चि.कलिद्रायगुडिका । “घातकी
वटशुक्रकम् ।”

वटशुक्रा । स्त्री । यटासुरे । भा.श्रुत्रो.चि. ।

वटहा (नू) । पुं । प्रमुदपचिर्णये । च.ग.२८क. ।

वटाग्रजः । पुं । वटशुक्रायां । रच र.नामचि. ।

वटिः । स्त्री । वटके । वड़ि । प.प्र. २ख. ।
उपशित्तिकायाम् । दृष्टि, अंगविष । हारा. ।

वटिका (टौ) । स्त्री । वटके । श्लि । प.प्र.
१ख. । कदायमानकृतखाद्यत्रये । वड़ि । गुणाः
—कपाया सपुरा शीतला पित्तघ्नी लपादाहघ्नम-
द्यामविषच्छटिघ्नी च । रा.नि.व.१६ । वै.नि.व.२
भ.वा.या.चि.रशोनयाके । कुश्रुवटीगुणाः—पथा
ल्या लयः कुश्रुपगुणा च । कुश्रुवटीगुणौ—
रक्तघ्नी लदयः । भा. । नदीवटे । तन्पथ्यांयाः—
नदीवटः यत्राहयः चिदायः वटकः अमरां शीतनी
चोरकाठा । गुणा.—कपाया सपुरा शीता
दाहपित्तहत्याद्यामविषघ्नच्छटिनामिनी च । रा.
नि.व.११ । प्रचवर्धे । मरुद.५ ।

वटुः (काः) । पुं । वटप्रटवदे । शोणि गीह ।
वालके । श्र.र. ।

वटलीहकाम् । स्त्री । वर्तलीहे । यम्, पवररम-
लीह । रा.नि.व.१३ ।

वडवानिममलाः । पुं । अग्निजारहने ।

वडवानलः । पुं । वाराहीकन्दे । मागराशौ ।
वै.नि.व. ।

वड़ा । स्त्री । पिटकविशेषे । दड़ । यथा—
“कददिनायवा तालैर्गुक्रं यत्ताम्बुं च पिडं । पिडं
चूर्णं वटो वड़ा...॥” श.च. ।

वडिशम् (झा) । स्त्री, स्त्री । मरुधारपयकं ।
वड़िणी । अम. । श्र.र. । श्लि.विशेषे । च. ।

वण्डः । पुं । खळ् । वै.टे । नि. । [से. ।

वण्डरः । पुं । नूगनतालासुरे । कुक्रु रलाङ्गने ।

वण्डः । पुं । पञ्चपुरये । अनाहतमेदं । ह.च. ।
नि. । लाद्रुन्नादिरहिते । वै.टे । से. ।

वतुः । पुं । नेवरीने । उषा ।
वत्सम् । स्त्री । वत्सि । अमः । पुष्यकाशीटे ।
 गुणाः—रीच शैल कपाय लूपाफल्वात् वातक्षय
 क्षमनश्च । पुं । गोवत्से । पुत्रे । वर्षे । त्रिका ।
 इन्द्रयवे । च.द.कामला-चि.व्योषायचूले ।
वत्सकाम् । स्त्री । पुष्यकाशीथे । नोन शिखरम् ।
 रा.नि.व.२३ । कुटजवल्कले । कूङ्कुर छाल ।
 सं. हृद्यमवज्ञायचूर्णे । पुं । कुटजहन । प.सु. ।
 रा.नि.व.८ । इन्द्रयवे । सा.कौ.सर्वस्वरक्षरक्षीडे ।
 च.द.पल्लवगुडिकायां । वा सू.इ.पु.प.वत्सकादित्र. ।
 "वत्सकमूर्त्वाभागी" च.द.अन्येयुक्कञ्ज.चि. ।
 "चण्डिकासुप्तवत्सके" निगुण्ड्याम् । निशिंगा ।
 वै.निघ. । [कौषाकरम् ।
वत्सकण्टकाः । पुं । पर्यटके । केकरोपापडा ।
वत्सकाफलम् । स्त्री । इन्द्रयवे । च.सू.४अ. ।
 च.द.ज्वरागिसा.चि. वत्सकादौ । कटफलमिति
 कैचिन् । [नि.व.८ ।
वत्सकबीज(फल)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा.
वत्सनागः (भः) । पुं । (Aconitum
 ferox.) Indian Aconite. Root of the
 Aconite ferox brought from Nepal.
 स्यावरविषभेदः, कन्दविषभेदः । स्यावर कन्दविष,
 काठेविष, मिठेविष । हि सिद्धा । यम्. वचनाग ।
 ता. वचनौ । गुणाः—अतिमधुरः उष्णः वात-
 कफघ्नः कण्ठरोगसन्निपातघ्नः पित्तसन्नापकारकश्च ।
 रा.नि.व.६ । सु.कल्प.२प. । वा.व्या.चि. जडुवात-
 विघ्नंहरति । लक्षणं यथा—"सिसुवारसहृदयवो
 वत्सनाभ्याङ्गतिष्ठया । यत्पाये न तरोर्हृत्सिर्नृत्स-
 नाभः स भाषितः ।" भा.पू.१भ.विप.३ ।
वत्सभक्षकः । पुं । ईहालये । ईहाङ्गल,
 गौवागी । वै.निघ. ।
वत्सरः । पुं । द्वादशमासात्मके काले । बहुर ।
 अम. । [२१ ।
वत्सरान्तकः । पुं । फाल्गुनमासि । रा.नि.व.
वत्सा । स्त्री । वसायाम् । रा.नि.व.१८ ।
वत्सादनः । पुं । ईहालये । हके । गौवागी ।
 रा.नि.व.१८ ।
वत्सादनौ । स्त्री । गुडूष्याम् । प.सु. । सु.सू.
 ३८अ.संशोधने । गभविष्यल्याम् । रा.नि.व.२३ ।

वनकापास्यां । स्नानान्छातलतायां । गुणाः—
 नधुरा पित्तदाहरक्तदीपहरी हृष्या सन्तप्यो हृष्या
 विषदीपही च । रा.नि.व.३ ।
वत्साह्नः (यः) । पुं । कुटजहन्ते । भैष.उप.१श.
 पि. । सु.चि.३८अ. । अति.इस्थान.५६अ. ।
वत्साक्षी । स्त्री । गोडुसायाम् । गौभूक ।
 नटा ।
वदद्गुः । पुं । आस्रशाखीटहन्ते । आम्शुओड्डा
 गाह । अवि. ।
वदनम् । स्त्री । सुले । रा.नि.व.१८ ।
वदनाक्षता । स्त्री । पित्तजरोने । भा. ।
वदासम् । स्त्री । वातासफले । वार्त्तिम ।
 तत्पथ्यायाः,—सुफलं वातवैरि नेत्रोपमं वादानं ।
 गुणाः—उष्णं सुगन्धि वातघ्नं गुह वल्यं शुक्रवर्धनश्च
 रा.नि.व.११ ।
वदालः (कः) । पुं । मत्स्यविशेषे । वेशील
 गाह । पाठीनमन्थे । छिन्न गाह । तत्पथ्यायाः,
 —चित्रवदालः चित्रवक्त्रिः । त्रिका. ।
वधकाः । पुं । व्याधौ । मलौ । उषा. ।
वधाङ्गकम् । स्त्री । विषे । वै.निघ. ।
वधिरः । पुं । मुकुषे । चि. । युतिशक्तिहीने ।
वधूः । स्त्री । खुकायां । पिङ्गि । रा.नि.व.१२ ।
 मल्यं । शारिवायान् । ने. । [त्रिका. ।
वधूटशयनम् । स्त्री । वातायने । जानाना ।
वनम् । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ । रत्नाङ्गने ।
 वै.निघ. । हचाद्यपगुदे स्थाने । [कथिन् ।
वनकासुः । पुं । कचुविशेषे । वृनो कचू ।
वनकाणा । स्त्री । वनविष्यल्याम् । वै.निघ. ।
 जलविष्यल्याम् ।
वनकाण्डूलः । पुं । मधुरयरणे । वै.निघ. ।
वनकादली । स्त्री । काठकदल्याम् । वृनो
 कवां । रा.नि.व.११ ।
वनकन्दः । पुं । श्रितयरणं । वन उषा ।
 धरणीकन्दे । रा.नि.व.३० ।
वनकर्काटौ । स्त्री । पारण्यकर्कट्यां । वन
 कौकडी । र.चा.सं. ।
वनकाकौटम् । स्त्री । अरण्यकर्कटिकायाम् ।
 कौकरोज । भैष.विषाधिकारे ।

वनकर्णिका । स्त्री । सज्जकीहवे । वै.निघ. ।
वनकाकः । पुं । श्लेषकाकपक्षिणि । कौंड
काक ।

वनकापर्णिसौ । स्त्री । भारद्वाज्याम् । वन
कापर्णिसौ । तत्पथ्यायाः,—विपर्णा दनीद्रव-
कापर्णसः भाहंजो यगक्षिनी वनसरीनिनी
वहमुनिः । रा.मा. ।

वनकुण्डः । पुं । वन्यतामचूड । वृत्तो
कुकुण्ड । वै.श्रद्धिकोडि । रा.नि.व.१६ ।

वनकुण्डलो (इन्) । पुं । वनग्रणे । वै.निघ. ।
२भ.कारणकज.चि. ।

वनकुलित्यिका (स्त्री) । स्त्री । अरखजात
कुलित्याम् । वनकुलथो ।

वनकुसुम्भः । पुं । अरखजातकुसुमहवे ।
वनकुसुम्भः ।

वनकुन्द्राणी । स्त्री । अतनिर्गुण्ड्याम् । श्रेष्ठ
निर्गुण्ड्या । वै.निघ. ।

वनकौद्रवः । पुं । वनजकौद्रवधावे । वृत्तो
कौद्रवः । भा. । [कुल गीह ।

वनकौलिः । स्त्री । वनजवदरीहवे । वृत्तो
वनगजः । पुं । वन्यकरिणि । वृत्तो शौ ।

वनगीः । स्त्री । The Gayál. अरखमवायां
गवि । गवये । रा.नि.व.१६ ।

वनघोली । स्त्री । अरखजातघोलीशकि ।

वनचटकः । पुं । अरखजातचटकपक्षिणि । वन
चट्टाहै । [विथ. ।

वनचन्दनम् । स्त्री । अगुरणि । द्विदाकणि

वनचन्द्रिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पघुपे ।
रा.नि.व.१० ।

वनचम्पकः । पुं । वनजवन्पकहवे । वन
चांपार गाह, नांगेश्वर चांपा । तत्पथ्यायाः,—
वनदीपः इमाहः सुकुमारः । गुणाः—कटुरण्यः
वातकफघ्नः वर्षकरः चक्षुष्यः वयःसाधकः प्रथ-
रोपणः अग्निमान्यकरच । रा.नि.व.१० ।

वनचिचिखडा । स्त्री । (Tricosanthes
Cucumerina.) अरखचिचिखायां । वन
चिचिखा, वन पट्टेण । हिं जलि चिचिखा ।
दं.श्रद्धिषोडश ।

वनच्छागः । पुं । वानरे । अरखछागकि ।
तत्पथ्यायाः,—पृङ्कः शिग्रवाहकः शिग्रवाहकः
वनाजः इडिकः प्रहृष्टः । विद्या । शूकरे ।
श.भा. ।

वनजम् । स्त्री । पद्मे । से. । पुं । सुप्तके ।
सं. वनवीणपुरके । वृत्तो लेवू । रा.नि.व.११ ।
वनजग्रणे । वृत्तो उद । रा.नि.व.७ । वन-
विष्के । वनकुलित्ये । वै.निघ. । स्त्री (जा) ।
दृष्टपथ्याम् । मुर्गाणी । रा.नि.व.३ । अथमन्वा-
याम् । मित्रेयायाम् । इडिनि । वनकापर्णिसौ ।
निर्गुण्ड्याम् । निर्गुण्ड्या । अतकखकायां ।
रा.नि.व.४ । वनतुलायां । रा.नि.व.१० । वनाहंके,
आचहरिद्रायां । रा.नि.व.६ । वनोपोदिकायाम् ।
वनपूहे । रा.नि.व.७ ।

वनजताम्रचूडः । पुं । वनकुण्ड ।

वनजबूर्जजा । स्त्री । कंकटशृङ्गान् ।
कौकडु'शृङ्गो । वै.निघ. ।

वनजट्टिका । स्त्री । इक्षवपथ्याम् ।
वै.निघ. ।

वनजीरः । पुं । वनजातजीरके, कटुजीरके ।
वन जीरे । सं. वनजीरे । कं. काजीरके ।
तत्पथ्यायाः,—वहन् पाणी म्चापवः अरखजीरः
दूषः । गुणाः—पाके कटुकाः कृमिघ्नाः दोषनाः
वीर्यज्वरहरा रुथा, त्रणहराच । अर्जुनीरक-
गुणाः । रा.नि.व.६ ।

वनतण्डुली । स्त्री । (Amblogina poly-
gonoides.) तण्डुलीयमेदं । वनतण्डुलीयशकि ।

वनतन्तुः । पुं । अङ्गुलिहवे । वै.निघ. २भ.ज्व.
चि. । See अङ्गुलिः ।

वनतिक्ता । पुं । हरोतक्याम् । श.भा. । लीज-
हवे । वै.निघ. ।

वनतिक्ताका । स्त्री । पाठायान् । उष्यलशकि ।
गुणाः—तिक्तं शीतलं पाके कटुं कफविघ्नञ्च ।
च.ए.२०७ ।

वनतिक्ता (तिक्ता) । स्त्री । वनतिक्तायां ।
पाठायान् । आकुनामि । रा.भा. । अम. ।

वनत्रपुषः (काः) । पुं । अरखत्रपुषे ।
इन्द्रवाहण्यां । वै.निघ. । [रा.नि.व.१० ।

वनदमनः । पुं । अरखदमनकहवे । वन दनां ।

वनद्वीपः । पुं । वनचम्पके । नोषाचाँपा ।
चम्पकहृत्वे । रा.नि.व.१० ।
वनद्वुः । पुं । चारहृत्वे । शिवाल शीछ ।
रा.नि.व.११ ।
वनद्वुमः । पुं । अर्जुनहृत्वे । काष्ठागुरी ।
वै.नि.व. ।
वनधेनुः । पुं । अरख्यमवायां गवि । वृनेन
गुरं, गवयं । रा.नि.व.१२ ।
वनपलाण्डुः । पुं । (Urginea Indica.
Syn. Scilla Indica.) Indian Squill.
वनजत्रलाण्डो । वन शिवालं । हिं कलिपिमात्र ।
तै नकवृद्धिगडड । वम्. राणकान्दा । दा. कन्ट ।
रा.नि.व.७ ।
वनपल्लवः । पुं । श्रीमान्नहृत्वे । शङ्खिनां
शीछ । जटा ।
वनपिप्पली । स्त्री । वनीहृत्वेपिपल्यान् ।
वनपिप्लु, छेष्टि पिप्लु । सं. रानपिप्लु । वं
काहिपिप्यलि । तत्पथ्यायाः,—सूक्ष्मपिपली च्चद-
पिपली वनकथा । गुणाः—उष्ण तीक्ष्ण रथा
दोषवी । "आमा भवेद् गुणाद्या तु शक्ताः सख्य
गुणाः धृताः ।" रा.नि.व.६ ।
वनपौतः । पुं । भूमिजगुण्डो । कण्ठगुण्डो ।
वै.नि.व. ।
वनपुण्या । स्त्री । शलाहायान् । रा.नि.व.४ ।
वनपुष्पोत्सवः । पुं । भाचहृत्वे । वै.नि.व. ।
वनपूतिका । स्त्री । आरख्यपूतिकायां । वन
पूँहे । गुणाः—कटुतिक्रीणा रथा च ।
वनपूरः (कः) । पुं । वनवीनपूरके । वृनेन
वेषु । रा.नि.व.११ ।
वनप्रियम् । स्त्री । लघि । गुडलघु । रा.नि.
व.६ । पुं । विभोतकहृत्वे । शय्याम् । शृष्टि ।
शम्भरहृत्वे । वै.नि.व. । क्रीकिले । अम. ।
वनव(व)र्चरः । पुं । कथाजके । कृष्णश्ल
भूयं जूनमो । रा.नि.व.१० ।
वनव(व)र्चरिका । स्त्री । वनजातार्ज्जु-
कालीयपवशाके । वनवावृहे जूनमो । म आज-
वलाभेदु । वं सुगन्धि अजर । तत्पथ्यायाः,—
सुगन्धिः सुप्रसन्नक. दोषाक्तशी विषज्ञो सुसुखः
सूक्ष्मपत्रकः निद्रालुः शोकापरी । गुणाः—सुगन्धा

उष्ण कटुः वमिह्वी पिशाचभृत्तधी प्राणसन्तर्पणी
च । रा.नि.व.१० ।
वनवीजः (पूरः) । पुं । वनमातुलुङ्गे । रा.
नि.व.११ ।
वनभद्रिका । स्त्री । भद्रमलायां । शब्दकल्पद्रुमः ।
वनभुक् । पुं । कीकिलायां । वै.नि.व. ।
वनभूषणा । स्त्री । कीकिलायां । वै.नि.व. ।
वनमञ्जरी । स्त्री । वननिर्गुण्डां । वै.नि.व. ।
वनमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । खनामल्ल्यात्-
लतायाम् । सेवतीति लीके । शेडुती जूनर
शीछ । रा.नि.व. ११ ।
वनमल्लिका । स्त्री । सुददेशं । दंशे । उँश ।
चम ।
वनसार्जारः । पुं । वनविह्वलि । वै.नि.व. ।
वनमालिका (लिनी) । स्त्री । आस्कोतायां ।
शुभ्रशानौ । न द. । वनमल्लिकायाम् । शेडुती ।
नाराहीकन्टे । रा.नि.व.७ ।
वनमाषः । पुं । माषपर्णांम् । भावाणी ।
वनसुन्नः । पुं । सङ्गठके । वन शुभ । रा.नि.
व.१६ । स्त्री (हा) । सुन्नपर्णांम् । शुभ्रानौ ।
रा.नि.व.३ । सु.सू.४६अ. ।
वगसूक्ष्मजा । स्त्री । ककटगङ्गायाम् । कौकुडा-
शृङ्गो । रा.नि.व.६ ।
वनमेथिका । स्त्री । आरख्यमेथिकायाम् ।
वनमेथि ।
वनमोचा । स्त्री । काठकदलीहृत्वे । वन
रुदवी । रा.नि.व.११ ।
वनयमानो । स्त्री । (Seseli Indicum.
Syn. Ligusticum diffusum.) खनाम-
ल्ल्यात्सङ्गठके । वन यमान । उन्. विखयमानो ।
प.सु. । See अजगन्धा ।
वनरः । पुं । वानरे ।
वनरभा । स्त्री । काठकदल्याम् ।
वनराजः । पुं । अयमनकहृत्वे । आवृष्टि ।
मं आपटा । वै.नि.व. । सिद्धे । श.सा. ।
वनराट् । पुं । वटहृत्वे । वट शीछ । वै.नि.व. ।
वनलक्ष्मीः । स्त्री । कदलीहृत्वे । कवाशीछ ।
रा.नि.व.११ ।

वनवद्धभा (रौ) । स्त्री । निःशेषिकावधे ।
रा.नि.५.८ ।

वनवातासः । पुं । वातासमहं । वनवादीय ।

वनवासः । पुं । मधुकहणे । मडेल ग्राह ।
वे.निघ ।

वनवासकः । पुं । शान्दलीकन्दे । रा.नि.५.७ ।

वनवासनः । पुं । खटासि । बाटाशि । विका ।

वनवासौ (हन्) । पुं । रुद्रिपीकन्दे । प्राक्कली-
कन्दे । वाराहीकन्दे । रा.नि.५.७ । अथमके ।
रा.नि.५.५ । तुष्ककहणे । घण्टीपात्रय । रा.नि.
५.११ । शीपकाके । होपाकारतुम्बूरीहर्षे ।
वे.निघ. ।

वनविज्ञासः । पुं । वनमाज्ञारि । वे.निघ. ।

वनविलासिनो । स्त्री । मद्रपुष्पीलगाशाम् ।
रा.नि.५.३ ।

वनवीजः (कः) । पुं । वनवीजपूरके । वूनो
टावा लेवू । रा.नि.५.११ ।

वनवीजपूरकाः । पुं । वनजात नातुगुद्रहणे ।
वूनो गेवूर ग्राह, टावा । नं वनमाकुलिद्र ।
क कामाधवल । तन्पर्वथाः,—वनजः वनवीजः
वनवीजपूरः अलगा नस्यागा वनोद्रवा ईवद्वी
पीता ईवदासो ईवटा नातुगुद्रिका पाचनी
नहाफला । गुणाः—अम्लः कटुबलः रूचिप्रदः
वातघ्नः अम्लदीपकमिनामकः कफघ्नः आसन्नय ।
रा.नि.५.११ । [५-४ ।

वनहन्ताको । स्त्री । नहाहहन्तान् । रा.नि.

वनत्रोहिः । पुं । ईवधाने, गीवारे । उँडि
धन । इ.च. ।

वनशिविका । स्त्री । शरत्प्रशिव्याम् ।
मैप.श्रीरी.चि.इहहृदमू.नतैल ।

वनशू(स्त्र)कारो । स्त्री । कपिकष्काम् ।
आमाक्षी । रा.नि.५.३ । वनवारार्था । वूनो
वागशौकन् । रा.नि.५.७ ।

वनशू(स्त्र)रणः । पुं । वारशूरणे । वूनो
'उन । तन्पर्वथाः,—शितशूरणः वनकन्दः
वनकुण्डलः वनजः वन्यः वनोद्रवः श्रितशूरणः ।
गुणाः—रूचिकरः कटुबलः हृमिगुण्युत्तन्नय ।
रा.नि.५.७ ।

वनशृङ्गाटः (कः) । पुं । नीचुरे, चुरगोचुरे ।

गोशुभ्रो, छोटि गोशुभ्रो । रा.नि.५.४ ।

वनशीभनम् । स्त्री । वन । अ.च. ।

वनश्या (न्) । पुं । गन्धमान्तरि । शुकुशूल ।
व्यात्रो । मै. । श्यागं । विका. ।

वनषण्डो । स्त्री । पत्रिका । पण्ड्रे शण्ड ।
वे.निघ. ।

वनसङ्कटः । पुं । नष्टे । नष्टश्री । अ.च. ।

वनसम्भवम् । स्त्री । कैवर्षेणुसके ।

वनसरोजिनो । स्त्री । वनकाप्यां । रा.नि.

वनस्यः । पुं । वन । अ.च. । स्त्री (स्या) ।
अपलीहणे । शर्षा अश्वथ । रा.नि.५.११ । अत्यन्त-
पक्षांम् । रा.नि.५.१ ।

वनस्नेहफला । स्त्री । रुक्महहन्तान् । शूय
वाजूड । वे.निघ. ।

वनस्सतिः । पुं । विगाणुषफलद्रुमे । तपनाचे ।
रा.नि.५.२ । नन्दीहणे । यटवने । रा.नि.५.११ ।

वनहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma, aroma-
tica, Syn. Curcuma zedoaria.) Wild
Turmeric, खानाखानाहारद्रायाम् । वन
इवृण । हि जला हृद्दी । नं जालो । अङ्ग-
विपका, अरिचिन इति कौटुके प्रसिद्धा । तं
कस्तुरिपगुड, अङ्गविपगुड । वम्. राणहलुद,
कथीरा । ता. कस्तुरिमण्डल । तन्पर्वथाः,—
श्रीलो शालिका धनारटा । गुणाः,—कटुः रूच्य
गीत्या तिका दोषनो च । रा.नि.५.७ । अचिघ,
—अरखहरदोकन्दः कुठवातासनाशन. ।" भा. ।

वनहासः (कः) । पुं । कुन्दपुष्पके । रा.
नि.५.१० । काशहणे । विका. ।

वनासुः (कः) । पुं । शशके । शरशोव ।
खट्वाग । सुहे । मूग । विका. ।

वनाजः । पुं । वनच्छागले । वूनो छागग ।
इ.च. ।

पनाटुः । पुं । नीलमचिकाधान् । नील शालि ।
अ.मा. । [५.१० ।

वनादिदमनः । पुं । वनदमनः । रा.नि.

वनामलः । पुं । कण्ठपाकफलद्रुमे, करमहंके ।
अ.मा. ।

वनाम्रः । पुं । (Mangifera sylvatica.)

वनायुः । पुं । हरिबे । वै.निघ. ।
 वनायुजः । पुं । तद्देशीयतमात्रे । ज.द. ।
 वनारिष्टा । स्त्री । वनहरिद्रायाम् । वन हनूत् ।
 रा.नि.व.७ ।
 वनाद्रकः (का) । पुं, स्त्री । (Zingiber
 cassumuna.) वनजाद्रके । वन आम् ।
 हि वन जाद्रक । वै.करपुसुपु । रा.नि.व.७ ।
 वनालक्तम् । स्त्री । वैरिके । शिन्निमाजे ।
 वै.निघ. ।
 वनालिका । स्त्री । छसिगुण्याम् । शक्ति-
 श्रुद्धे । हारा. ।
 वनालुक्कम् । स्त्री । वनालो । गुषी—तपंचं
 विदीयन्नच. [जटा. ।
 वनाश्रयः । पुं । द्रोणकाके । फौड़ दाक ।
 वनाहिरः । पुं । शकरे । चिका. ।
 वनिता । स्त्री । प्रियङ्गी । र.स.सं.पूर्वपन्द्ररसे ।
 कषारोदके । च.द. यज्.वि. चन्दनादिबेले ।
 नाश्याम् ।
 वनितावल्लभा । स्त्री । प्रियङ्गी । वै.निघ. ।
 वने (न्ये)ज्यः । पुं । इडरसालाचहवे । रा.नि.
 व.११ । पपंटके । क्क२पाण्डा । वै.निघ. ।
 वनेभवा । स्त्री । शाकविद्दे । केणी भांक ।
 वै.निघ. ।
 वनेरुहा । स्त्री । त्रिपर्णीकन्दे । तिलकन्त ।
 वै.निघ. ।
 वनेसर्जः । पुं । अमनहवे । अमन गाह,
 पित्राल गाह । प.सु. ।
 वनेच्छुद्रा । स्त्री । करञ्जहवे । प.सु. । वानो-
 यामलके । गानि आम्ना । र.सा. ।
 वनोत्सवः । पुं । चाचहवे । वै.निघ. ।
 वनोद्भवः (वा) । पुं, स्त्री । वनतिल । रा.
 नि.व.६ । वनमातुलुके । टावा लेवु । श्याल-
 कोय्याम् । शैशाकुम् । प.सु. । रा.नि.व.४ ।
 वनयरेण । वै.निघ. । स्त्री (वा) । वनकापीत्याम् ।
 वन कापानो । र.सा. । काष्ठमल्लिकायाम् ।
 काष्ठमल्लिका । प.सु. । तुङ्गपर्ण्याम् । शूर्गानो ।
 रा.नि.व.१ । वनबीजपूरके । रा.नि.व.११ ।
 वनोक्ता (स्) । स्त्री । अजमीदायां । श्राद्धनी ।

शकशिव्याम् । आनाकुशी । वै.निघ. । पुं ।
 वानरे । बभ. ।
 वन्द्या । स्त्री । वन्द्याम् । प्रसर्गाह । भा. ।
 वन्दनम् । स्त्री । सुखे । श.च. । वै.निघ. ।
 वन्दनौ । स्त्री । गीरीचनाव्याम् । वै.निघ. ।
 वन्दनौयः । पुं । पीतशङ्कराजे । रा.नि.व.४ ।
 स्त्री (या) । गीरीचनाव्याम् । रा.नि.व.१२ ।
 वन्दा (का) । स्त्री, पुं । (Epidendrum
 tessellatum &c.) A parasite plant.
 हचोपरिजातहवे । मानडा, प्रसर्गाह, वै.निघ. ।
 हिं तें वन्दा । वम्. वादागुल । वत्पय्यायाः—
 हचादनी हचरुहा जीवन्तिका काकहृषा सेव्या
 वन्दकः वन्दका वन्दा वन्दाकः वन्दायः वन्दा
 नीलवल्ली परवासिका वग्निनी पुदिनी परपुष्टा
 परायया पादपहृषा शिखरी शिखरी शिखरी
 तदरोक्षिणी कामहचः कैशयपा वरुहृषा तसख्या
 गन्नादनी कामिनी तरुशुक् श्यासा उपदी ।
 गुष्ठा.—तिकः शिशिरः कफपित्तप्रमत्तः हृष्यः
 कषायः रसायनः वशादिसिद्धिदह । रा.नि.व.५ ।
 वातहरः । रा.सु.४६५. । [इडचन्द्रः ।
 वन्दाका (वा) । स्त्री । वन्द्यायां । मानडा ।
 वन्दारुः । पुं । वन्दके । प्रसर्गाह । वै.निघ. ।
 वन्द्यफला । स्त्री । रक्तकापीत्याम् । वान
 कापान । वै.निघ. ।
 वन्द्या । स्त्री । गीरीचनार्था । गोर्रोचन ।
 भा. । वन्द्यायां । प्रसर्गाह । श.च. ।
 वन्द्यम् । स्त्री । जटप्रटे । वा.सु.१५५. । शवर-
 चन्दने । रा.नि.व.१२ । वै.वर्चं तुलके । च.सु.३५. ।
 च.ट.कुष्ठ.चि. लवि. शुद्धयक् । रा.नि.व.१२ ।
 पुं । लताशाले । र.मा. शैतयरेणे । वन ७७ ।
 वाराहीकन्दे । शुभ्र आम् । रा.नि.व.७ ।
 ईवनले । नव । रा.नि.व.८ । शङ्खे । शौक ।
 च.द.मदाचि. ।
 वन्द्यकार्कटौ । स्त्री । वनजातकार्कटीभेद ।
 वन कार्कटौ ।
 वन्द्यजा । स्त्री । वनीपोदक्याम् । वन पूँह ।
 वै.निघ. ।
 वन्द्यजीरकम् । स्त्री । वनजातकटुजीरके ।
 वनजीरा । वै.निघ. ।

मर्षण, विडम्ब, निभुण, करञ्ज, नागेश्वर, रक्त
कारुण, दशतर्काकन, निम्, अश्वगन्धा, वेतस,
वाङ्गुलि अपराङ्गिता, आतुनी, उतमाकूटा,
वट, राधावशनी, श्वेत राधावशनीः प्रकृति ।
सू. ३६५ ।

वमनव्यापत् । स्त्री । वान्यसिद्धीः आधामादि-
धिकारे । तद्वैद्यानुरनिमित्तं वमनं विरेचनञ्च
पञ्चदशधा व्यापयते सावर्ण्यपीपधत्वं कौर्ण्यपधत्वं
हीनापघ्नत-दीपापघ्नतत्वं वातयुलमयीमानियोगी
जीवादानमाधानं परिकर्तिका परिस्रावः प्रवाहिका
हृद्योपसर्पण विमश इति । सू. चि. ३७५ ।

वमनी । स्त्री । जलीकायाम् । खौंक ।
रा. नि. व. १६ ।

वसनोया । स्त्री । सचिकायाम् । मंछि ।
रा. नि. व. १६ ।

वसिः । स्त्री । वान्ती । वशन । रा. नि. व. २० ।
पुं । अशौ ।

वन्धः । पुं । वंशे । वींम । श. र. ।

वस्त्रिकूटः । पुं । वकीके । उईटिपि ।

वयः (स्) । स्त्री । वाव्यादौ । तत्र त्रिविधं
वायुमध्यवाहकानि । तद्रूपवीडुश्वर्षो बालः ।
बालश्च त्रिविधः दुग्धागो दुग्धान्नागो अन्नधुक्
चेति । तत्र एकवर्षो दुग्धागो, द्विवर्षो दुग्धान्नागो,
तदुत्तरमन्नागो च । तथा षोडशसप्तत्योर्मध्ये
मध्यमः, मध्यमश्चतुर्दशौ यौवनादि । ततः सप्ततद्विंश-
वार्षिक्यमिति । तत्र धातुरसादिकम् । इन्द्रिययल-
रेतांसि च दिने दिने शीणतां यान्ति । भा-
। अविच—वयश्चतुर्विधं प्रोक्तमुत्तमाधममध्यम । हीनं
चातुर्विधं प्रोक्तम्... । बालं युवानं वृद्धञ्च मध्यमञ्च
तद्यैव च । चतुर्विधं वयःसम्यक् तयामासिभ वत्तते ।
पश्चिमान्तं अमचीर्ष बालस्वीतुकुमारकं । एतेषां
मध्यमा संज्ञा प्रीषते दैवकागमे । आपोडुशाहवे-
हालः पञ्चविंशो युवा मरः । मध्यमः सप्तत
वर्षावस्यतो वृद्ध उच्यते । तथाच सुकमारश्चेत्येति
मध्यमसंज्ञकाः । वयसः षोडशाधिव्यं समयः
साहवैसु यः । आविगतिसमाः प्राप्ते यथा च
कृशदेहवान् । पूर्णं वयः स्त्रियः प्राप्ता मध्यमं
चाधमं वयः । पञ्चविंशत्समादूर्द्धम् आपञ्चागहृत-
पुमान् । कर्मकठोरं वनिता दृश्यते शीघ्रमं
वयः । पञ्चविंशत्समादूर्द्धं पचाशत् संयुतः
समाः । बाली वृद्धत्वा मध्यः इत्येतदुक्तं वयः ।

पञ्चवर्षां कृता बाला सुग्धा च पद्यमावधि ।
हादशाब्दं कृता बाला सुग्धा स्यात् सप्तमावधि ।
प्रौढा च नववर्षाणि प्रगल्भा च तयोद्गता ।
चतुर्विंशद्वर्षमुक्त्वा सप्तविंशति मध्यमा । पूर्णं वयः
स्त्रियः प्राप्ता इत्येतदुक्तं वयः ॥” अति. ५५५ ।
यौवने । मे । पचिषि । अम. ।

वयःसंस्थापनी । स्त्री । ब्राह्म्याम् । जस्त्री
शोरु । वै. निघ. ।

वयस्यः । पुं । आमलकहृत्वे । वै. निघ. ।

वयस्या । स्त्री । हृष्टार्कवायां स्त्रियि । रा. नि.
व. १८ । इरीतक्याम् । प. सु. । भा. पू. १५५ ।
काकील्यां, चीरकाकील्यां । दाहृष्टरिद्रायाम् ।
सीमवलय्याम् । सोमनता । रा. नि. व. २३ ।
ब्रह्मीशाले । रा. नि. व. ५ । च. ५७५. संज्ञास्थापने ।
सि. यो. उन्मा. चि. मद्वापेशाचष्टते । आमलक्याम् ।
रा. नि. व. ११ । वै. निघ. उन्मा. चि. सारस्वतष्टते । वा.
चि. ६५५ । गुडूच्याम् । रा. नि. व. ३ । च. द. उन्मा.
चि. मद्वापेशाचष्टते । सूक्ष्मायाम् । प. सु. । शाल्मी-
हृत्वे । छे. च. । अत्यस्त्रपथ्याम् । गत्याद्याम् ।
युवत्याम् । रा. नि. व. २१ ।

वयस्या । स्त्री । आमलक्याम् । गुडूच्याम् । भा.
५५. नमनेव चि. । “यथा वयस्यां जटिलाम्”
चीरकाकील्याम् । इरीतक्याम् । वै. निघ. ।

वयोवङ्गम् । स्त्री । शीवधातौ । कथित् । रा.
नि. व. ३ ।

वरम् । स्त्री । कृदुने । रा. नि. व. १२ । आर्द्रं के ।
त्वचि । मांशुतिनि । रा. नि. व. ६ । सैन्धवलवणे ।
सुगन्धणे । वै. निघ. । पुं । पियालहृत्वे । वक्रुल-
हृत्वे । विकरुतहृत्वे । हरिद्राहृत्वे । वै. निघ. ।
गुग्गुली । श. र. ।

वरकाः । पुं । प्रियङ्गुकनामदृषधान्ये । छीना-
धान, कारनी धान । तत्पथ्याथौ.—स्थूलकहुः
स्थूलप्रियङ्गुः । बीजगुणः—सधुरं रुचं कपायं
वातपित्तघ्नरं पटिकासोनगुणञ्च । रा. नि. व. १६ ।
च. ग. २०५. । वगसृष्टे । मूर्शनी । छे. च. । पर्यटके ।
क्रे०००। रा. नि. व. ५ । च. वि. द. च. । स्त्री ।
ह्रस्वदरोफले । म. द. व. ६ ।

वरकान्दा । स्त्री । चीरीहृत्वे । प. सु. ।

वरकोद्ववः । पुं । कीवदारहृत्वे । र. म. ।

वरकीलम् । स्त्री । राजवदरे । नांशुकेशी कूल ।

वरचन्दनम् । स्त्री । काशीवचन्दने । देव-
दारणि । से ।

वरटः । पुं । वृषे । से । वेदिकायाम् ।
वेान्ता । वनस्पत्यायाः,—गन्धीलिः गन्धीली
वरटा वरलः वरला वरली चूत्रा क्षुरा चरुवर्षपा
विषसटो मद्ररीलः वरलः वपपट्टपदः । अम. ।
स्त्री । कुन्दप्रथे । कुन्दकुल । अर. ।

वरटा (टी) । स्त्री । चंदात् । अम. । से ।
कुम्भवीजे । भा.पु.१म.भा.धा.व. । अग्निप्रकृतिकौट-
न्दि, वरटायाम् । वेान्ता । वरु । विका. । सु.
कल्प.८७. ।

वरटौवान्तम् । स्त्री । मधुनि ।

वरद्विका । स्त्री । कुम्भवीजे । योग.र.च. ।
भा.पु.१म.भा.धा.व. ।

वरणः । पुं । वरपदेषु । वरुणं ग्राह्य । अम. ।
उष्ट्रे । हारा. ।

वरण्या । स्त्री । (Capharis trifoliata.)
तुवर्ष्याम् । उष्ट्रे । वृक्ष.१२७. ।

वरण्डः (कः) । पुं । योवनकण्टके । उण,
वरुणर्षाङ्गा । से । अर. । [से. ।

वरण्डा । स्त्री । आरिकायाम् । शान्तिद पाथी ।

वरण्डालुः । पुं । एरण्डेषु । कन्दमाक-
विमेष । विका. ।

वरतिक्तः (कः) । पुं । कुट्टजपदे । कुट्टुचि
ग्राह्य । निम्बपत्रे । रा.नि.व.८. । पपंटके ।
देवंपीपुडा । भा.म.१म. प्रत्यापकञ्च.चि. ।
रोहितकण्ठे । उष्ट्रे ग्राह्य । प.सु. ।

वरतिक्त(क्ति)का (क्ता) । स्त्री । पाठायाम् ।
आदनादि । रा.नि.व.६. ।

वरक्वरी । स्त्री । रेणुकानामगन्धर्वे । देवपू. ।
अ.च. ।

वरत्वा । स्त्री । करिवश्वरज्ज्याम् । काह्नदि ।
अ.श्री.म. ।

वरत्वचः । पुं । निम्बपत्रे । निम्बं ग्राह्य । र.मा. ।

वरदा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । मद्र.व.१. ।
सुवर्षलायां । हृष्टहृष्टे । रा.नि.व.४. । वाराही-
कन्दे । नेट इति लोके । वै.नि.व. । कन्यायां । से. ।

वरदातुः (रः) । पुं । माकण्डे । शेषुन

ग्राह्य । हिं मुं वरुण । गुणाः—मिशिरः रक्तपिप्प-
प्रसादनय । भा. ।

वरदायिनौ । स्त्री । सुवर्षलायां । हृष्टहृष्टे ।
वै.नि.व. ।

वरपर्णास्थः । पुं । चीरकचुक्रीहने । कौड-
रुद्रात् । र.मा. ।

वरफलः । पुं । आरिकायाम् ।

वरमुखौ । स्त्री । रेणुकायाम् ।

वरम्बरा । स्त्री । अग्निपर्णाम् । तंदिनि ।
अ.च. ।

वरलः । पुं । वरटे । वेान्ता । ग.मा. ।

वरलब्धः । पुं । अमकण्डे । प.सु. । रक्त-
कावने, नागकेसरचम्पके । विका. ।

वरला (ली) । स्त्री । चंदात् । वरटायाम् ।
वेान्ता । विका. । से. ।

वरवर्गिनौ । स्त्री । हरिद्रायां । रा.नि.व.६. ।
लाषायाम् । प्रियङ्गुलायाम् । मोरोचनायाम् ।
नाष्याम् । से. ।

वरवारणः । पुं । चाण्डालजीवविम्ये । अ.चि.
१०७. ।

वरवाल्मीकम् । स्त्री । अष्टकुटुम्बे । अ.श्री. ।

वरवेलः । पुं । वीरतरी । अ चतुर्दिशः
अं तङ्गुनीखरुणमेईन । वै.नि.व. ।

वरशीतम् । स्त्री । लषि । दाक्षिणि ।
वै.नि.व. ।

वरश्रेणी । स्त्री । कृष्णमूलायाम् । वै.नि.व. ।

वरचक्रः । पुं । ग्रामाके । वै.नि.व. ।

वरा । स्त्री । अणुपुण्याम् । विफलायां । प.सु. ।
भा.उ.रतिवदमपुगपाके । "विश्वामिषवारिवारि-
दवरा ।" वै.नि.व.२म.वा.आ.चि.महाराहादी ।
वातिदने । देषुन । पाठायाम् । आदनादि ।
कीडुपुषे । उषा कुल । र.मा. । हरिद्रायाम् ।
अम्याकर्कोटकायाम् । मये । वाराहीकन्दे । अंता-
पराश्रितायाम् । सीमराण्यां । वै.नि.व. । अममूल्यां ।
रा.नि.व.४. । कुडुष्यां । रा.नि.व.३. । सिदायां ।
ब्राह्म्याम् । उक्ती शान्ति । रा.नि.व.५. । विडुष्यायां ।
रा.नि.व.६. । रेणुकायां । देवपू. । अ.च. ।

वराकः । पुं । पपंटके । देवंपीपुडा ।
वै.नि.व. ।

वराङ्गम् । स्त्री । लघि । उडुङ्क् । रा.नि.व.६ । मेघ.म.री.चि. । च.द.च.च.चि. । पाठाया । आङ्नादि । हरिद्राया । रा.नि.व.६ । मंदाया । रा.नि.व.५ । योनी । विधा । रस.र.स्त्री.री.चि. । मसके । रा.नि.व.१८ । उषस्ये । कडुहो । वै. निघ. । गुह्ये । अम. ।

वराङ्गः (ङ्गो[ङ्क्]) । पुं । अन्नवेतसे । प.सु. । गजे । विधा । नि. । शेषावयवे । स्त्री (ङ्गी) । हरिद्राया । नागदन्त्याम् । वडु मूत्रौ । मज्जिहाया । रा.नि.व.६ ।

वराङ्गनाम् । स्त्री । लघि । मारुतिनि । अम. ।

वराङ्गदलम् । स्त्री । प्रियङ्गुपत्रे । च.चि.३५. ।

वराङ्गवल्कलम् । स्त्री । लघि । उडुङ्क् । र.सा.सं.स्वरान्तकलोहे ।

वराटः (काः)(टो) । पुं, स्त्री । कपर्दके । इडि । स श्रेष्ठमध्यकमिठभेदेन विधा । यथा— “सांनिकमभा श्रेष्ठा निकमभा च मध्यमा । पादोननिकमभा च कनिष्ठा परिकीर्तिता । रस- वैशकनिर्दिष्टा सा वराटकसंज्ञका ॥” तच्छुद्धि- गुणाः—“वराटी काष्ठिके खिन्ना यामाच्छुद्धिमवा- भूयान् । परिष्णामादिशूलनी चयद्वा यदृष्योहरा । कटूणा दीपनी हृथा तिक्ता शतकफापघ्ना ॥” र- सा.सं. । पद्मबीजे । मे. । मेघ.स्त्री.री.चि.सौभाग्य- भृष्टीमोदके ।

वराटकरजाः (सु) । पुं, स्त्री । नागकीश्वरहवे । नाशेभ्रंशं शीघ्रं । श.मा. ।

वराटकविषम् । स्त्री । तन्नामकलवहार- निर्वांसविषे । सु.कल्प.२५. ।

वराटिका । स्त्री । कपर्दके । घेंचिङ्कि । अ.टी.भ. । “पोसाभा यन्मिला पृष्ठे दीघहन्ता वराटिका ।” श्रुत भेदाः । र.सा.सं. । पद्मबीज- कीशे । नागकीश्वरहवे । वै.निघ. । शालुककन्दे । भा.उ.वागी. । “वराटिका नासी निपिः ।”

वराणः । पुं । यरुणहवे । श.र. ।

वरादनम् । स्त्री । राजादनफल । प्रिग्राज- फल । श.च. ।

वरान्नम् । स्त्री । भर्जितधान्यहिदलकृतश्रेष्ठान्ने । यथा—“शमीधान्यस्य भृष्टस्य दालिद्वला सुनिस्तुषा । पत्नीदके सुविद्या सा वरान्नसिति चक्षते । क्रूरते मलसंशया सतुषं क्रूरते जराम् ॥” द्रव्यगु. ।

वराभिधः । पुं । अन्नवेतसे । रा.नि.व.६ ।

वरासः । पुं । करमहहवे । र.मा. ।

वरासः । पुं, स्त्री । अन्नवेतसे । प.सु. ।

वरायुः (सु) । स्त्री । पानोयाम्बके ।

वरारकाम् । स्त्री । हीरके । शैत्रा । वै.निघ. ।

वरारोहः । पुं । पवित्रिशेषे । वै.निघ. । श्वरोहं । विध. । स्त्री (ह्रा) । कथ्याम् । नाय्याम् । वै.च. ।

वरासकम् । स्त्री । भागेककुडुसं भागेकचन्दनं भागेकज्ञीवेरं वरासकमुच्यते । “चन्दनं कुडुसं वारि तयमेतद्वरासकम् ।” रा.नि.व.२२ ।

वरास(क)म् । स्त्री, पुं । लवङ्गे । अष्टाङ्ग- सारसंयङ् । वै.निघ.२भा.वा.व्या.चि. ।

वराशिः (सिः) । पुं । स्थूलवस्त्रे । गौठी- कापङ् । श.र. । जटा. । धराणि. ।

वरासनम् । स्त्री । शोड्रपुष्पे । खर्वां जून् । श.मा. ।

वरासौ । स्त्री । मलिनवस्त्रे । श.मा. ।

वरासः । पुं । शूकरे । कृष्णपिपारे, कृष्णमदने । र.मा. । सुक्ताया । शिशुमारे । वाराहीकन्दे । रा.नि.व.२३ । मानभेदे । मे. । हीरके । वै.निघ. ।

वरासकाः । पुं । हीरके । शैत्रा । शिशुमारे । उडुङ्क् । वै.निघ. ।

वरासकान्दः । पुं । वाराहीकन्दे । छाग्न- शान् । यम्. कुकरकन्दे । रा.नि.व.० ।

वरासकर्णी । स्त्री । अश्वगन्ध्याया । रा.नि.व.४ ।

वरासकालो (इन्) । पुं । सूर्यमणिपुष्पहवे । सूर्यमणि जूलेन शीघ्रं । चारा. । स्त्री (लो) । आदिरुभक्त्यायाम् । इडुङ्कि । वै.निघ. ।

वरासकान्ता । स्त्री । खनामल्ल्यातद्युपे । वरासकान्ता । तत्पथ्यायाः,—समज्ञा लनकारिका लज्जालुः लज्जालुका वरासकान्ता वदरा शूकरे तिक्रमशिका नमस्कारे खटिरी अक्षलिकारिका कसाञ्जलिः गणकारी समीच्छदा । प.सु. । गुणाः,—समज्ञा श्रौतला तिक्ता कषया कफपिचजित् । रक्तपिचनतोसारं योनिरोगान् विनाशयेत् ॥ श.मा. । वाराहीकन्दे । अ.टी.भ. । वरासकदंष्ट्रा । स्त्री । चुडरीश्विशेषे । वरास- कदंष्ट्रा । ना.नि. । See शूकरदंष्ट्रकः ।

वराहनामा (नू) । पुं । वाराहोक्तन्ते । श. मा. । वराहकान्तायाम् ।
 वराहनिर्व्यूहः । पुं । वराहमांसरसे । च. सू. २५. ।
 वरः, हपत्रो । स्त्री । अन्नगन्धायां । रा. नि. व. ५ ।
 वराहपित्तम् । स्त्री । शूकरपित्ते । अस्य शोधनं मन्थपित्तशब्दं दृश्यम् । सा. को. ।
 वराहपुटम् । स्त्री । श्लेषधपाकार्यं पुटभेदे । See वाराहपुटम् ।
 वराहमांसम् । स्त्री । शूकरमांसं । गुणाः— “वराहमांसं गुह्यं वातघ्नारि हृद्यं यलक्ष्मिदकरं वनीत्यम् । तस्माद्गुरुं यामवराहमांसं तनीति नेदीवल्लोच्यं हृदिम् ॥” रा. नि. व. १० ।
 वराहशिश्वी । स्त्री । शूकरभीज्याशिश्व्याम् । चि. क्र. क. मन्थाप्रतीकारे ।
 वराहाङ्गी । स्त्री । सुद्रदन्त्याम् । वै. नि. घ. ।
 वराहिका । स्त्री । अन्नगन्धायां । रा. नि. व. ५ । कापिकन्दौ । आनाङ्गी । रा. नि. व. ३ ।
 वराहो । स्त्री । वाराहोक्तन्ते । रा. नि. व. ० । सुतायां । रा. नि. व. ६ । अन्नगन्धायाम् । कृष्णपटकायाम् । वै. नि. घ. ।
 वरिवस्या । स्त्री । शूयूपायाम् । अम. ।
 वरिशो । स्त्री । वडिशि । श. र. ।
 वरिषाः । स्त्री । वर्षर्त्तौ ।
 वरिषाप्रियः । पुं । चातकपत्रिणि । श. र. ।
 वरिष्ठम् । स्त्री । तासु । जानां । र. मा. । उशीरे । वै. नि. घ. । मरिचे । मे. । पुं । नागरद्वहचे । नात्रात्रां लेवुत्रं ग्रीह । रा. नि. व. ११ । तिकिरपत्रिणि । तित्तित्र पाथी । मे. । स्त्री (डा) । हरिद्रायां । वै. नि. घ. । आदिलभक्तायाम् । हृद्गुह्ये । रा. नि. व. ४ ।
 वरिष्ठम् । स्त्री । उशीरे । बालके । वानां । सु. चि. १८५. ।
 वरिष्ठमूलम् । स्त्री । उशीरमूले । वेर्णा-मूल । सु. चि. १८५. ।
 वरी । स्त्री । शतावर्ष्याम् । प. सु. । भा. उ. भै. प. बाजो. कानाप्रिसन्दीपनरसे । ‘वांशी वरी वानरी ।’ लघुशतावर्ष्याम् । नद्वाशतावर्ष्याम् । वै. नि. घ. ।
 वरीयसो । स्त्री । शतमूल्याम् । रा. नि. व. ४ ।

वरुकः । पुं । कुधान्यभेदे । वरकी । चीनाधान । सु. म. ४६५. । गुणाः—कुधान्यवत् ।
 वरुणः । पुं । (Crataeva religiosa. Syn. Capparis trifloriata.) स्नान-ख्यातविकशाकहले । वरुण ग्रीह । हिं विलि । सं वरुण । कं मद्यसले । तें उरुमदि, जाजिचेट्टु, उलिमिरिचेट्टु । वम्. वायवरणा । ता. सरलिङ्गम् । तत्पथ्यायाः,—वरुणः वराणः सेतुः सेतुकः तित्तशाकः कुमारः कुमारकाः सेधः अग्रमरीचः शिखिमण्डलः श्वेतद्रुमः श्वेतहवः साधुहवः तमालः सारुतापहः । गुणाः—कटुः उष्णः रक्तदीपनः शिरोवातघ्नः स्निग्धः आग्नेयः विट्प्रियातत्रय । रा. नि. व. ६ । पत्रिणः,—“वरुणः पित्तलोभेदी श्लोषकृच्छ्राग्रमायतान् । निहन्ति गुणवातास-क्रिमौशोषाग्निदीपनम् ॥ कपायो मधुरतित्तः कटुको रुचको खडुः ॥” भा. । तत्प. प्यगुणाः— “पुष्यं वरुणं याहि पित्तद्रमासवातजित् ॥” राज. १५. । सु. सू. १८५. । वा. सू. १५५. । वै. नि. घ. २५. वा. आ. चि. खडुनारायणतैले । क्लिं । मे. ।
 वरुणग्रहः । पुं । तन्नामके अथस्य दुष्टग्रहविशिषे । लक्षणं—“तालुशिष्टे च नेत्रे च हृषणी सेट्टुमेव च । श्यावं रूपं यस्य स्याद्वातगौरवमेव च । तस्य ख दपरीतस्य बुद्धिमान् वरुणग्रहः । कृतं दीपं सहाधोरं सञ्जाहस्य विनिर्दिशत् ॥” क. द. ५७५. ।
 वरुणात्मजा । स्त्री । मद्ये । अम. ।
 वरुणादिगणः । पुं । तदादिद्रव्यगणं । वरुण-सप्तचरदय-शतावरी-दहन-भीरट-विल्व-विषाणिका-दिहृष्टी-दिकर-अजया-इयव-हृषपत्रवदभंरुजाकरेपु । गुणाः—कफनेदीमन्दाग्निघ्नः अषीवातशिरःशूल-गुणान्तविट्प्रिय । वा. सू. ५५. । “वरुणादि गंषोह्येपः कफनेदीनिवारणः । विनिहन्ति शिरःशूल-गुणान्तर-विट्प्रधीन् ॥” सु. सू. १८५. । “वरुणार्जगलौ शिष्यसर्कारौ मधुशिशुकः । नेपयङ्गी करङ्गी च विन्वाप्रिमन्मोरटाः । शैरीषो वसिरी टर्भो वरी वसुकचिचकौ । विल्वैवाजग्रङ्गी च हृष्टीहयमेव च । वरुणादिगणः... ॥” सु. सू. ३८५. । च. द. अग्रमरीचि. ।
 वरुण्यम् । स्त्री । अर्धणि । मे. ।
 वरेण्यम् । स्त्री । कुडुमे । रा. नि. व. १२ ।
 वरोटम् । पुं । मरुवकपुष्पे । श. मा. ।
 वरोत्पलम् । स्त्री । श्वेतारुपत्र । वै. नि. घ. ।

वरोलः । पुं । वरटे । वरुली । जीमरुव ।
विका ।

वरोहशाखी (रु) । पुं । वचरुषे । पीकूड
ग्राह । रा.नि.व.११ ।

वरौषधी । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृद-
हृदि । द्राक्षीशुके । वै.निघ. ।

वर्काणा । स्त्री । तरुणच्छायायाम् । सु.चि.१५. ।

वर्करः । पुं । पशुजातीयतरुणे । युरी पञ्च ।
अम. । छागे । विका । सैयशावके । अ.टी.भ. ।

वर्गः । पुं । गणे । सु.कल्प.५.अ. ।

वर्गचरः । पुं । पाठीनमख्ये । छिउज ग्राह ।
वै.निघ. ।

वर्चः (रु) । स्त्री । रूपे । विद्यायां । तेजसि । मे. ।

वर्चस्काः । पुं, स्त्री । विद्यायाम् । अम. ।

वर्चस्कोटः । पुं । अग्निप्रकृतिकीटविशेषे ।
मलहमी । विष्ठात्र कोटि । सु.कल्प.८.अ. ।

वर्जः । पुं । कपहृके । रुद्रि ।

वर्जनम् । स्त्री । मारणे । छे.च. ।

वर्णम् । स्त्री । कृद्धने । छे.च. । खर्णे । मे. ।
र.सा.सं.ज्व.चि.रत्रगिरिरसे । पुं, स्त्री । शुक्लादि-

रङ्गे । रूढे । स बहुविधः श्वेतपाण्डुधूसरकृष्णपीत-
हरितरक्तशोणारुणपाटलश्यावधूसविह्वलकर्पूरैषु ।

चामरः । स गर्भस्थस्य पटे नासि भवति । सुख-
बीधः । अङ्गुलिपने । खर्णे । मे. । खर्णे । अङ्गरागे ।
छे.च. ।

वर्णकम् । स्त्री । हरिताले । रमा. । सुगन्ध-
सुप्लेपने । अम. । पुं, स्त्री । चन्दने । विलिपने ।

मे. । श.र. । हिरुलादौ । अम. भ. । कावे । अम. ।

वर्णकरम् । स्त्री । तुल्ये । तूँतिश । वै.निघ. ।

वर्णस्तम् । स्त्री । पीतवर्णचन्दने । वै.निघ. ।

वर्णदम् । स्त्री । कालीयकचन्दने । लटा. ।

वर्णदा (त्रौ) । स्त्री । हरिद्रायाम् । शृणु ।
रा.नि.भ.६ ।

वर्णपुष्पः (काः) । पुं । राजतक्षणीपुष्पवत् ।
रुद्रु शोणे । वम्. रक्तकीरंटा । रा.नि.भ.१० ।

वर्णपुष्पी । स्त्री । उद्भृताण्डोपुष्पवत् । रा.नि.
व.१० । [रा.नि.भ.१२ ।

वर्णप्रसादनम् । स्त्री । अशुश्वि । काष्ठाशुश्वि ।

वर्णभूः । स्त्री । स्त्रीण्यके । गर्गैल्लो । वै.निघ. ।

वर्णभेदिनी । स्त्री । सुगन्धप्रियङ्गी । वै.निघ. ।

वर्णमातृका । स्त्री । बान्देवतायाम् ।

वर्णसृत्तिका । पुं । सृत्तिकाविशेषे । नावशाणे
वा आनामाणे । रस.चि.६.अ. ।

वर्णरे(ले)खा । स्त्री । खटितायाम् । शङ्गि ।
विका ।

वर्णलेखिका । स्त्री । कठिन्याम् । रमा. ।

वर्णलोहकम् । स्त्री । राक्षसिले । वै.निघ. ।

वर्णवती । स्त्री । हरिद्रायाम् । लटा. ।

वर्णविलासिनौ । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै.निघ. ।

वर्णश्राकः । पुं, स्त्री । गौरपुवर्णशुके । वै.निघ. ।

वर्णसिः । पुं । लले । लषा. ।

वर्णा । स्त्री । आद्वर्णा । ब्रह्म । छे.च. ।

वर्णाहः । पुं । हरितसुद्धे । शक्तिगुण । रा.नि.
व.१६ ।

वर्णि । स्त्री । खण । सिद्धान्तकौमुदी ।

वर्णिका । स्त्री । कठिन्यां । शङ्गि । हारा. ।

वर्णिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा.नि.व.६ ।

वर्णोज्ज्वलम् । स्त्री । हरिताले । गन्धके ।

वर्णम् । वि. वर्णकरे । स्त्री । कृद्धने । वै.निघ. ।

पुं । श्वेतार्जके । वै.निघ. । वर्णकरमहाकथायगणे ।

यथा—“चन्दनतुङ्गपद्मकोशीरमधुकमज्जिडाशारिवा-
पयस्यासितालता इति दशैमानि वर्णानि

भवन्ति ।” ब्रह्मचरान, श्रुतगर्वा वा वरुम, प्रभा-
काष्ठ, वेणार मूल, शङ्खिमु. मञ्जिष्ठा, अनलुमूल,

डूँहकुम्भ, तिम, दूर्वा । च.छ.३.अ. ।

वर्त्तः । पुं । गन्धके । वै.निघ. ।

वर्त्तकम् । स्त्री । वर्त्तलोहे । विण्डी । रा.नि.
व.१३ । पुं । पक्षिविशेषे । भारुहे पांथी ।

हिं वट्टरी गुडगुह । योग.र.ज्व.चि. । तन्वासगुणः

—निर्दोषं वीर्यकरं पुष्टिकरञ्च । रा.नि.व.१० ।

“वर्त्तकी विशदो हृद्यो यथा लावस्तथैव च ।”

अवि.२.१.अ. । अशुश्वरे । अम. ।

वर्त्तका । स्त्री । वर्त्तकपक्षिपि । भारुहे,

वट्टे वट्टेश्वर । अ.टी.रा. ।

वर्त्तकी । स्त्री । सप्तलायां । मातृगा । वै.निघ. ।

वर्त्ततोष्णम् । ङी । रत्नलोह । दिग्ग्री ।
रा.नि.व.१३ ।

वर्त्तनम् । ङी । परिवर्त्तने । भा.भ.३.भ.भ.प्र.
चि. । विहस्य वर्त्तुलीकरणकर्मणि । श्लयकम्यन
कर्मणि । सु.शु.७५. । जीवने । ने. । पुं । वामने ।
ने. । [उपसर्ग] श.र. ।

वर्त्तनी । स्त्री । तर्कुपौडिकायाम् । त्रिका. ।

वर्त्तलो(लौ)डम् । ङी । लोहविशेषे, रत्न
लोह । दिग्ग्री । वन्. पञ्चसखीह । तत्पथ्यायाः,
—वर्त्तकं वर्त्तलोद्यां लोहसदरं नीलकं नीलजं
नीललोहं । गुणाः—कटु तिक्तं शीतलं कफदाह-
पित्तघ्नं मधुरं पित्तदाहघ्नमनघ । रा.नि.व.१३ ।

वर्त्तः । स्तो । दशायाम् । वाङ्, शब्द ।
प.प्र. । नेत्राङ्गनशलाकायां । सि.यो.प्र.घा.चि. ।
नावागुलेपने । ने. । शुद्धनागपदेश्चोपमेदे ।

वर्त्त(र्त्त)काः । पुं । वन्यषटके, वर्त्तक-
पक्षिणि । हिं वटेर गुडगुह्ये । अम. । च.म.२०५. ।
वातषटके । वांशुहे । हिं वगेरि । तत्पथ्यायाः,
—वर्त्तनी वर्त्तिका वर्त्तकः वर्त्तं वर्त्तकः
गात्रिकायः । “वर्त्तकी वर्त्तकश्चिवस्ततोऽन्या-
वर्त्तकाः स्य ताः ।” गुणाः—“वर्त्तकीऽग्रिकरः
शीतोष्णरदोषत्रयापहः । सुरुच्यः शुक्रदी वल्यो
वर्त्तकीऽस्यगुणस्ततः ॥” भा. ।

वर्त्तिका । स्त्री । पिटकविशेषे । च.चि.२५. ।

वर्त्तनी । तिक्तिरपक्षिणि । वै.निघ. । वर्त्तक-
पक्षिणि । दटेन प्राथौ । अम. । पक्षिविशेषे,
वनषटकायाम् । वांशुहे प्राथौ, जगत्षठी ।
त्रिका. । च.म.२०५. । गुणाः—“वर्त्तिका मधुरा
रुचा कफनाशतनाग्निनी ।” रा.भ.३.प. । मेष-
शुद्धयाम् । अजशुद्धयाम् । ओ९५.ङी । प.सु. ।
रा.नि.व.८ ।

वर्त्त(र्त्त)रः । पुं । कपिलश्लवङ्गपक्षिणि,
तिक्तिरपक्षिणि । च.सु.२०५. ।

वर्त्ती । स्त्री । वर्त्तिकायाम् । वाङ् । प.प्र. ।
हृदयचूर्णे । पुं (इन्) । वनषटके । वै.निघ. ।

वत्तुलम् । ङी । गृह्णने । गात्रर इति भाषा ।
रा.नि.व.७ । गृह्णत्ये । वै.निघ. । पुं । कलाय-
मेदे । वांशुल रुनाग्र, मठेन । हिं केराव । अ-
ना. । टडणचारे । मणिमेदे । वै.निघ. ।

वत्तुलफलम् । ङी । कालिद्रकफले । उन्नमृह ।
वै.निघ. ।

वत्तुलौ । स्त्री । गजपिपल्याम् । रा.नि.व.६ ।
वर्त्म (न्) । ङी । नेत्रपक्षिणि । ने. ।

वर्त्मकर्मम् । ङी । नेत्रवर्त्मगतरीगविशेषे ।
लक्षणे—“क्लिन्नं पुनः पित्तदुक्तं विद्वेष्टोपितं
यदा । तदा क्लिन्नत्वमापन्नत्तुच्यते वर्त्मकर्मम् ॥”
सु.शु.३५. ।

वर्त्मकुन्दः । पुं । अत्रस्य नेत्ररीगमेदे । लक्षणे—
“चक्षुषी यस्य वाहस्य पूयस्त्रावी विज्ञायते । वर्त्मकुन्द
इति ख्यातस्तस्य कुर्त्यान् क्लियांसिमासु ॥” ज.द. ।

वर्त्मनिमेषः । पुं । नेत्रवर्त्मगतरीगविशेषे ।
लक्षणे यथा,—निमेषिणीः शिरा वायुः प्रविष्टो
सन्निभसंश्रयाः । चालयत्यचिबर्त्मानि निर्मेष इति
तद्विदुः ॥” मा.नि. ।

वर्त्मवन्धः (काः) । पुं । नेत्रपक्षगतरीगे ।
लक्षणे यथा—“कण्डूमुताल्पतेनेन वर्त्मशीघ्रिन यो
नरः । न समं ह्यद्वेददचि भवेद्वन्धः स वर्त्मनः ॥”
सु.शु.३५. । [निघ. ।

वर्त्ममाच्छिक्त्वास् । ङी । स्वर्त्तनाच्छिके । वै.

वर्त्मरागः । पुं । नेत्रपक्षगतरीगे । निटागादि

—“शुभ्रयोपाः समलाय यदा वर्त्मव्यपाश्रयाः ।
शिरा व्याप्यावतिष्ठन्ते वर्त्मस्त्रियमूर्द्धताः ।
विबद्धं नासं रक्तञ्च तदा वर्त्मव्यपाश्रयान् ।
विकारान् जनयन्त्याशु.....॥” तेषु च बहुविधाः
यथा—उत्सङ्गिनी कुम्भीका पीडक्यः वन्धगर्करा
अश्रीवर्त्म गफ्काशः अङ्गनिका बहुलवर्त्म वर्त्मवन्धकः
क्लिष्टवर्त्म कर्दमवर्त्म श्याववर्त्म प्रक्लिष्टवर्त्म अक्लिष्ट-
वर्त्म वाताहतवर्त्म वर्त्मदुष्टं निर्मेषयो शोपिताशः
लगणः विपवर्त्म पञ्चकोपयेति । सु.शु.३५. ।
“सर्वरोगानदानोक्तेरहितैः कृपिता मलाः । अच-
क्षुष्यविशेषे प्रायः पित्तानुधारिणः । शिरामि-
रुष्टं प्रच्छता निवायववनाश्रिताः । वर्त्मसन्धिं सितं
कणं दृष्टिं वा सर्वमचि वा । रोगान् कुर्व्युः...॥”
वर्त्मरीगाः चक्षुर्विश्रुतिः—क्लिष्टोकीलः निर्मेषः
वाताहतं कुम्भीकं पित्तोक्लिष्टं पञ्चमातः
पीडको कफोक्लिष्टं लगणः उत्सङ्गाद्या
रक्षोक्लिष्टम् अधिमांसम् अङ्गनानामिका विपवर्त्म
चक्षुक्लिष्टवर्त्म श्याववर्त्म क्लिष्टवर्त्म सिकतावर्त्म
कर्दमवर्त्म बहुलवर्त्म अलनी कुम्भकः पञ्चरीवः

धर्तुदधेति । एषु कृष्णोन्मीलगाह्यो भेषजैः
साध्यः । निमेषवाताप्तते अग्रंथ वर्द्धम् । पञ्चरीषो
याध्यः । शेषानेकीनविश्रतिविधान् शक्तेषोपाचरत् ।
तेषु पञ्चसद्वनं कुट्टयेत् सुवीकृत्तन अर्द्धं
हृदिपर्वण खगणादानि त्रीष्टिमुत्तेन पोषक्यादयः
कुक्कुषाणाः एकादश विलेप्याः । उत्कृष्टेषुष्टयं
यथा—विश्वोत्कृष्टं कफोत्कृष्टं रक्तोत्कृष्ट-
सुतकृष्टवत्सं चेति । वा.उ.२५. । एषां लक्षणानि
पथ्यायेषु स्य्याणि । अश्लक्ष्णं निववर्द्धगतरीगे ।
क.द.३०.प. ।

वर्द्धं शर्करा । स्त्री । निववर्द्धगतरीगविशेषे ।
लक्षणं—“पिङ्गकानिः सुधुम्नाभिर्घनाभिरभिसंभता ।
पिङ्गका या खरा स्यूला सा ज्ञेया वर्द्धं शर्करा ॥”
स.उ.३५. ।

वर्द्धाव्युद्धम् । स्त्री । निववर्द्धगतरीगभेदे ।
लक्षणं—“वर्द्धान्तरस्य” विषयं यत्किञ्चित्सवेदनम् ।
विज्ञेयमर्द्धं पुंसां सरक्तमवलम्बितम् ॥” स.उ.३५. ।

वर्द्धम् । स्त्री । शीपके । छे.च. ।

वर्द्धः (काः) । पुं । ब्राह्मण्यष्टिकायाम् । वामन-
शृंगे । जटा. । अम. ।

वर्द्धनम् । स्त्री । द्वेदने । ने. । पुं । पक्षीष्टवत् ।
वम्. पक्षीष्टा । कौं पाचवंद । दन्तमूलगतखली-
वर्द्धमसंज्ञासुखरीगे । लक्षणं यथा—“माकते-
माधिकी दन्ती शायते तीव्रवेदनः । वर्द्धनः स मतो
व्याधिर्ज्ञाने चक् च प्रमात्यति ॥” सु.नि.१६.प. ।
स्त्री (नी) । सम्प्राज्ञान्याम् । खण्डन । -छे.च. ।

वर्द्धमानः । पुं । परण्डवत् । अम. । वै.निघ.
२.भ.ज्व.चि.रसपटो । श्रै.तैरच्छे । रा.नि.व.प. ।
सु.कल्प.७.प. । मधुरमातुलुङ्गे । पशुभेदे ।
शरावे । ने. ।

वर्द्धमानकाः । पुं । परण्डवत् । मधुरमातुलुङ्गे ।
धे.निघ. । शरावे । अम. ।

वर्द्धमानपिप्लौ । स्त्री । योगविशेषे ।
“विहङ्गा पक्षहङ्गा वा सप्तहङ्गाथवापि वा ।
गव्यचोरिण्य संपिटा विवेद्गमदिनानि च । तथैवाप-
नवेदेता एवं शिश्रतिवासरान् । पिवतां ज्वरशान्तिः
स्यात् पाण्डुरीगय श्वात्यति..... ॥” रस.र. ।

वर्द्धमानसट्टकम् । स्त्री । सट्टकभेदे । यथा—
“साष्टं दधि शृङ्गीला तु किञ्चिन्माया च मन्थयेत् ।
शर्करा मरिचं शृङ्गी पिप्लौ कीरचूर्णकं ।
निचिप्य च यथायोग्यं हस्तेनालोच्य यजतः । वस्त्रेण

गालयेत् तमिन् पक्वधाहिमवीजकं । निचम्य
सिद्धमेतसु सट्टकं वर्द्धमानकम् । गुरु दीप्तिकरं
रुष्य मलदृढतिकारकं । कफवातस्य निच च युग्मं
श्वानिं हपा जयेत् ॥” वै.निघ.द्व्य.गु. [११ ।
वर्द्धमाना । स्त्री । मधुरवीजपूरके । रा.नि.व.
वर्द्धम् । स्त्री । शर्कराणि । टा.पु. । उष्या. । स्त्री
(डु) । शर्कराज्याम् । अम. ।

वर्द्धः । पुं । रूपे । उष्या. ।

वर्द्धः । पुं । पपटके । क्रु.९.पा.पु. । भा.स.१
भ.ज्व.चि.विद्यादियोगे । “विद्यावर्द्धविभावीयुग-
वरा ।”

वर्द्धकाण्टकः । पुं । पपटके । क्रु.९.पा.पु. ।
रा.नि.व.पु. ।

वर्द्धाणः । पुं । नागरङ्गवत् । त्रिका. ।

वर्द्धिः (स्त्री[रन्]) । पुं । नादियमत्वाविशेषे ।
वादेण ग्राह्य । गुणाः—“वर्द्धिमस्त्री गुरुहृष्यः
कपायो रक्तपिच्छा ।” राज.३.प. । अपिच,—
“वर्द्धिमस्त्री हरेद वातं पित्तं रुचिकरी
लवः ।” भा. ।

वर्द्धूपः । पुं । मत्स्यविशेषे । वामिद्रव्य ग्राह्य ।
गुणाः—“वर्द्धूपो वातघ्ना क्षिप्रो ग्राही दीपविना-
शनः ।” राज.३.प. ।

वर्द्ध्या । स्त्री । सुजादक्यां । टो.उ.रु.कपात्र ।
प.सु. । आदक्याम् । रश्त्र । रा.नि.व.१६ ।
गुहतीक्षियान् ।

वर्द्ध्याञ्जनम् । स्त्री । रसाञ्जने । वै.निघ. ।

वर्द्ध्यटः (टो) । पुं, स्त्री । खनामत्वातकलाये ।
वर्द्ध्ये । उत्. वरगुडि । त्रिका. । See
राजसायः ।

वर्द्ध्या । स्त्री । मीलमत्तिकायाम् । अम. ।

वर्द्ध्यरः । पुं । मत्स्यविशेषे । तमचर्षं यथा—
“पृष्ठे कुचौ कण्ठकौ दीर्घतुण्डः सर्पाभी यः
सोऽप्ययं वर्द्ध्याण्डः ।” गुणाः—वाताटोपकरः
जङ्घः बल्यः क्षिप्रः दुर्जरः वीर्यवर्द्धनय । रा.नि.
व.१७ । खनामत्वातकण्ठकवत् । वीर्यं ग्राह्य ।
हिं वावल । गुणाः—कपाथीणः कफकासघ्नः
आमरन्नातिसारघ्नः पिपाथीघ्नश्च । रा.नि.व.प. ।
कृष्णाञ्जके । खण्ड वासुदे । हिं कालीवावरी
तत्पथ्यायाः,—सुसुखः गरुडः कृष्णवर्द्ध्यरकः

सुकन्दः। गन्धपत्रः। पूतगन्धः। स्याहकः।
गुणाः—कटुः। उष्णः। सुगन्धिः। वान्तिविमर्षविपन्नः।
त्वग्दीपयन्। रा.नि.व.१०। वैशद्यन्तीतुलसीहृत्।
नखीनामगन्धद्रव्ये। व्याघ्रनखे। नखी। वै.निघ.।
क्षी। वीचनामगन्धद्रव्ये। रा.नि.व.९। द्विद्रुक्षी।
रा.नि.व.१३। सिन्दुरे। वै.निघ.। पीतचन्दने।
गुणाः—शीतलं तिक्तं कफपित्तघातघ्नं कण्ठकृष्ट-
त्रणघ्नं रक्तशोधकम्। रा.नि.व.१२।

वर्षेरकः।। पुं। विन्ध्योत्तरप्रसिद्धे नदी। तत्रलं
शीतलसदृशगुणम्। रा.नि.व.१४। क्षी। वर्षेर-
चन्दने। स्त्री (का)। भार्गवाम्। वाग्मनशांति।
वै.निघ.।

वर्षेरगन्धः।। पुं। श्वेतरक्तनिश्चन्दनविशेषे।
वर्षेरगन्धेति भाषा। वर्षेरं चन्दनम्। तत्पुष्पायाः,
—वर्षेरोत्पद्यते श्वेतरक्तं शीतं सुगन्धिः। पिनारिः
सुरभिः। गुणाः,—श्रीतल्लिक्तः। वातपित्तकफकृष्ट-
कण्ठघ्ननाशकः। रक्तशोधकम्। वै.निघ.।

वर्षेरा (रौ)। स्त्री। भार्गवाम्। वाग्मनशांति।
कण्ठस्फीटायाम्। कण्ठश्लिष्टां। वै.निघ.। वन-
तुलसाम्। वाग्ने जूजनी। तत्पुष्पायाः—
श्वसुरसा वर्षेरा क्वरी तुङ्गा खरपुष्पा अजगन्धिका
अजगन्धा क्वरी खरपुष्पिका। सा विधा
क्षुद्रगुणवृद्धपत्रमिन्दु। सा. गुणाः—वर्षेरीतिवत्
रुद्धं शीतं कटुं विदाहिकं च। तीक्ष्णं रक्षिकरं
दृश्य दीपनं लघुपाकिकं च। पित्तलं कफघातास-
ददृक्किमिविपापहम् ॥ भा.। शाकविशेषे।
पुष्पविशेषे। मे.। मञ्जिकाभेदे। श.र.।

वर्षेराह्वयम्। स्त्री। वर्षेरचन्दने। वै.निघ.।

वर्षेरोकः।। पुं। वीले। वै.निघ.। भार्गवाम्।
वाग्मनशांति। उषा। तुलसीभेदे। वाग्ने जूजनी।
श.च.। महाकाले। मांजि। ऐ.घ.।

वर्षेरीगन्धा। स्त्री। कण्ठस्फीटायाम्। वन-
तुलसाम्। वै.निघ.।

वर्षेरोत्पद्यम्। स्त्री। वर्षेरचन्दने। श्वेतं रक्तं
चन्दनम्। वै.निघ.।

वर्षेरी। स्त्री। वर्षेरिकायाम्। वाग्ने जूजनी।
श.च.।

वर्षेरः (कः)।। पुं। (Acacia arabica.)
The Babbul tree. वर्षेरोत्पद्ये। वाग्ना
शांति। द्विं वावुल। वै. वल्लभतुलु नल्लतुलु। वम्.

रौमकदि। वासूल। उत्. गुहडा। दा. कलिक्-
कर। तत्पुष्पायाः,—सुगन्धः। कण्ठालुः। तीक्ष्ण-
कण्ठकः। गीमद्रः। पङ्क्तिवीजः। दीर्घकण्ठकः।
कफान्तकः। दृष्टवीजः। अन्नमयः। गुणाः—कषाय
उष्णः। कफकासघ्नः। आमरकालिसारपित्तदाहार्ग-
घ्नः। रा.नि.व.८।

वर्षेः।। पुं, स्त्री। हृद्यो। यस्मिन्। अम.।

वर्षेकरौ। स्त्री। भिन्नयाम्। ऐ.घ.।

वर्षेकाली। स्त्री। क्षीरके। वै.निघ.।

वर्षेकेतुः।। पुं। रक्तपुनर्नवायाम्। रा.नि.व.५।
गुणपुनर्नवायाम्। वै.निघ.।

वर्षेणम्। स्त्री। वर्षेपत्तौ। विज्ञा.। हर्षां।
वृष्टि। श.र.।

वर्षेपाकी (हन्)।। पुं। चात्मातकवले। ऐ.घ.।

वर्षेपुष्पा। स्त्री। महाशलायां। रा.नि.व.४।

वर्षेप्रियः।। पुं। चातकपत्रिणः।

वर्षेवरः।। पुं। नपुंसके, पञ्चे। शोभां। अम.।

वर्षा। स्त्री। क्षुण्णौरके। रा.नि.व.६। मद् व.
२। इनामन्व्यति ऋतो (नित्यवह्)। सर्वादाय।
तत्पुष्पायाः,—ग्रहद् प्राहद् प्राहया घनकालः
घनाकरः। संघागमः। जलदागमः। जलापवः।
चातकानन्दः। चरी तपात्यः। नभोगमन्वौ सिद्ध-
कन्धे वा वर्षाः। "सिद्धकन्धे अस्मा वर्षाः।"
वर्षागुणाः—श्रीता विदाहिन्यौ वृश्मिन्वादिह-
प्रदाः। भा.।

वर्षाघोषः।। पुं। महाभेके। वज्र वाग्,
दोषा वाग्। रा.नि.व.१६।

वर्षाङ्गी। स्त्री। पुनर्नवायाम्। श.र.।

वर्षाप्रियः।। पुं। चातकपत्रिणः। विज्ञा.।

वर्षाभवः।। पुं। पुनर्नवायां रक्तपुनर्नवायाम्।
रा.नि.व.५।

वर्षाभूः।। पुं। भेके। अम.। भलतायाम्।
कैरला। मे.। इन्द्रगोपकीटे। आग्राष्ट्रे षोडशे।
रा.नि.व.१६। स्त्री। पुनर्नवायां। रा.नि.व.५।
भङ्गपत्रायां। रक्तपुनर्नवायां। प.सु.। श्वेत-
पुनर्नवायां। च.द.ज्ज.चि.श्रीसूत्रतैत्ति। "हथीरुद्धं व
वर्षाभः।"

वर्षाभूशाकः।। पुं। पुनर्नवायां। श्वेत-
पुष्पां शाकं। सं चिष्टुल। कं वैजृक्किलु। गुणाः।

वल्काकः । पुं । वकजातो । म. । स्त्री (का) ।
 चुटयकपचिधि । च.सू.२०.प्र. ।
वल्कान्नयम् । स्त्री । यंत्रवला पीतवला नाग-
 दलासु । गौरफटाकुनिशा, श्वेत वेङ्केना,
 शीत वेङ्केना । च.द.वा.न्या.चि. । “वाग्निगन्था
 वलास्तिलः ।” वै.निघ.२.भ.वा.व्या.चि.महाराजादौ ।
वल्काहयम् । स्त्री । वलागिबलयोः । श्वेत
 वेङ्केना, गौरफटाकुनिशा । च.द.यज्ज.चि.
 विश्ववासिधौने । वातघ्नसेतम् । “दशमूलं वला-
 हयम् ।” वा.सू.१.५.भ.भद्रदाज्यादिः । सु.सू.१.६.प्र.
वल्काह्वः । पुं । सेवे । सुप्तके । अम. ।
 दर्शिकरसर्पविशेषे । सु.कल्प.४.प्र. ।
वल्किः । पुं । गन्धके । प.म. । स्त्री । वलये ।
 मा.नि.अ.श्रं.चि. । मांसलोचतायाम् । वै.निघ. ।
वल्किग्रहः । पुं । अथस्य यस्विशेषे । लघुचं
 यथा—“कन्धाचो मुच्यते ईश्वरिणा धालैः स्वरैरपि ।
 वल्किग्रहस्तृतीयोऽसौ सञ्चकर्णशिरीषरः ॥” ज.द.
 ५.७.प. ।
वल्कितयम् । स्त्री । प्रवाहिषी संवरणी विस-
 र्जनी चेति त्रिविधगुदस्त्रवली । मा.नि.अ.श्रं.चि. ।
 “विद्याद्गुदवल्कितये ।”
वल्किरः । वि । केकरे । अम. ।
वल्की (इन्) । पुं । कफे । रा.नि.व.२१ ।
वल्की । स्त्री । मांसलोचतायाम् । रा.नि.व.१८ ।
वल्कुकम् । स्त्री । पशुमूले । पुं । पचिमेदे । उषा. ।
वल्कम् । स्त्री । हचकलचि । शीछेर छाग ।
 मे. । शक्के । आशेष । श.र. । पुं । पट्टिकारोम् ।
 रा.नि.व.६ ।
वल्क(ल)तद् । पुं । पुगहचे । उपानिशाह ।
 रा.नि.व.११ ।
वल्क(ल)द्रुमः । पुं । भुज्जहचे । रा.नि.व.९ ।
वल्कपत्रः । पुं । हिनालहचे । हेतानशाह ।
 रा.नि.व.९ ।
वल्कलम् । स्त्री । दाहचिनोति ग्वाते गन्धद्रव्ये ।
 दाह्रिणि । रा.नि.व.६ । च.द.खदिरवध्याम् ।
 वै.निघ.२.भ.नधुरज्ज.चि.नधुकादिकपाये । क्षीमे ।
 अ.सा.चि.जम्बूादिचूर्णे । पुं । दाह्रिमहचे । रा.
 नि.व.४ । क्षीमेहचे । तदलचि । वाक्य । अम. ।

वल्काला । स्त्री । शुक्रपापाशमेदे । श्वेत
वल्का । शी । शी । शुक्रपापाशमेदे । श्वेत
 वल्का । शी । शी । शुक्रपापाशमेदे । श्वेत
 वल्काम् । उच्छदम । वै.निघ. ।
वल्काली (इन्) । पुं । यंत्ररोम्हचे । वै.निघ. ।
वल्कानोम् । पुं । पट्टिकारोम् । रा.नि.व.६ ।
वल्कवान् । पुं । मत्स्य । त्रिका. ।
वल्किलः । पुं । कण्टके । श.र. ।
वल्की (इन्) । पुं । विभीतकहचे । वै.निघ. ।
वल्कुतम् । स्त्री । वल्कले । श.च. ।
वल्कुः । पुं । कानि । मे. ।
वल्कुक्म् । स्त्री । चन्दने । शब्दकले अजयः ।
वल्कुजम् (जा) । स्त्री । स्त्री । सीमराज्याम् ।
 मोमराज । रा.नि.व.५ । चि.क.क.१.प्र. ।
वल्कुपत्रः । पुं । वनसुद्धे । मुशीनी । श.च. ।
वल्कुपोदको । स्त्री । राजगिराशके । वै.निघ. ।
वल्कुला (ली) । स्त्री । सीमराज्या । मोम-
 राज । रा.नि.व.२२ । प्रतुदपचिधिशेषे । रा.नि.
 व.१९ । सु.घ.५.१.प्र. । [शीका । हे.च. ।
वल्कुलिका । स्त्री । तैलपायिकायां । तेषां-
 वल्कभणम् । स्त्री । भचणे ।
वल्कि(ल्की)काः । पुं, स्त्री । कर्मिण्येक ।
 उद्देशिणि । अ.टी.म. । श.र. । चद्ररीगमेदे ।
 लक्षणम्—“पाणिपादतले सन्धौ श्रीवायामूर्ह-
 ननुषि । शस्यिर्वन्धौकवदयस्तु शनैः ससुपधीयते ॥
 तीदकैदपरीडाहकष्टुमन्निः त्रणैर्ह वः । व्याधिर्वन्धौक
 द्रव्येप कफपित्तानिलोद्भवः ॥” सु.नि.१.२.प्र. ।
वल्कीकान्तिका । स्त्री । कर्मिण्येककचदि ।
 उद्देशिणि । र.सा.सं.रसकपर् ।
वल्कीकशीर्षम् । स्त्री । सीतोद्भवे । द्रु-
 र्जनी । रा.नि.व.११ ।
वल्कीकसम्भवा । स्त्री । अलावूविशेषे ।
 नागशरद्वयो । मदनपालः ।
वल्कीकिः । पुं । वल्कीके । श.मा. ।
वल्कीकूटम् । स्त्री । वल्कीके । हे.च. ।
वल्क्यः । पुं । ताव्यं । स्त्री । लचि । शुद्धयक् ।
 रा.नि.व.६ । स्त्री (ल्या) । पातालगुण्डोलता-
 याम् । त्रि । वलकरे ।

व्यावर्त्तः । पुं । मत्स्यभेदे । वेले माह ।
 तन्मांसगुणाः—'व्यावर्त्तसु संश्राद्धौ कफपित्त-
 विगाशनः ।' भा ।
 वृक्षः । पुं । रत्निकचयमाने । लीलावती । गुञ्जा-
 हयमाने । प.प्र. । सार्द्धगुञ्जायाम् । राजनिघण्टुः ।
 शल्यविशेषे । सल्लकीहवे । वाद्यालके । वेङ्कणां ।
 वै.निघ.२भ.चण्डी.पि.सञ्जीविलासतैले । [११]
 वृक्षकिः (को) । स्त्री । सल्लकीहवे । रा.नि.व.
 वृक्षगुणपूराम् । स्त्री । कौरुण्यदेशीयपूगफल-
 विशेषे । उपानिदिदेश्य । रा.नि.व.११ ।
 वृक्षभः । पुं । सुलक्षणाश्च । कृष्णागुरुणि ।
 राजशिव्याम् । भा.पु.भ.धा.व. । वैद्यवृक्षभनाम-
 न्यकारे ।
 वृक्षभौ । स्त्री । नैधिकायाम् । वै.निघ. ।
 वृक्षमेन्द्रः । पुं । वैद्यचिन्तामणियन्यकारे ।
 वृक्षरम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रा.नि.व.१२ ।
 मञ्जयाम् । श.र. ।
 वृक्षरिः (रा) । स्त्री । चिवकसूत्रे । रा.नि.व.६ ।
 मञ्जय्यां । अम. । सिधिकायाम् । मेति । प.सु. ।
 रा.नि.व.६ । वषायां । वै.निघ. । लतायाम् ।
 वृक्षवः । पुं । पाषके । विका. ।
 वृक्षिः । स्त्री । लतायाम् । अ.टी.भ. ।
 वृक्षिकण्टकारिका } स्त्री । अग्निदसमीसुपे ।
 वृक्षिकण्टारिका } शौवा । रा.नि.व.४ ।
 वृक्षिका । स्त्री । हस्तमञ्जिकायाम् । वेणुसूत्रे ।
 रा.नि.व.१० । उषोदक्याम् । पू.हे. । वै.निघ. ।
 वृक्षि(स्त्री)जम् । स्त्री । नरिचे । रा.नि.व.६ ।
 वै.निघ.व्व.चि. । संयद्दे पुनर्नवादिः । चर्च.चि.
 चयकेसरीरसे । [२५]
 वृक्षिजविषम् । स्त्री । पुष्यविषभेदे । सु.कल्प.
 वृक्षि(स्त्री)दूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ।
 श्वेत दूर्वा । सं पादरीहरियारी । विखियक-
 रके । गुणाः—मधुरा तिक्ता शीता पित्तघ्नी
 कफघ्नान्निदण्णघ्नी च । रा.नि.व.८ ।
 वृक्षिशकटपोतिका । स्त्री । मूलपोतिका-
 याम् । रुचि मूला । रा.नि.व.७ ।
 वृक्षि(स्त्री)शु[स्त्र]रण्यः (णा) । पुं, स्त्री ।
 अत्यन्तपर्णी । रा.नि.व.३ ।

वृक्षी । स्त्री । कैवर्त्तिसुत्तायाम् । के.उट्टेभूत ।
 रा.नि.व.३ । अजभोदायां । ब्राह्मणे । सद.व.२ ।
 चम्बे । छे । रा.नि.व.६ । अग्निदमन्याम् ।
 शौवा । कृष्णापराजितायाम् । वै.निघ. । कृष्णा-
 खादिलतायां । मे. । [२६]
 वृक्षीकर्णः । पुं । समविषमाल्यपालिकर्णे । सु-
 वृक्षीसुदिरः । पुं । आरकनामखदिरभेदे ।
 गुणाः—तिक्रः कटुः उष्णः कषायः अक्षरसः
 श्यासकासघ्नः पित्तरक्तविद्योपघ्नय । वै.निघ. ।
 वृक्षीगडः । पुं । मत्स्यविशेषे । वेले माह ।
 वेले सुडुडुडु । गुणाः—'वृक्षीगड्डी सधूसचो-
 ऽनभिथन्दी सत्त्वरः ।' राज.३प. ।
 वृक्षीपञ्चमूलम् । स्त्री । लतापञ्चमूल ।
 विदारीसारिवारजनीगुडुचोऽनयज्ञौ चिति । सु.सु.
 ३८५. । एतत्तु कफनाशनं प्रशस्तम् । प.प्र.३ख. ।
 सु.चि.१०५. । [निघ. ।
 वृक्षीपलाशकन्द । स्त्री । भूमिकृष्णाण्डे । वै.
 वृक्षीफलम् । स्त्री । कर्कटिका दौलताफले ।
 सु.चि.१४५. । [रा.नि.व.११]
 वृक्षीवदरो । स्त्री । भूवदर्याम् । शेटोङ्गम् ।
 वृक्षीमुद्गः । पुं । मङ्गलके । शुर्गानी । रा.नि.
 व.१६ । महाशालभेदे । वै.निघ. ।
 वृक्षीवृक्षः । पुं । महासमंभवे । शीम गौह ।
 रा.नि.व.६ ।
 वृक्षुरः । पुं । ऋषभके । प.सु. । स्त्री । मञ्जय्याम् ।
 निज्ज लस्यानि । ऐ.च. ।
 वृक्षुरम् । स्त्री । आतपादिना शुकमांसे । अम. ।
 मांसि । मेघ.वाल.चि. । च.सू.५५. । शुकमांसि ।
 मे. । पुं । ऋक्षहस्तसमीभयपालिकर्णवन्धने । सु.
 सु.१६५. । जयरभूमौ । ऐ.च. । स्त्री (रा) ।
 शुकमांसि । शुकमांसि । विका. ।
 वृक्ष्या । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । सद.व.१ । धाती-
 हवे । आमनागौह । हारा. । प्रसारिण्याम् ।
 शकुलांशुगिम् । रा.नि.व.५ ।
 वृक्ष्याम् । स्त्री । यासूकभेदे । प.सु. ।
 वृक्ष्यजः । पुं । उल्लूके । उल्लू थङ् । ऐ.च. ।
 च.चि.५५. । अम. ।
 वृक्ष्या । स्त्री । हृष्यविशेषे । उल्लूविशेष ।
 हिं सावे वाने । गुणाः—मधुरा शीतला पित्त-

दाहहवाहरो वातकीपना रुच्या कण्ठशोषणी च ।
रा.नि.व.८ ।

वञ्जू(ञ्जी)लः । पुं । यञ्जूरहस्ते । वांजली ग्रीष् ।
तत्पथ्यांशगणाः,—“वञ्जूलः किकिरातः स्यात्
किकिराटः सपीतशः । स एव कथित मञ्जुनाभा
पटपदमीहिनी ॥ वञ्जूलः कफगुरु याही कुठ-
क्रिमिषिपापहः ॥” भा. ।

वञ्जूलनिर्यासः । पुं । वञ्जूरहश्चमिष्यांसे ।
वांजलीरु शार्ठी । तदगुणाः,—वञ्जूलस्य तु
निर्यांशो याही पिचानिलापहः । रक्षासिंसार-
पिचानुमेहप्रदरनाशकः । भद्रसम्भानकः शीतः
शोथितसुतिवारणः । [मे. ।

वश्या । स्त्री । वश्यायाम् । वीर्या । वरिण्यां ।

वशाव्यकः । पुं । शिगमारे । उट्शोक ।
श.र. ।

वशा(सा)पायी (रन्) । पु । कुकुरे । श.मा. ।

वशाचारः । पुं । चारि । र.मा. ।

वशिका । स्त्री । श्वगुण्णि । श.च. । [निघ. ।

वशिजाता । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । वै. ।

वशिनो । स्त्री । शनीहृत्वे । शींशे ग्रीष् ।
वन्दायाम् । प्ररुर्ग्रीष् । श.च. । लज्जानुकायाम् ।

वशिरम् । स्त्री । सामुद्रलवणं । रा.नि.व.६ ।
पुं । गजपिपल्याम् । प.म. । भा.न. । भ. । चव्ये ।
छे । रा.नि.व.६ । च.द.श्वरुचि.ऊपकाटी ।
मकंठसंज्ञकहणज्जाती । श्रवामर्गे । आपांठि ।
रा.नि.व.४ । रु.चि.०श्र. । रक्षापामार्गे । भा.पू. ।
भ. । मूर्धावर्त्तभेदे । श्रेष्ठ इड्डहृडे । उल्लणः ।
मैप.पक्षपि.चि.हृत्तृक्षुषावतीगुण्या । च.द.गुल.चि. ।
राममण्डूरे । वचायां । वृष । श.च. ।

वशिष्टः । पुं । वशिष्टीमानय्यप्रदितरि ।

वशीकरणम् । स्त्री । मणिकनौषधैरायची
करणे ।

वशीरः । पु । गजपिपल्या । जटा. । चविवाया ।
छे । श्रवामर्गे । आपांठि । वै.निघ. ।

वश्यम् । स्त्री । लवङ्ग । श.च. ।

वश्या । स्त्री । नोलापरामितायाम् । मद.व.१ ।
गोरोचनायाम् । वै.निघ. । [सु.पञ्च. ।

वश्यात्मा (न्) । ति । वशीकृतचित्तस्त्रिंशे । च. ।

वपटफलम् । स्त्री । कङ्कले । रा.नि.व.१२ ।

वसनम् । स्त्री । तिञ्जपत्ते । रा.नि.व.६ । स्त्री
(नी) । पोतकापंसि । वै.निघ. ।

वसनाह्वयः । पुं । तेषपत्ते ।

वसन्तः । पुं । ऋतुमेदं । वमखकाव ।
तत्पथ्यांशः,—पुष्यसमयः सुरभिः मधुः साधवः
फल्गुः ऋतुराज पुष्यमासः पिकानन्दः कान्तः
वानसखः फाल्गुनाशुभः । स च फाल्गुनचैत्वा-
त्मकः । “वसन्तः कुम्भमीनयोः ।” मधुसाधवौ
वसन्त इति केचित् । गुणाः,—“वसन्तौ मधुरः हिरण्यः
श्रेयसहृदिकरश्च सः ।” भा. । अतिसारे । श.र. ।

वसन्तकः । पुं । पृथग्निग्नीषाकभेदे । मोर्धा-
विशेष । रा.नि.व.६ ।

वसन्तकुसुमः । पुं । हृत्विजये । वमखकुलेश्वर
ग्रीष् । “वसन्तकुसुमः श्लेषययौदिलज्जत्सितः ।”
श.मा. ।

वसन्तकुसुमाकरः । पुं । वाञ्जीकरणे
प्रमेहाधिकारे च रसः । पाठः—“पृथक् दौ
छाटकं चन्द्रं त्रयो वङ्गाङ्किकानकम् । चलारः
शुद्धमधुश्च प्रवालमौक्तिकलघा । भायना गव्यदुग्धेन
भावने चुरसेन च । वासालाचारसीदोच्यरभाकन्द-
प्रसूनकैः । शतपत्रसेनैव मालत्याः कुसुमीदकैः ।
पथान्मृगसदेर्माथं सुमन्विरससम्भवेः । गुञ्जाहयमिदं
संख्यं सितामध्वाज्यसंयुतम्... ॥” कुङ्कुमीदकैः
इति द्वितीयः पाठः । रस र. । “दिभार्गं छाटकं
चन्द्रम्” इति र.सा.सं.पाठः । छाटकं स्त्र्ये ।
अङ्गिः शीपकं । रभाकन्दप्रसूनकैः रथामूलरसः
पुष्परसेन । शतपत्रसेन पत्रपुष्परसेन । मोर्धा
० ड. रूपार् २ड. (मतांशुरे कर्पूर), वज्र
शीषा एवम् कौह प्रतोक ० ड. अल,
प्रवाल, सुक्ता प्रतोक ० ड. एकत्र कश्चिन्न
शुक्, ईश्वरस, वांसकछालेर रस, वाहर क्वाथ,
वानार क्वाथ, कर्णार अंटेर ० मोर्धांशुर रस,
पद्मेश्वर रस, मोमतीश्वलेर रस वा क्वाथ ०
मृगनाडिर क्वाथे यथाक्रमे उावनां दिवे ।
मात्रा ३ र. ।

वसन्तघोषी (रन्) । पुं । कौकिलि । वै.निघ. ।

वसन्तजा । स्त्री । वासनीलतायां । शुक्ल-
गुणिकायाम् । वसनीहृत्वे । छोटि वांशुक ।
रा.नि.व.१० ।

वसन्ततिलवाः । पुं । बाजीकरणाधिकारि रसः । पाठः—“हेनो भयकलीलकं घनयुगं लीलाभयः पारदायत्तारो नियतास्तु वल्लयुगलं चैकीकृतं मर्दयेत् ।” मुक्ताविद्वमयो रसेन समता गोचुरवासेक्षुणा सर्वं धन्यकरौषकेण सहदातमं पचेत् समधा । कल्लूरीघनसारमर्दिदारसः पश्चात् सुसिद्धी भवेत्..... ।” रसः र. । रसा. सं. । अर्ष १ तो. अज २ तो. लोह ७ तो. पात्रा ४ तो. वज्र २ तो. मूला २ तो. अंबाल २ तो. । क्ली । पुषमेहः ।

वसन्तद्रुतः । पुं । आसहचं । रा. नि. व. ११ । कौकिलं । रा. नि. व. १९ । स्त्री (स्त्री) । पाटलहचं । पांशुण गीह । रा. नि. व. १०।२३ । “पाटला वसन्तद्रुती ।” उल्लसः । पुष्यहचविशेषे, गणिकारीति नाम्ना क्लोहणे प्रसिद्धे । रा. नि. व. १० । कौकिलायाम् । रा. नि. व. १९ । साधवौलतायां । रा. नि. व. २३ ।

वसन्तद्रुः । पुं । आसहचं । विका. ।

वसन्तपुष्पः । पुं । धूलीकदम्बे । रा. नि. व. ९ ।

वसन्तमण्डनम् । क्ली । सिन्दूरे । रक्तपथे । वै. निघ. ।

वसन्तललना । स्त्री । गुल्लयूथ्याम् । श्वेत शूंहे । वै. निघ. ।

वसन्तन्नतः । पुं । मसुरके । वै. निघ. ।

वसन्तार्त्तः । पुं । विभीतकहर्षे । वै. निघ. ।

वसन्तीत्सवमण्डनम् । क्ली । हरिताले । वै. निघ. ।

वसा । स्त्री । मेदायाम् । रा. नि. व. ५ । मांस-रोहिण्यां । मेदोधातो । रा. नि. व. १८ । शुद्धमांस-भवक्षेहे । ठवी । भा. ४ भ. दारौचि. । सु. भा. ४ अ. । “शुद्धमांसस्य यः स्नेहः सा वसा परिकीर्त्तिता । मेदसः सावमापस्य ज्वेही वा कथिता वसा ॥” गुणाः—“वसा मज्जा च वातघ्नी बलपित्तकफप्रदा । शौकरो सादिधी वा सा वातला ज्ञेयवर्द्धिनी । सार्पनाकुलगोधेया लिपने व्रणकुष्ठहा ॥” मल्लशिशु-नारमकरशाधादीनां वसाथैर्व । सा विसर्पहरा हया कुष्ठरोगविनाशिनी च । अचि. १४ अ. ।

वसाव्यः । पुं । शिशुमारि । सु ७ रु । विका. ।

वसादनौ । स्त्री । पीतशिशपायाम् । वै. निघ. ।

वसामेहः । पुं । वातजन्यप्रमेहरोगे । तत रोगी वसातुल्यं मीरुति । सु. नि. ६ अ. ।

वसारीहस् । क्ली । कृत्तिकायाम् । कौण्डिक-हाता । हारा. ।

वसिरम् । क्ली । सासुद्रलवणे । धरणिः । गजपिपल्यां । अ. टी. । सु. सु. १८ अ. ।

वसिरः । पुं । सूर्यावर्त्तक्षुपे । हृदयहृदे । अपामार्गे । सु. सु. १८ अ. वीरतर्त्वादिगणे । च. सु. ४ अ. । रक्तापामार्गे । भा. । सर्वोदपिपलीनामहणजाती, अपामाग इति प्रसिद्धिः । उल्लसः । वारिनिम्बे । छलनिम् । कोपालरम् ।

वसौ (इन्) । पुं । जलनकुले । क्षेपे ।

वसु । क्ली । रत्ने । घने । यम. । हाटके । अर्ष । विश्व. । चारुत्तिकायाम् । सोम्रा । औषधे । वै. निघ. । हृदीषधे । मे. । जले । जणा. । पुं । वकहर्षे । अम. । श्वेतरक्तवस्तुके । श्वेत रक्त वासनां । रा. नि. व. ५ । अंताके । वै. निघ. । पीतमर्द्धे । हे. च. । अग्नौ । रस्त्री । वि. मधुरे । शुके । हे. च. । स्त्री । ऋद्धी । हवी । श. र. ।

वसुकाम् । क्ली । शाभरकवणे । अम. । पशु-लवणे । रा. नि. व. ६ । ज्ञयागुरुणि । रा. नि. व. १२ । चारुत्वणे । भा. पू. २ म. । वकपुष्ये । वासुकाशाके ।

वसुकाः । पुं । स्वनामख्यातऋत्विजुषे । वाग्नां गीह । स च श्वेतरक्तपुष्यमेदात् द्विविधः । सा. गुणाः—कटुः तिक्त उष्णः पाके शीतलः अजीर्ण-गुणान्तर्य । तथीः श्वेती रसायनः । रा. नि. व. ५ । तक्ताजगुणाः—कफाग्निमान्दाशतहरः । वचतरः गुणघ्नीहृद्यलघुश्च । रा. नि. व. ७ । च. द. उपसादौ । सु. चि. ७ अ. । प्रकहर्षे । सु. सु. १८ अ. । च. सु. ४ अ. । रक्तार्के, मन्दाराके । रा. नि. व. १० । पीतशुद्धे । वै. निघ. । वकपुष्यहर्षे ।

वसुकोदरम् । क्ली । मालोशपथे । रा. नि. व. ६ ।

वसुचारुकाम् । क्ली । स्वर्णे । वै. निघ. ।

वसुच्छिद्रा । स्त्री । नशानेदायां । रा. नि. व. ५ ।

वसुद्रुमः । पुं । उदुम्बरहर्षे । यक्षुद्रुम् । वै. निघ. ।

वसुधा (खर्जूरिका) । स्त्री । भुखर्जूरि-कायां, खर्जूरीहर्षे । छोटि श्वेत्सुर्गोह । रा. नि. व. ११ ।

वसुधांसुः । पुं । पांयलवणे ।
 वसुश्रेष्ठम् । स्त्री । रुष्यधातौ । रा.नि.व.१३ ।
 वसुस्थितिः । स्त्री । निर्गुणोद्वेले । वै.निघ. ।
 वसुहृष्टः (कः) । पुं । वकहले । प.सु. । श.मा. ।
 वसुचारः । पुं । स्तनिकालवणे । वै.निघ. ।
 वस्तकम् । स्त्री । वकपुष्पे । दि.को. । साम्भर-
 लवणे । छ.च. ।

वस्तुत्तमम् । स्त्री । रीष्ये । वै.निघ. ।

वस्त्यनौचौरम् । स्त्री । प्रहृष्टवस्त्रायाः चौरः ।
 ऐ.निघ. । त्रि.सु. । गुण्याः—
 विदीपयं तपयं वस्तुत्तम् । भा. ।

वस्तुराटिका । स्त्री । वसिके । हारा. ।

वस्तुः । पुं । हाने । हृ.श. ।

वस्तुक्रमम् । स्त्री । कृ.दिनलवणे ।

वस्तुपयः । स्त्री । ह्यागदुग्धे ।

वस्तुमूलम् । स्त्री । ह्यागमूले ।

वस्तास्ती । स्त्री । ह्यागलात्नीहणे । तत्पर्यायाः,
 —हपगन्वाब्दा हपविका मेषान्ती अजान्ती
 हपगन्वा । तद्गुणाः—कटुः कासघ्नी वीजप्रदा
 गर्भजननी च ।

वस्तासु । स्त्री । ह्यागमूले ।

वस्तिः । पुं । वस्तिपत्रपुटकः तत्कृतत्वादास्या
 पनातुवासने उच्यते । नामेरधीभागस्यमूलाग्रये,
 मूलाग्रपुटके । रा.नि.व.१८ । मूलाग्र । सु.सु.
 ६५. । वस्तिकर्मणि वस्तिदारेण दानादस्तिरिति
 संज्ञा । स द्विविधः—अनुवासनी निरुहय । तयोः
 क्षेपद्रव्यैर्वस्तिदनुवासनं, मादावस्तिरेव नामभेदः ।
 See अनुवासनम् । कपायचीरतैर्निरुहः,
 निरुह एवास्यापनमुच्यते । दीपायां स्त्रयान-
 स्त्रापनादास्यापनसंज्ञा । निरुहवस्तिः कारुशान्तरै-
 र्बहुपकारः । वस्तिर्हि नानाविधद्रव्यसंयोगाद्दीपायां
 संशोधन-संशमन संश्रयणानि करोति । यथा—
 चीणपुष्पं वाजीकरोति ह्यं हृद्यति स्यूलं
 कपति चक्षुः प्रोच्यति वलीपलितसुषुप्तनि वयः
 स्यापयति शरीरोपचयं वणंवलमारोग्यम् आशुपः
 परिहृद्यति करोति वस्तिः सम्यगुपासितः । तथा
 च्चरातीकारवातव्याधिसामप्रकर्षादुदादिविधयोनेषु
 प्रयुज्यते । तत्र सांवासरिकाष्टद्विरष्टवर्षाणां पङ्-
 चादशान्नुलप्रमाणानि कनिष्ठकानामिकामध्यमा-

द्वुलिपरिष्ठाहानि अयेऽर्द्धाङ्गुलादेवतीयाहुलसन्नि-
 विष्टकर्षिकानि कदश्चेनवाहपत्रनाडौतुष्यप्रवेगानि
 सुह-माय-कलाय-मावसोतांसि विदध्यान्नेनापि
 इत्यादि । सु.चि.३५.अ. वस्तिदोषाः यथा—वहलता
 अन्वता सच्छिद्रता प्रसोपता दुर्बलतेति पञ्च ।
 पुनः स वस्तिः द्विविधः—कर्मवस्तिकालवस्तिप्रयोग-
 वस्तिभेदेन । तत्र कर्मवस्तिः ३०, कालवस्तिः १५,
 प्रयोगवस्तिश्च ८ । एषां विशेषाः पथ्यादि स्व्याः ।
 च.सिद्धि-१.अ. । वस्त्यावगाहकालमात्रा यथा—
 “दृशनासुकुरावर्त्तं कुष्याच्छीटिकया युतम् ।
 निसेपोन्मं पकालो वा एषा मात्रा मता तुषेः ।
 वस्त्यावगाहनाभ्यङ्गकार्ये योग्यतमा मता ॥”
 अथावगाहं यथा—“रोमान्तेष्वनुकृष्वेव स्थित्वा
 मात्राग्रतवयम् । ततः प्रविशति क्षेपद्रवतुभिर्गच्छति
 त्वयं । पचमिद्य भजेद्रक्तं पङ्क्तिर्मांसस्यप्रयते ।
 मेदःस्थाने सप्तशतैरष्टमिथास्त्रिषु ब्रवीत् । नव-
 मियानि सञ्चानं ततो मात्रां न कारयेत् । तस्य
 हरते रोगान् वातपित्तकफोद्भवान् ॥”

वस्तिकर्म (नू) । स्त्री । वस्तिदानकार्ये ।

वस्तिकर्माब्जः । पुं । अरिष्टकहले । छ.त्रि. ।
 “अरिष्टो वस्तिकर्माब्जो त्रिषोरः फेनिलः स्रपः ॥”
 श.च. ।

वस्तिकुण्डलिका । स्त्री । सूत्राघातरोगभेदे ।
 तन्निदानादि—“द्रुताध-लहनायासैरभिघातात्
 प्रयोडनात् । खलानादस्तिरुहचः स्यूलसिद्धति
 गर्भवत् । शूलस्पन्दनदाहार्तो विन्दुं विन्दुं स्रवत्यपि ।
 पीडितस्तु खलेहारां संसृष्येदनासिमान् ।
 वस्तिकुण्डलनाहुतं घोरं शस्त्रविधोपसम् । पवन-
 प्रबलं प्राये दुर्निवारमनुद्धिमिः ॥” मा.नि. ।

वस्तिमलम् । स्त्री । मूले । छ.च. ।

वस्तिवातः । पुं । सनामल्लानवातवायुधौ ।
 लक्षणं—“मारुतेऽनुगुणे वसौ मूलं सस्यक् प्रवर्त्तते ।
 विकारा विविधाद्यापि प्रतिलोमे भवन्ति हि ॥”
 मा.नि. । सा, धिकित्वा—“बलासूलत्वचयूषं
 ससितं कर्षसमितं । पिबेत् कृद्भवदुग्धेन सुहस्रमूत्र-
 शानये ॥”

वस्तिशोधनम् । स्त्री । देहप्रत्यङ्गविशेषे । वस्तित्र
 उश्रिज्ञां । च शा.७.अ. ।

वस्तिमूलम् । स्त्री । वस्तिवेदनायाम् । निदा. ।

वस्तिशोधनम् । स्त्री । मदनफलं । वस्तिशोधकं
 द्रव्यमाने । वै.निघ. । पुं । मदनहवे । रा.नि.व.८ ।

वस्तु । स्त्री । द्रव्ये । चिन्ता ।
 वस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशास्त्रे । श.र. ।
 वस्तुकौ । स्त्री । श्वेतचिल्लीशास्त्रे । रा.नि.व.७ ।
 वस्त्याशयः । पुं । मूलाशये ।
 वस्त्रम् । स्त्री । वेषपत्रे । रा.नि.व.६ । वाससि ।
 कपिपुत्रे । अम. ।
 वस्त्रधारणम् । स्त्री । वस्त्रपरिधाने । निर्मल-
 वस्त्रधारण-गुणाः—“कास्यं यशस्यमायुष्यमलक्ष्मीं
 ग्रहर्षणम् । श्रीमत्वारिपदं शक्तं निर्मलास्त्र-
 धारणम् ॥” राज.२प. ।
 वस्त्रपञ्जरः (सः) । पुं । कोलकन्दे । रा.नि.
 व.७ ।
 वस्त्रभूषणः । पुं । पटवासि । रत्नाञ्जने । वै.
 निघ. । साङ्गमच्छब्दे । रा.नि.व.६ । स्त्री (ण) ।
 मञ्जिष्ठायां । रा.नि.व.६ ।
 वस्त्ररङ्गा । स्त्री । कैवर्त्तिकायां । रा.नि.व.३ ।
 वस्त्ररञ्जकः (नः) । पुं । कुसुमशब्दे । रा.
 नि.व.१० ।
 वस्त्ररञ्जिनी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । वै.निघ. ।
 वस्त्ररागधृत् । पुं । नीलकाशीये । नील
 शैत्रिकम् । वै.निघ. ।
 वस्त्रोद्धरणम् । स्त्री । सुखे वस्त्रवन्धनेन जलस्याशु
 शीतलकरणाद्यैः घटस्याधीमुखरचणरूपीपाये ।
 सु.सु.४५५. ।
 वसम् । स्त्री । वसायाम् । चर्त्सि । रा.नि.व.१८ ।
 चर्मणि । अ.चौ.रा. । वसने । विश्व. ।
 वस (स)सा । स्त्री । वसायाम् । रा.नि.व.१८ ।
 शरीरान्तःशिरादौ । नाथौ । त्रिका. । अम. ।
 वहः । पुं । छोटके । नि. । उपकल्पे । अम. ।
 वहलगन्धम् । स्त्री । सम्वरचन्दने । रा.नि.व.१२ ।
 वहलचक्षुः । पुं । सैपशङ्काम् । मेघाणिष्ठे ।
 प.सु. ।
 वहलत्वचः । पुं । श्वेतलोभ्रे । रा.नि.व.६ ।
 वहलपद्मवः । पुं । श्रीभाङ्गनशब्दे । मञ्जिना
 गीह । वा.सू.१५५.वसपादौ । “वहलपद्मवदभ-
 रत्वाकराः ।”
 वहलवर्त्म । स्त्री । नेत्रवर्त्मगतरीगविशिषे ।
 यज्ञचरणं यथा,—“वर्त्मोपचीयते यस्य पिङ्कामिः

समन्ततः । सवर्णाभिः स्थिरामिथ विद्यादहल
 वर्त्म तत् ॥” मा.नि. ।
 वहला । स्त्री । प्रताप्यायां । कुञ्ज्यां । रा.नि.
 व.४ । सूक्ष्मेलायां । छोट्टि एवाच । भा. सितीप-
 लादिकेहे ।
 वह्ना । स्त्री । गन्धराद्यायां । प.सु. ।
 वह्निःकुट्टीचरः । पुं । कर्कटे । त्रिका. ।
 वह्निःपरिमार्जनः । त्रि । वह्निः स्पर्शमा-
 त्रित्य तैलाभ्यङ्गादिभिः यो दृष्टं मार्जयति । च.सू.
 ११अ. ।
 वह्निरङ्गः । पुं । शरीरावयवे ।
 वह्निरिन्द्रियम् । स्त्री । चक्षुःकर्णादिवाह्यो-
 न्द्रियेषु—चक्षुःकर्णनासाजिह्वात्वजु, वाष्पाणिपायु-
 पादौपस्थं पु च ।
 वह्निर्वेगज्वरः । पुं । ज्वरभेदे । लक्ष्णं—
 “सनाभोऽभ्यधिको वाह्यष्टपादीनाञ्च मार्दवम् ।
 वह्निर्वेगस्य लिङ्गानि मुखसाध्यत्वमेव च ॥” च.
 चि.३५. ।
 वह्निसुरः । पुं । कर्कटे । हे.च. ।
 वह्नुप्रजः । पुं । शङ्कन्दे । पिण्डसारु । प.सु. ।
 वह्नुरसः । पुं । इक्षौ । आकृ. ।
 वह्नूलवह्नुरसः । पुं । इक्षौ । वा.सू.१५५.
 श्यामादिवर्गे । “वह्नूलवह्नुरससौ च्छ्वेचान्फलानि ।”
 वह्नुदुकः । पुं । विभोतकशब्दे । रा.नि.व.११ ।
 वह्निः । पुं । चिवकशब्दे । रा.नि.व.६ । रु.चि.
 ३५. । “वह्निरिकः शम्भुरिकः ।” भद्रातकशब्दे ।
 निम्बुकशब्दे । रा.नि.व.११ । शुकदमे । रा.नि.व.८ ।
 अग्नी ।
 वह्निकारो । स्त्री । धातकौशले । शशिद्रुम ।
 श.र. । [१५]
 वह्निकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुरुणि । रा.नि.व.
 वह्निकम्बुः । पुं । रालि । धूमो, व्रजन । श.र. ।
 वह्निकर्मः । पुं । वंशे । श.र. ।
 वह्निकर्मा । स्त्री । शमीशब्दे । श.च. ।
 वह्निकर्मा । स्त्री । कलिकारीशब्दे । ज्ञेय-
 नायना ।
 वह्निकिह्वा । स्त्री । काङ्किकायाम् । विष-
 नाश्रुनिश्रां । र.मा. । भा. ।

वङ्गज्वाला । स्त्री । धातकीहृत् । रा.नि.व. ६ । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलिश्री । वै.निघ. ।
वङ्गदग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीगे । निदा ।
वङ्गदसनौ । स्त्री । अग्निदसनौचुपे । शौकी । रा.नि.व.४ ।

वङ्गदौपकः । पुं । कुसुम्भहृत् । श.र. ।
वङ्गदौपिका । पुं । अजनीदायाम् । वन-यमानौ । रा.नि.व.६ ।

वङ्गनामा (न्) । पुं । चित्तकहृत् । र.मा. । भद्रातदाहृत् । प.सु. ।

वङ्गनिर्मथना । स्त्री । अग्निमन्थहृत् । आग्नेय । वै.निघ. ।

वङ्गनी । स्त्री । जटानांश्या । र.मा. ।

वङ्गपुष्पा (प्यौ) । स्त्री । धातकीहृत् । रा.नि.व.६ ।

वङ्गभूतिकम् । स्त्री । रौप्ये । वै.निघ. ।

वङ्गभाग्यम् । स्त्री । हृत् । श.च. ।

वङ्गमथनः (ना) । पुं, स्त्री । अग्निमन्थहृत् । श्रिगिन्नि । वै.निघ. ।

वङ्गमन्थः । पुं । गणिकारिकायां । श्रिगिन्नि । प.सु. ।

वङ्गमारकम् । स्त्री । जले । श.च. ।

वङ्गमुखौ । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष-लाङ्गुलिश्री । वै.निघ. ।

वङ्गरुचिः । स्त्री । महाज्येतिपत्नीलतायाम् । रङ्ग नटाङ्गुलौ । वै.निघ. ।

वङ्गलोह(क)म् । स्त्री । कांसे । कांसा । रा.नि.व.१३ ।

वङ्गवज्रा । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष-लाङ्गुलिश्री । भा. ।

वङ्गवर्णम् । स्त्री । रत्नीवर्णे । श.च. ।

वङ्गवल्गमः । पुं । सर्जंरसे, धूनके । धूनौ । द्विका ।

वङ्गवौजः । पुं । निम्बुकहृत् । लेडुर श्राह । रा.नि.व.११ । स्त्री । स्वर्णे । हे.च. । निम्बूफल । रा.नि.व.११ ।

वङ्गशिखम् । स्त्री । कुसुम्भपुष्पे । अम. ।

कुसुमे । रा.नि.व.१२ । स्त्री (खा) । कलिकारी-हृत् । विषलाङ्गुलिश्री । धातक्यान् । रा.नि.व.४ ६ । फलिन्यां । श्रिगुश्री । घराणः । जलपियल्याम् । गजपियल्याम् । वै.निघ. ।

वङ्गशिखरः । पुं । लोचमस्तके । वनयमानी । कङ्कने । रुटजटायां । श.र. ।

वङ्गसंज्ञकः । पुं । चिचकहृत् । छिटा । गाह । अम. । [बायो ।

वङ्गसखः । पुं । जीरकहृत् । रा.नि.व.६ ।

वङ्गसम्भूतम् । स्त्री । स्वर्णे । वै.निघ. ।

वच्चः (स्) । स्त्री । वचःखले । वच हृदयोपरि-कण्ठाधीमाने । वृक्ष । रा.नि.व.१८ । कीडे । कोण । अम. ।

वच्चणम् । स्त्री । वचसि । श.च. ।

वच्चोजम् । स्त्री । स्तने । रा.नि.व.१८ ।

वच्चोजोपसः । पुं । वक्रवाके । षड् । वै.निघ. ।

वच्चोरुहः । पुं । स्तने । विका ।

वांशौ । स्त्री । वंशजोचनायां । वंशजोचन । प.सु. । भा.च.वाजी । “वांशौ वरी वानरी” च.द.यक्ष.चि.सर्पिर्गुह ।

वाः (र्) । स्त्री । जले । अम. ।

वाःकिटिः । पुं । शिग्रुमारि । शुकुर् । व्याक. ।

वाङ्गुचिका । स्त्री । वाङ्गुचान् । शङ्कु, गोमन्नाह । वै.निघ.२भ.वमिन्दासञ्ज.चि. ।

वाङ्गुची । स्त्री । (Psoralea corylifolia.) The plant serratula anthe-
mintika. सीमराजीचुपे । शङ्कु, गोमन्नाह । हि वाङ्गुची, रुकची । सं वाङ्गुची । कं वाङ्गुचिगे । वम्-यां वची । वा. योगिविदुसु । गुणाः—
कटुतिक्तौष्ण हृमिज्ज्वलकफघ्नो त्वग्दीपविपकष्टूति-
खर्ज्वृद्धौ च । रा.नि.व.४ । वातकफकुष्ठलम्-
दोषघ्नी । राज. । मधुरा तिका कटुपाका रसा-
यनी विटभद्रो हिमा रूषा सरा श्रेयाक्षपित्तगुच ।
तप्तफलं पित्तलं कटुं कुष्ठकफानिलघ्नं केशं
त्वत्तं हृमिद्यसकसमीयपाण्डुहृत् । भा. । तत्-
श्राकगुणाः—तिक्तं शीतलं कटुपाकरसं कफपित्त-
हरत् । च.सु.२७च. ।

वाङ्गुचीभिदः । पुं । सीमराजीविशये । तत्-

पर्यायगुणाः,—“त्रिवारि-र्वाक्चोभेदः कृष्ट-दीप-
ध्यातजित् । वातरक्तहरीनिपात् सिध-त्रिव-
विनाशनः ॥” भा. ।

वाक्कुलम् । स्त्री । वक्कुलफले । राज. ।

वाक्का । स्त्री । प्रत्युदपचि विशिषे । च.प. २०५. ।

वाक्यदोषः । पुं । न्यूनताधिक्यादौ । वाक्यदोषी
नाम—“यथा खलु अस्मिन्नर्थे न्यूनमधिकमनर्थक-
नपाद्यकमविवक्षितं ति ।” च.वि. ८५. ।

वाक्यप्रशंसा । स्त्री । अन्यूनतादौ । वाक्यप्रशंसा
नाम यथा—“यदाक्यम् अन्यूनमनधिकमननार्थ-
कमविवक्षितमधिगतपदार्थेषु तदाक्यमननुशोध्यनिति
प्रशस्यते ।” च.वि. ८५. ।

वाक्यशेषः । पुं । “येन-पदेनाशुक्तेन वाक्यं
समाप्यते ।” सु.उ. ६५. ५. ।

वाक्श्रव्या । स्त्री । कुटुम्बिनीसुप्ते । वै.निघ. ।

वागरः । पुं । हृदि । ह्र.च. ।

वागुजारलः । पुं । नादेयमत्प्रसिद्धे । व.म. ।

वागुञ्जातः । पुं । वागुसमस्य । सु.प. ५६. ५. ।

वागुजौ । स्त्री । सीमराज्याम् । लोमप्रज्ञ ।
प.स. । र.सा. ४. महासृष्ट्युञ्जयसं ।

वागुणः । पुं । कर्मरक्षकत्वे । कर्मप्रज्ञां ग्राह्यं ।
ग्र.मा. । स्त्री । कर्मरक्षकं ।

वागु(गुं)लिकाः । वि । राज्ञां ताम्बूलदातरि ।
हरा. ।

वागुशः । पुं । वागुञ्जालमक्षेत्रे । वै.निघ. ।

वाग्मुदः । पुं । पचिविशेषे । त्रिका. । त्र.कूनि
पाथे ।

वाग्मुत्तिः । पुं । ताम्बूल्याम् । हारा. ।

वाग्दत्तम् । स्त्री । श्रीछाधरौ । त्रिका. ।

वाग्मिलासौ (इन्) । पुं । कपोते । पांशनां ।
वै.निघ. ।

वाचः (चा) । पुं, स्त्री । सक्रमविशेषे । वाचा
ग्राह्यं गुणाः—“वाचः स्वादुर्गुणः किम्यः श्रेष्ठो
वातवित्तजित् ।” राज. ३५. ।

वाचनम् (कम्) । स्त्री । प्रहेणुनाख्यविष्टक-
भेदे ।

वाचस्पतिवल्गुभः । पुं । उपपरागमणौ ।
पोथुनाह । भा. ।

वाजम् । स्त्री । घृते । अन्ने । जले । शुक्ले । मैत्रे ।
पुं । पचती । मे. । [श.गा. ।

वाजश्लः । पुं । पडशास्त्रे । अष्टिशास्त्रे ।

वाजिः । पुं । अश्वे । वै.निघ. ।

वाजिकरी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै.निघ. ।

वाजिकर्णः । पुं । अश्वकर्णशाले । शौर्तं शालं ।
मैत्रे.सु.री.चि. ।

वाजिखुरा । स्त्री । कृष्णापरानितायां । काश
अश्वप्रज्ञिता । वै.निघ. ।

वाजिगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा.नि.व.
४ । सु.चि ३०५. ।

वाजिदन्तः (कः) । पुं, स्त्री । वासकहृत्वे ।
वाजिदन्ता (न्तौ) । प.सु. । रा.नि.व. ४ ।
अन. । [त्रिका. ।

वाजिनम् । स्त्री । आनिषायां । छान्नात्र जय ।

वाजिनासा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै.निघ. ।

वाजिनौ । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा.नि.व. ४ ।
घोटक्याम् । भा. ।

वाजिपुत्रौ । स्त्री । सल्लकीहृत्वे । वै.निघ. ।

वाजिपुष्टः । पुं । अश्वानहृत्वे । ब्रह्म बौण्डि ।
श.च. । [कुभाण्डे । वै.निघ. ।

वाजिप्रियः (या) । पुं, स्त्री । यवे । भूमि-

वाजिभक्तः (स्यः) । पुं । चणके । छांशां ।
रा.नि.व. १६ । सुद्धे । वै.निघ. ।

वाजिभोजनः । पुं । सुद्धहृत्वे । भृशकृणात्प्रेत्र
ग्राह्यं । रा.नि.व. १६ ।

वाजिमन्यः । पुं । चणकहृत्वे । सुद्धहृत्वे ।
वै.निघ. ।

वाजिमान् (त्) । पुं । पटीले ।

वाजिविष्टा । स्त्री । अश्वविष्टायाम् । तटस-
नस्यं हिक्काहरम् रक्तरीधकञ्च ।

वाजौ (इन्) । पुं । वासायाम् । वामिक ।
श.र. । पचिणि । अश्वे । अन. । वि । यक्युक्ते ।
मैत्रे. ।

वाजौकर(ण)म् । स्त्री । वीथ्यवर्द्धनद्रव्ये ।
तल्लक्षणे—यद्द्रव्यं पुरुषं वाजिवत् सुरतचमं करीति
तदाजौकरणमुच्यते । “यद्द्रव्यं पुरुषं कुस्याहाजि-
वत्सुरतचमं । तदाजौकरमाख्यातम्... ॥” भा.उ.

१५. "संवसानी यदीषित्वादाजीवात्यर्थवगवान् ।
नारीन्प्रपद्यते तेन वाजीकरणमुच्यते ॥" सु.चि.
२६५. "तथाव्याजिनान्त्वेत्यं पुरुषेण प्रकीर्ण-
प्रीतियशोऽधीनत्वात् ॥" मनुक्तं— "वाजीकरण
मन्विच्छेत् पुरुषो निलमात्मवान् । तदायती हि
भक्त्या रतिश्च यय एवच । पुत्रस्यायतनं सौवर्ह-
पार्थितं सुताग्रयाः । वाजीकरणमग्रश्च वेव स्त्री
या प्रहर्षिणी ॥" च.चि.२५. तत्रासकात्मतन्ने ।
ततान्दृष्टविशुक्ककोचरितसान्नाव्यावलप्रसादापच्य-
जनननिसितं प्रहृषजननायच । सु.सु.१५. ।
अपिच— "वीथानासास्ववीथीणां हृदयं बलवर्द्धनं ।
तर्ह्य समधानूनां वाजीकरणमुच्यते ॥" वैद्य.
सं.२५. ।

वाजीकरो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । म.द.व.१ ।
वाटिका । स्त्री । वाद्यालके । वेङ्केना ।
श.र. । हिङ्गुपत्रायाम् । श.च. ।

वाटो (इन्) । पुं । इल्कटवृक्षे । ई०क० ।
प.सु. । पुं, स्त्री । वाद्यालके । वेङ्केना । रा.नि.
व.४ । श.र. । जलचरपक्षिविशेषे । च.सु.२०५. ।
हिङ्गुपत्रायाम् । श.च. । [र.मा. ।

वाटोद्वीर्घः । पुं । इल्कटवृक्षे । ई०क० ।
वाच्याम् (च्या) । स्त्री, स्त्री । वाद्यालके ।
वेङ्केना । र.मा. । वै.निघ.२५ चन्दनादिहेले ।

वाच्याकम् । स्त्री । अटयवे । श.च. ।
वाच्यापुष्पम् । स्त्री । चन्दने । कुडुने । वै.निघ. ।
वाच्यापुष्पिका (प्यी) । स्त्री । वाद्यालके ।
वेङ्केना । र.मा. । वलायाम् । च.सु.४५. ।
पीतवलायां । शीत वेङ्केना । च.शा.८५. ।

वाच्यामण्डः । पुं । निम्बपदरदलितवर्षे ।
चतुर्गुणवारिसाधिते वषमण्डे । च.द.शुद्धीच.
आयामकाङ्क्षिके । शूल.चि. । गुणाः— "वाच्यामण्डो
विषवन्धः शूलानाहविनाशः । रीचनी दीपनी
हृद्यः पित्तघ्नं पानिलापहः ॥" राज.३५. ।

वाच्यायनी । स्त्री । श्वेतवाट्यालके । श्वेत
वेङ्केना । च.सु. ४५. । [श.र. ।

वाच्यालः । पुं । वाट्यालके । वेङ्केना ।
वाच्यालकाः । पुं । पीतपुष्पवलायाम् । शीत
वेङ्केना । भा. । वलायाम् । वेङ्केना । र.मा. ।
च.द.वा.व्या.चि. ।

वाच्याल(लि)का । स्त्री । लघुवाट्यालके ।
वेङ्केना । मद्वायाम् । वेङ्केना ।
वै.निघ. ।

वाच्याला (ली) । स्त्री । लघुवाट्यालके । श.
र. । मद्वायाम् । वै.निघ. ।

वाच्याहम् । स्त्री । पुंकरमूले । वै.निघ. ।
वाठः । पुं । मदनफलवृक्षे ।

वाङ्वाग्निरसः । पुं । स्त्रीव्याधिकारे रसः ।
पाठः— "शुद्धं समङ्गं वाचं ताण्डुलं चम्पुं ।
प्रकृषीरैर्दिनं नयं क्षीरं लेहं हिगुलकम् ।
रस-र. ।

वाणः । पुं । मद्रसुद्धे । अम. । शरद्वये । शत्र
शीहृ. । रा.नि.व.८. । गीतने । न. । पीतभिक्षुणां ।
प.सु. । शरपुट्टायाम् । वननील । ई.प.कु.८.चि ।
पङ्क्तिस्तुते ।

वाणपुङ्गा । स्त्री । शरपुट्टायाम् । वननील ।
रा.नि.व.४ ।

वाणा (णौ) । स्त्री । नीलकिण्यां । प.सु. ।
शरपुट्टाया । वननील । च.द.ब्रह्म-शो.प्रि. ।

वाणाहम् । स्त्री । नीलकमले । उष्णले । रा.
नि.व.१०. । स्त्री । (हा) सुद्रशयपुष्पिकायाम् ।
शुद्धं वृत्तनी । रा.नि.व.४ । सुज्वल्यं । वै.निघ. ।

वातः । पुं । पञ्चभूतान्तर्गतचतुर्थभूते । वाताय ।
रा.नि.व.२१ । पूर्वादिदिग्भ्रमवायौ । प्राचीवातादि-
प्रकृतिगुणाः— "शीतोऽतिमाधुव्यगुणः प्रयुक्तो वात-
प्रकाशो बलकृद्दिग्भात् । वाताधिकार्यां ब्रह्मशोपि-
याश्च प्राचीमिन्द्रजः पथतो न शसः ॥ किञ्चित्
स्वित्तो मधुरान्वितः स्यात् कफः समोरीह्वरोग-
कारो । सुशीतलः शोफवतां ब्रथानां शक्तो न
चाग्नेयसमीरणश्च ॥ तित्तः कपाशो मधुरोऽतिमन्दः
सुगन्धसंशीतगुरुः प्रकृष्टः । बदन्ति संज्ञा मलय-
निलति प्रकृष्टरामाजनविचाराः ॥ समीभवस्य
प्रकरो मधुव्याम् काफोऽह्वः सम्भवति प्रचारः । न
चातिशीतो न तथीणको वा शुभश्च वायुप्रभवः
समीरः ॥ रुचीणवातप्रशमः समीरः कटुस्त्वपिता-
दृजि दीपकारी । प्रशीपणी ईह्वलस्य वायुः
कफान्वितो वैष्टित्तकः समीरः ॥ अथातिशुद्धो
मद्वतः प्रशस्यः करीलवाच्याद् दिग्ः प्रहतः ।
वायुस्तथोदारति रक्तपित्तं शक्तीं ब्रथानां
कफशोपिणां वा ॥ "वायव्यज्वातो मद्वतः प्रशस्यः

कषायसंगुण्यप्रसन्नः । करोति वातस्य वशं
नराणां शक्ती न गन्धो ब्रह्मश्रीविष्णुश्च ॥ खाद्यः
कषायश्च कफप्रकीर्णो वायुः कुबेरस्य दिशः प्रहृतः ।
करोति संधामननं जलस्य शीतो न चोष्णो न च
निन्द्य एव ॥ शीतोऽतिमोक्ष्यः कफवातकीपम्
करोति चैशानदिशः प्रउन्नः । शक्य नारी
त्रयश्रीकलाश्चये तथा श्वासविकारिष्णुश्च ॥”
अथ वस्त्रादिवातगुणाः—“वस्त्रं नानाविधं
चर्मैषण्यं तालवल्कलम् । उशीरं शिखिपिच्छन्तु
प्रत्येकेन गुणैश्च साः ॥ वस्त्रप्रहृता मयसो ग शला
ब्रह्मश्रीविष्णुः । रक्तवासस च तन्त्रं विनिदिष्य तु
वज्रयेत् ॥ यारोति ककरकस्य कीपनं वटुरीगल्लत् ।
यमलानिपिपासासु तन्त्रानिद्राकरो भृशम् ॥ वैश्वं
व्यजनं तन्त्रानिद्राकरथमेव च । रुच्यथातिकषायश्च
स च वातप्रकीपयः ॥ कांक्षपात्रमसदृशः सीष्णो
वातस्य शान्तिहृत् । दाह्यन्नम्रः स्निग्धो
निद्रासौख्यकरो वृषाम् ॥ तालपत्रस्य रूभाया
दलस्य व्यजनं हिनम् । सधुरातिन्नम्रं स्याद्द्रव्यात्
कफकीपनं । निद्राकरं प्रीतिकरं शीकरीग-
विकारहं । दाहपित्तत्रमन्त्रानिनाशनं भ्रमशान्ति-
हृत् । उशीरमूलकरचितं व्यजनं शिखिपिच्छकैः ।
व्यजनेन सुगन्धः स्यात् मन्त्रशीतगुणायकः ।
स्नानिमुख्यामश्रीपत्रिसर्पविषदर्पणम् । इति पत्रविधी
वायुस्वायेन कृती वृषाम् ॥” इति त्रयोदशवात-
गुणाः—“हेमन्ते पूर्वैः कषायुपायेयः शिगिरे सचत् ।
वसन्ते दक्षिणे वायुर्थांशे नैष्ठिकसकसथा ॥ वर्षासु
पश्चिमी वायुर्थांशव्यः शरदि धृतः ।—हेमन्ते शिगिरे
चैव कथितयोः शरीरानिलः ॥ वर्षाऽङ्गः परतो
वदन्ति निगुणाम्निश्रीश्रीये शरत् । प्रीकः
श्रीशिरिकस्ततो हिनच्छतुः सूर्यादयादशतः ॥ मध्याह्ने
ष दथा वदन्ति निगुणा भीष्मो चतुः स्यात्ततो
यासन्तः कथितो चतुस्तु मुनिभिः पूर्वोपरारु
सदा ॥ कार्पिके मार्गशीर्षे वा मासं षायादसंशकैः
चतुसन्धौ च हेमन्ते सविषः स्यात्तु सावतः ॥”
अत्रि.५.प. । वायुरीगे, वातव्याधौ । ते ष
शिरयाहादयोऽशीतिः । प्रस्यन्धोहृत्पूरण
विरैकधारपलचयशरीरस्त्रसञ्चालनकधाती ॥ स
“दीपधातुमलादीनां देवा शीघ्रः सगौरवः ।
रश्रीगुणमयः सूक्ष्मो यक्षः शीतो जलप्रयत्नः ॥” भ. ।
“देहे विचरतस्तस्य लक्षणां निबोध मे । दीप
धात्वग्निहमतां सम्प्राप्तिं विपश्येत् च । क्रियाणामानु
वीर्यस्य करोत्यकुपितोऽनिलः । यथाभिः पञ्चधा

—भिन्नी नामस्थानात्कर्मभिः । भिन्नोऽनिलस्तथा
क्षकी नामस्थानात्क्रियामयः । प्राणोदानौ समानय
व्यानशायान एव च । स्थानस्था मावताः पञ्च
वापयन्ति शरीरिणम् ॥” सु.नि.१.अ. । स त्तान्तरे
दशविधः । यन्मते नागसूर्यकृत्कालदेवदत्तधनज्ञया
इति अधिकाः पञ्च प्राणादशय पञ्च इति दश
वायवः । नागादयः प्राणादीनां संज्ञान्तरमिति
सुखबोधः । तेषु प्राणोवायुः हृद्यवात्तरस्य जडं
मनमशीलः, रुचः, अन्नप्रवेगकश्च । अपानी
गुदादिमध्यस्थः, अधोगमनशीलः, नलसूतीकारकः,
लघुश्च । समागो नाभिमण्डलस्यः, रसधातु-
सञ्चालकः, पात्रस्य पाचकः, शीतलश्च । उदानः
कण्ठस्थानः, जडं सुतृक्षमणशीलः, वाक्प्रवर्तकः,
खरश्च । व्यानः सर्वशरीरव्यापी, निर्मयादि
प्रवर्तकः, सूक्ष्मश्च । नाग उदगारप्रवर्तकः ।
भूमः नेत्रोन्मीलनकः । कृकलः तुषाजगकः ।
देवदनी जग्राप्रवर्तकः । धनञ्जयः सर्वशरीर-
व्यापी । भा. । शिष्टं वातप्रकीपादि प्रकीपशब्दे
शक्यम् ।

वातकाः । पुं । अग्रनपर्णहृत्वे । विज्ञात्र ।
गोकर्णान् । अपत्राक्षिटा । अम. ।

वातकण्ठकाः । पुं । वातव्याधिविशेषे । लक्षणं
—“रुक् पादे विषमं ल्ये यमात्ता ज्ञायते ददा ।
यातेन गुल्फनाश्रिय तमाहुर्वातकण्ठकार ॥”
मा.नि. । “रुक्पावर्षचनं कृष्यादभीष्णं वातकण्ठकैः ।
विषेदेरुच्छरेले था दहेत् सूचीभिरैव च ॥”
सु.नि.१.प. ।

वातकफज्वरः । पुं । वायुज्वरमज्वरैः ।
लक्षणं—“सैमित्थं पक्ष्णं मेदी निद्रागौरवमेव
च । शिरीयहः प्रतिश्यायः कासः खेदाप्रवर्तनं ।
सन्तापी मध्यवेगय वातज्वरमज्वरारुतिः ॥”
मा.नि. ।

वातकर्म (न्) । स्त्री । अवानवायुनिःसरणे ।
पदंने । वराहपु. ।

वातकासः । पुं । वायुज्वरमासुरीगे ।

वातकौ । स्त्री । शफालिकाश्वे । र.नि.प.५ ।
पु (न्) । वातरीणिण । अम. ।

वातकुण्डलिका । स्त्री । मूलाघातरीगे ।
निदानादि—“रौह्यादे गविघाताहा वायुर्वक्षौ
सर्वेदगः । सूक्ष्माभिश्च चरति विगुणः कृच्छ्रलो-
क्तः । सूतमन्त्रात्ममयथा सरजं समावर्तते ।

वातकुण्डलिकां तां तु व्याधिं विद्यामुदारुणम् ॥'
मा-नि ।

वातकुम्भः । पुं । करिगण्डाधीमानी । हे.प. ।

वातकैतुः । पुं । धूल्यां । धूलां । विका. ।

वातगजाङ्गुशः । पुं । वातव्याधौ रघः ।

पाठः—“सुताधतोऽस्य तासश्च सूततालकगन्धदाम् ।
भार्गीं शुष्णं यलां धाम्यं कटफलं चाभयं
विषम् । मर्द्यं च चपलाद्रावेः निष्कौकां भक्षये
दटोम्... ॥” रस.र. । अन्यत्र—“सुतासतीष्ण-
कान्तश्च तासतालकगन्धकम् ।” अन्यत्र यथा—
“सुतं सूतं सुतं लौहं गन्धं गालकसाधिकं । पथ्या
ग्रह्णी विषं व्योषमाग्निमन्धश्च टङ्गणं । तुल्यं खल्लि
दिनं मर्द्यं सुष्णीर्निर्गुण्डिजद्रवेः । द्विगुणां घटिकां
खादेत् ॥” रस.कौ. ।

वातगण्डः । पुं । वातजगलगण्डरीगे । निदा. ।

वातगुल्मः । पुं । वातुले । विका. । वायुजन्म-
गुल्मीगे । निदा. । See वायुगुल्मः ।

वातघ्नः । वि । वातहरे मधुराम्लवषण्डव्य-
माने, लण्डिमन्त्रात् । सु.सू.४२५. ।

वातघ्नी । स्त्री । शालपथ्यं । पथ्यमन्त्रायान् ।
मिगुडौक्षुपि । रा-नि.६-४ ।

वातघ्निकी । स्त्री । वाचांशुम् । सु.भद्र-
दाब्जादिगणे ।

वातचटकाः । पुं । तित्तिरपचिषि ।

वातजः । वि । वातिके । रा-नि.५.२० ।

वातनाडी । स्त्री । दन्तमुलगतरीगे । लक्षणम्
—“सुवानिलात् परुषसुखामूर्खो सयला फेनातु-
विद्धमधिकं खवति चपासु ।” मा-नि. ।

वातपर्य्ययः । पुं । सर्व्वगताक्षिरोगविशेषे ।
लक्षण—“वारं वारं च पर्य्येति भुवौ नेत्रे च
मारुतः । रुजय विविधास्तीव्राः स ज्ञ यः... ॥”
मा-नि. । [११७]

वातपाण्डुः । पुं । वायुजन्मपाण्डौ । वांल-

वातपित्तघ्नः । वि । वातपित्तनाशके गुरुपाक-
द्रव्यमाने । सु.सू.४१५. ।

वातपित्तजंभूलम् । स्त्री । वातपित्तजनित-
स्युलरीगे । तस्थीपर्वं मातुलुङ्गरसः गुडान्ययुक्तः ।
वे.जीवनम् ।

वातपित्तज्वरः । पुं । वातपित्तप्रधाने ज्वरे ।

लक्षणं—“दृग्वा मुक्तां भगी दाहः स्रग्प्रनागः
शिरोरुजा । कण्ठाञ्जशीपी यमयुः नेमरुषोऽन्तचि-
समः । पर्व्वमेदय जम्भा च वातपित्तज्वराहतिः ॥”
मा-नि. ।

वातपीतः (यः) । पुं । पंशाप्रहचे । रा-नि.
५.१० । जन्म. ।

वातप्रकृतिः । वि । वायुप्रकृती । लक्षणं—
“यः कण्ठदण्डं च पलोऽतिमुजाः केशाल्यगुपी वलवान्
चमः स्यात् । सुजातिदन्तो नखहृदिमैति दीर्घ-
स्वनश्चक्षुर्गन्धं चनोऽसौ । दीर्घाक्रमो भीक्षुपक्षीन-
सत्वधधैव चाम्बरसभीजनेच्छुः । संस्रं दनेनादि-
विरहंनेन सौख्यं समागच्छति वातलो ना ॥”
अदि.५.५. ।

वातप्रसोः । पुं । द्रुतगानिहरिणे । वांलटे
दग्निप । जन्म. । घोटके । नकुले । उषा. ।

वातप्रशमनौ । स्त्री । आरुके । आन्-
वोऽशान्ना । वे.निच. ।

वातफुल्लान्मम् । स्त्री । वातरीगे । उदराभानि ।
फुल्लुपे । सूरिप्र. ।

वातच्छगः । पुं । द्रुतगामिहरिणे । जटा. ।

वातरत्नम् । स्त्री । रोगविशेषे । तस्य निदानं—
“लवणाम्लकटुपारिगुणीयानोर्णभीजनैः । तित्त्र-
युक्तान्मूत्रान्मूत्रमांसपिष्टाकसूलकैः । कुलत्पमाप-
नियथावशाकादिपलकैश्चभिः । दध्यारपालसीवीर-
युक्ततक्रसुरासधैः । विरुद्धाध्यशनकोधदिशस्त्रप्र-
प्रजागरैः । प्रायशः सुकुमारार्णं सिध्वाद्यारविहा-
रिणां । स्वलागां सुखिनाञ्चापि कुप्यते वाता-
शीणितम् ॥ हृत्वाशौद्रैर्गन्धतयात्रतय विदाह्यन्नं
सविदाशौशनस ॥” सम्प्राप्तिः—“कृत्वा रक्तं
विदहत्याश तत्र दुष्टं सुतं पादयोशैयते तु । तत्
सम्पूक्तं वायुना दूषितेन तवाधल्यादुच्यते वात-
रक्तम् ॥” भा. । [१५.५.]

वातरत्नघ्नः । पुं । कुङ्करदुने । कुङ्करभूरी ।

वातरत्नान्तवारसः । पुं । वातरत्नाधिकारे
रसः । पाठः—“नन्धकं पारदं लौहं घनताखननः-
शिलाः । शिलाजत पुरं यजं समभागं विचूर्णयेत् ।
विदुङ्गविफलाव्योषमन्धिफेन पुनर्नवा । द्वेषदाह
चित्तकच दार्दीर्घं यथापराजिता । चूर्णं कपासु
पृथक् गुख्यं सर्व्वमेकत्र कारयेत् । विफला भङ्ग-
रानस रसेनेव विधा विधा । भावगा खलु

दातव्या ततः ससृष्ट्यं भवयेत् । सधना मापमावच
प्रातःकाले दिने दिने ॥” र.र. । र.स.को ।

वातरक्तारिः । पुं । शुद्ध्याम् । श.च. ।

वात(द)रङ्गः । पुं । अथल्लहले । श.र. ।
वि.का. ।

वातरायणः । पुं । सरल्लहले । श.र. । कर-
पात्रे । काण्डे । उन्नाचे । से. ।

वातरैताः (तस्य) । वि । वातभूधिरुगुक्ते, यस्य
गुह्यं वातभूधिरुम् । र.स.र.मू.घा.चि चिदकाय-
हते ।

वातरोगः । पुं । वातव्याधी । रा.नि.व.२० ।

वातरोगी (इत्) । वि । वातरोगवधे । अ.न. ।

वातरौहिण्यौ । स्त्री । गलरोगभेदे । लक्ष्यं
—“जिह्वां समलाङ्गश्वेदना ये नासादुराः कण्ठ-
मिरोधनाः स्युः । तां रौहिण्यौ वागहतां वदन्ति
वातात्मनीपद्रवमादयुक्ताम् ॥” सु.नि.१६५. ।

वातलः । पुं । चणक । श्यामा । श.च. । स्त्री
(ला) । सप्तधायात् । व.द्रा.काण्डे । क.द. ।

वातवलासकाः । पुं । तन्नामकञ्चरे । वांउ-
वनामकञ्चरे । लक्ष्यं—“नित्यं मसृष्ट्यरी रुचः
शुनकलेन सीदति । सञ्चाङ्गः शीयभूधिरु नरो
वातवलासको ॥” मा.नि. । अथस्य तन्नामकञ्चरी ।
“कफसादतसंगुतः स्युः रासन्धिसमाश्रितः । शीथी
यातवलासाव्यो मृदुयेव चवेदनः ॥ तेनातिखल्लतो-
ऽथस्य लक्ष्यं पर्यं च जायते । शीरकां वेधयेत्
सम्यक् वसातेलस्य सर्पिणा ॥” क.द. ।

वातवस्तिः । पुं । सूत्राघात-रोगविशेषे ।
निदानादि—“वेगं विधाययेद्यस्तु मूत्रस्याकुशलो
नरः । निदण्डितं मुखं तस्य वस्तेर्बलिसगतीऽनिलः ॥
सूत्रसङ्घो भवेत्तं वसिक्कुचिनिमीडितः । यासवसि,
स विज्ञेयो व्याधिः कृच्छ्रप्रसाधनः ॥” इत्यादि ।
मा.नि. ।

वातविध्वंसनः (रसः) । पुं । वातव्याधी
रसः । पाठः—“सूत्रमथकसल्लस्य कालं शुद्धस्य
माधिकं । गन्धकं तालकं सर्वं भागीकरविशदितं ।
कञ्जलीकृत्य ताम्रं वातारिहं हसंत्तं । सनाह
मर्दयित्वा पुं गोलकीकृत्य यत्नतः । निम्बद्रावण
सम्पीय तिलकक्कं न लेपयेत् । अर्द्धाङ्गलदलेनैव
परिणीय प्रयत्नतः । प्रपचेद्वा सुक्षुभायत्ने हादश-
प्रहरन्ततः .. ॥” र. सा. सं. ।

वातविपर्ययः । पुं । सर्वगतचिरीगे । See
वातपर्ययः ।

वातविसर्पः । पुं । वायुजन्यविसर्पे । लक्ष्यं
—“तत्र वातान् च वीसर्पे वातञ्चरसमन्वयः ।
शीरुक्करुणिकीदंभेदाधासात्तिरुपवान् ॥” मा.नि. ।
वातवैरिः । पुं । यातादहले । वाप्राप्तं गीह ।
भा. । र.कै.र.खे । वै.निघ. ।

वातव्याधिः । पुं । वायुरोगे । वाई (वांश) ।
स चाशातिविधः । च. । तस्य निदानं—“रुच-
शीतास्यलघुन्नयवायातिप्रजागरैः । विपमादुपचारात्
दोगासृत्स्ववण्णादिपि । खल्लनङ्गवनात्पथव्यायामा-
तिविधेष्टमैः । घातूनां मन्त्र्याश्रितामीकरीगाति-
कर्षणात् । वेगसम्भारणादामादभिघातादभीजनात् ।
मन्त्रशाधाङ्गनीष्टाशुशीप्रयानादिचिचनान् । देहे
स्योतासि रिक्तानि पूरयित्वा निमी वली । करोति
विविधान् व्याधीन् सर्वान् कान्द्रसंश्रयान् ॥ अथक्तं
लक्ष्यं तेषां पूर्वैरुपनिवि श्रुतम् ॥” इत्यादि ।
“अभ्यङ्गं स्वदेन वसिर्नस्यं लीही विरेचनम् ।
स्निग्धासल्लवणस्वादु हृष्यं वातमयापहम् ।
खादसल्लवणैः शिम्भेरासारैर्वातरोगिणः । अथङ्ग-
क्षेष्टवस्त्राद्यैः सन्धानेधीपपादयत् । विघसावरणे
वातरोगे शीतोष्णमेपजम् । कफसावरणे वायौ
रुचोष्णमस्यमेपजम् । देवले पवनव्याधौ शिम्भोष्णं
मस्यमेपजम् । शिम्भोष्णरुचशीताद्यर्वातौ यो न
शाम्यति । विकारासत्त विज्ञेयाः दुष्टशीणिल-
सम्भवाः ॥” निदा. ।

वातशीपम् । स्त्री । वसिस्थाने । स्त्रियौ गर्भ-
स्थाने । “गर्भस्थानञ्च तत् स्त्रियः ।” रा.नि.व.१८ ।

वातशीणितम् । स्त्री । वातरक्तरीगे । भा. ।

वातसङ्गः । पुं । वायुरीधे । च.सिद्धि.२५. ।

वातसारः । पुं । विल्लहले । वै.निघ. ।

वातस्तम्बनिका । स्त्री । चिद्यायाम् ।
उत्तैतुया । वै.निघ. ।

वात(ता)हतवर्त्म (न्) । स्त्री । नेयवर्त्मगत-
रोगभेदे । लक्ष्यं यथा—“विमुक्तसन्धि मिश्रेष्टं
वर्त्मं यन्न निमील्यते । एतद्वातहत्तं पिश्यात् सरजं
यद्द वारुजम् ॥” सु.उ.३५. ।

वातहरः । वि । वातनाशके ।

वातहरवर्गः । पुं । वातत्रद्रव्यगणे । यथा,—
“महानिम्बश्च कार्पासः सिधेरुली वषा विधा ।

निर्गुणो च विधा इन्द्र, जयोऽयं वातनामकः ॥
रा.नि.व.८ । अद्रदा वादिद्विषे । सु.ग.२६५ ।

वाताटः । पुं । आद्रलमकविभिषे, वातमये ।
अ.र. । अति.२०५ ।

वाताण्डः । पुं । अथवा वायुमयमृषीवदिनेषु ।
यथा—“इषषो वृषधेवायुः कृषिषा यम रंभुतः ।
तस्य सुप्तथलः की रोगा वासाः संशयः ॥”
क.द.५०५ ।

वातातपिकम् । स्त्री । रघावनामा प्रथारभे ।
वा.उ.१६५ ।

वातात्सारः । पुं । वायुमयानिभार ।
लघुत्वं—“दक्षं केनिगं रघमत्सर्वं मृषुमैहः ।
मरुदागं मरुत्सर्वं मारुदनातिनाथेभ्यः ॥” मिदध

वातात्मकः । वि । वातप्रकृतौ ।

वातादः (सः) । पुं । (*Prunus amygdalus*, Syn. *Amygdalus communis*, *Terminalia catappa*.) The Almond, Bitter Almond, Sweet Almond. वातामये । वाणाम शीह । हिं वन्, इतिवादान् ।
मिं वेदम । वा. मटथडुम । व ऊटुमिद वन-
वातामभेदेन विधा । गुणा—“वाताद उष्ण-
सुधिस्यः वातनः सुहृत्पृथुः । वातादवना मधुरी-
ह्वयः शिथिलवायव । तिथीष्यः दक्षरभेदी-
रक्तविषाकारिदान् ॥” भा. ।

वाताद (स) तैलम् । स्त्री । वातामयलयेदे ।
वाहात्स्रेत्र ठेउथ । वदगवाः—वातादतेनं सुदु-
वेचनं क्वात् वाञ्छीकरमुईमठं प्रहृष्टान् । विषा-
नित्तत त्वत् दादमागि लावण्यं मत्सुकरं
सुशोतन् ॥

वाताभिव्यन्दः । पुं । मथंमताचिरीमंद् ।
वायुच्छु च्छु उँडा । लघुत्वं—“वातेन नेवेऽभि-
चन्दे मामानाचोऽन्वमीकता । प्रडाधिभूललाटाभ-
धीदक्करुमिदतम् ॥” वा.उ.१५५ ।

वातामोदा । स्त्री । कम्प्याम् । नृगमाञ्जि ।
ग.भा. ।

वातायनः । पुं । धोटी । विहा । गवा ।

वातायुः । पुं । इति, वातमये । अम ।

वातारिः । पुं । एरुत्तये । प.सु. । कञ्जका-
मतायाम् । विहृषे । रा.नि.व.२१ । पृवदायाम् ।
विप्राणुञ्ज । रा.नि.व.३ । शतायथायम् । अ.प. ।

शेफालितायाम् । अतिमिदुःश्याम् । रा.नि.व.१० ।
पीतलोषे । ए.र.सीडे । येनिद । यमायाम् ।
रा.नि.व.२ । भाग्योय । रा.नि.व.६ २१ । तिलक-
हये । युग्मात् । रा.नि.व.५ । नरये । उम ।
रा.नि.व.७ २१ । भावातयमये । रा.नि.व.११ ।
२१ । वृद्धिगि-ज्योवादि । अ.र.व.३ । नीलहये ।
रा.नि.व.६ २१ ।

वातारिसुग्मुजुः । पुं । वातस्थाधो श्रीवधत् ।
पाठः—“वातारिसुग्मुजुं सुग्मुं परिपययेत् ।
नमस्तिफलाभूयैः सुद्रपीसियुधैः । भचधेत्
प्रत्युष्मात्तमसतोयावामतः ॥” र.सु.१ ।

वातारितच्छुला । स्त्री । विट्टायाम् । रा-
नि.व.६ ।

वाताशयः । पुं । मलाशये ।

वाताष्ठोला । स्त्री । वातस्थाविभिषे । दग्-
च्छु क्लेशी । लघुत्वं—“नामैरुषणासदातः
मलारी यदि वापमः । अतोलावचमो दतिरदु-
भास्त उस्त । वाताष्टोला विधानांसात् वदि-
सौर्वीवरीषिणोम् ॥” भा.नि. ।

वातासहः । पुं । वायुधे । अ.र. ।

वातासम् । स्त्री । वातरने । विहा ।

वातिकः । वि । वातप्रस्थाधो । रा.नि.व.१० ।

वातिकप्रियः । पुं । अथधेतये । वै.निघ. ।

वातिकरक्तपित्तम् । स्त्री । वायुजपरक्तपिषे ।
See रक्तपित्तम् ।

वातिकपण्डः । पुं । गर्भविनाशजनकदहपण-
डुग्धे । यथा—“वायुविदीपाहवपी सु वनः नामं
रती वातिकपण्डकः सः ।” अ.भा.२५० ।

वातिगमः । पुं । वातांजुतये । अ.र. ।

वातिङ्गनः । पुं । वातांजुतये । अ.भा. ।

वातीकः । पुं । पचित्तमये । अथं विविरी-
मः शीतमपुरववायव । सु.ग.२६५ ।

वातीयम् । स्त्री । काटिके । अ.प. ।

वातु(वू)लः । पुं । कङ्कनीनामहवधाने ।
कारनि शन । रा.नि.व.१६ । वात्वायाम् । अ-
टी.भा. । वि । उमये । [कारा. ।

वातुस्त्रिः । पुं । मरुत्प्रिकायाम् । वाहृङ् ।

वातूकः । पुं । मण्यविभिषे । रा.नि.व.१० ।

वातोदरम् । स्त्री । वातजनितोदररोगे । लक्षणं यथा—“संश्लेष पाथोदरपृष्ठनाभीर्यङ्गुली कृण्वि रावन्तव । सयुलमानाहवदुपमब्दं सतीदमेदं पवनान्नकं तदिति ॥” सु.नि.७५. ।
वातोना । स्त्री । गोजिह्वायाम् । ग्रीह्मिण्यं भज्ज ।
वातोखणः । वि । वाताधिके ।
वात्सोपुत्रः । पुं । गामिते । विवाहः ।
वादः । पुं । शास्त्रीयविवादे । “वादी नाम यः परस्परं सद्यः शास्त्रपुर्व्वकं विवद्व्य कथयति । स वादी विविधः संग्रहेण, जल्पो वितण्डा च । तत्र पञ्चाशितयोरैव जल्पः । जल्पविपर्ययो वितण्डा ॥” च.नि.८५. ।
वादमर्थ्यादा । स्त्री । वादस्य मर्यादायाम् । लक्षणं—“इदं वाच्यमिदमवाच्यं एवं सति पराजितो भवति इतीमानि खलु पदानि ॥” च.नि. ८५. ।
वादरम् । स्त्री । कार्पासजवस्त्रादी । शूडान्न काण्ड आदि । स्त्री (रा) । कार्पासाम् । कार्पास । श.र. ।
वादराङ्गः । पुं । अथर्ववेदे ।
वादलम् । स्त्री । मधुयष्टिकायाम् । श्लिष्ठम् । श.च. ।
वादलौघः । पुं । रन्ध्रवेगे । रा.नि.५.७ ।
वादासम् । स्त्री । खनामव्यातफले । वादीस । गुणाः—उष्णं स्निग्धं वातघ्नं वल्यं शुक्तकरञ्ज । रा.ग. । [छ.च. ।
वादासः । पुं । मन्त्रविशेषे । वैश्राण्ण मीह ।
वादिरम् । स्त्री । शमालकीर्त्तौ । शैश्राकुल । श.र. । [योनिरा.वि. ।
वादुलिः । पुं । चक्षुष्यायाम् । वाहङ् । च.द. ।
वाद्यपुष्पिका । स्त्री । अतिवलायाम् ।
वाधनः । वि । वाधाजनके । सयःप्राणघ्नरे । च. चि.१५. ।
वाधपुष्पी । स्त्री । म्रियङ्गी । ज.द. ।
वाधा । स्त्री । भङ्गवलीङ्गायाम् । मा.नि. ।
वाधिर्यम् । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । काणा । तत्कारणम्—“यदा शब्दवद्गं स्रोतः वायुराहव्य

तिष्ठति । शब्दः प्रयान्तिती वाधि वाधिर्यं तेन वायते ॥” सु.नि.१५. ।
वाधोनसः । पुं । मण्डकं । गण्डान्न । हारा ।
वानः । वि । शक्ते । स्त्री । शुकफले । शुक्ना कृष्ण । से. । गीदुग्धजतवचोरे । रा.नि.५.६ ।
वानप्रस्थः । पुं । पलाशवे । प.सु. । मधुक्- हवे । भा. । [सु.सु.५६५. ।
वानरः । पुं । कपी । अर्थं पर्यन्तगजातीयः ।
वानरप्रियः (या) । पुं, स्त्री । चीरीवेचे । श्रीर्त्तौ । र.मा. । वै.निघ. ।
वानराघातः । पुं । लीम्ववे । लोथे ग्रीह । र.मा. ।
वानराक्षः । पुं । अष्टभायविशेषे । ज.द.३. ५. । वनस्थाने । हारा ।
वानरी । स्त्री । शुकशिश्याम् । आनाकुन्ती । श.र. । च.द.यथा.चि.सर्पिर्गुङ्गे ।
वानरीबीजम् । स्त्री । शुकशिश्वीबीजे । आनाकुन्ती बीज । यो.रवा.उ.रतिहृत्कारपाक्षि । “रज्ञो वानरीबीजतः ॥” सा.यौ.शतावरीबीदके ।
वानसः । पुं । कृष्णवर्त्वरके । कान वावुई जूगयो । श.च. ।
वानस्यत्यः । पुं । फलपुष्पवति हवे । पुष्पजफल- हवे वाचादौ । अम. ।
वाना । स्त्री । वार्तिकपक्षिणि । वटेन । कटा. ।
वानो(नि)यम् । स्त्री । वैश्वर्त्तमुक्तके । के.उट- भूता । अम. ।
वानौरः । पुं । जलवेतसे । तन्पथ्यायाः,— वृक्षप्रप्यः शाखालः जलवेतसः जलसम्भवः व्याधि वातः परिव्याधः नादयः । गुणाः,—तिक्तः शीतः शः कपायः संघाही ब्रणशोधनः रचोन्नः रक्तपित्तकफदीपनश्च । रा.नि.५.६ ; च.चि.३५. । वैतसहवे । र.मा. । म.द. । ब्रह्मवे । वै.निघ. ।
वानौरक्तः । पुं । सुहृत्वे । भूँज । रा.नि.५.८ ।
वानौरजः । पुं । सुज्ञायो । भूँज । रा.नि. ५.७) ५६० । स्त्री । कुशीवधे । कूङ् । रा.नि.५.१२ ।
वानियम् । स्त्री । कैवर्त्तमुक्तके ।
वान्तादः । पुं । कुङ्कुरे । विवाहः ।
वान्तारिः । पुं, स्त्री । भार्याम् । वामनशक्ति ।

वङ्ग वडाङ्गुली। काकादनीमतायाम्। पेट
 रूँठ। रा.नि.प.२।
 वायसारतिः। पुं। पंचके। चम।
 वायसाद्या। स्त्री। काकमासायाम्। पेट
 वङ्ग रूँठ। रा.नि.प.२। काकमासोत्पे।
 वांरुमासि। रा.नि.प.४।
 वायसौवल्ली। स्त्री। ककरवृष्ट्याम्। वडा-
 कडव। वै.नि.प.।
 वायसोशाकम्। स्त्री। शाकविशेषे, काक-
 नासोशाके। वा.नि.प.५।
 वायसेत्तुः। पुं। काकवणे, कासमेदि। दे.प.
 र.मा.। प.मु.।
 वायसोलिका (स्त्री)। स्त्री। काकीव्याम्।
 रूँठका। रा.नि.प.२। अम। मधुली। नील-
 र्दीपकी। र.मा.। मरुज्जीविमतीमतायाम्।
 रा.नि.प.२। पयमाकमेदि। काण्डिङ्गा। प.मु.।
 वायुः। पुं। वाते। रा.नि.प.२१। See वातः।
 वायुकेतुः। पुं। धूमो। छारा।
 वायुगच्छः। पुं। अजीर्णं। चिका।
 वायुगुल्मः। पुं। वायुदोषजन्यगुदरीने। “यः
 स्थानसंस्थानरुजाविकल्पं विङ्वातसङ्गं गल्लवद्वा-
 जीषं। ग्नाबादणत्वं मिशिरज्वरश्च हल्कुक्षिपाशं। स-
 मिरीरुजश्च। करीति जीषं लधिकमकोप मुक्ते
 मरुत्वं समुपैति यथ। वातात् समुच्छी न च तत्र
 रुचं रूपायतिकं कटु चीपयेति ॥” मा.नि.।
 वायुफलम्। स्त्री। करकाम्याम्। आंरुत्पिन्न
 शील। मं.।
 वायुमच्छः। पुं। रुचं। रा.नि.प.१०।
 वायुवाहः। पुं। धूमि। वै.प.।
 वायुवाहिनौ। स्त्री। वातधारास्त्रिनिरा-
 याम्। सु.।
 वायुव्यवस्था। स्त्री। वातविशेषे वायोव-
 न्तायाम्। यथा—इसन्ते दक्षिण, र्वायां पदिम,
 मरुधुधरः, ईसन्ते मिशिरि च पूर्ये इति।
 वायुपः। पुं। मल्लविशेषे। काण्डिग २२७।
 गुषाः—वायुदो मधुदो र्वायो हंरुपो धायुवदंन।
 राज.२५.।
 वारम्। स्त्री। जले। विशि। मदितायते।

ई.प.। पुं। हुककरथ। तिका। [रा.रा.।
 वारकम्। स्त्री। जीवेरे। वागी। कटव्यानि।
 वारकीरः। पुं। कपोजाया। र्दो। मं.।
 वारङ्गः। पुं। पचिदि। चिद्या।
 वारङ्गः। पुं। खड्गदिगुहो। वै.पि। सु.म-
 २०। वायुमरुदाहभपके। अङ्गुलैश्च जीम
 वै.पि। सु.प.०५.।
 वारटा। स्त्री। रंभ्याम्। ई.प.।
 वारणः। पुं। इलिन। चम.। हृपमिमपा-
 याम्। पादिमरुधे। पादुते नान्तर।
 यं मङ्कटमरुधे। वै.नि.प.।
 वारणकाया } स्त्री। मङ्कविषय्याम्। वैः
 वारणपिप्पली } नि.प.२म.वातु.ज्व.दा.र्यादिः।
 मं.जीरणि मिकट्टादिपीठे। यद ककरमवारो
 २२५।
 वारणवल्लभा। स्त्री। कदलीवृक्षे। तिका।
 वारणमुषा (सा)। स्त्री। कदलीवृक्षे। चम.।
 वारणा। स्त्री। कदलीवृक्षे। भा.।
 वारला। स्त्री। वरुटायाम्। र्दो। वडा।
 ई.प.। कदलीवृक्षे। भा.। इ.मा.। ई.प.।
 वारलोकः। पुं। यत्नभाक्पे। वाङ्गु। म.र.।
 वारवु(ष्ट)पा। स्त्री। कदलीवृक्षे। म.र.।
 वारपः। पुं। मल्लविशेषे। वै.नि.प.।
 वारा। स्त्री। काकमास्याम्। उङ्गुलीउणे।
 रा.नि.प.४।
 वारासनम् } स्त्री। भाग्यमेदि। वागी।
 वास्वदनम् } तिका।
 वाराष्टः। पुं। हृपमदनरुधे। काण्ड नयना
 शाह्। गुषाः—वनने मरुदाः कटुः तिः रजायनः
 ककट्टीगानामयपकाप्रयमीधरथ। रा.नि.प.८।
 वास्वतमे। वै.नि.प.। [८८.।
 वाराहकः। पुं। मापदरकीटमेदि। सु.कल्प-
 वाराहकर्षी। स्त्री। अथगस्यायाम्। अद्वेगु।
 रा.नि.प.४।
 वाराहदमनाह्वयः। पुं। मकरदंष्ट्रकनाम-
 उट्टरीने। मा.म.२म.।
 वाराहपत्नी। स्त्री। अथगस्यायां। रा.नि.प.४।

वाराहपुटम् । क्ली । पुटविशेषे । “वरत्रि-
नात्रके कुण्डे पुटे वाराहमुच्यते ।” भा. । प्रयोगा. ।
वाराहपुटभावना । स्त्री । अष्टपलकवभाव-
नायाम् । वै.निघ. ।

वाराहाङ्गी । स्त्री । दन्तीवृक्षे । भा. ।

वाराहौ (कन्दः) । क्ली.पुं. । (Dioscorea.)

An esculent root, or a yam.
खनामख्यातमहाकन्दशाकविशेषे । छुवङ्गि आन् ।
हिं गेटो । मं वाराहौकन्दः । तं ब्राह्मर्दंडिचेट्टु,
पाथितिके, नैलताङ्गिचेट्टु । वम्. बुकरकन्दः ।
तत्पथ्यायाः—विषकसेनकान्ता गृष्टिः गृष्टिका
गृष्टिः बदरा कच्छा वनमालिनी विल्लमूला शूकरौ
वराहौ कीमारी विनेवा ब्रह्मपुत्री क्रीडः कीड-
कन्या क्रीडौ कन्या माधवेष्टा वनवासी कुठनाग्रनः
वल्क्यः अश्वतः मद्गवीर्यः शम्बरकन्दः शूकरकन्दः
वराहकन्दः ब्राह्मकन्दः वीरः महीपथं शूकरकन्दः
वृद्धिकः व्याधिहना । अस्या उल्लसिः समस्तस्यूल-
पस्यते । “अनूपसम्भवे देशे वाराह इव लोमवान् ।”
भा. । गुणाः—तिक्ता कटुका विषपित्तकफघ्नी
कुष्ठमेहकृमिघ्नी वृथा बलया रसायनी च । रा.नि.
व.० । “वाराहकन्देशांघ्नी वातगुल्फनिवारणः ।”
अत्रि.१६५. । “वाराहौकन्दः श्लेष्मघ्नः पित्तकृहण-
वर्धनः ।” राज.३५. । महीपथिविशेषे । See
श्रीपथिः । शूकरमिक्तुपाख्ये । वै.निघ. । वृहदारके ।
वा.उ.१२५. । प्रियङ्गी । नी. । वराहकान्तायाम् ।
वृत्राङ्गोर्छा । भा. । सु.चि.३०५. । श्यामाक-
पचिणि । शीमां शीथौ । रा.नि.व.१५ । पर्वगीवापि
मेदिन्याम् ।

वारि । क्ली । जले । रा.नि.व.१४ । ज्रीवरे ।
वाला, शकृ वांवा । रा.नि.व.१० । भा.उ.यान्नी.
रतिवल्गमपूरुगपाके । “विश्ववीरपवारिवारिद—”
भा.स.१भ.ज्वरचि.लाचादितिले । “लक्ष्मणं वारि
सुरा समस्ता ।” [त्रिका. ।

वारिकाण्टकः । पुं । शृङ्गाटकै । शिशाङ्ग ।

वारिकाफः । पुं । समुद्रफने । वै.निघ. ।

वारिकर्णिका । स्त्री । कुम्भिकायाम् । शूङ्गनी,
पीना । श.र. ।

वारिकर्पूरः । पुं । इक्षीपमस्ये । त्रिका. ।

वारिकुलः (क्तः) । पुं । शृङ्गाटकै । शिशाङ्ग ।
श.र. । त्रिका. । [त्रिका. ।

वारिकुम्भिकायाम् । शूङ्गनी ।
वारिचत्वरः । पुं । कुम्भिकायाम् । पीना ।
त्रिका. ।

वारिचरः । पुं । मस्ये । शङ्खे । शङ्खनाभौ ।
रस.र.नेव.चि.त्रिकट्टादिवर्षा ।

वारिचरवर्गः । पुं । जलचर-पक्षिसमूहे ।
तद्वयथा,—“हंसः क्रीडी बलाका च वनः कारण्डवः
ध्रुवः । शरारो पुष्कराह्वय केशरी माणतुष्टिकः ॥
मृगालकण्ठी मद्गुय कादम्बः काकतुष्टकः ।
उत्क्रीशः पुष्परीकाची मेघरावीःसुकुण्टी ॥
आरा नन्दीमुखौ वाची समुद्राः सहचारिणः ।
रोहिणी कामकाली च सारसी रक्तश्रीषकः ।
चक्रवाकाक्षयान्ये च खगाः सन्त्यस्युचारिणः ॥”

वारिचामरम् । क्ली । शैवाले । शशाङ्गा ।
त्रिका. ।

वारिजम् । क्ली । द्वीषीलवणे । रा.नि.व.६ ।
पद्मे । गौरसुवर्णे । पीकासोर्णा । लवङ्गे । रा.
नि.व.१०।११।१२ । पुं । शङ्खे । शूङ्ग । ह.
च. । शम्बूके । शीशूक । श.मा. । द्विज्जलवले ।
ज.द. ।

वारितरम् । क्ली । लज्जीरे । रा.नि.व.१२ ।

वारिता । स्त्री । जलनाणायाम् । टोर्णा,
श्रेणक । त्रिका. ।

वारिदम् । क्ली । ज्रीवरे । वांवा । श.र. ।
च.द.कास.चि. ।

वारिदः । पुं । सुक्षया । रा.नि.व.६ । भा.न.
वाशी.रतिवल्गमपूरुगपाके । “विश्ववीरपवारिवारि-
द... ।” मेवे । नी. ।

वारिधरः । पुं । भद्रसुक्षयायाम् । शूता ।
वै.निघ. ।

वारिपर्णी । स्त्री । शैवाले । कुम्भिकायाम् ।
पीना । तं तुटिजूर । वम्. जलकुम्भी । तत्पथ्यायाः,
—वारिकर्णौ वारिकर्णिका वारिप्रश्नी वारि-
पालिका वारिसुली । गुणाः—“हिमा तिक्ता लघ्नी
स्वाही सुरा पटः । दीपत्रयकारी रक्षा शोणितज्वर-
श्रीषकान् ॥” राज. ।

वारिपालिका । स्त्री । आकाशमूलिकायाम् ।
पीना । श.मा. ।

वारिप्रवाहः । पुं । वारिनिर्गरे । श.मा. ।

वारिप्रश्नी । स्त्री । वारिपण्यां । शीनां । प्र.मा. ।
वारिप्रसादनम् । स्त्री । कवकफले ।
निर्मली फल । वै.निघ. ।

वारिवदरः (रा) । स्त्री । प्राचीनामलके ।
शीनि आभगा । त्रिका. । [हारा. ।

वारिवालकम् । स्त्री । शीवेरे । शाना ।

वारिवाहो । स्त्री । जलवाहोचपे । वै.निघ. ।

वारिभक्तवटिका । स्त्री । अश्लीषाधिकारि
यथी । "रसगन्धकमभच गुडुचीसन्धमेव च ।
विडङ्गं मरिचैव सज्जेनेकच कारयेत् । पात्रं कस्य
रसेनापि गुडिकां कारयेद्बुधः । भक्षयेन्माससावनु
षम्वतीयावसानतः..... ॥" कञ्जनि, अज्जठम्,
खण्डेभ्र पाणो, विडङ्ग, मरिच अतोः रु मग-
जागं । आनारं रसे माड्वि. । नाज्जा ७ भाषा ।
रघ.र. । [रा.नि.प.१३ ।

वारिभवम् । स्त्री । सीतोऽज्जने । शर्मा ।

वारिमानम् । स्त्री । पाचनादौ जलदानपरि-
माणे । तत्र प्रवलाग्निमलपुरपापेक्षया काव्यद्रव्यस्य
पलं याद्यम् । तस्माधनार्थं प्रस्थात्तं जलं दत्त्वा
पादावशिष्टं कार्यम् । प्रस्थाईत्यात् जलमटगुणं
श्रावणं प्रादग्नेयेषु पलचतुष्टयं श्राद्यम् ।
पात्रं कठिनातिकठिनानां मिलितानां द्रव्याणां
पाचनादिसाधनविधौ द्रवपरिमाणे चतुक्ते जल-
परिमाणमटगुणं दत्त्वा पाच्यम् । तदुक्तं—“कर्पादौ
तु पलं यावत् दद्यात् पौडशिकं जलम् । तत्रतु
कुडवं यावत् तीयमटगुणं भवेत् । चतुर्गुणमतदीर्घं
यावत् प्रस्थादिकं भवेत् । काव्यद्रव्यपले कृष्यात्
प्रस्थात्तं प्रादग्नेयितम् । सद्यो चतुर्गुणं देयं कठिने-
ऽटगुणं भवेत् । कठिनात् कठिनं युञ्ज दद्यात्
पौडशिकं जलम् । सद्यदिद्रव्यसंघाते मानानुक्ते
विक्रिताकाः । मध्यस्तीमयभागित्वादिच्छन्यटगुणं
जलमिति ।” प.प्र.१५. ।

वारिस्त्रो । स्त्री । कुम्भिकायाम् । शीनां ।
वारिपण्यां । श.र. ।

वारिरुचम् । स्त्री । कनले । रा.नि.व.१० ।

वारिवदरम् । स्त्री । करमहके । हिं करोदा ।
जटा. ।

वारिवहाभा । स्त्री । विदार्याम् । ऊँ ई
कूमफ् । रा.नि.व.७ ।

वारिवहो । स्त्री । कारवहायाम् । मद्. ।

वारिवाहः (ना) । पुं । सुतायाम् । भूतां ।
अम. । अधिमा.चि.भक्तविपाकवट्याम् ।

वारिशिरौषिका । स्त्री । जलशिरौषे ।
वै.निघ. । [वै.निघ. ।

वारिशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्तौ । शिगूक ।

वारिसम्भवम् । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि.व.१२ ।
२३ । लवण्ये । वै.निघ. । सीवीराजने । रा.नि.व.
१३ । कृमिशङ्गे । शीखण्डचन्दने । उशीरे । रा.
नि.व.२३ । पुं । यावनालशरे । जनात्र गीष्ट ।
रा.नि.व.८ । रामशरे । शंभ्र ।

वारिसात्मम् । स्त्री । दुग्धे । वै.निघ. ।

वारुजः । पुं । गौरसुवर्णशके । वै.निघ. ।

वारुणम् । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ ।
हरिताले । वै.निघ. ।

वारुणः । पुं । सुधीमेदे । वांखवात्रण । वै.निघ.
२३.सञ्ज्व.लाकादितैले । वरुणहृत्ते । वै.निघ. ।

वारुणात्मजा । स्त्री । मये । वै.निघ. ।

वारुणी । स्त्री । खनामप्लवातहृत्ते । सा कीदौष-
देशे करवीरुषीति प्रसिद्धा । हस्तिनाम् । रा.नि.
व.२३ । पश्चिमदिशि । अम. । सुरार्था, मये ।
रा.नि.व.१४ । तालादिरसैः श्रुतमये । डाडि ।
“यन्नालखर्जूररसैराश्रया सैव वारुणी ।” प.प्र.३
ख. । “अमञ्जरातुरे श्रोते शीकपाष्णामये सये ।
मते. कृमिऽपंचारे च पचापाच सनेपु च । शान्ते
वा विपपीते वा सर्पदष्टे जलोदरे । रक्तपिचे तथा
शोषे वारुणी न हृिता मता । शुद्धकृटिकसंकाशा
सुस्निग्धा सैव वारुणी ।” अति.२५. । पन्द्रवारुणी-
स्तथायाम् । ज्ञाथीगभर्मा । नकुल.१६५. । रा.नि.
व.३ । पुनर्नवाशालिपिष्टकृतसुरायाम् । गुणाः,—
“सुरावद वारुणी सपुं पीनसाशान-युखतुत् ।”
भा. । मूत्र्यामलक्याम् । नष्टादन्त्याम् । वै.निघ. ।
गण्डूखायाम् । रा.नि.व.८ ।

वारुणीयन्त्रम् । स्त्री । मयसाधनार्थं यन्त्रमेदि ।
तद्वयथा.—“अईतीयसमाप्तं जलद्रोषीविवर्जितं ।
तौयसंवेष्टिताधारमनुनाडोसमन्वितम् । यन्त्रं तत्
वारुणी संत्रं सुरासाधनकर्मणि । बोधाद्रव्यं घटे
दत्त्वा संक्षायान्यं न तन्मुखं । घटा सुखं विसिध्य च
नाड्यौ वंशादिगभवाम् । यन्त्रादाधारगं हत्वा

सावयेद् विधिना रसं । वारुणीयन्मनेतद्धि सरा-
सवाधने सुखम् ॥”

वारुणोरसम् । क्ली । मद्ये ।

वारुण्डः । पुं । कर्णगुणे । द्यौर्ग्रे शलि ।
नैवमले । पिष्टुणे । ने ।

वारुणकः । पुं । मत्स्यविशेषे । स खूलः नहिपा-
कारः तालुस्थाने गौरजाभा घत्ते, खूलशल्की
च । तन्नांसगुणाः—बोध्यैकरं दीपनं हृष्यदश्च ।
रा.नि.व.१० ।

वारुन्द्रपत्रम् । क्ली । सुगन्धवर्गीयपत्रविशेषे ।
गुणं शोभा । “पत्रं वारुन्द्रसम्भवम् ।” सा.की.
ग्रहणो.चि.शतावरीकीदके ।

वाञ्चः । पुं । हृदि । व्याक. ।

वार्जम् । क्ली । कमले । रा.नि.व.१० ।

वार्त्तम् । क्ली । आरोग्ये । रा.नि.व.२० ।

वार्त्तकः । पुं । वार्त्ताकी । वेष्टुण । ने ।
वर्त्तकपचिषि । हिं वटेर । भा. ।

वार्त्ता । स्त्री । वार्त्ताकी । वेष्टुण शीष्ट ।
विका. । प्रापाणभेदे । प्राथमरूढि । हृदयान् ।
वार्त्तुङ् । प्रयोगा. ग्रहणो.चि. नध्यमनायौचूष्णे ।
वार्त्तकपचिषि । षुडुषुडु, वटेट्रे । भा. ।

वार्त्ताकः । पुं । विचिरपचिषि । भा. ।
वार्त्ताकी । वेष्टुण शीष्ट । विका. ।

वार्त्ताकिनी । स्त्री । हृदयान् । हिं वरहेटा ।
भा.४भ.योनि.रोग.चि. । “नतवार्त्ताकिनौकुष्ठम् ॥”

वार्त्ताकी । स्त्री । हृदयान् । विरूढि । रा.नि.
व.४ । कण्टकार्याम् । (रन् पुं, स्त्री । (Sola-
num melongena. Syn. S. Esculen-
tum.) सनामख्यातफलभाके । वेष्टुण शीष्ट ।
हिं कण्टका, यांगण । ते. वरुणहिरिवंगु । उत्-
वाद्रगुण । वम्. वागे । ता. कुठिरिकद्र । तत्पथ्यायाः,
—हिङ्गुली सिङ्गे भण्टाकी दुष्पुधर्मिणी वार्त्ता

वार्त्ताकः वार्त्ताकी वार्त्तकः वासिकुणः वासिगमः
शाकविल्वः शाकविल्वकः महाहृदती हन्ताकः
हन्ताकी अरुणः वरुणः वेरम् कण्टकिनी
कण्टपत्रिका कण्टफला कण्टहन्ताकी कण्टालुः
निद्रालुः मण्टिका मण्टी चित्रफला मांसलफला
मिश्रवर्षफला नीलफला शृपप्रियफला रक्तफला
हृषफला शक्यैषा नीलहया रामकुपाण्डः ।

गुणाः—वटुका मधुरा रज्या पिचनी बलप्रष्टिकरी
गुरुः दाते बज्यां च । रा.नि.व.३ । तत्फलं—
“निद्राकरं प्रीतिकरं गुरुं स्वात् सवातसं काच-
विकारवारि । अथं सुदीर्घे कफवर्धनश्च स्यास-
कासाश्चिबर्धमश्च ॥” अति.१६अ. । कीमल-
पल्लवार्त्ताकीगुणाः—“सा वाला कफपित्तघ्नी पक्वा
सचारपिचला ।” मध्यमवार्त्ताकीगुणाः—“सदाफला
विदोपही रक्तपित्तप्रसादनी । कण्टककण्टहरी
चैव वार्त्ताकी गुणवचनरा ॥” कण्टकवार्त्ताकीगुणाः
—“कण्टकी कटुतिकोष्ण रक्तपित्तप्रकोपनी ।
कण्टककण्टहरी चैव वार्त्ताकी दीपला मता ॥”
अपिच,—हन्ताकं स्त्री तु वार्त्ताकु-भण्टाकी
भाण्टिकापि च । हन्ताकं खादु तिकोष्णं वटुपाके
न पित्तलम् । ज्वरवातबलासत्रं दीपनं शुक्लं
लघु ॥ तदासं कफपित्तघ्नं हृदं पित्तकरं गुरु ॥
वार्त्ताकुः । पुं, स्त्री । वार्त्ताक्याम् । वेष्टुण
शीष्ट । प.सु. । च.द.ज्व.चि.शाकविधौ । “पटोल-
पत्रं वार्त्ताकुम् ।” गुणाः—“अग्निप्रदा मास-
नाग्निनी च गुरुप्रदा शीघ्रितवर्द्धिनी च । हृत्तास-
कासारुचिनाग्निनी च । वार्त्ताकुरेषा गुणसप्तयुक्ता ॥”
दग्धवार्त्ताकुगुणाः—“अङ्गारपक्वा वार्त्ताकुः किञ्चित्
पित्तकरो मता । कफमेदोऽनिलहरा सरा
लङ्घनरा परम् ॥” राज.२प. ।

वार्त्ति(त्ती)कः । पुं । वर्त्तकपचिषि ।
वातघटके । हिं वगेरा । भा. । वार्त्ताकी । श.र. ।
वार्त्ति(त्ती)का । स्त्री । वार्त्ताकी । वर्त्तक-
पचिषि । वटेश्री, वटेट्रे पांथी । छारा. ।

वर्त्ती (रन्) । वि । निरामये । रा.नि.व.२० ।

वार्द्धरम् । क्ली । काकपिचयां । ने. । गुज्यायां ।
दक्षिणावर्त्तशङ्के । ने. । आमबीजे । जले ।
विद्य. । भारतीयपचिषि ।

वार्द्धलम् । क्ली । दुर्दिने । वांगण. । ने. ।

वार्द्धका(क्य)म् । पुं । हृदावस्थायाम् । ने. ।

वार्द्धिकरा । स्त्री । गुड्यां । रा.नि.व.३ ।

वार्द्धिफेनम् । क्ली । समुद्रफेने ।

वार्द्धिभवम् । क्ली । दक्षिणावर्त्त शङ्के । आम-
बीजे । जले । द्रोणीलवणे । रा.नि.व.६ ।

वार्द्धिहृत्तः । पुं । पित्तल्याम् । वै.निच. ।

वार्द्धिसम्भवम् । क्ली । द्रोणीलवणे । वै.निच. ।
आमबीजे ।

वाङ्गेयम् । स्त्री । द्रोणोत्पत्तये । रा.नि.व.६ ।
 वाङ्गुष्पसः । पुं । गण्डके । शोभा । नीलशोव-
 रक्तशोर्षपचित्रशेषे । का.पुराणं ।
 वार्मटः । पुं । कुम्भीरे । विकान् । शिशमारि ।
 वै.निघ. ।
 वार्यङ्गवम् । स्त्री । कमले । धनञ्जयः ।
 वार्यङ्कः । पुं । जलोकायाम् । ज्यौरु ।
 सु.कव्य.५.५. ।
 वार्व्याणा । स्त्री । नीलमचिकायाम् । श.र. ।
 वार्षिकम् । स्त्री । चायमाणायाम् । मे. । राले ।
 धना । वै.निघ. ।
 वार्षिका (को) । स्त्री । (Jasminum
 sambac.) वर्षाभ्रमल्लिकामेदि । बेल फूल,
 भङ्गिका फूलं । तै.बुलबक्रान्तषेट्टु । सा च दीर्घ-
 यन्तुषुप्यविशेषादनेकनिर्देशः । तत्पर्यायाः—
 शीतला पटपदानन्दा वार्षिकी सुक्तवन्धना । गुणाः
 —शीतला हृद्या सुगन्धा पित्तघ्नी कफवानविस्फोट-
 क्तमिदोषघ्नी च । रा.नि.व.१० । शीतला लघुो
 तिक्ता दीपव्यापहा कर्षोच्चिमुखरोगघ्नी च । तप्तैवं
 तद्गुणं श्याम् । भा. । कासघ्नी । हिं चन्दा,
 सुग्रा, वेणु । वम्. मीगरो । ता. मल्लपु ।
 वायमाणाखतायाम् । शैशोदिशा जला, वना
 गर्ता । रा.नि.व.५ ।
 वार्षिला । स्त्री । करकायाम् । मेघवेर शौन ।
 श.च. ।
 वाहृतम् । स्त्री । हृत्तीफले । अम. । वा.स-
 १५.५. । वै.निघ.२भ.अपका.चि.भेरवरशायने ।
 सुद्रवाताकीफले । विकृति कल । अम. ।
 वाचिः । पुं । कृषिविशेषे । च. ।
 वाल(क)म् । स्त्री । बालके । दावा । ज.द. ।
 वै.निघ.२भ.ज्व.चि. ।
 वालधिम्रियः । पुं । चनरोहणे । रा.नि.व.१६ ।
 वालुकायन्तम् । स्त्री । शीघ्रपाकार्ये यन्त-
 विशेषे । सन्नचणं—“भाष्दे वितस्त्रिगम्भीरे मध्ये
 निहितकूपिके । कूपिकाकरुपर्यन्तं बालुकाभिय
 पूरिते । मेघवं कूपिकासंस्थं वज्रिना यत्र पच्यते ।
 बालुकायन्तमेतद्धि यन्तं तत्र बुधैः शृतम् ॥” भा. ।
 वाल्कली । स्त्री । मदिरायाम् । गौड़ीमये ।
 वावयः । पुं । तुलसीमेदि । वाङ्गे । श.र. ।

वावरी । स्त्री । ववूरुहवे । वावना गाँह । मेघ
 चतसत्रीवनीसुरायाम् ।
 वावलः । पुं । ववूलहवे । वावना गाँह ।
 वाशा (शिका) । स्त्री । वासकहवे । वाकम्
 गाँह । श.र. ।
 वाशिरः । पुं । अपामार्गहवे ।
 वाशुरा । स्त्री । राती । उषा ।
 वाप्यः । पुं । अशुषि । नेत्रजल । अम.
 उषाणि । मे. ।
 वाप्यकः । पुं । मारिषे । नटिशो मारु । भा. ।
 वाप्य(प्य)का । स्त्री । हिद्रुपव्याम् । शङ्खनी ।
 श.र. । वा.चि.४.५. । कृष्णजीरके । म.द.व.२ ।
 सुद्रराजिकायाम् । रस.र. । पृथिका.चि. । ववूर-
 हवे । वै.निघ.२भ.वा.व्या.चि. ।
 वाप्यी (का) । स्त्री । हिद्रुपव्याम् । शङ्खनी ।
 श.र. । गुणाः—“वाप्यीका कटुतिक्तौषा क्रिनि-
 शोयापहा मता ॥” राज.२.५. ।
 वासः । पुं । वाय्यालके । र.मा. । वासकहवे ।
 श.र. । गृहे । अम. । वस । अ.टी. । स्त्री(स्) ।
 तेषपत्रे । रा.नि.व.६ । वस्त्रे । अम. ।
 वासकः (का) । पुं । (Justicia adha-
 toda adhatoda vasaca.) सूनामप्रसिद्ध
 पुष्पभाकहवे । छेति वासक, वासकीरुलेन
 गाँह । मधु हिं अहपा । अङ्गुलसा ।
 कां अङ्गुसा, आङ्गुलीगे । तै.अङ्गुसा । ता. अध-
 ङ्गुडे । तत्पर्यायाः—वैद्यमाता सिद्धपर्णी
 सिद्धमुखी सिद्धासः सिद्धिका सिद्धी इयः इयः
 अटइयः अटइयः वाजिदन्तकः कमलोत्पाटलः
 आनलकः वाशकः वाशा वाशिका वासका वासा
 वासिका वासा वासिका वाजी वैद्यसिंहो माह-
 सिंही वासकः भियङ्गमाता रसादनी कण्ठीरवी
 सितकर्णो वाजिदन्तो नासा पञ्चमुखी सिद्धपत्री
 मृगेन्द्रापी । गुणाः—तिक्तः कटुः शीतः वासकरः
 पित्तजित् कामलाञ्जरद्रासचयरीगण्डय । रा.नि.
 व.४ । “पाटहृपः शीतवीर्यो लघुहृद्यः कटुः
 क्षुत्तः । तिक्तः स्वयं कासहृन्ना कामलाञ्ज-
 पित्तघ्ना । विषयता-ञ्जर-वास कफ-सिद्ध-अथापहः ।
 कुष्ठाहृदि-हृदा-वान्ति-नाशकः परिकीर्तितः ॥”
 वैद्यकम् । “वासकस्य च पुष्पाणि वद्रसेनस

चव हि । कट्टपाकानि तिक्रानि वासचयहराणि च ॥” राज.३५.।

वासगृहम् । स्त्री । मध्यमवने । अम. । वास-
भवने ।

वासतः । पुं । गर्भे । श.र.।

वासतेयो । स्त्री । राश्याम् । विका.।

वासनम् । स्त्री । धूपने । वज्र । ने.।

वासनाह्वयः । पुं । नामवह्नीलतायाम् । वै.निघ.।

वासनी । स्त्री । वसादनौलतायाम् । रा.नि.४.३।

वासन्तः । पुं । ऋणमुद्धे । प.सु.। रा.नि.४.
१६ । मुद्धे । अर्थ.। विका.। कौकिलि । रा.नि.४.
१६ । विलसुपे । रा.नि.४.१० । पिभीतकहवे ।

रा.नि.४.११ । जातीपुष्पहवे । काके । उट्टे ।

मलयसमीरे । विका.। मदनहवे । श.मा.।

स्त्री । सिन्दूरे । वै.निघ.।

वासन्तो । स्त्री । खनामख्यातपुष्पहवे, नवमल्लि-
कायाम् । वागन्तोङ्गनेत्र ग्रीह । वेणुङ्गनेत्र

ग्रीह । हिं वसन्तीनेवारि । सं विरवन्ति । कं

विरवन्तिगे । तत्पर्यायाः,—प्रघसन्ती वसन्तजा

माधवी सदाजातिः शीतसदा मधुवहुला वसन्तदूती

नैपाली समला नवमालिका नवमल्लिका । गुण्याः—

शीता चया सुरभिः अमन्नी च । रा.नि.४.१३ ।

शीतला लघु विका विदीपनी च । मा.।

माधवीलतायाम् । प.सु.। रा.नि.४.१० । वृधि-

कायाम् । ऊहे । प.सु.। जातीहवे । कौड्ये

गणिकारिकेति प्रसिद्धे हवे । पाटलायाम् ।

पांशुल ग्रीह । रा.नि.४.१० । कौकिलायाम् ।

दन्तीपुष्पे । रा.नि.४.२३ ।

वासपुष्या । स्त्री । चन्द्रशरे । मा.।

वासयोगः । पुं । चूर्णे । आशैत्र । अम.।

वासरः । पुं । दिवसे । अम.।

वासवः । पुं । ऋणमुद्धे । वै.निघ.।

वासा । स्त्री । खनामख्यातविक्रमाकहवे ।

वाग्नकङ्गनेत्र ग्रीह, मधुवाग्नक । वागन्तो ।

रा.नि.४.४ । वा.सु.१५५. दूर्वादी । “दूर्वानन्ता-

दिव्वासात्मगताः ।” घ.द.पि.ज्ज.धि. दुरासभादिः ।

“भूमिस्ववासाकटुरीद्विषीनाम् ।”

वासाकुष्माण्डखण्डः । पुं । रक्तपिचकासि

शोषधम् । पाठः—“पञ्चाशच्च पलं याद्यं कुमा-

प्यात् प्रथमाश्रयात् । याद्यं पञ्चशतं खलं वासा-

कायादके पचेत् । सुता धात्री शुभा भार्गो विसु-

गन्धेय कार्पिकेः । ऐलेयविश्वधन्याकनरिच्य पला-

शिवैः । पिपलीकङ्कवचैव मधुमानीं प्रदापयेत् ॥”

काशार्थ—वाग्नकङ्गान ७४प. खल ७४ म. पं.

१७ म. कुशाङ्कङ्क ६० पं. घृत १७ पं.।

अङ्कप—मूला, आमला, वंशलोचन, वामुन-

हाति, गुडुङ्क, तेजपत्र, एलाईच अत्रोक्त

२ तो. एनवानुक, उठ, धने एवः मरिच

अत्रोक्त ४ तो. पिपुलार्ण ७२ तो.

नीतल हहेले मधु १ मं.।

वासावासिका । स्त्री । वासकहवे ।

वासास्रवा । स्त्री । ऋसमूर्त्त्यायाम् । वै.निघ.।

वासिः । पुं । कुठारमेदि । वाईव । उषा.।

वासिका । स्त्री । वासकहवे । श.र.।

वासिकारम् । स्त्री । श्वश्रुत्वमांसि ।

वासिनौ । स्त्री । मुक्तभिक्ष्याम् । श.च.।

वासिष्टम् । स्त्री । वधिरै । इ.च.।

वासिष्टलेहः । पुं । कासाधिकारे शोषधम् ।

अत्र दशमूलादिचूरकान् प्र. १ प.। - हरीतकी

११००शतं ववः १६ म. वारि १२८ प. श. १६

म. पुरातनगुडः ११० म. तेलं ४ म. घृतं ४

म. आमलकीकायः ४ म. पाकसिद्धौ मधु २

म. पिपलीचूर्णं ४ प. त्रिजातकं प्र. १ म. कलसे

पुरघिला मांसं स्थापयेत् । दशमूलादि प्र. १ प.।

हरीतकी ११००, वव १७ मं. खल १२४ मं.

पं. १७ मं. पुरातन गुड १२१० मं. तैल ४

मं. घृत ४ मं. आमलात्रय ४ मं.। पाकसिद्धे

मधु २ मं. पिपुलार्ण ४ पं. जिजातक

अत्रोक्त ७ पं. कलसे त्रिग्रा धाश्रुश्रिते

१ वाग्न वाधिवे । वा.चि.३५.।

वासिष्टो । स्त्री । वधिरजतवैद्यके ।

वासी । स्त्री । वचण्यां । त्रेन्ना, विगर्काप ।

वै.निघ.। विका.।

वासुकी । स्त्री । विलहवे । वै.निघ.।

वासुदेवप्रियङ्करौ । स्त्री । शतावर्थां । शत-

मूली । रा.नि.४.४ ।

वासुदेवी । स्त्री । शतमूल्याम् । रा.नि.४.४ ।

वास्तिका । स्त्री । वनमेधिकायाम् । वै.निघ.।

वास्तु । स्त्री । वास्तुकशाके । रा.नि.४.० ।

वास्तुकम् । पुं. स्त्री । (Chenopodium album.) खनामख्यातपत्रशाकहृत् । देवद्वारा वा देवद्वारांशु । सं चकवत् । कं चक्रवत् । तन्-पर्यायाः,—पांशुपत्रं शाकवीरः शाकरानः शाक-त्रेहं कद्देलः घनाघनः वास्तु वास्तुकं वास्तुकशाकं वस्तुकं हिलमोचिका राजशाकः चक्रवर्त्तो चार-पत्रः शाकराट्ट यवशाकं । “प्रायशो यवमध्ये स्यात् यवशाकमतः घृतम् ।” तद्य ऋष्यहृत्पत्रमेदेन द्विविधं । भा.पू.१४. शा.व. । अथ रसः पाके लघुः । प्रभावय कृमिनाशिलं मेधाप्रियलकरत्वच । सचारमिदं कृमिघ्नं मेघं रुष्यं अग्निमलवर्द्धनच । च.द.ट.ग. । गुणाः—सधुरं शीतं चारम् रूपादनं विदोपन्नं रोचनं व्वरन्तम् अशौर्नं मलमूतगृह्ण-कच । रा.नि.व.७ । “वास्तुकं सधुरं ह्ययं वास-पित्तार्शसां पिप्तम् ।” अमि, १६५. । “कटु-त्रिपाके कृमिघ्ना मेधाप्रियलवर्द्धनः । सचारः सर्व-दोषघ्नः वास्तुकी रोचकः सरः ४” सु.स.७६५. । “तदेव तु हृत्पत्रं २मे स्यात् गौरवास्तुकं ।” भा. । जीवशाके । पुनर्नवायाम् । वै.निघ. ।

वास्तुकशाकटम् । स्त्री । वास्तुकशाकचेष्टे । रा.नि.व.२ ।

वास्तुकाकारा । स्त्री । पट्टशाके । आंटेशांरु । वै.निघ. ।

वास्तुकालिङ्गः । पुं । तरन्मुञ्जलतायाम् । उन्नमृष । प.सु. ।

वास्तुकी । स्त्री । चित्तोग्राके । रा.नि.व.७ । वास्तुके । वै.निघ. ।

वास्तुपरिम्यहः । पुं । सर्वथाः स्थानघृष्टे । आग्रठन न७३, हृग न७३ । च.ए.१०५. ।

वास्तुपुष्पा । स्त्री । चन्द्रगरे । भा. ।

वास्तुर्जा । स्त्री । स्फोटपिष्टकाधिठानवेदना-याम् । टोङ्ग । भा.स.४४. । [व० ।

वास्तुवस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशाके । रा.नि. ।

वास्तुकम् । वास्तुकशाके । रा.नि.व.७ ।

वास्तुकी । स्त्री । श्वेतचिल्लीशाके । रा.नि.व.७ ।

वास्वः । पुं । खोई । उभाषि । कथित् । (स्त्री ।) नैवमली ।

वास्वसेकः । पुं । रोदने । भा.स.४४.नासारीगे ।

वास्वस्वेदः । पुं । गुणो खेदिनिमेदे । वातघरे

काये कृमिं पूरयित्वा सूसो निखन्व तदुपरि शय्यां कृत्वा वायुक्षेदी वासः । र.स.२. ।

वास्येयः । पुं । नागकेशरहृत् । र.भा. ।

वाहः । पुं । घोटके । अम. । च.द. कामाग्नि-सन्दीपने । उष्ट्रे । गह्वं मे । परिमाणभेदे । “द्वीपा-भ्याच संपंक्तौ चतुःपट्टिशरावकः । सर्पाभ्याश्च भवे-द्द्वीपी वाहीगोपी च सा षट्वा ॥” भा. । पायली-परिमाणे । वाही । मे. । शीवास्तुयवीरन्भागे । जय.द.२५. ।

वाहद्विपन् । पुं । सदिधे । प.सु. ।

वाहश्चेष्टः । पुं । घोटके । रा.नि.व.१८ ।

वाहसः । पुं । सुनिपणकशाके । उष्ट्रिनि शांरु । मे. । See सुनिपणकः ।

वाहा । स्त्री । वाही । रा.नि.व.१८ ।

वाहित्यम् । स्त्री । करिगण्डाधोभागे । अम. ।

वाह्वारः । पुं । शोभान्तकहृत् । रा.नि.व.११ ।

वाह्वको । स्त्री । अग्निप्रकृतिवीटभेदे । सु. कल्प. ८५. । [वि.३५. ।

वाह्वद्वृत्तिः । पुं । रसस्य संस्कारविशेषे । र.स. ।

वाह्वायामः । पुं । धनुस्तथाप्य वातव्याधिभेदे । लक्षणे—“वाह्वसायुप्रदानस्यो वाह्वायामं करोति च । तमसाद्यं गुधाः प्राहुर्वचःकथ्य रुमञ्जनम् ।” सु.नि.१५. ।

वाह्वेन्द्रियम् । स्त्री । वह्निरिन्द्रिये चक्षुरादौ ।

वाह्वेन्द्रिकम् । कृदुमे । रा.नि.व.१२ । वै.निघ.कृमि.चि.सुवसिं कचूर्णे । हृदुनि । रा.नि. व.६ । भा. । सौतीऽज्ञने प.सु. । (स्त्री, वा ।) मन्वाच्याम् ।

विः । पुं । पचिषि ।

विकम् । स्त्री । सद्यःप्रसूताया गोः वीरे । शीङ्गला-र्द्ध । श.च. ।

विकङ्कः । पुं । विकङ्कहृत् । वै.निघ. ।

विकङ्कटः । पुं । गोधरचूपे । श.भा. ।

विकङ्कतः । पुं । (Flacourtia Ramont- chi. Var sapida.) सुवाहने । वैशेष्ठि गौह । दा. पिं कंटाह, वज्र । सं गुलघोष्ये । कं हल-सानिका । तं कानवैयुचेष्टु । उत्. बद्धचकुडि । पञ्च. ऊकोया । सत्पथ्यायाः,—वैकङ्कतः हतिङ्कः कण्टकारी शुम्बावः शुनाहुमः शुवाहचः किडिरी

नुग्दाय नुवाचः कष्टपत्रः कष्टपादः खाटु-
कष्टकः शत्रिणः व्याघ्रपातुं ननुपर्णां वृक्षकः गोप-
घोष्या नृदुफलः दन्काटः यज्ञीयव्रजपादपः
पिन्डारः हिमकः पूतः किटिणी। गुप्ताः—चक्रः
सधुरः सधुरपाकः लघुः दोषनः पावनः कानला-
सन्नः पिच्छय। रा.नि.व.८। “विकटतफलं पक्कं
सधुरं चर्कदीपगुणम्।” भा.।

विकङ्कता। स्त्री। अतिबलायास्। रा.नि.व.४।

विकचा। स्त्री। नद्यायावपिकायाम्। शीघ्रि-
भृष्टी। रा.नि.व.५।

विकटः। पुं। साङ्गवृक्षश्चे। रा.नि.व.६।
मीमलतायाम्। वै.नि.व.। विम्कोटके। श.र.।

विकटविषयः। पुं। सम्वरस्ये। वै.नि.व.।

विकटनृङ्गः। पुं। सम्वरस्ये। वै.नि.व.।

विकण्टकः। पुं। यवादि। छद्मकडा। जटा।
विकटतहचसट्टमम्भनामस्यातहवे। तत्पध्याः—
सदुफलः शत्रिणः गोकण्टकः खाटुकण्टकः काक-
नागः व्याघ्रपादः घनट्टनः घनफलः गञ्जाफलः
भेषकानितोद्भवः सुदिरफलः प्राहयः हास्यफलः
सन्निवकलः। गुप्ताः—कपायः कटुः उष्णः रुच्यः
दोषनः कफघ्नः वज्ररज्जुकच। रा.नि.व.११।

विकारः। पुं। रोगे। श.च.।

विकारणो। स्त्री। तिन्दुकहवे। उर्ध्वशाह।

विकारणकः। पुं। शत्रिपर्षमेदे। उजाज्ञा।

विकारणरोमा (न)। पुं। शत्रिपर्षमेदे। उजाज्ञा।

विकारणसंज्ञः। पुं। शत्रिपर्षमेदे। उजाज्ञा।

विकर्त्तनः। पुं। चर्कहवे। आकन्त ग्राह।

विकर्त्तिका। स्त्री। हृदयस्तावत् च्छेदनके इव
रुमिर्दये। वा.चि.६थ.।

विकर्षणम्। स्त्री। विकृष्टाकर्षणे। नांसादि-
प्रतिघटयत्यस्य नोषणे। सु.स.०थ.।

विकलपाणिकाः। वि। विकृष्टवृत्ते। शठ-
लायां। इला.।

विकलाङ्गः। वि। पटुकाये।

विकल्पः। पुं। सन्मादेरौपाधिकमेदे। “दोषापां
समवेतानां विकल्पोऽशांशकल्पना।” भा. पञ्चनि.।
इदमेति विकल्पः। यथा रसौदनः सद्यता यवा-
पूर्वा। सु.स.६थ.।

विकषा (सा)। स्त्री। सन्निठायाम्। प.सु.।

भैष.हृत्सुखदिरदटी। सांसरोद्विषाम्। रा.नि.
व.१२। भैष. वातरक्तचि.। च.द.वा.व्या. एकादि-
तैले। रक्तपुनर्नवायाम्। वै.नि.व.। [व.५।

विकस्वरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। रा.नि.

विकारः। पुं। व्याधौ। रा.नि.व.२०। विहते
रोगे। विकारः। प्रकृतेरन्यथाभावे। अन.। घातु-
वैषम्ये। च.सु.१थ.।

विकालः। पुं। सायाह्ने। वैदकान्। श.र.।

विकालिका। स्त्री। मानरन्नायाम्। उर्वी,
षष्ठी। विकारः।

विकाशि। स्त्री। तद्गुणविशिष्ट-द्रव्यमेदे।
“सन्निवन्मानु शिथिलान् यत् करोति विकशि
यत्। विशीथोऽगय घातुभी यथा क्रमुक-
कोटवी॥” भा.।

विकिरः। पुं। पक्षिपि। अन.। हृत्सुखपे
विकारः। सु.स.४थ.। लज्ज—“नयादिगिकटे
भूमियां भवेदादुकामयी। उदायते ततो यत्
तज्जलं विकिरं विदुः॥” अलङ्कार-शौतलं स्वकं
निर्दोषं लघु खाटु पिच्छं चारख। स्त्री। चरखे।
भा.। सु.नि.३थ.।

विकीरणः। पुं। रत्नाके। प.सु.। स्त्री। विवेपये।

विकीर्ण(क)म् (का)। स्त्री, स्त्री। शत्रिपर्ष-
मेदे। वै.नि.व.। विचिन्ते।

विकीर्णफलः (काः)। पुं। रत्नाके। वै.नि.व.।

विकीर्णरोम (ने)। स्त्री। स्त्रीव्यके। शीठि-
विकीर्णसंज्ञम् } शला। रा.नि.व.१२।

विकुम्भः। पुं। कनकहवे। रस.कौ.ज्वरारिरणे।

विकूपिका। स्त्री। नासिकायाम्। इ.च.।

विकूप्येनम्। स्त्री। सडोषने। वा.उ.१थ.।

विकृतः। वि। रोगिणि। रा.नि.व.२०।
असंक्रते। मे.। स्त्री। विकारे। [इ.च.।

विकृतिः। स्त्री। विकारे। रोगे। डिम्बे।

विकृष्टकालः। पुं। दूरकृतिनि समये।

विकृशिका। स्त्री। वर्णां। प्रवृत्ते। सु.स.
१थ.।

विक्रमः। पादे। रा.नि.व.१८।

विक्रमौ (रन्)। पुं। सिंहे। रा.नि.व.१८।

विघ्नान्तम् । स्त्री । वैशालमणौ । रा.नि.व.११ ।
 पुं । सिंहे । रा.नि.व.१८ ।
 विघ्नान्ता । स्त्री । वखादनीलतायाम् । रा.नि.
 व.२ । अशिमन्वहवे । वै.निघ. । लयत्या । रा.
 नि.व.४ । सूयिककण्ठ्याम् । वराहकान्ताया । च.
 द.व.४ । लुङ्गुङ्गि । अपराशितायाम् । संस-
 पादोलतायाम् । रक्तजञ्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ ।
 विघ्निया । स्त्री । विकारे । अम. ।
 विघ्नवः । चि । जडे । विहले । अम. ।
 विघ्नोदः । पुं । आर्द्रतायाम् । भा. नासारीगे ।
 विखः (खुः) (ख्यः) । त्रि । अमासिके ।
 शैशा । इ.च. ।
 विखः (खुः) । त्रि । अमासिके । नाकुटाटे ।
 इ.च. । अ.र. ।
 विगतसूतिका । स्त्री । पुनरात्तवदशनवय्यन्तं
 प्रथ्याम् । सु.आ.१०७. ।
 विगतार्त्तना । स्त्री । निहतरजस्तायाम् । अ.र. ।
 विगतम्ब(न्वि)कः । पुं । इन्द्रदीहचे । रा.नि.
 व.५. ।
 विगम्बिका । स्त्री । पशुषाया । अजगन्धायाम् ।
 रा.नि.व.४ ।
 विगिरः । पुं । विक्किरपथिमेदे । अकं.र.चि.
 ४४.अवकी ।
 विग्रः । वि । अमासिके । शैशा । इ.च. ।
 विग्रहः । पुं । शरीरे । रा.नि.व.१८ । विभाने ।
 भाग । वै. ।
 विग्रहावरम् । स्त्री । इहे । अ.प. ।
 विघट्टम् । स्त्री । वङ्गे । वै.निघ. ।
 विघट्टिकाकन्दः । पुं । गुदकन्दरीगे ।
 विघट्टा (गिट्टा) । स्त्री । गुलकन्दे ।
 रा.नि.व.० ।
 विघसम् । स्त्री । भोगने । रा.नि.व.२० ।
 विकथके । पुं । भोगश्रेषे । अम. ।
 विघ्नः । पुं । अन्नकारणे । उपद्रवाक्षौ ।
 विघ्नप्रियम् । स्त्री । यवहतयवान्तायाम् । यद्वत्र
 याडे । म.सु. ।
 विघ्नेशवाहनः । पुं । महाभूयिके । रा.नि.
 व.१८ ।

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री । अयद्वन्तायाम् ।
 रा.नि.व.८ ।
 विघ्नः । पुं । खरे । विका. ।
 विचक्षिलः । पुं । दमनकहचे । भा.म.२४.
 मेद. चि. । मल्लिकाहचे । अ.निघ. ।
 विचखिङ्का । स्त्री । रक्तकरवीरहचे । वै.निघ. ।
 विचक्षिका । स्त्री । सूक्ष्मोदके । रा.नि.व.२० ।
 लुङ्गुङ्गमेदे । शैशा, लूङ्गुङ्गि । यल्लक्षपम्—
 राज्याऽतिवाण्डुसिंदमः सुखा भयनि गावेमु
 विचक्षिकायाम् । सु.नि.५.प.११ ।
 विचक्षणा । स्त्री । नागदस्याम् । शांति-
 उड्डा । रा.नि.व.५ ।
 विचक्षुः । वि । विमनसि । विका. ।
 विचित्रः (कः) । पुं । अशोकहचे । रा.नि.
 व.२० । तिलकाहचे । वै.निघ. । भूर्जहचे । रा.
 नि.व.८ ।
 विचित्रकवुरा (वर्णा) । स्त्री । सविष-
 जशोकायाम् । सु.प.११५. ।
 विचित्रा । स्त्री । सगैर्वादेके । श्राधवाकौडू ।
 रा.नि.व.८ ।
 विचित्राङ्गः । पुं । मयूरे । अ.र. । व्यात्रे ।
 अ.च. ।
 विचित्रान्नम् । स्त्री । शिचरिकायाम् । शिष्टूङ्गि ।
 विचिलकः । पुं । प्राणहरकोटमेदे । सु.कल्प.
 ८५. ।
 विचूर्णनम् । स्त्री । अयधूलने । भा.म.४४. ।
 विचेष्टनम् । स्त्री । विद्वच्चैतायाम्, यल्लविय-
 हादौ । निदा. ।
 विच्छत्रकः । पुं । सुनिपणकशाके । अ.र. ।
 विच्छर्दिवा । स्त्री । वमने । रा.नि.व.२० ।
 विच्छलः । पुं । वेतसलतायाम् । र.मा. ।
 विच्छायः । पुं । मणौ ।
 विच्छित्तिः । पुं । कषाये । विका. ।
 विच्छिनः । पुं । बालरीगे । स्त्री । कृतायव-
 गादे स्यात्रणे । वा.उ.१.१५. ।
 विजननम् । स्त्री । उत्पत्तौ । प्रसवे ।
 विजपिलम् । स्त्री । पडे । उषा. ।

विजयचर्चास्मृ । क्ली० अर्णसि औपधम् ।
खिरुट्टे, खिरुणां, खिरुध, वठ, खिरु, आरुनादि,
यवकार, हरिप्रता, पाकहरिप्रता, छहे, छिराता,
हेल्लयव, छिडात्र गूण, वेण्डेना, उन्फा, पंफ-
वावण, मिश्रुणगूण, वेणुछुं टे उ यमानो नमडागं ।
च.६ ।

विजयन्तो । स्त्री । ब्राह्मीनुपे । वै.निघ. ।

विजया । स्त्री । न्यावरविधान्तगतं सूक्तनिघे ।
सु.कथ्यरथ. । शिफालिकायास् । रा.नि.व.४० । हरी
तकीभेदे । “अलाभुवन्ता विजया । यवानामपि
जातानां प्रधाना विजया स्मृता । सुखप्रयोगा
सुखमा सर्वं रोगेषु शस्यते ।” भा.म.भ. रा.नि.
व.११ । सा विन्यागिदिवा । वा.चि.३५ । जयत्यां ।
रा.नि.व.४ आगन्दमेरवीवद्याम् । दन्तीहवे । वै.
निघ. । निर्गुण्ड्याम् । वचाशाम् । अतवचाशाम् ।
रा.नि.व.६ । नीलौहवे । यलाशाम् । प.सु. ।
शमीभेदे । सञ्जिष्टायान् । नीलदूर्वायां । रा.नि.
व.८ । अग्निमन्त्रे । रा.नि.व.९ । भङ्गायां । छिं
भाङ्, सिद्धि । तत्पर्यायाः,—सत्कृष्णारिः
तैलौक्य-विजया भङ्गा दन्दाशनं जया अजया
विजया बीरपया गङ्गा चपला आनन्दा हर्षिणी
सागुलानी मादिनी । श.च. । तद्गुणाः—कटुः
कषाया तथा तिक्ता मात रुफतो रसादिषु वात्-
प्रदा बन्धा मेधाकारिणी सुष्ठु दीपनी च । रा.
नि.व.६ ।

विजयावन्धः । पुं । अपराजितावन्धने । यथा—
“साय कालेऽ भिसन्धैव विजयाम् प्राप्तवद्वरेत् ।
यद्वा शिरसि तन्मूलं भूतज्वरहरं परम् ॥” दे.
निघ. ।

विजयावहः । पु । सपंपे । वै.निघ. ।

विजायनो । स्त्री । नवमह्लिकायाम् । वै.निघ. ।

विजला । स्त्री । चञ्चुचुपे । रा.नि.व.४ ।

विजिलम् । क्ली० दाघप्रकारे । इषस्तरसस्यध
नादो । अम. । “पाकहरपरसासक्तो व्यञ्जने तु भवे-
त्तयम् । तैलपाकसुसंस्कारे प्रायस्त्वनपसक्तम् ।
पिच्छलं दासणीकच विजिलं विजिलञ्च तत् ॥”
श.र. ।

विजिविलम् । क्ली० विजिलं । अ.टी रा. । श.र. ।

विजुलः । पु । ग्राभलाकन्दे । रा.नि.व.७ ।

विजृम्भणम् । क्ली० जृम्भणे । शशेडोणां ।

विजृम्भितम् । क्ली० चेष्टायास् । से. ।

विज्ज(ज्जि)लम् । क्ली० विजिले । अमं. ।

विज्जलः । पुं । वाद्यासके । वेणुछुं । वै.निघ. ।

विज्जलम् (ला) । क्ली०, स्त्री । गुडलक्षि ।

रा.नि.व.६ । वि । पिच्छिले । च.वि.८८ ।

विज्जलि(ज्जि)का । स्त्री । जन्तुकायतायाम् ।

रा.नि.व.६ ।

विज्जलुक्षिः । क्ली० कटामांस्याम् । श.प. ।

विज्जानतेलगर्भः । पुं । अङ्गीलहचे । रा.नि.

व.९ । देवदादहचे ।

विज्जामरम् । क्ली० चक्षुपः शुकचेवे । कथित् ।

विटः । पु । खदिरे । मृदिके । वै.निघ. ।

खवणभेदे । विट्टे खवण । से. । मागरहहचे ।

श.मा. ।

विटकाः । पुं । विस्कोटके ।

विटपः । पुं । पल्लवे । हचे । आदित्यपचे । रा.नि.

व.४ । क्ली० यन्नामकसकृष्णिसीणि । तस्य च

स्थानं वंचणहणपणयोर्ऋभागः । सु.शा.६८ ।

विटपो (न) । पुं । वटहचे । रा.नि.व.११ ।

हचे । अम. ।

विटप्रियः । पुं । सुहरहचे । शुकभ्रांशुकूलान्

ग्रीह । रा.नि.व.११ ।

विटभाच्चिकः । पु । धाधुभाच्चिके । अर्ध-

गार्शिके । दे.च. ।

विटलवणम् । क्ली० विडलवणे । विट्टेनून् ।

रा.नि.व.६ ।

विटवत्तभा । स्त्री । पाटकोहचे । रा.नि.व.१० ।

विटिः । स्त्री । पीतचन्दने । श.मा. ।

विट् (ड) । स्त्री । विष्टायाम् । रा.नि.व.१८ ।

कारान् ।

विट्कता । स्त्री । विष्टायाम् । सा.च.नि. ।

विट्खदिरः । पुं । अरिमेदखदिरहचे, विष्टा-

गन्धखदरे । उःप्रवादीनां । तत्पर्यायाः,—विटः

अरिमेदः हरिमेदः अरिमेदः दरिमेदः क्रिमिश्राववः

ससद्गुणः कालकृन्धः । गुणाः—कटुः चण्डः तिक्तः

रक्तान्णदीपहरः कण्डूविषविसर्पघ्नः क्षरकृच्छोन्मा-

हरय । रा.नि.व.८ । अघिच, —“अरिमेदः कषा-

यीणीसुखदन्तगदासजित् ॥” भा. ।

वतस्ता । स्त्री । भारतीय-नदीविशेषे । वितस्ता
काश्मीरे प्रविष्टा । तञ्जलगुणाः—स्वादु विदो
यत्र लवु प्रक्षालुप्रदं तापहरं जाशहरं पयश्च ।
रा.नि.व.१४ ।

वितस्त्रिः । स्त्री । कनिष्ठिकाङ्गुष्ठयुतकारविद्यारि ।
१२ अयूनि । रा.नि.व.१८ ।

वितानः (वन्धः) । पुं । शिरोत्रणस्य बन्धन-
मेदौ । “त्रयो वितानसंज्ञसु वितानाकार-
संयुतः ।” इति लक्षणे । सु.स.१८८ ।

वितानकम् । स्त्री । धान्यके । शनिश्रां । प.सु. ।
पुं । माह्वचे । रा.नि.व.२२ ।

वितानमूलकम् । स्त्री । कीदृशदेशप्रसिद्धे
वीरणमूले । वेणीश्र मूल । रा.नि.व.८ ।

वितुन्नम् । स्त्री । सुनिषण्णके । शुशुनि शीरु ।
अम. । शैवालौ । नि. ।

वितुन्नकम् । स्त्री । धान्ये । धने' । रा.नि.ग.
६ । म.द.व.२ । तुत्यके । वैश्वसं सुसके । वितुन्नक-
नामो ह्यस्य स्वसु सुसकाकृतिः । कीसची नोया
युद्धसमी इति च ख्यातम् । टैकरवर्धभूता, के.उटे-
भूता । मा. । पुं । आसलकीहचे । अम. । स्त्री
(का) । भूम्यासलक्याम् । ऊँहे आननां । वै.
निघ. ।

वितुन्नभूता । स्त्री । भूम्यासलक्याम् । ऊँहे-
आननां । वै.निघ. ।

वितुन्ना (त्रिका) । स्त्री । भूम्यासलक्याम् ।
ऊँहे-आननां । रा.नि.व.५ ।

वित्नासम् । स्त्री । हिङ्गुले ।

वित्सनः । पुं । हृषमे । अ.च. ।

विथ्या । स्त्री । गोलिङ्गायाम् । गोविश्रां शीरु ।
अ.च. ।

विदंशः । पुं । व्यञ्जने । ङाटि । रा.नि.व.२० ।

विदः । पुं । तिलकहस्ते । वै.निघ. ।

विदग्धम् । स्त्री । लघुरोहिषहरे । वै.निघ. ।
(वि) अक्षपाने ।

विदग्धाजोर्णम् । स्त्री । दग्धाजोर्णमेदौ । See
अभिमान्दम् ।

विदग्धास्तदृष्टिः । स्त्री । दृष्टिगतरीगमेदौ ।
लक्षणं—“भ्रममन्वाशमादोः मानं यो दृष्टि-

राचिता । सक्षेदकण्टकसुखा विदग्धान्तेन सा
अता ” वा.उ.१२५ ।

विदन्ता । स्त्री । वराटकमेदौ । रा.नि.व.१३ ।

विदरम् । स्त्री । विदमारके । र्णिग्ननगा ।
अ.च. । पुं । स्त्रीटने । ऋषि । ऋषि । अम. ।

विदरणम् । स्त्री । विदग्धो । रा.नि.व.२० ।

विदभं । पुं । दन्तमूलगतरीगे । लक्षणं—
“दृष्टं पु दन्तमांसिपु संरभो जायते महान् । यस्मि-
न् यलन्ति दन्ताय स विदभोऽभिघातगः ॥” वा.उ.
२१ च. ।

विदलम् । स्त्री । विदले । मालि । दाङ्गि-
वीजे । जालिग्रेत्र मानो । अम. भ. खिन्नसंघे ।
पुं । रक्तकाञ्चने । अ.च. । पिष्टके । पिष्टो । अ.
च. । स्त्री (ला) । विहति । तेउडो । रा.नि.
व.६ । सातलायाम् । रा.नि.व.४ ।

विदलान्नम् । स्त्री । दाह्याम् । मालि । यथा
—“यथगीघ्नमपणका मामी सुदादधी तथा ।
मक्रुष्कः कुलन्त्य ससुरस्त्रिपुटसया । निषावरकः
कलापय विदलान्नं प्रकौशितम् ॥ अवि. १५५ ।
गुणाः—सखपयामि संस्थाः ।

विदलितम् । स्त्री । मञ्जरकपरिप्लुतसद्योत्रणे ।
वा.उ.२६८ ।

विदारकम् । स्त्री । बज्जारे । रा.नि.व.६ ।
कुलमध्यस्थतरामिलादौ । अम. ।

विदारणः । पुं । कर्णिकारहचे । अ.च. । खर्परे ।
शीपत्र । वै.निघ. । स्त्री । वायुवायत्रणवेदमा-
विशेषे । सु.स.२२५ । वि । विदोषंकरणे ।

विटारिका । स्त्री । शालपण्याम् । शाल-
पाणि । प.सु. । गाभारीहचे । वै.निघ. । प्रसेध-
पिष्टकाविशेषे । लक्षणं—“विटारोक्तन्दवदृ हता
कठिना च विटारिका ।” सु.नि.६५ । सुटरीग-
दिशेषे । लक्षणं यथा—“विटारोक्तन्दवदृहता कचा-
यङ्गसन्धिषु । रक्ता विटारिका विद्यात् सर्वज्ञां
सर्वज्ञसन्धिषु ॥” सु.नि.१३५ । कर्णरीगभेदे ।
“.....सन्निपाताविटारिका । सर्वथः सखजः
सख्यः अययुः स लपेक्षितः । कट्टेलनिभं पक्कः
सवेत् कृच्छं य रीक्षति । सद्योचयति दृष्टा च
सा भुवं कर्णशकुलीम् ॥” वा.उ.१०५ ।

विटारि(रौ)गन्धा । स्त्री । शालपण्याम् ।

भाषणानि। स.पृ.१८८। तिलगुग्गुाम्। उि-
नापे। चदम्। क्विपि सुकुमारकुमारके पुने।
च.पृ. ४५।

विद्यारिगन्धादिमणः। पुं। विद्यारिगन्धा-
प्रभातम् ट्रयममृष्य। तद यथा.—विद्यारिगन्धा
विद्यारो सद्युत्तमा विद्युदेवा चट्टया पृथक्पथो
प्रतावरो सारिमा लनसर्पिषा श्लोकयमको
महामसा सुदसदा ३४थो पृथग्देवत्तु इम ट
रविकाण्डपथो चेति। तदुपस्थाः.—विद्यार
गन्धादिगंध मणः विद्याविद्यावहः। श्लोक-गुग्गु-
मूर्द्धोई दामाशुविद्यामणः ॥

विद्यारिण्यो। स्त्री। माधारीरयं। रा.नि.व.४
विद्यारी। स्त्री। नयरोरुमेडे। लदर्थं यथा—
“विद्यारोत्तमं प्रयत्नं सरतससादेव सुनिविधी-
नात्। विपत्तु विद्यावदमे विद्यारी वाप्यं निजेवात्
न तु येन जैव ॥” सु.नि.११५। “उत्तरोरु-
मेदे। कैकरिद्विगी। लवद—“विद्यारोत्त-
कठिना विद्यारो उत्तरवृत्तः” वा.पृ.११५।

(Ipomoea digitata. Syn. Pancula-
ta.) महाकण्डुमाकीवश्ये। कू हेरुमडा। पि
विद्यावहन्, चौरविद्यारो कठो च। च मल्लुदेव
ते महाप्रसक्तिम। सु.पृ. ३४८५। चम्-
भूमिकोदणः। सत्पत्नीयाः,—चौरवहा इत्यन्ता
मोद्या विद्यारिणा व्यादुकन्दा प्रिता सुहा प्रया
त्रिका इत्यन्ता प्रयवदेतो इत्यन्तिका चौर-
विद्यारो विद्यायो भूकन्यायो मादुलता मञ्जिटा
चारिषत्तमा चन्द्रका चौरवहा प्रयन्तिना। सु.पृ. ३४८५
—मयुरा शीता मुरः विद्या रत्नवमयो ककरो
दन्दा दार्थवदेनी च। रा.नि.व.०। काहना
कारो योचितकृपुमः। स च विधा दीर्घकन्तो वद
चौरः, इतिवादी महाचौरय। स.पृ. ३४८५।
क.वि.८५। सुभर्मन्वायाम्। वाराणाकन्ते। चर
काको-शाम्। वे निघ.। विद्यायोत्तमद यथा—
पथाङ्गलदिकालाहोरेवप्रयवदपूर्वीकट्टु करो
श्लेषकलवपमृष्यनापिषायाकाक वगैः। सु.पृ. ३४८५
—इया इ इवः वातविमदा मोपदु-वाडमर्दि
यासकानहरय। याम् १३५। [रा.नि.व.०।

विद्यारोकन्दः। पुं। विद्यायो। कू हेरुमडा।
विद्यारोहयम्। पुं। कृष्णात्मनिदुष्पाठयो।
दुर्मडा अ कू हेरुमडा। चंनिघ चर्कण. विद-
गन्धाम्।

विद्यारः। पुं। कृष्णसि। दैःदवागि। विद्या।
विद्यारहः। पुं। विद्यारोरोमे, विद्यारहज्यादा-
याम, ऊरुपादादिदाद। भा.।

विद्यारहवा। वि। दापुनकं।

विद्यारि। वि। अतिदाःकम दम्भुनि। तस्य
मलय—विद्यारि इत्य इत्यन्तु कथांनधा
कथाम्। उद दाप्य अन्येण पाके मय्यत त्रि-
राग ॥” र.ग।

विद्यारवृक्षः। पुं। अतिदाःकम विद्या। इति-
धान व इत्यन्तु। प्र.च.।

विद्युः (दू)। पुं। कृष्णकण्ठावकाये। च-
टो। चपय कर्णध. चट्टु ल भागे। क.ट. १५५।

विद्युताः। पुं। येनसमय वाम। कर्णसह। प-
म। प.प. १४५। गन्धन। र.गाम।

विद्युत्ता। स्त्री। मातामायाम्। रा.नि.व.४।
विद्युत्तरे अश्वत्थना विद्युत्तायासु सूत्रया
च्योता चन्द्राधिकारे।

विद्युत्तजम्। स्त्री। वेदुदेमयो। रा.नि.व.११।

विद्युत्तरत्नम्। स्त्री। वेदुदेमयो।

विद्युः। पुं। संप्रदायः। स्त्री। मयोत्तमजिणे।
लवद—“विद्यात्मकान्वितया यदहं त्वाभया-
दिमा। उगणि मर्तं वा तदिहमिति निर्दि-
शं ॥” र.पि.१५५।

विद्युत्कर्णाः। पुं। चर्चिकर्णायाम्। आदुनादि।
भ विदवकीय।

विद्युत्कर्णा (कर्णिका, यो)। स्त्री। पाठायाम्।
आदुन वि। भ. विदवकीय। च.म.। रा.नि.व.४।

विद्युत्पर्कटो। स्त्री। तिमृष्यायाम्।

विद्युत्साम्बिकम्। स्त्री। सच. वे निघ.।

विद्या। स्त्री। सुटोरोमेडे। लदर्थं यथा—
“या यथावदिनाकारा विद्युत्ता पिठकावता।
मा विद्या यथापिषायाम्...” वा.उ.३ ५।

विद्यया। स्त्री। न च कारिकायाम्। श्रं.पृ.श्लो।
प्र.च. चाने। शटा।

विद्यादत्तः। पुं। पुं मूर्च्छये। प्र.मा।

विद्याधरग्रन्थम्। स्त्री। जगदुपरनामये
दीपना कडे यना। तस्य मचयम्—“चप
यान्ना रत्नदिमा निद्व्यात्तमुक्षीपरि। स्थानो-

मुद्गल्या सपुङ्गुश्च सुदुग्धम् । ऊर्ध्वस्थान्या
कण्डिका च चामारीय यवतः । पथपाञ्चालये
दक्षिण वायव्यरूपयकम् । खाद्यशोत ततो यन्ता-
द्वृक्षीयः प्रमत्तमम् । विशाधरामिधं यन्मम्...
...उदात्तम् ॥" भा. ।

विशाधरमः । पं । गुणे रसः । पाठ —
"गन्धः ताजकं ताप्य सतताम्" सन.मिनाम् ।
गुह्यशः च तु योर्गं मर्द्दयेद्वाव्यद्विदम् । विषल्याः
सुकायसिधं यतीर्धीरप भावयेत् । निष्काहे मययेत्
"पीठे...." गुरुक, श्रित्ताय, अर्पनाधिक,
तामा, मनहाय, उन्नतम् प्रतोक २ इहे
तो. पिष्टः नर काणे ७ बङ्गीकोद्रे भावना
निते । सा धी ।

विद्याधरास्त्रम् । ली । गुणाधिकारे शीघ्र-
धम् । पाठः— "विद्रुग्नस्यिकला गन्धी दन्वी-
निहरीः कटुतिक्तच । प्रलेकमेधं विद्युभामचर्षे
पलायि पलायिवती मलय । गीमूवसिः स्य पुरा-
यानस्य विद्याय देशानि च राटिकायाः । कान्नाभ
चुषय पलं निवृद्ध निरन्तरकप्रथमतीय एताम् ।
पादान्दये चरसेन खत्री गिनातनं मन्मथो(नी)
दन्मन् । सौम्य यतादवि गुह्यमन्" पापापधर्मेन
विद्युः जन्म । पुत्रा गत पूर्वोक्तसि दत्ता सपि-
संधुभामवन्दनं यत्नाम् । निपापयेत् विष्वविगुह-
मात् "६" इत्यादि । विडुप्र. मृता. त्रिकणा,
उदयः, दशमूग, तेषुडानूग, ७ त्रिकटु
एतोर २ ७ तो. उन्नतपुर अथवा उन्नतः शो-
ट्टका ७ गं. कान्तिशिव १ गं. ; पुष्पकुं-
दरः शोधित पात्रा १० तो. उन्नतगुरुक
२ तो. उन्नतौ करिमां, मेई कङ्कणी ७
पूरुकात्त उवागनूह शूत ७ गधु द्वात्रा नर्दन
करिमां शिष्टां ७ शोधिते । नाया. १२२७
श्रुत शीघ्र । सा धी ।

विद्यापतिः । पु । चिकित्साज्ञानप्रवृत्तिरि ।

विद्युच्छेदा । स्त्री । स्यावरविद्यान्तर्गतमूल-
विषमं । पु कल्प. २५. ।

विद्युञ्जाला । स्त्री । कलिकारीशुपे । विष-
माश्रुमन्ना । रा. नि. व. ५ ।

विद्युत् । स्त्री । सन्ध्यायाम् । मं. ।

विद्युत्प्रयम् । ली । कालधात्री । ई. च. ।

विद्रम् । स्त्री । छिद्रं । अ. च. ।

विद्रधिः (धी) । पुं. स्त्री । शुकदीपमेदं ।
चयमपि विद्रधिलक्षणे । सु. नि. १५५. । रोगमेदं ।
रुंदा । वाहाभ्यन्तरमेत न द्विविधः । वायुः
पुन वायुधः वातविधकफगोपिततविद्यापययेति ।
निदान-लक्षणं— "त्वयङ्गमासमेदं प्र संद्रष्ट्याश्चमन-
यिताः । दीपा शीघ्रं जनेष्वारं जनयन्मुद्रिता
स्य । सहासूल रुजायना हृषं वायुधवायवे । स
विद्रधिरितं ज्ञातो विद्रधे पां दुधः । सः ॥" भा.
नि. । "एचन्द्रोपेः समन्तं चतनाप्युजा तदा ।
पलायपि हि तपानु नन्वर्षं संप्रत्यये । हृषी-
ऽदधी वा पक्षी भृगमन्वर्षेदनः । चिरीत्वन-
प्रपाकय विद्रधिर्वातसभायः । पक्षीदुग्धरसघटायः
श्लाथी वा च्चरदाइयान् । विद्रोत्वनप्रपाकय
विद्रधिः पित्तकषयः । शरावचन्द्रयः पाण्डुः शीतः
स्तम्भीऽल्पवेदनः । चिरीत्वनप्रपाकय सधृष्टय
ककीलितः । तनुवीतमिताशैयापादावाः कसमः
धृताः । नानादृषदन्ताराशो घाटाशो विषयो
नष्टान् । विषमं पचते चापि विद्रधिः । सानि-
पातिरः । वैद्यं भादेरभिष्टनं चो पापयन्विनः ।
चलोपा वायुविद्यतः सरतं पित्तमीरयेत् । उर-
स्रुया च दाह्य ज्ञायते तस्य देशिनः । एषैवविद्रधि-
रागनुः पित्तविद्रधिलक्षणे । चामन्तरानत उन्न-
विद्रधीन् परिचक्षते । गुल्बनात्माविद्युदात्रपक्ष-
सङ्गिभोगान् । पतित्यवाध व्याघात-विगाधाव-
विद्रादिभिः । इचक सभूय वा दीपाः कृपिता
गुह्यविषयम् । वनोक्तवयानुग्रहमनः कुर्वन्ति
विद्रधिम् । गुह्यं वल्लिगुह्ये नाभ्यां कुचो यद्यपयो-
क्तवा । हृषयोः शक्ति यज्ञति छद्वे ह्योपि वा
तया । तेषां विद्रानि ज्ञानीयान् वायुविद्रधि-
लक्षणेः । चामनकैपथीयेन पक्षापकं विनिर्दिशेत् ।
गुह्यं वातनिरोधन् वक्षी हृषाल्मसूदता । नाभ्यां
हिक्का तथाटीपः कुचो मासतकीपनम् । कटो-
पटयद्वक्षीर्षं थंशुपीले तु विद्रधी । हृषयो पाप-
सदीचः शोकाच्छासावतीधमं । सन्ध्याप्रयत्नोदी
छदि गुह्यं दाहयः । शायी यज्ञति हृषा च
पिपासा क्षीमजिऽधिका । शायी वा यदि वा
पक्षी सप्तान् वा यदि देशः । सन्ध्यां सन्ध्यांस्तित-
थापि विद्रधिः कष्ट उच्यते । क्षीपासप्रजावागां
प्रशायानां तयादितेः । दाहज्वरकरी धीरो
जायते रक्तविद्रधिः । अपि सत्यकप्रजातानामसक्त-
कायादनिःसर्तं । रक्तजं विद्रधिं विद्यान् कुचो
सकृत्संज्ञितम् ॥" समाह्वानोपगन्तुने ततोऽथी

सम्पद्यति । सु.नि.६५ । गुलादस्य विशेषः
गुलाशब्दे स्यः ।
विद्रधिका । स्त्री । प्रवेष्टविद्रकायाम् । लक्षणं—
“विद्रधलक्षणयोगो ज्ञेया विद्रधिका बुधैः ॥” सु.
नि.६५ ।
विद्रधिलः (नाशनः) । पुं । शिशुहवि ।
श्रीभाषनहवे । गङ्गिना शीघ्र । विका ।
विद्रधिविणो । स्त्री । काकमात्र्याम् । रा.नि.व.४ ।
विद्रुमः । पुं । प्रवालि । शका । रा.नि.व.१३ ।
पयश्च ।
विद्रुमफलः (ला) । पुं, स्त्री । मधुरकुन्दुरी ।
वै.निघ. । [दर्थे] । अम. । रा.नि.व.१२ ।
विद्रुममलता (तिका) । स्त्री । नलीनामगन्ध-
विद्रुमवाक् । स्त्री । मधुरकुन्दुरी । वै.निघ. ।
विद्रुलः । पुं । वेतसहवे । वै.निघ. ।
विद्वान् । पुं । वैद्ये । रा.नि.व.२० ।
विद्वैष्यम् । स्त्री । कर्षीलि । ऊर्ध्वान् । रा.नि.
व.१२ । [भ.रभसः] । मी. । विका ।
विधः (धा) । पुं, स्त्री । ऋद्धी । हस्तत्रे । वैधने ।
विधनम् । स्त्री । मधुच्छिष्टे । ऋग् ।
विधवनम् । स्त्री । कर्पणे । व्याक. ।
विधसम् । स्त्री । मधुच्छिष्टे । ऋग् । वै.निघ. ।
विधाता (तन्) । पुं । नय । रा.नि.व.१४ ।
विधात्री । स्त्री । पिपल्या । श.च. ।
विधानम् । स्त्री । व्यवस्थायाम् । जटा. । (कम्) ।
व्यथायाम् । श.र. ।
विधानिका । स्त्री । हस्त्याम् । विकृती ।
वै.निघ. ।
विधिः । पुं । कल्पने । गेदे । सु. । मन्त्रे । रा.
नि.व.२० ।
विधुः । पुं । कर्पूरे । मे. ।
विधु(धू)तिः । स्त्री । कर्पणे ।
विधु(धू)ननम् । स्त्री । कल्पने ।
विधुफालुध्वरः । पुं । सन्निपातञ्जरभेदे ।
लक्षणं—“विधुकला च तौ नाम्ना सन्निपाताद्गुदा-
हती । श्रेयानिलाधिकी यम्य सन्निपातः प्रकृ-
ष्यति ॥” भा. ।
विधुरा । स्त्री । कर्षणप्रदाहः । ऊर्ध्वान् । शतुमर्ग-

हये । तत्र च वाधित्यम् । सु.शा.६५ । रसाला-
याम् । मी. ।
विधुवन(स)म् । स्त्री । कल्पने । जटा. । अम. ।
विनता । स्त्री । प्रवेष्टविद्रकाभेदे । लक्षणं—
“मष्टतो पिङ्गका नीला पिङ्गका विनता कृता ॥”
सु.नि.६५ ।
विनदः । पुं । सम्पूर्णहवे । श.च. ।
विनमनम् । स्त्री । नवीकरणे । सु.च.६५ ।
विनम्न(क)म् । स्त्री । तगरपुत्रे । रा.नि.व.१ ।
विनया । स्त्री । वाद्यालके । वेङ्कटा । मं. ।
विनसः । वि. । नासाहोने । जटा. ।
विनामः । पुं । व्ययथा शरीरनमने । भा.स.३५ ।
विनारुहा । स्त्री । विपणिकाकन्दे । रा.नि.
व.७ । See विपणिका ।
विनाशः । पुं । नाशे । अम. । (क.) ति । गत-
नाशिके । जटा. ।
विनाशोन्मुहम् । स्त्री । पक्के । अम. ।
विनासिका । स्त्री । अग्निप्रकृतिक्रीटभेदे ।
सु.कल्प.८५ ।
विनिपातः । पुं । देवादिव्यसने । मे. ।
विनीतः । पुं । दमनकचपे । दम् । रा.नि.व.१० ।
See दमनकः ।
विनीयः । पुं । कल्के । र.मा. ।
विन्दुः । पुं । परिमाणभेदे । जलकणायाम् ।
अम. । सुगोमध्यमाने । मी. ।
विन्दुचित्रवाः । पुं । ऋग्विगेदे । श.र. ।
विन्दुपत्रः । पुं । भूर्जठवे । रा.नि.व.२२ ।
विन्दुफलम् । स्त्री । सौमिके ।
विन्दुराजिः । पुं । रात्रितत्त्वपरिवर्षे । सु.
कल्प.४५ ।
विन्दुरेखकः । पुं । पक्षिभिर्गदे । श.च. ।
विन्दुलः । पुं । अग्निप्रकृतिक्रीटवि. । सु.कल्प.
८५ । See क्रीटः ।
विन्दुवासरः । पुं । गर्भे सन्तानोपति. । र.गु.क-
पागादने । ज्योतिषम् । [श.च. ।
विन्ध्यपत्री । स्त्री । विन्ध्यशलाटी । वेङ्कटा ।
विन्ध्यजातः । पुं । विभीतकहवे । वै.निघ. ।

विशेषे । “विभीषी विविषी वन्ध इति लक्षणेम् ।”
सु. १. ८. ।
विबन्धवर्तिः । स्त्री । अयस्य शूलरोगभेदे ।
“गोतृच्छेद यः पुरीपणु सानासः शूलवीहितः...
... ।” क. ४. ४३ प. ।
विभाकारः । पुं । चित्रकवृक्षे । छिन्नांशौ ।
अकवृक्षे । अकवृक्षं शौ । अम. । सू. १. ४. ।
विभाण्डिका । स्त्री । आहुल्यरूपे । अकाण्डिकी ।
दे. निघ. ।
विभाण्डी । स्त्री । भावसंकीलतायाम् । रा.
नि. व. ३. । नीलापराजितायाम् । वै. निघ. ।
विभातम् । स्त्री । प्रभाते । श्रौतःकाले ।
विभावरी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा. नि. व. ६. ।
नेदायाम् । र. ना. । रा. तौ । अम. ।
विभावरीयुगम् । स्त्री । हरिद्रादारुहरिद्रयोः ।
हरिद्रां ७ दारुशुक्रिकां । भा. १. भ. ज्व. चि. ।
“विभावरीविभावरीयुगवरा ।”
विभावसुः । पुं । चित्रकवृक्षे । अकवृक्षे ।
ने. । अमो. सू. १. ४. । अम. । चन्द्रे । छे. च. ।
विभीतकः (की) । पुं, स्त्री । (Ter-
malia belerica.) Beleric myrobalan.
प्रसिद्ध-वृक्षविशेषे । वृक्षेण शौ । छिं बहेडुं,
तिनासः, भैरा, बहेडा । सं बहेडा । कं तीङ्गे । तें
ताङ्गेचेट्टु । ता. तनितखि, तीणखि ।
तन्तुप्यायाः,—अजः तुपः कर्पफलं भूतवासः
भूतावासः कलिः कलिद्रुमः कलिषणः कलिन्यः
कृशिकः बहुवीर्यः तलफलः सन्धुचकः वासन्धः
यष्टेडुः कः दायः विपन्नः अगिलन्नकः कासन्नः
कलियुगालयः । गुणाः—कटुः तिक्तः कषाय लणः
कफघ्नः चक्षुष्यः पलितघ्नः विपाके मधुरः लघुश्च ।
विभीतकी मदकरः कफमारुतनाशनः । सु. म. ४६ प. ।
विभीतकफलं—स्वादुपाकं कषायं कफपित्तघ्नम् लण-
वीर्यं हिमस्यर्षं भेदनं कासघ्नं रुचं नेत्रकेशप्रसादनं
हृत्प्रविस्वरताहरञ्च । तन्माञ्ज—ट्याञ्छे हिं कफ-
घातशान्तिकारं लघु कषायं मदकारि च । भा. पू.
१. ४. । विभीतकफलीत्य-नीलगुणाः—स्वादु हिमं
केश्यं गुरु पित्तानिलपीडाघ्नञ्च । रा. नि. व. १. ५. ।
मधुरं मधुरवीर्यं विपाकं वातपित्तघ्नमनं शीत-
वीर्यम् अभिष्यन्दि स्रष्टविषमूत्रम् अग्निसादन-
ः शोति । सु. म. ४५ प. ।

विभीषणः । पुं । नगलक्षणं । नगशाह ।
नि. व. ८. ।
विभूतिः । स्त्री । भवामि । ऐश्वर्यं ।
विभ्रंशः । पुं । शरीरस्तम्भे । च. सु. १. ५ प. ।
विभ्रमः । पुं । भानौ । मानि. ।
विमर्दः । पुं । अकमर्दं रूपे । छांरुणा । रा.
नि. व. ४. । कालद्वयरूपे । अकमर्दं रूपे । र. ना. ।
विमर्दकः । पुं । अकमर्दं रूपे । रा. नि. व. ४. ।
स्रष्टककान्वितद्रव्ये । वा. च. ३. २ प. ।
विमलम् । स्त्री । पञ्चकालं । रीष्ये । केयव-
लयणे । वै. निघ. । रीष्यमाचिके । रा. नि. व. १. ३. ।
ति । निमले । वै. निघ. ।
विमलजाता । स्त्री । सावितेन द्रवीकृत-
खण्डादी । श्रौतान्नित्र रम । इयं मख्यखिन्नादि-
वह्वणा । सु. म. ४५ प. ।
विमलमणिः । पुं । यपूर्वमणौ । अफिण्ड ।
रा. नि. व. १. ३. ।
विमला । स्त्री । रीष्यमाचिके । प. मु. । See
तारमाचिकम् सातलायाम् । वै. निघ. । विमल-
मणौ । वै. निघ. २. भ. चक्षुषि. । गीदन्तादी ।
गोमिष्ट्यादि विष । दारुमोष इति यस्याः
प्रसिद्धिः । तच्छुद्धिः—“जम्बीरस्य रसे विज्ञा
रश्मातीयेन वा पचेत् ।” विमला ग्रहिमायाति
दीलायन्नेष नियितम् । सा. कौ. ।
विमलाशनः । पुं । शिरोपह्वे । र. ना. ।
विमानः । पुं । घोडके । ने. ।
विमुक्तः । पुं । माधवीलतायाम् ।
विस्वम् । स्त्री । विश्वीफले । तेषां कृष्ण ।
र. ना. । पुं । कफलासि । रौ. कर्णांग । ने. ।
विस्वकाम् । स्त्री । विश्वीफले । तेषां कृष्ण-
फल । श. र. । [श. र. ।
विस्वजा । स्त्री । विश्वीलतायाम् । तेषां कृष्ण ।
विस्वटः । पुं । सर्पपद्वे । श. च. ।
विस्वा (स्वि[स्वौ]का) । स्त्री । विस्वाम् ।
तेषां कृष्ण । तत्पथ्यायगणाः,—विन्वी रक्तफला
तुष्ठी तुष्ठीकेरी च विन्विका । शोठीपमफला
प्रोक्ता पीलुपर्णी च कथ्यते ॥ विश्वीफलं स्वादु
शीतं गुरु पित्तस्रष्टातन्नि । कश्मलं लेखनं रुच्यं

निबन्धानकारकम् ॥ भा. । रा.नि.प.२ । अ.प. १५५. । स.ग. ४६५. ।
विस्वौतिका । स्त्री । विस्वीगणिके । टेनाकुटांशु पाठः ।
विस्विनी । स्त्री । निवकनीनिकायाम् । षड्भ्र जत्रा । रा.नि.प.१८ ।
विस्वी । स्त्री । शालिधानविभेदे । रा.नि.प.१६ । विविनायाम् । टेनाकुटा । च.ग.वमन. । स. ग.२८५. । कुट्टिकायाम् । स.ग.२६८ प. ।
विस्वुः । स्त्री । गवाक्षे । क्विन् ।
विस्वापनम् । षड्भ्रान्द्रिदिवसंभेदेन जीयविना यत् । स.पि.१५. ।
विद्यञ्चारी (इन्) । पुं । विद्यपविधि । षोड- पाथी । न.मा. ।
विद्योगी (इन्) । पुं । षड्भ्रकपविधि । ग.च ।
विद्योनिः । नि । विद्यनयोनी । स.मि.१२५. ।
विरङ्गम् । स्त्री । कट्टनगणिकायाम् । रा.नि. व.२३ । विडङ्गे । प.स. ।
विरजाः । वि । विगतार्धवायाम् । षटा. ।
विरजा । स्त्री । दूषायाम् । चारा. । गन्धविर- ज्ञायाम् । सैत्रवाञ्छो-पत्रवसारतेर्भे. । कपिन्यालो- षवे । र.मा. ।
विरटः । पुं । तिलकण्ठे । वै.निघ. ।
विरणम् । स्त्री । वीर्यमूत्रे । वेणार नून । प.स. । रसर.वा.व्या.पि. गन्धराजसैर्भे. ।
विरदा । स्त्री । षड्भ्रगन्धायाम् । क्विन् ।
विरलम् । स्त्री । पातलदधनि । रा.नि.व.१५ ।
विरलद्रवा । स्त्री । विरलद्रवयवायाम् । षटा. ।
विरला । स्त्री । तिन्दवाम् । "कीर्षीकदम्ब- विरला ।" वा.ग.१५५ अर्थोधादौ । क्विन्विगति । वै.निघ. ।
विरा । स्त्री । मये । रा.नि.व.१४ ।
विराटकम् । स्त्री । कालपायासे । छुवर । र.मा.स. ।
विराटजः । पुं । राजपटस्योः तिका. ।
विरान्तकः । पुं । षड्भ्रनृषे । वै.निघ. ।
विराध(धा)नम् । स्त्री । पोडायाम् । ग.र. ।
विरालः । पुं । विहासि । च.ट्टी. ।

विरक् । पुं । देहापथे । रा.नि.प.१६ ।
विरुद्धम् । वि । षड्भ्रकायपट्टतिशंभोगविपरीते ।
विरुद्धता । स्त्री । विरुद्धं नाम यत् इटान- सिद्धान्तसमर्थेऽपिरोतम् । च.वि.८५. ।
विरुद्धा(ध्)शनम् । स्त्री । विरुद्धभोजने । "दीरमन्थादि यद् मुक्तं तद्विरुद्धायनं मतम् ।" योगर.च.सा.पि. । "विरुद्धाध्नाशार्थम् ।" विरुद्ध- भोजनशरीरा यथा—"नान्यवीमर्षेदकीदरायां विस्वीटकीन्नादभग-रायाम् । सूक्ष्ममडाभान- गमदद्यायां पान्त्रुमथञ्चान्द्रिदिवस्य चैव । कित्वा- कृत-दृष्टयोगदानां प्रोदातिमार ज्वर-पीनमार्ता । सन्नागदीपस्य तथैव सक्तीर्द्विदमन्नं प्रवदन्ति पंतुम् । विरुद्धाहारजनितान् रोगान् एति विर- चयम् । वसनं शसनं दापि....." राज.२५. ।
विरुद्धः । वि । षट्ठरिते । सं. । च.ग.१८५. ।
विरुद्धकम् । स्त्री । षट्ठरितधाम् । वै.निघ. ।
विरुद्धधाना । स्त्री । षट्ठरितयवे । यद्वेद- अद्भुट । गुणो—गुणः पुटिकरो च । च.ग.२०५. ।
विरुपम् । स्त्री । विष्णोमूत्रे । रा.नि.प.६ । स्त्री (पुं) । दुरालभायाम् । रा.नि.प.४ । गुरु- निम्बाम् । आशाङ्की । कृष्णतिथिवायाम् । रा. नि.प.६ । पुं । सूर्जं रसं । धुना ।
विरूपाक्षः । पुं । षड्भ्र दृष्टोद्भेदे । "विष्- पाक्षस्त्रीने तु कल्प. स्रं देव प्राथय ।" जद. ५०५. । [रा.नि.व.१६ ।
विरूपी (इन्) । पुं । शाफके । र्णप शिशुमिठौ ।
विरूक्षणम् । स्त्री । रक्षीकरणे । वा.उ.२२५. ।
विरैकः । पुं । कर्पुं दे । वै.निघ. । विरैचने । ज्ञोलाण । सा.नि. । मन्मते । ग.र. ।
विरैको (इन्) । पुं । कपित्थे । वै.निघ. ।
विरैचकः । वि । विरैकवागिधि ।
विरैचनम् । स्त्री । विरैके, कृष्णभेदे । ज्ञोलाण । सर्वाण्येव विरैचनद्रव्याणि भृशारिगुणभूषिधानि भृशारिणां गुण-नादर्थोपगच्छन्ति । तानि च द्रव्याणि दृष्टमात्रामा-दन्तीद्रवन्तीसहस्रा शक्तिनी विषादिफा- गवाचो षड्गन्तान्नीसुक-सुवर्षेचोरीषिवककिपिचो- कुशकाशतिलक-कम्पिलक रम्यक पाटलापुष्प-सरो- तस्यामलक-विभोतक नीमिनीसतुरद्रु-सैरन्प्रयुतो- क-महाहस-समच्छदाकं व्योतिप्रत्ययेति । स.ग.१६

च. । तानि च पट् भवन्ति चीररसकल्कपाय-
 यतशीतपुंभेदेन । तानि यथोत्तरं लघूनि ।
 स.सू.२४७. । "विरिचनद्व्यापि प्रथिव्यमु-
 गुणभूयिष्ठानि पृथिव्यापी गुञ्जः गुरत्वादधी
 गच्छन्ति तान्नाहिरिचनमधीगुणभूयिष्ठमनुमाणात् ।"
 स.सू.२४७. । तस्यात् विन्धस्त्रिभवात् । तद्गुणाः-
 —"घुघुः प्रसाद बलनिद्रियाणां धातुस्त्रिरत्नं
 ज्वलनातिदोमिन् । चिरान्न पाषं वपुषः करोति
 विरेचनं रुच्यगुणामानम् ॥" सु. । तस्य माना
 यथा— "मानोक्षमा विरेक्य त्रिंशद्वेगेः कफा-
 म्बकं । वेगेर्विंशतिभिमंध्या ह्योनोक्ता दशवेगकैः ।
 द्विपलं येहमाख्यातं मध्यमच पलं भवेत् । पला-
 ङ्च कपायाणाम् कानोयकं विरेचनम् ॥" चम्यच
 —"पलान् येहमाख्यातं मध्यम्वेपलं भवेत् ।
 कर्पमानं कनीषः स्यात् ङ्र्यं येहाचरं चया ॥"
 आनन्दसेनः । "वमने च विरेके च तथा शोथित-
 शीत्सन् । सादेपयोदशपलं प्रथमाहुर्मनीषिषः ॥"
 इति । तन्निर्देशः— "पालहृदनवज्ज्वरिनवप्रसूतादयो
 न विरेक्या शोषज्वरिप्रभृतयो विरेक्याः । शरदि
 वसन्ते च पाचमेरासवप्लासं धिग्भ्यं चं हनेः
 म्निग्भ्यं च स्वेदेरिरेकः काथ्यः ॥" प.प्र.४४७. ।
विरिचनः । पुं । वीजुहने । रा.नि.५.११ ।
 हृतकरधे । रा.नि.५.१ ।
विरिचनफलः । पुं । पोतुहधं । वै.निघ. ।
विरिचनोपयोगि । ति । तिरचके । च. ।
विरांचनः । पुं । प्रदुग्मिन्-ग्रीषाकहच ।
 षोणांशोः । हृतकरधे । रा.नि.५.१ । रीष्ट-
 तकहधे । ट्वांशं शीह । रा.नि.५.८ । चर्कहधं ।
 आदन् शीह । केचिन् ।
विरोधः । पुं । धीराज्य-गन्धद्रव्यभेदे ।
विलः । पुं । विसहधं । श.च. ।
विलकरौ (इन्) । पुं । गृधिके । रा.नि.५.११ ।
विलम्बिका । स्त्री । तन्नामकविषुचिकामेदे ।
 लघुर्णं— "दुष्टच भूतं कफमाकृताभ्यां प्रवर्तने
 नीदंमपय यथा । विलम्बिकां सां भ्रमदुषिकम्या
 नाचचने ज्ञानविदेः पुराणाः ॥" सा.नि. ।
विलम्बी (इन्) । पुं । मयीत्रणं । मत्स्यविशेषे ।
 गुणाः—वातकरः विषकरः कफकरय । अति-
 २२५. ।
विलया । पुं । विद्यापने । वा.उ.१२५. ।

विलया । स्त्री । बलायाम् । र.मा. ।
विलया । स्त्री । येनबलायाम् ।
विलवासः । पुं । जाएकजनी । दाज गिर-
 शिष्टि । रा.नि.५.११ ।
विज्ञावासी (इन्) । पुं । सपे । श.र. ।
विलालः । पुं । विडाले । च.टी. ।
विलासिनौ । स्त्री । इरिद्रायाम् । रा.नि.५.
 १ । शङ्खपुण्याम् । वै.निघ. ।
विलिखा । स्त्री । मत्स्यभेदे । इतीज इति कथित् ।
 वै.निघ. ।
विलीपः (नम्) । पुं । स्त्री । सम्यक्पेपनद्वयं ।
 अम. ।
विलीपनी । स्त्री । शडे । मे ।
विलिपी । स्त्री । यथाशुविशये । शडेविरभच ।
 अम. । सं गिलइधी । चतुर्गुणवारिसिद्धविरलद्रव-
 यवाग्वाम् । "विलिपीमुचिताइकाश्चतुर्गुणशक्त्यां
 वदेत् ।" सु.नि.३१६. । "चतुर्गुणशले सिद्धा
 विलिपी विरलद्रवा ।" प.सु. । तच्छुलापिचया नव-
 गुणवारिसाध्या यथागुः ज्ञेया । "विलिपी विरल-
 द्रवा ।" च.द.ज्व.चि. । "बहुभक्ता विलिपी ।" रा.
 नि.५.२० । "विलिपी तु चतुर्गुणे ।" "विलिपी
 च घना सिक्थेः सिद्धा नीरे चतुर्गुणे ।" गुणाः
 —"विलिपी तर्पणी हृथा मधुरा पित्तनाशिनौ ।"
 प.प्र.२५४. । "विलिपी दीपनी हृथा हृथा संय-
 ष्टिषो लघुः । त्रयाचिरोमिषां पथा तर्पणी तद्-
 ज्वरापहा । आमशूलहरा स्वादुः दीपनी रचि-
 पुष्टिकम् ॥" वै.निघ. । "विलिपी तर्पणी लघु
 यासिषी चतुर्गुणापहा ।" राज.२५. । अथा यथा—
 "कृता च पद्गुणं तीथे विलिपी साश्रुतशुलेः । सा
 चाग्निदीपनी लघुं हृता सूक्ष्मज्वरापहा ॥" वै.
 निघ. ।
विलीप्यः । पुं । यथाग्वाम् । श.र. । स्त्री ।
 विलिष्याम् । "पेयां विलिष्यामकृतम् ।" च.द.वमने ।
विलिवासी (इन्) । पुं । सपे । श.र. ।
विलिष्यः । पुं । विलवासिनि अग्निगुणसाम्य-
 गोधादिभ्यः । "गोधा-शश-भुवात्राशु शलंभयाया
 विलिष्यः ।" गुणाः— "विलिष्यया वातहरा मधुरा
 रसपाकयोः । हृद्रेणा मधुनिष्पृता तीर्थीणा
 अयि कीर्षिताः ॥" भा. । तन्नामं शशवात-राम-
 हरं पिपदाहकरच । रा.नि.५.१० । कीकङ्-

नामकविल्वशयम् । रा.नि.व.१६ । अन्ये विल्वशया
ने तु कौकड़ीन्दुरिकादयः । वैषाख महिंते मांसं
नाम्यगौरवदुर्करम् ॥ प.सु. ।

विलोचनम् । क्ली । नेत्रे । रा.नि.व.१८ ।

विलोटकः । पुं । बल्लीगडमखी । देवले षुङ्ग-
शुङ्गि माह । श.च. ।

विलोडनम् । क्ली । आलोडने । वायुजन्मत्रय-
वेदनाविशेषे । सु.सू.२२५. ।

विलोडितम् । क्ली । पादजलेन विभागदधि-
कृते तन्ने । रा.नि.व.१५ ।

विलोमः । पुं । कुङ्कुरे । सपें । नं. ।

विलोमौ । स्त्री । आमलकां । मे. । [श.र. ।

विलम् । क्ली । विङ्ग्रे । प.सु. । हिङ्गी । हिं. ।

विल्लकम् । क्ली । विपे । प.सु. ।

विल्लमूला । स्त्री । वाराहोक्तन्ते । श.च. ।

विल्वम् । क्ली । विल्वफले । मे. । विल्वशलाटी ।
वेगशुंटे । च.द. ज्वरातीसा.वि. कलिङ्गाद्य-
शुङ्गिका. । पले । ८ ती. । श.मा. । प.प्र. ।

विल्वः । पुं । (Aegle marmelos.) खनाम-
ख्यातहले । देवग शीह । हिं वेव । मं वन्-
वेव, विल । कं वेववन । तें मारड्ड । ता. विल्व ।
तत्पत्न्यायाः,—शाखिल्यः श्लूयः मालूरः श्रीफलः
रूपीतगः सदाकपिलः गौहरीतकी पृतिवातः
श्रितिनरुख्यः सदाफलः शल्यः हृद्यगन्धः शलाट्टः
ककंटाङ्गः शैलपत्रः शिवेष्टः पत्रश्रेष्ठः विपत्रः
गन्धपत्रः लज्जीफलः गन्धफलः दुरारुहः विशाख-
पत्रः विशिखः शिवद्रुमः सत्यफलः सदाफलः
सुभौतिकः सनीरसारः । गुणाः—मधुरः हृद्यः
पित्तघ्नः गुणः कषायः कफज्वरातिसारघ्नः रुचिकृत्
दीपनय । विल्वमूलं—विदीपनं मधुरं लघु
वातघ्नञ्च । कीमलं फलं—स्निग्धं गुरु संश्रादि
दीपनञ्च । पत्रं फलं—गुरु मधुरं कटुतिक्त-
कषायीथं मंशादि विदीपनञ्च । रा.नि.व.११ ।
अपिच—“पत्रं सुगन्धि मधुरं दुर्लभं शक्ति
दीपलमिति ।” “फलेषु परिपक्वं यद्गुणवचदृदा-
ष्टतम् । विल्लादम्यत्र विज्ञेयमांसं तद्धि गुणाधिकम् ।
द्राक्षाविल्वशिलादीनां फलं शर्कं गुणाधिकम् ॥”
भा.भा.च.व. ।

विस्फगन्धः । पुं । तदाह्यतुलसीभेदे ।

विल्वजा । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । सा च
भागर्थागुणैस्तुल्या । “विल्वजा नागधी धीता
सानान्यास्ता गुणगुणैः । रुचिहृदयलहान्मूत्रदीपनी
च यन्नापहा ॥” अति.१५५. ।

विल्वतैलम् । क्ली । कर्पूरीगाधिकारे तैलम् ।
“फलं विल्वस्य मूत्रेषु पिशा देलं विधाचयेत् । एतत्-
कल्कस्यदादेव वापिथ्ये परसोपधम् ॥” रस.र. ।

विल्वपत्रम् । क्ली । विल्वदले । देवगशीते ।
रस र.थहृषीकवाटरसे ।

विल्वपर्णी । स्त्री । वातघ्न-पत्रशाकविशेषे । च.
गू.२०५. ।

विल्वपेशि(पि)का (श्री) । स्त्री । विल्व-
मज्जायाम्, विल्वशलाटी । वेगशुंटे । वा.सू.१५
च. । वि.४५ । गुणाः—“कफघ्नतामशूलघ्नी
शास्त्रिणी विल्वपेषिका ।” रा.नि.३५. ।

विल्वमध्यम् । क्ली । विल्वशये । वेवनेत्र शीम
वा वेगशुंटे । सु.वि.३८५. ।

विल्ला । स्त्री । हिङ्गुपत्राम् । रा.नि.व.६ ।

विल्लादिकषायः । पु । विल्लादिमञ्चमूलेः
गुडूच्याम कषायकैथ कृते कषाये । स वातज्वरे
द्विः । च.द.वा.ज्व.वि. । “विल्लादिपञ्चमूलीय-
गुडूच्यामलके तथा ।”

विल्वान्तरः । पु । कण्टकिहचविशेषे, जशी-
राखवीरतरौ । तें वेणुतुरचट्टे । वाङ्गलदेशे
नर्मदातटे चक्रेखतीनदीसमीपे च । तल्लचण-
मुच्यते—“विल्वान्तरी जगति वीरतरः प्रसिद्धः
श्रितासितारुणविलोहितपीतपुष्पः । स्यान्नासितुल्य-
कुसुमः शनिपूजापत्रः स्वात् कण्टकी विजलदेशज
एव हस्तः ॥” इति छल्लणः । सु.सू.३८३२५. ।
सु.वि.१५५. । “वीरतरः जशीराखः ।” वा.सू.
१५५. । गुणाः—कटुरुष्य चाग्नेयः पथ्यः वात-
रोगघ्नः सन्धिशूलघ्नय । रा.नि.व.८ । “विल्वान्तरी
रसे पाके तिक्तगुणः कफापहः । मूत्राघाताग्निन्तु
याज्ञी घोनिमूतानिलप्रमुत् ॥” भा. ।

विवर्णत्वम् । क्ली । ज्ञानगावले । सा.नि. ।

विवर्त्तनम् । क्ली । कर्णवाधोः निष्काशयितु-
मित्यस्य कर्णस्यस्य पुनर्विवर्त्तनरूपयत्नकर्म्मणि ।
घन्तस्य कर्णात्तरैव अस्यकर्म्मणि । सु.सू.०५. ।

विवर्त्तितः । ति । परिवर्त्तिते । भा. ।

विवर्त्तितसन्धिः । पुं । सन्धिसुक्त-भयरीग-
विशेषे । "विवर्त्तिते तु सन्धिपाश्यापगमनादिप-
माङ्गता वेदनात् ॥" सु.नि.१६५- ।

विवर्धनम् । स्त्री । हृते । वै.निघ. । [अम. ।

विवस्वान् । पुं । अर्कहृते । आकम् गीह ।

विविधविषापहा । स्त्री । निर्विधोहृते । वै.निघ. ।

विहता (त्ता) । स्त्री । सुदरीगभेदे । लक्षणं

—“विहतास्यां महादासां पक्षीदुग्धरसप्रिभाम् ।
विहतासिध तां विद्यापिचीत्यां परिमण्डलाम् ॥”
सु.नि.१३५- ।

विहताक्षः । पुं । खलचरपक्षिविशेषे ।
ब्रूवुः । तिका. । गुणाः—“विहताक्षस्त्रिदीपत्री
बह्व्यः शुक्रवियर्जनः ।” अचि.२१५- ।

विशम् । स्त्री । रीषे । वै.निघ. । खण्डे । अ.
टी.रा. । सु.चि.११५- । पु. मनुष्ये ।

विशदम् । स्त्री । काशीधे । शिवाकम् । वै.
निघ. । पुं । निर्गन्धे, स्तेदनाशके । “क्षिदन्ते-
करः श्याती विशदो ब्रणरोपणः ।” स्त्री (दा) ।
वृहत्याम् । मद्. ।

विशर्दनम् । स्त्री । गुदे कुसितशब्दकरणे ।
वाशुतांशे । सु.नि.३५- ।

विशस्यकारणी । स्त्री । क्षीपधिविशेषे । निर्विधो,
आश्रिपान । रामायणम् । गुणाः,—“विशस्य-
कारणो बह्व्यः ब्रणसम्भानकारिणी । वारधेत्
शोषितसाधं रक्तातिसारमुल्लणम् ॥”

विशस्यस्तम् । पुं । शूषलांगि, आग्नीवकी ।
हाश्रगाणी । र.मा. ।

विशस्य्या । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.३ ।
विकल्पतहृते । वै.निघ. गीह । लाङ्गलिकायाम् ।

विश-वाश्रुनिग्रा । रा.नि.व.४ । वा.सु.१५ अ.
अर्कादिव. । उ.६५- । शाकभेदे । दन्तहृते ।

अम. । च.द.विषाधिकारे । तिहतायाम् । उल्लङ्घी ।
पाटलायाम् । प्राङ्गुण । सु.चि.१८५- । च.द.

विषाधिकारे । नागदल्या । शक्तिष्ठे । र.मा. ।
सिपुटायाम् । सं. । अजमीदायाम् । रा.नि.व.६ ।

विश्राकरः । पुं । ऋगदल्याम् । रा.नि.व.६ ।
हृनिशब्दायाम् । शक्तिष्ठे । प.सु. । पाटला-

हृते । प्राङ्गुण गीह । भा.ग. ४५- गर्भ. नि. ।
भद्रशुद्धे । महानिष् । श.घ. ।

विश्राखः । पुं । पुनर्नवायाम् । खेत्त श्रुत्या ।
रा.नि.व.५. खान्दापयारे । सु.उ.१०५- ।

विश्राखग्रहः । पुं । विलहृते । वेणु गीह ।
वै.निघ. । [गीह । श.घ. ।

विश्राखजः । पुं । नागरहृते । नाद्रेनादनव्

विश्राखपत्रः । पुं । वाखरीगभेदे । निदा. ।

विश्रास्ता (खक्ता) । स्त्री । श्वेतरक्त-पुनर्न-
वायाम् । वै.निघ. २५-वा.व्या.चि.पङ्कशीतिगुण्णु स्त्री ।
कृष्णापरानितायाम् । वै.निघ. । कठिप्रकहृते ।
मे. । तन्नामनचते । अम. ।

विश्राचिका । स्त्री । मापपर्णाम् ।

विश्रादः । पुं । वक्रलहृते । रा.नि.व.१० ।
स्त्री (दा) । सुदुदुराकमायाम् । रा.नि.व.४ ।
कपिकच्छो । वै.निघ. ।

विश्रालः । पुं । हृचविशेषे । पचिभेदे । सं. ।
नृगविशेषे । श.र ।

विश्रालतेलगर्भः । पुं । आकीटहृते । आंकोकाङ्
गीह । रा.नि.व.६ ।

विश्रालत्वक् । पुं । सप्तपर्णहृते । प.सु. ।

विश्रालपत्रः । पुं । शीतालहृते । रा.नि.व.
६ । माणे । मानकू । प.सु. ।

विश्रालफलिका । स्त्री । निषाव्यां । वीर्रा-
भिग । रा.नि.व.७ ।

विश्राला । स्त्री । इन्द्रवाशुलतायाम् । त्राथाल
शशा, भांगानु । रा.नि.व.३ । भा.स.४५-
सुनरी-चि., अर्थ चि.पथ्यादिगुडु । वै.निघ.ज्व.

चि.वाति'श्राङ्गे । इन्द्रवाशुलोफले । वा.सु.१५अ. ।
महन्द्रवाशुलतायाम् । भांकां गीह । वै.निघ.

जीर्ण.ज्व.चि.कल्याणहृते । छपीदक्याम् । पूहे
गीह । रा.नि.व.३ । सुरामांश्याम् । शाकभेदे ।

त्राखगिग्रा ! वै.निघ. । गोरचकक्याम् ।
त्राथालकौकडु । च.द.पाण्डु.चि. । उवाचि. ।

विश्रालाक्षी । स्त्री । नागदल्याम् । रा.नि.व.६ ।

विश्राली । स्त्री । अजमीदायाम् । त्राङ्गुलो ।
रा.नि.व.६ ।

विश्रिखः । पुं । शरत्तणे । रा.नि.व.१८ । स्त्री
(दा) । अपत्यसामे । सु.ग.१.अ. । कर्मसामे ।
सु.ग.१०अ. ।

विशिखपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् । भा.स. ४.भ. । "शैतया विशिखपुष्पा सष्ट ।" चि.क.क. दन्त्याप्रतीकारि ।

विशिष्टः । पुं । शीघ्रं । वै.निघ. । [सारा. ।

विशिष्टपत्रः । पुं । रत्नियपत्रं । र्णोटेया ।

विशोर्षपत्रः (र्षः) । पुं । निचषचे । निच ग्राह । रा.नि.व.६ ।

विशेषः । प । ज्ञानयोः प्रकृतविकारयोः प्रवृत्ति निवृत्तौ च सामान्यदर्शने । च.शा.५.प्र. । इयक्त्व-कृत् । व्याहृत्तुद्धिर्लक्ष्णे । च.म्. १.५. ।

विशेषकः । प । तिलकचूषे । तिलग्राह । रा. नि.व.१० ।

विशोकः । पु । शमोकहल । रा.नि.व.१० ।

विशोध(धि)नो । स्त्री । नामवतीलतायाम् । नोलोहचे । वै.निघ. । नामदन्तायाम् । शीतिलं । रा.नि.व.५ । दन्तिहल । रुद्रगोत्र । रा.नि.व.६ ।

विशोधनौवीजम् । स्त्री । नेपालबीजी । देवकम् ।

विश्यामः । पु । आवासायइषे । गुणाः— "विश्यामी बलकृन् श्वेदयननुन् श्वास्थ्याद. गमः ।" राज.२.प. ।

विश्विष्टसन्धिः । पु । शब्दभद्रविशेषे, सन्धि नुक्तमग्ररोगविशेषे । यथा— "विश्विष्टेऽस्यश्रीकी वैदनामातर्त्वं सन्धिविनिधया च ।" सु.नि.१.५.प्र. । See भद्रम् ।

विश्वे षण्णम् । स्त्री । वायुजन्मत्रपवेदनायाम् । सु.स.२.२.प्र. । इयक्करणे ।

विश्वम् । स्त्री । यष्ट्याम् । श्रुं । बोलनाम-गन्धत्र्ये । निरानन । रा.नि.व.६ । वै.निघ.२.भ. ल.च.विद्वादिक्पाये । परिमाणभेदे । "विश्वं विश्वपल मोकम् दिव्यं कोटिगुणं च तत् । सैव कोटिगुणा ज्ञानो विश्वा मन्वादिषभवा ।" मष्ट-कल्पे न्योतिभती ।

विश्वकद्रुः । पु । स्रगयानिपुणकद्रुः । ऋ. ।

विश्वका । गङ्गाविज्ञाम् । श्रीं । चिन । सारा. ।

विश्वकसेना । स्त्री । विश्वरूपतायाम् । कश्चित् ।

विश्वगन्धम् । स्त्री । बोलनामगन्धत्र्ये । निरान-नम् । रा.नि.व.६ । पु । पलाण्डो । रा.नि.व.० ।

स्त्री (स्वा) । उचिन्वाम् । श.च. ।

विश्वग्रन्थिः । स्त्री । हंसवादीलतायाम् । रक्त-खजानुकायाम् । रा.नि.व.५ ।

विश्वग्वायुः । पुं । सर्वतोऽगानिवायो । ८.८.१ । देवो वाजिन । गुणाः— "विश्वग्वायुरनादुष्यः प्राणिनां वैकदीपकम् । सर्वसुखिद्रुको हन्ता कल्पीत्यावपुर.स.८. ॥" राज. ।

विश्वचौ । स्त्री । तदाब्ज-वातव्याधिविशेषे । See विशाचौ ।

विश्वजा । स्त्री । यष्ट्याम् । मा.कां.वा.त्र.चि. ।

विश्वतुलसी । स्त्री । (Ocimum basi-licum. Syn. Pilosum.) Common sweet basil, तुलसीभेदं, मधुरतुलसी । वावूहे कुलमी । दा. हिं सव्जा । ते वृद्धीद् । ता. वि.द-निद्रु । पञ्चा. वरुदि. । वन्. वाराहतुलसी । गुणाः— बोजं शीतलं । कायः मेष्रः उदरामयनः रक्ताविघारघ्नय । पचरवः क्षमिन्नः सपेदेऽं हितम् । कश्चित् ।

विश्व(श्वे)देवा । स्त्री । गौरचतष्टुलायाम् । गोरकृष्णकुनिश्री । जटा. । रा.नि.व.५ । सु.स. ३.५. । गाङ्गादेवीति पूर्वदेशं, ऋते नितकृष्णमां बलाम् । सु.वि.५.प्र. । नामधेयानाम् । र.मा. । रक्तकुण्डलदण्डोपलायाम् । र.मा. । च.वि.५.प्र. ।

विश्वपर्णी । स्त्री । भूयामलश्याम् । ऊँहे आमना । रा.नि.व.५ ।

विश्वभेषजम् । स्त्री । यष्ट्याम् । श्रुं । भा. म.भ. । रा.नि.व.६ । च.द. वातपित्तज्व.चि. पञ्चमद्रे । "किरातं विश्वभेषजम्" ।

विश्वसदा । स्त्री । चम्रिनिष्ठा-लतायाम् ।

विश्वश्वरः । पु । सौम्यकीटविशेषे । सु.कल्प. ८.च. । See कोटः । स्त्री (रा) । भुनिस्वे । चि.रे.० । भा.म.१.भ.ज्जराविशा.चि. । "विश्वश्वर-निस्त्रविषाः ।"

विश्वरूपकाम् । स्त्री । लघ्यागुदणि । रा.नि.व. १.२ । पु । राजादनहल । श्रीश्रीको ग्राह । वै. निघ. ।

विश्वरोचनः । पु । पंचुकं । कृष्. वि.का. । नाड़ीच शाके । नागते शाक ।

विश्ववर्णा । स्त्री । भूयामलश्याम् । ऊँहे आमना । वै.निघ. ।

विश्वसारकम् । क्ली । विदरकले । कृषि-
मनसा । श.च.। नि.व.४ ।
विश्वंस्था । क्ली । शतावर्ष्याम् । शतभूषो । रा.
विश्वा । स्त्री । शतावर्ष्याम् । शतभूषी । शृणुगाम् ।
उ.टे । अतिविषयाम् । रा.नि.व.६.२३ । शङ्खिन्यां ।
वै.निघ ।
विश्वाख्या । स्त्री । शतावर्ष्याम् । रा.नि.व.४ ।
विश्वाची । स्त्री । तन्नामकवातव्याघ्री । लक्ष्यं
—“तैलं प्रत्यङ्गुलीनां याः कण्ठरा वाङ्मूत्रतः ।
बाह्वीः कर्म्मचयकरी विश्वाचीतीह सोचते ॥”
भा.नि. ॥ सु.नि.१.४० । “दग्मूली बला मापक्काथं
तैलाज्यमिश्रितं । सायं भुक्त्वा चरेन्नस्त्रं विनाचाम-
ववाहुके ॥”
विश्वादिः । पुं । कपायविशेदे । “विश्वाम्-
पपंटीशीरचनचन्दनसाधितम् । दद्यात् सुशैतलं
वारि लट्कृद्दिंस्वरदाहशुभ ॥” च.द.पि.ज्व.चि. ।
विश्वामित्रप्रियः । पुं । नारिकेलहृत् । श.र. ।
विश्वाम्ना । स्त्री । शृणुगाम् । वै.सं.वाङ्मूलगङ् ।
विश्वोरः । पुं । रक्ताकं । रु.मा. ।
विश्वौषधम् । क्ली । शृणुगाम् । रा.नि.व.६ ।
विषम् । क्ली । जले । रा.नि.व.१.४ । पुं, क्ली ।
वत्सनामे । काठेविष । रा.नि.व.२१ । गोली ।
रा.नि.व.६ । पञ्चकेशरी । अ.टो. । स्वनामख्याति
जीवितसद्रव्यमात्रं । विष । तन्पथ्यायाः,—चू.ङ् ।
आदिषं अस्तं गरटं गरलं कालकूटं कसाज्जलं
अरिद्रं रक्तगन्धिकं नोलं गरं गरः घोरं हलाहलं
शालाहलं शङ्खी भृगुरं तीक्ष्णं रस. रसायन जङ्गुलं
जाङ्गलं जाङ्गुलं काकोलः वत्सनामः प्रदोपनः
शौक्तिकेयः ब्रह्मपुत्रः कीवनाघातः । तद्य द्विविधं—
स्यावरं जङ्गमस्येव्यह्वविमं विषम् । गरसञ्चकं
ह्वविमं नाम । तत्र स्यावरं पञ्चपञ्चाग्रविषम् ।
जङ्गमसंज्ञमिति । विशेषाः स्वस्वपथ्याये स्रग्द्याः ।
सामान्यतः तस्योत्पत्त्यादि—“प्रजामिसामात्मयोगे-
न्रंज्ञापः स्रगतः किल । अकरोदधुरो विषं कैटभो
नाम दर्पितः । ततः क्रुद्धस्य वै वक्तादन्नज्ञपसेजसो
निषेः । क्लीषो विश्ववान् मूला निषपाताद्य
दाक्ष्यः । सत्यं ददाह गर्जनमन्तकामं सदाभलम् ।
ततोऽसुरं घातयित्वा तत्ततोऽवहेताहुतं । ततो
विषादं देवानामभवत् निरोक्ष्य वै । विषादजनन-
त्वाच्च विषमित्यभिधीयते । ततः सदा प्रजाः ग्रथं

तदा तं क्लीषमोच्यरः । विनामवान् स भूतेषु
स्यावरेषु चरेषु च ॥” सु.कल्प.३.५. । सः गुणाः—
विषं हि नाम निखिलरसायनानामुलंस्वल्पमखिल-
व्याधिविध्वंसविधायकतामासादयति । रस.चि. ।
“विषं प्राणहरं प्रीकं व्यवायि च विक्राश च ।
आग्नेयं वातकफहृत् योगवाहि मदावहम् । तदेव
युक्तियुक्तम् प्राणदायि रसायनम् । योगवाहि
विदोषघं ह'रुणं वीर्यवर्द्धनम् । ये दुग्ुणा विधेऽगुहं
ते सुहृन्ना विशोधनात् । तन्मादिपमयोगेषु शोध-
यित्वा प्रयोजयेत् ॥” भा. । “तीक्ष्णोणदक्षविषदं
व्याध्याशुकरं लघु । विक्राशि स्यामव्यकरघं
विषमपाकि च । शीघ्रसी विपरीतं तत् तीक्ष्णार्थ-
रन्वितं गुणैः । वातपित्तोरं नृणां सद्यो हरति
कौवितम् । विषं हि देहं संप्राप्य प्राग्दूषयति
शीघ्रितम् । कफपित्तानिलांशान् ससं दोषान्
सदाशयान् । तस्यो हृदयमाश्रय देहो हृदय
कल्पते ॥” वा.स.३.५. । तच्छोधनं यथा—“गोमूत्रे
त्रिदिनं म्यायं विषं तेन विगुह्यति । तन्नवधा
कालकूट-हलाहल- ब्रह्मपुत्र- वत्सनाम-अरिद्रक-
सक्तक-प्रदोपन सीराष्टिक-यङ्गुलीषु । मफाकूट-
मूलो-साक्तुक यागमत्स-मद्याम-दुग्भूतीनीति पट् ।
मत्तान्तरे शङ्खी-कालकूट-सुलक-वत्सनाम शङ्खकर्णा-
नीति पञ्च महाविषाणि । सुहोकरवीरार्कलाङ्गुली-
विषसुटीनीति उपविषाणि ।

विषकङ्का(छो)लिका(लो) । स्त्री । हृत्-
विशेदे । विषकौकना । म.क.ल.१.६.५. ।

विषकाण्डः । पुं । रद्रुदोहले । रा.नि.व.८ ।

विषकाण्डकः । पुं । यासञ्चये । इशानाडा ।
रा.नि.व.४ ।

विषकाण्डका (किनी, को) । स्त्री । प्रथ्या-
ककोटिकायाम् । रा.नि.व.३ ।

विषकाण्डालिका (लो) । स्त्री । विषकाण्डा-
लीति प्रसिद्धहृत् । रा.सा.सं.स्व.स्व.भैरवरसे ।

विषकाण्डौ । स्त्री । वनाकायाम् । रा.नि.व.१.६ ।

विषकान्दः । पुं । मक्षिककन्दे । नोसकन्दे ।
रा.नि.व.७ । रद्रुदोहले । वै.निघ. ।

विषकान्यकः । पुं । इन्द्रमुगन्धले । वै.निघ. ।

विषकान्या । स्त्री । कण्ठमोकण्याम् । कान्
अपत्राङ्किता । वै.निघ. । [चि.मलायहृते ।

विषग्रन्थिः । पुं । स्यालपञ्चैपि । च.द.य.प.

विषया । स्त्री । गृह्याम् । श्र.च. ।
 विषवाती (रन्) । पुं । शिरीषहृत् । श्र.ना. ।
 विषघ्नः । पुं । यवाससुपे । द्रुमिण्यविष्पघ्नः ।
 रा.नि.व.४ । चम्पकहृत् । लटा. । मुकुन्दहृत् ।
 कूष्मिणी । रा.नि.व.६ । सुगन्धार्जके । वै.निघ. ।
 तण्डुलीयसुपे । भा.पू.१भ.भा.व. । शिरीषहृत् ।
 रा.नि.व.६ । [वा.उ.६५. ।
 विषग्नः । स्त्री । प्रतिविषायाम् । आउरेष्ठ ।
 विषघ्निका । स्त्री । शं तकिण्णिहोहृत् । शं ता-
 पामार्गे । वै.निघ. ।
 विषग्नो । स्त्री । हिलनीचिकायाम् । शिष् ।
 कटुकायाम् । त्रिका. । राजायाम् । इषुपामेदे ।
 इषुष गाह । रा.नि.व.४ । इन्द्रवासणोलवायाम् ।
 ब्राथानभर्षा । रा.नि.व.३ । वनवर्धिकायाम् ।
 वनवावृहे । रा.नि.व.१० । भूयामखर्वा । पूं हे
 आम्वा । रक्तपुनर्ववायाम् । रा.नि.व.५ । फरि-
 टायाम् । रा.नि.व.६ । हयिकायाम् । निशुती ।
 प.सु. । सदाकरन्ने । रा.नि.व.६ । उषदायाम् ।
 देशांतां । प.सु. । रा.नि.व.३ । पीतदेवदायाम् ।
 देशांतां । प.सु. । रा.नि.व.३ । पीतदेव-
 दायाम् । भा. । काटकदायाम् । शं तापामार्गे ।
 वै. निघ. । [विघ. ।
 विषचक्रः (काः) । पुं । चकोरपत्रिणि । वै.
 विषजिह्वः । प । देवताहृत् । देशांतां ।
 र.ना. ।
 विषज्वरः । पु । तन्नामकामन्तुज्वरे । तन्त्रचणम्-
 —“श्यावाश्रता विषकृते दापीऽतीसार एव च ।
 भक्ताऽरुचिः पिपासा च तोदय सह मूच्छेया ॥”
 निदानम् । श.र. ।
 विषगुडम् । स्त्री । म्बाले । श्र.र. ।
 विषतन्त्रम् । स्त्री । तन्नामसर्पादिविषोपशमन-
 तन्त्रमेदे । यथा—“सर्पहृत्कलुतानाम् विषोप-
 शमनी तु यथा । सा क्रिया विषतन्त्रं नाम प्रोक्तं
 ननादिभिः ॥” वै.सं.२३. ।
 विषतरुः । पुं । कुचेलकहृत् । कूचिना गाह ।
 भैष. वातरक्तचि. विषतिन्दुकतेले ।
 विषतिन्दुः (काः) । पुं । (Diospyros
 montana.) विषदुमे । कूचिना गाह । हिं
 विषतेन्दु । वै. मधितन्को, माकुडटेष्ठि । रा.

नि.व.२३ । भा. । वै.निघ. नवज्व. वि. विशताप-
 हरपरसे । Sec कारत्करः ।

विषतिन्दुकजम् । स्त्री । मधुरतिन्दुकफले ।
 र.सा.से वंशोक्षडम्बरसे । कारत्करफले । कूचिना
 र्कम् । गलतृक्कारिसे ।

विषदम् । स्त्री । प्रषकाशीशे । रा.नि.व.१३ ।

विषदंशः (काः) । पुं । माजौरि । वै.निघ. ।

विषदंष्ट्रा । स्त्री । सर्पकडालिकायाम् । प.
 सु. । र.सा.सं. । नागदमन्याम् । वै.निघ. ।

विषदन्तः (काः) । पुं । विडानि । वै.निघ. ।
 (काः) सर्वे । श्र.च. ।

विषदमूला । स्त्री । बहुमूलमाकन्याम् । रा.
 नि.व.७ ।

विषदर्शनसृत्युक्तः । पुं । चामकयत्रिणि ।
 इ.च. ।

विषदाता (द) । पुं । विषप्रदोक्तुप्रदये । लक्षणे
 यथा—“न ददात्युत्तरं एते विषचन् सोष्मिति च ।
 अपाद्ये बहुसङ्घोर्षे भायते चापि मृदुवत् । स्त्रीऽ-
 यत्यङ्गु लोभून्मिमकयादिरिविदसित् । विषयुर्जयते
 तस्य तप्तयान्मोक्षमीचते ॥” इत्यादि । सु-
 कल्प.१५. ।

विषदुम् । पुं । विषतिन्दुके । कूचिना, नाकुडा
 गात्र । रा.नि.व.६ ।

विषधरः । पुं । सर्वे । प.म. ।

विषधर्मा । स्त्री । गकगिन्यां । आशाङ्गी ।
 श्र.च. ।

विषध्वंसी (रन्) । पुं । नागरमुनायाम् । वै.
 निघ. ।

विषनाशनः । पुं । शिरीषहृत् । प.सु. ।
 नाणके । मानकृत् । प.सु. ।

विषनाशिनौ । स्त्री । सर्पकडाल्याम् । श्र.च. ।
 वन्ध्याकर्कोटिकायाम् । वै.निघ. ।

विषनुत् । श्यावाकहृत् । श्र.च. ।

विषपत्रिका । स्त्री । पत्रविषमेदे । तसु कैपा-
 लादिवो जमभ्यस्यपत्रम् । सु.कल्प.२५. ।

विषपुष्पम् । स्त्री । अतसीपुष्पे । रा.नि.व.२३ ।
 मौलपत्रे । श्र.ना. । [व.८. ।

विषपुष्पः (काः) । पुं । मदनहृत् । रा.नि.

विषप्रशमनी । स्त्री । बन्धाकर्कोटक्याम् । वे. निघ. । [मन्थी ग्रीह । रा.नि.व.६ ।

विषभद्रा (द्रिका) । स्त्री । भद्रदन्त्याम् ।

विषभिषक् । पुं । विषवैद्ये । द्वे.च. ।

विषभुजङ्गः । विषधरसर्पे । वैद्यकम् ।

विषमः । वि । वन्सुरे । अशमान । अनियत-
कालस्थायिनि । “विषधुर्विषमी वेगः ।” मा.नि. ।
पुं । खीलहृत् ।

विषमग्राहि । वि । एकदेश्यादिणि । सु. १.७५. । [ग्रीह । प.सु. ।

विषमच्छदः । पुं । सप्तपर्णहृत् । छात्रिम-

विषमज्वरः । पुं । ज्वरविशेषे । “यः स्याद-
नियतात् कालात् शीतोष्णार्थां तस्यै च । वेगत-
यापि विषमः स ज्वरो विषमः स्रुतः ॥” र.सा.
सं. । रसरक्तान्त्रितज्वरे । एकहित्रिचतुर्थकज्वरेपुं ।
निदानादि—“दोषोऽख्योऽहितसम्भूतो ज्वरोऽ-
सृष्टस्य वा पुनः । धातुमन्यतमे प्राप्य करोति
विषमज्वरम् । सन्ततः सततोऽन्येद्युःसूतीयक-
चतुर्थको । सन्ततो रसधातुस्यः सततो रक्तधातुगः ।
मिषमा स च विप्रियः सोऽन्येद्युः पिप्रिताग्रयः ।
मदोगतसततोऽपि अस्थिमज्जागतः पुनः । कुर्था-
चतुर्थकं घोरमन्तकं रोगसद्वरम् । विदग्धेऽन्नरसे
देहे त्रेऽपिपित्तं व्यवस्थिते । तेनाहं शीतलं देह-
महंसुखं प्रजायते । क्षाये दुष्टं यदा पित्तं त्रेऽभा
षान्ते व्यवस्थितः । तेनोत्थलं शरीरस्य शीतलं कृत्-
पादयोः ॥” इत्यादि । मा.नि. ।

विषमज्वरारुह्यलौहम् । स्त्री । विषमज्वरे
शोधकम् । पाठः—“रक्तचन्दनश्रीवैरपाठोगो-
रकणाश्रिताः । नागरोतलघातौभिक्षिमदेन सम-
न्वितम् । लौहे निहन्ति विविधान् समक्षान्
विषमज्वरान्... ॥” पुस्तकान्तरेऽस्य नाम चन्दनादि-
लौहम् । र.स.चि. ।

विषमज्वरान्तकारसः । पुं । विषमज्वरे
पुटपक्कम् शोधकम् । पाठः—“दिङ्गलसभावं सुतं
गन्धकीं सुकज्जलम् । पर्यटोरसवत् पाच्यं मताङ्गि-
हममपाकम् । लौहे ताम्रममकञ्च रसस्य दिगुण
तथा । बद्धकं गेरिकञ्चैव प्रमालञ्च रसाईकम् ।
सुक्ता शङ्खं शक्तिमप्य प्रदेयं रसपादिकम् । सुक्ता
रुहे च संख्याय पुटपाकेन मन्त्रेण च ॥” (१.७५.५)
विषमज्वरान्तकारसः । वैद्यकम् । हिं
वधार । तत्पठ्यायाः—“व्ययगन्धा कृगलाद्गो कृच-

करिवे । सर्पजम् ।० आना । लोह, ताग्र,
अन्न प्रेतोके २ लोना । बभ्र, गिरिमाटी
एवं प्रवान प्रेतोके ॥० तोला । भूला,
शङ्खजम्, शक्तिजम् प्रेतोके ।० आना । समस्त
एकत्र लले माङ्गिग्रा ७०१ विशुक्केर भित्त
भरिग्रा उहाते गोमन्त्रमुक्तिकार लेप दिवे ।
शुकाहेले, १०१२० धानि घूँटेर पुटे दिग्ना
बन्धा प्राथिवे, वेगन गन्धकेर गन्ध वाहिर
हईवे अभनि तुमिग्रा नईवे । मांजा २ रक्ति ।
मेघ. ।

विषमभोजनम् । स्त्री । विषमाशने । मा.नि. ।

विषमर्ह(र्हि)निका (नी) । स्त्री । गन्धमाङ्ग-
व्याम् । गन्धमांजा । रा.नि.व.७ ।

विषमवल्कलः । पुं । कश्चनिसुके । नात्रज-
नेम् । प.सु. ।

विषमवेगः । पुं । न्यूनाधिकवेगे । मा.नि. ।

विषमा । स्त्री । सीवैरधदरे । भा. ।

विषमाग्निः । पुं । न समानाग्नौ । वेग कदा-
चित् सम्यक् पचते कदाचिच्च न पचते । निदा. ।

विषमाधुरम् । स्त्री । शर्कराविषे । मेघ-ज्व-चि-
पानीयव्याम् ।

विषमाधूकम् । स्त्री । द्रव्यविशेषे । विषमा
इति लोके । मेघ-शरी-रो-चि. किञ्चिषीतेले ।

विषमाशनम् । स्त्री । अकाले बहुनि स्त्रोके
वा भोजने । “बहुस्त्रीकमकाले वा तन्वर्षयं विष-
माशनम् ।” गुणाः—“शालस्यगौरषाटीपशब्दाद्य
कृत्वेऽधिकं । हीनमाचं तनीः कार्ष्णं करोति च
बलचयम् ।” भा. ।

विषमाशुकरः । पुं । यन्त्रिपर्णमूले । गेठेना ।
वे.निघ. । [द्वे.निघ. ।

विषमुष्णाकः । पुं । मदनहृत् । भयना ग्रीह ।

विषसुष्टिः । पुं । मरानिम्बे । मशानिम् ।
मदनहृत् । रा.नि.व.७.२१ । रागनिम्बे, सुद्रव्यप-

दिशेषे । घोडांनिम् । हिं विषदोही, काङ्किके ।
तत्पठ्यायाः—किंशमुष्टिः सुमुष्टिः रणमुष्टिकः
चपाडी—वर्णि भाःपस्याः—विकः कटुः दीपनः
ख्योतीषधी । वृत्ति । तत्पठ्यायाः रक्तपिचद्वरच ।

सिद्धिः लक्ष्मीः पुष्टिदा हृदिदाकीरसे । कुक्षेला-
सम्पत् आग्नीः लनेटा भूविः सुत् रुखेः—विष-

एषा दक्षिणावर्षकला गोई प्रसिद्धा । “ऋदि-

विषसुष्टिकः (का) । पुं, स्त्री । विषसुष्टी ।
रा.नि.व.२३ । सु.स.३८८, सुरसादिः । "तथाच
विषसुष्टिका ।" इष्टदलसुष्टेति वैचित् । सू.स.१०१ ।
कूर्कोटी वा ।

विषसूना । स्त्री । शिरामलके । प.सु. ।

विषसृत्युः । पुं । लोबघ्नीवपचिपि । उ.स.३ ।
विका । [शे.श.सू.ल । वै.निघ. ।

विषसोभयकण्टकः । पुं । घण्टावदर ।

विषयः । पुं । इन्द्रियमीयेषु । प.स.स.संशंगम-
शब्देषु । रा.नि.व.१८ । सु.स.३८८ । सू.स. । वै.निघ. ।

विषयि । स्त्री । इन्द्रिये ।

विषयेन्द्रियम् । स्त्री । शब्दादियादिकेन्द्रियेषु ।
रा.नि.व.१८ ।

विषरूपा । स्त्री । प्रतिविषायाम् । आ.उ.३८ ।
रा.नि.व.६ । महाविषुके । इष्टदलसुषायाम् ।
कूर्कोट्या । वा.स.१५५, सुरसादिः । प.स. ।

विषरोगः । विषशक्त्यरोगनामे ।

विषलम् । स्त्री । विषे । श.च. ।

विषलता । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
श्रीशानभशा । रा.नि.व.३ ।

विषलिप्तकाम् । स्त्री । विषलचरये । विष-
लता । वा.उ.२६५ ।

विषवल्गुपातः । पुं । रसे । रस-र.विष.वि. ।

विषवल्गु (न्) । स्त्री । निचवल्गुगत-रीगविशेष ।
तत्रचणं यथा:— "वथो दीषा वहिः शीघ्रं कुर्वा-
न्दिष्टापि वल्गुनीः । स्ववल्गुन्तमुदकं विषवद
विषवल्गु यत् ॥" भा. ।

विषवल्ली । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
श्रीशानभशा । रा.नि.व.३ ।

विषविद्या । स्त्री । विषप्रसक्तमेदे । विष-
विज्ञानशास्त्रे । [प.सु. ।

विषहृत् । पुं । कटुस्वरहृत् । य.सु.३ ।

विषवैद्यः । पुं । विषमन्नाभिज्ञे वैद्ये । मा.पे.३
७२ । प.स. ।

विषसैरिण्यो । स्त्री । कुकुरीले । [वै.
शान । रा.नि.व.३ । पुं । (Diospyros

विषशाल । विषदने । ई.चिना ग्राह् । हिं
... । तं सचिदन्की, मा.सु.३८६ । रा.

विषशूकः । पुं । भद्ररीले । डी.मू.रु. । भू.पि. ।

विषशूक्री (इन्) । पुं । भद्ररीले । चारा ।

विषशोकापहः । पुं । तण्डुलोयहृत् । कौ.३
न.सि. । वै.निघ. ।

विषसंयागः । पुं । सिन्दूरे । वै.निघ. ।

विषसूचकः । पुं । चकीरपचिपि । वै.च. ।

विषसृक्ता (इन्) । पुं । भद्ररीले । डी.मू.रु. ।
विका । [मा. ।

विषस्तोष्टः । पुं । स्तोष्टकमेदे । विषसृष्टी ।

विषहन्ता (न्) । पुं । शिरीषहृत् । रा.नि.व.८ ।

विषहन्त्रौ । स्त्री । चपराजितायाम् । शैता-
परानितायाम् । रा.नि.व.७ । निर्विषायाम् ।

विषहरः । पुं । यस्मिपर्वमेदे । वि. विषघ्नौ-
पघादौ ।

विषहरा (ह्रा) । स्त्री । द्वेषदाखीलतायाम् ।
शे.श.३ । रा.नि.व.३ । निर्विषायाम् । रा.
नि.व.६ ।

विषहरो । स्त्री । मनसादीभ्याम् । श.र. ।

विषहरो (वर्तिः) । स्त्री । विषे हिता । पाठः
— "अथपालमवां मज्जां माद्वेदिसु कद्रवेः । एक-
विंशतिवारान् ततो वर्तिं प्रकल्पयेत् । मनुष्यलासया
घृता ततोनेत्रे तथाक्षयेत्...॥" र.स.वि. ।

विषहारकः । पुं । मूकदन्ते । वै.निघ. ।

विषहारिण्यो । स्त्री । निर्विषायाम् । वै.निघ. ।

विषा । स्त्री । प्रतिविषायाम् । आ.उ.३८ । रा.
नि.व.६ । वि.सू.क.म.द.वि. । "लोभं विषा-
नेरिक्तम् ।" वै.निघ.२५, कण्डकला.व.वि. । "विषा-
मलकप्रकराः ।" ला.सू.लिकायाम् । विषयाश्च-
मिन्ना । वै.निघ. । कटुगुण्डा । कटुतरा । रा.नि.
व.३ । काकील्या । वा.उ.१५५ ।

विषाख्या । स्त्री । यत्कन्दविविषायाम् ।
श्वेत आ.उ.३८ । वा.सू.१५५, सुरसादिः । "महात-
पाठानिफलाविषाख्या ।" वा.उ.१५५ ।

विषाह्वरः । पुं । शल्यान्ने । विका ।

विषाणम् । स्त्री । कुठोपधे । कु.उ. । इ.सि.द.ने ।

विषाण्यः । पुं । मदनहृत् । रा.नि.
व.३ ।

विषाण्यः । पुं । मदनहृत् । रा.नि.
व.३ ।

विषापुष्पः (का) । पुं । मदनहृत् । रा.नि.
व.३ ।

वृत्तवोजः । पुं । राजमाये । वज्रवणे । रा.नि. व.१६ । मिष्ठाक्षरे । रा.नि. व.४ ।
 वृत्तवोजका (जा) । स्त्री । पाण्डुरफल्याम् । रा.नि. व.५ । आद्रकां । अत्रश्र । रा.नि. व.११ ।
 वृत्ता । स्त्री । नांसरोहिण्याम् । प्रियङ्गुलतायाम् । रा.नि. व.१२ । शतनित्यावे । श्वेत शीमे । रा.नि. व.१६ । भिन्निग्रीटाक्षरे । रा.नि. व.४ । नाग-
 दमन्याम् । नागदमन । रा.नि. व.५ । रोगकायाम् । रोगपूक । रा.नि. व.६ । वै.नि. व.२४. वा.व्या. चि. वाताखिरसे । रुक्मिणीशतवयाम् । दृष्टिषोषां । रा.नि. व.७ ।
 वृत्तिः । स्त्री । जीवनीवाये । अम. ।
 वृत्तिस्यः । पुं । शकलासि । रा.नि. व.१२ ।
 वृत्तेर्वीरुः । पुं । खर्भूजाह्वे । शर्भूजां गीह । रा.नि. व.७ ।
 वृत्रभीजनः । पुं । गण्डोरशाके ।
 वृथात्तंवा । स्त्री । वन्यायां क्रियाम् । वक्रां । रा.नि. व.१८ ।
 वृद्धम् । स्त्री । शैलजननामगन्धद्रव्ये । शैलशङ्ख । रा.नि. व.१२ । पुं । एक्षपञ्चामङ्गुलं हृष्टे, स्थविर । रा.नि. व.१८ । अपि च—“ततस्तु समवेद्यं चोष्-
 धातुरसादि रुः । चोयमायेन्द्रियबलः चोष्णरता दिने दिने ह वली पलित खानित्ययुक्तः कर्भसु चापमः । काष्ठयासादिभिः क्लिष्टो हृष्टो भवति मानवः ॥” हृष्टदारुक्षयतायाम् । रा.नि. व.३ ।
 वृद्धकाष्ठः (काः) । पुं । इक्षु-दोहच । वै.नि. व. ।
 वृद्धकर्णिका । स्त्री । पाठायाम् । रा.नि. व.६ ।
 वृद्धकाकाः । पुं । द्रोणकाके । दिङ्कारु । ऐ.च. ।
 वृद्धकोटरपुष्पी । स्त्री । नीलबुझायाम् । हृष्ट-
 दारके । [कख्य. ४५. ।
 वृद्धगोनसः । पुं । मण्डलिसर्पविशेषे । सु. ।
 वृद्धतिल्ला । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि । वै.नि. व. ।
 वृद्धत्वम् । स्त्री । वाङ्मयं । अम. ।
 वृद्धदारकाः (रुः, काः) । पुं । (Gmelina santonica or Rourea santaloidea.) खगामल्यातलशाविशेषे । वीक्षताङ्क । हिं वपार । तत्पर्यायाः,—कख्यगन्धा ल्गलाक्षौ क्वच-

गन्धा ल्गलान्ती आवेगो जुहकः जुहकः जुहका ल्गला ल्गली अन्ती श्यामाः हृष्यगन्धा दीर्घयालुका हृष्टः कोटरपुष्पी अजान्ती हृष्टदागः हृष्टकोटरपुष्पी । स द्विविधः यं तरुक्रमेदेन । गुणाः—“हृष्टदारुहृष्टं गौल्यां विच्छिन्नं कफवातहृष्टं । बल्यं काशामदीपघ्नं हितोयं खलवीर्यदम् ॥” रा.नि. व.३ । कख्य-
 हृष्टदारके । वै.नि. व. ।
 वृद्धदारकाटिलीहृष्टम् । स्त्री । क्वचसभाधि-
 कारे श्रौषधम् । पाठे—“वृद्धदारुविहृष्टन्तीकरि-
 कर्षाग्रिमानकैः ।” त्रिकचयपुत्री खीह आमवाता-
 न्तकी मतः ॥ इदं शीघ्ररुजाकरस्य रसः ॥
 वृद्धधूपः । पुं । गिरीपहच । श्रोवाचहच । वै. नि. व. ।
 वृद्धधूमा । स्त्री । श्लेषातकहच । वै. नि. व. ।
 वृद्धनाभिः । पुं । उज्जनाभौ । गौड़ । अम. ।
 वृद्ध(च्चि)दीलो । स्त्री । महासमज्ञायाम् । वृद्ध-
 लज्जानुका । रा.नि. व.४ । महासवायाम् । वै. नि. व. ।
 वृद्धराजः । पुं । चक्रवैतसे । कथित् ।
 वृद्धरुहा । स्त्री । शतावथाम् । च.म. ४५. ।
 वृद्धवाहनः । पुं । आमहच । कथित् ।
 वृद्धविभोतकः । पुं । आनातकहच । आशुङ्गां गीह । श.मा. ।
 वृद्धसूतकम् । स्त्री । इन्द्रसूतके । चारा. ।
 वृद्धा । स्त्री । पञ्चामोर्धं प्राचीनायाम् । वृद्धि । “वालेति नीयने नारो यावद्वर्षाधि पौष्टश । ततस्तु तस्यो नया दाविशुद्धसरावधि ॥ तद्दूर्धमधिहृदा स्यात् पञ्चाशद्वत्सरावधि । हृदा तत्परतो ज्ञया सुतौत्सथ वज्रिता ॥ भा. । तत्समीगे सरथं भवति । राज. । “वाला तु प्राणदा प्रोक्ता युवती प्राणधारिणी । प्रौढा करोति हृष्टत्वं हृष्टा सरथ-
 मादिश्रेत् ॥” महायावर्षिकायाम् । रा.नि. व.५ । अङ्गु. ६ । वृद्धा आङ्गु. । श.र. ।
 वृद्धाङ्गुलिः । स्त्री । अङ्गु. ६ । वृद्धा आङ्गु. । श.र. ।
 वृद्धिः । स्त्री । आधिम्ये । च.स. १५. । खगाम-
 ल्यासोमधी । वृद्धि । तत्पर्यायाः,—योग्या कृद्धिः सिद्धिः लक्ष्मीः पुष्टिदा हृष्टिदात्री महत्त्वा श्रोः सम्यत् आग्नीः जनना भूतिः सुत् रुद्धं जीवमद्रा । एषा दक्षिणावर्षकला गौडं प्रसिद्धा । “कृद्धि-

हृद्यि कन्दो हो भवतः कीश्यामले । हृद्यिस्तु
दक्षिणावर्तफला प्रोक्ता महर्षिभिः । प्रथोनेष्वनयो-
रेकं यद्यालाभं प्रथो जयेत् ॥" गुणाः—“हृद्यिर्गर्भ-
प्रदा शीता हृद्यी मधुरा मृता । हृद्या पिताम्ब
शमनी चतकासवयापहा ॥” भा. । मधुरा किम्पा
तिका शीतला रुचिमेषा करी श्रेयस्कृष्णमित्री च ।
रा.नि.व.५ । वा.स.१५.च. पत्रकादिः । रोगविशेषि ।
साः सप्तविधाः—वातपित्तकफगोपितमेदोमूत्रान्-
जायेति । निदानादि—“सुखोऽनूङ्गतिर्वायुः शोथ-
युल्लकार्यरन् । सुखी वङ्गणतः प्राप्य फलकीषा-
मिवाह्निनीः । प्रयोद्य धमनीर्हृदि” करोति फल-
कोपयोः । दीपास्त्रमेदोमूत्रान् ; स हृद्यिः समधा
गटः ॥” भा.नि. । तासां सूत्रान्मिमिक्षो हृद्यौ वात-
समुत्सृज्यै, कैषलसुत्वचिहेतुरन्वयमः । अथः प्रकृतिवो-
ऽव्यवस्थो हि दीपः फलकोपवाह्निरीरमिप्रपय
धमनीः फलकोपयोर्हृदि अनयति तां हृद्यिमिव्या-
चलते । तासां भविष्यतीनां पूर्ववृत्तापि वलि
कोटीमुक्त्वेदं पु वेदना सावतनियहः फलकीश
शोभयति । तत्र वातहृदि वातपूर्णहृतिमिव
परुषां, पित्तहृदि पक्वीदुस्वरसदाशां, त्रैशहृदि
कठिनामन्ववेदनां शोतां कण्डुमतीं, रक्तहृदि कण्ठ-
स्कीटाहतां पित्तहृदिखिन्नां, मेदीहृदि सट्टिहृत्वां
कण्डुमतीमन्ववेदनाद्य जानीयात् । सूत्रवेगधारण-
शीलस्य मूत्रहृदिर्भवति । सु.नि.१२.अ. ।

हृद्यिका । स्त्री । शठपुण्याम् । श्रेष्ठ अपर-
क्षिता । अर्कपुण्याम् । वै.निघ. च्छद्दी । श.सा. ।
हृद्यिदः । पुं । जीवकनामद्रससुषे । क्षीवक ।
रा.नि.व.५ । वाराहीकन्दे । रा.नि.व.७ ।
हृद्यिदात्री । स्त्री । हृद्यी । वृक्षि । रा.नि.व.५ ।
हृद्यिपत्रम् । स्त्री । पञ्चदशमस्तविशेषे वेदने
मेदने च । सु.स.५.प. । हृद्यैः पत्रमिव हृद्यिपत्रं ।
“हृद्यिपत्रं चुराकारं हृद्यैर्भेदन पाटने । ऋज्वय-
सुव्रते शोफे गभीरे तु तदन्वया ॥ नतायं वृष्टतो-
दीर्घे ऋक्षवक्त्रं यथायथम् ॥” तत् द्विविधं—अधि-
तायं प्रयथायथ । इं अपि समान्मूलम् अर्धपचा-
द्भुलं हर्षं साहोद्भुलप्रलय काथ्यं । तयोः प्रथमं
चुरनाह । सू.टी.७. ।
हृद्यिभाक् । स्त्री । हृद्यीपथी । नकुल.१०.अ. ।
हृद्यैला । स्त्री । सूत्रैलायाम् । वड् अनाटि ।
वै.निघ. ।
हृद्यसानः । पुं । मनुष्ये । उषा. ।

हृन्तम् । स्त्री । प्रमनवन्धने । वीर्षि । अम. ।
कुचाद्ये । मे. ।
हृन्ताकः । पुं । शाकथ्ये । नटिन्ना शक ।
रा.नि.व.२३ । उपोदिकायाम् । पूंहे । वातांका-
हृत्वे । वेष्टन शब्द । रा.नि.व.७ । स्त्री । तत्-
फल । वेष्टन । भा.नवञ्च. चि. । “हृन्ताकात्वं
पथ्यमेतत् प्रदिष्टम् ।” गुणाः—“हृन्ताकं खाटु
तोष्णीथं कटुपाकमपित्तलम् । ज्वरवातकलासर्प-
दीपनं शकलं लघुं तशलं कफपित्तघ्नं हृद्यं पित्त-
करं लघु । हृन्ताकं पित्तलं किञ्चिदहारपरिपाषि-
तम् । कफमेदीऽनिलामग्नमन्वये लघु दीपनम् ।
तदेव हि गुण किम्बं सतैलं लवण्यान्वितम् ।
अपरं श्वेतहृन्ताकं कुक्कुटाण्डसमं भवेत् । नदग्नैःसु
विशेषेण हितं सौमत्र पूर्ववत् ॥” भा.पु.१.भा.व. ।
हृन्ताकी । स्त्री । वातांकीहृत्वे । रा.नि.व.७ ।
हृद्य्याम् । मद. ।
हृन्तिवा । स्त्री । कटुकायाम् । कृष्णै । श.ष. ।
हृन्दः । पुं । हृन्दाचार्यकृतचिकित्सासंग्रहे । कण्ठ-
रोगमेदं । तल्लवणं यथा—“समुव्रतं हृन्तमनन्द-
दाहं तीव्रञ्चरं हृन्दमुदाहरति । तत्रापि पित्त-
चतस्रप्रकोपाद् ज्ञेयं सतीदम् पवनात्सकन्तु ॥”
भा.नि. ।
हृन्दा । स्त्री । तुलसीहृत्वे । श.र. । हृद्योपरि-
नातलतायाम् । वै.निघ. ।
हृन्तूकम् । स्त्री । जले ।
हृशः । पुं । वासकहृत्वे । वागक शब्द । च.टी.
भ. । उन्तूगौ । श.र. । स्त्री । वासायाम् । वागक ।
उषा. ।
हृश्विः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । वै.निघ.का.स.
चि.कण्टकारीश्रुते ।
हृश्विका । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् । रक्तपुनर्नवा-
याम् । वै.निघ.२.भ.वा.व्या.चि. मद्याराहादौ ।
तन्नामककीटविशेषे । रिह्वा । हिं विष्कू । सं
विष्कू । तद्विषगुणाः—“हृश्विकस्य विषं तीक्ष्णमादौ
दहति वज्रिवत् । ऊर्ध्वमारीहृति चिम्रं दंशे पश्चात्तु
तिष्ठति । दंशः सद्योऽतिरक्तं श्यावन्मुथये स्फुटतीव
च ॥” वा.स.३७.अ. । ते विविधाः सन्सम्य-
मद्यविषमेदेन । तत्र सन्सविषा शोशकलीषलाः
हादश, मध्यविषाः काठे टिकीहवास्तयः, उच्चमाथ
मद्यविषाः सर्पकीयलाः विपनाच पचदश । एवं

त्रिशद्वयकजातयः। तेषां मन्दविषाः यथा—
 “हृष्यः श्यावः कर्बुरः पाण्डुवर्णो गोमूत्राभः कर्कशी
 मेघकच। यंती रक्तो रीमगः श्रावनाभो रक्तयैते
 मन्दवीर्या मतास्तु। दृष्टलक्षणानि—एभिर्दृष्टे
 वेदना वेपथुश्च गात्रसगः हृष्यरक्तागमश्च। श्रावना-
 दृष्टे वेदना चोदंतेति दाहन्वीदो दंश शोफी
 ज्वरश्च।” इति। मध्या यथा—“रक्तः पीतः
 कापिलिनोदरेण सर्वे धूमाः पर्श्वमिष विभिः स्युः।
 एते मूर्धोच्चारपुल्लणजाता मध्या ज्ञयास्त्रिप्रकारी-
 रत्नागणा। विद्याशोफी भीजनस्यावरीधो मूर्च्छा
 चोषा मध्यवीर्याभिर्दृष्टे।” उक्तमा यथा—“यं स-
 थियः श्यामलो लोहितो रक्तः यंती रक्तनोली-
 द्री च। पीवी रक्तो नोलपीतीऽपरश्च रक्तो नीलो
 नोलयकस्तथा च। रक्तो वसुः पूर्ववत् कपर्वा यथा-
 पञ्चा पर्श्वेषी हं च यन्त्र। नागान्पा वर्धतथापि
 घोरा ज्ञयायैते पयिकाः प्राणचौराः। ज्ञातेषां
 संपेकोयात् प्रदिष्टं देहस्थो वा घातिसानां विदेष।
 एभिर्दृष्टे संपेवगम्रश्चिः स्तोटीत्वन्निर्मान्दिदाही
 ज्वरश्च। लियः हृष्यं शोषितश्चापि तीव्रं तज्यात्
 प्राणेष्वज्यते शीघ्रमेव।” सु.कल्प.८५.। शोषधि-
 विदेशे। ने.। शुककीटे। उग्रार्णोकां। भम.।
 मदनहृदे। कर्कटे। गोमय कीटे। ग्णोवद्रे’
 णोकां। भरतः।

हृदिकामिया। स्त्री। पूतिकायाम्। पूंश्यां क।
 श.मा.।

हृदिकार्णी। स्त्री। भासकपर्षिलतायाम्। मूत्रा-
 कापी लडा। रा.नि.व.३।

हृदिकविषम्। स्त्री। हृदिककीटस्य विषं।

हृदिकविषापहा। स्त्री। महाराजायाम्।
 नाकुल्याम्। व.निघ.।

हृदिका। स्त्री। सुद्रुपविशेषं। नं चिबुवा।
 कं द्रुज्जे। वस्. विबुवा। तत्पथ्यायाः,—नल-
 पर्णी पिच्छिला अलिपत्रिका। गुणाः—पिच्छिला
 पत्रा भन्तद्विहरी च। रा.नि.व.५। चि.क.क.
 ५५.। एत्रिपथ्याम्। छात्रुनिर्वा। अंतपुनर्नवा-
 याम्। वै.निघ.।

हृदिकाली। स्त्री। (Iragia involu-
 crata.) खनामख्यातसुपविशेषं। विद्यांती। हिं
 वरुण्टा। नं हृदिकाली। कं रलिगुलु। तें डुल-
 र्वांही। ता, कचु.दि। वस्. शेट्रिगो। तत्-
 पथ्यायाः,—हृदियवती विषज्ञो नागदन्तिका संप-
 दंश भमराकाली ऊग्रधसरपुच्छिका काली

नेचरगहा ऊट्टीका अलिपर्णी दक्षिणावतकी
 कालिका भागमावतां देवलाङ्गुलिका करभी
 भूरिद्रुम्भा कर्कशा खण्दी युग्मफला चौर-विपा-
 षिका विपाषो भासुरपुषा। तद्गुणाः—कटुः
 तिक्ता हृदयवक्तशोधनी रक्तपित्तघ्नी विषभारीच-
 कन्नी बल्या च। रा.नि.व.८। कासघ्नो वातघ्नी
 च। राज.। कष्टकित्तमेपग्रह तुल्याकारफला।
 इति। सु.सु.३८.३८.वातशमने। उष्ट्रधूमकेप-
 ग्न्याम्। इति। वा.सु.१५.अ.अर्कादिः। “भार्गी
 रासा हृदिकाली प्रकीर्या।” कष्टकित्तमेपग्रह-
 तुल्याकारफला पाठापना ईपटोमशा अंतपुष्य-
 पुच्छा दक्षिणावर्षधज्ञो मेपग्रहीमेदः। सु.चि.८५.।
 सि.यो.उन्ना.१३. च.द.चारगुडे।

हृदिकाहृदिविषापहा। स्त्री। नाकुल्याम्।
 शुकनासां। व.निघ.।

हृदियवती (शी)। स्त्री। हृदिकायाम्।
 विद्यांति। प.सु.। र.ना. लघुमेपग्रह्याम्। कूट
 मेडामिडे। वै.निघ.।

हृद्यो। स्त्री। हृद्योरुपे। पूनर्नवां। वा.चि.३५.।

हृद्योद्वयम्। स्त्री। हृद्योरपुगले। अंतरक्तपुन-
 र्नवयो। चि.क.क.१५.३५.।

हृद्योरः (वः) (काः)। पुं। अंतपुनर्नवायाम्।
 शैनाशुश। प.सु.। च.सु.४५.। र.सा. सं.चुषा-
 दतोयुव्यां नागबलातेले च। च.द.वि.ज.चि.।
 “हृद्योरविल्वपर्णाम्।” वा.सु.१५.अ. विदाय्यांदी।
 च.द.कास.चि.हृद्वत्कण्टकारीहृते। च.द.वा.व्या-
 चि.एकादशशतप्रसारणीतले। वा.र.पि.चि.अह-
 ताद्यहृते।

हृपः। पुं। बलोवर्हे। वां। भम.। तन्मू-
 गुणाः—“हृपमूलस्य शोफघ्नं क्षमिदोपविनाशनम्।
 क्षामलायहृषीपाण्डु नाशनश्चाग्निदीपनम्॥” अत्रि.
 ८५.। अष्टमकोषधी। रा.नि.व.५। दुरालभा-
 याम्। रा.नि.व.२३.। वासकहृदे। रा.नि.व.५।
 क.चि.३५.। च.द.गुड.हृते, कामदेवहृते। नदी-
 भ्रष्टातके। गोधूमे। प.सु.। मूयिके। ने.। स्त्री।
 वासामूले। वर्हे। श.मा.।

हृपकर्षिवा (शी)। स्त्री। सुदर्शनालता-
 याम्। सुदर्शनं उलक्ष, उन्नति शूत्रलि। च.द.
 ४५.। वा.सु.१५.अ. सुरासादौ। “खरसुपहृपकर्षी-
 कटफले कासमर्हः।” अथान्नायाम्।

हृपगन्धा (म्बिका)। स्त्री। रुगलान्नायाम्।

हार्शवदेवटे । रा.नि.व.३ । अतिबलायाम् । शीउ
वेलाडा । वै.निघ. ।

हृषणः । पुं । 'अण्डकीये । रा.नि.व.१८ । तदु-
त्पत्तिः—सांस-रुधिर-रुफ-मिदसां सारांशान् वायु-
योगेन भवति । सु.या.४५ ।

हृषणकच्छूः । पुं । चूटरीमविशेषे ।...छटा ।
निदानादि—“ज्ञानीसादनहीनस्य मजो हृषण-
संशितः । प्रकृत्यते यदा स्वेदान् स कण्डू' जनये-
त्तदा । तत्र कण्डूयनात् विप्र' स्फोटः सावय
जायते । प्राहुर्हृषणकच्छू' तां प्र'परकप्रकीपजां ॥”
सु.नि.१३५. । सा.नि. ।

हृषदंशः (कः) । पुं । विङ्गलि । विङ्गल ।
अम. । च.द.धात.वि. । “पयसा हृषदंशस्य शकन् ॥”
वा.च.३५. । [रा.नि.व.६ ।

हृषध्वाङ्गा (ङ्गो) । स्त्री । नागरकुस्तायाम् ।

हृषनाशनः । पुं । विङ्गल । श.मा. ।

हृषपत्तिका । स्त्री । वसाल्याम् । हार्शवदेवटे ।
रा.नि.व.३ ।

हृषपर्णिका । स्त्री । ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ।
वाग्मनशां । च.ए.५५.कमिप्र.गणः ।

हृषपर्णी । स्त्री । आरुक्पर्णिलतायाम् । हेमूत्र-
रुणी । शूद्राडौ । प.सु. । कण्डूदन्त्याम् । र.स. ।

हृषपर्वा (न्) । पुं । कशीरी । ८५७३ । वि.प्र. ।

हृषभः । पुं । हृषे । से. । हृषभके । उणा. ।

हृषभध्वजा । स्त्री । महादन्तीहवे । वृष
मखौ । वै.निघ. ।

हृषभपल्लवः । पुं । वासाहवे । वागकगृह ।
वै.निघ. २५.चव.वि.वसन्तकुमुसाकररने ।

हृषभाक्षी । स्त्री । इन्द्रवासणीत्वतायाम् ।
ब्राह्मणशां । रा.नि.व.३ ।

हृषमूलम् । स्त्री । वासामूलि । वागकमूल ।
वातरक्त वि. रुदतैलि ।

हृषलः । पुं । गृहने । शांद्र । घोटके । से. ।

हृषलोचनः । पुं । मूषिके । हे.च. ।

हृषवीभक्तः । पुं । कपिकच्छुभेदे । वै.निघ. ।

हृषसारः । पुं । गुल्लवटे । देवकुम्भाख्यचमेदे ।
वै.निघ. । [श.मा. ।

हृषसूक्ष्मी (इन्) । पुं । शङ्करीलि । औनरुन ।

हृषस्यन्ती । स्त्री । अतिकामुकायाम् । अम. ।

हृषा (न्) । पुं । घोटके । हवे । हे.च. । कर्णे ।
ने । स्त्री(पा) । लघुमूषिकपर्णिलतायाम् । शूद्राडौ ।
रा.नि.व.३ । द्रव्यत्ताम् । वृषु मखौ । रा.नि.व.५ ।
इयम् परण्डवत्पवविटपा, अलाभे दन्ती इया ।
भा.सभिक-ज्य.वि. । अश्वगन्धायाम् । भा.सभिक
व्व.वि.वचादिः । महाज्योतिषमतीलतायाम् । कपि-
कच्छी । हे.च. । [मि. ।

हृषाकपायी । स्त्री । शतावर्णाम् । लीवत्याम् ।

हृषाकरः । पुं । नापे । शयकवाग्र । रा.नि.
व.१६ । [वृष्टि । से. ।

हृषाङ्गः । पुं । पानीयमन्नातके । लज्जलउला ।

हृषाणो (इन्) । पुं । हृषभके । रा.नि.व.५ ।

हृषादनौ । स्त्री । इन्द्रवाक्याम् । ब्राह्मणशां ।
वै.निघ. ।

हृषायणः । पुं । चटकपचिचि । हारा. ।

हृषाहारः । पुं । विङ्गलि । हारा. ।

हृषो (इन्) । पुं । मधुरे । श.मा. ।

हृष्टिः । स्त्री । लज्जवर्षे । गुणाः—“हृष्टिर्घ-
न्दिनी शीता निद्राशो भवत्प्रदा । सलापहारिणी
वायुदायिनी वज्रचारिणी ॥” राज.२५. । हृष्टि
जलं भूमिपतितमदविषं भवति । तद्यथा—यावत्
भाद्राश्विनकार्तिकभवजलानीति चतुर्विधमित्यष्ट-
विधं हृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवाहृष्टिराविहृष्टि-
दुर्दिनहृष्टिभवत्वेन मित्रगुणं भवति । यथा—“निशा-
जले कफकरं घनं शीतगुणात्मकं । सासुत्रतीयस्य
समं विज्ञेयं वातकीपनम् । दिवा सूर्यागुतत्रा च
मघा वपन्ति यद्यथाः । तन् कफघ्नं पिपासाघ्नं लघु
वातप्रकीपनम् । दुर्दिने हृष्टिसम्भूतं वातघ्नं सवात-
लस । कफरुच्छोपहनन तर्पणं हृष्टीपनम् ॥”
अथ यावत्हृष्टिजलगुणाः—“तथा यावत्हृष्टिच
दोषरोगकरौ वृषाम् । कण्डूविदोषजननं पानीयं
न प्रशस्यते ॥” अथ भाद्रहृष्टिजलगुणाः—“सघनं
नामसं नीरं श्रेष्ठं वातकीपनं । शमनं पिचरीमायां
मधुरं रक्तदोषघ्नम् ॥” अथाश्विनहृष्टिजलगुणाः
—“सुखं पिचकरं चान्नं गुण्य-रक्तविकारहृत् ।
पिदानलवसम्भूतं खरं शस्यविदोषहृत् ॥” अथ
कार्तिकहृष्टिजलगुणाः—“कार्तिकहृष्टिसम्भूतं नाति-
सन्नापशीतलं । नाशनच विदोषघ्नं सर्वशस्य-
प्रवर्द्धनम् । शीतलं अलज्जघ्नं विदाहृष्टिजननम् ।

कचित् पुष्पतरे दंशे शरदंति साधयम् । पित्त-
 क्त्वरविनाशाय शल्यनिषिद्धेतिव । मन्वरस्य' सदा
 पयमस्यतं खातिसम्भवम् । गगनाम्बु विदीपयन्
 षट्शतं यद्भ भानने । क्लृप्तं रसायनं मेध्यं यन्ता
 पेत्स्यं ततःपरं । अनार्कव विदुश्चान्ति क्लृप्तं धारा-
 धरास्तु यन् । पतितं तत् विदीपाय सञ्ज्ञे पां देहि-
 नामपि ॥" इति चातुर्मासिकजलम् । अदि.०प्र. ।
 अन्यसुविधिं जलशब्दे गम्यम् । 'प्रज्ञासर्गजलजं
 श्लेष्मरीगकरं न प्रयोजय ।

वृष्टिका । स्त्री । आरक्ष्यप्रथम्याम् । दूनो ऋषे ।

वृष्टिकालः । पुं । वर्षर्षी । [ग्र.च. ।

वृष्टिघ्नो । स्त्री । सुद्रे लायाम् । सुखराटो एवाच ।

वृष्टिजोवनः । पुं । चातुर्ष्वर्षिणः ।

वृष्टिभूः । पुं । शके । चारा ।

वृषिः (ष्णो) । इन्द्र । नृप । पम ।

वृष्यम् । स्त्री । सनादृष्ये । "सनादी हर्षणं यद्
 तन् सञ्ज्ञं वृष्यस्यते ।" यथा—वृष्यं साक्षात्पितं
 हर्षणं भवति । "स्वस्वस्तीशक्कर यद्यु तद्दृष्यम् ।"
 अ.दि.१प्र. । पुं । इत्तदृष्ये । रा.नि.१.१४ ।
 माधे । नविकलाय । इ.च. । आमलकी । वि ।
 यक्षहृदिकरं भा ।

वृष्यकान्दका (ष्ठा) । स्त्री । विदायं । कुम्भि-
 दूष्ठांशु । रा.नि.१.० । मूलकी । वै.निघ. ।

वृष्यगन्धा । स्त्री । वृहदारकी । वीरुर्दारक ।
 म.८ । पञ्चाम्बोलनायाम् । छागमवेदे । रा.
 नि.१.२ । अतिपलायाम् । शीतदन्तैः । वै.
 निघ. ।

वृष्यगन्धिका । स्त्री । अतिपलायाम् । शीत-
 वेलेङ्गा । रा.नि.१.४ ।

वृष्यचण्डो । स्त्री । मधुमूषिककण्ठान् । वङ्
 मूषाकारि । वै.निघ. ।

वृष्यपर्णो । स्त्री । भूमिकुपाण्डे । वै.निघ. ।

वृष्यपाला । स्त्री । आमलकी । वै.निघ. ।

वृष्यवल्लिका (श्लो) । स्त्री । भूमिकुपाण्डे ।
 रा.नि.१.० ।

वृष्या । स्त्री । ऋद्धा । र.मा । शवावय्याम् ।
 भूम्यामलक्याम् । रा.नि.१.५ । आमलक्याम् । रा.
 नि.१.११ । भूमिकुपाण्डे । अतिपलायाम् । वृष्-
 दृत्याम् । वै.निघ. । शुकमिष्याम् ।

वृहच्चित्तः । पुं । फलपूरं । श.च. ।

वृहच्चुचुः । पुं । मद्यपुचुभाके । रा.नि.१.४ ।

वृहच्छतावरीष्टतम् । स्त्री । अचन्द्राधि-
 कारे हृतम् । पाठ.—'शतावरीरसप्रस' चोदयि-
 तावपीडयेत् । घृतप्रसक्तमायुक्तं चौरिहृणितं
 मियम् । अथः कल्कामिमान् दद्यात् खलीपुम्बर-
 सुमितान् । जीवनीयानि यावद्यौ यद्यौ अन्ध-
 पयकौ । अर्द्धा चात्मगमा च वला नागवला तथा ।
 शालपर्णो पृथिपर्णो विदारो शारिवाहयम् ।
 शर्करा च समा दद्या कामस्योय फलानि च ।
 सम्यक्सिद्धं विजाय तद्वृष्टतवादारयेत् ॥" च-
 द.अचन्द्र.चि. ।

वृहच्छदः । पुं । अचोडने । आङ्गोटे गच्छ ।
 वै.निघ. ।

वृहच्छफरौ । स्त्री । महामोटोविशेषे । मन्म-
 पूंटे । गुणाः—'निष्प्रायकणरीगन्धी अ
 मोठी प्रकीर्तिता ।" रा.नि. ।

वृहच्छल्वाः । पुं । विषटमस्य । तिरुङ्गिमाह ।
 मटा. ।

वृहच्छालपर्णी । स्त्री । (Flemingia
 congesta) महाशालपर्णाम् । वङ् शालपर्णि ।
 हिं वङ् शालपान्, भालद कसन्द । यन्-तीक्ष्णला ।

वृहच्छिम्बो । स्त्री । महाशिव्याम् । वङ्
 शिम् । वै.निघ. ।

वृहच्छीरकाम् । स्त्री । स्थूलनीरके । गोटी
 लोश । भा.वाशो.चि. । "वृहच्छीरकमस्यत् ।"

वृहच्छोवन्तो । स्त्री । स्वनामजातोपधिविशेषे ।
 वङ् शोवन्तो । तत्पर्यायाः,—पवभद्रा शियद्वरी
 यमन्करी मधुरा जीवुटा । गुणाः,—वृहच्छोवन्करी
 भूमविद्रावनी रसनिवासिका च । रा.नि.१.३ ।

वृहच्छोवा । स्त्री । वृहच्छोवन्त्याम् । रा.नि.१.३ ।

वृहत्तिका (तौ) । स्त्री । वार्ताक्याम् । वे.उप. ।
 र.मा. (Solanum Indicum) सुद्वर्वाचोको ।
 वाङ्कूङ् हि वाङ्कूटा । वन्. डोरलो विद्वनी ।
 तं कुकमाचि । ता. वै.वृष्ट । तत्पर्यायाः—
 मधुतो क्रापा वार्ताको सिद्धिका सिद्धी कुली
 राष्ट्रिका स्थूलकण्ठा मष्टाशो मष्टोटिका मष्टोटी
 वृष्टपत्नी कण्ठतनुः कण्ठफला कण्ठालुः पीरुडी
 वनशन्ताको प्रसहा रक्तपाको हिङ्गुलो लवाहृ-
 तिका अक्रान्ता परावेदी सुद्वर्वाचोको सुद्वर्वाचोकी

दुष्परिणी। सा विधा चविका य ता चेति ।
 गुणाः—“हृहती पाचनी सौषा याहिणी वात-
 नागिनी ।” राज। “चविका हृहती यिक्ता कटु-
 रस्य च तसमा । युक्ता द्रव्यविपेषेण चारासंक्रम-
 सिद्धिदा । विज्ञेया ये तहृहती वातत्रैफिनागिनी ।
 रुचा चादनयोगेन नानानेवामयापहा ॥” राज।
 व.४। अपिच,—“हृहती याहिणी हृया पाचनी
 कफ वातहृत् । कटु-यिक्तास-दैरस-मर.।रीचक-
 नागिनी ॥ उष्ण ऊठज्वरत्रास-श्लकासगिनाम्य-
 नित् ॥” भा। तत्फलगुणाः—“तथा हृहत्याः
 फलनेव शर्तं सन्दीपनं स्यात् कफवातनाशि । कष्टु-
 विसर्पञ्चरामनागानां तथा हृचो शर्तमित् वदन्ति ॥”
 अत्रि.१६५। कण्टकाश्याम् । ८५५। च.द.कफ-
 ज्ञ.चि.यिक्तादिकपाये । ज्वर.चि.बलादहने । घ्न-
 मयोविर्गये । सु.शा.६५.।
हृहतीकल्पः । पुं । चिकित्साकल्पभेदे ।
हृहतीहृयम् । स्त्री । हृहती कण्टकारी चेति
 हृये । सु.स.३८५.। च.द.वा.ज्व.चि. हिरातादिः ।
 “हृहतीहृयगोचरेः ।” भा.मि.ज्वर.चि.। सूक्ष्-
 फला सू लफला चेति हृहतीहृये । सु.चि.८५.।
हृहतीफलम् । स्त्री । हृहत्या बीजे ।
हृहत्कन्दः । पुं । विष्कण्डे । रा.नि.व.७ ।
 गृह्णने । र.सा.।
हृहत्कालशकः । पुं । महाकालसमर्हं । वड़
 कालदर्शना । विका.।
हृहत्काशः । पुं । खगडहृये । शंशिङ्ग । प.सु.।
हृहत्कुचिः । वि । तुन्दिले । अम.।
हृहत्कीशातक्याम् । स्त्री । हृहतीशातक्याम् ।
 धुन्न । रा.नि.व.७ ।
हृहत्खजू रिका । स्त्री । राजखज्ज रिकायाम् ।
 शिञ्जोपेखूर । वै.निघ.।
हृहत्गोधूमः । पुं । महागोधूमै । वड़ शोम् ।
 See महागोधूमः ।
हृहत्तालः । पुं । हिनालहृये । रा.नि.व.६ ।
हृहत्तिक्ता । स्त्री । पाठायाम् । आन्नादि ।
 रा.नि.व.६ ।
हृहत्तृणः । पुं । वंशहृये । श.च.।
हृहत्त्वक् । पुं । सप्तपर्षहृये । छातिम शीह ।
 “हृहत्त्वक् सप्तपर्षं स्यात् ।” रा.नि.व.२३ ।
हृहत्त्वचः । पुं । निवहृये । प.सु.।

हृहत्धुस्त्रकः । पुं । राजधुस्त्रे ।
हृहत्पञ्चमूलम् । स्त्री । यिक्ताग्रिमन् दुग्दुक-
 (श्रीषाक)पाठाकाशरीषु । सु.स.३८५.। “विल-
 श्योषाकगाभारीपाटलागणिकारिकाः.....पञ्च-
 मूलसिद्धं महत् ।” च.द.ज्व.चि.। गुणाः—
 “पञ्चमूलं महत्तिकां कपायं कफवातनुत् । मधुरं
 चासकासजसुषं लघुमिदीपनम् ॥” भा.।
हृहत्पत्रः । पुं । हृहत्कण्डे । रा.नि.व.७ । अत-
 लीधे । मधुवाद्युके । मिर्ठा वेष्टा । वै.निघ.।
हृहत्पत्रा । स्त्री । विपरिकायाम् । रा.नि.व.
 ७ । कासमर्हचुपे । वै.निघ.।
हृहत्पर्णः । पुं । गुरुरीधे । वै.निघ.।
हृहत्पर्णी । स्त्री । महाशण्णुपथीविर्गये । वन-
 शप । रा.नि.व.४ ।
हृहत्पाटलिः (स्त्री) । पुं । स्त्री । धुन्नहृचे ।
 विका.।
हृहत्पादः । पुं । वटहृचे । श.च.।
हृहत्पारि(ले)वतम् । स्त्री । महापारिवतफले ।
 वड़ पेशात्रा । रा.नि.व.११ ।
हृहत्पाली (न) । पुं । वनजौरकचुपे । वन-
 शीत्रा । रा.नि.व.११ ।
हृहत्पौलुः । पुं । महापौलुहृचे । पाशाङ्गे
 आकटशो । रा.नि.व.११ ।
हृहत्पुष्पः । पुं । महाकुभाष्टे । वै.निघ.। स्त्री ।
 कदलीहृचे । वै.निघ.।
हृहत्पुष्पी । स्त्री । शण्णहृचे । प.सु.।
हृहत्फलम् । स्त्री । कुभाष्टे । भा.पू.१भ.शा.
 व.। पणसफले । कौटोत् । लघु फले । अत्रि । वै.
 निघ.। स्त्री (ला) । अलाभ्याम् । लाडे । प.सु.।
 कटुगुण्याम् । ति९लाडे । रा.नि.व.३ । महृन्द-
 वाहत्याम् । माकां । कुभाष्ट्याम् । कुम्भु ।
 गीह । रा.नि.व.७ । राजजम्ब्याम् । वड़ छांम् ।
 रा.नि.व.१० । र.सा.।
हृहत्पादिः । पुं । तदादिद्रवद्रव्यात्मककपाये ।
 यथा—“हृहती पुक्करं भार्गो शटी गृह्णी दुरालभा ।
 वसकस्य च बीजानि पटीलं कटुरीहिणी । हृह-
 त्यादिगंधः प्रोक्तः सन्निपातज्वरे हितः । कासादिषु
 च सर्वेषु देयः सोपद्रवेषु च ॥” च.द.ज्व.चि.।
 अन्य—“हृहती कण्टकारिका टडफलं ।

सधु कर्षति ।" गुणाः—पाचनीयो वृहत्यादिर्गणः
पिपलिलापहः । ककारोचक-उसास-मूवकृच्छ-रुजा-
पहः ॥

वृहदस्त्रः । पुं । कर्मरङ्गवे । कमर्रांठी
ग्रीह । श.च. ।

वृहदेली । पुं । स्यू लैलायाम् । वड़ एणाट ।
रा.नि.व.६ ।

वृहन्नोलम् । स्त्री । वरस्युजि । उन्नमूख । श.च. ।

वृहदन्तरी । स्त्री । एरण्यपत्रविटपदन्तीविशेषे ।
सैव द्रवनीत्युच्यते । गुणाः—“दन्तीहयं सरं पाके
रसे च कट्टु दीपनम् । गुदाशुःरागमश्लाशःकण्डू-
कुष्ठविदाहगन् ॥”

वृहद्वलः । पुं । पट्टिकालीध्रं । उन्नमूख ।
रा.नि.व.६ । समपर्वहवे । छातिम ग्रीह । वै.
निघ. । हिलाहवे । हेतल ग्रीह । रा.नि.
व.६ । रक्तरोनि । वै.निघ. । स्त्री । लज्जालुका-
याम् । कूट गच्छावती । वै.निघ. ।

वृहद्रीषी । स्त्री । द्रीषीपरिमाणे । १२८ श. ।
प.प्र.१ख. ।

वृहद्वान्यः । पुं । चवेचो । जनार ग्रीह ।
महायावो । प.सु. ।

वृहद्वदरम् । स्त्री । महाकीलीफलं । गुणाः—
कफपित्तकरं गुच सरस । म.द.व.६ ।

वृहद्वला । स्त्री । महामलायाम् । पीठ वेणुजा ।
“राक्षेःरुण्डवृहद्वला ।” सि.घो.उन्मा.चि. चैतसष्टते ।
शुक्ररीध्रं । लज्जालुकायाम् । दम्भावती गता ।
वै.निघ. ।

वृहद्वग्री । स्त्री । वायमापाषतायाम् । वड़
गोशंगिश्रा । प्रयोग-जनकसैदि ।

वृहद्वानुः । पुं । अशौ । चित्रकहवे । अम. ।

वृहद्व्रावः (वी) (वृन्) । पुं । बुद्धपेचके । रा.
नि.व.१६ ।

वृहद्वर्षः । पुं । माषिकनासोपधासो । श्व-
भाक्षिण । र.सा.सं. ।

वृहद्वरकाः (लः) । पुं । पट्टिकालीध्रं । रा.नि.
व.६ । समपर्वहवे । वै.निघ. । [म.द. ।

वृहद्वशी । स्त्री । कारवन्नान् । करणा, उच्छे ।

वृहद्व्यातः । पुं । देवषाम् । देशान । चयं
अमरीहरः । र.सा. ।

वृहद्वारुणी । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् ।
वड़ गोकान । श्रुश्रीगणनी । रा.नि.व.३ ।

वृहद्वीजः । पुं । आवातकहवे । आमड़ा ग्रीह ।

वृहद्वनलः । पुं । महापीठगले । वड़नग ग्रीह ।
से. ।

वृहद्वन्निम्बः । पुं । महानिम्ब । वै.निघ. ।

वृहद्वनौली । स्त्री । महानिलीहवे ।

वृहद्वन्मरोचः । पुं । मरीचे । वै.निघ. ।

वृहद्वनोनी । स्त्री । लीनीशाकमेदे ।

वृहद्वसतिः । पुं । अथस्य रहमेदे । तद्गृहीते
अथः श्लाघिककूटः रक्तान्नः क्षयः सुष्ठुपलनशीलस्य
भवेत् । म.द.५०५. ।

वृचः । पुं । तरो । ग्रीह । यत्पण्यायाः,—
पुलाकी करालिकः कुष्ठः पुथदः पल्लवी फलदः
मूली भूनिरुधः महीरुधः श्राखी विटपी पादपः
तस्यः अनीकष्टः कुष्ठः सालः पलाशो द्रुः दुमः अमः
अगच्छः आगमः पिष्टरः महीरुधः स्थिरः कारस्करः
नगः कुटारः कुट्टिः विटपः वनस्वतिः अद्रिः शिखरी
कुजः कुञ्जः चित्तिरुधः अद्रिः अयः भूरुधः मूलः
महीजः धरणीरुधः चित्तिनः शालः । तस्य पट्ट-
यातयः—“कुरुप्टाया अयवीजा मूलजासूत्याला-
दयः । पर्वतीयनय द्रव्यायाः क्लृप्त्वाः सल्लकीमुखाः ।
शाखादयो बीजगृहाः संमूर्च्छांजासूयादयः । सूर्वन-
स्वतिकायस्य पठ्ठेते मूलजातयः ॥” हे.घ. ।
लीध्रदुमे । षोडश ग्रीह । रा.नि.व.६ । धवहवे ।
षोडश ग्रीह । र.सा. ।

वृचकाः । पुं । अयकूटगहवे । कूडुचि ग्रीह ।
र.सा. । च.कल्प.५५. । सु.सू.१७५. । चि.२१५. ।
३८५. । नन्दिहवे । कुर्णग्रीह । धन्वन्तरिः ।

वृचवावीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे ।

वृचचरः । पुं । वानरे । धनञ्जयः ।

वृचतपनः । पुं । वार्णिकारहवे । कणिक-
कृणेर ग्रीह । वै.निघ. ।

वृचधूपः । पुं । शीघ्रिणामकगन्धकाष्ठ । मद्रदा
धूप । रा.नि.व.१२ ।

वृचधूमवाम् । स्त्री । शैवाल । शेषला । वै.
निघ. ।

वृचनाथः । पुं । वटहवे । श.च. ।

वृचपाक्षः । पुं । वटहवे । श.च. ।

वृत्तभक्षा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्ङा । भा ।
वृत्तमेदो (इन्) । पुं । वृत्तादे । वान्ङा ।
अम । अश्वत्थवे । कथित् ।

वृत्तमर्काटिका । स्त्री । काष्ठविज्ञानिकायाम् ।
काष्ठविज्ञानि । कैनिष ।

वृत्तच्छङ्गः । पुं । जलवेतसे । श.च. ।

वृत्तराजः । पुं । महासिदायाम् । हीपालर-
वचायाम् । तोषतिनि । वै.निष. ।

वृत्तरुहा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्ङा, वन् ।
रा.नि.व.५ । च.सू.४५. । आकाशलतायाम् ।
आमोक्तवता, अत्रगोहा । च.सू.४५. । जन्तुका-
लतायाम् । रा.नि.व.३ । विदारीकन्दे । र.मा. ।
अश्वत्थवालतायाम् । महासमझायाम् । रा.नि.
व.३।४ । पुष्करसूले । वै.निष. ।

वृत्तवान् । पुं । पर्वते । रा.नि.व.२ ।

वृत्तवोजम् । स्त्री । कुटजवीजे । ईश्वर ।

वृत्तवीरा । स्त्री । भूम्यामलक्ष्याम् । ई-
आमणा । वै.निष. ।

वृत्तशायिकः । पुं । गीलाङ्गुलवानरे । मूथ-
पोड़ा । अयं पर्वण्यगुणः । स.सू.४६. ।

वृत्तादनः । पुं । अश्वत्थवे । से. । पिषाल-
ह्वे । घरणिः । वन्दायाम् । वान्ङा । हिं निष्ठा-
स्त्री । अम । मधुच्छने । से. । स्त्री (नी) । वन्दा-
याम् । अत्रगोहा । रा.नि.व.५ । स.सू.३७. ।
अ.द. वा.व्व.चि. रास्तादिः । "रास्ता वृत्तादनी
दास्य ।" विदारीकन्दे । ई-ई कुमड़ा । से. ।
मैय. निवरी. वि. ।

वृत्तामयः । पुं । लावायाम् । वांश । वै.निष. ।

वृत्तास्तम् । स्त्री । तिलिन्याम् । तैत्तूल । See
तिलिङ्गी । अ.टी.रा. । महादा इति अ.टी.म. ।
अश्वत्थकुटा इति प.मु. । कृष्ण इति भानुदीचितः ।
हिं विषाविल । अ.द.अ.च.चि. । च.सू.४५. ।
गुणः—अन्नं कटुकं कषायं कफाशीर्षं तृणार्ण
वातघ्नं शरीरप्रमुदरामयघ्नं गुणातिसारत्रणप्रश ।
रा.नि.व.६ । अश्वलीष्ठां । आम्बुन । वृद्धमि-
सुसचूर्णे । च.सू.४५.अ.द्वयागणे ।

वृत्तास्तः । पुं । आन्तावकह्वे । आगड़ा गीह ।
श.च. । अश्ववेतसे । अन्नवेतम् । वै.निष. ।

वृत्तायुर्वेदः । पुं । वृत्तरोपणपोषणादिशास्त्रे ।
स आग्नेयपुराणे सन्धः ।

वृत्तारुहा । स्त्री । अश्वत्थवालतायाम् ।

वृत्तार्हा । स्त्री । महासिदायाम् । रा.नि.व.५ ।

वृत्ताश्रयी (इन्) । पुं । सुद्रीलुके । कूर्क्रे
पेठा । रा.नि.व.१६ । [४५. ।

वृत्तेशयः । पुं । निर्विपसर्पविशेषे । सु.कल्प.

वृत्तोत्पलः । पुं । द्वुमीत्वले । उग्रटकयण ।
र.मा. । See द्वुमीत्वपलः ।

विकटः । पुं । मध्यमेदे । डेट्टिकीमाह । से. ।

विगः । पुं । गृहेन मलनिर्गमप्रवृत्तौ । म. । त्वरा-
याम् । इक्षी । प्रवृत्तौ । मा.नि. । महाकालफले ।
से. । शुद्धे । ई.च. । स्त्री (गा) । महात्मोत्पिपती-
लतायाम् । वड् लताफुट्टी । वै.निष. ।

विगधारणम् । स्त्री । मलादोनां विगनिरोधे ।
यथा—“न विगान् धारयेद् धीरः कामादीनान्
धारयेत् ।” राज.१५. ।

विगनाशनः । पुं । द्विषणि । श.र. ।

विगनिरोधः । पुं । विगविधारणे । निदानम् ।

विगविघातः । पुं । मूत्रपुरीपादिषट्धारणे ।
“जलामिरमणेवैगविघातेः ।” भा.अ.सा.चि. ।

विगिहृत्विषः । पुं । श्रीकारिहृत्विगे । रा.नि.व.१६ ।

विगी (इन्) । पुं । ज्येनपचिषि । वाङ्मथी ।
रा.न. । रा.नि.व.१६ ।

विजानी । स्त्री । सीमराज्याम् । See सीमराजौ ।

वेदचन्दनम् । स्त्री । श्रीखण्डचन्दनाम्यतरे
चन्दने । श्वेत चन्दन । सं वेदश्रीखण्ड । कं वेद-
पञ्चे गन्ध । तच्च सार्द्रविच्छेदं । मलयद्रि-
समीपस्थ-वेदगिरिजलाहं इमित्युच्यते । “मलयद्रि-
समीपस्थाः पर्वता वेदसंज्ञिताः । तज्जातं चन्दनं
यत्तद्देववाचं क्वचिन्मत्तम् ॥” गुणः—अतिशीतं
दाह-पित्तघ्नं व्वर-च्छर्दि-लघा-कुष्ठ-वैमिरोक्तामृष्टं
तिक्तञ्च । रा.नि.व.१२ ।

वेदम् । स्त्री । सार्द्रविच्छिन्नचन्दने । श्वेत चन्दन ।
रा.नि.व.१२ ।

वेदमिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे । यथा—
“नापिपिटिकया पूर्णगर्भां गोधमचूर्णतः । रचिता
रोटिका सेष प्रोक्ता वेदमिका बुधैः । भवेद्देदमिया
बल्या ह्यथा रुचाऽनिखापछा । यथा सन्तर्पणी

गुर्वीं हं हृषी शकला परम् । भिन्नमूलगला सन्त्य-
मेदःपिच कफप्रदा । गुदकीलाहिं त-यास-यङ्ग-
लानि शाशयेत् ॥” भा. ।

वेणुः । स्त्री । देवदाख्याम् । शीत घोषा ।
वा.कल्प.१५. । [निका. ।

वेणुवेधनी । स्त्री । जलीकायाम् । जौंर ।

वेणो । स्त्री । पीतदेवदाख्याम् । भा. । देव-
दाख्याम् । प.सु. । घोषा । घराघरी वा वेणो च
देवदानो च कीमूतम् ।” अरुणः । मीयाम् ।
तेडो । इ.च. । [घ.१२ ।

वेणोमि(मूलक)म् । स्त्री । उशीरे । रा.नि.

वेणोफलम् । स्त्री । देवदालीफले । शीत
घोषाफलम् । वै.नि.व.२५.कामलानस्ये ।

वेणोरः । पुं । अरिष्टे । श.च. ।

वेणुः । पुं । वंश । वै.नि.व.७ ।

वेणुकर्करः । पुं । करीरहचे । निका. । [२५. ।

वेणुका । स्त्री । तन्नामकफषविपमेदे । सु.कल्प.

वेणुज(न)म् । स्त्री । मरिचे । र.मा. ।

वेणुजः (जन्मा[न्]) । पुं । वेणुयवे । वै.नि.व.३
चाडेण । रा.नि.व.१६ । वा.चि.१५.च. ।

वेणुनिःसृतः । पुं । इषी । वै.नि.च. ।

वेणुनिलेखनम् । स्त्री । वंशलघि । वै.नि.व.३
नौल । सु.चि.१५. ।

वेणुपत्रकः । पुं । मण्डलिसर्पविशेषे । सु.कल्प.
४५. । [र.मा. ।

वेणुपत्रिका (ली) । स्त्री । नाडीपिङ्गी ।

वेणुयवः । पुं । वंशजधान्ये । वै.नि.व.३
नं वेणुयव । कं विहरकी । वै.वेदुरः विरयम् ।
तत्पथ्यायाः,—वेणुकां वेणुजाः वेणुवीजं वंशजः
वंशतस्तुलः वंशधान्यं वंशजः । गुणाः—श्रीतः
कषायः मधुरः रुचः सूत्रज्ञेणविपन्नः यलपुष्टि-
योथ्येदः पित्तघ्नः । रा.नि.व.१६ । “रुचः कषा-
यानुरसी मधुरः कफपिचदा । मेदःकृमिविपघ्नश्च
बन्धी वेणुयवो मसः ॥” च.सू.२०.प. ।

वेणुवीजम् । स्त्री । वेणुयवे । वै.नि.च. ।

वेतः । पुं । वेतसलतायाम् । रा.नि.व.७ ।

वेतनम् । स्त्री । रीत्ये । श.च. ।

वेतसः (सा) । पुं, स्त्री । (Calamus ro-

tong.) Common cane. खगामख्यात-
शाकलतायाम् । वेत ग्रीह । सं वेदित् । कं
वेतसु । वै. कीतशुरकुली । तत्पथ्यायाः,—रयः
अभपुष्यः विटुलः शौवः यानीरः यङ्गुलः मिधः
नमकः रङ्गगः गन्धपुष्यः रथाधः वेतसी निचुलः
दीर्घपत्रकः कलमः मसरी नमः सुपेणः गन्धपुष्यकः ।
गुणाः—कटुः स्रादः शीतलः भूतघ्नः पित्तकीपनः
रुच्यः दीपनः रक्तपिचघ्नः कुष्ठघ्नश्च । रा.नि.व.८ ।
तत्फलगुणाः—“फलं वेतस्य वातघ्नं मन्त्रपित्तवलास-
जात् ।” रा.नि.व.१५. । तत्शाकगुणाः—“वातघ्नं कटु-
तिक्ताक्षमधीमार्गमवर्चकम् ।” च.सू.२०.प. ।

वेतसपत्रकम् । स्त्री । व्यधनार्थकं शक्यविशेषे ।
सु.सू.२५. । तल्लघणं यथा—“शौचमन्त्रुलविस्तारं
चतुरङ्गुलमायतम् । अद्भुतानि तु चत्वारि हन्त-
डार्थं विजागता ॥” सु.टी.ज.मीनः ।

वेतसास्तः । पुं । अन्नवेतसे । रा.नि.व.६ ।
र.सा.चं.शुलचि.अग्निमुखरसे । “वेतसास्तं विषं
स्यात् ।”

वेतसो । स्त्री । वेतसहचे । श.र. ।

वेतालग्रहः । पुं । भूतग्रहविशेषे । लघणं—
“गन्धमात्यरतिं सत्यवादिनं परिवेपिनम् । बहु-
च्छिद्रश्च जानीयात् वेतालीनं यमीकृतम् ॥” वा.
च.४.प. ।

वेताखरसः । पुं । कुठाधिकारि रसः । पाठः
—“असकं सतलीपञ्च शक्यत्वं शिलाजतु । तार्थं
वाक्त्रिषीथानि त्रिफला सुपली समम् । सव्योर्धं
चूर्णितं लेह्यं नधुना निष्कामवकम् । मापिकं
नाशयेत् सिभ वेतालीऽर्थं महारसः ॥” अन्यः
सन्निपातन्वरे—“रसं गन्धं विषञ्चैव मरिचाब्दं
समाधिकम् । शिलायाम् महं वेतायत् यावज्जायित
कज्जलम् । गुञ्जाभावमयोक्तव्यं एरेद्वादेशसंश्रकं ।
साध्यासाध्यं निहन्त्याद्य सन्निपातं सदाकल्पम् ॥”
र.सा.चं. ।

वेतः । पुं । वेतसहचे । रा.नि.व.८ । वंशविशेषे ।
वेडेण वै.नि.व.३ । कं वेत । गुणाः—
शीतलः कषायः भूतावेश पिचघ्नश्च । रा.नि.व.७ ।
च.चि.१५. ।

वेतकः । पुं । रामशरे । वै.नि.च. ।

वेतसूला । स्त्री । शङ्खियाम् । वै.नि.च. ।

वेतविपम् । स्त्री । तन्नामक-पुष्यविपमेदे ।
वेतेडश शृंग । सु.कल्प.२५. ।

वेत्ताग्रम् । स्त्री । माहोशाकविशेषे । वेत्तेत्र
उगि, वेत्ताग्री । गुणाः—“वेत्तापं दीपनं रुच्यं
तिक्तं पिचकाफापहम् ।” राज.३५।
वेदना । स्त्री । चिकित्सायाम् । रा.नि.व.२० ।
व्यथायाम् ।
वेदनाधिष्ठानम् । स्त्री । मनोदंष्ट्रियादौ ।
“वेदनानामधिष्ठानं मनो दंष्ट्र्य संन्द्रियः । केम-
रोमनखायात्रमखद्रवगुणैर्विना ॥” च.भा.१५।
वेदयिता । वि । मनसः प्रवर्तके । सु.भा.३५।
वेदारः । पुं । ककलासि । विका ।
वेदिः । स्त्री । परिकृतमूसौ । अम. । स्त्री ।
अम्यहायाम् । श.च. ।
वेदिकाः (का) । पुं, स्त्री । अं तधुसूरके । वै-
निघ. ।
वेदिनी । स्त्री । तन्नामिका पक्षमी त्वक् या
क्रोडिपक्षमागमनाया कुष्ठविषर्पाधिष्ठाना च । सु-
भा.४५. ।
वेधकम् । स्त्री । धान्ते । रा.नि.व.६ । पुं ।
कपूर् । विका । अन्नवेतसे । रा.नि.व.६ ।
वेधनिका । स्त्री । छिद्रकरणाध्यात्मदे ।
तेजस्त्र । अम. ।
वेधनी । स्त्री । नैधिकायाम् । मेति । रा.नि.
व.६ । करिकर्षवेचनास्त्रे । विका ।
वेधफलः । पुं । करकृत्वे । रा.नि.व.६ ।
वेधसुख्यः । पुं । मन्वशब्दाम् । गङ्गाशै ।
रा.नि.व.६ । स्त्री (स्त्रा) । कक्षुध्याम् । मृगनाभि ।
रा.नि.व.१२ ।
वेधसुख्यकाः । पुं । मन्वशब्दाम् । प.सु. । इरि-
द्रायाम् । कौंठांश्नुद् शीघ्र । अम.भ. ।
वेधसम् । स्त्री । अद्भुतसुखे । श.च. ।
वेधाः(स्) । पुं । अं ताकंठवे । श.च. ।
वेधिनो । स्त्री । नैधिकायाम् । रा.नि.व.६ ।
भूकायाम् । खौद । श.र. ।
वेधो इन् । पुं । अन्नवेतसे । रा.नि.व.६ ।
वेध्यः । वि । वेधनाहं, थिरादौ । अल्पसुखैः
शस्त्रैः व्यधनीये । सु.सू.५५. ।
वेपथुः । पुं । कल्पने । रा.नि.व.२० । “वेपथु-
दिवसो वेगः” । साम्नि. ।

वेपनम् । स्त्री । वातव्याधौ । कल्पे । रा.नि.व.२०।
वेरम् । स्त्री । कुटुम्बे । विका । वाचांके । विका ।
शरीरे । नै. ।
वेरकम् । स्त्री । कपूर् । छारा. ।
वेत्तनम् । स्त्री । हिङ्गौ । ज.र. ।
वेत्ता । स्त्री । रोगे । सनयभोजने । सनये ।
भोजने । विका । दन्तमांसिः । छारा. । तटभूमौ ।
वेत्ताजलपानम् । स्त्री । वेद्यायां वारिपाने ।
तन्नातीव स्नास्त्रकरं । तयाहि—“उष्यं क्वापि
क्वापि शीतं कवीयं क्वापि क्वापि हाप्यशीतश्च
पायः इत्यं नृपां पथमेतत् प्रयुक्तं काण्ठावस्थादंष्ट-
संस्थातुरीषान् ॥” तथा—“अपनयति पवनदोषं
दलयति कफमाग्नं नाशयत्यरुचिम् । पाचयति घात्र-
ननलं पुण्याति निशीथपीतसुणाम् ॥ रात्रौ पीत-
मशीथं दीपशमनं संशान्ति सामान्यः पीतं वारि
निशावसानसमये सर्वान्मयध्वंसनं । मुक्ता तूहंनिदं
च पुष्टिजननं प्राक्चेदपुष्टिप्रदं रुच्यं भाठरवर्ति-
पाटवकरं पथ्यश्च भुक्तान्तरे ॥” रा.नि.व.१४ ।
वेलाञ्ज्वरः । पुं । अन्नविशेषे । लक्षणे—“शोकान्
कीषाचघालीयांत् सन्नापाइलहानितः । अन्नकाले
च मद्यार्नां जायन्ते दाहणाः व्वराः ॥” ज्य.नि. ।
वैलिभुक्प्रियः । पुं । सुगन्धाच । श.र. ।
वैल्ल(क)म् । स्त्री । विडम्बे । अम. । च.द.गिरि-
व्यधे । वा.सू.१५५.सू.हंविरेके । “वैलापामार्ग-
व्योष ।” वै.निघ.२.भ.गृह्यो.षि. तालिमादौ ।
वा.व्या. अन्नमोदायवटी । रस.र. बाल.चि. अट-
मङ्गलहृते । वा.उ.३६५. ।
वैल्लगिरिका । स्त्री । प्रियह्वी । वै.निघ. ।
वैल्लजम् । स्त्री । मरिचे । भा.पू.१.भ. ।
वैल्लनम् । स्त्री । मरिचे । प.सु. । लुठने ।
विका । रीटीवेलनार्धं वसुंलकाठे । वे.सू. । भा. ।
वैल्लनी । स्त्री । बह्वीदृश्यायाम् । रा.नि.व.५. ।
वैल्लन्तरः । पुं । विस्लान्तरहृते । हिं वरवेला ।
तत्पथ्यायः—वीरवरः । “वैल्लन्तरो जगति वीर-
वरः प्रसिद्धः अं तासितारुण-बिलोहित-नीलपुणः ।
स्यान्वातितुल्यकुसुमः शमित्पुञ्जपत्रः स्यात् फण्टकौ
च अलदेशल एष हृषः ॥” तद्वृणाः—“वैल्लन्तरो
रसे पाके तिक्तव्याकफापहः । मूलाघामाग्मविद-
याद्यौ योनिमूनामिवाचिञ्जित् ॥” भा. ।

वेङ्गन्तरादिगणः । पुं । तदादिद्रव्यवर्गे । स
 वातरोगज्ञः अथरीशकैरामृतकण्डमुवाधातहरय ।
 या.स.१५५. ।
 वेङ्गभ्रमम् । स्त्री । मरिचे । वै.निघ.कास.धि.
 त्रिकटुचूर्णे ।
 वेङ्गरी । स्त्री । कण्ठहृददारके । काल शौख-
 ताङ्गु । वै.निघ.२५.वा.व्या.धि. परण्डपाके ।
 वल्लोद्वंशायाम् । वै.निघ. ।
 वेङ्गिः । स्त्री । खतायाम् । श.र. ।
 वेङ्गिका । स्त्री । इन्द्रूपीदक्याम् । श्रु.हेविट्शिव ।
 रा.नि.व.२३ ।
 वेङ्गिकाख्या । स्त्री । विन्ध्यशलाटी । वेनञ्छो ।
 श.च. । [४५. ।
 वेङ्गितकाः । पुं । वैकरणाख्यसर्पविशेषे । सु.कल्प.
 वेङ्गनम् । स्त्री । द्विदलचूर्णे । See वेसनम् ।
 वेङ्गन्तः । पुं । चन्द्रसरोवरे । अम. ।
 वेङ्गशः । पुं । अश्वतरे । त्रिका. ।
 वेङ्गशवारः । पुं । रत्ननोपकरणविशेषे । वाट्टेना,
 मन्ना । गुणाः—“वेङ्गशारी गुरुः क्षिण्णो बलीप-
 षयवर्धनः ।” राज.३५. । वेङ्गशारद्रव्यगणो यथा
 —अजाओ.मरिचगुण्टो यन्त्रिक धान्य हरिद्रा दास-
 हरिद्रापिपलीदाडिमेषु । “अजाओ मरिचं गुण्टो
 यन्त्रि-धान्य-निग्राहयम् । पिपली दाडिमश्च ति
 वेङ्गशारगणो मतः ॥” रा.नि.व.२२ । पञ्जमांसभेदे ।
 यथा—निरस्थिपिष्टं स्निग्धं गुरुद्वययुक्तं पिपली-
 मरिचयुक्तञ्च मांसं वेङ्गशार इत्युच्यते । “निरस्थि
 पिष्टं पिष्टं स्निग्धं गुरुद्वययुक्तं । कृष्णामरिच-
 संयुक्तं वेङ्गशार इति श्रुतः ।” प.म.३५. । गुणाः,
 —“वेङ्गशारी गुरुः क्षिण्णो बल्यो वातशजापहः ।
 शोथनः सञ्जघातूनां विग्रेयान्मुह्यशीपिषाम् ॥”
 वेङ्गशारीकतः । त्रि । पिष्टं । वा.धि.५५. ।
 वेङ्गीजाता । स्त्री । पुतदातीलतायाम् ।
 वेङ्गमकालिङ्गः । पुं । चटकपत्रिणि । तस्यासं
 सन्निपातहरम् अतिगुरुलघु । राज. ।
 वेङ्गमकुलः । पुं । अष्वेष्टायाम् । ठिष्ठिन् ।
 म. । रा.नि.व.० । [त्रिका. ।
 वेङ्गमकुलः । पुं । छुडुन्द्याम् । छू.टो ।
 वेङ्गसरसः । पुं । मोषरसे । वै.निघ. ।
 वेङ्ग्या । स्त्री । पाठायाम् । आकुनाति । श.च. ।

वेष्ट्याचार्यः । पुं । पीठमहर्षचे । श्रौट्टेनि-
 गाह ।
 वेष्टणः । पुं । कासमहर्षचे । छारा. ।
 वेष्टणा । स्त्री । वितुन्नकहचे । शने' । र.मा. ।
 वेष्टवारः । पुं । वेष्टवारे । वाट्टेना । अ.टी.रा. ।
 वेष्टिका । स्त्री । नातोपपत्रचे । वै.निघ. ।
 वेष्टिः । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । मन्त्र-
 काष्ठे । रा.नि.व.१२ । निर्वासे । आटे । श.मा. ।
 वेष्टकम् । स्त्री । निर्वासे । आटे । श.मा. ।
 उच्यते । श.र. । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे ।
 रा.नि.व.१२ । कृष्णखे । छारा. । मन्त्रकाष्ठे ।
 बल्लले । र.मा. ।
 वेष्टनम् । स्त्री । गुग्गुली । श.च. । उच्यते ।
 कण्ठशकुल्याम् । जे. । स्त्री (नी) । खर्परपोषिका-
 याम् । वै.निघ. । [वेष्टेङ्ग वीण । श.च. ।
 वेष्टवंशः । पुं । कण्ठकक्षिणेश्वरनामसर्वशरीदे ।
 वेष्टसारः । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठ-
 निर्वासे । मन्त्रकाष्ठेण आटे । रा.नि.व.१२ ।
 वेष्टा । स्त्री । हरीतक्याम् । वै.निघ. ।
 वेष्ट्यः । पुं । पानीवे ।
 वेसनम् । स्त्री । द्विदलचूर्णे । वेगन । यथा
 —“दालयथषकानान् नित्यया यन्त्रपेयिताः ।
 तद्युक्ते वेसनं शीकम्.....॥” तद्विदिका कथा
 विष्टभिनी वलपुष्टिकारी च । भा. ।
 वेसनमोदकाः । पुं । वसनकृत-लण्डुकभेदे ।
 मन्त्रवेष्ट म्ठैहे । द्विं बुद्धिका लाडु । तद-
 गुणाः—“ते यस्या लघवः शोताः किञ्चिदातकरा-
 सथा । विष्टभिनी व्वरत्नाय पित्र-रक्त-कफा-
 पहाः ॥” भा. ।
 वेसवारः । पुं । वेष्टवारे । वाट्टेना । अम. ।
 वैकाङ्कतः । पुं । गुवाहचे । वंशेचि गाह । श.
 र. । स्त्री । वैकाङ्कतफले । वंशेचि फण ।
 वैकातिकाः । पुं । मणिकारे । छ.च. ।
 वैकारङ्गः । पुं । दर्जीकरादीनां सर्पाणां व्यति-
 कारेण जाते सर्पणातिविशेषे । स माङ्गलिः पीठ
 गलः त्रिभारान्जियो ति विविधः । सु.कल्प.४५. ।
 वैकुण्ठः । पुं । अर्जके । मूढं तून्मौ । “वैकुण्ठ-
 सञ्जके प्राहुः ।” रा.नि.व.२३ । शिवाञ्जके ।

वेदपत्र-श्रुतज्ञानी । रा.नि.३.१० । See
अज्ञ कः ।

वैकुण्ठायमो (रु) । पुं । वैद्यवल्गुनाम-
यन्त्रकारे । [नि.]

वैज्ञतः । त्रि । विक्रमिसम्पन्ने । दुःसाध्य । सा-
वैज्ञतज्वरः । पुं । अप्रकृतशालनाते वाय-
ज्वरे । "प्रायेणानिलनी दुःखः कालिष्वन्येपु
वैज्ञतः । हेतवी विविधास्तस्य निदाने समा-
दर्शिताः ॥" च.चि.३.३. वपादिषु वाताद्यैः
कामाद् धी ज्वरः स प्राकृतः, वपासु वातिकः,
शरदि पित्तिकः, वसन्ते च श्लैष्मिकः, अतोऽन्यो
वैज्ञतः तथा वषांसु पित्तिक इत्यादि । सा.नि. ।

वैज्ञान्तम् । स्त्री । खनामख्यात-मणिविशिषे ।
८।शश्राङ् । तत्पठ्यायाः,—विक्रान्तं नीचवज्रं
कुवज्रं गीनासः चतुरकुलिषं लोर्णवज्रं गीनसः ।
तत्र श्वेतनीलरक्तमेदिन विधा । तन्निरुक्तिः—
"वज्राकारतयैव प्रसस्य हरणाय सर्वरीगायाम् ।
यद्विक्रान्तं धत्ते तद्वैक्रान्तं बुधेरिदं कथितम् ।"
तेषां साधारणगुणाः—रसवीर्यविपाकेषु वज्रसं
चयकुष्ठविषमं पुष्टिकरं रसायनञ्च । अपिच—
"वैक्रान्तं वज्रसदृशं वज्रवज्रसवीर्यकम् । तथाप्य-
भावे वज्रस्य यास्य वैक्रान्तसुप्तसम् ॥" रा.नि.३.
१३ । तच्छीघ्रनमपि ह्येकरकवत् । See ह्येकरकम् ।
वैक्रान्तं वज्रवत् शीघ्रं नीलं श्वेतञ्च लोहितम् ।
वज्रलक्षणसंयुक्तं दाहघाताघटिणञ्च तत् । इयमूत्रेषु
तत् सिञ्चेत् तस्य तस्य विसमधा । पञ्चाङ्गीचर-
धारुण्या लिप्तं मूषागतं पुष्टेः । कुष्ठराख्यं नृति
याति वैक्रान्तं सतमित्तया । मञ्जीभूतान् वैक्रान्तं
वज्रस्थाने नियोजयेत् ॥" अत्रि.७.३. ।

वैगन्धिकः । पुं । गन्धके । वा.उ.३.६५. ।

वैजननः । पुं । प्रसवमासे । अम. ।

वैजपाण्डिः । पुं । ऋषिविशिषे । च. ।

वैजयन्तिका । स्त्री । जयन्तीहृत्वे । सृष्टिशील ।
अम. । अग्निमन्त्रहृत्वे । शिबिन्नि । रा.नि.३.८. ।

वैजयन्ती । स्त्री । जयन्तीहृत्वे । र.मा. । स.
चि.१.१. । अग्निमन्त्रहृत्वे । शिबिन्नि । छे.च. । स.
चि.१.२. । वा.उ.३.५. ।

वैजिकम् । स्त्री । शिशुवैले । अङ्गिनारं ०७७ ।

मे. । पुं । सद्योनातासुरे । मे. । आत्मानि । श.मा. ।

वैडालशकत् । स्त्री । विडालविषायायाम् ।

"वैडालं वा शकटं योज्यं वेपमानस्य धूपने ।" च.
द.ज्व.चि.धूपे ।

वैणवम् । स्त्री । वैणववे । २.शश्राङ् । अम. ।
पुं । उपनयने वैणुदण्डे । अम. । स्त्री (वी) ।
वंशलोचनायाम् । रा.नि.५.६. । [अम. ।

वैतंसिकाः । पुं । मांसविक्रैतरि । रुषादे ।

वैतरणवस्तिः । पुं । निरुद्धवस्तिमेदं । यथा
—"पल्युक्तिककर्मकृद्भैरवोकासगुणसिन्धुगोमूत्रैः ।
इपतैलयुती वस्तिः शूलानाहामवातघट् । वैतरणः
चारवस्तिः सुक्ते चापि प्रदीयते ॥" च.द.निरुद्ध-
वस्ती । गोमूत्रं ८ प. पक्तैलं १ प. मदनफल-
स्यैकं व्यवहारान् । एकपुटकथं यं माना ।

वैतसः । पुं । अन्नवैतसे । णटा. ।

वैदर्भः । पुं । दन्तमूलगतसुखरीगे । "हृष्टपु
दन्तमूलेषु संरन्ध्रो जायते महान् । भवन्ति च यथा
दन्तः स वैदर्भोऽभिघातजः ॥" सु.नि.१.६. ।

वैदलः । पुं । दालिनिर्मितपिष्टकमेदं । दाण-
शूत्रि । श.च. । गुणाः—गुरुः मल्लः विष्टयो हृष्ट-
मारुतश्च । राज. ।

वैदलवर्गः । पुं । हिदलात्रसमूहे । तदयथा—
सुहृ-वनसुहृ-कलाय-सक्रुष्टक- मसुर-माङ्गल्य-चणक-
सतीनविपुटहरेणुकाङ्कौप्रधतयो वैदलः । तत्-
साधारणगुणाः—"कपाया मधुरा शीताः कटुपाका
मरुत्कराः । वज्रसूत-पुरीषाय पित्त-श्लेष्महर-
त्तया ॥ ऋते सुहृमसुराभ्यामन्ये लाभानकारिणः ॥"
वैदलान् । स्त्री । वैदलयुक्तमते । ङाभिन्नि ।
तदगुणाः—"वैदलान्नं रुषिकरं गुरु द्रव्यगुणैः
समम् ।" वै निघ. ।

वैदलान्नम् । स्त्री । वैदलयुक्तमते । ङाभिन्नि ।
तदगुणाः—"वैदलान्नं रुषिकरं गुरु द्रव्यगुणैः
समम् ।" वै निघ. ।

वैदलिकाशिश्वः । पुं । वैदलिकाशिश्वानाम् ।
गुणाः—"रुचिप्रदायैव सुदुर्जराय सर्वे यथा
वैदलिकास्तु शिन्वाः ।"

वैदारिकः । पुं । हीन-मध्य-ग्रहण-घातादि
जनितसन्निपातज्वरे । लक्षणं—"अल्पशूलं कटो-
तीदी मध्यदाहो रुजा ममः । भृशं क्लमः शिरो-
वक्त्र-मन्या-हृदय-वाग्बुधाः ॥" प्रसीलकः श्लास-
द्विक्का-कास-जात्र्यं विदंशता । प्रथमोत्पन्नमेतत्पु
साधयन्ति कदाचन ॥ एतस्मिन् सन्निहते तु कथं-
मूलं सुदारुणाः । पिडका जायते जन्तोर्यथा
कच्छेण जीवति ॥ भा.म.१.३. । [निघ. ।

वैदिका । स्त्री । भूमिगन्धहृत्वे । वनखाम् । वै.

भियरा वे न्यैयलं तेववस्थितम् ॥" अ.५.११
अ. वासाहवे । अ. च. ।

वैद्यकम् । स्त्री । वैद्यक कर्मणि । अष्टाङ्ग-
चिकित्साशास्त्रे, दशाङ्गवैद्यशास्त्रे च । यथा—
शब्दं शास्त्राय' कायचिकित्सा भूतविद्या कौमार-
भयानुद्वतन् रसायनतन्' वाजीकरणतन्त्रश्च । स. ।
द्रव्याभिधानं भूतविद्ययः कायसौख्यसम्पादनं अत्र
विद्यापञ्चादतीप्रमाणेषु भूतविद्यह. विपन्नतीकारः
मालोपचारः रसायनं शास्त्राय' इत्येति ।
वै.निघ. ।

वैद्यचिन्तामणिः । पुं । वल्लभेन्द्रकृतवैद्यक-
ग्रन्थः । [ग्रन्थः] रुद्रकृतं च ।

वैद्यजीवनम् । पुं । लोबिन्धुराजकृतवैद्यक-
वैद्यतोपसंग्रहः । पुं । भीमसेनकृतचिकित्सा-
संग्रहः । [टीकायाम् ।

वैद्यत्रिंशद्वैद्यिका । स्त्री । चन्द्रकृतत्रिंशद्वैद्यकी-
वैद्यदर्पणम् । स्त्री । वैद्यकसंग्रहः ।

वैद्यनाथवटी । स्त्री । ज्वरान्तिहारि औषधम् ।
पाठः—“रसस्य शाणं समृद्धं काष्ठिकेन तु शोध-
येत् । चित्रकस्य रसे चापि त्रिकलायाश्च बुद्धिमान् ।
रसाई गन्धकं शुद्धं सङ्गराजरेण वै । द्वाभ्यां
संमुखं कृत्वा स्वरेः शाणसम्मितैः । खल्लयंच
शिलाखल्लं क्लृप्तं वत्सनापत्रैः । निर्गुण्डोमण्डुकी-
नेताकुचैसाथीपसुन्दरैः । भद्राङ्गकेशराजैश्च जय-
नीन्द्राशनीकटैः । सर्पभाभां वटीं कृत्वा दद्यात्तां
यष्टीमदं.....” रस. ।

वैद्यवन्धुः । पुं । भारवधवधे । [मौन्याय शीह ।
अ. च. ।

वैद्यमनोरमा । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे ।

वैद्यमाता । स्त्री । वासायाम् । वाग्द शीह ।
अ. च. ।

वैद्यरसायनम् । स्त्री । रसायनग्रन्थविशेषे ।

वैद्यवल्गुः । पुं । उदयवर्षकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यविनोदः । पुं । शठरकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यविलासः । पुं । रघुनाथकृतवैद्यकशास्त्र ।

वैद्यवन्दः । पुं । नारायणकृतवैद्यशास्त्रे ।

वैद्यसारः । पुं । शर्दकौर्णिरचितवैद्यके ।

वैद्यसिंही । स्त्री । वासायाम् । वाग्द शीह ।
अ. च. ।

वैद्यहितोपदेशः । पुं । श्रीकण्ठकृते तथा
शिवपण्डितकृते च चिकित्साशास्त्रे ।

वैद्या । स्त्री । काकील्याम् । कौर्णवा । अ. च. ।

वैद्यामृतम् । स्त्री । नारायणदासकृते रामेश्वर-
कृते च वैद्यशास्त्रे । [ग्रन्थे ।

वैद्यामृतलहरी । स्त्री । मधुरानाथकृते वैद्यक-
वैद्यावतंशः । पुं । लोबिन्धुराजकृतवैद्यके ।

वैधाना । स्त्री । ब्रह्मीचुपे । रा.नि.व.५ ।

वैपरोत्यलज्जालुः । पुं, स्त्री । जघनज्जालु-
कायाम् । “सज्जालुर्वैपरीत्याम् इत्यस्यचुपश्च-
दृशा ।” गुणाः—कटुरुणः कफघ्नः रसनिघामकः
नानाविज्ञानकारकय । रा.नि.व.५ ।

वैपादिकम् । कृष्णरीगभेदे । तत्रत्वर्थं—“वैपा-
दिकं पाणिपादस्फुटनं तोत्रवेदनम् ॥ मा.नि. ।

वैरस्यम् । स्त्री । सुखविरसतायाम् । “वैरस्य'
नयनश्रवः ।” मा.नि. ।

वैराटः । पुं । इन्द्रगोपकौटे । इ.च. ।

वैराटकः । पुं । तत्रामककन्दविषभेदे । गुणाः
—“वैराटकेनातिदुःखं शिरीरीगय जायते ।”
सु.कल्प.२५. । See कन्दविषम् ।

वैरातङ्गः । पुं । अर्जुनवधे । रा.नि.व.८ ।

वैरोचनरसः । पुं । अजीर्णादी रसः । पाठः
—“सतपतं चतुर्भागं मागेकं सतपतं । अष्ट-
भागं शुद्धगन्धं दिनेकं चित्रकद्रवैः । मारिदितं
शोधितं चूर्णैः वराटीकेन पूरयेत् । टङ्गुयैश्च सुखं
रक्षा भास्वमथे निरीधयेत् । शुक्लं गजपुटे पथ्यात्
साङ्गशीत विचूर्णयेत् । चतुर्गुणा कषा चोद्रे लीप-
सपिप्रदीपनम्.....” रस.२५ ।

वैल्वम् । स्त्री । विल्वफले । अ.टी. । वि । विघ-
भवे । विलिशये । वा. वि.३५. ।

वैवर्ण्यम् । स्त्री । विवर्णतायाम् । मा.नि. ।

वैवस्वतद्रुमः । पुं । कुष्ठवैरिह्वे । ङगुमृगश्री ।
अ.नि. ।

वैशाखः । पुं । मन्वन्तदण्डे । वर्षस्य प्रथमे मासि ।
अ. च. । रक्त-पुनर्नवायाम् । वै.निघ. । अथय
तन्नामकयह । लक्षणे—“सख्येन गुरुणा चैव वैप-
मानेन पण्डितः । गात्रेषु विद्याद्याह्नु वैशाख-
यहसुवितम् ॥” अ.५.८५. । स्त्री (स्त्री) । रक्त-
पुनर्नवायाम् । शीमाशुर्गा । रा.नि.व.५ ।

वैशिकी । स्त्री । वमन-विरचनयोः चतुर्विंश-
श्रीधनान्यतमे । च-द-वमनाधिकारे । [नि.व.१ ।
वैश्रिजाता । स्त्री । पुत्रदासौलसायाम् । रा.
वैश्र्या । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै.मिष. ।
वैश्रवणालयः । पुं । बटवृक्षे । हे.च. ।
वैश्रवणावासः । पुं । बटवृक्षे । ञटा. ।
वैश्रवणोदयः । पुं । बटवृक्षे । र.मा. ।
वैश्रानरः । पुं । पितृकावृक्षे । अम. । पित्रे ।
अश्री. अम. ।
वैश्रानरचूर्णम् । स्त्री । करुणाभृष्टं चूर्णम् ।
पाठः—“माषिमन्थ्य भागी ही यमान्यास्तद्विद्व
तु । भागास्त्रयोऽंशमोदाया मागुराङ्गापञ्चकं । दश
ही च हरीतकाः सप्तचूर्णीकृताः शमाः । अगु.
मस्तु काञ्चिकं तक्रमुष्णोदकं वा...” । रस.र. ।
वैश्रानररसः । पुं । उदराधिकारे रसः । पाठः
—“रसकं गन्धकं चाधं शिलाजिक्कान्तलीकं ।
विकटुसिचकं कुष्ठं निर्गुच्छी सुपत्नी विषम् । अज-
सोदा च सर्वेषां ही ही भागौ प्रकल्पयेत् ।
चूर्णीकृत्य ततः सर्वं निम्बकायेन भावयेत् । भाव-
येदिकविंशच्च भङ्गराजिन समथा । सधुना गुडिका
गुक्का रजन्वां ताम् प्रदापयेत् । वैश्रानरामिषी
योगो गलोदरविशेषणः ।” रस.पि. ।
वैष्णिकः । वि । विकीर्य भक्ष्यशीले, कुकुटा-
दौ । वा.पि.६. ।
वैष्णवी । स्त्री । लघुशलाघत्याम् । रा.नि.व.४ ।
तुलसीवृक्षे । श.मा. । अपरागितायाम् ।
वैसारिणः । पुं । मत्स्ये । अम. ।
वोङ्गः । पुं । गुवाकवृक्षे । श.र. ।
वोङ्गः । पुं । गोनससर्पे । दोङ्गानां । मत्स्य-
विशेषे । नि. ।
वोङ्गः । पुं । कदम्बवृक्षे । वै.निघ. ।
वोङ्गा (वृ) । पुं । अयमक्षे । हपे । रा.नि.व.३ ।
स्त्री । पुद्राङ्गिकायाम् ।
वोष्टः । पुं । हन्ते । वीति । श.र. ।
वोदः । वि । पात्रे ।
वोदासः । पुं । मत्स्यविशेषे । दोशमभाह ।
श.र. । [प्रथितरि ।
वोपदेवः । पुं । उदयदोपकसिद्धमन्त्रशतश्रीकी-
वोरटः । पुं । कुन्दवृक्षे । दून् ग्रीह । त्रिका. ।

वीरवः । पुं । तन्नामकनीडिधान्यमेदे । व्रात्रो
धान । गुणाः—“वीरवस्तु बुधैः प्रोक्तः विदीपस्य
प्रकीपनः । सधुरवाहपाकेन नीडिः विचक्षरी
गुहः ॥” राज.१५. ।
वीलम् । स्त्री । (Balsamodendron
Myrrh.) Myrrh. तन्नामकसारजद्रव्ये ।
गन्धरसे । गङ्गाश्रम, व्राण, शिवाव्राण, शुन-
शीर्षाणी । हिं श. वील । मं कं वील । तं
वालित्क्रीपीषम् । ता. वैलद्रूपीषम् । वम. रत्नया-
वील । तत्पथ्यायाः,—“रत्नापहं सुखं सुरसं पिण्डं
पिण्डकं विषं निर्होतं वर्धरं सौरभं रत्नगन्धकं रसं
रसगन्धं सहागन्धं विन्धं शुभगन्धकं विश्वगन्धं गन्धरसं
प्राणः त्रयारिः । वै.निघ.२.भ.र. पि.चि.वीलपर्वटी-
रसे । च.द.कुष्ठ.पि. । गुणाः—“कटुतिक्तौषं कपायं
रक्तदीपघ्नं कफपित्तरीगघ्नं प्रदरघ्नच । रा.नि.व.६ ।
अपिच—“वीलं रक्तघ्नं शीतं मेघं दीपन-पाचनम् ।
मधुरं कटुतिक्तञ्च दाह-खे-द-विदीपनिम् । ज्वरा-
पथार-कुष्ठघ्नं गर्भाशयविशुद्धिक्तम् ॥” भा. ।
वीलपत्रम् । स्त्री । तिनपत्रसदृश-सुगन्धिवन्ने ।
च.द.वा.व्या.पि.महाराजप्रसारिणीतेले । “दिवसुथी
वीलपत्रम् ॥”
व्यक्तगन्धा । स्त्री । नीलापरजितायाम् । रा.
नि.व.१ । खण्डयूधिकायाम् । रा.नि.व.१० । पिप-
ल्याम् । वै.निघ. ।
व्यङ्गः । पुं, स्त्री । तन्नामकगण्डरोगमेदे । तस्य
लक्षणम्—“श्रीघायास-प्रकुपितो वायुः पित्तन
संयुतः । सुखमाश्लय सङ्घसा मण्डलं निरुज्वलतः ।
नीदलं तनुकं श्वावं सुखव्यङ्गं समादिशेत् ॥” मा-
नि. । “परुषं परुषस्वशं व्यङ्गं श्यामञ्च माहतात् ।
पित्तात्ताम्बान्तमानीलं त्रैतानं कष्टुमल्कफात् ।
रक्ताद्रक्तान्तमावाचं शीघ्रचिमचिमान्वितम् ॥” भा.
उ.११. ।
व्यजनम् । स्त्री । तालवृक्षे । पांथां । तहायु-
गुणाः—“मूर्च्छा-खे द-दृषा-दाह-अमन्नी व्यजना-
निलः ।” तालव्यजनगुणाः—“विदीपघ्नम् लघु च ।
वंशव्यजनगुणाः—“रुचं उषं वात-पिचकरञ्च ।
मयूरपुच्छ-वक्रव्यजनगुणाः—“विदीपघ्नम् । बाल-
व्यजनं तेजस्कारं मधिकारिदिनारपञ्च । राज.१५. ।
व्यञ्जनम् । स्त्री । लघुमाकादिमिटात्रेषु । वाञ्जन,
उन्नदात्रि । “व्यञ्जनं सूय-शाकादि मिटात्रं
तेजनं पृ.सम् ॥” रा.नि.व.२० । शाकमत्स्यगुणाः

—“व्यञ्जनं शाकनस्यैव” इयं इत्यथ पुष्टिदं ।
द्रव्येषु येन येनेह व्यञ्जनं सत्यमांसयोः । यस्य
तस्य तयोरेतद्द्रव्यदीर्घमांसयत् ॥” राज-३प ।
गमयुषि । प्राङ् । वै. निघ. । लचये । चिह्ने ।
व्यक्तौभूतपूर्वस्ये । “संस्थानं व्यञ्जनं लिङ्गम् ।”
मा.पञ्चनिदाने ।

व्यञ्जनकीर्णो । स्त्री । नौल्याम् । रा. नि. व. ४ ।

व्यङ्ग्यकाः (नः) । पुं । एरण्वत्त्वे । षम. ।
सं. कनयतैले ।

व्यङ्ग्या । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ऊँ हे आभवा ।
वै. निघ. ।

व्यतिक्रमः । पुं । क्रमविपर्यये ।

व्यत्यासः । पुं । परस्परवेपथे । वा. चि. २५. ।
“व्यत्यासेन शक्यद्रव्यम् ।”

व्यथा । स्त्री । वेदनायाम् । षम. ।

व्यन्तरः । पुं । समसदरजातो । वा. च. ३६५. ।

व्यवसायः । पुं । नियययुद्धौ । यथा—वातिक
एवाथ व्याधिरिदमेवाय भेषजमिति । च. वि. ८५. ।

व्यवहारिकः (का) । पुं, स्त्री । दृष्टदीर्घत्वे ।
सम्भारज्यां । नै. ।

व्यवायः । पुं । स्त्रीसेवायाम् । षम. । स्त्री ।
तेजसि । नै. ।

व्यवायशोषः । पुं । स्त्रीसेवाजन्यशोषरीणे ।
लचणं यथा—“व्यवायशोषः शुक्रस्य चयलिङ्गेरुप-
द्रुतः । पाण्डुर्दृष्टो यथा पूर्वं चोद्यन्ते चास्य
धातवः ॥” सु. उ. ४१५. ।

व्यवायी (इत्) । वि । पाकात् प्राक् सव्याङ्
विद्यतिशीले विपादि-द्रव्ये । “पूर्वं वाप्याखिलं
कार्यं ततः पाकश्च गच्छति । व्यवायि तदयथा
भङ्गा फेनचादिषुसुदृढमवम् ॥” भा. ।

व्याख्यानम् । स्त्री । प्रतिशयोपवर्णने । सु. उ.
६५५. । गूढार्थस्फुटीकरणे ।

व्याघ्रः । पुं । खनामख्यात-प्रसङ्गजातीयरुगे ।
वा. च. । मांसगुणाः सिद्धवत् । रा. नि. व. १२. । करध-
रत्त्वे । नै. । रत्नैरख्ये । रा. नि. व. ८. ।

व्याघ्रकारः । पुं । रत्नैरख्ये । वै. निघ. ।

व्याघ्रखङ्गः । पुं । व्याघ्रनखे । नथीविन्मेष ।
वै. निघ. ।

व्याघ्रघण्टा (रटी) । स्त्री । कीरुणे प्रसिद्ध-

लतामिश्रये । वग. लघु वाघाण्टी । सं गोविन्दी ।
गुणाः—“व्याघ्रघण्टा पित्तक्षीणा कृष्या विपकफा-
पहा । फलं चास्यात् तिकीष्णं त्रिभुजोक्तकवाग-
नुत् । विदोषघारिणी प्रोक्ता वैश्याशास्त्रविभारदेः ।”
वै. निघ. ।

व्याघ्रतरुः । पुं । रत्नैरख्ये । वै. निघ. ।

व्याघ्रतलः (ला) । पुं । व्याघ्रनखे । नथी ।
वै. निघ. । रत्नैरख्ये । ज. द. ।

व्याघ्रदलः (ला) । पुं । रत्नैरख्ये । व्याघ्रनखे ।
नथी । रा. नि. व. ८. ।

व्याघ्रनखम् । स्त्री, पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
नथीविन्मेष । सं उन्. वाघनखा । तन्पथ्यायाः,

—व्याङ्गुधं कर्जं चक्रकारकं कृटस्यं नखादं
नखी नख्यं व्याघ्रनखौ । यद्गुणाः—तिकीष्णः

कषायः वात-कफघ्नः कण्डू-कुष्ठत्रणघ्नः वण्डः
सुगन्धय । रा. नि. व. १२. । अपिच—नखं स्तवं नखी

प्रोक्ता हनुवन्तिलासिनी । नखहयं यद्गुणं य-
वातासञ्जरकृष्टत् । लघुण्यं शुक्रकं चण्यं स्वादु

त्रणविपापहम् ॥ अक्षकी-मुखदीर्गन्धयत् पाक-
रसयोः कटु ॥ भा. । सु. उ. ३८५. एलादिः ।

ससुद्रणः—वा. मृ. १५५. एलादिः । “शुक्ति-व्याघ्र-
नखः ।” सु. षी. ३६. । भनर्गा शङ्ख । रा. नि. व. ८. ।

व्याघ्रनखी । स्त्री । व्याघ्रनखे । मा. ४५. म. द.
चि. । “शुचिस्थाने व्याघ्रनखाः ।”

व्याघ्रनायकाः (सेवकाः) । पुं । प्राजापके ।
फेडे, मृगाल । रा. नि. व. १२. ।

व्याघ्रपात् (दः) । पुं । विकरुणत्वे । वैशेठी
गाह । भा. । रा. नि. व. ८. । भेष. शिरीरो. चि.
तमराजतैले । विकरुणत्वे । रा. नि. व. ११. ।

व्याघ्रपुच्छः । पुं । एरण्वत्त्वे । षम. ।

व्याघ्रपुष्पः । पुं । व्याघ्रनखे । वै. निघ. ।

व्याघ्ररूपा । स्त्री । वन्याकर्कश्याम् । वै. निघ. ।

व्याघ्रहस्ताः । पुं । रत्नैरख्ये । रा. नि. व. ८. ।

व्याघ्राङ्गिजः । पुं । व्याघ्रनखे । नथीविन्मेष ।
वै. निघ. ।

व्याघ्राटः । पुं । भरहाजपचिधि । षम. ।

व्याघ्रादनी । स्त्री । विहतायाम् । प. सु. ।

व्याघ्रायुधम् । स्त्री । व्याघ्रनखे । नथीविन्मेष ।
वै. निघ. ।

व्याघ्रास्यः । पुं । विहासि । श.च. ।

व्याघ्री । स्त्री । कण्ठकार्याम् । प.मु. । रा. नि. ४. ४ । च. द. यज. चि. जीवन्त्याद्यष्टे । “व्याघ्री-गोचरसाधिताम् ।” च. द. ज्व. चि. “व्याघ्रीदुस्यर्ग-गोचुरेः ।” वराटिकामेदि । कङ्ठविशेष । रा. नि. ४. १३ । व्याघ्रपव्याम् । वापिनो । व्याघ्र-नव्याम् । नथीविशेष । च. द. वा. व्या. चि. ।

व्याघ्रीयुक् (युग्म्) । स्त्री, क्ली । बह्व्याम्, कण्ठकार्याच्च । चि. क. क. ।

व्याङ् । पुं । सपे । हिंसे । ऋम. ।

व्याङ्स्वः । पुं । रक्षेत् । वै. निघ. । [ऋम. ।

व्याङ्गयुधम् । स्त्री । नखीनामगन्धर्व्ये । नथी ।

व्याधभीतः । पुं । मृगे ।

व्याधिः । पुं । रोमे । श्रेष्ठे । हिं वेमारो ।

पुरुषदुःखसंयोग व्याधयः । ते चतुर्विधाः शरी-रागन्तु-मानस-स्वामाधिकमेदेन । तवागन्तवोऽभि-घातजन्याः, शरीरास्त्रप्रदानमूलाः वासादिवैषम्य-मूलाय । मानसः क्लोधादिका इच्छार्थपमेदेभन्ति । स्वामाधिकाः क्षुत्पिपासादिकाश्च । सु. म. १५. । तद्य दुःखं विविधम् प्राध्यात्मिकमाधिभौतिकमाधि-दैविकञ्चेति । तत्तु दुःखं सप्तविधं व्याधायुपनि-पतति । ते पुनः सप्त व्याधयः यथा—आदिमल-प्रहणाः जन्ममलप्रहणाः दीपमलप्रहणाः संघातमल-प्रहणाः कालमलप्रहणाः दैवमलप्रहणाः स्वभाव-मलप्रहणाश्चेति । तत्रादिमलप्रहणाः गुह्यशोणित-दीपान्ध्याः कुष्ठार्मः प्रहृतयः । शिषाणां विशेषाः तत्रत्वय्यादि म्यायाः । सु. म. २४. ५. । रोगः दीप-वैषम्यदपः । “रोगस्तु दीपवैषम्यम् । रोगा दुःखस्य दातारो व्वरप्रहृतयो हि ते ॥” ते च रोगाः केचित् स्वामाधिकाः केचिदागन्तवः केचिन्मानसाः केचित् कायिकाः केचित् कर्मजाः केचिद्दीपजाः केचित् साध्याः केचिदध्यायः केचिदसाध्याश्च । तस्य च रोगस्य विज्ञानं पञ्चधा ‘हेतुसदसु संप्राप्तिः पूर्ववृत्तपक्ष लक्षणं । तथैवोपशयः पञ्च..... ।’ भा. । कुष्ठोपधौ । कूङ् । ऋम. । रस. र. स्तनरो-चि. । See रोगः । [कालि. मा. नि. ।

व्याधिकालः । पुं । रोगाणां बृद्धिज्ञानिहेतुभूते

व्याधिघातः (कः) । पुं । खलु चारणवधवचे ।

वङ् (मोन्दीनं गीहं । रा. नि. ४. ९. । च. द. ज्व. चि. । “गनाहा व्याधिघातकः ।”

व्याधिघ्नः (जित्) । पुं । चारणवधवचे । ज. द. ।

व्याधितः । पुं । रोगिणि । रा. नि. ४. २० ।

व्याधिनामनः । पुं । वीपान्तरवचयाम् । तोषतिनि । वै. निघ. ।

व्याधिरिपुः । पुं । कर्णिकारवधे । रा. नि. ४. ९. ।

व्याधिविपरीतः । पुं । रोगविपरीतोपधादौ ।

यथा—पतिसारे मलरोधके पाठादौ ; मसुरादि-पथे । उदावर्ते अधोवायुनिःसारके तथा देवगुरु-संवादी च । मा. नि. ।

व्याधिहन्ता (र्त्ता) । पुं । वाराहीनामकन्द-प्राके । शूश्रूष आन् । रा. नि. ४. ३ ।

व्याध्यर्गलः । पुं । दामोदरकृतवैद्यकथय्ये ।

व्यानः (वायुः) । पुं । देहस्थवायुविशेषे । व्यानवायु । “कृत्तुचदेहचरी व्यानः रससंवल्लो-यतः । खेदाहृत्क्ष्वावषो वापि पञ्चधा चेतय-त्यपि । क्रुद्धय क्रुते रोगान् प्रायशः सर्वेदेह-गान् ॥” सु. नि. १५. ।

व्यापत् । पुं । मृत्तौ । अधिक्लवणादिभक्षण-जन्यरोगसदृष्टे । वैद्यकम् ।

व्यापम् । स्त्री । क्लृप्तोपधौ । कूङ् । ऋम. ।

व्यामः । पुं । तिर्यग्विन्दुतवाहोर्धदन्तरं स व्यामः । एरु वींठ । “व्यामः सङ्कलस्तु तयोस्तिर्यग्वहो-र्धदन्तरम् ।” रा. नि. ४. १८ ।

व्यामणम् । स्त्री । व्यामे । एरु वींठ ।

व्यायामः । पुं । वेगकृद्ग्रापारे । च. म. १५. ५. ।

अज्ञादिचालने । कूठि, ग्लान्धम । शरीरायास-जननकर्मणि । भा. म. ४. म. शिरोरो. चि. । “शरीरा-यासजननं कर्म व्यायामसंज्ञितम् ।” गुणादि—तत्काला तु सुखं देहं विस्त्रयीयात्समन्ततः । शरी-रोपचयः कान्तिर्गायाणां सुविभक्तता । दीमाधि-त्वमनालस्य स्थिरत्वं लाघवं म्वा ॥” इत्यादि । सु. चि. २४. ५. । “व्यायामो हि सदा पथी बलिनां क्षिप्रभोजिनां । स च शीते वसन्ते च तेषां पथ-तवी मत्तः । सर्वेषुतुपु सर्वे हि मर्त्याः रात्महिता-र्थिभिः । शक्येन च कर्तव्यो व्यायामो ह्यन्यतो-ऽन्यथा । कुचो ललटो योगया यदा धर्मः प्रव-र्तते । शक्यं तं विज्ञानोयाद् यामदुच्छासमेव च । लाघवं कर्मसामर्थ्ये ख्येयं क्तं शक्यं चत । दोषस-योऽभिहृदिय म्यायामादुपजायते । व्यायामं कुर्वन्ती

निलं विरुद्धमपि भोजनम् । विदग्धमविदग्धं वा
निर्दोषं परिपच्यते । वयो वलं शरीरश्च देश
कालमयापि च । समीक्ष्य कुर्याद्वायामं युक्त्या
शक्त्या च बुद्धिमान् । रक्तपिप्पी क्षयी शोषो कासी
श्यासो चतावुरः । सुक्तवान् स्त्रीषु च क्षीयो
व्यायामं परिवर्जयेत् । वातपित्तामयो बालो हृत्तो
क्षीपंय तं त्यजेत् । अतिव्यायामतः कासी रक्त
पित्तप्रदानकी । यमः क्षमः अयमृणा ज्वरन्वर्द्धिंश्च
जायते ॥” राज. २५. ।

व्यायामशोषः । पुं । अतिव्यायामजन्यशोष-
रीणे । लक्षण—“व्यायामशोषो भूयिष्ठमीभिरिव-
सुपद्रुतः । लिङ्गैरर. चतस्रैः संयुक्तश्च चतं विना ॥”
व्यायोत्थिमः । पुं । स्यूखागुत्थनविषमपालौ ।
स. म. १६५. ।

व्यालः । पुं । व्याघ्र । दुर्दान्तगजे । रा. नि. व. १८ ।
रक्तचित्रके । रा. नि. व. ६ । चित्रकहवे । भा. मू. १
भ. । सपे । श्यापदे । प. म. ।

व्यालकरजः । पुं । व्याघ्रनखे । नक्षीविशेष ।
कै. निघ. ।

व्यालखड्गः । पुं । व्याघ्रनखे । नक्षीविशेष ।
रा. नि. व. १२. ।

व्यालगन्धा । स्त्री । जाङ्गलीनामसङ्गाकन्दशाके ।
विश्वामृनिम्ब । रा. नि. व. ७. ।

व्यालजिह्वा । स्त्री । मद्गासमहायाम् । रा.
नि. व. ४. ।

व्यालदंष्ट्रः । पुं । गीचरुचपे । रा. नि. व. ४. ।

व्यालनखः । पुं । व्याघ्रनखे । नक्षीविशेष ।
रा. नि. व. १२. । सुफीहवे । रा. नि. व. ८. ।

व्यालपत्रः । पुं । एब्बादकलतायाम् । ८६९-
कौडू । कथित् ।

व्यालपत्रा (त्रिका, ची) । स्त्री । कर्कटी-
भेदे । कौडूविशेष । रा. नि. व. ७. ।

व्यालपाणिजः । पुं । व्याघ्रनखाक्षगन्धद्रव्ये ।
नक्षी । रा. नि. व. १२. ।

व्यालप्रहरणम् । स्त्री । व्याघ्रनखे । नक्षी ।
कै. निघ. । । [व. १२. ।

व्यालवलः । पुं । व्याघ्रनखे । नक्षी । रा. नि.
व्यालसृग्माः । पुं । चित्रकव्याघ्र । चिठा बाप ।

भारतम् ।

व्यालस्वः । पुं । रत्नैरखे । वैद्यकम् ।

व्यालवस्त्रौ । स्त्री । नागवस्त्रायाम् । पाप गीह ।
कै. निघ. । [कै. निघ. ।

व्यालवेष्ठी । स्त्री । देवदास्याम् । शीत षोषी ।

व्यालायुधम् । स्त्री । मखीनामगन्धद्रव्ये । प.
टी. मधुरा. । पुं । व्याघ्रनखे । नक्षी । रा. नि. व. १२. ।

व्यालीदृ(दृष्टक)म् । स्त्री । सपेदंशमभेदे ।
लक्षणं यथा—“एकं दंष्ट्रापटं हे वा व्यालीदाब्ज-
मशोषितम् ।” वा. उ. ३६५. ।

व्यालुप्त(दृष्टक)म् । स्त्री । सपेदंशमभेदे ।
लक्षणं—“दंष्ट्रापटं सरत्ते हे व्यालुप्तं... ।” वा.
उ. ३६५. ।

व्यावर्तः (का) । पुं । चक्रभेदे । छात्रम् ।
गीह । रा. नि. व. ४. । नामिककृत् । श. प. ।

व्यासः । पुं । परिमाणभेदे । देव । श. र. ।

व्यासदीपप्रजा । स्त्री । मन्थाकवेद्याम् ।
कै. निघ. ।

व्युष्टम् । स्त्री । प्रभाते । पर्युषिते । फलि । हे.
च. । वि । जपिते । दग्धे । मे. ।

व्यूहः । पुं । देहे । विका. ।

व्योम । स्त्री । जले । मे. । आकाशे । प. म. ।
प. म. धातो । रा. नि. व. १६. । शूल. चि. पीडाभङ्गिरसे ।
कै. निघ. वा. व्या. चि. वातविध्वं सरते । मे. स्त्री. रो.
चि. प्रदरास्ति ।

व्योमचारी(रन्) । पुं । पक्षिणि । मे. ।

व्योमनासिका । स्त्री । भारतीपक्षिणि ।
चिका. ।

व्योमपूरम् । स्त्री । सुगन्धद्रव्ये । कै. निघ. ।

व्योमवसिका (स्त्री) । स्त्री । आकाशवस्त्रायाम् ।
आलोकागता । रा. नि. व. १. ।

व्योमोदकम् । स्त्री । आकाशसलिले । रा. नि.
व. १४. ।

व्योपम् । स्त्री । विकटुनि । उंटे, पिप्लुल,
मन्त्रिष्ठ । भा. । एतश्च गिरीविरेचने शक्तम् । वा.
स. १५५. ।

व्योपाद्यगुग्गुलुः । पुं । स्योल्हरीने गुग्गुलुः ।
पाठः—“व्योपाप्रिचिफसामसुविदग्धं गुग्गुलुं समम् ।
यादित्... ॥” रस. र. ।

व्योषाद्यष्टतम् । स्त्री । अशंसि ष्टतम् । पाठः—“व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणं भक्षवारिणि । साधितं पिबतः सर्पिः पतन्त्यशंसि निश्चितम् ॥” पलाशचारात् षड्गुणपरिष्ठावितचारवारि याद्यम् ।

व्योषाद्यचूर्णम् । स्त्री । रक्तार्शसि रक्तातिघारे च हितम् । “व्योषाऽग्राहकरपिङ्गसिलाभयानां चूर्णं गङ्गेन सहितम् सदीपयीत्यम् ।” सर्वं समभागम् । अन्यत् ज्वरातीसारैः—खिरूट्टु, ऐल्यश्व, निमछान, छिशांता, डीमशोक, छिता, कटुकी, आदनादि, मोरुशनिघां, उ आउहेठ प्रोटोरु मनडांग, गर्भममान कूफ्टिछालेन चूर्ण । मात्रा ४ माषा । च.द. ।

व्योषाद्यलौहम् । स्त्री । विद्रव्यधिकारे लौहम् । लक्षणं—“व्योषं विहृत्सिक्तकरीरिणी च सायो-रक्षस्तु विफलारसेन । पीतं कफोत्थं शमयेत्तु शोथं गन्धेन मूत्रेण चरीतकी च ॥” रस.वि. ।

त्रजभूः । पुं । कैलिकदम्बहृत् । श.च. ।

त्रणः । पुं, स्त्री । तन्नामकरोगे, चवादी । जग-शोभ, वा । स द्विविधः शारीर आगन्तुश्च । तयोः शारीरः पवन-पित्त-कफ-शोणित-सन्निपात-निमित्तः । आगन्तुरपि पुरुषपश्यपचिव्यालसरीरुप-प्रपतन-पीडन प्रक्षाराप्रिचार-विषतीक्ष्णीपथ शकल-कपालशङ्खकौपु-परयशक्ति-कुन्दाद्याधुधाय भिषात निमित्तः । तस्य लक्षणं द्विविधं सामान्य वैशेषिकञ्च । तत सामान्यं रुग्णश्यामाविविचूर्णने त्रजतीति त्रणः । विशेषलक्षणं पुनर्वातादिलिङ्गविशेषः ।” सु.चि. १५. । स पुनः पञ्चदशविधः । पृथग्-दीपैस्त्रयः संसर्गशास्त्रयः सन्निपातेनैकः एवम्भवा रक्तसहितैः सप्त, एवं चतुर्दश, रक्तेन केवलैर्नैक इति पञ्चदश । “स पञ्चदशधा दीपैः सरक्तैस्तत माहतात् । श्यावः कृणोऽरुषो भक्षकपीतासिनिमीऽपि च । मस्तुमांसपुलाकास्तुस्यतन्वल्पसंसृतिः । निर्मांस-सोदभेदाव्यो रसश्चटचटावते । पिप्पेन लिप्रजः पीतो नीलः कपिलपिङ्गलः । मूत्रकिंशुकभषानु-तैलाग्नीशयदुस्रतिः । चारीचित्त-चतसमव्यथारोगीभयाकवान् । कफेन पाण्डुः कण्डूमान् बहुश्च तघनस्रुतिः । स्थ लौहः कठिनः क्षायुशिरा-खालततोऽल्परक्तः । प्रवालरक्तो रक्तेन सरक्तं पूय-नुद्धिरेत् । वागिस्थानसमी गन्धे युक्तो लिङ्गेश्य पेत्तिकैः । हाव्या विमिश्र सर्वथ विद्याल्लक्षण-सङ्करात् ।” इति । जिह्वाप्रभो स्रुः श्लष्णः

श्यावोऽ-पिटिकः समः । किञ्चिद्व्रतमथो वा त्रणः शब्दीऽनुपद्रवः । इति । त्वांमिपशिरास्त्रायु-सस्यस्त्रीणि त्रणाशयाः । कीडो मर्म च तान्यष्टौ दुःसाध्यान्पुत्रोत्तरम् । सुसाधो नलमासाप्रि-वर्चोऽलवति त्रणः । हृत्पीदीर्घस्त्रिपुटकश्चतुरसा कृतिश्च यः । तथा स्त्रि-पायु-मेद्वी-श-श्रान्तर्ध-क-गण्डगः । कृच्छसाधोऽपि दृग्म-नासिकापाङ्ग-नाभिषु । शेषनीजठरश्रीवपात्रकक्षासनेषु च ।” इति । वा.उ. २५. ५. तथा—त्वशांस-शिरा-स्त्रायुस्त्रि-सन्धि-कीड-सर्माषीति । तत्रायैकवस्तु-सन्निवेशो लगभेदो त्रणः सूपचारः शिषाः स्वयमव-दीर्घमाषा दुरुपचारः । तत्रायतश्चतुरस्रः हृत्-लिपुटक इति त्रणकृतिस्मसाः शिषा विकृता-कृतयो दुरुपक्रमा भवन्ति । इति । त्रणवेदमा तु बहुधा ; तद्वयथा—तीक्ष्णभेदनवाङ्गनन्देनाय-मनस्यनविषेपणुसमुत्तुमायननिर्देहनावसन्नस्तीटन-विदारणोत्पाटनकम्पनविधिविशूलविश्लेषणविकिरण-पूरणसम्भनस्रप्रवक्रुचनानुशिक्षा भवन्ति । इति । सु.सू. २२. ५. त्रणवस्त्रं चतुर्दशविधं तानि च क्रीशदामस्त्रिक्षाकानुवैलितप्रतोलौमणलक्ष्मिकाय-मकखट्टाचौनधिवस्यविशाननोफणाः पञ्चाह्लुकीति चतुर्दश । त्रणायतनविशेषेण तदहम्भानि विधा गादसमश्रितिलानीति । सु.सू. २२. ५. वाभट्टस्तु उतुस्रं पञ्चाह्लुकीस्थाने पञ्चाह्लुकीति स्त्रीकरोति । विशेषाः स्वस्वपथ्यायेषु स्रग्याः ।

त्रणकतु । पुं । भल्लातकहृत् । डेली ग्रीह । र.मा. ।

त्रणकोतुः (त्रौ) । पुं, स्त्री । दुग्धकित्याम् । रा.नि.व.५ ।

त्रणग्रन्थिः । पुं । रोगभेदे । उपेण चैटा । लक्षणं—“अहृद् कृद्माने वा त्रणे सर्वरसाग्निः । शान्दे वा बन्धरहिते गात्रे ऽस्माभिर्हते ऽथवा । वातास्रमस्तु तं दुष्टं संशोय गथितं त्रणम् । कृत्वात् सदाहः कण्डूमान् त्रणयन्त्रिरं छ तः ॥” वा.उ. २६. ५. ।

त्रणप्ली । स्त्री । लघुकारव प्रके । छोट्टे उच्छे । वै.निघ. ।

त्रणजिता । स्त्री । सुष्ठाम् । शूतीश्री । वै. निघ. ।

त्रणद्विट् । पुं । त्राघ्नपण्टिकायाम् । वामन-शक्ति । श.च. ।

त्रयाधूपनः । पुं । तन्नामकधूपदानविधौ । यथा—“श्रावसमृष्टे विद्या कल्मसद्धारदीपितम् । छिद्रे नैव निवेश्याद्य त्रयं तेनैव धूपयेत् ॥” अत्र त्रयनादिका दशरूपलमिता काव्या । मा ।
त्रयरीषण्यारसः । पुं । सुदरीगाधिकारे ऋषध-विशेषः । पाठः—“नन्वेशादिकपातुल्य वाहं कश्चोर-मर्दितं । क्रमायां नरसूयं च विदकेप च सिन्धुना । सीवर्चलिन च प्रथक् युक्ता च विद्युधेः क्रमात् ॥” नावा ६२ । अतु-मधु । रस-वि ।
त्रयशुक्रम् । स्त्री । देवतारकगत रोगविशेष । “निमप्रदपं तु भवेदि ह्ये नृथे व विदं प्रति-भाति यद वै । मार्वं सवेदुषमसौव चापि तत् सुत्रपं यक्रुतुदाहरति ॥” मा ।
त्रयश्रीषः । पुं । त्रयनिमित्त-त्रययोः । तस्य पूर्वदपं श्रीषथे कर्देशोऽन्यम् । स पट् वातपित्त-कफसन्निपातरुकागनुभेदेन । यथा—“प्रथक् ममस-दीषीत्या रक्तलागनुजौ तथा । त्रयश्रीषाः पट्ते स्युः संयुक्ताः श्रीषलक्षणेः ॥” मा-नि ।
त्रयश्रीधनः । पु । कल्पिहृदि । वनगाँठं ङि । वै-निघ ।
त्रयश्रीषः । पुं । अतन्यश्रीषरोगे । निदानं—“रक्तव्याहृदमाभिलषे वाहारयन्तपात् । त्रयनय भवेच्छीषी स चासाध्यतमो मतः ॥” मा-नि ।
त्रयस्थानम् । स्त्री । त्रयवस्तुनि । अणेर ङान् । तानि च त्रयसिधिरासायुष्यसन्धिकीठमर्मापी-लट भवन्ति । सु-म्-२२५ ।
त्रयसावः । पुं । अतुर्हंशविध-त्रय-निःसाव । तद यथा—“सखीका लस पूयास्य-हरितारुप-पिञ्जराः । कपाय नोस-हरित विन्ध-रच सित-विताः । इति वाटेः समुद्दिष्टे त्रयसावायतुर्हं ॥”
त्रयहः । पुं । परस्परहणे । श-च । स्त्री (ह) । गुड-याम् । श-र ।
त्रयहरो । स्त्री । लाहलिकीपथी । विवनाश्रु निश । वै-निघ ।
त्रयहृत् । पुं । भन्नातकहृत् । डेर्गा गाह । कल्कारीहृत् । विवनाश्रुनिश । रा-नि-व ४ ।
त्रयायामः । पु । वातव्याधिविशेषः । लक्ष्यं—“नकाशितं त्रयं प्राप्य वायुयः सख्देहगः । वेगेरानामयेहं त्रयायामनु त ल्यवेत् ॥” मा-नि ।
त्रयारिः । पुं । बोलनामगन्धर्व्ये । गरुदोमि ।

रा-नि-व-६ । अगकिहृत् । वानना गाह । रा नि-व-१० ।
त्रयीपक्रमः । पुं । त्रयधिक्रियायाम् । त्रयी-पक्रम, पट्टिबिधीऽपत-पादिभेदेन । यथा—अप तर्पणमाक्षिपः परिषे कोऽन्यद्दः खे दो विक्षपान-सुपनाहः पाचन विभावनं क्षीरो वमनं विरेचनं हेदन भेदनं दारणं लघनमेपयमाहरणं व्यधनं विखावन सीवन संस्थानं पीडनं शोषिताभ्यापनं निश्वापणमुक्त्वारिका कपायो वृत्तिः कष्टः सर्पि-सौल रसक्रियावधूपनं त्रयधूपन-गुणादनमवगाहनं चटुकर्म दारणकर्म चारकमाप्रिकर्म ज्ञयकर्म पाण्डुकर्म प्रतिहारणं रीमसंजननं सीमापहरणं वलिकर्माणरवसिकर्म यमः पतदानं क्रमिन्नं हं ह्यं विपन्नं गिरोविरेचनं नयं खल-धारणं धूमो मधुसर्पियन्माहारी रथाविधानयेति । सु-वि-१५ ।
त्रतम् । स्त्री । इंद्रिकाकामनियने । च-म्-१५ ।
त्रततिः (ती) । स्त्री । लतायाम् । अम ।
त्रतादेयः । पुं । उपनयने । अ-ति ।
त्रतीपायनम् । स्त्री । मृष्टिकाकामनियने ।
त्रस्यनम् । स्त्री । हेदने । पुं । स्वर्पादिच्छेदके अस्त्रे । छेनी । अम ।
त्रह्या (न्) । पुं । विधातरि । तत्प्रादुर्भावः यथा—“विधातायन्त्रसन्त्रमाशुर्वेदं प्रकाशयन् । स-नावा संदितां चक्रं सचश्रीकमयीमजुम् ॥” इत्यादि । मा ।
त्रौडा । स्त्री । वनकुलविक्रयाम् । प-सु । लज्जायाम् ।
त्रौहिः । पुं । प्राहृत्कालगायत्र्यान् । अत्र धात्रि । ईमन्तिकगुरुधान्यमावे च । नि । तस्य लक्ष्यम्—“वायिकाः कलिताः युक्ता त्रौह्यथिर-पाकिनः ।” तद्देहा यथा—“हृत्त्रौहिः पाटलथ कुडुटास्यक इत्यपि । शापासुखी जतुसुख इत्याद्या त्रौह्यः अताः ॥” गुणाः—“त्रौह्यः कथिताः पाकि मधुरा बोध्यंती हिमाः । अत्यामिष्यन्दिनी यदधर्षस्ताः पटिकैः समाः । हृत्त्रौहिर्वरुत्सेपां तस्मादन्वगुणाः परे ॥” भा-पू-१५-धा-व । “मधुर-याम्पाकथ त्रौहिः पित्तकरो गुणः ।” च-सु-२०५ । गीरो मधुरः शौतलः पित्तघ्नः कपायः विग्धी इयः क्रमिकफहरः तापरक्तहरश्च । तथा ।

पुष्टिकरः यमनः वीर्यमुष्टिकरी रुच्य चानन्दजनको
वातजनकथ । रा.नि.व.१६ ।

ब्रौहिकाञ्चनः । पुं । मधुरहने । त्रिका ।

ब्रौहितुण्डिका । स्त्री । देवधान्ये । ८१धान ।
वै.निघ. । [निघ. ।

ब्रौहिधान्यम् । स्त्री । पटिकादिधान्ये । वै.

ब्रौहिपर्णिका (र्णा) । स्त्री । शालपर्णाम् ।
शालपर्णि । रा.नि.व.४ ।

ब्रौहिभेदः । पुं । शौनाकधान्ये । कांशुधान ।
र.मा. ।

ब्रौहिसुखम् । स्त्री । व्यधनाथं ब्रौहिसुखाकार-
सुखमस्त्रे । सु.गु.८५. । तत् पद्मसुखायतं द्युसु-
खं चतुरङ्गुलफलघ कार्यम्, तन्मुखसु ब्रौहि-
विकारं समुद्रकुण्डल कार्यम् । इति सु.टी.८.
भीमः ।

ब्रौहिराजिकः । पुं । शौनाकधान्ये, कडु-
धान्ये । कांशु धान । नै. ।

ब्रौहिभेदः । पुं । शालिधान्ये । हेमसुधान ।
रा.नि.व.१६ ।

ब्रौह्यास्यम् । स्त्री । ब्रौहिसुखात्मभेदे । च.द. ।

श ।

शंभः । पुं । सुवलायस्यश्रीरुमण्डले । लोहार
शुभो । धरणिः ।

शंवरम् । स्त्री । जले । अम. । रा.नि.व.१४ ।

शकटः । पुं, स्त्री । धवण्डे । धाण्डा गाँह ।
प.सु. । शरीरे । वै.निघ. । तिमिश्रणे । कुरूप
गाँह । रा.नि.व.८ ।

शकटाख्यः (कः) । पुं । धवण्डे । धाण्डा
गाँह । र.मा. ।

शकलम् । स्त्री । लघि । शुकुवक् । रा.नि.
व.६ । आमलके । पत्रदण्डे । पद्मेश्र उँटि ।

वै.निघ. । शकले । छाल । त्रिका. । शकले ।
अ'हिशं । पुं, स्त्री । खण्डे । अ'शं । अम. ।

शक(कु)लो (न्) । स्त्री, पुं । अदमिलमस्य ।
निरगालमाँह । अम.भ. । गुणाः—वात-कफ-
कारलम् । अदि.२२५. । मद्वाशकुलमस्ये । वडु
नडेल, पिपुलेमोडेन । गुणाः—“शकुलो
रोहिताधारा भूमो प्रायश्चर्यवी । शर्षो पाके
च मधुरा भेदिनी दीपकीवनी ।” राज.२५. ।

शकुनः । पुं । पक्षिणि । रश्मि । शुकुनि । नै. ।
रूपशकटे । शौना पाँथो । वै.निघ. । स्त्री ।

शमभूषकनिमित्ते । शकुन् । नै. ।

शकुनञ्जा । स्त्री । सुदग्दग्गीधिकापाम् । कूड
टिक्कि । त्रिका. ।

शकुनाहृतः (त) । पुं । शालरीगविशेषे ।
शकुनिश्च । मत्स्यविशेषे । वै.निघ. । शालिधान्य-
भेदे । भा.पू.१भ.शा.व. । गुणाः—शालिवन् ।

शकुनिः । पुं । पक्षिणि । पाँथो । अम. । कृष्ण-
शकटे । शौना पाँथो । रश्मि । रा.नि.व.१८ ।
पिञ्जपक्षिणि । शौना पाँथो । वै.घ. ।

शकुनिप्रपा । स्त्री । पक्षिपानीयशालायाम् ।
पाँथोश्च खलपानश्रान । चारा. ।

शकुनौ । स्त्री । तन्नामकवालयविशेषे । लक्ष्णं
—“सकाङ्गी भयपक्षितो विद्वङ्गमन्त्रिः संज्ञावि-
त्रणपरिपोहितः समन्तान् । स्त्रीटैय प्रवसतवुः
सदाहपाके विज्ञेयो भवति शिष्यः चतः शकुन्या ॥”
सु.उ.२०५. । शौनाकपक्षिणि । शौना पाँथो ।
रा.नि.व.१८ ।

शकुन्तः (न्तिः) । पुं । पक्षिणि । अम. ।
काकभेदे । कुकुटभेदे । वै.निघ. । भारपक्षिणि ।
अणा. । कौटविशेषे । नै. ।

शकुन्दः । पुं । अंतकरवीरे । रा.नि.व.१० ।

शक्तुलः । पुं । नम्याविशेषे । शौन नाह । गुणाः
—“शक्तुली मधुरी ग्राही रुचः पिपासजिह्वयुक् ।”
राज-३५ ।
शक्तुलगण्डः । पुं । नम्याविशेषे । शौन नाह ।
त्रिकाः ।
शक्तुला । स्त्री । कटुरीहिष्णाम् । कर्करी ।
रा.नि.व.६ ।
शक्तुलादनी । स्त्री । कटुक्याम् । कर्करी ।
रा.नि.व.६ । च.सू.४५. भेदनीये । जलपिपल्याम् ।
कञ्चटशाके । कौचडाम्नि । र.मा. । गजपिप-
ल्याम् । गण्ड पूदे । कौचो । कटुफले । विश्रः ।
शक्तुलार्भकः । पुं । गडकमसरी । गकई वा
ग्याठी ग्राह । अम. ।
शक्तुलाक्षकः (का) । पुं, स्त्री । श्रितद्रव्या-
याम् । गण्डद्रव्यायाम् । अम. ।
शक्तुलाक्षी । स्त्री । गण्डद्रव्यायाम् । गौटे
पूर्त्ता । रा.नि.व.८ ।
शक्तुल्व । स्त्री । विहायाम् । अम. ।
शक्तुल्वारिः (रौ) । पुं, स्त्री । गोवन्धे । त्रिका. ।
शक्तुल्वारः । पुं । मलय्यागकारके । व्याक. ।
शक्तुहारम् । स्त्री । मलहारि । द्वि.च. ।
शक्तुल्लवः । त्रि. । द्रव्यरूपे । भा.स.४५. तालु-
कण्टकादि. ।
शक्तुल्लसः । पुं । गोमयरसे । गौवत्त्रय त्रस ।
सु.सू.२२५. ।
शक्तुल्वारः (रिः) । पुं । द्वि. । द्वि.च. । त्रिका. ।
शक्तुल्वः । पुं । भृष्टयवादिचूर्णे । छात्र ।
शक्तुल्वकः । पुं । गन्धके । रस.र.रस.कौ. सैप-
दादमायसे ।
शक्तुल्वर्णः । पुं । सप्तपर्णहवे । छात्रिम ग्राह ।
जटा. ।
शक्तुल्वः । पुं, स्त्री । भजितयवादिचूर्णे । छात्र ।
“धान्यानि भाष्टृष्टानि यवे..... ।” रा.नि.व-
१६ । “यन्निष्टानि शक्तुल्वः ।” भा. । “धाना
भृष्टयवे भूमि मिषां पुं भूमि शक्तुल्वः ।” जटा. ।
यवशक्तुगुणाः,—यवजाः शक्तुल्वः श्रौता दीपना
लघवः सराः । कफपित्तशुष्का रुचा लेखनाय
प्रकीर्षिताः ॥ ते पीता वलदा ह्वया हं ह्वया
भेदनास्तथा । तपेया भधुरा रुचाः परिपामे

बलावहाः ॥ कफपित्तशुष्कसुष्ठुद्रवणनेवमयापदाः ।
प्रशस्ता घर्भ-दाहाय व्यायामार्च-शरीरिणाम् ।
चयक-शक्तुगुणाः,—निसुपैथयकै-भृष्टैस्तुयैश्चिथ
यवेः जयाः । शक्तुल्वः शर्करासर्पिगुक्ता शीतैति
पूजिताः ॥ शालि-शक्तुगुणाः,—शक्तुल्वः शालि-
सम्भूता वज्रिदा लघवो हिमाः । मधुरा शालिणी
रुचाः पथ्याथ मलपुक्ता ॥ शक्तुभोजनविधियया
न भुक्ता न रदेन्निष्त्वा न निशयां न वा यद्गन् ।
न जलान्तरितानद्भिः शक्तुल्वयात्र केयलान् ॥ पृथक्
पानं पुनर्हानं सामिधं पयसा निशि । दन्तच्छेद-
सुपथच सम शक्तुपु वल्येत् ॥

शक्तुल्वः । पुं । तन्नामकविषभेदे । लघवणं यथा
—“यद्यन्मिः शक्तुल्वेनैव पूरणंमध्यः स शक्तुल्वः ।”
भा.पू.१.भ.विप.व. । स्त्री । शक्तु । छात्र । सा.
कौ. ।

शक्तुपिच्छी । स्त्री । शक्तुल्वतपिष्काराभोज्य-
द्रव्ये । छात्रम ग्राह । गुणाः—“गुली पिच्छी
खरात्यर्थे लघुं सैव विपर्ययात् ।” राज.३५ ।

शक्तुफल (ली) । स्त्री । शमीहवे । शौदे
ग्राह । अम. । श.र. ।

शक्तुवलेहिक्का । स्त्री । शक्तुल्वतपिष्कारा-
याम् । छात्रम अवलेश । गुणाः—“शक्तुल्वामाथ
लीयैत वदुलादवलेहिक्का ।” राज.३५ ।

शक्तुल्वः (का) । पुं । कृष्टशहवे । कृष्टुति ग्राह ।
प.सु. । च.द.नी.च.पि.न्ययीषायचूर्णे । रस.र.
कञ्चटावलीहे । अज्जुनहवे । सै. । इन्द्रयवे । सै.च.
च.द.मालरी.वि. ।

शक्तुगोपः । पुं । इन्द्रगोपकौटे । आर्षादे
पौका । जटा. ।

शक्तुचापसमुद्भवा । स्त्री । अलाभ्याम् । द्वे.
निघ. ।

शक्तुजः (जातः) । पुं । काके । त्रिका. ।
श.र. ।

शक्तुजा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । त्रिधागमनां ।
सू.वि.३८५. ।

शक्तुदारः । पुं । शालहवे । तैलदेवदारुहवे ।
वै.निघ. ।

शक्तुद्रुमः । पुं । वज्रलहवे । भा.स.१.भ.च.रौप-
द्रवचि. शक्तिशक्तुल्वः । श्रौणाक-शक्तुद्रुमै. ।
तैलदेवदारौ । भा. ।

शक्रनेमो । स्त्री । ऋत्विग्यशङ्खाम् । शक्रकृतज-
हवे । देवदारुहवे । वै.निघ. ।
शक्रपय्यायः । पुं । कुटजहवे । कूफटि गीह ।
प.सु. ।
शक्रपादपः । पुं । कुटजहवे । कूफटि गीह ।
रा.नि.व.८ । देवदारुहवे । अम. ।
शक्रपुष्पम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वै.निघ.भीर्षञ्ज्व.
चि.लक्षणादिकषाये ।
शक्रपुष्पा (प्यो) । स्त्री । नागदन्त्यां । नाग-
दन्ता । र.मा. । लाङ्गलीहवे । विषनाशुमिश्र ।
अम. । [नाशुमिश्र । र.मा. ।
शक्रपुष्पिका । स्त्री । अग्निशिखाहवे । विष-
शक्रवौजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा.नि.व.८ ।
शक्रभूभवा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । त्राशंश-
शर्मा । श.च. ।
शक्रभूरुहः । पुं । कुटजहवे । कूफटि गीह ।
वै.निघ. ।
शक्रमाता । स्त्री । भार्याम् । वाग्नुनशोणे ।
रा.नि.व.६ ।
शक्रमूर्द्धा (न्) । पुं । वल्मीके । विका. ।
शक्रायवः । पुं । इन्द्रयवे । वै.निघ.२भ.ष.सा.
चि. । क्षेप. बालरो.चि. ।
शक्रवह्नौ । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
त्राशंशर्मा । रा.नि.व.२ ।
शक्रवौजम् । स्त्री । इन्द्रयवे ।
शक्राशाखौ (न्) । पुं । कुटजहवे । भा. ।
शक्रशिराः । पुं । वल्मीके । रा.नि.व.१२ ।
शक्रसुधा । स्त्री । कन्दुखोटी । मन्त्रलग्न
आठि । श.च. ।
शक्रसृष्टा । स्त्री । इरीतक्याम् । विका. ।
शक्राख्यः । पुं । चतुर्के, पेषके । विका. ।
शक्राण्यी । स्त्री । निगुण्ड्याम् । नौमिन्ना ।
शक्राशनम् । स्त्री । भद्रायाम् । भाङ्ग, मित्रि ।
गुणाः—“शक्राशनन्तु तीक्ष्णो भोऽहत् कृष्ट-
नाशनम् । मलमेषामिहत् श्रेयदीपहारि रसाय-
नम् ॥” राज. । पुं । विजयाहवे । मित्रि गीह ।
प.सु. । कुटजहवे । कूफटि गीह । श.च. । इन्द्र-
यवे । वै.निघ.२भ.दुर्जलञ्ज्व.चि.ज्ञानीदयरसे ।

शक्राह्वः । पुं । इन्द्रयवे । रा.नि.व.८ । भा.स.
१भ.सन्तवादिञ्च.चि. । “शक्राह्वमिफलाश्रुतम् ।”
स्त्री (हा) । इन्द्रयवे । वा.उ.५.अ. भूतरावहृते ।
शक्रोन्द्रः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । आशाङ्ग
णोका । वै.निघ.२भ.अशं.चि.विफलागुगुलो ।
शक्रारो । स्त्री । अङ्गुल्याम् । आश्रुन् । उषा. ।
शक्रा (न्) । पुं । गजे । उषा. ।
शङ्करः । पुं । अतीर्के । त्रैत आकन्त । भीम-
सेनोकर्पूरे । कपीते । वै.निघ. । वैद्यविनीदयन्-
कारे । नाङ्गीपरीचाकारे ।
शङ्करप्रियः । पुं । द्रोणपुष्प्याम् । घृण्णमा ।
प.सु. । तित्तिरिपचिणि । शङ्ककल्पद्रुमः ।
शङ्करमत(लोह)म् । स्त्री । अशंसि लोहम् ।
भा. । र.च.चि.८.प. ।
शङ्करशुक्रम् । स्त्री । पारदे । भा.ज्व.चि. कल्प-
तरी ।
शङ्करस्वेदः । पुं । आमवातहरे स्वेदविशेषे ।
“कार्पासास्थि-कुसुमिका-तिल-यवैरेरण्डमूलातसी-
वर्षाभृश्ववीजकान्जिकयुतैरेकीकृतैर्वा पृथक् । स्वेदः
स्यात्..... ॥” भेष. । “शङ्कता मद्युषायाणां
गोमयेन तथैव च । अग्निमन यः स्वेदः शङ्कर-
स्वेद उच्यते ” ज.द.१.८.प. ।
शङ्करा (रौ) । स्त्री । शमोहवे । शंरि गीह ।
रा.नि.व.८ । मन्त्रिठायाम् । श.र. ।
शङ्करादिः । पुं । शक्राकहवे । त्रैत आकन्त ।
रा.नि.व.१० ।
शङ्करावासः । पुं । भीमसेनोकर्पूरे । रा.नि.
व.१२ ।
शङ्कराह्वया । स्त्री । ऋत्विग्यशङ्खाम् । वै.निघ. ।
शङ्कितः । पुं । चोरकनामगन्धद्रव्ये । हिं
चौरा । अट्टेणा । रा.नि.व.१२ ।
शङ्खुः । पुं । मत्स्यविशेषे, गलजन्तुविशेषे ।
शाकीष इति भाषा । अर्क.चि.४.अं शतके । अस्त्रे ।
कीलके । मे. । पन्नशिरागाले । पीताग्र मित्र ।
मिट्टे । इ.च. । मखीनामगन्धद्रव्ये । नशो । लटा. ।
शङ्खुकार्णः । पुं । गहंभे । विका. ।
शङ्खुचिः । पुं । मत्स्यविशेषे । शङ्खु शीह । श.र. ।
शङ्खुतरुः (हृत्चः) । पुं । शालहवे । श.र. ।
र.मा. ।

शङ्खु फलिका (फली) । स्त्री । इन्द्रशमी-
हृत् । छोटि भाँहिं गीह । रा.नि.व.८ ।

शङ्खुसुखी । स्त्री । निदिप-जलौकायाम् ।
निर्विष ज्योतिः । सु.न.१३८. । See जलायुक्ता ।

शङ्खुला । स्त्री । यन्त्रिकायाम् । ज्योतिः । शब्द-
कल्पः । उत्पलपत्रायाम् । उषा ।

शङ्खोच्चः (चिः) । पुं । मल्लविशेषः । भाँकेटि
नाह । जटा । श.र. ।

शङ्खः । पुं, स्त्री । तन्नामकस्यावरविषमेदं । स
अतिविषासदृशः । शङ्खीविष, दारभोजमेदं वा ।
नेकेषां, मांशुर्ज । अत्रि.३.स्थान.५६५. । समुद्र
कीपस्यजनुविशेषः । शीक । तत्पठ्यायाः—कन्तुः
कन्तुः कन्तोजः बलः विरेखः जलजः अर्थाभवः
पावनम्बनिः अन्तःकृतिकः शङ्खकः महानादः अंतः
पूतः सुखरः दीर्घनादः बहुनादः हरिमियः ।
गुणाः—“शङ्खकृन्नादयः स्वादुरसपाका मरुद्भूदः ।
श्रीताः क्षिप्त्वा ह्रिताः पित्ते वर्धन्त्याः स्त्रोभ्रमर्हन्ताः ॥”
सु.स.४६५. । कटुः शीतः पुष्टि-बौध्य-बलदः गुण्य
शूल-कफ-श्यास-विषघ्नयः । रा.नि.व.१२ । “कद्रुदं
गैरिक्तं शङ्खं काशीर्षं टङ्गपत्नया । नीलाञ्जनं
शक्तिमेदाः सुचकाः सवटाटिकाः । लक्ष्मीरवारिष्या
क्षिप्राः क्षालिताः कौचवारिष्या । शुद्धिमायात्वमी
योच्या भिषग्भिर्गौगसिद्धये ।” इति शङ्खादिशुद्धिः ।
सा. कौ. । शङ्खनामो । शब्दानांति । र.सा.सं.
प्रदरान्तकरसे । नखीनामगम्बद्वयं । नखी । रा.
नि.व.१२ । च.द. ज्वरातिशा.चि. कलिह्वयगुह्नि-
कायाम् । कपंसमोपदेशः । रा.नि.व.१८ । सुवीः
पुष्पान्तयोपपरि कर्पललाटयोर्मध्ये नम्यं हृद्ये ।
तत्र सद्योमारकम् । सु.शा.६४. ।

शङ्खकाः । पुं । शङ्खे । शीक । से. । नील
काशीषे, नौनहिद्राकम् । वै.निष. । शिरीरीगमेदं ।
तस्य लक्षणं—“रक्तपित्तामिलाः दुष्टाः शङ्खदेशे
विमूर्च्छिताः । शीतशय्याहरामं हि शीघ्रं कुर्वन्ति
दारुणं । स शिरी विषवहं गौ निषध्याय गलं
तथा । विरावाञ्जीवितं हन्ति..... ।” ना.नि. ।
च.इन्द्रिय.८५. । अश्वविषो यथा—“शङ्खायित्तौ
वायुवदीर्घदेगः कृताशुयातः कफपित्तरक्तैः । रुजः
सद्योभ्राः प्रतर्नाति मूर्च्छे विशेषतथापि हि शङ्ख-
कन्तु ॥ मुक्तदन्तेन खलु शङ्खकाण्यं महर्षयो वेदविदः
पुरापाः । व्याधि वदन्मुदगतमन्यु कल्पं भिषक्
सहस्रैरपि दृग्निर्वारम् ॥”

शङ्खकान्दः । पुं । शङ्खाली । भाँक आन् ।
प.स. ।

शङ्खकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । श्वेत
अपभ्रंजिता । रा.नि.व.३ ।

शङ्खचरौ (चर्ची) । स्त्री । ललाटिकायाम् ।
द्विका । श.र. ।

शङ्खचूर्णम् । स्त्री । शङ्खमण्डकतचूर्णम् । भाँकेर
चूर्णः । गुणाः—बटु चारम् उष्णं परं हृमिघ्नच ।
राज.३५. । See चूर्णम् ।

शङ्खजः । पुं । पारावताण्डाकारशूलनीतिके ।
वडु शङ्खशूला । शब्दकल्पः ।

शङ्खद्रावकाः । पुं । ज्ञीहयकदधिकारिं द्रावक
विशेषः । शब्दज्ञोवक । शङ्खादिद्रव्यशङ्खरजातद्राव-
कौषधे । पाठः—शङ्खचूर्णं यत्रचारं सनिचारं टङ्गुषं
विट् सैश्ववं सीवचलं श्राभरि कर्बचं फटिकारौ
शृषारदं समभागं काषकृष्यां निषाय वावचौयन्नेष
साधयेत् । मेघ. ।

शङ्खद्रावो (नु) । पुं । अन्नवेतसे । अन्नवेतन ।
रा.नि.व.६ ।

शङ्खधरा । स्त्री । हिलनीचिकायाम् । शिफे ।
भा.पु.१.भ.शा.व. ।

शङ्खधवला । स्त्री । शङ्खयुक्तिकायाम् । श्वेत
छूरे । वै.निष. ।

शङ्खनखः । पुं । सुद्रगन्ते । खोड्ग । अम.
भ. । नखीमेदं । श.र. । इन्द्रश्याम् । र.सा. ।

शङ्खनखा (खी) । स्त्री । इन्द्रश्याम् । र.सा. ।

शङ्खनाभिः । स्त्री । सुगम्बद्रथविशेषः । शब्द-
नांति । इयं लक्ष्मीररसेन भाविता शुद्धिमायाति ।
सा.कौ. । ना.उपदं. ।

शङ्खनाम्नो । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । श्वेत अपभ्रं-
जिता । वै.निष. ।

शङ्खपालः । पुं । सनामप्रसिद्धे दर्वीकरमहा-
सर्पे । सु.कल्प.४५. ।

शङ्खपुष्पिका । स्त्री । श्वेतवृषिकायाम् । श्वेता-
पराजितायाम् । श्वेत छूरे, श्वेत अपभ्रंजिता ।
चि.यी.कु.टी.उपना.चि. ।

शङ्खपुष्पी । स्त्री । (Andropogon aci-
cularatum, or Canscora decussata.)
लतावचविशेषः । शब्दाह्वये, डानकूनो

इति केचिन् स्वर्णमारणे । प.सु.।वम्.शंखोनी । तत्-
पर्यायाः,—चण्डा सुपुषी शङ्खाद्या कम्बुमालिनी
पीतपुष्पा कम्बुपुष्पा मेध्या मलविनाशिनो किरीटी
शङ्कुसुमा भूलया । गुणाः—हिमा तिक्ता मेधा-
स्वरकरी यक्षभृतादिदीपघ्नी च । रा.नि.व.३ ।
“शङ्कुपुषी सरा मेध्या हृथा मानसोमङ्गत् ।
रसायनी कषायोष्णा क्षुति कान्ति-बलाग्निदा ।
दीपापकार-भृतास्र कुठ-किन्नि-विषमणान् ॥” मा.गु-
व. । अंतापराजितायाम् । श्वेत अपराजिता ।

शङ्कुमालिनी । स्त्री । शङ्कुपुषीलतायाम् । रा-
नि.व.३ ।

शङ्कुमुखः । पुं । कुम्भीरे । छ.च. ।

शङ्कुमूलम् । स्त्री । अतमूलके । हांसां मूला ।
र.नि.व.३० ।

शङ्कुयुधिका । स्त्री । शङ्कुयुष्मा । श्वेत जूई ।
वै.निघ. ।

शङ्कुवटी । स्त्री । अग्निमान्ये शूलाधिकारे च
हिता वटी । पाठ.—“चिञ्चाचारपलं पट्टनगपलं
निम्बूसै कल्कितं तमिन् शङ्कुपलं सुतममस-
क्तनिर्वाय शीर्षाधि । शिङ्गुज्योषपलं रसास्रत
बलीनिचिष्य निष्काशिकान् बहा शङ्कुवटी चययक्ष-
षिकारक्-पक्षिशूलादिषु ।” यावत् चूर्णं हईया
नां वाग्, तावत् शब्दके वाग्वाग् पोड़ाईया
नेवुर रसे फेलिबे, चूर्णवत् हईले जूनिबे ।
तेतूलफार ८ तो. पक्षशवण मिलित ८ तो.
उक्त शब्दचूर्ण ८ तो. हिरू, सुंटे, पिपुल ओ
मरिच मिलित ८ तो. पारा, विष ओ गङ्गक
प्रात्येके अर्क तोणा, एकत्र नेवुर रस-
सह माड़िया अन्नरस हईले वटा करिबे ।
रस.चि. । मेघ. ।

शङ्कुविषम् । स्त्री । (Arsenicum album.
White arsenic. विषमेदं । सैको । हिं
दा. साम्लचार, शङ्कुलचार, शङ्कुशङ्कुल । तं
तेलपाषाणम् । ता. वैद्यरपाषाणम् । एतच्च धातु-
विषं गुधवर्णं स्नादगन्धहीनम् । गुणाः—रुचमुष्णं
बल्यं वण्यं पुष्टिदं ज्वर वसन-दास-कास प्रदर-
वातरीगघ्नम् ।

शङ्कुसङ्काशः । पुं । शङ्खाली । शौक आञ्जु ।
वै.निघ. ।

शङ्खाख्यः । पुं । इक्षुन्नस्य । वडुनथी । र.मा. ।

शङ्खालुः (काः) । पुं । अंताली । शौक आञ्जु ।
वै.निघ. ।

शङ्खावर्त्तः । पुं । शङ्कुकावर्त्तं नामभगन्दररीणे ।
See शङ्कुकावर्त्तः । शीवशङ्खाटकेषु तन्नाम-
काख्यसन्धिमेदं । सु.शा.५.प. ।

शङ्खास्थि । स्त्री । मलकस्यास्थिद्वये । शार्धत्र
शुलि । च.शा.३.प. । पृष्ठास्थिनि । रा.नि.व.१८ ।

शङ्खाहुली । स्त्री । शङ्कुपुष्पाम् । श्वेत अपरा-
जिता । रा.नि.व.३ ।

शङ्खाह्वया (ह्वया) । स्त्री । शङ्कुपुषीलतायाम् ।
श्वेत अपराजिता । रा.नि.व.३ । वै.निघ.२.भ.
छदि.चि.धाम्यकयुषे ।

शङ्खिका । स्त्री । चोरपुष्पाम् । टोरहणौ ।
श.च. ।

शङ्खिनः । पुं । शिरीषवर्त्तं । वै.निघ. ।

शङ्खिनिका । स्त्री । यन्त्रिपर्वणवे । गेठेनी ।
वै.निघ. ।

शङ्खिनी । स्त्री । चोरपुष्पाम् । टोरहणौ,
डांफुरे इति पूर्ववद् । प्रयो.गीविन्दहृते । “कमुक-
कुटव्या शङ्खिनो-चर्मपाह्या ।” यवतिकायाम् ।
अतुबुद्धायाम् । रा.नि.व.३ । प.सु. । सु.म.३.६.प. ।
च.म.४.प. । वा.सु.१.५.प. । चर्मकपायाम् । टामर-
कया । च द.परिषामयने । “समला शङ्खिनी
अंता ।” अंतापराजितायाम् । वै.निघ. । शङ्कु-
पुष्पागहवे । विद्यः । अतुबुद्धायाम् । श्वेतचूर्ण ।
श.र. ।

शङ्खिनोफलः । पुं । शिरीषवर्त्तं । रा.नि.व.६ ।

शङ्खिनोवासः । पुं । शङ्खोडवर्त्तं । श्रांङ्गा
गाह्य । श.च. ।

शङ्खोद्धिमलः । पुं । समुद्रफेने । वै.निघ. ।

शङ्खीद्रो । स्त्री । दणविशेषे । वम्. गुलतुरा ।
गुणाः—उष्णा कफ वातघ्नी शूलाम वातनाशिन च ।
वै.निघ. ।

शची । स्त्री । स्यूहायाम् । पिङ्गि । वै.निघ. ।
शतावर्थाम् । शतमूनी । मे. ।

शठः । त्रि । अक्षरस्य । व्याक. ।

शटिः (टौ) । स्त्री । शठयाम् । शठी, वन
आना । श.र. । च.म.४.प. ।

शट्टकाम् । स्त्री । सद्यतजलमिश्रितशालिचूर्णे । मृदुभात्र भोजे । “शालिचूर्णे घृतं तीर्थं मिश्रितं शट्टकं भवेत् ।” भा ।

शठम् । स्त्री । तोषणलौहे । रा.नि.व.१३ । तगर-पुष्पे, तगरपादिके । उग्रभ्रंशार्कः । रा.नि.य. १० । कुन्दुमि । रा.नि.व.१२ । पुं । धुसूरहवे । रा.नि.व.२३ । चित्रकहवे । तालहवे । स्त्री । आम्नातकहवे । वै.नि.च. । [नि.व.४ ।

शठाङ्गा (स्वा) । स्त्री । अम्बुषायाम् । रा.

शठिका (ठी) । स्त्री । (Curcuma gedoaria. Syn. Curcuma gerumbet.) Long and round gedoary. खनाम-

खातमूले । गन्धशटीति च लोके । भोजे । हिं-कचूर । वम्. कचौरा, कापुरकाचरी । तै कि-चलिपगह्वल । तत्पर्व्यायाः,—गन्धमूली पङ्-यन्त्रिका पलाशः शठिका शठी पठी सटी कळूरः कर्बूरः कचूरः सुगन्धा गन्धमूलं गन्धमूलकः गन्ध-

मूला गन्धोषिः गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधुः गन्धपलाशी वीमूतमूलं कच्छीरा हिमजा हिमा हैमी पङ्गुयन्त्रा पङ्गुयन्त्री सुगन्ता गन्धोली पलाशा पलाशिका पृषुपलाशिका शट्टिः अम्बुनिशा सुगन्ध-मूला गाभारी शट्टिका ससुद्रा वयो द्रव्यगन्धा अम्बुहरिद्रा चौथा हिमोद्गवा वधुः । गुणाः—

वात-कफ-श्यास-कास-न्वर विनाशिनो । राज. । “सुगन्धिः कटुपाका स्यात् क्रुधाशौत्रणकासनुत् ।

उष्ण लघुय..... .. । भा । “शठी तिका च कटुका कौशा तीक्ष्णाग्निदीपनी । सुगन्धी

वचिरा लघुः सुखस्वच्छकरी मत्ता । कोपनी रक्तपित्तस्य गलगण्डादिरोगहा । क्रुधाशौत्रण-कासघ्नी श्यास-गुल्फ-कफापहा । विदीप-कृमि-वातानां स्वरघ्नीहादिनाशकः ।” वै.नि.च. । See

कर्बूरः । आरण्यकार्दकै । वन आर्ण । च.द. कफज्व-चि.निस्वादिः । “शठीभूमिस्वपीकरम् ।” च.द.ज्व.चि.किराततिकादी । भा.म.१३. कण्डूज-ज्व.चि. । “शठीकलिद्रुकिलिमाभयाः ।”

शठीरूपा । स्त्री । कन्दगुडूचाम् । वै.नि.च. ।

शय्यादिः । पुं । त्रिदीपन्वरे कषायविशेषः । “शठीपुष्करमूलक भार्गो शङ्गी दुरालभा । गुडूषो नागरं पाठा किरातं कटुरीक्षिणी । एयः शय्या-दिकी वर्गः सन्निपातस्वरापहः । कास-हृदयह-पाशौर्ण-श्यास तन्द्रासु शयते ॥” च.द.ज्व.चि. ।

शयः । पुं । (Crotalaria juncea.) In- dian hemp. खनामन्व्यातघृणे । शृणु ग्रीह ।

हिं शय । तै शयमनुवेक्ष, जैनपनर, रेश्मचेट्ट । ता जैनपनर । दा. जनवकनर । तत्पर्व्यायाः,—

माख्यपुष्पः वसनः कटुविककः निशाधनः दीर्घ-शाब्दः लक्षारः दीर्घपल्लवः । प.सु. । गुणाः—

अम्बुः कषायी मलगाभांसपातनः वासिकान् वात-कफलय । रा.नि.व.४ । तत्पुष्पं रक्तपिते हिंमं मलरोधकच । वीर्लं शोषितगुहिकरम् । राज. ३५. स्त्री । शये । हि.च. ।

शयकन्दः । पुं । अम्बुषायाम् । ङमन्नकया । र.स.र.उद.चि.वर्द्धिभद्रातकरसे ।

शयघण्टा (शिटका) । स्त्री । शयपुष्प्याम् । वन शृणु । रा.नि.व.४. ।

शयपर्णी । स्त्री । अमनपण्याम् । शृश्व । श.र. ।

शयपुष्पिका । स्त्री । शयपुष्पां । पादक्याम् । शृश्व । भा.पू.१३.घा.व. ।

शयपुष्पी । स्त्री । शयसद्यश्विदये घृणे, मरु-शये । वनशृनिन्न, वन शृणु । हिं चागरी, शयश्व, वनशयश्व । शयशुली । तत्पर्व्यायाः,—एहत्पुष्पी शयिका शयघण्टिः शयपर्णी शयघण्टिका पीत-पुष्पी खलफला लीमशा माख्यपुष्पिका । सु.पू. ३८.संशोधने । च.सू.१/४५. । गुणाः—कषाया कफ-वातघ्नी अजीर्णस्वरघ्नी वासनी रक्तदीपनी च । रा.नि.व.४ । जबाहवे । र.मा ।

शयमूलम् । स्त्री । शयशिकायाम् । सु.सू.३६.प. ।

शय्यालः (सुका) । पुं । आरम्बुधहवे । सोमार्ण वा सोमार्णु ग्रीह । श.र. ।

शयिका । स्त्री । शयपुष्प्याम् । वन शृणु । रा.नि.व.४ । [सुके । अम. ।

शयङ्गम् । स्त्री । पन्निन्याम् । श.र. । पुं । नपुं-शयङ्गः । पुं । स्त्रीवे । दिक्कट्ट । अ.टी.भ. । दन्ध-पुहये । जटा. । अनामं हल्लिके । थोर्का । अम. ।

शतकुन्दः । पुं । कर्वीरे । “शतकुन्दः कर्-वीरे ।” रा.नि.व.२३ ।

शतकुलीरकः । पुं । वायव्य-कीटविशेषः । सु.कल्य.८५. । See कीटः ।

शतकुसुमा । स्त्री । शयपुष्पायाम् । पुष्पक-चण्डिहिः ।

शतकोटि। क्री। शीरके। रा.नि.व.११।
See वक्षम्।

शतकौभ(क)म्। क्री। खणें। वै.निघ.।

शतक्रातुद्रुमः। पुं। कृष्णकृतकहृत्वे। वै.निघ.।

शतक्रातुयवः। पुं। इन्द्रयवे। वै.निघ.।

शतखण्डम्। क्री। सुवर्णे। श.च.।

शतभन्मिः। स्त्री। दूर्वायाम्। नीलदूर्वायाम्।
रा.नि.व.८।

शतज्ञो। स्त्री। वृथिकाख्याम्। विष्टांती।
करञ्जहृत्वे। मे। गलरोगविशेषे। लघुचणं यथा—
“वर्षिर्घना कण्ठनिरोधिनी या चित्तातिमार्यं
पिशितमरोधिः। नागारुजीक्यायकरो विदोषाञ्-
ज्ज्ञया शतज्ञीव शतज्ञसाध्या ॥” सु.नि.१६५।

शतच्छट्टः। पुं। काष्ठकृष्टपचिधि। काष्ठौकुरा
पाथी। चिकी।

शतजटा। स्त्री। शतमूल्याम्। चि.क्र.क.।

शतदन्तिका। स्त्री। नागदन्त्याम्। शक्ति-
शुद्धे। रा.नि.व.५।

शतदलमञ्जिका। स्त्री। खनामख्यातपुष्प-
क्षुपे। शतमृगमञ्जिका। प.सु.।

शतदला। स्त्री। शतपत्रीपुष्पहृत्वे। शेटुति
गोशापं। रा.नि.व.१०।

शतद्रुः। स्त्री। नदीविशेषे। तत्रालं शीतलं लघु
स्वादु सर्बैरोगहरं निर्मलं दौषघ्नं पाचनं बुद्धि-
मेधावृक्षकरच। रा.नि.व.१४।

शतधा। स्त्री। दूर्वायाम्। श.च.।

शतधीतघृतम्। क्री। यत् पुनः पुनः सन्नाय
श्रीताम्बसा निर्वाप्यते तयाविधसर्पिणि। शत-
धोत पि। ईशानदेवः। “शतं वारान् शीततीयन
धीतं क्षिपितं घृतम्।” उल्लसः। शि.यो.दाह-
चि.। तदगुणाः—घातविघ्नदाहघ्नतनाशिलम्।

शतनेत्रिका। स्त्री। शशावर्थायाम्। शतमूली।
रा.नि.व.४।

शतपत्रम्। क्री। कमले। पुष्पमेदे। रा.नि.व.
२३। या.ज.३२५। शतदलकमले। रत्नपत्रं। वा.
च.घ.४५।

शतपत्रः (कः)। पुं। मयूरै। मे। राजशुके।
मूत्रो पाथी। अयं प्रतुदनासीयः। रा.नि.व.
२६। इ.च.। सु.द.४६५। (कः) काष्ठकृष्टक-

पचिधि। अम.। काष्ठौकुरा। च.सु.२०५।
सारसपचिधि। मे.।

शतपत्रा (त्रिका, त्री)। स्त्री। शतदल-
मञ्जिकायाम्। श्रेष्ठ वा पाटिमवर्ण गोशापं,
शेटुती गोशापं। हिं सेवती, गुलाब। मं
सेवती। कं सेवतिने। तं चिमणिवेष्टु। तत्-
पथ्यायाः—शतपत्री गन्ध्या सौम्यगन्ध्या शिवमिया
सुशीता सुहृता सुमनाः शतपत्रिका। गुणाः—
शीतला तिक्ता कषया कृच्छ्री मुखस्कोटहरा
रुच्या दाहपित्तघ्नी च। रा.नि.व.१०। “शतपत्री
हिमा हृद्या चाहिथी गुक्रला लघुः। दौषघ्नयास-
जिदृ वण्णां तिक्ता कट्टी च पाचनी ॥” भा.।
नीलदूर्वायाम्। रा.नि.व.८।

शतपट्टी। स्त्री। शतमूल्याम्। शतमूली। रा.
नि.व.४। कर्षणलौकायाम्। केन्द्रु, कांशविष्टा,
कांशकोटांश्रि। हिं खान् खोजारा। इ.च.।
सा चाष्टधा—परुषा कृष्णा पिना कपिलिका
पित्तिका रक्ता श्वेता अग्निप्रभा चैति। तामिः
दष्टे श्रीकी वेदना दाहय हृदये भवति। सु.
कल्प.८५।

शतपद्मम्। क्री। श्वेतकमले। र.मा.।

शतपर्वा[नू](र्विका)। पुं.स्त्री। वंशे। वींशे।
रा.नि.व.७। च.द.अस्म.चि.वरुणायष्टते। (र्विका)
यवे। श.र.। शतपोरनाभि इक्षुमेदे। हिं शत-
पोरक। गुणाः—शतपर्वा भवेत्किञ्चित्कोश-
कारगुणान्वितः। विशेषात् किञ्चिदुत्थ सवारः
पवनापहः ॥” भा.। स्त्री (स्वा, श्विका)। दूर्वा-
याम्। वचायाम्। वच। मे.। श्रीशुद्धतैले।
प्रयोगः। श्वेतदूर्वायाम्। प.सु.। च.चि.२५।
कटुकायाम्। कट्टी। रा.नि.व.६। नीलदूर्वा-
याम्। रा.नि.व.८। कलस्वीशके। भा.पु.१४.
श.व.। [कोटांश्रौ। जटा.।

शतपात् (द्)। स्त्री। शतपत्रायाम्। कांश-

शतपादवाः। पुं। अग्निप्रकृतिका-कीटविशेषे।
सु.कल्प.८५।

शतपादिका। स्त्री। काकीयाम्। कांशु।
जटा.। कर्षणलौकायाम्। कांशकोटांश्रि।
श.र.।

शतपादौ। स्त्री। श्वेतकटभोहृत्वे। रा.नि.व.
८। See कटभौ। नीलापरानितायाम्। वै.निघ.।

शतपुत्री । स्त्री । ऋषभतमूल्याम् । शतभूमी ।
र.सा.सं. । लघुघोषायाम् । श्रुष्टं षोडश । वै.
निघ. ।

शतपुष्पः । पुं । पटिकशालिधान्ये । षेटे धान ।
वै.निघ. । स्त्री (प्या, पिका । Penceda-
num Sowa. P. Graveslons.) Drill
Seeds. शताह्वयाम् । उज्ज्वला । श.र. । रा.नि.
व.४. । द्विं शोषा । तं पेट्टसदापचेट्टु । तत्-
पय्याया,—सितम्बवा अतिम्बवा मधुरा मधु-
रिका अथाकपुस्यो कारवी शताची शताह्वा क्वा
शतपुष्पिका मिग्गिः मिग्गी मिग्गिः मिग्गिः माधभी
घोषा ताक्षपर्णी ताक्षपर्णी शालिया शीतशिया
शालोना वनजा संक्षिता पुष्पिका सुपुष्पो सरसा
वल्या । गुणाः—“शतपुष्पा तिदीपनी मेध्या पय्या
रुचिप्रदा ।” अत्रि. ६७. “शतपुष्पा तु मधुरा
वातपित्तहरा गुरु ।” राज.३५. च.द.वा.ज्व.
चि. विषल्यादिः । अपि च—“शतपुष्पा लघु-
सौम्या पित्तहृद्दीपनी कटुः । उष्णा ज्वरानिल
श्च मन्त्रपुष्पादिरीशहृत् ॥ मिश्रेषा तद्गुण्य प्रोक्ता
विशेषाद् योनिगुलनुत् । अत्रिमान्यहरी हृद्या
बहुविट् क्षिन्निगुलहृत् । रुचोष्णा पाचनी कास-
वमि श्लेष्मानिलान् हरेत् ॥” भा. । मिपिमेदे ।
शोभे । गवेषुकायाम् । रा.नि.व.४ । उ.ग.३६
अ. । च.ग.४७. ।

शतपुष्पादल(शाक)म् । स्त्री । शताह्वयाम् ।
उज्ज्वला शीत । सं सोचप । कं सञ्चशिये । गुणाः
—मधुरसुखं गुल्मशूलघ्नं वातघ्नं दीपनं पित्तघ्नं
रुच्यञ्च । रा.नि.व.७ ।

शतपीदः (कः) । पुं । शतपीनकनामभगन्दर-
विशेषे । शूकरीगे । कथित् ।

शतपीनकः । पुं, स्त्री । शूकरीगविशेषे ।
तच्च सेद्वसमन्दादणुमुखच्छिद्रव्यातं वातशोषितजं
भवति । सु.नि.१४७. । वातजन्यभगन्दररीगे ।
निदानम्—“कषाय रुचैरति-कोपितोऽग्निनस्त्रपान-
दंशे पिङ्गकां करोति यो । उपेषणात् पाकमुपैति
दाहण रुजा च भिन्नारुषफेनवादिनी । तत्रागमी
सूत्रपुरीपरैतसां त्रपैरनेकेः शतपीनकं वदेत् ॥”
भा.नि. । “दीप्यं तैः षण्मुखैः शिद्रेः शतपीनकवत्
कृमात् । अस्त्रं खवद्गरासावमजमं फेणसंयुतम् ।
शतपीनकसंज्ञोऽयम्..... ॥” वा.उ.२८७. ।

शतपीरकः (पीरः) । पुं । द्रव्यविशेषे । गुणाः
—वंशकैतवत् शैपदुग्धः वातशान्तिकरश्च । सु.ग.
४५७. ।

शतप्रसूना । स्त्री । शताह्वयाम् । उज्ज्वला ।
रा.नि.व.४ ।

शतप्रासः । पुं । करवीरहृत् । अम. ।

शतफलः । पुं । वंशे । दीप ।

शतवाहुः । पुं । वायव्यकोटविशेषे । सु.कल्प.
८७. ।

शतभीरुः । स्त्री । मल्लिकापुष्पहृत् । अम. ।

शतसेट्कः (नः) । पुं । अस्त्रवेतसे । मद्.व.६ ।

शतमानः । पुं । रुच्यमले । कृपात्र थादि ।
आदृकमाने । अम.भ. ।

शतमूला । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । रा.नि.व.
८ । मृदाशतमूल्याम् । शतभूमी । रा.नि.व.४ ।
वचायाम् । रा.नि.व.६ ।

शतमूलिका । स्त्री । द्रवल्याम् । पृथीविशेषः ।
रा.नि.व.५ । मृदाभूमिककण्ड्याम् । वडु हैन्द-
रुणी । वै.निघ. ।

शतमूलौ । स्त्री । शतावयाम् । शतभूमी ।
रा.नि.व.४ ।

शतवल्ली । स्त्री । काकील्याम् । कांका ।
र.मा. ।

शतचोथ्या । स्त्री । शतमूल्याम् । शतभूमी ।
द्राचायाम् । किम्बिम् । रा.नि.व.२३ । मृदा-
शतावयाम् । वडु शतभूमी । रा.नि.व.४ । शत-
दूर्वायाम् । शतदूर्वा । र.मा. । दूर्वायाम् ।
ज.द. ।

शतवेधनी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । हृत्पात्रं ।

शतवेधौ (दन्) । पुं, स्त्री । अस्त्रवेतसे । रा.
नि.व.६ । स्त्री (घो) । चुक्रे । हृत्पात्रं । भा.
पू.१४.शा.व. ।

शतश्लोकौ । स्त्री । वीपदेवकते चन्द्रकलानामके
द्रव्यगुणे ।

शतश्लोकोटौका । स्त्री । कृष्णदत्तशत-
श्लोकोटौकायाम् ।

शतसुता । स्त्री । शतावयाम् । र.स.र.शरी-
रो.चि.व.व.पा.व.हृत्ते ।

शता । स्त्री । शतावश्याम् । वै.निघ.२भ.वा.व्या. चि. परखपाके ।

शताङ्गः । पुं । तिनिसहने । मांन, तिनिस । रा.नि.व.६ ।

शताङ्गुलः । पुं । तासहने । कथित् ।

शतायुषः । पुं । मनुष्ये । वै.निघ. ।

शतारुः (सु) (रूपौ) । स्त्री, स्त्री । कुष्ठरोग-भेदे । लघुषण्—“रक्तश्यावं सदाहृत्तिं शतारुः स्यादहृन्नयम् ।” भा.कुष्ठ.चि. ।

शतावरी । स्त्री । (Asparagus racemosus, or Asparagus sarmentosus) स्वगामख्यतमधुरवर्णोयमूलविशेषे । शतमूली । हिं सफेदमूलो, शतावर, छोटी शतावरी । मं सा नोकाटिसेव । कं किरियखासङ्घि । तं चक्ष्ण. चक्ष्ण-गडल्लु । वम्. शतावरी । तन्पर्यायाः,—बहुपुलौ बहुसुता वरी इन्दीवरी चट्यम्रीका नारायण्यो शतमूली शतमूलिका शतमूला षड्विंशः अमीरः अमीरुपवती भीरुः भीरुपती महापुसपदना रचिणी शतसुता हीमसदुः हीमिसलुः चट्यगता काञ्चन-कारिणी सदमसिनी सहाशीता शतपदी शता पोवरा पोवरी इत्या दिव्या हीपिका दरकण्टिका सञ्जपना सूक्ष्मपत्रिका सुपना बहुमूला शताहया शताह्ला स्यादुरसा लघुपर्णिका आत्मगुहा जटा मूला शतवीर्या सहीवधी मधुरा केशिका शत-पत्रिका विद्यस्या वैषधी कार्णी सासुदेवमिषडरी दुग्धेष्वा तैलवहो । प.सु. । वा.सु.१५अ. वरुणादिः “शतावरीगुहू.सौभ्याम् ।” गुण्याः—हिमा इथा मधुरा पिचानी कफ-वातघ्नौ तिक्ता मेहघ्नौ रसायनी च । सुद्रमहासिद्धेन हिषा । गुणः—“शतावरीं हिमे इथे मधुरे पिचलिन्-पर । कफ वातघ्नरे तिक्ते मेहघ्ने रसायने । शतावरीइयं इथं मधुरं पिचानिद्धिमम् । सहती कफवातघ्नौ तिक्ता श्रेष्ठा रसायने ॥” रा.नि.व.४ । तथा शकहृत्ति-करत्वान् शकला । च.द. ।

शतावरोमसखुरम् । स्त्री । परिषामयुलि सखुर-रम् । सुद्रमखुरं शतावरीरसः दधि दुग्धं प्र-८ प. घृतं ४ प. एकत्र पचेत् । विष्टेऽवतारयेत् । शोधितमधुत्र, शतमूलीत्र त्रय, दधि, दुग्धं श्रेष्ठोत्के ८ प. घृतं ४ प. पाकं कृत्तव्ये । इष्टत् यथा—त्रिकलाकाथसुत-सखुरम् ८ प. ।

पाकार्थं—शतावरीरसः दुग्धं दधि आमलकौरसः प्र. ८ प. घृतं ४ प । पाकसिद्धौ सुतकपिपली-कोरक-धान्यक-हरीतकीलक्त्तेजपवैलानां प्र चूणे ४ मा. प्रसिप्यालीचम् । रस-र. ।

शताह्वया । स्त्री । शताह्वयान् । शुक्ला । शतावर्ष्याम् । रा.नि.व.४ । वै.निघ.२भ.सर्व्वञ्च.चि. आरस्यधादिनिहृदि । मधुरिकायाम् । योश्री । रा.नि.व.२३ ।

शताह्व्या । स्त्री । सुगन्धसुपविशेषे । शुक्ला गीष्ट । हिं सोफि । मं सीफि । कं सञ्जसिने । वम्. वड्डी सोफ । च द.अजी.वि.चन्दनवलातेले । गुण्याः—कटुः तिक्ता क्षिग्धा श्रेष्ठातिसारघ्नी ज्वरघ्नो नेत्रघ्नो वलिकर्मणि हिता च । रा. नि.व.४ । लघुकीष्वा पिचकान् दीपनी कटुः लघ्वा श्लाचिरीमहो च । भा.पू.१भ. । शतमूल्याम् । रा.नि.व.४ । वै.निघ.अश्व.वि.लघुषय्यादिष्टे, विजयाचूर्णे । अजमोदायाम् । श्राङ्गनी । रा. नि.व.२३ ।

शताह्वयम् । स्त्री । शतपुष्यामधुरिकयोः । शुक्ला ७ योश्री । च.स.३च. ।

शताची । स्त्री । शताह्वयान् । शुक्ला । रात्री । शशि । श.र. ।

शतम् । स्त्री । वले । तिका ।

शत्रिः(द्रिः) । पुं । गजे । लघा ।

शतुकण्टकः (का) । पुं, स्त्री । घोण्यायाम् । शेत्राङ्गुल । रा.नि.व.८ ।

शतुद्रुमः । पुं । अन्नवेतसे । कथित् ।

शतुभङ्गः । पुं । सुञ्जत्ये । मूख । वै.निघ. ।

शतुभूमिजः । पुं । नीलासने । वै.निघ. ।

शदः । पुं । शकफलादी । व्याक. ।

शनकावलिः । पु, स्त्री । गन्धपिपल्याम् । श.च. ।

शनपर्णी । स्त्री । कटुक्याम् । कर्णिकौ । श.च. ।

शनिप्रियम् । स्त्री । नीलकान्तमणो । शब्द-कल्पः ।

शनौरुचः । पुं । सहिषे । वै.निघ. ।

शनैर्मेहः । पुं । प्रमेहविशेषे । अत्र शनैः सक्क विच्छिन्नं सिद्धति । सु.नि.६अ. । वि (हो) । शनै-र्मेहनशीले ।

श्रमः । पुं । लघुविशेषे । ऊर्ज् । श.च. ।
श्रफः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्यं । नखी रा.नि.
 व.१२ । क्ली । पद्मलुरे । अत्रत्र श्रुं । तदमूलं ।
 गौच्छत्र शिकङ्ग । मे. ।

श्रफरः । पुं । मत्स्यविशेषे । श्रुंजे नाह । अम. ।
श्रफराधिपः । पुं । इलीशमत्स्ये । त्रिका. ।
श्रफरी । स्त्री । अश्वनीपिकायाम् । आश्रुतल-
 नां । भा.पू.१भ.शा.व. । मोहीमत्स्ये । श्रुंजे
 नाह । अम. । गुणाः—“श्रफरी तु श्रफरी ।”
 अत्रि.२२५. ।

श्रवलः । पुं । चित्रकहृत् । छिन्ना ग्रीह । सुगन्ध-
 द्रव्ये । शुकुलं । मूषिकमेदे । देहूत्रविशेष ।
 वा.उ.३८५. ।

श्रव्दः । पुं । वर्षसमावाये । यथा—“श्रव्दीनाम
 वरुंसमावाये । स दृष्टार्थं दृष्टार्थं सत्यथावृत्त-
 यति । तत्र दृष्टार्थः त्रिभिर्हेतुभिः दीयाः प्रकृ-
 प्यन्ति पङ्क्तिरूपकमेव प्रशस्यन्ति श्रोत्रादिसद्भावे
 श्रव्दादियेषामित्यदृष्टार्थः पुनरक्ति प्रत्यभावीति
 मोच इति । सत्याः नाम सत्यागुहोपदेशाः ।
 सत्युपायाः साध्यानां सत्यारभफलानीति सत्य-
 विपर्ययाज्ञातः ।” अ.वि.८५. ।

श्रव्दप्रहः । पुं । कर्षे । अम. ।
श्रव्दमेदी (रन्) । पुं । मलदारे । श्रव्दकल्पः ।
श्रव्दमालः । पुं । रत्नवंश । वै.निघ. ।
श्रव्दरोचनम् । क्ली । दणे । वै.निघ. ।
श्रव्दाव्यम् । क्ली । श्रेष्ठकालुषाती । भाग
 दोग्गा । वै.निघ. ।

श्रव्दाधिष्ठानम् । क्ली । श्रवणैन्द्रिये । त्रिका. ।
श्रमः । पुं । हृत्से । मनःस्थैर्ये । अम.टी. । उप-
 चारे । रा.नि.व.२० ।
श्रमठः । पुं । शाकविशेषे । तृदमेदे । श्रुं-
 विश्वेष । वै.निघ. ।

श्रमनः । त्रि । समीहृत विषमदीपाणां समता-
 पादके । वा.चि.१५. । अरुष. । क्ली । अत्रे । वै.
 निघ. । “पिचादिजिन्निरामस्य यत् स्यात्तत् श्रमनं
 मतम् ।” अर्षेण । धरणि. । हिंसायाम् । ऐ.च. ।
 पु । अगमेदे । श.च. । कलायि । मूट्रे । रा.नि.
 व.१६ । तन्नामकमिरुहवृत्तौ । “पियदुसंधुकं तुषा
 तवेव च रसाञ्जनम् । सवीरः श्रयते वसिर्दीपाणां

श्रमनः अतः ॥” धूमपानमेदे । अत्र
 रोगिण्यत्वारियादुला तथैलादिकञ्च
 भाव्यम् । भा. । स्त्री (नी) । रावो । कपाय-
 येन वमनादि विनेव वातादयः शान्तिया-
 च.द.व्य.चि. ।

श्रमलम् । क्ली । विद्यायाम् । अम. ।
श्रमिः । स्त्री । शिम्बाम् । छिन्ना । ऐ.च. ।
श्रमिका । स्त्री । मद्राशमीहृत् । वै.निघ. ।
श्रमि(मौ)जः (जा) । पुं, क्ली । रक्तकुल-
 त्यके । (जा) शिम्बीधान्ये । भा.पू.१भ.धा.वा. ।
श्रमि(मौ)रः । पुं । इक्षुशमीहृत् । श्रुंजे
 ग्रीह । श.र. । अम. ।
श्रमिला । स्त्री । ज्योतिष्यहृत् । छिन्ना ।
 वै.निघ. ।

श्रमी । क्ली । (*Prosopis spicigera*.)
 खनामख्यातसकण्टकहृत् । श्रुंजे ग्रीह । हिं
 छिन्नर । सं श्रमी, खरी । कं वनि, कावनि ।
 उत्. श्रमी । तत्पर्यायाः,—शुकुफला शुकु-
 फलिका शुकुफली शुकुफला शुकुफली शिवा
 काननादिः शान्ता तुहा कचरिपुफला कैशमयनी
 ईशानो लक्ष्मीः तपनवनया दृष्टा श्रमकरी । इति-
 गंथा मेधा दुरितदमनी सुसुदा वङ्गिर्भां समीरः
 ईशानः मद्रव्या सुरभिः पापशमनी भद्रा श्रुदरी
 कैशहन्त्री शिवाफला सुवता सुखदा । सा दिधा
 लघुमहामेदेन । गुणाः—रुषा कषाया रक्त-
 पिपातिसारघ्नी च । अपिच,—“श्रमी तिक्ता कटुः
 शीता कषाया रेचनी लघुः । कल्पकासयमयास-
 कुलार्थः क्षिमिजित् अता ॥” भा. । तत्फलं
 खादु रुचम् लघुं कैशम्रच । रा.नि.व.८८ ।
 “शमीफलं गुह खादु रुचीणं कैशमाश्रनम् ।”
 सु.स.४६५. । रक्तपलाशशमीहृत् । सु.चि.१५. ।
 See अग्निगर्भां शिम्बायाम् । शिम् । अम. ।
 सोमराज्याम । सोमद्राह । मे. ।

श्रमोधान्यम् । क्ली । शिम्बीधान्ये, माषादौ,
 सुहाराशमापतिशुकुलत्यादौ च । पुरातनादिगुणाः
 —“शुकुधान्यं श्रमोधान्यं समातीतं प्रशस्यते ।
 परतो वासकद्रव्यं प्रायेणामिन्नवं गुह । यवमीधन-
 मापाय तिलायापि नवा हिताः । पुराणा विरसा
 रुषा न तथाधं कृता मताः । अनात्तवं व्याधिघ्न-
 नपर्यागतमेव च । अमृमिजं नयसापि न धान्यं
 गुणवत् अतम् ॥” राज.सर्ष. ।

शस्मीपत्रा । स्त्री । लज्जालुकावतायाम् ।
नृञ्जावती । रा.नि.व.५ ।
शस्मीरकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । शुभ्रान्
आवू । कोपान्तरम् ।
शस्मदा । स्त्री । हृदी । वृद्धि उवधि । वै.नि.व. ।
शस्माक्तः । पुं । महारज्ज्वहसे । वङ् शोभायु,
मोन्दाव । अम. । मरिषावतेले । स्वमालासंयष्टे
पिचशोधचि. ; विन्दुहते च । तन्मज्जगुणाः—
“स्नादुपाकीऽप्रिवलकन् क्रियः पितामिजापः ।”
ग.ए.४६अ. । यावके । सम्यक्पाके । ई. ।
शस्मातः । पुं । चारग्वधसे । शोभायु वा
मोन्दाव गीह । श.र. ।
शस्व(च)रः(स्तः) । पुं । लोभ्रहसे । लोभ
गीह । अर्जुनहसे । रा.नि.व.८ । चिवकहसे ।
ठिठा गीह । रा.नि.व.६ । तालहसे । रा.नि.व.
२३ । र्फले । उषा । स्रगविशेषे । शश्वर मृग ।
दिका । मत्स्यमिद्रे । विश. । स्त्री । जर्ले । चिका. ।
शस्व(व)रकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । शुभ्रान्
आवू । रा.नि.व.० ।
शस्व(व)रचन्दनम् । स्त्री । बर्वर-चन्दने ।
श्वर चन्दन । तत्पर्यायाः,—केरातं कैरातकं
वसलगन्धं श्रेलगन्धं शस्यं गन्धकाष्ठं । गुणाः—
तिक्तं शीतलं उष्णं श्लेष्मवातहरं यमःपिचविस्कोट-
पामादिक्रुठव्यगतापहरण । रा.नि.व.१२ ।
शस्व(व)रदेशजः । पुं । शक्ररोम्ने । श्वेत
लोभ । वै.नि.व. ।
शस्व(व)रपादपः । पुं । शक्ररोम्ने । वै.नि.व. ।
शस्व(व)राहारः । पुं । वनवदरे । वृन्ना-
कूल । वै.नि.व. ।
शस्व(व)री । स्त्री । पात्रुकर्णोलतायाम् ।
ग्याकापी । रा.नि.व.२३ । शुभ्रं यीशुमे । रा.नि.
व.४ । द्रवन्तीशुपे । वङ् मत्ती वा अग्रशत्रा ।
रा.नि.व.५ ।
शस्व(व)रोगन्था । स्त्री । वनतुलस्याम् । वै.
नि.व. ।
शस्व(व)रोहवः । पुं । शक्रोम्ने । वा.उ.
३२अ. ।
शस्वुः । पुं । शस्वुके । शीशुक । वृद्धचन्द्रः ।
शस्वु(स्व)क्तः । पुं । शस्वुके । शीशुक । तत्-

पर्यायाः,—जलडिम्बः शानुकः शानुकः दुश्चरः
पङ्कमण्डूकः । See शङ्कः । प्राणनाशककोट-
विशेषे । सु.कल,८अ. । शङ्के । शीकु । ई.च. ।
छद्रशङ्के । छोटि शीकु । रा.नि.व.१६ ।

शस्वुकः । पुं । शस्वुके । शीशुक । श.र. ।

शस्वुकपुष्पी । स्त्री । शङ्कपुष्पाम् । भा.पू.१
भ. चिचभम-चि. । “शस्वुकपुष्पा श्रताः ।”

शस्वुका । स्त्री । जलशक्ती । शिशुक । शस्वुके ।
शीशुक । रा.नि.व.१६ ।

शस्वुकायतेलम् । स्त्री । कर्पूरीमे तेलम् ।
पाठः—“शस्वुकमांसकल्केन कटुतेले विपाचयेत् ।
अस्य पूरणसात्त्रेण कर्षणाद्गी प्रशाम्यति ॥” द्वितीयं
हृदन् यथा—“प्रस्यं शस्वुकमांसम् कटुतेलञ्च
तत्समम् । कुठं शङ्को रजो वासा शकपवं
मुष्ठी चर्म । विन्लं शालिचपत्रञ्च कैशरं नाग-
केशरम् । द्राक्षा चातिविषा चैव यष्टीमधुकसेव
च । श्टी चैरण्डकापांसभङ्गकेशरजस्य च ।
एतेषां कर्षमादाय पचेत्तेलं भिषग्वरः । तस्य पूरण-
सात्त्रेण कण्ठनाडी प्रशाम्यति ॥” रस.र. ।

शस्वुकावर्तः । पुं । शत्रिपातलभगन्दरोगी ।
तस्य लक्षणं यथा—“बहुवर्षेणकासाया पिङ्गका
गीतनोपमा । शस्वुकावर्तवन्नाडी शस्वुकावर्तकी
मतः ॥” मा.नि. ।

शस्वुः । पुं । यताके । गान्तां याकन् । श.च. ।
रस.चि.३अ. । “वह्निरकः शम्भुरकः ।”

शस्वुकेतनः । पुं । पीतलोम्ने । वै.नि.व. ।

शस्वुतेजः । स्त्री । पारदे । र.सा.छं. ।

शम्भुप्रिया । स्त्री । आमलक्याम् । श.र. ।

शम्भुवैजम् । स्त्री । पारदे । मैप-ध्वलभङ्गचि. ।

शम्भुवसामम् । स्त्री । यं तकमले । रा.नि.व.१० ।

शम्भोःकण्ठविभूषणम् । स्त्री । विषे । काठ
विष । मैप-पञ्चाननरसे. । [निद्राधाम् । विश्वः ।

शयः । पुं । हृदये । रा.नि.व.१८ । सपे । मे. ।

शयथः । पुं । सपेविशेषे । वराहे । स्त्रीने ।
हृदी । उषा । चि. । गार्हनिद्रिते । ई.च. ।

शयनम् । स्त्री । निद्राधाम् । शून । शयाधाम् ।
विद्याना । अम. । मैद्युनी । मे. ।

शयानकः । पुं । ककलासे । शिब्रं शेट । ई.
च. । सपे । उषा. ।

शर्यामूलम् । क्ली । शर्यामूले । वै.निघ. ।
शर्यालुः । पुं । कुकुरे । तिका. । शर्याले । ति. ।
 चलसे ।
शर्यातः । पुं । अजगरे । श्ली । चाञ्छा ।
 श.भा. । ति. निद्रिते । अम. ।
शर्युः । पुं । अजगरनामसर्पजातो । अम. ।
शर्या । स्त्री । आक्षरणे, तस्ये । विहाना ।
 अम. । सुखशर्यागुणाः—“सुखशर्यासनं सेव्यं
 निद्रा-पुष्टिप्रतिपदं । यमानिलहरं हृद्यं विपरीत
 मतीऽन्यथा ॥” भृशशर्यागुणाः—“भशर्याऽनिल-
 विघ्नघ्नो हं हृद्यो शक्यसेनो ।” खट्वापदशर्यागुणा,
 —“खट्वा तु आतना शोका पटोमसोऽतिपातनः ।”
 राज.भूष. ।
शर्यामूलम् । क्ली । शिगीस्तम्रासकरीमे ।
 श्रेष्ठतमोऽति । शीषं यथा—“कृतमूलात्ति-
 भूभागस्य दम्भा तु खोलके । संवर्णं मधुसर्पिभ्यां
 खीट्वा सत्रे न मूषयन्तु ॥” रस.र.भा.ग.वि. ।
शरम् । क्ली । जम्बि । मे. ।
शरः । पुं, क्ली । (Saccharum sara.)
 Penreed grass. 'खनानव्यातदये । अत्र
 गीह्रि । हिं कांहा, रामशर, शरपन् । तें रेद्यु,
 काकिवेदुर, गुन्द्र । शरथ, अ'बनिमगण इति
 मालवे प्रसिद्धः । पञ्चा. कंडू । तत्पठ्यायाः,—
 इयुः काण्डः बाणः सुन्नः तेजन. तेजनकः गुन्द्रकः
 चितपुठः चत्कटः शायकः चुरः इचुप्रः चुरिका
 पचः विशिखः । स द्विविधः स्य खममिडेन ।
 तद्विविधगुणाः—मधुरं तिक्तम् इयदुष्यं यलवीये
 करं नित्यसंयनात् रैपडातकरं कफभान्तिमदस्य
 अपिच,—“भद्रमुन्नः शरीशायनो वनयं चवेदनः ।
 सुञ्जी सुन्नानकीशायः स्युलदभं सुंमेखलः ॥ मन्ना-
 इयन्तु मधुरं तुवरं शिगिरं तया । दाह-व्या-
 विसर्पान्त-मूचकालिरीगजित् ॥ दीयवयहरं हृद्यं
 मेखलाशुपयुज्यते ॥” भा. काशमेदं । रा.नि.
 व.८ । बाणे । अम. । स द्विविधः कर्षीं द्रव्यय ।
 सु.मू.२६५. दध्नः पद्यभागे । मृषिन्न भांथां ।
 मे. । मद्यापिच्छीतरौ । रा.नि.क.८ ।
शरखड्गकः । पुं । खागइष्टे । शीगुं ।
 प.सु. ।
शरजम् । क्ली । मगनीते । ननि । शब्दकल्प. ।
 शैयन्नधीनहृते । ई.प. ।
शरटः । पुं । कुशभ-शक्ति । कूशभ गीह्ये

प्रीति । र.सा. । प्रतीकरत्ने । नांठि । प.सु. ।
 ककलासे । अ.टी. । स्त्री (टी) । खदिरपर्णान् ।
 मच्छावती । वै.निघ. कौषेज्य.वि. ।
शरणा (श्री) । स्त्री । प्रसारण्याम् । शंक्रुडा-
 जिज्ञा । म.द.व.३. । श.र. । जयत्याम् । छत्रलो
 गीह्रि । श.र. ।
शरखः । पुं । पक्षिणि । श.र. । शृङ्गोधा-
 याम् । टिन्कटिक् । ककलासि । दौक्यासि । मे. ।
शरत् (द) (दा) । स्त्री । यमरे । परतुमेदं ।
 अन्न-रुजि । अम. । श.र. । तुलाश्रितिको शरत् ।
 “तुलाश्रितिकोः शरत् ।” मतान्तरं भाट्टाश्रितो ।
 तत्पठ्यायाः,—शरदा चनाय्यः कालप्रभातः वर्षा
 वसानः मेघान्तः माहृदाव्ययः । गुणाः—“शरदुषा
 पित्तकर्षी वृषा मध्यमलावहा ।” भा. । वक-
 पुष्यहृते । समपथेहृते । हंसि । हवे । सर्वे । पत्र
 पुष्पे । यत्तरे ।
शरक्लामो (इन्) । पुं । कुकुरे । श.र. ।
शरत्पद्मम् । क्ली । श्वेतकमनि । रा.नि.व.१० ।
शरत्पुष्पः । पुं । चाहृल्यसुवे । रा.नि.क.४ ।
शरदन्तः । पुं । शरे । ऐसलकाले । रा.नि.क-
 २१ । See ऐसलः ।
शरदा । स्त्री । यत्तरे । शरत्कालि । [भागवतम् ।
शरदुदाशयम् । क्ली । शरत्कालिकसरीवरे ।
शरदुल्लवः । पुं । हजपवशाकविदे । नटे
 शिक । र.सा.सं. ।
शरपुङ्खः (शु) । पुं, स्त्री । (Tephrosia
 purpurea.) खनानव्यातसुपविमये । शरपुङ्खेति
 लोके । वननीम, अत्रशुङ्खः । हिं शरफोका ।
 वम्. दा. खनिकुलधि । कं वेरदुकीणि । म
 सहानि. । तें तेल्लवेपसिचिट्टु । ता. कीन्नु कयवेमधि ।
 तत्पठ्यायाः,—काण्डपुडी याण्यस्यो इयुप्रडा इयु-
 पुदिका सायकः । सा श्वेतपीतमेडेन द्विधा ।
 गुणाः—कटुरुणा कृमिवातघ्नौ । श्वेतशरपुडा तु
 ग्णाद्या रसायने प्रशस्ता च । रा.नि.क.४ । “शर-
 पुडी यज्ञतप्रीदगुल्लवपविपापचः । तिक्तः कषायः
 कासासथासञ्चरदरो खडः ।” भा. । तरीजं
 मृषिकविपदरम् । वा.उ.३८५. । द्विशेषेण प्रमेहघ्नः
 रक्तशुक्तिकरय । अर्वाचीनाः ।
शरवीजम् । क्ली । शरधान्ये । अत्रेन्न वौचि ।
 व.निघ.

शरभः । पुं । महसिंहे । रा.नि.व.१८ । काशोर-
दंशोय-परिचविभे । स उच्चो विशालशृङ्गश्च ।
एतनासं कपाय-मधुरादिशुष्युक्तम् । शरभे ।
रुद्रिभ्र । उष्ट्रे । लटा । करिशावके । वानर-
भेदे । मे. ।

शरभूमिजः । पुं । गन्धके ।

शरमहाः । पुं । शारिकाभेदे, मयनभेदे । (गो-
शानिक । श.च. ।

शरलः । पुं । सरलहवे । मद्रग ग्रीष् । शब्द-
कल्पः ।

शरलघुष्ठकः । पुं । पर्वतस्ये ।

शरलकम् । स्त्री । जले । श.च. ।

शरला । स्त्री । सरलकाठे ।

शरलोमा । पुं । च्छपिचिपि ।

शराटिः (डि) (तिः) । पुं । आटिनामक-
पक्षिपि । शत्रान् पाशै । श.र. । अ.टो.र.मा. ।

शराटिका । स्त्री । शारिपक्षिपि । शत्रान्
पाशै । खदिरपर्णाम् । वृष्ठावतौ । वै.नि.घ. ।

शरादिपञ्चमूलम् । स्त्री । शरादिपञ्चमूल-
कपाये । यथा—“शरैर्दुर्भकाशानां शाघीनां
मूलमेव च ” च.द.भ.म.वि.शरादिष्टे ।

शरादिपञ्चमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । अश्यायी
ष्टते । “शरादिपञ्चमूला वा कपायेषु पचेद्दृत्तम् ।
प्रस्यं गोदुरकल्केन सिंहमथात् सशर्करम् ॥”
च.द.भ.म.वि. ।

शरारिः(रौ) । पुं. स्त्री । खनामख्यातप्रव-
जातीयपक्षिपि । शत्रान् पाशै । तत्पर्यायाः,—
आटिः आडिः भाडिका भाडौ शराडिः शरालिः
शरालिका शरालो शराटिः शरालिः हापुवी राज-
पुत्रिका । मैथ.शितौ.वि. । तन्मार्स्युषाः—
वातान् क्षिन्व' सटमलं ह्वय' रक्तपिचद्वरं हिमस ।
राज.३प. ।

शरारि(रौ)सुखः । पुं । शरारिपक्षिपि ।
शत्रान् पाशै । सु. । स्त्री । धवलकन्धशरारि-
नाम्नो दीर्घवज्रुपक्षिणश्चु.सदृशसुखे विसावणस्य ।
कत्तरीति संज्ञा लोके । कौटि, कांतात्रि । “ताञ्च
दशशुखां चलयलामां कृष्यात् ।” सु.म.८प. ।

शरालिः (का) (स्त्री) । स्त्री । शरारिपक्षिपि ।
शत्रान्पाशै । श.र. ।

शरावः । पुं । पलाटके, ६४ तो., १ म. ।
“शरावोऽष्टपलम् ।” प.प्र.१ख. । खल्ययपाचभेदे ।
शत्रो । अम. । तत्पर्यायाः,—वर्तमान्यकः
मार्तिकः सरावः शलाशिरं पार्थिवं सृत्कायम् ।
शरावकुङ्कः । पुं । वायव्यकोटविभेदे । सु.कल्प,
८प. ।

शरावाङ्गम् । स्त्री । अङ्गशरावपरिमाणे । ॥०
आक्ष.पत्र, ७२ त्रैणा । प.म. ।

शराविला । स्त्री । प्रमेहबीडकामेदे । लघुपम्
यथा—“शरावमाया तद्रूपा निवसस्था शरा-
विका ।” सु.नि.६ष ।

शरितः । पुं । श्रमान्तकहवे ।

शरिमा(न्) । पुं । प्रसवे ।

शरी । स्त्री । मधीहवे । भा. । शरपुष्पजले ।

शरीरम् । स्त्री । देहे । प्र. । तत्पर्यायाः,—वर्षं
ततः तनूः रोगभूः आत्मा खन्धं भूः मुनिमत् करणं
शक्तम् । रा.नि.व.१८ । श्रीयत इति शरीरम् ।
तच्च चेतनाधिष्ठानभूतम् आत्ममीमायतनं पञ्चभूत-
विकारात्मकम् । च.भा.६प. । “पञ्चमहाभूत-
विकारात्मके आत्मनो भोगायतने ।” च.सू.१६ ।
च.द. । “गर्भो यदा हस्तपादादिभिरङ्गैरुपेतस्तदा
शरीरमिति संज्ञा लभते । तच्च शरीरं पङ्कजं,
शाखायतसः, मध्यं पञ्चम, षष्ठं शिरः” इति ।
सु.भा.५प. । इह खलु शरीरमधिकलाटो पुत्रपा
निन्दिता भवति । अतिदीर्घशायिहस्तशायिणीमा
चालोमा चातिहस्तशायिणीरशायिण्यु लयातिहस्त-
येति । च.म.२१प. । तस्मिंश शरीरे कौण्डिलपत्र-
धिकानि शतान्यस्यां सद्य दन्तोच्छूलनस्यैः । सद्य
यथा—दाक्षिण्यदन्तोच्छूलनानि, ३२ दन्ताश्च, २०
नखाः, २० पाणिपादशलाकाः, ४ शलाकाधि-
ष्ठानानि, ६० अङ्गुल्यस्थानि, ९ पार्श्वस्थिनी,
२ कूर्चांधः, २ पाश्वी. मणिका, ४ पादयोर्गुल्फाः,
४ अरवीरस्थिनी, ४ जहयोः, १ जातनीः, २
उर्वीः, २ वाहोः, २ अंसयोः, २ अचकी वाहंस-
जतुसन्धिकौलकी, २ तालुनि, २ शोणिकलकी,
१ भ्रगास्थि, १ पुंसं मिट्रास्थि, १ निक्रास्थि,
१ गुदास्थि, २५ शृङ्गास्थिनि, १५ क्रीवायां, २
जनुस्थिनी, १ इन्द्रस्थि, २ इन्द्रवन्धनास्थिनी, २
ललाटे, २ गण्ठयोः, २ नासिकायाम्, २४ हयोः
पार्श्वयोः, २४ पञ्जरास्थिनि, २४ पार्श्वकास्थिनि,
२ शङ्गास्थिनि, ४ शिरःकपालास्थिनि, १० वचदि

इति । अस्मिन् शरीरे—इन्द्रियाधिष्ठानानि त्रिग-
दीनि ५, स्वर्णादीनि बुद्धीन्द्रियाणि ५, हृन्नादि-
कर्मोन्द्रियाणि ५, चेतनाधिष्ठानं हृदयं १, प्राणाय-
तनानि १०, कोटाङ्गानि १५, नाभ्यादीनि जटा-
पिच्छिकादीनि प्रत्यङ्गानि ५६ । नव स्वायुशतानि
(८००), सहस्रशतानि (७००), हे घमनोशते
(२००), पञ्च पेशीशतानि (५००) मर्मास्थानानि
१००, सन्धिस्थानानि च २०० । अस्मिन् शरीरे
आहारपरिणामनरसपरिणामं ८ अञ्जलयः, रक्तस्य
८ अञ्जलयः, पुरीषस्य ० अञ्जलयः, श्लेष्मणः ६
अञ्जलयः, पित्तस्य ५ अञ्जलयः, मूत्रस्य ४ अं.,
वसायाः ३ अं., मेदसः २ अं., मज्जायाः १ अं.,
सन्धिकस्य अक्षय त्रिषौलसीय ॥० अं. । च.
शा.७७. ।

शरीरजः । पुं । रोगि । धरणिः । त्रि । देहजि ।

शरीर(परि)मार्ज्जनम् । स्त्री । देहमार्ज्जने ।
शीलनाच्छेदने । गुणाः—“दौर्गन्ध्यं गौरवं कष्टू-
कष्टुं मलमरोचकं । खं दरीभक्षतां हन्ति शरीर-
परिमार्जनम् ॥” राज.२५. । [६५.]

शरीरविचयः । पुं । शरीरविज्ञाने । च.शा. ।

शरीरसंस्कारः । पुं । देहस्य पवित्रीकरणे ।

शरीरावरणम् । स्त्री । त्वचि । णिनङ् । रा-
नि.व.१८. ।

शरीरास्थि । स्त्री । कदालि । अष्टिप्रथम ।
रा.नि.व.१८. ।

शरीरी (इन्) । पुं । कीचे । जटा. । तद-
यथा—“गर्भाश्रयगतं शुक्रमात्तवं जीवसंज्ञकम् ।
प्रकृतिः सचिकारा च तत्सर्वं गर्भसंज्ञकं । कालेन
वर्द्धितो गर्भो यद्यज्ञोपाह्न संयुतः । भवेत् सदा
स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते ॥”

शरीष्टः । पुं । आसहवे । जटा. ।

शरीटिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । लज्जा-
वती । वै.निघ. ।

शरीरोपस्तम्भः । पुं । शरीरधारकलम्भि ।
स विविधः आहारस्रज्जलार्थमेदेन । साध्यमानं
धार्थमाणम् उप सनीधं गत्वा सन्ध्यति धारय-
तीति उपस्तम्भः धारकः । च.सू.११५. ।

शर्करकाः । पुं । मधुरजम्बीरे । शरवतीनेव ।
रा.नि.व.१११. ।

शर्करकन्दः । पुं । (Ipomoca batatas.)

वालुकविशेषे । ब्रांछीआवु, शंकरकन्द आन् ।
हिं शकरकन्द । ता. बुद्धिकिजहृष्ट । Watts.

शर्करजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुर छिनि ।
रा.नि.व.१४. ।

शर्कराजः । पुं । अष्टिविशेषे । च. ।

शर्करा । स्त्री । लम्बविकारे । छिनि । सा.
गुणाः—मधुरा शीता दाहपित्तशयनी रक्तदीपनी
भस्मिनी कृमिघ्नी च । रा.नि.व.१४. । 'सिता
सुमधुरा शीता हृष्या शुक्रविवर्धनी । तत्प्रायिनी-

गुणाः—“पित्तघ्नी मधुरा मृदा शर्करापायिनी
वृषाम् ॥” शर्करान्वा सुशीता च काचशूलसमुद्रवा ।
हिता पितासृजि शोथे मूर्च्छां च ममदापहा ॥”
अति.१०५. । “शर्करा चरपितासृज्मूर्च्छां कृद्दि-
दपापहा ॥” राज. । 'सिता सुमधुरा मृदा
वातपित्तासदाहनिन् । मूर्च्छां कृद्दि ज्वरान् हन्ति
सुशीता शुक्रकारिणी ॥” भा. । सा च स्रग्गी-
पलाशे तोपलासुद्रागौड्रीमलखण्डपोष्ण कर्णशुक्र-
श्यामेश्वरकौस्तुभसाक्षिचुनप्रथोद्भव-मधुशयवासर्करा-
मेदेन बहुधः । आसां विशेषाः पथ्यां च मृदाः ।
मद्यविशेषे शर्करामये । गुणाः—“इरुति मलनिघं
या दीपनी पाष्णनिहान् लज्जमधुरसुशीता रोचनी
पित्तघ्नी । ज्वरयति सकलं वा पीतमन्नावि-
भाव' असनरुधिरकासान् हन्ति वा कामटाञ्च ॥”
अति.१८५. । विषे । विष । र.सा.सं. शीतारिरसे ।
वालुकायाम् । दांनि । भा.सं.४५. सुद्रो.वि.

कदरलक्षणे । “शर्करोन्मयिते पादे ।” दन्तरीग-
मेदे, दन्तशर्करायाम् । तल्लक्षणं यथा—“शर्करेव
व्यिरीभूतो मलो दन्तेषु यस्य वै । सा दन्तानां
गुणज्ञो तु विज्ञेया दन्तशर्करा ॥” सु.नि.१६५. ।
स्वनासकवस्तिरोगे, अस्मरीशर्करायाम् । लक्षणं
—“अग्नेयाः शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जगवेदना ।
पवनेऽनुगुणे सा तु निरत्यल्पा विशेषतः । सा
भिन्नमूर्च्छामतेन शर्करेत्यभिधीयते ॥” सु.नि.१५५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्करावुद्दम् । स्त्री । पुं । सुद्रोरोगविशेषे ।
लक्षणम्—“प्रायः नांसिग्रासामुद्युत् असीदास्यवा-
निलः । अस्मिं कुर्वन्ति मिश्रीऽसौ मधुसर्पिर्वसा-
निमम् । स्ववासावमल्यर्थं तत्र हृदि गतोऽनिलः ।
नांसं विशोष्य यवित्तां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धं
क्लिन्नमल्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । चवन्ति स्रष्टु-
रक्तं तद्वियाच्छर्करावुद्दम् ॥” सु.नि.१३५. ।
वा.उ.११५. ।

शर्वरालेहः । पुं । रसायनाधिकारे लेहः । यथा—नेदा मदासिद्धा कृष्टिः वृष्टिः जीवकः चयभकः काकोली चौरकाकोली जीवकी यष्टिमधु एषाम् प्रति ४ तो. ५ मापा. ५ र. । कुशसूत्रं काशसूत्रम् उलसूत्रं शरसूत्रं द्रुसूत्रम् एषाम् प्रति ३ प. अलं ३२ श. ३. ८ श. । नारिकेलशलं १२ श. घृतं ४ प. । शर्करा १६ प. । सिद्धिं शोते प्रचेपार्थे एषा तैःपत्रं धान्यकं खीरकं गुड़लक्ष्णं हृद्यकीरकं वंशलीषना नागकेशरम् एषां प्रति चूर्णे १ तो. । रस. र. ।

शर्करासवः । पुं । शर्करासवे । गुणाः—“सुखप्रियः सुखमद. सुगन्धिर्वस्त्रिरीगुणु । अरुण्यः परिपतो हृद्यो वख्यैश्च शर्करः ॥” च. म. २७ च. ।

शर्करासुरभिः । पुं । शर्करासवे । वै. निघ. ।

शर्करोदकम् । स्त्री । सिमानले । छिनिद्राणां, भद्र २९ । यथा—एलाहवङ्गमरिचकपूर्व-युग्मशोतलजलमोक्षिमा शर्करा शर्वरोदकगुण्यते । गुणाः—युक्तं सरं शोतलं मल्लं च्यं धनु स्याद् वातविघ्नदृष्ट्यां रक्तदोषघ्नं वनिमुहूर्त्तान्तरदाह-घ्नच । भा. ।

शर्हः (नम) । पुं, स्त्री । मरुत्कारि । अपान-वाधो । व्याकरणम् ।

शर्हच्छेदः । पुं । शिब्यादो, नापे । व्याक. । मि । मलहारिण्य यापुत्याग्नि ।

शर्मणो । स्त्री । द्वाजीसुवे । वै. निघ. ।

शर्मिरा । स्त्री । दाहपरिद्वेषाम् । धरणिः ।

शर्माख्याः । पुं । मयरे । भूश्रि । प. सु. ।

शर्वरो । स्त्री । राक्षी । चम. । नाथ्यां । से. । सन्ध्यायाम् । उषा. । हरिद्रायाम् । रा. नि. व. ६ । भा. तन्द्रिज्वर. चि. । “कलिहरनागरशर्वरो ।”

शर्वरोक्षयम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रयोः । मेघ. सुद्र. रो. चि. ।

शर्वोक्षम् । स्त्री । रुद्रादि । रा. नि. व. ११ ।

शर्पपः । पुं । सर्पे । श्रिमां । See सर्पपः ।

शलः । पुं, स्त्री । तालहवे । वै. निघ. । लट् । ट. च. । शलकीकण्टके । भर्खाकृकांटे । चम. ।

शलकाः । पुं । तालहवे । शलकीकण्टके । ई. निघ. । मर्कटके । मीकृष्णी । मि. का. ।

शलङ्गः । पुं । लवणविशेषे । उषा. ।

शलभः । पुं । पतङ्गे । फडिङ्ग, पञ्चलपौष्ठा ।

शलभोलिः । पुं । उष्ट्रे । हे. च. ।

शलाली । स्त्री । शलकीकण्टके । भर्खाकृकांटे । चम. ।

शलाका । स्त्री । मदनहवे । मृगना गांहे ।

शरे । अत्र । शारिकायाम् । शानिक पांथी ।

शलक्याम् । मर्खाङ्ग । से. । नलकाखनि । नलाड

हाडि । श. च. । नेवाङ्गनसाधनकाहिकायाम् ।

अङ्गनेत्र चर्मा । यथा—“दशाकुला मनुमेया

शलाका सुकुलागना । अस्थिशा धातुजा वापि

कलायपरिमण्डला । तान्मलीहामसञ्जाता शलाका

लेखने मता । सुवर्णरजतोजूता शलाका खेदने

मता ।” तोड. वृ. म. ।

शलाकाधिष्ठानस्थि । स्त्री । पाणिपादयोः

शलाकाख्याधारभूते अस्थिनि । नलकाखनिशूश्र

आधारस्थिः । तानि ४ । च. शा. ७ च. ।

शलाकायन्त्रम् । स्त्री । तदाकाराष्टांश्रुति-

विषयन्त्रेषु । तानि नानामुखाकाराणि, नाना प्रयो-

जनानि यथायोगपरिपाहदीर्घाणि च । यथा—

गण्डपदसुख शरपुङ्गुसुख सर्पफणसुखं वडिशसुख-

चेति हे हे एषणव्य हनचालनाहरणार्थम् । महर-

दलमात्रसुखे हे किञ्चिदानताये खीमीगतशब्दो-

हरणार्थम् । धीणि दर्श्याकृतीनि खल्लमुखानि

चारीपधप्रविधानार्थम् । तीणि लाम्बवदनानि,

तोख्युशुभदनानि अग्निकर्माणांनि । पट् कार्पांस-

कृतीशीपाणि प्रमाञ्चनक्रियासु । एकं कोलास्थि-

दलमात्रसुखे खद्यतीशीष् नासाहुंदहरणार्थम् ।

एकमङ्गनाथं कलायपरिमण्डलम् उभयतो सुकु-

लायम् । मूवमागंविशोधनार्थमेकं मालतीपुष्प-

हन्तायप्रमाणपरिमण्डलमिति । सु. म. ७ च. ।

शलाकास्थि । स्त्री । नलकाखनि । नगौर

हाडि । तानि ४ । च. शा. ७ च. ।

शलाटः । पुं । शकटपरिमाणे, द्विसहस्रपले ।

२००० पण । तुला पलशतं तासां विशया भार

आचितः । शकटः शाकटीनय शलाटले दशा-

चितः ॥” ट. च. ।

शलाटुः । पुं । निम्बहवे । रा. नि. व. २३ । कीमल-

फले । फट्टत्र श्लैटे । चम. । सु. म. ३ च. ।

शलालु । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषे । व्याक. ।

शल्यो । श्लो । सुद्रशस्त्रकीरुगे । तन्नामं गुरु शिष्यं
शोतकं कफपित्तत्रय । रा.नि.व.१० ।

शल्यम् । श्लो । खण्डे । अम. । मल्लत्पि ।
भा.छे.त्र षडैश्व । कोपानरम् । वक्त्रनि । अम. ।

शल्यकालम् । श्लो । मल्लगच्छे । भा.छे.त्र षडैश्व ।
तदवच्छेदे । भा.छे.त्र हा.नि । व्या.क. ।

शल्यकालौ (रुन्) । पुं । मल्ले । श.र. ।

शल्यदा
शल्यपर्णिका } श्लो । मेदायाम् ।

शल्यलिः (श्लो) । पुं । शल्यश्लिष्ठवे । शिबुल
शा.ह. (लिक.) । रक्तरोहोतकहवे । वा.नि.द्रु.प्र.ना
शा.ह. । रा.नि.व.८ ।

शल्यलिकः । पुं । रक्तरीहितके ।

शल्यः । पुं, श्लो । सर्वेशरीरदुःखोत्पादकभाव-
माने, विभिन्नश्लोचकठिकादौ । "तन्मूल्यमिति
जानोयात्श्लोचकठिविभिन्नकम् ।" वै.सं.२५ । शरी-
रागन्तुसैदिन शल्यं द्विविधं । यन् सर्वेशरीरा-
याधकरं शल्यं तद्विद्योपदिश्यते इत्यतः शल्य
शास्त्रम् । ततः शरीरं नखरोमादिधातुसोऽन्नमवा-
दोपाय दुष्टाः । आगन्तु शरीरशल्यव्यतिरेकेण
यावन्ती भावा दुःखसुखाद्यन्तीति ते वायाः
ज्ञेया । सु.प्र.२६५ । विदुःशल्यमपि द्विविधमव-
यदमनवयदुच्येति । अवयदुःशल्योऽपर्यायै पददश
हेतवो भवन्ति । यथा—स्वभाव-पाचनसंदेशदारण-
पीडन प्रमाज्जन-निर्वापन-वसन विरेचन प्रचालन-
प्रसिम्भ-प्रवाहणायुषपायशक्तान्तर्यामि । सु.प्र.
२०५ । अस्मिन् । वंश कल्पायाम् । विप्रः ।
वाले । श्लो ।

शल्यः (काः) । पुं । हृद्ग्रीधाकारे तन्नामक-
स्यविरिणं । मज्जात्र । तत्पर्यायाः,—यावित्
शलाका शल्यः कृकचपादः कृदारः शल्यस्यः
यज्ञशल्यः विज्ञेश्वरः । तन्नास्युषा—गुरु शिष्यं
दीपनं शल्यकासत्रय । रा.नि.व.१० । खादु
पित्तं लघु शोतं विपन्नम् । सु.प्र.२६५ । मदन-
हवे । मज्जात्रां शा.ह. । अम. । यंत्रश्लिष्टे । वै.
निघ. । मज्जाश्ले । शेषाशा.ह. । रा.नि.व.१६ ।
पोतश्ले । वै.निघ. । विलहवे । रा.नि.व.११ ।
रक्तश्लिष्टे । अ.द.सि.च. । "विदुःश्लेदावधिध-
मल्यकानां ।" शलाकायाम् । श्लो. ।

शल्यकाशः । पुं । शल्यकोरुगे । मज्जात्र । श.च. ।

शल्यकौट्यः । पुं । मदनहवे । मज्जात्रां शा.ह. ।
रा.नि.व.८ ।

शल्यचिकित्सा । श्लो । अस्त्रचिकित्सायाम् ।

शल्यतन्त्रम् । श्लो । सीशुवाटविधतन्त्रान्यतमे
तन्त्रे । यथा—शल्यं नाम विविधलयकाशपायाप
पांगुलीश्लोश्लिष्ट-यात-नख-पूयासायान्तर्यामि-
ज्ञारार्थे यन्-शल्य-धारान्निप्रविधान-त्रयविनिश्चया-
द्यंश । सु.प्र.१५० ।

शल्यदा । श्लो । मेदायाम् । अभा.वे अश्रुश्लो ।
रा.नि.व.५ ।

शल्यपर्णिका (शी) । श्लो । मेदायाम् । रा.
नि.व.५ ।

शल्यस्युगः । पुं । शल्यकोरुगे । मज्जात्र ।

शल्यलोम (न्) । श्लो । शल्यकोरुमेषि ।
मज्जात्रां श्लो । रा.नि.व.१६ ।

शल्यो । श्लो । मेदायाम् । रा.नि.व.५ । विकृत
हवे । नागश्लोतसायाम् । वै.निघ. ।

शल्यीशरणम् । श्लो । विदुःशल्योत्पादने । वं
सं.२५ ।

शल्यम् । श्लो । हृत्तवल्हने । हा.नि. । त्वचि ।
चा.नि. । श.र. ।

शल्यः । पुं । श्लो । श.र. ।

शल्यकः । पुं । शल्यतदविरिणं । श्लो.श्लो.श्लो.
जटा । शल्यकोरुगे । मज्जात्र । शिं सा.ह. ।
गुणाः—शल्यको हृत्तवल्हने शल्यः श्लिष्टो हृत्तो
रुचिप्रदः । वातश्लेष्मश्लो हृत्तो मधुरो धानु-
वर्धनः ॥" अ.नि.२०५ । श्लो । तदवच्छेदे । श.र. ।

शल्यकी । श्लो । (Boswellia serrata)
Indian olibanum. शल्यविरिणं । शल्ये,
शानुविलेपः शिं शल्यः, शल्यगः सुं शल्य
धुं । ता. कृ.लि. । तत्पर्यायाः,—गमभस्त्रा
सुवहा सुरभिः सुरभी सुरभीरसा वसा कुन्दरुकी
हादिनी गजाम्रिया गजभवा गजाम्रिया महारणा
महारणा महारणा हादिनी शल्यकी शल्यकी
शल्यकी शल्यकी शल्यमृत्तिका अश्रुश्लो कुभी
अश्रुश्लो अश्रुश्लो सुवहा सुगन्धा सुरभिसवा
गजभवा शल्यदा । गुणाः—"शल्यकी सुगन्धा
शीता पित्तज्ञातिसारजित् । रक्तपित्त-त्रयश्लो
पुटिलत् समुदीरिता ।" अ.प्र.१.भ.श्लो.दिव. । रा.

नि.व.११। See सलकी। शिलारसे। शिवाग्रम्।
च.च.३५। [पृ.४५।

शस्रकौत्वक्। स्त्री। शिहकीहचलचि। च.
शस्रकौद्रवः (रसः)। पुं। सिहकी। कृष्ण-
थोति, शिवाग्रम्। जटा। च.द.वा.व्या.चि.
अष्टादशशतीप्रसारणोत्तेनि।

शस्रो। स्त्री। सलकीहले। सलकीहमे। मलारु।
वे.निच.।

शवम्। स्त्री। लोडे। जने। मे.।

शवः। पुं, स्त्री। सतशरीरे। अमः।

शवकाभ्यः। पुं। कुरु। श.र.।

शवरः। पुं। पानीये। हस्त।

शवरलोभः। पुं। श्रावरलोभे।

शवलः। पुं। चिबक रूपे। रा.नि.व.६। (ला,
लो) स्त्री। शवलवर्णायाम् गवि। अ.टी.भ.।
कर्म रवणे।

शशः (काः)। पुं। विलेशयस्यमेदे। शरणीय।
नं खरदा। नं चिबुलपिदि। तत्पथ्यायाः,—
श्लेषः सृद्धीमकः वनाशः लम्कर्मः लोमकर्मः
शलो। तन्मांसगुणाः—विदोपघ्नम् दीपनम् आस-
कासघ्नम्। रा.नि.व.१०। शीत लघु धारक रुचं
खादु कफपित्तघ्नम् वाने साधारण ज्वरानोसारघ्नं
सडा हितम्। भा.पृ.१६। “शशको वाङ्मलश्रेयो
लघुहृद्यय दीपनः। रुचिहृत्तपणो बल्यस्त्रिदोप-
शसनी मतः। ज्वरे च पाण्डुरोगे च चये कासे
गुदामये। राजयन्त्रणि पाण्डो च तद्यामीसारिणां
हितः ॥” अशि.२०५। -लोभघने। वीले।
भक्तवान्। मे.।

शशघातो (हन्)। पुं। प्रसङ्गातीयपविमेदे।
वाङ्। सु.ए.४६५।

शशधरः। पुं। कर्पूरे। रा.नि.व.१२।

शशशृत्। पुं। कर्पूरे। ऐ.च.। भैष.वा.व्या.
नश्वद्रव्यकषणे।

शशलोम (न्)। स्त्री। शशकरीमूषि। अम.।

शशशिविका। स्त्री। शीयन्तोसतायाम्। रा.
नि.भ.३।

शशाङ्गः। पुं। कर्पूरे। रा.नि.व.१२।

शशाङ्गलेखा। स्त्री। शीमराज्यां। च.द.कृष्.
चि.। गुडू.याम्।

शशाङ्गुलिः (स्त्री)। पुं। खनामख्यातफल-
शाकविशेषे। तिरुकीकूड। तत्पथ्यायाः,—बहु-
फला सण्डुली घृमा चेतसाम्ना चन्द्राम्ना शीमश-
फला हृत्तफला। गुणाः—तिक्ता कटुः कीमला
कटुमृगुक्ता कफापघ्ना ज्वरटा पाके पन्न-मधुरा
विदाहकृत् शुष्का रुचिकृत् दीपनी च। रा.
नि.व.७।

शशादः (नः)। पुं। श्वेनपचिणि। वाङ्।
रा.नि.व.१२। अम.।

शशिकान्तः। पुं। चन्द्रकान्तमणौ। रा.नि.
व.१२। स्त्री। कसुदे। श्वेत शुक्ति। रा.नि.व.१०।

शशिपर्णा। स्त्री। पडोले। वे.निच.।

शशिपुष्पम्। स्त्री। पत्रे। वे.निच.।

शशिप्रभम्। स्त्री। सुकायाम्। रा.नि.व.१३।
कसुदपथे। नाशकृत्। श.मा.। स्त्री। ज्योत्स्ना
याम्। कटा.।

शशिप्रियम्। स्त्री। कसुदपथे। सुकायाम्।
वे.निच.।

शशिरै(ले)खा। स्त्री। गुडू.याम्। उल्लङ्।
मे.। शीमराज्याम्। शीकूटवैद्य। भैष.कृष्.चि.।

शशिवाटिका। स्त्री। पुनर्नवायाम्। प.सु.।
रा.नि.व.५।

शशी (हन्)। पुं। कर्पूरे। वे.निच.२भ.चयरी.
चि.लकीविलासतले।

शशीष्मम्। स्त्री। शशकलीनि। अम.।

शष्कुलः। पुं। करञ्जवले। उश्ररकरञ्ज। श.र.।

शष्कु (स्कु)लो। स्त्री। कर्णरन्ध्रे। कर्णकृश्र।
श.र.। पिष्टकविशेषे। प्रुकिण्डे। अ.चि.२५.।

तिलपिष्टके। उट्टेन शिष्टे। गुणाः—गुरुः
पुष्टिकरो। अ.ए.२०५.। नल्यमेदे। शीघारोति
लोकै। हिं शीरीः गुणाः—“शष्कुली याद्विषो
हया मधुरा तुवरा यत्वा ।” भा.। तिलवण्ड-
नाथकृतयवाग्वाम्। श.च.। “सुधीतानां तण्डु-
लानां पिष्टं शूजं विधाय च। तत्प्रमाणं तत्र जलं
स्यायं चुम्ब्रां तु तत् पचेत्। अल्पमस्यं शिकीर्षाय
वेनयित्वा घनं पचेत्। वनोभूते तु लघुत्वात् तत्-
पर्वणां सुयुक्तितः। प्ररुच्य विधायथ सित-
श्रीफलदं तथा। विहृतप्रानामां चन्द्रसमानां कार-
येत् सुधीः। एव शष्कुलयः काय्याः पायाः

सिद्धयन्त्रः । एष च नीदकाः काशीं उवा
नुरवी सताः । वातविशप्रशमनाः सभाशुभ-
कारकाः । कण्ठा गुरुः प्रीत्याया यमिहारा
सताः । वै.निघ. । "पर्वटा मृगशी रसा मधुन्याः
करविश्रुताः । मासैरिधुशिरास्य काष्ठिदेहिल-
मधुनीम् । न भवयेत्....." राज. ।

शष्पम् । ली. शालवर्णः । राज.निघ.२३ । नील
दृश्यायाम् । वै.निघ. ।

शस्तः । वि. प्रसन्ने । ली. शरीरे । तिका. ।

शस्त्रम् । ली. तीक्ष्णोद् । राज.निघ.१२ ।
शै. पुटरी.सि. महाभौतने । वै.निघ.२३.अम-
चि. काशनीने । नके । अष्टत्र । अन्वापि
विश्रुतिः तद्वयथा—सन्तत्यं करपत्रं हस्तिप-
नसमन्त् मुद्रिका उन्मलवतम् अरुंधार मूषी
पुनवम् चाटोमुखं शरारीमुखम् अन्मन्त्
विश्रुतं कुठारिका त्रीहिसुखम् चारामुखं वेतक-
पत्रं वडिनी दन्तदुः पपनी वेति । एतानि
हेटाशुभविषयकानि उपद्रव्यनि । तत्र सन्तत्य-
वरपत्रे हेदने भवेत् च, हस्तिपत्रमवमन्तुद्रि-
कीन्मलवतकाधारापि हेदने भेदने च, मूषी
पुनववाटी सुशरारी - सुशान्तम् विद्रुधकानि
विश्रावने । कुठारिका त्रीहिसुखाराखर्वतस-
पत्रापि मूषी च व्यधने । वडिनी दन्तदुःशाहरे ।
एवन्निवर्त्त, चान्मन्त् च । मूषः सुवने । इत्य-
त्रिषु कर्मणि उपशीम. अन्वापी नान्ताः । सु-
म. ८५ । एषा विश्रुतास्यव्यधिन् सन्वाः । शम्
मन्मन्त् संवा—सुमधु-सुखी-सुधार-सुदपतादीनि ।
शम्दीयाः श्रुता इत्येता मन्मन्ता शरधारताति
मन्मन्तासिदीर्घतातिश्रुता इति । करपत्रमने
पनी विपरीतगुणमादरीत । अन्धधामभेदा यथा
—नामूरी, अरुमागरी, केमिका, अरुधेजिकी
इति । तत्र भेदनात् नामरी दिखमानामर्-
मागरी लघनविश्रावनात् शरीरी हेदनागामर्
केमिकी च । एषा पुन्यानि तिथा चागीदक
रुद्रु । एषा निश्रावार्त्त इत्यन्ता मापवर्त्त धार
सन्वावर्त्त शरानीकलमम् सु-म. ८५. ।

शस्त्रकम् । ली. ली. ५. प. ५. ।

शस्त्रकर्म । ली. हेदने । चाटो, हेडो ।
तदाश्रापं हेदम् मेष मेषा देवर्त्तपमाश्रापं
विनाः शीकवेति । शम्पदच मरुत्तमि पाःपु
पाःपु मरुत्तमं वा भवेत् । सु-म. ५. ५. ।

शन्वकोपतकः । पुं । महाविद्योतकरथे ।
रा.निघ.६ ।

शस्त्रचूर्णम् । ली. शी. शी. ५. ५. । वै.
निघ. ।

शस्त्रप्रणिधानम् । ति. अन्वचानने, हेद-
नेनादिगुणोदधे । अ.म. ११५. ।

शस्त्राङ्गा । ली. चाड्व्याम् । आनरुण शी. ।
रा.निघ.५. ।

शस्त्रायसम् । ली. तीक्ष्णोद् । हे. ५. ५. ।
रा.निघ.१२. ।

शस्त्री (इन्) । वि. शम्पधारिणि । ली. (गी) ।
कुठारिकायाम् । मं. ।

शस्य(स्य)म् । ली. शी. म. ५. ५. । नदम् गीह ।
अ.टी.म. । अचादिशतकलादी । धानादी । शी. ५.
यथादी च । कुतिः ।

शस्यध्वंसी (इन्) । पुं । म. ५. ५. । शू. ५. ५. ।
म. ५. ।

शस्यसञ्चरी । ली. धानादिहृषिने । अष्टत्र
दी. ५. ५. ।

शस्यशुक्तम् । ली. शम्पद्व्यायाम् । अष्टत्र
शु. ५. ५. ।

शस्यसस्वरः (रयाः) । पुं । अष्टत्र
शाने । ली. ५. ५. । राज.निघ.१६ ।

शस्याकः (वनः) । पुं । इत्यन्मोहरी । अ. ५. ५. ।

श्याकम् । ली. पु. प. ५. ५. । शी. ५. ५. ।

शय् पद्विधम्—“पत्रं पुषं फलं नाम् कन्त्
सन्ते द्रुजवेति” राज. । तत्रुविधमिति श्रुतिः ।
“शय् चतुर्विधं प्रोक्तं पत्रं पुषं फलं तथा । कन्-
चापि चतुर्विधं वक्ष्यामि तत् प्रथम् पृथक्” अमि.
१६५. । तदगुणः—विटभिर्त्तं मुदत्तं दपत्तं
मन्तर्त्तं कत्तं पाकत्तुत्तव । अ. ५. ५. । शी. ५.—
शयं भिनसि चतुर्विधं मिदत्तं नैव” इत्ये विनाश-
यति मुदत्तयात्तव । प्रयापय च कुदत्तं पन्तव
इत्तं इत्तं च त्तिमिति भवदत्तं तत्तयाः ॥”
“विदम् मिथीद्वितरत्तं इत्तं अचादिमन्तुत्तम्”
इति अन्वचारविधिः । राज. ५. ५. । “शय्येपु
सर्वं दिवसनि रोगान्ते संतवी हेदविनाशमाय ।
तदापुष. शकविश्रुतम् कुशोत्तयात्तु च एष
दीपः ॥” भा. ५. ५. ५. । प्रायः संवापि

शाकानि विष्टभौनि गुरुषि च । रुचापि यद्-
वर्षासि सृष्टविस्वाद्यतानि च । पिच्छालुका मला
भिच्छी चिबुकात्या मला... । एते श्लेषकराः
शाका वामसाग्निप्रशान्तकाः । सर्वे शाका दृष्टि-
हरा वीर्यलात्तण्डुलीयकं । तथैव शान्तपुष्या च
जयन्ती कासमहकः । आनुषकाश्च वेवायं गृध्र-
चापमहकः । किरासतिक्तसहितिकाक्ताः पित्त-
हरा मताः ।” अवि. १६५. । सा. शाकपाक-
विधिर्यथा—”हिङ्गुजीरयुते तैले क्षिपेच्छाकं सु-
खलितं । लवणं चाक्षुर्ष्यादिसिद्धे हिङ्गुदकं
क्षिपेत् ॥ इत्येवं सर्वशाकानां साधनीऽभिहितो
विधिः ॥” पुं । हृद्यविशेषे । शैशुन गीह ।
रा.नि.व.६ । “मद्यककंशीदरपृष्ठदली हृद्य-
विशेषः ” सु.म. ३८५. । शाकफलं । शैशुनफल ।
“राजाक्षं दाहिमं शाकम् ।” वा.सु. १५५. ।
शाकचुम्बिका । स्त्री । विद्यायाम्, तिलियाम् ।
उर्ध्वगुण गीह । रा.नि.व.११ ।
शाकाटः । पुं । शशाककवचे । ज्ञान्ता गीह ।
रा.नि.व.११ । धवहवे । धौश्र गीह । र.सा. ।
शाकाटसुरसम् । स्त्री । पटदासे । गुरुर्षु ।
वै.निघ. ।
शाकाटाख्यः । पुं । धवहवे । र.सा. ।
शाकाटौनः । पुं । २० तुलापरिमाणे । २०००
पले । इ.च.प.प्र. ।
शाकतरुः । पुं । शाकहवे । शैशुन गीह ।
श.सा. ।
शाकद्रुमः । पुं । वरुणहवे । वै.निघ. ।
शाकपत्रः । पुं । सिपुहवे । मज्जिना गीह ।
रा.नि.व.७ ।
शाकपाक्षौ (द्रु) । पुं । सुनिपणके । शैशुनि
शाक । वै.निघ. ।
शाकफलम् । स्त्री । तन्नामकवचफले । शैशुन
फल । सु.म. ३८५. ।
शाकमत्स्यम् । स्त्री । मत्स्यव्यञ्जनमेदे । गुणाः
—मत्स्यकंशब्दे दृश्याः । राज. ।
शाकवालेथः । पुं । ब्रह्मयथा । वाग्भूतशो ।
श.र. ।
शाकभ्रूरोभवम् । स्त्री । रोमकलवणे । माण्डर
लवण । भा. ।
शाकभ्रूरीयम् । स्त्री । रोमकलवणे । तत्-

पर्यायाः,—रोमकं रोमं रोमकं रोमलवणं साभ्रं
साम्बरं रंसुकं । अपिच शाकभ्रूरीयं कथितं गङ्गाख्यं
रोमकं तथा । गुणाः—गङ्गाख्यम् लघु वायव्य-
सगुणं मेदि पित्तलं । तीक्ष्णं व्यवाधि सूक्ष्मधा-
मिष्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोम्यः । पुं । धान्यके । धनित्रा । रा.
नि.व.६ ।

शाकाराजः (ट) । पुं । वास्तुकचुपे । वेते
शाक । रा.नि.व.७ । भा. ।

शाकावरः । पुं । जीवशाके । प.सु. । वा.सु.
१०५. । स्त्री (रा) । जीवन्तीशाके । वै.निघ. ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरुञ्जके । वै.निघ. ।

शाकविन्दः (त्वः) (कः) । पुं । वाचाङ्गुहवे ।
जटा । विका. ।

शाकवीजम् । स्त्री । शाकतरुबीजे । शैशुनेत्र
विधि । “मधुकं शाकवीजच ।” भा.४५. धोनि.
री.गर्भधि. । मद्यजतरुबीजे । च.द.गर्भाधिकारे ।
शाकबीजे । शाक्रेत्र विधि ।

शाकवीरः । पुं । वास्तुकचुपे । वेते शाक ।
पुनर्नवायाम् । विका. । जीवशाके । रा.नि.व.७ ।

शाकवृक्षः । पुं । (Tectona grandis,
Teak tree.) खनामल्लावहवे । शैशुन गीह ।
हिं शय्य । चत्. सिंगुह । ता.टेक । वम्. खर-
पत्र । मं सोये । कं नेगु । तें टैकुचिट्टु । तत्पर्यायाः,
—चनिलः चणः मद्यापत्रः शाकतरुः शाकहृद्यः
शाकाख्यः खरपत्रः अर्जुनीपत्रः कृकचपत्रः शर-
पत्रः महीदृद्यः शंकाटः खिरसारः यद्द्रुमः ।
गुणाः,—सारकः पित्त-दाह त्रसत्रः सरः रुच्यर्थः
तद्वृक्षलं कषायम् । रा.नि.व.६ ।

शाकशाकाट(किन)म् । स्त्री । शाकवृक्षे ।
शाक्रेत्र क्रेत । रा.नि.व.२ । इ.च. ।

शाकशालः । पुं । मद्यानिखे । शशानिम् ।
तिं वकाद्रन । वै.निघ. ।

शाकश्रेष्ठः । पुं । वास्तुकचुपे । श.र. । रा.नि.
व.२३. । स्त्री (घा) । लघुजीवन्तीखतायाम् ।
जीवशी । रा.नि.व.३. । जीङ्गुचुपे । ज्ञान्ताङ्गुहती ।
वाचाङ्गु । वे.७१ गीह । रा.नि.व.४ । जामाण्ड-
खतायाम् । कूम्भङ्गा गीह । तन्वुजलतायाम् ।
उन्नमृञ्ज गीह । वै.निघ. ।

शाका । स्त्री । इरीतक्याम् । शब्दकव्यः ।

शाकाख्यम् । स्त्री । अन्नमयीग्वफलमूलपत्र-
पुष्पादी । बाश्मार्दं कृम, मूत्र, पांशु, ज्वर
हेत्वादि शौकपदवाचा । अम । "मूलपत्र-
करीरायफलकाण्डाधिपदकम् । त्वक् पुष्पं करक-
ञ्चैव शार्कं दशविधं धृतम्" अ.टी.भ. । पुं ।
शाकहृत् । श्लेषनं गीह । र.मा. ।

शाकाङ्गम् । स्त्री । मरिचि । रा.नि.व.६ ।

शाकान्नम् । स्त्री । शाकयुक्तभक्षे । गुणाः—
"शाकान्नं लेखनं धीयं रुचं वै दीघद्रावकम् ।"
वै.निघ. ।

शाकान्तम् । स्त्री । हचान्ते । उर्द्वेज्जम् । रा.
नि.व.६ । चिचान्ते । उर्द्वेज्जम् अथवा । रा.नि.
व.११ ।

शाकान्तमेदनम् । स्त्री । चुक्रनामकफाञ्जिक-
मेदि । रा.नि.व.१५ । See मुक्तचुकम् ।

शाकालावुः । स्त्री । राकालावुके । वङ्गनाडे
गीह । रा.नि.व.७ ।

शाकान्तिकः । पुं । शकनशास्त्रज्ञः । पश्चिमारके ।
पांशुयात्रा । अम ।

शाकान्तियः । पुं । पश्चिमेदि । ऊर्ध्वेन पक्षी ।
रा.नि.व.१६ ।

शाखा । स्त्री । पत्रवे । डाल । अम ।

शाखाकरणः । पुं । कुडीहृत् । मनशां गीह ।
रा.नि.व.८ ।

शाखापित्तम् । स्त्री । हस्तपादांसमूलदादि ।
मुखतास्त्रोष्ठादिषु सदाह-दवधौ । हातं पांशु
मूक्षानि ज्ञानां । "सदाहसुखतास्त्रोहं दवधुयु-
रादिषु । पाष्पिपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते ॥"
रा.नि.व.२० ।

शाखाच्छगः । पुं । कपो । प.मु. ।

शाखास्त्रा । स्त्री । तिमिडीहृत् । रा.नि.व.६ ।

शाखारोगः । पुं । रक्षादिघातुलेषु त्वग्लेषु
च वीसर्पगुम्भादिषु रोगेषु । अ.न.११५ ।

शाखालः । पुं । मलवेतसे । रा.नि.व.६ ।

शाखावातः । पुं । हस्त-पदादिगतवातरोगे ।
वैद्यकम् ।

शाखाशिफा । स्त्री । शाखाजातशिफायाम् ।
वै.निघ. नामांश । वै.निघ. ।

शाखी (न) । पुं । हृत् । गीह । अम ।

शाखोटः (क) । पुं । (Streblus asper)

स्वनामव्यातहृत् । श्लेषनं गीह । छिं सहीरा,
रसा सिन्धो । कं आबोडमरण । मं साघोड ।
ते भारयिकेचेट्टु, वरनूकी । वम् साघोडा ।
तत्पथ्यायाः,—पिशाचद्रुः पीशाफलाः कर्कशच्छदः
शङ्खिनीवासः मूत्रहृत् सकटः अचघरः भूः करच्छदः
गवाची घृकावासः रुचपत्रः पीतः कैशिकीजः
चौरनाशः । गुणाः—तिक्रीयः पित्तकरः वातघ्नय ।
रा.नि.व.६ । एतहीजं शिवहरं क्षेपनेनेति लोके ।
रक्तपिच्छाशैवितद्रोपातिसारजित् । भा. ।

शाङ्करः । पुं । सीमलतामेदि । सु.चि.२६५ ।
वधे । शिका । स्त्री (री) । शमीहृत् । वै.निघ. ।

शाङ्कितः । पुं । ग्रन्थिपर्णमेदि । छेरा । वै.निघ. ।

शाङ्कुचौ । स्त्री । गडोचमल्ये । शौकटा
नाह । अ.च. ।

शाङ्कुष्टा । स्त्री । गुञ्जायाम् । र.मा. ।

शाङ्गी । स्त्री । शालिचशाके । र.स.चि.६५ ।

शाटिका । स्त्री । शय्याम् । शठी । अ.टी.भ. ।

शाडलः । पुं । नीलदूर्वायाम् । वै.निघ. ।

शाणः । पुं । मापचतुष्टयमिते, मानविशेषे ।
४ नांश । "मापैत्रतुर्मिः शाणः स्यात् ।" प.प्र. ।
"विन्दुमिश्राष्टमिः शाणः प्रोक्तश्च मियगुक्तमे ।"
कपयप्रस्तरे । कठिपांशु । अम । लौहादि-
निशाणचक्रे । नांश । मे. ।

शाण्यः । पुं । पट्टशाकहृत् । पांशुका । अ.मा. ।

शाण्डिल्यः । पुं । विलहृत् । रा.नि.व.११ ।

शातः । ति । शाणिते । कृशे । पुं । धुसूरहृत् ।
धुसूरगीह । अम ।

शातकुम्भम् । स्त्री । सवर्षे । रा.नि.व.१३ ।
पुं । धुसूरहृत् । अम । करवीरहृत् । मे. ।

शातकौम्भम् । स्त्री । सुवर्षे । म.हि. ।

शातपत्रकः । पुं । चन्द्रप्रकाशे । अ.च. ।

शातभौरः । पुं । सदनमालीनासमल्लिकाहृत् ।
"शातभौरमेट्रवली भूमिसण्डाष्टपादिका ।" र.मा. ।

शातला । स्त्री । स्वनामप्रसिद्धसिद्धमेदि । पीत-
रुद्रुष्टे । चर्मकपा इति लोके । मनशांशुम् ।
गुणाः—"शातला कटुका पाके वातला शीतला
लघु । तिक्ता शीघ्रकफानासपिच्छीदावर्षरक्तजित् ।"
भा. ।

शार्दः । पुं । कर्दमे । क्रीमलक्षणे । अम. ।
 शार्दलाः । पुं । दूर्वायाम् । वा.पि.२५. ।
 शार्दलाभः । पुं । मन्दविषहृदिकभेदे । "एभिर्दृष्टे
 वेदना वेपथुश्च गात्रक्षयः कृण्वन्नाममथ । शार्दला-
 दष्टं वेदना चोईनेति दाहस्त्रेदौ दंशश्रीफा
 न्वरथ ॥" सु.कल्प.८५. ।
 शानः । पुं । ४ मासके । ४ नाशे । "मापिथतुभिः
 शानः स्यात् ।" -प.प्र.१४ । ३ मासके च ।
 ७ मासि । अत्रि ।
 शानपादः । पुं । चन्दनपीठिकायाम् । छन्न-
 पिण्डे । भारत ।
 शानी । स्त्री । इन्द्रवारुणायाम् । द्रावीणमशौ ।
 श.च. ।
 शान्तनुः । पुं । क्रुधाव्यभिचारे । सु.५.४६५. ।
 कर्कटिकायाम् । कौटुम्भीशौ । र.मा. ।
 शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । रा.नि.व.११ ।
 See अकरा । नीलदूर्वायाम् । रेणुकायाम् ।
 प्रमीहचभेदे । तत्पथ्यायाः,—उभा भद्रा अपरा-
 जिता जया विजया । तदगुण्याः—शमीसदृशाः ।
 रा.नि.व.८ ।
 शान्तुतिः । स्त्री । भाग्याम् । वामनशो ।
 शार्पटिकः । पुं । मयूरे । शब्दकल्पः ।
 शारवत्वकलम् । स्त्री । लोभ्रलक्षि । वा.पि.
 ८५. ।
 शार्मौलम् । स्त्री । मय्यनि । ह्ये । सा.कौ. ।
 शार्वरः (रिकाः) । पुं । लोभ्रलक्षि । वै.निप. ।
 शार्वरौ । स्त्री । नृपिकमाथ्याम् । हेमूत्रमात्री
 शौ । वै.निच. ।
 शार्वु (श्वू)कः । पुं । शर्वुके । श.र. ।
 शार्ववम् । स्त्री । देवदाक्षि । रा.नि.व.१२ ।
 शार्ववः । पुं । गुणुलौ । रा.नि.व.१२ । विप-
 भेदे । श.च. । कपूर् । रा.नि.व.१२ । शिवमल्लि-
 कायाम् । वरु वृक्ष । रा.नि.व.१० ।
 शार्ववौ । स्त्री । शान्तादिकञ्चुक्ताम् । शौचा-
 दित्र शौला । रा.नि.व.१६ । नीलदूर्वायाम् । रा.
 नि.व.८ ।
 शायकपुष्प । स्त्री । शरपुष्पायाम् ।
 शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पुं । हरित्ये । चातके । गजे । मयूरे ।
 अ.टी.म. ।
 शारदम् । स्त्री । शकपत्रं । रा.नि.व.१० । पुं ।
 शरत्कालीन-शालिधामभेदे । अथ पट्टिकाज्ञी-
 गुणः । च.सू.२०५. । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे ।
 पेरुगामुग्ने । रा.नि.व.१६ । र.मा. । पुत्रुलक्षणे ।
 रा.नि.व.२३ । कृष्णमुद्गे । कांशमुग्ने । रा.नि.व.
 २३ । समपथ्ये । ह्ये । अत्रि । अ.च.
 द.मे.ह.चि. । "हयस्य शारदस्य च" । सरिकायाम् ।
 मसाराष्ट्रीलतायाम् । कौटुम्भी । कासल्ये । रा.
 नि.व.२३ । रोने । वस्त्रे । नै. ।
 शारदजलम् । स्त्री । शरत्कालीनजले । See
 जलम् ।
 शारदमल्लिका । स्त्री । शरत्कालमय-मल्लिका-
 याम् । शीतमल्लिका । रवा. ।
 शारदमुद्गः । पुं । हरितमुद्गे । "कपिलान्
 शारदान् सुहान्" सि.यो.च.भा.पि. ।
 शारदयावनालः । पुं । शरदीय-यावनालि ।
 गुणः—शुष्कः पित्तलः गुरुः शीतलः मधुरः
 हृद्यः बल-पुष्टिदय । रा.नि.व.१६ ।
 शारदा । स्त्री । काष्ठशारिवायाम् । अनलमूल ।
 रा.नि.व.१२ । ब्रह्मीशके । रा.नि.व.५ ।
 शारदिकाः । पुं । शरत्कालीनरीणे । व्याक. ।
 शारदी (इन्) । पुं । समपथ्ये । ह्ये । अत्रि । अ.च.
 कच्छशके । कौटुम्भीशौ । र.मा. ।
 अपराजितायाम् । ज.द. । स्त्री । (दी) जलपिप-
 ल्याम् । शारिवायाम् ।
 शारिः (का) । स्त्री । खनामल्ल्यातपक्षिणि ।
 शानिक, मयना । त्रिका. । शालिधामभेदे । च.
 म. २७.५. ।
 शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indi-
 cus, Syn. asclapias pseudosarsa.)
 खनामल्ल्यातपक्षिणि । "जन्तु पत्रा दुग्धगर्भा वल्ली
 खनामल्ल्याता ।" सु.५.२८५. । अनलमूल । हिं
 अनलमूल, उपलसरी । उन्. गुथापानमूल । कौं
 जैववेल । तत्पथ्यायाः,—नीषी श्यामा अनन्ता
 उत्पलशारिवा । सा द्विधा अथवा कृष्णा चेति ।
 भा.पु.१५. काष्ठशारिका चित्ररापये प्रसिद्धा ।
 गुणः—शारिवागुणलं स्वादु तिष्ठं शुककरं गुरु
 अग्निमान्दाक्षिणं श्रावकासपित्तशानं तिदीपनं

रक्तप्रहरज्वरातीसारनाशनचः मद्-व.व.१। मधुरे
हिने मत्तग्री कुठकपुञ्जरे देहदुग्धहरे च।
रा.नि.व.१२। गुरुत्वं विष्वं क्षादु अग्रिमान्यादि-
हरच। भा.पू.१भ.। वै.निघ.सा.व्य.पि.चकादि.
दुराशमायाम्। पटीलादौ, व्वायन्वादौ। वै.निघ.
उन्मा.पि.सारस्वतहरे।

शारी। स्त्री। क्रमे, शरपवक्रमे, मुञ्जहणे। रा.
नि.व.८। शारिकायाम्।

शारीरम्। स्त्री। (Anatomy.) मृगुत्तादि-
वैद्यकसंज्ञितायु शरीरमधिकृत्य कृते शरीरहानाल-
व्याख्याने अन्वयतमे स्थाने। यत् गुरुश्रीपित्तगुह्नि-
गर्भावकान्ति-गर्भ-शरीर संज्ञा मर्कशिरा-शिराव्यध-
धननोगर्मिषोन्वाकरणाणि कृतानि। सुशा.च.शा.
१८.। पुं। ह्ये। मं.। See शरीरम्।

शारीरकग्रन्थः। पुं। श्रीमच्छिवरचितशारीर-
ग्रन्थे।

शारीरगुणः। पुं। देहकगुणमष्टौ। मच
त्रिंशत्संख्यकः, यथाः—सङ्ग-गुरु-शीतीय-विश्वरुच-
नन्दतीचा-शिरसरसदृ-कठिन-विशद-पिच्छिष्ट-खर-
मरुपम्युदमुक्षमान्द्रवा इति। च.सू.१५.।

शारीरज्वरः। पुं। देहगतज्वरे। लक्ष्यं—
“शारीरी जायते पृथ्वं देहे मनसि मानसः।
इन्द्रियापाच वैकल्यं देहसनापलक्षपम् ॥” च.निघ.
३५.।

शारीरत्रणः। पुं। शरीरसम्बन्धितादिदीप-
कनिमत्रणे। स द्विविधः शारीरगन्तुभेदेन। यथा
—“विधा त्रयः स विज्ञेयः शारीरगन्तुभेदेन।
दीपैरायसद्यौरन्यः शस्त्रादि-चतसमधयः। सन्धः
कठिनसंम्यर्मा मन्धवावी महाशयः। तुयते म्दुरति
न्यावी त्रयो मारुतसमधयः। त्रगामोहज्वरहं द-
दाहदुष्टावदारणेः। त्रयं पित्तकृतं विषादन्यैः
सादेश्च पूतिकैः। बहुपिण्डी गुरुः चित्स्वः क्षिमितो
मन्दवेदनः। पाण्डु वर्पोऽल्पसंज्ञं दधिरपाकी कफ-
त्रयः। रक्तौ रक्तसूती रक्तात् द्विविजः स्यात्-द-
न्वयैः। लडमांसजः सुखे देगे तरुपम्यानुपत्रवः।
घीमनोऽभिनवः काले सुखे साध्यः सुखे त्रयः।
गुदेरन्वतमं ह्येतिमत्तः कृच्छ्री त्रयः कृतः। सुखे
विहीनो विज्ञेयस्त्रसाध्यो मृच्छुपत्रवः ॥” इत्यादि।
भा.नि.।

शाकं। पुं। शर्करायाम्। टिभि। श.र.।

शाककां। पुं। दुग्धफेने। शर्करापिण्डे। मं.।

शाकरः। पुं। शीघ्रहृषे। दुग्धफेने। मं.।

शाकरमद्यम् (शीघ्रः)। स्त्री, पुं। शर्करा-
घातकौशिल्यमये। लक्ष्यं—“शर्कराघातकौशिल्य-
कृत्वितैः शाकरी मता।” इति। द्रव्यगुणमादा।
गुणाः—शीतं हृष्यं दीपनं मोहनघ। रा.नि.व.
१३। अन्वः शर्कराजातशीघ्रमये। गुणाः—मधुरः
रस्यः दीपनः वनिशीघ्रनय। सु.सू.४५५.।

शाकरिलः। वि। शर्करान्वितभूमिषे। शर्करा-
मृष्टिदे। व्याक.।

शाङ्गम्। स्त्री। चाङ्गं। खाना। रा.नि.व.२।

शाङ्गधरः। पुं। ज्ञानामख्यात-चिकित्सासंय-
कारे। ज्वरविशतीकारे।

शाङ्गधरदौषिका। स्त्री। चाटमन्त्रकृते शाङ्ग-
धरदौषाविशेषे।

शाङ्गवैरिक्तः। पुं। गन्धोममानवर्षे स्यावर-
विषभेदे। च.वि.३स्थान. ५६५.।

शाङ्गष्टा। स्त्री। काकण्डहाया। कौण्डि उडु-
कौण्डेनि। सु.पि.२३५.। काकमाथ्याम्। गृह्णा-
याम्। सु.सू.३८५.।

शाङ्गाङ्गष्टा। स्त्री। महाकरञ्जं। उरुद्र-
रुद्रज। रा.नि.व.२। वा.उ.२५.। लताकरञ्ज।
काकमाथ्याम्। वै.निघ.।

शाङ्गूलः। पुं। व्यात्रे। रा.नि.व.१२। चिबक-
हृषे। रा.नि.व.६। तदाख्य-पक्षिविशेषे। चरपि.।
सरमे। मं.।

शाङ्गूलकन्दः। पुं। चरण्यपलाशौ।

शाङ्गूलजम्। स्त्री। व्यान्नवे। नदी। वै.निघ.।

शाङ्गुरी। स्त्री। रात्रौ। च.टी.भ.। शीघ्रं।
लोधि। वै.निघ.।

शालः। पुं। राले। धूना। रा.नि.व.२२।
हाले। मत्स्यभेदे। शील माह, गच्छाड़। तिका.।
हृषे। रा.नि.व.२। लक्ष्मणहृषे। रा.नि.व.२।

(Shorea robusta.) स्तनामख्यातहृषे। शील
गोह। हिं शाल, शालवा। तै एषचेष्टु। ता.
कुड्विषियम्। गुलं, गल। गुणाः—.....
कषायः स्यात् त्रयस्त्रैदकफकिमीन्। त्रप्रविष्टधि-
वाधिये योनि कर्षणादान् हरेत् ॥” भा.पू.१भ.
वटादिः। शटी। सु.पि.२५.। अञ्जुमहृषे।
प्रियालहृषे। वै.निघ.।

शालकम् । क्ली० । नाड़ीशाले । पाणिनीय ।
वे. निघ. ।

शालकल्याणी । क्ली० । सनामज्यात पत्रशाक-
विशेषे । गुणाः—“शाकं गुरु च रुच्यं प्रायो विष्टभ्य
कौर्यति । मधुरं शीतवीर्यं च पुरोपस्य च भेदनम् ॥”
च. सू. २०५. ।

शालजः । पुं । शालमूले । भांन शां. श. र. ।

शालञ्जः । पुं । शालिञ्जशाले ।

शालहयम् । क्ली० । शालपीतशालयोः । भांन,
पेणशांन । सा. को. शालाजतुगोधने ।

शालनम् । क्ली० । हरितके । भांन शां. श. र. ।
च. वि. ०५. ।

शालनिर्यासः । पुं । राले । धूना । रा. नि.
व. १२ । भा. स. ३५. पादस्तु ट. वि. । सज्जं हचे । रा.
नि. व. ८ ।

शालपत्र-समपत्नी । क्ली० । शालपर्णम् ।
भांनशां. नि. प. सु. । रवा. ।

शालपर्णिका । क्ली० । सुरायाम् । एकाद्री,
भूरा । वे. निघ. ।

शालपर्णी । क्ली० । (Desmodium gan-
geticum, Syn. Hedysarum gange-
ticum.) सनामखातपत्रे । भांनशां. नि. हिं
सरित्तन । तन्पत्र्यायाः—सुदला सुपत्नी स्त्रिया
सौम्या कुमुदा गुफा भ्रुवा विदारोगस्था च युमतो
सुपर्णिका दीर्घमला दीर्घपर्णिका वातघ्नी पीतिनी
तन्वी सधा सञ्जातकारिणी शोषघ्नी सुभगा देवी
शोषघ्नी निशला शोधिपर्णिका सुमूला सुरुपा
समपर्णिका सुपर्णी शालिपत्नी शालिदला विदारो
शालपर्णी एकमूला अक्षमती शालानी शालिका
दीर्घाङ्गः दीर्घपत्रा । गुणाः—“शालपर्णी गर-
वह्निं ज्वरं श्वाससित्तारजित् शोष दीपवधरो
ब्रह्मण्युक्ता रसायनी ॥ तिका विषहरी स्वादुः
स्यकासकृमिप्रणत् ॥” भा. रा. नि. व. ४ । See
च'समती ।

शालपर्णादिः । पुं । तदादिद्रव्यमणे । यथा
—शालपर्णी - वृत्रिपर्णी वाशालक विलशलाटुपु ।
भांनशां. नि. टां. कु. ले, वे. ले. ड. । वे. ले. उ. ट. ।
च. द. र. पि. चि. शालपर्णादिः । “शालपर्णीवला-
विलः वृत्रिपर्णा च साधिता । दाडिमाम्ना हित्वा
पेया पित्तघ्ने ग्रातिसारिणाम् ॥”

शालमर्कटः (कः) । पुं । दाडिमवृक्षे । वे. निघ. ।

शालरसः । पुं । राले । धूना । रा. नि. व. १२ ।

शालवः । पुं । लीप्रवृक्षे । श. र. ।

शालवर्गः । पुं । शालसारादिवर्गे । भा. ।

शालवेष्टः । पुं । शालनिश्चिंसे । धूना । विका. ।

शालशकम् । क्ली० । नाड़ीशाले । वे. निघ. ।

शालसारः । पुं । शालवृक्षे । सु. पु. ३८५. ।
हिं. सु. वृ. चि. वि. श. ।

शालसारादिः । पुं । तदादिद्रव्यमणे । यथा
—“शालयुग्मं करञ्जी ही खदिरधन्वनद्वयम् ।
गर्भभाण्डोऽन्नीभूर्कोलीभयुग्मधवाशया । शिरीषा-
गुरुकालीययुग्मपूर्विककर्कटाः । शालसारादिरप्यप्य
गण्यः शोषघ्नापहः ॥” शालयुग्मं शालमियाली ।
गर्भभाण्डो भोटिरिति प्र. । पूर्विको गन्धभादुलिः ।
सा. को. ।

शाला । क्ली० । तदशाखायाम् । वृष्टे । विका. ।

शालाककूटकम् । क्ली० । चाणक्यमूलके ।

शालाकौ (इन्) । पुं । चन्द्रवैद्ये ।

शालाक्यम् । क्ली० । आगुञ्जद्वयं षट्त्रिंशत्तन्वा-
न्यतमी । तच्च ऊर्ध्वजुगतरीगाणां श्ववणनयनाया-
शितरीगाणाञ्चोपशमनायम् । सु. सू. १५. । “शिरी-
रीगा नेत्ररीगाः कर्णरीगा विशेषतः । भूशङ्ककण्ठ-
मन्यासु ये रीगाः सम्भवन्ति हि । तेषां प्रतीकार-
कस्य नासावर्त्तानानि च । अय्यङ्गसुखगण्डु प-
कियाः शालाक्यनामकाः ॥” वैद्य. सं. २५. ।

शालाह्वारः । पुं । कर्मकारशालाघ्नो । कर्मोत्र
भांनशां. नि. प. सु. चि. ८५. शालकाहाह्वारे ।

शालाजिरः । पुं । शरावे । शत्रो । विका. ।

शालाञ्जिः । पुं । शाकभेदे । भांनशां. नि. क. ।
श. र. ।

शालानो । क्ली० । विदार्याम् । भांनशां. नि. ।
श. र. ।

शालामर्कटकम् । क्ली० । चाणक्यमूलके । रा. नि.
व. ७ । वालमूलके । भा. पू. १५. श. व. ।

शालामुखः । पुं । कण्ठयुक्ततण्डुलत्रीहिधान्ते ।
“शालामुखः कण्ठयुक्तः कण्ठतण्डुल सच्यते ।” भा.
पू. १५. भा. व. ।

शालावृगः । पुं । यगाले । हारा. ।

शालाह्वकः । पुं । प्रसङ्गातीय-शालविशेषे ।
फ्लेडे । विङ्गाले । रा.नि.व.१६ । वानरे । कृकुरे ।
चन. । चने । श्रिण । श.र. ।

शालिः (धान्यम्) । पुं, स्त्री । ऐमन्तिकधान्यं ।
आन्नं शालि, देहमखिक शान । देशभेदेन तस्य
नानाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिमहा-
शालिः कलमः तूर्णकः शकुनाहतः सारासुखः
दीर्घशुकः रोधशुकः सुगन्धकः पतङ्गः तपनोद्यय ।
एते निर्द्वेषाः शालयः । गुण्याः—यदात्यवचसः
स्वादुपाकरसा विन्धा हयाः कपायानुरसा लघवः
पथा मूलला हिमाय । वा.सू.६५. । न मधुरा
दीर्यतः शीता लघुपाका मलावहाय । सु.सू.३८
५. । शालिः कलमः सुगन्धकः शकुनाहतः महा-
शालिः शीतभीरुकः रोधशुकः महिममत्तकः
कर्दमकः पाण्डुकः महादूषकः पुष्याण्डकः पुण्ड-
रौकः काष्ठनकः दीर्घशुकः चायनकः दूषकः महा-
दूषकश्च । सु.सू.४६५. । गुण्याः—मधुराः शीताः
लघुपाका बलकराः पित्तघ्नाः वातकराः विन्धाः
बहात्यवचसय । राज. । शालिसामान्यगुणाः—
मधुरा रूचाः । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश-
भेदानाहः राजान्नपटिकलणरक्तमुष्टस्वलागुण्य-
निरापन्नोद्यय इति दश भेदाः । एषां विशेषाः
स्वपर्याये दृष्टव्याः । “रानान्नं दीर्घशुकः खरिपुदिव-
सुजः पटिको वर्णतो ह्ये नि.शुको मुष्टशालिः
स्वगुणविशदितः स्वामिधानान्धयोन्व्यं । सासैर्योऽन्य-
न्निभिः स्नात् स भवति निरपो वापि इटाम्बु सभू-
रेपः स्यादन्नोदिसंज्ञकदिति दशविधाः शालयस्तु
प्रसिद्धाः । रा.नि.व.१६ । हारीतस्तु शालीना-
मटादशभेदानाह । भा. । “रक्तशालिमहाशालिः
कलमः पटिकोऽपरः । खड्गरीटापसाह्ये च कोर-
कान्या कपिञ्जला । सौगन्धी शुकला चान्या विल-
यासी कचोरका । गुरहा रत्नवन्ती च कलमान्या
तथापरा । विन्धना नागधी पोता ता चटादश
शालयः । देशे देशे विभिन्नानि नामानि परि-
लक्षयेत् । गुणैः समानैः सर्वान्मान् भूमिभागोद्भवान्
विद्मः । शालयन्ध्ररीहाय मूलला बहवचसः ।
शंभकाले सुपथाय मूलला वातला हिमाः ।”
अवि.१५५. । लक्षणे यथा—“कण्ठनेन विना
युक्ता ऐमनाः शालयः स्यूताः ।” गन्धसूत्रे ।
गन्धप्रोक्तव । तिका. । लघुजीरके । रा.नि.व.
६ । रसालिची । वै.निघ. । [दुमडा] । श.र. ।
शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । ऊँहे-

शालिजः (जाह्वकः) । पुं । खडाशाखे ।
शांटीणी । च.द.वा.व्या.वि. ।

शालिञ्जः (स्त्री) । पुं, स्त्री । स्वनामक्यातशाक-
भेदे । शालिका शौर, शालि शौर । तत्-
पर्यायाः,—पत्तूरः पवकः शालञ्जः शाखाधिः
शालिञ्जा शितशाकः सितसारः पवकेटः कोह-
मारकः । गुण्याः—शालिञ्जी दीपनसिक्तः प्रीहार्गः-
कफपित्तजित् ।” राज.३५. ।

शालिदला । स्त्री । चंशमत्याम् । शालिपाणि ।
रा.नि.व.४ ।

शालिनाथः । पुं । रसमघरीकारे ।

शालिनी । स्त्री । पत्रकन्दे । रा.नि.व.१० ।
मेघिकायाम् । वै.निघ. ।

शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामांथ्याम् वै.निघ. ।

शालिपर्णी । स्त्री । चंशमत्याम् । शालिपाणि ।
रा.नि.व.४ । च.द.व्य.वि. । “शालिपर्णीश्रिपपर्णी ।”
सापपर्णाम् । नांवाणि । रा.नि.व.३ । मेदायाम् ।
श्रिपपर्णाम् । वै.निघ. ।

शालिपिष्टम् । स्त्री । फटिके । तिका. ।

शालिसूत्रम् । स्त्री । ऐमन्तिकधान्यमूले । च.
चि.३५. ।

शालिराट् । पुं । महाशाली, राजशाली ।
शङ्ख शान । प.सु. ।

शालिशक्तः । पुं । शालिधान्यकृतसक्तुके । गुण्याः
—“मधुरा लघवः शीताः शुकवः शालिसम्भवाः ।
शाहिणी रक्तपित्तघ्नाः हृष्याच्छर्हिः श्वरापहाः ॥”
च.प्र.२०५. ।

शालिहीतः । पुं । तन्नामकाशशास्त्रप्रणेतारि
च्यपि विशेषे । घोटके । तिका. ।

शालिहीत्रम् । स्त्री । नक्तुलकते अथवैद्यक-
विशेषे । चपरं भोजराजकृतञ्च ।

शाली । स्त्री । लघुजीरके । रा.नि.व.६ । मेघि-
कायाम् । शालपर्णाम् । दुरालभायाम् । वै.निघ. ।

शालीना । स्त्री । मित्रं याल्लक्षणे । नडेप्रिगीह ।
रा.नि.व.४ ।

शालु । स्त्री । शालुके । शौरु । श.र. । पुं ।
मेके । ई.व. । चौरक-नामगन्धद्रव्ये । गौर्ठेना
विशेष । मे. ।

शालु(लू)कम् । स्त्री । पत्रकन्दे । गन्धप्र

गेंडो, शीजूर। रा.नि.व.२३। चम.। हिं कसेरु भिचीड़ा। तें जाजिकाया। तत्पर्व्यायाः,—पञ्च-यूरुणं शालुकं शालुकं शालुकः शीपभद्रं। गुणाः—श्रीतलं हृद्यं पिचदापाचनं गुरु दुर्जरं खादुपाकं सन्य-वात कफकरं संघादि मधुरं रसश्च। तत् बालम् अगार्धवम् कौण्डं व्याधितम् कृमिमचितम् अप्रादिदृपितश्च वणं न्। तघातिकीर्णम् अकाली-त्यम् असेलादिसिधं कर्कशमतिकीमलं व्यालादि-दृपितं मूलकं विगा मूलाश्च मावं नाश्रीयात्। भा. पू.१भ.शा.व.। च.द.वा.व्या.पि. अथगन्धासैले। जातीकले। रा.नि.व.१२। वै.निघ.२भ.प.च.वि. पिपल्यादिचूर्णं।

शालूकः। पुं। मष्टुके। रा.नि.व.१८। पत्रादि-मूले। तिका।

शालूरः। पुं। मेके। चम.। पत्रकन्दे। वै.निघ.।

शालूरकः। पुं। पुरीपञ्जकमिसेदे। च.वि.७७।

शालूरपर्णी। स्त्री। ब्रह्मीशाके। विप्रौशीक। "शालूरपर्णीमाधुर।" भा.म.१भ.निघ्नकञ्च. चि.।

शालेयः। पुं। मधुरिकायाम्। रा.नि.व.४। च.गु.२०७। स्त्री। शालिधान्यसेवे। रा.नि.व.२। मालमूलके। भा.पू.१भ.शा.व.। स्त्री। मित्रेया-याम्। मेति। रा.नि.व.४। गजुफायाम्। उल्का। वै.निघ.।

शास्त्रलः (कः)। पुं। मोचरसे। रा.नि.व.८। मेघ.स्त्रीरो.प्रदरारिरसे। शास्त्राक्षीहवे। शिशुल गीह। श.र.।

शास्त्रन्तिः। पुं, स्त्री। (Bombax mala- barica Syn. Salmalica malabarica.) खनामख्यातमफातरी। शिशुल गीह। हिं शिखल, शिशुर। सत् वीनुरी। ता. पुला। सं शोषरि। प.सु.। तत्पर्व्यायाः,—पिच्छिखा पूरणी मोचा स्थिराद्युः तुलिका दुरारीटा शाब्बलः शाब्बलकः अपूरणी निर्गन्धपुष्पो वृष्टिनो कुम्भुटी रक्तपुष्पा कण्टकारी मोचनी शीमुखः कदला चिरकीवी पिच्छिखः रक्तपुष्पकः तुलहचः मोषाखः कण्टक-द्रुमः कुम्भुटी रक्तोत्पलः रम्यपुष्पः महवोय्यः यमद्रुमः दीर्घद्रुमः स्थूलफलः दीर्घायुः। गुणाः—हृथी मल्यः स्वादुः शीतः कषायो लघुः विरग्यः शकशैपवर्हेनय। तद्रससद्गुण एव, याधी कषायय। तत्पुष्पफलमपि तत्समगुणमेव। रा.नि.व.८। तत्पुष्पं घृत्-सैन्धवसाधितं प्रदररसे पाके च मधुरं कषायं

गुरु शीतलं यादि वातलक्ष। भा.पू.१भ.शा.व.। कृमिसेहन्नं रस्यहृणं पाके कटु लघु वातकफघ्नश्च। सु.ए.४६५। च.द.हन्तण-ज्व.वि.। विफलादी। "विफला शाब्बली रासा।"

शास्त्रमलिकः। पुं। रोहितकहवे। ब्रह्म-द्रोडा। रा.नि.व.७। च.वि.८५।

शास्त्रमलिनौ। स्त्री। शाब्बलिहवे। श.र.।

शास्त्रमल्लिपत्रकः। पुं। समपर्णहवे। छात्रिम-गीह। रा.नि.व.१२।

शास्त्रमल्लौ। स्त्री। शाब्बलिहवे। शिशुल गीह। चम.। मोचरसे। च.गु.४। मिश्रपाठवे। तिका।

शास्त्रमल्लोकाण्टकः। पुं। प्रसिद्धः। शिशुल-कंठो। चयं व्यङ्ग्यः। वा.उ.३२७।

शास्त्रमल्लोकाण्डः। पुं। खनामख्यातमफाकन्दे। स भागीरथीतरी प्रसिद्धः। शांवरिकन्द इति च मन्थाराद्रादौ ख्यातः। शिशुलगोच्छ्र मूल। तत्-पर्व्यायाः,—विजुलः वनवासकः वनवासी मलयः मलहन्ता। गुणाः—मधुरः मलसारणः शीतः पिचदाहशीफसन्तापघ्नय। रा.नि.व.७।

शास्त्रमल्लोकाण्डः। पुं। वैद्यशास्त्रान्तर्गतचिकित्सा-कल्पमेदे। ज.द.।

शास्त्रमल्लोफलः। पुं। तेजःफलहवे। तेजवण। रा.नि.व.११।

शास्त्रमल्लोफलकम्। स्त्री। चरादिशस्त्राणाम् धारासंस्थापनायां कर्कशकाष्ठपटके। सु.ए.८८६।

शास्त्रमल्लोवेष्टः (कः)। पुं। मोचरसे। शिशुल-गीहोच्छ्र आंठो। रा.नि.व.८। भा.म.१भ.प.सा.वि. समद्रादिचूर्णं। "शान्मल्लोवेष्टो रोधः।"

शास्त्रमल्लोसस्त्रनिर्ध्यासः। पुं। मोचरसे। मेघ.भ्वजभ.वि.। रस.र.कामदीपकारसे।

शास्त्रणस्त्रेदः। पुं। वातव्याधी स्त्रेदविशेषे। यथा—"काकील्यादिः सवातघ्नः सर्वान्मद्रव्य-संश्रुतः। सानूपीदकमांससु सर्वकं घृत्समन्वितः। सखीणः स्पष्टलवणः शास्त्रणः परिकीर्तितः। तैमोपनाहं कुर्वीत सर्वदा वातरोगिणाम्।" सु. चि.४७। वातघ्नो मद्रदार्वादिः काकील्यादिय सोश्रुतः। नासिनानौपधं तुल्यं यावदक्नेन चाधृता। पट्टो स्यात् स्त्रेदनाथश्च कास्त्रिकाव्यक्तमित्यते। चतुःके शीघ्र तावान् स्यात् सुस्त्रिध्वलं यती भवेत्।

समलं बर्गमर्दं वा ययालाममयापि वा । प्रयुञ्चो
तेति वचनं सर्वत्र गणकर्मणि..... ।" शास्त्र-
सूत्रः । जीवनीग्रन्थक, खड्गुटी, कौकुडा-
शुद्धी, वंशलोचना, पद्मकाष्ठ, शक्ति, वृद्धि,
वेवमाद्र, कूड, हरिद्रा, वक्रगण्डक, मेघशुद्धी,
वाङ्गिना, गोरक्षकाङ्गिना, आनाङ्गी,
शर, बाँटी, श्वेत-आकन्, खलक, गोक्षुड,
पावागडेद, रक्त-आकन्, शतमूनी, पुननवी,
वज्र-भाटी, कुतुरा, वामनशोभा, विद्याति, वव,
कूण, कूलथ एवम् दशमूल, प्रेतोके २ भावा
निमित्त ८ पत्र । च.द.वा.व्या.चि. ।

शावः (काः) । पुं । शिशो । रा.नि.व.१८ ।

शावरः । पुं । शवरलोभे । पाणिश्लोष ।
ने. । भा.म.४म.नेत्रोचि. । "अरिष्टदलशावर... ।"

शावरकरीषः । पुं । अचिन्मजापरसंज्ञ
स्नानाख्यातवे । पाणिश्लोष । वा.सू.१३च.
रीषादी ।

शावरभेदाख्य(त्त)म् । स्त्री । तावे । हे.च. ।

शावरी । स्त्री । गृहशिक्षाम् । आनाङ्गी ।
ने. । See कपिकच्छू ।

शाब्जुलः । वि । नासाग्नि । हे.च. ।

शिशपा । पुं । (Dalbergia sis'u.) A
Timber tree. सनामक्यातवरी । शिशु ग्रीह ।
हिं शीघ्र, शिशु, शीघ्र । तं शिशुकर । ता-
जानुकुकुडर । पंशकेदर । तत्पर्यायाः,—
पिच्छला अगुष कपिला भजगर्भा अगुशिशपा
युगपत्तिका लक्षसारा अगुसारा पिपला पिच्छला
वीरा रालानुसार्थम् धूमिका । केषाञ्चिन्मते भज-
गर्भा कपिः शिशपायाः संज्ञा । यथा—“सा चेत्
कपिलवर्णा स्यात् भजगर्भा नियते ॥” सा विधा
लक्ष-त्रैत-पीतभेदेन । सा गुणाः—तिका कटु-
रुखा कफ-वातघ्नो दीपनी शोषातिसारघ्नी च ।
“श्रेतादिशिशपा तिका शिशिरा पित्तदाधनुत् ।
कपिला शिशपा तिका शीतवीथ्या यमापहा ।
वातपित्तघ्नरघ्नी च हृदिहिक्याविनाशिनी । शिशपा-
वित्तयं वर्षे हिमं शीतविसर्पजित् । पित्तदाह-
प्रशमनं वर्षे रुचिकरं परम् ॥” रा.नि.व.८ ।

शिकतावलम्बनम् । स्त्री । जलस्य शीतलो-
करणीपायविशेषः । सु.सू.४५५ ।

शिक्य(क)म् । स्त्री । मधूच्छिष्टे । दम । तत्-
पर्यायाः,—शिक्यकं मोदनं मविकामलं शीतये
पीतरागं काचं विषसं उच्छिष्टमोदनं चिम्बं
माचिककं शीतलं श्रावकं मचिकाशयं मधूलं मधु-
सम्भवम् मधूलं मधुच्छिष्टं मधुच्छिष्टम् ।
गुणाः—पिच्छिलं खादु कुष्ठवातरक्तघ्नं कटु मृदु
सिम्बं लेपनं स्फुटितारुविलोपनम् । रा.नि.व.
१३ । अपिच—“.....सूत्रं श्रवरीपणम् ।
भयसम्मानकद्रवात कुष्ठ वीसर्प रक्तजित् ॥” भा. ।

शिक्यम् । स्त्री । द्रव्यरचणार्थं रज्जुहताधारि ।
शिका । श.र. । जलप्रसादनार्थं पावरक्षणाधार-
विशेषः । सु.सू.४५५ ।

शिक्षण्डः (काः) । पुं । मयूरपुच्छे । अम. ।
काकपत्रे । कूलपि । ने. । श.र. ।

शिक्षण्डिका । पुं । कुकटे । भा. । स्त्री । (का)
गुच्चायाम् ।

शिक्षण्डिनी । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । प.सु.र.
सा.सं.रसप्रकरणे । यूथिकायाम् । र.भा. । मयूर्याम् ।

शिक्षण्डो (रन्) । मयूर । मयूरपुच्छे । ने. ।
कुकटे । हे.च. । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । रा.नि.
व.३ । स्वयंयुथिकायाम् । रा.नि.व.१० ।

शिक्षरम् । स्त्री । पुलके । रोमांशु । माचिक्य-
विशेषः । चिका । कले । ने. । लवङ्गे । हवाये ।
पञ्चतायं ।

शिक्षरा । स्त्री । मूर्ज्यायाम् । मूर्जा । श.च. ।

शिक्षरिचरणम् । स्त्री । अणामार्गमूले । हे.
निघ.२म.उन्मा.चि. ।

शिक्षरिजाः । पुं । प्रपामार्गे । आपां । सैप.
ने.रो.चि.भा.म.४म. ।

शिक्षरिषो । स्त्री । दधिजले । दाचान्तरे ।
रोमराज्याम् । ने. । रा.नि.व.२३ । लघनसिका-
याम् । रा.नि.व.१०।२३ । तन्नामकसम्मानविशेषः ।
तत्र द्रव्याणि दधि इर पलं, खण्डखाटपलानि,
तत्परिणितं मरिचचूषे त्वग्लोचूर्णं, मञ्जाव्ययोः
प्रत्येकं पलघण्टयम्, एकत्र भाण्डे संस्थाप्य हिम-
वासिता शिक्षरिषोऽप्युच्यते । रा.नि.व.२२ । एवं
मन्त्रिकादयो बहुविधशिक्षरिषो ज्ञेयाः । मूर्ज्या-
याम् । श.च. ।

शिक्षरिलोहितः । पुं । भूकदम्बे । कूकुर-
शोका । श.च. ।

शिक्षरी (रन्) । पुं । कुन्दरो । कुन्दरुथोति ।
 रा.नि.व.१२ । सामान्ययावगालि । क्षनां । रा.नि.
 व.१६ । अगविशेषे । तन्मांसं लघु छयं बलप्रदश्च ।
 रा.नि.व.१० । अपामार्गे । रा.नि.व.४ । प.द.र.
 सा.सं. विश्वीयोगे । या.गु.१५अ. श्यामादिः ।
 भा.म.४भ. कथंरो.षि. वन्दाके । शीनत्रो । रा.
 नि.व.५ । ककैट-शरणां । कीकड़ा मूत्रो ।
 रा.नि.व.६ ।
 शिक्षा । स्त्री । वृषके । रा.नि.व.१८ । मूर्च्छायां ।
 शालायाम् । चूडाश्याम् । मे. । मयूरशिक्षायाम् ।
 विश्वनाश्रनिश्रा । रा.नि.व.५ । शिरोमध्यकेशि ।
 टिकि । पम. । ञरञ्जरे । श.र. । तदमूली । ऐ.प ।
 तुलसीवृक्षे । लतामांस्याम् । बघायाम् । वै.निघ. ।
 प्रपटे, वदाये ।
 शिक्षावान्दम् । स्त्री । शरने । शीकर, शीन-
 गम् । रा.नि.व.० ।
 शिक्षाच(व)लः । पुं । मयूरे । शिक्षा ।
 शिक्षाधरः(धारः) । पुं । मयूरे । शिक्षा ।
 शिक्षामूलम् । स्त्री । शरने । शीकर-मूला ।
 रा.नि.व.० ।
 शिक्षालः । पुं । मयूरे । वै.निघ. ।
 शिक्षालुः । पुं । मयूरशिक्षायाम् । रा.नि.व.५ ।
 शिक्षावती । स्त्री । मूर्च्छायाम् । मूत्रो । श.प. ।
 शिक्षावरः । पुं । पपसवृक्षे । कौठिल्यं शीघ्र ।
 श.मा. ।
 शिक्षावला । स्त्री । मयूरशिक्षायाम् । रा.नि.व.५ ।
 शिक्षावान् । पुं । चिक्कवृक्षे । पम. । साप-
 पचिपि । वै.निघ. ।
 शिक्षावृक्षः । पुं । उचदीपापारे । शीतशीघ्रं ।
 वा डेवृक्षः ।
 शिक्षिकाग्रहम् । स्त्री । तुल्यके । ऊँडे । रा.
 नि.व.११ ।
 शिक्षिकुन्दः । पुं । कुन्दरुथोत्याम् । कुन्दरु-
 थोति । कथित् ।
 शिक्षियौवम् (वा) । स्त्री, स्त्री । तुल्यके ।
 पम. । भा.म.१भ.ज्व.षि. । ज्वराडुशरसे "दाह-
 मूर्धा शिक्षयीवाम् ।" (वम्) : कान्तपापाके,
 पुत्रके । रुसा.सं. । [वै.निघ.]
 शिक्षिध्वजः । पुं । धूमे । शिक्षा । मयूरे ।

शिक्षिनी । स्त्री । मयूरशिक्षायाम् । नौलकृष्ट
 कुण्डे शीघ्र । रा.नि.व.५ ।
 शिक्षिनीफलः । पुं । शिरोपह्वले ।
 शिक्षिपुच्छम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । श.र. ।
 शिक्षिपुच्छभूतिः । स्त्री । पुच्छमपानि । प.
 द.द्विक्का.यास.षि. ।
 शिक्षिप्रियः । पुं । लघुवदरे । छोटिकूल ।
 रा.नि.व.११ ।
 शिक्षिमण्डलः । पुं । वरुणवृक्षे । वरुण-
 गाह्र । श.र. ।
 शिक्षिमन्यः । पुं । गण्डकारिकायाम्, शनित्रि ।
 रस.र. शोधकः ।
 शिक्षिसुखी । स्त्री । मयूरशिक्षायाम् । वै.निघ. ।
 शिक्षिमूलम् । स्त्री । शरनेमूले । शीकर मूला ।
 रा.नि.व.० ।
 शिक्षिसोटा (दा) । स्त्री । पलमीदायाम् ।
 शीशुनो । रा.नि.व.६ ।
 शिक्षियूपः । पुं । शीकारिण्ये । रा.नि.व.१२ ।
 शिक्षिवर्षकाः । पुं । कुपाख्ये । श.र. ।
 शिक्षिवाडवरसः । पुं । गुलाधिकारे रसः ।
 पाठः—"मारितं सूततामास" गन्धकं साक्षिकं
 समम् । मर्दयेद्विषकद्रावैः यवचारयुते दिनम् ।
 विगुहं भक्षयेदित्यं नागवतीदहीन वा । वातगुणधरः
 प्यातो रसोऽयं शिक्षिपादनः ॥" रस.र. ।
 शिक्षिहिण्टी । स्त्री । मद्यमसाद्यपे । वै.निघ. ।
 शिक्षी (न्) । पुं । चिक्कवृक्षे । छिटा शीघ्र ।
 रा.नि.व.६ । वै.निघ. कथंके.ज्व.षि.शौणपूरलेपे ।
 मयूरे । मेधिकायाम् । मेति । रा.नि.व.२२ ।
 निषमेदी । प.सु. । सुनिषयमाके । भा.पु.१भ.शा.
 व. । अपामार्गे । आशीं । र.सा.सं. । घोटके ।
 ऐ.प. । कुकुटे । वृक्षे । मे. । शुकशिक्ष्याम् ।
 आनाकुशी । प.सु. । वक्षपचिपि । शिक्षा ।
 पिषे । वै.निघ. ।
 शिक्षीवभुः । स्त्री । सितावरीषुपे । उडनि
 शीकर । रा.नि.व.४ ।
 शिक्षीडिः । स्त्री । सनामखयातपे । चिं चको-
 नी । गुणाः—कटुः उष्णः वातघ्नो प्रहृष्टघ्नो योगेन
 रसायनी दीहदायकरो च । रा.नि.व.४ ।

शिशूः । पुं । (Moringa pterygosperma Syn. Hyperan-thera Moringa) Horse-radish tree. सनामखशातपत्रशक, श्रीमाङ्गनहले । अङ्गिना गीह । सु.स.२८८ । यम्. पीतसंगवा । हिं. सीछिन्ना । द.हिं. सुर्दका-काड । ता. मोरङ्गा । हे. सतुमचेट्टुमुनग । तत्-पुष्पांशाः,—श्रीमाङ्गनः श्रीमाङ्गः अचिचः अचोवः मोचकः श्रीमाङ्गनः श्रीमाङ्गनः विरधिनाराशनः मधु गुञ्जनः हरितशकः शकपत्रः शिशूकः सपटशः अमरंशः कीमनपत्रकः यदुमुनः दंशमुनः तांवा-मुनः अयः कामिनोशः श्रीमनकः श्रीमाङ्गनः सुमाङ्गनः सुतोष्ठा. वनपत्रव. अंतमरिचः कटुकन्दः तांवाः गन्धः गन्धकः काचोवकः संचकः आचोवः शुभाङ्गनः श्रीचित्तकारी द्रविणनाशनः कृष्णगन्धा मूलकपर्णी मोषः जलमिय. सुखमीदः यचिराचनः आचुष्यः । गुष्पाः—कटु-तिक्षीयः तीक्ष्णः वात-कफघ्नः मुखजास्यहरः रुच्यः दीपनः ब्रणनाशनय । शिशू.शुभेदः अंतपीतनीलरत्नभेदिन । रा.नि.व.८ । विशपासतत्वर्थांवे चर्याः । शकः । अम. ।

शिशूजम् । स्त्री । शिशूपत्रे । शिशूबीजे, यत् अंतमरिचमित्युच्यते । अम. ।

शिशूतैलम् । स्त्री । शिशूबीजीहवतेले । अङ्गिना बौद्धेन डैउन । सं. सेगुतेल । गुष्पाः—कटु उष्ण कफघ्नं वातघ्नं तन्त्रोपत्रपकण्डूतिशोफघ्नं पिच्छ लघु । रा.नि.व.१५ ।

शिशूपुष्पम् । स्त्री । श्रीमाङ्गन-पुष्पे । अङ्गिनांर हूण । तदगुष्पाः,—“शिशोः पुष्पस्य कटुकं तीक्ष्णं च्छायुशोषगुणम् । क्षिप्रं कफवातघ्नं विद्रधि-शोष-गुणजित् ।” भा. ।

शिशूपलम् । स्त्री । श्रीमाङ्गनफले । अङ्गिनांर धाङ्गा । गुष्पाः—खादु कषायं अघ्निदीपनं कफ-पित्तघ्नं मूल-कुष्ठ-चय-शस-गुञ्जनाशनच ।

शिशूवोगम् । स्त्री । अंतमरिचे । “श्रीमाङ्गनस्य यदीजं तत् अंतमरिचं यत्तम् ।” अ.च. । तद गुष्पाः,—“आचुष्यं शिशूजं बीजं तीक्ष्णं विष-गाशनम् । अण्यं कफवातघ्नं तद्वसन्तु शिशोसि-गुम् ।” भा. ।

शिशूशकम् । स्त्री । मरिचं । अङ्गिनांर । सं. सेगुपय । कं. इक्षियपने । गुष्पाः—रुच्यं वात-कफघ्नं कटुष्णं दीपनं पथं कृमिघ्नच । रा.नि.व.७ ।

शिशूसवम् । स्त्री । शिशूबीजे । वै.निच. ।

शिशूशकः । पुं । कफः । नासामले । नाट्यत्र पोषा । अणा. वासिनी नासागतपिगविशेपे । क.द. ।

शिशूशकम् (शिकका) । स्त्री । जी. जी. काचपावे । शिकका । सीचमले । नडूर । नासामले । शिकुनि । मे. ।

शिशूशितः । वि. प्राते । अ.र. ।

शिशूशिनो । स्त्री । नासिकायाम् ।

शिशूशिकाको । स्त्री । आसुतविशेपे । गुष्पाः—राचना लघुय । अ.स.२७५. । यथा—“शिशूशिको राजिकाद्युक्तः स्यान्मूलकदलद्रव्यैः । संपपत्सरसैर्वापि शान्तिपिटक-संगुणैः । शिशूशिको रोषनो गुर्वी पित्तघ्न मकरी शूता ।” रा.नि.व.१४ । भा. ।

शिशूशितः । पुं । हृदये । जी. रगतै । अने.अनि. वि. कृषि । विश्वः ।

शिशूशितकरः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

शिशूशितकर्णी । स्त्री । वासायाम् । वातरु गीह । रा.नि.व.४ ।

शिशूशितच्छता । स्त्री । शशाङ्गायाम् । वै.निच. ।

शिशूशितद्रुः । पुं, स्त्री । श्रीरुमोटे । शोशुरकाड । र.सा. । शसद्रुनयाम् । अ.स. ।

शिशूशितनिर्गुण्डौ । स्त्री । कृष्णनिर्गुण्डायाम् । काननिमित्तम् । र.स.र.भा.ल.वि. ।

शिशूशितपर्णः । पुं । सुद्रमुक्तके । वै.निच. ।

शिशूशितपुष्पः । पुं । शिशूबीहले । रा.नि.व.२ ।

शिशूशितपुष्पकम् । स्त्री । काशरथे । रा.नि.व.८ ।

शिशूशितशकः । पुं । शालिचशकः । शान्ति-शकः । प.स. ।

शिशूशिशवम् । स्त्री । सैन्यवलथे । वै.निच. । मिथं यायाम् । स्त्री । शशाङ्गायाम् । वै.निच. ।

शिशूशिशपा । स्त्री । अंत-शिशपायाम् । शान्ति । रा.नि.व.८ ।

शिशूशिशूकः । पुं । यवे । यव । शिकका । गोधूमे । गोम । शिकका ।

शिशूशितसारः । पुं । तिन्दुकवत् । गावर्गाह । अम. ।

शिशूशिताद्रिकर्णी । स्त्री । अंतपराजितायाम् । रा.नि.व.२९ ।

शितावरः (री) । पुं, स्त्री । सुनिपणके ।
उत्तनिशाक । सीमराज्याम् । (सीमराजी ।
वै.निघ. । रा.नि.व.४ ।

शितिः । पुं । मूर्खहवे । ऊर्द्धगद्वेज गाह ।
से. । वि. शुभे । कृष्णे । मे. ।

शितिकण्ठः । पुं । दाल्घृष्टपविषि । डारु-
पाथी । तिका. ।

शितिचारः । पुं । सुनिपणके । उत्तनिशाक ।
कटा. ।

शितिच्छटः } पुं । संसे । श.र. ।
शितिपत्तः }

शितिमारकम् । स्त्री । शालिचशका ।

शितिमूलकम् । स्त्री । चमारे । वेणीमूल ।
रा.नि.व.१२ ।

शितिवरः (वारः) । पुं । सुनिपणकशका ।
उत्तनिशाक । भा.पू.१भ.शा.व. ।

शितिसारः (काः) । पुं । शिन्दुकहवे । गाव
गाह । चम. ।

शितिसिस्त्रिनो । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

शियिलः । वि । पीडनाचमे । शियिलत्वच
स्त्रिककयन्वदीपः । सु.पू.०५. ।

शियिः । चयंनि ।

शियाः । पुं । मूले । अ.टी.वियाविनोदः ।

शिया । स्त्री । तस्मूल । शिःफु । चम. । शला-
ह्याम् । रा.नि.व.४ । हरिद्रायाम् । रा.नि.व.६ ।
कटा. । मांसाम् । वे. । पत्रकन्दे । वै.निघ. ।

शियाकः (कन्दः) । पुं । पत्रमूले । शीमूक ।
श.च. । चम. ।

शियाधरः । पुं । शाखायाम् । श.च. । मटूर ।

शियासुहृः । पुं । यटहवे । रा.नि.व.११ ।

शियुडो । स्त्री । खनामख्यातक्षुपे । हि चक्रोनी ।
तन्पर्व्यायाः,—नसिदा परुष्यचारिणी द्रवन्पथी
दासिनी यस्या गुच्छप्रथो । तदगुणाः—कटुवृणा
वातघ्नी वृद्धमूलतो धीमेन रसायनी ईदुदास्यंकरि
च । रा.नि.व.४ ।

शियुः । पुं । चक्रमहंशुपे । टारुम् । श.च. ।

शियु (स्त्रिः) । स्त्री । शित्तिधान्ये । रा.नि.
व.१६ । काजापादिकोशे । उंजी । हिमङ्गा । च

र. । खनामख्यातक्षुपे । शिभ्र गाह । हिं
श्रेयि । वन्. शिगा । तन्पर्व्यायी,—धीमगतिः शिव्यी ।
सा तु शिव्यी पुस्तकशिव्यी मेदेन् द्विविधा । गणाः—
शिव्योदय रसे मधुरं पाके हिन गुव यलकरं द्राह
करं श्रेभ्रकरं वातपित्तहरच । भा.पू.१भ.शा.व. ।
“शिव्या तु विविधा कृष्णवातला स्वाद् शोथला ।
विष्टश्विनी कपायाश्विष्टिप्रककफनाशिवी ॥” राज.
२५. । शिव्यो रक्षा कपाया च कीठं वातप्रकी-
पनी । न प ह्या न चक्षुष्या विष्टभ्य च विपच्यते ।
शिव्यीनातिगुणाः—“गुर्वो.५ मधुरा शोसा वलताः
रक्षणात्मिकाः । सखे हा मलिभिर्भोव्या विविधाः
शिव्यिजातयः ।” च.पू.२०५. । श्रितकृष्णपीतरक-
मेदेन चतुर्धा । सा पुनर्द्विधा वल्लोजमूलमेदेन ।
गुणाः—रसपाकयो. कटुणा । सु.पू.६५. । (स्त्रिः)
एरकायाम् । भा. । सुक्षके । वै.निघ. ।

शिव्यिका । पुं । कृष्णसुहृ । कांशगुणं । श.च. ।

शिव्यिका । स्त्री । शिव्याम् । श.र. ।

शिव्यिजः । पुं । शिव्यिधान्ये । रक्तकृलव्ये ।
स्त्री । शिव्यीधान्ये । वै.निघ. । भा. ।

शिव्यिनी । स्त्री । अतिशिव्यीलतायाम् । रङ्
श्रेष्ठमिम । रा.नि.व.० । कृष्णचटकायाम् । वै.
निघ. ।

शिव्यिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । सुहृपण्याम् ।
गुणानौ । प.सु. । श.च. ।

शिव्यिरङ्गण्यौ । स्त्री । वनसुहृ । वै.निघ. ।

शिव्यिरोटिका । स्त्री । सयंजीवत्याम् । वै.
निघ. ।

शिव्यो । स्त्री । घान्यादिकण्युके । धाञ्शामिन्न
धोला, उंजी । रा.नि.व.१६ । शिव्यीधान्ये ।
शिव्या । शिव्यु । श.र. । सुहृपण्याम् । गुणानौ,
कविकच्छी । आलाकुन्नी । रा.नि.व.९ ।

शिव्योधान्यम् । स्त्री । शिव्योनिगुद्धसुहृमकट-
कादी । गणाः—अतिगुरु हिंसं विषशररच ।
रा.नि.व.१६ । “.....मधुरं रसं कपायं कटु-
पाकि च । वातलं कफपित्तघं महसूयमेकं हिंसं ।
यते सुहृमन्त्राथामन्यदाप्रागकारि च ।” भा.
पू. १६ । See धाम्यम् ।

शिव्योफलम् । स्त्री । नाडुव्यपुपे । रा.नि.व.४ ।

शिव्योभवः । पुं । शिव्यीधान्ये । भा.पू.१भ. १. ।

शिरः । पुं, स्त्री । मसके । रा.नि.व.१८ । पिपली-
चूले । नै ।

शिरःकम्पः । पुं । मसककम्पने ।

शिरःखण्डम् । स्त्री । कपालाखनि । वै.नि.घ. ।

शिरःफलः । पुं । नारिकेलहृत्वे । त्रिका. ।

शिरःशूलम् । स्त्री । शिरीरीगे । नाथात्र नागं,
नाथावाथा । तदौषधं यथा—शुष्ठी पिपली
यथापरागितामूलञ्च समभागं पिष्टा लिप्यम् ।

शिरःस्नानम् । स्त्री । शिरःपथ्यन्तं सर्वाङ्गं जले
मज्जयित्वा स्नाने । च.स.१५५. ।

शिरजः । पुं । केशे । श.र. ।

शिरपौडः । स्त्री । शिरीरीगे । नाथावाथा,
नाथाधत्रा । निदा. ।

शिरसिजः (रोक्छः) । पुं । केशे । रा.नि.व.
१८ । श.र. ।

शिरस्तापः । पुं । वातज-शिरीरीगे । See
शिरीरीगः ।

शिरा । स्त्री । धमन्याम् । मित्र । रा.नि.व.१८ ।
साः सन्धिधन्वनकारिणी दीपधातुवद्वा नाभि-
निमग्नाः समन्ततो धावन्ति । पुष्यन्ति च शरीर-
प्रपालोभितारामानि प्रवारपाङ्कचनादिभिः सम-
तम् । ताश्च शिराः ७०० । ताश्च तस्यैव इव शरीरे
वसन्ते । तस्यैव पवनादयो यदा कुप्यन्ति तदा
वज्रा विविधा रोगा ज्ञायन्ते । तेषु अरुणा वात-
वद्वा नोलाः पित्तदुष्टा गौरवर्णाय कफदुष्टा ज्ञेयाः ।
तासां मूलशिराः ४० । तासाश्च वातपित्तकफ-
रक्तवाहिन्यो दश दश भवन्ति इति । तासान्
यातवाहिनोनां वातस्थानगतानां पञ्चसप्तशिरसम् ।
तावन्त्य एव पित्तवाहिन्यः पित्तस्थाने, कफवाहिन्यश्च
कफस्थाने, रक्तवाहिन्यश्च यक्ष्ण-श्रीश्रीरेवमेतानि
सप्त शिरागतानि । सु.शा.७५. ।

शिराजपिडका । पुं । शृङ्गगतनेत्ररीगे । लघ-
पम् यथा—“शृङ्गस्याः सितपिडकाः शिराहता-
याश्चा विद्यादधितसमीपजाः शिराजाः ।” सु.
च.४५. ।

शिराजालः । पुं । नेत्रशृङ्गगतरीगे । लघपम्
—“कालाभः कठिनशिरीरुच्यः शिरार्थां सन्नानो
भवति शिरादिजालसंज्ञः ।” भा. ।

शिरामन्विः । पुं । वातेन शिरावह्नीचेन गन्धि-

रोगमेदं । लघुर्ण—“यदातेषु, सहस्राभोऽ
गाङ्गनात् । व्यायामाद्वा प्रतान्मस्य शिराजार्णं च
शोषितम् । वायुः सन्धोश्च सन्धोश्च वक्रोक्त्य
विशोष्य च । निस्फुरं नौरुर्न गन्धिं कुरुते सति-
राहयः ॥” वा.उ.२९५. ।

शिरापत्रः । पुं । हिमालहृत्वे । ईशानं गीह ।
रा.नि.व.९ । कपिलहृत्वे । कश्चिद् गीह । श.च. ।

शिराप्रहर्षः । पुं । सर्वगताशिरीगे । लघुर्ण—
“मोहाद्धिरीत्यात् उपेक्षितस्तु जायेत रोगस्तु
शिराप्रहर्षः ।” ना.नि. ।

शिराफलः । पुं । नारिकेलहृत्वे । श.च. ।

शिरामलकाः । पुं । खनामखनातहृत्वे । मित्र
आमला । प.सु. ।

शिरामोचः । पुं । रक्तमोचणे । ज्यौक-
धन्नानि । मज्ज.१४५. ।

शिरायामः । पुं । शिरायाः प्रसरणवन्धोडायाम् ।
ना.नि. ।

शिरायुः । पुं । भक्षके । रा.नि.व.१९ ।

शिरालम् । स्त्री । कर्मरहृत्फले । कामर्त्रांशु ।
श.च. ।

शिरालकः । पुं । अस्थिमज्जहृत्वे । हाङ्गुला
गीह । श.च. ।

शिरालपत्रः (काः) । पुं । वायव्यहृत्फले, श्रीमाल
इति मसिवादेशे ज्ञायामः । टे.५९९ गीह ।
रा.नि.व.९ ।

शिराहृत्तम् । स्त्री । शोषके । शैवा । रा.नि.
व.१९ ।

शिरावेधः (व्यधः) । पुं । शोषितदुष्टिलन्ध-
रोगेषु शिराया वेधने । रक्तमीषणे । वा.उ.२२
५. । ना.नि. ।

शिरौषः । पुं । Albizzia lebbec, Syn.
Acacia lebbec) खनामखनातहृत्वे । मिश्रेष
गीह । हिं शिरिष, लक्ष्मीन्, कलसिम् । तं
दिरसन । तत्पथ्यायाः,—कपोतनः भण्डिरः,
भण्डिकः भण्डोरः भण्डिलः शुकट्टमः कर्णपुरः
मूर्धं पुष्यः विषवासी स्रुदुपुष्यः शुकतः विषनाशनः
शोतपुष्यः स्रुणुपुष्यः शुकैटः वर्धुपुष्यः विषहन्ता
सुपुष्यः उद्दानकः शुकतः शोमशपुष्यः कपो-
तकः फलिङ्गः ध्यामवः घृणिनीकः मधुपुष्यः

दत्तपुत्रः शिखिनीकलः भस्त्रो वृषभः शुकपुत्रः ।
गुणः—“शिर्रोयो मधुरोऽनुषलितय तुवरी लघुः ।
दोष श्लेष्-विषपंघ्नः कासत्रणविषादघ्नः” भा. ।
कण्ठकमिरीषगुणः—विषविषर्षले दत्वदोषशोधनः ।
राज. । तत्पर्व्यादिः,—कटभो किमिहो शंता
मधुरता रोतिः ।

शिर्रोपत्र (पत्रा) । स्त्री । अतकटभो-
हृत्ते । कौटिल्ये । रा.नि.क.ट ।

शिर्रोपवोजम् । स्त्री । तन्नामकठफल वीज ।
भा.सू.१४५. शिर्रोविरचने ।—च.द.प.१५. पञ्चम-
प्रकरणे ।

शिर(रो)ग्रहः । पुं । वातव्याधिविशेष । मांशा-
द्वारा । लक्ष्णं—“रक्तमाश्रित्य पवनः कुर्व्यान्मूर्ध-
धराः शिराः । रुचाः सवेदनाः कृपाः सोऽसाध्यः
स्वाच्छिरोयष्टः । शिर्रोपष्टे तु कर्षव्या शिरागत-
मसत्क्रिया । दशमूलोकपायेषु सातुलद्ररसेन
च । शीतेन तैलेनाभ्यङ्गः शिर्रोवक्षिय युज्यते ।”
संयहः ।

शिर्रोत्पातः । पुं । सर्व्वगताशिर्रोनि । लक्ष्णं
यथा—“सवेदना यापि सवेदना वा यस्याशिर्राज्यो
दि भवन्ति तायाः । सुहृदिरेज्यन्ति च याः स
साहज् व्याधिः शिर्रोत्पात इति प्रदिष्टः ॥” मा.नि. ।
शिर्रोधरा । स्त्री । कन्धरायाम् । शीरा । रा.
नि.क.१८ । मा.नि.क.८५. ।

शिर्रोधिः । स्त्री । कन्धरायाम् । रा.नि.क.१८ ।

शिर्रोधिजा । स्त्री । शिर्रायाम् । रा.नि.क.१८ ।

शिर्रोभ्यङ्गः । पुं । मलकाम्यन्त्रे । मांशांश
शैलम मर्दन । स.धि.२४५. । See अशङ्कः ।

शिर्रोमर्मा (न्) । पुं । शूकरे । ह.प. ।

शिर्रोत्जा । स्त्री । सप्तपर्व्वणे । हाठिम गीष्ट ।

विका. । शिर्रोवेदनायाम् ।

शिर्रोत्कृ (हः) । पुं । केशे । श.न. । पम. ।

शिर्रोघूर्णनम् । स्त्री । मलकघूर्णने । मांशा-
पान्ना । निदागम् ।

शिर्रोरीगः । पुं । मलकरीने । मांशांश पीड ।
निदानादि—“धूमासपुपुपाराभ्नीलातिस्रप्रजागरेः ।
उत्सेदादि-पुरीयाक-भापगियच-रीदनेः । अत्यमु-
न्यपासिन कृमिभिर्गंधारणः । उपधानमशाभ्यङ्ग
ह पाशःप्रततेष्वं । पलाशमश्वदुटाममायावैय
शिर्रोमताः । मलकम्यायाम् शीवाला माल-

कीपतः । निलुपते अग्रं शरीं घाटा संभियते
तथा । अ वीमंध्यं जलाटश्च पतरीवातिवेदनम् ।
बाध्यते खनतः शोके निष्कृतं इवाधिषी ।
घूर्णतोव शिरः सर्व्वं सन्धिभ इव सुच्यते । सुर-
त्यति शिराजालं कन्धराएगुसंयहः । प्रकामा-
सप्तता प्राणसावीडकमात् व्ययाश्रमी । माटवं
मर्दनमेदलेदमन्ये जायते ।” शिरस्तापीडम् ।
“चर्दं तु मूर्धः सोऽह्वावमेदः....” “शिर्रोऽ-
भिलापे पिनीत्ये शिर्रोधुनायनं च्वरः । स्वेदोऽ-
चिदघ्नं सूक्ष्मं निशि शीतेय मार्व्वम् । अरुचिः
कफले मूर्ध्नि गुरुकामितश्रीतता । शिरानित्यन्द-
तालस्यं रुक् मन्दाप्राधिका निशि । तन्ना शनाधि-
कृतलं कर्षकशुभ्रं वनिः । रक्तापिशाधिकरजः
सर्व्वं स्यात् सर्व्वलक्षणः ।” वा.उ.३२५. । स
चैकादशविधः । वातजपित्तजकफजत्रिपासजत्रज-
जयज-कृमिज-सूर्यावर्तान्त-वाताज्ञावेदक-शङ्क-
भेदेन । वाभटस्तु न चयजमाए । तत्र वातशिर्रो-
रीगेनिमित्तं शिर्रोवेदना निशि च घर्दते, तथा
बन्धमादिभिर्विशेषो भवति । पिनेन लणाङ्गार-
नितमिवाचितं शिर्रो भवति । रात्री शीतेन
विशेषो भवति च । कफेन, गुच दिमं शनाधि-
कृतं सुखचि भवति । विदोपे विदोपलिकं भवति ।
रक्तेन पित्तलिङ्ग-शिरः स्वर्शासहस्र । चवे-
पानाःस्फुरणसदनुभवः, अतिशिर्रोवेदना चेति ।
मा.नि. ।

शिर्रोऽर्त्तिः । स्त्री । शिरःपीडायाम् । मा.नि. ।

शिर्रोवक्षिः । पुं । मूर्ध्थकी । सत्य प्रकरणं
यथा,—“शिर्रोवक्षियशर्मणः स्नाहिमुखो धादशा-
जुषः । शिरःप्रमापसं पडा मलके मापपिष्टकेः ॥
सन्धिरोधं विषायाय चोष्टेः कोषेः प्रपूरवेत् ।
शवहाय्यस्तु यावत् स्नासाकाकं सुखयुतिः । वेदनी-
पशनीयापि मासायां या सप्तकम् । खजातुनः
करावपे कृत्याच्छीटिकाया युतम् । एषा माया
भवेदेका सर्व्ववैष निथयः । विना भोजनमेवाय
शिर्रोवक्षिः प्रयस्यते । प्रयोज्यस्तु शिर्रोवक्षिः पच
सप्त दिनानि वा । विनीच शिर्रो वक्षिं गृही-
याय समन्ततः । ऊर्ध्वकार्यं ततः कोषे नीरे
ज्ञानं समाचरेत् । पनेन दुर्जया रोगः वातजा
याति सत्यम् । शिरःकपादपकोन सर्व्वकाक्षेपु
युज्यते ।” भा. ।

शिर्रोवक्षो । स्त्री । मयूरशिर्रायाम् । श.प. ।

शिर्रोविरचनम् । स्त्री । मलकम् । न.प. ।

तद्व्याधि । यथा—पिपलीविड्ङापाभार्गश्रियु-
सिद्धाथंशिरोपमरिच-करवीर-विन्धोमिरिकर्णिका-
दीनि । सु.सं.१८५. शिरोविरेचने ।

शिरोहृत्तम् । क्ली । मरिचे । रा.नि.व.६ ।
श्रीवके । रा.नि.व.१३ ।

शिरोहृत्तफलः । पुं । रक्तपाभार्गंरूपे । भा. ।

शिरोस्थिखण्डम् । क्ली । शिर.खर्वरे ।
नाशत्र खाशत्रो । रा.नि.व.१८ ।

शिरोऽस्थि । क्ली । करोटी । नाशत्र श्रुवी ।
रा.नि.व.१८ ।

शिरोहृण्डनम् । क्ली । केमभूमिस्फुटने । ललाट-
ग्रहमेदं । वि.र.लेज्जङ्गः ।

शिल(ला)गर्भजः । पुं । पाषापमेदच्छुषे ।
प्राशत्रद्रुक्षा । रा.नि.व.५ ।

शिलजम् । क्ली । शैलजनानामगन्धद्रव्ये । टैमज्ज ।
रा.नि.व.१२ ।

शिला । स्त्री । मनःशिलायाम् । मनश्चान् ।
रा.नि.व.१६ । र.सा. । वै.सं. नेहवचरसे । शिला-
गतुनि । शिलाशुक्ल । वै.निच.र.पि.चि.एलादि-
गुडिका । गैरिके । दीर्घपापाये । शिल । भा. ।
कर्पूरे । रा.नि.व.१२ । मोलिकायाम् । नीम ।
इरोतक्याम् । गोरोचनायाम् । द्रुक्षायाम् । वै.निच. ।

शिलाकर्णी । स्त्री । सन्नकोष्ठे । श.च. ।

शिलाजम् । क्ली । शिलान्तुनि । भा. । शैलेये ।
टैमज्ज । श.च. । लोहं । रा.नि.व.१३ ।

शिलाजतु । क्ली । शिलानिस्तुतनिरिजधान-
विशेषे । शिलाशुक्ल । शिलानित् इति लोके । तत्-
पर्यायाः,—गिरिलं नैरेयं चमजं शिलानं शिला-
व्याधिः शैलं शैलेयं शिलाखेदः अदिलं शीतपुष्यकं
अयजलं अयजतुकं अयजलाया अयजीत्वं जल्यमकं ।
तच्च खर्पादीनां सलमेदात् ईसरजततावकपायस-
रुमपाशतुर्धा । तेषु हेमं जवापुष्पाभं, राजतं
श्रुतदसै, तावभवं बर्दिकण्डामं, पायसच गुग्गु-
लिभं श्रुतेति यथाक्रमं वातपित्तश्लेष्मकफहरं ।
तदुक्तं यथा—“निदाघे घग्मंसन्नाहं धातुसारं
सराधराः । निर्घासकं प्रमुञ्चन्ति तपिष्ठाभान्तु
कीर्तितम् । शीघ्रणे राजश्रा तावमायसं तद्युविधम् ।
शिलानं कटुविकीर्णं कटुपाक रसायन । छेदि
योग्यकं इति कफमेदायमकरं । सूत्ररूपं
स्यं चारु भासाभं च वाष्पुषाम् । अरुणारं

तद्योन्मादं शीघ्रकृतीदरकिमोत् । शीघ्रंनु जपा-
पुष्यवर्णे भवति तदरात् । मधुरं कटुं-सित्तञ्च
शीतलं कटुपाकि च । राजतं वाष्पुं श्रेतं कटुकं
ख्रादुपाकि च । तामं मयरकण्डामं तीक्ष्णमुषं
च जायते । लोहं कटागुं श्लामं तन्निकं लज्जं
भवेत् । विषाके कटुकं शोदः, श्लिष्टं पाददाहृतम् ।”
भा.पु.१भ. घा.व. । अपिच—“श्रीवकगन्धवत् रूपं
सिन्धुं चटु तथा गुणः । तन्निकं कपायं शीतञ्च
मर्क्यश्लं तदायसम् ॥ शिखादी बहुलं तेषु
तत्र लोहं यतीऽधिकं । तच्छीघ्रनमून व्यर्धमनेकमल-
दं पनात् ॥ शीघ्रमविधेयं शिलाजतु समा-
नीय सूक्ष्मं खण्डं विधावकं । नि.चिप्यातुश-
पानीये घामेकं ख्रापयेत् सधोः ॥ मर्दयित्वा
ततो नीरं श्लोयाद् वन्मगलितम् । ख्रापयित्वा च
छत्पात्रे धारयेदातपे बुधः ॥ उपरिस्थं चनं
यत् खान् तत् चिपेदन्मपावके । एवं पुनः पुन-
नीतं दिमासाभ्यां शिलाजतुः भवेत् काव्येचमं
यज्ञे चिमं लिङ्गोपम भवेत् । निष्पन्नञ्च ततः गुडं
सन्धकमंशु योजयेत् ॥ इति ” अथवा तत्पर्ययस्य-
क्रिया यथा—उष्णं लोहपात्रे विफलादयसुसुकाये
निचिप्य प्रषच्छातपे संख्याय च दधिसरवदृष्टीभूतं
यत् तदग्राह्यम् । ततः सालसारादिगण्ठाचेर्भाव-
नीयम् इत्येकम् । नतानारं यथा—“गोदग्ध-
विफलाभ्ररुद्रमेः पिष्टं शिलाजतु । दिनेकं लोहजी
पात्रे शुद्धिमायायसंशयमिति ।” सा.को. । शिला-
जतु प्रथमं केवलजन्मघोतं युक्तं कारयेत् बहिर्मल-
नपाकमुम् । ततश्च तदन्तःस्वसन्नानिकाकीट-
पतङ्गदृष्टीयधिदोषनिवारणाय निष्पगुडुचोसपि-
यंभः यथावत् भावनां दद्यात् । ततो रौद्रं अलादि
कृष्यायसपाचापि जतुसहितानि स्थापयित्वा शिला-
जलजं वारि तथा उष्णं कायं तददंश्च दत्त्वा
संमथं शोषयेत् । शोयिते च उपरि सन्नानिका-
यत् रविरश्मितापात् यत् कृष्णमुषैति तत् द्वितीय-
पात्रे यवतो याह्यम् । तत्र च पुनः कीपं जलं
दत्त्वा पुनश्च तीयपात्रे गालयेत् पचाय चतुर्थे पात्रे
गालयेत् । एवं कृते यदा समकं सलमधो याति,
विषुद्धञ्च कृष्णं जलमुद्धमुपैति, तदा तत् सखिलं
सलञ्च परित्यजेत् । भा. । दशमूलहाथेगोमू-
नालीङ्ग प्रषच्छातपे प्रक्षारभाजमे काव्य वा ख्याप-
येत् । जन्मभूतं दधिसरवत् नद्यालिकायदधं
कचंय । तदगु शिवाग्निशोलाकाकोव्यायद्या-
विम्विद्वन्महायैः भावनीयं । तदगु सालसारादि-
तपहायैः मिजपाहायैः तदगु भावपटीलादिहायैः

तदनु गच्छुषीकाथेः तदनु यद्यीमधुकाथेय साव्यम् ।
रस रः । तस्मिन्निनि निषिद्धमाह—“कुलत्यां काक
माथीच कपोताय सदा लक्ष्मीत् ।” वा.उ.२२५. ।
खरनाट तु काकमाथीकपोतो न निषिद्धी ।
अस्य शिलाशतैः सविस्तरवर्षेणं सु.च.चि.मधुमेघ-
धिकितसायाम् मयम् ।

शिलाजतुल्लेहः । पुं । प्रसेदाधिकारे लेहः ।
यथा—“शिलाजतुपलान्द्यौ सितायाय पलायम् ।
हृदयान्तु फल मूल यद्गो धावौ कथा हुगा ।
प्रधनेषां पलसातुजातस्य मिलितं पलम् । सचूर्णं
मिलितं कृत्वा निहन्ति मधुना लिहन्... ।”
रस.र. ।

शिलाजा । स्त्री । अंतेशिलानामपाषाणभेदे ।
रा.नि.व.५ ।

शिलाञ्जनौ । स्त्री । कालाञ्जन्याम् । काण
काणान् । रा.नि.व.४ ।

शिलाटकाः । पुं । विलेपने । नै. ।

शिलाटिका । स्त्री । रक्तगुग्गुवायाम् ।

शिलात्मजम् । स्त्री । सुखलीदे । रा.नि.व.१३ ।

शिलात्मिका । स्त्री । सूपिकायाम् । श.च. ।

शिलात्वक् । स्त्री । अंतेशिलानामपाषाणभेदे ।
रा.नि.व.५ ।

शिलादट्टः । पुं, स्त्री । श्लेषनामकगन्धद्रव्ये ।
-टैमज्ज । रा.नि.व.१२ । शिलाजतुके । वै.निघ. ।

शिलादण्डम् । स्त्री । श्लेषे । टैमज्ज । हिं
पत्वरफुल्ल ।

शिलाघातुः । पुं । सुवर्णैरिके । श्वर्णशैत्रि ।
रा.नि.व.१३ । कठिन्याम् । थङ्गि । प.सु. । शकं-
रायाम् । ठिनि । श.र. ।

शिलान्तः । पुं । अश्लक्ष्णकठवे । चापटा इति
लोकै । रा.नि.व.२८ ।

शिलापट्टः । पुं । विषयशिलायाम् । शिल ।
शब्दकल्प. ।

शिलापुत्रः । पुं । लीला इति ख्याति प्रसार-
खल्लं । श.र. ।

शिलापुष्पम् । स्त्री । श्लेषे । टैमज्ज । हिं
पत्वरफुल्ल । रा.नि.व.१२ ।

शिलाप्रसू(त)नम् । स्त्री । शिलापुष्पं । टैमज्ज ।
रा.नि.व.१२ ।

शिलाभवम् । स्त्री । श्लेषे । टैमज्ज । खटा. ।

शिलाभिषण्डः । पुं । शिलाजतुके । शिला-
खट्टु । वै.निघ. ।

शिलाभेदः (दी) (भित्) । पुं । पाषाण-
भेदे । पातत्रकृष्टि, पांथरकृष्टि । र.मा. । रा.
नि.व.५ । वै.निघ.२३. अथ चि.मा.कंवादिचूर्णे ।
भेष.स्त्रीरो.चि. पुष्यानुगचूर्णे । करव्योडिपाषाण-
भेदे । भा.स.कृष्ट.चि. ।

शिलामलः । पुं । शिलाजतुके । वै.निघ. ।

शिलारम्भा । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । काष्ठकणा ।
रा.नि.व.११ ।

शिलारसः । पुं । स्वानाम्ख्यात-खनिजगन्धद्रव्य-
विशेषे । शौण्डिनम् । गुणाः—कटुकः खादुः
सिग्धोष्णः शुक्ल-कान्तिगन्धु हृष्य. कष्टः खेद-कृष्ट-
न्वरदाहयहापहय । भा. । स मधुना भावितः
शुद्धो भवति । एवं कृद्गुर्न घृतेन, अगुह कुडु-
मेन, यत्पिपपे गोमूत्रेण सधुरिका समधुगलेन,
तेजपत्रं तण्डुलीदकेन भावितञ्च शुद्धं भवति ।
भेष.वा.व्या.चि. ।

शिलावल्का । स्त्री । श्लेषविशेषे । हिं शिला-
वाक् । गुणाः—हिमा खादु मूलकृष्ट-मेघ-मूत्र-
रोधाग्ररीशूलज्वरपित्तघ्नो च । रा.नि.व.५ ।

शिलाव्याधिः । पुं । शिलाजतुनि । विका. ।

शिलासनम् । स्त्री । श्लेषे । टैमज्ज । श.र. ।

शिलासारम् । स्त्री । लौहे । इ.च. ।

शिलास्रदः । पुं । शिलाजतुके । वै.निघ. ।

शिलाह्ना । स्त्री । श्लेषे । भा.स.३३. असा.
चि. मन्.शिलायाम् । मनहाण । र.सा.सं. हृष-
क्षिन्नामपिरसे । कृष्टव्याम् । खण्डस्य । रा.नि.
व.२२ । स्त्री । शिलाजतुनि ।

शिलाचारः । पुं । शूर्पक्षे । पांथत्रेण चूर्ण ।
वै.निघ. ।

शिलिः । पुं । मूर्जहवे । श.सा. । [व.५ ।

शिलिगर्मजा । स्त्री । पाषाणभेदके । रा. नि.

शिलिन्दः । पुं । मन्थदिशेषे । शिलिन् याह ।
गुणाः—“शिलिन्दः श्लेषलो यत्स्यो विपाके मधुरो
गुहः । चाम्पासकरो ऋषो चाम-पित्तघ्नो मतः ।”
राज. ३५. ।

शिली । स्त्री । शूलपुष्याम् । केंठो । नै. ।

शिव(लि)लीन्ध्रः (कः) । पुं । (Agaricus compestris.) Mushroom. भूकषाके, फविकायां । पौत्राण छाडू, कोड़क छाता । मे । भूमिकदलीहवे । मे । पारा । वं सुन्वा । मे । शिवफलकमख्ये । भा.पू.१.म.शा.व. । जटा । करकायां । मे । विपुटायां । विद्यः ।

शिलीन्ध्र पुष्पम् । स्त्री । कदलीपुष्पे । मे ।

शिलीन्ध्रौ । स्त्री । किञ्चुलुकायां । केँटो । मृत्तिकायां । माणि । मे ।

शिलीपदः । पुं । श्रीपदरीगे । गौण । श.र. ।

शिलीमुखः । पुं । धमरे । प.म. । [निघ. ।

शिलुः । पुं । बहुवारहवे । छात्रां गौण । वै.

शिलियम् । स्त्री । शैलेषु । शैलज । श.र. ।

शिलीत्यम् । स्त्री । शैलज-नामगन्धद्रव्ये । शैलज । रा.नि.व.१२ । शिलाजतुनि । प.सु. ।

शिलीद्रवम् । स्त्री । शैलजनामगन्धद्रव्ये । शैलज । रा.नि.व.१२ । शिलाजतुनि । वै.निघ.२.भ. माकंवादिचूर्णे वा.च.२.४५. । पीतचन्दने । श.प. । "शशीतले चन्दने यत् तैषपर्येकमुच्यते । समयो तस्य पर्यायो सोमयोनि शिलीद्रवम् ॥"

शिलीझिदा । स्त्री । पाषाणभेदे । प्रांथर-दूर्णा । भा.म.२.भ. ।

शिल्पिका (नी) । स्त्री । महाराष्ट्रादेः प्लाति-लणविशेषे । म. लाइनसिपि । कं किरियसि-पिने । गुणो—मधुरा शोभा । प । सहीजं बल-बोधदम् । रा.नि. व.८ । [रा.नि.व.१२ ।

शिल्पो (नू) । पुं । नखे । नखो इति भाषा ।

शिखली । स्त्री । शकलीहवे ।

शिवम् । स्त्री । धात्रीकले । आनगा । म.द. । नकुल.१.१५. । फटिकारिकायाम् । कट्टेकिन्नि । प.सु. । सैन्धवे । रा.नि.व.६ । सासुद्रखवणे । सिन्दूरे । प.सु. । खले । उषा । मरिचे । तिषपुष्पे । कुन्दपुष्पे । रीत्ये । चन्दने । खीरे । वै.निघ. । श्वेत-टङ्गये । रा.नि.व.६ ।

शिवः । पुं । गुग्गुली । रा.नि.व.१२ । पारदे । रा.नि.व.६ । शैलिकदम् । प.सु. । See महा-कदम्बः । धुत्तूरहवे । रा.नि.व.१० । टङ्गणचारे । रा.नि.व.६ । पुष्टरीकद्रुमे । मे । पालुके । मे । भास्वपिचि । काके । बकुलहवे । वै.निघ. ।

शिवजा । स्त्री । लिङ्गिनीलयायाम् । शिव-निदिनी लता । रा.नि.व.३ । एतदौजं हयो-चमम ।

शिवतेजः । स्त्री । पारदे । र.सा.सं. ।

शिवदारु । स्त्री । देवदारुषु । ठैठण-पैय-शरु । रा.नि.व.११ ।

शिवद्रुमः । पुं । विलहवे । रा.नि.व.११ ।

शिवद्विष्टा । स्त्री । केतकीहवे । केशकूणेर-गौण । रा.नि.व.१० ।

शिवधातुः । पुं । पारदे । गीदन्तमयो । शब्दकल्पः ।

शिवधूपः । पुं । महिषाचगुग्गुली । वै.निघ. ।

शिवनामा (नू) । पुं । पारदे । र.सा.सं. ।

शिवनिर्माख्यम् । स्त्री । पुण्यादी । रावप-कसकमारतन्त्रम् ।

शिवपरिद्धतः । पुं । वैद्यकहितोपदेशकारे ।

शिवपत्रः । पुं । विलहवे । वै.निघ. ।

शिवपरिद्धम् । स्त्री । बकुलहवे । वै.निघ. ।

शिवपुत्रः । पुं । पारदे । वै.निघ. ।

शिवपुष्पकः । पुं । पकंठवे । आकन गौण । रा.नि.व.१० ।

शिवप्रियम् । स्त्री । बकपुष्पे । वज्रकूणेर-गौण । धुत्तूरपुष्पे । वद्राचे । रा.नि.व.११ । पुं । बकहवे । जटा । धुत्तूरहवे । स्फटिके । रा.नि. व.१०।११ । स्त्री । महारायाम् । डा.७. मिथि । वै.निघ. ।

शिवप्रोतिः । पुं । विलहवे । वै.निघ. ।

शिवन्नक्षत्री । स्त्री । मन्त्रीशाकभेदे, शठ-पुण्याम् । प.सु. ।

शिवमतः । पुं । श्वेतकवसुकहवे । रा.नि.व.५ ।

शिवमसकः । पुं । चर्बुनहवे । रा.नि.व.८ ।

शिवमसिका (स्त्री) । स्त्री । श्वेतकवाकंठवे । देत अ ब्रह्म आकन । रा.नि.व.५ । बकहवे । वज्रकूणेर गौण । रा.नि.व.१० । (स्त्री) लिङ्गिनी-लयायाम् । रा.नि.व.३ । श्रीवह्नीनामकवृक्षहवे । रा.नि.व.८ ।

शिवरसः । पुं । महाराष्ट्रमृषिताशोदककन्द-खणाम् । महाराष्ट्रकषाट्टेदेशे स्थिति । गुणा-

शोपनः मधुराद्यः दाहणः मधुरकर्मण्यम् । "अद्रीः शिवः
शिवरस" वाष्पापद्यैपिने रसः । रा.नि.व.१५ ।

शिवलिङ्गी । स्त्री । लिङ्गिनोत्तमायाम् । रा.
नि.व.२ । अर्द्धपि.सवमगतसि । [रा.नि.व.१० ।

शिववज्राभा । स्त्री । शतपथ्यान् । सेतेति ।

शिववदिका (स्त्री) । स्त्री । शिवलिङ्गिन्याम् ।
रा.नि.व.२ ।

शिववोज (व्यं)म् । स्त्री । पारदे । रा.नि.व.
१३ । भा. । र.सा.सं. शेलोत्तमररररर । "हरि-

तालं हरिवीर्यं लक्ष्मीवीर्यं मनःशिला । पारदे
शिववीर्यं स्याद नमस्तं पार्वतीरजः ॥"

शिवशितः । पुं । कके । वै.निघ ।

शिवशेखरः । पुं । वसुक्तस्यै । वरकभूयैर ग्राह ।
रा.नि.व.५ । पुस्तुरररर । रा.नि.व.१० । मन्दारारके ।
देवुं आरुन् । वै.निघ ।

शिवसाधनम् । स्त्री । शान्तिधान्ये । प.सु. ।

शिव्या । स्त्री । श्रगाले । रा.नि.व.१८ । हरिय-
व्याम् । प.म. । भा.स.४भ.७.परी.चि.अ.३ने ।

"अतश्मथ शिव्याकीतकम् ।" च.गु.४५ । हरिद्रा-
याम् । रा.नि.व.६ । नीलद्रुव्यायाम् । रा.नि.व.

८२३ । गौरीचनाव्याम् । रा.नि.व.१२२३ ।
यहपुष्याम् । मेति । रा.नि.व.१३ । शमीररर ।

भौंरै ग्राह । रा.नि.व.८ । श्यामायाम् । श्यामा-
यती । चिका. । श्यामलश्याम् । रा.नि.व.११ ।

भूमामलश्याम् । जूँरै आनया । श्यामातकस्यै ।
श्यामजा ग्राह । वै. निघ. ।

शिवारख्या । स्त्री । वल्लीद्रुव्यायाम् । रा.नि.व.८ ।

शिवार्घ्यतम् । स्त्री । उन्नादे हृतविशेषः । गन्ध-
घसम् ४ श. । क्षायार्घं पुष्यगालुमांसम् ८ श. ।
शलम् ६४ श. शि. १६ श. । दधमूलम् ४ श. ५ प.

जसम् ६४ श. शि. १६ श. । क्षायद्रुव्यम् ८ श. ।
सन्नादं—यष्टिमधु नमिष्टा जुष्टं रक्तचूर्णं पय-

काटं विभीतकं हरित्तो चामलसो जशती तगर-
पुष्यं निद्रुं टाडिमतीं देवदारुं दन्तोमूलं

रेचकं तावीरपथं मागक्षैरपुष्यं श्यामाश्या दन्त-
वारुणोमूत्रम् शशरुषो मिथुं साधनोपुष्यम्

काकीनी चौर-काकीनी पयपुष्यं नोवपथं हरिद्रा
दाहहरिद्रा अनलमूलम् मंदा एना पुनवालुकम्

पुनिपथो म. २ स्त्री. । र.स.र. । सैष. ।

शिवारुः । पुं । अगतिरथे । हेति वरकभूयैर
ग्राह ।

शिवारुम् । स्त्री । रुद्राद्यै । रा.नि.व.१० ।

शिवारुटिका (टी) । स्त्री । अंतःकान्तनगंवायाम् ।
प.म.वा.चि.३५. । ह्रिद्रुपथ्याम् । प.सु. । अंश-

पथ्याम् । तुणरिदेश्य । र.सा. । काकीद्रुमरिका-
याम् । रुद्र ड्रुम् । वै.निघ. ।

शिवारुक्कम् । स्त्री । शैत्यदलस्यै । रा.नि.व.११ ।

शिवान्नी । स्त्री । जयनीरुच्यै । वथी ग्राह ।
श.प. । [रा.नि.व.१० ।

शिवारुडः । पुं । अगतिरथे । वरकभूयैर ग्राह ।

शिवारुप्रियः । पुं । जनी । चिका. ।

शिवारुक्ता । स्त्री । शमीरुच्यै । रा.नि.व.१० ।

शिवारुक्मूलम् । स्त्री । दूर्वामूले । रथमाला.सं.
पालयप.चि. ।

शिवारुतिः । पुं । कुक्षुरे । श.सा. ।

शिवारुलयः । पुं । रक्ततुलस्यैरुच्यै । श.प. ।
स्त्री । श्यामाने । दारा. । [व.१८ ।

शिवारुलुः । पुं । श्यामाद्यै । श्रेयान् । रा.नि.
श्यामाश्रुतिः । स्त्री । जयनीरुच्यै । श.प. ।

शिवारुद्धः । पुं । अगतिरथे । वरकभूयैर
ग्राह । रा.नि.व.१० ।

शिवारुह्यः । पुं । पारदे । भा. । शैतके ।
वटस्यै । वै.निघ. ।

शिवारुहा । स्त्री । रुद्रगटायाम् । रा.नि.व.७ ।

शिवारुक्म् । स्त्री । रुद्राद्यै । रा.नि.व.११ ।
वै.निघ २भ.वा.व्या.चि. पडशोतिगुम्बी ।

शिविः । पुं । भूर्वाद्यै । स्त्री ।

शिविका । स्त्री । खाचदस्यभेदे । यथा—"गोधूम-
चूर्णं निरुक्तं दुग्धेन सप्त मर्दयेत् । तन्गुठीर्यं

सवेतावट् उपदापरि कुर्यात् । इति न तस्याः
सुदृष्य मनाः कृता सुतनयः । प्रथोऽसामु शिविका

यवत् सचदे भवेत् । चटके ता विपका च दुग्धे
शर्करया युते । शिवा शिवास्तुतिकरा वलदा

गुरवी यथाः । रुचिरास्त्रिदसस्यामरुषः पित्त-
निनापसाः ॥" वै.निघ. ।

शिविरः । पुं । वपथान्भेदे । गुषाः—
श्यामाकवत् । च.नू.२७५. ।

शिवेगः । पुं । शृगाले । वै.निघ. ।

शिवेष्टः । पुं । अगस्तिहृत् । वरु वृक्ष । रा. नि.व.१० । विस्त्रहृत् । रा.नि.व.११ । स्त्री । दूष्यायाम् । गौलदूष्यायाम् । रा.नि.व.८ ।

शिशिरः । पुं । तन्नामकर्त्ता । तद्गुणाः— “शिशिरः शीतलोऽतीव रुचो वाताग्निवह्नः ।” भा. । राज.१५. । हिमे । मे. । स्त्री । उशीरे । रा. नि.व.१२ । चन्दने । वै.निघ. । स्त्री । रेणुकायाम् । रेणुक । नागरसुसायाम् । पाठायाम् । आर्क्ष- नादि । रा.नि.व.६ ।

शिशिरहयम् । स्त्री । श्वेतरक्तचन्दनयोः । “एकं सितं चन्दनं मलयजसंज्ञकं । अथत् रक्तचन्दन- संज्ञकम् ।” वा.सू.१५.भ.सारिवादी । “मधुकम् शिशिरहयम् ।”

शिशिरा । स्त्री । रेणुकायाम् । पाठायाम् । हृषभेष्टे ।

शिशुः । पुं । बालके । एकवार्धिकबालके । रा. नि.व.१८ ।

शिशुकः । पुं । शिशुमार । उशीर । अम. । मखलिसर्पशिशे । सू.कल्प.४.भ. । बालके । मे. । हृषभेष्टे । शिशु गीह । हे.च. । भाङ्गाल इति ध्याते मन्त्रभेदे ।

शिशुगन्धा । स्त्री । मज्जिकाशिशे । श.मा. ।

शिशुपालकः । पुं । केलिकदम्बहृत् ।

शिशुप्रियः । पुं । गुहृ । रा.नि.व.१४ ।

शिशुमारः । पुं । सपाद-जलजन्तु-विशेष । उशीर । तत्पठ्यायाः—उलपो उलुपी ऊलुपी शिशुकः वाःकिटिः वशाढकः—उपलाङ्गः अस्ति- पुष्ककः उषशौर्यः अशुकोशः अशुक्रुम्बः वसाठः जलकृम्बः पातिकः । गुणाः—शुद्धवत् । सु.सू. ४६५. ।

शिशुसाराक्तितः । पुं । मत्स्यभेदे ।

शिशुवाह(ह्य)काः । पुं । वन्यकायि । हे. च. । चिका ।

शिशुः । पुं । स्त्री । लिङ्गे । रा.नि.व.१८ ।

शिशुः । पुं । आसहृत् । वै.निघ. ।

शिय्यः । प. । छात्रे ।

शित्तः(कः) । पुं । शिलारसं । शिलाद्रस । तत्पठ्यायाः—दापिः कपिनामा कपिलः तैलम्

कृषिमः चला तृणकः सुक्तिमुक्तः पिण्डकः पिण्डातः वरः शिशुः सिल्लः यावतः । एतदनुलेपनं ज्वर- नाशनं अलक्षी-रक्षीप्रसृ । “शिशुकः परमा मांसी देवदास तुरा नखी । सञ्जोषी परमालक्षी- रक्षीप्राः ज्वरनाशनाः ।” लीशान् इति च वैषित् । श.च.र.ना. ।

शिक्षा । स्त्री । वेदाङ्गशिशे । र.मा. । श्लोषाकहृत् । श.मा. ।

शौकरम् । स्त्री । सरसद्रवे । मूलव-आर्षे । मे. । पुं । तुपारे । अम. । वायी । मे. ।

शौघम् । स्त्री । लामञ्जके, पीतोशीरे । रा. नि.व.१२ ।

शौघकारौ (इन्) । पुं । विदोषसन्निपातञ्जरे । आशुकाङ्गी मन्निपात । स तु वातघ्नो मूलघ्नः । लक्ष्यं—“वासङ्गोपाधिको यस्य सन्निपातः प्रकु- प्यति । तस्य शीतञ्जरी मुखं चक्षुणा पार्श्व- नियुक्तः । मूलमस्त्रियमानस्य तन्द्रा श्वासश्च जायते । असाध्यः सन्निपातोऽयं शौघकारौति कथ्यते ।” भा.न.१.भ. ।

शौघगः । पुं । सन्निपात-ज्वरशिशे । तत्पठ्यं यथा—“सदायं उष्णता पूर्वं शूलं काशोऽति- वेदना । शोकश्च लक्षणाभ्येवं शौघगो सन्निपातिके ॥” भा.न. ।

शौघचेतनः । पुं । कुङ्कुरे । श.मा. ।

शौघजन्मा (न्) । पुं । कण्टकरञ्जे । नाटो- कद्रथ । श.र. ।

शौघजीर्णः (शौर्णः) । पुं । तण्डुलीयकशार्के । कौटोनिटिग्रे । श.मा. ।

शौघपुष्यः । पुं । अगस्तिहृत् । छोटिवाङ्क । रा.नि.व.१० ।

शौघप्ररोही (इन्) । पुं । शय्यहृत् । वै.निघ. ।

शौघ्रा । स्त्री । दन्तीहृत् । रा.नि.व.६ ।

शौतम् । स्त्री । प्रदीपरोक्षे । शुशुभ्रिग्रे । रा. नि.व.१२. । लक्षे । शुशुभ्रत् । रा.नि.व.५ । चन्दने । वा.सू.१५.भ. “पुत्रागशीतं मद्गीयतेतुः ।” वर्षरचन्दने । सुगन्धहृत् । र.मा. । शीतवीर्यं । भा. । “शीतन्तु तनुते जरात् ।” लक्षे । श.मा. । चि । शौतले । श.च. । तद्गुणाः—शीतन्तु श्वाद्यः लम्बी मूर्च्छा दृष्ट्वा ददाद्यनुत् ।

श्रीतः । पुं । कर्परे । रा.नि.व.१२ । निम्बहृत् ।
रा.नि.व.८ । वेतसहृत् । प.सु. । श्रीसुहृत् । छात्रता
शां । र.मा. । रा.नि.व.११ । भा. । पर्यटकं ।
रु.२.पां.वृ. । रा.नि.व.५ । तन्नामकर्त्तः ।
श्रीतदाश । अशनपर्षोहृत् । श.र. ।

श्रीतकः । पुं । अशनपर्षोहृत् । श.र. । हृत्किं ।
श.मा. । श्रीतकार्त्तः । मं. ।

श्रीतकणा । स्त्री । अतजोरके । श्रीताक्षीरा ।
वै.निघ. ।

श्रीतकषायः । पुं । पलमितद्रव्यात् षट्पल-
मिते तीव्रे निमज्ज निशि रक्षिषान् यः कषायो
भवति स श्रीतकषायः । तदुक्तं—“द्रव्यादायोधि-
ताक्षीत्रे तन् पुनर्निशि संस्थितम् । कषायो योऽभि-
नियति ।” श्रीतकः । चरकः । प.प्र.१.म. वा.
पि.१.थ. । तत्परिमाणं फाण्डवत् । शार्ङ्ग.म.४.प. ।
“वथीरीगादिके सन्धे क्वायः पियथतुःपलः । श्रीत-
खरसुदीरेयं विधिर्ह्येयः कषाययोः ॥” इति चन्द्र-
घण्टः । अन्वयः । “द्रव्यात् पूतात्त्वमच्युषं पटुभि-
स्योपसेः सुतम् । निःशेषितं स विज्ञेयो हिमः
श्रीत-कषायकः ॥ रक्षीत्पलं हृतं तैलं पुरं वञ्चो
दकं तथा । गव्याणकं प्रयोक्तव्यं कषाये हिम-
संज्ञके ॥” वी.ड. ।

श्रीतकात्तः । पुं । हिमने च्चतो । तत्पर्यायाः,
—श्रीतकः हिमन्तः सदाः हिमलः । स च अय-
द्वावण-मीपमाघात्मकः । मं. । पौष-साधाविति
स्युत्तम् ।

श्रीतकुम्भः । पुं । करवीरहृत् । र.मा. ।

श्रीतकुम्भिका (कुम्भौ) । स्त्री । कुम्भीरिका-
लतायाम् । द्रुमौद्रे गता । च.वि.३.प. । (श्री)
जलगहृत् । शिञ्जलीष्टोप इति लोके । पां.तां.डि ।
र.मा. ।

श्रीतकूचिका । स्त्री । लघुवाय्वालकं । वै.
निघ. ।

श्रीतकेशरी (रसः) । पुं । रसप्रदीपिके श्रीत-
ञ्जरे रसः । “पारदं गन्धकञ्चैव तुल्यञ्च दरदं
विषम् । विषादृष्टगुणं योज्यं सरिचं विशुभेपजम् ।
अश्वगन्धा च विलया कासमहः कठिलकः । अतु-
र्णाञ्च रसरतैशुर्णाञ्चैतानि महं सत् । गुणधाम्
ददः सार्धं भक्षितौ रक्षिकामितः ।” भा. ।

श्रीतगन्धम् । स्त्री । श्रीसुखवन्दने, अतवन्दने ।
रा.नि.व.१२ ।

श्रीतगात्रः । पुं । तन्नामकसन्निपाते । श्रीताम
अग्निगात्र । निदाः । तस्य लक्षणं यथा—“हिम-
शिशिरगरीरः सन्निपातञ्जरी यः अरुमकसनधिक-
भोष्-काम्य-प्रख्यायैः । काम-वहुकफ-वातदापयस्यस-
पीङ्गान्तरनिकृतिभिरार्थैः श्रीतगात्रः स उक्तः ॥”

श्रीतगुणकार्म (नृ) । स्त्री । गुणाः—ह्लादगत्वं
सूक्ष्मादृणात्कं ददादृष्टलक्ष्यं । सु.सु. ।

श्रीतचम्पकः । पुं । दर्पणे । मं. ।

श्रीतच्छायः । पुं । वटहृत् । वै.निघ. ।

श्रीतदन्तः । पुं । दालनापरनासकदन्तरोगे ।
लक्षण—“वातादुश्चसदा इना श्रीतस्यशांषिक-
व्यथाः । दाल्यन् इव श्लेनं मीताक्षी दालगय
सः ॥” वा.उ.२.१ प. ।

श्रीतदन्तिका । स्त्री । नागदन्त्याम् । रा.नि.
व.२० । See नागदन्ती ।

श्रीतदोष्यम् । स्त्री । अतजोरके । वै.निघ. ।

श्रीतदुः । पुं । धीरनोरटे । श्रीरुद्रशर्ङ्ग ।
प.सु. ।

श्रीतपत्रा । स्त्री । अतलज्जालुकायाम् । शेष-
लज्जावृत्तौ । वै.निघ. । [र.मा. ।

श्रीतपर्णी । स्त्री । अर्कपुष्पिकायाम् । अर्कहृत् ।

श्रीतपल्लवा । स्त्री । मूनिजम्बूहृत् । ऊँ रे जाव ।
र.मा. ।

श्रीतपाकिनो । स्त्री । महासमझायाम् । रा.
नि.व.४ । काकोल्याम् । श.मा. ।

श्रीतपाकी । स्त्री । काकोल्याम् । कां.कुणा ।
प.सु. । च.वि.३.प. । गुञ्जायाम् । रा.नि.व.१ ।
वाय्वालके । श.र. ।

श्रीतपित्तः । पुं । रोगविशेषः । तस्य निदान-
पूर्विका सम्भाषिः—“श्रीतनासतसम्पर्कात् प्रहृष्टौ
कफमासतौ । पित्तेन सह सभूय वहिरन्तर्विस-
र्पतः । विषासारुपि-छन्नास ईदृसादाङ्ग-शौरवम् ।
रक्तलोचनता तेषां पूर्वैरुपस्य लक्षणं । वरटीदृष्ट-
संस्थानः शोथः सञ्जायते वटिः । सक्णु-क्षीद-
यहुलम्बहिं ज्वरविदाहवान् । वाताधिकतमं विषा-
च्छीतपित्तमिमे भेषक् ।” भा.नि. ।

श्रीतपुष्प(क)म् । स्त्री । परिवेष्टवटी । देवष्ट
मुडा । रा.नि.व.८ । शैलेयी । श.च. ।

श्रीतपुष्पा (प्यो) । स्त्री । चतिवलाद्याम् । रा.
नि.व.४ ।

श्रीतपूतना । स्त्री । दासवृद्धमेदं । तस्मात् लक्ष्यं
यथा—“उद्दिष्टी भ्रमनतिविपते प्रख्यात् संलीनः
रूपिति च यस्य चान्द्रकृत् । विद्याङ्गी भ्रमनति-
कायेते च यन्तु ज्ञानीयाद्दिपतिश्च श्रीतपूतनात्तम् ।”
सु.उ. २०८. ।

श्रीतपूर्वकाञ्चरः । पुं । विपनञ्चरमेदं । लक्ष्यं
यथा—“लक्ष्मी स्त्री ज्ञानिणी श्रीतनादौ जनयती
ञ्चरं । तयोः प्रशान्तयोः पित्रमन्ते दासं करीति
च ॥” ना.नि. ।

श्रीतप्रभः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

श्रीतप्रियः । पुं । पर्यटे । श्वेत्पावडा । रा.
नि.व.५ ।

श्रीतफलः । पुं । चतुश्चरहृत् । वज्रदुन्द
गाह । रा.नि.व.११ । पौषुहृत् । भा. । आमलक-
हृत् । बहुवारहृत् । चान्ता गाह । रा.नि.व.११ ।

श्रीतवला । स्त्री । महासमद्रायाम् । रा.नि.व.४ ।

श्रीतभौरः (कः) । पुं । शारदमन्त्रिकायाम् ।
राष्ट्रिभक्ति । र.मा. । मालिधानमेदं । गुणः
—शाचिवत् । सु.म.४६ व. । कृष्णमिगुण्डायाम् ।
दाननिदिन्ना । वै.नि.च. ।

श्रीतमञ्जरी । स्त्री । शंकात्रिकायाम् । मिडेनी
बृण्ड गाह । रा.नि.व.४ ।

श्रीतमयूखः । पुं । कर्पूरे । न. ।

श्रीतमरीचिः । पुं । कर्पूरे । श.र. ।

श्रीतमूलकम् । स्त्री । उमीरे । वेणामूल ।
रा.नि.व.८ । श.च. ।

श्रीतमेघः । पुं । कफजन्तुः प्रमेहमेदं । तद्वत्स्यं
—“श्रीतमेघी सुवृष्टी मधुरं मृगशीतलम् ।”
ना. निदा. ।

श्रीतरश्मिः । पुं । कर्पूरे । वै.नि.च. ।

श्रीतरसिका । पुं । श्रीतलरसकतासवमेदं ।
गुणः—“हरदीप्यो हिमश्वः कुरदपर्वविशेषनः ।
नेत्रमः श्रीतरसिको हितः श्रीकीदरार्थसाम् ।”
च.म.१०८. ।

श्रीतसूक्ष्मम् । स्त्री । शतरत्नपत्रं । वै.नि.च. ।

श्रीतलम् । स्त्री । पद्मकार्ठ । प्रमदार्ठ ।

श्रीतलचन्दने । श्वेत हन्दन । रा.नि.व.१२ । पुष्प-
काशीये । श्रीशरदम विधेव । न. । शैलले ।

श्रीतलपांठा । न. । मौक्तिके । मूल्या । रा.नि.व.१२ ।

श्रीतलपुष्पे । वेणार मूल । श.च. । पीतचन्दने ।

वै.नि.च. । पुं । रादि । धूने । भूमिनीकपूरे ।

रा.नि.व.१२ । चम्पकहृत् । रा.नि.व.१० । सर्ज-
तरौ । र.मा. । वर्जुलकलाये । र.मा. । बहुवार-
हृत् । चान्ता गाह । श.च. । वि । हिमे ।

श्रीतलकम् । ऊरुदपुष्पे । श्वेतकुन्ति । पुं ।

मरुवकहृत् । गरुडुदगी । रा.नि.व.१० ।

श्रीतलच्छदः । पुं । लक्ष्मकहृत् । सोषा

चांषा । रा.नि.व.१० ।

श्रीतलजलम् । स्त्री । उल्के । सुन्दिहू ।

रा.नि.व.१० । हिमजले । See जलम् ।

श्रीतलता । स्त्री । हिमले । पित्रकृष्टदेमकाता-
न्तवह्याम् । सुमृगुनडादिदेश । वै.नि.च. ।

श्रीतलत्वम् । स्त्री । जड़वायाम् । हिमले ।

रा.नि.व.२० ।

श्रीतलप्रदः । पुं । चन्दनहृत् । चन्दन गाह ।

शब्दकल्पः ।

श्रीतलरजाः (सु) । पुं । कर्पूरे । वै.नि.च. ।

श्रीतलवातकः । पुं । चरुनपर्याम् । अपत्रा-
जिता । श.र. ।

श्रीतला । स्त्री । चारामश्रीतवायाम् । रा.नि.
व.१० । कुटुम्बिनौलतायाम् । रा.नि.व.५ ।

नीलदूर्वायाम् । वै.नि.च. । श्रीतलीहृत् । पांठाङ्गी

गाह । सु.म.१६८. । मसुरिकारीने ।

श्रीतलिः (ली) । स्त्री । पाताङ्गीति प्रसिद्धे
मन्त्रशरदमेदं । पांठाङ्गी, मिडिदिहोष ।

“श्रीतली श्रीतलुष्मी च मूलपुष्पा जलीहृत्वा ।”
र.मा. । मान शमा.कुलतायहृत् । च.द.पत्रम् ।

श्रीतलगायाम् । शैली गाह । रा.नि.व.८ ।

श्रीतलवः । पुं । सुनिधयकमाङ्गे । वै.नि.च. ।

श्रीतलवरा । स्त्री । महासमद्रायां । रा.नि.व.४ ।

श्रीतलवहः (सु) । पुं । चतुश्चरहृत् । यज-
दुन्द । रा.नि.व.११ । म.द. ।

श्रीतवसाम् । पुं । पपंठके । क्लेशपावडा ।
वै.निघ. । [अनु.तैलम् ।
श्रीतवह्वी । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । अ-पि-३५
श्रीतवासा । स्त्री । गृधिकायाम् । छूहेगाह ।
वै.निघ. ।
श्रीतवोजम् । स्त्री । तदाख्य-भू-अबीजमिदि ।
इयवशुभ । तत्पद्यायी—इतिरिक्तं शैलवीजम् ।
गुणाः—“सूवसं श्रीतवीजं स्यादुष्णवातनिवारणं ।
वक्षिसंशोधनं प्रीतिं शुक्रमेघनिवारकम् ॥ चाभामा-
पहरन्नास्य योज्यः श्रीतकषायकः ॥” पथःपक-
नित्तु हृद्यं प्रष्टिकरं बलयङ्कश ।
श्रीतवीथ्यम् । स्त्री । शीतगुणे द्रव्ये । तत्र मधुर-
द्रव्यमात्रम् । गुणाः—गुरु कफमारुतहन् पिचरं
वास-कफजन्-रोगकरश्च । सु.सं. । पद्मकाष्ठे ।
संपदे । वै.निघ. । पुं । मद्यापापाणमेदके । वडु
पाथर कूटा । पपंठके । क्लेशपावडा । वै.निघ. ।
मूषहृत् । पाकूडगाह । रा.नि.व. ११ । स्त्री ।
नीलदूर्वायाम् । वचायाम् । वै.निघ. ।
श्रीतवीथ्यकः । पुं । ऋषभचहृत् । छोट
पाकूडगाह । रा.नि.व. ११ ।
श्रीतवृचा । स्त्री । सुवर्चलायाम् । छड़छड़े ।
वै.निघ. ।
श्रीतशिवम् । स्त्री । सैन्धव-लयणे । रा.नि.व.
६ । शैल्यनासगन्ध-यो । ऐश्वर्य । अम. कपूरै ।
सु.सं. २२५. कफप्रमने । पुं । मधुरिकायाम् ।
मउत्रौ । अम. कपूरै । सु.सं. १४५. शमीहृत् ।
मै. रा.सा.सं. । स्त्री । शमीहृत् । र.ना. मिश्रे-
याख्यसुपे । अशुना, मउत्रिगाह । रा.नि.व. ४ ।
श्रीतशुक्रः । पुं । यवे । “ययतु-श्रीतशुक्रः
स्यात् ॥” भा. पू. १भ.धा.प. ।
श्रीतसंवासा । स्त्री । गृधिकायाम् । छूहे
गाह । वै.निघ. ।
श्रीतसहः । पुं । धीलुहृत् । जटा ।
श्रीतसहा । स्त्री । वासनीहृत् । वासनीहृत्-
गाह । रा.नि.व. १० । नीलसिन्धुवारहृत् । नील-
निशिन्या । रा.नि.व. ४ । मल्लिकामिदि । वेण-
भक्षिका । ज्ञातीहृत् । धीलुहृत् । वै.निघ. ।
श्रीतचारम् । स्त्री । शैतटहृत् । यट्टिकित्री ।
रा.नि.व. ६ ।

श्रीतांशुः । पुं । कपूरै । रा.नि.व. १२ । चन्द्र ।
श्रीतांशुतैलम् । स्त्री । कपूरै । रा.नि.व. ।
१५ । तत्पद्ययाः,—कपूरैतैलं हृषेय सौगन्धिकं
देलकं पयोत्वं श्यावतैलं । गुणाः—“श्रीतांशु-
तैलमाक्षेप-शमनम् वायुशामनम् । खेदमं श्ल-
घ्नीयं व्वरघं कफगुत् परं । आमवाति राधा-
प्राति व्वरे च शिरसि गृहे । दन्तरोगे च भग्ने च
हृषेयं परिगुञ्जते ॥”
श्रीता । स्त्री । मद्यसामान्ये । रा.नि.व. १४ ।
मल्लिकाहृत् । रा.नि.व. १० । अतिषलायाम्,
महासमहायाम् । रा.नि.व. ४ । कुटुम्बिनीहृत् ।
रा.नि.व. ५ । नीलदूर्वायाम् । शिल्पिनीहृत् ।
रा.नि.व. ८ । दूर्वायाम् । आमलक्याम् । रा.नि-
व. ११ । शीरिष्ठा । शिरुहे । तैजीवकले । शमी-
हृत् । गृधिकायाम् । लाङ्गलिकार्याम् । विव-
लाङ्गलिशा । वै.निघ. ।
श्रीताङ्गः । पुं । तन्नामकसन्निपासविशेषे । भा. ।
See श्रीतगात्रः ।
श्रीताङ्गी । स्त्री । हंसपादोलतायाम् । छोट
गोशङ्गे'अता । रा.नि.व. ५ ।
श्रीतादः । पुं । दन्तवेद्यगतरोगविशेषे । तद्य
लक्षणं—“श्रीपितं दन्तवेद्येभ्यो यस्याकस्मात् प्रव-
र्तते । दुर्गन्धीनि सज्जयानि प्रकं दीनि हृद्दीनि च ।
दन्तमांसानि शीर्यन्ते पचन्ति च परस्परम् ।
श्रीतादो नाम स व्याधिः कफश्रीपितसम्भवः ॥”
सु.नि. १६५. ।
श्रीताद्यः । पुं । विषमञ्जरे । रा.नि.व. २० ।
श्रीतामः । पुं, स्त्री । कपूरै । वै.निघ. ।
श्रीताम्बुः । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिरुहे ।
वै.निघ. ।
श्रीतारिरसः । पुं । वातकफज्वरापिकारे रसः ।
पारदभृष्टङ्गणं तामं गन्धकं सैन्धवं सरिष-
चूर्णं तिलिङ्गीलम्भम् विषचूर्णं प्र. १३. निस्तुप-
जैपालवीजचूर्णं रम. जम्बीररसेन संमयं गुञ्जावर्ध
कटी कार्या । अतः तस्यसत् । रस- कौ. ।
श्रीतावला । स्त्री । महासमहायाम् । रा.नि-
व. ४ । See महासमहा ।
श्रीताश्मा (त्) । पुं । चन्द्रकाम्बवी । रा.
नि.व. ११ ।

श्रीतीकारणम् । स्त्री । द्रवद्रव्यस्य विभ्रणयतः श्रीतलकरणीपथे । तत्र समविधं—प्रवातम्याप-
नम् उदकप्रवेपणं यदिकाभ्यामण्यजन बामुक्ता-
प्रवेपणं शिवावलम्बनयेति । सु-गु-४५५ ।

श्रीतेच्छा । स्त्री । पित्रान्वरीने । भा ।

श्रीतोत्तमम् । स्त्री । जले । श.घ. ।

श्रीधुः । पुं, स्त्री । मयविशेषे । सा दिधा
एकत पक्षे चरसकृता श्रेष्ठाः पकरस इत्युच्यते ।
अन्या पक्षोपधान्मुद्रता चामरसकृता चेति, सा
श्रीतरस इत्युच्यते । “श्रीधुरिचरसेः पक्षेः..... ।”
प.प्र.१२७ । गुणाः—“श्रीधुः कृपायाम्बकमाधुरी
वा सन्दीपनी मेदमलापमार्द्दः । आमाशिशारा-
निलपिचगुलत्रे फामयाशौचपथीमदरः ॥” अचि.
१८५ । “श्रीधुः पकरसः श्रेष्ठः स्वराश्रियलये-
हान् । वातपिचकरो हयः त्रैलोक्ये रीचनी हरैव ।
विषम्-मेद-शीफार्शः श्रीकीदर-कफामयान् ॥” रा.
नि.व.१४ ।

श्रीधुगन्धः । पुं । मकुलहवे । तिका ।

श्रीफालिका । स्त्री । शंफालिकाश्चे । अ.टी.भ. ।

श्रीसूलः । पुं । शान्तिलिहवे । शिशुण श्राद्ध ।
रु.पि.२५ ।

श्रीरः । पुं । भागरुहवे । वै.निघ. । अजगर-
सर्पे । श.र. ।

श्रीरिका । स्त्री । वंशपत्रीलणविशेषे । वै.निघ. ।

श्रीरी (इन्) । पुं । मुञ्जलणं । चरितदभे । रा.
नि.व.८ । स्त्री । त्वाङ्गलिकायाम् । विषलाश्रुतिश्री ।
वै.निघ. ।

श्रीर्षम् । स्त्री । श्योण्यके । गैटेली विदेश्य ।
भा । See श्योण्यकं ।

श्रीर्षदलः । पुं । निम्बहवे । रा.नि.व.२३ ।

श्रीर्षपत्रः । पुं । कर्णिकारहन । कलक
कूलन श्राद्ध । श.च. । पट्टिकालोभे । वै.निघ. ।
निम्बहवे । रा.नि.व.८ ।

श्रीर्षपुष्पिका । स्त्री । अवाकपुष्पाम् । उन्फ,
योश्री । श.च. ।

श्रीर्षमाला । स्त्री । प्रमिपण्याम् । चाङ्गुनित्र ।
श.च. ।

श्रीर्षरोमकाः । पुं । यन्निपर्णभेदे । गैटेली
विदेश्य । वै.निघ. ।

श्रीर्षहन्तम् । स्त्री । तरगुजकर्म । उन्नमूह ।
तत्पर्यायाः,—सुखवासः सुखासः श्रेष्ठः गीर्षुग्गः ।
गुणाः—“श्रीर्षहन्त कफकरं सद्यारं सधुरं मधु ।”
राज.३५ । पुं (लः) । सुखवासि । कुटीति भाषा ।
प.म. ।

श्रीर्षम् । स्त्री । कृष्यागुण्यणि । काल अशुद्ध ।
रा.नि.व.१२ । सप्तके । अम. ।

श्रीर्षकम् । स्त्री । शरीरावयवे, सप्तके । सप्त-
काग्यणि । रा.नि.व.१८ । अगुरुकाष्ठे । उशीवे ।
नारिकेली । वै.निघ. ।

श्रीलम् । स्त्री । स्वभावे । सहचं । अम. । पुं ।
अजगरसर्पे । श.र. ।

श्रीवलम् । स्त्री । शैलेये । शेवाले । से. ।

श्रीपम् । स्त्री । कासीसे । शिवाङ्गम् । रा.नि.
व.१३ । श्रीपके । शीर्षा । अम. ।

श्रीपकम् । स्त्री । श्रीपधाती । शीर्षा । प.ह. ।

श्रीहृण्डः । पुं । शुद्धीहवे ।

शुक्रः । पुं, स्त्री । शिरीषहवे । गै. शोभे ।
तालीशपत्रे । स्त्री । यन्निपर्णे । गैटेली । वै.
निघ. । स्वर्णचोल्याम् । शिशुनकांटी । र.मा. ।
श्रीषाकहवे । विथः । पुं । पचिविशेषे । श्रेष्ठा-
पाथी । तन्वास्युष्णाः—“शुक्रमांसम् वरम् बलं
विपाके गुरु शीतलं । कासश्वास चयहरं संपाहि
लत्र दीपनम् ॥” राज.३५ ।

शुक्रच्छदम् । स्त्री । श्योण्यकनामगन्धद्रव्ये ।
गैटिलीना लोभ । जटा । तैलपत्रे । गुलके ।
वै.निघ. । र.मा. ।

शुक्रजिह्वा । स्त्री । हचभेदे । शवाट्टीति लोक ।

शुक्रतरुः । पुं । शिरीषहवे । रा.नि.व.८ । र.
मा. । वा.उ.४०५ ।

शुक्रतुण्डः । पुं । शिङ्गुले । र.मा.सं. ।

शुक्रदुर्मः । पुं । शिरीषहवे । श.मा. ।

शुक्रनसा । स्त्री । श्रीषाकहवे । अगोकारवटे ।
शुश्राठ्ठी । सु.पि.१८५ ।

शुक्रनासा । स्त्री । शुक्रतुण्ड्याम्, शुक्रजिह्वायाम् ।
शुश्राठ्ठी । र.मा. ।

शुक्रनाशनः । स्त्री । अक्रमर्दहवे । चाङ्गुनित्र ।
रा.नि.व.४ ।

शुक्लनाशा(सा) । स्त्री । एकशिक्ष्याम् । आना-
कूनी, उग्रार्थे । र.मा. । चर्मकारवटे । च.
द. योनि.व्या. फलहते । सु.चि.१।१७५. । "पत्र
शुक्लनाशायाः ।" गाथागीहवे । नलकायाम् ।
गान्तर्या । वै.निघ. ।

शुक्लनासः । पुं । श्लोथाकहवे । रा.नि.व.६ ।
(कटुद्रव्यगुडिकायाम्) । अत्रि.२म.२५. । अगनि-
हवे । वर-कूलेन गीह । विका. ।

शुक्लनासिका । स्त्री । श्लोथाकहवे । श्लोथा
गीह । चामरकथा इति च केचित् । च.द.ज्वराति
सा.चि. कलिफायगुडिकायाम् ।

शुक्लपत्रः (त्रः) । पुं । गन्धके । वै.निघ. ।

शुक्लपिच्छः । पुं । गन्धके । रुसा.सं. । श्विपर्णै ।
शोठिगना । वै.निघ. ।

शुक्लपिण्डः । पुं । शुक्लशिक्ष्या । आनाकूनी ।
श.र. ।

शुक्लपि(पु)च्छः । पुं । गन्धके । छि.घ. ।

शुक्लपुच्छकम् । स्त्री । श्लोथेगकनामगन्धद्रव्ये ।
शोठिगना । रा.नि.व.१२ ।

शुक्लपुष्पम् । स्त्री । श्लोथेगके । शोठिगना ।
भा. । पुं । शिरीषहवे । रा.नि.व.११ । गन्धके ।
वै.निघ. ।

शुक्लमियः । पुं । शिरीषहवे । भा. । दाडिम-
हवे । वै.निघ. । कर्मरद्रहवे । प.सु. । निम्बहवे ।
वै.निघ. । स्त्री । श्वेत्तुहवे । रा.नि.व.११ ।

शुक्लफलः । पुं । चर्महवे । आरुन् गीह ।
रा.नि.व.१० । स्त्री । शाश्वलिहवे । वै.निघ. ।

शुक्लवर्ष(का)म् । स्त्री । श्विपर्णै । शोठिगना ।
श.र. । तद्दे च । च.स.५५. ।

शुक्लरोगः । पुं । शक्तीने । See शुकदीपः ।

शुक्लवर्णः । पुं । श्विपर्णै । शोठिगना-
विश्वे । वै.निघ. ।

शुक्लवह्निमः । पुं । दाडिमहवे । रा.नि.व.११ ।

शुक्लवृक्षः । पुं । शिरीषहवे । वै.निघ. ।

शुक्लशालकाः । पुं । नदानिम्बे । वै.निघ. ।

शुक्लशिक्ष्या (श्विः) (स्त्री) । स्त्री । शुक्-
शिक्ष्याम् । आनाकूनी । श.र. । च.द.वा.व्या-
धि.मापनकादी ।

शुक्लश्रीर्षा । स्त्री । तालीशपत्रे । श्विपर्णै ।
श्लोथेगके । तेजपत्रे । वै.निघ. ।

शुक्लाश्वः । पुं । शिरीषहवे । वा.उ.२८५. ।
चर्महवे । शमर कथा । सु.चि.१८५. । स्त्री ।
शुक्लनाशायाम् । उग्रार्थे, आनाकूनी । र.मा. ।
सु.चि.२५. । सु.चि.१८५. । वा.उ.२८५. ।

शुक्लादनः । पुं । दाडिमहवे । श.घ. ।

शुक्लानना । स्त्री । शुक्लाश्वायाम् । उग्रार्थे ।
प.सु. । र.मा. ।

शुक्लाश्वः (यः) । पुं । कैवर्चसुत्तायाम् । कृ.उ.७८
भूता । वै.निघ. । चर्मकारवटे । शमर कथा ।
सु.चि.१८५. ।

शुक्लेष्टः । पुं । शिरीषहवे । रा.नि.व.६ । राजा
दनहवे । शौर्षे । रा.नि.व.१५ ।

शुक्लोदरम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा.नि.व.६ ।

शुक्लम् । स्त्री । मसि । श.घ. । गन्धराजवैले ।
काङ्गिके । हारा. । तद् यथा,— "कन्द-मूलफला-
दीनि सङ्घे लवणानि च । यत्र ह्यस्य ऽभिपुयन्ते
तच्छुक्लमभिधीयते ॥ अपिच—काङ्गिकं कुडुवं
दध्नी गुडपञ्चोऽसामूलकान् । पलान्घ्नी शोधि-
ताद्रात् पलधीङ्गकं तथा । कषाञ्जीरकसिन्धुत्व-
परिद्रा-सरिचं प्रयक् । हिपलं भावितं भाष्णे
वृतेनाष्टदिगम्यते । सिद्धं भवति तच्छुक्लं यदा-
वताथ सृष्टते ॥" गुणाः—शुक्लं तीक्ष्णोष्णलवणं
पित्तकृत् कटुकं लघु । रुचं किमुदरागाह-
शोथार्शाविपक्वतनुत् ॥ वि । अन्वे । श्विः ।

शुक्लपाकम् । वि । अन्नपाके । मा.नि.व.४४. ।

शुक्ला । स्त्री । चुक्रिकायाम् । कौञ्जि । श.र. ।

शुक्लाश्वम् । स्त्री । अन्नशके । रा.नि.व.८ ।

शुक्लिः । स्त्री । शङ्खे । शर्शरीये । से. । बदरी-
हवे । कूल गीह । च.द.वृषभो.चि. । शङ्खके ।
नयी । रा.नि.व.१२ । वा.सु.१५५. । "शुक्लि-
व्याघ्रमले शङ्खे ।" सुक्लाश्वे । सिधुदु । तत्-
पद्यायाः,—सुक्लाश्वोऽऽ दुर्गमा दीर्घकोशिका
दीर्घकोशिका शक्तिवा अश्विमण्डुको पदशुक्तिः
सुक्लागारं सुक्लाप्रसः सुक्लामाता सुक्लाश्वोटा मरु-
शुक्तिः भौतिकं भौतिकशुक्तिः । गुणाः—कटुः
तिग्वा नास-हृदयोपरोधहरी शुक्लधी कथा मधुरा
दीपनी च । रा.नि.व.११ । तीलचतुष्टये, ४

तोषा । प.प.१ख । प.सु. । सु.पु.२८५. । शुक्र-
गहननेवरीगमंद् । सचपं—“श्यायाः स्युः पिगित-
गिमास्तु विन्दवी ये शुक्तिर्वासितनयने स शुक्ति-
संज्ञः ।” सु.उ.४५. ।

शुक्तिकः (का) । पुं.स्त्री । पक्तिरोगे । (कः)
गन्धे । वा.र.धि. । (का) । शक्तौ । सिंभू. ।
जटा. । शुक्तिकायाम् । श.र. ।

शुक्तिजम् । स्त्री । मुक्तायाम् । उ.ष. ।

शुक्तिपत्रः (शुं) । पुं । सनपथंश्चे । छाट्टिम
शाह । रा.नि.व.१२ ।

शुक्तिपुटोपमम् । स्त्री । बातादे । ज्ञानान् ।
वै.निष. ।

शुक्तिमण्यः । पुं । मुक्तायाम् । वै.निष. ।

शुक्तिवौजम् । स्त्री । मुक्तायाम् । विका. ।

शुक्तिसम्भवम् । स्त्री । मोक्तिके । मूला. । वै.
निष. ।

शुक्ताश्लौ । स्त्री । अतनिगुण्याम् । वेङ्-
निशिन्या । वै.निष. ।

—**शुक्रः** । पुं । अतैरुष्टे । रा.नि.व.८ । निवान्त-
ध्वलमासि । वै.निष. । व्येठे मासि । शिवकठसे ।
चम. । चप्रौ ।

शुक्रम् । स्त्री । मञ्जसारभूत-धातो । उऊ, वीथ ।
तत्पथ्यायाः,—पुंस्त्वं पौंसं रितं रेतः रितनं वीजं
वीथं पुरपत्वं पौर्यं इन्द्रियं अन्नविकारः मञ्जारचः
रोहयं बलं किटवर्जितं चानन्दप्रमथं मञ्जसमुहवं
धातुराजकं वयं मृषोरता मृषीथ्ये । “अस्त्री-
मञ्जा ततः शुक्रम्, इति ।” रा.नि.व.१८ ।

“पाचिताः पिक्ततापिन रसाया धातवः क्रमात् ।
शुक्रत्वं यान्ति मासिनम् ।” शां.पु.६५. । तय कथं
गर्भोत्पादः । तदुक्तं “रसाद्रक्तं ततो मांसं मासा-
न्मदः प्रजायते । मेटसोऽप्यि ततो मञ्जा मञ्जः
शुक्रन् सन्धयः । यात्वाभाशयमाहारः पूर्यं प्राणा-
निलैरितः । माधुर्यं फेनभाश्च पटुसोऽपि लभेत
सः ।” भा. । “योपितोऽपि स्रवसेवं गर्भं पुंसः
समागमे । तव गर्भस्य किञ्चिन्तु करोतीति न
चिन्त्यते । स्त्रीणां गर्भोपयोगि रसादानं सञ्च-
सन्धत् । तामामपि बलं वयं शुक्र पुष्टं करोतिव ।”
शुक्रस्वरूपं—“शुक्र सौम्यं सितं क्षिप्तं बल-
पुष्टिकरं अतम् । गर्भबीजं वपुःसारी जीवप्याश्रय
उत्तमः ।” गर्भजननशुक्रस्य लक्षणम् । “कटि-

कामं श्रवं गिन्धं मधुरं मधुगन्धि प । शुक्रमिच्छन्ति
केचित्, तैल-चीट्टनिभश्च तत ॥” इति । “यथा
पयसि सपिस्तु गृह्येची रसो यथा । एवं हि
सकल्ये काये शुक्रं तिष्ठति देहिनाम् ॥” इति
शुक्रव्यानम् । इहृल्ले दक्षिणं पार्श्वं तन्निदास्य
चाप्यधः । मूलस्रोतःपथे शुक्रं पुरपथं प्रवर्तते ।
इति शुक्रसरणमार्गः । “कृतकदेहिन्यतं शुक्रं
प्रसन्नमनसनाया । स्त्रीषु व्यायच्छतथापि एषोऽतत्
संभवन्ति ॥” इति अरण्यकारणम् । “विश्लेष्यपि
देहेषु यथा शुक्रं न दृश्यते । सर्गदेहाश्रितत्वाच्च
शुक्रमल्लक्षणमुच्यते । तदेव चैष्टयुषतेर्दग्गनात् अरणा-
दपि । शब्दसंयवणान् स्वर्गान् संश्रयाच्च प्रवर्तते ।
सुप्रसन्नं मनस्तव इदंयं हेतुमुच्यते ।” सु.नि.१०
च. । “यथा पयसि सपिस्तु गृह्येची रसो यथा ।
शरीरेषु तथा शुक्रम् ।” सु.शा.४५. । निवरीग-
विशेष । विका. ।

शुक्रकारः । ति । शुक्रजनने । पुं । मञ्जायाम् ।
उ.ष. ।

शुक्रकाष्ठम् । स्त्री । मृतकृच्छरीने । गिदा. ।

शुक्रगतज्वरः । पुं । तदाश्रितज्वरे—“शुक्रसः
कञ्चता मोचः शुक्रस्य तु विशेषतः । गरुणं प्राशु-
यात्तव शुक्रस्थानगतज्वरे ।” मा.नि. ।

शुक्रदः । पुं । गोधूने । वै.निष. ।

शुक्रदोषः । पुं । पण्यतारोने । च.सि.२५. ।

शुक्रधरा । स्त्री । सतस्यां कलायाम् । या सञ्च-
प्रापिमां सञ्चशरीरव्यापिनौ । सु.शा.४५. ।

शुक्रपुष्पः । पुं । कृत्वकशाले । दांटे । प.सु. ।
स्त्री । शं तापराजितायाम् । वै.निष. ।

शुक्रभुक् । पुं । मयूरे । प्र.च. ।

शुक्रभूः । स्त्री । मञ्जायाम् । श.च. । अष्टिसारे ।

शुक्रमाता । स्त्री । भाग्याम् । वारनशते ।
वै.निष. ।

शुक्रमाटका (वटिका) । स्त्री । प्रमेहे चोष-
धम् । पाठः—“गोचुरवोजं विकला पवनला
रसाश्रनं । धान्यकञ्चविका जोरं तालोशं टङ्क-
दाडिमो । प्रसेकादेपल दक्षा गुग्गुलुः कार्दिक-
कथा । रसासलीहृगन्धानां प्रत्येकश्च पं चिपेत् ।
सञ्चनेकोहृतं वदो दण्डयन्नेर्विमर्दयेत् । एत-
भाच्छे तु संख्याय मासमेकान् खादयेत् । दाडिम-
सरसैनेय कायदुग्धं न वाभसा ।” रस.र. ।

शुक्रमेघः । पुं । मेघविशेषः । यत्र रोगो शुक्र-
तुल्यं मेघति । “शुक्रासं शुक्रमिच्छं वा शुक्रमेघो
प्रमेघति ।” सु-नि-६५ ।

शुक्रालम् । वि । शुक्रशक्तिरे द्रव्ये । “यथा-
क्षुद्रस्य हृदिः स्यात्क्षुद्रकलं हि तदुच्यते । यथा
नागपलायाः सुधीं गच्छ कपिकच्छूणम् ॥”

शुक्राला । स्त्री । उद्वटाधाम् । श्रीकण्ठा इति
प्रसिद्धेषु । उद्वटा प-सु-न चामलकहृत् । आभगा
शीर्ष । वै-निघ- ।

शुक्रवहश्चोतः(सु) । स्त्री । शुक्रवहनाद्याम् ।
तस्य मूलं हृषणी श्रेक्य । च वि-७५ ।

शुक्रासङ्गः । पुं । शुक्ररोगे । भा ।

शुक्रा । स्त्री । वंशलीचनयायाम् । रा-नि-व-६ ।

शुक्राङ्गः । पुं । मधुरः । जटा ।

शुक्राधिक्यम् । स्त्री । श्लेष्मरोगे । भा ।

शुक्राल्पता । स्त्री । पिचनरोगे । भा ।

शुक्राश्मरी । स्त्री । शुक्रजन्याश्मरी । उद्वहृत्-
शीर्षरी । सा शुक्रनिनिचा भवति । मेघनाभि-
घातात् अतिमेघनादा शुक्रचलितमनिगच्छदिसार्ग-
ममनादनिकीर्षितः संश्लेष मेदुहृषपयोर्नरे सं-
हरति संश्लेष चोपशोषयति सा मूलभागमाहणीति
मूत्रकण्ठं अतिवेदनां हृषपयोश्च त्रयधुमापादयति
पीडितमात्रे च अक्षिन्नैव प्रदंशे प्रविलयमापयति
तां शुक्राश्मरीनिघि विद्याम् । सु-नि-३५ ।

शुक्रम् । स्त्री । रजते । रूपा । से । नवनीते ।
ननि । श-च- । नेत्ररोगमेदे । लक्षणं—“सुश्रेतं
सदु शुक्रासं मुक्तं तदहर्षते चिरात् ।” निदानम् ।
पुं । धवहृत् । शीर्षरी शीर्ष । रा-नि-व-८ । सवर-
रोगे । श्रेत शीर्ष । प-सु- । कुन्दहृत् । वै-
निघ- । श्रेतैरुत् । वै-निघ-२५-शानीदयरसे ।

शुक्रका । पुं । चीरिणीहृत् । शीर्षरी शीर्ष ।
वै-निघ- ।

शुक्रकाण्डः (वाः) । पुं । दाल्य रूपचिपि ।
जांशु शीर्षी । श-भा ।

शुक्रकन्दः । पुं । मद्यिकन्दे । रा-नि-व-७ ।
श्रेतालुके । शीर्ष आन् । वै-निघ- । स्त्री (न्दा) ।
मुञ्जातिविषायायाम् । श्रेत आतदेष्ट । रा-नि-व-
६ । मूनिरूपायै । वै-निघ- ।

शुक्रकान्कटः । पुं । शुक्रवर्षककान्कटे । गाना
कान्कटा । सु-सु-३६५ । See हृषककान्कटः ।

शुक्रकुष्ठम् । स्त्री । शिवं । धवज । तदोषधं—
सोमराजस्य बीजानि नवनीतयुतानि च । मधुना
स्नादितानि स्युः शुक्रकुष्ठहराणि वै ॥ गार्ङ्ग ।

शुक्रतुलसी । स्त्री । श्रेततुलसी । श्रेततुलसी ।
तै नजटितुलसी । संघटः ।

शुक्रदुग्धः । पुं । (*Trapa bispaniosa.*)
मलजहृत्तमेदे, श्रेताटके । शिर्षायां । श-व- ।

शुक्रधातुः । पुं । कठिन्याम् । शक्तिगानि । इ-५ ।

शुक्रपद्मम् । स्त्री । श्रेतपद्मे ।

शुक्रपुष्पः (प्या, प्यो) । पुं, स्त्री । कुन्दहृत् ।
रूत शीर्ष । क्वहृत् । श्रेतकीकिलावे । श्रेत
कूशेशीर्षा । सव्यहृत् । र-सा- । क्वपिच्छारी ।
पिठानि वा श्रेताश्री । प-सु- । शुभपुष्प-मदन-
फलहृत् । र-सा-सं । स्त्री । हस्तिशुष्कीहृत् ।
शक्तिश्रे । प-सु- । स्त्री । कुन्दपुष्पे । रा-व-
कुमारतन्मम् ।

शुक्रपृष्ठकः । पुं । शिम्बवारहृत् । श-च- ।

शुक्रफलः । पुं । रक्षाकहृत् ।

शुक्रफला । स्त्री । शमीहृत् । वै-निघ- ।

शुक्रफेनः । पुं । ससुद्रफेने । वै-निघ- ।

शुक्रमण्डो । स्त्री । शुक्रविहृत् । श्रेत-
तेउडो । वै-निघ- ।

शुक्रमञ्जरी । स्त्री । श्रेतनिगुंष्यायाम् । श्रेत
निशिता । वै-निघ- ।

शुक्रमण्डलम् । स्त्री । नेतस्य शुक्रभागे । निदा- ।

शुक्रमुद्गः । पुं । (*Phaseolus sublo-
batus.*) शुभमुद्गे । शीर्षाश्री । (Walts.

शुक्रमूलम् । स्त्री । श्रेतलश्व नि । वै-निघ- ।

शुक्ररोहितः । पुं । श्रेतरोहितकहृत् । श्रेत
श्रीर्षा, श्रेता । रा-नि-व-८ ।

शुक्रला । स्त्री । उद्वटाधाम् । उद्वटा । र-
मा- । चामलके । वै-निघ- ।

शुक्रवंशः । पुं । श्रेतवंशे । श्रेतवंश । रा-नि-
व-८ । राव-कामीश्वरतके ।

शुक्रवर्गः । पुं । खटिन्यादिवर्गे । यथा—
“खटिनी श्रेतसंयुक्ता श्रेत-शक्ति-चराटिकाः ।

भृष्टाग्नि-शर्वराशेति शुक्लवर्गं उदाहृतः ॥
रा.नि.व.२२ ।
शुक्लवायसः । पुं । वक्रपत्रिभिः । वक्रपांशो ।
विका । श्वेतवर्णवायस ।
शुक्लहृत्ती । स्त्री । श्वेतहृत्त्वाम् । भेष-भ-
दि-धि. पानीयमन्तव्याम् । प्रथीगा-यहृत्पी.धि.
पानीयमन्त ।
शुक्लहृत्घः । पुं । धनहृत्वे । धाहृत्पांशुः । के.
निघ. ।
शुक्लशालः । पुं । गिरिनन्दि । रा.नि.व.२ ।
श्वेतशाले । श्वत्कल्पः ।
शुक्लसारङ्गः । पुं । शुक्लपातके । च.पु.२०प. ।
शुक्लचीरा । स्त्री । काकील्याम् । कौट्या ।
रा.नि.व.३ ।
शुक्ला । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । र.मा. ।
श्वेतवर्णायाम् । श्वेतवट । चीरकाकील्याम् । वै-
निघ. । काकील्याम् । कौट्या । रा.नि.व.३ ।
विदार्याम् । कुम्भिकाशु । रा.नि.व.७ । शिफालि-
कायाम् । निमिना । रा.नि.व.४ । कुम्भ्याम् ।
ननगां गाह । रा.नि.व.८ ।
शुक्लाङ्गः । पुं । वीपान्तरवर्णायाम् । उताप-
छिनि । वै.निघ. ।
शुक्लाङ्गी । स्त्री । शिफालिकायाम् । निडलि,
निमिना । रा.नि.व.४ ।
शुक्लालाजी । स्त्री । श्वेतकीरके । वै.निघ. ।
शुक्लापाङ्गः । पुं । मयूरे । इ.च. ।
शुक्लास्तम् । स्त्री । चन्द्रशके । रा.नि.व.७ ।
शुक्लार्कः । पुं । श्वेतार्कहृत्वे । श्वेत-शकलम् ।
कं विलिख्य चच्छे । न पाङ्करीकरं । गुणः—कटु-
तिक्तोष्णः मलशोधनः सूत्रकृच्छरकृशीफवृषप्रयु ।
रा.नि.व.१० । सारकः वातकृष्टकण्डु विपन्नप्रमोह-
गुणार्थोमन्त्रकफोदरकृमिप्रयु । तन् पुष्पं शुक्लजनकं
क्षुद्र दीपनं पाचकम् । शरीरकार्शःकासश्यासहरच् ।
भा.पु.१भ. ।
शुक्लार्कम् (नृ) । स्त्री । शुक्लगतनेत्ररोगविशेषि ।
लघुर्णं यथा—“शुक्लाख्यं मृदु कथयन्ति शुक्लमाने
सन्धेते सममिदं वदन्ते शिरेण ।” सु.उ.४५. ।
“सन्धेते मृदु शुक्लार्कं शुद्धं तद्वदन्ते शिरात् ।”
ना.नि. ।

शुक्लाहिफेनः । पुं । (Popaver somni-
ferum.) White poppy, opium. शुक्ल-
पुष्पाहिफेनहृत्वे । श्वेत पौष्टधानान्नं गाह । इति,
पोस्त, खसुखसुका पेठ । तं पुस्तकायचेष्ट । वस्-
खसुखसुके भ्राष्ट । Watts; See अहिफेनः ।
शुक्लाचः । पुं । प्रवृज्जातीयवृज्जातपत्रपत्रिभिः ।
गु.पु.४६च. । See वृज्जः ।
शुक्लोपला । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । र.मा. ।
शुक्लोदनम् । स्त्री । चातपात्रे । आतप छाडेल ।
रा.नि.व.१६ । (रावणकृतकमारतन्त्रम् ।)
शुङ्गः । पुं । वटहृत्वे । आमातकहृत्वे । आनङ्गा-
गाह । शके । उडा । परकंटीहृत्वे । प्राङ्गु गाह ।
से. । नवपत्रवे । इ.च. ।
शुङ्गी (इन्) । पुं । प्रचञ्च । प्राङ्गु गाह ।
वटहृत्वे । नटा ।
शुचिः । पुं । शिबकहृत्वे । छिता गाह । चापाट-
माते । अम- । ल्यैष्टे मासि । शीमवादि । से. ।
यवे । पलायहृत्वे । वै.निघ. ।
शुचिद्रुमः । पुं । अश्वत्थहृत्वे । रा.नि.व.११ ।
शुचिमल्लिका । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । रा.
नि.व.१० ।
शुचिन्नतः । पुं । प्रमोहरीके । पूङ्गुरिगा ।
वै.निघ. ।
शुटीरता (टीर्थम्) । स्त्री, स्त्री । वीर्थ्य ।
विका । अ.र. ।
शुयिठः (श्लै) । पुं, स्त्री । शुक्लार्कके । उंटे ।
अम- । वीडाशुयिठि च ख्याता । प.पु. ।
शुयिठम् । स्त्री । शुयिठिनोदये । वै.निघ. ।
शुयिठः (श्लै) । पुं, स्त्री । (Gingiber
officinale.) खनानख्यातीपधी । शुयिठि
सर्वत्र भाषा । उंटे । तत्पथ्यायाः,—सद्योपधं
विद्यं विश्वमेपलं विश्वोपधं नागरं शुयिठः
मद्योपधी शुक्लार्कं इन्द्रमेपजं मेपजं कटुशुयिठः
कटुमद्रं कटुत्कटकं कटुपुष्पं चोपुष्पं श्वेतवेरं
कफारिः चाटुर्कं श्लैषणं नागरार्कं । गुणाः
—कटुउष्ण । श्लैषा कफ-शीफ वातनाशि युलं
विश्वीदराधानश्यासशीपद्वी च । रा.नि.व.६ ।
लघुः पाचनी रुचा आमवातहरौ मधुरपाका
कीचमन्त्राशान्तिहरी वलहरी स्वर्थां चर्मवायु-

रोगदरो च । अग्निगुणभूयिष्ठत्वादाभ्यन्तरद्रवमौलं
शोधयित्वा मलसंयुक्तं करोति । भा.स.१.भ. । "नागदं
(शुष्की) कफवातघ्नं विषाकी मधुरं कटुः । हृषीकं
रीचनं त्र्यं सखेचं लघु दीपनम् ॥" सु.घ.४६.प. ।

शुद्धीघृतम् । स्त्री । गृहण्यान् आमयाते च
घृतम् । "विशेषधस्य गमेष दग्मसूत्रजले शतम् ।
घृतं निष्कन्यात् शुद्धं शुद्धौ सामतामयम् ॥"
च.द. । भा. ।

शुद्धीघृतम् । स्त्री । शुष्क्याम् । उ.ट. । श.च. ।

शुद्धीरोचः । पुं । भूषणे । शुकुर्ण । रा.नि.व.८ ।

शुद्धी । स्त्री । मलशुद्धीनामरीणि । रा.नि.व.
२० । सुराचये । सुरायाम् । करिदसौ । से. ।

शुद्धारः । पुं । करिशुष्काकारे वकयन्मभेदे ।
बलवत्, लोभशिवोर यत् ।

शुद्धालः । पुं । गले । (धनस्य) ।

शुद्धिका । स्त्री । स्कीटके । शोडा । रा.नि.
व.२० । उपनिष्क्रियायाम् । आन्विषि । शब्दकल्पः ।

शुद्धिनी । स्त्री । शुद्धिः । शूटा । वै.निघ. ।

शुद्धिभूमिका । स्त्री । शुद्धिभूमिः । शूटा ।
रा.नि.व.१६ ।

शुद्धी । स्त्री । कीमुष्मिणी । रा.नि.व.१६ ।
हस्तिगुल्फोश्च । शक्तिं चो गीह । रा.नि.व.१५ ।

शुद्धम् । स्त्री । सैश्वे । रा.नि.व.६ । मरिचि ।
रा.नि.व.६ । रीचि । गुह्ये । वै.निघ. । नि ।
दीपनी । शु.के ।

शुद्धजङ्घः । पुं । गद्भे । विका. ।

शुद्धमांसम् । स्त्री । मांसव्यग्रने, पक्वमांसि ।
नास्मिन् तत्रकारि । यथा— "वाकपात्रे घृतं
दद्यात्सैलं वा तदभावतः । तत्र हिष्टुः परिद्राच
मर्द्धयेत्तदनन्तरं । छागादिरस्त्रिचितं मांसं तत्
खण्डयित्वा । धौतमिगोसितं तपिन् घृते
तद्गन्धेच्छनेः । शिष्टयोग्यं जलं दत्त्वा लवणस्य
पचेषतः । सिद्धं जलेन समिप्यः वैश्वरं परि-
चिपेत् । वैश्वरस्य द्रव्याणि नामधेयानि दद्यात् ।
तच्छुषाय खवद्वानि मरिचानि समासतः..... ।"
गुणाः— "शुद्धमांसं परं त्र्यं वल्लं शुक्यं हृष्टं ।
द्विद्विपश्मनं शोचं दीपनं प्रातुवर्द्धनम् ।" भा. ।
शुद्धवसिष्ठा । स्त्री । शुद्ध्याम् । सुजकं ।
श.च. ।

शुद्धा । स्त्री । कुटजबीजे । हेयम् । वै.निघ. ।
शुद्धान्तपालकाः । पुं । गुरुचके । शोका,
दिग्ग्रे । श.च. ।

शुद्धिः । स्त्री । वमनादिभिः शरीरशोधने । सां
चतुर्विधां वैदिकी वैशिकी मानिकी चान्दिकी
चेति । च. ।

शुद्धिकान्ठः । पुं । लघुने । वै.निघ. ।

शुनः (कः) । पुं । कुकुरे । इक्षुर । च.टी.भ ।
रा.नि.व.१६ ।

शुनकाचक्षुका । स्त्री । सुद्रुषुचये । चैष्टका ।
रा.नि.व.४ ।

शुनकाचिक्षी । स्त्री । चिलीशाके । चिनिमांशु ।
शुचिनी, नायचिक्षीके, कुतयबीज इति मृदाः
राश्रादीं ख्यातां । गुणाः— कटुसौष्णा कर्षू तृण-
दरी च । रा.नि.व.७ ।

शुनिः । पुं । कुकुरे । इ.व. । सो (नी) ।
कुमाश्याम् । रा.नि.व.७ ।

शुभम् । स्त्री । पत्रकांठे । रा.नि.व.१२ । रीचि ।
पुं । कने । च.टी. ।

शुभका(हृ)री । स्त्री । प्रसीहये । रा.नि.व.६ ।

शुभगः । पुं । टरुणपारे । मोदांगी । रंसे.
सं. । रस.र.ज्व.वि. । "शुभगमिदोषोनाम् ।"

शुभगन्धकाम् । स्त्री । गोलि । रा.नि.व.१२ ।

शुभदः । पुं । पत्रकहृषे । रा.नि.व.११ ।

शुभपत्रिका । स्त्री । शालंपत्रिका । रा.नि.व.४ ।

शुभा । स्त्री । शशीचमायाम् । रा.नि.व.६ ।
र.सा.सं. पुक्करलेहे, कुशावलेहे, वासीखं-
कुशाखे च । सुकायाम् । शिङ्गि । सुकवंचायाम् ।
श्वेत वट । वै.निघ. । शशीचमायाम् । रा.नि.
व.१२ । तवचीरे । पाठायाम् । आंशुनामि ।
व.निघ. । शशीचिरी । रा.नि.व.६ । शिङ्गि ।
रा.नि.व.१२ । श्वेदुवायाम् । रा.नि.व.६ ।
शशायायाम् । सुश्या । सा.को. हृष्टजीरकादि
मोदके ।

शुभाकिनी । स्त्री । श्यामचकाम् । वै.निघ. ।

शुभाञ्जनः । पुं । रक्तशिशुहृषे । गान शशिनां
गीह । र.सा. ।

शुभेक्षणः । पुं । मखी । वै.निघ. ।

शुस्तकालय-विशेष

शुस्तकालय-विशेषः । शुस्तकालय-विशेषः । शुस्तकालय-विशेषः ।

शुभम् । लौ । पद्मकाष्ठे । वै.निघ. । उशीरे ।
 वेर्णा । रा.नि.व.१२ । अश्वघातो । जटा. । रौघ
 धातो । मेदोघातो । वै.निघ. । काशीसे ।
 शिद्धेदम् । रा.नि.व.१३ । रौघमाचिके । वै.
 निघ. । गङ्गलवणे । रा.नि.व.६ । सैन्धववणे ।
 वै.निघ. । वि. । शुभवर्णे । पुं । अन्दनवणे ।
 ग.च. । स्त्री । वंशोषनायाम् । रा.नि.व.६ ।
 क्लृप्तिकायाम् । कृष्टिदिशि । भा. । श्वंरायाम् ।
 वै.निघ.२४. सध्वंजरे भाग्यादिचूर्णम् । अंतर्द-
 दारके । वै.निघ. ।
 शुभ्रतरुः । पुं । शिरीषवृक्षे । प.सु. ।
 शुभ्रपुष्पा । स्त्री । अंतर्दपुष्पायाम् । भा.नि.
 मंत्रशुष्पा । रा.नि.व.४ ।
 शुभ्रपुष्पम् । लौ । वीरपटवे । वेर्णा वाम । वै.
 निघ. ।
 शुभ्रवेष्टः । पुं । अंतर्दालौ । वै.निघ. ।
 शुभ्रसर्पपः । पुं । अंतर्दवर्णे । वै.निघ. ।
 शुभ्रा । स्त्री । वंशोषनायाम् । क्लृप्तिकायाम् ।
 श्वंरायाम् । अंतर्ददारके ।
 शुभ्रांगुः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।
 शुभ्रालुः । पुं । मण्डपकन्दे । अंतर्दालौ । भा.नि.
 आन् । रा.नि.व.७ ।
 शुभ्रिका । स्त्री । नक्षुश्वंरायाम् । वै.निघ. ।
 शुभ्रकायसः । पुं । वकपचिचि । चिका. ।
 शुभ्या । स्त्री । सुनिपसकमाके । वै.निघ. ।
 शुभ्र(खं)(क)म् । लौ । ताचे । तामा । प.सु. ।
 रस-र-एकादशायसे । रा.नि.व.१३ । वै.निघ.
 न्नादिगुह्याम् ।
 शुभ्रपत्रम् । लौ । तावपत्रे । तामात्र पात ।
 रस.चि. ।
 शुभ्ररिपुः । पुं । गन्धके । इ.च. । र.सा.सं. ।
 शुभ्रशक्ताः । पुं । गन्धके । वै.निघ. ।
 शुभ्रारिः । पुं । गन्धके । इ.च. ।
 शुभ्रूपा । स्त्री । सेनायाम् । चिका. ।
 शुभ्रणी । स्त्री । खगामश्यातगाके । शुभ्रनि
 भा. । गुयाः—“शुभ्रणी कफवातघ्नी महाराष्ट्री
 च तादृशी ।” राज. १५. ।
 शुभ्रणी । स्त्री । क्षारवेष्ट-लतायाम् ।

शुभ्रिरम् । लौ । खवङ्गे । प.सु. । पुं । मृषिके ।
 मे. । स्त्री । नलीनानगन्धद्रव्ये । चम. । छिद्रे ।
 शुभ्रिराख्यः । पुं । रसुवर्गे ।
 शुष्कम् । लौ । लृणगुणवपि । र.मा. । वि. ।
 रसहीने ।
 शुष्कगोमयः । पुं । वनकरीये । विनशूटे ।
 शुष्कनी । स्त्री । शुष्कनासि ।
 शुष्कपत्रम् । लौ । शुष्कपत्र्याके । नाशिता
 भा.ता, उरुपांता । गुयाः—“शुष्कपत्रं पयो-
 मित्रं पिचश्रेष्णवरापत्रं ॥ तन्शुष्कपत्रं कलदीप-
 नाशनं विशिषतः पिच कफ व्वरापत्रं । लल्ल
 तस्यापि च पिचहारकं सुरीचनं व्यञ्जनयोगकार-
 कम् ।” राज. १५. ।
 शुष्कमत्स्याः । पुं । सलवणे रौद्रशोषितमस्ये ।
 उरुपांता । गन्धकच. । See मस्यः ।
 शुष्कमांसम् । लौ । नीरसमांसि । उरुपां-
 नांसम् । गुयाः—“वृहदानां दीपलं मांसं बालानां
 बलदं लघु । विदीपकं द्यालपुष्टं शुष्कं शुष्कं
 गुहः” भा. ।
 शुष्कसुखः । वि. । सुखशोषयुक्ते । वा.चि.२५. ।
 शुष्कमूलम् । लौ । रौद्रशोषितमूलके । उरुपां-
 ता । वा.चि.७५. ।
 शुष्कमूलकाद्यतैलम् । लौ । शोधाधिकारे
 तैलम् । पाठः—“शुष्कमूलक-वर्षा-दाय-राधा-
 महीपथे । पञ्चमस्यधनाचैलं सशुलं श्ययुं जयेत् ।
 इति खल्वम् । इहद यथा—रुंधार्य—शुष्कमूला,
 मशमूल, पिप्रदोमूल, पुनर्नवान्मूल अष्टोत्तर
 १७५. छल ५१२ पं. शे. ७४ पं. । तिल-
 तैल ७४ पं. गौशुल ७४ पं. । रुंधार्य
 —शुष्कमूला, शुभ्रक, उरुपांता, पिप्रदमूल,
 बेलोडा, आन्दनामि, पुनर्नवा, बाला, वेणार
 मूल, मज्जिनावीज, मिदि, मिशिला, अनशु-
 मूल, रुद्रशवीज, वासवछाग, पिप्रमूल, हरीतकी,
 वच, कूफ, तामा, विडम्, छई, हरिद्रा, मारु-
 हरिद्रा, धने, बवकांश, गाठिकांश, सैन्धव,
 देवदारु, पद्मवीज, शटी, गजपिपुल, वेण-
 उरुपांता, नथिष्ठा अ. ४ त्वा. । रस.र. ।
 शुष्कमूलाद्यष्टतम् । लौ । उदासनाधिकारे
 हतम् । पाठः—मूलकं शुष्कमारुचं वर्षाभूमूल-

पञ्चकम् । चरिवत्फलखापि पिष्टा तेन पचेद्-
हृतम् ।" रस-र । भा. ।

शूकरेवतौ । स्त्री । बालयष्टविशेषे । लक्षणं
—“गायति शूकरेवत्यां क्रामात् सर्वाङ्गसंचयः ।”
वा.उ.३.३५. ।

शूकाली । स्त्री । शूकमांसि । मांसि । शब्दकल्पः ।

शूकाह्वयः । पुं । धवह्वये । शीतान्नां शीघ्र ।
रा.नि.व.८ ।

शूकान्नपः । पुं । योनिकन्दरीणे । त्रिका. ।
See कन्दः । कषिषे । शैति । त्रिका. ।

शूक्या । स्त्री । योनिरोगे । लक्षणं यथा—“वेग-
रीधाह्वयी वायुः दृष्टो विष्णुर्वस्यपदम् । करोति
योगेः शीघ्रं शूक्यायां सातिवेदना ॥” वा.उ.
३.३५. ।

शूक्याङ्गः । पुं । धवह्वये । शीतान्नां शीघ्र ।
वैद्यकम् ।

शूक्याङ्गी । स्त्री । बलाकायाम् । वै.निघ. ।
शोधिकायाम् । शौ-नाश । श-८. ।

शूक्याङ्गम् । स्त्री । शूक्याम् । श-८. ।

शूक्याग्रः । स्त्री । निववसंगतरीणे । लक्षणं—
“दीर्घाङ्गुलः खरः सन्धौ दाहयो वत्ससंभवः ।
व्याधिरपः समाल्यातः शूक्याग्र इति सङ्गतः ॥”
सु.उ.३.३५. । शोषितसावरीने चर्म्मसि च ।

शूक्याशूकः । पुं । समुद्रफेने । वै.निघ. ।

शूक्याक्षिपाकः । पुं । सर्व्वगदाक्षिरोगे । लक्षणं
यथा—“यत् कृषितं दाहण-रुचयतां संदृष्टते
आविलदर्शनं यत् । सुदारुणं यत् प्रतिबोधने च
शूक्याक्षिपाकोपदत्तं तदक्षि ॥” मा.नि. । “वात-
पित्तोत्तरं चर्म्मदीर्घदीपद्देहवत् । रुच दाहण
वर्गाक्षिरुद्धीमोलनमोलनम् । विकृषणं विशूकत्वं
शोतेच्छा शूलपाकवत् । उक्तः शूक्याक्षिपाको-
ऽयम् ।” वा.उ.३.३५. ।

शूपाम् । स्त्री । तेजसि । मे. ।

शूपा (न्) । पुं । पिचकह्वये । अम. । अश्री ।

शूकाम् । स्त्री । स्वनामख्यातह्वये । उग्रान्नां ।
गुणाः—मतिदुर्गन् । रा.नि.व.८. । मन्थिपर्णमई ।
वै.निघ. । शूक्यायाम् । उर्ध्व । अम. । ना.ज्व.नि. ।

शूकाः । पुं । समिपनालनवीद्भवस्त्वडुष्टुमादि-
जन्तो । शूकप्रधागद्विह्वलक्षिकरीये । शब्दकल्पे ।

वास्यायनः । ऊर्णादिभचककीटविशेषे । उग्रान्नां ।
कृमिशूके । च.सू.१.८८. । शूकरीणे । मिदा. ।

शूकाकाः । पुं । रसे । मे. । यवे ।

शूकाकौटः (काः) । पुं । ऊर्णादिभचक शूकं
शूकाकौटविशेषे । उग्रान्नां । अम. ।

शूकाजः । पुं । यवचारे । वै.निघ. ।

शूकाह्वयम् । स्त्री । ह्वयविशेषे । चोत्रह्वयी ।
हिं शूकह्वी । गुणाः—“दुर्गन् रूच पशुतां च शूका-
भावे हितश्च तत् ॥” रा.नि.व.८. ।

शूकादीषः (रीगः) । पुं । लिङ्गवर्द्धनौषधौष-
धानितव्याधिविशेषे । “लिङ्गवर्द्धिमिच्छतामकम-
प्रवचानां शूकादीषनिमित्ता अदाश रोगा जायन्ते
सर्वपिकादयः । यथा—सर्वपिका । अक्षीकिका ।
शयितम् । कुम्भीका । अलकी । यदितम् । संमूढ-
पिङ्का । अयमन्यः । पुकारिका । अयं हानिः ।
उत्तमा । शतपोगकः । लक्ष्मपाकः । शोषिताङ्गुदम् ।
नासाङ्गुदम् । मांसपाकः । विद्रधिः । विलकाकालक-
यंति ।” सु.नि.१.४५. । विशिषाः । स्वस्वपय्यावि
चर्याः ।

शूकाधान्यम् । स्त्री । यद्वासमन्वितत्रीसादि-
धान्ये, ह्वयधान्ये । सदुक्तं “त्रोच्चादिकं यदिह
शूकसमन्वितं स्यात् तत् शूकाधान्यमथ सुक्रमकृष्ट-
कादि । मिश्रीनिगूढमिति तत् प्रवदन्ति शिखी-
धान्यं ह्येषोद्भवमथो ह्वयधान्यमन्यत् ॥” हेमि हेमि
शूकाधान्यानां वैचित्र्यात् संख्यातुमशक्यतया भोगो-
पयोग्यान्वेष निघण्टुकारेष उक्तानि । तत्र विभेदं
अतियथ-निःशूक-शोषणभेदेन । गुणाः—दोषशमनं
लघु तेषीवलवीथ्य-हृदिकरम् । रा.नि.व.१६ ।
अपिच । “शूकाधान्यं शमीधान्यं समानौतं प्रशस्यते ।
परतोयातकृद्दुर्घं प्रायेणाभिनवं गुरु ॥” राज. ।

शूकापत्रः । पुं । निर्विषसर्पे । सु.कल्प. ४५. ।

शूकापावयः । पुं । यवचारे । संयहः ।

शूकापिच्छः (खड्डी) । स्त्री । शूकशिव्याम् ।
अननूनी । श-मा. ।

शूकारः । पुं । पशुविशेषे । उग्रान्नां । उा-गुणाः
—“तद्येव गण्डगवयमहिषोऽश्वरुद्रकाः । विबन्धि-
गुरवः किञ्चा वातालासि प्रकीर्षिताः । मांसगुप्ता,
—“वातघ्नं रीचनं हृष्यं दुर्गन् अमनाशनम् ।
वायसं पित्तशमनंरुचिदं धातुवर्द्धनम् ॥” अतिः
२०५. । “स्त्रे हनं ?” हृष्यं ह्वयं अमननिलापदम् ।

वराहमिथि बल्यं रोचनं खेदनं गुरु ।” च ।
स याम्यवन्महेदाहिविधः । तयोरेरख्यस्य नांसं
—गुरु वातघ्नं हृद्यं बलकरं खेदकरञ्च । तथा
याम्यवराहमांसं—तस्माद्गुरु मेदोबलधीर्यहृदिच
करोति । रा.नि.व.१० ।

शूकरकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । रा.नि.व.१० ।

शूकरक्रान्ता । वराहक्रान्तायाम् ।

शूकरदंष्ट्रः(का) । पुं । तत्रामकृच्छ्ररोगमेदे,
गुदभेक्ष्यं व प्रकारमेदि । लक्षणं—“सदाही रक्त-
पर्यन्तस्त्रक्ष्णकौ तीव्रवेदनः । कण्डूमान् ज्वर-
कारी च स स्याच्छूकरदंष्ट्रकः ॥” भा. ।

शूकरपादिका । स्त्री । कीलाशिव्याम् ।
रा.नि.व.३ ।

शूकरशिव्वी । स्त्री । कीलशिव्याम् । सुधरा-
सेवीति पायात् । भा.म.४४. । “शूकरशिव्वी-
मूलम् ।”

शूकरक्रान्ता । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् ।
वराहक्रान्ता । श.र. ।

शूकरौ । स्त्री । वाराहीकन्दे । शिशुमार-
स्त्रियाम् । रा.नि.व.२३ । वराहक्रान्तायाम् ।
वराहक्रान्ता । श.र. । हृद्दकारके । वीक्षताङ्कुर
अमावे चर्मकारालुकम् । वा.उ.६५. । “कायस्या
शूकरौ लज्जा ।” च.द.सि.यो.उन्मा.चि. सहापेशाच-
हृते ।

शूकरैष्टः । पुं । कमेरी । केशुत्र । रा.नि.व.८ ।

शूकला । स्त्री । शालिधान्यदिग्धे । सा पित्त-
वातघ्नी । अदि.१५.प. । [श.च. ।

शूकवती । स्त्री । कपिकच्छाम् । आंशुकुम्भी ।

शूकहन्तः । पुं । कौटविशेषे । तथा दहे कण्डू-
कोटाः प्रवृद्धंने शूकखाव लक्ष्यते । सु.कल्प.८५. ।

शूकशिव्वा(स्विः,स्विका)(स्वी) । स्त्री ।
(Macuna pruriens) Cowhege plant.

कपिकच्छाम् । आंशुकुम्भी । यस्याश्चु इति पूर्व-
वद्धे । हि गोडा, कियाच । ता पूनाइक्,
कालि । ते. पिल्लि षडुगु. मं कवच् । वम्
ऊहिला । तत्पर्यायाः,—याम्यगुमनडा अश्रुछा
कण्डू रा माहवायुषी शूकशिव्वी शूकशिव्विः ऋथ-
प्रोक्ता सर्वेटी सयःश्रीया शूक शूकवती गामभद्रा
कच्छु मती कच्छू रा आत्मगुना ऋषमी कपि-
कच्छू रा ऋषमः लटा खगुना अर्माहा माहवा

शूकशिव्वा कपिकच्छुः अजडा वानरी कपीकच्छुः
शूकपिण्डी कपिप्रभा शूकपिण्डि शूकसिन्धिः व्याघ्रा
सुतता खयगुता मङ्गमभी लाडली कृष्ण्डी चण्डा
दुरभियष्टा कपिरीमफला गुमा दु.सर्मा अजडा
माहवेष्ठा वदरी गुरुः आर्षमी शिव्वी वराहिका
तीक्षा रोमासुः वनशूकरी काशीरोमा रोमवन्नी ।
गुथाः—मधुरा विज्ञा हृद्या बल्या गुरुः हृद्युषी
वातघ्नरी कफपित्तासनाशिनो व । तदोर्ध्वं वात-
नाशनं हृद्योषमच्च । रा.नि.व.३ ।

शूका । स्त्री । कपिकच्छू लतायाम् । आंशुकुम्भी ।
श.च. ।

शूकापूष्टः । पुं । हृषमणो । कापुरदाना,
काहाच वा इति च पारसभाषा । चारा. ।

शूकाभसुप्यः । पुं । शिरीषहृत्वे । वै.निघ. ।

शूकाच्चः । पुं । शिरीषहृत्वे । निरीष गांष्ट ।
आयुर्वेदसारे सा. न्वरे ।

शूकाच्चवीजम् । स्त्री । शिरीषबीजे । निरीष-
बीज । “शूकाचवोऽग्नीमुचम् ।” आयुर्वेदसारे ।

शूतिपर्यः । पुं । आरव्वहृत्वे । शोनांशु
गांष्ट । श.र. ।

शूद्रमियः । पुं । पषाडो । रा.नि.व.७ ।

शूद्रार्त्ता । स्त्री । पियदुलवायाम् । श.च. ।

शूनकः । वि । शीथयुक्ते । “शूनकसैन सीदति ।”
भा.नि. ।

शूनकचञ्चुकः । पुं । सुद्रवुञ्चुपे । वै.निघ. ।

शूना । स्त्री । फणिसनसा इति त्वाते हृत्वे । श.
च. । अधोनिष्ठिकायान् । आंशुखिवि । चारा. ।

शून्यम् । स्त्री । खर्षे । वै.निघ. ।

शून्यसध्यः । पुं । नले । नगगांष्ट । रा.नि.व.८ ।

शून्या । स्त्री । बन्ध्यायां स्त्रियि । रा.नि.व.१८ ।
नलीनामगन्धद्रव्ये । मे. । मृदाकण्टकिनीहृत्वे ।
कर्मिनसा । श.च. ।

शूपकारः । पुं । शूद्रपाचके । प्रराषम् ।

शूरः । पुं । सिंहे । वनशूकरे । रा.नि.व.१६ ।
शिवकव्याघ्रे । सर्जतरौ । लज्जुचहृत्वे । रा.नि.व.
१६ । मधुरे । रा.नि.व.१६ ।

शूरकाः । पुं । कोकिलाचहृत्वे । कुलेषांङ् ।

शूरणः । पुं । (Amorphophallus com-
panulatus, Syn. Arum comparu-

latum.) बद्धदेशक-खनामख्यातकन्दशाकविशेषे ।
 ७७। हिं जमिन्कन्द, खोल। तौ सुञ्जकन्द ।
 यम्-कंसिसुरण। ता-सूरण। सुरण, सुरणा इति
 मकाराङ्क-कषाटयो ल्यातः। तत्पयोयाः,—
 पशोः कन्दः कन्दो सुकन्दो स्तुषुकन्दकः सुरणः
 खोलः, खोळः, कण्डालः, कण्डूखः दुर्णामारिः
 सुष्ठकः, वात्तारिः, कन्दसुरणः शीतकण्डः कन्द-
 वदंगः कन्दाङ्गः बद्धकन्दः रुच्यकन्दः सूरणकन्दः ।
 स त्रिविधः श्रेतरकारणमेदेन । गुणाः—कटुः
 रुच्यः दीपनः पाचनः कृमि कफ वातघ्नः श्वासकाश-
 चमनघ्नः विशेषतोऽग्निः शूलगुल्मघ्नः । रा.नि.य.
 ०। “दीपन. शूरयो रुच्यः कफघ्नो विमदी लघुः ।
 विशेषान् सञ्चयः सान् शीघ्र-गुण-विनाशनः ॥”
 सन्धानयोगसंघटः । “बन्धिकायाः अतः कन्दो
 यद्व्यस्यो हितो लघुः ।” अपि च—“सर्वेषां
 कन्दशाकानां शूरण. श्रेष्ठ लघ्वते । दीपनोऽग्ने-
 रुजागुन्मकृमिघ्नीपविनाशनः । दृष्ट्या रक्तपिचानां
 कुष्ठानां न प्रशस्यते ॥” भा. अग्नि. १६ प. ।
 “शूरयो दीपनी रुच्य. कफघ्नी विमदी लघुः ।
 विशेषादग्नौ पथ्यो गाम्यकन्दस्तु दीपलः ।”
 राज. । तस्य रक्तस्य गुणाः—विटशो लघुः शोष्ण.
 कटुरुच्यः रुच्यः दीपनः पाचनः पित्तघ्नः कृमिकफ
 शूलगुल्मघ्नः । वै.निघ. । श्लोकाकण्डे । श.भा. ।
शूर्यापिचिडका । स्त्री । अग्निं शीपयम् ।
 श्लेषु १६ ती. चित्तकमूलं ८ ती. श्योचुर्षे
 २ ती. मरिचपथे १ ती. गृहः २० ती. प.द. ।
शूर्यासोदकः । पुं । स्वल्पाख्येऽग्निोपपविशेषे ।
 पाठः—“मरिचमशीपधिविवकशूर्यभागा यथोत्तरं
 द्विगुणाः सञ्चसमी गुह्यभागः सेव्योऽयं सोदकः
 मन्त्रिकस्यः ।” मरिच १ उ. शंटे २ उ. चित्तार
 मूल ४ उ. शूलचूर्ण ८ उ. शुद्ध सर्षपमान ।
 बद्धन् यथा—७७ ०२ तो. चित्तामूल १५ तो.
 शंटे ८ तो. त्रिफला अत्रोदक ८ तो.
 पिपुल, पिपुलमूल, तानिशण्ड, डेलार मूली,
 विडम् अत्रोदक ८ तो. तालमूली १५ तो.
 बुद्धार कबोचचूर्ण ०२ तो. मांशुति ४ तो.
 एषाहि ४ तो. सर्षचूर्णैर द्विगुणं शुद्ध । भा. ।
शूर्याङ्गुजा । पुं । पश्चिमिधे । हरिद्राण
 पाथे । श.र. ।
शूरा । स्त्री । शीरकाकोल्याम् । वै.निघ. ।

शूरिसृग् । पुं । बराघादौ । “शूरकायाय
 शूरिणः” इति. अग्नि. २६ प. ।
शूर्पः । पुं । श्लेषद्वयपरिमाणे । श.भा. । “श्लेषाभ्यां
 शूर्पकृमौ च चतुःपष्टि-श्रावकः ॥” परि. ।
शूर्पपर्णी । स्त्री । सुहृत्पर्णाम् । शूर्पानौ । रा.
 नि.व.३ । मापपर्णाम् । माशानौ । “श्वीरदेवा-
 ष्यशूर्पपर्णः ।” भा.गु. १५ प. विदार्यादौ ।
शूर्पश्रुतिः । पुं । गजि. शोडो । शारा. ।
शूलम् । स्त्री । खनामख्यातरिणे । शूल श्लेशे ।
 “दीपेः श्रुत्-समसाम-दन्तेः श्लोऽप्यथा भवेत् ।
 सर्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पवनः प्रभुः ॥” निदा-
 नादि—“व्यायामयानादतिमुपुनात्र प्रजागराच्छैत-
 जलातिपानात् । कलाय-मुद्गोदकि कोरुद्रपादत्यर्थ-
 रुचाश्रयनामिधामात् । कपाय तिकाति-विकृते
 नात्रविकृतेषु रक्तशुष्काणात् । विटशुक्रमुवानिल-
 वेगरीधात् शीकोपवासादतिदाश्रमायात् । वायुः
 प्रवृत्तो जनवेत्ति शूलं तस्याश्च श्रुतिकवन्तिदेशे ।
 कोपे प्रदीपे च घनागमे च शीते च कोपे समु-
 पति मादम् । सुहृत्शुश्रीपश्म-प्रकोपौ विद्वत्वात्-
 सक्तधन-तोद-भेदेः । संक्षेपेनाभ्यञ्जन-मर्दानाद्यैः
 श्लेषोपभोग्ये च शूनं प्रयाति..... ॥” इत्यादि ।
 भा.नि. । “वसनं लङ्घनं खं द. पाचनं फलवर्षयः ।
 चारुशूर्पानि गुडिकाः शूलान्ते शूलशान्तये ॥”
 व.द. । अथशूलरीमे । तत्र पचथा । ज.द. ।
शूलग्रन्थिः । स्त्री । यक्षीद्व्यायागम् । मांशा-
 दुर्ली, गेटे दुर्ली ।
शूलघातनम् । स्त्री । मण्डुरलोहि । मण्डुर ।
 श.च. ।
शूलघ्नः । पुं । तुम्बुरुक्षणे । र.मा. । स्त्री (श्री) ।
 मर्जिघारे । मांशुनाटि । र.सा.स. ।
शूलहिट । स्त्री । हिङ्गुनि । हिं । र.मा. ।
शूलनाशनम् । स्त्री । सोवर्षलक्षणे । मण्ड
 लवण । हि.च. । हिङ्गुनि । पुष्करसूते । वै.निघ. ।
शूलपत्नी । स्त्री । शूलोत्थे । रा.नि.व.८ ।
शूलवन्धियो (वटिका) । स्त्री । शूलाधि-
 कारे शीपयम् । पाठ.—“रस-गन्धक-श्लोधानाम्
 पलाहेन समन्वितं । टङ्गं रामठं श्यो द्विकटु
 विफला शटी । त्वगीलापच-नाथीमं जातोफल-
 लबद्धकम् । यमानी कोरकं धाम् प्रत्येकं तीपकं

गुहम् । मायिका वटिका कार्यां हागौदुग्धप्रये-
पिता ॥” अतु. शोतबलं हागौदुग्धम् । रस.र. ।
शूलशूलः । पुं । परच्छवे । श.र. ।
शूलशब्दः । पुं । चदरमध्ये गुडगुडाशब्दः ।
निदा. ।
शूलहन्त्री । स्त्री । यमानीक्षुषे । रा.नि.व.६ ।
शूलहरम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै.निघ. ।
शूलहृत् । पुं । चिह्नो । रा.नि.व.६ । विका. ।
शूलाक्षतम् । स्त्री । शूलविषदग्धे पकमांसि ।
कांवाव । अम. । वि । शूलदग्धे ।
शूलारिः । पुं । इन्द्रुदीहवे । विशाश्रुता । रा.
नि.व.८ ।
शूलिकाः । पुं । शशके । शङ्गाव । छ.च. ।
स्त्री । शूलविषपकमांसि । कांवाव । श.च. ।
शूलिनः । पुं । भाडोरुपुष्यवे । डाडोर
गाह । श.मा. । चदुस्वरवे । इच्छुमूर गाह ।
स्त्री (न) । नागपत्नीलतायाम् । पुनदाचोखतायाम् ।
वै.निघ. ।
शूलो (इन्) । वि । शूलरोगवति । पुं । शशके ।
भा. । स्त्री । स्ननामख्यातवये । शोभा । वम्-
शूलो, कं सीगले । तत्पथ्यायाः, —शूलपत्नी अशाखा
धूलमूलिका जलाशया मधुलता पिच्छिला
नक्षिप्रीमिया । गुणाः—पिच्छिला कवोथा गुदः
गौल्या बलदा पिचदाहृष्टरा रथा दुग्धहृदिकरी
च । रा.नि.व.८ ।
शूलोत्था । स्त्री । सीमराश्याम् । श.र. ।
शूल्यम् । स्त्री । शूलपकमांसि । कांवाव । अम. ।
वि । शूलदग्धे । च.द. ।
शूल्यपाकः । पुं । शूलविषं कृत्वाकारपक
मांसादौ । भिरु कांवाव । पाकराजः ।
शूल्यमास(क)म् । स्त्री । शूलिकाप्रीत-पके
मांसि । शूलविषं नास्मन्न कांवाव । गुणाः—
“मांससु शूलिकाप्रीतमद्गारेण विपाचितं । त्रयं
गुदतरं ह्यं दीमाप्रीनां सदा हितम् ॥” राज.३प.
शुक्रा(गा)खः । पुं । स्ननामख्यातप्रसङ्गातीय-
क्षणे । बुद्धौ श्रेणिव । श.च. । रा.नि.व.१६ ।
गुणाः—“मधुरा मधुराः पाके विदोषयमनाः
श्रिवाः । खषयो बह्विष्णुवाः गौतायै ताः
प्रकीर्तिताः ॥” अ.न.२.७५. ।

शुक्रालवापटकाः । पुं । अथविशेषे । श्रेणिव-
कांवा । श.च. ।
शुक्रालकोलिः । पुं । कर्कशुदवे । श्रेणिव-
वत् कापकृदि । प.सु. । च्छट्टदरे । र.मा. ।
शुक्रालघपट्टे । स्त्री । कौकिलाघवे । कुले-
थाङ्गा । रा.नि.व.४ ।
शुक्रालजस्युः (स्वूः) । स्त्री । गीहुन्नायाम् ।
गोभिरु इति । घोयटाफले । श्रेणिव-
शुक्रालचिन्ना(त्वा) । स्त्री । पृथिव्याम् ।
छाङ्गुनिशा । रा.नि.व.७ । सा.म.३.५. वा.उ.३.५. ।
शुक्रालिका । स्त्री । शूलिकुलाख्याम् । छूँइ-
कूमडा । रा.नि.व.७ । पृथिव्याम् । छाङ्गुनिशा ।
रा.नि.व.४ । यमाल्याम् । नै. । च्छट्टयगले ।
धाराकमिश्राणौ । विका. ।
शुक्राली । स्त्री । कौकिलावे । कुले थाङ्गा ।
रा.नि.व.४ । यमाल्याम् । रा.नि.व.१६ ।
शुक्रालकाः । पुं । च्छट्टे । रा.नि.व.१६ ।
शुक्राला(लिका, ली) । स्त्री । कौकिलाघवे ।
कुलेथाङ्गा । रा.नि.व.४ ।
शुक्र(क)म् । स्त्री । यद्रवेरे । श्रेणिव, उटे ।
वै.निघ.२.भ.२.पि.पि., पाद्रु कनथे । अगुरकाहे ।
र.मा. । गीयङ्गे । च.द.विष.वि । पत्रे । श.र. ।
पुं । श्रेणिवेकहवे । जीवद । नै. । प.सु. ।
शुक्रकान्दः । पुं । यद्राटके । मिश्राङ्गा । रा.
नि.व.७ ।
शुक्रजम् । स्त्री । अगुरकाहे ।
शुक्रधूमः । पुं । किदापचिपि । वै.निघ. ।
शुक्रनाभम् । स्त्री । विषभेदे । प.सु. ।
शुक्रनाम्नी । स्त्री । कर्कटग्रह्याम् । म.द.व.१ ।
शुक्रभेदी (इन्) । पुं । गुणदग्धे । वै.निघ. ।
शुक्रसूलः । पुं । यद्राटके । मिश्राङ्गा । रा.
नि.व.७ ।
शुक्रमोक्षी (इन्) । पुं । अम्पकहवे । छांशांशाह ।
रा.नि.व.१० ।
शुक्रयन्त्रम् । स्त्री । रत्नमीचषाद्यं यद्रकतयन्त्र-
विशेषे । तदयथा—“व्यङ्गुलायं भवेच्छुक्रं सुपुष्पे-
ऽष्टदमाङ्गुलं । अये सिद्धायकादिद्रं सुगहं बुभुका-
कवि ॥”

शृङ्गरीटका । स्त्री । स्वर्णशीवल्याम् । वै.निघ. ।

शृङ्गसहः । पुं । शृङ्गाटकैः । रा.नि.घ.७ ।

शृङ्गरोहम् । स्त्री । सगन्धहणे । श्रमकपर्श ।
वै.निघ. ।

शृङ्गला । स्त्री । अजशृङ्गाम् । श.र. ।

शृङ्गवेर(क)म् । स्त्री । शृङ्गाम् । उं.ट. । रा.
नि.घ.६ । स.प्र.१८ अ. विषय्यादि. । आद्र.के. ।

आना । प.सु. । भा.पू.१भ. । अ.द.अ.सा.चि. ।
“शृङ्गवेरशृङ्गवेराभ्याम् ॥”

शृङ्गवेराभसूलकाः । पुं । गुन्दाहणे । शृङ्ग-
शृङ्गे । भा. ।

शृङ्गवेरिका । स्त्री । गोजिह्वाशाके । वै.निघ. ।

शृङ्गाटः (कः) । पुं, स्त्री । (*Trapa bis-*
pidosa.) भारतसिंहलयोः द्विकीर्णफलजलज-

हवे । पाणिफल, शिङ्गेडा । हिं सिंघाडा । तं
परिकेशब्दः । तत्पथ्यायाः,—जलसूचिः सङ्गा-

टिका वारिकण्टकः शृङ्गादुग्धः वारिसुलकः चौर-
शृङ्गः जलकण्टकः शृङ्गाकन्दः शृङ्गमूलः शृङ्गरुहः

शृङ्गाटः शृङ्गाटकः जलवल्ली जलाशयः विपायी ।
सदृश्याः—“शृङ्गाटकं हिमं खादु गुरु हयं

कषायकम् । शशि शुकानिल शेषामर्दे पिशास-
दाहनुत् ॥” भा. । रक्तपिचलः लघुः सरो हय-
तमः विदीपनः वातभ्रमशोफनः रुच्यः निहनदाभ्यं-

हेतुय । रा.नि.घ.७ । गुरु विष्टमि शीतलञ्च ।
राज. । तन्नामकगिरामर्कविशेषे । “प्राणश्रीनाचि-

जिह्वासन्तर्पणीनां शिराणां मध्ये” सश्रिपातः शृङ्गा-
टकमर्माणि, तामि चत्वारि मर्माणि, तत्रापि

सद्योमरणम् ॥” गु.गा.६अ. । मांसपूर्वविशिष्टे
हृत्तपक्कायद्रव्यमेदे । शिङ्गेडा । हिं समूहा ।

यथा—गृह्णमांसं तनूकृत्य कर्तितं खेदितं जले ।
लवङ्गशुक्रसहितं लवणपात्रं कसंगुतं । एलाकीरक-

षम्याकनिम्बूरससन्धितं, हृत्तं सगन्धं तदस्यटं
पूरणं प्रीच्यते बुधेः । शृङ्गाटकं सगन्धया ह्यतं

पूरणपूर्वितम् । पुनः सर्पिषि संभृष्टं मांसं शृङ्गाटकं
वदेत् ॥” गु.पा.,—“...रुच्यं ह हृणम् धलकृद् गुरु ।

वात-पिचहरं हयं कफघ्नं वीर्यवर्द्धनम् ॥” भा. ।
श्वदंष्ट्रायाम् । शै.शु.शु. । स.चि.२अ. । खादुकाण्टके ।

वैशेठी गौह । श.च. ।

शृङ्गाटी । स्त्री । जीवन्तीलतायां । रा.नि.घ.२ ।

शृङ्गार(क)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.घ.१३ ।

लवङ्ग । सिन्दूरः । रा.नि.घ.१३ । चूर्णे । नी. ।
ऊषागुणणि । रा.नि.घ.१२ । आद्र.के. । श.अ. ।

शृङ्गारः । पुं । सुरते । नी. । आदिरसे ।

शृङ्गारभूषणम् । स्त्री । सिन्दूरः । छे.च. । हरि-
ताले । वै.निघ. ।

शृङ्गारासम् । स्त्री । वाजि-रसायनाधिकारे
चौषधम् । पाठः—“शृङ्गं कृष्याभ्यचूर्णे द्विपलपरि-

मितं श्राणमानं यदन्यत् कर्पूरं जातिकीयं सजल-
मिमकषातेजपत्वं लवङ्गम् । मांसो तालोश्चोक्षे

करिकुसुमगदं धातकी चैति तुल्यम् पथ्या धात्री
विभीतं विकटुरय पृथक् चर्द्धशाणं दिशाणम् ।

एलावातीफलाख्यं चितितलविधिना शृङ्गगन्धाश्र-
वीलं ॥ कोलाहं पारदस्य प्रतिपदनिष्ठितं पिटसेकम्

मिश्रम् । पानीयेनेव कार्याः परिमितचणकस्त्रि-
तुल्यश्च स्याः । प्रातः खाद्याशयससादनु च हि

कियत् शृङ्गवेरं सपर्यम् ॥....॥” अथ १६ तो.
कर्पूरं जातिकीयः (छत्रिणी) बालकं (वापा) गज-

पिपली तेजपत्रं लवङ्गं लटामांसी तालीशपत्रं
त्वक् (मांशुक्ति) नागकेशरं कुहं (रूढ) धातकी-

पुष्पं प्र. ॥० तो. । विफला-विकटुकयोः द्रव्यं प्रति
तोखकांशः । एषा १ तो. नातीफल १ तो. गन्धर्जं

१ तो. पारदः ॥० तो. एकञ्च जलेन नर्द्धयेत् ।
रस.र. । रस.चि. । सा.को. ।

शृङ्गारौ (रन्) । पुं । माणिक्ये । रा.नि.घ.१३ ।
पूगे । उपात्रि । गजे । नी. ।

शृङ्गारुहा । स्त्री । शृङ्गाटके । शिङ्गाडा, पाणि-
कण । वै.निघ. ।

शृङ्गाहः (ह्वा) । पुं, स्त्री । जीवके । रा.नि.घ.५ ।
शृङ्गाटके । शिङ्गाडा । वै.निघ. ।

शृङ्गिः (ङ्गी) । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमखं । शिङ्गे
नाह । तत्पथ्यायाः,—शामसदृशिका यामसदृ-

शुरिका नदयुरमिया सदगुरी सदगुरकी अमिया ।
गुणाः—“शृङ्गी वातविनाशनी रुचिकरी हृद्या

कफघ्नी मता ।” अत्रि.२२अ. । “शृङ्गिः खादुरसा
क्षिप्त्वा हृद्ययो कफकीपनी । शीघ्रपाण्डु मन्दिप-

नाशिनी... ॥” राज.२प. ।

शृङ्गिकाः । पुं । स्यावरविषमेदे । शृङ्गीविष,
शै.के. । छला. । तत्सहस्रं यथा—“यच्चिन्

नीशृङ्गके बद्धे दुग्धभवति लीहितं । स शृङ्गिक इति

श्रीको द्रव्यसम्भविचारयोः। भा.पु.१.भ.विषय.।
 "मद्रिकाः तावत्तयोः।" अति.पु.६.प.।
शृङ्गिका। स्त्री। कर्कटगण्डाम्। शैलशृङ्गी।
 रा.नि.प.६। मेघगण्डाम्। देवशृङ्गे। विष्णु-
 न्याम्। वै.निघ.। अतिविषयाम्। आ.उ.श्रे.८।
 म.र.।
शृङ्गियाः। पुं। मेघं। देव्या। शं.प.। म.र.।
 म.ग.व.गो. अति.२०.प.।
शृङ्गिणी। स्त्री। मयिकापुष्पकम्। लोतिमती-
 लतायाम्। मृदाकृष्टो। मे.। अतिविषयाम्।
 आ.उ.श्रे.८। रा.नि.प.६। नदीवटे। वै.निघ.।
 नवि.। गुरु.। प.म.।
शृङ्गी (शुन्)। पुं। वटवृक्षे। प्रसववृक्षे। शैलशृङ्गी
 ग्राह्। आमावहवृक्षे। आम्बुशृङ्गी ग्राह्। रा.नि.
 प.११। अयमक्षि। प्रदुक्तम्। मरिचि.। हयं।
 कोषके। वै.निघ.। अतिनि.। सं.। विषमंदि।
 दे.के.। र.मा.। कन्दविषमंदि। सु.प.प.६.प.।
 कीटमंदि। सु.प.प.६.प.। स्त्री (श्री)। कर्कट-
 गण्डाम्। शैलशृङ्गी। अतमान् नमिना।
 प.म.। "दमन्मूली मूली गण्डो।" अ.उ.श्रे.८.प.।
 प.ग.४.प.। आमावहवृक्षाम्। वा.पि.२.प.। मरिचिहा-
 याम्। पूर्णिकामाम्। वै.निघ.। अतिविषयाम्।
 अतिविषयाम्। आ.उ.श्रे.८। अ.म.। वा.उ.पु.प.।
 अयमक्षि। रा.नि.प.६।
शृङ्गीकम्। स्त्री। कर्कटगण्डे। वा.पि.२.प.।
शृङ्गादिः। पुं। शालरीनं श्रेष्ठं। "शृङ्गी मग्-
 नातिविषयां विष्टुणं श्रेष्ठं विष्टुणांशुषुमा मिय-
 याम्। कामञ्जरवृद्धिं मिरहिं तामाम्।" ...अ.उ.।
शृतः। पुं। शीघ्रविहङ्गादिप्रवाचिताम्। नि.घ.प-
 कप्रथि। शृषं। वि.। वशी तु कचिते। "वशी तु
 कचितं श्वयं गतमाहः।" प.म.१.र.।
शृतश्रीतजलम्। स्त्री। परश्रीतजलम्। यथा-
 —श्रीशंकरनामित्तम्। अ.प्रागवदरन्ध्रम्। एतन्
 धातुशयै रक्तविकारे वागी रजःसङ्घ विषविषमं च
 पथम्। भा.। पार्श्वं शरीं प्रतिप्राये वागे नय-
 क्वरे चिकित्थानि च पथम्। रा.नि.प.१४।
शृङ्गुः (धुः)। स्त्री। धात्री। नदवृक्षे। विघ.।
शेखरम्। स्त्री। शबरे। रा.नि.प.१२। शिष्टु-
 मूले। मरिचिनान् मिरुङ्गं। म.प.।
शेखरिकाः। पुं। अयमाशं।

शेखरी। स्त्री। शन्दादि। प्रशशाह्। रा.नि.प.५।
शेटः। पुं। सुहृते। विष्णुः।
शेषः। पुं। अकर्मि। उभृष्ट।
शेषालः। पुं। शेषाले। शेषाला। म.र.।
शेषः। पुं, स्त्री। विष्टे। अ.म.। रा.नि.प.१८।
शेषान्तिः (लिका, ली)। स्त्री। (Nyc-
 tanthes arbortristis.) अयामन्त्यातपुष्प-
 कम्। शिष्टेति ग्राह्। शिं विहृद, मिचोमि।
 न पाटरो निर्मुण्डी। क विन्निष्पन्दि। मग्-
 एरसिंकर। ता. मग्.प.प.। पत्रा. लघुरि। मग्-
 प.प.प.प.।—हृषदा निर्मुण्डी शीतिका शेषालिका
 निमिषुष्या निमिषुषिका मरिचि. रक्षतीशमा
 रक्षन्त्या मरिचि. शीतमरुतो विहृदा वातादिः
 भूतवंजो। मृषा.—शृष्टितरीणा यथा वातपथा-
 पना अहमभिरुदवातयो। रा.नि.प.४। "मग्ना
 मग्नाशरुण्णुं शिकामो दान्तो रसः।" अ.उ.वि-
 ज्ञ.पि.। (शिकामो) कृष्णनिर्मुण्णाम्। अति
 निमिष्या। म.।
शेषिकाः। पुं। यथावत्तरे। शिशुता ग्राह्।
 वै.निघ.।
शेषुः (काः)। पुं। यथावत्तरे। शिशुता ग्राह्,
 बोहरो, वृहन्। शिं अगोरा, भोकर। ता.
 विदि। रा.नि.प.११। अयमधिकाराम्। (काः)
 पोतलीधे। वै.निघ.।
शेषुत्वक्। पुं। यथावत्तरे। शिशुता-
 ग्राह्छर छगि। मेघ. शोच. पि. इष्टु. मग्.मा.प-
 त्तये।
शेषुपः। पुं। यथावत्तरे। वै.निघ.।
शेषः। पुं। इष्टे, अयमे। अ.प.।
शेष(वा)लम्। स्त्री। शेषाले। म.र.।
शेषालो। स्त्री। आमावहवृक्षाम्। शृङ्ग वृक्षो-
 नाश्री। रा.नि.प.१२।
शेषः। पुं। मज्जे। नादे। मर्ष। अयवपालः।
शेषचिन्तासगिः। पुं। मग्नाशरीटीकाकारे।
शेषवायसम्। स्त्री। शीतलीशे। सु.ग.६.प.।
शेषुरिकः (का)। पुं, स्त्री। अयमाशं।
 आशा। रा.नि.प.४। म.प.११।
शेषुरी। स्त्री। शन्दायाम्। वाक्पत्रा, प्रशशाह्।

शैलरैयः । पुं । यपामागे । शब्दकल्पः ।
 शैल्यम् । स्त्री । शिपुवीने । मखिनादीषु ।
 “वाहंतं शैल्यवत् ।” वा.सू.१.१५. शिरीविरपते ।
 शैल्यम् । स्त्री । शीतलतायाम् । सा.नि. ।
 शैल्यवौजम् । स्त्री । शीतवौजे । देववखन ।
 शैल्यत्वम् । स्त्री । शिथिलतायाम् । विरामे ।
 व्याफ. ।
 शैल्यम् । स्त्री । शिम्नोधान् । वै.निघ. ।
 शैरौ (रै)यकाः । पुं । नीलकिण्ठ्याम् । रु.मा. ।
 शैलम् । स्त्री । शिलाजतुनि । रा.नि.व.१३ ।
 भा.म.३.भ.सू.चा.चि. । रमाङ्गने । प.सु. । वडु-
 वारफले । छां.उ. । वै.निघ. । शैलजे । स्त्री ।
 च.द.वा.व्या.चि. नल्यादिशोधने । तच्छुक्तिर्यथा—
 “काञ्चिके कथितं शैलं भृष्टं पथा गुह्यान् न ।
 सिधं देवं तमः पथैर्विधिपरिधिसवित् ॥” भैष. ।
 शैलान्म । स्त्री । शैलजनामगन्धद्रव्ये । ढेनलज ।
 रा.नि.व.१२ ।
 शैलगन्धम् । स्त्री । शायरचन्दने । श्रेष.२.शीठ
 छनन । रा.नि.व.१२ ।
 शैलगर्भजा । स्त्री । करण्योङ्गिपापापभेद-
 विभेदे । हाङ्गछाङ्ग । वै.निघ. ।
 शैलगर्भा (क्षा) । स्त्री । शिलावल्के । ढेनलज ।
 रा.नि.व.५ । सिंहापिष्यत्याम् । यक्षपापापभेदे ।
 भा.नि. पाथङ्गू. । वै.निघ. ।
 शैलजम् । स्त्री । सनामख्यात गन्धद्रव्यविभेदे ।
 ढेनलज, रूपं हू । हिं भूरुकरिल करा । ते. शैलेय-
 ननेद्रव्यसु । तत्पठ्यायाः,— शीतशियं शैलनिर्यासः
 शिलेयं शैलं शैलकं शैलेयं शिलासनं हृदं
 पथितं गोषे कालानुसारि कालानुसार्यं अग्ना-
 प्रपं शैलान्यं शिलापुष्यं शिलामधं शैलजातं
 यदं शिलाद्रुः गिरिपुष्यं सुभगं । गुषाः—सुगन्धि
 शीतल तिक्तं कफपित्तघ्नं दाहलशोथविश्यासन्नपत्रम् ।
 रा.नि.व.१२ । भूषिष्य—काण्ड-कुष्ठाम्शरी-दाह विप-
 छद-गुदरक्तनुत् । वै.सं. सुदशं नचूर्णे ।
 शैलजा । स्त्री । गजपिष्यत्याम् । रा.नि.व.२२ ।
 शैलौषिष्यत्याम् । रा.नि.व.६ । श्रेतवर्षपाप-
 भेदे । वै.निघ. ।
 शैलजातम् । स्त्री । शैलजे । ढेनलज । च.द.
 मदममोदके ।

शैलधातुजम् । स्त्री । शिलाजतुनि । भा. ।
 शैलनिर्यासः । पुं । शिलाजतुनि । भा. ।
 शैलपत्रः । पुं । विलहचे । रा.नि.व.११ ।
 शैलमल्लौ । स्त्री । कीरेषा इति प्रसिद्धं हवे ।
 “शाकं शय्याः शैलमल्लाय वीनम् ।” भा.म.१.भ.
 ज्व.चि. । शास.चि.दशाङ्गे ।
 शैलरोष्ट्रो (रन्) । पुं । कुष्ठवैरिहवे । छां.न-
 यू.शं. । अत्रि. ।
 शैलवल्कला । स्त्री । शिलावल्क्यायाम् । ढेनलज ।
 शतपापापभेदे । रा.नि.व.५ ।
 शैलवौजः । पुं । महातकहवे । रा.नि.व.११ ।
 शैलसुता । स्त्री । महाशोतिभतीलतायाम् ।
 लताशुष्ट्रौ । रा.नि.व.३ ।
 शैलाख्य(ज)म् । स्त्री । शैलजे । रु.मा. ।
 शैलाटः । पुं । सिंहे । विका. ।
 शैलाश्लजतु । स्त्री । शिलाजतुनि । रु.मा. ।
 शैलाक्षम् । स्त्री । शिलाजतुनि । शिवाङ्गू ।
 रा.नि.व.१३ ।
 शैलूः (क्षः) । पुं, स्त्री । बहुवारहवे । छां.नू. ।
 ग्राह । वै.निघ. ।
 शैलूपः । पुं । विलहचे । रा.नि.व.११ ।
 शैलूपभूषणम् । स्त्री । हरिताले । रु.सा.सं.
 रसमकरणे ।
 शैलूपमखडनम् । स्त्री । हरिताले । शैलूप-
 मखडनराः पुरुषानुरपम् ।” भैष.ज्व.चि. ।
 शैलेन्द्रस्थः । पुं । मूर्जहचे । रा.नि.व.८ ।
 शैलेयम् । स्त्री, पुं । शैलजनामगन्धद्रव्ये ।
 ढेनलज । हिं भूरुकरिल । “शैलेयं भद्रमुलकम् ।”
 वै.निघ.वा.व्या.चि.लघुनारायणतैले । शिलाजतुनि ।
 वै.निघ.२.भ. लोषेज्व.चि. पन्दनाद्यतैले । गुषाः
 —“शैलेयं शीतलं हृदं कफपिष्यदं खषु ।
 काण्ड-कुष्ठाम्शरीदाहविष्यदं गुदरक्तनुत् ॥” शैलेयः
 पिष्यती शिवा ।” भा.म.१.भ.ज्व.चि. ।
 शैलीत्यगरत्नम् । स्त्री । पापापवासजन्विभे ।
 रु.सा सं.रसाधाने ।
 शैलीङ्गवा । स्त्री । क्षुद्रपापापभेदे । पाथङ्गू. ।
 रा.नि.व.५ ।
 शैल्यमिधिका । स्त्री । यनमिधिकायाम् । वै.निघ. ।

शवम् । स्त्री । शवाल । शैवाल । श.च. ।
शवः । पुं । धनुंरहृच् । रा.नि.व.१० । शैतरक-
वृक्षे । रा.नि.व.१ । अग्निरहृच् । द.प.३.३ ।
रा.नि.व.१० ।

शैवपत्रः । पुं । शिवहृच् । रा.नि.व.११ ।

शैवमल्लिका । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् ।
निवनिङ्गिनी । रा.नि.व.१ ।

शैवलम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । पुं । शैशले । रा.
नि.व.८ । नै. । सु.सू.२८५. पितृशमने ।

शैवालम् । स्त्री । जलनोल्याम् । शैवालम् ।
तत्पञ्चांशाः—जलनोली शैवालः शैवालं शैवलं
शैवलं शैवालः जलनोलीः जलनोलिका चम्पु-
चामरः जलकुन्तलः मङ्गलं शैवालं शैवालं शैवं
शैवलं चारिचामरं सखिलकुन्तलं चटपर्वी चम्पु-
तालः जलम्बुर्कं जलखनं जलदेशः जलपृष्ठला
जलनं चरकः कावारं । गुप्ता.—शैवालं शिथं
ब्रह्मण्य । रा.नि.व.८ । अयिच—“शैवालं तुवरं
तिक्तं मधुरं शैतलं लघु । शिथं दाह-लपापिप-
रक्त-ज्वरहरं परम् ।” भा. ।

शैशिरः । पुं । श्यानघटके । शान्ति शैशे ।
रा.नि.व.१८ । द.प.३.३ । वै.नि.घ. ।

शैशिरिकम् । स्त्री । शैशिके । देववडग ।

शोकः । पुं । बन्धादिविथीगज्जन्मनोवेदनायाम् ।
भा.म.च.सा.दि. । अशोकहृच् । वै.नि.घ. ।

शोक(दीप)ज्ञः । पुं । अशोकहृच् । रा.नि.व.१० ।

शोकजातिसारः । पुं । उवादिनामशक्त्याति-
सारः । See अतोसारः ।

शोकञ्जरः । पुं । शोकञ्ज्वरः । तस्य लघुपं
पेषुः । ना.नि. ।

शोक्तनामः (नः) । पुं । अशोकहृच् । रा.नि.
व.१० ।

शोकशोपः । पुं । शोकञ्ज्वरशोपरीगः । लघुपम्
—“प्रधानशोलेः सस्ताहः शोकशोप्यपि ताडयः ।
विना शुकचयज्ञैर्विकारेरुपलक्षितः ॥”

शोक्तारिः । पुं । कदम्बहृच् । श.च. ।

शोचिप्लेशः । पुं । चिप्लेशहृच् । अम. ।

शोटीर्यम् । स्त्री । शोथे । श.र. ।

शोठः । पुं । पारावते । श.र. ।

शोणम् । स्त्री । सिन्दूरे । रा.नि.व.१३ । रक्त-
धातौ । रा.नि.व.१८ । पुं (पः, कः) । सनाम
स्नातभारतवर्षादिनदिविधिषु । शोणं नम । तच्छ-
गुणाः—रक्तं सनापपरं शोणं वज्रिदीपनं दल-
करं पुष्टिकरं पथ्यघ । रा.नि.व.१४ । रक्तेशो ।
शोपाके । नै. । रक्तपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ ।
(कः) पृथुशिक्षशोपाकहृच् । शोणापाठौ । रा.
नि.व.८ । “कामदूती च शोपकः ।” भा.म.१.म.
व.चि. । (वि) रक्तवर्षे ।

शोणभ्रिष्टिका (पट्टी) । स्त्री । रक्तभ्रिष्टी-
रूपे । नाग संज्ञे । रा.नि.व.१० । See
रक्षास्नानः ।

शोणपत्रः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ ।

शोणपद्म(क)म् । स्त्री । रक्तकमले । रा.नि.व.
१० । See कीकनदम् ।

शोणपुष्पः (कः) । पुं । कीविदारहृच् । इक्षु
वाक्ये । रा.नि.व.१० ।

शोणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पा । रा.नि.व.१० ।

शोणफलिनौ । स्त्री । शोणपुष्पाद्यनहृच् ।
वै.नि.घ. ।

शोणरत्नम् । स्त्री । मापिके । रा.नि.व.१३ ।
पद्मरागमयो । अम. ।

शोणशालिः । पुं । रक्तशाली । नागशान्ति,
नगनटे । रा.नि.व.१६ ।

शोणसम्भवम् । स्त्री । विषलीमूले । शिथूल-
मूल । रा.नि.व.६ ।

शोणा । स्त्री । रक्तमिष्याम् । वै.नि.घ. ।

शोणाकः । पुं । शोपाकहृच् । शोणा ग्राह ।
अम. ।

शोणितम् । स्त्री । रक्तधातो । इक्षु । रा.नि.
व.१८ । कुटुम्बे । लघुकुटुम्बे । रा.नि.व.१२ ।

शोणितः । स्त्री । रक्त-र.ने.रो.चि. । तावे ।
तावे । प्रथीगा.चयोदशायसि । रक्त-र.त्रपयश्यादुश ।
द्विद्वले । रक्त-की.ञ्चरानाकरं ।

शोणितचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । रा.नि.
व.१२ ।

शोणितसोक्षणम् । स्त्री । रक्तसोक्षणे ।

शोणितवहस्रोतः (स्) । स्त्री । रक्तवहनाया ।
तस्य मूलं यज्ञत् शोणा च । च.वि.५.५. ।

श्रीणितसम्भवम् । क्ली । मांसधातो । वयकम् ।

श्रीणिताभिधम् । क्ली । कृद्भुमे । वै. निघ. ।

श्रीणिताव्युदम् । क्ली । श्करीगमेदे । लघणं

यथा—“कृष्णकोटैः सरत्तैश्च विड्काभिय पीडितं ।

यस्य वसिष्ठकथीया इयं तच्छीपिताव्युदम् ॥”

सं. नि. १५५. । रक्तजन्याव्युदरीणे । प्रच्छ्वं व्युत् ।

लघणं—“शिरास्थं श्रीणितं दोषः सद्योच्यन्तः

प्रबोध्य च । पाचयेत् तदानन्दं सात्त्वात् मांस-

पिण्डतं । मांसानुरैर्यत्नं याति हृदिस्वाद्य चवेत्ततः ।

अजसं दृष्टवधिरं मूरि तच्छीपिताव्युदम् ॥”

भा. च. २८५. ।

श्रीणितार्शः (स) । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरीगमिशेषे ।

लघणं यथा—“क्षिप्रान्क्रिमा निवर्द्धन्ते कर्मस्था

सदयोऽदुराः । दाह-कण्ड-रुजीवेतासोऽश्रुःश्रीणित

सम्भवाः ॥” सं. उ. ३५. । रक्तार्शेति ।

श्रीणिताह्वयम् । क्ली । कृद्भुमे । र. मा. ।

श्रीणितोत्पलम् । क्ली । रक्तोत्पले । वै. निघ. ।

श्रीणोपलः । पुं । माणिक्ये । रा. नि. व. १३ ।

श्रीयः (कः) । पुं । सन्नामकरीगमेदे । शूणो

श्रीर्ग । रा. नि. व. २० । तस्य विप्रकृष्टनिदानं यथा

—“ग्रश्यामयाऽसुकृत्तया मखानां चारास्रतीक्ष्णी-

गुरुपठेवा । दध्यास सच्छाक-विरीचि-पिष्ट गरीप-

ष्टान्ननिवेवणाद्य । चर्मांसच्छेदा वपुषो ह्यशुद्धि-

सर्माभिधातो विपना मरुतिः । निस्थोपचारः

प्रतिरुग्मपाद्य निजस्य हेतुः श्रययोः प्रदिष्टः ॥”

सन्निहृष्टनिदानमाह—“दोषैः पृथग्द्वयैः सर्व्वे र-

भिषासादिपादपि । सर्व्वं हेतुविशेषेस्तु रूपभेदान्न-

वात्मकः ॥” सम्प्राप्तिपूर्व्वं सामान्यलक्षणमाह—

“रक्तपिचकफान् वायुदुष्टो दुष्टान् वरिः शिराः ।

नात्वा रुद्धगतिस्तौहि कृत्वात्त्वर्मांससंश्रयम् । उक्तेषु

संघटं श्रीयन् तमाशुर्निचयादतः ॥ सगीरवम्

स्थादश्वस्थियत्नम् सोमं घसुभाद्य शिरासतुल्यम् ।

सलोमघर्षं च विषयेता च सामान्यलिङ्गं श्रययोः

प्रदिष्टम् ॥” असाध्यलक्षणमाह—“श्रासः पिपासा

हृदि यदौष्वल्यं ज्वर एव च । यस्य चाग्ने रुचि-

र्नास्ति श्रीधिमं तं विपश्च्येत् ॥” मा. नि. । स

पङ्क्तिः—अवयवसमुद्यः श्रीफोडभिर्द्वयः लघणतः

प्रतोकारतश्च । सर्व्वसरस्तु पञ्चविधः यथा—वातजो-

ऽरुणः कृथी वा, पिचजः पीतः, कफजः पाण्डु-

धर्णः, सन्निपातजः सर्व्ववर्णः, श्रीणितजः पीतः,

आमन्तुजः निपञ्जी वा लीहितावभासश्च । पथं

पिष्टान्नास्रलक्षणमद्यश्चिक्रिादिवाग्निद्वान्नीसेवनघृत-

तैलादि व्याज्यम् । सं. चि. २३५. । अत्रस्य श्रीध-

रोगलक्षणं यथा—“वेदनास्त्रीव्यसंयुक्तं चटुस्यश्चन्तु

श्रीतलं । श्रीधं वातात्मकं विद्यादानिदेहसमुद्भवं ।

रक्तपिचिन श्रीधः स्यात् कृष्णपाकेन संयुतः । वेद-

नोपसमायुक्तः नाभ्यष्टोच्छ नक्षत्रया । काठिनत्वा-

सहलाभ्यां युक्तं यदाहवर्ज्जितं । श्लेषमीधं विजा-

नीयाद्रक्तानं पिचलक्षणम् । सर्व्वलिङ्गं विदुर्धेयाः

सन्निपातसमुद्भवम् ॥” ज. द. ४८५. ।

श्रीधकम् । क्ली । कडुष्ठे । ऐगिन्द्रिक् धाङ् ।

रा. नि. व. १३ ।

श्रीधन्नी । क्ली । रक्त-पुननंवायाम् । अम ।

“श्रीधन्नीन्द्रयवा पाठा ।” भा. न. २५. श्रीधानीसा-

चि. । शालपर्णान् । रा. नि. व. ४ ।

श्रीधजनैत्रपावाः । पुं । सर्व्वोचिरीने । निदा. ।

श्रीधजि(ह्)त् । पुं । भक्तातकहचि । उडगा-

गीह । प. सं. । पुननंवायाम् । शश्राश्रुणां

विधा. ।

श्रीधजिह्वाः । पुं । पुननंवायाम् । विधा. ।

श्रीधारिः । पुं । पुननंवायाम् । र. च. व. वि-

भक्तावरत्ते ।

श्रीधोदरारिलोहः । पुं । उदराधिकारे

भौषधम् । कायार्थं—पुननंवा गडुचो चित्तकमूलं

गौरचतष्टुलामूलं (श्रीरक्तकृष्णश्रीरक्तं भूज),

माण्यमूलं सुचीमूलं (उडकौटो-गिह्जु भूज),

सूर्यावर्णमूलं (हृष्टहृष्टेभ्र भूज), अर्कमूलं प्र. ८ प.

वारि ६४ श. शि १६ श. । काथे पुटितलोहं ८

प. ह्य ८ प. अर्कचौरं २ प. सुहीचौरं ४ प.

शुद्धगुग्गुलः २ प. गन्धकपारदयोः यथाक्रमं पलाई-

पलयोः कज्जलिः । अथ एकत सन्निधाय पचेत् ।

आसन्नपाके कथपालबीजं चततायं सताथं कडुष्ठं

चित्रकमूलचूर्णं वनशूरणचूर्णं शरपुष्पाचूर्णं घण्टा-

कर्णं (चैट्ट) चूर्णं पलायवीजचूर्णं चौरिकाचूर्णं

(श्रीरक्षिर्ण) तालमूलीचूर्णं त्रिफलाचूर्णं विदुष-

चूर्णं विह्वचूर्णं दन्तीमूलचूर्णं सूर्यावर्णमूलचूर्णं

गौरचतष्टुलामूलचूर्णं पुननंवाचूर्णं हाडचूर्णं च

निखिला ८ प. प्रचिप्य समालोय च हृतमाह्ने

स्थाप्यः । सेप. । र. च. २. ।

श्रीधकाम् । क्ली । कडुष्ठे । रा. नि. व. १३ ।

श्रीधनः । वि. । श्रीधनद्रव्ये, निम्बादी । भा. स.

४म.श्रीनिरो.चि.। गृहकारके प्रलपादौ। भा.।
 हो। वाहीसे। शिखरम्। कद्रुं। रा.नि.व.
 १३। धातुगृहिकरये। तत्र वसनविरचनाप्रापन
 शिरोविरचनभेदेन चतुर्धा भवति। वा.सू.१५
 च.। विद्यायाम्। श.च.। पुं। द्वादशांशावशिष्ट-
 कषाये। “शोधनी द्वादशांशकः।” रा.नि.व.२०।
 निम्बह्वे। निम्बगोष्ठे। रा.नि.व.११। श्री (श्री)।
 सम्बालंभ्याम्। चम.। नील्याम्। रा.नि.व.४।
 शिवकूटप्लाव ताम्रवह्नीलतायाम्। रा.नि.व.२।
 च्छो। वै.निच.।
शोधनीवौलम्। स्त्री। जैपालबीजे। जङ्गलान्।
 रा.नि.व.६।
शोफः। पुं। शीघरीने। मूल। रा.नि.व.२०।
 सञ्चाचिरीने। विक्र.।
शोफकरः। पुं। भद्रातकै। वै.निच.।
शोफकत्व्। पुं। भद्रातकह्वे। भा.।
शोफमौ। स्त्री। शालपख्याम्। रा.नि.व.४।
 रत्नपुनर्नवायाम्। रा.नि.व.५।
शोफनाशनः। पुं। नीलह्वे। रा.नि.व.२।
 त्रि। शीघनाशके।
शोफहारौ (रत्न)। पुं। वनवञ्चरिकायाम्।
 वायूहे.जु.श्री। रा.नि.व.१०।
शोफारिः। पुं। इति कन्दे। वै.निच.।
शोभनम्। स्त्री। पत्रे। श.च.। कद्रुं। वै.
 निच.। कद्रुं। वि। सुन्दरे।
शोभनकः। पुं। शोभाङ्गनह्वे। मङ्गला श्रीह्।
 श.च.।
शोभना। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा.नि.व.६।
 गीरीचनयाम्। रा.नि.व.१२।
शोभनाननः। पुं। मुगम्बाञ्जके। वै.निच.।
शोभनीया। स्त्री। गोरचसुष्ठ्याम्। मङ्ग-
 सुखीर्याम्। शुकुश्री। वै.निच.।
शोभा। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा.नि.व.६।
 गीरीचनयाम्। रा.नि.व.१२। मङ्ग-जायाम्।
 छायेनि। वै.निच.। कान्ती।
शोभाञ्जनः। पुं। (Moringa ptery-
 gosperma. Syn. Hyperanthira
 moringa.) Horse radish tree. नोच-
 मियु ह्वे। नौमसङ्गिनां श्रीह्, देवगा, मङ्गलां।

शिं शोहिजन, सङ्गन। सं कालामेगवा। कं करिय-
 नुगि। तं सुनया। ता.नीपट्ट। वम्.श्रीगव, मेगत।
 वनपयोथाः,—शिशुः शीघ्रगन्धः शीघ्रगन्धकः
 रुचिवः शचीवः शीचकः शोभाञ्जनः शोभाञ्जगः
 विश्वधि-नाशनः मधुगुञ्जनः हरितशकः शाकपवः
 शिशु कः उपदंशः चमार्दशः कीमन्तपत्रकः वङ्गमूलः
 दंशमूलः शीघ्रमूलः उयः कामिनीशः शोभनकः
 शोभाञ्जनः सुभाञ्जनः सुशीघ्रः वनपत्रयः शं-
 नरिचः कटुकन्दः तोचाः गन्धः गन्धकः काशीवकः
 मेघकः शचीवः गभाञ्जनः श्री-चिन्हारी त्रविप-
 नाशनः कृपगन्धा मूलकपर्णौ शीघ्रः शीलशिशुः
 जनमियः सुखमीदः कृपशियः चक्षुष्यः रुचि-
 राञ्जनः। गुष्पाः—तोचाः कटुः स्वादूयः पिच्छिलः
 कृमिघातशूलः चक्षुष्यः रोचनय। रा.नि.व.०।
 तत्पुष्पं—कटु-शीघ्रीयं श्यायुशोचकरं कृमिघ्नं
 वातकफघ्नं विश्वधिशीघ्रगुणहरम्। मधुशिशुपुष्पम्
 नैवहितं रक्तपित्तप्रसृषणञ्च। शोभाञ्जनफलं (तं
 सुनमपेठु) स्वादु कषाय कफपित्तघ्नं शूलकूटचय-
 श्यासुगुणहर दीपनञ्च। मा.पु.१५.शा.व.।
शोलिका (श्री)। स्त्री। वनहरिद्रायाम्।
 वन रत्नम्। सालि, चिद्विपका, चरिमिनि,
 इति कीदृशे प्रसिद्धा। गुष्पाः—कटुः गोल्या गन्धा
 तिक्ता दीपनी च। रा.नि.व.३०।
शोषः। पुं। राजयक्ष्मि। सन्नाये। रा.नि.व.
 २०। धातुचये। मा.नि.। यक्ष्मरीगविशेषे। तन्नि-
 रक्तिः यथा—“यतिश्रवायिनी वापि शीघ्रे रेत-
 न्मनराः। शीघ्रे, धातयः सर्वे तत, यद्यति
 मानवः इ” इति। शीघ्रे चक्षुष्ये प्रतिशोषचयो
 भवति तद्वयथा—शुक्ले शीघ्रे सञ्जा, सञ्जनि शीघ्रे
 चक्षुष्ये च शीघ्रे एवं यथा पूर्वं शीघ्रे। स द्विधा
 त्रयोः चतमेदेन See राजयक्ष्म।
शोषणम्। स्त्री। यक्ष्याम्। रा.नि.व.६।
 विषय्याम्। रत्.र.चन्द्रोदयरसे। “जातौफलम्
 शोषणमिन्द्रपुष्पम् इ” पु। शीघ्रशांशावशिष्टकषाये।
 “विशोषः शीघ्रशांशय।” रा.नि.व.२०। शोषाक-
 ह्वे। शोषां श्रीह्। भा.।
शोषसम्भवम्। स्त्री। विषलीमूले। रा.नि.व.६।
शोषहा (न)। पुं। जलापामार्गे। वै.निच.।
शोषापहा। स्त्री। बह्विषट्मधुके। यष्टिमधु।
 रा.नि.व.६।
शोकरौ। स्त्री। वाराहीकन्दे। वै.निच.।

श्रीक्तिकम् । क्ली । मीक्तिके । सूत्रा । भा. ।
श्री (का) । सुक्तायुक्तो । सिधूरु । वै.निघ. ।

श्रीक्त्वियम् } क्ली । सुक्तायाम् । प.सु. ।
श्रीक्त्वियम् }

श्रीक्त्विकोयः । पुं । विदे । प.सु. । सीमलतायाम् ।
वै.निघ. । विपमेदे । अम. । शुक्ति कोदेशविशेषमात्र
भवः श्रीक्त्विकेयः । भा. ।

श्रीक्त्वाम् । क्ली । शुकलतायाम् । अम. ।
श्रीग्रम् । क्ली । श्रीभाजनवीजे । नखिनाशौष्ठे ।
वै.निघ. । See शियु वीजनम् ।

श्रीचविधिः । पुं । मूत्रपुरीषोक्तगाढिकाव्ये ।
षट्-दिनपर्यायं ।

श्रीचाधानम् । क्ली । पवित्रतानुष्ठाने । गुणाः
—“मैत्र्यं पवित्रमायुष्यसलक्ष्मीकविनाशनं पादयो-
र्भूलमार्गाणां श्रीचाधानमभीष्टाशः ॥” राज.१प. ।

श्रीटोय्यम् । क्ली । श्रीच्छेदे । वीर्ये । अ.र. ।

श्रीरहो । क्ली । विषल्याम् । रा.नि.व.२१।६ ।
रुणकटभीहवे । रा.नि.व.८ । See कटभी ।
चञ्च्ये । छदे । विद्य. ।

श्रीरुः (रुडो) । पुं, क्ली । देवधान्ये । ककुटे ।
वै.निघ. । क्ली (रुडो) । विषलीमूले । वै.निघ. ।

श्रीरुडिकम् । क्ली । विषलीमूले । वै.निघ. ।

श्रीरुडिकाप्रियः । पुं । आसहव । वै.निघ. ।

श्रीरुधिका । क्ली । रक्तफलो । भाग करनौ ।
ऐ.च. ।

श्रीमः । पुं । गुवाकहवे । अ.मा. ।

श्रीमाञ्जनः । पुं । श्रीमाञ्जनहवे । भ.दि. ।

श्रीरिप्रियम् । क्ली । नीलहीरके । प.सु. । See
इन्द्रोपलम् ।

श्रीरिरत्नम् । क्ली । नीलमणौ । रा.नि.व.१३ ।

श्रीरुफम् । क्ली । शुकुफाशाके । शब्दकल्पः ।

श्रीरुश्रीतः । पुं । चित्रेषु । अनात्र । प.सु. ।

श्रीरुधिरः । पुं । दन्तवैद्यतरीगविशेषे । लघुषं
यदा—“त्रयसुर्दन्तसूत्रेषु रजानान् फफरत्ततः ।
खालासाधौ च विज्ञेयः कच्छमान् श्रीरुधरी
गदः ॥” सु.नि.१६५. ।

श्रीष्कलः । मि । मत्स्यमांसभक्षके । अम. ।

श्रमन् । क्ली । सुक्ते । भ. ।

श्रमन्तु । क्ली । पुंसुक्ते शीर्षलोमरात्रिषु । हाङि ।
अमशुकपौनगुणाः—“पौष्टिकं शक्यमायुष्यं श्रीच-
रुषविरासनं । केअश्रमशुनखादीनां कृत्तनं सम्म-
सादनम् ॥” राज.२प. ।

श्रमन्तुसुखी । क्ली । अमशुकनार्यो । अ.र. ।

श्रमन्तुशेखरः । पुं । गारिकेलहवे । वै.निघ. ।

श्र्यामम् । क्ली । सरिचे । सिन्धुलवणे । मे. ।
पुं । श्यामाके । श्यामां वाम् । रा.नि.व.१६ । वड-
दारके । शौकताङ्कम् । कौकिले । मे. । धुमर-
हवे । रा.नि.व.१० । पौलुहवे । रा.नि.व.११ ।
दमनकहवे । गन्धहणे । विद्यः । मि । कृष्णवर्णे ।

श्र्यामकः । पुं । सनामव्यातव्यधान्यविशेषे ।
श्यामांशान् । वम्. सांवा । कं सामे । तै चान-
धान्यम् । गुणाः—सधुरः सिग्धः कपायः लघुः
श्रीतलः वातकरः कफविघ्नः संशाहो विपदीप-
णय । रा.नि.व.१६ । क्ली । रोहिपदहणे । शुकुङ्ग
वा श्रांमच पूत्र । रा.नि.व.८ ।

श्र्यामकारुडः । पुं । मयूरे । छला । श्यामकण्ठ-
पक्षिणि । नोणकृष्टे पाषी । शब्दकल्पः ।

श्र्यामकान्दा । क्ली । पतिविधायाम् । चाउरेशे ।
रा.नि.व.६ ।

श्र्यामकाण्डा । क्ली । गण्डदूर्वायाम् । गौंटे-
दूर्वा । रा.नि.व.८ ।

श्र्यामकान्यः । क्ली । गण्डदूर्वायाम् । मांण-
दूर्वा । रा.नि.व.८ ।

श्र्यामकटकाः । पुं । भारिपक्षिणि । डारुशे
पाषी ।

श्र्यामकचूडा । क्ली । कृष्णचटकायाम् । श्यामां
पाषी । वै.निघ. ।

श्र्यामपत्रः । पुं । तमासहवे । अ.च. । क्ली ।
(वा) । शम्भुवृक्षे । श्याम गांशि । वै.निघ. ।

श्र्यामपर्णः । पुं । शिरोपहवे । वै.निघ. ।

श्र्यामपर्णी । क्ली । 'पा' इति प्रसिद्धे शेषार्थ-
परनामधेये हचमेदे । See श्यामिः ।

श्र्यामभूषणम् । क्ली । सरिचे ।

श्र्यामसृगाः । पुं ।-जन्तवर्णहरिणे । च. ।

श्यामलः । पुं । पिपलहृत् । अश्वथं ग्रीह् ।
रा.नि.व.११ । मद्-व.५ । नीलभद्रराज । नील-
शूलं भीमराज । रा.नि.व.४ । शिरीषहृत् । रा.
नि.व.८ । महाविपक्षणशयिकमेदे । सु-कल्प-८५ ।
See हृत्कः ।

श्यामलचूडा । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । नील-
कूट । रा.नि.व.३ ।

श्यामलता । स्त्री । श्यामानामलतायाम् ।
श्यानां लता । प.सु. ।

श्यामला (ली) । स्त्री । गन्धमूलीमाकन्याम् ।
रा.नि.व.७ । चशगन्धायाम् । रा.नि.व.४ । कण-
कटश्याम् । रा.नि.व.८ । कन्दूयाम् । मृगनाडि ।
रा.नि.व.व.१२ । कन्धू हृत् । छान ग्रीह् । रा.
नि.व.११ ।

श्यामलालः । पुं । रुद्रे परदावलीकारे ।

श्यामलालुः । पुं । नीलालुके । नील आंशु ।
रा.नि.व.७ ।

श्यामलिका । स्त्री । नील्याम् । नीलग्रीह् ।
रा.नि.व.४ ।

श्यामलेक्षुः । पुं । कृष्णोक्षी । काञ्चि ऐक्षु ।

श्यामवंशः । रा.नि.व.१४ ।

श्यामवीजम् । कालादानितिव्याते वनिगुद्रव्य-
मिश्रेण । कांजापानां । तत्पय्यायाः,—श्यामल-
वीजम् । गुषाः,—“श्चनं श्यामवीजं स्यात् शोफी-
दरविनामनं । ज्वरे पुरीषसङ्गे च दास्ये शिरसि
गदे । उदाहरे तथानाहे बुधैरेतत् प्रयुज्यते ॥”

श्यामशालिः । पुं । कृष्णशालिधान्यं । कनि-
धानं । रा.नि.व.१६ ।

श्यामसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । चि.क.क.१.५ ।

श्यामा । स्त्री । ट्टाकवायां मध्यमक्रिये ।
रा.नि.व.१८ । प्रियङ्गु । रा.नि.व.१२ । च.द.
वा.व्या.चि. षकादशमतीमहाप्रसारणीतेषु । क्षिप्रा
याम् । उन्नय । रा.नि.व.३ । कृष्णमूलमिष्टता-
याम् । कालं तेडुङ्गी । मे. । रा.नि.व.६ । सु-
सु-३८८ । पिपल्याम् । वै.नि.ञ्ज.चि. काल्याय
हृत् । वा.व्या. चिकण्डविक्रि । हरिद्रायाम् । रा.
नि.व.६ । चन्द्रायाम् । मोनडा । नीलपुननवायां ।
रा.नि.व.५ । नीलदूष्यायां । रा.नि.व.८ । तुलसी-
हृत् । परावीजे । रा.नि.व.१० । नीलिन्याम् ।

नील । रा.नि.व.४ । पक्षिभिर्गणैः । श्यानां प्राची ।
रा.नि.व.२३ । कसूयां । मृगनाडि । गोरोचना-
नाम् । रा.नि.व.१२ । कृष्णसारिवायां । रा.नि.व.
२३ । सीमलतायाम् । गुञ्जायाम् । गुण्डुगुण्डे ।
विश्व । लताकसूयां । अजगद्गर्गा । तिष्ठशुभ्यौ ।
प.सु. । हृद्दारके । भा. । “काकषदा यत्ना
श्यामा ।” च.द.ञ्ज.चि.भा.वा.चि. चलम्बुपाय-
चूर्णे । सु.सु.४४५ । शिशुपाहृत् । शिशु ग्रीह् ।
रा.नि.व.८ । वाङ्ग्याम् । मोनराज । गुण्डुली ।
मे. । अतशारिवायाम् । भा.पु.१.५. । अनन्तसुदि ।
भैप.खदिरक्यां । हृत्कृष्णमूलायहृत् । हरीतक्यां ।
वै.नि.व.२.म.प.चि. चन्दनादि. चवनेहृत् । वा.व्या.
चि.परणपाके । कौकिलायाम् । चि.का. ।

श्यामाकः । पुं । स्वामान्वातदणधान्यं, कृष्णान्ये
वा । श्यानांशु । तत्पय्यायाः,—श्यामः श्यामकः
विशेषः अविप्रियः सुकृमारः राजधान्यं दण्डौजी-
न्मः । सुद्रधान्ये । अवि. । गुषाः—शोषकी
रुचः वातलः कफपित्तत्रिभु । भा.पु.१.म.धा.व. ।
“श्यामाकः शोषकी रुची वातलः कफवारणः ।”
अवि. १.५.च. । तदत्रगुषाः,—“श्यामाकमक्षी रचिदी
लघुरुचय दोषनः । बलवातकरो नेदगलरुङ्गमुच-
कृष्णहा ॥” वै.नि.व. । “सकौरूपः श्यामाकः
कपाय मधुरी लघुः । वातलः कफपित्तत्रः शीत-
सयादिशोषणः ॥” च.सु.२०.प. ।

श्यामाङ्गी । स्त्री । नीलदूष्यायाम् । वै.नि.व. ।

श्यामाङ्गी । स्त्री । कृष्णपुष्पादक्याम् । काम-
रहर । गुषाः—दीपनी पित्तदाहृत् च । रा.
नि.व.१६ ।

श्यामादिवगः । पुं । तदादिद्रव्यगणैः । गणोऽयं
गुणविपहरः पानाद्येदरीदावर्त्तादिभ्यः । यथा—
श्यामामद्याश्यामाहृद्दन्तोऽद्विनो तिलक-कम्पिल
करम्यककसुकपुत्रय चो-गवाचीराज हृत्-करद्वय-
गुडुशीतलाह्वागलान्नीसुषाः सुषु-चोरी चति ।
शानां तेडुङ्गी, वीजडाङ्क, गालं तेडुङ्गी,
दन्ती, यवतिष्ठ, लोथ, कमलाङ्गुलि, पटोल,
शुपान्नि, इन्दुरकाणि, गोडुषा, सौम्याल,
करञ्ज, नाटिकरञ्ज, शुक, हातिम, हागल-
वेटे, मिङ्गु, थिरुई । सु.सु.३८.च. ।

श्यामान्नी । स्त्री । नीलाद्यां । रा.नि.व.४ ।

श्यामालता । स्त्री । (Ichnocarpus fru-

tescens.) कृष्णशारिवायाम् । शोभांजलि ।
हिं दृषि । तै नीलसिम् । तन्पथ्यायाः—गोपा
गोपी गोपवह्नी शारिवा शारिवा उत्पल-शारिवा
अगला श्यामा गोपिनो चिह्नधारिणी दृढबन्धिनी
कालपेयी महाश्यामा सुमद्रा दीर्घमूला पालिन्दी
मधुरविदला इन्द्रजम्बूकवत्-पला सुगन्धा कस-
चण्डिका गोपवधुः । कथित् । See अनन्ता ।

श्यामावोजम् । स्त्री । हृद्ददारकबीजि । र.सा.
सं.महेश्वररसे ।

श्यामाह्ला । स्त्री । विपल्ल्याम् । वै.निघ. ।

श्यामिच्छुः । पुं । कृष्णेचौ । रा.नि.व.१४ ।

श्यावः । पुं । शुक्लानुविद्धकृष्णवर्णं, शाकवर्णं वा ।
भान.१म. आगन्तुज्वरे । “श्यावास्तथा विपल्लते ।”
कर्मपालीगतरीगे । सु.सं.१६५. । मन्दविपरीयिक-
सेदे । सु.कल्प.८५. ।

श्यावतैलम् । स्त्री । कर्पूरतैले ।

श्यावदन्तः (कः) । पुं । दन्तगत-सुखरीगे ।
लघुणं—“द्योऽष्टश्रेण्ये पितो न दग्धो दन्तस्त-
श्रेयतः । श्यावतां नीलतां वापि गतः स श्याव-
दन्तकः ॥” सु.नि.१६५. ।

श्याववर्त्म (न्) । स्त्री । नेत्रवर्त्मगतरीगे । लघु-
णम्—“यहर्त्मं वाद्यतोऽन्यथ श्यावशूल सवेदनम् ।
दाडकण्डूपरिक्लेदि श्याववर्त्मति तन्मृतम् ॥” सु.
उ.३५. ।

श्यावास्यता । स्त्री । सुखहृणतायाम् । निदा. ।

श्येतकीलकः । पुं । (Yprinus saphore.)
सक्यविशेषे । श्रुतिशास्त्रे । हारि. ।

श्येनः । पुं । प्रसङ्गजातीयपचिविशेषे । जकार्ण,
अन,मिक्टुर वा बांश । काकसमगुणः सु.सं.४६५. ।

श्येनचण्डा । स्त्री । दन्तीहृत्वे । रा.नि.व.६ ।

श्येनाहृतः । पुं । सोमलतायाम् । वै.निघ. ।

श्येनी । स्त्री । श्येनक्रियाम् । भादि बख् गीर्षी ।
शब्दकल्पः ।

श्लोया(ना)कः । पुं । (Calosanthos
Indica, or Oroxyllum Indicum.
Syn. Bignonia Indica.) स्नानामल्ल्यात
हृत्वे । णीर्णां गीर्ष । चि सोनापाठा, अलु । सं
टेषुः । उत्. फयफया । पञ्जा. सुलिन् । निपा.
करसकन्द । ता. पन । तन्पथ्यायाः,—मण्डूक-
पर्णः पवीर्णः नट. कटुशः टुष्टु कः सकनाशः च्छधः

दीर्घहन्तः कृटन्नटः शीनकः अरलः अरलः श्लोयाकः
विपनुत् अधानशाववः ध्वान्तशाववः पृतिहृषः
भयूकः मण्डूकः भूतपुष्यः श्लोषः अरटुः वटुः
खण्वस्त्वन्तः पृथुश्लिम्बः श्लोकः श्लोषयः कटुभरः
मयूरकङ्कः प्रियबीजः । तद्दमेदस्य पथ्यायाः,—
पृथुश्लिम्बः भल्लकः दीर्घहन्तकः टेनुकः पीतहृत्त्वः
भूतधारः सुनिद्रमः निःसारः फलहन्ताकः पृतिपद्मः
वसन्तकः मण्डूकपर्णः काञ्चूकः पीतकः पीतपादपः
पीताङ्गः वातारिः श्लोषः कृमिघ्नः विरोधनः अम
रेष्टः लघुनेत्रः । गुणाः—शीतलः विदोषघ्नः पिच-
ञ्च पातिसारघ्नः सन्निपात-ज्वरघ्नय । एतत्फल-
गुणाः—कटुर्णं कफवातघ्नरं लघु दीपनं पाचनं
हृद्यं रुचिकृत् लवणसारच । रा.नि.व.८ । अपिच—
“टुष्टुकस्य फलं बालं रुचं वातकफापहं । हृद्यं
कषायं मधुरं रीचनं लघु दीपनम् । गुणाश्च कृमि-
घ्नत् प्रौढं शुचं वातप्रकीपनम् ॥” भा. । च.सं.४५
अनुवाचने । लोभं । वै.निघ. ।

श्लपितम् । वि । पक्कं । पाचिते । हृत्तदुग्धजल-
भिन्नपक्कद्रव्ये । यथा—“अन्यत्तु श्लपितं श्रापं समु-
दकौडू तै समे ।” जटा. ।

श्लपिता । स्त्री । काञ्चिके । शब्दकल्पः ।

श्लमः । पुं । चिकित्सायाम् । रा.नि.व.२० । चित्त-
खेटे । सु.शा.३५. । यान्ती । “श्लोऽरतिविषवर्ण-
त्वम्” । सा.नि. ।

श्लमणा । स्त्री । सुदग्धनायाम् । उन्नति श्रुति,
पशुश्लनक । मुष्ठीयाम् । श्रुतीश्री । नांस्याम् ।
कटाशाश्री । नि. ।

श्लमभञ्जिनी । स्त्री । नागवह्नीलतायाम् ।
तायूनी । नि ।

श्लवः (स्) । पुं । अवणेन्द्रिये । काण । रा.नि.
व. १८ । अम. ।

श्लवणम् । स्त्री । अवणेन्द्रिये । रा.नि.व.१८ ।

श्लवणविभ्रमः । पुं । अन्वयाववणे । जूज
णोर्णा । वैयकम् ।

श्लवणश्रीर्षिकः (का) । पुं, स्त्री । श्रावणी-
नाममहाहृत्वे । श्रुतीश्री । रा.नि.व. ।

श्लवणा (श्री) । स्त्री । प्रपौष्टरीकनामगम्-
द्रव्ये । श्रुतीश्री । रा.नि.व.१२ । श्रावणाम् ।
श्रुतीश्री । रा.नि.व.५ । सुखरीसेदे । प.मु. ।
See कदम्बपुष्पी ।

श्रवणाह्वया (ह्वा) । स्त्री । निर्विधीत्ये ।
शान्तिर्येष । कश्चटे । कैःछड़ा । स.सू.३६५ ।

श्राणम् । स्त्री । पक्के । से. । घृतजलदुग्धभिन्नपक-
द्रव्ये । जटा. । स्त्री (शा) । यवाग्वाम् । छाँडे ।
प.सु. ।

श्रान्तः । वि । श्रमपीडिते ।

श्राद्धश्राकम् । स्त्री । कालश्राके । कलिकाश्रान्तम् ।
नाड़ीचश्राके । वै.निघ. । भा.पू.१भ.श्रा.व. ।

श्रान्तोपचारः । पुं । अश्रय श्रान्तो उपचार-
विधाने । उणाई भनाई । ज.द. ।

श्रावः । पुं । शीवासि । गरुणवृक्षश्च श्राँ, ।
तापिर्ण । भा. ।

श्रावकः । पुं । वाके । चिकी. ।

श्रावणा । स्त्री । दद्यालोहवे । द्रव्यै'श्रवणै'गाँह ।
से. । भूकदम्बे । कोःश्रिमा । व.गुडू'चीतेले ।

श्रावणो । स्त्री । सुखीय्याम् । सुद्रसुख्याम् ।
भू'श्री' । सु' छोटोसुखी । तत्पथ्यायाः,—सुखि-
तिका भित्तुः श्रवणशोधका श्रवणा प्रव्रजिता परि-
त्राजि तपोधना । गुणाः—कषाया कटुरूपा कफ-
पित्तघ्नी आमतासोर कारसत्री विपक्वहिं त्री च ।
रा.नि.व.५ । महासुखी सुद्रसुखीमुख्यगुणा । भा. ।
See अलक्षुपा । रक्तसुखीय्याम् । च.चि.३५. ।
महोपधो । See श्रोपधिवर्गः । सु.चि.३०.अ. ।
वृद्धो । वा.सू.१५.अ. । भूकदम्बे । च.वि.८५. ।
चड्डी । वै.निघ. ।

श्रावणोद्दयम् । स्त्री श्रावणो महाश्रावण्योः ।
च.वि.२५. ।

श्रावा । स्त्री । अन्नमण्डे । प.सु. ।

श्रावो (इन्) । पुं । सर्जि'काचारे । सु.सु. ।

श्रीः । स्त्री । लज्जाम् । विल्लहचे । वेणु गाँह ।
रा.नि.व.२३ । वै.निघ.अ.सा.चि. । कुटनायचू'णे ।
लवङ्गलतायाम् । नज्जल.१२.अ. । कमले । पञ्च ।
रा.नि.व.१० । सरलहचे । से. । चड्डी । रा.नि.
व.५ । नवनीतखोटो । सु.चि.२३.अ. । च.द.वा.
व्या.चि. एलादितैले । उपकरणे । से. ।

श्रीकरुणः । पुं । वैद्यचितोपदेशकारि । कुसुमा
बलोटीकाकारे च ।

श्रीकन्द्या । स्त्री । बन्धाककोटक्याम् । ति०-
कैःछड़ा । रा.नि.व.३ ।

श्रीकरम् । स्त्री । रक्तौत्पले । चिकी. । पुं ।
शालहचे । वै.निघ. ।

श्रीकारो (इन्) । पुं । मृगविशेषे । तत्पथ्यायाः,
—शिल्पियः क्रूरः महाजवः जवनः वेगिहरिणः
जहालः जाडिकाह्वयः । तन्मासुगुणाः—लघु हृद्यं
बलकरच । रा.नि.व.१९ ।

श्रीकुक्कुटः । पुं । तिलसर्पपिण्याकले मालव-
देशप्रसिद्धे अस्त्रखड्कविशेषे । च च प्रसेहे ह्यिव ।
वा.चि.१२.अ. ।

श्रीखण्डः । पुं । हरिचन्दने । प.सु. । वेद-
सुकडिमिदंन तद्विषयम् । तयोः वेद' सार्द्र'विच्छेदं,
अन्तत् स्वयंयुक्तमिति । तदुक्तं—“चन्दनं द्विविधं
श्रीकं वेदसुकडिसंज्ञितम् । वेदन्तु सार्द्र'विच्छेदं
स्वयं युक्तन्तु सुकडि ॥” गुणाः—कटु तिक्त-श्रीतलं
कषायं पित्तमानिवमिज्वरक्तमित्यणासनापहरं हृष्यं
सुखरीगुणं कान्तिकरं गात्रे लिप्त निद्रादिजनकच ।
रा.नि.व.१२ । See चन्दनम् ।

श्रीगन्धम् । स्त्री । श्रुतचन्दने । वै.निघ.२.भ.
दाह.चि.पुनर्नवातैले ।

श्रीग्रहः । पुं । पविपानीयशालायाम् । ज्जारा. ।

श्रीघनम् । स्त्री । दधनि । जटा. ।

श्रीचन्दनम् । स्त्री । श्रुतचन्दने । वै.निघ.२.भ.
अप.चि.द्राचावलेहे ।

श्रीचमरो । स्त्री । चमरीरुगे । वै.निघ. ।

श्रीतरुः । पुं । शालहचे । वै.निघ. ।

श्रीतालः (लौ) । पुं, स्त्री । मलियादेशप्रसिद्धे
तालसदृशहचे । श्रीताल इति लोके । उेउरेटे ।
तत्पथ्यायाः,—सदृच्छेदः सदृतालः लक्ष्मीतालः
विशालपत्रः लेखाङ्गः मसौलिख्यदलः यास्योद्भूतः ।
गुणाः—मधुरः शीतः श्लेष्मकषायः पित्तघ्नः कफकरः
इषहातप्रकोपनय । रा.नि.व.११ । नज्जल.१६.अ. ।

श्रीधात्री । स्त्री । शिरामलके । शिन्न-आमर्णा ।
“अपुष्यवत्याः श्रीधात्र्याः ।” रस.कौ.महाश्रुतुगुण्य-
रसे ।

श्रीनिकेतः (जम्) । पुं, स्त्री । नवनीतधूपे,
सरलनिर्यासे । तापिर्ण । सु.चि.२५. । रक्तपत्रे ।
सुवर्णे । वै.निघ. ।

श्रीनिवासकः । पुं । कुरुण्टकहचे । बाँजे
गाँह । वै.निघ.वा.व्या.चि. ।

श्रीपद्मी । स्त्री । वार्षिकीनक्षिकायाम् । वेग-
रूत । भा. ।

श्रीपर्याम् । स्त्री । श्री । पद्मे । रा.नि.व.१० । पुं ।
गणिकारिकायाम् । शृंगित्री । धन. । च.वि.८५. ।

श्रीपरिणिका(र्या) । स्त्री । कटकलहवे । रा.
नि.व.८ । गाभारीहवे । प.तु. । अम. । च.चि.१
५. । वा.चि.८५. । "श्रीपर्योफलश्रीतकपायः ।"
भा.म.१भ. रूढोवीज्य.पि. । सैप.छटो.चि. । गणि-
कारिकायाम् । शृंगिश्री । रा.नि.व.८ । शाल-
हवे । छे.च. । शृङ्गपर्याम् । र.मा. । शाल-
पर्याम् । व.निघ.२भ. संपद्दयहयो चि.
नागरादिकपाये ।

श्रीपर्योतैलम् । स्त्री । सनदाय्य करं तैलम् ।
पाठः— "श्रीपर्योत्सकज्जायां तैलं खिम्बं सनो-
परि । तूलकेन धृतं कुर्यात् पतितावृत्तितौ
सुनो ॥" श्रीपर्यो गाभारी तस्याः लघो रसः ।
चमावे चटांशमिष्टः काथः । रस.र. ।

श्रीपिष्टः । पुं । सरलहवनिर्वादि । शृंगिन् ।
रू.टो.रा.मा. । लवणखीयाम् । जयिन् ।

श्रीपुत्रः । पुं । घोटके । विज्ञा. । अथलहवे ।

श्रीपुष्पम् । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि.व.२३ । प्रपीण-
रीके । प्रुशुद्धिर्ना । रा.नि.व.१२ । क.द. । पद्म-
काष्ठे । र.मा. । श्वेतपद्मे । व.द.सुखरी.चि.हहत्-
खदिरत्वयाम् ।

श्रीपुष्पमञ्जरी । स्त्री । प्रपीणरीके । प्रुशु-
द्धिर्ना । रा.नि.व.१२ ।

श्रीप्रसूनकम् । स्त्री । लवङ्गे । वै.निघ. ।

श्रीफलः । पुं । विलहवे । राजादगोहवे । चीनो
ग्रीह । रा.नि.व.११ । भा.म.१भ. । "श्रीफलः
सर्वतोभद्रा ।" स्त्री । विलकले । र.मा. । वा.
चि.१५. । "श्रीफलैः कृतम् ।" आमलके वै.
निघ. । आर्द्रविक्रपपूरी । कौशु.चि. । रा.
नि.व.२३ । स्त्री (ला) । नीलीहवे । नौन ग्रीह ।
रा.नि.व.४ । चद्रकारवेज्याम् । उच्छे. । रा.नि.
व.३ । आमलक्याम् । रा.नि.व.११ ।

श्रीफलशलाटुः । पुं । विलशलाटो । वेग-
रूते । स.सौ.यहयो. पि ।

श्रीफलिका । स्त्री । चद्रकारवेज्जे । कूञ्ज-
कट्रणा । रा.नि.व.३ । मघानीलीहवे । रा.नि.व.४ ।

श्रीफली । स्त्री । आमलक्याम् । आमला ग्रीह ।
रा.नि.व.११ । नील्याम् । नौन ग्रीह । सै. ।
महाज्योतिषतो-लतायाम् । वडु लताकटुके ।
रा.नि.व.३ ।

श्रीवाहुशालगुडः । पुं । अर्शाधिकारे पद्म-
गुडः । काथार्थं— विहत् चयो दन्ती गोचुरं चिचकं
शटी इन्द्रवारुणो यच्छो सुककं विडङ्ग हरीतकी
एषां प्र. ८ तो. भद्रावकं ८४ तो हृद्ददारक-
वीर्यं ४८ तो श्रीहं १२८ तो. जलं १२८ प्र. शि.
३२ प्र. । गुडः २८४ तो १२३ पल वा । प्रचेप-
द्रव्यं— विहृत्तूर्णं चविचूर्णम् श्रीचूर्णं चिचक-
मूलचूर्णम् एषां प्र. १६ तो. एषां गुडलक्
नरिचं नागकेशरम् एषां चूर्णं प्र. ४८ तो. ।
तेउडो, छे, द्यो. गोगूर, चिंतामूल, शटी,
श्रीधालशशा, शूट, मूला, विडङ्ग, हस्तकौ
थेतोक ८ तो. ज्ञातक ७४ तो. ब्रू-
नारदबीज ४८ तो. उण १२८ तो. जल
१२८ प्र. शं. ७२ प्र. । उडु २४४ तो. श
१२० प्र. । अकपद्मवा—तेउडोचूर्णं, छेचूर्णं,
उणचूर्णं, चिंतामूलचूर्णं शेतोक १७ तो.
एगाईच, उडुचूर्णं, मरिच ७ नागेशचूर्णं
थेतोक ४८ तो । च.द. । भा. ।

श्रीवीजः । पुं । तालहवे । वै.निघ. ।

श्रीभद्रः । पुं । सुतायाम् । श.र. ।

श्रीभ्राता । पुं । घोटके । रा.नि.व.१६ ।

श्रीमञ्जरी । स्त्री । तुलसीहवे । वै.निघ. ।

श्रीमत् । स्त्री । तिलपुष्पे । वै.निघ. । स्त्री (ती) ।
सुखीयाम् । मूठीश्री । वै.निघ. ।

श्रीमदनानन्दमोदकः । पुं । ध्वजमङ्गे
श्रीपधम् । यथा—पारदस्य १ भ. गन्धकस्य १ भ.
लौहस्य १ भ. अमस्य ३ भ. कर्पूरस्य लटामांस्याः
सैन्धवस्य आमलक्याः पलायाः गुण्याः नरिचय
पिपल्याः वेद्याः नातीकलस्य तेजपत्रस्य लवङ्गस्य
जीरकस्य ज्ञानौरकस्य यष्टिमधुनः वषायाः हरि-
द्रायाः कुष्ठस्य देवदारो, दिव्यलवीनस्य टुण्णस्य
भाग्याः गुण्याः नागकेशरस्य ककटशङ्खाः ताक्षीश-
पत्रस्य चित्रकस्य द्राचया दन्तीवीजस्य वाद्या-
लकस्य गीरचतानुलीयस्य लघः धान्यकस्य गज-
कणयाः गुण्याः बालकस्य मुलकस्य गोचुरवीनस्य
श्रीवैरस्य प्रसारणा मूञ्जपाण्डस्य शतमूल्या पक-

मूलस्य वानरीवोमस्य हृददारकवोमस्य शक्राशन-
वोमस्य च चूर्णं प्रत्येकं १ तो. एकत्र शतावय्यां
रसेन मर्दयित्वा संशोष्य पुनश्चूर्णयेत् । अथ सर्व-
चूर्णचतुर्धांशं श्रावलीचूर्णं मिश्रयेत् । एतत्संघ्नाईं
शक्राशनचूर्णं मिश्रयित्वा छागीदुग्धेन मर्दयेत् ।
अथ सर्वचूर्णद्विगुणाः शर्करा चट्टोला छागीदुग्धेन
पाच्यः । पाकसिद्धौ त्वगीलापवकेसरकपूररसैश्च-
पिकटुचूर्णं यथासमर्थं प्रचिद्य हृतं मधु च यथा-
वश्यकं मिश्रयेत् । भैषज्यमन्त्रे ।

श्रीमलापहा । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् । दांशुं
ताम्रक । रा.नि.व.५ ।

श्रीमस्तकः । पुं । रज्जुहातुके । त्राश्यां चान् ।
रसीने । विद्या ।

श्रीमान् । पुं । तिलकवृत्ते । तिलग्रीह । अम. ।
अथत्यहवे । रा.नि.व.११ । ऋषभके । श्वडक ।
परिद्राहवे । वै.निघ. ।

श्रीमुखः । पुं । शारीरकगन्धकारि ।

श्रीरसः । पुं । श्रीवेष्टे । मन्त्रनिर्गाम, तार्पिन् ।
रा.नि.व.१२ ।

श्रीलता । स्त्री । महाज्योतिषती-लतायाम् ।
रा.नि.व.३ ।

श्रीवल्ली । स्त्री । स्नानाम्ब्यातकण्टकवृत्ते । सं-
कीर्णवल्ली । कं श्रीवल्ली । तत्पथ्यायाः,—कण्ट-
वती शिववल्ली श्रीवल्ली अस्मा कटुफला दुरारीष्टा ।
गुणाः—कटुरसा वातशोफकफघ्नौ । तत्फलं तैल-
लेपनम् रुचिकरञ्ज । रा.नि.व.८ । वार्षिकी-
मल्लिकामेदे । रा.नि.व.१० ।

श्रीवाटा (टी) । स्त्री । नागवल्लीविशेषे । प्रांन-
गाह्वविशेष । सं चिरिवाङ्गीपानं । कं चिरि-
वाङ्गिवेलि । रा.नि.व.११ । See नागवल्ली ।

श्रीवार(स)कः । पुं । शिवावरशाकचुपे ।
शुक्लि शार्क । रा.नि.व.४ । भा.पू.१भ. ।

श्रीवासः (कः) । पुं । सरलनिर्गामे, सरल-
हृत्तरसे । तार्पिन् इति माया । तत्पथ्यायाः,—
पायसः हृत्कथपः श्रीवेशः श्रीवेष्टः श्रीपिटः सरल-
द्रवः रक्तशोथकः रसाहः दैलपथी पशुदर्शनः यासः
यवासः घृताह्वयः दधाह्वयः क्षीराह्वयः क्षीरश्रीः
वायसः । रा.नि.व.१२ । खण्णस्त्रीटीति । च.द.
वा.व्या.चि. । एकादशशतौक-महाप्रसारणीतैले ।
वा.म.१५अ. एकादिः । गुणाः—“श्रीवासी नष्टर-

स्त्रिकः स्त्रिस्त्रीणस्तुवरः सरः । पित्तलो वात-
मुहूर्त्तचिस्तररीगकफापहः । रचोत्रः स्त्रिददौगन्ध-
युक्ताकण्टकप्रशुत् ॥” भा. । “श्रीवासः सरले
पूतिः शुद्धुश्च ज्यपथिकं । सिद्धकः परमा माही
देवदारु सुरा नखम् । सर्व्ण्णो परमालक्ष्मी
रचोत्रा खरनागनाः ... ॥” राज. । गुग्गुली ।
भा.उ. वाको. । “श्रीवासी गुग्गुलुकषा ।” देव-
दारो । (नदमात्र ग्रीह । भैष.ने.री.चि. । “श्रीवासो
भद्रकः प्रोक्तोऽसलकाष्टविवर्जितः ।” भैष. । धूप ।
विद्या ।

श्रीवाससारः । पुं । कपिलपथीहृत्तनित्यां ।
शकविद्रवा । तदगुणाः—“श्रीवाससारः कफहृत्
मूत्रलो खरसंहारः । शोफविघ्नपनी लंपात् क्षिमि-
हृद वेदनापहः ॥”

श्रीवासाः (स) । पुं । सरलवृत्ते । अ.टी. ।

श्रीहृत्तः (कः) । पुं । अथत्यहवे । हे.च. ।
गिलहवे । शब्दकल्पः ।

श्रीवेष्टः (कः) । पुं । सोपाष्टदेशे प्रसिद्धे
स्नानाम्ब्यातगुग्गुलुवृत्ते । मन्त्र बुष् । सु.सू.३८अ.
एलादो । सरलनिर्गामे । तार्पिन् । तत्पथ्यायाः,
—हृत्तधूपः शिवागन्धः रसायकः श्रीवासः श्रीरसः
वेष्टः वेष्टकः वेष्टसारः रसावेष्टः लक्ष्मीवेष्टः क्षीरशोथः
सुधूपकः धुपाङ्गः तिलपथः सरलाङ्गः । गुणाः—
कटुः तिक्तः कषायः पित्तश्लेष्महरः योनिदीवाणीर्ण
त्रणाभामहरश्च । रा.नि.व.१२ । सू.चि.२२अ. ।
नयनीतखीय्याम् । अ.सू.४५अ. । अ.द.वा.२.चि.
कुष्ठावतैले । गुग्गुली । सु.सू.११अ. ।

श्रीवेष्टफलम् । स्त्री । सरलहृत्तफले । वै.निघ.
२म. शीताङ्ग-सन्निपातञ्च.चि. ।

श्रीसंज्ञम् । स्त्री । खण्ण । अम. । भा.उ.वाको. ।
“श्रीसंज्ञपथैः समम् ।”

श्रीसम्पदा । स्त्री । ऋद्धौ । रा.नि.व.५ ।

श्रीहृत्पसूरिः । पुं । योगचिन्तामणिकारि ।

श्रीहृत्स्तिनी । स्त्री । हृत्तिगुग्गुलाम् । शक्ति-
शुद्धे । जटा. ।

श्रीमाहः । पुं । नवनीतस्त्रीटी । मन्त्र-ज्वाला ।
अ.सू.५अ. । अ.द.कुष्ठ.चि. ।

श्रुग्वास् । पुं । विकटतहवे । वैदेही ग्रीह ।
र.मा. ।

श्रुद्धिः (घ्नो) । स्त्री । सर्जिकाचारे । गजि-
नाजि । "घृद्धिः श्रुद्धो यवचारः ।" र.मा. । सु-
चि.२०५. अजगद्धि-चि. ।
श्रुतश्रेणो । स्त्री । द्रवन्तोश्चे । हेनूत्रकाणि ।
भा. । गुणाः—चक्षुषा कटुः आखुविषापहा तण-
न्वामयहिता । रा.नि.व.४ ।
श्रुतिः । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । काण । रा.नि.व.१८ ।
स गमंश्च पञ्चमे मासि भवति । सुखवीथः ।
श्रुतिकटः । पुं । सपें । मे ।
श्रुतिस्मृत्तम् । स्त्री । कर्णमूले । संयुतः ।
श्रुतिवर्जितः । वि । अधिरे । लटा ।
श्रुतिवेधः । पुं । कर्णवेधे । शब्दकल्पः ।
श्रुतिसारः । पुं । वैयक्यग्रन्थे ।
श्रुतिस्फोटा । स्त्री । कर्णस्फोटाललायाम् ।
काणक्षिप्ता । रा.नि.व.१ ।
श्रुवः । पुं । अग्रस्य शिरोऽधः । केशान्तभाने ।
ज.द.२५. स्त्री (वा) । मूर्ख्यायाम् । रा.नि.व.३ ।
श्रुवाह्वः । पुं । विकटतहले । वैरेटो ग्राह् ।
रा.नि.व.११ ।
श्रेणिका । स्त्री । नि श्रेणिकाहणे । रा.नि.व.८ ।
श्रेणिकः (णो) । स्त्री । लालमण्डे । टेथग्रत्र
३७ । प.सु. । समानशिल्पसंघतो । कर्णाणि ।
मे. । सेकपात्रे । विथ. ।
श्रेणिवला । स्त्री । निःश्रेणिकाहणे ।
श्रेयः । पुं । शीथके । वै.निघ. ।
श्रेयसो । स्त्री । शरीतवनाम् । भा.पू.१४. । रा-
नि.व.११ । वै.निघ. दास.चि. चिक्कादिले ।
गजपिपल्याम् । भा.पू.१४. हृद्धो अवाद्यतैले ।
आग्निमुहूर्णं च । सि.यो.हृद्धयधम्यष्टते । सञ्च-
व्वरहरलोहं । भंय.श्रीधायि. शोधकालान्तरसे ।
पाठायाम् । आकुनादि । रा.नि.व.६ । रासा-
याम् । विथः । च.सू.४५. । भा.वातशोफज्व.चि.
हृद्धिपल्यादो । "श्रेयसो सः रासभा ।" श्रियज्ञी ।
रा.नि.व.१२ ।
श्रेष्ठम् । स्त्री । मोदुर्धे । निका. । पुं । श्रेत-
खदिरः । प.सु. ।
श्रेष्ठकाष्ठः । पुं । प्राकहचे । केशुन ग्राह् ।
रा.नि.व.६ ।

श्रेष्ठमस्त्रिका । स्त्री । शतदलमस्त्रिकायाम् ।
प.सु. ।
श्रेष्ठलवणम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । वै.निघ. ।
श्रेष्ठहृत्तः । पुं । वरुणहचे । रा.नि.व.६ । कृष्ण-
गुरुहचे । वै.निघ. । [वै.निघ. ।
श्रेष्ठवेधिका । स्त्री । कसूच्याम् । गृगनाजि ।
श्रेष्ठब्रोहिः । पुं । पटिकशाली । खेटे शन ।
वै.निघ. ।
श्रेष्ठा । स्त्री । स्थलपत्तन्याम् । शृगपत्रम् । रा-
नि.व.५ । मीदायाम् । वै.निघ.२४. अश्व.चि.सूर्य-
भोदके । विफलयायाम् । वा.चि.१२५. ।
श्रेष्ठाश्वु । स्त्री । तण्डुलीदके । चेलूमि जग ।
वा.उ.३०५. ।
श्रेष्ठास्तम् । स्त्री । श्चान्ने । रा.नि.व.६ ।
श्रेष्ठाः । वि । खड्गे । अम । स्त्री (णा) ।
काञ्जिके । शब्दकल्पः ।
श्रेष्ठीः (णो) । स्त्री । नितम्बे । रा.नि.व.
१८ । सा गमंश्च मासहयेन भवति । सुखवीथः ।
(णो) अग्रिमन्थचपे । गनिश्री । वै.निघ. ।
श्रेष्ठीफल (क, म्) । स्त्री । वरुणीयां प्रशस्त-
नितम्बे । निड्याडोशे । रा.नि.व.१८ । अम. ।
श्रेष्ठीफलकास्थि । स्त्री । नितम्बाभोगास्थनि ।
तानि चत्वारि । च.शा.७५. ।
श्रेष्ठः (स्) । स्त्री । कर्णे । चिका. । इन्द्रिये ।
इ.च. । शिरायाम् । सु. ।
श्रेष्ठोजम् । स्त्री । सौवीराज्ञने । रा.नि.व.१३ ।
श्रेष्ठोद्भवम् । स्त्री । शीतोद्भवे । रा.नि.व.१३ ।
श्रेष्ठोत्तम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । रा.नि.व.१८ ।
श्रेष्ठोत्तम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये, कर्णे । अम. ।
श्रेष्ठोत्तः । पुं । नवनीतखोद्याम् । च.सू.३५.
प्रदेहे । स्त्री । कमले । शब्दकल्पः ।
श्रेष्ठोत्तः । वि । नष्टणे, चिकणे । "श्रेष्ठः-खेष्टं
विनापि स्यात् कठिनोऽपि हि चिकणम् ॥"
श्रेष्ठोत्तकम् (का) । स्त्री । पुगफले । रा-
नि.व.११ । (का) कृष्णापराजितायां । वै.निघ. ।
श्रेष्ठोत्तकम् । पुं । अग्रान्तकहचे । कोशटे ।
रा.नि.व.६ ।

श्लोपदम् । स्त्री । पादरोगविशेषे । श्लोप । तत्पर्यायाः,—पादवञ्जीकम् पदगण्डोरम् श्लोपदः श्लोपदः । निदानं यथा—“कृपितानु दोषा वात-पित्त-श्लेष्मादोऽधःप्रयुता बहुषोऽनामुश्रद्धा-स्त्ववतिनमानाः कालान्तरेण पादनाशित्य शनैः शोफं जनयन्ति, तत् श्लोपदमित्याचचते ॥” सु. नि. १२५. । तस्य कारण—“पराशोदकभृशिताः सञ्चरुषु च शोतलाः । ये देशान्तेषु जायन्ते श्लोप-दानि विशेषतः ॥” लघुचं यथा—“यः सञ्चरी बहुपन्नो श्रयातिः शोथो वृषां पाटगतः क्रन्धेय । तत् श्लोपद स्यात्करकण्ठनेत्रश्रीघोऽनासास्त्रिपि कंचि-दाहः ॥” “वातज रूपदह हि स्फुटितं तीव्र-वेदनम् । अनिमित्तकमज्जास्य बहुशो त्वर एव च । पित्तज्ज्योतसदाग्ं दाहञ्चरयुतं भ्रश । श्लेष्मिकन्तु भवेत् किञ्च तद्यथाप्यु रमस्थिरम् । चौषधोतानि जानीयात् श्लोपदानि कफोच्छ्रयात् । गुरुत्वच महत्त्वञ्च यस्मात् नालि कर्णं विना ॥” मा. नि. । “पाणि-नासीरु-करेषु वदन्त्येके तु पादवत् । श्लोपद जायते तत्र देहंऽनूपे भ्रशं भ्रशम् ॥” वा. उ. २२६५. ।

श्लोपदप्रभवः । पुं । चाचठचे । श. मा. ।
श्लोपदापहः । पुं । पुत्रजीवठचे । वि. का. ।
श्लोष्टः । पुं । चाचठचे । वै. निघ. ।
श्लेषकः । पुं । कफे, श. च. ।
श्लेषकोष्ठः । पुं । चयुरोगभेदे । स चाश्ले-
 नन्दाहारिषानुसंयः । ज. द. ४६५. ।
श्लेषमूत्रः । वि । श्लेषहरे द्रव्ये, तत्र सपुपाकद्रव्य-
 नावम् । शोष्णरुचविशदगुणमुषिष्ठत्वात् कटु-
 तिक्त कपाय द्रव्यमावम् । सु. सु. ४१५. ।
श्लेषमूत्रा (श्लो) । स्त्री । विपूर-नत्रिकायाम् ।
 वि. का. । वैतक्याम् । वि. य. । व्योतिप्रतीलतायाम् ।
 जटा. । त्रिकटौ. लि. कट्टे. । श. र. ।
श्लेषञ्जरः । पुं । कफजन्मञ्जरे । लघुचं यथा—
 “सोमिल्यं निमित्तो वेगः आलस्यं मधुरास्यता ।
 गुरुमूत्र-पुरीषत्वं स्त्रमःश्लेष्मिरथापि च । गौरवं
 शीतमनकेशः..... ॥” इत्यादि । निदा. ॥
श्लेषणः । पुं । कफे । तस्य च स्थानं सन्धयः ।
 “तस्य स्थानं सन्धयः, तत्कर्म च सन्धोर्ना संश्लेष-
 णम् ॥” भा. ।
श्लेषधरा । स्त्री । चतुर्धकलायाम् । या सर्व-

सन्धिषु प्राचभृतां भवति सेलुचते । सु. मा. ४५५. ।
श्लेषनाडी । स्त्री । दन्तसूलगतरीगे । मस्यनामौ ।
 “त्रेयाः कफाद् बहुघनानुंन-पिच्छिलासाः सत्वाः
 सन्धयुररुजा रञ्जनीप्रहडाः ॥”
श्लेषपाण्डुः । पुं । श्लेषः स्यपाण्डुरोगे । See
 पाण्डुः ।
श्लेषप्रकृतिः । वि । कफप्रकृती सन्धये । तत्र-
 चयं—“सविश्ववर्षः मितनेवद्वनः श्यामः मुक्षी
 नावदोर्धगीमा । गम्भीरश्चन्द्रः स्रुतगाम्भानिद्रातन्दा-
 प्रियः तिम्रव दृष्टमीञ्जी । रुनाकलः शिखरसप्रियय
 सगोतयाथाऽतिसहिष्णुशोतः ॥” व्याघाकश्रीलोरत-
 लालसोऽसौ भवेत् कफस्य प्रकृतिर्नगुणः ॥” अवि.
 ५५. । अविच.— दृष्टगाम्भसतिः स्थिरनिबधनः परि-
 गम्य चिरान्तं प्रददाति बहु । परिनिश्चितवाक्यपदः
 सततं गुरुमानकरय भवेत् स सदा ॥ ब्रह्मरट्टेन्द्र-
 यरुषैः सिद्धाद्वगमगोहपैः । तांश्च हंस समानुकाः
 श्लेषप्रकृतयोन्तराः ॥”
श्लेषलः । वि । श्लेषप्रकृती । अम. ।
श्लेषलफलः । पुं । बहुवारठचे । वै. निघ. ।
श्लेषविरुपः । पुं । कफजन्मविरुपे । निदा. ।
श्लेषसम्भूतः । वि । श्लेषमे । रा. नि. व. २०. ।
श्लेषसावः । पुं । पुं । नेत्रसन्धिगतरीगविशेषे ।
 लघुचं—“देतं सान्द्र पिच्छिलं यः सवेच श्लेषसावो
 नोरुवः स प्रदिटः ॥” सु. उ. २५. ।
श्लेषहः । पुं । पनसठचे । कौण्डिन गीह । वै.
 निघ. । कटुफलठचे । श. च. ।
श्लेषहन्त्री । स्त्री । देवदाहीलतायाम् । प्रेश-
 टाङ्गा । वै. निघ. ।
श्लेषा (न्) । पुं । शरीरस्य कफे । स च माधुष्यं-
 च्छेद्गौरवशो लपेच्छित्यगुणलघुचः । तस्य समान-
 योनिः मधुरो रसः स माधुष्यादिभ्यः साधुष्यादीनि
 वईशति । सु. सु. ४२५. । तस्य स्थाननामाशयः ।
 गणाः—श्लेषा श्चती गुरुः किञ्चः पिच्छिलः
 शीत एव च । मधुरस्तविदग्धः स्वाहृदिश्वी
 लघुच कृतः ॥ तत्रामाशयः पिताम्रयस्योपरिटात्
 तत्प्रत्यनो कताट्टेगतिवात्तेजस्यन्द् इवादिष्यस्य
 स चतुर्विधम्याहारस्थाधारः । स च तदौदकं गुणै-
 राहारः प्रकृिमी भिन्नमहातः सुखजन्य भवति ।
 माधुष्यात् पिच्छिलत्वाच्च प्रकृिदित्वागधव च ।
 आमाशये सन्धयति श्लेषा मधुरशीतलः । स तदस्य

एव स्वश्रवणं श्लेषाणां श्लेषस्थानानां शरीरस्य
 चोदककर्म्मणात्प्रयुक्तं करोति । उरस्यः त्रिक-
 सन्धोगामात्तद्योष्ये पात्ररससङ्घिनेन हृदयावचनम्बनं
 करोति । जिह्वामूलकण्ठस्थः जिह्वेन्द्रियस्य सीम्य-
 त्वात् सम्ययसञ्ज्ञानं वर्त्तते । शिरःस्थः श्लेषसन्-
 र्पणाधिकृतत्वात् इन्द्रियाणामात्मवीर्येषाद्युयुहं
 करोति । सन्धियस्तु श्लेषा सन्धिसन्धिसञ्ज्ञेपात्
 सन्धिसन्धियुयुहं करोतीति ॥ सु.पु.२१५. । चतुर्थो
 श्लेषधरा नाम सन्धिसन्धिषु प्राणभृता भवति ।
 “श्लेषाभ्यक्ते यथैवाचे चक्रं साधु प्रवर्त्तते । सन्धयः
 साधु वर्त्तन्ते संश्लिष्टाः श्लेषणा तया ॥” सु.शा.
 ४५. । “भ्राह्मणस्तु बलं श्लेषो वैहृतो मल उच्यते ।
 स वैवीर्यः पातः काये स च पाप्मोपदिशते ॥”
 च.सू.२०५. ।

श्लेषाटः (तः, काः, की) । पुं, स्त्री । श्लेषु
 हवे । टान्ता शीघ्र । हिं लघोरः । र.मा. ।
 रा.नि.व.११ । भा. । च.सू.४५. । गुणाः—“गुरु
 श्लेषातकफलं कफकृमधुरं हिम ।” सु.सू.४६५. ।
 च.सू.२०५. ।

श्लेषाणा । स्त्री । हचविशेषे । श.मा. ।

श्लेषातकसदृशपत्रः । पुं । पनसहवे ।
 कौशेय शीघ्र । वै.निघ. ।

श्लेषान्तकः । पुं । श्लेषुहवे । रा.नि.व.११ ।

श्लेषामिथ्यन्दः । पुं । सन्धेयतादिरोगभेदे ।
 लक्ष्य—“...सन्धे तु कफसन्धे । जायं श्लेषो
 महान् कण्ठनिद्रानानभिनन्दनम् । सान्धिसन्धिवह-
 श्च तपिष्ठावहृपिकात्रुता ॥” वा.उ.१५५. ।

श्लेषारः । पुं । पार्श्वे चतुर्भवे । ‘श’ ।
 तत्पर्यायाः,—गिरिमित् यामपर्षो भवन्दा ।
 गुणाः,—“श्लेषारिपद कफघ्नं खेदनं वल्लुपदं ।
 प्रमिश्रयाचर प्राक्तं त्वरघ्नं कामदापनं ॥ काम-
 संहरणं वृद्धदीपनं वायुनाशनम् ॥ फाण्डय
 सितया युक्तः सेचो नैरुज्जामिक्त ता ॥”

श्लेषोत्त्वणः । वि । श्लेषाधिके । वा.चि.७५. ।

श्लेषिकः । वि । श्लेषसम्भूते । रा.नि.व.२० ।

श्लेषिकारक्षितम् । स्त्री । कफजन्यरक्षितम् ।
 भा.नि. । See रक्षितम् ।

श्लेषिको । स्त्री । श्लेषजन्यशोनिव्यापदि । लक्ष-
 यम्—“कफोऽभिष्यन्दिभिः क्लृप्तः कुश्याद् योनिम-
 वेदनाम् । श्लेषां कण्ठसां पाण्डुपिच्छिणां वदि ।

धनु तित्म् । सा व्यापत् श्लेषिकी..... ॥” वा.
 उ.१२५. ।

श्लेषहः । पुं । बालयष्टविशेषे । लक्ष्यं—“कफो
 हृपितरोमलं खेदयत्तन्मौलनं । वक्षिरायामनं
 जिह्वाटंश्रीऽन्तःकण्ठकृन्ननम् । धावनं विट्सगन्धत्वं
 कोशमं श्लेषवक्तुनि ॥” वा.उ.१५५. ।

श्लेषिणी । स्त्री । कुक्षुरविह्वीक्षणे । कुक्षुर-
 णीका । वै.निघ. ।

श्लेषट्टकाः । पुं । गोक्षुरक्षणे । णीशुश्री । रा.नि.
 व.४ ।

श्लेषट्टा । स्त्री । गोक्षुरे । णीशुश्री । र.मा. ।
 सु.पु.१५५. । च.द.ल.चि. ज्वरातिसारि । “श्लेषट्टा-
 कण्ठकारीभ्यां ।” च.सू.४५. ।

श्लेषधूर्त्तः । पुं । श्माले । श.र. ।

श्लेषनकः । पुं । कुक्षुरे । प.सु. ।

श्लेषनिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मचकुक्षुरनिशा-
 याम् । जटा. ।

श्लेषपुच्छः । पुं । हृदिके । विश्वा । स्त्री (च्छा) ।
 धृतिपण्ड्याम् । टांशुनिशा । वै.निघ. ।

श्लेषफलः । पुं । चूर्णे । हृष । वीजपूरे । नेव-
 गाह । र.मा. ।

श्लेषभौरः । पुं । श्माले । श.मा. ।

श्लेषन्नम् । पुं । क्षी । क्षिद्रे । च.न. ।

श्लेषयथुः । पुं । श्लेषरीगे । रा.नि.व.२० ।

श्लेषयचिः (ची) । स्त्री । रोगे । पीडायाम् ।
 व्याक. ।

श्लेषसनम् । स्त्री । निःशसि । सं. । पुं । मदन-
 हत । प.सु. । वायी । च.न. ।

श्लेषसनाशनः । पुं । सपे । हारा. ।

श्लेषसनेश्वरः । पुं । अर्जुनहवे । श.च. ।

श्लेषसनीक्षुकाः । पुं । सपे । श.च. ।

श्लेषसितम् । स्त्री । निःशसि । ह.च. ।

श्लेषसुनः । पुं । वासाली । रा.नि.व.७३ । चतु-
 हवे । कुक्षुरट्टीका । श.च. ।

श्लेषा (न्) । पुं, (स्त्री, गुनी) । कुक्षुरे । श.र. ।

श्लेषादन्तः । पुं । कुक्षुरदन्ते । व्याक. ।

श्लेषानः । पुं । कुक्षुरे । स्त्री (नी) । सारसेयायां ।
 श.र. ।

श्रानचिल्लिका (सौ) । स्त्री । गनयचिह्नो-
शाके । वे.निघ. ।
श्रानवलिक्वा । स्त्री । घन्दाके । रा.नि.व.६ ।
श्रानवित् । पुं । शशके । शंभकौग्ने । नृक्षीद्र ।
भा. । अयं विलेगयगुणः । सु.गु.४६५. । अशकौ-
हचे । विकान् ।
श्रानसः । पुं । मृनामव्यातरोगविशेष । शैथानि ।
तस्य निदान—“दंरेव कार्णोपेक्षा दृष्टमिः सप्र-
वर्णते । दंरेव कार्णोः द्वाको घोरो भवति
दंष्ट्रिणां । विहाय प्रहर्षि वायुः प्राणोऽप्य कफ-
सन्नितः । शस्यत्युदंगो भूत्वा तं श्रान परि-
चयते ॥” स पचयिषः । यथा—“महीदेष्टि-
तमकसुष्टमेटेय पचथा । मित्यं स मष्टाव्याधिः
शस एको विशपतः ॥” पूर्वपं यथा—“प्रायुष
तस्य दन्वीष्ठा ग्लनगाभानर्भव च । यानादी बज-
वैरस्य' शठनिस्तीद एव च । यदा सोतासि सुरुध्य
मायतः कफपूर्वकः । विदग्भगति सक्तु द्वादा
असं करोति च ॥” चिकित्सा—कफवातप्रमुण'
वाताशुलोमनं भेषजं देयम् । भा. । अदन्त्य
यथा—“सुचिन नामथा चैव यः त्रैणासं विदुचति ।
वातिकः शिशिरे काले तस्य शसं विनिर्दिशन् ।
शरद्विदाघघोचैव शस, पिभान आयन । तया
दाहपरीतस्य मित्रनापस्य वाग्निनः । सुचिन
नामथा चैव कफो यय प्रयत्नं प्राहट्काले वसन्तं
वा शसन्तस्य कफामक, ॥” वा.द.३५५. ।
श्रानसकासः । पुं । प्रसिद्धरोगधेः । शैथानि-
दाग्नि । निदा. ।
श्रानसमच्चः । पुं । वर्षूरकरचैः । रावनाशोष्ठ ।
रा.नि.व.८ ।
श्रानसञ्ज्ञेति । स्त्री । निदायाम् । उ.च. ।
श्रानसारिः । पुं । पुष्करमूले, कुष्ठे । दू.३ ।
रा.नि.व.६ ।
श्रित्तम् । स्त्री । क्लिप्तासि । अंतकुष्ठ । श्वल
द्रोण । अम. । उच्यते—“कुष्ठं कसमथ श्रित्तं
क्लिप्तासं वारचं भवेत् । निर्दिष्टमपरिमादि
विषाणुहवसंश्रयम् । वाताद्रुषारचं पिप्पलास'
कमसपववत् । सदाहं रोनिविधंसि कफाच्छेत्
घनं गुह । सकच्छुरं क्लसाद्रकमासिमेदःसु चादि-
मेत् । वर्षेनेवेहगुमथं कुष्ठं तवीघरीघरं । भयक्त
रोनवहृलससंश्रित' मिथी नवम् । अनसिद्धस्यञ

साधं श्रित्तं हज्यं सतीऽश्रया । गुणपापितनोऽपु
जातमव्याप्यरन्तनं । यद्वंभीयं विगंधेय क्लिप्तं
सिद्धिसिद्धता, ” मा.नि. ।
श्रित्तघ्नो । स्त्री । त्रयिकाव्याम् । सिद्धांती ।
श.ध. ।
श्रित्तचारिः । पुं । बाकुषीमंशु । मोनद्राद्यो-
विशेष ।
श्रित्तो (इन्) । वि । श्रित्तरोमिषि ।
श्रित्त(क)म् । स्त्री । रोषे । विक्रा. । श्रेह-
काथि । ज्ञान ईर्णा । वे.निघ. । पु. । कपदंष्टि ।
दड़ि । रा.नि.व.१२ । श्रित्तरीने ।
श्रित्तः । पुं । मृत्काके । अंत अरुन् । रा.नि.
व.१० । मष्टाविष गुसहयिके, मन्वविषे च । सु-
कल्प.८५. । See श्रित्तः । अंतमिथी । अंतैधी ।
अंतैरुष्टि । कर्पूरं । अन्तमहथे । नै. । अंत-
सर्पे । अंतकाचने । इंसि । वे.निघ. । अंतै । शौक ।
रा.नि.व.१ । कपदंके । दड़ि । उ.च. । अंतामे ।
श.र. । शौषके । जटा. ।
श्रित्तकटभौ । स्त्री । गुलकटभौहवे । वा.उ.
३८५. । अंतगुप्तयाम् । । वा.उ.५५. ।
श्रित्तकण्टकः । पुं । अंतमज्जाशुकायाम् । उ.
निघ. ।
श्रित्तकण्टकारिका (री) । स्त्री । अंतगुप्त-
कण्टकार्याम् । अंत अण्टिकारी । रा.नि.व.४ ।
श्रित्तकण्टारिका । स्त्री । गुलपुष्पकण्टका-
र्याम् । शाना अण्टिकार । अंत अंतमिथी,
अंतमटकट्या । तै विस्तिरन्तेलुयन् । तन्
पर्यायाः,—सितकण्टकारिका । सितकण्टा अंसा
वेचदती सद्यसा सितसिद्धी सितशुद्धा सुटवात्ता-
दिनां सित्ता सित्ता कंटुवात्तांकी अंतया कप-
दंशरी निःखंफला रामा मष्टोपयो गहंभो अन्त-
गुप्ता अन्टिका चान्दो मियदरो नाकलो दुर्लभा
रासा । गुणाः—कट्टुया कफवाततो अचुथा
दीपनी रसतो च । रा.नि.व.४ ।
श्रित्तकण्डा । स्त्री । मृत्कालिविषायाम् । शान्ता
आतंशेह । रा.नि.व.६ ।
श्रित्तकपीतः । पुं । दर्शोकरसर्पविशेष । सु-
कल्प.४५. ।
श्रित्तकमलम् । स्त्री । अंतपत्रे । रा.नि.व.१० ।

श्वेतकरवीरः । पुं । शुकप्रुष करवीरवृक्षे ।
श्रीमं रुद्रवीरुत्तरे ग्रीह । See करवीरः ।

श्वेतकाकः । पुं । शुककाकं । श्रीमं काक ।
रामणकृतकाकप्रपणतके ।

श्वेतकाञ्चनः । पुं । शुकप्रुषवाचनवृक्षे । श्वेत
काञ्चन । प.ह. ।

श्वेतकाण्डा । स्त्री । श्वेतदूर्ध्वायाम् । श्रीमं गूर्वा ।
रा.नि.प.८ ।

श्वेतकापोती । स्त्री । स्वनामख्यातमरीचिषी ।
सु.चि.३०प. ।

श्वेतकाशीजी । स्त्री । श्वेतगुणायाम् । श्रीमं
कूट । रा.नि.प.३ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । श्रीमं
पांशुग । वै.निघ. ।

श्वेतकशिपिही । स्त्री । शुककटभीवृक्षे । तत्-
पर्यायाः,—मन्मथीकटभी सितालिकटभी गिरि-
कर्णिका गिरीपक्षी कालिन्दी श्वेतपत्ता विषत्रिका
मन्मथेता मन्मथोष्ठी । गुणाः—कृष्णकशिपिह्या
पथिकतराः । रा.नि.प.२ । See कशिपिही ।

श्वेतकुम्भिका (स्त्री) । स्त्री । शुकपाटलवृक्षे ।
वै.निघ. ।

श्वेतकुशुपटकः । पुं । शुककशिप्याम् । श्रीमं
श्रीमं । गुणाः—तिकः केश्यः क्षिप्रः मधुरः
उष्णः शीघ्रः दन्तहितः वलिपलित कुष्ठवातरक्त
दीपककक्ष्ण विपणय । वै.निघ. ।

श्वेतकुशुभः । पुं । शुकदधे । श्रीमं दूध ।
तत्पर्यायाः,—सितदधेः कृष्णकुशुभः कृष्णदधेः पूतः
यशभूपः यशोयपवकः वयः ब्रह्मपवित्रः तीक्ष्णः
सुषुम्बः पुण्ड्रवणः पूतवणः वरुणः । मूलगुणाः
—हिमं दधं मधुरं पित्त रक्त-व्वरुणं तेषामाच-
क्षामशामाशमघ । रा.नि.प. ८ ।

श्वेतकुशुष्टम् । स्त्री । श्वेतरीगे । धवल । निदा ।

श्वेतकुशुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुणायाम् । श्वेत
निर्गुणा । वै.निघ. ।

श्वेतकृष्णा । स्त्री । कीटजातिभेदे । तामिर्दंटे
दाहशोफलेदा भवन्ति । सु.कल्प. ८प. ।

श्वेतकेश्यः । पुं । रक्तशिकी । शाल भद्रिनी ।
कटा ।

श्वेतकीलः । पुं । अफरमश्वे । श्रुतिं बाह ।
चिका ।

श्वेतखदिरः । पुं । शुकखदिरवृक्षे । श्रीमं श्रो-
त्रवृक्षे ग्रीह । प. सु. । सं पादरा खैर । कं
विलियतर्त्ति, पपरीखयैर । तं तेल्लखंड । तत्-
पर्यायाः,—रुदरः श्वेतसारः कामुकः कुल-
कण्टकः शीमवृक्षः शीमवृक्षः शीमसारः पथिद्वमः ।
गुणाः—तिकः कषायः कटुः उष्णः कषुः कफ-
वातघ्नप्रय । रा.नि.प.८ । ".....वर्षां सुख-
रोगकफालजिघ ।" सा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतदूर्ध्वायाम् । वै. निघ. ।

श्वेतगरुत् । पुं । राजहंसे । पम ।

श्वेतगुञ्जा । स्त्री । शुकगुञ्जाश्वेतायाम् । श्रीमं
कूट ग्रीह । तत्पर्यायाः,—श्वेतकाम्बोजी भट्टिका
काकपीलुः काकादनी चक्रमथ्या चुडाला चक्रिका
चुडाला दुग्गाया । गुणाः—तीक्ष्णा उष्णा च । तद-
वीजं वानिजगकम् । तन्मूलं शूलविषघ्नम् । तत्पत्रं
वश्यकर्मणि प्रसम् । रा.नि.प. ३ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नागदन्त्या । शक्तिं हृष्ट ।
दन्त्याम् । रा.नि.प.५।६ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतकीपातव्याम् । श्रीमं
घोष । वै.निघ. ।

श्वेतचणकाः । पुं । शुकचणके । श्रीमं छोला ।

श्वेतचन्दनम् । स्त्री, पुं । (Santalum
album.) स्वनामख्यातचन्दनवृक्षे । श्वेतचन्दने
ग्रीह । प. सु. । See चन्दनम् ।

श्वेतचरणाः । पुं । प्रवचर-जलज पचिविशेषे ।
सु.सु.४६प. ।

श्वेतचामरः (पुष्पः) । पुं । कासवृक्षे । केरु
घाम । वै.निघ. ।

श्वेतचिक्षिः (क्षिका) स्त्री । स्त्री । शुकवासु-
कशाके । श्वेतचिक्षीति भागीरथीतीरे प्रसिद्धा ।
श्रीमं वेत्ती । सं वाप्रथा । कं विलियचिक्षिके ।
वम्-खण्डकाकवय । तत्पर्यायाः,—वासुकी सुपथ्या
उपचिक्षी सितचिक्षी व्वरुणी बुद्रनासुकी । गुणाः,
—मधुरा चारा श्वितिरा विदीपनी पम्मा व्वरुणी
च । रा.नि.प. ० ।

श्वेतच्छट्टः । पुं । गन्धपत्र । वावृहे ज्वगी ।
श.प. । हंसे । हषा ।

श्वेतजयन्ती । स्त्री । गुरुजयन्तीश्च । श्वेत
पथी । भेष. कूट.चि. ।

श्वेतजराणः । पुं । गुरुजरीक । शान्ति शोभा ।
वे.निघ. ।

श्वेतजलजम् । स्त्री । कुमुदी । शशाङ्गम् ।
वे.निघ. ।

श्वेतजीरकः । पुं । गौरजीरक । शान्ति शोभा ।
मं पांद्दे गौरि । कं त्रिलोकनिरिगे । गुणाः—हिमी
रुष्यः कटुः मधुरो दोषणः हृमिघ्नः विषघ्नः अघुष्यः
उदराभानहरश्च । रा.नि.ब.६ ।

श्वेततटप्लवङ्ग(ण)म् । स्त्री । फटिकारिकायाम् ।
रुष्टिकरि. प. सु. । टटपचारमेदं । नोदागी,
शाभा नोदागी । तत्पर्यायाः,—लोहि सिन्धु
सिन्धुकरं मालतीतीरसम्भवं श्वेतं टाडकरं शीत-
पारं टटपम् । यदगुणाः—श्विभं कटु उष्णं
कफनाशत्रम् आम-चय-शान-विष-कास मलघ्नश्च ।
रा.नि.ब.६ ।

श्वेततण्डुलमण्डम् । स्त्री, पुं । पातपतण्डुल-
सिद्धमण्डं । आलो जा'देन मण्ड । गुणाः—
"मधुरं शीतलं किञ्चित् अम्लं शीतलाशयम् ।
अमरीमेघदंदि वातघ्नं श्वेततण्डुलम् ॥" अदि.
१२५. ।

श्वेततुलसी । स्त्री । सुमपतुलसीश्च । प.सु. ।

श्वेतचिह्नम् । स्त्री । गुरुमूलचिह्नम् । शान्ति
टेटेडो । हि श्वेतमिशोतर । गुणाः—"श्वेता
चिह्नं रेषमी स्यात् स्वादुरुषा सनीरुष्टम् । रुषा
पित्तश्वरयेमपित्तशीतोदरापहा ॥" भा. ।

श्वेतदण्डा (फण्डी) । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ।
वे.निघ. ।

श्वेतदन्ता । स्त्री । नानदन्ता । वे.निघ. ।

श्वेतदर्भः । पुं । उरुदर्भ । वे.निघ. ।

श्वेतदूर्वा । स्त्री । उरुदूर्वायाम् । प.सु. । वन्-
पाङ्गरीहरियालो । क विन्ध्यकुरुके । वे श्वेत-
दूर्वा । तत्पर्यायाः,—गोक्षीतो शिवाळा अष्टा
भद्रा भार्गवी दुर्बरा गौरी शिब्रमान जाना पनना
श्वेता विद्या श्वेतकाष्ठा प्रथया सप्तकाष्ठा
सप्तपत्नी सप्तबोधा सुरवदभा शुभा सुपर्वा
सितशुद्धा सक्ता कृष्णगुरुक्ष्णा । गुणाः—शीतला
मधुरा वान्निपित्तघ्नी आमालीसारकासघ्नी रुष्या
दाहश्याघ्नी च । रा.नि.ब.८ । "श्वेता दूर्वा

कपाया स्यात् स्वादो द्रव्या च जीवनी । तिना
दिमा विमर्षावटपिगकफदाहटत् ०" भा. ।

श्वेतद्रुमः । पुं । यक्षपत्रे । यक्ष्ण ग्रीह । वे.
निघ. ।

श्वेतधाम्निः । पुं । दुग्धपापाणि । मूत्रशुद्धि ।
रा.नि.ब.१२ ।

श्वेतधामान् । पुं । कर्पूरं । समुत्फले । मे. ।

श्वेतधूम्रकाम् । स्त्री । उरुधूम्रकं । रस-र.ज्वराति.
वि. यक्ष्णीकपाटरसे ।

श्वेतनाडी । स्त्री । खटिकायाम् । मूत्रशुद्धि ।
वे.निघ. । श्वेतापराजितायाम् । श्वेत रूपद्र-
विडी । अ.ग.१५५. ।

श्वेतनासा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । वे.
निघ. ।

श्वेतनिष्यावा । स्त्री । श्वेतपुष्पनिष्यावे । श्वेत
भिम् । गुणाः—सुखा मधुरा चक्षुःकपाया
शीतला वातघ्ना रुष्या आमलकरी पुष्टिकरी च ।
रा.नि.ब.१६ ।

श्वेतपटलम् । स्त्री । यमधमाती । श्वेत-
विषय । वे.निघ. ।

श्वेतपत्रम् । स्त्री । श्वेतकमले । रा.नि.ब.१० ।
वा.उ.५५. । पुं । श्वेततुलसाम् । प.सु. । राज-
संघे । दुग्धदधे । मूत्र शान्ति मूत्र । वे.निघ. ।
स्त्री (वा) । श्वेतमिश्रमायाम् । शान्ति शिथ ग्रीह ।
रा.नि.ब.६ ।

श्वेतपद्मम् । स्त्री । श्वेतकमले । तत्पर्यायाः,
—सिताश्रीर्जं हृमीपमं सितान पुष्प रेशं
वारिण हरिनेत्र मण्डपं मारुतं शम्भुवृद्धमम् ।
गुणाः,—मधुरं तिक्तं शीतलं विनासदाहश्याभम
नाशकश्च । रा.नि.ब.१० । See पुष्टरीकम् ।

श्वेतपर्णः । पुं । श्वेताश्रकं । प.सु. । स्त्री(र्वा) ।
वारिपर्णा । शान्ति । र.गा. ।

श्वेतपर्णासः । पुं । श्वेततुलसाम् । तत्-
पर्यायाः,—अश्रकः गन्धपत्रः कुठेरकः । प.सु. ।

श्वेतपाटला । स्त्री । गुरुपुष्पपाटलश्च । कटा. ।

श्वेतपारावतः । पुं । अमकपोते । शान्ति
प्राश्रवा । वे.निघ. ।

श्वेतपापाणः । पुं । अमकपारे । शान्ति प्राश्रव ।
रा.वा.सं.रसप्रकरणे । स्मृतिके । वे.निघ. ।

श्वेतपिङ्गः (लः) । पुं । सिंहे । विका ।
 श्वेतपिण्डितकः । पुं । महापिण्डितकौ,
 शकमदने । श्वेत श्वेतनां ग्रीष् । रा.नि.व.६ ।
 श्वेतपुङ्गव । स्त्री । शकमरपुङ्गवाम् । रा.नि.
 व.४ । शीर्षा वननीग ।
 श्वेतपुनर्नवा । स्त्री । श्वेतपुननवायां । श्वेत-
 पुनर्नवा । गुणाः—“कटुः कषयाशुकरसा पाण्डुघ्नी
 दीपनी परा । शीकानिलगर शेषघ्नी त्रखीदर-
 मण्य ॥” भा.गु.२ ।
 श्वेतपुष्पः । पुं । श्वेतसिन्धुवारहवे । शीर्षा
 निम्बिना । कटाग । महाश्वेतपुष्पे । श्वेत । रा.नि.
 व.४ । श्वेतनीपुष्पहवे । श्वेतोत्ती । वै.निघ.२भ.
 शोषञ्च.चि.सेवनीपाके । श्वेतपुष्पे । श्वेतहवे ।
 वै.निघ. । स्त्री । शकपुष्पे ।
 श्वेतपुष्पकः । पुं । करवीरहवे । रा.नि.व.१० ।
 श्वेतकावे । वै.निघ. ।
 श्वेतपुष्पा । स्त्री । शोपासकौलतायाम् । शीर्षा
 घोषा । र.मा. । श्वेतश्वे । शीर्षा श्वेत । श्वेता-
 निगुण्डां । शीर्षा निम्बिना । श्वेतमोकार्षिकायां ।
 शीर्षा श्वेतप्रक्षिष्टां । वै.निघ. । नामदन्वाम् ।
 श्वेतपुष्पा । रा.नि.व.५ । श्वेतवीरौ । रा.नि.व.७ ।
 श्वेतपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । पुत्रदाशोषता
 याम् । रा.नि.व.२३ । महाश्वेतपुष्पिकायाम् । वृद्ध
 शीर्षा श्वेत । रा.नि.व.४ ।
 श्वेतपूरिका । स्त्री । खाद्यद्रव्यभेदे । यथा—
 “गोधूमसत्त्वे च हृतं यामत् पिण्डलमाशुयात् ।
 ताश्चैवा जलेनाय मर्दनीय प्रयवतः । तस्यैव
 पूरिकाः कात्याः हृते पाश्चाय ताः यत्ताः । श्वेतपू-
 रिका ताद्या दुर्जरा धातुशर्काः । तिम्याय
 गुरवः पित्तवातमाशकरा मताः ॥” वै.निघ. ।
 श्वेतप्रसूनकाः । पुं । शाकहृत् । श्वेतप्रसून
 गाह । श.मा. ।
 श्वेतफला । स्त्री । शकपुष्प-हृत्प्याम् । शीर्षा
 वाङ्गु । रा.नि.व.४ ।
 श्वेतभण्डिका । स्त्री । शकवाषाकौ । वै.निघ. ।
 श्वेतभण्डा । स्त्री । श्वेतापरानितायाम् । शीर्षा
 श्वेतप्रक्षिष्टां । र.मा. ।
 श्वेतभृङ्गराजः । पुं । (Heliotropium

brevipolium.) शकपुष्प-श्वेताराजे । शीर्षा
 शोमराज । श्वेत शकैर भारा । See श्वेताराजः ।
 श्वेतमञ्जरी । स्त्री । चुशुचुपे । वै.निघ. ।
 श्वेतमण्डलः । पुं । महाश्वेतपुष्पे । श्व.
 कल्प.४च. ।
 श्वेतमन्दारः (काः) । पुं । श्वेतार्कहृत् । श्वेत
 श्वेतनां ग्रीष् । वम्. श्वेतमन्दार । कं विलिय
 मन्दारण । तत्पुष्पायाः,—पृथ्वीकुरवकः दीर्घा-
 युष्पः दीर्घालकः शितालकः शिताह्वयः । गुणाः—
 अत्युष्णः तिक्तः मूलशोधनः मूत्रकण्ठ-कनिष्ठश्च ।
 रा.नि.व.१० ।
 श्वेतमरिचम् । स्त्री । Seeds of Hype-
 ranthira moringa. शोभाञ्जनबीजे ।
 श्वेतनात्र बीजे । र.मा. । मं पाण्डुरे मिरिचि ।
 कं विलियमेषु । तं तैलमिरियालु । गुणाः—
 कटुष्णं विषमं भूतघ्नं हृष्टिरीग्नं पुत्र्या रसायनमपि
 भवति । रा.नि.व.६ । “श्वेतमरिचम् ।”
 च.द.ञ्च.चि.नस्ये । पुं । श्वेतशियौ । रा.नि.व.७ ।
 श्वेतमण्डिका । स्त्री । श्वेतहृत्प्याम् । शीर्षा
 वृशती । रा.नि.व.४ ।
 श्वेतमूलः (ला) । पुं, स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् ।
 वै.निघ. ।
 श्वेतमृगः । पुं । श्वेतश्वेतपुष्पे । च. ।
 श्वेतयूष्पिका । स्त्री । शकयूष्पिकायाम् । शीर्षा
 श्वेत । वै.निघ. ।
 श्वेतमञ्जनम् । स्त्री । शोपके । श्वेतकल्पः ।
 श्वेतमन्जम् । स्त्री । श्वेतके । प.मृ. ।
 श्वेतमराजः (जी) । स्त्री । श्वेतपुष्पे । श्वेतपुष्पे ।
 भा.पू.१भ.शा.व. ।
 श्वेतमराजिका । स्त्री । श्वेतपुष्पसर्षपे, रा.नि-
 कायाम् । श्वेत । रा.नि.व.१६ ।
 श्वेतमराज्ञा । स्त्री । श्वेतपुष्पराजाश्वेतपुष्पे ।
 श्वेतपुष्पे ।
 श्वेतमरोत्तरीभ्रः । पुं । पटिकारोधे । श्वेत
 शोष । वै.निघ. २भ.ञ्च.चि. । रा.नि.व.६ ।
 श्वेतमरोत्तरीः । पुं । शकपुष्परोहितकहृत् ।
 शीर्षा श्वेतपुष्पे । तत्पुष्पायाः,—श्वेतपुष्पः
 श्वेतपुष्पः श्वेतपुष्पः श्वेतपुष्पः श्वेतपुष्पः श्वेतपुष्पः

द्वयम् । गुषाः—कटुः क्षिप्रः कषायः शीतलः ।
क्षमिदीपनः त्रपन्नः श्लेष्म-रक्त-निवरीगनाशकय ।
रा.नि.व.८ ।

श्वेतलक्ष्मणा । स्त्री । श्वेतकण्टकायान् । शार्दा
कण्ठिदात्री । वै.निघ. ।

श्वेतवचना । स्त्री । श्लक्ष्णायाम् । शार्दा वर्त ।
प.सु. । सं पांङ्गरे वेत्तव्या । कं विस्त्रियक्षजे ।
तत्पथ्यायाः,—नेध्या पद्यन्ना दीर्घपथिका तौघ्य
नन्धा ऐमवती मद्रथ्या । गुषाः—द्रव्या मति
मेधायुःकफघ्नी मृत-वात-कृमिघ्नी दीपनी च ।
चपिच—“पारलोकवशा यक्षा श्रीना ऐमवतीति
सा । ऐमवत्युदिता तदन्तुं यत्नं हन्ति विशेषतः ॥”
चलितियायाम् । अंतर्दृष्ट । रा.नि.व.६ ।

श्वेतवर्णकाम् । स्त्री । श्वेतारक्तचन्द्रे । वै.निघ. ।

श्वेतवर्णा । स्त्री । यराटकमेदि । शार्दावर्ण
वर्णितवर्ण । रा.नि.व.११ । श्वेतप्रपपाटल-
हृषि । श्वेत शार्दागर्णौ । वै.निघ. ।

श्वेतवर्षरकम् । स्त्री । श्वेतारक्तचन्द्रे । रा.नि.
व.१२ ।

श्वेतवर्षरिका । स्त्री । श्वेतारक्तचन्द्रे । श्वेत
पुंगुनी । रा.नि.व.१० । रावपक्षरक्तमममसतके ।

श्वेतवलकालः । पुं । उदुम्बरहृषि । दल्लडुम्बर
ग्राह । शटा ।

श्वेतवस्त्री । स्त्री । श्लक्ष्णास्तुके । वै.निघ. ।

श्वेतवारिजम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । शार्दा प्रश-
स्यम् । रा.नि.व.१० ।

श्वेतवार्त्ताकिनी (की) । स्त्री । श्वेतकण्टकां ।
रा.नि.व.४ ।

श्वेतवाचः (नः) । पुं । श्वेतारक्तचन्द्रे । श्वेत
ग्राह । “श्वेतवाचः प्रसौम्यः ।” वा.सु.१५.च.स-
नादिः ।

श्वेतविट्कता । स्त्री । कफाधिक्यजन्यश्ल-
षुरीपमायाम् । वै.निघ. ।

श्वेतवौषः । पुं । श्वेतकण्टके । श्वेत कूरुत्ति-
रुमात्रे । रा.नि.व.१६ ।

श्वेतवुद्धा । स्त्री । स्वप्नामन्यातलताविशेष ।
“श्वेतवुद्धा कपोतस्तु वनतिका विसर्पिणी । शक्तिनी
काकचिन्वा च निरिजा धूमरच्छदा ॥” शार्दा
वोधार्ण । प.सु. ।

श्वेतहन्त्याकः । पुं । श्लक्ष्णायांकी । वै.निघ. ।

श्वेतहृत्ती । स्त्री । श्लक्ष्णायांकी । शार्दा
वृष्टौ । कं विस्त्रियगुह्यु । वम- पांङ्गरी शीरुनी ।
तत्पथ्यायाः—श्वेतमनोष्टिका श्वेतकिंही श्वेत-
फला श्वेतवार्त्ताकिनी श्वेता । गुषाः—दात-
श्वेतभक्तौ श्वेता श्वेतनयोरेम नानाविधवृक्षापदा ।
रा.नि.व.४ ।

श्वेतहृत्तः । पुं । दक्षिणहृत्तः । वृद्धं ग्राह । प.सु. ।

श्वेतवेतसः । पुं । कलवेतसे । वै.निघ. ।

श्वेतशरपुङ्खा । स्त्री । श्लक्ष्णायांकी । शार्दा
भृशपुङ्खा । श्वेतशरपुङ्खा । तत्पथ्यायाः,—
श्वेतपुङ्खा श्वेतपुङ्खा श्वेतशारिका श्वेतपुङ्खा । गुषाः
—कटुः क्षमिदीपनः कृमिघ्नी च । रा.नि.व.४ ।

श्वेतशा(सा)रिवा । स्त्री । शारिवासेदि ।
चनश्चन्द्र । सा च दुग्धनभां व्रतति । भा.पु.
१.५. । गुषेः क्षयशारिवाश्वेती । गुषाः—“श्वेता
तु शारिवा शोभा मधुरा यक्षला गुरुः । विमंभा
तिका सुगन्धिः कृष्णकण्टक्युज्वरापदा । श्वेतीमेश्वा-
प्रमान्धा श्वेत-कासाश्वेतीपरा । कफाश्वेतार-वृद्धा-
रक्तपिचश्वेता परा ॥” वै.निघ. । See चनशा ।

श्वेतशाल्मलिः । पुं । (Eriodendron
anfractuosum) White cotton tree.
श्लक्ष्णायांकीगुह्यु । श्वेत शिभू ल ग्राह । श्वेत
सुनिवत्त हरियाण । ता. इत्यवन् । Watts.

श्वेतशिंशपा । स्त्री । श्वेतपत्रशिंशपाहृषि ।
शार्दा शिञ्ज ग्राह । सं वम- पांङ्गरी शिंशपा,
शिवम् । कं विस्त्रिय इषोडु । तत्पथ्यायाः,—
श्वेतपत्रा श्वेतचिह्निका श्वेतशिंशपा । गुषाः—
श्वेता श्वेतला पिचदाहृषेरी च । रा.नि.व.८ ।

श्वेतशिंशुः । पुं । श्वेतपत्रशिंशुहृषि । श्वेत
श्वेतिनां ग्राह । सं वम- पांङ्गरी शिञ्जपा । कं
विस्त्रियगुह्यु । तत्पथ्यायाः,—सुतीषाः सुखमरुः
सिताङ्गयः सुमूलः श्वेतमरिचः रोषणः मधु-
शिंशुकः । गुषाः—कटुः तीक्ष्णः शोफानिषेधः
चक्रव्यथाहरः श्वेतः दीपनः सुखदाश्वेतरथ ।
रा.नि.व.७ ।

श्वेतशिम्बा(श्विदः,श्वी)कः । स्त्री । पुं ।

राजशिव्याम् । श्वेत भिम् । र.मा. भा.पु.१भ.१
ध.म. । See निष्ठावः ।

श्वेतशिक्रा । स्त्री । श्वेतपापमेदि । श्वेत
शोधकूट । गुणाः—विषा स्वादुः श्वेतकूटो
मूत्ररोधाग्नौशूलघशिविघ्नो च । रा.नि.व.८ ।

श्वेतशुक्रः । पुं । यवे । श्वेतः ।

श्वेतशुक्रः । पुं । यवे । रा.नि.व.२३ ।

श्वेतशुक्रणः । पुं । वनशुक्रणाम-कन्दशक्ति ।
द्वेनाः ७म । सं वम्. पांडुरा शुक्रणः । कं विलिय
शुक्रणः । गुणाः—दूषणः कटुणः कृमिघ्नः गुण
शूलघ्नः शरीरघ्नश्च । रा.नि.व.७ ।

श्वेतशिक्रासिका । स्त्री । शुकशिक्रासिका-
श्वे । सवयः ।

श्वेतश्रेष्ठः । पुं । चन्दनश्वे । वै.निघ. ।

श्वेतसर्जः । पुं । श्वेतपुनःके । श्वेत धूना ।
गुणाः—चामातिसारमग्नि प्रदीपान् तदघ्नः पाद-
दारिद्र्यापहयः । सवयः ।

श्वेतसर्पपः । पुं । शुकसर्पपे । श्वेत मृद्विषा,
द्राष्टे । प.सु. ।

श्वेतसारः । पुं । अत सदिरे । रा.नि.व.८ ।

श्वेतसिंघी । स्त्री । श्वेतश्वान्याम् । रा.नि.व.३ ।

श्वेतसुरसा । स्त्री । श्वेतमिष्टुंश्याम् । वनः ।
श्वेतपुत्रश्वेतीश्वे । श्वेत जूयशो गीह । सु-
सुरसादिः । "सुरसा श्वेतसुरसा " श्वेतमिष्टुंश्या-
श्याम् । श्वे.मि.श्री.विरचने ।

श्वेतसुरा । स्त्री । सुरामेदि । श्वे.ने. २३ ।
रा.नि. ।

श्वेत(ता)स्यन्दा । स्त्री । श्वेतपराजितायाम् ।
रा.नि.व.३ ।

श्वेतसुसुः । पुं । राजिमसुसुविश्वे । "तद्विष
त्वगादीनां गुणत्वं शीतत्वरी रोमघ्नः सत्वत्वं
गत्यापामदंशमोक्षः सान्द्रकफप्रमेकः श्वेतीरभीष्वा-
मलीः कण्टः श्वेते श्वेतपुंशुं रक चण्डासिरीषः
तमःप्रमेमः सताय कफवेदना भवनि । सु-
क.व.४८. ।

श्वेतसुरः । पुं । मृदाशासतश्च । वै.निघ. ।

श्वेतता । स्त्री । श्वेतीरे तामाकलशोथलपि । गा
त्रोद्देशदशभागमथाया चण्डेदलाजगतीमशकाधि-
नामा । सु.म.४७. । श्वेतीर्याम् । त्रिनि ।

रा.नि.व.१४ । श्वेतकारिकायाम् । कृष्टिकृष्टि ।
भा. । श्वेती । श्वेती । मन्थल्याम् । श्वेती श्वेती ।

रा.नि.व.२३ । श्वेतवशायाम् । श्वेत वश । सु-
श्वे. । श्वेतकाचने इति श्वेताः । वै.निघ. उन्मा-
धि. । श्वेतदृश्यायाम् । रा.नि.व.८ । श्वेतामिरीये ।

श्वेतविषायाम् । श्वेतरेते । प.सु. । काठपाटला-
याम् । श्वेतीमिरीये । र.मा. । श्वेतीश्यायाम् ।

श्वेती. नि. । गांधारीश्वे. । श्वेतीश्वे गीह । रा-
नि.व.८ । श्वेतपराजितायाम् । भा.म.४७.सु.श्री-
धि. । श्वेतश्वत्याम् । श्वेतकण्ठकायौ । पापप-
मेदि । रा.नि.व.४५ । श्वेतापराजितायां । श्वेत

श्वेतश्वेत । रा.नि.व.३ । श्वेतश्वेत्यापि ।
श्वेतामेदि । श्वेतश्वेत्यापि । श्वेतश्वेत्यापि ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।
श्वेतापराजितायां । श्वेतापराजितायां ।

श्वेताम्ब(व)रः । पुं । सुनिपद्यगङ्गी । रा. नि.व.४ ।

श्वेतास्त्रिः (का) । स्त्री । पोठींङीति प्रसिद्ध वचविशेषं, चन्द्रिकायां । सं पोठींङी । कं विलिख कुलि । तत्पर्यायाः,—चन्द्रिका पिठीङी पिण्डिका । गुणाः—इथा नधुरा पिथघ्नी यलप्रदा । च । रा. नि.व.४ ।

श्वेतायुग्मम् । स्त्री । अपराणिताश्वे । एका-किपिदिसजा, अथा गदाश्वेता पालिन्दोरुजा च । “श्वेतायुग्मं तापमानः च इत्यः ।” वा.गु. १५ च.अ.दणः ।

श्वेतारिरसः । श्वेतकुलघ्नो रसः । पाठः— “ग्रहमूलं समं गन्धं विकला भद्रमाकुषी । भङ्गा-राको तिलः कृषी निम्बनीकं समं समं । सर्वथेह ज-जडाधैः शोथं दैत्यं पुनः पुनः । इत्थं कुर्याच्चि-सतां रसः श्वेतारिको भवेत् ॥” अत्र. एत मधुनी । रस.चि. ।

श्वेताकः । पुं । गमपुत्रार्कहृत्वे । प्रैत आकन् । तत्पर्यायाः,—तपन. प्रतापः शीतार्कः शर्वरा-पुत्रः श्वेतः काठोलः गणरूपकः वसुकः मन्दार-सदापुत्रः हसमसिका विधाः शम्भुः । Sec गुक्ताकः ।

श्वेतालुः । पुं । शुक्रवर्णान्कै, मदिपकन्दे । गुणाः—कटुः उष्णः कफ-घातघ्नः सुखशास्त्ररः रूष्य । रा.नि.व.० ।

श्वेतावलीकानः । पुं । शुक्रनेत्रतादप-कफजन्य-रोगविशेषं । निदा ।

श्वेताश्वः । पुं । श्वेत्यै । षोडशोत्तमि । प.सु. ।

श्वेताश्वः । स्त्री । शुक्रगोकर्णान् । वै.निघ. । सितपाटलायां । प्रैत आश्वम् । रा.नि.व.१० ।

श्वेताश्वः । पुं । सीमलताभेदे । इ.चि.२६५ । Sec सीमः ।

श्वेताशुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकायान् । वै.निघ. । श्वेतेक्षुः । पुं । श्वेतवर्णेषु । शान्ति आश । यन्-पांडुरा उंस । कं विलिख कव । तत्पर्यायाः,—सितेषुः कान्तेषुः यंगपत्रकः सुवेगः पाण्डुरेक्षुः । गुणाः—कठिनः रूष्यः गुणः कफमूत्रहृग दीपनः पित्तदाहघ्नः विपाके च कीष्णः । रा.नि.व.१४ । घात-पिथप्रशमनः इत्यः चत्किंदादी कफहृत् । अदि.१०५ ।

श्वेतैरगुः । पुं । शुक्रैरगुहृत्वे । शान्ति रेडि । टि शकेद एरु । सं पांडुरे एरु । गुणाः— “कटुकः श्वेत एरुकोषादीषु गुणः श्वेतः । यातोदावचकफघ्नकासीदरापचः । शीघ-श्ल-कटोवनिशिरोरुद्राग्नः श्वेतः । आसामाचकुह-मधुगुण्य प्रीहामपिण्डा । प्रसेहीयथातरत्त मेदान्-वदेनपण्यम् ॥” वै.निघ. ।

श्वेतोत्पलम् । स्त्री । शुक्रकुमुदपुष्पे । शान्ति श्वाङ्गम् ।

श्वेतीदरः । पुं । दर्शिकरमणविशेषे । “सद्विषेय-लगादीनां हृषत्वं रोक्ष्यं शिरसी गौरवं सन्निवेदना-कटी-पृष्ठ-शोवादीव्यैल्यं कृमिर्षं वैपुः खराव-सादी पुष्टुरयो लङ्गता शुक्लीदारः कासश्चासौ-दिक्का वायोदङ्गमनं श्वेतीदरं हृषा सासासावः-फेनागमनं सीतोऽपरोधक्षासाथ वातवेदना भवति ।” सु.कल्प.४५ ।”

श्वेतोन्मत्तः । पुं । शुक्रपुत्र्य पुष्टुरहृत्वे ।

श्वेतम् । स्त्री । श्वेतीने । धवण । अ.टी. ।

पः । पुं । केश । एका. ।

पटिः (टौ) । स्त्री । श्याम् । शण् । वा.चि.६५ ।

पटकम् (कटु) । स्त्री । तिकटु-चञ्च-चिवक-पिपलीसुर्दिपु । वै.निघ.२भ.वा व्या.मत्वहोसा.चि. ।

पट्कनिघण्टुः । पुं । वैद्यकनिघण्टुमिदं ।
 पट्कोणम् । स्त्री । झोरकं । वै.निघ. ।
 पट्चरणः (पदः) । पुं । समरे । इला-
 यूकायां । रा.नि.द.१२ ।
 पट्चरणयोगः । पुं । पङ्कचरणयोगे । सि.यो.
 भा.व्या.चि. ।
 पट्पदघाती (रन्) । पुं । स्वर्णचम्पकं । वै.
 निघ. ।
 पट्पददलः (प्रियः) । पुं । सुरप्रभ्रागहवे ।
 श्रुतीङ्. गीह. । वै.निघ. । नागकेसरपुष्पहवे । श्र.
 मा. । स्त्री (या) । वनमल्लिकायां । वै.निघ. ।
 पट्पदस्मीदिनी । स्त्री । वर्धूलहवे । रत्न्या
 गीह. । वै.निघ. ।
 पट्पदादा (दौ) । स्त्री । कौटमिदं । श्रुती
 फुडिः । इ.च. । "आपाण्डुवर्षा कपिला हरिता
 च प्रशापते । मपीदरा च पट्पादो मृषावक्रोचमा-
 ङ्गिका । पट्पदो नाम..... ॥" ज.द. ।
 पट्पदातिथिः । पुं । चामहवे । तिका ।
 स्वर्णचम्पकं । वै.निघ. ।
 पट्पदाधारः । पुं । कदम्बहवे । कमम गीह. ।
 वै.निघ. ।
 पट्पदानन्दवर्धनः । पुं । देववर्धनः । वै.
 निघ. । छिद्रिरावहवे । अशोक गीह. । रा.
 नि.द.१० ।
 पट्पदानन्दा । स्त्री । वार्तिकौमलिकायाम् ।
 श्वेतवर्धिका । भा. ।
 पट्पदालयः । पुं । सुरप्रभ्रागहवे । वै.निघ. ।
 पट्पदौमघः । पुं । गङ्गापतङ्गभक्षणाज्याश्र-
 रोते । लक्षणे यथा—"वासमध्यगतं वाहा ये
 भक्षन्ति सुदावपम् । तेषां शीघ्रय मूर्च्छां च भ्रमः
 श्रासश्च जायते ॥" ज.द. ।
 पट्पद्भ्रिका । स्त्री । सालरोगघ्नं शीघ्रम् ।
 पारशोय यमानिका-घन-कषा-शङ्को-विङ्गता रथानां
 चर्षे । वा. ।
 पट्पलवणम् । स्त्री । मृत्तवणोपेते पल्लवणम् ।
 "कापसेन्वषसासुद्रविङ्गुसीवर्षधैः रुमेः । स्यात् पञ्च-
 लवणं तस्य मृत्तुवितं यडाङ्गयम् ॥" रा.नि.द.२२ ।

पट्लोहसम्भवम् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै.
 निघ. ।
 पड्गः । पुं । मण्डलितर्पविशेषे । सु.कल्प.४ ।
 पड्गङ्गः । पुं । गीहृत्तपे । श्रुतीश्रुती । वै.निघ. ।
 स्त्री । दृष्टय पङ्कचये । तद यथा—"कङ्क याङ्क
 शिरो मध्यं पङ्कमिदमुच्यते ।" पङ्कविध-ग-
 द्रव्यं । यथा—"गोमूत्रं गोमयं शीरं सर्पिर्दधि च
 रोचना । पङ्कमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सर्वम् । नर्षा ॥"
 पङ्कघृतम् । स्त्री । शतिसारे घृतम् । प.३ः
 —"बलकस्य च वीजानि दार्ध्याय त्वच उपायाः ।
 पिप्पली मृद्वैरच खासा कटुशरीरिणी । पङ्क-
 रेभिर्घृतं सिद्धं येन मण्डावतारितम् ॥" च.द. ।
 इदं चतुर्गुणलैः पाच्यम् ।
 पङ्कयूषः । पुं । पङ्कपाणोये । तस्य सुसुपां-
 को गीरचन्दनीदीपनागरेः समभागैः प्र. २ तो.
 वारि ४ श्र. २ श्र. । मूत्रां, क्लेशपांशुं,
 वेगान् मूलं, रक्तचन्दनं, वाणां, उट वा हरी-
 उकी । मेप. ।
 पङ्कपणम् । स्त्री । समरिचपचकीले । "पच-
 कीले समरिचं पङ्कपणसुदाघृतम् ।" च.द. । गुषाः
 —पचकीलसमं रुचसुखं विपन्नच । भा.पू.१.म. ।
 पङ्कगुणवल्लिजारित-सकरध्वजः । पुं ।
 पङ्कगुणगन्धकारित रसेन साधिते सकरध्वजे ।
 पङ्कगुण-मल्लिकारण विधियंया,—सुवपनाथं सिद्ध-
 ताव्ययत्ने दत्त्वा बलिम् सद्घटितेऽल्पभाष्ये ।
 तेनाशुशेपेऽव रसे निदध्यात् मन्त्रार्थकायं प्रविलीक्य
 भुवः । चापङ्कगुणं गन्धकमल्पमल्पं धिपेदसी—
 कीर्णवलिर्बली स्यात् । रसेषु सर्वेषु निवोगितो-
 ऽयमसंशयं हन्ति रद जवेम ॥'
 पङ्कग्रन्थः । पुं । करसहवे । कौणिकग्रन्थ । अम-
 स्त्री (न्या) । मन्त्राकरसहवे । ऊहृद्वरुग्रन्थ । रा.
 नि.द.८ । शुद्धवषायाम् । श्रवणम् । श्रुती । रा.नि.
 य.६ । वषायाम् । वट । भा. । "म्राष्ट्री-कृष्णाण्य-
 पङ्कग्रन्थाः ।" भा.म.१.म. । वै.निघ.२.म.च.च.चि.
 चन्दनाद्यहवे । पिप्पलीसूले । वै.निघ.२.म.ज्व.चि.
 दमसूक्ष्मपाये ।
 पङ्कग्रन्थिः । , स्त्री । पिप्पलीसूले । चि.क्र.क. ।
 वै.निघ.२.म.जीर्णज्व.चि. । (स्त्री) वषायां । श्र.२. ।

पङ्गुप्यनिका । स्त्री । चामहरिद्रायाम् । श्ले ।
चम ।

पङ्गुधरणः । पुं । वातत्राघौ योगविशेषः ।
“चिद्विन्दुयवा-पाटा-वटुकातिविषामयाः । वात-
व्याधिप्रममनो योगः पङ्गुधरणः कृतः ॥” सु-चि-
४८ । पङ्गुधरनाशोऽयं योगः पञ्चगुह्यावाधेप
प्रवादियः ।

पङ्गुभुजा (रिखा) । स्त्री । खड्ग इति ख्याते
फलशक्रे । खड्गौ । तन्पथ्यांघाः,—सधुफला
पङ्गुरेखा पन्मुखा इतककंटी तिक्तप्रजा तिका
सधुपाका हृत्तेजावः पन्मुखा । फलगुणाः—तिक्तं
वात्ये तदनु सधुरं किञ्चिद्वृक्ष पाके निष्पन्नं धेत्
तद्व्यतसमं तदपं पुष्टिदायि । हृद्यं दाह्यमधि-
शमनं मूत्रघृदिं विषत्ते पिक्वीन्मादापहरकफदं
पङ्गुसर्ज वीर्यकारि ॥” रा-नि.३० ।

पङ्गुसः । पुं । सधुरास्रलवपतिक्तकटुरूपधेपु ।
रा-नि.३२० । गुणाः खड्गपथ्यांघे मर्याः ।

पङ्गुसनिघण्टुः । पुं । वैद्यकग्रन्थविशेषः ।

पङ्गुरेखा । स्त्री । पङ्गुभुजायाम् । ३३३३ ।

पङ्गुन्दुतैलम् । स्त्री । शिरःपीडायाम् तैलम् ।
तिलतैलं ४ अ. ह्यागदुग्धं ४ अ. शङ्करानरसः १६
अ. कल्काद्यै—परशुमूलं तगरपादुका धनुषा
कोदन्ती राक्षा सैन्धवं गुडत्वक् विडङ्गं यष्टिमधु
गुह्यी प्र.६ ती. ३ ना. २ र. । मेघ ।

पण्डः (काः) । पुं । योनिरोगविशेषः । लघुपम्
—“योनी वातीपततायां स्त्री गर्भे वीजदीपतः ।
वृद्धेपिच्छन्ती च स्यात् पण्डसंज्ञानुपक्रमा ॥”
वा.उ.३३२८ । नपुंसके । षष्ठी द्विविधः—सरिता
सरिताश्च । तयोः सरितोल्लसपं—“यो भार्याया-
श्चतो नोहादहनेव प्रवर्त्तते । ततः स्त्रीचेष्टिवा-
कारो जायते पण्डसंज्ञितः ॥” हर्षमे ।

परङ्गालः (ला, लो) । पुं, स्त्री । तैलमान-
नेद्रे । हृत्तेजा । स्त्री । सारथां । कामुकर्यां । विका ।

परङ्गः । पुं । नपुंसके । इ. ५८ । हर्षमे ।

परमुखा । स्त्री । खड्ग इति ख्याते फलशक्रे ।
खड्गौ । वै-निघ ।

पष्टिः (काः) । पुं, स्त्री । पष्टिदिनपङ्गुशालि-
धानविशेषः । खेटे धान । तन्पथ्यांघाः,—

पष्टिः पष्टिकः पष्टिका पष्टिशालि द्विधतपुलः ।
तस्य लक्षणं—“गर्भेऽस्या एव ये पाकं यान्ति ते
पष्टिका नताः ॥” स विधा गौरनीलमेदात् ।
गुणाः—“गौरी नीलः पष्टिकोऽयं विधा स्यादाद्यो
रुच्यः श्रोतलो दोषहारो । वयः पथ्यो दीपनी
वीर्यवर्द्धिं दत्ते चास्यात् किञ्चिद्गो हितोयः ॥”
पष्टिशालिर्मानसदेशप्रसिद्धः । रा-नि.व.१६ । च.
सू.४५८ । पुनः तद्देदाः—“पष्टिकः इतपुष्य
प्रमोदकमुकुन्दको । नडापष्टिक इत्याद्याः पष्टिकाः
समुदाहृताः ॥” भा. । पष्टिककटुक मुकुन्दक-
पीतकप्रमोदककाकलकासनपुष-नडापष्टिक चूर्णक-
कुरवककेदारकप्रभृतयः पष्टिकाः । सु.सू.४६९ ।
गुणाः—“पष्टिका सधुराः श्रोता लघो बृहवर्द्ध सः ।
वातपित्तप्रमननाः शालिमिः सट्टमा नुषेः ॥” भा.
पू.१३३.धा.व. । श्रोतो गुरुस्त्रिदोषघ्नः सधुरश्च ।
चि.१५५.च. । वैशिकपष्टिकः पित्तलघु । रा.क.
३५ । विशिषाः पथ्यांघे मर्याः ।

पष्टिकान्नम् । स्त्री । पष्टिकमले । गुणाः—
“पष्टिकानाद्य शालीनामीदनं दीपनं सतं । द्रव्यं
नेत्रं पाचनञ्च त्रिदोषघ्नं सतम् । चयरीं
विपञ्चैव नाशयदिति कौर्त्तवम् ॥” वै-निघ ।

पष्टिजः । पुं । पष्टिकशालौ । रा-नि.व.१६ ।

पष्टिवासरजः । पुं । पष्टिकशालिधाने । रा-
नि.व.१६ । [रा-नि.व.१६ ।

पष्टिशालिः । पुं । पष्टिकशालौ । खेटे धान ।

पष्टिहायनः । पुं । पष्टिकशालौ । इतिनि ।

पठालुकालकम् । स्त्री । इत्यनरचान्नरसुक्ते ।
विका ।

पाङ्गुवः । पुं । रसे । रागे । विका । सधुरास्र-
संयोगविशेषः । च.द.हृदि.वि. । See छाङ्गुवः ।

पाण्डुरम् । स्त्री । पण्डतायाम् । लिङ्गानुव्याने ।
च.द.व्य.चि. ।

पोङ्गुशक्तिः । पुं । खर्वटे । कौटुङ्ग ।

पोङ्गुशक्तिः । पुं । शठे ।

पोङ्गुशक्तिः (शौ) । स्त्री । पलपरिमादे । पतो-
च कल्प-१२५. । तोलकहयमाने । प.प्र.१४८ ।

ष्टौ(ष्ठे)वनम् । स्त्री । कुहेनीद्विधे । खेटे
केना । ना-नि. ।

सः । पुं । स्ये । पचिणि ।
संभ्रम् । स्त्री । पीतकाष्टे, भातुकादिसम्पीत-
 काष्टे । प्र.प. । वि । सङ्घचित्तजागौ । अ.टो.भ. ।
 स्त्री । (जा) । चैतन्ये । नास्ति । अ.टो.भ. ।
संयः । पुं । अस्थिकलाङ्गि । अङ्घ्रिपञ्चर । प्र.प. ।
संयमः । पुं । भये । भा.म.४भ.ने.रो.वि. ।
संयमनम् । स्त्री । निरीधे । गे. ।
संय(या)वः । पुं । हृत चीरादिपक्र-गोधने ।
 पेरिकौलि लोके । रु च मधुमत्तकः मधुनीपलितः ।
 भा.म.४भ.शि.रो.वि. । "मधुमत्तक संयाव-हृतपूर्णे
 विशिष्टतः । समितामसुदुग्धेन यत्तुष्टे सामरि-
 चाद्रकेः । हृतपक्षां चिपेत् सष्टे संयावी हं ह्यो
 मृगः ॥" राज.२प. अर.क्रियायां । लडांकरज्ञ ।
 वै.निघ. ।
संयुता । स्त्री । आवर्तकीलतायाम् । रा.नि.व.२ ।
संयोगः । पुं । हयोर्मृगनां वा द्रव्याणां संघटी ।
 च.वि.१प. ।
संयोगविरुद्धः । वि । संघोनेन विपरीतफल-
 कारके, पयोमांसादौ । तच्च मनारोगहंतुः यथा
 —"राज्यस्य-वोसर्पं टकीदरायां विस्फोटकीन्माद-
 भगन्दराणां । मूल्कामदाभानगलयहायां पाण्डु-
 मयस्यामविषय्य स्ये । क्रिंलासकुनयउषोगदानां
 जीपासिसारज्वरपीनसानां । सन्तानदीपन तथैव
 स्योधिंयस्यमत्रं प्रवदन्ति हंतुम् ॥"
संयोजनम् । स्त्री । संयुने । संघीने ।
संरब्धः । वि । विशालमूर्धे । सु.चि.१प. ।
संरभः । पुं । शोकः । भा.म.४भ.ने.रो.वि. ।
 आथतो । क्रोधे । पाटीये । तिका. ।
संरम्भा (इन्) । वि । आयते । गु.नि.४प. ।
संलपनम् । स्त्री । प्रलापे । सु.प.२५प. ।
संलयः । पुं । निद्रायाम् । ऐ.च. ।
संवरः । पुं । सचवे । मत्स्यभेदेः । हरिणभेदे ।
 अयत्र मृगं । स्त्री । जले । शब्दकल्पः ।
संवरणः । पुं । तपुपलतायाम् । शशां ग्रीह् ।
 वै.निघ. ।

संवरणम् । स्त्री । शिक्षानके । शिक्नि, षोष्ठी ।
संवत्तः (काः) । पुं । विभीतकहवे । रा.नि.
 य.११ । मुलके । च.पि.३प. ।
संवर्त्तिः (का) । स्त्री । पञ्चस्य केशरसमोपस्थ-
 दले । शृंगेरु इति शब्दौ । "संवर्त्तिं का गव-
 दलम् ।" अम. भा. ।
संवर्द्धकः (नः) । वि । हृदिकारके । दीपने ।
 ऐ.च. । व्याक. ।
संवहनम् । स्त्री । शरीरमर्दने । वा.चि.७प. ।
संवाटिका । स्त्री । यद्वाटके । शीनिरुण ।
 लटा. ।
संवाहः (काः) । पुं । शरीरमार्जके । लटा. ।
 तिका. ।
संवाहनम् । स्त्री । अङ्गमार्जने, अङ्गमर्दने ।
 गी.टोष्ठी । से.वा.चि.६प. । गुणाः —"संवा-
 हनं मांसरक्तलक्ष्मसादकरं सुस्रम् । प्रीतिमिद-
 करं हृष्यं कफघातशमापहम् ॥" सु.चि.२४प. ।
 भारादिपचने । से. ।
संवाहिका । स्त्री । पिबोलिकाविशेषे । सु.
 कल्प.८प. ।
संवित्काफलम् । स्त्री । सेमफले । जे.फन ।
 वै.निघ. ।
संवित्तिः । स्त्री । चेतनायाम् । प्र.र. ।
संविपा । स्त्री । अतिविपायाम् । प्र.च. ।
संवितः । पुं । श्रुतकिण्णिष्ठाम् । वै.निघ. ।
संहृतः । पुं । जलवेतसे । वै.निघ. ।
संहृतकोष्ठः । वि । यज्ञकोष्ठे । च.सि.२प. ।
संवेदनः । पुं । श्लिक्तिकायाम् । हे.हे. ।
 वै.निघ. ।
संवेशः । पुं । निद्रायाम् । अम. ।
संवेशकः । वि । शयनादिकारके । च.सु.१५प. ।
संवेशनम् । स्त्री । अनियतशयनस्थाने । च.सु.
 १५प. । सुरते । ऐ.च. ।
संव्यूढः । वि । हृष्टे । वा.च.२५प. ।

संख्यद्विसः । वि । चारुदन्वादि-द्वयप्रवेपेण
चरिते । सु.गु.१.५० ।

संशमनम् । स्त्री । सम्यक् शमयतीति संशमनम् ।
चाकागुणभूयिष्ठद्वयं । पञ्चदुष्टदीपभ्यः सम्यग्-
निर्हरणपूर्वकं शान्तिकरणे, षट्दुष्ट्यातुदोरणे
च । व्याधि-संशमनः प्रस्तुत-व्याधिः शमनम् ।
पप्रस्तुतव्याधेरनुदोरणम् । तदुक्तं—“न शोधयति
यद्दीपान् समान्नीदोरयत्यपि । शमीकरोति च
कुडान् एतं रुशमनमुच्यते ॥” उ. । तद्गो यथा—
भद्रदासकुण्डसरितायकृष्णस्यैपद्मि-वलातिपलाचंगया
कच्छुरासलकीकुवैराचामीरतच सप्तचराभिसन्धत्-
सादन्वराखामभेदकालकांकगताशरीरुननवावसुक-
वसिष्ठ-वासनक भागीकार्पासोहयिकालीपद्मरवदर-
यकौलकुलत्वप्रभतीति । सु.गु.१.८५ ।

संशयः । पुं । उभयहेतुदग्ने । यथा—तल्लहदया-
भिघातः प्राणघट्टः, पापि-पादच्छेदनसप्राणघट्टर-
मिति । सु.उ.६५.५५ । सन्दिग्धेषूपुं चनिदये ।
यथा—किमकालस्यलुपति नास्तीति । च.वि.८५.५ ।
संशयमसहेतुः । पुं । संशयच्छेदनहेतौ । च.
वि.८५.५ ।

संशुद्धिः । स्त्री । सम्यक्शोधने । शरीरमाज्जने ।

संशोधनम् । स्त्री । यत् शरीरे दीपं सम्यक्
शोधयति । संशोधनवर्गः—सदनकृटजश्रीमूतकेलाकु-
धागानेवकृतवेधनसर्पपिडङ्ग पिपलीकरञ्ज-प्रपुन्नाङ्-
कीविदार-कल्वुदारासिटाचल्यगन्धादिदुलभसुधीवक-
ञ्चेताशपुपुषो-विश्वीवचा-स्येस्वा-र-चिवाशेयुईभाग-
हराणि । तव कीविदारपूजाणां फलानि कीवि-
दारादीनाञ्च मूलानि याद्याणि । सु.गु.२.९५ ।

संशोषो (रन्) । पुं । सन्निपात-ज्वरविशेषे ।
लक्षणं—“मेचकवपुरतिमेषकखीचनपुगली सखीद्-
सगात् । संशोषिणि सितपिडुकामण्डलशुकी ज्वरे
नरो भवति ॥” भा.न.१.भ. ।

संस्थानः । वि । शीतेन ससुचिने । व्याक. ।

संसर्गः । पुं । संश्लेषे । सन्निपाते । मा.नि. ।

संसर्गजः । वि । सन्निपातिके । मा.ज्व.नि. ।

संसर्जनम् । स्त्री । संशोधने । दिट्प्ररुग्निं क्षात्रं
शोधनम् । र.भा. । च.वि.१.५५ । विरेकादनन्तरं
पेयादिकृते । वा.च.१.५५ ।

संसारः । पुं । विट्प्रद्विरे । रा.नि.५.८ ।

संसारमार्गः । पुं । भवे । विजा. ।

संस्कारः । पुं । गुणान्तराधाने । दशगुणाय
तोयायिसन्निर्गम्यनर्गमकानादिभिः काल-
प्रकर्षभाजनादिभिदाधीयन्ते । च.वि.१.५५ ।

संस्कारवाहः । पुं । गर्भवायुविकारजातविकार-
जन्यपुरुषमेदे । यथा—“गुक्रागुणवारविषद्वेनेग
संस्कारवाह इति करोति वायुः ।” च.गा.२.५५ ।

संस्कालः । पुं । श्वे । विजा. ।

संस्था (नम्) । स्त्री, स्त्री । व्यक्तीभूतपूर्वस्वरूपे ।
“संस्थानं व्यञ्जनं लिङ्गम् ।” मानि.पञ्चदिदाने ।
चाकृतो । च.५.०५. ।

संस्पर्शः । पुं । सम्यक्स्पर्शे । मा.नि. । स्त्री (श्री) ।
जनीनामगन्धद्रव्ये । अम. ।

संस्वेदः । पुं । अतिधमे ।

संस्वेदज-शाकम् । स्त्री । शिलिशुके । ऊँ हे-
ष्टां वा वेड्ष्टां । “सक्तं संस्वेदजं शाकं
भूमिच्छन्नं शिलिशुकं । चिति-गोमय-काठेषु हृद्या-
दिषु सट्टवेत् ॥” गुणः—“सर्वे संस्वेदजाः शीताः
दीपलाः पिच्छिन्नाय ते । गुरवश्छट्प्रतौसारज्वर-
न्नपामयप्रदाः ॥ शूताः गुचिष्यस्त्री-काष्ठ-वैश-
गोमयसम्भवाः । नातिदीपकरास्ते स्युः शेषास्तथी-
विगर्हिताः ॥” भा. ।

संहतपत्रिका । स्त्री । शतपुण्यां । ७११ ।
वे.नि.व. ।

संहननम् । स्त्री । शरीरे । रा.नि.५.१८ ।

संज्ञपः । पुं । पाद्मादं । वायो ।

संज्ञर्पा । स्त्री । चैवपर्वण्याम् । धन्वन्तरिकीयः ।
च.वि.८५.५ ।

संहितच्छत्रिका । स्त्री । शतपुण्यायाम् ।
मिश्रेयायाम् ।

संहितपुष्पिका । स्त्री । मिश्रेयाचुपे । मड्डेति
शीष्टं । रा.नि.५.४ । शतपुण्यायाम् ।

सकाटः । पुं । गाखोटहवे । शी७७ । शीष्टं ।
शब्दकल्पः ।

सकाण्टकः । पुं । श्रेयाने । श.च. । प्रतिकरणे ।
र.भा. ।

सकाण्डूकः । पुं । कर्णवालीगवरीये । सु.५
१६५. ।

सकालम् । स्त्री । रीद्विपलये । शकृत् । पस्वि-
धाती । वि । सम्युचं । वे.नि.व. ।

सकलप्रियः । पुं । पचकहवे । ळोर्णां ग्रीह ।
सकलसच्चणम् । स्त्री । शाबनिर्घाते । धूना,
द्रवम । वै.निघ. ।

सकुसुण्डः । पुं । गुर्जरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे
हवे । गार्जुण्युत्पन्नः । वम्. सासुरं ७ । यथा—
कषायः रुचिजम् दीपनः श्लेष्म वातघ्नः वस्तरघ्नमः
सद्यः । रा.नि.व.६ ।

सकुलः (लो [रन्]) । पुं । शोषमन्त्रे । शोण
माह । अ.र. । अ.म. ।

सकुलादनी । स्त्री । मधुराश्लीलतायाम् । गीम
निउके । रा.नि.व.४ । कटुका । दण्डको । ज.द.
हृदिने । स्त्री । काकव्यायाम् । सिन्धाम् । रा.
नि.व.२१ ।

सहवत् । पुं । काके । वै.निघ. । विठाय । पटो ।
सहत्पजः (जा । पुं, स्त्री । काके । अम. ।
हृदिने । स्त्री । काकव्यायाम् । सिन्धाम् । रा.
नि.व.२३ ।

सहवत्फला । स्त्री । लद्व्याम् । कर्माग्रीह ।
रा.नि.व.११ ।

सहवर्तः । पुं । अचरते । शृङ्गार । रा.नि.
व.१६ ।

सहवीरः (व्यैः) । पुं । एकवीरहवे । रा.नि.
व.८ । See एकवीरः ।

सक्तुः (कः) । पुं । यवतल्पे ललाटादिद्रुष्ये, स्यात्
इति श्लोके । "यवतल्पे ललाटादिद्रुष्ये सक्तुः प्रकी-
र्तितः ।" प.मु. । तन्नामकविषे । हाडविषिय ।
उ.च. ।

सक्तुपिच्छी । स्त्री । शक्तुजलपिच्छाकारमत्स्य-
द्रव्ये । हाडूर गाडु । See शक्तुपिच्छः ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीहवे । अम. ।
अ.र. ।

सक्धि । स्त्री । ऊरुदेशे । उग्रस । रा.नि.व.१८ ।

सक्धिमर्म । स्त्री । ऊरुमर्मणि । तस्य स्थानानि
एकादश, यथा—[चम तलहृदय कूर्चं कूर्चमिरो-
युत्फेन्द्रमिजान्वापुर्वोर्वासाचापि विटपश्चति ।
सु.य.६५. ।

सख्यम् । स्त्री । पत्ने । भैष.क.पि.पि. । सफकारि-
तायाम् ।

सगन्धा । स्त्री । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।

सग्धिः । स्त्री । सफमीशने । अम. ।

सङ्गटाचः । पुं । धवहवे । शोभनां ग्रीह ।

सङ्गटो । स्त्री । उपोदिकायाम् । शूहे शीर ।
वै.निघ. ।

सङ्गरः । पुं । सन्निपाते । वै.निघ. ।

सङ्गाशियसः । पुं । अग्रस्य दृष्टयहमेदे । अवाचः
सफसा क्रुद्धः सगात्वं स्यादति । ज.द.५७५. ।

संक्षोदः । पुं । आर्द्रतायाम्, क्षिप्रतायाम् ।

सङ्गोचम् । स्त्री । कुटुमे । पुं । चाङ्गुधने ।
सुद्रने । मत्स्यभेदे । भीरुकाह माह । से. ।

सङ्गोच(चि)नी । स्त्री । लज्जातुकायाम् ।
र.मा. ।

सङ्गोचपिशुनम् । स्त्री । कुटुमे । मा. ।

संज्ञामकारोगः । पुं । संसर्गशरीरे । ळोर्णां ळ
ळोर्णां । लघयं—"प्रसङ्गाद्भावससर्गाग्निःयासान्
सफमीशनात् । सफशय्यासनाशापि वल्लमाख्याशु-
लेषनात् । कुट्टं व्वरय शोषय नेवाभियन्त एव
च । शोषशर्माकारोगाय संज्ञामनि नराप्रत्यम् ।"
मा.नि. ।

सङ्घिनः । ति । पुतिनि । ग्रीह । सु.नि.६५. ।

सङ्घेदः । पुं । आर्द्रताया । व्याज. ।

सङ्घुप्यो । स्त्री । धातकीहवे । सं. ।

सङ्घिनो । स्त्री । शीरपुष्याम् । च.सू.४५. ।

सङ्घ्रा । स्त्री । गणनायाम् । येन विमेषेण
संज्ञानिमंदावतो क्रियते । यथा—चटो व्वरा इति ।
मा.पञ.नि. ।

सङ्घ्रानिदानटोका । स्त्री । संज्ञानिदानस्य
टोकायाम् ।

सङ्घः । पुं । अग्रहयो । निरोधे । निदा. ।

सङ्घरः । पुं । विषे । से. । स्त्री । शमीहवफले । से. ।

सङ्घमः । पुं । नेष्टुने । मिलने ।

सङ्घिनी । स्त्री । शीरपुष्याम् ।

सङ्घुष्कः । ति । भिन्नतलसम्भारके । च.सू.४५. ।

सङ्घुष्णो । स्त्री । संगसङ्घल्लाम् । निदा. ।
See सङ्घो ।

सङ्घ्रासकः । ति । अनिलगुणभूयिष्ठद्रव्ये । अनि-
लस्य शोषणायकत्वाम् । सु.सू.४१५. ।

सङ्ग्राही (इन्) । पुं । छटजहचे । इच्छति शब्द ।
रा.नि.व.२ । वि । धारणे । स्याहने ।
सङ्गचारी (इन्) । पुं । मस्सनाचे । इ.च. ।
सङ्गघा । स्त्री । लतायान् ।
सङ्गपुष्पी । स्त्री । शतपुष्पायान् । उन्मूल । रा.
नि.व.४ । घातकीहचे । शदिङ्गुणेत्र शीष्ट । रा.
नि.व.६ ।
सङ्गर्षी । स्त्री । फलकृते । रा.नि.व.६ ।
सङ्गाटिका । स्त्री । मङ्गाटकलतायान् । शानि-
रुणेत्र कडा । के. प्राये । विद्यः ।
सङ्गातः । पुं । कले । रा.नि.व.२१ ।
सङ्गातपत्रिका । स्त्री । शताहायान् । उन्मूल ।
रा.नि.व.४ ।
सङ्गातवलप्रहस्तः । पुं । आधिमौतिकामनुक-
रोगविशेषिणु । शुक्ललस बलवद्विषहाचोऽपि विधा
मस्सहता व्यादादिहताच । सु.२.२४५. ।
संज्ञिमः । पुं । वद्वानककपांहातिविशेषे । एवं
इन्द्रमन्त्रुखिरसद्वपाखिरिवराखपाखिचति विधा
पचायच । सु.२.१६५. । [भिधाने ।
सङ्घेपरदावली । स्त्री । श्यामलाखलवद्रव्या-
सचरः । पुं । शेतनिष्ठयान् । वै.नि.व. ।
सचिसकः । वि । इदग्ने । क्षिप्रचक्षुषि ।
शैष्ठो ह् । म.र. ।
सचिवः । पुं । ह्णुत्तुरे । रा.नि.व.१० ।
सचिवाभयः । पुं । पाखुत्तुरे । विश्वे ।
रा.नि.व.२० ।
सचेष्टः । पुं । आचहचे । म.ना. वि । चेटान्ति ।
सच्चरा । स्त्री । इरिडायान् । म.च. ।
सच्चरः । पुं । शरीरे । इ.च. ।
सच्चलम् । स्त्री । लीवई ललवटे । शठग नदग ।
सच्चलनम् । स्त्री । कम्पने । शब्दकल्पः ।
सञ्ज्ञानः । पुं । ज्ञेयपचिपि । निद्वेषाशी ।
मन्त्रकल्पः ।
सञ्ज्ञारिका । स्त्री । प्राये । के. ।
सञ्ज्ञारिण्यौ । स्त्री । संसपादीलतायान् । शैत्रा-
गिन्ना नटा । रा.नि.व.५ । रत्नलजासुकायान् ।
वै.नि.व. ।

सञ्चारौ (इन्) । पुं । लोटके । कोडा । रा.नि.
व.२० । धुपे । विज्ञा. । वायी ।
सञ्चाली । स्त्री । गुञ्जायान् । शब्दकल्पः ।
सञ्चिता । स्त्री । नृपिककल्यान् । नृवाशति ।
श.र. ।
सञ्ज्ञा । स्त्री । छाग्यान् । म.र. ।
सञ्ज्ञोवनम् । स्त्री । दुग्ने । वै.नि.व. ।
सञ्ज्ञोवनागदः । पुं । संपदटे सगदविशेषे ।
“लासा हरगुनंदं प्रियदु प्रियदुयं वाटक-
इयिकाच । पूर्णोक्तोऽयं रजनीविमित्री वर्गो
निधयो नधुसपिपाहः । शब्दे गवां पूर्ववदापि-
घानकतः प्रयोक्तोऽन्नम-मस-पाने । सञ्ज्ञोवनो
नाम..... ॥” सु.कल्प.५५. ।
सञ्ज्ञोवनो । स्त्री । ठाकलप्रसिद्धे रदनौष्ठे ।
रा.नि.व.५ ।
सञ्ज्ञरः । पुं । मन्त्राये । रा.नि.व.२० ।
सटा । स्त्री । लटायान् । केशरे । के. ।- ।
लटायान् । श.र. ।
सटिः । स्त्री । शयान् । शठी । श.र. ।
सटि(ठि)का (टी, ठी) । स्त्री । आरख्या-
द्रंके । वन आना । श्यामाम्हातपच्छब्दे । शठी ।
सं आदिहसद । कं इलिपरविवा । वम्. लघोरा ।
कोदपे प्रसिद्धा । तत्पथायाः,—शठी शठिका
शटी गन्धमूखो पडस्यिका पलाशः कर्कशः कर्कशः
कचुरः सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलकः गन्धमूला
गन्धोलिः गन्धशटी गन्धशटी गन्धमूः गन्धपलाशो
धीनूतमूलं लच्छीरा हिनजा हिना शैमी पड-
दन्ता पडुयन्त्री सुगन्ता गन्धोली पलाशा पलाशिका
शुभ्रपलाशिका शटिः समनिशा सुगन्धमूला
गाश्चारी समुद्रा लपो दूर्वा-गन्धा बलहरिटा
मीमा हिमोहवा दधुः । गुपा—विज्ञा बसरका
लवः लपा रक्षा लवरणी कफाचकच्छुद्रपत्नी च ।
रा.नि.व.६ । गन्धपलाश्यान् । भा.म.१५.अ.३.प. ।
“कट्टुनालिद्रिका सटो ।”
सट्टकम् । स्त्री । विकट्टुदाडिनकोरकारिदुग्ने-
द्वेहदधनि । चन्वन्—“शालिचूर्णे हतं तीर्थं निविकं
सट्टकं भवेत् ।” मः ।
सखडः । पुं । नपुंसके । म.टी. ।
सखिधः । पुं । सखंसे । शौडाणि । शब्दकल्पः ।

सततः । पुं । कफि । वै.निघ. ।

सतत(क)ञ्जरः । पुं । आमाशयस्थकफकृतञ्जरः ।
स च प्रतिदिनं कालशयानुवर्तनात् किञ्चिद्गुणः ।
सु.नि. । “बहोरात्रे सततकः सौ कालावनुवर्तते ।”
सा.नि. ।

सतसा । स्त्री । नागवतीभेदे । एकं अकारं
शानं ग्राह् । वग्. सातसोपर्व. । रा.नि.व.११ ।
See नागवती ।

सतिक्तका । स्त्री । चुञ्चुशक्ति । सा.पु.११.
शा.व. । See चुञ्चुः ।

सतो । सौराष्ट्रप्रदि । द्वे.च. । (इभावे पद-
पर्वटो याथा ।)

सतोनः (काः) । पुं । कलायभेदे । गेटत्र ।
रा.नि.व.१६ । गुषाः—मलशक्तिकरः । सु.पु.४६
च. । सु.वि.३१. । ष.द.हृषा.धि. । मायम्रीची ।
नावकवात्र । फरेषी । अत्रश्च । खण्डिके ।
धै.भा.नि. । च.टो.भ. । “कलायस्त्रिपुटः प्रोक्तः
सतीनो वसुंषी मयः ।”

सतीसः (काः) । पुं । वशि । दारा. । सती-
नके । रा.नि.व.१६ । स्त्री (का) । विष्णुकान्ताया ।
अपत्राङ्गिता । रा.नि.व.५. कलायभेदे । उ०६५ ।
“सतीना निष्ठिका तिष्ठो ।” अ.च. । तद्गुषाः—
“सुतोला यासला रुषा यात-पिच-विषामपदा ।
नचुया सा तु सिक्का च यातरी चोपविषला ॥”

सतुपम् । स्त्री । धान्ये । धान । शब्दकल्पः ।

सतेरः । पुं । वृषे । चपा. ।

सत्वादम्नः । पुं । कैलिकदम्नहृत्वे । केनिकरुत्तम् ।
अ.च. । “कैलिहवः सत्वादम्नः प्रजभूः मिथ
पालकः ।”

सत्काञ्चनारः । पुं । रक्तकाञ्चने । “सत्काञ्चनारः
कामानुः ।” अ.च. ।

सत्काण्डः । पुं । स्नेहपविषि । वाङ्गशी ।
अ.च. ।

सत्वम् । स्त्री । चातुसि । धरणि. । मनसि ।
“सत्वसंज्ञो मनसि ।” अ.पु.१५. । बलि । स्वभावे ।
मे. । मनोविकारि । “सत्त्वं मनोविकारिं स्यात्तदा
यथा तथा स्थितिः ।” रा.नि.व.२१ । प्राचिमात्रे ।
अम. । कर्मो । क्षुम्नि । सु.वि.८५. । सारे । रघ. ।
धरणि. । “प्रातश्च निर्गतः सारः सत्वमिचमिधी-

यते ।” शुष्मभेदे । तत् त्रिविधं शुद्धराजसत्वामस
भेदेन । अ.शा.४५. ।

सत्त्वः । पुं. स्त्री । जनी । अम. ।

सत्त्वशुद्धिः । स्त्री । धातुसारस्य निरमलीकरणे ।
रस.चि.२५. ।

सत्त्वावलयः । वि. । शरीरस्थाहितकाररूपा-
दिभ्यः मनोहृत्तिय्यावर्षके औषधे । अ.स.११५. ।

सत्त्वादिस्थानम् । स्त्री । छदये । अ.च. ।

सत्पत्रम् । स्त्री । पत्रस्य कोमलदले । अ.च. ।

सत्फलः । पुं । दाडिमहृत्वे । अ.च. ।

सत्फलदः । पुं । विलहृत्वे । रा.नि.व.११ ।

सत्त्वः । पुं । अश्वत्थहृत्वे । रा.नि.व.११ ।

सत्त्वकस्मी (म्) । पुं । विलहृत्वे । देवगं शि. ।
वै.निघ. ।

सत्यनामा (स्त्री) । स्त्री । ब्राह्म्याम् । लक्ष्मी
शारु । वै.निघ. । आदित्यभक्त्यायाम् । हृ.उ.हृ.शि. ।
वै.निघ. ।

सत्यफलः । पुं । विलहृत्वे । रा.नि.व.११ ।

सत्यवती । स्त्री । शमीहृत्वे । ब्राह्म्याम् । लक्ष्मी-
शारु । वै.निघ. ।

सत्यवाक् । पुं । काके । विका. ।

सत्याह्वा । स्त्री । ब्राह्म्याम् । लक्ष्मी शारु ।
वै.निघ. ।

सत्वक् । स्त्री । शिरायाम् । रा.नि.व.१८ ।

सत्सारः । पुं । त्वचविशेषे । मृत्सात्र ग्राह् ।
शब्दकल्पः ।

सत्सुकान्दकाः । पुं । अष्टविधस्त्रावरविषान्तने,
विषे । स च पीतवर्णः । अ.नि.३.स्थान.५६५. ।

सद्युत्कारम् । स्त्री । घुत्कारसहितवचने । द्वे.च. ।

सदृशकाः । पुं । ककटि । कौ.कु. । रा.नि.
व.१२ ।

सदृशवदनः । पुं । कदपचिपि । कौ.कु.शी ।
रा.नि.व.१६ ।

सदृञ्जनम् । स्त्री । गुषाञ्जने । अ.च. ।

सदनम् । स्त्री । अश्वत्थहृत्वे । सा.नि. । जलि । मे. ।

सदाकुसुमम् । स्त्री । धातुकीपुष्पे । वै.निघ. ।
अ.क्र.क.अ.सा.चि. ।

सदागतिः । पुं । वाद्ये । अम । सुर्थे । ने ।

सदागतिशतः । पुं । परस्मैह्वे । वि.क्र.क.

स्त्री.रो.वि. अपरापातने ।

सदातीया । स्त्री । एलापण्याम् । कौटो
अ नञ्लो । श.च. ।

सदानर्तः । पुं । खड्गनपञ्चिणि । श.च. ।

सदापुरः । पुं । कैवर्त्तसुखायाम् । ङेङुट
भूता । वै.निघ. ।

सदापुष्पः । पुं । नारिकेलह्वे । श.भा. ।

अंताके । प्रेत आकन् । मन्दारके । नाम

आकन् । रा.नि.व.१० । See राजार्कः । अकं

ह्वे । आकन् गांश्च । कुन्दह्वे । कुंद् गांश्च ।

रा.नि.व.१० । कपिपिपल्याम् । नाम्नां अर्थात् ।

वै.निघ. । स्त्री (यो) । अकंह्वे । आकन् गांश्च ।

च.सू.७५. । सु.सू.४९५. । रक्तार्कः । प.सु. । च वि.

द्वय. । कार्पासह्वे । कार्पास गांश्च । वै.निघ. ।

सदाप्रसूनः । पुं । रोहोतकह्वे । द्रोणा ।

रा.नि.व.८ । रक्तरोहितके । वै.निघ. । कुन्दह्वे ।

अकंह्वे । रा.नि.व.१० ।

सदाफलः । पुं । नारिकेलह्वे । भा.म.चा.व. ।

उदुम्बरह्वे । यजुःसूत्र. । सं. । रा.नि.व.११ ।

वा.सू.१५५. । "न्ययोषपिपलसदाफलरोमपुष्पम् ।"

विलह्वे । रा.नि.व.११ । सपुष्पवार्त्तको । कुंभ-

वेश्मन । सं. । स्त्री (ला) । विसम्भिपुष्पह्वे ।

रा.नि.व.१० । वार्त्ताकुविशेषे । मर्का वेष्मन,

पुंविशेषे । गुणाः—विदोषती रक्तपित्तप्रसादनी

कण्टकच्छुभी च । राज. ।

सदाभट्टा । स्त्री । गाभारीह्वे । प.सु. । भा.

म.३३.सू.घा.चि. ।

सदामण्डलपत्रकाः । पुं । अंतपुनर्नवायाम् ।

वै.निघ. ।

सदामांसी । स्त्री । मांसरोहिणीभेदे । रा.नि

व.१२ । गुणाः—मांसरोहिणीसमाः ।

सदारुहः । पुं । विलह्वे । वै.निघ. ।

सट्टशस्यन्दनम् । स्त्री । निचन्दे । विद्या. ।

सङ्घ (न्) । स्त्री । अले । ने. । मृहे । अम. ।

सद्यःप्राणकारः । वि । सद्योहतस्रगादिमांस-

नवादादी । "सद्योमांसं नवाप्रश्नं वाला स्त्री चौर-

भोजनं । घृतसुषोदके दानं सद्यः प्राणकराणि
पट् ॥ चाणक्यः ।

सद्यःप्राणहरः । वि । आघातमात्रमेव जीवन-
माशके । तथाविधदेशमभ्यन्ते यवाहते तत्क्षणं
मियते । सु.शा.६५. । सद्योमारकद्रव्ये, युष्क-
मांसतदुपदध्यादी । सु.सू.४६५. । "पृतिमांसं त्रिधो
वृद्धा यालार्कसक्षणं दधि । प्रेभाते नैपुनं निद्रा
सद्यःप्राणकराणि पट् ॥" चाणक्यः ।

सद्यःप्रीणनम् । स्त्री । आहारि । वैद्यकम् ।

सद्यःश्राघा । स्त्री । युक्तशिक्ष्याम् । आर्थाङ्गी ।

श.च. ।

सद्योन्नयः । पुं । सद्योजातपत्ते । निदानं—

"नानाधारसुखैः शब्दैर्नानास्थाननिपातितैः ।

भवन्ति नानाकृतयो ज्ञथा..... ॥" ते च पङ्क्तिधाः

द्विभ्रं मित्रं विद्धं चतं पिकित्तं दृढमेति । मा-

नि. । अपिच—"सद्योन्नया ये सप्तसा सध्ववन्त्य-

भिचाततः । अनन्तरपि तैरङ्गसुख्यते लुटमटथा ॥

दृष्टावङ्गचविच्छिन्नप्रविलम्बितपातित । विद्धं मित्रं

विदलितम्..... ॥तव दृष्टं लसीकया ।

रक्तलीशेन वा युक्त सङ्घेयं हृदिनात् सवेत् । अ-

गादं ततः कृतं विच्छिन्नं श्वात् दातोऽपि च ।

प्रविलम्बित सशेषास्य पातितं प्रवितं तनोः ।

सुखास्यशस्यविद्वन्तु विद्धं कौठविचर्जितम् । मित्र-

मन्वदिलतं मज्जरक्तपरिभ्रते । प्रहारपीडनोत्-

केशात् सदास्यां पृथुतां गतम् ॥" वा.सू.२६५. ।

सद्योमण्डलपत्रकाः । पुं । अंतपुनर्नवायाम् ।

वै.निघ. ।

सद्योमांसम् । स्त्री । अमिनवमांसि । टाट्टेर्ला

शोभ । गुणाः—यल-प्राणवर्द्धकम् । "सद्योमांसं

नवाप्रश्नं वाला स्त्री चौरभोजनं । घृतसुषोदकस्यैव

सद्यःप्राणकराणि पट् ॥" चाणक्यः । [श.च. ।

सनः । पुं । चण्डापाटलह्वे । शृङ्गीपाङ्गुल ।

सनपर्णी । स्त्री । अपरागितायाम् । श.र. ।

प्रासनपर्णीह्वे ।

सनाभा । स्त्री । अंतपाटले । प्रेत पाङ्गुल ।

वै.निघ. ।

सनामकः । पुं । शोभाङ्गह्वे । श.च. ।

सनियहः । पुं । दिविषसन्दशान्तरसन्दशेन

स लोसकारसन्दश इव कौलवडः । अनियहस्य

अनियन्तः सन्धकारस्येव । सु.टी.७०५. ।

सनिष्ठेवम् । स्त्री । अन्तुक्ते । अम ।

सन्तमञ्जरः । पुं । निरन्तरञ्जरे । लघुर्थ—
“समाप्तं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा । सन्तत्या
यो विसर्गो स्यात् सन्ततः स निगद्यते ॥” द्रोण-
धातुमयमूत्रकोपे सन्ततोत्यन्तिरिति अरकः ।

सन्तमकः । पुं । तमकयासे । तत्रलघुचं—“दृट्
खेद वसद्युपायः कण्ठनुर्वारिकान्वितः । विशिषाद्
दृङ्निता स्यच्छासः स्यात् तमकी मतः ॥” इति ।
स.उ.५।५० ।

सन्तर्पणम् । स्त्री । “द्राचादाङ्गिमखन् रीकदलो-
हसमधुशंकराशुकी लाजचूर्णे । “द्राचादाङ्गिम-
खन् रीकदलोशर्वराश्वितं । द्राक्षापूर्वं समभ्याज्यं
सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥” रा.नि.व.२२ । अतिभोगने ।
सु.ए.४४५० । अतिहृष्टी, रसादिशर्वकान्वाश-मन्या-
यतिसेवने । अ.द.ज्व.५।५ ।

सन्तानः । कल्पशब्दे । अम । स्त्री (ना) ।

नीलापरानजितायाम् । वै.निघ. [याम् । वै.निघ. ।

सन्तानच्छेदिका । स्त्री । नीलापरानजिता-

सन्तानिका । स्त्री । मर्कटशालदण्डे । मारुड-

दाङ्गि नाम । रा.नि.व.५ । फेने । कुरिकाफल ।

घात्रा । चौरसरे । मंगारि । गुणाः—गुरुः श्रोता

हृष्या पित्तरक्तवातनिघ्न । रा.नि.व.१५ । अविच,

—“तपथो वृक्षो विन्धा यलाम् बल-शुभ्रला ।”

मिदान्नविग्रेषे । गन्धकाङ्क । यथा—“दुग्धस्य

शरावपतुष्टयं शर्करामर्दशरावपरिमितान् हृतं

शरावपाटेकश्च गृहीत्वा तद्गन्धे चावसन्नेन घनो-

भूते लये सिते सन्धानेन गृह्यते भविष्यति,

तत्फेनघण्टितदुग्धस्य तप्तशारोपरि रचयन्तु सरी-

आयते । तस्मिन्सर्वेषु चतुष्कोणहतिं निर्माय

हृतं नृश एकतारमज्ञशर्करारसे मद्यं कुर्यात्,

किन्तु तत्राधिकचयं न तिष्ठेत् ।” पाकराजः ।

सन्तापः । पुं । तापे । रा.नि.व.२० । दाह-

रीने । “क्षेदावरोधः सन्तापः ।” ना.नि. ।

सन्दंशः । पुं । सन्दंशिकायाम् । मींङ्गी ।

ह.च. । नासारोमापहरणयन्त्रमेदे । नांङ्गी ।

सु.च.१५० । तप्तसंशिरासायुगसशम्बीहरणार्थे

षोडशाङ्गुलवत्के । तस्य सन्धिषणानिष्टो द्वी भेदो

भवता । सु.ए.०५० ।

सन्दंशिका । स्त्री । सन्दंशयन्त्रे । मींङ्गी,

कांठारि, तिन्टो । ने. ।

सन्दानिका । स्त्री । अरिखदिरि । विट्शक्ति ।

रा.नि.व.५ । (नी) गोमालायाम् । शोभात्रि ।

ह.च. ।

सन्दाहः । पुं । सम्यग्दाहे । तालीहसुखदाहे ।

रा.नि.व.२० ।

सन्दोष्यः । पुं । मयूरमिल्लाशब्दे । श.च. ।

सन्दष्टभोजनम् । स्त्री । सद्योगविरुद्धभोजने ।

ना.नि.वृक्षो. पि. ।

सन्धानम् । स्त्री । मये । रा.नि.व.१४ । सीराष्ट-

मृत्तिकायाम् । प्रकृशर्षेण । सुरासवहृतमये ।

“द्रवेषु चिरकालस्य द्रव्यं यत् सन्धितं भवेत् ।”

गुणाः—लघु रुच्यं दापन वातनाशमच्च । वै.निघ. ।

सुरासञ्जीकरणे । मत् डेठवारि प्रका । शब्द-

कल्पे गयनानन्दः । काञ्जिके । हला । व्यञ्जने ।

रा.नि.व.२० ।

सन्धानिका । स्त्री । भोज्यद्रव्यविशेषे । चाधार

इति लोके । चाससन्धानिकायाम् । आदिन्न

आंशु । यथा—सर्वपाः १ श. मरिचं २ ती-

लवणं ३ ती. मेथिका २ ती. जीरकं २ ती. हरिद्रा

१ ती. नागरमुसकं १ ती. ह्यश्वजीरक १ ती-

एकव चूर्णयेत् । चासकल्पानि २० निरस्योमो

द्विगुणानि चतुःखण्डानि वा कृत्वा तदभ्यन्तरे

पूर्वार्कचूर्णे पूरयित्वा शलाकया विहा च हृत्के

चिपेत् । पाकराजः ।

सन्धानी । स्त्री । सन्धाने । श.र. ।

सन्धानोदवर्गः । पुं । पञ्चम-दशकाख्यमष्टा-

कथावर्गे, भद्रसंयोगने । यथा—मधुकमधुपर्णो-

पुत्रिपर्णोऽथ कौसमङ्गा नोषरस धातकोद्योप्रियङ्गु-

कटफलानोति दशमानि सन्धानोयानि भवन्ति ।

वष्टिमधु, सुगन्ध, चाकुले, आकुनादि, वश-

कांछा, योञ्जम्, धार्द्रकम्, गोक्ष, थिप्रक,

रुष्टुम् । च. ।

सन्धारणोयः । वि । संघरणे । धार्द्रक । च.

स.४५० ।

सन्धिः । पुं । अश्विसंयोगस्थाने । स विविधः

चेष्टायान् स्थिरश्च । शाखाष्टकटिपु चेष्टायान्,

श्रयाः स्थिरा इति । ते च सन्धयः २० । तेषां

शाखासष्टपटिः, कीडे एकीनपटिः, वीवीर्देष्टि

च २२ इति । तेषाञ्च यत्रोतिसन्धीनां घोषार्था

८, कण्ठे २, हृदयकम्पुसकीमनिद्वयमाङ्गीषु १८,

रत्नमूलेषु ३२, कण्ठमयी १, नासिकायां २, पञ्चमि २, नखस्यले २, शठे १, कर्णयोः प्रत्येकं १, हस्तसन्धौः २, सुषोः २, शठोपरि २, मन्त्रके १, शिरःकपालेषु ५। एते ष सन्धयोऽष्टधा कोटीद्वयस्यसुदृष्टप्रतर-तुन्नसेवनी काकतुष्टमल शङ्गावर्त्ताभिधाः। तेषाम् चट्टव्यादियु कोटा कथावङ्गपादौ चट्टखलाः गुदभगादौ साङ्गद्वा गीवादौ प्रतराः शिरःकल्यादौ तुन्नसेवनी हन्वीरुभयतः वायसतुःकाः कण्ठदद्यादौ मण्डलाः शीव-शङ्गाटकेषु शङ्गावर्त्ता इति। सु.भा.५५।

सन्धिकः (गः)। पुं। स्वनामख्यातसन्धिपात-त्वरविशेषे। तस्य लक्षणम्—“पूर्वोपहतश्ल-सन्धिं शीपयातवहुवेदनामिव। श्रेणतापमलक्षानि-जागरं सन्धिपातमिति सन्धिकं वदेत् ॥” चन ० दिनं लोवति। अपिच—“व्यातिशयिता भवे-च्छुद्धसंपुका सन्धिषु प्रभूतकफता सुखे भिगतनिद्रता कासकल् समसामिति कीर्तितं भवति लज्ज यव ज्वरे.....सन्धिगः ॥” मा.म.१४।

सन्धिका (जा)। स्त्री। तिसन्धिपुष्पहृत्। रा.नि.व.१०। मयसन्धाने। प्र.२।

सन्धिकुसुमा। स्त्री। तिसन्धिपुष्पहृत्। वै.नि.घ.।
सन्धिनालः। पुं। नखीनामगन्धद्रव्यं। रा.नि. व.१२। See नखो।

सन्धिनो। स्त्री। हृषाकाङ्क्षिणाम् गति। या हृषेपाक्षाना निषादितमेदुमा। म.। अकाल-दुग्धायान्। से.। [म.च.।

सन्धिवन्धः। पुं। मुनिषण्यके। सू.हे.टी.पां।

सन्धिवन्धनम्। स्त्री। चागुशिरायाम्। “एव-नेत्र शरीरेऽभिन्नु यावन्तः सन्धयः कृताः। चागुभि-र्बहुभिर्बन्धाः.....” सु.भा.५५।

सन्धिभङ्गः। पुं। अस्त्रिभङ्गे। वैद्यकम्।

सन्धिसुक्ताभग्नम्। स्त्री। द्विविधमप्रतीगान्धरे मये। तच्च अविष्टादि पद्विषयम्। तत्र प्रसा-रपाङ्गजन विवर्त्तनात्संपपात्रक्रियदृश्यत्वं स्वयो-सहत्वं इति सामान्यलक्षणम्। सु.नि.१५५। See मयम्।

सन्धिरुक्। स्त्री। सन्धिवेदनायाम्। निदा।

सन्धिला। स्त्री। नदिरायान्। नि.।

सन्धिवरौ (विला)। स्त्री। तिसन्धिपुष्पहृत्। रा.नि.व.१०।

सन्ध्या। स्त्री। दृष्टदृश्यद्वये दिवारातिसन्धिसमर्थे। पुष्पहृत्तिसन्धये। श्लो.वां.पां। हे.प.। -

सन्ध्यापुष्पा (प्यो)। स्त्री। ज्ञातौपुष्पहृत्। रा.नि.व.१०।

सन्ध्याभ्रम्। स्त्री। सुभयैरिक्ते। रा.नि.व.१३।

सन्ध्यारागः। पुं। चिन्द्रे। रा.नि.व.१३।

सन्नः (का)। पुं। पियालहृत्। षे.श्लो.वां.पां। चन.। ति (क)। खर्वे। चन.।

सन्नकट्टः। पुं। पियालहृत्। षे.श्लो.वां.पां। चन.।

सन्नाहमच्छिका। स्त्री। विरचकमच्छिका-विशेषे। चक.चि.रात्रप.हृतनममशयके।

सन्निहाष्टः। वि। सन्निर्द्वयविशिष्टे। मा.नि.।

सन्निपातः। पुं। सहाते। वैकारिकयातादि-दोषसमुच्चये। स त्रयोदशविधः। च.। See सन्धि-पातञ्जरः।

सन्निपातकल्पा। स्त्री। अग्निनीहृतसन्धि-पातचिकित्सायाम्। रू.द्रष्टकृता चान्या।

सन्निपातञ्जरः। पुं। सामान्यवैद्यिकञ्जर-विशेषे। तस्य लक्षणम्—“अथ दाहः अथे शीत-मस्त्रिसन्धिशिरोरुजा। साक्षात् कलुषे रक्ते विभूषे चापि लोचने। सस्त्रनी सरुयो चर्षी कण्ठः शुकै-रिवाहतः। तन्ना सोष्टः प्रजापच कासः शसोऽरु-चिर्ममः। परिदग्ना खरस्त्रयां गिहा ससाहता परम्। जीवनं रक्तपित्तस्य कफेनीमिश्रितस्य च। शिरसी लोठनं वषा निद्रानागो छदि व्यया। स्वैदसूत्रपुरीषापां चिराद्दर्शनमस्यमः। हृशत्वं नाति गावपां प्रततं कण्ठज्जनम्। कोठानां श्वावरक्तानां मण्डलानाच दर्शनम्। नूकत्वं शीतसां पाको गुरुत्वसुदरस्य च। चिरान् पाकच दोषापां सन्निपातञ्जराकृतिः ॥” ना.नि.। सः १३ विधः। सन्धिकादिभेदान्—सन्धिलान्ककन्दार्हाचनविभम-शीताहृतन्त्रिककण्ठकुलक-कण्ठकसुप्रनेत्र रक्त होवि-प्रलापकनिष्प्रकामिन्यासाः। तथाच च्चरानां मर्यादा यथाक्रम ०१०१२०१३१४१५१६१७ २०१०१४१६१८ दिनादि भवन्ति। तेषां—एकीलपद्मूलपद्मूलपद्ममेदेन सम। प्रहृष्टमध्य-दीनैर्वातापिचकफैश्च पाङ्क्ति। तद्वयथा—वाती-लपः पिनीलपः कनीलप इति त्रिभेदः, वात-पिनीलपः वातज्ञेनीलपः पित्तज्ञेनीलप इति त्रिभेद इति षट् ब्रूलप एक इति सम। तथा

प्रह्ववातो मध्यपित्तो हीनकफः १ । मध्यवातः
प्रह्वपित्तो हीनकफः २ । हीनवातः प्रह्वपित्तः
मध्यकफः ३ । प्रह्ववातः हीनपित्तः मध्यकफः ४ ।
मध्यवातः हीनपित्तः प्रह्वकफः ५ । हीनवातो
मध्यपित्तः प्रह्वकफ इति ६ पट्ट, — इति त्रयोदश ।
देषाश्च वासीलपादीनां नामानि यथाक्रमम् १
विष्कारकः, २ पायकारी, ३ कम्पनः, ४ वमुः
(भू), ५ शीघ्रघाटी, ६ मधुः (फल्गुः), ७ कूट-
वाकलः, ८ संमोहकः, ९ पाकलः, १० यास्यः
(संयामं), ११ कृकचः, १२ कर्कोटकः, १३
(वैदारिकः) (शर्कराख्यो) विद्याव्ययति त्रयोदश-
भेदाः । च. । भा. न. १ म. । तन्वान्तरीकनामानि यथा
— शीतारुः, तन्त्रिकः, चिचविषमः, कर्णिकः,
जिह्वकः, कण्डकलकः, रुग्दाहः, रताहीवी, सुप्र-
नेत, प्रलापकः, पत्तिस्यास, कण्डयहः, कर्णयष्ट-
यति । पुनस्तन्वान्तरीकनामानि यथा— कुम्भीपाकः,
श्रीशुनावः, प्रलावी, चन्ददाहः, दण्डपातः, चन्दकः,
एषोदाहः, हारिद्रः, अजघोपः, मूतहासः, यन्त्र-
पीडः, सञ्चासः, संमोषी चेति त्रयोदश । भा. न.
१ म. । लचपादि सखपथ्याये स्यम् ।

सन्निपातनाडी । जो । दन्तमूलगतरीगे ।
लचथं— “दाहञ्जर-श्रसनमूच्छ न-धक्तशोपाः यथा
भवन्ति विहितानि च लचणानि ।” मा. नि. ।

सिन्नु (हरः) । पुं । निपालनिम्बे ।
छिद्ररुता । वै. निच. ।

सन्निपातपट्टः । पुं । वैद्यकयन्त्रभेदे ।

सन्निपातस्युच्चयरसः । पुं । सन्निपात-
ञ्चरे रसः । पाठः— “विषं दूतकमन्थो च विषं
मन्थवराद्यथीः । आजमायूरविषे च सद्विषाश्चापि
योजयेत् । हृत्तिलालघु सञ्चोर्ध्वं वानरौबीजसंयुतं ।
अपानार्गे विचमूलं जघपाशश्च कश्कवेत् । एतत्
सर्वं समांशेन अजामूर्धेण मह्येत् । साधेप
सष्टशो वाथ्यां यटिका सन्निपचरेः..... ॥”
विष, गारा, गन्धक, दाहद्वय पिष्ट, मूक्षत्रपिष्ट,
हृत्पिष्ट, मायूरपिष्ट, माद्विपिष्ट, शक्तिजाल,
विकट्टे, आगारुमेवौड, आगारुमूल, छिन्न
मूल, अन्नगोलवीज अत्रोत्क मगडांग । शिना-
पात्वे ह्यगद्वेद्वारा मर्दन करिषा, माधकगार-
प्रमाण वृत्ति करिषे । भैष. ।

सन्निपातस्यैरसः । पुं । सन्निपातञ्चरे रसः ।
पाठः— “रसेन गन्धं द्विगुणं प्रगृह्य तत्पादभासं

रवितारहेम । भषोक्तं योग्य मह्येपु दिन
त्रयं वक्ररसेन घर्मे । विषश्च द्वाव कलाप्रमा-
मजादिविषैः परिभावयेत् ॥” भावा २— ६ र. ।
त्रयं १ छ, गन्धक २ छ, तानात्रय, रूपात्रय,
अर्णत्रय अत्रोत्क त्रसेन शिक छ, विष
त्रसेन अष्टम डांग, एकत्र छिन्न त्रसे
माद्विगा वृत्ति करिषे । रस. वि. । अन्वः—
“द्विष्टुलं गन्धकं तासं सरिचं पिपली विषम् ।
गण्ठी कनक-बीजश्च शृण्णुष्यानि कारयेत् ।
विजयापत्रवीथेन विदिनं भावयेत् सुधीः ॥”
भावा २ र. । अन्व. पंचखण्डः, अर्चकापः ।
शिशुल, गन्धक, ताना, मरिच, शिशुल, विष,
छंठ, कनकधुतुरावीज, अत्रोत्क मगडांग ;
मिक्त्रसे ७ दिन मर्दन करिषे । भैष. ।

सन्निघ्नगुदः । पुं । निघ्नगुदरीगे । See
निघ्नगुदः ।

सन्नोदकम् । स्त्री । सिन्धूरे । प. न. ।

सन्न्यासः । पुं । मुक्तावशीरविशेषे । लचथं
यथा— “वाम्देहमनसां चेष्टा चाविद्यातिपला
मयाः । सन्नस्यन्वर्षे जन्तुं प्राणायमनमाधिसाः ।
स ना सन्न्याससन्न्यासः काठोभूती सूतीपमः । प्राप्ते-
र्विसुच्यते शीघ्रं सुजा सयःफलं क्रियाम् ॥” मा.
नि. । सन्निपातञ्जरविशेषे । लचथं— “चतिसरति
वमति कूलति गात्राण्यपि चिरं नरः चिपति ।
सन्न्याससन्निपाते प्रलपत्य ह्यस्मिन्पृथ्वी भवति ॥”
भा. न. १ म. ।

सपत्नारिः । पुं । वंशभेदे । वेडेडु वीथ ।
“त्राक्षयष्टिः सपत्नारिर्वैदुसन्तिराश्रयः ।”

सपत्न(त्र)कृतः । वि. पीडिते । दुःस्वादि-
ते । पुं । शराहतस्यगादौ । शब्दकल्पः ।

सपत्नाकरणम् । स्त्री । पतिपीडने । पति-
नेदनायाम् । हला ।

सपत्नाकृतिः । स्त्री । पतिपीडने । छि. प. ।

सपादमत्स्यः । पुं । पादविशष्ट-मत्स्यविशेषे ।
तद्गुणाः— “सपादमत्स्यो मेधाक्तं मेदःपयकारय
सः । वात पित्तकारश्चापि दक्षिणत् परतो-
मतः ॥” वै. निच. ।

सपीतकाः(तिका) । पुं, स्त्री । राजकीय-
तन्त्रायाम् । धूमूल । रा. नि. प. ७ ।

सपुष्पका । स्त्री । तिलवाचिगोमावी ।

सपूजका । स्त्री । तिलशामिनीशाली । शान्ति-
धानिविदेश । रा. नि. व. १६ ।

सप्तच्छदः । पुं । सप्तपर्णच्छदः । छातिनःशाह ।
रा. नि. व. १२ । सु. न. १८८५. । छाचादिः । वा. न. १५५. । आरन्वधादिः ।

सप्तदलः । पुं । सप्तपर्णच्छदे । सरथीनामगन्ध-
द्रव्ये । सप्तसुगन्धैले ।

सप्तदलपुष्पम् । स्त्री । सुद्वरपुष्प । सप्तच्छद-
पुष्पे । रत्न. र. याक. चि. ।

सप्तधातुः । पुं । शरीरस्तरसादिधातुषु, रस-
रक्तमांसनिदोऽस्त्रिमज्जयुक्तेषु । "रसास्रज्जांसनिदो
ऽस्त्रिमज्जाप्रकसमाश्रयैः..... ।" रा. नि. व. २२ ।
खर्षादि-सप्तधातुषु । तदयथा "सर्ष" इत्यस्य
तामस्य रत्नं यशस्य च । सोऽस्य लोहस्य पतते-
धातवो गिरिसभावाः ॥" ।

सप्तनाडिका । स्त्री । ऋद्धाटकी । वै. मि. प. ।

सप्तनामा । स्त्री । चादिमहाभावात् । उङ्-
हङिश्च । रा. नि. व. ४ ।

सप्तपत्रः । पुं । सुद्वरपुष्पच्छदे । सप्तपर्णच्छदे ।

सप्तपत्र(व)र्षः (पर्णाश्वः) । पुं । (Alstonia
scholaris, Syn. Echites scholaris)
खनामन्व्यासच्छदे । छातिनःशाह । हिं छाति-
यान् । कं एतेलगा । म सातवणा । ते ऐडा-
कुल, चरिटाकु । यन् छातविष् । तन्व्यायाः,—
विशालत्वम् आरदी विशमच्छदः । विशः विनदः
विन्वाकः सारदः देवद्वयः दक्षिणस्थिः । रोहजा
यदनाशः श्रुतिपर्षः चक्षुःशरी यदनाशः युच्छ-
पुष्पः युष्पुष्पः शक्तिपर्षः सप्तपर्षः अमुकच्छदः
अमुकच्छदः युष्पुष्पः सुमिःच्छदः इच्छक वद्वपुष्पः
शाखाविषयकः सप्तगन्धः शान्तिपर्षः । "शाखालो-
सद्वपुष्पः गजसद्वगन्धुष्पः शरदि विकसनशीलः
उद्वेष्टः" सु. न. १८८५. । गुणाः—तिक्तोष्णो
दोषनः विदोषनः द्रव्यरक्त क्षान्तिप्रय । रा. नि.
व. १२ । वासगुणद्वयः त्रिगुणः तुषरः सरः
क्षान्तिप्रय । भा. । स्त्री । द्राचारस्यकर्काष्टम-
सन्धादिज्जतमिटात्रमेष्टे । यथा— द्राचादादिम-
सन्धादिज्जतमिटात्रमेष्टे । यथा— द्राचादादिम-
सन्धादिज्जतमिटात्रमेष्टे । छात्रपुष्पे समभ्याज्यं
सप्तपर्षसुदाश्रयम् ॥" श. च. । स्त्री (पर्षा, पर्षी) ।
सन्धातुकायाम् । शब्दावधौ । रा. नि. व. ५ ।
सप्तप्रस्थमापतेलम् । स्त्री । शतव्याधी तैले

मापतेलं वा । रस. र. । तत्पाठः— "मापकादि पला-
काद्यै रान्नाया दशमूलैः । यवकोलकुल्लानां
खागमांसमवे पृथक् ॥ प्रस्थे तेलस्य च प्रस्थं चौरं
दत्त्वा चतुर्गुणम् । राक्षामगुणां सिन्धुत्वशवाह-
रख-सुसक्तैः ॥ जीवनीय-वला-श्लोकेः पक्षेदच-
समैभिषक् ॥ इत्यादिः" । तिक्तदेलम् / ४ श. ।
काथार्थं मावदन्नात्र / २ श. खल १७ श. शेष
/ ४ श. । वेङ्केना / २ श. खल १७ श. शेष / ४ श. ।
त्रासा / २ श. खल १७ श. शेष / ४ श. । तप्त-
मृग / २ श. खल १७ श. शेष / ४ श. । यव, कुल-
छर्तं उ कुलथ मिलित / २ श. खल १७ श. शेष
/ ४ श. । छात्रनाश / २ श. खल १७ श. शेष
/ ४ श. । छात्र १७ श. । कर्षार्थं त्रासा आलक्ष्मी-
बीज, नैश्वर, उन्नफा, एरुगुमूल, मूर्ता,
जीवनीश्रृंग, वेङ्केना, लिफ्टूथ, २ त्रेताः ।
सप्तभद्रः । पुं । शिरीषवृक्षे । श. च. ।

सप्तसुष्टिकयूपः । पुं । यूपविशेषे । स पच-
सुष्टिकधान्यग्रन्थीनामैकेकसुष्टिं चट्टोलाष्टगुणतोये
पकः । "यवकोलकुल्लव्यं च मुद्गाभलकयुष्पकः ।
धन्याकविश्वसंयुक्तैर्युष्पैः स्यात् सप्तसुष्टिकः ॥" सः ।
सप्तसक्तम् । स्त्री । शरीरस्य वक्षिःस्थे रक्तवर्णे
सप्तविधाश्वदे । यथा—षषाङ्गनिद्रोष्ठमखकरतल-
तालुवादतलेषु । सप्तसक्तम् ।

सप्तला (सिका) । स्त्री । (Acacia con-
cinna.) आरखरीटाकरञ्जे । वन श्लैठी । से-
षिकय, गीग । वन् सिकाकाइ । दा. चिक्षि-
कइ । सु. पोमेष्टे । ननमाविशेषः । सु. न. १८८५. ।
नवमसिकायाम् । वासन्त्यां । मेडिते । रा. नि.
व. १० । भा. । चर्मकपायाम् । चाम्रत्रय्या,
षेष्टेष्टेष्टे । च. न. २४ च. । च. द. गुलाचि. ।
(सिका) । सु. चि. १८५ ।

सप्तविंशतिकगुग्गुलुः । पुं । भगन्दरे पक-
गुग्गुलुविशेषे । "सिक्तुं सिफला सुसविद्वहा-
सतविषयकम् । शब्देला विषयलोमूलं हृष्टुपा सर-
दारु च । सुसुखंरुकरं चयं विद्याला रजनी-
दयम् । विद्वेषोवचं ले चारी सैन्धवं गजविषली ।
याशन्त्येवानि चूर्णानि तावद्दिग्गुग्गुलु ॥" लिफ्टूना,
लिफ्टू, मूर्ता, विद्वज, उन्नफा, छिन्तामूल, मूर्ता,
एगार्सेन, पिष्टुगुग्गु, द्युषरुण, मेवनाश,
धन, उज्जना, देह, शोधनशीलं मूल, द्रविणा,

मांशुश्रित्वा, विट्गवर्ग, मृच्छ गवर्ग, यवफार, मांशुश्रित्वा, मैकव, गंक्षपिथूल, प्रोत्थोके १ तो. शुक्र शुग्गुण ६४ तो. । १ तोणा पत्रिमाण वट्टे करिवे। अरुपान सन। सा. कौ। भेष।

समशिरा। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। पांशु-गोह्। रा. नि. व. ११।

समाङ्गुगुलुः। पुं। नाङ्गीत्रये श्रीपधम्। विफला शृङ्गी पिपली मरिचम् एषां प्रति ४ तो. शङ्गुगुलुः २४ तो. हृत्तेन पिष्टा यथासम्भवं भक्षयौषम्। सा. कौ।

समाश्रितलीहम्। स्त्री। नेवरोगे श्रीपधम्। विफला यष्टिमधु प्र. समभागः सर्वचूर्णसमं लीहं नापमाना वट्टे हृतमधुभ्यां भीक्तव्या। सा. कौ।

समाश्रिः। पुं। पित्तकण्ठे। ठिडा गोह्। अश्री। अम।

समाश्रः। पुं। अर्कहृत्। आरुन्ग गोह्। अम। अंतरीहीतकण्ठे। अश्रुत रोगो गोह्। रा. नि. व. ८। सूयं।

समाह्वः (ह्व)। पुं, स्त्री। समपर्णहृत्। भेष. ऊष्ठ. चि. नष्टाभक्षातकगुह्। वा. चि. १२ अ.। वै. निघ. संश्लेष. चि. कुलव्यायपृते। सु. पि. २ अ.।

समिः। पुं। अश्री। अम।

सफरः। पुं। प्रोष्ठोमख्ये। अ. टी. म.।

सफरी। स्त्री। प्रोष्ठोमख्ये। शू. टी. गोह्। भा.।

समम्। स्त्री। पुष्ये। वै. निघ.। पुं। हृत्ते।

समकाश्रवणः। पुं। शालविशेषे। वै. निघ.।

समकात्। पुं। कफे। वै. निघ.।

समकीलः। पुं। सर्पे। तिका।

समहाद्यः। पुं। अटसांसाधमिष्टकाद्ये। सम-चाष्टांशकी मतः। रा. नि. व. २०।

समगन्धिकम्। स्त्री। उशरीरे। देवगोत्रे गृण। रा. नि. व. १२। २३।

समङ्गा। स्त्री। मञ्जिष्ठायां। रा. नि. व. ६। २९। लज्जाशुक्रायाम्। रा. नि. व. ५। २३। भा. म. ४ म. धादातिसारे। "समङ्गाधातकीलीमसारिवाभिः।" सु. सु. १८ अ. प्रियद्रुादिः। सु. चि. २ अ.। च. सु. ४ अ. सखानीये। वराहकानायां। वराहकांशे। च. सु. ४ अ.। च. द. म. सा. चि. वृद्धिपण्डीदिः।

वालके। रांशा। सा. कौ. इ. श्रीवेरादौ। वषायां। वै. निघ. २ म संयहृषी-चि. कृटनाशलेहे।

समङ्गिका। स्त्री। लज्जाशुक्रायाम्। चि. क. क. गमांशिकारे।

समठः। पुं, स्त्री। शमठाक्षशाकभेदे। उच्छिशा-शाङ्।

समखः। पुं। फलशाकविशेषे, वपुषादौ।

समत्त(वित्त)यम् (त्वयौ)। स्त्री, स्त्री। इरी-तकीनागरगुड़ानां समभागे। रा. नि. व. २२।

समदोषत्रयम्। स्त्री। वात-पित्त-कफ-साय-भावे। "वातपित्तकफा यथ समतां यान्ति म्रियन्तः। विदोषसुमन्ये तत्..... ॥" रा. नि. व. २२।

समन्वृपतिः। पुं। शोभाङ्गहृत्। रस-र-वाध. चि. नागाङ्कुनचूर्णे।

समन्तदुग्धा। स्त्री। सुहृदहृत्। तेषांठो गनगां। प. सु.। रा. नि. व. ८। [निघ.।

समन्वितकारो (रन्)। पुं। पाचकहृत्। वै.

समप्रवृत्तिः। वि। समधातुप्रहृतौ। तद्वचर्णं यथा— "समिषवर्णोऽतिगुदीसगावो गभीरधीरी-ऽतिविदीर्णरीमा। रामाप्रियो भारसहोऽतिनिद्रः भोगेन युक्तः समताप्रकृत्वा ॥" अदि. ५ अ.।

समयोनिः। पुं। कफे। वै. निघ.।

समलम्। स्त्री। विद्यायाम्। अ. र.। वि। मल्लिने। पुं। रजतताम्रचपुकीहेपु। च. सु. १ अ.।

समवर्णजा। स्त्री। कुडुमशाखी। रा. नि. व. १६। See कुडुमशाखिः।

सम(सा)वायः। पुं। अष्टयग्भावे। "सम-पायोऽष्टयग्भावाः।" च. सु. १ अ.। सा. नि.।

समशनम्। स्त्री। दिशाहित-द्रव्यसमुद्धानान-पथ्यासभोजने। "दिशाहितोपचयुक्तवसम् समशनं ज्ञानम्।" सु. सु. ४६ अ.।

समशकारचूर्णम्। स्त्री। यष्ट्यादौ, कासावि-कारे च चूर्णम्। जवश, काशफण, पिपूल

प्रोत्थोके २ तो. मरिच ४ तो. शं. ४ पं. मदीर्घमगानं छिनि। सा. कौ.। "गुण्डीकथा-

मरिचनागदन्तागुणेन चूर्णाङ्कतं क्षमयिर्विदिसमूर्द्धम-

नात्। खादिदिदै समसितं गुदशापिसाम्यासा-

दविश्रसमकण्ठहृदासवेपु" ॥ रस. र. अश्री. चि.। च. द. अर्गसि.।

यमद्वेष्यात्तदुप-
विशेधे। पिं कङ्का। तत्पर्यायाः,—मण्डोरः
नयामः चासगन्धकः कीकायः कण्टकिकलः
उपदेशः। गुपाः—कटुरूपः रूपः तुलशीधनः
कफवातप्रशमनः दीपनः दाहहृद्य। रा.नि.प.७।
पचानामे। वै. निघ.।

समष्टि(ष्टी)ला। स्त्री। कटुरूपे। नयामे।
वै. निघ.। गण्डोरे। चम.। प्रमठनाममाक-
विशेषे। उल्लिख्यते। स्वोऽनन्दः।

समांशा। स्त्री। इक्षुपलायान्। सूक्ष्मदेवैर्जा।
वै. निघ.।

समानवायुः। पुं। तन्नामक-द्वैहृद्यवायो।
जनान् दांशु। तस्य स्थानं पच्यमानाहाराशयः।
तस्य गुणः—“वामपक्षाशयवत्, समानो वक्रि-
चङ्गतः। सोऽन्नं पचति, तन्नांशु विनिषान् विवि-
नक्ति हि। गुद्याप्रसङ्गापीसारप्रमथतीन् कुरुते
गदान्।” सु. नि. १ च.।

समालम्बः (स्वो)। पुं। सुगन्धरोहिण्ये।
शंकरे। रा. नि. ५. ८।

समालम्बः। पुं। कुडुमादिलेपने। चम.।

समालम्बनम्। स्त्री। कपाये। कुडुमादि-
विशेषने। विका.।

समासवान्। पुं। सुव्रह्मणे। श. च.।

समाह्व। स्त्री। गीनिहायां। षोडशोऽशौक।
श. च.।

समितः (ता)। पुं, स्त्री। गोधूमचूर्णे। नग्नता।
यथा—“गोधूमा घबला चौताः कुहिताः गोपिता-
स्ततः। गोहिता यन्ननिषिष्टायास्तिताः समिताः
अताः।” भा.। ६. च.।

समिद्धतमः } पुं। पलाशहृद्ये। वै. निघ.।
समिद्धरः }

समोचकाः। पुं। मैदुने। शब्दकल्पः।

समोची। स्त्री। स्त्रीधये।

समोच्छेदा। स्त्री। वराहकान्नायाम्।

समोदः। पुं। गोधूमचूर्णे। नग्नता। शब्दकल्पः।

समौनिका। स्त्री। प्रतिवर्षप्रसवायाम् गवि।
दह्यत्रिभ्रान्ते शीरे। श. र.।

समौरः। पुं। गनीहृद्ये। रा. नि. ५. ८।

समीरणः। पुं। मयकहृद्ये। शंकरे।
रा. नि. ५. १०। वायो।

समीरणा। स्त्री। गर्भाशयस्थित-नाडीविशेषे।
“प्रधानगुता मदनातपचे समीरणा नाम विमेष-
नाडी। तस्या सुखे यत् पतितसु शीर्षे तद्विष्णवे
व्यादिति चन्द्रनीचिः।”

समीरसारः। पुं। विलहृद्ये। रा. नि. ५. ११।

समुच्चयः। पुं। इदचेदचेति समुच्चयः। यथा
—नासभे एषहरिपञ्चावतिचिरिगारद्वाः प्रधान-
मिति।

समुत्क्रीशः। पुं। कुररीपचिपि। श. र.।

समुत्कृष्टः। वि। सूच्यानात् चक्षिते, वधि-
नीति। वा. वि. १ च. ५६५।

समुत्थानम्। स्त्री। व्याधिनिर्घ्वे। मे.।

समुद्गः। पुं। समुद्रे। हारा.।

समुद्गिरणम्। स्त्री। चमने। वै. निघ.।

समुद्गकफः। पुं। समुद्रकेने। विका.।

समुद्गकान्ता। स्त्री। खृद्गायान्। पिङ्गि.।
रा. नि. ५. १२।

समुद्गृहम्। स्त्री। जलयन्त्रहृद्ये। कोश-
श्रीय चन्द्र। विका.।

समुद्गजम्। स्त्री। सासुद्रलवणे। रस. वि.।

समुद्गजलम्। स्त्री। सागरसलिले। तदगुपाः—
सर्वेषु सप्त विषु वैबल्येदीपकनकं रक्तानयकरं
दाहाचिपित्तहृद्यं। पवि च—“सामुद्रमुदके चारं
सर्वदीपप्रकीपपम्।

समुद्गनवनोतम्। स्त्री। चमने।

समुद्रपुष्पम्। स्त्री। कपिलपुष्पे। गुपाः—
तुवरं नधुरं शीतलं रक्तदीपतं कफघ्नं पित्तघ्नं
कानलाहरं गर्भिणीकटहरच। वै. निघ.।

समुद्रफल(क)म्। स्त्री। (Argyria spe-
ciosa.) खनामख्यातहृद्ये, कपिलफले।
दाचिपाले समुद्रकापता इति ज्ञातम्। हिं कश्य
फल, समुद्रकापत्। इम्. समुद्रशोक। तं
समुद्रपाल। वै. निघ. २. भ. वा. व्या. वि. लिपन्ने दे।

समुद्रकलनिचादि नाम वाच्यं शिपवरेः।
गुपाः—“समुद्रनाम प्रथमं पथात् फलमुदाहरत्।
समुद्रकलनिचादि नाम वाच्यं शिपवरेः।”

गुपाः—“फलं समुद्रस्य कटूष्णकारि वातापहं
मृत्निरीषकारि। विदीपदावानलदीपहारि कफा-

सयधानिषिरोधकारि ॥” पवप्रदेशः चम्बरीग-
 षरः। सूक्ष्म वातहरं खाणुदौर्बल्ये च हितम्।
 कश्चित्। कटूष्णं वातघ्नं लूतापसारकं विदोषघ्नं
 कफरोगघ्नं भानिनाशकम्। भा। “समुद्रस्य
 फलसौष्ठवं विज्ञेयं च विदोषगुत्। वातघ्नं भूत-
 वाधाघ्नं कर्ण भानि शिरोरुजम्। दीपं दावा-
 नलाह्यस्य नाशयेदिति कौर्चितम्। जलेन घृष्ट-
 पीतस्य कृमिनाशकरं परम् ॥” वै.निघ.।
समुद्रफेणः (नः)। पुं, स्त्री। घनीभूत-साग-
 रौल्यफेणपुञ्जः। मृत्प्लेन (फेणः)। गुळं. समुद्रफेण्।
 सन्पथ्यायाः,—फेनं फेनः फेनकः अश्विकफः सिन्धु-
 कफः अर्षवजः अर्षवजफलः डिष्टिवः डिष्टिरः
 डिष्टीरः समुद्रकफः जलहासः उदधिमलः अंत-
 धामा लवणोदधिसम्भवम् समुद्रफेणं वाञ्छि फेनं
 पयोधिजं सुफेनं अश्विदिष्टिरः सासुद्रम्। गुणाः—
 शीतलं कषायं नेत्ररोगघ्नं कफकण्ठरोगहरं रुच्यं
 कर्णरोगघ्नम्। रा.नि.व.६। “अश्विफेणो रुचिकरी
 लेखनस्तुवरो लघुः। चक्षुष्यः शीतलघुश्च पटु
 लादिरुजाहरः। सरथ विपदोषघ्नः कर्णशूलहरः
 परः। कफघ्नं कण्ठरोगघ्नं पित्तघ्नं च विनाशयेत् ॥”
 वै.निघ.।

समुद्रमण्डूकी। स्त्री। जलमृत्तौ। सिंधुश्च।
 रा.नि.१५.।

समुद्रलवणम्। स्त्री। सासुद्रलवणे। रुद्रकफ
 वदय। भा। See सासुद्रम्।

समुद्रशोषः। पुं। हिल्ललहवे। शिखणशीछ।
 भेद-पाको। योग-र-उ.केशरपाके। गुणाः—
 “समुद्रशोषः समोक्तो वातलो याहको मयः।
 अतिपित्तकरश्चैव कफघ्नश्च मतो बुधेः ॥” वै.निघ.।
 सिन्धुवारे। निनिर्ना।

समुद्रा। स्त्री। शनीहवे। भाँहि शीछ। श्रवाम्।
 भेजे। रा.नि.व.५६।

समुद्रान्तम्। स्त्री। जातोफले। छाँग्रकम्।
 श.च.। पुं। दुरालभायाम्। रा.नि.व.४। जातो-
 फलहवे। श.र.। स्त्री (ला)। दुरालभायाम्।
 अम.। ख.कायाम्।। पिष्टिर। मे.। कापांते।
 कर्पांग शीछ। रा.नि.व.४। मैघ-शिरीरी-पि-
 ष्टकिल्किणोतेले।

समुद्रारः। पुं। तिमिहिल्लमीने। तिमि शीछ।
 कुशीरे। मे.।

समुन्न(न)म्। स्त्री। चार्द्रतायाम्। अम.।

समूरः (रः)। पुं। सगमेदे, सत्वरघने। ह.
 च.। अम.।

समूहः। वि। सान्निपायिके। रा.नि.व.२०।

समूहगन्धम्। स्त्री। गन्धराजे। शार्ङ्गिणी।
 रा.नि.व.१२।

समूहनी। स्त्री। सन्धान्याम्। शार्ङ्गिणी। ह.च.।

समूहचारः। पुं। सर्वचार, सलशोधकचार-
 द्रव्यं। जावान। वै.निघ.।

समोदकम्। स्त्री। अर्धजलघोले। अम.।

सम्पत्। स्त्री। हृदिनामोवधे।

सम्पत्तिः। स्त्री। चक्षुः।

सम्पदाह्वता। स्त्री। चक्षुः। प.सु.।

सम्पाकाः। पुं। चारन्वधहवे। शोन्माल शीछ।
 प.सु.। च.द.अप.वि हृष्टत्पञ्चगव्यहृते।

सम्पावः। पुं, स्त्री। रोटिकाभेदे। हिं पिराक्।
 तन्निष्ठाणविधिः यथा—पर्यव्यः सान्य-समित्ता-
 निष्मिता हृतमञ्जिताः। ऊहितायालिताः यज्ञ-
 शकरातिविमर्हिताः ॥ तव चूर्णे सिपेदेलाखवङ्ग-
 नरिषानि च। गारिकेले सयपूरधारपीजा-
 न्यनेकशः ॥ हृताक्तसमितापुष्टोटिका रचिता
 ततः। तस्मान्नःपूरणं तस्य कुर्यान्मृदां दृद्रां सुधीः ॥
 सर्पिणि प्रचुरे तान्नु स पचेन्निपुणो जनः। प्रका-
 रज्ञः प्रकारीज्यं सम्पाव इति कौर्चितः ॥”

सम्पुटः। पुं। ऊरुवकहवे। रुद्रक शीछि। शब्द-
 कल्पः।

सम्पुटाङ्गम्। स्त्री। भव्यफले। छाँगतां। प.सु.।

सम्पूटः। पुं। ऊरुवकहवे।

सम्प्रयोगः। पुं। मैथुने। विकार। भा.उ-
 वाको। “हृष्यस्त्रीसम्प्रयोगश्च ॥”

सम्प्रसक्ताः। वि। सन्ने। स.नि.७५.।

सम्प्राप्तिः। स्त्री। रोगस्य सन्निहृष्टकारणे।
 भा.नि.। विशिष्टमेव व्याधिजननि। वा.। दीपे-
 तिकर्त्तव्यतोपलचितव्याधिजननि। रूपविनिष्टे
 इहेनां श्रोत्रांग्रे उदपठि। वि.र.। “यथा दुष्टं न
 दीपेण यथा चानुविषमता। उल्लसितरामयस्यासौ
 सप्राप्तिसिंहरासतिः ॥” भा.पञ्चमि.।

सम्प्रासः। पुं। मेघे। ह.च.।

सम्भ(र)म् । क्री । कलि । कटा । चम ।
 सम्भरः । पुं । सगमेदे । भयद्र । सभ्यविशेषे ।
 ने । स्त्री (री) । शतावर्षीम् । शठम्बी । शर ।
 मष्टकपण्याम् । शूद्रङ्गि । चम ।
 सम्बलम् । क्री । कलि । शर ।
 सम्बाधः (धनम्) । पुं, क्री । भवे । ने ।
 सन्विदा । स्त्री । विश्रयायाम् । निहि ।
 सन्विदामञ्जरी । स्त्री । गञ्जिकायाम् । शीङ्गि ।
 गुणाः—“सन्विदामञ्जरी चोषा सादिनी हृषिषी
 तथा । चाप्रयो तद्विषी बल्या सन्विद्योहीपनी च
 सा ॥ मिद्रासञ्जननी गर्भपातिनी च विक्राशिनो ।
 वेदगावैपहरवी क्रिया च मदकारिषो ॥”
 सन्भरोद्भवम् । क्री । गादृषवर्षे । शीङ्गद्र
 लक्षणे । रा.नि.८.६ ।
 सन्भवः । पुं । उत्पत्तिकारणे । सन्भवी नाम
 यो यतः सभवति स तस्य सन्भवः । यथा—“पद्-
 धातवी गर्भस्य, व्याघरहितं, हिसमारोग्यस्य इति ।”
 च.वि.८.८ ।
 सन्भश्चः । पुं । कपिलवने । ऋषेःश्वरनेत्र शीङ्ग ।
 श.च. ।
 सन्भारम् । क्री । लक्षपविशेषे । पांशुद्र लक्षणे ।
 दे.नि.८. । पुं । तद्वीग्याखिलद्रव्यसमुदाये ।
 उपादानमष्टि । च.सू.१५.८ ।
 सन्भिन्नः । वि । सभ्यगमेदविशेषे । निदा ।
 सन्भार्जकः (नी) । पुं, स्त्री । सार्ज्ज्याम् ।
 शीङ्गि, शीङ्गी । शर. । चम ।
 सन्भार्जनम् । वि । शीषने । र.सा. ।
 सन्भिलितद्रुमः । पुं । रक्तप्रमर्गवायाम् ।
 रा.नि.८.५ ।
 सन्भूषिपटि(ड)का । स्त्री । गृह्णरोगभेदे ।
 “पापिण्या भयसंभूदे संभूषिपटिका भवेत् ।”
 सु.नि.१४.४ ।
 सन्भूष्यन्म् । क्री । गृह्णांयाम् । मिश्र ।
 सन्भोहकः । पुं । प्रश्नसन्धोमवासादिना-
 सन्निपातञ्जरे । लक्षणे—“प्रसापायाससम्भोहकस्य-
 मूर्च्छारतिभ्रमाः । एकपक्षाभिवासाय तवाप्येते
 विज्ञेयतः । एष सम्भोहकी नाम्ना सन्निपातः
 सुदादणः ॥” मान.१.न.३.चि. ।

सम्भक्संज्ञितः । वि । सभ्यकथोक्तिः । भा.
 म.२.म. ।
 सम्भक्चारः । पुं । टक्षपचारे । मोहांगा ।
 र.सा.सं. ।
 सन्भ्यगृधम् । क्री । परिहाइविशेषे । दाह-
 प्रयोजने यथायोम्यदाह । सु.ए. ।
 सरम् (सु) । क्री । सति । रा.नि.८.१० ।
 कलि । विका. । सरोवरे । लक्षणे—“नवाः शैल-
 वराशाशो यत्र संभुत्य तिष्ठति । तस्यर.***.॥”
 भा. । पुं । महापिण्डीतरी । रा.नि.८.६ । वि ।
 दध्ययमाने । देवदेवत्र नाथे । “इध्नूपरि यी
 भागी घनः चो-संमन्वितः । स लोके सर-
 द्रुगोकी दध्नी मष्ट्यु मङ्गिति ॥” गुणाः—सरः
 स्वादुगुं रुहं प्यो वातवज्रप्रनायगः । सान्नी बलि
 प्रममनः पिशङ्गे शिववर्धनः ॥ र.मा. । र.सा.सं. ।
 सारकद्रव्ये । यथा—“पिपसी मधुरा हृथा कटुका
 दीपनी सरा ।” राज. ।
 सरःकाकः । पुं । हंस । विका. । स्त्री (की) ।
 ईश्याम् । शर. ।
 सरकः । पुं, क्री । मयसामान्ये । रा.नि.८.१४ ।
 इल्लसरोवरे । शर. । शीषी । शीषुपाने । ने ।
 नग्ननि । विका. ।
 सरघा । स्त्री । मधुमधिकार्या । भौनाहि । चम ।
 सरङ्गः । पुं । पक्षिपि । चपा. ।
 सरजम् । क्री । शैयन्नवीनशते । नवभौते । ननि ।
 चारा. । र.सा.सं. ।
 सरजाः (सु) (क्ला) । स्त्री । स्रुतमर्वा द्वियाम् ।
 विका. ।
 सरटः (ट्) । पुं । मधुमधिकार्याम् । नौनाहि ।
 कृकलासि । शिञ्जिठि । चम. । च.टी. ।
 सरटुः । पुं । कृकलासि । शिञ्जिठि । चपा. ।
 सरणम् । क्री । माधवीमये । वै.नि.घ. । लीह-
 मले । मधुद्र । ई.व. । स्त्री (षा) । प्रसारणाम् ।
 गृह्णडाशुनिश । रा.नि.८.५.५ । विश्रयायाम् ।
 सेउडे । श.मा. । सु.मू.३६.८. । येतविशति ।
 सुषंजीवक्याम् । वै.नि.घ. ।
 सरणिः (सी) । स्त्री । प्रसारणाम् । गृह्णडा-
 निश । रा.नि.८.५.५ । वा.व्या.धि.मध्यमनारायण
 तैले । च.द.माप.त.ली. ।

सरखडः । पुं । ककलावे । शिशुश्रुति । मे ।
कासुकी । पविषि । श.र ।

सरखुः । पुं । जले । ज्ञायो । मेघे । श.र ।
चयो । बसने । उषा ।

सरत्निः । पुं । चरत्वे, वससुट्टिहके । रा.नि.व.१८ ।

सरयात्रिका । स्त्री । पत्रपत्रे । श.र ।

सरमा । स्त्री । कुक्षुष्याम् । मे ।

सरयूः । स्त्री । नदीविशेषे । सा चायोध्यायां
प्रसिद्धा । तन्त्रसूत्राः—खादु बल-पट्टिकरच ।
रा.नि.व.१४ ।

सरलः । पुं । (Pinus longifolia.) तत्रा-
मकद्रुमे । वा.सु.१५५. । र.मा. । मन्त्रेण शीघ्रं,
मेवमाङ्गस्यैव । हिं चिरका गिष्ट, सरल, धूप-
सरल । सं वम्. सुदधेकाङ् । ते सरलदेवदारो ।
दा. पि.र । तत्पर्यायाः,—पीतदार पीतद्रुः पूति-
काठं मद्रसारः मनोज्ञः धूपद्रुचः पीतः क्षिप्र-
दारुः सः क्षिप्रः क्षिप्रपत्रकः पीतद्रुचः सरमि-
दारुः । गुणाः—कटुतिक्तौषः वायुश्चेत्तल्लघ्नी-
कण्डूतृणप्रः कीटशोधकश्च । रा.नि.व.१२ । च.द.
वा.ज्व.चि. रासादिः । "सरलं सेलशाणुकम् ।"
घोरमोरटे । श्रीरक्षत्रा । प.सु. ।

सरसल्लक्षणम् । स्त्री । सुगन्धवणे । वे.निघ. ।

सरसल्लवः । पुं । धूपविशेषे । मन्त्रधूप ।

सरसल्लवः । पुं । सरसल्लवः । तार्पिण्यं देवेषु ।
चम. ।

सरला । स्त्री । विष्टयायाम् । चम. । विष्टया-
याम् । तेउड्डी । ज.द. । सु.सु.१२५. कफग्रमने ।
सु.चि.१५५०५. । प्रकृतिवृत्ति । देवते तेउड्डी ।
सु.चि.२५५. । कपिलद्राचायाम् । कण्ठसुल्लयाम् ।
वे.निघ. ।

सरलाङ्गः । पुं । शोवेष्टे । तार्पिण्यं । मन्त्र-
प्याठे । रा.नि.व.१२ ।

सरसम् । स्त्री । मांसे । काष्ठागुग्गुलि । वे.निघ. ।
सरोवरं । श.र. । स्त्री (सा) । चक्रविष्टति । च.
टी.रा ।

सरसम्मतम् । स्त्री । बबीहसे । तेकैटि ।
मिष्टु । श.च. ।

सरसिका । स्त्री । हिष्टुपत्रायाम् । श.च. ।

सरसिजम् । । कसलि । रा.नि.व.१० ।

सरसी । स्त्री । तुम्बरपत्रिकायाम् । वा.सु.१५५.
च. सरसादिः । "सर्वकसरसिभागोकासुकाकास-
मासी ।" सरोवरं । चम. ।

सरसीकः । पुं । चारसपत्रिणि । मात्रम प्राथो ।
श.र. ।

सरसीसहम् । स्त्री । पत्रे । चम. ।

सरस्वती । स्त्री । भारतीयगदीविशेषे । तन्त्र-
गुणाः—खादु बन्धुं दीपनं सप्त दीप्तकान्तिजनकं
सर्वरोगघ्नं पवित्रञ्च । रा.नि.व.१४ । गवि ।
मे. । ज्योतिष्मतीलतायाम् । बर्ताकृष्टी । रा.
नि.व.३ । ब्रह्मीसुपे । ज्योती शीक । रा.नि.व.५ ।
सोमलतायाम् । श.च. । गाभ्याम् ।

सरा । स्त्री । प्रसारस्थाम् । शंकराङ्गविष्टा ।
रा.नि.व.५ । म.द.व.१ । विद्यायां । उड्डी । मय-
विशेषे । वे.निघ. । निर्भरे । भ. चिरुपको. ।

सरावः । पुं । शरापमाने । अत्र सुत्र । भ.
चिरुपको. ।

सरिका । स्त्री । हिष्टुपत्रायाम् । श.च. ।

सरित्पतिकफः । पुं । ससुद्रकेने । मयुष्मत्फेन ।
मा.म.४म.ने.री वि.नयनशोषाचने । "सरित्पतिकफः
सिता ।" ।

सरिलम् । स्त्री । जले । ग.टी.भ. ।

सरिषपः । पुं । सपपत्रे । तिका. ।

सरोसुपः । पुं । सपादो । तिका. । कण्ठसर्पे ।
सु.चि.२४५. ।

सरोजम् । स्त्री । पत्रे । हि.च. ।

सरोजम्भ (नू) । स्त्री । पत्रे । हि.च. ।

सरोजिनी । स्त्री । कमलिन्याम् । प्रश्नेत्र
शंङ् । पत्र । मे. ।

सरोत्सवः । पुं । वक्षपत्रिणि । चारसपत्रिणि ।
श.र. ।

सरोऽमृतम् । स्त्री । सरोवरजले । वे.निघ. ।

सरोसुट् । स्त्री । पत्रे । हि.च. ।

सरोसुहम् । स्त्री । पत्रे । प.सु. । रक्तपत्रे ।
वे.निघ. । स्त्री (हा) । पत्रिन्याम् । वे.निघ. ।

सरोवरः । पुं । सरसि । श्रुष्टी । तत्पर्यायाः,
—पत्राकारः काष्ठाः सरसः सरसी सरं सरः
सरकं सरोजिनो । तन्त्रसूत्राः—"सारसं सप्त
वृषाङ्गं वक्षुं खादु कषायवत् ।" ।

सर्कः । पुं । मनसि । चणः ।
 सर्गः । पुं । भाव्यन्तिकटुः खनिहृत्तरुपे सुखे ।
 “सर्गापवर्गवोर्हारं,.....” । मा.नि. । नि.सरणे,
 त्यागे ।
 सर्जः । पुं । शालनिर्घासि । धूनो । च द.ज्व.
 चि.पपरान्जिताधुपे । “पुरध्यामवचासर्जं ।” शाल-
 हवे । सर्जं रक इति भाषा । शल्लकोहवे । वै.
 निघ । धीतशाले । पेशशांनि । अ.र. ।
 सर्जकाः । पुं । सर्जं हवे । शीत शीह । जटा ।
 असनहवे । वै.निघ. । सर्जं रसे । धूनो । रसर-
 बाल.चि. । धीतशाले । पेशशांनि । अम. ।
 सर्जगन्धा । स्त्री । रात्रायाम् । र.मा. ।
 सर्जनामा (नृ) । पुं । सर्जं तरो । सु.चि.१.५. ।
 सर्जनिय्यासकः । पुं । शालनिर्घासि । धूनो ।
 सर्जमणिः । पुं । शाकलोविष्टे । पेशांनि ।
 त्रिका. ।
 सर्जरसः । पुं । राले । धूनो । रा.नि.व.१२ ।
 स.म.३.८. एखादिः । See रालः । सर्जं हवे ।
 धूनोत्र गीह । रा.नि.व.२ । र.मा. । भा.४.४.
 रेशतोप्रतिपेधधि. । “कुष्ठे सर्जं रसे तथा ।”
 सर्जशालः । पुं । शालहवे । र.मा. ।
 सर्जाख्यः (ह्व) । पुं । सर्जं रसे । धूनो ।
 मेघ. चद्ररो वि. । भा.म.४.४. ।
 सर्जिः (चारः) । स्त्री, पुं । खज्जिकाचारे ।
 गाक्षिमाणि । र.मा. । See खज्जिचारः ।
 सर्जिका (चारः) । स्त्री, पुं । खज्जिचारः ।
 गाक्षिमाणि । र.मा. ।
 सर्जी । स्त्री । खज्जिचारः । गाक्षिमाणि । प.सु. ।
 सज्यः । पुं । सर्जं रसे । धूनो । र.मा. ।
 सर्पः । पुं । प्रसिद्धसरीसृपे । नां । सर्पे
 द्विविधः—दिव्यो भौमश्चेति । तव दिव्याः सर्पाः
 दृष्टिनिःश्रासविषा इति । भौमा दंष्ट्राविषाः ।
 “ये तु दष्ट्राविषा भौमा ये दंशन्ति च नाशुपान् ।
 तेषां संख्यां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्यम् । अशीति-
 यैव सर्पाणां भियते पञ्चधा तु सा । दर्शिकरा
 मल्लिनो राजिमनसधैव च । निर्बिषा वैकर-
 प्राय विविधास्ते पुनः स्युः । दर्शिकरा मण्ड-
 लिनो राजिमनस्य पन्नगाः । तेषु दर्शिकराः त्रया

विंशतिः पट् च पन्नगाः । द्वाविंशतिमंडलिनो राजि-
 मनसया दश । वैकरजोह्वः सप्त चिचामल्लि-
 राजिलाः ॥” एषु मण्डलविज्ञास्यशिरसः पुर्मांसः,
 सूक्ष्मनेत्रजिह्वास्यशिरसः न्वियः, उभयलक्ष्यमन्द-
 विषा अकीषा न्यसका इति । सु.कल्प.४.५. । एषां
 लक्षणानि खल्वप्येति मग्याणि । तद्गुणाः—
 अर्शोवातदोषहरः क्रमिद्रूपोविषहरः चक्षुष्यः पाके
 मधुरः मेधाप्रिजननयः । “दर्शिकरा दीपकाय
 तेषुक्ताः कटुपाकिनः । मधुरायातिचक्षुष्याः सट-
 विष्णु वमावताः ॥” सु.सू.४.६.५. । तद्विषयः—
 “विशंपाट्टचकटुकमन्त्रोष्णं स्वादु शीतलम् । विषं
 दर्शिकरादीनां क्रमादातादिकोपनम् । तास्यलमध्य-
 वृद्धले दृष्टिशीतातपेषु च । विपीलणा भवत्येते
 व्यन्तरा चतुस्रन्विपु ॥” वा.च.३.६.५. ।
 सर्पकङ्कालिका (स्त्री) । स्त्री । खनामग्याम-
 लमायाम् । मर्परशकी, वत्रांकाखाविष्टेषु ।
 र.मा. । गन्धरात्रायाम् । प.सु. । See रात्रा ।
 सर्पकञ्चुकः । पुं । सर्पनिर्घासि । गांशे
 थोमग ।
 सर्पगन्धा (न्धिनो) । स्त्री । गन्धरात्रायाम् ।
 See रात्रा । नाकुलीनाममहाकन्दशाके । रा.नि.
 व.० । वा.च.५.५. । नागदमन्याम् । वै.निघ. ।
 सर्पघाति । स्त्री । तन्नामकफलविषमेदे । सु.
 कल्प.२.५. । See फलविषम् ।
 सर्पघातिनी । स्त्री । सर्पघात्याम् । शीतमिडेलि ।
 तत्पथ्यायाः,—सर्पसहा सर्पनामा सर्पाची सर्प-
 घातिनी । प.सु. ।
 सर्पच्छेत्तकाः । पुं । शाकविधिषे । गांशे
 छां । गुणाः—मलमेदनः रुचः मधुरः शीतः
 विष्टम्भी च । च.सू.१०.५. ।
 सर्पतनुः । स्त्री । चविकायाम् । शै.सू. । See
 चविका ।
 सर्पटणः । पुं । नकुले । नेडेलि । इ.च. ।
 सर्पदंष्ट्रः । पुं । दन्तोहवे । अ.च. ।
 सर्पदंष्ट्रा (ष्ट्री) । स्त्री । द्विदाल्याम् ।
 विष्टाति । प.सु. । सिद्धपिपथ्याम् । गुणाः—
 सारका उष्णा कटुः कफघ्नो वातघ्नो च । वै.निघ. ।
 सर्पदंष्ट्रिणा । स्त्री । सियमद्वारां । अणमद्वारां ।
 मेडांशिते । रा व

सर्पदण्डा (न्ता) । स्त्री । सिंहविषायाम् ।
रा.नि.व.६ ।
सर्पदण्डिणी । स्त्री । गोरघतण्डलायाम् । गौराक्ष
छात्रविद्या । रा.नि.व.५ ।
सर्पदन्ती । स्त्री । नागदन्त्याम् । शक्तिचण्डे ।
रा.नि.व.५ ।
सर्पदसनी । स्त्री । नागदन्त्याम् । शक्तिचण्डे ।
यन्त्राकर्कोटिकायाम् । रा.नि.व.३ ।
सर्पदष्टकम् । स्त्री । सर्पदंशने । तस्य विविधं
समितं रदितं निर्दिष्टयथेति । केचित् चतुर्थं सर्पाद्रा
मिष्टसमिचन्ति । तेषां लक्षणानि यथा—
“पदानि यस्य दलानामिकं चै वा यद्गति च ।
निमग्नान्तराणि यान्पुङ्गव्यं करोति हि । पशु
मानकयुक्तानि वैलक्षण्यकराणि च । सङ्घिमानि
स्योक्ताणि विद्यातत् सर्पिणम् सिषक् ॥” इति ।
“राज्यः सन्तोहितः यस्य नीलाः पीताः सितास्तथा ।
दिग्भेदं रदितं ससु क्रियन्त्वविषमं तन् ॥” इति ।
“यस्योक्तस्यद्रुष्टाद्यन् प्रकृतिभ्यस्य दंष्ट्रिनः । पदं
पदानि वा विद्याद्विषं तत्तत्तत्तत् ॥” इति ।
“सर्पपृष्ठस्य भोतीर्दिं भयेन कृषिवोऽजिनः । कस्य
चित् कृपते योर्भं सर्पाद्रामिष्टवतु तन् ॥” सु-
कन्व.५५ । यामपृष्ठं तृष्णाएत व्यालीद्व्यानुस-
दष्टनिषीऽतदकमेदंन पचधाष्ट । एषु प्रथमं द्वयं
निर्धेयं, निषीऽतदष्टकम् असाध्यं व्यानुसदष्ट
कस्य लक्षणायाम् । एषां लक्षणानि स्वस्वपथ्याये
गम्यापि । या.उ.१४५ ।
सर्पनामा । स्त्री । सर्पात्याम् । गर्भदहानौ-
दितेषु, शान्तिभेदी । प.सु. ।
सर्पनिर्माकाः । पुं । सर्पवधि । गाँपत्र
द्वोऽप्येष । य.श.५५५ ।
सर्पनित्रा । स्त्री । सुगन्धरास्यायां । सर्पात्याम् ।
शान्तिभेदी, गर्भदहानौदितेषु । रा.नि.१.७ ।
सर्पपुष्पो । स्त्री । यथाकर्कोटिकायाम् । नाग-
दन्त्याम् । शक्तिचण्डे । रा.नि.व.५ ।
सर्पप्रियाः । पुं । पशुवधे । वै.निघ. ।
सर्पपोष(न)म् । स्त्री । षड्भेदे । वै.निघ. २भा.
अ.सा.चि.यातीकनादिपृष्ठपाके ।
सर्पभक्षकः । पुं । नाकुलोक्त्ये । मयूरे । ऐ.च. ।
सर्पसुक् । पुं । मयूरे । ऐ.च. । यथे । शंफु-
निर्मा । राजसर्पे । नाकुलोक्त्ये । रा.नि.व.७ ।

सर्पसाला । स्त्री । सर्पकटाक्षिकामिदे । र.मा. ।
सर्पलता । स्त्री । नागवह्नीलतायाम् । शीघ-
गाँह । रा.नि.व.३ ।
सर्पलोचना । स्त्री । सर्पात्याम् । शान्तिभेदी ।
वा.उ.१७५ । गन्धरास्यायाम् । वै.निघ. ।
सर्पविषम् । स्त्री । सर्पगरले । गाँपत्र विष ।
“विषमाद्यमस्य रक्तं दूषयते यषुः । रक्तमखवि
तु प्राप्तं वदंते तैलमस्युक्तं ॥” वा.उ.१६५ ।
सर्पसङ्घा । स्त्री । सर्पात्याम् । शान्तिभेदी ।
प.सु. ।
सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् ।
वै.निघ. ।
सर्पङ्घा (न्) । पुं । नकुले । वे.निघ. । ऐ.च. ।
सर्पा । स्त्री । तन्नामकौषधी । या प सर्पाकारा
सर्पकटाक्षिका । षचि.१५ ।
सर्पाख्यः । पुं । नागकेशरत्ने । र.मा. । मरिच-
कन्दे । रा.नि.व.७ । श्रुतानुके । शीघ-
गाँह । वै.निघ. ।
सर्पाङ्गी । स्त्री । सर्पलोविषय्याम् । रा.नि.व.६ ।
सर्पकटाक्षिकामिदे । शान्तिभेदी । र.मा. ।
सर्पादनी । स्त्री । साद्रलिकामामकन्दशाके ।
नाकुल्याम् । शंफुनिर्मा । रा.नि.व.७ ।
सर्पासिः । पुं । नकुले । मयूरे । रा.नि.व.१२ ।
सर्पावासम् । स्त्री । शीघ-
गाँह । येतपन्दने । रा.नि.व.१२ ।
सर्पाश्विनः । पुं । मयूरे । ए.सा. ।
सर्पास्त्रम् । स्त्री । नासाकर्णाशङ्के दनयोस्ते अस्त्र-
भेदे । “सर्पास्त्रं प्राणकर्णाशङ्के दनेऽर्द्धां दुर्लभं फले ।”
सर्पाची । स्त्री । सर्पसङ्घायाम् । शान्तिभेदी ।
हिं सरद्वेषो गच्छिनी । तन्पुण्यादी, —गण्डाली
नाटोक्त्यापकः । प.सु. । र.सं.सं. । वै.निघ.
२भा.ए.कादिक.अ.पि.सप्तसंज्ञीवनीरसे । “रस.र.
विष.चि. । गुणाः—“सर्पादी कटका तिला सीणा
कृमिनिहन्तनी । हृषिकीन्दुरसर्पाणां विषत्रो
त्रणरोपणी ॥” भा.य.व. । श्रुतापराजितायाम् ।
रक्तशङ्ख्याम् । वै.निघ. । गन्धनाकुल्याम् । रा.
नि.व.७ ।
सर्पिः (ः) । स्त्री । दुग्धसभृतके, एते ।
वि । रा.नि.व.१५ । सप गतो संखारात् सर्पणाम्

सर्पिः । "नाम्नः षोडशत्या कथित् संस्कारमनुवर्तते । यथा सर्पितरं सर्पिः सर्व्वेष्टोत्तमं मतम् ॥" मिथो.वा.व्या.चि.श्रीकण्ठः ।

सर्पिका । स्त्री । गोकर्षोलतायां । वै.निच. ।

सर्पिणी । स्त्री । सर्पाकारयन्त्रपवित्रये । सर्पुं कृद्वाली । तन्पर्यायाः,—सुजनी भोगी कृष्णकी पन्नगी कृष्णी । गुणाः—विपन्नो कृषवर्दिनो च । रा.नि.वृषू. सर्पस्त्रियाम् । श.र. ।

सर्पिर्गर्भम् । स्त्री । गवनीतके । वै.निच. ।

सर्पिर्महः । पुं । वातजन्यप्रमेहरीशे । तत्र फलतुल्यं नेदति । सु.नि.६प. ।

सर्पिवम् । स्त्री । हृते । वै.निच. ।

सर्पी । स्त्री । सुजन्त्याम् । श.र. ।

सर्पी(र्षे)ष्टम् । स्त्री । शीघ्रकचन्दने । र.मा. । जटा. ।

सर्व्वः । पुं । पारदे । र.सा.सं. प्रकारान्तरविषम-
न्व.रघ. । सैप.वा.र.चि. । सा.कौ.व्वरान्तररघे ।
रसाञ्जने । शिलाजतुके । वै.निच. ।

सर्व्वर्गः । पुं । जीवे । आत्मनि । श.मा. । स्त्री ।
बले । ने. ।

सर्व्वगन्धम् । स्त्री । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु ।
"चातुर्जातककूर्करककोलागुरुसिद्धकम् । लवङ्ग-
सहितञ्चैव सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" प.प्र.२ख. ।
ऊर्दुमागुरुकूर्करकसूरीषन्दनेषु । भा.स.४म.चम. ।
पू.वि. । "सर्व्वगन्धैः प्रदेहय ।" "चातुर्जातक-
कूर्करं ककोलागुरु ऊर्दुमम् । लवङ्गसहितञ्चैव
सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ।" इति च । भा. । सौमुने
एलादिगण्ये ।

सर्व्वगा । स्त्री । प्रियतुल्यतायाम् । श.च. ।

सर्व्वग्रन्थिः (वाम्) । पुं, स्त्री । पिपलीमूले ।
रा.नि.व.६ । ऐ.च. ।

सर्व्वग्रहापहा । स्त्री । गणदसन्त्यां । नांशमना ।
वै.निच. ।

सर्व्वजगप्रिया } स्त्री । जडौ । इडौ । वै.निच. ।
सर्व्वजनप्रिया }

सर्व्वज्वरहरस्त्रीहः । पुं । विषमज्वरे रसविशेषः ।
पत्रौ—विषकमूलं त्रिकटु विफला विडङ्गं सुप्तकं
गजपिपली पिपलीमूलं शीरपमूलं देवदारु
किरावतिलकं बालकं कटुकी कष्टकारी सिधु-

धीर्लं यष्टिमधु कृटमलक् द्रव्ययो वा एषां प्रति
समभागः सर्व्वचूर्णसमं लोहं । मावा १ माया ।
चतुपात्रं रुधु । सा.कौ. । पन्थः—चारित्र्यलोह
१७ त्वा. पीत्रा २ त्वा. गुरुक २ त्वा. ।
आमना, इरौठकी, बहड़ा, सुंटे, पिपुल,
मरिच, विडङ्ग, मूत्रा, गजपिपुल, पिपुलमूत्र,
हरिद्रा, पाकहरिद्रा, छिन्तेर मूल, अत्रोक्त
१ त्वा. । आमात्रं दत्ते दर्दिनः । माया २ इति ।
मेघ. । त्तौषः हृत्सर्व्वज्वरहरः—पीत्रा, गुरुक,
अल, ताम्र, श्वर्णमांसिक, शर्ष, शोषा, गुण-
हरित्ताम्र अत्रोक्त २ त्वा. चारित्र्यलोह ४
त्वा. । दर्दि-ज्वरा—डेव्हेपीत्रात्र रस, पशु-
मूत्रेण स्नाप, क्लृप्तपाण्डुर रस, विषनाकाश,
शुभकेर रस, पानेन रस, वाक्पनाटीरस,
निर्घृतीपत्ररस, पुनर्मवारस्यं च आमात्र रस ।
माया १ इति । अमृतपान पिपुलचूर्णं च पूत्राण
शुद्ध । र.सा.सं. ।

सर्व्वतःशुभा । स्त्री । पिपलीमूले । प्रियडौ ।
श.च. ।

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेषः ।
"सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तौ नाम तथि'साम्नि' सर्व्वशि-
तन्त्रे तत् प्रसिद्धं ।" च.वि.८म.प. ।

सर्व्वतिसा । स्त्री । काकमाचिकायाम् । रा.
नि.व.४ ।

सर्व्वतोभद्रः । पुं । निम्बहृत् । रा.नि.व.६ ।
स्त्री । आसनपर्य्यङ्गाकारिण्य चगरीच्छेदने ।
"सर्व्वतो त्वर्ज्यित्वा तु चतुर्धा दारिति गुदे । सर्व्वतो-
भद्रकम्..... ॥" सु.चि.८म.प. । या.उ.२म.प. ।

सर्व्वतोभद्रसौहृम् । स्त्री । चक्षुपित्त-काष्ठ-
नासादिनाशक औषधविशेषः । तत्पाठः,—“लोह-
चूर्णं यत् ताम्रममकञ्च पलम् पलम् । शुद्धसप्तध
कर्षकं गन्धकांडं पलं तथा ॥ माचिकस्य
विशुद्धस्य कर्षं गुह्या शिलापरा । साहकैर्षं
विशुद्धञ्च शिलाजतु तथा परम् ॥ गुग्गुलीयापि
कर्षकं शापमाणं परम् च । चूर्णं विडङ्ग-
भद्रातमरिच्यै तार्क्षमूलजम् ॥ करिकर्षपलाशञ्च
तालमूली पुगनवा । घनामृता भागवत्तः चक्र-
महं क-सुण्डरी ॥ शृङ्गवेणु-भ्रतामर्थ्यौ हृददारं
फलमिकम् । त्रिकटुयापि सर्व्वेषां प्रथेकञ्च नयेद्
भियक् ॥ सर्व्वमेकत संमद्यं हृतेन मधुना सह ।

द्विष्ये भाष्टे विनिविष्य ततः कृष्यां विधाग-
वित् ॥ मापंकादिकमेवेद लोहं सञ्चरसायनम् ॥”
जात्रित मोह, ताम्र, अज, अ. १ प. पादप
२ त्तो. गकर ६ त्तो अर्वाभ्रिफ २ त्तो.
ननभमिना ७ निगिहू ए. ७ त्तो. ७ण्णु
२-त्तो. विफुप्र, डेला, छिता, प्थेत आरन्,
दछिर्नर्पगान, उागमूवी, पुनर्नवा, मूता,
खनक, गोरक-डाकूये, मुण्डिगौ, कृमडाक,
केण्डे, शतमूवी, वीजडाकूक, डिफना ७
द्विफु अ. ॥० त्तो. एकज घृत ७ मधुम
नर्दिन करिषे। मात्रा. १ राया। भेष।

सर्व्वतोभद्रा (द्रिका)। स्त्री। गायार्थाम्।
गांशत्र गाह। रा नि.व.८। मा.१.५.५. सारि-
वासी। भा.न.१.म.त्र.पि। “श्रीकलः सर्व्वतो-
भद्रा।”

सर्व्वतोमुखम्। स्त्री। जले। रा.नि.प.१.५।

सर्व्वधातुकम्। स्त्री। तामे। वै.निघ.।

सर्व्वपाचकाः। पुं। टडण्णचारिः। मोहाशा।
वै.निघ.।

सर्व्वभक्ष्या। स्त्री। क्षान्वा। पांशो। ५.च.।

सर्व्वभूतप्रमर्दिनी। स्त्री। मन्थाकर्कोटका।
वै.निघ.। [द्रव्ये। वै.निघ.।

सर्व्वभूमिकाः। पुं। दारार्चुनीति ख्याते पण्य-
सर्व्वमूल्यम्। स्त्री। कपर्दके। रुफि। विका।

सर्व्वद्युपः। पुं। गोरसधान्यान्मकलान्नेरेकाप
मिहिर्यो रसो भवति। स गुहवतः। वै.निघ.।

सर्व्वरसः। पुं। धूमके। पन.। खवपरसे।
५.च.। स्त्री (सा)। खानमट्टे। १९.५.५. न.७।
प.न.। (स्त्री)। औदलेखये। ५.च.।

सर्व्वरसीत्तमः। पुं। खवपरसे। ५.च.।

सर्व्वलवणम्। स्त्री। औपरलवये। रा.नि.व.६।

सर्व्वलौहम्। स्त्री। तामे। वै.निघ.।

सर्व्ववर्चसम्। स्त्री। तामे। वै.निघ.।

सर्व्ववर्णिका। स्त्री। गायारीश्चे। जटा।

सर्व्वव्येता। स्त्री। सर्पपिकानाम प्राण्डर-
कीटविशेषे। सु.कल्प.प.। See कीट.।

सर्व्वसंसर्गान्दणम्। स्त्री। औपरलवये।
रा.नि.प.६।

सर्व्वसङ्गतः। पुं। चिमहृदिधान्यविशेदे, पट्टि-
धान्ये। ५.च.।

सर्व्वसरः। पुं। यन्नामकसुखरोगे। स यात-
पिणकफशोषितनिमित्तः। तत्र यातजे वदनं सतीद
कोटेः समन्ताद्ग्राहं भवति। पिणजे मुखं रक्त-
पीत सदाऽसुखोटापितं भवति। कफिनात्य-
सुदूरगुटेः सर्व्वेष्व्यातं भवति। रक्तजे च पिच-
सवयं भवति। सु.नि.१.६.च.।

सर्व्वसङ्घः। पुं। गुणुलो। प.न.।

सर्व्वसाधनम्। स्त्री। खयं। वै.निघ.।

सर्व्वसिद्धिः। पुं। शोफले। वेन। श.च.।

सर्व्वस्त्रेहः। पुं। पत्रुःसेहेपु। सि.यो.वा.व्या.
पि. गाल्पस्त्रेदे। See खेडश्चतुष्टयम्।

सर्व्वहितम्। स्त्री। मरिचे। रा.नि.व.६।

सर्व्वचारः। पुं। चारविशेषे। गांशान्।
साधुन इति लोके। सवृग्चार इति दाक्षिणात्ये।
तत्पश्चात्, —सर्व्वचारः समुद्रचारः क्षीमचारः
महाचारः मलारिः चारनैलकः। गुण्याः—पति-
चारः चतुष्यः बलिभोगमः गुदापर्णकमिपः मण-
मूत्रविशोधनय। रा.नि.प.६। सुककठवे। पण्टो-
पांशुन। वै.निघ.।

सर्व्वीख्यः। पुं। पारदे। पात्रा। रस की.।
भेष.मा.१.पि.हादगायसे।

सर्व्वीङ्गकस्मारिरसः। पुं। वातव्याध्यधि-
कारे रसः। पाठः—“शयं शयं चतं तामं मर्दयेत्
कटुकद्रवैः। एकविंशतिवारं च शोष्यं पेष्यं पुनः
पुनः। चण्णसात्ता वटो मत्स्या..... ॥” रस.१.।

सर्व्वीङ्गसुन्दरः। पुं। रसोऽयं विरेचनाधि-
कारोक्तः। पाठः—“सुदुम्लच गन्धश्च विपश्च
जयपापकम्। कटुम्लच विकला टडण्णश्च समाश-
कम् ॥” माहा १ गुह्यामिता। पांशो, शंकर,
विष, जयपापयोक्ष, विदरु, डिफना, मोहा-
गांशु वैष औद्येकरु मन्डागं। मात्रा ७ वृत्ति।
र.मा.५.। चण्यः कासाधिकारे यथाधिकारे च
—“रस-गन्धकतुण्यःशौ धी. भागी टडण्णश्च च।
सौक्तिकं विट्टमं शडं मारणोयं प्रयवतः। हेम-
भक्ताहंभानञ्च सर्व्वं खले निधापयेत्। भिन्न-
द्रवस्य योगेन पिच्छिकां कारयेन्निषत्। पश्यात्
यजपूदं दद्याच्छीतलञ्च समुदरेत्। हेममणसमं
सौम्यं तोषाडं दरशं मतः। एकीकृत्य समन्तापि

ब्रह्मचर्यानि कारयेत्...” नोन्नररूपे मोहा-
गात्रं वै करिन्न उन्नररूपे तर्हा पूर्ण करिन्वे
नेहै शई २ त्तो. पात्रा १ त्तो. गक्रु १
तो. मुक्ताञ्ज, प्रवाणतद, शब्दतय प्रोत्थेक
२ तो, लोणा ॥० तो. । एकल निमञ्जीनेय
शने नाडिन्ना गोनरु श्रुत करिन्वे, नेहै
गोनरु वक्रुमुषम श्रिन्ना गक्रुश्रुटे तीत्र-
जाने पाक करिन्वे । शीतल हरेले तुलिन्ना
कोह ॥० तो. ७ हियुव ।० आनी मिन्ना
एकल नाडिन्ना श्रिन्वे । ना. २ त्र । अश्र.
पिशुनचूर्ण ७ मधु । रस.को. । मय. ।

सर्वाङ्गसुन्दरी । स्त्री । वैद्यकयन्त्रविशेष ।

सर्वानुकारिणी । स्त्री । मालपण्यां । शुभ-
पात्री । रा.नि.ब.४ ।

सर्वानुभूतिः । स्त्री । शतविहति । शीना
तेडेड्डी । मय. ।

सर्वान्वीनः । वि । सर्वान्नमचक्रे । वा.वि.१
च. । “सर्वान्वीनो मनेचया ।”

सर्वायनी । स्त्री । शतविहतायां । वै.निघ. ।

सर्वस्त्रम् । स्त्री । सर्वविधप्रशस्तान्द्रव्येषु,
काश्चिन्सुरा सौत्रेरक दधिपन्तादिषु । नि.यो.
मान्यपञ्चे दे ।

सर्वसिं । पुं । रत्नाचक्रे । वै.निघ. । स्त्री ।
रत्नाचक्रे ।

सर्वाक्षिरोगः । पुं । सर्वगतनेत्ररोगे । स
पौडशविधः—वातामिष्यन्तः अचिसन्धः हताधि-
सन्धः श्रन्तसोवातः जिह्वनेतः पिप्पामिष्यन्तः
कफामिष्यन्तः रक्तामिष्यन्तः गुल्फाप्याकः सगीफा-
चिपाकः अचिपाकाथयः अक्षीपितः सन्निपाता-
मिष्यन्तः वातपिप्पामिष्यन्तः वायकफामिष्यन्तः पित्त-
श्रेणामिष्यन्तः । वा.उ.१५५ । एषां विगेषा,
ससपण्यांश्चै सत्याः । See नेत्ररोगः ।

सर्वाक्षी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिङ्गरे ।
वै.निघ. ।

सर्वापधिविगेषः । पुं । कुट्टाद्योपधिवर्गे ।
कुट्टजटानांशो वचा हरिटा श्लेष्म चन्दन-सुरामांशो-
कपूर-रसुक्ताम् । “कुट्टामांशोहरिटाश्लेष्मश्लेष्म-
चन्दनैः । सुराकपूर-रसुक्ताभिः सर्वापधिसुदाहृतम् ॥”
रा.नि.ब.२२ । “सुरामांशो वचा कुठं श्लेष्मं
रत्ननीत्रयम् । जटो चम्पकमुनस सर्वापधिविगेषः

यतः ॥” ज्योतिःशास्त्रम् । अपिषु,—“हरिटा
चन्दनं दार्दी सुमकं देवताङ्कं । धन्याकं क्षीरकं
संघो धाधोफलयसुशीरकम् ॥ विमुगविः जटो
गन्धमावा कपूरकं वचा । मञ्जो सरवकं कुठं
देवदारु विङ्गुयं ॥ सरलं पत्रकाञ्च वानकं
मद्रसुमकं । यन्त्रिषुषु जटामांशो पट्यामः श्लेष्मं
शमी ॥ अकंशैर्गन्धकं दूर्वा सुरामांशो च वृद्धम् ।
अपामार्गो मधुरिका विकसा खदिरः कुशा ॥
वायुजातकसलोऽप्योऽटवर्गो यज्ञदुग्धम् । गानेयस्य
कम्पूरो विकट्ट रैगुकं यवः ॥ कक्षीलं धातको-
पुष्यं विकट्ट रैगुकं यवः । तिखाः कुट्टस्य नलिकं
भार्गी गौरीचनो वक्रः ॥ गच्छी पुष्यश्च नहुनी
श्रीफलं वंशलीचना । इन्द्रीवरं बहुसुता वज्रलं
मालतीदलम् ॥ इन्द्रीवर्जं कौकनदं जयन्ती
गजपिपली । श्रेणपराजितापुष्यं सर्वापधिविगेषः
यतः ॥”

सर्वापधिः । स्त्री । सर्वापधिवर्गे ।

सर्पपः । पुं । (*Brassica campestris*.
Syn. *Dinapis dichotoma*.) स्वनाम-
ज्यास्रस्रस्रपविशेषे । मद्रिवां ग्रीष् । हिं सरीसा,
सर्पो, शिरिया । गुषाः—रसपाकयोः कटुः क्लिष्यः
तिक्तः तीक्ष्णः वात-कफरः रक्तपिप्पामिष्यन्तः
रथोरः कष्ट-कुट्टमिन्नय । गौग्नु श्रेष्ठः । भा.
पू. । तीक्ष्णः वात-कफरः उष्णः रक्तपिप्पामिष्यन्तः
कटुः क्षमिङ्गुलप्रय । सिद्धार्थोऽपि तद्गुणः । राज. ।
स सितासितभेदेन विधा । (*Brassica nigra*)
The black mustard. क्षयसर्पपे । दाग
मद्रिवा । हिं कालिरास, माह्दारास, सर्पो,
पियरी सरीम । तं चबली । तत्पण्यायाः—
तन्तुमः कदम्बः कदम्बकः कदम्बदः सरिपपः
विन्धतः तनुकः कटुघ्नैः रात्रयवकः । गुषाः—
“...कटुको वातश्लेष्मत् । पित्तदाहप्रदो गुण
कष्ट-कुट्टमपापः ॥” (*Brassica juncea*.
Syn. *Sinapis juncea*.) राजिकायाम् ।
श्रेष्ठ मद्रिवा, श्रेष्ठ मद्रिवा । हिं राजिका ।
गुषाः—“सिद्धार्थः कटुक्षीणश्च वातरक्तप्रहापः ।
सन्दीपशमनी रज्जो विपशुस्रपापः ॥” सर्पप-
वैलगुषाः—तिक्तं कटुकं वात-कफ-विक्कार-रुद्रम्
पिप्पामदीपदं क्षमि कुट्टं तिखन्नपश्च चयश्च । सर्पप-
शाकगुषाः—“सार्पं क्षमिन्दं स्वादु विदीप
रक्तपिप्पाम् ॥” राज.३५. । चतुर्थं रक्तपिप-

प्रकीर्णकरं विदाहि कटुकं स्वादु रुचिदञ्च । रा-
नि.२० । "सर्पपत्रं विदीपन्नं रुचिदञ्चाग्नि-
वह्नं नम् ।" अग्नि.१६५. "विदाहि बहुविष्णुत्वं
इत्थं तीक्ष्णोष्णमेव च । विदीप्यं सर्पपत्रं शकम्...॥"
सु.सु.४६५. सर्पपत्रनालशुष्काः— "तीक्ष्णोष्णं
सर्पपत्रं मालं वातघ्नो मन्त्रयावहम् । कण्डूवमि-
हरं दष्टुकुसुमं रुचिकारकम् ॥" भा.प्र.१भ.शा.
४. सर्पपत्रविशेषः कृष्णि । हिं गौरि । अथ
वीजं दीपनम् । पत्रं वातघ्नम् । Watts.
पक्ष्मरीच्याकपरिसाण । "पक्ष्मरीच्यास्तु सर्पपत्रम् ।"
मागधमानमिदम् । प.प्र. । राजिकावयपरिमिति
माने । "तिस्रभोरजिकाभिश्च सर्पपत्रम् ।" कालिद्र-
मानवेतम् ।

सर्पपत्रकः । पुं । तशामकन्दविशेषः । सु.कल्प.२.प्र. ।
Sec कन्दविषम् ।

सर्पपत्रैलम् । स्त्री । सर्पपत्रैलीत्यत्रैषि । Sec
सर्पपत्रः ।

सर्पपत्रनालम् । स्त्री । सर्पपत्रदण्डे । नालशाक-
मिदम् । भा. । Sec सर्पपत्रः ।

सर्पपा । स्त्री । अत्रसर्पपत्रे । वै.निघ. ।

सर्पपिका । पुं । प्राणहरकोटविशेषः । सु.३.ख.
८५. । Sec कोटः ।

सर्पपिका । स्त्री । शूक्ररोगमेदि । लक्षणे—
"गौरसर्पपत्राद्या तु शूक्रदुर्भ्रंशहेतुका । पिडका
कफरक्तार्थं ज्ञेया सर्पपिका वृषे ॥" सु.नि.१४
अ. । तशामककोटमेदि । यथा—गलेगोली अत्रलक्ष-
णरकराजिः रक्तमण्डला सञ्ज्ञेयता सर्पपिका चेति ।
तामिदंष्टं सर्पपिकावर्णं दाष्टमीकृतं दा भवति ।
सर्पपिकया ज्वलोत्प्लावितकार्य भवति । सु.कल्प.८
अ. । समुत्तिकामेदि । "वतुर्वी सर्पपाकारा पोत-
सर्पपत्राणि । गान्धा सर्पपिका ज्ञेयाऽथ्यद्भव
विश्वर्षेवम् ।" भा. ।

सर्पपौ । स्त्री । अत्रसर्पपत्रे । वै.निघ. । हाडुपि-
कायाम् । ब्रह्मन । विका. ।

सर्पपौडूतम् । स्त्री । अत्रसर्पपत्रे । वै.निघ. ।

सलम् । स्त्री । जले । अ.टी.भ. ।

सलकटुकः । पुं । हृत्पत्रमाके । नटिश्री मारु ।
प.सु. ।

सलपत्रम् । स्त्री । दारुशर्करायाम् । प्राक्रुठिनि ।
वै.निघ. ।

सलिलम् । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ ।

सलिलकुन्तलः । पुं । स्त्री । शबालि । विका. ।

सलिलग्रहः । पुं । अत्रम्य ग्रहमेदि । लक्ष. ।
यथा— "हृत्पत्रे सततं यस्तु हृष्टरीमा तुरङ्गमः ।
सञ्चाचो लृभतेऽथथं तस्यापि सलिलग्रहः ॥"
ज.द.१०५. ।

सलिलजम् । स्त्री । कमलि । प्रप्र. । अम. ।

सलिलधरः । पुं । सुनायाम् । भूठा । वै.
निघ. २भ.जिह्वकज्ज.वि. । जेवि ।

सलकटुकः । पुं । मिथालहवे । रा.नि.व.११ ।

सलकौ (हो) । स्त्री । (Boswellia thuri-
fera.) Gum olibanum tree. स्वनाम-
ख्यातफलशाकलतायाम् । कूम्भकरो । शाख-
विशेषः । यस्य गिर्यासः शिलारस इत्युच्यते । अग-
भक्ष्या, सालद्र इति लोके । नं सलकौ । कं तदि-
फु । चम्. शाखद्र । गुयाः—तिलकमधुरा कपाया
शाष्टिषो कुहरककफवाताशोत्रणदीपनी च । रा.
नि.व.११ । वै.निघ.२भ.२.अ.सा.वि.सलकवादि-
स्वरसे । सु.सु.२५५. । Sec शलकौ ।

सवम् । स्त्री । जले । जटा । पुत्ररसे । शब्द-
कल्प. ।

सवमम् । स्त्री । प्रसवे । शब्दकल्प. ।

सवरम् । स्त्री । जले । विका. ।

सवररोधम् । स्त्री । अत्ररोधे । प्राटिश्रीलोधि ।
प.सु. ।

सवणकारणम् । स्त्री । विषण्णवत्स्थानस्य दैर्घ-
समानवर्षकारणे । सु.वि.१५. ।

सवह्ना । स्त्री । विहतायाम् । अ.टी.भ. ।

सविता (ट) । पुं । अर्कहवे । आरुन्तशीर्ष ।
रा.नि.व.१० । अर्थे ।

सवितम् । स्त्री । प्रसवकरणे । व्याक. । स्त्री
(क्षी) । धावाम् । शार्हे । अति. ।

सविभालम् । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्यं । वै.
निघ. ।

सवीथ्या । स्त्री । शतावर्षायाम् । अ.उ.भूगी । रा.
नि.व.४ ।

सव्यम् । स्त्री । वामकावे । अम. ।

सव्यमिचारम् । स्त्री । स्यामिधारं नाम यम्

व्यभिचरणं, यथा—“मवेदिदमौषधमग्निम् व्याधी
थोमिकमयथा नेति।” च.वि.८५.।

सव्यसाचौ (इत्)। पुं। चञ्जुनहवे। ऋद्धून्
गीह। रा.नि.व.८।

सन्नणशुक्तः। पुं। निवृत्तणगतरीममेदे। लक्षणे
यथा—“निमग्रस्यं हि भवेत्तु कृत्थे सृथेव विद्धं
प्रतिमाति यदे। सावं सवेदृष्णमतीव क्व च
तत्सन्नणं शकसुदाहरति॥” सु.उ.१५.।

सशय्यः (व्या, स्या)। पुं, स्त्री। भद्रके। रा.
नि.व.१८। गामदस्यां। शठिठे। र.मा.।

सशाकम्। स्त्री। आर्द्रके। आर्द्रां। रा.नि.व.८।

ससत्त्वां। स्त्री। गभंवर्यां स्त्रियाम्। श.र.।

ससिद्धः। पुं। सर्जहवे। धूमोन्न गीह। रा.
नि.व.८।

सस्यम्। स्त्री। फले। च.टी.भ.। धान्यके।
धाने। इ.च.। शुकधान्य शमीधान्यसमूहे।

सस्यमारी (इत्)। पुं। मद्यमूपिके। न्येष्टो
देन्द्र। रा.नि.व.१८। [सस्यकोहवे। वै.निघ.।

सस्यसंव(स)रः। पुं। लघुशालहवे। चम.।

सस्यसंवरणः। पुं। चञ्चकणशाले। रा.नि.व.८।

सहम्। स्त्री। वले। मे.। मागंशोर्धमासि। इ.च.।
पांशुलवणे। रा.नि.व.८।

सहकारः। पुं। अतिचौरभयुक्ते आसहवे।
प.मु.। रा.नि.व.११। चम.।

सहचरः। पुं। भिण्टीक्षुपे। शंति गीह। मे.।
पीतभिक्ष्यां। पीतशंति। र.मा.। या.पु.११५.
वेत्तन्तरादिषु। “गीकण्टकोत्कट-सहाचरवाण-
कायाः।” नीलभिक्ष्याम्। प.मु.। सु.पु.१८५.
संगीधने।

सहचरद्वयम्। स्त्री। नील पीतभिक्षीहये।
कण्टकशिशुहये। सु.पु.१८५.उल्लयः।

सहचरा (री)। स्त्री। पीतभिक्ष्यां। र.मा.।
वै.निघ.। सन्धिक.ज.वि.व.चादिः। नीलभिक्ष्यां।
प.मु.।

सहजकृति। स्त्री। सुवर्णे। वै.निघ.।

सहजरसः। पुं। खरसे। र.स.चि.८५.।

सहखडुकम्। स्त्री। नांसकृत व्यञ्जनविशेषे।
यथा—“हागादिमांसं सूदादिः कृष्टितं खण्डितं

पुनः। एतन्मांसविधानेन पचेदितत् सहखडुकम्।
सहखडुकं गुणपत्ये एतन्मांसगुणं धृतम्॥” भा.।

सहदेवा (वी)। स्त्री। (Sonchus aru-
ensis. Syn. S. Orixensis.) यलायाम्।

वेणुपर्णा। यमपालह्वे। वन पांशु.। हिं सह-
देवी वरी। सं सहदेवी। पञ्जा.भांरा.। पीत-

पुष्पलयायाम्। काङ्गसेति लोके। पीत वेणुपर्णा।
तत्पर्व्यायाः,—महायला जैत्रवला कटभरा

केशादहा केसरिका मृगादनी वर्षपुष्या देशवर्षिनी
परासिनी देवमला सारिणी पीतपुष्पो देवाहा

गन्धवदरी। गुणाः—यत्या हृष्या विषमञ्ज-
याताग्री-हृद्रोग-शोफनाशिनो। सर्पांश्याम्।

शारिवायाम्। मे.। नीलपुष्पलयायाम्। सु.पु.
१८५.। वि.८५.। महायलायाम्। ग्रीत्रद-

र्ताङ्गुलिग्री। रा.नि.व.४.। भा.सन्ततादि. ज्व.चि.।
पीतदण्डोत्पलायाम्। पीत डान्कूनो। र.मा.।

भैष.ज्व.वि.पाणीयभक्षव्याम्। दण्डोत्पलायाम्।
डान्कूनो। हिं विषङ्गी। च.द.शुक्.चि.एरख-

हादशके। च.वि.८५.। शिष्यद्वी। मद्यनील्याम्।
वै.निघ.।

सहद्रकम्। स्त्री। सहखडुकमांसि।

सहपानम्। स्त्री। एकवपाने। इ.च.।

सहभादस्त्री। स्त्री। प्रसारण्याम्। शंशुजाङ्गि।
भैष.आमवातचि.लेपे।

सहभोजनम्। स्त्री। एकवभोजने। चम.।

सहरसा। स्त्री। सुद्वपण्यांम्। शृगानो। श.र.।

सहसानुः। पुं। मयूरे। चण्डा.।

सहस्यः। पुं। वीधे मांसि। चम.।

सहस्रवाण्डा। स्त्री। चतस्र्वायाम्। शामां
मूर्त्ती। रा.नि.व.८.।

सहस्रजित्। स्त्री। कचूर्वायाम्। शृगनाडि।
वै.निघ.।

सहस्रदंष्ट्रः। पुं। मद्यापाठीनमख्ये। दोशंश
वांशु, छिडम वांशु। चम.।

सहस्रदंष्ट्रो (इत्)। पुं। सख्यविशेषे। दोशंश
वांशु। श.र.।

सहस्रधीतः। वि। सहस्रवारं चालिते घृतादी।
शामांशुवांशु दोशंशु घृतायि। या.वि.१५.।

सहसनुत्। पुं। अक्षवेतसे। भा.पु.१५.।

सहस्रपत्रम् । स्त्री । कमली । शशशृंग । रा. नि. १० ।
 सहस्रपर्व्या । स्त्री । श्रेतद्व्यायाम् । रा. नि. व. ८ ।
 सहस्रपादः । पुं । कारणवपचिपि । मद्रिग भाषी । मे. ।
 सहस्रभित् । स्त्री । अश्वेतसे । भा. ।
 सहस्रमल्ली । स्त्री । द्रवल्याम् । रा. नि. व. ५ । चान्नकण्याम् । मृगार्कणि । वै. नि. घ. ।
 सहस्ररसा । स्त्री । नृद्रव्याम् । मृगानो । म. र. ।
 सहस्रयोथ्या । स्त्री । द्रव्यायाम् । र. मा. । घ. पि. ४५ । नीलद्रव्यायाम् । च. मा. ८५ । मष्टा-ग्रतावयोन् । रा. नि. व. ३ । श्रेतद्व्यायाम् । रा. नि. व. ८ । घ. म. ४५ ।
 सहस्रवेध(धि)म् । स्त्री । चुक्रनामककात्रिक-मेदे । रा. नि. व. १५ । हिङ्गुनि । शिङ् । मे. । भा. ।
 सहस्रवेधपापाणः । पुं । दिङ्गुमधरे । वै. नि. घ. २५. मधुरत्व. वि. ।
 सहस्रवेधिका । स्त्री । मृगनामो । वै. नि. घ. ।
 सहस्रवेधो (द्रु) । पुं । अश्वेतसे । छिद्र. नि. । रा. नि. व. ६ । मृगमदे । मृगार्कणि । रा. नि. व. १२ । चुक्र । ऐकशांग । प. सु. । स्त्री । दासप्रप्याम् । धातव्याम् । पाटव्याम् । श्यामालतायाम् । विरतायाम् ।
 सहस्रांगी } स्त्री । इन्द्रपीलुहवे । वै. नि. घ. ।
 सहस्राङ्गिनी }
 सहस्रा (स्त्री) । स्त्री । चमदायां । भा. । मधुर-निष्ठायाम् । वै. नि. घ. ।
 सहस्राङ्गिः । पुं । मधुरशिखायाम् ।
 सहाः (स्) । पुं । हिमनागाती । मे. । अयहायप-नासे । चम. । स्त्री (रा) । इतकुमायाम् । प. सु. । मापवर्णां । मृगानो । च. र. ना. वि. सहादिकानि । मुद्रपण्याम् । मृगानो । म. स. २८५ । सर्पकडालि-कायाम् । म. च. । मृगकणिण्यां । म. च. । राधायां । र. मा. । सर्पवीथ्याम् । शशांगकीणि । प. सु. । पौतदण्डीप्यायाम् । शीत डानकूतो । र. मा. । तदधीपुष्यवे । रा. नि. व. १० । देवसाहवे । देशाङ्गा । रा. नि. व. ३ । सेवतीपुष्यजातो ।

भा. रं वतीसृचि. । "सहा विदारी ह्येतासाम् ।" नखरक्षकमेवजे । (नेरैणो) । मे. ।
 सहाचरः । पुं । नीलपीतकणिण्याम् । नील ७ पीतकीणि । म. र. । वा. म. १५५ । "मोकण्ट-कोत्कटसहाचरयोपज्ञायाः ।" सु. पि. ६०५ ।
 सहाहयम् । स्त्री । मुद्रपण्यां मापवर्णां च । म. मधुरजीवनीयमेव ।
 सहायः । पुं । चक्रवाकपचिपि ।
 सहारः । पुं । आसहवे । उपा. ।
 सहासारः । पुं । वीरानावे । मू. र. म. र. ।
 सह्यम् । स्त्री । सान्ध्यो । सचिण्ठायाम् । सुन धुरे । म. र. ।
 सक्षोरा । स्त्री । चौरिणीहवे । शिङ्गे वा शिङ्गिदि । वै. नि. घ. ।
 साकु(ख)रुण्डः । पुं । सनामख्यातहवे । संक्रुण्ड इति गुर्जरे ख्यातः । तदुपस्थायाः — यन्विफलः विकटः वन्नमृषयः क्रुरण्डः कव्ये रफलः सकुरण्डः । गुणाः—कपायः रुचिकरः दीपनः सारकः श्लेणवातघ्नः वस्त्ररक्षणः लवण्य । रा. नि. व. ६ । वै. नि. घ. २५. प. सा. पि. साखरुण्डचूर्णे ।
 सामुक्कम् । स्त्री । शकुसुमदे । यत्रे । व्याक. ।
 सागरकम् । स्त्री । सासुद्रलवणे । वै. नि. घ. ।
 सागरगामिनी । स्त्री । मृगलायां । छोटि एयाठ । रा. नि. व. ६ ।
 सागरजम् । स्त्री । लवणे । वै. नि. घ. ।
 सागरजमलः । पुं । समुद्रफेने । वै. नि. घ. ।
 सागरफेनः । पुं । समुद्रफेने ।
 सागरोत्थम् । स्त्री । सासुद्रलवणे । रुद्रकठ । रा. नि. व. ६ ।
 सागरीङ्गुतः । पुं । मृगे । शौक । वै. नि. घ. ।
 साङ्गुत्वः । पुं । अविविग्ने । च. ।
 साङ्गुठा । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । र. मा. ।
 साङ्गुतिकः । ति । भारतात्मे ।
 साचिवाटिका । स्त्री । पुनर्नवायाम् । र. मा. ।
 साचिचारः । पुं । सन्निवाचारे । मासिनाणे ।
 साञ्जनः । पुं । यष्टगोधायाम् । लकलावे । शौकनाम । म. च. ।
 सातजा । स्त्री । चर्मकपायाम्, पीतदुग्धवेङ्गु-

भेदे । दमनानिर्देश । वम. वद्विषमोनुमी को
द्विरिषषट्कनख । तन्पथ्यांशः,—सतला चनना
सारी विन्दु विमला विपुला बहुकेना चर्माकपा
पंजा दीना विपालिका खर्यंपुषी पवचना । गुणाः
—कफपित्तघ्नी लघुः तिक्ता कषया विमर्कुन-
विष्कीट ज्वरघ्नी च । रा.नि.व.४ । अपिच,—
“सातला कटुका पाके सातला शीतला लघुः ।
तिक्ता शीथ-कफानाह-पित्तोदाहर्त् रक्तशित् ॥”
भा. ।

सातीलकाः । पुं । कलायभेदे । नष्टे । च.
टी.रा. ।

सात्म्यम् । स्त्री । यद्यस्य सेवितं सुखाय सन्त्यते
तत् तस्य सात्म्यम् । तत्र द्विविधं चेटाश्लमाधारा-
श्लघ । चेटाश्लघ कायवादानोभेदाद्विविधम्,
काशाराश्लघ रसभेदान् पङ्क्तिम् । सु.ग.०.५.
८ । शीपधादिजनित-सुखागुणैः, व्याधिगुण
विपरोति प्राधारविहारादौ । “हेतुव्याधिविषयस्त-
विषयकार्यकारिणाम् । शीपधानविहाराणामुप
योगं सुखावहम् । विद्यादुपगयं व्याधिः स हि
सात्म्यमिति श्रुतम् ॥” भा.नि. । सात्व्यं नाम तन्
यदात्मनुपगते । तन्निविध प्रवरावरमध्यविभागेन ।
तत्र सञ्चरसं प्रवरम् एकारसमवरं मध्यन्तु प्रवरा
वरमध्यस्थम् । च.वि.१.५ ।

सादः । पुं । श्वसने । कृण्वतायाम् । वै.नि.व. ।
कहंने ।

सादनी । स्त्री । कटुरोद्विष्टाम् । दृष्टेकौ ।
रा.नि.व.६ ।

सादृश्याः । पुं । कुरद्रश्मे । त्रिका. ।

साधकम् । स्त्री । तन्नामकपिचे । भा. । See
पिचम् । पुं । तन्नामकषट्कस्यामी, येन मनोऽभि
लापः सिध्यति । सु.ग.२.१.५ । दमनकहवे । वै.
नि.व. ।

साधनम् । स्त्री । शिबो । रा.नि.व.१० । पुन-
जीवहवे । वै.नि.व. । द्रथे । जम. ।

साधारणदेशः । पुं । नाङ्गलानुषीभयदेश
लक्ष्यगुणैः प्रदेशे । लक्षण यथा—“लक्ष्यगुणयुतं
वा नातिरुचं न स्निग्धं न च खरवहुलञ्चैवाभितः
कण्टकाद्यं । भवति च कलकीर्णं नाति शीतं
नचौष्णं समप्रकृतिस्मितं विद्धि साधारण्यम् ॥”
अति. ४.५. । “निचचिह्नानु यो देशः स हि
साधारणः श्रुतः । तस्मिन् देशे यदुद्वर्त्ततु

साधारणं श्रुतम् ॥” अपिच,—समाः साधारणे
यथाच्छीतवर्षासमाश्रयाः । दीपात् समता जलो
जन्मान् साधारणो मतः ॥”

साधारण्यश्लगः । पुं । नाङ्गलाशुभीभयदेश-
चारिणि जलो, शूकरादौ, यथा—“शूकरा मय-
गन्नायाः सन्निलाश्रयमाश्रिताः । मङ्गरायाथ
गण्डाका गवयाथ तथापरे । मद्दिश्याश्च ये चैव
ते च साधारणा मताः” अपि. २०.५. ।

साधिका । स्त्री । गुप्तौ । द्वे.च. ।

साधुः (कः) । पुं । दमनकहवे । वै.नि.व. ।
साधुहवे । रा.नि.व.६ ।

साधुपुष्पम् । स्त्री । श्वलपत्रे । श्लगुपत्र । श.मा. ।

साधुरसा । स्त्री । मद्दिरावान् ।

साधुहस्तः । विं । द्विताहारविहारकारिणि ।

साधुहस्तः । पुं । कदम्बहवे । उमन् शीह ।
श.च. । यद्यहवे । वरुण शीह । रा.नि.व.६ ।

साध्यः । वि. । साधने विविधे ।

साध्यसम् । स्त्री । भवे । जम. । लज्जायाम् ।

साध्वी । स्त्री । सिदायाम् । रा.नि.व.५ । दुग्ध-
पापायि । इवथङ्गि । प.सु. ।

सानन्दः । पुं । शुक्करश्मे । रा.नि.व.६ ।

सानसिः । पुं । सुवर्णे । चणा. ।

सानुजः । पुं । तुम्बुहवे । रा.नि.व.११ ।
पुष्टरीकहवे । श्रुश्रिज्ञा शीह । रा.नि.व.१२ ।
स्त्री । चायनाणायाम् । वगोऽमूत्र ।

सानुवाधनः । वि. । कालान्तरप्राणहरे । प.ग.१.५. ।

सानुमानकाः । पुं । पुष्टरीकहवे । श्रुश्रिज्ञा
शीह । वै.नि.व. ।

सान्द्रष्टिकम् । स्त्री । तात्कालिककले । वै.नि.व. ।

सान्द्रम् । स्त्री । तको । षे.न । वै.नि.व. । वि. ।
चदो । द्विर्थे ।

सान्द्रपुष्पः । पुं । विमोतकहवे । श.च. ।

सान्द्रप्रसादमेहः (हो[इत्]) । पुं । कफज-
मेहविशेषे । लक्षणं यथा—“सद्य संहृत्यते भूतं
क्विक्षिक्विक्षिन् प्रगोदति । सान्द्रप्रसादमेहोति
तमाहुः त्रिगकोरतः ॥” च.नि.४.५. ।

सान्द्रमेहः । पुं । मेहरीगभेदे । शवाविद्यं सान्द्र-
मेहति । सु.नि.६.५. ।

सान्व्यक्तुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिप्रपञ्चये । यस्त
पुत्रं विकलात्मैव विकसन्ति । रा.नि.व.१० ।

सासाय्यम् । स्त्री । घृते, उत्रिय त्रिका ।

सान्निपातिकः । पुं । त्रिभेषजरीने । रा.नि.
व.२१ । वि । त्रिदोषसन्धिनि ।

सान्निपातिकौ । स्त्री । सन्निपातशब्दयोगि-
नी । लक्ष्यं यथा—“...तिसिद्धौषेः योनिगमां-
श्यात्रितेः । यथाश्लेषद्रवकरैर्व्याप्तं सा सान्नि-
पातिकौ ॥” वा.उ.२२३ ।

साब्दो । स्त्री । प्राचाविश्वे । प्रच्छ कल्पः ।

सामजः (योनिः) । पुं । गले । वी ।

सामलयम् । स्त्री । इरीतकी गण्डी गण्डूषोपु ।
वै.निघ. ।

सामवातः । पुं । आमयुक्तवातरीने । लक्ष्यं
—“वायुः सामो विवन्धाग्निसाद्-तन्द्रान्तकृशनेः ।
वेदना-शोष-निक्षोभेः कृमयोऽङ्गानि पीडयेत् ॥”
भा. । आमवाताह्वरीने । तद्वक्ष्यन् यथा-
“भङ्गमर्द्धोऽवधिस्तथा फालस्यं गीर्बं ज्वरः ।
पचाकः शून्यतोऽनासामवातस्य लक्ष्यम् ॥
कष्टः सञ्जरीगाथां यदा प्रकृपितो भवेत् ॥ हस्त-
पादशिरोगुल्फकफिकफान्मूत्रसन्धिषु । करीसि सा-
गुर्जं शीघ्रं यत्र दीव्यः प्रपद्यते ॥ इत्यादि । सा.नि. ।

सामान्रम् । स्त्री । एकत्ववृद्धिकारणी । यद्वे-
कासु भिन्नदेशकालासु गथादिशक्तिषु अयं नीरघं
गौरित्यादिप्रकारा एकाकारा युधिः तन्
सामान्यम् । प.स.१५ ।

सामिचन्द्रः । पुं । योनिरभ्यावरके सती वृष्ट्यान्-
वर्धयेति । “पक्षसागु योनिरभु-य तन्वन्दार्द-
सन्निभः । कौमारो प्राययः सामिचन्द्रो नारीषु
दृश्यते ॥”

सामुहकः । पुं । संपुटे । वा.उ.२२५ ।

सामुहसन्धिः । पुं । सीबोर्दमतसन्धिषु । भा.
पं.सपोठगुदधानिनितन्नेषु समी । सु.शा ५५ ।

सामुद्रम् । स्त्री । समुद्रज-एवले । रुद्ररुद्र,
गौडी । हिं पांगा । सन्पथ्यायाः,—वाचरं विकृष्टं
कडकं सामुद्रं सामुद्रकं शिबं चमिरं सारास्य
पद्योबं लवपाश्रिजं । गुणाः—लघु उष्णं पलित-
जनकं पिचकत् दीपनं रुष्यसु । रा.नि.व.२ ।
समुद्रकेने । रस रुद्ररुद्रसङ्घादिषुषं । गारिकेने ।

सीपात्तरवषायाम् । उट्टांगतिनि । वै.निघ. । पुं ।
मयकविश्वे । सु.वाल्.५५ ।

सामुद्रमत्स्यः । पुं । तिमितिनिद्रिलकृल्लिगपाक-
न्यादिषु । तन्मांसगुणाः—गुद किण्वं मधुरं
नातिपित्तघ्नं पातघ्नरमुष्णं हृद्यं श्लेपावर्धनच ।
सु.सु.५६५ ।

सामुद्रायचूर्णम् । स्त्री । उदराधिकारे चूर्णम् ।
माछत्रिणवण, मछगणवण, भैरुवणवण, वन-
वदानी, यवफात्र, विद्रु, शिद्रु, पिप्लु, छिडा-
रु, उंठे, अलोक कूर्प ममशोश । यत्र त्रिया
देवन करिषे । सा.की. ।

सामुद्रिका । स्त्री । चविष जलागुकायाम् ।
गदिय लोफ । सु.ग.१२ । See जलागुका ।

साख्य(भ,न्वा)रम् । स्त्री । मादयवले । भांछत्रि
वदण । रा.नि.व.६ ।

सान्भरी । स्त्री । रक्तसीप्रश्चं । प्र.प. ।

सान्नायिकार्द्धसम् । स्त्री । जवादिनामगन्ध-
द्रव्यं । रा.नि.व.१२ । See जवादिः ।

सासाण्डिजम् । स्त्री । मधुपारिवतकले । रा
नि.व.११ ।

सायकः । पुं । शरे । रा.नि.व.५ ।

सायकमुष्ठा । स्त्री । शरपुडायाम् । पत्रशुंथ ।
रा.नि.व.४ ।

सायङ्कालः । पुं । सायङ्गे ।

साथोद्भिदुरा । स्त्री । मल्लिकाविश्वे । यः सायं
विकसति । गृथैर्वादिं कौतुल्या । रा.नि.व.१० ।

सारः । पुं । मञ्जायां । भांमि । नकुष- १२५ :
शम । दाडिमहवे । वै.निघ.२.भा. पियालहसे ।
दङ्गे । मुक्के । शूर्श । काये । वै.निघ. । यजचारि ।
रा.नि.व.६ । रीने । धरणिः । गले । यम. ।
दधिसरं । देवप्रद माथां । प्र.प. । कपूरे । रा.
नि.व.१२ । नकुल- १२५ । नोकीहृद्य । वै.निघ.२
भ.वा.व्या. प्रत्यहानाभि. । काठालमूर्तपरिपय-
निशंसि । उट्टनां यति । “सती निर्गतवेष्टकं
लावा समरुस नोपरसादिकम् ।” प.स.१५. ।
सादयारि । सु.वि.१५५. । लोटे । भा. । मवनीते ।
रा.नि.व.१५ । पानिके । पानि, भद्रवठ । ईषान्ना-
नंतिरवदावे, स साधविधः—यथा त्मग्रकसांघ-
मेदोऽन्वि-मञ्जा-पृक्-सलाभि । तत्र विषय-
प

सदृशसदृशपाश्यागभोरमकमारकीमा सप्रमेव च
 तत्कसारणा। सा च सारता मुखसोभग्यादीनि
 प्राचष्टे। कर्णात्सुखक्रियासाहाय्यपाणिपादा
 दोनि विम्बरत्नानि शोभन्ति सा। जगन्नि रक्त
 साराणा। सा सारता सुखसुदयतां मेधा मन
 खिलसौकुमार्यादीन्वाचष्टे। सांसाराणां शूद्र-
 सुखाट्टककाटिकाविण्णुदीनि स्थिरशुभमांसोप
 पित्तानि भुवन्ति। सा सारता वसाष्टविविद्या
 सुखारोग्यवलयभक्तौनि प्राचष्टे। मन्दःसाराणां
 शूलवर्षनेषकेशखीमनखदन्तौहमृत्पुण्येपु विप्रपतः
 खेदः। सा च सारता विषेज्यसुखोपभोगप्रदा-
 नान्याजं च सुकुमारोपचारमानाचष्टे। चम्यिसाराः
 पाणि-गुल्फजान्तरदिग्दु-चिबुकभ्रारः-पञ्चस्थूलाः
 स्थूलास्थि-नख-दन्ता मन्दोखाद्यादयो भवन्ति।
 मञ्जुसाराः तन्त्रज्ञा बलवन्तः क्षिप्रवर्षंहराः स्थूल
 दीर्घवर्षसम्यः दीर्घागुणो बलवन्तश्च। युतविज्ञान-
 विद्यायत्यसम्मानभाजय सोम्याः सोम्यप्रेक्षिणश्च चीर
 पूर्णलोचना इव प्रहर्षवहलाः विम्व हस्त सार-
 सम समस्त-मिष्टार-दग्गाः प्रसन्न-विम्व-वर्ष-हरा
 माक्षिणयो मण्डस्किणय शुकसाराली स्तोप्रिया
 स्तोप्रियोपभोगा बलवन्तश्च। सुखेय्यारोग्यावत
 सम्मानावत्यमाजः सृष्टिमन्तः भक्तिमन्तः हस्तज्ञा
 प्राज्ञाः शुभयो मदीसाहा दद्या घोरा समर
 विक्रान्तयोधिगः खलसाराः।” च वि. ८८.। कौ।
 मल्ले। छग। मे.।

सारकः। पुं। लोपालहवे। प-सु.। वै.निघ.
 २३.विजविभम-वि.। पीतगुहः। धान्यकी। वै.
 निघ.। मधुचारे। त्रि। विरेषकी।

सारखदिरः। पुं। दु.खदिरि। शूद्र प्रावगा।
 रा.नि. ३.८.।

सारगन्धः। पुं। चन्दनहवे। शू.च.।

सारधम्। कौ। सरषाकृतमधुनि। मात्रपदधु।
 जटा.। गुणः—“तस्मान्नवतरं रक्त सारधं नाति-
 श्रोतल। कासे चये प्रथमं स्यात् कामलाश्री-
 विनाशनम्। नातिश्रीतं नातिरुषं दीपनं बल-
 कृन्तनं। पत्नीसारे नेवरीमे चते वा चतवे
 हितम्।” भाविः १८५.।

सारङ्गः। पुं। मृगविशेषे. चिबुचने। रुद्रिण
 विट्पत्रे। मे। शू.र.। तन्म समणाः—जाह्नव
 दिग्ध मधुं लघु हृद्यश्च. रा.नि. १७। विक्रि-
 शातोम चातकपचिपि. रा.नि. ३.१६। सु.ग.

४६.। इक्षिनि। वै.निघ.। कर्पूराद्ये। “सारङः
 कर्पूरः स्रुतः।” नकुल. ७५.। एषं। सारङ्गं।
 मे.। सितं। कैरी. सद्दे.। कांकलि.। कर्पूरे।
 कौ। पयि.। चन्दने। शू.च.। पयो। स्वर्ण.। वने-
 कार्यकोवः।

सारजम्। कौ। नवनीते। मनि। शू.च.।

सारजासवः। पुं। शान्-चन्दनारि सारोत्य-
 विगतिविधासवेपु। च.सु. २५५.।

सारणः। पुं। भद्रहलायाम्। शुकुडाशुश्री।
 धरणिः। चासातकपचे। शू.च.। चतोसारोणे।
 छे.च.। नवनीते। कौ। गन्धमेदे। धरणिः।

सारणा। कौ। रसस्य संस्कारविशेषे। रस-
 चि. ३५.। रसशोधनार्थं यत्नमेदे। तद्व यथा—
 “मूपा तु निहितं मूपा सरन्ना मृतशोभनी।
 गभीरा सारणा नामा यन् तत् कथ्यते युषेः॥”

सारणिः (णो)। स्त्री। प्रसारणाम्। शुक-
 डाशुश्री। उणा.। रा.नि. ३.५.। सद्. २.१।
 नकुल. १३५.। पुनर्नवायाम्। वै.निघ.।

सारण्डः। पुं। सर्पाण्डे। मर्ण्डिह्। जटा.।

सारतरुः। पुं। रुदनौहवे। धनद्रव्यः। खदिर-
 हस्त। वै.निघ.।

सारतैलम्। कौ। मयुतीक सुतरीगडरतेले,
 शिम्पामुकरसदृशद्वार्यादितेले। सु.चि. २०५.।

सारद्रुमः। पुं। खदिरहस्त। रा.नि. ३.८.।

सारपाकम्। कौ। तन्नामककनविषमेदे। स.
 कल्प. २५.। See फलविषम्।

सारपादपः। पुं। धामनहवे। शू.र.।

सारफलः। पुं। साराह्णे। वै.निघ.।

सारवन्धका। स्त्री। मेधिकायाम्। वै.निघ.।

सारभाण्डम्। कौ। कक्षुरीयगाण्डे। शूद्र-
 कल्पः।

सारमण्डूकः। पुं। नण्डूकजातीयकीटे। सु-
 कल्प. ८५.। See कौटः।

सारमूषिका। स्त्री। देवदालौलतायाम्।
 लक्ष्मणाण्डे। रा.नि. ३.३.। See मगरी।

सारमेयः। पुं। कुकुरे। प-सु.। स्त्री। कुकुर्था।
 शू.र.।

सारलाहम्। कौ। लौहमारे। देव्या. ९।
 तस्य लक्षणम्—“समाश्लिखराकाराण्डान्य-

चोन लेपिते । लोहे स्य ईत म्छापि तस्कारमभि-
धोयते ॥" गणाः— "लौहे साराप्रयं चन्द्राय
यदणोमतिमारकम् । यईसर्लाङ्गं वातं यल्ल
परिणामजम् । कटिञ्च योनमं पित्तं त्रासमाग
व्योहति ॥" भा.पू.१भ. धा.प. ।

सारवर्गः । पुं । चीरवदवर्गे । भा.म.३भ.
प्रभेष्ट-धि. ।

सारवृक्षः । पुं । घामनहृत्वे । वै.निघ. ।

सारश्ल्याः । पुं । श्वेतवदरे । वै.निघ. ।

सारसम् । स्त्री । कसले । रा.नि.व.१० । सरी-
जले । वी. । गणाः— सारसं सखिलं यन्तं
दृष्ट्वांश्च सधरं लव । रीचनं तुवरं खर्चं बद्धमूत्र-
मलं प्यत्तम् ॥"

सारसः । पुं । इवजातीयोमचर-पक्षिविशेषः ।
नांश्रम प्रीथी । तन्मांसगणाः—सधुरसन्नं कषायं
महातीसारसं पित्तहरं यच्छर्मांश्च । रा.नि.व.
१० । तद्वच कच्छजाय-युक्तजनगी हृषीरतिरुच्यो
गुरय । भा.वि.२२र्ष. । स्त्री । सारसपत्र्याम् । वै.प. ।

सारसंग्रहः । पुं । वैद्यकयन्त्रमेदे चक्रपाथि-
कृति ।

सारसंग्रहनिघण्टुः । पुं । वैद्यकनिघण्टुमेदे ।

सारसजलम् } स्त्री । सरीवरजले । वै.निघ. ।
सारसावु }

सारसैन्धवम् । स्त्री । सैन्धवे । च.द. रतिवहभ-
मोटके. ।

सारा । स्त्री । जणविश्रसायाम् । कान्ते उल्लेङ्गे ।
श.र. सायलायाम् । श्रीरद्रुक्षो ननमा । वै.निघ. ।
दृश्यायाम् । श.च. । शं गुमत्फलायान् । कर्मा-
श्रीह । रा.नि.व.११ ।

सारासुखः । पुं । खादुपाकरसयुक्ते कणशक-
धान्ये । वा.सू.३५. हेमा. ।

सारान्तम् । स्त्री । मिश्रुमेदे । गौड़ान्तेव
गुणाः— "पत्रं पित्तलं गुरु यातनं कफघ्नकच ।
वै.निघ. ।

सारालः । पुं । तिले । श.प. ।

सारिका । स्त्री । पक्षिविशेषः । शानिरु प्रीथी,
मग्नना । पम. ।

सारिणौ । स्त्री । कार्पासि । ऊर्जाश्रु श्रीह ।
रा.नि.व.४ । महाजलायाम् । रा.नि.व.४ । कपिल-

शिशुपायाम् । ऊर्जाश्रुवर्ष निष्ठुशीह । रा.नि.व.६ ।
रक्तपुननंवायां । रा.नि.व.५ । दुरालभायां । रो.
नि.व.४ । प्रसारण्यां । शकुशाश्रुमिषां । रा.नि.
व.५ ।

सारितम् । स्त्री । कृषाक्षने । ऊर्जाश्रु ।
वै.निघ. ।

सारिवा । स्त्री । अगनायाम् । अमलभूत ।
हिं गीरियासाठ । सं यम् उपलसरो । "कम्पुपदा
दग्धगर्मा यक्षी स्वनामप्रसिद्धा ।" सु.धि.प.२. ।
वा.सू.१५प । सारिवीशीरकाश्रुयैति चक्रद्वं ।
शान्ती । शानिधुश्रु । वै.निघ. । कृषाशरिवायां ।
सा इन्द्रजम्बूत्वया सुगन्धा कलषच्छेति ख्यातां ।
शान्ताणता । हिं कुरियसाठ । ८८ अगना,
शारिवा ।

सारिवादिगणः । पुं । सारिवीशीरकाश्रुयै-
चन्दनहयद्यौपरयककृते कषाये । स दाष्टपिशांख-
दटञ्जरस्य । वा.सू.१५प. । अपिषं—सारिवां-
मधुक-चन्दन कुचन्दन-पत्रक-काश्रुमीफल-मैधुक्तं-
पुष्याश्रुश्रीरखेति ।" गणाः—सारिवादिः पिपा-
सातो रक्तपित्तहरो गणः । पिषंञ्चर-प्रशर्मनो
विशेषाद्वाहनाशनः ॥" सु.सू.१८र्ष. ।

सारिवाह्वयम् । स्त्री । श्योमानन्तयोः । शान्ता-
नता, अमलभूत । च.द. वातपित्त-ञ्च. चि. ।
"मधुकं सारिवे द्राचा ।"

सारौ । स्त्री । सतलायाम् । उल्लेङ्गे मननां ।
रा.नि.व.८ शारिकापक्षिणि । श.र. ।

सारोदकम् । स्त्री । सालसारीदके । च.चि.३५. ।

सारोद्धारः । पुं । वैद्यकयन्त्रविशेषः ।

साराष्ट्रकः । पुं । सौराष्ट्रदेशजविषे । च.टी.भ. ।

सार्वैरम् । स्त्री । यच्छान् । रा.नि.व.३ ।

सार्जः । पुं । सकरंसे धूने । रा.मा. ।

सार्द्रः । वि. शार्द्रे । डिष्ठा । पम. ।

सार्वगुणम् । स्त्री । औपरलषणे । रा.नि.व.३ ।

साव्वभौमः । पुं । गजे । शंता । त्रिका. ।

साव्वसहम् । स्त्री । शक्तिकाषणवे । गौर्गा ।
वै.निघ. ।

सार्धपः । वि. । सपसम्पत्नीये, शार्कसंलादो ।
पुं अं तसपपे । वै.निघ. ।

सार्धपतैलम् । स्त्री । सपपजतैले । See सर्धपः ।

सार्धशशाकम् । ली । सर्वशक्ति । अत्रिशा-
नीक । अत्रिः १६५ । See सर्वशः ।

सालः । पुं । रत्ने । शं । शिंघपात्रे । वरुण-
वृषे । विकाः । मन्त्रविशेषे । मालिनी । अटो-
मः । शाकवृक्षे । टमलुन ग्रीह । कुण्डले । वै. निघ. ।

रामे । धूने । रा. नि. क. १२ । सर्वशः । रा. नि.
क. ६ । समासप्यासपमेदं । शालि ग्रीह । हिं
खसुया । नं मालरा । क सञ्जर टामर । तन-
पव्यायाः,— अशककणः । अशककणः । उपमेतः ।
दीर्घशाखः । लताशानः । लताशतः । लताशतः । शङ्क-
तः । शङ्कुवृक्षः । सज्जः । सज्जरसः । कलः । कलभभाजनः ।
वक्षीवृषः । पीरपर्वः । रात्रिकाव्यः । अशककणः । अश-
ककणः । कषायी । ललनः । गन्धवृक्षः । अशः । रात्रि-
निर्यासः । दिव्यसारः । सुरेष्टकः । गूरः । अशिवदमः ।
अशुभः । सिद्धकः । शन्तसम्बरः । गुणाः— कटुः ।
तिक्तः । उष्णः । हिमः । विन्धः । अतीसारविषक्षीयतः ।
कटुकुष्ठविष्कोटकवातघ्नय । रा. नि. क. ६ । अशिव
—“ अशककणः । कषायः । स्यात् । अशककणः । कफ-
क्षिणोन् । अशकविद्रधि-वाधिवि-योनि-कषयगदान्
५२म् ॥” भा. ।

सालजः (काः) । पुं । सज्जरसे । धूने । प. गु. ।
सज्जरसे । धूने । रा. नि. क. ६ ।

सालनिर्यासः । पुं । सज्जरसे । धूने । रा. नि. क. ६ ।
सालपणी (ग्रीका) । स्त्री । अशककणम् ।
शालपाणि । अ. र. ।

सालपुष्पम् । स्त्री । अशककणपुष्पे । अ. र. ।
प्रपीच्छरोके ।

सान्तरसः । पुं । शालनिर्यासे । धूने । रा.
नि. क. १२ ।

सालवेष्टः । पुं । सज्जरसे । धूने । अशककणः ।

सालसारः । पुं । शाकमेदं । “शाकः । यदुः
तथ साः ।” इति अत्रि. । अ. ग. ३८५ ।

सालसारादिगणः । पुं । सुशुभोक्त-गणमेदं ।
तद्वयथा— “सालसारान् - कर्ष - खदिर- कदर-
कालम्बु कम्बुका-भुज्ज - मेषगद्दी विनिश-अन्ध-
कुचन्द-शिमपा गिरीवाशन - धवाञ्जुन - तान-
शाक-गन्धमाल-पूतिक-अशककण-गुदाण कान्दीयक-
अंति । गुणाः—सालसारादिद्विरुषेय गणः । कुट्ट-
विनाशनः । निरुपाङ्ग-सर्वशरः । कफमेदोविमो-
घणः ॥” अ. ग. ३८५ ।

सालाह्वकः । पुं । कुण्डले । अशककणः । अशककणः ।

सालिमकन्दः । पुं । काविलदेग्रीवकन्दमेदं ।
शालिमकन्दः । गुणाः—उष्णवीर्यः । सधुरः । हृष्यः ।
धातुगर्भकः । शिलाः । गूरः । रगावनः । पुष्टिकरः । अश-
ककणविकारघ्नय । वै. निघ. ।

सालूरः । पुं । मेके । अ. र. ।

सालियः । पुं । सधुरिकायाम् । अशककणः । अटो. भा. ।

सालिकाः । पुं । अशककणः । शालिकाः । अ. र. ।

सावरः । पुं । शिंघविशेषे । अशककणः । अ. र. ।
शोभे । अ. र. सज्जरसे । वि. काशीशासनवृत्ते ।
तदात्म-सज्जरसे । शिंघवृक्षे । तन्मासगुणाः,
—“सावरं पक्षसं विन्धं शीतलं गुरु च प्लूतम् ।
रमे पाके च सधुरं कफदं रक्तपिण्डम् ॥”

सावररोधः । पुं । शिंघरोधे । “देवः स्यु-
तम् ॥” अ. ग. ३८५ । अशककणः ।

सावरिका । स्त्री । निर्विष-जघोकायाम् ।
निर्विष ज्योतिः । अ. ग. ३८५ । See जघोकायाम् ।

सावर्णलक्ष्यम् । स्त्री । अशककणः । अ. र. ।

सावितः । पुं । गमे । अ. र. ।

सावित्री । स्त्री । शालिमकण्डवृक्षे । वै. निघ. ।

साशयन्दकः । पुं । अशककणायाम् । अशककणः ।
अशककणः ।

साशकः । पुं । कन्दले । अ. र. ।

साखिताम्बाईम् । स्त्री । काव्ये । शैवी ।
विकाः ।

साञ्ज । स्त्री । शालिमकण्डवृक्षे । अ. र. ।
वै. निघ. ।

साखावः । वि । अशककणः, सावयुके । शालिकाः ।

साहसम् । स्त्री । अशककणवृक्षे । वै. निघ. ।

सिंहः । पुं । रक्तग्रीवो । शालिमकण्डवृक्षे । रा.
नि. क. ७ । अशककणः । अशककणः ।
हिं अ. र. । तन्मासगुणाः—सधुरं गुरु विन्धम् पल्पं
गायत्रम् उष्णवीर्यं नेचरीमे अशककणं च हिमम् ।
अ. ग. ३८५ । अशककणः । वै. निघ. ।

सिंहकेश(स)रः । पुं । अशककणः । अशककणः ।
शालिकाः ।

सिंहचिन्ता । स्त्री । मापपण्याम् । भाषाणि ।
वै.निघ. ।

सिंहच्छदा । स्त्री । श्वेतदूर्जायां । रा.नि.घ.८ ।

सिंहतुण्डः । पुं । सिंहच्छदे । ख.डीठवे ।
मनमा गाह । रा.नि.घ.८ ।

सिंहनादगुग्गुलुः । पुं । आनवाति औषधम् ।
काषायै—विफला प्र-३ प. चतुर्गुणे वारिणि
काषयित्वा पादशेषः कार्यः । गुग्गुलुः ८ तो
नवनीससारगन्धर्क १ श. परशुदेह १ श. एकव
पाथः । काषायै—आमना, हृत्प्रोतकी, बहेडा
आठोरु ३ प. कृमि चकुरुर्ग (७७ प.),
श्वेत चकुरीरु (२ प.) । शुशुभ्र ८ तो.
नवनीससारगन्धर्क ७४ तो. अरुण्डतेज ७४
तो. मरुत एकल कन्निका पाक करिषे ।
सा. कौ. । रघ. २. ।

सिंहनादिका । स्त्री । दुरालभायाम् । श.घ. ।

सिंहपत्रा । स्त्री । मापपण्याम् । भाषाणि । वै.
निघ. ।

सिंहपर्णी (त्री) । स्त्री । वासकहवे । वाङ्म
गाह । रा.नि.घ.४ ।

सिंहपिप्पली । स्त्री । सिंहलीपिपल्याम् ।
रा.नि.घ.६ । See सिंहली ।

सिंहपुच्छिका (च्छे) । स्त्री । कदम्बोपव-
सदृशदीर्घपत्रपुच्छिपर्णीविशेषे, काटवासिंहपुच्छांति
ख्याते । छेष्टि टाङ्गले । र.मा. । रा.नि.घ.४ ।
"सिंहपुच्छी क्षुरालिका ।" च.द.शुल.चि. परशु-
दादशके । मापपण्याम् । भाषाणि । प.सु. ।

सिंहपुष्पो । स्त्री । शत्रिपण्याम् । टाङ्गले ।
रा.नि.घ.४ ।

सिंहमुखः । पुं । वासकहवे । वै.निघ. ।

सिंहमुखी (वदना) । स्त्री । वासकापुष्पपत्रे ।
वाङ्म गाह । रा.नि.घ.४ । वै.निघ. श्वास.पि.
सिंहादिकपाये । (नवरव-राजशुभादे) । माप-
पण्याम् । भाषाणि । चारवत्तिकायाम् । धात्रि-
भाषे । वै.निघ. ।

सिंहल(क)म् । स्त्री । राजरीती । लाल
पिडग । रा.नि.घ.११ । वदने । छ.घ. । लचि ।
उड्डवद् । रा.नि.घ.६ ।

सिंहलम्ब्रा । स्त्री । सिंहलीपिपल्याम् । रा.
नि.घ.६ ।

सिंहलस्थानः । पुं । तालवदसदृशतरी । छेष्टे
शुक्ल । "श्रीतफलः सिंहलास्थानम्हृदो पिच्छा छटापि
च ।" श.मा. ।

सिंहलाङ्गुली । स्त्री । शत्रिपण्याम् । टाङ्गले ।

सिंहवदना । स्त्री । सिंहसुल्याम् । वाङ्म ।

सिंहवत्सभा । पुं । पाटवपत्रवे । वाङ्म गाह ।
वै.निघ. ।

सिंहविक्रान्तः । पुं । कश्चि । दारा. ।

सिंहविन्ना (वन्ता) । स्त्री । मापपण्याम् ।
भाषाणि । वै.निघ. । रा.नि.घ.३ ।

सिंहि । स्त्री । इडल्याम् । वै.निघ. । नास्याम् ।
रा.नि.घ.१८ ।

सिंहाणम् । स्त्री । लीहमले । मधुद्र । प.सु. ।
नासामले । पोषि, मिक्नो । श.र. ।

सिंहाननः । पुं । वासकहवे । वाङ्म गाह ।
भा.म.१.म.कण्डकुलज्व.चि. । "कसिंहसिंहानन-
शर्षरीभिः ।"

सिंहान्तघृतम् । स्त्री । चर्षसि घृतम् ।
पाठः— "पचेद्धारिचतुर्द्रोषे कण्टकाय्यद्यताशतम् ।
सनाप्रिविफलाथोपपुस्तिकत्वकसिद्धिकैः । सकाशस्य
पिङ्गुस्य सिद्धं दुर्नामनेष्टम् ॥" कण्टकार्य-
द्यतयोः प्रत्येकं शतं पलं मिलित्वा वा । मले २५६
य. जे. ६४ य. । पुस्तिकत्वक्—करञ्जत्वक् ।
कामस्यै—गाभारीफलम् । च.द. ।

सिंहाली । स्त्री । सिंहलीपिपल्याम् । मिश्र-
पिशुन । वै.निघ. ।

सिंहासनम् । स्त्री । लीहकटे । मधुद्र । वै.निघ. ।

सिंहास्यः । पुं । वासकहवे । वाङ्म गाह ।
र.मा. । वै.निघ. २.म.सिंहासादिकपाये । भेष-
स्त्रीरो.चि.कुष्ठ.चि. ।

सिंहास्यदलम् । स्त्री । वासकपत्रे ।

सिंहास्यादिः । पुं । शीथे कपायविशेषः ।
"सिंहास्याद्यतमष्टाकौकार्यं कृत्वा समाचिकम् ।"
भेष.गोष.चि. ।

सिंहिका (ह्यै) । स्त्री । इडल्याम् । रा.नि.घ.४ ।
प.सु. । वासकपत्रे । वाङ्म । रा.नि.घ.४ । कण्ट-

कार्याम् । रुद्रिदारि । वै.निघ.जीर्ण.चि. लवटादि पाये । तच्छाकगुणाः—“जरा तु मिष्टिका गीक्षा सातोमाने प्रशस्यते ” वै.नि.११७. (ही) वाताकाः वृक्षौ । त्रिका. । फण्टकार्याम् । प.सु. । वै.निघ.जिह्वक.ज्व.चि. काम.चि. मिष्टा- स्यादिः । इष्टकण्टकार्याम् । हिं वक्षीकटेया । भा.म.१३ अ.चि.शास्त्र.चि. । “मिष्टी व्याघ्री ताल मुनी ।” शिरायाम् । नायाम् । रा.नि.व.१८. स्वर्षराटिकायाम् । सुद्रपण्याम् । शृगानि । रा.नि.व.३ ।

सिंहोफलम् । स्त्री । हस्तोफल । च.द.हृषाचि- कारे पत्रगन्धार्थे ।

सिंहौलता । स्त्री । एतावत्त्व्या । भा. । सुद्र- पण्याम् । रा.नि.व.३ ।

सिकटौ । स्त्री । खनामपसिद्ध लताभेदे ।

सिकता । स्त्री । लोपिकाशब्दे । वन शूनि- शीर्ष । प.सु. । बालुकायाम् । रा.नि.व.१३ शर्वरायाम् । वै.निघ. ।

सिकतामिष्टः । पुं । कफप्रमित प्रमेहभेदे । यत्र रोगो बालुकागुणितं सद्यं भिद्यति । स.नि. ६५. । “सूतांशुं सिकतामिष्टी सिकतादधिषो मदान् ।” ना.नि. ।

सिकतारूपम् । स्त्री । शीङ् । भा. ।

सिकतिलः । पुं । सिकतानमशुनी । रा.नि.व.२१

सिद्धासिः । पुं । श्लकासिकायाम् । प्रथोग- द्रास.चि. ।

सिद्धा । स्त्री । बालुकायाम् । वै.निघ. । श्वेत- कण्टकार्याम् । वि । चार्द्राणाम् ।

सिद्ध(क)म् । स्त्री । सिद्धके । मन्, शिष्टौ । रा.नि.व.१३ । नौल्याम् । नौग । हे.प. ।

सिद्ध(ङ्गा)ण[क]म् । स्त्री । काषपादे । शरा. । नासिकामले । शोष्णं, शिद्धिनि । रा. नि.व.१८ । नासारोगभेदे । मिथानादि—“कफः प्रहृष्टो नासायां रुद्धा स्तीतांशुपीनसम् । कृत्यान् सघुर्गुरं द्यासं पीनसाधिकवेदनम् । पवेरिष सव- लस्य प्रक्षिन्ना तेन नासिका । पञ्चसं पिच्छिलं पीतं पक्षं सिद्धाणकं घनम् ॥” वा.उ.१८५. । पञ्चस्य रोगविशेषे लवणं—“वातिके पित्तिके चैव त्रैणिके सात्रिवातिके । सिद्धाणके प्रवक्ष्यामि सद्यं भेषजं तया ॥ तनुमावं सन्निघ्न वातिकं ।

तनुप्रकीर्णितम् । रक्तपोतानितैः साधैर्विन्ध्यात् पित्त समुद्रयम् ॥ छन्नेन दधिवर्णेन कफजस्रैव निह्नि- शम् । नाना.वेदेन ज्ञानोद्योतमाद्य सात्रिपति- कस्य ॥” वा.उ. लोपकट्टे । प्रसूठ । वै.निघ. ।

सिद्धानः । पुं । करण्यशै विद्या ।

सिद्धिनौ । स्त्री । नामकायाम् । रा.नि.व.१८ ।

सिद्धिता । स्त्री । विषयाम् । इ.च. ।

सिद्धितका । स्त्री । स्त्रेव इति प्रसिद्ध फले । जेठरुण । या च विद्या सुद्रहहर्देन । सुद्रफल- रणाः—इष्यं शय धातुवर्षकं पाके रसे च शीतं कफकरुचः मष्टन शोष कषाय सुद्रसमगुणय । यदरफल । वै.निघ. ।

सितः । पुं । भूर्जश्वे । शूलश्रीरके । प.सु. । धवश्वे । शीतशो गांश्च । र.मा. । स्त्री । रोष्ये । रद्वे । रा.नि.व.१३ । मृषके । नूना । रा.नि.व. ० । चन्दने । रू.मा. । श्वेततिले । वै.निघ. ।

सितकाङ्गः । स्त्री । सञ्जरति । शूने । वै.निघ. । स्त्री । श्वेत-कण्टुधान्ये ।

सितकटभौ । स्त्री । श्वेतकटभौश्वे । रा.नि व.८ । See कटभौ ।

सितकण्टको } स्त्री । श्वेतपत्र-कण्ट
सितकण्टा(रिका) } कार्याम् । रा.नि.व.४ ।

सितकण्ठः । पुं । बालुश्वपविधि । डास- शाशौ । म.८. ।

सितकरः । पुं । भीनसंभौकपूर्णे लीनमेनौ दर्शुर् । रा.नि.व.१२ । स्त्री (रा) । नोक्तृश्या- याम् । वै.निघ. ।

सितकार्णिकः । पुं । वासकहृत्वे ।

सितकर्णौ । स्त्री । वासकहृत्वे । वासक गांश्च । रा.नि.व.१० ।

सितकस्याण्टतम् । स्त्री । स्त्रीरोगाधिकारे घृतम् । घृत ४ अ. गन्धदुग्धं १६ अ. । कल्पाय— कुमुदपुष्पं पत्रकाठं वीरस्यमूलं गोधूमः रक्तशालिः सुद्रपर्णी चौरुकाकोली नाभारीनोष्णं यटीमधु वा/धातुर्कं नीरसतण्डुलामूलम् इत्यत्र तालमञ्जा भूकण्ठाण्ड शतावरी प्राञ्चपर्णी जोरकं विफला गोक्षुरावीजस्य चामकदली च प्र.४ ती. कर्ज २ अ. पकत्र पाच्यम् । घृत ४ अ. इष्टं ७ अं । खर्षार्थ—रूपुत्ररुद्र, प्रशकार्थ, देवगार शृग,

गम. प्राग्धामि सडिग; भूगामो, श्रीदकीकणा, गामावबोल, सडिभू. श्वेठ वेणुडा, गोरक-
चाकामपार भूग, नोपेसपम, ताममझा
डुटेकूमडा मडमूनी. शालपाम, कोडा,
।जकनी, गोमवबौध, कैंडा कना प्रतोर
४ त्तो. सग ८ म. पा. क करिवे।

सितझाञ्चनः । पुं. श्वेतपुष्पाञ्चनहृत्वे । र.मा।

सितकारिका । स्त्री । स्रजवाञ्चलके । सूत्र
वेणुडा । वै.निघ. ।

सितकुम्भो । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । श्वेठ-
शूण पाङ्गम । रा.नि.व.१० ।

सितगुञ्जा । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । रा.नि.व.२३

सितचन्दनम् । स्त्री । श्रीलङ्कचन्दने । मार-
चनन । च.द.खडिरवटो ।

सितचिह्नो । स्त्री । श्वेतवास्तुके । शूद्र वेतो ।
वै.निघ. ।

सितचङ्गः । पुं. (*Lacerta seincus.*)
बहोमण्डकमथ्ये । देवेणुडुडाङ्ग गाह् । चार. ।

सितच्छत्रा । स्त्री । श्वेतपुष्पायाम् । उन्फा ।
दम. ।

सितच्छट्टः । पुं । रक्तपुष्पश्रीभाञ्जने । मणि
सुनिना । वै.निघ. । श्वेठे । छ.च. । स्त्री (दा) ।
श्वेतश्यायाम् । रा.नि.व.८ ।

सितजः । पुं । सधुगर्करायाम् । मधुन चिनि ।
रा.नि.व.२२ ।

सितजफलः । पुं । मधुनारिदिलहवे । रा.
नि.व.२१ ।

सितजलजम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । वै.निघ. ।

सितजा । स्त्री । सधुगकरायाम् । रा.नि.व.२४ ।

सितजामुक्तः । पुं । बहुरमालामहवे । रा.
नि.व.११ ।

सितजाशकरो । स्त्री । मधुजात-शर्करायाम् ।

सितजोरकम् । स्त्री । गृहभोरके । श्वेतसोत्रा ।
सेम. वा.क.वि. ।

सितदभं । पुं । श्वेतकृने । श्वेठ कृप । मं
पादरीकृमो । क त्रिलियसुडुवाश । गुणाः—
ममूलं डिमं सधुर वचं । पचनं रक्तञ्चरलयायाम-
का.भाहश्च । एतदभानं साधारण्युजा यास्य ।
रा.नि.व.८ ।

सितदोष्यः । पुं । श्वेतयमान्याम् । श्वेतगोरके ।
मा.कोश । रा.नि.व.६ ।

सितदूष्वो । स्त्री । श्वेतदूष्वायाम् । प.सु. ।

सितदुः (मः) । पुं । मोरटमेड । पता-
कडार । र.मा. । शङ्कगमचे । वै.निघ. ।

सितधातुः । पुं । खटिकायाम् । शङ्कियाणि ।
रा.नि.व. ३ ।

सितपद्मम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । वै.निघ. ।

सितपर्णी । स्त्री । शर्करूपिकायाम् । र.मा. ।

सितपत्रः । पुं । गृहपत्रे । (शङ्ककल्पः) ।
संसे । श.र. ।

सितपाटला (लिका) । स्त्री । गुरुपुष्पपाटल-
हवे । श्वेठ पाङ्गम । सं श्वेतपाङ्कलि । कं
विलियवहादरि । तत्पर्यायाः;—सितकृमो फलि-
नद्या घितामोवा कुवेराचो श्वेताहा काठपाटला
धवलपाटली । गुणाः—सिका लया गुयः
वातघ्नी टिकावमिकफली शीपत्री च । रा.नि.व.१० ।

सितपुष्पा । स्त्री । श्वेतपुष्प-शरद्विषायाम् । रा.
नि.व.४ ।

सितपुष्पम् । स्त्री । श्वेतपुष्पके । जटा । पुं ।

श्वेतपुष्परोहितके । श्वेठ शोत्रा । रा.नि.व.८ ।

काशहथे क्लेशपाश । तगरहव । रा.नि.व.८ ।

श.र. । शीमान्तरदङ्करीहव । पिडौ श्वेदु-
गाह । शिरोपत्रे वै.निघ. स्त्री (पा) ।

मत्रिकायाम् । शङ्कदा कुलेन गाह । श.र. ।

(यो) श्वेतापरान्गिनायाम् । रा.नि.व.३ । नाग-
टन्याम् । दाडिडुडे । रा.नि.व.५ । नागवह्नी-

लयायाम् । पापंगता । वै.निघ. ।

सितमरिचम् । स्त्री । श्वेतमरिचे, तसु शोभा-
ङ्कमवैजामति हदाः । रा.नि.व.६ ।

सितमाषः । पुं । (*Dolichos catjang.*)
राजगाय । चार. ।

सितमोषा । स्त्री । श्वेतपाटलहवे । श्वेठ
पाङ्गम गाह् । वै.निघ. ।

सितरजः । स्त्री । कर्पूरे । वै.निघ. ।

सितरागः । पुं । रौधे । वै.निघ. ।

सितलता । स्त्री । श्वेतकृटे श्याता-श्वेतस्रवा-
लयायाम् । उरुकरुण्ठी । रा.नि.व.३ ।

सितलशुनः । पुं । शहरसीने । वै.निघ. ।
 सितना । स्त्री । अथतसवालतायाम् ।
 सितवर्णा । स्त्री । चीरिणीहव । प.सु. ।
 सितवर्षा । स्त्री । चीरिणीहव ।
 सितवर्षाभूः । पुं । अतपुननवायाम् । रा. नि.व.६ ।
 सितवसरी । स्त्री । भूमिजम्बुहवे । वनछािम । प.सु. ।
 सितवसि(स्त्री)जम् । स्त्री । अतमरिचे । रा. नि.व.६ ।
 सितवारः (कः) । पुं । शालिञ्जशके । र.मा. ।
 सितवारिकः । पुं । सिंहनी पिपल्याम् । वै.निघ. ।
 सितवर्करा । स्त्री । धवलशर्करायाम् । छिनि । वै.निघ. अथचि. लघुशिवगव्याम् ।
 सितशा(सा)यका । स्त्री । अतपुष्यशरपद्मायाम् । रा.नि.व.४ ।
 सितशिश्या । स्त्री । अतपुष्यशास्त्रीहवे । अथ शिशुल । अतशिश्यायाम् । अथ शिशु । वै.निघ. । रा.नि.व.६ ।
 सितशिश्विकः । पुं । मोधुने । गम । छ.च. ।
 सितशिश्वी । स्त्री । अतशिश्व्याम् । वै.निघ. ।
 सितशिश्वि(सि)वम् । स्त्री । सैश्वलवधे । वै. निघ. । स्त्री । स.सीहवे । प.सु. ।
 सितशूकः । पुं । यवे । प.सु. । रा.नि.व.१६ ।
 सितशू(सू)रणः । पुं । अतशरणे । अथ उग दा वन उग । रा.नि.व.७ ।
 सितसर्षपः । पुं । गौरसर्षपे, सिद्धार्थे । रा. नि.व.१६ ।
 सितसारः (कः) । पुं । शालिञ्जशके । रा. नि.व.८ । अ.द.मू.क.चि. । "सक्रोप शुक्तं सित- सारकस्य ।"
 सितसिंहिः (स्त्री) । स्त्री । अतकण्टकायाम् । रा.नि.व.४ ।
 सितसूर्या । स्त्री । शुकन्यावर्षे । वै.सं.सू.क.पि. ।
 सितसारः । पुं । अतटङ्गवे । अथ सोदागा । वै.निघ. ।

सितचुद्रा । स्त्री । अतकण्टकायाम् । रा.नि. व.४।२३ ।
 सितांगुः । पुं । कर्पूरे । (अष्टकम्) ।
 सितांगुतेलम् । स्त्री । कर्पूरतेले । रा.नि.व.१४ । See कर्पूरतेलम् ।
 सिता । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । गुषाः—
 "सिता सुमधुरा रक्षा वास-पिपासदाहहृत् ।
 मूर्च्छाहृदिञ्चराम् हनि सुशीवा प्रककारिणी ॥"
 रा.नि.व.१४ । "धात्रीद्राशासितानां वा ।" अ.द. व्य.चि. । अ.स.४५. । पद्यायाम् । वृत् । सोम- राज्याम् । सोमशिव । सिंहल्याम् । शिउमि- छेपि । प.सु. । आसलव्यां । आम्ब्यां । गीरी- चनायाम् । शी(श)ठना । हठी । सुराभेदि । रा. नि.व.२३ । रीम् । शुकविहतायाम् । अथ उ- तेउड्डी । विसम्पिपुष्यहवे । अतपुननवायाम् । वै. निघ. । आस्तोतके । हापत्रमाथी । गिरिजापरा- जितायाम् । र.मा. । मञ्जिकापुष्यहवे । अतपाट- लिकायाम् । अथ पाटङ्ग । रा.नि.व.१० । अत-कण्टकायाम् । रा.नि.व.४ । विदायाम् । ऊँई कूमडा । रा.नि.व.७ । अतश्ल्यायाम् । प. सु. । सु.२६६. । अ.स.४५. । अतशिश्याम् । अथ शिम् । रा.नि.व.१६ । See अतशिश्वः । कटुशिश्याम् । रा.नि.व.५ । वायसापालतायाम् । रत्नालता । गौशिश्या । तेज्याम् । लती- फुटी, मूर्च्छा । रा.नि.व.६ ।
 सिताज्वरुः । पुं । मधुशर्करायाम् । मधुश्र छिनि, मालशुकी । तत्पुष्यायाः,—खण्डकः सितशर्करा माधुरी मधुशर्करा साचीकशर्करा । गुषाः—अतिमधुरः अत्युथः शुद्धहृदिञ्चकण्टकायाम्- द्विक्वापिपासदाहहृत् । रा.नि.व.१४ ।
 सिताख्यः (ख्या) । पुं । अतमरिचे । वै. निघ. । अतश्ल्यायाम् । रा.नि.व.८ ।
 सिताग्रः । पुं । कण्टके । कौटो । चारा ।
 सिताङ्गः । पुं । वानुकागङ्गमख्ये । वेलेगुडि नाह । चारा ।
 सिताङ्गः । पुं । अतरोहितकहवे । अथ त्रोटि गृह । रा.नि.व.८ ।
 सिताजाजिः (जी) । स्त्री । अतजीरके । शाम्ना जीरे । रा.नि.व.६ ।

सितावयम् । स्त्री । विशकर्त्तव्याम् । "गङ्गीत्यत्रा
दिभ्योवद्वा मधुरा भेति सिधितं । ...सितावयम् ॥"
रा.नि.व.२२ ।

सितादिः । पुं । गुडे । रा.नि.व.१४ ।

सिताननः । पुं । विलहवे । वै.निघ. ।

सितापाङ्गः । मूरे । विष्णु. ।

सिताफलम् । स्त्री । (A nona squamosa.)

The custard apple. स्रनागोव्यातफले ।
आं०, लोभां । हिं सिनाफल । ता. सिता ।
तत्पर्यायाः,—पातव्यफलं, गरुडाननं, बहुबीजं ।
गुणाः,—खादु शीतलं हृद्यं दमिकरं बलप्रुष्टिदं
रक्तवद्धं कं शोणकम् वानुगम्केश दधा-दाप-पात-
विघ्नरक्तदीपघ्नम् ।

सिताजम् । स्त्री । अंतकमले । रा.नि.व.१० ।

सिताभः । पुं । कपूरे । च.टी.रा. ।

सिताभा (सा) । स्त्री । तस्मादायाम् । पञ्चाहुलि-
हवे । रा.नि.व.४ ।

सिताभ्रः (काः) । पुं । कपूरे । अम. ।

सितास्रु(न्धो)जम् । स्त्री । अंतकमले । अम. ।

सिताकः (काः) । पुं । अन्तर्कहवे । श्वेत
आरुन्ध शीघ्रं । रा.नि.व.१० ।

सितार्ज्जकः । पुं । अंतपत्र चद्रतुल्यताम् ।
ह्येष्टि श्वेत तुण्णौ । हिं अंतान्जवला । सं
पाङ्गुरा बाजवला । तत्पर्यायाः,—चटपत्रः कुठे
रकः वैकुण्ठः जम्बीरः मथ्यवृक्षः सुसुखः कटुपत्रः
कटुपत्रकः । गुणाः,—कटूष्णः कफघातनेत्ररीघ्नः
दग्धः सुखप्रसवकरथ । रा.नि.व.१० ।

सितालता । स्त्री । अश्वत्थवापलायाम् । रा.
नि.व.३ । अंतद्वैव्याम् । र.मा. । च.घ.४५. ।

सितालकाः (काः) । पुं, स्त्री । अंतमन्थारकं ।
श्वेत ७ इरु आरुन्ध । रा.नि.व.१० ।

सितालिकाटभौ । स्त्री । अंतकिल्पिणीहवे ।
रा.नि.व.२ ।

सितालिका । स्त्री । पङ्गुको । सिंगूरु ।
घारा. ।

सितावरः । पुं । सुनिषण्के । उषुनौषक ।
गुणाः,—संघातो कषाय लघुः निदीपघ्नः मेघा-
रुषिकरः रसावयवः दाहञ्चरुदरथ । रा.नि.व.४ ।
See सुनिषणः ।

सितावरी । स्त्री । वाक्याम् । मोनब्राह्म ।
रा.नि.व.४ ।

सिताश्मजम् । स्त्री । पापाणोदके । शिशोत्र
ह्वन । वै.निघ. ।

सितासितः । वि । अंतकण-सिधवर्णे ।

सितासिता । स्त्री । वाक्याम् । मोनब्राह्म ।
वै.निघ. ।

सितास्रयः । पुं । अंतगिद्यो । श्वेत शक्तिनां ।
रा.नि.व.० । अंतरीहितके । श्वेत श्रेष्ठि । रां-
नि.व.८ । अंतमन्थारकहवे । श्यामशाली ।

अथ धानं । कथितं ।

सितास्रया । स्त्री । अंततुल्यताम् । रा.नि.व.
१० । अंतपाटल हवे । वै.निघ. ।

सिताह्वा । स्त्री । सितपाटलीहवे । शानं
पारुणं गाह्यं । रा.नि.व.१० ।

सितिः । पुं । सुनिषण्कमाके । वै.निघ. । वि ।
अंतवर्णे । कण्ववर्णे ।

सितिकण्डः । पुं । दाह्य-ह-पचिषि । डां-
पाथी ।

सितिवारः (वाः) । पुं । कुटजहवे । सुनिषण्क-
माके । भा. ।

सितिसारकः । पुं । श्रासिचमाके । च.द.
अश्व-वि. ।

सितैतरः । पुं । कण्वशाली । कुल्लवके । रा.
नि.व.१६ ।

सितैच्छुः । पुं । अंतैषी । रा.नि.व.१४ ।

सितैरख्डः । पुं । अंतैरख्डे । रा.नि.व.८ ।

सितोच्चटा । स्त्री । अंतगुजायाम् । वै.निघ. ।

सितोत्पलम् । स्त्री । अंतोत्पले । वै.निघ. ।

सितोदरा । स्त्री । वराटिकाभिदे । रुद्रि
विशेष । रा.नि.व.१९ ।

सितोद्भवम् । स्त्री । अंतचन्दने । (शब्दकल्पः) ।

सितोपलम् । स्त्री । गुणवृद्धिकायाम् । दूग्-
थङ्गि । तिका. । पुं । रुद्रिके । रा.नि.व.१३ ।
स्त्री (ला) । शर्करायाम् । छिनि । मन्थारिकायाम् ।
मिष्टत्रि । हि.च. । सु.सु.४४५. ।

सितोपलादिलेहः । पुं । रागयन्थाधिकारे
लेहः । "सितोपला तुगाचीरी पिपली यहुला

लघः । अन्वाङ्ङ् द्विगणितं लिङ्गयेत् चोद्भवर्षिपा ।
 षड्दक्षर्ष १ छ. अणार्ण २ छ. अणुलर्ष
 ४ छ. अणुलर्षाटन ८ छ. मिहत्रि १७ छ. ।
 रस-२ ।

सिद्धः । पुं । युद्ध । रा.नि.व.१४ । कण्ठध्वरे ।
 रा.नि.व.१० । ह्यन्तरं वान्तरं वा भोजने ।
 विका. । कण्ठनिष्पृष्ट्याम् । कान् निमित्ता । अंत-
 सर्षपहने । वै.निघ. । कौ । सैन्धवत्ववणे । रा.नि.
 व.६ । मि । अथाहृतप्रको । वा.उ.३२५. ।

सिद्धकः । पुं । सिन्धुवारहवे । निमित्ता गौड ।
 रा.नि.व.४ । शालहवे । रा.नि.व.८ ।

सिद्धखण्डः । पुं । तवराजोद्भवखण्डे । See
 तवराजखण्डः ।

सिद्धजलम् । कौ । काञ्जिके । हारा. । पकशले ।

सिद्धधातुः । पुं । पारदे । विका. ।

सिद्धनामकः । पुं । अश्वत्थकहवे । आनुष्ठी,
 पाथशकूटि । वै.निघ. ।

सिद्धपुष्पः । पुं । अंतपुष्प-करवीरहवे । रा.
 नि.व.१० ।

सिद्धप्रयोजनः । पुं । अंतसर्षपे । रा.नि.व.
 १६ । See सिद्धार्थः ।

सिद्धप्राणेश्वरः । पुं । ज्वरासित्तारे शीपधम् ।
 पाठः—गन्धेशां प्रथम्वेदभागमन्त्र भागिकम् ।
 सञ्ज्ञितं ऋषयवधाराः पञ्चैव लवपानि च । वराह्यो
 वेन्द्रबीजानि द्विजोरात्रियमानिकाः । सहिद्रु, धीज
 वारच शतपुष्पा सप्तर्षिता । सिद्धमावेश्वरः
 सूतः..... ॥ सा. १ सापा । गुरुक, पात्रा, अन्न
 अंतोक्त ४ तौ. माषिमाणि, मोहाशोर
 शैथ, यवकांश, पञ्चगवण, किकणा, जिक्कू,
 हेल्डयव, खीरा, कृष्णबीज, छिन्नामूल, यमानौ,
 दिवू, विडम्, उण्का अंतोक्तेरूर्ण १ तौ.
 घले मर्दन, वणे १ भांश । रस.वि.भे. ।

सिद्धमन्त्रप्रकाशः । पुं । वीपदेशकतमन्त्रशास्त्रे ।

सिद्धमीदकः । पुं । तवराजखण्डे । माण्डवी
 विलेखे । रा.नि.व.१४ ।

सिद्धयोगशतकम् । कौ । इन्द्रकान्ते प्रसिद्ध-
 वैद्यकसंघहमेदे ।

सिद्धरसः । पुं । पारदे । शब्दकले अजय-
 पाषः । खनिजधात्वादी । मे. ।

सिद्धवस्त्रिः । पुं । वस्त्रिभेदे । "पञ्चमूल्य
 निःकाषैलेलं नागधिका मधु । ससैम्बः सधयाद्यः
 सिद्धवस्त्रिः किरिति धृतः ॥" भा. ।

सिद्धसखिलाम् । कौ । काञ्जिके । हारा. ।

सिद्धसाधनः । पुं । सिद्धार्थे । श्वेत भस्त्रिषा ।
 रा.नि.व.१६ ।

सिद्धा । स्त्री । ऋद्धौ । रा.नि.व.५ ।

सिद्धान्तः । पुं । निर्णये, नियमे । "सिद्धान्तो
 नाम यः परीचकैर्वैदुविधं परीच्य हेतुभिः साधयित्वा
 स्याप्यते निर्णयः, स सिद्धान्तः । स चोक्त-
 वतुर्विधः—सर्वतन्त्रसिद्धान्तः, प्रतितन्त्रसिद्धान्तः,
 अधिष्ठाणसिद्धान्तः, अभ्युपगमसिद्धान्तः इति ।
 तत्र सर्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम सन्ति निदानानि सन्ति
 व्याधयः सन्ति सिद्ध्युपायाः साध्यानामिति ।
 प्रतितन्त्रसिद्धान्तो नाम यस्मिन् कश्चिन् तन्त्रे तत्तत्
 प्रसिद्धं—यथान्यथाष्टौ रसाः पङ्क्तयः, पञ्चन्द्रि-
 याणि यथान्यत्र षड्विधियाणि । अधिष्ठाण-
 सिद्धान्तो नाम यस्मिन् अधिकारे संसूयमाने सिद्धा-
 न्यन्यापि अधिष्ठाणानि भवन्ति । यथा—"न
 सुक्तः कर्मोनुबन्धिकं कुरुते निस्यूहत्वादिति प्रकृते
 सिद्धाः कर्मफल-भोच-पुरुषप्रत्यभावा भवन्ति ।
 अभ्युपगमसिद्धान्तो नाम यस्मिन् सिद्धमपरीक्षितम-
 तुपदिष्टमहेतुकं वा वादकाले अभ्युपगच्छन्ति
 सिद्धयः ॥" च.वि.८५. ।

सिद्धार्थः (कः) । पुं । (Cruciferae,
 sinapis.) खनामख्यतसर्षपे । श्वेत भस्त्रिषा ।
 हिं राजिका । तं गल्लमरिचिद्रु, तैलावार । तत्-
 पर्यायाः,—गौरः अनर्घ्यः गौरसर्षपः सूतनाशनः ।
 कटुः खेदः कण्ठघ्नः रानिकाफलः गुरुघ्नः सङ्घ्नः
 तीक्ष्णः दुराधर्षः रक्षोघ्नः कुष्ठनाशनः सिद्ध-
 प्रयोजनः सिद्धसाधनः सितसर्षपः । स-घ्.२६५.
 शिरोविरेचने । वा.सू.१५५. । गुणाः—कटु-
 तिक्तौष्णः वातरक्तघ्नः सङ्घटोपघ्नः लघ्णोपघ्नः रुच्यः
 विष-भूय-नश्यन्नय । रा.नि.व.१६ । नदीवटे । रा.
 नि.व.११ । [गौरसर्षपे च । वा.उ.५५५. ।

सिद्धार्थयुग्मम् । कौ । वीयगौरसर्षपे, कण्ठ-

सिद्धिः । पुं । ऋद्धौ । शक्ति । रा.नि.व.५ ।
 साध्यसाधनज्ञाने । अ-सू.१५५. । प्रयत्नोपाये ।
 यथा—रीगसिद्धिः । वा.कल्प.६५. । ऋद्धौ । शक्ति ।
 मे. । मेपयङ्गाम् । मेडांनिष्ठे । वै.निघ. ।

सिद्धिदः । पुं । पुत्रजीवहृत् । जिज्ञाश्रुता ।
रा.नि.व.६ । नङाशाजहृत् । वै.निघ. ।
सिद्धिलो । स्त्री । सुद्रविषोक्तिकायाम् । शब्द-
कल्पः ।

सिद्धिसाधकः (नः) । पुं । श्रेतसर्पे । रा.
नि.व.१६ । दशनकहृत् । वै.निघ. ।

सिद्धिस्थानम् । स्त्री । चरकोक्तात्मिस्थाने ।

सिद्धोदकम् । स्त्री । काञ्चिके । कौञ्चि । चार।

सिद्धोषधिः । पुं । षोषधिवर्गभेदे । हेमकन्द-
सुधाकन्द-रुदन्तीसर्पाषोषु । "तेलकन्दः सुधा-
कन्दः श्लोडकन्दी रुदन्तिका । सर्पनेत्रयुताः
पञ्च सिद्धोषधिकसंज्ञकाः ॥" रा.नि.प.२२ ।

सिधाम् । स्त्री । सुद्रकुठभेदे । लघुर्णं यथा—
"कण्डूत्विंशं श्रेतमपथि सिध विथासतु प्रायगः
जडंकाये ।" सु.नि.प.५ । "श्रेतं ताम्रं तनु च
यन् रजो दृष्टं विमुचति । प्रायशोरसि तन्
सिधमलाहकसुमीपमम् ॥" सा.नि. । किलास-
रोने । छ्नि । छे.च. ।

सिधाम्पिका । स्त्री । सिधारीभेदे । सा
त्वगता अणानुपुषवत् युक्ता च । वि.र. ।

सिधालः । वि । सिधजुहासं । किलासरोमिषि ।
विका. ।

सिधला । स्त्री । युक्तीने । उष्ट्रेणी मं.छ ।
विका. । कुष्ठरोगिण्याम् । वै.निघ. । मन्थ-
विक्रतो । से. ।

सिधवान् । वि । सिधरोमिणि । वै.निघ. ।

सिध्वा । स्त्री । किलासरोने । धवग, छ्नि ।
छे.च. ।

सिध्नः । पुं । हृत् । चपा ।

सिध्नका । स्त्री । सीध् इति स्थाते हृत्विशेषे ।

सिनः । पुं । रासि (व्याकः) । स्त्री । शरीरे ।
चपा । ति (नो) । एकनेत्रे । शब्दकल्पः ।

सिन्दुकः । पुं । सुपजातोषे सिन्धुवारहृत् ।
रा.नि.व.४ ।

सिन्दूरम् । स्त्री । सिन्दुरे । वै.निघ. ।

सिन्दु(स्यु)वारः । पुं । (Vitex trifolia.)

निगुण्डाकार-शुक्रपुष्पहृत्, श्रेतनिगुण्डोद्ये ।
देश्चूत्र गां. भाषा निश्चिन्ता । हिं शम्भालु । सं
शिङ्कर । तं भविमि । तम्, निगुण्डो । सा.

निर्वाचि । तत्पर्यायाः,—सिन्धुः सिन्धुकः इन्द्र-
सुरिपः इन्द्रसुरसः निगुण्डो इन्द्राणिका इन्द्राणो
सिन्दुकः सिन्दुवारिका पीलीनी शक्राणी कास-
नागिनो सुरसा शुक्रशुक्रः विश्वकः सुरसः
सिन्दुवारितः श्रेतपुष्पः स्थिरसाधनकः श्वन्तः
सिद्धकः अर्थसिद्धकः । श्रेतगुणाः—कटुः तिक्तः
कफघातक्षयापहः कण्डुकुष्ठघ्नः शूलकासघ्नश्च । रा.
नि.व.४ । त्रिपञ्चशतषुक्रहृत्तयः । राज. । नील-
गुणाः—"सिन्धुवारदले तत्र यातश्च फहरं लघु ।"
"सिन्दुकः यत् सिद्धिस्तः कषायः कटुको लघुः ।
केश्यो नेत्रहितो र्जनि शूल-शोथान-साहसान् ।
स्तनिकुन्नाश्चिश्चञ्चरान्... .. ॥" भा. ।

सिन्दु(स्यु)वारच्छदा । स्त्री । वननिगुण्ड्याम् ।
वै.निघ. ।

सिन्दु(स्यु)वारिका । स्त्री । निगुण्ड्याम् ।

सिन्दु(स्यु)सङ्गा । स्त्री । कृष्णनिगुण्ड्याम् ।
रोग निश्चिन्ता । वै.निघ. ।

सिन्दूरम् । स्त्री । (Plumbi oxidum
rubrum.) Read lead, शोषकक्षीपघातो ।

निगुण्ड । हिं दा. सिन्दूर । तं वेन्दुरसु । ता-
चेन्दूरम् । पारस्य. सिरिन्ज् । तत्पर्यायाः,—

नागञ्जं नागगर्भे नागरक्तं नागरेणुः नागसम्भवम्
रुद्रजं वज्रजं शङ्करामृषुषं रक्तं रक्तचूर्णं रक्तपालुका
रक्तमालकं रक्तशासनं भालदर्शनं शोमन्तकं शीथं
वीररज. गणेशभृषुषं सन्ध्यारागं शङ्करकं सोभाग्यं
भरुषं मङ्गल्यम् । गुणाः—"शोषोपघातुः सिन्दूरं
गुणैस्तुसोषधन्त्यम् । संयोगश्रमभावेन तस्याप्यन्ये
गुणाः स्मृताः । सिन्दूरसुषं वोसर्पकुष्ठकण्डू विषा-
पदम् । मद्यसन्धानजननं प्रणशोधनरोपयम् ।
दुग्धास्वीगतलस्य विमुञ्चिर्गदित्ता बुधेः ॥" भा.पू.
१.म.धा.प. । पुं । पुष्पहृत्विशेषे । से. ।

सिन्दूरकारणम् । स्त्री । शोषघातो । छे.च. ।

सिन्दूरतिलका । स्त्री । नाथ्याम् ।

सिन्दूरपुष्पो (रो) । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्प-
हृत् । हिं वेन्दुरिया । सं भेदे । तत्पर्यायाः,—

सिन्दुरी वीरपुष्पी हृत्पुष्पी करच्छदा शोष-
पुष्पी । गुणाः—कटुका तिक्ता कषायघ्ना वात-
श्रेणो घ्नो शिरोरोगघ्नी सूक्ष्मो च । रा.नि.व.१० ।
"सिन्दुरी विष-पित्तास-दृग्ना-वानिहरी हिमा ।"
भा. । (रो) रोषन्त्याम् । धामक्याम् । रक्तचैलि-
कायाम् । से. ।

सिन्दूर रसः । पुं । रससिन्दूरे ।
 सिन्दूरा । स्त्री । शं तनिर्गुण्ड्याम् । शीर्षा ईक्षु वृ ।
 वै.निघ. ।
 सिन्दूरी । स्त्री । सिन्दूरपुष्प्याम् । गुण्णारीच-
 न्याम् । घातक्याम् ।
 सिन्धुः । पुं । पाचालदेशीयनदी । तज्जलं सुरद्रि-
 सखिलतुल्यगुणम् । रा.नि.व.१४ । नीलसिन्धु-
 वारहचे । नौग निम्बिनां ग्राह् । सैन्धवलवणे ।
 च.द.ख. मेद वि. गमाधिकारे । बाली । रमि । मे.
 सिन्धुवारहचे । गान्धा निम्बिनां । श.च. । अत्त-
 टङ्गणे । रा.नि.व.६ ।
 सिन्धुकाः । पुं । नीलसिन्धुवारहचे । रा.नि.व.४ ।
 अत्तसिन्धुवारहचे । श.च. ।
 सिन्धुकफः । पुं । समुद्रफेने । श.र. ।
 सिन्धुकारम् । स्त्री । अत्तटङ्गणे । शीर्षा
 मोशगं । रा.नि.व.६ ।
 सिन्धुजम् (जम्) । स्त्री । सैन्धवलवणे । जम. ।
 जटा. ।
 सिन्धुजः । पुं । पारदे । टङ्गणे । रा.नि.व.२३ ।
 (जा) स्त्री । मुक्तागुण्ठी । वै.निघ. ।
 सिन्धुजातम् । स्त्री । मुक्तायाम् । वै.निघ. ।
 सिन्धुदेशजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे ।
 सिन्धुपर्णी । स्त्री । गाम्भारीहचे । वै.निघ. ।
 सिन्धुपुत्रः । पुं । मर्कटेन्दुहने । माकड़ा शीर्षा ।
 सिन्धुपुत्रो । स्त्री । नौक्तिकशक्तौ । वै.निघ.
 २भ.कणक.ज्व.वि. ।
 सिन्धुपुष्पः । पुं । गङ्गे । शीर्षा । श.च. । कदम्ब-
 हचे । वक्रलहचे । रा.नि.व.२३ ।
 सिन्धुफलः । पुं । अग्निवारहचे ।
 सिन्धुमन्यजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । र.मा. ।
 सिन्धुरः । पुं । अक्षिनि । इ.च. । निर्गुण्डी-
 हचे । निम्बिनां ग्राह् । र.स.चं. बालीफलयायाम् ।
 सिन्धुरचे जी (इन्) । पुं । सिंहे । न्याक. ।
 सिन्धुलताग्रम् } स्त्री । प्रबाले । प्रवा । दे.
 सिन्धुवल्लग्रम् } निघ. ।
 सिन्धुलवणम् । स्त्री । समुद्रलवणे, सैन्धव-
 लवणे । र.मा. ।

सिन्धुवारः (काः) (रितः) । पुं । सिन्धुवा-
 हचे, निर्गुण्डीकारयकपुष्पहचे । पथेत्त निम्बिनां
 ग्राह् । श.र. । च.द.विषाधिकारे विपत्तेले । च.पु.
 ४५. । वा.ट.३६५. ।
 सिन्धुवारदलम् । स्त्री । निर्गुण्डीपत्ते ।
 निम्बिनां शीर्षा । च.द. ककज्ज.वि. । "सिन्धुवार-
 दलकायः ।"
 सिन्धुवारिका । स्त्री । सिन्धुवारहचे ।
 सिन्धुवेषणः । पुं । गाम्भारीहचे । श.च. ।
 सिन्धुसम्भवम् । स्त्री । फटिकारिकायाम् ।
 शुकुकिन्नि । प.सु. । सैन्धवलवणे ।
 सिन्धुतुल्यः । पुं । अग्निवारहचे । वै.निघ. ।
 सिन्धुतुल्यम् } स्त्री । सैन्धवलवणे । प.सु. । वै.
 सिन्धुतुल्यम् } निघ. २भ. वा.३.५.चि. ।
 सिन्धुपूलम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । धारा. ।
 सिप्रः (जः) । पुं । घञे । खेदे । मे. । स्त्री (मा) ।
 महियाम् ।
 सिस्वा (विदः) । स्त्री । शमीधान्ये । भं. हि-
 रूपको. शिन्वां । उ.ठे । भ. । नखीनाममन्थ-
 द्रव्ये । रा.नि.व.१२ ।
 सिस्विजा । स्त्री । सिस्विधान्ये । भा. ।
 सिस्वितिका । स्त्री । सेवहचे । ८म.२ ग्राह् ।
 सु.पु.४६५. ।
 सिस्वितिकाफलम् । स्त्री । सेवफले । ८म.७-
 रुण । "सेवं समीर-पित्तं वृहत्वं कफकटुगुणं ।
 रसे पाके च मधुरं शिथिलं रुचिप्रकण्ठम् ॥" भा. ।
 गुणाः—कषायं स्वादु रंयादि गौतलच । सु.पु.४६५.
 सिस्वी । स्त्री । निषायाम् । रा.नि.व.७० । सा
 दिधा सिस्वी पुष्पकशिन्वी चेति । शिन्वीहयं
 मधुरं रसे पाके हिमं गुरु दाहकं बल्यं शोषकार
 वातपिण्डरुच । भा. । सुन्नपर्णां । रा.नि.व.३. ।
 पुष्पकान्तरे सिन्हीपाठः ।
 सिरः । पुं । पिपलीमूले । इ.च. ।
 सिरा । स्त्री । नायाम् । इ.च. । See शिरा ।
 सिरामाटका । स्त्री । तन्नामकीर्णं गन्धुमर्षणि ।
 यत् स्थानं धीवाया उभयपार्श्वे । सु.पु.४६५. ।
 सिराहत्तम् । स्त्री । सीसके । गौर्षा । रा.नि.
 व.१३ ।

सिराव्यधः । पुं । See शिराव्यधः ।
 सिरिच्छिका । स्त्री । कुटुम्बिनीह्वे । See
 कुटुम्बिनी ।
 सिरौ । स्त्री । साहलिकालतायाम् । विषगाधू-
 निश । वै.निघ. ।
 सिलौ । स्त्री । गखूपयाम् । टर्केटा । पुं ।
 मिलिन्दमख्ये ।
 सिलोम्बुः । पुं । मख्यविशेषे । हिनित्ने माह ।
 वै.निघ. ।
 सिल्लकी । स्त्री । सल्लकीह्वे । च.टी.भ. ।
 सिविका । स्त्री । सेवफले । जे.७.६.५.५. वै.
 निघ. ।
 सिवितिकाफलम् । स्त्री । सेवफले । जे.७.
 ६.५. भा. । गुणाः—कषायं खाद्नु संपादि
 शीतच । सु.सू.३.१५. ।
 सिहलो । स्त्री । सिहलक्षीप इति ख्याते द्रव्ये ।
 शौडि । प.सु. ।
 सिह्लुङ्गः । पुं । सुचीह्वे । नमगांश ।
 चम. ।
 सिह्लः (कः) । पुं । रुगामख्यात-गन्धद्रव्ये ।
 शिगात्रम् । नं पिष्टवत् । गुणाः—सुरभिः तिक्तः
 कटुः सिन्धुः कुष्ठदः कफ-पित्ताग्नी-सूनाघात-
 भूतञ्जरघ्नय । रा.नि.व.१.२. "निर्मलः कपिलः
 खच्चः सिह्लकोऽतितरां नवः । मध्याभौ मल-
 संयुक्तः वच्चितौ गन्धकर्मणि ॥" मैथ. ।
 सिह्लकी । स्त्री । सल्लक्याम् । शौण्डिक्ये ।
 श.र. ।
 सिह्लभूमिका । स्त्री । सल्लक्याम् । श.र. ।
 सिह्लसारः । पुं । शिलारसे । वै.निघ. ।
 सिह्लहासः । पुं । सिह्लके । शिगात्रम् । रा.
 नि.व.१.२. ।
 सिह्लारः । पुं । गर्भतेले, शिलारसे । वै.निघ.
 २.भ.वा.व्या.चि.विषगर्भतेले ।
 सिह्ल्यः । पुं । सल्लके । शब्दकल्पः ।
 सौतः । पुं । वेतसह्वे । वै.निघ. ।
 सौतजास्रः । पुं । सहासह्वे । वै.निघ. ।
 सौतफेणः (नः) । पुं । रौठाकरञ्जे । वै.निघ. ।

सौता । स्त्री । महासमद्रायाम् । रा.नि.व.४ ।
 मदिरायाम् ।
 सौताफलम् । स्त्री । पाठव्याख्य फलविशेषे ।
 आंठा । गुणाः—मधुरं शीतलं हृद्यं बल्यं
 कफकरं खाद्नु पुष्टिकरं पिष्टन्नच । वै.निघ. ।
 सौतीलकः । पुं । सतीलके, शिखीधाम्यविशेषे ।
 च.टी.रा. ।
 सौतीत्यम् । स्त्री । यतमरिचे । रा.नि.व.६ ।
 सौत्यम् । स्त्री । घाम् । शस्यं । च.च. ।
 सौत्यम् । स्त्री । आलख्ये ।
 सौधुः (धूः) । पुं, स्त्री । पक्षापकेचरसकृत-
 मये । रा.नि.व.१.४ । च.वि.८.५. गुडासवे ।
 च.द.सात्प्रविधिः । "भानेग शीतरसिकः सौधुः
 पक्करसोद्भवः ।" हृत्प्रौनकात् । गुणाः,—सौधुः
 पक्करसः श्रेष्ठः खराप्रि-वच-यर्षकत् । वातपित्त-
 करः सद्यः खं हनी रोचनी हरेत् । विषम-नेदः-
 श्रोफाशः शोथोदर-कफामयान् । तप्पादल्पगुणः
 शीतरसः संलेखनी चतः ॥" See शीधुः ।
 सौधुगन्धः । पुं । वज्रलह्वे । रा.नि.व.१० ।
 सौधुपर्णी । स्त्री । गाभारीह्वे । रा.नि.व.६ ।
 सौधुपुष्पः । पुं । वज्रलह्वे । रा.नि.व.१० ।
 कदम्बह्वे । रा.नि.व.६ । स्त्री (यो) । धातकी-
 ह्वे । रा.नि.व.१ ।
 सौधु(धू)रसः । पुं । पासह्वे । रा.नि.व.११ ।
 सौधुराक्षः । पुं । सातुलुह्वे । वै.निघ. ।
 सौधुराक्षिकम् । स्त्री । काशीपे । शिरेरुम् ।
 वै.निघ. ।
 सौधुह्वः । पुं । सुचीह्वे । वै.निघ. ।
 सौधु(धू)संघः । पुं । वज्रलह्वे । रा.नि.व.१० ।
 सौधुकाफाणितम् । स्त्री । मधूकपुष्पोल्यकापिने ।
 वै.निघ. ।
 सौधूरसा । स्त्री । पासलक्यां । वै.निघ. ।
 सौधुसंघः । पुं । वज्रलह्वे ।
 सौध्रम् । स्त्री । पाथी । मलयान्न । शब्दकल्पः ।
 सौमन्तः । पुं । पत्थिव्युदागविशेषे । वै.सदाताः
 सोहितास एव सौमन्ता उच्यन्ते । ते चापि-
 सदातवद्वेषनीया यतस्तैरुक्ता अभ्यसङ्घाताः ।
 सु.शा.५.५. ।

सौमन्तकम् । कौ । सिन्दूरै । रा.नि.व.१२ ।
 सौमा (पन्) । पुं । अण्कोवि । जटा ।
 सौमिकः । पुं । एण्कनो । मूष कृमि ।
 व श्लोके । हचविशेषे । उणा ।
 सौमोक्तः । पुं । हचविशेषे । शब्दकल्पः ।
 सीरः । पुं । अकंहचे । अम ।
 सीरकः । पुं । शिगुभारके । श.भा. । उल्लङ् ।
 सारौ (इन्) । पुं । स्थूलदमे । स्त्री (री) ।
 लाङ्गलकायाम् । वै.निघ. ।
 सील(न्)न्धः । पुं । मय्यगदे । निविनां भाष्ट ।
 गुणा.—“शैवालः इष्य. विपाके मधुरः गुणः
 वातपित्तपरः इष्य चासवातकफकरय ।” भा. ।
 सीवनम् । कौ । मूषैकर्मणि । गृणार्हे ।
 अम । स्त्री (नी) । सीवनकर्मणि । गृणार्हे ।
 सा चतुर्धा—वैश्वितं गीकपिका तुप्रसीवनी चतु
 रन्ययेति । सु.सू.१५५. । लिङ्गस्यध.सू. ।
 इ.च. ।
 सौ.ः । वि गोकपिकादिसीवनार्हे । सु.सू.५५. ।
 सौपपत्रकाम् । कौ । सोषधातुपत्रे । गेण्ग
 षात् । इ.च. ।
 सौपभस्स (न्) । कौ । (Plumbi carbo-
 nas.) White lead. शरफना । हिं दा-
 सफेदा । तं सौषभस्यम् । तदगुणः—चतस्रम् ।
 सौस(क)म् । कौ । (Plumbum) .Lead,
 sulphate of lead. सनामव्यासघातो ।
 नौम । हिं सौपक, शीषा । हं शिपसु । दा. शिम् ।
 रात्पव्यायाः,—नामं वप्रं योमिष्टं वरुं गण्डपद-
 मवं सिन्दूरकारणं स्रग्गि यवनेष्टं सुवर्षकं चीरं
 वधं वधकं पिष्टं सुवर्षारिः सपु चपुः सहावर्षं
 यातुनेष्टकं महमलं चीनं चीनविष्टं चीनरङ्गं
 विष्टं य सरङ्गं जङ्गं मुनङ्गं सरुगं कुरङ्गं परि-
 विष्टकं मृदुकायासं पप्रं तारगुडिकरं गिराहवं
 पयोदङ्गं । गुणाः—“सौसं रङ्गगुणं शीघ्रं विशिषा-
 कोहनाग्रमम् ।” “नागस्तु नागसततुण्डपलं दधाति
 व्याधिं विगागस्यति कोविशमातनीति । वज्रिं
 प्रदीपयति कामवलं करोति मन्तुश्च नागस्यति
 सनातसंश्रितः सः ॥” सट्टीचकाः अवरसादकरः शुक्-
 कारकः वेदनाघ्नः रक्तरीधकथ । यथा—“पाकेन
 होनी क्षिप्त वधनामो कृताग्नि गुण्वाय तथासि-

कटान् । पाण्डुमनेदानिलसादगोचमगन्दरादीन्
 कुपतः प्रमुक्तौ ॥” भा.पू.१.भ.धा.व. । मारु. —
 “मनःशिलायुतो नागो वासारसविमर्हितः । विभि-
 र्गण्डुतेभंभ भवेत्तन्नेहरीगजित् । तारुवं रङ्गकी
 नागो वातपित्तकफापहः ॥” इति । सा.कौ. । तथा
 —“अथलविचालक्षुचुर्षुं चतुर्धाग्नि नि.चित् ।
 यस्यात्रे विद्रुते नागे कौहृदस्यै च चालयेत् ।
 यामैकेन भवेद्गया तपु त्याञ्च मगःशिलासु । काञ्चि
 केन इयमिषया पचेहृदपुटेन च । साङ्गशीतं पुनः
 पिष्टा शिलया काञ्चिकेन च । पुनः पुटेच्छरावाभ्या-
 नेन पङ्क्तिः पुटेष्टति । नागः सिद्धुरवर्षासो
 मियते सस्यैकायैकम् ।” इत्यत्र गुणाः—“सतिमो
 मधुरो नागो मृतो भवति भयमात् । चायुः कीर्षि
 वीथहृदि करोति सेवनासदा । रोगान् हलि
 चतो नागो वज्रवद्रुणकारकः ॥” र.सा.सं. ।
 “नभा.सा सैश्वरसंगुतेन समन्तकं व्यापयेत् शुल-
 पवम् । पक्कायमानं पुटयेत् सुशुभ्या वात्यादिर्भ
 दावदुपैति शान्तिम् ॥” रस.वि.द.प. ।
 सौसजम् । कौ । सिन्दूरै ।
 सौसपत्रकम् । कौ । सोसके ।
 सौसौपधातुः । पुं । सिन्दूरै । भा. ।
 सौहुण्डः । पुं । सेहुण्डहचे, सुरीहवे । अम ।
 सुकटुः । पुं । शिरीषहवे । वै.निघ. ।
 सुकण्टका । स्त्री । इतकुमार्याम् । रा.नि.व.५ ।
 विण्डोखङ्करहवे । वै.निघ. ।
 सुकण्डुः । पुं । कण्टुरीगे । हृण्डना । श.र. ।
 सुकन्दः (कः) । पुं । कशरी । ८९ सूत्र । रा.
 नि.व.८ । पलाण्डो । पेश्राञ्च । अम । वाराणो-
 कन्दे । सुखाली । धरणीकन्दे । रा.नि.व.७ ।
 सुकन्दकारणः । पुं । अतपलाण्डो । शानि
 पेश्राञ्च । वै.निघ. ।
 सुक(सु)न्दनः । पुं । वैशयन्तीतुषणाम् । वै.
 निघ. । वर्धरके । वावृष्टे । रा.नि.व.१० ।
 सुकान्दा । स्त्री । अचपाकन्दे । रा.नि.व.७ ।
 अथ्याककोटिकायाम् । वै.निघ. ।
 सुकान्दी (इन्) । पुं । शरचे । रा.नि.व.७ ।
 सुकर्णकाः । पुं । कलिकन्दे । रा.नि.व.७ ।
 सुकर्णा । स्त्री । चागुक्कोततायाम् । शूना-
 कायी । रा.नि.व.२ ।

सुकर्षिका । स्त्री । सूचिककल्पाम् । शूराकाणी ।
श.र. । महाभारतायां । वै.निघ. ।

सुकर्णी । स्त्री । द्रव्यवाक्याम् । त्राशानमशां ।
रा.नि.व.३ ।

सुकारुडः (कः) । पुं । कारवेज्जलतायाम् ।
रुद्रनां गाँह । रा.नि.व.३ । कासुदणे । वै.निघ. ।

सुकारिणिका । स्त्री । कारवेज्जलतायाम् । रुद्रनां
गाँह । रा.नि.व.३ ।

सुकामा । स्त्री । वायमाणालतायाम् । दना
वर्ता । रा.नि.व.३ ।

सुकारः । पुं । कुडुमशाली । रा.नि.व.१६ ।

सुकार्पासः । पुं । रक्तकार्पाथ्याम् । र.सा.सं.
चन्द्रोदपरचे ।

सुकाष्ठकम् । स्त्री । देवदारुणि । काठदारुणि ।
देवनाम्निकविदम्भ- । रा.नि.व.१२ ।

सुकाष्ठा । स्त्री । कटुकां । रुद्रको । काठ-
कदल्याम् । रा.नि.व.३।११ ।

सुकुन्दः । पुं । सङ्गकीनियार्थि । मृग-
वै.निघ. ।

सुकुमारः (कः) । पुं । पुण्ड्रकेची, रसालेची ।
पुंङ्गि अर्थ । मे. । रा.नि.व.१४ । श्यामाके ।

श्यामा धान । रा.नि.व.१६।२३ । वनचम्पके ।
स्वर्णचम्पके । चम्पु कृष्टवे । रा.नि.व.१०।२३ । राज-

नाये । कटुपीधान्ते । काश्मीरान् । रा.नि.व.१६ ।
स्त्री । राजरोती । वाङ्गिपिठन । वै.निघ. ।

तमालपत्रे । उल्लसणव । रा.नि.व.६ ।

सुकुमारा (रौ) । स्त्री । सूक्ष्मानामगन्धद्रव्ये ।
गोठेना । रा.नि.व.१२।२३ । जातीपुष्पहचे ।

रा.नि.व.१० । (रौ) शिखीमेदे । प.सु. । रा.नि.
व.२३ । वनमल्लिकायाम् । रा.नि.व.१०।२३ ।

महाकारवेज्जके । वङ्ग रुद्रगां । इवी । वै.निघ.
कदलीहचे । विसम्पिपुष्पहचे । रा.नि.व.१०।११ ।

सुकुमारिका । स्त्री । कदलीहचे । रुगां गाँह ।
रा.नि.व.११ ।

सुकेश(स)रः । पुं । वीजप्ररुचचे । र्गोङ्गांनेन्
गाँह । रा.नि.व.११ ।

सुकेशिनौ । स्त्री । शङ्खनाम् । वै.निघ. ।

सुकौमला । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीहचे ।

सुकौलो । स्त्री । शीरकाकील्याम् । बदरीहचे ।
र.सा. ।

सुकौशा (पा) । स्त्री । कौशातक्याम् । खिडां ।
रौषा । रा.नि.व.७ ।

सुकौषकाः । पुं । कौषाके । भा. ।

सुक्तम् । स्त्री । कन्दोदिततत्त्वानविशेषे । तदुक्तं
— "कन्दसूलफलादीनि सङ्घे हलवणानि च । यत्र

द्रव्येऽभिसूयन्ते तन् सुक्तमभिधीयते ॥" शाङ्ग. ।
सुक्तापरनामके वङ्गदे । कृष्णसूक्त । "यन्मधादि

शुचौ भाष्ये समुद्य चोद्गच्छिकम् । धान्यराशौ
विराचस्यं सुक्तं सुक्तं तदुच्यते ॥" यत्र गुणैश्चरस-

मयमाध्वीकमेदेन चतुर्विधम् । नामतय गुणैकं
द्रव्यससुक्तं मधुसुक्तं माध्वीकसुक्तं चिति यथात्तरं

लघु ज्ञेयम् । तस्य साधारणगुणाः—रक्तपित्त-
कफघ्नं वातातुलीमनम् अमृतौष्णघ्नं चाम्ब-
करं दीपनं पाण्डुरकृमिघ्नम् । वा.सु. ।

सुक्ता (क्विका) । स्त्री । वित्तियां । वै.निघ. ।

सुक्ताङ्गिचन्दनम् । स्त्री । खनामल्याते शोष्य-
चन्दनाम्यतरचन्दने । गुणाः—तिक्तं कृच्छ्र-रक्त-

पित्तदाहघ्नं शीतलं सुगन्धि आद्रं शकलेपे तदन्वया
गुणश्च । रा.नि.व.१२ । See शोष्यङ्गम् । शक्त-
चन्दने । वै.निघ. ।

सुखम् । स्त्री । कृष्टी । शक्ति । जले । पारोम्ये ।
च. । रा.नि.व.५ ।

सुखङ्गरो । स्त्री । शीथलीलतायाम् । शीथली ।
रा.नि.व.३ ।

सुखदर्शनः । पुं । तदाख्यहचमेदे । वनकानङ्ग ।
गुणाः,—चण्वबोध्यः खेदजनकः दान्तिकारकः ।

सुखदा । स्त्री । शनोहचे । नृं हि गाँह । रा.
नि.व.८ ।

सुखदायिनौ । स्त्री । रोहिण्याम् । नांम-
द्रोहिणी । वै.निघ. ।

सुखभञ्जः । पुं । श्रतशियौ । भांशं जखिनां ।
रा.नि.व.७ ।

सुखभीजो(रु) । पुं । गवङ्गशाली । शक्ति-
त्रान शालि । रा.नि.व.१६ ।

सुखमोदः । पुं । शोभाङ्गहचे । नांम जखिना
गाँह । रा.नि.व.७ ।

सुखमोदा । स्त्री । सलकोहवि । रा.नि.व.११ ।

सुखरः । पुं । सात्सपचिपि । वै.निघ. ।

सुखवर्चकः (वर्चाः (ः)) । पुं । सल्लिं चारे ।
गात्रिमाणि । प्रम. । रा.नि.व.८ ।

सुखवासः । पुं । तरलुजे । उद्रमूष । त्रिका. ।

सुखवासनः । पुं । सुखवासनसुगन्धद्रव्ये । श.र. ।

सुखा । स्त्री । इक्षिगानोपयो । वै.निघ. ।

सुखात्मकः । पुं । यज्ञ महवकहचे । ररुप्र ।
बृह. । वै.निघ. ।

सुखाम्बु । स्त्री । उथोदके । उक्थप्रम । च.द.
वा.व्या.चि. ।

सुखार्जकः । पुं । सल्लिं चारे । गात्रिमाणि ।
रा.नि.व.६ ।

सुखालुका । स्त्री । जीवन्तीमेदे । रा.नि.व.३ ।

सुखाशः (सः) (कः) । पुं । खिलफलहचे ।
उद्रमूषेण गीह । त्रिका. । (Curcuma
sativus.) रात्रतिनिर्ग. । आशिकरुणै, शशा ।
श.मा. । सुखमीजने । क. ।

सुखोदकम् । स्त्री । उथाम्बुनि । गत्रम कल ।
“उथाम्बु च सुखोदकम् ।” प.प्र.१ख. ।

सुखोद्भवा । स्त्री । स्यावर्चचपे । इडहडिशा ।
वै.निघ. ।

सुखोपिता । स्त्री । सूलायाम् । रा.नि.व.१ ।

सुगम् । स्त्री । विहायाम् । श.च. ।

सुगन्धम् । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे । शकृष्टुण,
नाशमना, शमिकथूर । र.मा. । प.सु. । एल-
घालुके । वै.निघ. । इक्षुद्रन्धव्ये । सु.पु.१८प. ।
नीखीत्पले । नील गुन्नि । रा.नि.व.१०. । शीखण्ड
चन्दने । श्रेष्ठ चन्दन । शबरचन्दने । गन्धराजि ।
रा.नि.व.१२. । कणकीरके । कूज पीले । श.च. ।
गन्धिपर्णे । गेटेना । भा. ।

सुगन्धः । पुं । गन्धके । रा.नि.व.११. । र.मा. ।
कणकीरके । भा. । देवशालिलियपरनामशालि-
धाम्यविशेषे । जालन्धरमगधादियु गन्धशालिरिति
ख्यातः । गुणाः—साद्रुपाकरसलादियुक्तः । अकं.
चि. । घटिकाहीनगुणः । च.पु.२७प. । आस्तीवके ।
दांप्रमानी । र.मा. । रक्तशियो । नाग मञ्जिना ।
रा.नि.व.७. । मरुवके । शिखारसे । श्रैतकेतका ।

पतिसुक्तके । चणके । ह्योगी गीह । रा.नि.व.
१६. । श्रैतकरवीरे । वै.निघ. । भूवर्णे । शकृष्टुण ।
रा.नि.व.८. । कसेरी । ककुत्र । धवलवामनाले ।
श्रेष्ठ कनात्र । रा.नि.व.१६. । तुम्बुरुहचे । सं कं
तेडु, तुम्बुरु । रा.नि.व.११. ।

सुगन्धकः । पुं । गन्धतुलस्या । इगानुलमी ।
प.सु. । सु.पु.१८प. । धरयोक्तन्धे । वै.निघ. । रक्त-
तुलस्याम् । र.मा. । इक्षुद्रन्धव्ये । वडु गुरु वडु ।
सु.पु.१८प.सुरसादिः । गन्धके । र.मा. । र.सा.सं. ।
श्रीणुपुण्याम् । प्लवर्षा । नागरहृहचे । त्रिका. ।
कर्कोटके । कौकूड गीह । इ.च. । शालिधान्य-
मेदे । शकृ मणि । गुणाः—शालिधत् । सु.पु.
४६प. ।

सुगन्धकेश(स)रः । पुं । रक्तशियो । नाग
मञ्जिना । वै.निघ. ।

सुगन्धगन्धकः । पुं । गन्धके । वै.निघ. ।

सुगन्धगन्धा । स्त्री । दाचरिद्रायाम् । मारु-
हरिषा । वै.निघ. ।

सुगन्धचन्द्री । स्त्री । सुगन्धशय्याम् । शठी ।
वै.निघ. ।

सुगन्धदण्डम् । स्त्री । दण्डमेदे । श्रुनिना, शकृ-
ष्टुण । रा.नि.व.८. ।

सुगन्धतैलनिर्यासः । पुं । यथादिनामगन्ध-
द्रव्ये । शठिनि । रा.नि.व.१२. । [वि.सं.]

सुगन्धत्रयम् । स्त्री । चन्दनघालकनागकेशरपु ।

सुगन्धत्रिफला । स्त्री । मातोफललवङ्गैलासु ।
वै.निघ. । पूगजातीफललवङ्गैपु । “मातोफलं पूग-
फलं लवङ्गकालिकाफलम् ।” रा.नि.व.२२. ।

सुगन्धनम् । स्त्री । जीरके । वै.निघ. ।

सुगन्धपत्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा.नि.व.१ ।
(वो) मातोपचयाम् । अशिकी । वै.निघ. ।

सुगन्धफालम् । स्त्री । ककौले । कौकूटा ।
वै.निघ. ।

सुगन्धभूदण्डम् । स्त्री । गन्धव्ये । श्रुनिना ।
गुणाः—सुगन्धि ईषचिक्तं रसायनं सिग्धं सधुर-
शीतं कफघ्नं पित्तघ्नं यमघरच । रा.नि.व.८. ।

सुगन्धसुख्या । स्त्री । कसूरिकायाम् । भृग-
नाष्ठि । वै.निघ. ।

सुगन्धमूत्रपतनः । पुं । सुगन्धसाभारि । शक्र-
शक्रुण । वै.निघ. ।

सुगन्ध(न्धि)मूला (नी) । स्त्री । स्थूलपत्रि-
न्याम् । दृग्गण । रा.नि.व.५ । आमनन्याम् ।
वै.निघ. । राघायाम् । रा.नि.व.६ । लक्ष्मीवै ।
नोर्वाङ्गु ग्राह । भा. (नी) सुगन्धशय्या । वै.
निघ. ।

सुगन्धसूपिका । स्त्री । कुक्षुन्द्या । ह्रौं ।
वै.निघ. ।

सुगन्धवल्कलम् । स्त्री । लवि । उडुषक् ।
वै.निघ. ।

सुगन्धवैरजात्यम् । स्त्री । रीडिपत्रणे । शृङ्ग-
तृण । वै.निघ. ।

सुगन्धयान्तिः । पुं । स्वनामकशालिषान्यविशेषे ।
यथाः—मधुरा इया कफ-पित्त-ज्वरासन्नि-
रा.नि.व.१६ ।

सुगन्धषट्कम् । स्त्री । जातीफलकञ्जीलसवङ्ग-
बालककपूरपुरीषु । काशकण, कौकुम्भा, लवण,
वाण, कर्पूर, उषाद्रिः । वै.निघ. ।

सुगन्धसारः । पुं । शाकहृत् । पेशुन ग्राह ।
वै.निघ. ।

सुगन्धा । स्त्री । सूक्ष्मायां । पिङ्गि । रा.नि.व.
१२ । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ । कणजोरके ।
रा.नि.व.६ । तिलवातिनोशाखी । रा.नि.व.१६ ।
सहकीर्षवे । रा.नि.व.११ । गन्धरासायाम् । प-
सु । बन्धाककोटिकायाम् । रा.नि.व.११ । नोल-
सिन्धुवारे । नोण निम्बिन् । रा.नि.व.४ । शय्या ।
मृत् । श.र. । चद्रमटायाम् । रा.नि.व.३ । एल-
बालुके । एनराजूरु । का.द. । शतपुष्यायाम् ।
उषुका । रा.नि.व.४ । नाकुम्भीनामकन्दशाके ।
रा.नि.व.७ । सु.कल्प ५प. । वा.उ.३६प. । वन-
महाकायाम् । सु.उ.३६ । र.मा. । स्वर्णयुक्तिका-
याम् । माधनोलयायाम् । रा.नि.व.१० । अनला-
याम् । अनसुभृत् । प.सु. । भा.पु.भ. । मां-
सुहायाम् । टनू ग्राह । प.सु. । गङ्गावतीवै ।
रा.नि.व.८ । तुल्याम् । र.मा. ।

सुगन्धाब्जा । स्त्री । हृत्तमसिकायाम् । वटपत्र-
मसिकायाम् । रा.नि.व.१० । अम्बाशाली । सुगन्ध-
शालिषान्यविशेषे । रा.नि.व.१६ ।

सुगन्धामलकगणः । पुं । शुक्लामलकत्वैर-
युक्ते सर्वविधिमणे । "सर्वविधिसमायुक्ताः शुक्ला-
यामलकत्ववः । यदा तदायं योगः स्यात् सुगन्धा-
मलकाभिध ॥" रा.नि.व.२२ ।

सुगन्धि । स्त्री । र्वरचन्दने, रक्तचन्दनमेदे ।
रा.नि.व.१२ । एलबालुके । रा.नि.व.४ । सुसा-
याम् । रा.नि.व.६ । कसिरी । केशुत्र । रा.नि.
व.८ । धान्यके । धनिशा । विषलीपूजे । रा.नि.
व.६ । गन्धवै । रा.नि.व.८ ।

सुगन्धिः । पुं । गन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।
सहकारहृत् । आम ग्राह । श.च. । शुभगन्धे ।
अम. । स्त्री । र्वरिकायाम् । वन वायु । रा.
नि.व.१० । विभंष्टिकायां । ह्रौं । वै.निघ. ।

सुगन्धिकम् । स्त्री । उशीरे । वेणीत्र मूल ।
रा.नि.व.१२ । धन्याके । रा.नि.व.६ । कझारे ।
रङ्गदशव । श.र. । पुष्करमुले । मद.व.१ ।
सुरपर्यनामसुगन्धपत्रे । रा.नि.व.१० । एलबालुके ।
रा.नि.व.४ । गौरसुवर्णशाके । रा.नि.व.७ । जीरके ।
वै.निघ. । कणजोरके । मद.व.३ । सुप्तके । रा.नि.व.६ ।

सुगन्धिका । पुं । सिद्धके । शिवात्रप । रा.नि.
व.१२ । महाशाली । इ.च. । च.सु.२०प. ।
गन्धके । च.टी.रा. । सुगन्धानकहृत् । पुत्रागहृत् ।
शुभां । कपिलहृत् । वै.निघ. ।

सुगन्धिका । स्त्री । कणनिर्मुखायाम् । दश
निम्बिन् । वै.निघ.२भ. । सध्वज्, चि. चन्दनवला-
तेक्षे । सु.चि.१७प. । कस्तूर्याम् । शुभनाति ।
वै.निघ. । अंतगारिषायाम् । सु.चि.१७प. । स्वर्ण-
केतयां । सु.कल्प.५प. ।

सुगन्धिकुसुमः । पुं । पीतयुक्तरवीरे । रा.
नि.व.१० । स्त्री । सुगन्धयुष । स्त्री । स्प कायाम् ।
पिङ्गि । जटा. ।

सुगन्धिकृत् । पुं । शिलावसे । वै.निघ. ।

सुगन्धलिफला । स्त्री । जातीफलं पूगफलं
लवङ्गयेति द्रव्यत्रये । "जातीफलं पूगफलं लवङ्ग-
कलिकाफलम् । सुगन्धलिफला प्रीका ।" रा.
नि.व.१२ ।

सुगन्धिनो । स्त्री । चारामशीतलायाम् । रा.
नि.व.११ । सुगन्धिनोति रयः पाटः—स्वर्णवैतकां ।
वै.निघ. ।

सुगन्धियुष्मः । पुं । राजकदम्बहृत् । वै.निघ. ।
 सुगन्धिमूलकम् । स्त्री । समीरे । वेणीव
 न्नम् । रा.नि.व.१२ ।
 सुगन्धिसूषिका । स्त्री । मृषिकविशेष । छूँछो ।
 रा.नि.व.१६ ।
 सुगरम् । स्त्री । शिद्रुलि । रा.नि.व.१२ ।
 सुगर्भकम् । स्त्री । चपुपे । शर्मा । वै.निघ. ।
 सुगुण्डा । स्त्री । गुण्डासिनोदण । रा.नि.व.८ ।
 सुगुप्ता । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनाकुम्भी ।
 प.म. ।
 सुगुहः (ह्येष्टम्) । पुं । प्रगुह-पक्षिभिः सु,
 'सु'पुनर्वचपक्षिभिः सु.प. सु.गु.४६थ. । का-
 ष्टवपक्षिण । विक्र. ।
 सुगन्धिः । पुं । शीरकनामगन्धव्ये । गौठेना ।
 रा.नि.व.१२ । स्त्री । शिष्योमूल । शिष्यमूलम् ।
 रा.नि.व.६ ।
 सुगोचः । पुं । राजघंघे । शब्दकल्पः ।
 सुच(सु)टौ । स्त्री । यन्त्रविशेष । चिमटा इति
 लोके । शब्दकल्पः ।
 सुच(सु)सूका । स्त्री । सदाशुशुभाके । चैट्टक
 शक । रा.नि.व.४ ।
 सुचन्द्रनम् । स्त्री । पद्माक्षचन्दने । वरुमकाठ ।
 रा.नि.व.१२ । चि.क्र.क.गर्भ.चि. ।
 सुचर्मा(न्) । पुं । भूर्गहृत् । रा.नि.व.६ । [जटा. ।
 सुचक्षुः । पुं । चक्षुस्वरहृत् । यच्छुभ्र ग्राह ।
 सुचित्रकः । पुं । मलयगुहपक्षिणि । गच्छराड
 पाथी । शिवसर्पे । चि.ति.भा.प. श.र. ।
 सुचित्रवोजा । स्त्री । विद्वदायाम् । विद्वज् ।
 रा.नि.व.६ ।
 सुचित्रा । स्त्री । चिमटायाम् । सूते । रा.नि.
 व.० । See चिमटा ।
 सुसुम्निका । स्त्री । तिलिञ्चाम् । वै.निघ. ।
 सुसुच्छद्रिका । स्त्री । मद्यमेदायाम् । वै.निघ. ।
 सुजलम् । स्त्री । कमलि । रा.नि.व.१० । निर्दोष-
 जले ।
 सुजातका । स्त्री । क्रुमुमशाली । दैनन्दि
 भागिशास्त्रविशेष । रा.नि.व.१६ ।

सुजाता । स्त्री । शीराश्वत्थिकायाम् । रा.नि.
 व.११ ।
 सुजीवन्ती । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्या । रा.नि.व.३ ।
 सुतङ्गौ । स्त्री । मद्योपोदिकायाम् । वङ्ग पूंहे ।
 वै.निघ. ।
 सुतज्जीवकः । पुं । पुनर्जीवकहृत् । रा.नि.व.६ ।
 सुतपादि(द्रु)का । स्त्री । सुपजातीयहंसपादी-
 जतायाम् । गोश्लिष्ठा लटा । रा.नि.व.५ ।
 सुतकारौ । स्त्री । श्वदाखीलतायाम् । प्रेश-
 ताडा । रा.नि.व.३ ।
 सुतहृन् । पुं । कोकिले । विक्र. ।
 सुतचस्करा । स्त्री । सुतचस्करातरि । गांठ-
 विडोने । विक्र. ।
 सुतथ्यो । स्त्री । हृष्टहृत्हृत् । वङ्ग मद्यो ।
 सुतथ्योचपे, मृषिककण्ठाम् । देन्द्रनाडी । चिं
 चन्द्रविषोष । तन्पथ्यायाः,—द्रवन्तो मद्योषो
 मृषिकाहया-चित्रा मृषिकमारी प्रत्यक्ष्यो
 शब्दरी । गुणाः—चक्षुष्या कटुः आसुविपन्न-
 दीपनेवरीगघ्नी च । रा.नि.व.४ ।
 सुता । स्त्री । श्वतद्वर्षायाम् । रा.नि.व.८ । दुरा-
 लमायाम् । श.प. ।
 सुतिकाः । पुं । पर्यटके । क्रेशपाशुडा । रा.
 नि.व.५ ।
 सुतिकाकः । पुं । पारिमद्रहृत् । पाणिशा-
 नान्द्र । जटा. । मृनिम्बहृत् । चिराता । पर्यटके ।
 क्रेशपाशुडा । श.र. ।
 सुतिका । स्त्री । कीमातकीवतायाम् । पोषा-
 लटा । रा.नि.व.२ । मद्यहृत् । वै.निघ. ।
 सुतन्त्रिडः । पुं । तिलिङ्गहृत् । वै.निघ. ।
 सुतोक्ष्णकः । पुं । श्वतथ्यो । श्वेत गजना ।
 रा.नि.व.० । श्रीभास्त्रहृत् । श्वेत गजना ।
 जटा । सुककहृत् । श्वतोपाक्रम । स्त्री (का) ।
 सर्वपरहृत् । वै.निघ. ।
 सुतुङ्गः (ङ्गा) । पुं, स्त्री । नारिकेलहृत् । रा.
 नि.व.११ ।
 सुतुर्थ्यः । पुं । उलू । र.मा. । उलूखड ।
 सुतुणः । पुं । क्रुमुपहृत् । वै.निघ. । मज्ज-
 वथे । ऊपरहृत् । रा.नि.व.८ ।

सुतेजनः । पुं । धनुर्वेदे । भा. ।
 सुतेजाः(रु) । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् । हृद्-
 हृदिन्ना । रा.नि.व.२ ।
 सुतेला । स्त्री । महास्त्रीमिषतोलायाम् । शृता-
 कृष्टौ । रा.नि.व.२ ।
 सुदग्धिक्वा । स्त्री । दग्धागामहृदि । 'कवही'
 इति कौडुषे ख्याता । रा.नि.व.२ ।
 सुदग्धुः । पुं । वैश्वंशे । वेङ्कट वीथ । रा.
 नि.व.० ।
 सुदग्धिक्वा (राष्ट्री) । स्त्री । गोरक्ष्याम् ।
 गौरक्षकृष्णशिशुः । रा.नि.व.२ । प्रज्ञदक्ष्याम् ।
 वामनहाति । वे.निच. ।
 सुदधि । स्त्री । कपिल्यफलि । व.निच. ।
 सुदन्तिका । स्त्री । गधि । शीरे । व.निच. ।
 सुदमनः । पुं । भावहवे । वे.निच. ।
 सुदर्भा । स्त्री । इक्षुदभाहृदि । रा.नि.व.८ ।
 सुदर्शनः । पुं । मध्यमेदे । रा.नि.व.४ । अर्ब-
 वि.४थे श्रतके । मध्ये । भा. ।
 सुदर्शनचूर्णम् । स्त्री । विषमञ्जरे शोधविशेषः ।
 अथ पुष्करमुलाभावे कुष्ठं, भार्गवाभावे कष्ट-
 कारीमुलं, सोराष्ट्रभावे फटिकारी, तगराभावे
 कुष्ठं, कोवकपंभकवीरभावे विदारोकन्दस्य भाग-
 द्यं, काकोल्याभावे अश्रगन्धामूलं, तालीश्राभावे
 च कष्टकारीमुलं याष्टम् । भा.स.१म.अ.वि. ।
 ऊष्णगुण हरिद्रा वषा देवदारु सुप्तकं हरीतकी
 दुप्रासभा कर्कटशुद्धी कष्टकारी सुखी तावमाषा
 शिवपट्टकं निस्यलक् पियलीमुलं मालकं शटी
 कुष्ठं पियली मुशामूलं कुटजलक् यष्टीमधु शिशु-
 योजं नीलीत्यलम् इन्द्रधनुः खीरासानोवषा (पाठा-
 न्तरे शपमूली) दावहरिद्रा रक्तचन्दनं पत्रकाष्ठं
 नाव्यालक (वेनेण्डा) (पाठान्तरे सरलकाष्ठं)
 उशीर गृह्यलक् पद्मपट्टी ग्रासपत्रो यमानो चमि-
 विषा निम्बोमिषा मरिचं तिलपत्रं (मस्यहृद्यं वा)
 आमलकी चित्रकमूलं पट्टीशपत्रं धान्यकं इयि-
 पत्रो हृदमी गुडु शो कटुकी चेति द्रव्याणि । एषां
 द्रव्याणां पथे प्रथमेकं १ तो. कैरातचूर्णं सञ्च-
 चूर्णार्थम् । अतु.श्रीमालगलम् । कुष्ठांशुङ्ग, हरिद्रा,
 वट, मेवनाद्र, मुञ्जा, हस्तोतकी, ह्रस्वशिला,
 कौकडांशुकी, कटिकारी, उष्ट, वनशाल्मिषा
 (वगाङ्गुह), केरणीगफा, निमेष छाग.

पिप्लुमूल, वाणा, शटी, कूड, पिप्लु, मूर्वा-
 मूल, कूडचिहाण, यष्टीमधु, मक्षिनाहण वा
 वौड, शनीमूल वा हूल, इक्षुम्व, थोरामानो-
 वट, दाक्रहरिद्रा, रक्तचन्दन, पद्मकाष्ठ,
 वाट्याणक वा मदनकाष्ठ, वेणार मूल,
 उडुडक्, पद्मपर्णजे, शालपाणि, यमानो,
 आतरेठ, वेणुशटी, मरिच, वेणुपत्र वा
 शक्रतृण, आमलकी, चितामूल, पट्टीशपत्र,
 धने, चाकुमिश्रा, वृहती, उल्लु, उ कटुकी
 प्रेतोक > डो. चित्राताहृष सर्षट्पर्णादि ।
 अमृपान शीतल छन । भा.की. ।

सुदर्शना । स्त्री । खनामज्जातलतायाम् । उग्रति-
 पृरति, पद्मशुभ्रम् । सत्पथ्यायाः,—चक्राङ्गी
 हृदकण्ठी दद्याती सीमवल्ली मधुपर्णिका अक्रान्ता ।
 मधु-पि-पि. सुधानतीगुडु । प.द वासुचार्द्र री-
 हवे । गुणाः—'खाद्द्रव्या कफ शोफाल वात-
 जिन ।' भा. । रक्तदीपच वातच नाशयेत् ।
 वे.निच. ।

सुदसः । पुं । सुषुक्रन्दहवे । रा.नि.व.१० ।
 चोरमोस्टे । र.मा. । स्त्री (बा) । ग्रासपर्णोद्युपे ।
 रा.नि.व.४ । तस्योपुष्यहवे । वन शेट्टी । रा.
 नि.व.१० । [निच. ।

सुदारु । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । सरलकाष्ठे । वे.
 सुदोर्घः । पुं । विचिच्छके । चिच्छिदा । भा.पु.
 १म.शा.व. ।

सुदीर्घघर्मा । स्त्री । वासनपर्णाम् । अग्रश-
 लिता । श.प. ।

सुदीर्घफलता । स्त्री । हृद्यकवाटिकायाम् ।
 वडु कौडु । वे.निच. ।

सुदीर्घफालिका । स्त्री । दीर्घहन्ताकमेदे ।
 शिङ्गावेषण । र.मा. ।

सुदीर्घा । स्त्री । चीनकर्षटिकायाम् । रा.नि.
 व.० । (See चीना कर्षटी)

सुदूरमूलः । पुं । वासुपुपे । इरालता । रा.
 नि.व.४ ।

सुदृढत्वचा । स्त्री । गाम्पारीहवे । रा.नि.व.८ ।

सुदृशः । पुं । चनी । हरिण ।

सुदृष्टिः (रुः) । पुं । मधु । गुधिनो, पकूमि ।
 वे.निच. ।

सुधांशुः । पुं । कर्पूरैः । अर्जुनैः ।
सुधांशुतैलम् । स्त्री । कर्पूरैः । रा.नि.व.१५ ।
सुधांशुरत्नम् । स्त्री । मौक्तिके । मूले । रा.नि.व.१३ ।
सुधा । स्त्री । शालपर्णान् । रा.नि.व.४ । क्वन्ते ।
 पन । सुधांशुम् । सुर्गा । इटकायाम् । नै ।
 सुधीहवे । रत्नना, उदकैः । दिङ् । रा.नि.व.८ । सु.न.३८५. ग्यासादिः । चि.२५. । च.द.ना.३.चि. । सुधीमूले । च.द.२.६६.द.प्रि.व.३ । सुधी-
 थान् । भा.न.१.भ. सन्धिकल्प.चि. । "सनाग-
 सुधाविता" वेधनचारि । विपे । रा.नि.व.२२ ।
 रसे । इले । धावाः । पनेकादधनिः । ऋ-
 तका । मधुनि । य.५. ।
सुधाक(धा)रः । पुं । कर्पूरैः । चन्दे ।
सुधाङ्गः । पुं । कर्पूरैः ।
सुधानिधिरसः । पु । रक्तदिप्ति चौधम ।
 पाठः— "सूतं मधं नादिकं लोहचूटे सख्यं घटं
 वै फलेनीदकेन । सुधामध्यं मूषरे तत्पुष्टिता दयाद
 गुग्गुं वै फलेनीदकेन ॥" रातो लोहपात्रपत्रं
 द्रव्यं देयम् । पात्रा, गुग्गु, वर्णनाफिक, मोह
 नमतांशे दिक्कारे अने माङ्गिरे सुधामधो
 दूधरवये पाकं करिषे । मादा १ र. । अम्.
 लिङ्गार लन । आङ्गे मोहपात्रे पाकं करि
 इत्त भिषे । र.च.चि. ।
सुधान्यम् । स्त्री । पटिकघात् । वेष्टे धान ।
 रा.नि.व.१६ ।
सुधापयः । स्त्री । सुधीचीरे । दिङ् । जाटा ।
 मन्त्रकल्पः ।
सुधापाणिः । पुं । धन्वन्तरी । मन्त्रकल्पः ।
सुधापादायः । पुं । सहस्रङ्कितायाम् । सुन
 वङ्गि । वै.निघ. ।
सुधामृतिः । पुं । कर्पूरैः ।
सुधान्मूली । स्त्री । शालममिहरीति क्वाति
 कन्दमेदं ।
सुधामोदकः । पुं । यवासशर्वरायाम् । रा.
 नि.व.१४ ।
सुधामोदकाजः । पुं । तवराजमूषे । नान-
 वडोदिरमद । रा.नि.व.१४ ।

सुधालता । स्त्री । नदद्वयाम् । गुडूचीमेदं ।
 वै.निघ. र.म. ल.चि. ।
सुधावासः । पुं । वपुपफले । पनी । भ.
 कर्कटिकायाम् । दै.निघ. ।
सुधाशर्करा । स्त्री । गृहपापाये । उरु वङ्गि ।
 सु.घ.११५. ।
सुधाश्र(स)वा । स्त्री । रदकोनामनशाचपी
 श्रमली । रा.नि.व.५ । उपकिहायाम् । दा-
 छिवि । विका. ।
सुधामृतिः । पुं । पत्रे । मन्त्र. ।
सुधाह्वयः । पुं । चूर्णकं । चूर्ण । वै.निघ. ।
सुधाचारः । पुं । चूर्णचारः । वै.निघ. ।
सुधूपक्तः । पुं । औदके । शङ्खौत्र काठा ।
 रा.नि.व.१२ ।
सुधुमः (स्यः) । पुं । अगुचकारे । काठुनाम
 नक्षत्रारि । रा.नि.व.१२ ।
सुधीज्ञवः । पुं । धन्वन्तरी । विका. । सुधी (वा) ।
 शरीरवयाम् । विका. । गुटू.थाः । वै.निघ. ।
सुनखः । पुं । कुङ्कुरे । वै.निघ. ।
सुनन्दा । स्त्री । गीरीषनायाम् । नै. । चर्क-
 पत्राम् । देशेन भूना । र.ना. । शिथीमांहा-
 यरविगेषे यो हितोय दिवसे मासि वर्षे वा
 धार्त्तं गृह्णाति । तेन बालम् ज्वरवद्गुणनीलना
 दिकं भवति । च.द. बालरी.चि. ।
सुनन्दिनी । स्त्री । पारासमीतवायाम् । वै.निघ. ।
सुनयनः । पुं । गने । श.प. । स्त्री (ना) ।
 नाथान् ।
सुनाक्षतः । पुं । कर्पूरैः । श.प. ।
सुनादः । पुं । यष्टे । शीथं । वै.निघ. ।
सुनाभा । स्त्री । श्वेतकिपिष्ठा ।
सुनासा । स्त्री । नाश्याम् । दक्षौनाय । वै.निघ. ।
सुनासिका । स्त्री । धायनापालतायाम् ।
 रनागठा । वै.निघ. ।
सुनारः । पुं । चटकपत्रिणि । सर्पिलिने ।
 उरु.री.ल.वे. नै. ।
सुनालम् । स्त्री । लामज्जके । उरु.री.ल.वे. ।
 रा.नि.व.१२ ।

सुनालकः।—पुं। वकप्रपठवे। वरु-सुल्लेख
गाँह। ग.च.।

सुनासा(सिका)। स्त्री। काकनासालतायाम्।
कुंठ गाँह। रा.नि.व.३।

सुनिर्घोषा। स्त्री। जिहिन्याम्। शि.का।
वै.निघ.।

सुनिर्यासा। स्त्री। जिहिनोहने। भा.।

सुनिषस्यः(काः)। पुं, स्त्री। शितावरोचुपे,
नलादिने देगे साङ्गेरोपवसुद्रमघनप्यवशाके।
उंठनो शोक। सिं चयपचो, गिरीधारी। सं
कं करुडाइके, खडकतिरा। तें सुनिषस्यमने-
शाकमु। उन्. कुमुदुनिषा। तत्पण्यायाः,—
वितुन्नं वितुन्नः चुपुः सुतपयः शिविषारः सूयाः
सुतिषवकाः श्रीधारकः शिखो वधुः स्वसिक्तः
उरगटः कुकुटः शंसावरः सितिवरः सितिवारः
सिधाकृतं साङ्कः शिविषारः शिविवरः स्वसिक्तः
पर्यंकः। रा.नि.व.४। इटं निद्राकरत्, रक्तपिचि
वज्रम्। भा.र.पि.चि.। गुणाः—“सुनिषयो
हिमो शार्ङ्गी मीष्टदोषवयापहः। अविदाही यपुः
स्वादुः कषायो रुचदोषनः। इथो वचो ज्वर-
शस मेह कुट-भमपयत् ॥” भा.पू.भ.शा.व.।
संघाही कषायोत्थः चिदोषघ्नः सिधासिचकरः दाह-
स्वरहरः रसायनश्च। रा.नि.व.४। स्त्री। कुंठाली।
र.मा.।

सुनिषस्यकच्छुदा(पत्रिका)। स्त्री। पाङ्गे-
र्याम्। आमरुण शोक। वै.निघ.।

सुनौलः(काः)। पुं। नीलकान्तमणौ। रा.
नि.व.१३। दाङ्गिमठवे। रा.नि.व.११। नील-
धरुणजे। वै.निघ.।

सुनौला। स्त्री। गन्धोष्णिकाटये। रा.नि.व.८।
पतसीठवे। मनिना गाँह। रा.नि.व.१६।
चविकाटये। रा.नि.व.८। विपुक्तानायाम्। रा.
नि.व.५।

सुनिपाली। स्त्री। पिण्डोखर्णरमेदे। गुणाः
—“सुनिपाली शमन्मानि-दाह-सूक्ष्मसि पिपट्टम् ॥”
भा.।

सुन्दरः। पुं। तिस्रकप्रपठवे। रा.नि.व.१०।
श्रीमसुन्दरके। जिना शोक। मैफ-ज्व-पि-अचिन्त्य
शक्तिरसे। स्वामाक्यावठवे। उंठरी गाँह।
सुखशोधः। स्त्री(री)। हरिद्रायाम्। ग.च.।

मिषद्गी। अ.द.वा.व्या.चि.। “अम्यकसुन्दरी-
त्वक् ॥” काकमाप्याम्। रा.नि.व.४। सुन्दर-
ठवे। मे.।

सुपकाः। पुं। सुगन्धावे। ग.च.।

सुपन्नम्। स्त्री। तैजपते। ग.च.। पुं। पक्षी
वाहठवे। रा.नि.व.८। आदित्यपवकुपे। हृङ्-
एङ्गिआविभेय। रा.नि.व.४। इद्रुदीठवे। रा.नि.
व.८। पुं। (कः) शिमुठवे। गजिनो गाँह। रा.नि.
व.७।

सुपन्ना। स्त्री। रुद्रजटालतायाम्। रा.नि.व.
२। शतावर्थांम्। शंठभूली। शालपण्यांम्। रा.
नि.व.४। शमीठवे। भौदे गाँह। रा.नि.व.८।
पालक्यशाके। शीशर शोक। रा.नि.व.७।

सुपत्निका। स्त्री। शालपण्यांम्। रा.नि.व.४।
जतुकाशतायाम्। रा.नि.व.३।

सुपत्नी(रन्)। पुं। पचिणि, वै.निघ.।

सुपय्यः। पुं। पाचठवे। वै.निघ.। स्त्री। (था)।
श्वेतचिन्नीशाके। खडकास्तुके। रा.नि.व.७।

सुपञ्जा। स्त्री। वषायाम्। ग.च.। चिक-क-
गर्भ-दि.।

सुपर्णः। पुं। नामकेशरठवे। नागेश्वर गाँह।
तिका। कतमालठवे। सोमनाथ गाँह। स्वर्ण-
चूडपचिणि। मे.। स्त्री। पचिन्यां। श.मा.।

सुपर्णकः। पुं। आरग्वषठवे। सोमनाथ
गाँह। र.मा.। सतपर्णठवे। छातिम गाँह।
रा.नि.व.१२।

सुपर्णाख्यः। पुं। नामकेशरठवे। नागेश्वर-
गाँह। प.सु.।

सुप(व)षिका। स्त्री। स्वर्णजीवन्याम्। रा.
नि.व.३। वाकुप्याम्। सोमनाथ। रा.नि.व.४।
अतिवलायाम्। वै.निघ.। पलाशीलतायाम्।
नागरदेहे ज्योता। रा.नि.व.३। शुभपण्यांम्।
रा.नि.व.४। रेणुके। रेणुके। रा.नि.व.६।

सुपर्णी। स्त्री। पलाशीलतायाम्। नागरे ज्योता।
रा.नि.व.३। पचिन्यां। पंथेय्र झाड़ु। मे.। रेणुके।
रा.नि.व.६। अपराजितायाम्। वै.निघ.।

सुपर्वा(न्)। पुं। वंशे। धूमि। पञ्चपि
शोव.। मे.। स्त्री। श्वेतद्वंज्यायाम्। रा.नि.व.८।

सुपाकिनी । स्त्री । श्वशुराद्याम् । वै.निघ. ।
मथपदायाम् ।
सुपाक्यम् । स्त्री । विडलवणे । विट्टेनवण ।
रा.नि.व.६ ।
सुपाख्यः (काः) । पुं । गढभाष्यहवे । अनाम-
निपुण । प्रचरवे । शंङ्क गाह । अम. ।
सुपिङ्गला । स्त्री । जीवकीयाके । रा.नि.व.० ।
ज्योतिष्याम् । मडाङ्कटको । रा.नि.व.३ ।
सुपौतः । पुं । वीतकिण्ठो हवे । शीतकीजे ।
रा.नि.व.१० । स्त्री । गर्भरमूलके । गावद्र । रा.
नि.व.० ।
सुपुटः । पुं । कीलकन्दे । विष्णुकन्दे । रा.नि.
व.७ । (टा) स्त्री । वननत्रिकायाम् । वै.निघ. ।
सुपुत्रः । पुं । जीवकद्रुमे । देवप्र २ स्त्री । प.सु. ।
पुत्रजीवहवे । सौश्रुता ।
सुपुत्रिका । स्त्री । जगुकायाम् । रा.नि.
व.३ । See जगुका ।
सुपुष्करा । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । शूलपत्र ।
रा.नि.व.५ ।
सुपुष्यम् । स्त्री । प्रयोत्तरोके । शूङ्गत्रिभा । रा.
नि.व.१२ । लवङ्गे । अ.च. । मूलकाठे । रा.नि.
व.२ । भाङ्गल्यहवे । रा.नि.व.४ । देवदारुणि ।
वै.निघ. ।
सुपुष्यः (काः) । पुं । सुषुङ्गहवे । मूठ्कूल
गाह । शृङ्गाहवे । प्रेत चांठन् । रागसद्वी-
प्यहवे । रा.नि.व.१० । शिरोपहवे । शिरोव
गाह । चरिद्रुने । रा.नि.व.२ । पारियात्रत्ये ।
पनाशनिपुण । वै.निघ. । पारिमद्रहवे । आनिधा-
नानार । अ.च. ।
सुपुष्या । स्त्री । कीयातकायाम् । मोषां गता ।
रा.नि.व.७ । द्रोणप्रथाम् । मगवर्गा । मगपुथा-
याम् । अनुत् । मगवर्गाम् । वन सेउती ।
वै.निघ. ।
सुपुष्यिका । स्त्री । मधुरिकायाम् । मडरी ।
महादायाम् । अनुत् । रा.नि.व.४ । पाटला
हवे । पारुण गाह । रा.नि.व.१० । उददारक-
विशेषे । हागमर्षट्टे । रा.नि.व.२ । कण्ठमदिप-
बहा । अमरवे । वै.निघ. ।
सुपुष्यी । पुं । शेषापरालतायाम् । रा.नि.व.१ ।

मिश्रियाल्यहवे । नोदो गाह । मगपुथायाम् ।
अनुत् । रा.नि.व.४ । द्रोणप्रथाम् । मगवर्गा ।
रा.नि.व.५ । रुदल्याम् । अ.च. ।
सुपूरः (काः) । पुं । चूर्णकविशेषे । चूर्णविशेष ।
मातृगुद्रहवे । टोषा गाह । हिं बोकोडा । रा.नि.
व.११ । (क) एकपुष्यहवे । र.मा. ।
सुसम् । स्त्री । सुपुनी । उ.च. ।
सुसजनः । पुं । अईरावे । अ.च. ।
सुसजानम् । स्त्री । मङ्गे । मडा. ।
सुसिः । स्त्री । मिद्रायाम् । मयने । खर्गाप्रसा-
याम् । स्त्री ।
सुपतिभा । स्त्री । मदिगयाम् । रा.नि.व.१४ ।
सुपतिष्ठः (ष्ठितः) । पुं । छदुस्वरहवे । दछ-
डुस्वर गाह । रा.नि.व.११ ।
सुपतिष्ठा । स्त्री । मथसामान्ये । रा.नि.व.१४ ।
सुपतिष्ठिता । स्त्री । मडाजम्बुहवे । वै.निघ. ।
सुपतीका । स्त्री । मथे । वै.निघ. ।
सुप्रभम् । स्त्री । पत्रकाठे । वै.निघ. ।
सुप्रभा । स्त्री । बाङ्ग्याम् । मोमब्राह्म । रा.
नि.व.४ ।
सुप्रसन्नकाः । पुं । कथार्थके, वनवर्षेरिकायाम् ।
रा.नि.व.१० । [रा.नि.व.५ ।
सुप्रसरा । स्त्री । प्रसारिण्याम् । गुरुडाङ्गिरा ।
सुफलाः । पुं । कर्षिकारहवे । शोषाम् । रा.
नि.व.२ । दाङ्गिमहवे । मदरहवे । कूल गाह ।
रा.नि.व.११ । यदामहवे । वै.निघ. । मातृगुद्र-
हवे । टोषा । प.सु. । सुहहवे । रा.नि.व.१६ ।
कपिल्यहवे । क २ वेलेर गाह । अ.च. । स्त्री ।
इन्द्रबाह्योपतायाम् । रा.नि.व.११ ।
सुफला । पुं । कर्षिकारहवे । शोषाम् । रा.
नि.व.२ । दाङ्गिमहवे । मदरहवे । कूल गाह ।
रा.नि.व.११ । यदामहवे । वै.निघ. । मातृगुद्र-
हवे । टोषा । प.सु. । सुहहवे । रा.नि.व.१६ ।
कपिल्यहवे । क २ वेलेर गाह । अ.च. । स्त्री ।
इन्द्रबाह्योपतायाम् । रा.नि.व.११ ।
सुफला । पुं । कर्षिकारहवे । शोषाम् । रा.
नि.व.२ । दाङ्गिमहवे । मदरहवे । कूल गाह ।
रा.नि.व.११ । यदामहवे । वै.निघ. । मातृगुद्र-
हवे । टोषा । प.सु. । सुहहवे । रा.नि.व.१६ ।
कपिल्यहवे । क २ वेलेर गाह । अ.च. । स्त्री ।
इन्द्रबाह्योपतायाम् । रा.नि.व.११ ।
सुफोनम् । स्त्री । समुद्रपेने । रा.नि.व.६ ।
सुवन्धः । पुं । विखे । अ.च. । पथ मूल स्वाव-
विधागगेत-मूलविषमेदे यन्ने । सु.कन्व.२.च. ।
See मूलविषम् ।

सुक्वीजम् । क्ली । खखसरोजे । पोखताना ।
वै.निघ. ।

सुभगम् । क्ली । शैलजनामगन्धर्व्ये । दैवतस्य ।
रा.नि.व.१२ । पुं । टङ्गये । सौश्रीणी । प.सु. ।
गन्धर्के । रस.कौ.ज्व.परिरसे । चम्पकहर्षे । रत्ना-
म्बाने । ब्रह्मर्षीणि । पीतकिण्या । श्रीउसोणि ।
चमोकाहर्षे । रा.नि.व.१० ।

सुभगा । क्ली । शिवहो । कस्तूर्याम् । शृग-
नाडि । रा.नि.व.१४ । नीलदूलायाम् । रा.नि.व.
८ । शाल्यख्ये । रा.नि.व.७ । स्वर्णकदल्याम् ।
ठापायण । रा.नि.व.१६ । तुलसीहर्षे । रा.नि.
व.१० । हरिद्रायाम् । कैवर्षसुमके । दे.७८-
मुत्त । रा.नि.व.६ । जातीपुष्यहर्षे । वै.निघ. ।
वनमन्त्रिकायाम् । श.र. ।

सुभगाह्वया । क्ली । कैवर्षिकालतायाम् ।
सुरहीखनेति मालवे व्याता । रा.नि.व.३ । शाल-
पण्याम् । रा.नि.व.४ । हरिद्रायाम् । रा.नि.व.
६ । स्वर्णकदल्याम् । ठापायणम् । रा.नि.व.११ ।
तुलसीहर्षे । रा.नि.व.१० । नीलदूलायाम् । रा.
नि.व.८ ।

सुभङ्गः । पुं । गारिकेलहर्षे । मटा. ।

सुभ(भा)ञ्जनः । पुं । श्रीभाञ्जलहर्षे । गङ्गिना
शाह । भा.विदपकी. ।

सुभद्रः (काः) । पुं । विलहर्षे । श.प. । निम्ब-
हर्षे । वै.निघ. ।

सुभद्रा । क्ली । श्यामासतायाम् । प.सु. ।
गाभारीहर्षे । रा.नि.व.११ । शमीहर्षे । मँ.दे.शाह ।
रा.नि.व.८ । हृतमन्त्रायाम् । श.प. । रत्नापरा-
जितायाम् । वै.निघ. ।

सुभद्राणो (लो) । क्ली । द्रायमापलतायाम् ।
पह्ला इति लोके । र.मा. ।

सुभिच्चा । क्ली । धावकीहर्षे । धारि शूलत्र
शाह । प.सु. ।

सुभौरः (वाः) । पुं । पलाशहर्षे । पलाशशाह ।
श.रा. ।

सुभूतिकः । पुं । विलहर्षे । रा.नि.व.११ ।

सुभोजकः । पुं । गवडमाली । पकिश्राज
शाह । रा.नि.व.१६ ।

सुम्नुः (भ्रूः) । क्ली । गार्ध्याम् ।

सुमम् । क्ली । पृथ । च.टो.भ. ।

सुमकरन्दः । पुं । कुन्दहर्षे । कुं.शाह ।
वै.निघ. ।

सुमङ्गलः । पुं, क्ली । विषमेडे । प.सु. । क्ली ।
मधुली । शारङ्गशात'धान, शंनकैःकड़ी, शार-
ङ्गिना । र.मा. ।

सुमङ्गल्यम् । क्ली । चिडादेवदाहणि । वै.निघ. ।

सुमञ्जरी । क्ली । कण्ठतुलसी । कां.शूलमौ ।
वै.निघ. ।

सुमतिः । क्ली । शारिकाया । शक्ति शालिक ।
व.निघ. ।

सुमदनः । पुं । पानहर्षे । रा.नि.व.१२ ।

सुमधुरः । पुं । कौश्याके । रा.नि.व.७ । गोधूमे ।
वै.निघ. ।

सुमनः । पुं । गोधूमे । प.सु. । धुसूरहर्षे ।
श.मा. । हृतकरञ्जे । जातीपण्याम् । कश्चिकी ।
वै.निघ. । क्ली (सु) । पुष्ये । च.म. ।

सुमनःपत्रिका । क्ली । जातीकोवे । कश्चिकी ।
रा.नि.व.१२ ।

सुमनःप्रवालः (पल्लवः) । पुं । जातीपल्लवे ।
जातीशूलत्र शीथी । च.द. । प.सु.१५. कण्ठलेपे ।

सुमनःफलः । पुं । कपिलहर्षे । कश्चिकी शाह ।
श.प. । क्ली । जातीफल । शारङ्गल । रा.नि.व.१२ ।

सुमनाः (सु) । पुं । प्रतिकरञ्जे । नाटी ।
श.मा. । सदाकरञ्जे । उरुर कश्चिकी । निम्बहर्षे ।
रा.नि.व.६ । गोधूमे । रा.नि.व.१६ । क्ली (ना) ।
मालतीपुष्यहर्षे । वै. । सु.पु.१६.प. । पुष्ये ।
वै. । जातीपुष्यहर्षे । जामिनि । शतपण्याम् ।
केडी । रा.नि.व.१० । (ना) जातीपुष्यहर्षे ।
रा.नि.व.१० । च.वि.८.प. । सु.पु.१६.प. । च.
६.प. । भा.भग.चि. । शतपण्याम् । मेडुडी ।
रा.नि.व.१० । मालतीहर्षे । र.मा. ।

सुमनोमुकुलम् । क्ली । जातीपुष्यमुकुले ।
जातीशूलत्र कुंङ्गि । सु.पु.१६.प. ।

सुमनोरजः (सु) । क्ली । पुष्यरजसि । शूलत्र
पत्रागं । च.म. ।

सुसुखः । पुं । राजिकाहर्षे । शारिमां.द.द.
शाह । गुष्याः—रोपनः सुगन्धः नातिकटकश-

२.५.२०५. वनवर्ष्यान् । वनवायुहे । अ.वि.
२५. श्वेतपत्र-सुदहृदयान् । श्वेतपत्र-सुद-
हृदयौ । हृदयवर्षरे । काश वायुहे । रा.नि.व.
१० । सु.५.३८५. सुरवादिः । जलधरपथविरिमेद ।
अक्रुत पांथी । अ.५.२०५. ।

सुसूतः (काः) । पुं । श्वेतमिश्रो । श्वेत मणिना ।
श्री । श्वेतमृष्टे । शोषद्र । रा.नि.व.० । श्री
(का) । मातृपलात् । शानपाणि । श्रुतिपण्यान् ।
शाङ्गिभः । रा.नि.व.५ ।

सुमेषलः । पुं । सुषुषये । सुषु । रा.नि.व.८ ।
सुमेषा (ह्) । स्त्री । श्चीतिशतौचतायाम् ।
नडाकट्टेको । ङे ।

सुम्पलुषः । पुं । कर्पूरे । म.व. ।
सुरः । पुं । देवदासि । वै.निघ.ज्.वि. । वा.
व्या. महापाठादौ ।

सुरकान्दः । पुं । कटुशरवे । वै.निघ. ।
सुरकाठम् । स्त्री । देवदारकाठे । वा.वि.३५ ।
सुरक्षता । स्त्री । गृध्रव्याम् । रा.नि.व.३ ।

सुरक्षकाः । पुं । शोषावे । रा.नि.क.११ । श्री ।
सुषुषंनरिहे । रा.नि.व.११ । रत्नचन्द्रे । वै.निघ. ।

सुरगण्डः । पुं । पत्रविश्रविमेद । डाँडगौड़ ।
निदा ।
सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीट । दावाङ्गे'
गोदा । अ.द.श्रीरी.वि. ।

सुरङ्गम् । स्त्री । हिङ्गुलि । रा.नि.क.१३ । पमङ्ग-
चन्द्रे । दक्षमदाठं । रा.नि.क.१२ ।

सुरङ्गः (का) । पुं । नागरद्वहवे । नाडदा
नेदुद गाँह । म.५ । रा.नि.क.११ । रत्नमिश्रो ।
शाल मञ्जिना । म.सु. ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पत्रङ्गचन्द्रे । दक्षमदाठं ।
रा.नि.क.१२ ।
सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिहे । शिद्रि-
माले । रा.नि.क.११ ।

सुरङ्गा । स्त्री । श्वेतनिःकालतायाम् । सुरङ्गीयता
इति मातृवे स्थाना । वन्.मिरी'जि । रा.नि.क.११ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मूर्त्तौचतायाम् । रा.नि.व.३ ।
अपोदिकायां । पू'हे गाँह । श्वेतकाकनायाम् ।
श्वेत शङ्करादिनी । वै.निघ. ।

सुरङ्गी । स्त्री । काकनायाम् । श्वेत गाँह ।
रा.नि.व.३ । काकनायाम् । शङ्करा'दि ।
निघ. । रत्नमोमात्रवःचे । म.५. । सु.५.३८५.
जिरीविरिचने । रत्न.क.प.गो.वि. । [अ.द.व् ।

सुरजम् । स्त्री । श्वेतधरः । गे.पा.द का.द ।
सुरजःफलः । पुं । वनमशवे । कौटोम गाँह ।
म.व.क.स. ।

सुरजितः । पुं । अश्वनिदानयान-यन्त्रकर्तारः ।
सुरञ्जनः । पुं । सुषुषुषवे । वि.का. ।
सुरञ्जो । स्त्री । श्वेतकाकनायाम् । वै.निघ. ।

सुरतम् । स्त्री । मंजुने । मं. ।
सुरतकः । पुं । विद्वदतहवे । देहेतो गाँह ।
वै.निघ. । देवदासि । रा.नि.व.१२ ।

सुरमुङ्गः । पुं । सुरउग्रमशवे । शू'द.पू'नां गाँह ।
रा.नि.व.१० ।
सुरतीपकाः । पुं । कौस्तुभमयो ।

सुरतम् । स्त्री । मषे । मापिके । वै.निघ. ।
सुरशकणिका । स्त्री । पुत्रामशवे । पु'नां-
गाँह । वै.निघ. ।

सुरदार । स्त्री । देवदारसि । देवदा'ङ्ग । रा.
नि.व.१२ । सरलदेवदारौ । वै.निघ. ।
सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीहवे । रा.नि.व.१० ।

सुरदुमः । पुं । देवदारहवे । मं.वा.श्री.वि.
रकीमयाहे । देवनासे । वडु नम गाँह । रा.नि.
व.८ । विद्वदतहवे । देहेतो गाँह । वै.निघ. ।

सुरधूपः । पुं । रा.नि. शूनो । रा.नि.व.१२ ।
सुरनायिका । स्त्री । कर्पू'द.परिद्रायाम् ।

सुरनालः । पुं । देवनासे । वडु मम । रा.
नि.व.८ ।
सुरनिर्यन्त्रम् । स्त्री । मषके । लेखपाता ।
रा.नि.व.८ ।

सुरपत्रो (पौंस) । स्त्री । श्री । सुमन्त्रवशाक-
विमेदः । नाशोपचो इति स्थानम् । पान्दोशो,
शूनानशूनौ । मं सुरपति । कं मन्त्रिवं । वन्-
पथ्याथाः,—देवपथे वीरपथं सुमन्त्रिवं नाशोपचं
मन्त्रपथं देवाहे मन्त्रपथकम् । गुपा—कटु'यः'
कमिशासवलासर्षं दौपनं वातककर्षं मर्षकरं वात-
क्षितच । रा.नि.व.१० ।

सुरपर्णिकः । पुं । सुरपुत्रागणेषु । रा.नि.व. २० । पुत्रागणेषु । वै.निघ. ।
सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुत्राणि । रा.नि.व.१० । पलाशीकतायाम् । रा.नि.व.२ ।
सुरपादपः । पुं । कल्पवृक्षे । देवदारो । मूरिम. ।
सुरपुत्रागः । पुं । मनोमन्व्यासवृक्षे । शूद्रांशु-विशेष । सं सुरपदा । सं सुरवद्रे । तत्पथ्यायाः, —नमैवः सुरैः सुरपर्णिकः सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरताडः सुरतुङ्गः । गुणाः—पुत्रागणसमाः । रा.नि. व.१० । समपर्णवृक्षे । हांतिन ग्रीष् । व.उ. ।
सुरपुष्पो । स्त्री । अग्नगन्धायाम् । श्रृङ्गौ । रा.नि.व.४ ।
सुरप्रियः । पुं । अग्निसुपुष्पवृक्षे । वरु-शूद्राग्र ग्रीष् । रा.नि.व.१० ।
सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टांशा-दनाग्र ग्रीष् । रा.नि.व.११ । पीतपुष्पजात्याम् । शीतशूलं चांमनि । वै.निघ. ।
सुरभिः । पुं । सुगन्धे । अम. । राखे । शूद्रो । रा.नि.व.१२ । वै.निघ.कास-चि-कुलत्यादिकपाये । गन्धशाली । शूद्रक शीष् । रा.नि.व.१६ । चम्पक-वृक्षे । टांशा ग्रीष् । वज्रवृक्षे । वज्रवृक्ष ग्रीष् । रा.नि.व.१० । कदम्बवृक्षे । कम्ब ग्रीष् । रा. नि.व.२ । जालोक्षवृक्षे । जालोक्षवृक्ष ग्रीष् । मे. । शमीवृक्षे । शीष् ग्रीष् । सुगन्धवृक्षे । शूद्रक । रा.नि.व.८ । कपगुण्यौ । रा.नि.व.१२ । गन्ध-फले । श.र. । वसन्तकाले । हारा. । स्त्री । स्वर्णे । गन्धवापाये । शूद्रक । श.र. । वस्त्ररचन्दने । रा. नि.व.१२ । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । शूद्रांशुश्री । रा.नि.व.१२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धवृक्षे । सं पाचि । सं पचे । शूद्रक-पञ्चविशेष । गडा-पत्रायाम् । शूद्रक शीष् । रा.नि.व.१० । शमीवृक्षे । शीष् ग्रीष् । रा.नि.व.८ । शलकीवृक्षे । यस्य निर्वासः शिलारस इवुच्यते । रा.नि.व.११ । च-द-खदिरवध्याम् । गवि । मे. । वनमन्त्रिकायाम् । एलवालुकैः । वज्रकटायाम् । रा.नि.व.१ । सप्त-भद्रीवधायाम् । भा.म. चद्ररी-चि-कुडुमायवैले । “सर्धपाः सुरभिर्धपा ।”
सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । टांशा कर्मा । रा.नि.व.११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वांगश्री-शूद्राग्र ग्रीष् । वै.निघ. ।
सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्ते । उद्यपञ्च । रा. नि.व.६ । चातुर्जातिके । स्त्री (श्या) । वातीपुष्पवृक्षे । जालीकल वा चांमनिग्र ग्रीष् । रा.नि.व.१० ।
सुरभिच्छदः । पुं । कपिलवृक्षे । रुद्रवृक्ष । वै.निघ. ।
सुरभिन्निफला । स्त्री । सुगन्धिविफलायाम् । रा.नि.व.२२ ।
सुरभित्वक् । स्त्री । मूष्णलायाम् । छोटो-एगटि । रा.नि.व.६ ।
सुरभिदारुः (काः) । पुं । सरखदेवदारुवृक्षे । रा.नि.व.१२ ।
सुरसिनिम्बुः । पुं । (Murraya konigii. Syn. Bergera konigii.) सुगन्धनिम्बु-क-भेदे । वज्रशूल । छिं हरति, कटुनिम् । सं-काष्ठनिम् । ते करिवेपचट्ट । ता. कारवेम् । Watts.
सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बूवृक्षे । वज्र-कांम वा शोलांशु कांम । रा.नि.व.११ ।
सुरभिसञ्जरी । स्त्री । अंसतुल्यौ । वै.निघ. ।
सुरभिवल्कलम् । स्त्री । गुडुलचि । शीष्किनि । श.र. । मैय-सु-री-चि-वृक्षतुल्यदिरवटी ।
सुरभिशाकाः । पुं । सुगन्धशाकभेदे । रा.नि. व.१० ।
सुरभिस्रवा । स्त्री । शलकीवृक्षे, शाखभेदे । प.सु. । रा.नि.व.११ ।
सुरभौ । स्त्री । शलकीवृक्षे । श.व. । सुगन्धे । अ.टी.म. । एकशिन्धायाम् । आंशांशुश्री । च.व. ५५. पञ्चतेले । तुलसीभेदे । वांशु-वृक्षश्री । प. सु. । माचिकायाम् । शूद्रिनां शीष् । वज्रकटायां । सुगन्धशालिधान्ये । सुरायां । शूद्रांशुश्री । एव-वालुकैः । रा.नि.व.१० । वै.निघ. । वनमन्त्रिकायाम् । रा.नि.व.१० ।
सुरभोजल(सूत्र)म् । स्त्री । गोमूत्रे । शीष्कि-न-सु. । गुणाः—“सौरभेयकमूत्रं घनं सान्द्रं प्रशस्यते । तत्र वृक्षश्रीमानां किञ्चिद्भ्रुवर्-मत्तम् ॥” अचि.दे.व. । मैय-शूलचि-शर्करालोके ।

सुरभीरसा । स्त्री । शङ्खकीर्णम् । च.टी.भ. ।
सुग्भूकृष्टः । पुं । देवदासहर्षम् । अर्पिनशर्णम् ।
भा. ।

सुरसृत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रसृत्तिकायाम् । सौदी-
चन्दने । रा.नि.व.११ । [वै.निघ. ।

सुरमेदम(स)सुङ्गवा । स्त्री । मद्यमेदायाम् ।

सुरमेदा । स्त्री । मद्यमेदायाम् । रा.नि.व.५ ।

सुररत्नजः । पुं । वैकात्मन्यो । वै.निघ. ।

सुरराजवस्तिः । पुं । इन्द्रवकी । प्रायैत्र
डिम् । सु.चि.१८५५ ।

सुरलता । स्त्री । महाकवीतिमसीलतायाम् ।
जटाकृष्टको । रा.नि.व.१ ।

सुरवक्त्राभा । स्त्री । श्वेतदूर्वायां । रा.नि.व.८ ।

सुरवक्त्रो । स्त्री । तुलसीहर्षम् । रा.नि.व.१० ।
श्वरकुञ्जरपारीन्द्ररत्नम् ।

सुरवाकृणो । स्त्री । इन्द्रवारकवीलतायाम् ।
त्राधानमना । वै.निघ. ।

सुरवृक्षः । पुं । देवदासहर्षम् । वै.निघ. ।

सुरवाखो (इन्) । पुं । कल्पहर्षम् । जटा. ।

सुरश्रेष्ठः । पुं । शंकरवीरम् । वै.निघ. । स्त्री ।
(दा) । ब्राह्मीशर्कम् । रा.नि.व.५ ।

सुरसम् । स्त्री । मीले । शङ्खवर्णम् । त्वचि ।
शुद्धम् । पर्वे । उल्लङ्घनम् । रा.नि.व.६ । सुगन्ध-
लक्ष् । शङ्खम् । रा.नि.व.८ । तुल्यम् । मे. ।

पुं । कल्पगुणो । रा.नि.व.१२ । पण्यसि । श्वेत-
शुष्णं तुलसीवर्णम् । मे. । गुणाः—“कफानिघ-
द्विष्यामकासदीगन्धनाश्रमः । पित्तकृणायं शूलरः
सुरसं ॥” रस.र.वाल चि.कुमारकल्याणा
हृते । मोषरत्नम् । रा.नि.व.८ । सिन्धुवारहर्षम् ।
देह्युं र गाह । श.र. । च.द.चाम वा.चि. ।

सुरमसिधु । स्त्री । देवकाष्ठम् । वेदपात्रम् ।
चि.क्र.क.१सवकः ।

सुरसन्धवा । स्त्री । आदिलभक्त्यायाम् । हृद्धहृद्धे ।
रा.नि.व.४ ।

सुरसयुगम् । स्त्री । गौरकृष्णतुलसीहृत्वे । वा.घ.
१५५. । “सुरसयुगकविभक्तम् ।”

सुरसर्पपः (का) । पुं । देवशरीरहर्षम् ।
कांठाशिकीव । रा.नि.व.६ ।

सुरसा । स्त्री । रत्नमूलस्थानम्, पण्यसिमेदं । ग
र. । च.द.श्री.चि. । कल्पगुण-तुल्यम् । काण
तुलसी । गुणाः—कफघ्नी लघुः रसा त्रिखीला
पित्तला कटुवाक रसा च । सु.सु.२६.४१५. ।

“सुरसा श्वेतसुरसा ।” सु.सु.२६.४१. शिरोविरेचने ।
य सु.४८. । सु.२५. । श्वेतपुष्पयुक्त्यायाम् । श्वेत
जुंहे । नाकलोकात्वे । नर्पशर्कम् । श्वेतविहतायां ।

श्वेत उडुडेडो । शत्रुकीर्णम् । वै.निघ. । गिर्ग-
च्छाम् । ऐश्वर्यम् । रस.चि.२५. सक्कन्दमेरुचरते ।

राहायाम् । रा.नि.व.६ । सु.सु.२८.५. ब्राह्मी-
शर्कम् । र.ना. प्रयोग. रसरजिन्द्ररसे । मिश्रेयाश्र-
चये । मोशी । मद्यशतावर्ध्याम् । रा.नि.व.४ ।

हृद्धयाम् । कण्टकारिकायां । पुनर्नवायां । श.घ. ।

सुरसाग्रम् । स्त्री । सिन्धुवारमद्यर्थां । निशिला-
रत्नम् । च.द.विप.चि. ।

सुरसाग्रयो । स्त्री । श्वेततुलसी । वै.निघ. ।

सुरसाद्विर्गः । पुं । सुरसयुग-फणिककाञ्च-
माला-विडङ्ग-श्वर लुप हृत्पयो कटुकल - कासमह-
श्वक-सुरसी शर्कम् कामुका-कावकाची - कुण्डल-
विपसुष्टि-भृष्ट-भृतकेगीपु । गयोयं श्वेतमेद-
रुनिघ्नः प्रतियायाकरिश्वाशुवाश्रमः श्वेतशोषनम् ।

श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी, कृष्णशुष्ण तुलसी,
वावुहे तुलसी, विडङ्ग, वन वावुहे, ईन्दुरकाची,
कटुकल, कासमर्द, हेरेतेता, श्वेत निशुंती,
वागनशाटी, अतिशुद्धता, श्वेतशुष्णम्,
श्वेतानिम्, शङ्खम्, ७ नोल निशिला ।

वा सु.१५५. । अन्वः—सुरसा श्वेतसुरसाकपिष्ण-
काञ्चक-भृष्ट-सुगन्धक-सुसुख-काणसाक-कासमह-
श्वकखरपुष्या विडङ्ग-कटुकल सुरसो-निर्गुष्टीकृष्णा
श्वेतान्दुर - कथिका-कफो - प्राचोषण - काकसाची
विपसुष्टिय । श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी,
शङ्खकान्ति, वावुहे तुलसी, शङ्खम्, वृहन् शङ्ख-
तुण, ब्राह्मिनिवा, वावुहे, वन वावुहे, कासमर्द,
हेरेतेता, विडङ्ग, कटुकल, श्वेत निशिला,
नील निशिला, कृष्णशुष्ण, ईन्दुरकाची, वागन-
शाटी, वेडुशुष्ण, काकनाटी, श्वेतानिम् ।
सु.सु.२८.५. ।

सुरसाष्टः । पुं । लक्ष्मणमेदं । यथा—“निर्गुष्णो
तुलसी ब्राह्मी हृद्धयो कण्टकारिका । पुनर्नवति
..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

..... ॥” श.घ. ।

सुरसी । स्त्री । अं तनिर्गुण्यम् । श्वेत निशिता । कपिलपत्रसदृशपत्रा विज्ञानाचीति । लोके । सु.सु. १८३. सुरसादिः ।

सुरसन्दरीगुड़िका । स्त्री । रसायनाधिकारि शोधमेदः । पाठः—“बभ्रुकं साचिकं वज्रं काग्वं ऐम समं समम् । सर्वाणि समभागानि गूत-गुमानि कारयेत् । गोलकश्च ततः कृत्वा पक्वं निचुलवारिषः । ततस्तं पुटयाकेन क्षयविद्या प्रथयतः । त्राष्ट्रे चास्यापि श्लिया च यद्वोल्दा शुद्धिकोचमा । सभवेच्छस्त्रसङ्घातं विपरीगंश नाशयेत् ।..... ॥” रस.र. ।

सुरा । स्त्री । चपटे । मे. । मद्यसामान्य । रा. नि.व. १४ । परिपक्वाप्रसव्यागजातमुरायां । यथा—“परिपक्वाप्रसव्यागसमुद्भूता सुरा मता ।” अन्यत्र—“दिनानि कसिचित् किञ्चं गङ्गादी स्यापयेत् भिषक् । ततो विह्विशिमापन्नं यन्मैथ नाद्रिका दिभिः ॥ विधिवत् सावयेदध्यादन्यापवे सुतं रश्मि । शशीयान् सा सुरा ख्याता..... ॥ शीङ् । सा पिटकिञ्चकस्केन सिञ्चित्वातुषां लोहित वर्षां बुद्धिलोपकरत्वात् मदकारिणी च । गुणाः—“कपाया जधुरा चाम्ना सुरा सन्दीपनी मता । काशार्शोयश्णीसन्ध्यामूर्तरोगविनाशिनी ॥” अवि. १६५. । सामान्यतः—“काशार्शोयश्णीदीपयुवा-घातानिलापदा । सन्ध्यामूर्तरोगविनाशिनी सुरा हृद्येष दीपनी ॥” सु.सु. ४६५. । सुराविशेषगुणाः—“कृमानां रक्तमूत्राणां यष्ट्यर्शोविकारिणां । सुरा प्रथसा वासघ्नी सन्ध्यामूर्तरोगविनाशिनी । अतमूलकरा सन्ध्यामूर्तरोगविनाशिनी सुरा । छत्रं रोषकष्टतृक्चित्तोदयत्वमर्दिनी ॥” रा.भ. ३५. ।

सुराकारः । पुं । नारिकेलवृक्षे । शब्दकल्पः ।

सुराकिट्टम् । स्त्री । सुराशोके । मदन मेटा । भा.म. ४३. ।

सुरागा (गिण्डी) । स्त्री । मनःशिलायाम् । मन-ह्राय । वै.निघ. ।

सुराजः । पुं । गोधूमे । शय । वै.निघ. ।

सुराजका । पुं । भद्रराजे । शीमराजे । श.भा. ।

सुरापानम् । स्त्री । मद्यपाने । श्वदर्श. श.र. ।

सुराभागः (सरङ्गः) । पुं । सुराया चयभागः । मदन मेटा । श.च । म. । भेद.गुल.वि. ।

सुरामेहः । पुं । प्रमेहविशेषः, यव रोगी सुरा-सदृशं मेहति । सु.नि. ६५. ।

सुरार्चम् । स्त्री । हरिषन्दने । रा.नि.व. १२ । कुरुपागश्चन्दने । वै.निघ. । खण्डे । शब्दकल्पः ।

सुरार्हः (काः) । पुं । पर्वरके । काय वावृहे । रा.नि.व. १० । वैजयन्तीतुलसां । वै.निघ. ।

सुरासः । पुं । श्रेष्ठसर्करसे । लाल धूने । भा.म. १५५. विरेचने ।

सुरासिका । स्त्री । रातलायाम् । (उर्कैः) टी गन्मां । वै.निघ. ।

सुरावोजम् । स्त्री । सुराकिष्णे, पक्षसारमेदके । मदन मेटा । शार्ङ्गः । “सुरावोजश्च किष्णकर् ।” वीजाभ्यासि । चर्गशस्त्रा ।

सुराद्रजम् । स्त्री । शीराद्रजसिकायाम् । भा. । पु. । लपहृष्टे । शयशुभे । रा.नि.व. १६ । प.सु. । स्त्री । शीराद्रजसिकायाम् । अर्थात् पङ्कपर्णजे । रा.नि.व. १२ । सु.सु. ३६५. । सु.चि. १०५. । चन्द-यकापि.पखादिमन्त्रे । वि.क.क-१.म. क्षयके । रक्त-कुसुमे । शालकूडति रगाहे । गोपचन्दने । तिगरमणि । वै.निघ. ।

सुरासवः । पुं । आसवविशेषे । गुणाः—“शोथः सुरासवो हृद्यो मूलजः कफघातघ्नः । सुखप्रियः स्थिरमदी विज्ञं योऽनिलनाशनः ॥” सु.गु. ४५५. । “सुरासवसोऽन्नमथो वासतो वदन प्रियः ।” अ.सु. २०५. ।

सुराहः (यः) । पुं । देवदासहृत्वे । र.सा. । भा.म. १.म.सन्धिकञ्च वि. । “सुराह-चन-नागगाः ।” अ.सु. ३५. मदेष्ट । अ.सु. ३.मो.वि. । मदनकहयं । गुरुद्रुमसौ । रा.नि.व. १० । हरिद्रुवे । पारिशिर्षणी । रा.नि.व. ६ ।

सुरहः । पुं । शोभाह्वनहृत्वे । मज्जिना शीह । श.ना. ।

सुरह्निः । स्त्री । भारतवर्षीयमदीविशेषे । तन्त्र-गुणाः—शोथलं खाद्दु लघुं चर्चुरोगघ्नं निरुणं दीपन पाचनं यत्तु-द्वि-नेषायुष्करञ्च । विपासा निमुजलगुणा अपि एव । रा.नि.व. १४ ।

सुरूपम् । स्त्री । तुलकाष्ठे । पुं । पारिपाचत्ये । पदार्थनिर्गुण । रा.नि.व. ६ । स्त्री (या) । शाल-पर्णाम् । रा.नि.व. ४ । भा.साम् । वासनशो ।

रा.नि.व.६। वनमसिकायाम्। काठमसिका।
वापिकीमसिकायाम्। वेणुद्रुम्। रा.नि.व.१०।
See वापिका।

सुखकः। पुं। गृहभात्रे। इ.च.।

सुख्या (ष्टा)। स्त्री। सुखीवृक्षे। रा.नि.व.
१०। (टा) ब्राह्मीशकसुपे। रा.नि.व.५।

सुख्यः (का; वाण्डः)। पुं। कटुशरपविशेषे।
पाशा दम्। वै.निघ.।

सुख्यगोपः। पुं। इन्द्रगोपकोटे। आर्वाष्ट्रं
पोर। ना.नि.सुखीवृक्षे।

सुख्य(श)सुसम्। स्त्री। शिरःकोटमेदं। ठाक
पोर। च.द.भग.वि.। च.सू.३५.।

सुख्यः। स्त्री। इन्द्रवाण्डः। वै.निघ.।

सुख्यम्। स्त्री। वस्त्रे। त्रि.। विज्ञा.।

सुख्यवटः। पुं। (Areca grasilis or tri-
anda.) पूषचविशेषे, रामपूषे। विज्ञा.।

सुख्यरो। स्त्री। निर्गुण्याम्। निशिता। च.
द.लं.वि.।

सुरेष्टः (काः)। पुं। वृत्तरक्तवज्रवृक्षे। माता। ७
शाक-वक्रवृक्षेण गाह्ये। रा.नि.व.५। सुरप्रद्रागवृक्षे।
रा.नि.व.१०। सख्यवृक्षे। मातृगाह्ये। रा.नि.व.६।

सुरोत्तरः। पुं। चन्दनवृक्षे। म.र.।

सुरोन्नवम्। स्त्री। पद्मकाठं। वै.निघ.।

सुराह्वयम्। स्त्री। कुम्भरोहिणवृक्षे। वरु
शकृष्टम्। वै.निघ.।

सुराह्वनम्। स्त्री। मुद्गवृक्षे। यथोपयुक्त उप-
याम्। लक्षणे—“वृष्टमावतयिष्ये च सन्विषामा-
नह चतुः। प्रसन्नान्द्विच्यं चामं नरं विद्यात्
सुख्यवृक्षम्” सु.।

सुराह्वनी। स्त्री। मावपर्वलतायाम्। दावाणी।
रा.नि.व.३। धूमपत्रायाम्। गन्धानीति महाराष्ट्रे।
रा.नि.व.५। सुखीवृक्षे। वै.निघ.। वापिकी-
मसिकायाम्। वेणुद्रुम्। रा.नि.व.१०।

सुराह्वनी। स्त्री। रुमामह्वाने पिण्डोत्सृष्ट-
मेदं। ह्येनानीं थैजस्रं। गुपाः—अनधालि-
दाहसुख्यारक्तपिण्डम्। भा.।

सुराह्वनी। स्त्री। म्यामलतायाम्। लुंहे-
काह्वनी। वै.निघ.।

सुलोचनः। पुं। सुरद्रुमशे। श्रुतिपे। रा.नि.
व.१६। चकोरे। वै.निघ.।

सुलोमनी। स्त्री। गटामान्तां। वै.निघ.।

सुलोमशा। स्त्री। काकलतायाम्। रा.नि.व.
४। गटामान्ताम्। वै.निघ.।

सुलोम्या (म्या)। स्त्री। मांशरोहिणीमेदं।
रा.नि.व.१२। वै.निघ.। तासवहोयतायाम्।
मासवे प्रसिद्धा। रा.नि.व.३।

सुलोमी। स्त्री। आशुकर्पोलतायां। ईन्द्र-
कापी। वै.निघ.।

सुलोहकम्। स्त्री। पिचले। इ.च.।

सुवञ्चः। पुं। अंत्ये। माता अंत्ये। रा.नि.
व.१४।

सुवक्त्रः (क्त्रा)। पुं, स्त्री। वनवर्षिकायाम्।
वन वावुरे। रा.नि.व.१०।

सुवदनः। पुं। ववरके। वन वावुरे कुलशे।
रा.नि.व.१०।

सुवयाः (सु)। स्त्री। टटार्थवायां मध्यमायां
स्त्रिये। रा.नि.व.१८।

सुवर्चकः। पुं। सर्जिकाधारं। मांशनाणे।
गटा.।

सुवर्चलम् (ला)। स्त्री, स्त्री। सोवर्चलवृक्षे।
मठल वरुणं। वै.निघ.२.भ.अर्गचि. चन्द्रप्रभायाम्।
(वा) आदिलभकायाम्। हृष्टहृष्टिम्। रा.नि.
व.४। सु.भा.१०.५. “सुवर्चला विगल्वा वा।”
पि.२.५.। मा.न.४.म.म.वि.। ब्राह्मीनामसुपे।
वाङ्गी मांशे। रा.नि.व.५। वै.निघ.५.सा.चि.
शुष्कादी। अतसीवृक्षे। आतनी-सुरेणर गाह्ये।
र.मा.।

सुवर्चिः (काः)। पुं। सर्जिकाधारे। मांशनाणे।
रा.नि.व.६। स्त्री (का)। सर्जिकाधारं।
मांशनाणे। र.मा.। सोवर्चलवृक्षे। च सु-
५.। च.द.वि.ज्ज.वि.पट्टकट्टे। “सुवर्चिकानागर-
कुठ-मूर्त्वा।” अशुष्कलतायाम्। मासवे प्रसिद्धा।
रा.नि.व.३।

सुवर्ची। स्त्री। सर्जिकाधारं। रा.नि.व.६।

सुवर्णम्। स्त्री। चरिचन्दने। नै.। नागकेसरसुपे।
नागेश्वरं। रा.नि.व.६। वै.निघ.२.भ.अर्गचि.

भाद्रादिकन्ते । सर्वधातो । ङोर्गा । षन् ।
कर्म । २ तो । प.प्र.१७. । १६ सुवर्णमापदे ।
८० ८ । सु.नि.२.१५ । छट्टिटायाम् । मीरुसर्व-
माहे । उग्रीरे । सर्वमेरिडे । र.मा. । ७ । सुव-
पुत्राग्रहणे । कल्पगुण्युत्तौ । रा.नि.क.१२ । षोड-
शसुरहणे । वे.निघ. ।

सुवर्णकम् । ङी । राजविभक्ति । ङोर्गा ।
निघण । सं.प. । सर्वपरिकार्ये । प.प्र.१७. । ७ ।
चारमपठणे । ङोर्गाग्राह । र.मा. ।

सुवर्णकादली । ङी । कदलीविशेष । ङोर्गा-
ङ्गा । छट्ट. मटीया । मीमे कमेति कीदृशः ।
तत्पठ्यायाः,—कदम्बा कदम्बोपा दीया सुवर्ण-
कोपा सुवर्णरेखा शयकरणा पीतरेखा धुरमिजा
मृगया देवगया सर्वकला कदम्बरेखा मोरी मीर-
रेखा सावककदली सुरधिया । दृष्टाः—सुव-
दिना सर्वमपदे दीवनी यथाप्रो दाउठी कदली
हया सुवर्ण । रा.नि.क.१३ । अग्रसंज्ञेति दृष्टकर्म ।

सुवर्णकमलम् । ङी । रत्नकर्म । दीप गुण ।
दृष्टाः—“सुवर्णकमलं जेत सुवर्णं सर्वेभारकम्
कदम्बिगवथादाउरकदलीयविवर्णकम् । विपदिगु-
टवदीप माप्रमेदिति कीर्तितम् ।” वे.निघ. ।

सुवर्णकैतकी । ङी । सर्वकैतव्याम् । द्रष्ट-
कदली । वे.निघ. ।

सुवर्णगौरिकम् । ङी । चण्ड. लोहितसुवर्णरेखे ।
नाम निदिनामे, रत्नकदली । रिं कीतकं । रा-
नि.क.१२ । “सुवर्णगौरिकमपि सुवर्णमि मधुमा
वृष्ट । कोडा सुवर्णमाजोति चिन्मं विजातिः तः
मिः ।” र.म.र.मा.क.पि । प.प्र.पान.पि । दृष्टाः
—सुवर्णं जेत केषामं तद्वरीषय विष्णोडार्गी.सि
दाउरुद । रा.नि.क.१६ ।

सुवर्णघ्नम् । ङी । बद्रथाती । द्रा । वे.निघ. ।

सुवर्णजातिः । ङी । मुक्तिमयीसमदरकम-
धेयक-सुवर्णमि रासिमधुम-वशिष्टकर्मिन्द्रजतदं ध-
षेय । वे.निघ. ।

सुवर्णतिलका । ङी । जीतिमतीलकायाम् ।
वर्जाक्रेकी । वे.निघ. ।

सुवर्णदुग्धी । ङी । सर्वसोरिकोमामसुधे ।
ओर्गाधिकरे । रा.नि.क.१३ ।

सुवर्णनकुली । ङी । मण्डाजीतिमतीलकायाम् ।
दृष्ट. ददासरेकी । रा.नि.क.१३ ।

सुवर्णपुष्पः । ङु । राजतद्वेषुष्यहणे । रा.
नि.क.१० ।

सुवर्णप्रसवम् । ङी । एतवानुके । वे.निघ. ।

सुवर्णसापकः । ङु । मध्यमशादमधान्याने ।
सु.निघ.२.१५ ।

सुवर्णसाक्षिकम् । ङी । सर्वसाक्षिके । रा-
नि.क.१२ ।

सुवर्णसितम् । ङी । द्रष्टव्यपरि । लोहाङ्गी ।
ग.निघ. ।

सुवर्णमीचा । ङी । सुवर्णकदल्याम् । ङोर्गा-
ङ्गाग्राह । वे.निघ. ।

सुवर्णयुधिका (यी) । ङी । सर्वयुधिका-
याम् । गीट्यूरे, वर्यूरे । तत्पठ्यायाः,—
सुवर्णया सुवर्णया सुवर्णयुधिका सुवर्णयुधिका रत्नमन्त्रा
जिगयी नामयुधिका हरिकी वीथयुक्ती वीथिका
कदम्बरेखा मनीषरा ऐता गन्ध्या । गुप्ता.—
मातुः गीतया मन्त्ररा विष टाउ वयाप्रो नाना-
तन्त्रोपधो ग । रा.नि.क.१० ।

सुवर्णरथा । ङी । सुवर्णकदलीहरे । ङोर्गा-
ङ्गाग्राह । रा.नि.क.१३ ।

सुवर्णवर्णा (णी) । ङी । छट्टिटायाम् । ग-
प. । कदम्बकमेडे । रा.नि.क.१३ । (वी) कीम-
त्याम् । प.प्र. ।

सुवर्णवीजम् । ङी । कनक-धुसुरभोजे ।

सुवर्णसंज्ञम् । ङी । सुवर्णकधे । (कीधायती) ।

सुवर्णमिन्दूरम् । ङी । सर्वमिन्दूर । र.मा-
सं. । See सर्वमिन्दूर ।

सुवर्णक्षीरिणी (री) । ङी । सर्वक्षीर्याम् ।
कमन्त्रामहमवमा विषायमोति क्षीरे । ङोर्गा-
धिकरे । सं विमीरामिष्ट, निष्टविषयमेदु । रा.नि.
क.१३ । कटुत्रे । सुवर्णक. गानादिवर्गः, दृष्टक-
कप.त. । छविशये । अशानकींठा । यस्य क्षीरं
सुवर्णवर्णं सपुष्यं ह्यथ । कविन् ।

सुवर्णा (णी) । ङी । छट्टिटायाम् । रा.नि-
क.१३ । कल्पगुण्युत्तौ । इन्द्रकपिण्याम् । शोधय-
ण्या । रा.नि.क.१३ । कल्पगुण्युत्तौ । राज-
कण्ठ । सं. । गानापके । वे.निघ. । ग.प. ।
सुवर्णक्षीरे । अशानकींठा । रा.नि.क.१३ । (वी)
चादकण्याम् । देवूद्रकाणि । रा.नि.क.१३ ।

सुवर्षाध्यः । पुं । मागवेररहचे । रा.मा. ।
 सुवर्षाभः । पुं । राजावर्षाभयो । वै.निघ. ।
 सुवर्षारः । पुं । काचनारहचे । प्रकृ. काश्मि
 ग्राह । रा.नि.व.१० ।
 सुवर्षारि । स्त्री । सौमके ।
 सुवर्षाह्व । स्त्री । अर्धवृषिकायाम् । वै.निघ. ।
 सुवर्षिका । स्त्री । अर्धवृषिकायाम् । रा.नि.
 व.३ । See अर्धवृषिका ।
 सुवर्षुलम् । स्त्री । मरुतुके । उदरमूत्र । वै.
 निघ. ।
 सुवर्षा । स्त्री । महिकापुष्यहवे । वै.निघ. ।
 सुवर्षारौ । स्त्री । सुवदावीरतायाम् ।
 सुवर्षिः (स्त्री) । स्त्री । सोमराज्याम् । सोम-
 राह । ष.टी.भ. । रा.नि.व.४ । सुवदावीरता
 याम् । कटुकवह्याम् । कटुकौ । रा.नि.व.३ ।
 सुवर्षिका । स्त्री । जन्तुकायतायाम् । नागवे
 ह्याया । रा.नि.व.३ । सोमराज्याम् । रा.नि.व.४ ।
 सुवर्षिजः । पुं । प्रवाल । पद्म । वै.निघ. ।
 सुवसन्तकः । पुं । वासकीपुष्यतायाम् ।
 सुवसन्ता । स्त्री । नागवीरतायाम् । नागवे-
 रता । अंतजायाम् । उरु. काटी । वै.निघ. ।
 सुवहा । स्त्री । शंकाशिकाहचे । निडैली ग्राह ।
 प.सु. । रा.नि.व.४ । सुवदावीरतायाम् । गौरी-
 दिहा दत्ता । रा.नि.व.५ । सु.चि.२५ । सुवकी-
 हचे । शालकेद । रा.नि.व.११ । शौरके । वै.
 निघ. । गन्धदाह्याम् । शान्तिशेष । रा.नि.
 व.३ । सु.चि.१८५ । रत्नप्रतायाम् । रा.नि.व.३ ।
 ताडन्याम् । रा.नि.व.३ । एलायताम् । नि. ।
 नीलसिन्धुदारे । नीलनि.नि.नि. । रा.नि.व.४ ।
 विहवायाम् । टेडैली । प.सु. । व.५.४५ ।
 गन्धरावायाम् । भा.म. । म.सु.नि.क.व.चि. "सुवहा
 सुवसन्ताः ।" राजायाम् । प.म. । व.५.४५ ।
 वि.३५ ।
 सुवासः । पुं । कर्दन्तहचे । वै.निघ. । सुटु.गन्धे ।
 सुवासरा । स्त्री । अश्वर । तौदनाश्री,
 हाग्नि । भा. ।
 सुवासिनी । स्त्री । पित्रभक्षमायां नायाम्,
 विरह्याम् । प.म. ।

सुविदः । पुं । तिष्ठकहचे । वै.निघ. ।
 सुविष्टरा । स्त्री । सुभादिनीहचे । रा.नि.व.८ ।
 सुवीजः । पुं । बदरहचे । सुभा ग्राह । सुवस-
 कीके । पोष्टमानां । रा.नि.व.११ । स्त्री । सुव-
 कीके ।
 सुवीरः (काः) (व्यैः) । पुं । एषवीरहचे ।
 रा.नि.व.८ । बदरहचे । वै.निघ. । स्त्री (५३) ।
 सोवीगहचे । रा.मा. । बदर । हराहचे । वै.
 निघ. । (व्यैः) बदरकीके । अश्व. ।
 सुवीराह्वम् । स्त्री । सोवीराह्वे । कौलि-
 रिकेय । रा.नि.व.१५ । काहिके । कौलि. । कटा. ।
 सुवीर्या । स्त्री । एनकायायाम् । एन कायाश्री ।
 म.र. । मद्यमतायाम् । वृत्त मद्यनी । वै.
 निघ. । नाडीहिके । रा.नि.व.११ ।
 सुवृत्तः । पुं । अरुपकहचे । उद. । रा.नि.व.३० ।
 गरिच । वै.निघ. । स्त्री (गा) । मद्यमतायाम् ।
 सेडैली । काकीलीशकायाम् । रा.नि.व.१०.११ ।
 सुवीगा । स्त्री । मद्यमतायाम् । वृत्त
 मद्यनी । रा.नि.व.११ ।
 सुवीशः । पुं । अंतिकी । रा.नि.व.१४ ।
 सुव्रतः । पुं । अश्विहचे । वदभुकेर ग्राह ।
 रा.नि.व.१० । अंतिकी । वेत अश्वि । वै.
 निघ. । स्त्री (ता) । मद्यमतायाम् । काशीरे
 प्रहिका । प्रकृ.म. । भा.म. । म.सु.चि.वि.विद्यादि-
 योर्ग । "नाश्री वषा सुवता ।" सुवदीह्यायाम्
 गवि । प.म. ।
 सुशक्या । स्त्री । शक्यायाम् । उश्रैली ।
 प.सु. ।
 सुशल्यः । पुं । अश्विहचे । रा.नि.व.८ ।
 सुश(प्र,म)वी । स्त्री । [ष.टी.भ.(प.वी), ष.
 टी.रा.(प.वी)] हाश्वीरके । कारवेई, पानीय
 शक्याम् । उच्छे । प.म. । ष.टी.नि.वि. ।
 सु.५.२८५ । वा.सु.१२५. पारमधादि । "सुश-
 क्यशक्यीयाः ।" सुश हाश्वीरके । प.सु. ।
 अरुहचे । रा.मा.सं.व.राहुमरके । सु.सं.हा-
 श्वीरके । रा.नि.व.११ ।
 सुशाकाः । पुं । सुशक्यीयशाकपुत्रे । कौशिके ।
 रा.नि.व.५ । सुशु.सु. । सेटैली । गे.पा.पु. ।
 रा.नि.व.४ । स्त्री । शाका । रा.नि.व.११ ।

सुशाख्यकः । पुं । रक्तशाखी । मातृधानि ।
रा.नि.५.१६ ।
सुशिक्षा । स्त्री । मधुरशिक्षा रूपे । रा.नि.५.५ ।
सुशोतः । पुं । अक्षयवह्वे । छोटि पांशुः ।
रा.नि.५.११ । नखवेगसं । वै.निघ. । स्त्री । रुचि-
चन्दने । प.सु. ।
सुशोतला । स्त्री । इत्यनपुपलतायाम् । छोटि
भ्रमां ग्राह् । भा. । कर्कटिकायाम् । कौशुड-
ग्राह् । वै.निघ. । स्त्री । गन्धहणे । श्रंगिण्युः ।
र.मा. । नागदमन्याम् । नागदनां । प.न. ।
सुशोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । श्रेष्ठेति ग्राह् ।
रा.नि.५.१० । खलपत्रिन्याम् । खलपत्रं । वै.निघ. ।
सुशो(षो)मः । पुं । शैले । चन्द्रकान्तमणौ ।
कटा । चिमे, शोतले । सर्पविशेषे । से. ।
सुशोविका । स्त्री । शारालीकन्टे । श.च. ।
सुशुक्ता । स्त्री । शुद्धजातीपुष्पहवे । श्रेष्ठ
छांदसौ । वै.निघ. ।
सुशुभञ्जनः । पुं । रक्तशीभाजनहवे । गौग
गञ्जिना ग्राह् । प.सु. ।
सुश्रोका । स्त्री । स्रष्टकीतवे । रा.नि.५.११ ।
सुश्रुतः । पुं । विश्रानिपसुते धन्वकारिशिथे सं-
दिनाकारच्यभिभेदे । यः शुद्धसुखादुपयुज्य स्वनाया
तन्वं सुश्रुतं चकार । तत्प्रोद्गम्यः—“विश्रानिथी
सुश्रुतेः पुत्रं सुश्रुतमापुषेदाध्ययनाय काशिराज-
दिशोदाससमीपं वाराणस्यां गेरवामास । स यद्-
गुनिमुसपरिहृतमनुवप्याय एवं स्वाममनकारण-
नुकृषान्—‘भगवन्मागवान् दृष्ट्वा ध्यायिभिः परि-
वीडितान् । कन्धती सियमापायं ज्ञातायाकं
छदि व्यथा । चामशानां जनीवाचं विश्रातुं वयमा
गताः । चापुर्व्वेदे भवान् चयानभ्यापयन् यवतः ।
चद्रोक्त्य गचनीषां नृपतिनानुपादिशन् । व्याख्या-
तन्वं म ते यदाञ्जगद्दुर्मुनयो मुदा । काशिराजं
जगामोभिरभिनन्द्य मुदान्निताः । सुश्रुतायाः
सुश्रुतायां जन्मं गेष्टं स्रक्तं स्वकम् । प्रथमं सुश्रुत-
स्त्रीपु स्तनन्तं कृतवान् स्फुटम् । सुश्रुतस्य सखी-
योऽपि पृथक् तन्वापि तेनिर । सुश्रुतेम कृतं तन्वं
सुश्रुतं बहुभिर्व्यतः । तयात् तत् सुश्रुतं गान्वा
विश्रातं चितिमिच्छते ॥” भा. ।
सुश्रुतेतम् । स्त्री । सखे । शौङ् । भा. । स्त्री
(रा) । श्रेष्ठकण्टकायाम् । वै.निघ. ।

सुविः । पुं । छिद्रं । च.टी.म. ।
सुविरम् । स्त्री । लघ्वे । शीतलकले । कुडीपधे ।
कुङ् । वै.निघ. । स्त्री (रा) । नसुकायाम् ।
नासुका । रन्ध्रवृंशे । वै.निघ. ।
सुविराख्यः । पुं । रन्ध्रवृंशे । रा.नि.५.७ ।
सुषोमः । पुं । सर्पभेदे । चन्द्रकान्तमणौ ।
सुपुत्तिः । स्त्री । सत्प्रधाने पश्याने, चानन्दमय-
काये । वेदान्तः । यादृनिद्रायाम् ।
सुपुत्ता । स्त्री । शरीरान्तर्भाडीविशेषे । सा तु
मंददृष्टवास्ते ईडापिङ्गलानामनास्त्रीमध्यखनाङ्गी-
भेदः । तन्वम् ।
सुपेणः । पुं । करमर्दहवे । चम. । वेतसलता
याम् । रा.नि.५.६ । खनामन्यातवैद्यकपथ्यकार-
विशेषे ।
सुपेणा (षी) । स्त्री । विहवायाम् । उतेउडे ।
रा.नि.५.६ ।
सुपेणिका । स्त्री । लणविहवायाम् । चम. ।
सुपेवी । स्त्री । सुपन्याम् । पुट्ट-कारवैश्राम् ।
गोरके ।
सुष्टगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वै.निघ. ।
सुसंस्कृतः । वि । सुपक्ते । चम. ।
सुसन्विजा । स्त्री । निचन्निपुष्पहवे । वै.निघ. ।
सुसर्पणः । पुं । पारदे । र.स.कौ. ।
सुसारः । पुं । रक्तखदिरहवे । रा.नि.५.८ ।
इन्द्रगोलमणौ । विका. ।
सुसारवत् । स्त्री । क्कटिके । विका. ।
सुसिकता । स्त्री । सुशर्करायाम् । रा.नि.५.१४ ।
सुसिरः । पुं । दन्तमूलगतरीगविशेषे । सखणं
—“शुभ्रवृद्धेनसूत्रेषु रुजावान् विनरक्तजः । साखा-
सावी स सुसिरः दन्तमांसप्रशान्तनः ॥” वा.३.११५ ।
सुसोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । श्रेष्ठेति । वै.निघ. ।
सुस्थनी । स्त्री । दृष्टार्थवायाम् कन्यायाम् । रा.
नि.५.१८ ।
सुम्भ्रः । वि । सखे, शारीर्यवति । “समदोषः
समाश्रिय समधातुनकमित्यः । प्रसन्नार्थं द्वियमनाः
सख्य इत्यभिधीयते ॥” च.५.१११ ।
सुस्थता । स्त्री । सख्ये । सुखे । शारीर्ये ।
श.च. ।

सुस्थितः । पुं । अथर्व तन्नामकपद्ये । लघुर्ण—
 “इयते सुततं यन्नु पयादाग्यानमीचने । सुसंस्थित-
 यहावितः सुविज्ञेयो मनोपिमि ॥” ज.द.५७७।
 सुज्ञा । स्त्री । मित्रिभान्वविशये । शैमात्री ।
 गुणाः—दुर्वागला रुचा कपाया मित्रदा गुणय ।
 रा.नि.७१६ ।
 सुम्ननः । पुं । ग्रहं । शीरु । वै.निघ. ।
 सुस्तरा । स्त्री । ब्राह्मेशाके । प.सु. ।
 सुहिता । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा.नि.७२ ।
 सधिलिहाहवे ।
 सुहृत्ताया । स्त्री । वायनापालतायाम् । वला-
 डूम् । वै.निघ. ।
 सूकः । पुं । उम्ले । वाते । नै. ।
 सूकरः । पुं । शूकरे । श.र. । हरिपविशये ।
 जटा. ।
 सूकारकन्दः । पुं । वाराहो कन्दे । रा.नि.७० ।
 सूकारपादिका (द्वी) । स्त्री । कृष्णशिवी-
 लतायाम्, कविकञ्चौ । आभाङ्गी । वै.निघ. ।
 सूकाराह्वयः । पुं, स्त्री । यन्त्रिपर्यहवे । शै.निघ. ।
 सूकारी । स्त्री । वराहकान्तायाम् । दद्राक्राण्टी ।
 श.ना. । वाराहो नामकस्यशाके । रा.नि.७० । वै.
 निघ. २२. उन्ना-धि. महापेशाश्चते ।
 सूक्ता । स्त्री । शारिकापविष्णाम् । त्रिका. ।
 सूचः । पुं । कुमादुरे । शब्दकल्पः ।
 सूचकः । पुं । सूत्रशास्त्रे । निहि वान । रा.नि.
 ७१६ । कुहुरे । सोमनद्रथे । शू. । विडाले ।
 काके । नै. ।
 सूचिः । स्त्री । सेवनां । अम. ।
 सूचिकापुष्पः (प्यिका) । पुं, स्त्री । श्रितकेतक-
 हवे । शै. निघ. २३. ग्राह । वै.निघ. ।
 सूचिका । स्त्री । करिण्डायाम् । न्याम् ।
 शब्दकल्पः ।
 सूचिकाम(व)रपरसः । पुं । सन्निपात
 चरे रसः । पाठः—विपनेकपलं रसस्य चलारी
 नापाः इयं मिलिता सुपर्णस्य काचशरावद्वयमध्ये
 अथवा सन्निपातशरावद्वयमध्ये संस्थाप्य मुद्रिकां
 कृत्वा मृदादिना सलिय शोपयित्वा प्रहरद्वयं
 गावन् मन्दापिना ज्वालयेत् । काठरिव १ प.

पौरा ४ नां. अथर्व नाडिङ्गा दाऽमरादेहे
 इच्छेत् आत्र सूचिकामरावेहे हृडेत्, ॐ
 मंशवन्न नद्ये शोणनशूरीक लेपिशो मू-
 खे ले पाद करिवे । सा.के. । अन्वः—रसः
 गन्धकः शीतं स्यावरविषं (सुलविषं) कृष्णमविषं
 (कृष्णसर्पविषं) एषां प्रत्येकं समभागः । भावनाश्रयं
 —सन्धपित्तं शूकरपित्तं मशूरविषं छागपित्तञ्च ।
 परिनाथं सुचिकाधमितम् । पौरु, गङ्गक,
 नीशा, काठरिव, देउडेते नापेर विष अथर्व
 नाडिङ्गा शोहितपित्त, शूकरपित्त, मशूरपित्त
 एव ह्रागपित्त हेहा द्वारा यथाक्रमे जावना
 दिवे । र.ना.दं. “वायव् नूच्या सुते लघं
 दूच्या निर्वानि भेषजम् । तावन्मात्रे रसो द्यौ
 नूचिंते सन्निपातनि । इरेण प्रहते मुनिं तवा-
 दूच्या च घर्षयेत् । रक्तपञ्चम्यकात् सूचिं तोडपि
 द्वि जीवति ॥” र.स.र. । र.स.को. । अन्वः—विषं
 संपविषं दासमीचं प्र. १ ती. हिन्दुसं ३ ती. पञ्च-
 पित्तं न एकैकं दिनं भावयित्वा संपपनिता वटी
 काथ्या । अतः उवा वाचम् । नैप. । अर्घं हृत्फलः ।
 सूचिकामुखम् । स्त्री । ग्रहं । शीरु । शारा. ।
 सूचिपत्रः (काः) (पर्णः) । पुं । शितावररुपे ।
 उग्रनि शीरु । रा.नि.७४ । मा.प्र.१२. भा.व. ।
 चंतेची । वै.निघ. ।
 सूचिपुष्पः । पुं । केतकहवे । केकशां ग्राह ।
 प.सु. ।
 सूचिमक्षिका । स्त्री । गवसज्जिकायाम् । रा.
 नि.७.१० ।
 सूचिरोमा (न्) । पुं । शूकरे । त्रिका. ।
 सूचिवदनः । पुं । नशके । मर्षा । नकुने ।
 नेडेव । रा.नि.७.१६ ।
 सूचिशालिः । पुं । सूत्रशास्त्रे । नश्रधान ।
 रा.नि.७.१६ ।
 सूची । स्त्री । जीवनास्त्रे । शू. । हिं वृ. ।
 जीवनाकार्येषु सा विद्या भवति, तन्तैका हवा
 छाडुला अन्वसांति देशे समी च निया । तथा
 नांसके देशे वाडुला वाचा च सूची याद्या ।
 वक्ता सूची समफलकोपादिषु याद्या च । सु-
 २५. । गृहदमे । शै. निघ. ।
 सूचौदलः । पुं । शितावरराकचपे । उग्रनि-
 शीरु । रा.नि.७.४ ।

सूचीपत्रः(काः) (पर्यः) । पुं । द्रुपद्विशेषे ।
गुणाः—वातकरः कफपित्तहरः कपायो विदाघो
च । सु.सू.४५.प. । सुनिपणकशाकि । उ७नि-
शांङ् । भा. ।

सूचीपत्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रा.नि.घ.८ ।
कैतकीवृक्षे । ट्पुशां गीश । रजमाषा, सं-मूर्च्छा-
द्रव्यनिर्घये ।

सूचीपुष्पः । पुं । कैतकीवृक्षे । र.मा. ।

सूचीमुखम् । स्त्री । रोरके । शैशां । ऐ.प. ।
विस्वावपायै शस्त्रविशेषे । सु.सू.८.प. । भगन्दर-
च्छदि विशेषे । सु.चि.८.प. । पुं । सिधदभै । प्लेठ
कुम् । रा.नि.घ.८ । शौम्यकीट । सु.कल्प.८.प. ।

सूचीमुखी (वक्त्रा) । स्त्री । योनिव्यापद्विशेषे ।
लक्षणे—“वातलाहारासिद्ध्यां जगत्यां कुपितो-
ऽभिः । स्त्रियो योनिमण्डहारं कुर्यात् सूची-
मुखीति सा ॥” वा.च.३.प. ।

सूचीरोमा (न) । पुं । शुक्रे । विका. ।

सूचीवक्त्रः । पुं । शगद्विशेषे । वै.निघ. ।

सूचीग्रः । पुं । तदाप्य-वातरोगनिदे । “गण्डस्य
सन्धौ चिपुके गले च सदाह राग-असनाः सूचीग्रः ॥”

सूच्यः । पुं । सख्यगोधूमे । वै.निघ. ।

सूच्यग्रः (स्यूलकाः) । पुं । उलुपद्वेषे । उ७
षड् । र.मा. ।

सूच्याख्यः । पुं । मृषिके । ऐ.गुर । ऐ.प. ।

सूच्याघ्नः । पुं । मितावरीवृक्षे । उ७नि शांङ् ।
रा.नि.घ.४ ।

सूतः (काः) । पुं, स्त्री । पारदे । चमं. । नी. ।
वि । प्रप्ले ।

सूतका । स्त्री । सद्यःप्रप्लयाय स्त्रियाम् । वै.
निघ. ।

सूतकाष्टङ्गम् । स्त्री । प्रसवदृष्टे । आँडुर
षत्र । ष.टी.भ. । चम. । See सूतिकाष्टङ्गम् ।

सूतखोटः । पुं । रसमारण्यबीजे, पारदगार-
ण्ये चिकुचकयष्टुम्, रसपिष्टौ । रघ.पि.३.प. ।

सूतमाटका । स्त्री । कुमायाम् । इ७कुमात्री ।
सा.की.चधमारणे ।

सूतराजः (ट) । पुं । पारदे । रा.नि.घ.३.प. ।

सूतसूर्यः । पुं । कृकलासि । कै.कु.मी. । दे.
निघ. ।

सूतिः । स्त्री । जपपो । प्रसवे । शब्दकल्पः ।

सूतिका । स्त्री । सद्यःप्रप्लयाय स्त्रियाम् । वै.
निघ. । श्रियोः साटकायद्विशेषे । या नवमे
दिने मासि येषं या शिशुं गृह्णाति । तेन सद्य
ज्वर-च्छदिर्गोतमद्वादि श्रियोर्भवति । च.द.वाल-
रोग.पि. ।

सूतिकागार(गृ[गि]हम्) । स्त्री । प्रसव-
दृष्टे । आँडुर षत्र । “तस्य गृहं त्राश्रण-पविष्य-
वैश्वयद्रायां शैतरक्तपोतक-अथुं भूमिप्रदेशेषु बिल-
न्योधिनिन्दुकमहातकनिर्मितं सख्यां गारं यथा-
संख्यं तन्मध्यमयैरुत्सुपलितमिति सुविमक्तपरिच्छदं
भागहारं दक्षिणहारं वाट्टक्यायतसुतुहैकविसुतं
रचामातलसम्पन्नं विशेषम् ॥” सु.शा.१.०.प. ।

सूतिकाभवनम् । स्त्री । सूतिकागारे । चारा. ।

सूतिका रिसः । पुं । सूतिकारोगे रसः ।
पाठः—“रसं गन्धं घृताभक्ष्यं रसतमान्त्रं तुल्यकम् ।
सूतितं मद्देयं देवान् कपर्णीरसिन च । क्षयायक्षा
गुहो काथो कलायसदृशो वलः ॥” शौशा, शंकर,
अज, उमा, ममडागः ; श्रुङ्गुडिग्रन्थ माङ्गिशा
छात्राण्ड वी कन्निरव । मांका कलाश्र-पत्रि-
नाथ । अशुपान आदीर व्रत । रघ. की. ।

सूतिका रोगः । स्त्री । प्रसूतेः प्रसवानन्तरं
जाते ज्वर-चक्ष्णादि रोगसमूहे । श्रुतिश्रु-श्रौंग,
अह्नी व्यकृति । निदानं—“निथोपचारात् सं-
क्षेपश्रुतिपमाशौचंसेवनात् । सूतिकायास्तु वै रोगा-
जायन्ते दासथाय ते ॥” लक्षणे—“यद्गमद्गौ
ज्वरः कासः पिपासा मुखगन्धता । शोथः शला-
तिशारी च सूतिका रोगलक्षणम् ॥”

सूतिकावासः । पुं । सूतिकागारे । शब्दकल्पे
श्रुतिलक्षणम् ।

सूतिकाविनोदरसः । पुं । सूतिका रोगे
रसः । पाठः—“ग्रथ्या भागो भवेदेको द्वौ भागो
नरिचस्य च । विषयव्याय विभागः स्यादद्वैभाग
रोगकम् । जातोकोपस्य भागो द्वौ द्वौ भागो तुल्य-
कस्य च । शिशुधारकस्यैवैव मद्देयं देकयामतः ।
मधुना सङ्गमो नव्यः सूतिकातद्वगमगः ॥” उ७
१ उ. श्रुति २ उ. श्रुति ३ उ. श्रुति ४ ॥

क. ङकौ २ उ. ऊँऊ २ उ. एकत्र निमित्ता-
द्रग नह १ अक्षर माङ्गिरे। भेय।
सूतिकापठो। स्त्री। जातमन्त्रानस्य पठदिने
 सूतिकागारे पुत्रनोपदेशीयिष्ये। श्रुतिरु। श्लो।
 सूतिकापठोपूजा विष्णुसर्गोत्तरे। "सूतिकावास-
 निलया जन्मदा नाम देवताः। तामर्षा यागनिमि-
 त्तार्थं शुद्धिर्नानि कौषिवा ॥"
सूति(ती)गृहम्। स्त्री। सूतिकाभवे। श.र.।
सूति[ती]मासः। पुं। प्रसवमासं, नयने दशमे
 वा मासि। जटा.।
सूत्कटम्। स्त्री। गुरुत्ववि। शक्रिनि।
सूत्परम्। स्त्री। घर्षणम्। सुतास्यने। श.प.।
सूत्या। स्त्री। शीमलतारस्यपाने। भ.।
सूत्रम्। स्त्री। तन्वी। श्रु.। अम.। शास्त्रादि-
 सूचनस्ये। वैदिके यद्यतुर्विधम्। यथा—प्रति-
 संकृतसुमम् एकीयसूतं शिष्यसूत्रं गुरुसूत्रमिति।
सूत्रकण्ठः। पुं। नङ्गुलि। वनकपीते, पारायते।
 पात्ररा। खड्गरोटे। यक्ष्मणी। मे.।
सूत्रखण्डमोदकः। पुं। खण्डलच्छु कविशये।
 वै.निघ.।
सूत्रपुष्यः। पुं। कापांसहले। त्रिका.।
सूत्रमध्यभूः। पुं। यच्चध्वे, कुन्दुरी। श.प.।
सूत्रवत्तिः। स्त्री। सूत्रकतवत्तार्थम्। श्रु.।
 श्रुते। भा.स.ना.त्र वि.।
सूत्राङ्गम्। स्त्री। उत्तमकास्ये। वै.निघ.।
सूत्री (रन्)। पुं। काके। त्रिका.।
सूदः। पुं। लोभहवे। प्रत्यपरिसाये। एक
 शानि। त्रिका.। व्यञ्जने। अम.। वि.। पाचके।
 अम.।
सूदजः। पुं। उपनिषिकायाम्। आन्विषि।
 वै.निघ.।
सूदशाला। स्त्री। पाकशालायाम्। उरुह्वेषत्र।
 इ.प.।
सूदाध्यक्षः। पुं। पाकशालाध्यक्षे, रसव्यधि-
 कारिवैद्ये। इ.प.। See पाकशाला।
सूनम्। स्त्री। पुष्ये। प्रसवे। मे.।
सूना। स्त्री। अर्षीजिदिकायाम्। आन्विषि,

शर्गात्रं उँङि। "तस्याः सूना भवेदधः।" क.उ.
 २.प.।
सूनुः। पुं। गुरुं। पुत्रे। मे.। अर्षीष्ये।
 आन्विषि। अम.।
सूपः। पुं। व्यञ्जने। उरुह्वेषत्रि। भा.वि.।
 श्रु.। विदलनासमापादिपकाः सूपामिषापकाः।
 रा.नि.प.२०। पकविदलव्यञ्जने। श्रु.। श्रु.।
 क्रिया यथा—विदलधान्यसूपे कर्षण्ये तद्वान्यं जल्प-
 संयमैलीन उरुह्वेषत्रि, अथ गुरुकृत्य त्वया
 कीर्तं विदलं गृहीत्वा तस्य सूपः पाच्यः। "यस्य
 विदलधान्यस्य सूपः कर्षण्यया गमः। तद्वान्यं
 जल्पगिरसमैलीनोर्ध्वयेततः। उरुह्वेषत्रिदिमिक्वाय
 त्वग्धीनां गृह्णातिकात्। शीतोदकेन मन्दाग्री
 पचेत् सूपः सकाञ्चनः। स नष्टः ककषिचनः काम-
 न्यासनिहाननः ॥" इत्य.ग.। "दादी तु सन्नि-
 विदा खवपाद्रक-डिद्रुभिः। संयुक्ता सूपनाथी
 स्यात्..... ॥" भा.।
सूपकारः। पुं। पाचके। श्रु.। श्रु.। श्रु.।
 यथा—"रुद्रिकाकारतत्त्वज्ञो वलवान् मित्रपाचकः।
 यत्रय कठिनस्यैव सूपकारः स उच्यते ॥" नैति-
 शास्त्रम्।
सूपधूपनम्। स्त्री। विद्रुनि। रा.नि.प.६।
सूपपर्णी। स्त्री। सुहृत्पर्णी। श्रु.। रा.
 नि.प.३।
सूपश्रेष्ठः। पुं। सुहृत्। श्रु.। रा.नि.प.१६।
सूपाङ्गम्। स्त्री। विद्रुनि। रा.नि.प.६।
सूप्यः। पुं। शिष्यिष्ये। श्रु.। श्रु.। भा.
 पू.१म.। स्त्री (व्या)। तुष्यार्थम्। उरुह्वेषत्रि।
 वै.निघ.।
सूमम्। स्त्री। वीरे। मे.। जलि। श.र.।
सूरः। पुं। समूर। मन्त्रि। रा.नि.प.१६।
 अर्षीष्ये। आन्विषि। अम.।
सूरकन्दः। पुं। शूरकन्दे। उरु। रा.नि.प.०।
सूरण्यः। पुं। शूरये। उरु। श.र.।
सूरणवटकः। पुं। शूरणवटके। उरुगत्र
 वट्। यथा—"सूरणं खण्ड्यः कृत्वा स्त्रियेति
 च मेपयेत्। तृतीयं खण्ड्यं विद्रु, कीरकं वा मरी-
 चकं। मिषिय वटफान् कृत्वा एते तमे च पाच-

येत् । सविदा दीपनाः प्रोक्ता वाम-दुर्गाम
नाशनाः ॥" वै.निघ. ।

सूरसाधनः । पुं । सधंपे । प.सु. ।

सूरसाधनकः । पुं । सिन्धुवारहवे । निभिन्ना
गोह्र । रा.नि.व.४ ।

सूरिः । स्त्री । मुजङ्गघातिनी-रुचे । राजसधंपे ।

सूरी । स्त्री । राजसधंपे । र.मा. ।

सूर्यः । पुं । द्रोणस्यमाने । ६४ श. । "द्रोणाभ्यां
सूर्यं कृणो च... ।" प.प्र.१३. । यवे । वै.निघ. ।

सूर्यपर्णी । स्त्री । सुद्वपर्णी-मापपर्णीः । भूशानी
७ भांशनी । च.वि.१७. । राजाह्वारसायने । र.स.र.
अयमस्याद्यहृते ।

सूर्यः । पुं । ताम्ने । ताम्ना । अर्कहवे । आरुन्
गोह्र । मे. । र.सा.सं. । अभसारणे । सुवर्षे । सूर्या-
वर्षहवे । हृष्टहृष्टिना । वै.निघ. ।

सूर्यकान्तः । पुं । स्वनामख्यातमणौ, क्कटिक-
मणौ । आरुन् शीश्र । सत्पूर्यायाः, —सूर्य-
मणिः सूर्यास्ता दृष्टनीपमः तपनमणिः तापनं
रविकान्तः दीप्तोपलः अग्निगर्भः ज्वलनास्ता अर्को-
पलः । हला. । गुणाः—उष्णो निर्मलः रसायनः
वातश्लेष्मणः पवित्रपूजनात् रवितृष्टिकरय । रा.
नि.व.११ । पुष्पहचविशेषे । श्रृंगमणि मूल ।
श.प. ।

सूर्यकान्ता (न्तिः) । स्त्री । आदित्यपर्णी-
नामोपधौ । See आदित्यपर्णी । पुष्पहचविशेषे ।
श्रृंगमणि मूलैत्र गोह्र । श.र. ।

सूर्यनामका । स्त्री । सूर्यावर्षचुपे । हृष्टहृष्टे ।
वै.निघ. । पुं । अर्कहवे । आरुन् गोह्र । ज.द. ।

सूर्यपत्रः । पुं । अर्कपत्रहवे । श्रेणैत्र भूश ।
रा.नि.व.४ । सं. । अणराचसतैले । सूर्यावर्षचुपे ।
वै.निघ. ।

सूर्यपर्णी । स्त्री । अर्कपत्रायाम् । भांशनी ।
रा.नि.व.२१ ।

सूर्यपूर्यायनाम । स्त्री । ताम्ने । वै.निघ. ।

सूर्यपादः । पुं । सूर्यकिरणे । सूर्यकान्तमणौ ।
निम्बहवे । वै.निघ. ।

सूर्यपुष्पकः । पुं । अर्कहवे । आरुन् गोह्र ।
वै.निघ. ।

सूर्यप्रिया । स्त्री । पद्मिनाम् । अश्वत्थ द्वाङ् ।
वै.निघ. ।

सूर्यभक्ताः (काः) । पुं । बभूवपुष्पहवे । बाकृनि
मूलैत्र गोह्र । मे. । श.र. ।

सूर्यभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृष्ट-
हृष्टिना । भा.म.१३. । असा.चि. ।

सूर्यमणिः । पुं । (Hibiscus phoeni-
ceus,) पुष्पहचविशेषे । श्रृंगमणि मूलैत्र गोह्र ।
श.र. । सूर्यकान्तमणौ । ह.च. ।

सूर्यमुखी । स्त्री । पुष्पहचविशेषे । श्रृंगमणी
मूलैत्र गोह्र । मूरिम. ।

सूर्यलता । स्त्री । आदित्यभक्त्यायां । रा.नि.व.४ ।

सूर्यवह्नाभा । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृष्ट-
हृष्टिना । रा.नि.व.४ । पद्मिनायां । वै.निघ. ।

सूर्यवह्नी । स्त्री । चौरकाकोल्यायाम् । र.मा. ।

सूर्यहृच्चः । पुं । अर्कहवे । अर्कपुष्पिकायाम् ।
आरुन् गोह्र । वै.निघ. । अर्कपुष्पायां । ज.द. ।

सूर्यसंज्ञम् । स्त्री । ताम्ने । कुडुमे । विका. ।

सूर्या । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । त्रांशान-
भम्ना । रा.नि.व.१ ।

सूर्याख्यः । पुं । सूर्यकान्तमणौ । वै.निघ. ।

सूर्याङ्गम् । स्त्री । शानुधाती ।

सूर्या(प)वर्त्तः । पुं । आदित्यभक्त्यायाम् ।
हृष्टहृष्टिना, हृष्टे । वै.निघ.२२. । मृतज्व.चि. ।
गजमिषाल्यायाम् । प.सु. । तशामकश्रिरीरीगे । खलपं
यथा—“सूर्योदयं या प्रतिमन्त्रमन्दमचिधुर्वं रुक्
समुपैति गाढं । विवर्त्तते त्रांशमता सहवे सूर्याप-
हृत्तौ विनिवर्त्तते च । सूर्यात्मकं कष्टवर्मं विकारं
सूर्यापवर्त्तं समुदाहरन्ति ॥” मा.नि. ।

सूर्यावर्त्तरसः । पुं । त्रासाधिकारे रसः ।
रसः २ तो. गन्धकः १ तो. हस्तकमारीरसेन प्रहरं
मद्देत् । पथात्तेन कल्केन श्रद्धतामपत्रं ६ तो.
लेपयेत् । सती बाहुका-यन्त्रेण सत् तामपत्र-
दिनेकं पचेत् । भस्मं २ र. । अतुषानम्—इन्द्र-
वारुणीमूलं देवदास त्रिकटुं समभागचूर्णं शर्करा-
सहितं पश्याद्भवयेत् । सा. कौ. ।

सूर्यावर्त्ता । स्त्री । आदित्यभक्त्यायां । रा.नि.व.४ ।

सूर्याश्मान् । पुं । सूर्यकान्तमणौ । ह.च. ।

सूर्याक्षम् । लो । तासो । चिका ।
 सूर्याक्षः (यः) । पुं । चकंठचे । रा.नि.व.१० ।
 लो (हा) । महेन्द्रवारणोत्सवायाम् । मीर्या-
 ग्राह । वै.निघ. ।
 सूर्यादियरसः । पुं । गिरीरीगाधिकारे रसः ।
 पाठः—“सप्तसप्तमस्य लोकां गन्धं तामसम् सप्तं
 समम् । सूर्योदीरेदिनं सद्ये सप्तवेत्यापमाचकम् ॥”
 मधुना मर्दितं सप्तयेत् । र.स.८ ।
 सूक्ष्मः । पुं । गावे । श.र. ।
 सूया । स्त्री । कासमर्देगेदे । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मः (काः) । पुं । रीठाकरञ्जवृक्षे । श्रीश्री ।
 श.र. । लोरकचुपे । पूरे । उशत्रि । वै. निघ. ।
 कसकवृक्षे । ब्रह्मवृक्षवृक्षे । नि. । अतिवृद्धे ।
 सूक्ष्मकण्ठफलम् । स्त्री । सुद्रजम्बूवृक्षे । वन-
 चादित्र ग्राह । र.मा. ।
 सूक्ष्मघण्टिका । स्त्री । सुद्रशपशुषिकायाम् ।
 शर्ष ग्राह । रा.नि.व.४ ।
 सूक्ष्मजिह्वा । स्त्री । तालुन ऊर्ध्वदेशपरि सुद्र
 जिह्वायाम् । आनिधिदि, श्मूत्रि । रा.नि.व.१८ ।
 सूक्ष्मजीरकः । पुं । सुद्रजीरके ।
 सूक्ष्मतरण्डुलः । पुं । खग्नसचुपे । पीछटेईर
 ग्राह । रा.नि.व.४ । सज्ज रसे । धूर्ना । वै.निघ. ।
 लो (सा) । विषल्याम् । रा.नि.व.६ ।
 सूक्ष्मदलः । पुं । द्विषगिरीये । रा.नि.व.८ ।
 लो (सा) । दुरालभायाम् । रा.नि.व.४ ।
 सूक्ष्मदारु । स्त्री । सूक्ष्मकाठकजके । चिका ।
 सूक्ष्मपत्रः । पुं । रज्जेशी । ब्रह्म ईशू । रा.नि.
 व.१४ । वन-जीरके । वन-ज्योती । धान्यके ।
 धनित्रा । रा.नि.व.६ । द्वेषसर्पे । रा.नि.व.८ ।
 दुरालभायाम् । माषचुपे । आदिलपचुपे । रा.
 नि.व.४ । ब्रह्मवृक्षे । छोटि कुल । रा.नि.व.
 ११ । कुङ्कुटने । कुक्षिर्ना । वै.निघ. । वाचल-
 वृक्षे । वावुना ग्राह । श.प. । वनवर्द्धिकायाम् ।
 वन वावुने । रा.नि.व.१० । लो । सुरपणे । रा.
 नि.व.१० ।
 सूक्ष्मपत्रकः । पुं । पपेटके । फेरुपावडा ।
 सुदन्वाञ्जके । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मपत्रा । स्त्री । बृहदारकविशेषे । छांगण-
 वेण्टे । रा.नि.व.३ । सुद्रजम्बूनाम् । वन जामि ।

भा. । शतमूल्याम् । शउमूनी । लीरलीचुपे ।
 बृहती । रा.नि.व.४ । मृत्तदुरालभायां । चवरा-
 जितायाम् । रत्नशठप्रप्याम् । ब्रह्मशत्राक्षिता ।
 वै. निघ. । लोरकचुपे । सुद्रपोदक्याम् । वन
 शूहे । रा.नि.व.० । बलायां । वेङ्कना । ज.द. ।
 सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री । सुद्रपोदक्याम् । छोटि
 शूहे । रा.नि.व.० । शताश्रयायाम् । उन्फा । रा.
 नि.व.४ । शताश्रयां । शउमूनी । आशाश्रमां ।
 सुद्रशठोमांशु । रा.नि.व.१२ । दुरालभायाम् ।
 लघुनाश्रयाम् । रा.नि.व.४ ।
 सूक्ष्मपत्रो । स्त्री । आकाशमांशुनाम् । सुद्र शठो-
 मांशु । रा.नि.व.१२ । शताश्रयां । “सुक्ष्मपत्रो
 शताश्रयाम् ।” रा.नि.व.१५ ।
 सूक्ष्मपर्णा । स्त्री । सुद्रशपशुषिकायाम् । मद्र
 शर्ष । रा.नि.व.४ । लीरकछत्रां । बृहत्यां । बृहती ।
 रा.नि.व.४ । (सो) रामद्व्याम् । श.प. ।
 सूक्ष्मपिण्डोत्तकः । पुं । सुद्र मदनवृक्षे ।
 छोटि मद्रना । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री । वन-पिप्पल्याम् । रा.
 नि.व.६ ।
 सूक्ष्मपुष्पा । स्त्री । शपशुष्यां । शर्ष । रा.नि.
 व.४ । (यो) यवतिका सतायाम् । रा.नि.व.३ ।
 मद्रिन्यां । शत्रुकी । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मफलः । पुं । सुक्ष्मवृक्षे । मुकुटदार । रा.
 नि.व.११ । लो (सा) । (Flacourtia cata-
 Phracta.) तामीशपत्रे, मूल्यामलकायां । नै. ।
 मद्रज्योतिषमतीसतायाम् । बड़ मतीकट्टी । वै.
 निघ. ।
 सूक्ष्मवदरौ । स्त्री । भूषद्व्याम् । नेरुण्डुल ।
 रा.नि.व.११ ।
 सूक्ष्मसत्तिका । स्त्री । मशके । मशी, श्रौंठेण ।
 रा.नि.व.१८ ।
 सूक्ष्ममूला । स्त्री । जयन्तीवृक्षे । बली ग्राह ।
 रा.नि.व.४ । ब्राह्मणां । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मवल्ली । स्त्री । तामश्रीलतायाम् । सा
 मासवे ख्याता । जनुकालतायाम् । रा.नि.व.२ ।
 लघुकारवेङ्कनाम् । छोटि उच्छ । वै.निघ. ।
 सूक्ष्मवस्तम् । स्त्री । शशावसने । गिहिरांपड ।
 शब्दलक्ष्यः ।

सूक्ष्मवोजः । पुं । खस्रसि । गौणवोज ।
रा.नि.क.४ ।
सूक्ष्मशरीरम् । स्त्री । प्रानेन्द्रियपत्रकं कर्मे-
न्द्रियपत्रकं वायुपत्रकं बुद्धिमनसो चेतिसप्तदशा-
वयवाः । वेदानुसारः ।
सूक्ष्मशर्करा । स्त्री । बालुकायाम् । रा.नि.
क.१४ ।
सूक्ष्मशाकाः (खः) । पुं । जालवदूरके । रा.
नि.क.८ ।
सूक्ष्मशालिः । पुं । सूक्ष्माकारशालिधान्यविशेषे,
चण्डधान्ये । मिश्रियान्, अरुधान् । रा.नि.क.१० ।
सूक्ष्मशालिः पायशालिः । गुणाः—सुमधुरः खडुः
पित्तरक्तदाहहरः दीपनः पाचनः किञ्चिदात्मविका-
रघ्नयः । रा.नि.क.१६ ।
सूक्ष्मपट्टचरणः । पुं । पञ्चायथीकृष्णविशेषे ।
रा.नि.क.१८ ।
सूक्ष्मस्फोटः । पुं । विषचिंकायाम् । हृण्णना ।
रा.नि.क.२० ।
सूक्ष्मा । स्त्री । सुपथ्याम् । उनिभूतो । पं.सु. ।
सूक्ष्मजटामांसा । वै.निघ. चूद्रेलायाम् । रा.नि.
क.६ । बालुकायाम् । रा.नि.क.१४ । (स्त्री) करणी-
पुष्पवृक्षे । करवीरुचोति कोष्ठेषु प्रसिद्धा । रा.
नि.क.१० । यूथिकायां । छूरे । श.च. ।
सूक्ष्मान्तः । पुं । सुद्राक्ते । “कोलसूक्ष्माक-
कलमी ।” या.चि.१५. ।
सूक्ष्माह्वा । स्त्री । मद्यमेदायाम् । वै.निघ. ।
सूक्ष्मैला । स्त्री । (Elettaria cardamo-
mum.) चूद्रेलायाम् । छोटि एलाहि, सुचर्राणि
एलाहिः । हिं कोटीपलाचो । तं चिह्नयालकृष्ण,
एलकय । गुणैः शूलैलासमा । प.सु. ।
सूक्ष्मीपथम् । स्त्री । तैलादौ । या. ।
सृकाः । पुं । वायो । पत्रे । कैरवे । उषा. ।
सृकाण्डः । स्त्री । कण्ठ्यने । श.र. ।
सृका(गा)लः । पुं । मृगालि । श.च. ।
सृकम् (पी) । स्त्री, स्त्री । जोहपाथंयोः । रा.
नि.क.१८ । अटो.भ. ।
सृका । स्त्री । चनवायां । अनसृमू । ज.द. ।
सृज(जि)काचारः । पुं । सज्जिकापारे ।
नासिगणे । म.टी. र. ।

सृज्जा । स्त्री । कात्या. । विना. ।
सृखि(पी)का । स्त्री । लालायाम् । सूत्रे
वागी । रा.नि.क.१८ ।
सृत्वा । स्त्री । स्येत्परिगे । इदौ । उषा. ।
सृदरः । पुं । सपे । उषा. ।
सृदालुः । पुं । अशौ । वायो । सने । उषा. ।
सृपाटिका (टी) । स्त्री । पचिषसौ । मान-
विशेषे । वै.निघ. । सिद्धसं.भ. ।
सृमरः । पुं । मथ्याकारमृगायकरे । वै.निघ. ।
शरदि मृगलानिचमदे । मथ्यासं कषायरसं वात-
पित्तघ्नं शुच मृगजतक । सु.सू.४६.प. ।
सृष्टः । पुं । तिसृब्रह्मचे । शीव शीह । स्त्री
(षा) । सृष्टीपथे । वै.निघ. ।
सृष्टिः (ष्टी) (दा) । स्त्री । इद्वीपथे । पपं-
टके । देव.गी.व. । वै.निघ. ।
सृष्टिस्तत् । पुं । पपंटकचुपे । देव.गी.व. ।
वै.निघ. ।
सृष्टिमदा । स्त्री । गर्भदात्रीचुपे । रा.नि.क.४ ।
सेकाः । पुं । सेदादिमिनेत्रपरिदेके । नेत्रे
ठैगामि नेत्रे । तद्वचयं यथा—“सिकसु सूक्ष्म-
धाराभिः सन्निधिमयने दितः । स सखेष्टो भवे-
दाते पिचे रक्ते च रोपणः । लेखनसु कफे कार्यः
..... । सिकसु दिवसे कार्यो रात्रौ चालनिके
गदे ।” इति । सा. । वचविशेषे । गुणाः—श्रीतलः
भयसम्पानकः वातकफघ्नयः । वै.निघ. ।
सेका । स्त्री । मृगानासनायाम् । वै.निघ. ।
सेकिसम् । स्त्री । मूत्रके । उ.प. ।
सेगुडी । स्त्री । सुद्रसुपविशेषे । गुणाः—कटु-
रुषा पृष्ठशूलमुक्तावातयस्रघ्नी देहदाह्यकारी च ।
वै.निघ. । See शिष्टे ।
सेटुः । पुं । धवषवामनाले । श्वेत जनात्र ।
रा.नि.क.१६ । नाटार्थे । उन्नमू । चारा. ।
सेतुः (का) । पुं । वषपठचे । ज.म. । श.र. ।
सेतुमेदौ (रु) । पुं । दन्तोवृक्षे । श.च. ।
सेतुवृक्षः । पुं । वरुणवृक्षे । ज.म. ।
सेवम् । स्त्री । साधौ । श्रद्धे । व्याक. ।
सेधां । स्त्री । शरत्कजनौ । मन्त्रा. ।

सेनिका । स्त्री । शतप्रपायाम् । उष्ण-
निघ- ।

सेन्दिनी । स्त्री । खनामख्यातफलश्राके । गुणाः—
—कटुका तिक्ता पाकाद्वा वातघ्नो पित्तहन् पीन-
सहो दीपनो वृषिहृत् । रा-नि-व.० ।

सेन्दुः । पुं । घटापनघे । उन्नमूल । त्रिका ।

सेन्वा । स्त्री । सत्रकौहवे । भा- ।

सेफः । पुं । शैफि । जटा- ।

सेफाली । स्त्री । सिन्धुवारहवे । निम्बिना
श्रीह । रा-नि-व.२३ । शैफालिकायाम् ।

सेमन्ती । स्त्री । पुष्पहृत्तमेदे । सेउडी इत्यत्र
श्रीह । शब्दकल्पः

सेमशः । पुं । सेपे । उडु । त्रिका ।

सेरीपूगम् । स्त्री । महाराष्ट्रकण्ठांघ्रिः स्त्रीति
प्रसिद्धे पूगे । रा-नि-व.११ ।

सेलुः । पुं । वरुणहवे । वरुण श्रीह । र-मा- ।
कडुवारहवे । छान्ता श्रीह । भ-द्विरुपको- ।

सेलकः । पुं । पीतरीशे । वै-निघ- ।

सेवम् (वि) । स्त्री । कावेलदेशीय-सन्नामकफल-
विशेषे । से० रुग्ण । हिं सेव । गुणाः—वात-
पित्तघ्नं गुरु हृदयं कफकरं रसे पाके च मधुरं
शोथलं रथं शकलघ । भा-पा-व- । वात-पित्तघ्नं
गुरु हृदयं कफकरं हृद्यं पाके स्वादुरसं हितच ।
रा-नि-व.११ ।

सेवकालः (लुः) । पुं । दुग्धपेयाहवे । श-च- ।

सेवती (स्तिका, स्त्री) । स्त्री । (Rosa
alba or Chrysanthemum coronari-
um. Syn. C. Roxburghii.) खनाम-
ख्यातपुष्पहवे । सेउडी शोभाप । उन्नमयी ।
हिं गुल्बिनि । वै चामन्नी । ता- सामन्तियु । तन्-
पर्यायाः—शतपत्री वरुणी कर्षिका चारुकेशरा
चचा कुमारी गन्धाद्या लघुप्रथा सतिमधुला ।
गुणाः—हिमा हृष्या राहित्यो शकला लघुः दीप-
त्रयासनिहत्या तिक्ता कटुो पापनी च । भा- ।

सेवनमोदकाः । पु । वेसनमोदकाख्य-सत्रदुक्-
मेदे । मञ्जिष्ठ । गिहिमाना । गुणाः— लघवः
शोताः बल्याः किञ्चिद्वातकराः विटभिनः ज्वरघ्नाः
पित्तरक्तकापघ्नाः ।

सेवनो । स्त्री । शरीरावयवसंयोगविशेषे । शत्रोत्त्र
शेवनो दान । यथा—सेवन्यः सप्त तासां सप्तके
पञ्च शैफि एका शिङ्गायामिका इति । ताः कदा-
चिदपि न विभ्येत् । "सेवन्यः सप्त तासान् भवेयुः
पञ्च सप्तके । एका शैफि शिङ्गायामिका विषं त्र
ताः कश्चित् ॥" भा- । सु-शा-५-च- ।

सेवालौ । स्त्री । चाकाशमटामांसां । दूत्रक्षणे-
शशो । वै-निघ- ।

सेविका । स्त्री । मिटात्रमेदे । से० श्राफि ।
हिं सेवद । यथा—"समितावर्षि काः कला सुधुञ्चा
यवसन्निभाः । गुणाः चौरिष संसाध्या मील्या हृत्-
समन्विताः ॥" गुणाः—"सेविका तर्पणी बल्या
गुर्वा पित्तानिलापघ्ना । राक्षिषी सन्निहन् रथ्या
दां स्वादित्रातिमात्रया ॥" भा- ।

सेवितम् । स्त्री । सेविकने । से० रुग्ण । रा-
नि-व.११ ।

सेव्यम् । स्त्री । समीरे । सामञ्जके । शुकुत्वेर्णा ।
का-द- । प-सु- । वै-निघ-२-म-सर्वज्ञ-वि-सुदशमर्चये ।
चन्दनादितैले । च-द-छदि-चि- । पुं । सयुत्वहवे ।
रा-नि-व.११ । हिञ्जलहवे । हिञ्जल श्रीह । ग-
र- । स्त्री (स्त्री) । यन्दायां । वान्जु । श-र- ।

सेडुगः (रुडी) । पुं, स्त्री । (Euphorbia
nerrifolia.) खनामख्यातहवे । ननगा श्रीह ।
हिं सेडुय, धोकर, सिज् । वन्- निवडुन्न, धोर ।
तत्पर्यायाः—निखि'शपत्रिका नेवारिः भाखा-
कष्टः सिंहलुणः वञ्जटुमः बञ्जी सुधा समलदुग्धा
कुक् कुष्ठी गुडा । गुणाः—तीक्ष्णः दीपनः कटुकः
गुरुः रेषनः गुलाभान-कफ-गुणाठीलीन्मादगीह-
कुठार्गः शोथ मेदीमपाण्डुरप-शोथ ज्वर शोहा-वात-
विष-द्रयोविषघ्नः । तत्चौरं चणं खिषं कटुकं
लघु गुञ्जकडीदर-दीपेगीमिषां विरेकाद्ये प्रशस्तं ।
तत्त्वं तीक्ष्णं दीपनं लघु पाचनम् चाभानाटीला-
गुञ्जशुशुयोदरघ्नघ्न । भा-पू-१-भ-शा-व- ।

सेहलम् । स्त्री । सुवर्णपिपले । लचि । वै-निघ- ।

सेहली । स्त्री । खनामख्यात-पिपलीविशेषे ।
सं रान्पिपली । कं काङ्गिपिपली । तत्पर्यायाः,
—सर्पदण्डा सर्पाङ्गी ब्रह्मभुसिका पाञ्चती शैलजा
तामा लम्बमीजा उत्कटा चद्रिमा सिंहलया
लम्बदन्ता जीवनेनी जीवला जीवाला कुसुनी ।
गुणाः—कटुः उष्ण क्षमिती दीपनी कफ शस-
वातव्याधिघ्नानी कीटशीघनी च । रा-नि-व-१ ।

सेकातम् । क्ली । छिद्रुलि । वै.निच. । [व.६ ।
 सेकातेष्टम् । क्ली । भार्दके । आर्त्ता । रा.नि.
 सेक्यम् । क्ली । शोषविषले । वै.निच. ।

सेम्भवः । पुं, क्ली । सिन्दुदेशीत्ये सनामख्यात-
 खनिजसम्बन्धे । सेम्भव इति प्रायेण सर्व्वेषु प्रसि-
 द्धम् । टेम्कव लक्षणम् । वम्. सेम्बे लोष । तत्-
 पथ्यायाः,—श्रीतश्रीवं श्रीतश्रीवं श्रीतश्रीवं सितश्रीवं
 सितश्रीवं मथिमन्थं माथिमन्थं बगिरं माथिमन्थं
 सिन्धुवं सिन्धुपवं सिन्धुदेश्यं सिन्धुमन्थं सिन्धुलवणं
 सिन्धुद्वयं सिन्धुसम्भवं शिवं नादियं सिलं शिवात्मकं
 पयं गृहं । गुणाः—एतद्भवपरसं सद्गुणैश्चैव्यं-
 त्वान् पित्तहरम् । सु.पु.४०च. । इत्थं चक्षुष्यं रक्ष्यं
 दोषं विदोषयं पूतं त्रणविषम्वस्य । अंतरकभेदेन
 रसवैद्यविपाकेषु गुणाश्च पूतं शिवश्च । रा.नि.
 व.६ । वा.सु.१५प. ऊपकादिः । “कासोसदय
 सन्धवम् ।” लवणविशेषानुक्तौ सेम्बवं प्रयोज्यम् ।
 पुं । घोटके । चिकित्सा ।

सेम्भवादिनेलम् । क्ली । भगन्दराधिकारि
 नेलम् । पाठः—“सेम्बवं चिचकं दन्तौ पलाशञ्चन्द्र-
 वादयो । गोमूत्रेऽष्टगुणे पथ्यात् राक्षमटावशेष
 कम् । पचेत्तैलावशेषश्च तेन लेप्यं भगन्दरम् ॥”
 त्रिगुणैश्च ५ प. टेम्कव, चिचि, मञ्जी, पलाश-
 योष, राक्षमटावशेष मूल अंशोक्त २ प.
 २ तो. । पौकार्य—श्रीगुल १२८ गं. पे.
 ७२गं. । इकार्य—आश्रित ७ गुणित लोहूर्ण
 ८प. । अन्यत् यथा—चक्रमहकमूलस्य कल्का
 क्त्वा विपाचयेत् । कैश्वराजसे तैले कटुकं सद्गु-
 नाग्निना । पाकशेषे विनिश्चिय सिन्दूरमवतारयेत् ।
 एतत्तैले निहन्त्याश्च गण्डमालां सुदारुणान् ॥”
 रस.र. ।

सेम्बी । क्ली । मद्यविशेष । तात्परसङ्गत मद्ये ।
 वै.निच. । गुणाः—श्रीता कषाया अन्ना पित्तघ्नं
 वातदा च । रा.नि.व.१४ ।

सेमन्तिकाम् । क्ली । सिन्दूर । शब्दकल्पः ।

सेरिभः । पुं । मधुपे । प.सु. ।

सेरी । क्ली । लान्नलिकायाम् । विषण्णशुनि ।
 प.सु. ।

सेरीयः (कः) । पुं । अतस्मिण्याम् । शौण्डि ।
 श.र. । अम. । सु.सु.२८च. । नीलस्मिण्याम् ।
 श.सु. ।

सेरीयकस्यम् । क्ली । नीलपीतस्मिण्याद्वये ।
 सु.सु.२८च. । चि.२५प. ।

सेरीयः । पुं । अतस्मिण्याम् । अथशौण्डि ।
 श.सु. ।

सेरीयः (कः) । पुं । अतस्मिण्याम् । अथ-
 शौण्डि । हिं कठशरीरा । गुणाः—“सेरीयः कृष्ण-
 वातास-कफ-कण्ट-विषायकः । तिक्तौष्णो मधुरीऽ-
 नसः सुस्निग्धः कैश्वरकानः ॥” भा. । सु.चि. २प. ।
 सौम्यकीटि । सू.कल्प.८प. ।

सेर्य्यः । पुं । अतस्मिण्यात्तुपे । वै.निच.२भ.वा.
 व्या.पङ्कश्रीसिगुगुली ।

सेर्य्यकः । पुं । सहररे । अथशौण्डि । वा.सु.
 १५प.भारम्भधादी । “भूमिन्नेर्य्यकं पटील करञ्ज-
 युग्मम् ॥”

सेर्य्यकयुग्मम् । क्ली । सहररद्वये । एकी रक्त-
 पुष्पः कृष्णकाल्यः, अन्यः पीतपुष्पः कुरूपकाल्य
 इति । वा.सु.१५प.वक्ष्यादिवर्गे । “वक्ष्यसेर्य्यक-
 युग्मप्रतावरी ॥”

सेवालम् । क्ली । जलनीत्याम् । अंशुना ।
 शब्दकल्पः ।

सेव्विकः । पुं । शिलारसे । सं. ।

सेनहः । पुं । लसुने । श.र. ।

सेन्नादः । वि । चिरे, चम्बरी । अ.टी.भ. ।

सेभाञ्जनः । पुं । शोभाञ्जनद्वये । जङ्गिना
 ग्राह । अ.टी.भ. ।

सोमम् । क्ली । काञ्चिके । वै.निच. । रक्तपन्दने ।
 वै.निच.२.भ.वा.व्या.पि.खेदलेपि ।

सोमः । पुं । कर्पूरे । अम. । सोमरसे । जले ।
 वानरे । ने. । अचते । शब्दकल्पः । (Acid
 Sarcostemma. S. Viminalis or
 Sarcostemma brevistigma. Syn.
 Asclepias acida.) The moon plant.
 तन्नामकौषधिराजि । शौण्डिकी । हिं सोमलवा ।
 वम्. सोमवह्नी । तं टिगटसुष्मुष्, पुंल्लवीभि.
 तत्पथ्यायाः,—सोमवह्नी सोमवह्निका अन्धवह्नी
 गुल्मवह्नी यज्ञवह्नी इन्दवह्नी इन्दुलेखा मङ्गागुल्फा
 यज्ञवह्नी वा यज्ञवह्नी सोमाद्या द्विजप्रिया सोमधोरा
 सोमा यज्ञार्त्ता इन्द्रसंख्या । तस्य पवापि, पञ्चदश
 भवन्ति । तानि च शुकप्रतिपदपञ्चकषायत् एके

कायक, रूपप्रतिपदय एकैकं चक्रे। तदुक्तं—
सोमनामोयधिरामः पृथग्द्वयपथं; स सोम इव
होयते दईते च।” अ.श्र.१.५.। स चतुर्विधमि-
दिध; तेषां सर्वेषांमिव पदाधि १५५. सवधि। ते
अंप्रमान् घृतान्ध्या, रजतप्रमः अद्वैतोपन्दरकन्दः,
सुघ्नान् सप्रनपमः, चन्द्रना कनकामः खले जायते,
गरुडाह्वयः अवाचपादिभिर्दोषवत् हृद्यारो
सञ्चते। अन्ते सर्वे च सोमा विविधवर्दमण्यघ-
पित्रिहाः। सर्वे एव पयदमदचाः चौरकण्यवता-
वनाय। तेषां सर्वेषां जन्म मरिन्द्रमघयशोपर्वतदेव-
निरिदिमालयपारियासस्रविश्व्यादिषु। चन्द्रमा
सोमय सिन्धुनदे इतद्व्यासते, सुघ्नानयनाय तदा-
प्यधिनयते। तदा काम्योरे सुदनामससरधि म
खेटुमपांक्रान्नागतमाडरा अधिगम्यन्ते। सु.धि.
२८५.।

सोमकाः। पुं। सोमरोगे। दिदा।

सोमखण्डा। स्त्री। सोमराज्यां। वै.निघ.।

सोमगन्धकाम्। स्त्री। रजोवले। वै.निघ.।

सोमगा। स्त्री। सोमराज्यां। वै.निघ.।

सोमगृष्टि(ष्टी)का। कुशाप्य लतायाम्।
रूनजो वटा। वै.निघ.।

सोमग्रहः। पुं। अथ स यद्विद्वे। तेनायः
कस्यते अत्यपानासनः शीतलाग्रय गात्रं प्रसाधं
श्रते। ज.द.५५.।

सोमघृतम्। स्त्री। गर्भोत्पादनहृते। कीवद-
वस्त्रै कवर्षाया नीः हृतं ८ अ.। कादाघं—मिदा-
दंक्रः वचा क्रौरी मरुप्रुषो पुनर्नवा अतममि-
कुशाप्य विफला कुठं कटुकीःचननमूलं श्लामा-
लता यटोनधु चौरपुषी कावीपुषं वासापुषं
नक्षिठा देवदारु यष्टी शिषी कदराजः इन्द्रिया
दाहइन्द्रिया हृददारकं सुवक्षं वा दममूलम् पया-
नागैः अन्नगन्धा मयमूली म. २ प.। साकारं—
वर्लं ६४ अ. श्र. १६ अ.। अरुक्कनिदम्। लोव-
इन्द्रा अरुवर्णा गांशोर घृष्ट ८ म.। काशीर्ष-
—त्राशिमरिवा, वड, दाक्षीणीरु, देडेना,
पुनर्नवा, उरुभूमिक्यां, दिसुना, कूड़,
कट्टी, अनडनूल, अनागत, यटिनधु, नोत्र-
हली, कांठीपुष्पा, बांसपुष्पा, मज्जिठी, देव-
मारु, उट्टी, मिश्रु, सोमद्राघ, हरिद्रा, प्रांर-
हरिद्रा, उडुप्रांरक, इडुघडिद्रा, मशमूल,

कापीड, अथशका, मउमूली अथोत्र २५.
अन ७४ नं. पं. १७ म.। सा.की.। अन्वत्—
गन्धहृतं ४ अ.। कन्धघ—अतसपं: वचा नाद्रो
चौरपुषो पुनर्नवा चौरकाकीची कुठं यटोनधु
कटुकी द्राचा गांधारीफलं पृथक्कण्ड श्लामासता
चनना इन्द्रिया पाठा गृह्यत्तक् देवदारु मौवर्षं ल-
लवर्षं नक्षिठा विफला मिश्रु वासापुषं निरि-
मृत्तिका मिलितं १ अ.। सैय.

सोमजम्। स्त्री। दुग्धे। इ.च.।

सोमदा। स्त्री। गन्धमध्याम्। शंकरणी। वै.
निघ.।

सोमनाथरसः। पुं। मनेरे, सोमरोगाधि-
कारे च रसविशिष्टे। अत्र रसगन्धयोर्ना मन्थकं
रसादमानं वाद्यम्। र.सां.। पाणिधारस-
शोधितइन्द्रुचील्यपारदः चाणुकर्षीरसशोधित-
गन्धकः म. २ ती. कञ्जश्रिः काथ्यां। कन्यारस-
नर्दितलोहं ८ ती. अथकं वडं रोष्यं खर्षं स्वर्षं
माषिकं सुवर्षं म. १ ती. कुमारीरसेन भेकपर्षी-
रसेन च. मर्दयेत् मावयेत्। यटो गुञ्जाइयमिता।
पाणिशोभने शोधित शंकर २ ठो. इन्द्र-
काशिपीनांशसे शोधित शंकर २ ठो. अथय
कञ्जलि कद्रत बोह ८ ठो. नृशिशैशैशु घृष्ट-
कुमारीर रसे नाडिते हरेवे। अत्र, इप,
द्रोण, वापत्र, अर्षनाक्कि अथ अर्ष अथोत्रके
१ ठो. नदठ अथय निशैशैशु घृष्टकुमारीर ७
धूलकुडिद्र रसे जावना दिद्रा २ अ. वती
करिबे। सा.की.। सैय.।

सोमपत्रः। पुं। उल्लुपवले। उन् ५५। “इमैः
पुरन्ददः मधः सोमपत्रः परान्मिधः।” अ.च.।

सोमपादपः। पुं। कायकलहले। वै.निघ.।

सोमप्रियम्। स्त्री। कुमुदप्रुषे। वै.निघ.।

सोमवन्धुः। पुं। कुमुदे। म.र.।

सोमसयिः। पुं। चन्द्रकान्तमयी। भू.प्रि.।

सोमयोनिः। पुं। पीतचन्द्रनभवे। सुशोभलं
चन्दनं यत् तैलपयिकमुच्यते। एगो तु तद्य
पथांशो सोमयोनि मिलीइयम् ४” अ.र.।

सोमराजिका। स्त्री। सोमराज्याम्। म.र.।

सोमराजी। स्त्री। (Vernonia anthel-
mintica, Syn. Serratula anthelmin-
tica.) खनामख्यातद्रुपे। सोमब्राह्म, शंकरु।

दिं बुकानि, - कानिधे विधेरित । सं वाउषी । कं वाउषिगेः । तं सिप्यतीमे, ङे लक्ष्यलिधे । यम्- वायध, कालोकोरी । तन्पर्यायाः,—सुवसिः सोमश्लिका कालमेघी कृष्णफला वाकुची पूति- फली चन्द्रसिखा कृष्णा कुष्ठनाशिनो पूतिफला सुवसो सोमवती कालमेघी वायुजो वाकुची ऐन्दवी श्लोत्खा किमित्री वेलातो सिता सितावरी चन्द्री सप्रभा कुष्ठचन्दो कान्वीजो पूतिगन्धा वल्लुला चन्द्राजो चवन्गुजः कानिदा चवन्गुजा । रा. नि.व.४ । गृथाः—“वाकुचो मधुरा विक्ता कटु- पाका रसायनो । विष्टभ्रक्षसिमा रूपा सरा स्नेहमातपिचनुत् । रुचा घृथा श्यास-कुष्ठ मृदञ्चर- किमिमणत् ॥ तत्फलं पिचल कुष्ठ-वफानिल- परं कटु । केश्यं लघु” किमि-श्यास कास-शोथाम- पाण्डुगुत् ॥”

सोमराट् । पुं । सोमराज्याम् । ऋग्वेदः ।

सोमरोगः । पुं । स्त्रीणां मूत्रातिशारे । निदा नादि—“स्त्रीणामतिप्रसङ्गे न शोकाद्यापि श्रमा- दपि । अतोसारकयोगाद् वा गर्भयोगात्तथैव च । अतः सञ्चरतीरस्याः सुभ्रान्ति प्रसवन्ति च । तस्यासाः प्रथुसाः स्थानात् सुवमार्गं व्रजन्ति हि ॥” खड्ग—“प्रसवो विमलाः श्रोता निर्गन्धा भोरुजाः सिताः । सवन्ति चातिमादं साः सा न शक्नोति दुर्ज्वला । वेगं धारयितुं तासां न विन्दति सुखं क्वपित् । शिरःशियलता तस्या मुखं तालु च यवति ॥ मूर्च्छा ज्वभा प्रलापय त्वगुरुचा चाति- साभवः । मत्स्यैर्मांशैश्च पेषैश्च न हसिं लभ्यते सदा । सन्ध्यात्प्राक्करीरस्य सोम्यायाः सोमसंज्ञिताः । ततः सोमचयात् स्त्रीणां सोमरोग इति ज्ञानः । इति । भा. । बहूमवरीये ।

सोमलता । स्त्री । द्विजोषधिविशेषः । ऋग्वे- दः । See सोमः । गृह्य्याम् । ब्राह्मोपुषे । रा.नि.व.३ ।

सोमलतिका । स्त्री । सोमलतायाम् । गृह्य्याम् । रा.नि.व.३ ।

सोमवल्कलः । पुं । कटुफलवृक्षे । ऋग्वेदः । गार्ह । र.मा. । करञ्जवृक्षे । करञ्ज गार्ह । लडा । च.वि.८५. । रीठाकरञ्जे । रा.नि.व.२ । २३ । श्वेत-खदिरै । अम. । वर्षरफलवृक्षे । वायुसा गार्ह । र.मा. । रा.नि.व.२३ ।

सोमवल्कलः । पुं । कटुफलवृक्षे । श्वेतखदिरै । वै.नि.व. ।

सोमवल्लरो । स्त्री । सोमलतायाम् । ऋग्वे- दः । ब्राह्मोपुषे । सोमराज्याम् । वै.नि.व. । मय्यास्याम् । अम. । सोमलतामेदं भ. ।

सोमवल्लिका । स्त्री । सोमलतायाम् । भ. । सोमराज्याम् । अम. ।

सोमवल्ली । स्त्री । सुदशंभायाम् । ऐन्द्रि- भूत्रि, शम्भुशम्भ । लताकरञ्जं । ब्राह्म्याम् । लक्ष्मी शंकर । वाकुच्याम् । ऋग्वेदः । रा.नि.व. २३ । सु.कल्प.१५. । श्वेतखदिरै । गजविष त्यां । वनकापांसि । वै.नि.व. । गृह्य्याम् । अम. । पाताल- गण्डोलतायाम् । आशोम-गण्डो । रा.नि.व. २ । सोमयायाम् । ऋग्वेदः । रा.नि.व.३ । भ. । च.वि.८५. । मख्ख्यां । शृंगकृष्टि । रा.नि.व.२३ ।

सोमवृक्षः । पुं । कटुफलवृक्षे । र.मा. । श्वेत- खदिरै । रा.नि.व.८ ।

सोमशकला । स्त्री । शशाङ्गुल्यां । रा.नि.व. ० । See शशाङ्गुली ।

सोमशख्यः । पुं । श्वेतखदिरै । रा.नि.व.८ ।

सोमसंज्ञम् । स्त्री । कपूरे । र.मा. ।

सोमसट्टकः । पुं । सट्टकमेदं । यथा—“दधि- बीषो विनिकाय तपित् विद्या मरोचयोः । कृष्णाधिचकयोयुषं चिद्य भाण्डे सुघोलयेत् । वन- पूते ततकामिन् बीषं दाडिमजं चिपेत् । सोमसट्टक- नामासो वईमानगुणैः सतः ॥” द्रव्य.गु. ।

सोमसम्भवा । स्त्री । गन्धश्यां । वै.नि.व. ।

सोमसारः । पुं । श्वेतखदिरै । रा.नि.व.८ ।

सोमस्कन्धः । पुं । श्वेतखदिरै । वै.नि.व. ।

सोमसोरा (रौ) । स्त्री । महासोमलतायाम् । रा.नि.व.३ ।

सोमा । स्त्री । लघुसोमलतायाम् । रा.नि.व.३ । ब्राह्म्याम् । शिरो शंकर । सोमवल्कलं । ऋग्वेदः । सु.स.१६५. । गृह्य्याम् । सोमराज्यां । ऋग्वेदः । यक्षाभि । ऐन्द्रि अत्र । वै.नि.व. ।

सोमाख्यम् । स्त्री । रक्तकैरवे । ब्रह्मकृष्णम् । र.मा. ।

सोसाई (ह्य)। स्त्री। सदासोमलतायाम्।
रा.नि.व.२।

सोसालः। वि। सुकुमारः। चाराः।

सोमङ्गवः। पुं। हस्तिनि। वै.निघ.।

सोरकम्। स्त्री। सारवारभेदः। सोरा इति
सर्वत्र। चन्द्रि. (गन्धद्रावके)।

सोहरा। स्त्री। सोरा इति प्याते पण्डित्ये।
भैषज्यीहपि.सदाशुद्धद्रावके।

सौकारौ। स्त्री। याराहोक्त्ये। वै.निघ.।

सौक्तिकेयः। पुं। तदाव्य-विषभेदः।

सौख्यम्। स्त्री। पारोख्ये। सुवि। हं.घ.।

सौगन्धम्। स्त्री। कर्षणे। शंका शंङ्। सुमन्-
दह्ये। श्रान्तशर्करा। "सौगन्धिकस्य सौगन्धं राम-
कर्षणे लघे।" श.र.। वि। गुमगन्धे।

सौगन्धकपट्टकः। पुं। श्रीतार्जके। श्वे-
तुम्भनीरिद्वेषे। वै.निघ.।

सौगन्धिकम्। स्त्री। गायिकशब्दे। रा.नि.
व.१३। पद्मरागे। मे.। नोलीत्वले। नौगुण्णि।

रा.नि.व.१०। सु.व.१८५-७। रत्नकमले। जाल
शुभ्र। च.म.४२५.। विष्णुगन्धे, लगेलापत्रेषु। है.

निघ.२भ.सुषुषणी.पि.दाङ्गिष्ठाटके। सौचंल-
लवणे। जटय ३.२५। है.निघ.अञ्जी.चि.भद्रातक-
लेहं। रोहिषहर्णे। श्रान्तशर्करा। अम.। कद्रारि।

इष्ट कथन। अम.। रस.र.विष.चि.। गन्धहृषे।

अम.। च.सु.२५.। पुं। गन्धके। रा.नि.व.१६।
भद्रतरुगन्धे। च.द.राजय.पि. रसैन्द्रगव्याम्।

च.दु.२५.। कफकृमिनिविशये। च.वि.०५.।
स्त्री (का)। पद्मभेदः। उन्नी। शब्दकल्पे।

गन्धहृषे। भैष.ना.व्र.चि.कुम्भोकायतने। अमन्त-
नूत्ने। च.द.ना.व्र.चि.। वि। ह्रीवभेदः। "यः पूति-
योनी जायते स सौगन्धिकं सजितः। स योनिभ्रमः-
सौगन्धमाश्राय लभते वलम् ॥"

सौगन्धिकपट्टकः। पुं। श्रीतार्जके। वै.निघ.।

सौगुहो। स्त्री। विषय्याम्। श.घ.।

सौधः। पुं, स्त्री। रौष्ये। रा.नि.व.१३। राज-
भवने। अम.। पुं। गुरुशुद्धिकायाम्। कूटशुद्धिं।

रा.नि.व.१४। स्त्री (धा)। सु.होहृषे। नमना-
मिच्छु। च.द.शन्विरो.चि.।

सौधभूषणम्। स्त्री। चूर्णके। हृष। वै.निघ.।

सौपर्णम्। स्त्री। नरकतमणे। रा.नि.व.१३।
गुष्ठ्याम्। रा.नि.व.६। स्त्री (र्षी)। बलाटनी-
लतायाम्। पाटोहृशुद्धौ। रा.नि.व.३। नकुल-
१६५.।

सौभद्रेयः। पुं। विभोतकश्वे। वदेष्ठा शंङ्।
श.र.।

सौभाग्यम्। स्त्री। मिन्दुरे। टडणे। गोहाशां।
रा.नि.व.६। १३। भैषज्ये वि सौभाग्यवज्यां।

सौभाग्यचिन्तामणिः। पुं। विषमञ्जरे
शौषधम्। रसगन्धकश्चिदुल्लेखेपालवीजकानि क्रम-
वदा नैतज्यानि, अथ दन्तोमुत्तरवेन विट्वा गद्या-
प्रमाणा वटी काथ्या। अनुवानं शर्करा। सा.को.।

सौभाग्यमण्डनम्। स्त्री। हरितामि। वै.निघ.।

सौभाग्यशुक्ली। स्त्री। कृतिवयां मोदको-
पधे। यथा—देण्डु, पानिफण, पशुबीज, मुता,
कोश, कृष्णकोश, चाङ्कन, कृष्णिकी, नरश,
दैनदक, नागेश्वर, देण्डु, उडुपक, शरी,
धरिङ्ग, अहाहिक, उवका, धनित्रा, गरुपिपुल,
नरिङ्क, कौटुङ्गश्री, सुमिङ्गुमां ७ एत ३७-
मूनी अथोर ४ तो. दोह ८ तो. अल
८ तो. सुष्टेर्ण १ म. मिह्रि ३० प. वृत् १
म. गवाश्व ८ म.। यादा १ तोमा पर्वीय।

द्वितीया यथा—दिकला, शिकट्ट, कृष्णकोश,
उडुपक, देण्डु, नागेश्वर, मुता,
कृष्णिकी, अत्रफण, धने, लवण, उवका,
नान्का, नरनाफल, यवानो, ननवमानो, धरि-
ङ्ग, शतमूनी, डालमूनी, लोष, गरुपिपुल,
पिदागशी, उदक, कर्पूर, हन्त, इक्षुमन्त
अथोर २ तो. सुष्टेर्ण ४ म. वृत् १
म. वृत् ८ म. चिनि ६ म. एतय पाठ करिदे।
अमृपानि हांग-वृद्धे। १२म पाठः— "कर्मय
गदाटवराटसुप्त द्वितीरकं जातिफलं सकीपम्।
सुवदगुणैयकनागपुष्यं पर्व वराहं श्रुति धातकी च।
पला शताहा धनिकिमपिष्यो तयोपयं श्रुतिवरी
विदारौ। श्रीहाभकं तत्र पलप्रमाणं प्रविक्रमिषा-
मिह कर्षुयम्। सक्षीपधानं चूर्णमयानि चाटो
चिंशत्वलायच सिता विधेया। पलानि चाटवपि
सर्पिपय मस्यहयं चौरमिह प्रयुक्तम्। पविदिपिजः

परमादरेण...। सा.को.। द्वितीयव्याः पत्नी
—विफला विकट कृष्णश्रीरकां गडरवक् तेजपत्रम्
एना नामकेसरपुष्पं सुखा जयित्री कातीफलं
धान्यकं लयद्रं प्रताप्रा ननुका मदनफलं यमानी-
दयं धातकीं प्रतापरी तालमूली रीधं गज-
विपली पिशाचयोज गडचीं जर्दं चन्दनं रक्त-
चन्दनं म. चूर्णं २ ती, गुच्छीचूर्णं ४ ग्र. घृतं १श.
दुग्धं ८ श. शर्करा ५श.। अनु. छागद्वयम् ।
भेष.

सौभाञ्जन । पुं । शोभाञ्जनहृत् । गणिनां गीह ।
पटी.भ.।

सौभिजः । पुं । पश्यत्युल्लसोगीर्द । लक्ष्यं
—“शुभमिः छादिदेर्नित्यं तथा जेदातियोगतः।
सौभिची वाधनेऽयस्य आस विड्वेनलचितः॥”
का.द.४३प.।

सौमनस(स्य)फालम् । स्त्री । जातीफल । वै
निघ.।

सौमनसा (स्या) । स्त्री । जातीपत्र्याम् ।
उद्रिणी । रा.नि.व.१२।

सौमनस्यफला । स्त्री । मद्राजातिपुष्पहृत् ।
नागतीकृत् गीह । वै.निघ.।

सौमनस्यायनी । स्त्री । मालतीपुष्प कलि-
कायाम् । त्रिका.। च.दि.८प.।

सौमित्तम् । स्त्री । यन्त्रिपर्यभेदे । गेठैना-
शिरेश । वै.निघ.।

सौमिद्वम् (सुवाम्) । स्त्री । सुवर्णं । अर्णं ।
रा.नि.व.१३।

सौम्यः । पुं । उटुम्बरहृत् । वज्रद्रुमैश्च गीह ।
रा.नि.व.११ । सुगन्धार्जके । सुगन्धं देह-द्रुमश्री ।
अर्थरासवे । स्त्री । अंतरक्तकमले । दुग्धं । वै.
निघ.।

सौम्यगन्धा (स्त्री) । स्त्री । शतपत्र्याम् ।
नेउडी । रा.नि.व.१०।

सौम्यगन्धिकम् । स्त्री । अंतरक्तकमले । वै.
निघ.।

सौम्यज्वरः । पुं । व्यरभेदे । लघुपं—“मात-
पितृभ्यामकः शीतसुषुं शतकफात्मकः । इच्छुभय-
नैवचु ज्वरी व्यामिश्रलघुपः॥” च.सू.३प.।

सौम्यघातुः । पुं । कफे । रा.नि.व.२१।

सौम्यलता । स्त्री । ब्राह्म्याम् । डांश्री पांर ।
सौस्या । स्त्री । शालपर्ण्याम् । शान,पाणि ।
रा.नि.व.४ । वै.निघ.२भ.कल्याणहृत् । महेंद्र-
वारण्या । मांकाज वडा । रा.नि.व.३ । वै.निघ-
वा.व्या.चि.खनुनारायणतेले । गुद्यायाम् । कूट ।
मद्राज्योतिषती-लतायाम् । वड वडाकट्टेको ।
रुद्रजटायाम् । रा.नि.व.२ । मक्षिपवल्ग्याम् । अणु
प्रांगणु । स्वर्णजोवन्त्याम् । रा.नि.व.२।२३ ।
ब्राह्म्याम् । उक्तापांर । रा.नि.व.३।२३ । अर्था ।
शुगे । वल्लीयष्टिमधु । वडावष्टिमधु । रा.नि-
व.६ । नीलद्रुम्यायाम् । नागवल्ग्याम् । पांण गीह ।
गुडुप्याम् । वै.निघ.। मक्षिकाया । मक्षिकागीह ।
रा.नि.व.१० । मीक्षिके ।

सौरः (जः) (भः) । पुं । तुम्बुरुफलहृत् ।
उांयुग-कृत् गीह । रा.नि.व.११ । स्त्री । (रं)
कृत्तुमे । त्रिका.। धान्यके । वै.निघ.। नीलनामक-
गन्धद्रव्ये । रा.नि.व.३।

सौरभेयो । स्त्री । गान्ध्याम् । गन्धपत्र्यायाम् ।

सौरवनजः । पुं । तुम्बुरुहृत् । उांयुग-कृत् गीह ।
रा.नि.व.११ ।

सौरसः । पुं । रक्तजकिर्मभेदे । च.दि.०प.।
तुम्बुरुहृत् । उांयुग कृत् गीह । वै.निघ.।

सौराद्रः । पुं । कुन्दुरके । सल्लकीनिर्यांसे ।
गावाहे आठा । रा.नि.व.१२ । स्त्री । कांथे ।
रा.नि.व.१३ । स्त्री (श्रा) । खनामकमक्षिकायाम् ।
जोवाति मणि । रा.नि.व.१३ ।

सौराद्रकाम् । स्त्री । पक्षीहृत् । इ.प.। कांथ-
पाती । प.सु.।

सौराद्रमृत्तिका । स्त्री । सौराद्र्यां । अमाशे ।
गद्रुपर्णणि । रा.नि.व.१२ ।

सौराद्रसम्भृता । स्त्री । फटिकारिकायाम् ।
कृत्किप्रि । वै.निघ.।

सौराद्रिकम् । स्त्री । विपभेदे । श.र.। कांथ-
पाती । वै.निघ.।

सौराद्री । स्त्री । सौराद्रेशे प्रसिद्धायां खनाम-
क्यात-सुगन्धमक्षिकायाम् । सौराद्रिदेशीय सुगन्ध
मृत्तिका । मं तुमरी । धं तुमियमण । व.सू.सौरद्री-

भाती। तत्पर्यायाः,—तुवरी काडवी पाल्वती
कालिका काशी सती सीराष्ट-सतिका सीराष्ट्रा
सत्त्वा पर्ये। गुणः—तिका कटुका कषाया
अन्ना ह्येखनी चक्षुष्या यक्षणे-च्छर्दि-पित्तसन्तापघ्नी
च। रा.नि.व.११। सा च क्कटिकातुल्यगुणा।
भा.पू.१भ.उ.रसय। कफपित्तबीसर्पत्रघ्नी। राजनः
सु.चि.१८२। तदभावे पदुपर्येटी यास्या। भा.म.४
भ.उ.द.चि.। वै.निघ.२भ.अर्शःचि-भज्जातकादिलेने।
गोषोचन्दने। छिद्यक-नाति। वै.निघ.।

सौरिः। पुं। असनहचे। आनन् गीह। रा.
नि.व.८। स्त्री। आदित्यभक्तायाग्। इष्टप्रिग्री।
रा.नि.व.४।

सौरिकः। पुं। महातकहचे। उेर्ना गीह।
वै.निघ.।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणौ। रा.नि.व.१३।

सौरौ। स्त्री। आदित्यभक्तायाग्। इष्टप्रिग्री।
पुं (सौरिन्)। भज्जातके। वै.निघ.।

सौरैयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वक्त्वारनियाम-
विधे। सु.कल्प.२४.। See लक्त्वारविषयम्।

सौरैयः (काः)। पुं। यक्षप्रयस्मिण्यगम्। प्रथ
शंति। हिं कटुसर्पैया। गुणाः—“सौरैयः कृष्ट
वातासकफकण्टूविपापहः। तिकोष्ठी मधुरी दन्तः
सुस्निग्धः कैश्चरजनः ॥” भा.।

सौल्विकः। पुं। तावकृष्टके। अ.टी।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt, तद्दृग्ज-
लवणे। मृष्टेण लवणं हिं चोहारकोडा। अ.
द.प्र.सा.चि.। चोहारलवणं। भा.म.४भ.योनि-
रो.चि.। सौवर्चल इति मझाराद्रादी। तत्पर्यायाः,
—अर्चं रुचर्णं ज्ञणलवणं दुर्गन्धं शुक्लनाशनम्
तिलकं द्रव्यगन्धं रुच्यं कौटविकम्। गुणाः—
लघु चारं कटु उष्णं गुण्य कृमिघ्नं कर्षवायामशु-
विद्यत्सारीचकफरुच। रा.नि.व.६। अग्निकरं
कटु उष्णं विग्रहं लघु। मद्.। विमत्सानाष्टशुक्लम्
उद्गारशीघकच। भा.। रुचिकरं बोध्यंणं इष्टं
कटु गुण्यं शुक्लं किञ्चित्तिकरं लघुपाकच।
राज.। सर्जि चारं। गोत्रिमाति। अम.।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। प्रियङ्गो। श.भा.।

सौवर्णिका। स्त्री। असाध्यूलताविशेषे। सु-
क्षय.८५.।

सौविदः (दक्षः)। पुं। अन्तःपुरिकाया रचके।
दक्षुकी। अम.।

सौवीरम्। स्त्री। वदरे। इष्टप्रिग्री। वडू दूत।
र.मा. काञ्चिके। कौञ्चि। प.सु.। काञ्चिक-
भेदं। च.द.कर्मि.चि.। सीतोऽञ्जने। अम.।
सौवीराञ्जने। नौगाञ्जन, नौग युग्म। र.मा.।
एतच्छोषनं वराटकवत्। र.सा.सं.। रसाञ्जने।
रसाञ्जनशोषने चम्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमसहस्रकामिके।
यव उ श्रेयस्र कौञ्चि। “निसुपपक्यवेः संहित-
मक्षम्।” शाङ्ग.। निसुपयवकाञ्चिके। यत्वर
कौञ्चि। च.। तत्पर्यायाः,—सौवीरान् यवीत्यं
गोधूमसम्भवं यवाक्षलं दूषीत्यं दूषोदकम्। गुणाः
—“सौवीरन्तु यवरासेः पक्कैर्वा निसुपैः कृतः।
गोष्ठमेरपि सौवीरमाषाद्यैः कैयिदूषरे। सौवी
रन्तु यक्षुशःकफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावर्षाङ्-
मर्द्दांस्थियुलानादेषु प्रकृते ॥” भा.। अश्वरसं
केश्यं शिरोरीगघ्नं जराहरं प्रेथिल्यनाशनं वतकरं
सन्तपण्यच। रा.नि.व.१५। See तुषाम्।
“सौवीरकं सुवीरान्नं ज्येष्ठं गोधूमसाधितम्।
निसुपैस्तु यवेः कैचित् प्राडः सौवीरकं बुधाः ॥
यवेस्तु निसुपैः पक्कैः सौवीरं साधितं क्वचित्।
यवादृष्टगुणं तोयम् दापयन्ति चिकित्सकाः ॥
घनालये तथा शीघ्रं सन्धानं पङ्क्तिर्न भवेत्।
हमन्ने शिशिरे स्याद्यं मियक् दृष्टदिनेन वै।
प्राहृष्टुसन्ने सन्धानं भवेदृष्टदिनेन वै ॥” तोडू।
सौवीराञ्जने। तच्च नीलामम्, नीलयुग्मं इति
लौके। प.सु.।

सौवीरकः। पुं। वदरहचे। वडू पाठिनाई
दूतग्रीह। रा.नि.व.११।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाञ्जने। नौग उष्णी।
वै.निघ.।

सौवीरवदरम्। स्त्री। वदरफलविशेषे।
नाडूदूत, पाठिनाई मिष्टे वडू दूत। गुणाः—
शीतलं भेदनं गुरु शुक्लं हंषणं पित्तदाहरकचय
हृणावातघ्नं। म.द.व.६।

सौवीरसारम्। स्त्री। सीतोऽञ्जने। द्रक्षुञ्जने।
रा.नि.व.११।

सौवीरा । स्त्री । चीरकाकीलान् । श्रोत्र-
कौक्या । वै.नि.च. ।

सौवीराञ्जनम् । स्त्री । खगामप्लासाञ्जन-
विशेषे । सुवीरानामनदीभवान्ने । नौवास्यम्,
नीगं पुर्वा । तत्पठ्यायाः, —पार्श्वतेयम् अञ्जनं
यान्नं लणं नादियं मेघकं सौतोत्रं दुष्पदं नीलं
सुधीरज नीलाञ्जनं चक्षुष्यं वारिसभाय कपीतकं ।
रा.नि.व. १३ । लक्षणे—“वन्धो कश्चिद्वारिकरं भङ्गे
नीलोत्पलद्वयम् । सौवीराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविदो
जनः ।” च.ट.च.म्यहते । गुणाः—श्रीतलं तीक्ष्णं
स्वादु निवन्तं कटु चक्षुष्यं तिक्तं यादकं मधुरं
द्विगुणं शिक्कावपिषधिमृकफलं नैवदीपहरं वातघ्नं
यामहरं रक्तपित्तघ्नं । वै.मि.घ. । श्रीतलं कटु तिक्तं
कषायं चक्षुष्यं रसायनं कफ वात विपन्नञ्च ।
रा.नि.न. १३ ।

सौवीरिका । स्त्री । सुद्रवदरोभिदे । म.द.व. ६ ।

सौसुरादः । पुं । पुरीषगणतमौ । च.वि. ७५. ।

सौहित्यम् । स्त्री । अटशौ । अम. । यामता-
धारेण कुचेरप्रयोङ्गादिकं भवेत् तावदाचारे ।
अ.प्र. १५५. ।

स्कान्दः । पुं । शरीरे । विकारः पारदे । रा.
नि.व. १३ । स्कान्दग्रहे । भा.स. ४४. वा.च.चि. ।

स्कान्दग्रहः । पुं । तन्नामकवालयद्विशेषे । तदा-
विष्टस्य लक्षणं—“शूनाद्यः चयञ्जसमन्धिकः कन-
दिङ् वकाभ्यो हत पलितैकपक्षानेवः । उद्विशः
सुलजितसुसुरत्यरोदी स्कान्दात्तो भवति च गान्-
मुष्टिवर्षाः ॥” सु.उ. २०५. । तदुत्पत्तिः यथा—
“स्कान्दः सद्यो भगवता देवेन विपुरारिणा । विभक्तिं
चापरा भञ्जा कुमार इति स दृष्टः ॥” सु.उ.
२०५. ।

स्कान्द(न्व)तरुः । पुं । नारिकेलहृत् । नाद्रि-
रूपेण ग्राह्य । रा.नि.व. ११ ।

स्कान्दनम् । स्त्री । रेचने । विकारः शीघ्रश्च ।
व्याक. ।

स्कान्दसखा । पुं । स्कान्दापचारि । सु.उ. ३०५. ।

स्कान्दशिवः । पुं । पारदे । रा.नि.व. १३ ।

स्कान्दापस्मारः । पुं । बालघृहविशेषे । लक्षणं
यथा—“निःसंज्ञो भवति पुनर्भवेत् संस्रंशः संरन्धः
कारपरपेय भृशशोष । पिण्डूते स्रज्जति विनर्था

कृष्णमाणः फेनं वा स्रज्जति च तदखाभिपन्नः ॥”
सु.उ. २०५. । “स्कान्दापचारसंज्ञो यः सोऽपिना-
प्रिसमद्युतिः । स च स्कान्दसखा नाम विशाख इति
धीष्यते ॥” सु.उ. २०५. ।

स्कान्दः । पुं । शरीरावयवविशेषे । कौंठ । रा.
नि.व. १८ । तरोर्मूलादिशाखापर्यन्तमग्निः ग्राह्य
‘उ’ङि । अम. ‘शरीरे’ नि. ।

स्कान्दजः । पुं । शल्लकादौ । “पर्श्वधीनय
इत्याद्याः स्कान्दजाः शल्लकौमुखाः ।” इ.च. ।
वटहृत् । म.द.व. ५. ।

स्कान्ददेशः । पुं । इतिस्कान्दे । स्कान्ददेशे ।
कौंठ । अम. ।

स्कान्दफलः । पुं । नारिकेलहृत् । रा.नि.व. १० ।
उद्भवत्तदे । यङ्ङुभूत् । श.च. । स्त्री (ला) ।
खर्भूरहृत् । भा. ।

स्कान्दबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कान्दमल्लकः । पुं । कटुपचिचि । कौंठ-
पाथी । इ.च. ।

स्कान्दरुहः । पुं । वटहृत् । पठेग्राह्य । रा.नि.
व. ११ ।

स्कान्दरोगः । पुं । अंसवाते अथवाहुकादी ।
मानि ।

स्कान्दवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । शौश्री ।
श.च. ।

स्कान्दशृङ्गः । पुं । मष्टिपे । शब्दकल्पः ।

स्कान्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शब्दकल्पः ।
शामालतायाम् ।

स्कान्धी (रन्) । पुं । हृत् । र.मा. ।

स्कान्नः । वि. सुते । अम. । वा.उ. २६५. ।

स्कौटिका । स्त्री । हापुत्रिकायां, खड्गनिका-
याम् । विकारः ।

स्तानः । पुं । कुचे । तत्पठ्यायाः, —कृचः कृचः
उरीजः मधोजः पयोधरः वचोवृष्टः उरसिजः । रा.
नि.व. १८ । तन्नामकमग्नेस्थाने । सु.प्रा. ६५. ।

स्तानवीलः । पुं । कनविद्रवो । च.ट. स्त्रीरो.चि. ।

स्तानगम् । स्त्री । कुचने । नि. ।

स्तानन्धयः । पुं । कनवायिशिशौ । रा.नि.व.

।८। स्त्री (धा, यो) । स्तनपायिवालिकायाम् । रा. नि.व.१८ ।

स्तनपायिका । स्त्री । वालिकायाम् । रा. नि.व.१८ ।

स्तनपोडा । स्त्री । स्तनरीगे । निदा ।

स्तनसुखम् । स्त्री, पुं । चूचके । रा.नि.व.१८ ।

स्तनसूत्रम् । स्त्री । स्तनमूलगत मर्ममेदं ।

स्तनयिज्ञः । पुं । कुक्के । मूर्त्ता । अम. । रोगे । इ.च. । ईषे ।

स्तनरोगः । पुं । स्त्रीषां स्तनत्रयाधो । एतन्नोत्रोऽं । सम्प्रतिः—“सद्योती व्याघ्रदुग्धा वा दीपः प्राप्य स्तनो स्त्रियाः । रक्तं मांसञ्च सदृश्यं स्तनरोगाय कल्पते । यावन्त्यो गतयो देय कारणैः सन्भवन्ति हि । तावन्तः स्तनरोगाः स्युः । स्त्रीषां तेरेव हेतुभिः । धमन्यः संवतहाराः कन्यानां स्तनसाधियाः तासामेव दीपावितरणासासां न भवन्ति स्तनामयाः तासामेव प्रजातानां गर्भिणीनान्तु ताः पुनः । स्वभावादेव विवशा जायन्ते सन्भवन्तः ॥” सु.नि. १३८. ।

स्तनरोहितः । पुं । तन्नामक-सन्धिस्थाने । तस्य स्थानं स्तनचूचकयोर्द्वैम् उभयतो द्यद्गुलभानि । सु.शा. ।

स्तनविद्रधिः । पुं । स्तनीपरिजातस्फोटके । कूर्मदण्डे वा नाहेप्रैर उग्रेण कौण्डा । इ.च. । रस.र.स्तनरी.धि. ।

स्तनद्वन्तः । पुं, स्त्री । चूचके । एतेनर वौंटा । स्तनशिखा । इ.च. ।

स्तनद्रणः । पुं । स्तनीपरिजात-चने । रस.र. स्तनरी.धि. ।

स्तनशोषः । पुं । स्तनयथास्तरीगविशेषः । च. द.स्त्रीरी.धि. ।

स्तनसम्पत् । स्त्री । प्रसक्तोत्कृष्टमने । लक्ष्यं यथा—नायुर्द्धं नातिलम्बो नातिकर्षो नातिरीनी युक्तपिप्यलको मुखप्रपाणी चेति । च.शा.८८. ।

स्तनाग्रम् । स्त्री । स्तनदन्ते, चूचके ।

स्तनान्तरम् । स्त्री । इदये । इ.च. । भावि-नेषञ्चुचकद्वयव्यधिप्रविशे । शब्दकल्पः ।

स्तनितफलः । पुं । इदुम्बरवृक्षे । शकृद्भूयुत् स्तनितोद्भवः । गीष् । विकल्पकवृक्षे । ईशैठी गीष् । रा.नि.व.११ ।

स्तन्यम् । स्त्री । दुग्धे । रा.नि.व.१५ । तदुक्तं—“रसप्रसादी मधुरः पक्काहारनिमित्तकः । कृच्छ्रा-द्देहात् स्तनी प्रागः सान्धिलिभिद्योयते ॥” “आहार-रसयोनितादंशं स्तन्यमपि स्त्रियाः । तदेवापत्य-संस्पर्शात् दर्शनात् अरणादपि । यदृष्याच्च शरीरस्य यकवत् सम्प्रवर्तते । स्त्रीनिरन्तरस्य प्रसवे हेतुकल्पते ॥” यत् युद्धं दुदृष्ट—तयोः परीक्षा यथा—“नीरे स्तन्यं यदेकीभ्यात् पत्रिवर्णमतनु-मत् । पाण्डुं तदु शोषञ्च तद्दुग्धं शुद्धमादिशेत् । कपायं सनिष्ठप्रादि स्तन्यं मासतदूषितम् । पित्ता-दन्नाच्च कटुकं राग्योऽभास तु वीतिकाः । कफ-दुदन्तु तन्नीये निमज्जति च पिच्छिलम् । दृढजन्तु हिलिङ्गं स्यात् त्रिलिङ्गं सान्निपायिकम् ॥” तत्राश-कारणं—“अथात्सल्याद् भयात्स्तीकात् क्रीडा-दल्यतपस्यात् । स्त्रीषां स्तन्यम् भवेत् स्वल्पम् गर्भान्तरविधारेणात् ॥” भा. ।

स्तन्यजननः । वि । स्तनदुग्धवर्द्धके । च.पु.४ ।

स्तन्यशोधनः । वि । स्तन्यदीपकरे । सु. ।

स्तन्यसम्पत् । स्त्री । प्रसक्तसन्धि । तस्य प्रकृति-वर्णरसगन्धयुक्तं भवेत् । च.शा.८८. ।

स्तन्या । स्त्री । कञ्चस्वीश्राके । प.सु. ।

स्तन्वः । वि । दृष्टे । स्थिरे । व्याक. ।

स्तन्व्यता । स्त्री । दृष्टतायां । दाञ्च् । मा.नि. ।

स्तन्वरीसा (रन्) । पुं । शक्रे । अम. ।

स्तम्भः । पुं । क्षामे । श.र. ।

स्तम्बः । पुं । रोहितकवृक्षे । त्रयनां गीष् । प्रकाण्डहीन-तकमाते । अम. । त्रयादीनां गुच्छे । चामरः ।

स्तम्बकाः । पुं । चणकवृक्षे । हेँ.छेता । ई. निष. ।

स्तम्बकारिः । पुं । धान्ये । अम. । धान्यमाते । श.र. ।

स्तम्बेरमः । पुं । इतिनि । प.सु. ।

स्तम्भाः । पुं । सञ्चतायाम् । कायजडुतायाम् । अम.भ. । मा.नि. । “निद्रानामः च.च. स्तम्भाः ॥”

स्तम्भकः । पुं । रक्तबीज । शून्यश्रीणी । वै. निघ. ।

स्तम्भनम् । स्त्री । विक्रमभावे । वायुजन्यत्रणवेदना-
विशेषे । सु.सू.२२५. ।

स्तम्भनीक्रिया । स्त्री । शिराविषत्रपसुखाव-
सूर्धनादिना सावनिवारणकार्ये । च.द.शिराव्याध-
चि. ।

स्तवक(काह)कन्दः (कः) । पुं । गुलुक
कन्दे । रा.नि.५० ।

स्तवकफलः । पुं । तैजीवव्याम् । उडकफन,
जाम्बूम् । वै.निघ. ।

स्तवकसञ्चरो । स्त्री । अग्नीतडवे । वै.निघ. ।

स्तवकाशालिनी । स्त्री । एतेकृमायांम् ।
शुक्रमाशो । प.सु. ।

स्तवकाहः । पुं । स्तवके, गुच्छे ।

स्तिमितः । वि । स्थिरे । मन्दे । मा.ज्ज.नि. ।

स्तौरम् । स्त्री । वङ्गे । वै.निघ. ।

स्तोत्रिः । पुं । रुधिर । लपजाती । उषा. ।

स्तुटिः । पुं । भरंशानचिधि । वै.निघ. ।

स्तुत्या । स्त्री । नलिकागानमन्वद्रव्ये । तुषण्यांम् ।
रा.नि.५.१२ ।

स्तुनकः । पुं । क्षारी । शर्शव । श.च. ।

स्तुमः । पुं । क्षारी । अ.टो.म. । स्त्री । क्षान्ता ।
छात्रि । भा. ।

स्तूपः । पुं । एकव सञ्चिते पदाद्यं, राशौ ।

स्तूपकः । पुं । षट्कादिमत्त्वद्रव्ये । वै.निघ. ।

स्त्रीमः । पुं । पार्श्वभावे । अम. ।

स्तोयफलः । पुं । तैजःफल । उडकवग ।

स्तोयो (इन्) । पुं । वनमूपिके । वै.निघ. ।

स्तैमित्यम् । स्त्री । आद्रेःसायां । पद्मानामाद्र-
पटावगुण्डितस्ते इव भावे । "स्तैमित्यं स्तिमितो-
वेगः ।" मा.नि. । भा.म.१.भ. श्लो.५. चि. । जङ्-
तायाम् । रा.नि.५.२० ।

स्तोकाः (काः) । पुं । आसकपलिधि । रा.नि.
५.१८ । अम. । रक्तबीजे । शून्यश्रीणी । (कः)
कक्षनाभाविषे । वै.निघ. ।

स्तोसम् । स्त्री । शर्म्ये । मसके । शब्दकल्पः ।

स्त्यानः । वि । आद्रे । मा.ज्ज.४.चि. । स्तिम्भे ।
अग्नीभूते । स्त्री । आलथे । विच. । मे. ।

स्त्येनः । पुं । अचते । उषा. ।

स्त्री । स्त्री । नार्यांम् । (मत्त्रेमाद्रश्च । यद्योगेदेन
तासां बालादि यथा—“यालेति गोयते नारी
यावत् षोडशवत्सरा । तस्यात् परन्तु तदयो यावत्
स्यात् चिग्रतं भवेत् ॥ तत ऊर्ध्वं भवेत् प्रोढा यावत्
पञ्चाशत् पुनः । ब्रह्मा ततः परं ज्ञेया सा
रत्नीसववर्जिता । “पञ्चपञ्चाशतो नारी सप्तसप्त-
तितः पुमान् । दावेती न प्रभूयते प्रभूयते व्यति-
क्रमान् ॥” राज.५.प. । स्त्रीसंसर्गगुणाः स्त्रीसंसर्ग-
शब्दे सख्याः ।

स्त्रीचित्तहारो (इन्) । पुं । शोभाह्नगहवे ।
गुञ्जिनां शीघ्र । विक्र. ।

स्त्रीचिह्नम् । स्त्री । योनी । जटा. ।

स्त्रीदुग्धम् । स्त्री । नारीदुग्धे । See नारी-
दुग्धम् ।

स्त्रीधर्मः । पुं । स्त्रीरजसि । इ.च. ।

स्त्रीधर्मिणी । स्त्री । रजस्रलायाम् । अम. ।

स्त्रीनवनोतम् । स्त्री । मातृपैत्यश्रातनव-
नीति । गुणाः—रुच्यं लघुपाकं अचुष्यं सञ्चरोगह्नं
दीपनं विपन्नस । रा.नि.५.१५ ।

स्त्रीनिरीक्षणदोहदः । पुं । तिलकपुष्पहवे ।
वै.निघ. ।

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री । पीटायाम् स्त्रियि ।
अम. ।

स्त्रीप्रियः । पुं । आसहवे । विक्र. ।

स्त्रीवीजः । पुं । श्यामाकटुणे । शोभां पान ।
वै.निघ. ।

स्त्रीमलापह्ना । स्त्री । दूषपवायाम् । रा.
नि.५.५ ।

स्त्रीमुखमधुदोहदः । पुं । वक्रलहवे । रा.
नि.५.१० ।

स्त्रीरञ्जनम् । स्त्री । तासूटे । शब्दकल्पः ।

स्त्रीरोगः । पुं । शिंशतिविषयीनिरोगे । See
योनिव्यापन ।

स्त्रीसंसर्गः । पुं । स्त्रीसंवायां । गुणाः—“बाला

यु प्राणदा प्रोक्ता तदेषो प्राणधारिणो । प्रीडा करोति हृदयं हृदा मरणमादिशेत् ॥" राज. ५५ ।

स्त्रीमुखः । पुं । शिशुवृत्ते । गङ्गिणां शीघ्रं वै. निघ. ।

स्त्रिका (वन्धः) । स्त्री । अङ्गुलाङ्गुलिमेष्टा-येषु तण्डुलमन्धमेदं । तान्मुलुकरुहाकारवन्ध इति उच्यते । सु. सु. २८५. । लक्षणं—“स्त्रिका स्त्रिकाकारा मेट्टाङ्गुलाङ्गुलापिताम् । यथाह-सौपथेः पूर्णा कल्पयेत् सममाहितः ॥” इति । सु. चि. १८५. ड. ।

स्थगु । स्त्री । कुलभावे । कुंङ् । शब्दकल्पः ।

स्थपनो । स्त्री । मूढ्यस्थमेषुषि । सु. गा. ३६५. ।
See चतुर्विपमर्गं ।

स्थपुटम् । चि । विपमोव्रते । चारा. ।

स्थलकन्दः । पुं । चारुण्यग्रवे । वन ७५ ।
र. मा. ।

स्थलकमलम् । स्त्री । स्थलपत्रे । स्थलपत्र ।
गुणाः—शीतलं कटु तिक्तं कषायं कफघातघ्नम्
सूचकृच्छ्राग्मशूलघ्नं कासविपन्नघ्नं । रा. नि. व. १० ।

स्थलकुसुदः । पुं । श्वेतकरवीरवृत्ते । प्लेउ-
करवीरं शीघ्रं । रा. नि. व. १० ।

स्थलजा । स्त्री । वहीष्टिमधुनि । वै. निघ. ।

स्थलतण्डुलगन्धः । पुं । पश्चिराजशाली ।
शक्तिराजं शानं । रा. नि. व. १६ ।

स्थलपत्र (क)म् । स्त्री । स्नानमव्यातपय
विशेषे । स्थलपत्र । छिं विटतमरं तं स्थलपत्रमने-
पयम् । तत्पर्यायाः,—छवपत्रं तमालकं दृष्टि-
कृतं । तत्रतुर्विधं—“चतुर्धा स्थलपत्रानि सेवन्ती
गुलदावदी । मेवाली च गुलायथ वक्रलय कद-
म्बकः ॥” गुणाः—“पत्रातुष्णा कटुतिक्ता कषाया
कफघातनिघ् । सूचकृच्छ्राग्मशूलघ्नी घ्नस कास-
विघ्नापह्ना ॥” भा. ।

स्थलपत्रः (कः) । मानके । गानकहू । र. मा. ।

स्थलपत्रिणी (स्त्री) । स्त्री । स्थलपत्र-वृत्ते ।
स्थलपत्रेण शीघ्रं । तत्पर्यायाः,—पत्राहा चारटी
पत्रधारिणीः ६गन्धमूत्रा अम्बु रुहा लक्ष्मीः श्रेष्ठा
सुपुष्करा रम्या पत्रावती शक्तिधरा स्थलरुहा
पुष्करिणी पुष्करपर्णिका पुष्करनाडी । गुणाः,—

गोष्ठा तिक्ता शीता रुक्विण्वादिनिहृद्युताती-
चारुणी च । रा. नि. व. ५ ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डोऽखर्जूरिकायाम् ।
वै. निघ. ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । भेण्डुकवृत्ते । रा. नि. व. ५ ।

स्थ(स्थूल)लभण्डा (कौ) । स्त्री । वृद्धतिकायां ।
विकृति । वै. निघ. । म. द. ।

स्थ(स्थूल)लमञ्जरी । स्त्री । चरामार्गे । र. मा. ।

स्थलमकौटः । पुं । करमङ्कवृत्ते । वै. निघ. ।

स्थ(स्थूल)लरुहा । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । रा.
नि. व. ५ । वै. निघ. ।

स्थलशृङ्गाटः (कः) । पुं । चन्द्रमोचरे । छेष्टि
गोश्रिणी । रा. नि. व. ४ । गोचरे । र. मा. ।

स्थला (स्त्री) । स्त्री । लण्यन्याङ्गविनमृती ।
च टी. म. ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमार्यां । वृत्तकुशरी ।
रा. नि. व. ५ । दग्धावृत्ते । कुशरीति कीदृशे व्याता ।
रा. नि. व. ८ । शितपाटलावृत्ते । श्वेत पाङ्कज ।

स्थलेशयः । पुं । क्रीड-रुक्मकरादौ । तन्मार्गं
रुक्मगुणकरम् । रा. नि. व. १० । पुं

स्थचिका । स्त्री । मणिकामेदि । सु. कल्प. ८५. ।

स्थविरम् । स्त्री । शैलेन्द्रे । शैलवज्र । रा. नि. व.
१२ । वा. चि. ३५. । पुं । हृद्वे । रा. नि. व. १८ ।
कदम्बवृत्ते । वै. निघ. । हृददारके । वीजताडक ।
“मूलं स्थविरस्य शिंशपा चैभिः ।” भा. स. ३५.
चन्द्रो. न्यच्छव्यव्रचि । स्त्री (रा) । महाशायिणि ना-
याम् । रा. नि. व. ५ । हृदायाम् । रा. नि. व. १८ ।

स्थविरदास । स्त्री । हृददारके । वीजताडक ।
“स्थविरदारानाः समाः ।” भा. स. १५. सन्धिकल्प.
चि. ।

स्थायुः । पुं । जीवके । शब्दकल्प. । “जीवको
जीवनी जीवो निधिः स्थायुः प्रकाशितः ।”

स्थायुकर्षी । स्त्री । महेंद्रवारुणोत्तयायाम् ।
वज्र गोकार्ण । रा. नि. व. ३ ।

स्थायुरोगः । पुं । अश्वत्थ पादरोगश्रिषे ।
लक्षणं—“प्राष्ठकाले त्रयो यस्य जडायासुपनायते ।
स्था उरोगः स विज्ञेयः दुष्टशीघ्रतसभावः ॥” क.
द. ३८५. ।

स्थानकर्म । स्त्री । पालवाले । ई.च. । जेणे । शब्दकल्पः ।
स्थानचञ्चला । स्त्री । वर्धरीहचे । श.च. ।
स्थानच्युतः । पुं । कर्कटे । मन्त्रे । कच्छपे । मकरे । वै.निघ. ।
स्थापना । स्त्री । समर्थनायाम् । “प्रतिज्ञाया एव हेतुमिदं स्थानोपनयनिगमैः स्थापनायाम् । पूर्वं च प्रतिज्ञा पश्चात् स्थापना ॥” च.द्वि.८८५ ।
स्थाप(यि)नी । स्त्री । पाठायाम् । आर्क्ष्णादि । रा.नि.३.६ ।
स्थालम् । स्त्री । सुवर्णादिपात्रे । शंख । चम. ।
स्थालिका । स्त्री । तदाख्य-मच्छिकाविशेषे । सु.कल्प.८५ ।
स्थालिकास्थि । स्त्री । अर्जुदाकारास्थि । तानि द्विसप्तसिंहात्मनि । च.शा. ।
स्थालिद्रुमः । पुं । नन्दीहचे । फूर्णगोष्ठे । वै.निघ. ।
स्थालिपर्णी । स्त्री । आरश्वशुभायां । वै.निघ. ।
स्थाली । स्त्री । सङ्कीर्णसुख-पात्रविशेषे । शंख । इष्टिकायाम् । अम. । रत्नपाटलहचे । ब्रह्मश्रुत्-श्रीरत्न गोष्ठे । मी. ।
स्थालीपक्वम् । स्त्री । स्नालीशचित्ताप्रादी । शब्दकल्पः ।
स्थालीपाकः । पुं । भातुपाकामन्तरं लोहस्य स्थाल्यां पाकविधी । लौहद्विगुणविफलया पीड्य-गुणेनाटायशेषकाचं कृत्वा लोहमाखीय स्थाली मध्ये रसनीयपपयेन्तं पचेत् । तथा इत्तिकर्ण-पलाशगतावरीभृद्भ्राजदेशराजानाम् एकस्य वा स्वरसेन, चमादि लोहसमानां विफलामटगुणतोये निःकाय पादशेषजायेन स्थालीपालं कुर्यात् । विफलामः पुनः स्वरसलामिऽपि स्वरसो न ग्राह्य प्रति ज्ञेयम् । र.सा.सं. ।
स्थालीहृत् । पुं । अग्रत्वविशेषे । गन्ना अश्वत्थं । इति वैलिवापीपर । गुणाः—खादुः कटुः तिक्तः तुषर उष्णः कटुपाकारसः चाप्ली क्षिप्रपित्त-कफा-चक्रः । भा. ।
स्थावरः । वि । स्थितिशीले । पुं । नन्दीहचे । वै.निघ. ।

स्थावरविषम् । स्त्री । कन्द-मूल खनिजादि-विषेषु । तेषु नागोद्यग्रश्री नाम विषमेदी श्रेष्ठौ । नागो देहकरे यद्वः लोहं चैवीद्यग्रकाः ।” रा.नि.३.६ । दार्जिक-वसनाभ-सैकत-शङ्खक-मुक्ताक-सायपक्षीश्वश्रीकासकूटदंरुहासाहलयमदं प्रमेप-ग्रहीपारिद्रकसंरत्नशङ्खीयनिकेशरापीति । र.सा.सं. । “विषन्तु गरलः खेडस्य भेदानुदाहरे । वसनाभः सद्यारिद्रः शङ्खकय प्रदीपनः । सौरा-द्रिकः शङ्खकय कासकूटसधैव च । ह्यासाहलो ब्रह्मपुत्री विषमेदा अनी नव ॥” भा.पू.१५. । एतदर्थं गुणाः—“क्षिपेन गलगुहाया वातरीयाः प्रयान्ति च ।” चर्क.चि. । अन्यत्र स्थावरविषाणि समासेन पञ्चपचाशत् । ताणि च मूलपत्रफल-निर्वाह-चौर-धातु-कन्दाययलाद् द्रव्यमेदानि । तत्र मूलविषाणि षष्ट, पत्रविषाणि पञ्च, फलविषाणि द्वादश, पुष्पविषाणि पञ्च, त्वक्कार-निर्वाह-विषाणि सप्त, चौरविषाणि त्रीणि, धातुविषे द्वे, कन्दविषाणि च त्रयोदशेति पञ्चपचाशत् । गुणादि स्तम्भपर्याये दृश्यम् । सु-नल्प.१५. ।
स्थावरादिः । स्त्री । वसनाभविषे । रा.नि.३.६ ।
स्थिकः । पुं । कटिमीमे, स्निग्धायाम् । गोष्ठे, फिन् । श.र. ।
स्थितिः । स्त्री । आयुर्वेदानिश्चये । च.द. ।
स्थिरः । पुं । धवहचे । धाँडगोष्ठे । भा. । हृत्सामान्ये । विक्ता । दि । कठिने । निश्चले । वात मल-सम्भकारिणि द्रव्ये ॥ “स्थिरौ वात-मलसम्भौ सरसोर्वा प्रवर्तकः ।” धरणिः ।
स्थिरकाः । पुं । शाकहचे । शोभन गोष्ठे । वै.निघ. ।
स्थिरकुसुमः । पुं । बकुलहचे । रा.नि.३.१० ।
स्थिरगन्धः । पुं । स्वर्णचम्पकहचे । रा.नि.३.१० । स्त्री (स्था) । पाटलहचे । अंतकीतकीहचे । रा.नि.३.१० ।
स्थिरच्छदः (दा) । पुं, स्त्री । मूर्च्छये । र.मा. ।
स्थिरच्छायः । पुं । बटादी, क्षायतरी । विक्ता ।
स्थिरजिह्वः । पुं । मन्त्रे । ई.च. ।
स्थिरजीविका (ता) । स्त्री । शकलीहचे । श.मा. ।

स्विरदंष्ट्रः । पुं । वधे । गी. ।
 स्विरपत्रः । पुं । दिन्यालहचे । शैतलयगीह ।
 रा.नि.व.६ । मघाताले । वै.निघ. ।
 स्विरपुष्यः । पुं । चमकहचे । वकुलहचे ।
 तिलकपुष्यहचे । रा.नि.व.१० ।
 स्विरपुष्यो (इन्) । पुं । तिलक-पुष्यहचे ।
 रा.नि.व.१० ।
 स्विरफला । स्त्री । कषाम्डीनतायाम् । कुम्फा-
 लता । वै.निघ. ।
 स्विरसुजा । स्त्री । रजकसत्ये । वै.निघ. ।
 स्विरयोनिः । पुं । क्षयाहचे । शब्दकल्पः ।
 स्विररक्षा । स्त्री । नील्याम् । नील गीह ।
 रा.नि.व.४ ।
 स्विररागा । स्त्री । दारहरिद्रायाम् । मार-
 द्रिद्रा । रा.नि.व.६ ।
 स्विरराङ्गः । पुं । मापवण्याम् । मासिणि । वै.
 निघ. ।
 स्विरशाल्लौ । स्त्री । शाल्लौहचे । शिबूत ।
 वै.निघ. ।
 स्विरसाधनकः । पुं । सिन्दुवारहचे । मिशिका
 गीह । रा.नि.व.४ ।
 स्विरसारः । पुं । साकहचे । शैलन गीह ।
 स्विरा । स्त्री । शालपन्नाम् । शालपाणि । रा.
 नि.व.१२२ । "मारिवातिविषे पिरा ।" च.द.
 ज्व.वि.पिप.न्या.शुने । च.सु.४७.व.न्य.सणे, वयः-
 स्वापने च । काकील्याम् । कीद्वी । "हस्तो
 जलशो पिरा ।" भा. । शाल्लौहके । शिबूत-
 गीह । रा.नि.व.४ । वनसुद्धे, मापवण्याम् । मासिणि ।
 पात्रकर्मिखताया । मुसिगिणता । वै.निघ. ।
 स्विराङ्गिः (पः) । पुं । तालहचे । दिन्याल-
 हचे । वै.निघ. । रा.नि.व.६ ।
 स्विरादिः । पुं । स्वस्वमन्त्र्याम् । च.द.पवि-
 यामन्त्रे ।
 स्विराह्वयम् । स्त्री । शालपन्ना-पुत्रिपन्नाः ।
 शालपाणि ० काकुनिश । "स्विरं पे ।" वा.गु.
 १२७.पत्रकादा ।
 स्विरायुः । पुं । शाल्लौहचे । शिबूत गीह ।
 चम. ।

स्यूरः । पुं । वधे । उषा । मन्थे । व्याक. ।
 स्यूलः । पुं । पमसहचे । शैतलय गीह । रा.
 नि.व.११ । तूदहचे । तूँस गीह । भा. । प्रियङ्गु-
 नामहयधाम् । रा.नि.व.१६ । इषी । वै.निघ. ।
 वि । पीनि । चम. ।
 स्यूलकः । पुं । तपविशये । ऊँ । "स्यूलः
 स्यूलको दर्मो ज्योतिष्य तस्मिन् ।" र.मा. ।
 स्यूलकङ्कुः । पुं । वरकषाम् । कागिनीशेष ।
 रा.नि.व.१६ । च.म. । Sec प्रियङ्गुकः, कद्र.य ।
 स्यूलकणा । स्त्री । स्यूलजीरके । रा.नि.व.६ ।
 Sec स्यूलजीरकः ।
 स्यूलकाण्टकः । पुं । जालवर्करके । रा.नि.व.
 ८ । Sec जालवर्करकः ।
 स्यूलकाण्टकिका । स्त्री । शाकलिहचे । श.ष. ।
 स्यूलकाण्टफलः । पुं । पमसहचे । वै.निघ. ।
 स्यूलकाण्टा (स्त्री) (श्टी) । स्त्री । हृदयाम् ।
 रा.नि.व.४ ।
 स्यूलकन्दः (कः) । पुं । रजकसुने । जाल
 शूलन । रा.नि.व.७ । शरवे । यमशरवे । वै.
 निघ. । द्रविकन्दे । मापकन्दे । नान दद्रु ।
 सुखाशौ । वाम पान् । रा.नि.व.७.२१ ।
 स्यूलका । स्त्री । शालहरिद्रायाम् । वै.निघ. ।
 स्यूलकुमुदः । पुं । शतकरवीरे । वै.निघ. ।
 स्यूलग्रन्थिः । स्त्री । मघाभरोवषायाम् । शर्श-
 उश्री वट । वै.निघ. ।
 स्यूलचुचुः । पुं । मघाप्रचुचुषे । टैटको
 शीरु । रा.नि.व.४ ।
 स्यूलचम्पकः । पुं । शतचम्पके । वै.निघ. ।
 स्यूलजीरकः । पुं । जीरकसुदे । मोटो काल
 कीश्री । हि मगरेशा । तन्पथ्याया, —स्यूलकणा
 दिव्या उपकुचिका काला पृष्टः पृष्टिका पृष्टी
 मश्रीशा कारवा नीषा सवयः सुपरी कारवो ।
 वै.निघ. २३.यष्टपो.वि. जातीफलावचूर्णे । गुणः—
 कटुः तिक्त उष्णः वाससः श्लेष्मापानघर. पवीर्य-
 कृमिघ्नः दीपयथ । रा.नि.व.६ ।
 स्यूलतण्डुलः । पुं । स्यूलशाश्री । मोटो टैट-
 थिरु धान । रा.नि.व.१६ । प.सु. ।

स्थूलतालः । पुं । चिन्तासि । देहताण । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलतिक्ता । स्त्री । दार्ढ्याम् । दोरुश्रिद्धी । वै. निघ. ।

स्थूलतिन्दुकः । पुं । काकतिन्दुके । शार्ङ्गा- गीव । वै. निघ. ।

स्थूलत्वचा । स्त्री । कास्यर्थांम् । शीमात्र गीह । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलदण्डः । पुं । देवनाले । मशानव । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलदर्भः । पुं । मुञ्जवृक्षे । भूङ् । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलदला । स्त्री । गृध्रकन्यायां । घृतकूमात्री । रा. नि. व. ५ ।

स्थूलनालः । पुं । देवनाले । वृद्ध नल । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलनासः (सिकः) । पुं । मकरे । द्वे. च. । चिकी ।

स्थूलनिम्बुः (कः) । पुं । मघानिम्बुवृक्षे । वै. निघ. ।

स्थूलनोलः । पुं । रघुवर्धने । वाङ् । वै. निघ. ।

स्थूलपट्टः । पुं । कापाठे । श. र. ।

स्थूलपट्टाकः । पुं । स्थूलवस्त्रे । श. र. ।

स्थूलपत्रः । पुं । दहनकवृक्षे । दना । रा. नि. व. १० । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गीह । वै. निघ. ।

स्थूलपर्णी । स्त्री । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गीह । वै. निघ. ।

स्थूलपादः । पुं । गजे । त्रि । शीपदरीगिण्ठि । वै. निघ. ।

स्थूलपुष्यः । पुं । बकवृक्षे । वक्रमूलत्र गीह । रा. नि. व. ५ । प. सु. । क्षुण्ड चूपे । रा. नि. व. ५ । स्त्री (या) । पार्श्वतोयापटाभित्तायाम्, आस्तीतायाम् । शंभर- नाली । रा. नि. व. ५ ।

स्थूलपुष्पी । स्त्री । यथविज्ञातवायाम् । रा. नि. व. २९ ।

स्थूलप्रियङ्गुः । स्त्री । वरकाण्डधान्ये । कामिनी- क्षीन । वै. निघ. ।

स्थूलफलः । पुं । शाललिहचे । रा. नि. व. ८ । मघानिम्बुवृक्षे । वृद्ध नेत्रु गीह । वै. निघ. ।

स्थूलफला । स्त्री । शयप्रयाम् । शंभु । रा. नि. व. ४ । शाललीहचे । शिबूद गीह । रक्तफल- वृक्षे । वै. निघ. ।

स्थूलभगटाकौ । स्त्री । महावृक्षोचुपे । वृद्ध- वृक्षी । म. द. व. १ ।

स्थूलभरिचम् । स्त्री । ककीलके । ककुथम् । रा. नि. व. १२ ।

स्थूलसूल(क)म् । स्त्री । चापकसूलके । टामात्र- ष्याम् । रा. नि. व. ७ ।

स्थूलवर्त्म (न्) । स्त्री । दुधन्नपरोगमेष्टे ।

स्थूलवर्त्मछात् । स्त्री । भाग्याम् । वागमशो । श. च. ।

स्थूलववूर्(वूर्)रिका । स्त्री । मघववूर्वृक्षे । वृद्ध वाग्शी । "स्थूलववूर्रिकापत्ररसः पानाद्य- पोहति । सर्वाविचारान्....." शाह- म. १. भ. ।

स्थूलवक्त्रकालः । पुं । रक्तलोभे । जटा. ।

स्थूलवृक्षः । पुं । महावृक्षवृक्षे । वै. निघ. ।

स्थूलवृक्षफलः । पुं । सिम्ध-पिण्डीतकवृक्षे । मशाना-वृक्षविशेष । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलवंदेष्टौ । स्त्री । गणपित्युत्थाम् । गण- पिश्रणी । रा. नि. व. ६ ।

स्थूलशरः । पुं । शरविशदे । स मात्वदेशे- तत्रावा ल्यातः । त्रिशंभु, मोटो शत्र । तत्- पर्यायाः,—महाशरः इन्द्रकः चुरपत्रः बहुमूलः दीर्घमूलकः स्थूलशायकः । गुषाः—सधुरः रुमिकः काफ-भान्ति-तापहरः शल-वीथ्यकरः नित्यसेवनेन श्रेयसात्करथ । रा. नि. व. ८ ।

स्थूलशालिः । पुं । शालिधान्यविशेषे खनाम- ल्याते । मोटो । शैमखिक धान । सं वृद्धीशालि । कं दीर्घनेत्रु । तत्पर्यायाः,—महाशालिः—स्थूलाङ्गः स्थूलतण्डुलः । गुषाः—खादुः मधुरः श्रोतलः पित्तशमनः लीयंज्वरदाहजठररीमघः बालवृद्धयुनां हितः अग्निधलवीथ्यकरथ । रा. नि. व. ६ ।

स्थूलशिम्बः । पुं । अग्निमन्वाम् । रा. नि. व. ७ ।

स्यूलशिश्वो । स्त्री । श्वेतनिपादे । श्वेतशिशुः ।
 रा.नि.व.१६ ।
स्यूलशौर्षा (पिर्का) । स्त्री । महामन्त्रक
 पिपीलिकायाम् । पुत्रपिपीलिकायाम् । ई.ष ।
 स.कल्प.८५. । See पिपीलिका ।
स्यूलपट्टपट्टः । प । बरोने । दोन्डा । ई.
 निघ. ।
स्यूलसायकमुखाख्यः । पु । स्यूलमरः ।
 रा.नि.व.८ ।
स्यूलस्कन्धः । पु । लक्ष्मणः । रा.नि.व.८ ।
स्यूलांशा । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रा.नि.व.१० ।
स्यूला । स्त्री । इष्टदेहायाम् । बड़एलाच । र.
 मा. । गन्धपत्रायाम् । सुन्का । गंधरिकायाम् ।
 दोन्डा । कपिलद्राघायाम् । ई.निघ. । कापां-
 याम् । रा.नि.व.४ । गन्धविषयां । ग.व. । एवां-
 र्क । दोन्डा । रा.नि.व.३ ।
स्यूलाङ्गः (ङ्गी) । प. स्त्री । स्यूलशानी ।
 दोन्डा शान । ई.निघ. ।
स्यूलाजाजौ । स्त्री । स्यूलशौरदे । दोन्डा
 जौरा । म.द.ग.२ ।
स्यूलान्वम् । स्त्री । तद्रामककीटादि । दोन्डा
 कीण्डि । स.भा.७६. ।
स्यूलान्नः । पु । महाराजधूतशुद्धे । उरुशुद्धे
 बड़-मानेर गाह । रा.नि.व.११ ।
स्यूलाक्ष्याम् । स्त्री । सुदृक्कृष्टगष्टे । कृष्ट-
 श्लोथविशेषः । चनेन स्यूलातिदारुण-शोकाः
 चन्धि भवन्ति । "स्यूलानि सन्धिपुतिदारुणानि
 स्यूलाखपि सुः कटिगान्धपि ॥" सु.नि.५५ ।
स्यूलास्यः । पु । सपे । म.प. ।
स्यूलो (रन्) । पु । ऊष्टे । मष्टकवनः ।
स्यूलैरण्डः । पु । इष्टदेरण्डके । बड़ डेरण्ड
 गाह । म.वीरण्ड । तत्पत्रायाम्, —मष्टैरण्डः
 महापत्राण्डकः । गुणः—रसवीर्यविपाकेषु गुणाख्य
 इति । रा.नि.व.५ ।
स्यूलेला । स्त्री । (Amomum subula-
 tum.) Larger cardamum. इष्टदेहा-
 याम् । बड़ एलाच । हि बड़ एलाख । तं. प.ट्ट-
 एलाकुरु । ता. एलम् । नं एलदीङ्गि । तत्पत्रायाम्,

—इष्टदेहा विपुटा विदिवीषा सुप्रमित्त्वक् मष्टेला
 इष्टोक्त्या । गुणरिका कायदा गोपुटा मष्टेला
 कान्ता घृताभी-गर्भसम्भवा इष्टाणी दिव्यगन्धा
 स्यूला उन्डी । गुणः—शोतया तिक्ता स्यू सुगन्धा
 कर्षविनाशो घट्टीगहरी मन्दीरो पुस्तरी रोषणी
 कफपित्त कृष्णस-विषवध्याय शिरोरुक् पाशनाग्निने
 च । रा.नि.व.६ ।
स्यूलोच्चयः । पु । सुखमर्क । दग्गमरुंजा । ई. ।
स्यूलोय(क)म् । स्त्री । कृत्विपे । शीठिन्नाणी ।
 हिं हुनेर । तं सुगन्धद्रव्यम् । नेवानि मष्टिपर ।
 तत्पत्रायाम्,—वर्द्धिमत्त्वं मृकच्छर्दं मृकपुच्छकं
 मयूरचूट विकीरुंरोम कीरुवर्क विकीरुंरुंज
 धरित सुहृर शीठरीग शोषंशुषं मृकपुष्यं । गुणः
 —"स्यूलोयक कट्टु स्वादु तिक्त तिक्तं विदीपयन् ।
 गंधामकधरं रथं रघीत्रं व्वर-जन्तुजित् । कृत्ति
 इठासकडदाह-दोःश्व-तिलकालकान् ॥" भा. ।
 च.ट.व.भा.वि.ए.दादि । सु.ए.२८५. । वा.ग.१४
 म.ए.दादिः ।
स्यूल्यम् । स्त्री । स्यूलायाम् । आक. ।
स्यूपनम् । स्त्री । श्वाने । मष्टकल्पः ।
स्यूवः । पु । वरदे । श.म. ।
स्यूसा । स्त्री । बटसायाम् । दांशु । ई.ष. ।
स्यूसानम् । स्त्री । बटसायने । गुणः—"दानं
 पवित्रमायुष्यं दम-श्लेद-मलापहम् । शरीरवन्द-
 कस्थानं वैश्वमीशस्तरं परम् ॥" राज.५५ ।
 "रत्नप्रसादनं चापि स्यूसानमयै र्दीपनम् । उज्ज्वल
 मिरसः सागन् अद्वित्यसुधः सुदा ॥ शीतेन
 मिरसः खानं चक्षुष्यमिति निर्दिशन् । श्वेत्प्रसारत
 कीपे तु ज्ञात्वा व्याधिबलापहम् । कामनृपं
 मिरःदानं मेघज्वायं समाचरेत् । अतिशीतान् शीते
 च श्वेत्प्रसारतकीपनम् । अशुभसुखकाले च पित्त-
 शोषितासर्देनम् । तत्रातिशारश्चित्कथंशुदासि-
 लापि पुः साधनाशरीरकामीर्भुजवधम् । च गदि-
 तम् ॥" इत्यादि । सु.वि.२४५. ।
स्यूानट्टणम् । स्त्री । कुण्डल । म.प. ।
स्यूापकः । वि । सानकारकं । च.सु.१५५. ।
स्यूायुः । स्त्री, स्त्री । वायुवादिनायाम् । मष्टर
 इति कीर्त । तत्पत्रायाम्,—स्यूसा सतमा सावः
 सुः मसा । जा गमंशुष्य सतमिर्गमंशुष्येति । सुख-
 वीषः । वायुवतुर्निषा यथा—प्रतानवत् । उक्ता.

पृष्ठः श्रितिराद्येति । सु.शा.५.प. । तन्मध्यदं यथा—“निदमः स्निग्धमादाय शिरा स्यात्सुत्वमायु- यात् । शिरायां चि मृदुः पाकः स्यात्मानु ततः खरः ।” इति । “सायमेो यश्नानि स्युर्देहमासा- स्त्रिदसान् । सन्धीनामपि यथासु शिराभ्यः सु- दृढाः क्षुताः ॥” तत्संख्या—“गतानि मव जायन्ते मरीरे सायमेो मृषाम् ।” तासु ग्राखासु साक- ल्येन ६०० । कीठे २३०, गोमोडेडेजे ७०, पादा- द्रुलिपु २०, तल-कृचं-प्रकेपु २०, अडाया २०, जाम्बि २०, खरो ४०, वक्रये १०, मरुधिदये १५० । कत्रा ६०, घने ८०, पार्श्वयोः ६०, उरसि ६०, घोषायां ३६, मुर्शि ३४ । उ.शा.५.प. । भा. ।

जायुवाः । पुं । तन्नामकरीगविशेषे । श्यायु- त्तोशे । चि मरुगया । निदानं—“ग्राखासु कृपितो दोषः शोचं कृत्वा विरुपेवत् । भिनति तल्यते तत्र सोभा मांसं विभोथ च । कुप्यात् तनुनिभं जीवं हतं सितमुतिर्वहः । शनैः शनैः सताद याति हेदात् कोपमुपैति च । तस्यातात् गोक गानिः स्यात् पुनः स्यानानारे भवेत् । स कायुक- प्रति स्यातः क्रियोना तु विरुपेवत् । वाह्योर्दि प्रमादेन सङ्घोषोत्थयते क्वचित् । सङ्घोषं चञ्जता येन क्षिप्रं जन्तुः करीर्येषी ॥” सु. ।

जायुर्म (नृ) । स्त्री । शक्यतनेहरीगमेदे । लघुणे यथा—“गते यत् विहितसुपैति हृदिससत् स्या- त्त्रे ल्निपठित खरं प्रपात् ॥” सु.उ.५.प. ।

जावः । पुं । श्यायुशिरायां । शक्यकल्पः ।

जात्रो । स्त्री । चंमदने । वा.शा.५.प. ।

स्निग्धम् । स्त्री । मधुच्छिष्टे । ङोम् । रा.नि. व.१४ । प । रत्नेरन्ध्रे । रा.नि.व.८ । सरलहृत्वे । रा.नि.व.८ । दुग्धनरे । मरुमनिर्वासं । वै.निघ. । चि । निरदे । ग.ग. । छिष्टयुक्ते । तद्गुणाः— “स्निग्धं वातहरं श्रेयकारि हृष्यं घलापदम् ।”

स्निग्धकरञ्जकः । पुं । गच्छकरञ्जे । वै.निघ. ।

स्निग्धच्छदः । पुं । वटहृत्वे । वै.निघ. । (दा) स्त्री । वटरीहृत्वे । वै.निघ. ।

स्निग्धतगदुलः (ला) । पु. स्त्री । घटिक- जालिधान्ये । प.सु. । रा.नि.व.१६ See गौर- घटिकः ।

स्निग्धदन्तः । पुं । गच्छकरञ्जे । रा.नि.व.८ ।

स्निग्धदाह । स्त्री । देग्दाहकाष्ठे । रा.नि.व. १२ । पु (का,कः) । सरलहृत्वे । शक्यकोष्ठवित्पव । रा.नि.व.१२ । शालहृत्वे । वै.निघ. ।

स्निग्धनिर्मलम् । स्त्री । उचमकांक्षे । जाम- कीर्णां । वै.निघ. ।

स्निग्धपत्रः (का) । पुं । छतकरञ्जे । गच्छ- करञ्जे । रा.नि.व.८ । भावर्तकां । आंशुगोडां । वै.निघ. । सञ्जरहृत्वे । रा.नि.व.८ ।

स्निग्धपत्रा (त्री) । स्त्री । वटरीहृत्वे । नः । पालदशानि । रा.नि.व.७ । कोपिकायाम् । शूनि भाक । वै.निघ. । गाभाहृत्वे । गीगात्र गीह । रा.नि.व.८ ।

स्निग्धपर्णिका (शी) । स्त्री । सूखांयाम् । रा.नि.व.२ । श्रुतिपर्ण्यां । टांशुमिश्रां । वै.निघ. ।

स्निग्धपिण्डीतकः । पुं । मदमञ्चविशेषे । नं चौरसेषाष्टय । अयं वाराहसुखयुषः । “वारा- होऽन्यः कृणवर्णां मन्दापिण्डीतको मद्गाम् । स्निग्ध- पिण्डीतकयायः स्युलहृत्फलमथा । अन्धो च मदमो श्रेष्ठां कष्टु-विकरसान्ति । वृद्धेनौ कफ- च्छरीग-पक्षामाशय-शोधनौ ॥” रा.नि.व.८ ।

स्निग्धफला । स्त्री । मालुक-कूर्कटिकायाम् । शूणे । वै.निघ. । नाडुल्ल्याम । शक्य-त्रायां । रा.नि.व.७ ।

स्निग्धसज्जकः । पुं । वातामहृत्वे । वाताम शाह । वै.निघ. ।

स्निग्धराजिः । पुं । कृष्णसंपद्ये राजिमलां जातिं सर्पनिर्गमे । स कल्प-४.प. । See सर्पः ।

स्निग्धा । स्त्री । मेदायाम् । रा.नि.व.३ । अस्थि- सारे । मञ्ज । विकडतहृत्वे । वै.निघ. । ग.द. ।

सुः । स्त्री । धार्यां । See चायुः ।

सुक । स्त्री । सुहीहृत्वे । मननां गीह, मनना- मिङ् । र.मा. । विरुण्य प्रति उ. । सु.सु.१२८.प. अधःसंशमने । वा.सु.१५.प. । “सुक शक्तिमी ॥”

सुकच्छदः । पुं । चोरीहृत्वे । शिशिशशाह । प.सु. । चौरकथ, शीहृत्वे । र.मा. ।

सुकच्छदोपमः । पुं । वाराहोक्तये । उशोर आशु । वै.निघ. ।

सुग्दलम् । छी । मनसापत्रे । नननांशात् । रसर.बाह.चि. । पुं । सुहीहृत् । नननां ग्रीह वां तैर्कांटा निहू । म.च. ।

सुष्पा । छी । पुत्रभाळांयान् । पूरुदधु । वा. चि.२५. । सुहीहृत् । नननां निहू, तैर्कांटा निहू । म.च. ।

सुष्पा (हिं, ह्री) । छी । (Euphorbia nerifolia. Syn. E. Ligularia Euphorbia antiquorum.) ननामप्यार-दीरसारहृत् । सुहीविशेषे । नननां ग्रीह, वौर्ता निहू, तैर्कांटा निहू । हिं वीहृत्, तिधार, काङ्गनिद्या । तैं चैनुहृत् । वन. निरहृत् । तन्-पथांयाः,—वीहृत्: मिहृत्: वीहृत्: वहुट्टः कुक्-मननदुग्धा नागट्टः बहुट्टमिका मद्गाः वः वः वः सुहिः गुडः गुडा गुडिः गुडा वहुट्टमः वना मुषा हृत्सारः बाहुशाहः दन्तहृत्कः वन-कट्टकः । र.ना. । मं.कट.चि.निरिवायतेति । गुपाः—उपा विनदाहृत् कृत्-वात-मनेहृत् च । तन्वीरं वातविधाहृत् गृहीदरत्रच । रा.नि.व.८ । “वृहीदी प्रयोक्तृमप्रितुल्यं मुधापयः ।” राज. । विरेचने च प्रमत्तं । च.५.१८. । सु.चि. १४५. ।

सुष्पायतैलम् । छी । खालिन् तैलम् । टादेन्न तैलम् । पाठः—“सुहीपयः पयोर्लंभ्य मार्दवी आहलीधियम् । सूत्रनाजं नगीमूत्रं रक्तिका चन्द्र-दारपी । सिद्धार्थे तोष्टातैलञ्च गर्भे दत्त्वा विपर्यया । बहिना मृदुना पक्वं तैलं खालिन्मामनम् ॥” धात्रलीमिदं लाङ्गलीमूलं, रंजिहा गुष्पाफलं, तीक्ष्णतैलं दद्याद्दुक्तौतैलं । क्वचिच्च सिद्धार्थे तोष्टा-तैलमिदं तैलसर्पपतैलं बह्वनि । रसर. ।

सुहीदलम् । छी । सुहीपत्रपत्रे ।

सुहीवीजम् । छी । सुहीहृत्वीजे । ननना-वीहृत् । सं.कनकतैल ।

सुष्पम् । छी । उरुहृत् । हेवाहृत् । चिका ।

सु(ह्री)वीरम् । छी । सुहीहृत्निद्यांति । निहून् आठि । म.च.२१५. । सं.बाहुशाहगृह ।

स्रोहः । पुं । दुग्धसार । वे.निघ. । मसिक्ते । रा.नि.व.१८ । सर्पे । भा.पू.१५.धा.४. । वृधि-जान् गुपमुयिहृत्, जतापी । सु.५.४१. । स चतुर्विधः हृतैववसामकान् प्रीत । च.५.१५. ।

स्रोहः व्यावरजद्रसमैर्द्व द्विषोनिः । तयोस्तेषं व्यावरयोनिः, हृतथ नद्रसयोनिः । तस्यानसमयी र्वेदुदयात् किञ्चिदननरम् । तस्यानत्र ग्रीते दिवा, ग्रीते रात्रौ, वातपिपाधिके रात्रौ, वात-त्रेणाधिके च दिवा रितम् । हृतं क्रीणजलं, तैलं रूपाः, वसामन्त्रीः सत्यमदुपयम् । भा. । स्रोह-प्रयोगविधिः— “स्रोहसंगीधनयस्त्रीव्यायामानास-विनयाः । इन्द्रवालावल्कला नन्दाः चोपासरेतमः । वाताप्यंनन्ततिमिरदाद्यप्रतिशोधनः । स्रोहा न त्वतिनन्दाप्रिवीहृत्प्रिहृत्प्रुत्तुर्लला । उरुहृत्प्रि-सारासामलरीगरीदरेः । मूर्धा-श्वयं श्वि-श्वे-द-व्या-मयेव वीहृताः ॥” तस्य सप्तदिनपथेनः काशः । स विधिः उक्तमस्यनाशममैर्द्व । तत्-दिनत्रयपथेनसधमः । दिनचतुष्टयपथेनं गध्यमः, सप्तदिनपथेनसुधमः, गुपा. —संशोनिः हृदि चट्टकरोति देहम् मलायां विनिहति सद्रम् । हिमस्य सुष्पेनयस्य वीमं १” च.सिद्धिः । च. । स्रोहमाषा—“उक्तमस्य पत्रं मात्रा त्रिभिधायय मथुनि । उक्तमस्य मलाङ्गेन खेहृत्तवीधयेषु च ॥” च.५. । स्रोहपाकविधिः—“काषाहृत्सुग्दम् वारि पादस्यं स्यात्सुग्दम् । स्रोहात् स्रोहसमं वीरं कृत्वा स्रोहपादिकः । चतुर्गुणत्रयत्वेपं द्रवहेगुणवी भवेत् । तत्र द्रवानरागुणौ चोरेनैव चतुर्गुणम् । द्रवानरेप थोनि हि चोरे संरसमं भवेत् ॥” च.५. —“कलमदुग्धं काषात् काश्यत्र जलपादिकः । काषात् पादिकः स्रोहः स्रोहात् कृत्वा पादिकः ॥ पञ्चभक्ति यत्र चूर्त्वापि खेहृत्विधौ । चत्र स्रोह-समान्याहुरवाक् च व्याहृत्सुग्दम् ॥” च.५. —“एकद्विचित्रवट्यैः कृत्वात् कृष्णचतुर्गुणम् । चोरे स्रोहसमं द्रव्यं चतुर्गुणम् । कृष्णचतुर्गुणः स्रोहः स्रोहापीय चतुर्गुणम् । काषाहृत्सुग्दं वारि काष्यः काचसमी भवेत् । दाहस्रोहोपधानाच्च प्रनापं यत्र नेरितं । पादः व्यादीपधं स्रोहात् स्रोहात् तीर्थं चतुर्गुणम् । इपादिहृत्सुमात् कृत्वाः स्रोहसं स्रोह-सिद्धे ॥ यदीलः स्रोहपादाईः स्रोहकार्यं नमीपिभिः । स्रोहं सिध्यति गदामुनिः काष्यस्ररेः कानात् । कृत्वा योज्येदं चतुर्गुणं पठमदमम् । स्ररुचोरे-नाहृत्तैः पाकी यवेरितः क्वचित् । जलं चतुर्गुणं तत्र वीहृत्तानार्थमावदन् (साहृत्वं दधि) । न सुचतिरुत्वं द्रव्यं चोरादिमिरपकृतम् । सत्यक् पाकी न शायेत तस्यापीयं चतुर्गुणम् । स्रोहपाकविधौ यत्र चोरे-मेकलु कथय । तीयादीनामिदं चोरेनैव चतु-

भवेत् । अकल्पोऽपि भवेत् खेपी यः साध्यः किवन्ति
 उच्यते । खेपपाकविधौ यत्र प्रमाणं वैरितं क्वचित् ।
 खेपस्य कुडुवं तत्र पच्यत् कस्त्वप्येव न । मगना
 तुर्णा एते ईमे प्रमाणादधिक्यकाराः । दिग्गणं
 निगणं वापि यद्मात्राद्य पादिकात् । योर्न यदि
 पचेत्पूरी कोनयोर्न भवेत्तदा । तुलाद्वये जलद्वये
 द्रव्ये द्रव्यतुला मता । अत्रोक्ते द्रव्यकर्म न सस्येषु
 सन्निलं मतम् ॥ अथेऽप्याह—अद्वैतपुत्रे विद्मि-
 तान् तु मुग्धं भावेऽप्यनुते समता विधेया । उद्वेऽप्यनुते
 जलमेव देयं कान्दिऽप्यनुते दिवसम् प्रस्यम् । प्रसार-
 यादि विद्मिदं प्रतर्भिकं इवत् इवत् । जलद्वयेन
 भेदेयं मापयेत् प्रपद्वैदितम् । काण्डव्यस्य वाहु-
 श्वाद्दकं मन्वसा न । सस्यत् पाकं न सुपये
 कोनयोर्न तु देवत्वं न कन्वकावनिर्दिष्टे गणा-
 त्त्यात् गुमादरेत् । मममन्वतेर्न वा यदानाम-
 मवापि वा । प्रतुष्टीत भिन्नत् पात्रः काल-साया-
 विभागतित् । यथापि दरद्वेयोर्नैवेद्यं मात् खेप-
 र्विधौ । तत्रैव कन्वगिन्तुं विन्ते खेप-
 वेदिना ॥ नवीनमपि घटव्यम् मवेदयाधारयो-
 निकम् । तद्वत्तरेयोर्निकम् प्रद्विद्वेद्वेदकोनि-
 तम् ॥ माद्वैतपुत्रे—“कल्पायत्तुं कोह्य एतं
 वा खेपमेव वा । अतुं पचयेत् साध्यं तत्र माता
 पत्नीदिना ॥ दादमादत्तुं मुष्णानां वतीनां क्रममेव
 च । एकारं मोहिनामात्रां वाकं इत्यादिपचयः ॥
 अतुं पचयेत् अद्वैतपुत्रे कडिदेऽप्यनुते पचयः ॥ अन्व-
 कादिने द्रव्ये तोरं दोरगिनं जलम् ॥ तद्वैतं कुडुवं
 यावत् भवेत्तद्वयं पचयः । प्रमादितः सिधंभोरं खी-
 यावत्तुं पचयः । अन्व काण्डमेव पचयः खेपस्य
 मापयत् । कल्पायत्तुं तत्र देवात् अतुं पचयेत्
 मम् ॥ द्रव्यापि यत्र खेपत् पचादीनि मन्वि-
 दि । तत्र खेपस्यमापयत्पादुर्न अतुं पचयः ॥ उद्वे-
 नवदेवेन खेपपाको भवेद्वयदि । ततान् पिटाः
 कल्पाः अद्वैतपुत्रे अतुं पचयः ॥ कालेन क्वचिदेव
 पाको मन्विदि क्वचित् । नाप्यत्राप्य कल्पापि
 तत्र खेप प्रपुत्रम् ॥ खेपपाकमिच्छन्ति लवणाद्य-
 —“खेपकल्पा यथाप्युक्ता वर्धितो वर्धितव्यम् ।
 अथ विधे न नो मन्वसा विधिं विनिर्दिष्टम् ॥
 अथ अत्रे प्राप्ते क्वचिदपि तथा । तत्रैव सा-
 दोना सुपयो विदिमादिभ्यः खेपपाकविधा
 प्रोक्ता अतुं पचयः खरलपा । ईशत् खरलकल्पात्
 खेपपाको अतुं भवेत् । मन्वसाकल्पं विधिं कल्पे
 मोरमकोमदि ॥ ईशत् क्वचिदप्य कल्पं खेपपाको

भवेत् खरः ॥ तद्वैतं खरपायः स्यात् दाहकवि-
 प्युकोजमः । सस्येयानिद्वैतव्याप्यां मन्वसाकः मग-
 नते । खरं पाको खदुः कायः तथापि न खरो
 मतः ॥ एतत्तैलपुत्रादौ य मैकादादवत्तारयेत् ।
 व्युपिताम् प्रकुर्वन्ति विधिं देव गृणान् यतः ॥
 केवलं श्रौष्टिजन्वद्रकाद्यो व्युत्तुं दोषणः ॥ प-
 ३४ । अथ खेपपादिप्रयोगविधाने । स च द्विविधः
 विग्नवैयभेदेन । “तयोः विग्नो भोजनेषु वैयः पाने
 च कथ्यते ।” वा-२-१२ च ।
खेपकारः । प । शास्त्रेणै । व-निघ ।
खेपगर्भः । प । तिलपुत्रे । उद्वेत्त शीघ्र ।
 पसु ।
खेपचतुष्टयम् । ली । सपिमेंलवसामन्वसु ।
 प-५-१४ । सि.यो.वा.व्या.पि ।
खेपजनः । प । उद्वेत्त-धूमपानविशेषे । कफे ।
 तत्र स्थानं मिरः खेपदामेनेन्द्रियतपेपच । भा-
 तपयोपिपाम् खेपपाने । सु.पि-१५ । ली ।
 अथर्व । रा.नि-२-१५ । दुग्धघरि । ननि । व-
 निघ । मि । विधयकरे । श्री (नी) । खेपजन-
 न्या । अ-५-१५ । तत्रामकनेवाद्यनवर्णां ॥ धापा-
 यमन्वादीनामि परुद्विपियुपानि च । पिडा वणि
 जनेः इत्यादिजनं दिपरिपकम् ॥ भा ।
खेपपाककारणः । पु । खेपपाकविधौ । “खेप-
 कुडुवं । मंगश्रवले पिटं कल्पे अतुं पचयेत् द्रव्यमाप्य
 विवर्धत् ।” इत्यादि । सु.पि-२-१५ ।
खेपपिण्डोत्तकः । प । सोतमदवत्त । शीत-
 र्वर्न मदनपुटवत्त शीघ्र । व-निघ ।
खेपपूरफलः । प । तिलपुत्रे । व-निघ ।
खेपभृत् । प । कफे । उ-५ ।
खेपसुख्यम् । ली । तले । व-निघ ।
खेपशरः । प । तिले । म-र ।
खेपवतो । ली । मेदायाम् । रा.नि.प-५ ।
खेपवर्त्तिः । ली । अथशूलरीमे । वा-२ ।
खेपवस्त्रिः । प । शैलादिना वस्त्रिदाने ।
 उद्वेत्त विधिं विदि । “खेपवस्त्रिं विधेयम् मापि
 यद्यप्य देहिनाः । खेपवोयं तथापि खेपेनापुविम-
 पंति ॥” अ-२ । See अतुं पचयविधिः ।

स्रेहविहः (हचः) । पुं । तैलदेवदारुवि-
ठैलमामदनां । वै.निघ. । अटा. ।

स्रेहवीजः । पुं । पियालवने, चारुने । भिन्नान्
श्रीह । रा.नि.व.११ ।

स्रेहव्यापत् । स्त्री । स्रेहातियोगजनित-
विहारे । सु. ।

स्रेहसारः । पुं । मज्जाभाहो । मज्जा । वै.निघ. ।

स्रेष्ठा (न्) (सुः) । पुं । सन्ने । रोगे । उणा. ।

स्रेष्ठीत्तमम् । कौ. । नैले । वै.निघ. ।

स्यन्दः (नम्) । प. स्त्री । कम्पने । मा.नि. ।

स्यन्दनाह्वयः । पुं । तित्दकहृत् ।

स्यरिशः । पुं । स्यर्गः । शब्दकल्पः ।

स्यर्गः । पुं । त्वाचप्रत्यये । रीने । दाने । चि.का. ।
स्यरिश्रिदे । अत्रमशोधन । शब्दकल्पः ।

स्यर्गनः । पुं । बाधो । रा.नि.व.११ । कौ. ।
स्यर्गे । नै. ।

स्यर्गस्यपिः । प. । स्यरिश्रिदे । अत्रमशोधन ।
शब्दकल्पः ।

स्यर्गस्यप्रभवम् । कौ. । स्यर्गं । श.र. ।

स्यर्गस्रज्जा । स्त्री । मज्जानुकायाम् । मज्जा-
वडो । रा.नि.व.५ ।

स्यर्गशुद्धा । स्त्री । अतमल्लाम् । अतमूनी ।
म.च. ।

स्यर्गस्रज्जोषपत्रिका । स्त्री । मज्जलज्जानु-
कायाम् । अत्र मज्जावडो । वै.निघ. ।

स्यर्गस्यन्दः । पु. । सिकं । देउ । शब्दकल्पः ।

स्यर्गहानिः । स्त्री । शुकरीगविश्रिदे । 'जनयेत्
स्यर्गहानिन् शोषितं शुकद्रुपितम् ।' सु.नि. १४५. ।

स्युक्ता । स्त्री । तन्नामकसुगन्धमाके । पिडि-
शब्द । सं. न्युक्ता नं दिक् । तं सुकुपमेतुद्रव्यम् ।
तद्रूपः—कटुः कषया तिका वाफ-वासन्नी
शेफसेपाग्नरीमुवकृष्टं हिता च । रा.नि.व.
१२ । सु.स. २८५. । सज्जानुकायाम् । रा.नि.व.
५ । वा.प. १८८. एलादिः । 'न्युक्तापोरकषीप-
पन्नतगरम् ।' वै.निघ. २५. चय. चि.साक्षंवादिचुम् ।
त्राह्याम् । विष्ठी शब्द । मातल्याम् । दांलठी
हून । अतपचाम् । नेउति । पाथीनामपुष्यमघ
विश्रिदे । वै.निघ. ।

स्युग्ना । स्त्री । स्यर्कदाविशाहये । श.र. ।
(शा.भी) । कण्टकाथाम् । श.र. । प.म. ।

स्युष्टरोदनिका । स्त्री । ममहागं । मज्जा-
वडो । कृ.चि. २४५. च. ।

स्युष्टास्युष्टि । व्य. । परस्परस्पर्शने । ह्यौऽस्यु-
ष्टि । शब्दकल्पः ।

स्युष्टिः । स्त्री । स्यर्गने. । प.म. ।

स्युष्टा । स्त्री । इच्छायाम् । मुजद्रघातिनीवने ।

स्युष्ट्यः । पु. । मातुनृहृत्वे । श.च. ।

स्फाटः (टा) । प. स्त्री । स्यर्कपाथाम् । प.म. ।

स्फाटिकः । प. । स्यर्कालसर्पा । उणा. ।
स्वनामल्ल्यातसर्पो । 'रुष्टिद । तन्पथ्यायाः,
—स्फटिकात्मा स्फटिके स्फाटिके स्फाटोक् स्फटिकी-
पत्नः स्फाटिकापत्नः सासुरः शान्तिपिष्टं धीतशितं
सितोपलः विमलस्यि. निर्यालोपम् स्रजः रत्न
स्यि. चमररव' नित्यपत्न शिवप्रियं । गुणा.—
पित्तदाहरीगणः रजससरोथ्येद । एतज्जपमाथया
अपता कीटिगुणं फलं भवति । रा.नि.व. १३ ।
स्फटिकारो । रुष्टिकिन्नि । मा. २५. ग्रे. रो. चि. ।
'स्फटिकशङ्खनामीन्दवः ।' कर्.रे । वै.निघ. ।

स्फाटिकाधिपम् । कौ. । दारनीचभेदं । सं. ।

स्फाटिका (ख्या) । स्त्री । स्फटिकारिकायां ।
रुष्टिकिन्नि । भा. । सं.रसकपूरं ।

स्फाटिकात्मा (न्) । पुं । स्फटिके । श.प. ।

स्फाटिकाद्रिभिदः } पुं । कर्पूरं । शब्दकल्पः ।

स्फाटिकाभ्रः } रा.नि.व. १२ ।

स्फाटिकारिः । स्त्री । स्वनामल्ल्यातस्रनिशोप-
रने । रुष्टिकिन्नि । हि फिटिकारी । तन्पथ्यायाः,
—स्फटिका स्फटो स्फटिका चैता श्रमा रज्जदा
रज्जदा हृदरदा रज्जाज्ञा हृदरज्जदावी । गुणाः
—कषया उष्ण वातपित्तकफघ्नो शिवविश्रिदे
धीनिशदीपकारिषो प्रदर निहृत्कृ-वामशोष-दाप-
नाश्रिगी । भा.पू. १५. उ. रसव. ।

स्फाटिकोपसः । पुं । कर्पूरं । यधदि । मृता ।
चन्द्रकालसर्पो । वै.निघ. ।

स्फाटिकोपलः । पुं । स्फटिके । व.निघ. ।

स्फाटो । स्त्री । स्फटिकारी । रुष्टिकिन्नि । भा. ।

स्फाट(टि,टौ)कम् । कौ. । स्फटिके । श.र. ।

स्फोटिकोपलः । पुं । स्फटिके । विज्ञा. ।
 स्फिक् (च्) । स्त्री । कटिप्रोथे । उदग्र्या ।
 रा.नि.व.१८ ।
 स्फिक्घातनकाः । पुं । कटफलहचे । श.च. ।
 स्फुटकंपचम् । स्त्री । ज्योतिषतोषके । वज्रा-
 कृष्टिक्रि शंभा । च.द.पाल.वि. । प्रयोग. ।
 स्फुटखचा । स्त्री । ज्योतिषत्या । वज्राकृष्टिके ।
 वै.निघ. ।
 स्फुटनम् । स्त्री । विभरवे । श.म. ।
 स्फुटफलः । पुं । तुम्बुरौ । जाम्बू. वै.निघ. ।
 स्फुटबन्धना (नौ) । स्त्री । पारायतपथा ।
 वज्राकृष्टिके । प.सु. ।
 स्फुटवल्कली । स्त्री । पारायतपथा । वज्रा-
 कृष्टिके । र.मा. ।
 स्फुटा । स्त्री । फषायाम् । श.टी.रा. ।
 स्फुटिः (टो) । स्त्री । स्फुटितककैटिकायाम् ।
 इण् । पादस्फोटरोगे । छारा. । श.र. ।
 स्फुटिका । स्त्री । स्फटिकारिकायां । कृष्टिक्रि ।
 वै.निघ. ।
 स्फुटितम् । स्त्री । काण्डभग्नशिशिररोगे ।
 "यकपूर्णांमिवाभाते निपुल विस्फुटीकृतमिति"
 उदघम् । स. ।
 स्फुक्क(क्का)रः । पुं । शमी । श.च. । फुल्कारे ।
 इण् । दे.उ. ।
 स्फुरः । पुं । स्फुरणे । फलके । श.टी. ।
 स्फुरणः । पुं । शमी । स्त्री । ईपत्स्वन्दने ।
 कम्पे । म. ।
 स्फूर्ज्ज्वाः(नः) । पुं । सिन्दुकहचे । इच्छिना
 शंभू । प.सु. । उज्ज्वाकारपचकाण्डे श्लीषाक-
 हचे । सु.सु.२८५. ।
 स्फूर्ज्ज्युः । पुं । सखुखीयशाकपत्रे । कौण्ड-
 नटे.शंभू । रा.नि.व.५. ।
 स्फूर्जननसः । पुं । नन्दीहचे । वै.निघ. ।
 स्फूर्तिः । स्त्री । स्फुरणे । कम्पने । व्याक. ।
 स्फोटः । पुं । विस्फोटके । शंभा । रा.नि.व.
 २० । सुक्तायाम् । वै.निघ. ।

स्फोटकः । पुं । पश्चिमिनेपे । विस्फोटके ।
 शंभा । रा.नि.व.२० ।
 स्फोटकारः । पुं । भलायकहचे । वै.निघ. ।
 स्फोटनम् । स्त्री । विदारणे । स्फोटनवद-वायु-
 कण्ठप्रवेदनायाम् । सु.सु.२२५. ।
 स्फोटसता । स्त्री । कर्पस्फोटाजतायाम् । कर्प-
 छिद्रा । रा.नि.व.३. ।
 स्फोटवोजकः । पुं । भलायकहचे । डेभ्यां-
 शंभू । रा.नि.व.११ ।
 स्फोटहेतुः (का) । पुं । भलायकहचे । डेभ्यां-
 शंभू । वै.निघ. ।
 स्फोटा । स्त्री । फषायाम् । शब्दकल्पः ।
 स्फोटिका । स्त्री । स्फोटके । शंभा । छापु-
 त्रिकापश्चिणि । विज्ञा. ।
 स्फोटिनो । स्त्री । कर्कटिकाजतायाम् । वै.
 निघ. ।
 स्फोता । स्त्री । श्च तोयलशारिकायाम् । अनसु-
 म्बु । भा.पू.१.म. । See चनन्ता ।
 स्मरकूपकः (पिका) । पुं, स्त्री । भगे ।
 स्मरगृह(च्छ्वम्) । स्त्री । भगे । योनी ।
 जटा । शब्दकल्पः ।
 स्मरणम् । स्त्री । स्मृतौ । इ.च. ।
 स्मरणापत्यतर्पणः । पुं । कक्षणे । शब्दकल्पः ।
 स्मरध्वजम् । स्त्री । योनी । श.र. । शिञ्ज ।
 स्मरमन्दिरम् । स्त्री । भगे । रा.नि.व.१८ ।
 स्मरलेखनी । स्त्री । शारिकापश्चिणि । श.र. ।
 स्मरहृदिः (संज्ञः) । पुं । कामहृदिहचे । रा.
 नि.व.४ ।
 स्मरस्तम्भः । पुं । छिन्ने । विज्ञा. ।
 स्मरस्मरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । वनमालि-
 रवा. ।
 स्मरस्मर्थः । पुं । गर्दभे । विज्ञा. ।
 स्मरागारम् । स्त्री । भगे । योनी । विज्ञा. ।
 स्मराङ्गुथः । पुं । छिन्ने । विज्ञा. । नली ।
 स्मराधिवसः । पुं । शमीकहचे । अट्शंभू-
 कृत्वेन शंभू । रा.नि.व. १० ।

सरासः । पुं । राजाने । शीमं याम् । रा-
नि.व.११ ।

सरासवः । पुं । तानसरायाम् । तालेन
मद । शब्दकल्पः । लालायाम् । विका. ।

सारणी । स्त्री । ब्राह्मणम् । विर्मो शीक ।
वै.निघ. ।

सृतिः । स्त्री । चतुर्भूतार्धम् । च.स.१५.
सा चाद्विभक्तारणेभ्यः समुत्पद्यते यथा—“वच्यन्ते
कारणान्यष्टौ सृतिर्वैदपलभ्यते । निमित्तपयप्र-
धान् सादृश्यात् सविषय्यात् । मत्तानुवभामा
परणात् सृतिरुच्यते ॥” च.शा.१५. ।

सृतिर्हिता । स्त्री । शठप्रचोषतायाम् । शब्-
श्रुत्वीकृतान्न वता । वै.निघ. ।

स्मेर्विष्कारः । पुं । मधुरे । शब्दकल्पः ।

स्यदः । पुं । वने । चम. ।

स्यन्दः । पुं । चरणे । व्याक. ।

स्यन्दनम् । स्त्री । जने । चरणे । मे. ।

स्यन्दनः । पुं । तन्नामकश्चे । तिग्मि, सादन
इति पायाथे । मादनं गीष्ट । भा.स.पूतना. चि ।
“स्यन्दनोऽङ्गुल एव च ।” च.चि.२५. । वि.८५. ।
तिन्दुकश्च । उर्देन गीष्ट । वै.निघ. ।

स्यन्दनतैलम् । स्त्री । भगन्दरे तैलम् । पाठः
—“पिबकाको विहृषाठि मनुष्यं हृषमारवम् ।
सुधां वचां लाङ्गलकों समपणं सुवर्षिकां ज्योति-
भतीषु समस्य तैलं धीरो विपाचयेत् । एषडि
स्यन्दनं तैलं भगं दद्याद्भगन्दरे ॥” गु.चि.८५. ।

स्यन्दनद्वुः (सः) । पुं । तिग्मिगद्गमे । मादन
गीष्ट । रा.नि.व.८ ।

स्यन्दनाह्वयः । पुं । तिग्मिगद्गमे । तिन्दुकश्च ।
उर्देन गीष्ट । वै.निघ. ।

स्यन्दनिः । पुं । तिग्मिगद्गमे । मादनं गीष्ट ।
रा.नि.व.१८ । तिग्मिगद्गमे । मादनं गीष्ट । रा.
सा.सं.११. मू.धवचनायां । कपित् ।

स्यन्दिता । स्त्री । तिन्दुकश्च । उर्देन गीष्ट ।

स्यमोक्तः । पुं । वलीकै । उर्देतिपि । तदभेदे ।
नादे गीष्ट । मे. स्त्री (का) । नालिकायाम् । मे.
स्यमम् । स्त्री । जले । उषा ।

स्योनाकः । पुं । श्योणकश्च । (श्यां) गीष्ट ।
वै.निघ. ।

संसः । पुं । पुगद्गवे । उपान्निगीष्ट । वै.निघ. ।

संसनम् । स्त्री । विरेचने । “पुक्तव्यं घटपुक्तव्यं
शिटकीष्टे मलादिकं । नयत्यधः संसनं तद् यथा
स्यात् कृतमाप्तकम् ॥” “श्लिथोऽथो नोदिते गुह्ये
देहिके संसनं हितम् ॥” मे.प.गन्धाचि. । कर्षण-
दीपस्थाध.करणे । सु.८. ।

संसिनोफलः । पुं । शिरोपह्वने । श.भा. ।

संसी (इन्) । पुं । पोन्दुश्चे । आर्द्रयोष्टे ।
भा. पुगद्गवे । उपान्नि गीष्ट । वै.निघ. ।

सक् (ल्) । स्त्री । मानायां । कृणेत्र गांवां ।

सद्दुः । स्त्री । पपानवावृत्तिः सरदे, वातकफीषि ।
शब्दकल्पः ।

सवः । पुं । सूत्रे । रा.नि.व.१८ ।

सवणम् । स्त्री । सूत्रे । रा.नि.व.१८ । घर्षे ।
चरणे । श.र. व्याक. ।

सवत्तोया । स्त्री । रुदन्तीश्चे । रुदन्तीति
लोकै । वै.निघ. ।

सवहर्भा । स्त्री । पतितमर्भायां गवि । चम. ।

सवन्ती । स्त्री । शोषधिविशेषे, यावन्त्याम् ।
शुडीत्री । मे. नयां ।

सवन्तीपतिफिनः । पुं । समुद्रफेणे । सं.प्री.च.
चि.महाद्रावके ।

सवा । स्त्री । जीवतां । वै.निघ. । मूर्खायाम् ।
च.टी.रा. ।

सष्टा (ष्ट) । पुं । वैद्ये । वै.निघ. । ब्रह्मणि ।

सस्ताङ्गता । स्त्री । शिथिलाङ्गतायां । निःस-
न्नायावयवतायां । सा.ज्व.नि. ।

सावः । पुं । चरणे, तिखन्दे । रवे । निर्वासे ।
पाठे । वै.निघ. ।

सावकम् । स्त्री । मरिचे । श.च. ।

सावणिका (णौ) । स्त्री । ऋद्धौ । शब्दकल्पः ।
सुखोर्थां । शुडीत्री । भा.म.कृष्.चि. ।

सावो (इन्) । पुं । कर्षणालीगयतीने । सु.५.
१६.५. ।

साव्यः । चि । सावपार्श्व, विद्रवादी । वैद्यकम् ।

साव्युदरम् । स्त्री । परिव्राव्युदरनाम्ना प्रसिद्धं
घनोदर-रोगि ।

सुग्दासः । पुं । विकटसहस्रे । वैशेष्ठी ग्रीह ।
र.मा. ।

सुघ्नो । स्त्री । खनिष्काचारे । गांजिगाणे । छ.च. ।

सुता । स्त्री । हिरुपचग्राम् । श.च. ।

सुवतसः (द्रुमः) । पुं । विकटसहस्रे । वैशेष्ठी
ग्रीह । वै.निघ. । रा.निघ. ८. ।

सुव(वा)ह्वचः । पुं । विकटसहस्रे । वैशेष्ठी
ग्रीह । रा.निघ. ८. । वा.च. १५. च. भा. रज्जुवादि. ।
"निस्साम्भ्रतामपुरदासवह्वचपाठः ।"

सुवा । स्त्री । शलकोह्वचे । मे. । मूर्त्वायाम् ।
गुर्गी । प.सु. ।

स्रोतः (स्) । स्त्री । जलवेगे । मे. । छिद्रे । रा.
निघ. १८. । देहस्थगवधारेषु । "येसाग्नेदेहस्थमला-
दयः सञ्चरन्ति तानि स्रोतास्युष्णानि ।" भा. ।
उक्तञ्च— "मूलात् खादनारं देहे प्रसृतान्त्वनिवाहि
यत् । स्रोतनादिति विप्रैथं गिराधमनिर्जितम् ॥"
सु.श्रा. २५. । तानि नव उपपन्नयनवदनप्राणगुद-
नेद्रानि नराणां वहिसुखात्मान्येव स्रोथासपराधि
ष धीषि, इ सनयोरेषाद्यद्रक्तवह्वच । सु.श्रा. ५५. ।
रन्दिषे । मे. ।

स्रोतःपाकाः । पुं । मुख-नासिकादिखावे ।
मा.नि. ।

स्रोतोजः । पुं । जलवेगसे । स्त्री । स्रोतोऽज्जमे,
स्रोतीराजने । वै.निघ. ।

स्रोतोऽञ्जनम् । स्त्री । स्रोतीराजने । द्र्यत
उर्गी । भा. । सु.श्रा. ३८. च. प्रियद्रुमादि. ४. । स्वनाग-
ख्याताञ्जनविशेषे । कर्वाञ्जम्, कर्वा उर्गी ।
तत्प्रयत्नः— स्रोतीरं कापीराज्जनं यामुनं नदीर्कं
पीयसादि गारिमवं स्रोतोनीदीमवं स्रोतोमवं
स्रोतीरसारं द्रुमीतसारं कापीतसारं क्लीक-
शोधम् । र.मा. । सु.चि. १०५. । तत् श्रेयस्कर-
स्रोतिसमेदेन विधा । सचयं— "वज्रोक्तशिराःखकारं
भिमनोलाञ्जनप्रथमम् । छट्टे च गैरिकावधे श्रेष्ठं
स्रोतोऽञ्जनञ्च तत् ॥" गुप्ताः— शोतसं कटु कषायं
रुमिन्नं रस्ताधनं रसे योग्यं क्षयघ्नसिक्करञ्च । रा.
निघ. १३. । "तत्र स्रोतोऽञ्जनं कृणु स्रोतीरं श्रेय-
स्रोतिसात् । स्रोतोऽञ्जनममं ज्ञेयं स्रोतीरं तद्यु

पायुरं । स्रोतोऽञ्जनं यत् खादु चक्षुष्यं कफपित्त-
गुणं । कषायं लोष्ठनं दिग्धं याहि कृद्द्विषयापहं ।
सिधाययासहस्रोत्तं सेवनीयं सदा बुधैः ॥" किन्तु
इयोरञ्जनयोः श्रेष्ठं स्रोतोऽञ्जनं मृतम् ॥" भा. ।

स्रोतोनीदीभवम् । स्त्री । स्रोतोऽञ्जने । वै.निघ.

स्वः । पुं । चाम्पानि । स्त्री । सत्त्वं । विकारः ।

स्वकुलचयः । पुं । सत्ये । छ.च. ।

स्वगुप्ता । स्त्री । शुकशिव्याम् । आनाकुम्भी ।
श.र. । वै.निघ. का.श. चि. मू.पयादिहने । भा.म.
१५. मू. कर्वा.प. । दत्तलज्जालुकायाम् । रा.निघ. ५. ।

स्वगृहः । पुं । कलि कारपचिषि । जटा. ।

स्वग्रहः । पुं । बालरोगमेदे । निदा. ।

स्वच्छः । पुं, स्त्री । स्फटिके । रा.निघ. १३. ।
बद्धरहस्ये । कुण ग्रीह । रा.निघ. ११. । स्त्री । रीष्य
मार्चके । विमलागामीपधाती । सौक्तिके । रा.
निघ. १३. । अथधातो । वै.निघ. । वि । रोगसुक्ते ।
श.र. ।

स्वच्छधातुः । पुं । कर्पूरकमणौ । रीष्यमाचिके ।
वै.निघ. ।

स्वच्छन्दभरवः । पुं । रसोऽयं सन्निपातादि-
नवज्वरे हिव । पाठः— "तामसश्च विषं हिवः
सप्तधा भावितं रसेः । गुह्यार्दं सन्निपातादिनव-
ज्वरहरं परम् ॥" तानां, विष समजांग ; धूर्त्वा-
प्रत्ययस्य १ वांज आवना दिव । द्वितीय— "रस-
गन्धकयोः ग्राह्यं प्रत्येकं कञ्चोक्तं । सुवर्णमाचिकं
ग्राह्यं शुकशैकर कारयेत् । बद्धजटा नियन्दा च
नागदामलकी तथा । विषकण्टाखिका चैषां स्वर्से
ग्राह्यमावकम् । दत्त्वा संशोध्य संमर्षं कार्यां मुह-
समा वटी ।" अनु. चार्द्रकारसेन पेया । पीन्द्र, ७
शुक, ७ श्वर्णाशिकं प्रेतोक्त ७२ इति ।
रुष्यजटा, निशिता, शरीतकौ, आगला एतत्
विषकौटिलिग्रा प्रेतोक्तकेन ७२ इति त्रसे
संशोधन करिष्या मर्दनपूर्वकं मूर्धनमगानं
वटी करिष्ये । र.सा. सं. । अन्वो ज्वरे— "सम-
भागंय संगृह्य पारदाद्यतगन्धकान् । जातीफलस्य
भागार्दं दत्त्वा कृत्यांश्च कञ्चलिम् । स्वर्षार्दं विषलो-
धुष्यं खल्लयिला मिधापयेत् । गुह्यार्दयं तयश्चापि
नागशरीदलेः स्रष्ट ॥" पीन्द्र, विष, ७ शुक
प्रेतोक्त २ त्वां श्वरकव १ त्वां. पिप्लव-

पूर्ण आ० तै। भैष। अस्य वातव्याधी—
 “गृह्णतं सतं लीङं ताप्यगन्धकतालकम् । पथा-
 प्रमन्य-निर्गुच्छं नृपचं टङ्गणं विषम् । तुल्यांशं
 नर्दयेत् । खले दिने निर्गुच्छिकाटवेः । गृह्णीतान्तेः
 दिनेकान्ते दिग्घां वटकीकृतम् ॥” उद्धर्षांशं ७
 गङ्गक, मोहजम्, यर्गनांशिक, इन्नीतकी,
 आंग्ग, निशिनान्मूल, उट्टे, पिथुल, गरिष्ठ,
 मोहशांशं धरे, ७ विष अतोऽरु नमडांग ;
 निशिनान् ७ आंग्गार रत्ने एकदिन गोडिशा
 २ रत्तिपत्रिमांशं वृषो दशित्वे । रस.र.।

स्वच्छपत्रम् । कौ । अमक-धातो । अत्र ।
 इ.च.।

स्वच्छवालुकम् । कौ । विमलधातो । रा.
 नि.व.१३।

स्वच्छमणिः । पुं । स्पष्टिके । रा.नि.व.१३।

स्वच्छा । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । रा.नि.व.८।

स्वजम् । कौ । सधरे । भि.। पुं । पुनः । घञ् ।
 कं.। स्त्री (जा) । कन्यायां । यि । चात्मशाते ।

स्वत्रः । पुं । अश्वमनुष्ये । शब्दकल्पः ।

स्वदनम् । कौ । भोजने । इ.च.। लीङ् ।
 रा.नि.व.१३।

स्वदिः । स्त्री । भक्षणे । रा.नि.व.२०।

स्वधाप्रियः । पुं । कण्ठतिले । श.र.।

स्वधालता । स्त्री । लताभेदे । पि.क्र.क.प्रद.पि.।

स्वनिताह्वयः । पुं । तण्डुलीयशाकक्षुरे । रा.
 नि.व.५।

स्वनोष्णाहः । पुं । खड्गिनि । शांशान् ।
 श.र.।

स्वपनम् । कौ । निद्रायाम् । श.र.।

स्वपिण्डा । स्त्री । पिण्डखर्जुरे । रा.नि.व.११।

स्वप्नः । पुं । निद्रायाम् । घञ् । निद्रितस्य ज्ञाने ।
 वपन । दर्शने । कं.।

स्वप्नकाव् । कौ । सुनिपचकगाले । उ उनिर्गारु ।

स्वप्नक् । वि । निद्रावो । घञ् ।

स्वप्नदर्शनम् । कौ । निद्रावस्थायां दर्शने ।
 वपन पेशी । तन्त्रघणं यथा—“पूर्वैरेषानुभूता-
 न्तु भूतात्मा स्वपतः प्रभुः । रत्नोपुक्तेन मनसा यद्वा-

त्यर्थान् प्रमायमान् । करणामानु वैश्लेषे तम-
 साभिप्रवर्द्धिते । अखपद्मपि भूतात्मा प्रसूत इव
 चीयते ॥” सु.शा. ४५.।

स्वप्नदीपः । पुं । स्वप्ने रेतण्डवने । शब्दकल्पः ।

स्वप्ननाशः । पुं । निद्राविरुद्धे । मा.ञ्च.दि.।

स्वप्नमित्यः । वि । मित्यं निद्रागमनशीले ।
 स्वप्नदर्शनशीले । च.शा.८५.।

स्वभद्रा । स्त्री । गाभारीवने । शांशान् शांश् ।

स्वभावः । पुं । शक्ती । प्रकृतौ । वै.नि.घ.।

स्वभाववलप्रवृत्तः । मि । चतुर्विपासा-जरा-
 स्यु मृष्टतिष्ठु चाधिदेविकरीगुणु । ते अपि विधा
 कालकृता अकालकृता च । तत्र परिरक्षककृताः
 कालकृताः, अपरिरक्षककृता अकालकृताय । सु-
 ग्.२४५.।

स्वमणिः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ।

स्वयङ्गुष्ठा । स्त्री । कपिकक्षौ । आर्वाङ्गुष्ठी ।
 रा.नि.व.३। सु.चि.३०५.। च.द.काच.चि.अमल्य-
 चरीयकाम् ।

स्वयम्भभः । पुं । तन्त्रान-घोमलताभेदे । सु.चि.
 २८५.।

स्वयम्भुवः । पुं । वनहृष्टे । भू.शौ.। वै.नि.घ.।
 स्त्री (वा) । धूमपवायां । तामांशु । रा.नि.व.५।

लिङ्गिन्याम् । शिवलिङ्गिनी वती । मापपण्यांम् ।
 गांवाणी । रा.नि.व.३।

स्वयम्भूः । पुं । मापपण्यांम् । गांवाणी । लिङ्गि-
 न्याम् । शिवलिङ्गिनी वती । रा.नि.व.३।

स्वरः । पुं । कण्ठशब्दे । अम. सुषणं । वै.नि.घ.।
 नासावाधौ । कं.।

स्वरघ्नः । पुं । खरनाशक-गलरोगभेदे । कर्ण-
 रोगे विद्येते । तस्य स्वघणं यथा—“घोषति-
 प्रताप्यन् शसिति प्रसक्तं भिन्नस्वरः शक्तवितुक्त-
 कण्ठः । कर्णोपदिग्धे अग्निलायनेषु त्रैयः स रोगः
 असनात् स्वरघ्नः ॥” सु.नि. १६५.।

स्वरभङ्गः (भेदः) । पुं । खरनाशकरीग-
 विघ्नेषु । निदानादि यथा—“अत्युच्चमापणविपाथ-
 यनाभिधातसन्दूषणैः प्रकृपिताः पशनाद्यस्तु ।
 स्तोतःसु ते स्वरवर्षेण गवाः प्रतिघां ह्यस्युः खरं
 भवति चापि हि पडिषुः सः । यातेन कण्ठनयना-

नमसूत्रवर्षा भिन्नस्वरं नदति गर्हभवत् खरञ्ज ।
पितृण पीतनयमाननमसूत्रवर्षा ब्रूयाद्भक्तैः स च
दाष्टमन्त्रितेन । ब्रूयात्कफेन सततं कफरुद्धकण्ठः
स्वल्पं शनैर्बदति चापि दिवा विनिपात् । सञ्जात्यकी
भवति सञ्जादिकारसम्पत् तच्चाप्यसाध्यश्रयः खर-
भेदमाहः । धूर्त् (स्ये)त वाक् चयकृते चयसाप्रयाच
शानेप चापि हतवाक् परिवर्जनीयः । पक्वगीतखर-
मल्लपदं चिरेण सेदीन्वयाहदति सिग्धगल-
क्षुपात् ॥” भा.नि. । “वाते सलवणं तैलं पिचं
सर्पिः समाचिकं । कफे सचारकटुकं चीद्रं केवल-
मिच्यते ॥” सं.

खरभङ्गौ (ङ्) । पुं । पचिविशेषे । श.र. ।

खरसः । पुं । आद्रं द्रव्यवेषणजरसं । “यन्मप्रवी-
डनाद्रव्यं रसः खरस उच्यते ।” च. । एतद्वामे
युक्त्वाद्रव्यं षट्गुणतीये पक्षा पादाभिशो याद्यः ।
प.प्र.ख. । तस्य मानार्थपत्रम् । “आहृतात्त-
त्पणाकृष्टाद्रव्यात् क्षुणाम् ससुहवः । वस्त्रनिशीडितो
यः स्यात् रसः खरस उच्यते ॥” शाङ्ग.म.१.५. ।
तदभावे—“कृद्धं चूर्धितं द्रव्यं प्रचिप्तं द्विगुणे
गर्भे । अहीरात्तं स्थितं तस्माद्भवेत् खरस उच्यते ॥
नामा खरसस्य गुरुत्वेन गुह्यमात्रं प्रदापयेत् ।
यज्जिह्वितं रसस्यैव पलमात्रं प्रदापयेत् ॥ मधु-
श्रेता-गुह्य-चौर-जीरकं सवषं तथा । हृतं तैलं च
धूर्ध्वं कोलमात्रं रसे मयसेत् ॥” कृष्णाश्विनः ।

खरसा । स्त्री । कपिलपत्रायाश्च । वै.नि.च. ।

खरसादः । पुं । खरभङ्गः । रा.नि.व.२० ।

खरसादिः । वि । कपाये । वै.नि.च. ।

खरहा(न्) } पुं । खरभङ्गः । रा.नि.व.२० ।
खरचयः }

खरामकाः । पुं । अचीटहृत् । आन्तरेति
शीघ्रं । वै.नि.च. ।

खरातुः । पुं । वधायाम् । श.च. ।

खरुः । पुं । अधिकभेदे । शब्दकल्पः ।

खर्गमुष्पम् । स्त्री । लवङ्गः । वै.नि.च. ।

खर्गलोकिशः । पुं । शरीरे । कटा. ।

खर्जः (चारः) । पुं । सखिं चारे । चन्द-
परिणामश्ले । “दिशुः कृत्वा सखिः ।”

खर्जिः (काः) । पुं । सखिं चारे । गाङ्गिगणै ।
रा.नि.व.६ । यवचारे । शोभा । भा. ।

खर्जिं कापाक्यः । पुं । सखिं चारे । वै.नि.च. ।

खर्जिं (का) चारः । पुं । (Coroxylyon
griffithii.) Panjab salt wort or
Sajji. खनामकचारे । गाङ्गिकार, गाङ्गिगणै ।
हिं साग्रीखार, काङ्गणखार । तत्पर्यायाः,—
कपीतः सुखवर्चकः सौवर्चलं रूपकं सखिका
चारः सखिं काः सुवर्चिकः सुन्नो योगवाही
खर्जिः सखिं का सखिं का सुरवर्चकः क्षुत्तिका
सखिः सखिं कः सखिं कः सुखीजिं कः सुवर्चिः
सुवर्चिकः सखिं चारः सखिं काचारः । गुण्याः
—कटुकस्यः तीक्ष्णः वातकफघ्नः गुल्माधानकृमिघ्नः
त्रणोदरघ्नश्च । रा.नि.व.६ । “यवचारी जयेदग्निः
यासान् वात-कफामयान् । गुल्म-हृद्यक्षयोपाखु-
ड्रीघानाहगलामयान् । तस्यादव्यान्तरगुणः सखिं-
काचार उच्यते ॥” राज. ।

खर्जी (न्) । पुं । सखिं चारे । गाङ्गिकार ।
रा.नि.व.६ ।

स्वर्णम् । स्त्री । खनामप्रसिद्धधातौ । शोभा ।
तत्पर्यायाः,—सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकं
तपनीयं प्रातःकृष्णं गाङ्गेयं भग्यं भग्यं चासीक्षरं
जातकपं मकारजतं काञ्चनं रक्तं रुमं काञ्चस्वरं
जासूनटं अटापदं करहाटकं षट्कथं सानसि
अकृष्यं लोहीत्तमं भूषणः पुरटं रिकनः शात-
कौमं कर्बूरं कर्बूरं भद्रं मूरि पिङ्गरं द्राविणं
गौरिकं पाम्प्यं भयः चन्द्रः कलधीतं नभकं अग्नि-
वोमं लोहवर्णं ऊर्ध्वसायकं स्रग्मपिप्रमवं सुखधातु
शतखण्डं उज्ज्वलं कल्याण मगोदरं अग्निः चाग्नि-
वोयं अग्निशिलं चाग्नेयं भास्वरं पिङ्गलं अग्निन्नरं
तेजः अग्निभे दीप्तं दीप्तकं मङ्गलं सोमज्ञकं सङ्कारं
वासुधं निष्कं अष्टं अयः पेशः कृष्णं लोहं हेमं
चन्द्रं अमृतं मरुत् । “पुरा निजायमस्थानां सम-
र्षीणां जितायानाम् । मरौचिरहिरा अग्निः
पुलस्त्यः पुनहः कतुः । असिहयेति सतेते कीर्तिताः
परसपयः ॥ पवीर्बिलोत्थ लावण्यलक्षीसम्पन्न-
यीवनाः । चन्द्रमर्दपंविश्वस्तचेतसी जातवेदसः ।
पतितं यद्गुराष्ट्रे रेतसहजे मवामगात् ॥ कृत्रिम-
श्चापि भवति तद्रसेन्द्रस्य वेधतः ॥” इति स्वर्ण-
त्वनिः । “दाहे रक्तं सितं छिदे निरुधे कृद्गुम-
प्रमम् । तारशुक्लीनितं किन्धं कीमलं गुह्यं हेम
सत् ॥” इति परीचा । “स्वर्णतारारत्नावाय-
स्यत्रास्यधौ प्रतापयेत् निपिचं चतस्राणि तैलं

तस्मै गवां कृदि । काञ्चिके च शुखलानां कपादे समधा वृथक् । एवं स्वर्णादिलोहानां विगद्विः संम-
 ज्ञायति ।” पञ्चलौहोत्पत्तयश्चि अग्नौ तापयित्वा तस्मान्नि-
 तैले तस्मै काञ्चिके गोमूत्रे क्लृप्त्यकपादे विस्वि-
 निर्वाह्य शोधयेत् । एवंनेवाग्नौ पां धातुनामपि शोधनं
 काथ्यम् ॥ इति शोधनम् । मारुतं यथा—स्वर्णस्य
 एकं भागं पारदस्य च भागद्वयम् चन्द्रेण मर्दयित्वा
 गोलकसम गन्धकपूर्णे तदधः उपरि च निधाय
 शरामसंपुटे निरुध्य शिंशुकरोपेः चतुर्दश पुटान्
 दद्यात् । “शिला गन्धकदुग्धात्ता स्वर्णायाः सम
 धातवः । सिपन्ने दादशपुटेः सत्यं गुरुवचो यथा ॥”
 शिला मनःशिला । एषां चूर्णादिभिः पत्राणि लिप-
 यित्वा गजपुटेः पचेत् । यद्यथा रसकञ्चलिकया
 क्लृप्तं वा रसेन स्वर्णपतं दिहा चिद्रुचिद्रुच-
 सिन्दूरमनःशिलाभिः स्वर्णसमाभिर्मेषयित्वा शुक्ल-
 रसेन घनं मर्दयित्वा गोलकं कुर्यात् । ततो वृष्टि-
 कामत्वे संस्त्राय शरद्विषाच्छाद्य वृष्टिर्द्वयं दत्त्वा
 पलाशभक्षगा पूरयेत् । ततो दिनद्वयं गाढाग्निं
 दद्यादिति । र.स.स. । गुणाः—“सुवर्णं शीतलं
 हृत्थं वल्लं गुरु रसायनम् । स्नाद् तिरुच्य तुवरं
 पाके च स्नाद् पिच्छलम् । पवित्रं ब्रह्मणं देवां
 संघाद्युत्तिसतिभद्रम् । दृशमायुकरं कान्तिधाम्नि
 गृह्णित्स्विरत्नकृतं । विषद्वयद्योन्मादविशीघ्रम्बरशोय-
 जित् । वल्लं सवीर्यं हरति गरारायां रोगशत्रान् शोप-
 यतोद् काये । असौख्यकारकं सदा सुवर्णमगुरुमेत-
 न्मरणच कुर्यात् । असम्बुक्तं नारितं स्वर्णं यत्
 योर्व्यञ्ज नाशयेत् । करीमि रोगान् मल्युच तद-
 न्याद्वयवतततः । भा.पु.धा.प. । धुसूरे । अम. ।
 वै.निघ.२म. अथपि. कालान्तकूरसे । नागक्षीशर
 पुष्पे । नागेश्वरं हून । गौरसुवर्णमाहे । लोणां-
 नौग्रा शीरु । रा.नि.घ.७।१० ।

स्वर्णकम् । स्त्री । धुसूरफलं । वै.नि.रो.चि.
 किद्रिषोतैले ।
 स्वर्णकणः । पुं । लघुगुणुलो । रा.नि.घ.१२ ।
 स्वर्णकाण्डः । स्त्री । सखं रचे । शूना, ब्रह्मन ।
 वै.निघ. ।
 स्वर्णकादली । स्त्री । स्वर्णवर्ण-कदलीफलं ।
 छापादना ।
 स्वर्णकामलम् । स्त्री । रक्तपत्रं । वै.निघ. ।
 स्वर्णकितकौ । स्त्री । रक्तकितकौष्ठे । लोणां-

केना । तत्पण्यायाः,—हमकितकी कनकप्रसवा
 हेमी क्षिप्रदृष्टा विटदृष्टा स्वर्णपुथी कामशत्रुदला ।
 पुष्यगुणाः—वर्णकरं किशोराश्वकरं स्वर्णवर्णं मद्-
 नोन्मसतामाहुल्यकरं मौल्यकारि च । कितको-
 म्मनः, अतिशीतलः कटुः पित्र-कफघ्नः रसायनः
 पलाः देहदार्यकरश्च । रा.नि.घ.१० ।

स्वर्णगैरिकम् । स्त्री । रक्त-गैरिकं । त्रु-
 शिप्रिनाति । वै.निघ. ।
 स्वर्णचातकः । पुं । चापत्रिषि ।
 स्वर्णचूडः । पुं । पत्रिषिग्रेपे । चाय शर्फी ।
 जटा. ।
 स्वर्णजम् । स्त्री । स्वर्णमाचिकं । वै.निघ. ।
 चङ्गे । वै.घ. ।
 स्वर्णजातिका (तौ) । स्त्री । (Jasmi-
 num revolutum.) पीतजातोपुष्पहृत् । शीत
 णानिषी । वै.निघ. । See जातो ।
 स्वर्णजीवन्तिका (तौ) । स्त्री । पीतपुष्प-
 कीवल्याम् । स्वर्णजीवतो । हिं सोषाशोद्धर ।
 तत्पण्यायाः,—हिमात्रया हेमजीवन्ती हेमपुथी
 हेमवल्ली हेमलता हेमाङ्गा लघुपत्रिः स्वर्णपण्यां
 सुजीवन्ती सुपत्रिका स्वर्णलता । गुणाः—हृद्या
 मधुरा चघुथ्या शिगिरा वातपित्तरक्तदाहघ्नी च ।
 रा.नि.घ.३ ।
 स्वर्णजीवा । स्त्री । स्वर्णजीवल्याम् । वै.निघ. ।
 स्वर्णदी । स्त्री । स्वर्णगङ्गायाम् । अम. । हृदि-
 काख्याम् । विष्टांती । रा.नि.घ.३ ।
 स्वर्णदुग्धा । स्त्री । स्वर्णचौरिकायाम् । लोणां-
 थिद्रुहं, शोनांशर्काणि । वै.निघ. ।
 स्वर्णदुः । पुं । महारवधहृत् । बड़ लोनांश ।
 रा.नि.घ.२ ।
 स्वर्णधातुः । पुं । स्वर्णगैरिकं स्वर्णं । वै.निघ. ।
 स्वर्णनिभम् । स्त्री । स्वर्णगैरिकं । स्वर्ण-शिप्रि-
 नाति । वै.निघ. ।
 स्वर्णपत्रम् । स्त्री । पत्रलघुवर्णपत्रे । लोणांश
 पांत् । रस.घि. ।
 स्वर्णपत्रिका । स्त्री । सुवर्णमुल्याम् । लोणां-
 शर्फी । तत्पण्यायाः,—कल्याणी हेमपती रेवती
 स्वर्णपत्रिका । गुणाः—“विट्मंत्रं ब्रह्मनाम्यञ्च

सर्वं निकतायत्वे पवेद् यामपतुशयम् ॥ नो प्राणात्
सञ्चायते चित्तं कोपं हेमकथेरिव् । रमणीय-
तरं स्वर्णवद् नाम रसायनम् । बन्धम् सैद्धरं
कान्ति सैधा-वीर्याग्निवहेनम् ॥' ३६ ।

स्वर्णवर्णः । पुं । कपगुगुली । रा.नि.व.१२ ।
ब्रह्मपवहरिवाह । स्वर्णगेरिके । वै.निघ. । स्त्री ।
हरिद्रायाम् । दासहरिद्रायाम् । रा.नि.व.६ ।

स्वर्णवस्त्रालः । पुं । श्योषाकहवे । श.च. ।

स्वर्णवल्ली । स्त्री । स्वर्णलतायाम् । लता-
विलेप । तं धेकुडुतीये । तत्पथ्यायाः, —हरिणो
पोतिका काकाद्युः काशबद्धरी रक्तफला । गुणः
—मिःपीडां हनि विदीप विनिवारयति दुग्धदा
च भवति । भा. । रा.नि.व.३ । स्वर्णलोहने ।
श्रीमान्नाम ग्राह । वै.निघ. । स्वर्णजीवत्याम् ।
रा.नि.व.३ ।

स्वर्णशफालिका । स्त्री । पीतशफालिकायां ।
वि.क्र.क.स्त्री.रो.वि. । चारवधहवे । श्रीमान्नाम-
ग्राह । श.ना. ।

स्वर्णसिन्दूरम् । स्त्री । रससिन्दूरविशेषे । पथो-
—ग्रहरसः ८ तो. ग्रहगन्धकः ८ तो. स्वर्ण २ तो.
यथादुररमेन प्रहरं कुमारीरसेन च प्रहरं मद्-
धित्वा काषकृष्यां निधाय वायुकायन्त्रेण पचेत् ।
शोते कृपोमलव्यपीतरशांसि स्पृहीयात् । मेघ-
रस वि. ।

स्वर्णहालिः । पुं । चतुरङ्गुली । श्रीमान्नाम ।
श.स.३५. ।

स्वर्णक्षीरिणी (री) । स्त्री । (Agremone
mexicana.) स्नानस्र्यातहवे । श्रीमान्नामिन्द्रहे,
मिश्रानर्दण्डि । हिं वैरवन्द । सं पिशौरामेद्र ।
दं चिकपिल्लेमेद्र । वम्. पिबलाघोत्रा । ता. ब्रह्म
दन्तु विरह । तत्पथ्यायाः, —पटुपर्णो हिमशिखा
हिमावती हेमवती स्वर्णदुग्धा स्वर्णहा क्विणी
सुवर्णा सुवर्णदीरो हेमदुग्धा हेमक्षीरी काञ्चनी ।
"हेमवर्णं पयसस्ताः हिमवद्-भूमिसभवा । सा
नागनिहिक्काकारा तन्मूलं वयिर्जीवधम् ॥" च.
स.४५. । तन्मूलं चोक् इति हिन्दो । गुणः—
".....रेचनी तिक्ता भेदित्युत्कृष्टशकारिणी ।
कमिकण्ठ विषानाह-कफपित्तस्रकृठनुत् ॥" भा.
कृठ.वि. ।

स्वर्णाङ्गः । पुं । सदारम्बधहवे । वडु श्रीमान्नाम ।
रा.नि.व.८ ।

स्वर्णाभम् । स्त्री । हरिताले । वै.निघ. ।

स्वर्णाभा । स्त्री । पीतगुग्गुयुधिकायाम् । इन्द्र-
वृहेद्रुम् । वै.निघ. ।

स्वर्णारिः । पुं । शीपके । वै.निघ. । गन्धके ।
शब्दकल्पः ।

स्वर्णाह्वा । स्त्री । स्वर्णचीर्याम् । मिश्रानर्दण्डि ।
वै.निघ. ।

स्वर्णिका । स्त्री । धन्याके । धनित्रा । वै.निघ. ।

स्वर्भानवः । पुं । गीमेदरवे । रा.नि.व.१३ ।

स्वर्धकः । पुं । तिलकहवे ।

स्वर्ध्वी । पुं । अश्विनोक्तमारयोः । अम. ।

स्वल्पः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये । नखी । वै.
निघ. ।

स्वल्पकन्दः । पुं । कसेरी । के.सुत्र. । वै.निघ. ।

स्वल्पकाष्ठः । पुं, स्त्री । श्वेताली । शीर्षु आर्षु ।
वै.निघ. ।

स्वल्पकेशरः (रौद्रगु) । पुं । कीविदारहवे ।
ब्रह्मरुक्षम् । रा.नि.व.१० ।

स्वल्पकेशी । स्त्री । भूतकेशि । कांमूर्त्ती ।
श.च. ।

स्वल्पघण्टा । स्त्री । पारस्परगणहवे । वन शं ।
वै.निघ. ।

स्वल्पचटका । पुं । सुद्रचटके । मंशुकां पीथी ।
वै.निघ. ।

स्वल्पजम्बूकः । पुं । सुद्रग्याले । र्याङ्गिनामः ।
वै.निघ. ।

स्वल्पतरुः । पुं । केसुककन्दे । के.उ. ग्राह ।
वै.निघ. ।

स्वल्पपत्रकः । पुं । गौरशके, नधूलविशेषे ।
मूडेनविशेष । "गौरशाको नधूलोऽन्यो गिरिकः
स्वल्पपत्रकः । र.ना. ।

स्वल्पफला । स्त्री । इतुपामिदे । इतुवृन्द-
विलेप । तत्पथ्यायाः, —कच्छुद्री फालवनामिनी
श्रीहशुः विपत्री कफघ्नी अपरालिता । इतुपा-
सहशयुषः । रा.नि.व.४ ।

प्रदोषि चैतुःसमयः । शरद्वर्षे च मास्यदिनि वासांमि
मिगलानि च । तुषारचारसोद्विष्यदधितत्त्वसाम-
पान् । लोच्यमय-दिवान्तर-पुरीवातान् परित्यजेन् ।
शोते वर्षांस्तु चायांस्तोन् वसनेऽन्यान् रसान् भजेन् ।
स्वादुं निदाघे शरदि स्वादुतिक्तसपायकान् । शर-
दसन्धयो रुचं शीत वस्त्रेणान्धयोः । अत्रयान समा-
सेन विपरीतमतीडन्या । नित्यं सर्वरसाभ्यामेः
स्वाभ्याधिविज्ञसताहताः ॥” च.र.साम्याधिकारे ।

खस्थारिष्टः । पुं । अथस्त ख्यु विज्ञे । षोडशं
नृ.गुणकणं । ज.र.२२५. ।

स्वादः (नम्) । पुं, स्त्री । आखाइ । आयांन ।
रसयस्ये । व्याक. ।

स्वादुः । पुं । मधुररसि । निष्ठेन्न । गुण्यः—
“रसायनोत्तमो बल्यो रोगथारण उच्यते । चित्तस्य
तपसो वापि हृदयस्य सजीवनः ॥” अदि. १०५. ।
गुह्ये । त्रिका. । लौकिकीषी । क्रीवद । नटा. ।
मधुकह्वे । इ.च. । पिशाखह्वे । दाहिरुह्वे ।
मातुलुङ्गमेदे । अमनां नेवृ. । कामह्वे । बदरं ।
वै.निघ. । अगुवसारे । अ.उ.रु.वृ.क. । मन्-
पर्यायाः,—अगुवसारः सुधृत्यः गन्ध-धूमकः ।
गुणः—कटुः कषायोपः सध्माभोदवातत्रय । रा.
नि.व.१२. स्त्री । द्राचायाम् । सिन्धुनिम् । अ.
टी.म. । स्त्री । सैन्धवलवर्षे । दुर्ध्वं । वै.निघ. ।
त्रि । मधुरे । मे. ।

स्वादुकण्टकाः । पुं । विकटसह्वे । वैशैली
गोह् । भा. । इस्वगी हरके । छोटि गोंयूनी ।
भा.म.३म.आत्यादितेले । विकण्टकह्वे । वैशैली-
जातीयं उद्यविशेषन । रा.नि.५.२१ ।

स्वादुकान्दः । पुं । भूमिकृपाण्डे । येतपिण्डाली ।
(क) कैमुककन्दे । देउं गीह् । वै.निघ. । स्त्री ।
भूमिकृपाण्डे । रा.नि.व.३० ।

स्वादुका । स्त्री । नागदन्त्याम् । शति उं ङे ।
रा.नि.व.५५ ।

स्वादुकोषातकी । स्त्री । मधुरकोशातकयां ।
वि.श्री । वै. निघ. ।

स्वादुखण्डः । पुं । गुह्ये । खण्डे । श.र. ।

स्वादुगन्धच्छदा । स्त्री । कण्यतुलस्यां । कान
तुलनी । वै.निघ. ।

स्वादुगन्धा । स्त्री । रक्तमीमाञ्जनह्वे । नाग

मञ्जिनां । र.मा. । भूमिकृपाण्डे । छुं ईकुरङ्गा ।
नटा. ।

स्वादुगन्धिः । पुं । रक्तगन्ध्यां । नाग मञ्जिनां ।
वै.निघ. ।

स्वादुतिक्तम् । स्त्री । पीतुफले । आदुद्रोटे ।
वै.निघ. ।

स्वादुतिक्तफलः । पुं । पिरावतीह्वे । नेवृ-
गीह् । वै.निघ. ।

स्वादुपटोसिका (स्त्री) । स्त्री । मधुरपटोल-
लतायाम् । मिठां पन्ता । वै.निघ. ।

स्वादुपत्रः । पुं । स्वादुरटोलिकायाम् । वै.
निघ. ।

स्वादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिखरे ।
रा.नि.व.५५ ।

स्वादुपाकफला } स्त्री । काकसाधिकायाम् ।
स्वादुपाका } कुरुडुग्रीं, उडुकां डीनी ।
वै.निघ. रा.नि.व.४ ।

स्वादुपारे(ले)वतः । पुं । लीयानुरखर्जूरी-
ह्वे । वै.निघ. ।

स्वादुपिण्डा । स्त्री । पिण्डोखर्जूरह्वे । वै.
निघ. ।

स्वादुपुष्यः (प्यो) । पुं, स्त्री । कण्यकटभोह्वे ।
रा.नि.व.८ ।

स्वादुपु(प्यि)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । इयिन्न,
थिक्कुरे । वै.निघ. ।

स्वादुफलम् । स्त्री । बदरीफले । श.र. । पुं ।
धन्वनह्वे । धनिनां गीह् । रा.नि.व.८ । स्त्री ।
(ला) । कोशातक्याम् । षोडशं । रा.नि.व.३० ।
कीलह्वे । कुनगीह् । त्रिका. । खज्जूरीह्वे ।
कदल्यां । कपिलद्राचायाम् । भा. ।

स्वादुबीजः । पुं । अथत्यह्वे । वै.निघ. ।

स्वादुमज्जा (न्) । पुं । पर्वतपीली । आक्-
रोटे । नटा. ।

स्वादुमस्तका । स्त्री । खर्जूरीह्वे । कृष्ण-
धेङ्गुर गीह् । भा. ।

स्वादुमांसो । स्त्री । काकील्याम् । कौकुना ।
रा.नि.व.३ ।

खादुमापा । स्त्री । नाशपण्याम् । रासिणी । वै.निघ. ।
 खादुमूलम् । स्त्री । गज्जरमूले । गीर्वाणम् । रा.नि.व.७ ।
 खादुरसा । स्त्री । काकील्याम् । चम. । चूर्णा-
 याम् । वै.निघ. । आमासकफहे । इ.र. । शदा
 वय्याम् । रा.नि.व.४ । द्राघाणम् । मदिरायाम् ।
 इ.च. ।
 खादुलः । पुं । चीरचूर्णायाम् । वै.निघ. ।
 खादुलता । स्त्री । विदाह्याम् । ऊँईकूण्डा ।
 रा.नि.व.७ ।
 खादुलुङ्गी । स्त्री । मधुकर्बटिकायाम् । शत्र-
 वती नेत्र, शाखारा नेत्र । म.व.६ । खादु
 माहमुक्ते । वै.निघ. ।
 खादुवीर्यः । पुं । पिपासहर्षे । वै.निघ. ।
 खादुशुण्ठी । स्त्री । श्रुतिकपिल्लाम् । वै.निघ. ।
 खादुशुद्ध(स्वच्छ)म् । स्त्री । पाञ्चतन्त्रवणे ।
 ऐन्द्रव । शब्दकल्पः ।
 खादुसिञ्चितिकाफलम् । स्त्री । कावेत-
 दशीफलम् । सेवकम् । वै.निघ. ।
 खादुगुरुः । पुं । मधुररसायुषहर्षमेहे । गुणाः
 —उष्ण आमशातहरः-तृषरय । राज. ।
 खादुन्नम् । स्त्री । खादुरसात्रे । गुणाः—'सोम-
 नस्य' शर्षं पुटिसुखाः हृदिनायुयः । खादु सन्न
 मयत्प्रम्.....॥" भा. ।
 खादुस्तः । पुं । दाहिमहर्षे । विज्ञा. । नागरन्न-
 हर्षे । नाद्रेष्टा नेत्र गीर्वा । राज. । कदम्बहर्षे ।
 वै.निघ. ।
 खाद्वी । स्त्री । द्राघायाम्, कपिलद्राघायाम् ।
 लांशा, कान्वा लांश । चम. । चिर्टिकायाम् ।
 रूपा । वै.निघ. । सुदखञ्जूरिहर्षे । भा. । गुड-
 लषि । द्वाकठिनि ।
 खाध्यायः । पुं । वेदाध्यायि । वै.निघ. ।
 खान्तम् । स्त्री । मगसि । रा.नि.व.१८ ।
 खापः । पुं । स्वर्गाशनि । अनाङ् । इ.नि.५
 २. । मिद्रायाम् । चम. ।
 खापतियम् । स्त्री । द्रव्ये । वै.निघ. ।

खापान्यम् । स्त्री । शयनगृह्यायां । शीर्वाण
 विज्ञानां । च.ग.१५५. ।
 खामी (इन्) । पुं । पारदे । वै.निघ. ।
 खास्युपकारकः । पुं । अन्धे । शब्दकल्पः ।
 खायन्मुवगुगुलुः । पुं । वातरक्षाधिकारीरक्त-
 पङ्कगुगुली । पाठः—"अलमुवा खौष्टयुषं तयो-
 रईपले पृथक् । पलचयच्च तायस्य वाकुथाय पल
 चयम् । जिह्वागतु तयोः सुखं पलानि दद्युः गुग्गुलीः ।
 सर्वार्थो तानि रुच्यं गुडिकां कारयेद्विपक् ।
 शार्फं कर्पादिकर्षं वा ततः खादेत् प्रयत्नः । जाल-
 पादेन विख्याती नाम्ना स्थायुक्त्वो रसः ॥" र.स.र. ।
 खायन्मुवी । स्त्री । तन्त्रीयाकि । वै.निघ. ।
 खारामगुच्छकम् । स्त्री । श्लिष्ये ।
 खास्थ्यम् । स्त्री । यथापकृतिले । आरोग्ये ।
 श.र. । या.चि.१५. ।
 खालः । पुं । श्लेष्कनिर्यासे । वै.निघ. ।
 खिन्नः । वि । ह्यखेदे । घर्मयुक्ते । हला. ।
 पङ्क । व्याक. ।
 खेदः । पुं । घर्मो । घात्र । रा.नि.व.१८ ।
 "खेदावरोधः सनापः ॥" भा.नि. । धूपे । भा.पत्र ।
 मे. । स व्याधिविशिष्टेषु मद्भाग्यमद्भवेति । स
 तापिनोमथा द्रवेषीपनासनेति चतुर्विधीपार्येन
 साध्यते । पुनय रोगमेहेषु त्रयोदश । यथा—
 सङ्घर्षेदः प्रक्षारखेदो नाडीखेदः परिवेकखेदो-
 ऽवगाहनखेदो जेनाकखेदः अग्नघनखेदः कर्ण-
 खेदः । गुटीखेदो मुखेदः कुभीखेदः कूपखेदः
 शीलाकाखेदय । च.ग.१४५. । ते सर्वे एव वात-
 कारिणः । "खेदो तापोमजो प्रायः शोभतो समु-
 दीरितौ । उपनाहस्तु वातघ्नः पिचसङ्गे द्रवोदितः ।
 रुद्धाश्ले मद्भाग्याधो शीते खेदो मद्भाग्यं च्युतः ।
 दुर्ज्वले दुर्ज्वलः खेदो मध्यमे मध्यमो मतः । मलासे
 रचयः खेदो रघ-द्विधः कफानिलि । कफमेदो-
 हते वाते कीर्णं निष्टं रचेः करान् । नियुद्धं मार्गं
 गमनं गुदं भावरणं प्रवृत्तम् । चिन्ताव्याथामाभावात्
 सेवेतामयमुक्थे ॥" भा. । त्रयोपक्रमविशेषे, यो-
 रुजावद्वाक्यकठिनेषु काथ्यः । इ.चि.१५ ।
 खेदकः । पुं । अयस्कानमेहे । काञ्जकोश ।
 अर्थ रसायने अठः । रा.नि.व.१ ।
 खेदचूपकः । पुं । शीतलवादी । शब्दकल्पः ।

खेदजः । वि । कृमिकोट-पिपीलिकादी । ऋग. ।
कान्तनीदे । वै. निघ. ।

खेदजलम् । क्री । वयो । वास्यन्नित्तजले ।

खेदजशाकम् । क्री । शाकशेदे । तत्र भृगी
मयकाठकायुद्धं मिलीन्नादिकम् । छासा इति
लोकै । पौशांनशाङ् । गुणाः—शीता दीपना
विच्छिन्ना गुरव. छद्दीरतीसारज्वरघ्ने शरीरघ्नराय ।
“अतश्चमस्यलोकाहवंगीत्रणसम्भवाः । नातिदीप-
करासौ स्युः शेषाद्येभ्यो दिगर्हिताः ॥” भा. पू. १
भ. ग्रा. व. । “कंविकान्तु पदालेषु करीष-चित्ति-
रेषुजाः । सख्याः संखेदशाः शीताः कषायाः
स्वाद्दु-शीतलाः । गुरव. च्छर्षतीसारज्वरघ्ने षामया-
पक्षः । श्वेताः शुचिस्वलोकाहवंगीत्रणसम्भवाः ।
नातिदीपकरा ज्ञेयाः शेषाद्येभ्यो दिगर्हिताः ॥”
राज. ।

खेदनम् । क्री । खेदे । मे. । खेदनयन्त्रेण रस-
संस्कारविशेषे । भा. ।

खेदनयन्त्रम् । क्री । पादस्त्र टनयन्त्रे । (दोहा-
यत्न । वल्लभयम्—“साम्बुध्यालौमुचि दहे दन्ते

स्वयं निषाय च । पिबेद्य पथ्युते यव त्वं
स्वदनं मृतम् ॥” भा. ।

खेदनाशः । पुं । वायौ । वै. निघ. ।

खेदनी । स्त्री । सुराग्निहोषाद्यं-पावविशेषे ।
लागि । वै. निघ. । कौडपावविशेषे । उां ३शा । भा.

खेदमाता (ह) । स्त्री । शरीरस्व-रसधाती ।
रा. नि. व. २८ ।

खेदवाहिस्रोतः । क्री । घन्धवादिनाश्याम् ।
तस्य मूलं कन्दः रोमकृपाय । च. वि. ५५. ५ ।

खेदसावः । पुं । पिचजरीगे । वाम ३६शा ।
निदम् ।

खेदाप्रवर्तनम् । क्री । घन्धामिशये । रन्ध-
नियदे । मा. नि. ।

खेदावरोधः । पुं । घन्धामिशये । अठराधे-
वरोधे । “खेदावरोधः सन्धापः.....” मा. नि. ।

खैरषी । स्त्री । वल्गुलापचिषि ।

खैरिता । स्त्री । रुद्धन्दतायाम् । षम. ।

खौरसः । पुं । खरसे । शिष्यापिष्टकल्के । प्र. च ।

ह ।

हं । पुं । जले । रत्ने । एकाच. क्री. ।

हंसः । पुं । प्रव्रजातीयजन्तुचरपचिषि । ह्येन ।
सं वल्लकि । तन्पथ्यायाः,—अतगरत् चक्राङ्गः
मानसौकः कलकण्ठः श्रितिच्छदः श्रितिपवः अत-
च्छदः अतपवः मितच्छदः मितपवः वक्राङ्गः सप-
काकः पुरदंशकः जालपात् कालिपादकः धवनपवः
मानसालयः । गुणाः—“हंसं अंशकरी व्रजाति-
रुषिदी ह्यथो गुरुः शीतलः.....” अत्रि. २२७. ।
अथ नामगुणाः—हव्यसमं तिमिरघ्नम् । रा. नि.
व. १० । गुरु सण् मधुरं विषं स्वरज त्रयणं करं
हं ह्यथं शुकणं यातन्न च । सु ५ ४६५. । हंसडिम्ब-
गुणाः—“रैत. लीसेपु कासुपु छट्टीसेपु चन्द्रेपु च ।
मधुराम्बुविपाकीनि सद्योभलकराणि च ॥” च.
सू. २०५. । अविच—“हंसडिम्बं परं हव्यं हं ह्यथं
यातकीपनम् । पाके लघुतरं शीतं सञ्जीवय विना
शमम् ॥” राज. ३५. । घोटकर्मदे । शारोरवायु-
भेदे । मे. । पारदे । वनस्पतिभेदे । रोष्ये । वै.
निघ. । चन्तःकरणे । विष्णौ । सूर्ये । त्रिका. ।

हंसकः । पुं । राजहंसे । प्र. च. ।

हंसकूटः । पुं । ककुदि । शू. छे । शब्दकल्पः ।

हंसदाहनम् । क्री । अणुषि । अणुशुक्रार्थं ।
प्र. च. ।

हंसपदम् । क्री । करे । २ ती. । प. म. १४. ।

हंसप(पा)दो । स्त्री । हंसपदाकारपव लता-
याम्, शोषापयाम् । (शोशांनिशां लतां । सं हंस-
पादो । कं नविलङ्गि । तन्पथ्यायाः,—मधुसवा
विपदी अलसा कोटनारा विपादिका । गुणा —

“हंसपादो कटूणा स्याद्विपभूतविनाशिनो । भग्न्य-
पक्षारदीपघ्नी विज्ञेया च रसावनो ॥” रा. नि. व.
५. । “हंसपादो गुरुः शीता हन्ति रक्तविपत्रयान् ।
विस्पर्दाहारीमाः लूताभूताशरीरिण्योः ॥” भा. पू.
१ भ. गु. व. । सु. मू. ३८५. । रक्त-लज्जानुकायाम् ।
वै. निघ. ।

हंसपादायन्त्रम् । क्री । शोषधापाकाद्यन्त्र-
विशेषे । यथा—“अपरं सिक्तापूर्वं कृता लथी-

परि विवेत् । तत्सर्वं खपरं तव शर्मैर्हृदिना
पुकेत् । हंसराकं समायातं यत्नम्... ॥” र.
दि. ३५ ।

हंसपाकाग्निः । पुं । हंसपाकयन्त्रेण पाक-
योग्याधौ । र.स.चि. ३५. ।

हंसपाद(क)म् । स्त्री । हिन्दुलि । इषा. ।
सिन्दूर. वै.निघ. ।

हंसपादिका । स्त्री । हंसपाद्यान् । रा.नि.घ.
५ । र.मा. । नल्लूरुपर्णाम् । शूनद्रुडि, शान-
द्रुनि । घ.सू. ४५. । र.सा.सं. । रक्तज्जालुका-
याम् । वै.निघ. ।

हंसमाषा । स्त्री । माषपर्णाम् । वांयाणी ।
रा.नि.घ. ३ ।

हंसयोषिता । स्त्री । राजहंस्याम् । वै.निघ. ।

हंसलोमशम् । स्त्री । काशीसि । हिताकम् ।
रा.नि.घ. ११ ।

हंसलोहकम् । स्त्री । पिचले । इ.घ. ।

हंसवती । स्त्री । हंसपद्यान् । जटा. ।

हंसवोजम् । स्त्री । हंसडिम् । रा.नि.घ. १९ ।

गुणः—“हंसवोजं परं हयं हंसं वातकीपनम् ।
पाके लघुतरं प्रोक्तं रत्नमय-विनाशनम् ॥” राज.
३२. । अपिच—“रित.सौशेपु कासिपु हृद्रीगेषु
अतिसु च । मधुराम्बुविधानीनि सयी बलकराणि
च ॥” च.सू. २७५. ।

हंसाङ्घिः । स्त्री । हिन्दुदे । रक्तज्जालुकायाम् ।
वै.निघ. ।

हंसाण्डम् । स्त्री । हंसडिम् । शै.मुर डिम् ।
गुणः—अतिवल्गुम् अतिहृद्यं वातघ्नं पाके लघु-
तरं सर्वरोगहरम् । रा.नि.घ. १९ । राज. ३५ ।

हंसाभिसुख्यम् । स्त्री । रौप्यधातो । रा.नि.
व. १२ । इ.घ. ।

हंसाह्वया । स्त्री । हंसपाद्याम् । गौ.शान्ति. ।
सु.चि. १८५. । च.द.यन्त्रि.चि.अमस्तायनेले ।

हंसिका (सो) । स्त्री । हंसपद्याम् । श.र. ।
सुद्रपर्णाम् । वै.निघ. । घराटकमेदे । ऋडि ।
रा.नि.घ. २२ ।

हंसिरः । पुं । मूषिकमेदे । तदृष्टे “हंसिरणा
प्रविश्य; कर्मालोमाचङ्कणं ॥” ट.क. ३५. ।

हंसोदकम् । स्त्री । चंयुदके । च.सू. १६५. ।
See चंयुदकम् ।

हस्त्रिः । स्त्री । हृषायाम् । जटा. ।

हस्त्रिका । स्त्री । भाग्यान् । वांशमराटि ।

हस्त्री । स्त्री । जिह्वान्याम् । वै.निघ. ।

हृटलणम् । स्त्री । शैवालै । सु.सू. ४५५. ।

हृट(ठ)पर्णि (र्षी) । स्त्री, स्त्री । शैवालै ।
श.र. । वि.का. ।

हृटविनासिनी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्य-
विशेषे । अ.न. । हरिद्रायां । भ.ग. ।

हृठः । पुं । शैवालै, जलकृमिकायाम् । पीना ।
सु.चि. ११५. ।

हृठालुः । स्त्री । कृमिकायां । पीना । श.च. ।

हृठो । स्त्री । वारिपर्णाम् । पीना । श.र.वि. ।

हृडम् । स्त्री । अयनि । शङ् । श.र. ।

हृडजम् । स्त्री । राजायाम् । श.च. ।

हृडिका (पडो) । स्त्री । श्याचविशेषे ।
शङ् । शब्दकल्पः ।

हृडिकासुतः । पुं । उद्वहृडिकायां । छोटि
शङ् । वि.का. ।

हृतचूर्णकः । पुं । सीमलतायाम् । कथिन् ।

हृताधिमन्थः । पुं । सर्वाधिकत रोगमेदे ।
लक्षणं—“उपेयपाटचि यथाधिमन्थी वातात्मकः
सादृश्यं प्रसज्य । राजामिश्रामिश्रसाध्य एष हृता-
धिमन्थः..... ॥” सा.नि. ।

हलुः । पुं । व्याधौ । शालै । उषा ।

हदनम् । स्त्री । विद्याधामे । शशां । व्याक. ।

हनौलः । पुं । हितकान् । र.ना. ।

हनुः (नुः) । स्त्री । हृद्विनासियां । हरिद्रां ।
अ.टी.भ. । रोगे । अ.नी । हन्ती । जटा. । पुं ।
नखीनामगन्धद्रव्यं । रा.नि.घ. १२ ।

हनुग्रहः । पुं । तन्नामवातव्याधौ । मिदाशारि
यथा—“जिह्वानिलेखनाच्छकमस्यपादभिघातयः ।
कुपितो हनुसूत्रम्यः संघयितानिस्त्री हनुं । करीविः
विहतासलमयवा संज्ञतासुताम् । हनुग्रहः स तन
स्यात् तच्छाह्वेणभाषणम् ॥” सा.नि. । अ.द. ३५

वातव्याधौ, अथ हनू संयुद्धौ नीरुक्तौ लावा-
सावय । जद ५५ अ ।

हनुमूलवन्धनास्थि । क्ली । हन्वस्थिमूलयो-
र्वन्धनभूतयोः स्त्रोः । च मा-३७ ।

हनुमोचः । पुं । दन्तगतसुखरीगमेदे । निदानं
यथा—“वातेन तैलेभ्यो हनुमन्निर्दिष्टहयः ।
हनुमोच इति त्रयो व्याधिरदिग्गलचणः ॥” सु-नि.
१६५ ।

हन्तुः । पुं । हन्तुः । हयः ।

हन्नः । वि । हन्तुः । हयः ।

हन्वस्थि । क्ली । हनुदिशास्थनि । छात्राण्यत्र
रां । च. मा ३७ ।

हनुपा । क्ली । अथिन्द्रविवेदे । या च सरोच-
हन्वद्दीर्घलक्षणवर्णा । हनुपफल इति ख्याता ।
हिं ह्यैवैर । See हनुपा ।

हमलः । पुं । कुरुलासे । कौकुलाम् । वै. निघ. ।

हयः । पुं । घोडके । अम. ।

हयकातरा (रिका) । क्ली । अथकातरिका-
हचे । हिं घोडकाद्या । रा. नि. व. ५ ।

हयगन्धम् । क्ली । काषलवर्षे । रा. नि. व. ६ ।

हयगन्धा (न्धिका) । क्ली । अथगन्धायाम् ।
रमा. । अद-व्याधिकारि । वनयमान्यां । वन-
व्याघ्रानि । रा. नि. व. १० ।

हयघ्नः । पुं । करवीरवृक्षे । वै. निघ. ।

हयघ्नी । क्ली । तेजोवत्याम् । उज्ज्वल । वै.
निघ. ।

हयपुच्छिका (च्छी) । क्ली । सापपर्णाम् ।
भावाधी । अम. ।

हयप्रियः । पुं । यवे । हि. च. । अतकरवीरे ।
रा. नि. व. १० । स्त्री (या) । अथगन्धायाम् । रा. नि.
व. ४ । खजूत्याम् । रा. नि. व. ११ । यवे । वै. निघ. ।

हयभङ्गरा । क्ली । पिण्डोखजूरिकायाम् । वै.
निघ. ।

हयमारः (कः) । पुं । करवीरवृक्षे । रा.
नि. व. १० । अम. । वै. निघ. २३. च. सा. चि. हसि-
सामररसे । अथ व्रणदारणः । स. म. २६५ ।

हयमारगः । पुं । अथवृक्षे । श. च. ।

हयवरप्रियः । पुं । कदम्बवृक्षे । वै. निघ. ।

हयवाहनशङ्करः । पुं । रक्तकाचनवृक्षे ।
द्रुतुकाक्षमत्र ग्रीष् । श. च. ।

हयवैरिः । पुं । रुहिने । वै. निघ. ।

हयशाला । क्ली । अथशालायाम् ।

हया (यो) । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा. नि. व.
४ । घोडका । जटा. । खजूरिकायाम् ।

हयागारः । पुं । अथशालायाम् । नकु. व. १०५ ।

हयानन्दः । पुं । मुह्ये । शृंग । रा. नि. व. १६ ।

हययुर्वेदः । पुं । अथवैद्यकशास्त्रे । तद्य
शास्त्रे नीच-नकुल-अयदच-भोजोद्दिह्यतम् ।

हयारिः । पुं । वरवीरे । र. मा. ।

हयाशना । क्ली । शलकोह्ये । श. च. ।

हयाहता (ह्या) । क्ली । अथगन्धायाम् । वै.
निघ. ।

हये टः । पुं । यवे । रा. नि. व. १६ ।

हय्यङ्गवीनम् । क्ली । सथोशातवृक्षे । वै. निघ. ।

हरः । पुं । गर्दभे । शब्दकल्पः ।

हरजः । पुं । पारदे । सैप-श्व-भ. । “हरज
सुजगलोहम् ।”

हरणम् । क्ली । युक्ते । खण्डे । वरः टके । उण-
नले । शब्दकल्पः । सुजी. से. ।

हरतेजः । क्ली । पारदे । रा. नि. व. १२ ।

हरप्रियः । पुं । धूम्रकवचे । वै. निघ. २३.
अथचि. नवरवराजराजम् ।

हरवल्लभः । पुं । यक्षवृक्षे । अथ धुतूरा ।
वै. निघ. ।

हरहरा । क्ली । हरहरायाम् । इङ्गुङ् ।
द्रायायां । शब्दकल्पः ।

हराक्षम् । क्ली । रुद्राक्षे । रा. नि. व. ११ ।

हरिः । पुं । विर्यो । मेरु । अम. । यक्षपविधि ।
विश्रा. प्राथी । सिद्धे । रा. नि. व. १८५२ । समेटे ।

अथ । तिका. । वर्णे । मुह्ये । शृंग । वै. निघ. ।
सपे । हसे । मण्डे । कोरिले । श. र. । वि ।
हरिद्वये । हि. च. ।

हरिकान्ताः । पुं । घोडके । विज्ञा. । स्त्री
(न्ता) । विष्णुकान्तायाम् । कलि. अथराजिता ।
रा. नि. व. ५ ।

हरिगन्धः । पुं । कडुमाषदचन्द्रे । वै.नि.न. ।

हरियहः । पुं । अद्यस्य यद्विभेदे । लक्षणं—“कल्पने पूर्वकायसु नियतो यस्य पश्चिमः । पश्चात्तयो सकल्पय विद्यते हरिदीहितः ॥” ज. द. ५०५. ।

हरिचन्दनम् । स्त्री, पुं । कीदृशदेशप्रसिद्धिं समविषयचन्दनात्यतमे चन्दनविभेदे । मांडूचन्दन । तत्पठ्यायाः,—सुराहं इन्द्रचन्दनं द्विष्टं दिविभं महागन्धं नन्दनजं लोहितजं । गुणाः—तिकं ह्रिमं पिताटोपग्रमसं रक्तचन्दनवक्त्रानिलहरत्त । रा. नि. न. १२ । स्त्री । कुडुनी । नै. । रक्तचन्दने । रा. नि. व. १२ । पञ्चशेखरे । हला. ।

हरिजीवकः । पुं । २५५कहरे । छेनाव गीष्ट । वै.नि.घ. ।

हरिणः । पुं । स्रगे, तानवर्षसने । आग्रश्रिण । तत्पठ्यायाः,—स्रगः स्ररङ्गः वातायुः जिनद्योनिः भोजनयोनिः स्रहीकः सारङ्गः, वृलनः प्रपतः प्रपत् भोरुहदपः सरः चानलोवनः कुरङ्गमः षट्शयः षयः रियः रियः शारङ्गः एषः एषकः क्लव-घातनः ह्यस्यारः सुलोघनः । तस्य पत्रमेदा यथा—“हृद्यः खड्गो रुग्णैव प्रपतय रगक्षया । हरिणसामवर्षः स्यादेनः क्लवः प्रकीर्तितः ॥” कुरङ्गं इंपचासः स्यादेनतुल्याह्वतिमंष्टान् । षथी नीलाङ्गकी लोके सरीसृप इति कीर्तितः । प्रपतयन्द्र-विन्दुः स्याद्वरिण्यात् किश्चिद्व्यकः ॥ न्यडुर्कृष्ट-द्विषः षोडश शम्भो नयदी नष्टान् । राजीवस्तु रगो ज्ञयो राजिभिः परिसो हवः ॥ यो स्रगः शङ्कहीनः स्यात् स सुष्ठीति निययते ॥” प.सु. । “हरिणसाम वषणे ।” सु.मं. ४६५. । गुणाः—“सधुरो सधुरः पाके दीपघ्नोऽनलदीपनः । शीतस्यो बह्विष्णु नः रुग्णैर्हरिणो णयुः ॥” क्लवस्य गुणाः—“एषः कषायो सधुरः पितासकफनाशनः ।” राज. ३५. । “एषस्य साधं लघुशीतहृद्यं विदोषहृत् षडुददध कथं । कुरङ्गनासं सधुरत्त यदत् कफापह पितहरं नरुद्रुम् ।” रा. नि. व. १० ।

हरिणाक्षी । स्त्री । हृदबिलासिनीनामगन्धद्रव्ये । नथी । श.च. ।

हरिणी । स्त्री । मृग्यां । धन. । सच्चिदायां । रा. नि. व. ६ । स्रग्ण्युक्तायाम् । अर्ण्युहे । रा.

नि. व. १० । विजयायाम् । निक्ति । श्वेतसूक्ष्मका-याम् । श्वेत यूहे । वै.नि.घ. ।

हरितम् । स्त्री । खीनेयके । शीठिशिला । रा. नि. व. १२ । कालिके । उरुमूख । वै.नि.घ. ।

हरितः । पुं । मथानकवणे । रा. नि. व. ८ । युवे । प.सु. । नीलदूर्वायाम् । वै.नि.घ. । सिहे । शब्द-कल्पः । सविषमच्छुके । विषयुक्त्याड । सु. ।

हरितकम् । स्त्री । शके । आद्रकादौ । धम. । “अन्वव सांहरितकगुणकफप्रलम्बोऽयः ॥” घ. सू. ८५. ।

हरितच्छदः । पुं । श्वेतियथी । श्वेत गन्धिना । स.द. ५-० ।

हरितनेत्रः । पुं । उलूके । पेंठा । विक्रा. ।

हरितपत्रिका । स्त्री । पाथा । गङ्गापत्र्यां । अशकशाकविशेष, स्पर्शुवशाक । रा. नि. व. १० ।

हरितयवः । पुं । निःशुक्रयवे । वै.नि.घ. ।

हरितलता । स्त्री । पाषीलतायां । वै.नि.घ. ।

हरितशाकः । पुं । मिश्रुशाके । गजिनार शाक । रा. नि. व. ० ।

हरितक्षेत्रा । स्त्री । गङ्गापत्र्यां अशकशाक-विशेष । रा. नि. व. १० ।

हरिता । स्त्री । दूर्वायां । नै. । जघन्याम् । अथीशिश्रि । रा. नि. व. ४ । हरिद्रायाम् । रा. नि. व. ६ । क्षपिलद्राचार्यां । नीलदूर्वायां । रा. नि. व. ८ । पाथ्याम् । स्पर्शुवशाक । रा. नि. व. १० । ब्राह्मीरुपे । विशीशाक । वै.नि.घ. ।

हरिताल(क)म् । स्त्री । पोतवर्ष-खनिजोप-विषमेदे । श्रित्तल । तत्पठ्यायाः,—विस्मगन्धि-पिन्नरं पिन्नरकं पिन्नलं पीतलं बल चालं ताल कर्षुं गोदलं पीतनं नटभूपथं नटमखन हरिबीजं विद्धधातुः लीमहृत् चमपत्रकं वथकं पीतं गीरोचं चिदाङ्गं वेदलं तालकं कनकरसः क्वाचनकं विहालकं चितगन्धं पिन्नं पिन्नसार गीरोलखिलं । प.सु. । तत्र पत्रपिच्छमेदिन द्विविधम्, तयोराद्यं त्रेहम् । गुणाः—“तयोराद्यं मुष्टैः श्रेष्ठं ततो हीनगुणं परम् । स्वर्णवर्षं शुभ दिग्धं सपत्रसाम-पत्रवत् । पत्राख्यं तालकं विद्यात् गुणाख्यं तद्र-सायनम् ॥ निथत्रं पिच्छसदृशं रुन्धसुलं तथा

गुर। स्त्रीप्रथकारकं सस्यगुणं तद्विदुतालकं ।
हरितालं कटु त्रिषधं कषायोष्णं हरेद्विषम् । कण्ट-
कुष्ठान्स्त्रीगामकफपित्तकषत्रयान् ॥” भा.पु १भ.
धान् । तन्धीधनादि यदा—“तालकं पीट्टरीं
यदा संघृष्यं काञ्जिके विषेत् । दीहायन्वणं यानेक
रतः कृपाण्वले रसे । तिलवैद्ये पचेद्यमं यामञ्च
देफले जले ॥ दीलाशने चतुर्धामं भोजोद्धतं न
द्योपकृतम् । तथा वाचाराजैः तिलाः शिशुटङ्गणं
लवणं गुडम् । तालकाङ्गेन संमिश्रा क्विद्रूपं
निरीधयेत् । पुटेत् पातालयन्त्रेण सचं पतति
निद्रयम् ॥” रस.च.७प्र.

हरितालः (लुकाः) । पुं । खनामश्यातवचि-
विशेषः । इच्छेता घृषु । हिं हरिशाल । गुणाः—
“हरितालीऽन्यविट्कः श्यात् कषायोऽग्निदीपनः ।
रक्तपित्तप्रमनन्ध्याग्नी वातकोपन ॥” राज.
३प. । दूर्वायां । वै.निघ. ।

हरितालिका (ली) । स्त्री । दूर्वाश्याम् ।
विका. । मे. । खड्गलतायाम् । विघ्. ।

हरिताश्ल (नू) । स्त्री । तुल्यके । ऊँटे ।
रा.नि.व.१३ ।

हरितालः । पुं । अथन्य दृष्टयुद्धमेदे । तद-
न्यहीने अकष्यात् चक्षुषी रक्षा विन्दवी भवन्ति ।
यासङ्घपय जायते । अ.द.५०प्र. ।

हरित् । स्त्री । हरिद्रायां । रा.नि.व.६ । पुं,
स्त्री । वषे । मे. । पुं । सुद्धे । मूग । ई.प. । वि.
शाकवर्षे ।

हरित्कन्दः । स्त्री । कन्दविशेषे । वै.निघ. ।

हरित्पर्णम् । स्त्री । मूलके । मूला । प.सु. ।

हरिद (ह्र)भः । पुं । हरिद्वर्णं कृशं, शरपवकृशं ।
श्रेष्ठं कृशं । तत्पर्व्यायाः,—खरपवः ह्रहृच्छदः
घृषुच्छदः शौरी रुच्छदः टीर्वपवः पवित्रकः ।
गुणाः—दर्भसङ्घातः । रा.नि.व.८ ।

हरिदश्वः । पुं । सूर्यो । अर्कवृक्षे । आकन्द
गाह् । अम. ।

हरिदूर्ध्वः । पुं । कुशमेदे । श्रेष्ठं कृशं । मा. ।
See कुशः ।

हरिद्रकः । पुं । हरिद्रावृक्षे । वै.निघ. ।

हरिद्रवः । पुं । नामवैशरवृषे । विका. ।

हरिद्रा (ट्टी) । स्त्री । (Curcuma lon-

ga.) खनानख्यतकन्दोपधो । इन्द्रु । हिं इट्टे,
इलदो । मं इलदो । कं अरमिन । तं मधुप ।
दा. इलद । मुञ्ज. इलद । तत्पर्व्यायाः,—निषाहा
काञ्चनो पीता वरवर्षिनो धामिनो चयद । अथा
तमनिनो ह्यमरागिषो गन्धपलाशिका सुवर्षवर्षा
युवतिः युवतो गङ्गानप्रदा कावेरी उमा वषवती
गीरी निजा पीतबालुका ह्यमराया मङ्गवासा
घर्षणो पीतिका रजनो निशा मेहघो वपुला
वर्णिनो राविनामिका हरित् रजनो लक्षवर्षा
सुवर्षा शिवा देवेरागा इलदो वरा वराङ्गो
अनेटा वषदादीर्घुमविवा हरिता विपत्री विद्रा
मङ्गव्या मङ्गला खञ्जोः मदा शिवा शोभना शोभा
सुमगाद्यया यामा कयनिका । गुणाः—कफ-
पित्तास्रगन्धकण्डू त्रयापहा । राज. । कटुतिक्तौषा
कफघातास्रकुठनी मेहकण्डू त्रयघ्नो वषकरो व ।
रा.नि.व.६ । अ.द.कफज्व.वि. । हरिद्रा एतुर्धर्षा
हरिद्रा कर्पूरहरिद्रा वनहरिद्रा दाहहरिद्रा चेति ।
विशेषाः पर्व्याये स्रग्याः । तच्छूदिः ववाग्च्छे
स्रग्या । “हरिद्रा क्रियते म्यूला क्खेदे या कुट्टुम-
च्छविः ।” मेघ. ।

हरिद्राङ्गः । पुं । हरितालवचिणि । इच्छेत्
घृषु । म.च. ।

हरिद्रादिवर्गः । पुं । हरिद्रा-दाहहरिद्रा-
यट्टाह कलमी-कुटनीहृत्-त्रयैषु । गुणाः—आमोती-
शारदः दीपपाचकः रुद.कफाश्ववःतलान्वदीपघ्नय ।
वा.सू.१५प्र. ।

हरिद्राह्वयम् । स्त्री । हरिद्रा-दाहहरिद्रयोः ।
पिष्टा एका, पचम्यचासंज्ञाया । अ.स.प. । वा.सू.
हरिद्रादि. । “हरिद्राह्वयध्यात..... ।”

हरिद्रापञ्चकम् । स्त्री । हरिद्रासहरिद्रादाह
हरिद्रागटीविकटतेषु । वै.निघ. ।

हरिद्रापत्रकण्टका । स्त्री । दाव्याम् । दाङ्क-
शक्तिः । वै.निघ. ।

हरिद्रामः । पुं । पीतशालवृक्षे । श्रेष्ठांगील ।
कर्पूरि । श.च. । त्रि । पीतवर्षे ।

हरिद्रामेहः । पुं । पित्तजन्य-प्रमेहमेदे । अथ
रीगो सदाहं हरिद्रावर्षं नैहति । सु.नि.६प्र. ।

हरिद्रुः । स्त्री । दाहहरिद्रायां । दाङ्कशक्तिः ।
मं हलदिवा । कं बिलिगु । तत्पर्व्यायाः,—पीत-
काठः पीतकः पीतकटुमः पीतदारः कदम्बकः

सुपुष्यः सुराहः । गुणाः—श्रोतलः गिरः सङ्ख्यः
मानिपित्तः दीहकान्तिकरः बल्यः नामालम्बोप-
नामकथ । रा.नि.व.८ । अम. । सा पञ्चधा—सैव
कालीयकः प्रोक्तकथा कालियकोऽपि च । पीतद्वय
हरिद्वय पीतदास कपोतकं । दाक्षी-गिभ्रागुषा
किन्तु नैवकथासुरोगतुत् ॥” भा. ।

हरिनामा (न) । पुं । मुहं । भृगं । तिका. ।

हरिनेत्रम् । स्त्री । श्वेतपद्मे । रा.नि.व.१० ।
पुं । पेषके । तिका. ।

हरिन्मणिः । पुं । सरकतमणो । पात्रा इति
लोकै । रा.नि.व.१२ ।

हरिन्मूत्रः । पुं । हरिसुहृ । शत्रिमृगं । रा.
नि.व.१६ । See हरिसुहृ. ।

हरिपर्णम् । स्त्री । कृष्णचन्दने । प.सु. । मुलके ।
द्वे.व. ।

हरिप्रियम् । स्त्री । समीरनामगन्धद्रव्ये । शक-
वेणुं । रा.नि.व.१२ । कृष्णचन्दने । कानिशा-
कांठं । श.व. । पुं । श्यामाकधान्ते । श्रीमोधानं ।
प.सु. । कदम्बवृक्षे । र.मा. । पीत-शङ्कराजे ।
शीत ज्योत्स्ना । रा.नि.व.४ । See मार्कण्ड. ।
विष्णुकन्दे । रा.नि.व.० । कारवीरवृक्षे । बन्धुजीव-
वृक्षे । वाङ्मूली । रा.नि.व.१० । शठे । शीथं ।
रा.नि.व.१८ ।

हरिप्रिया । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा.नि.व.१० ।
-खर्जूरीवृक्षे । थैङ्गुर ग्रीष्मे । रा.नि.व.११ ।

हरिवासुकम् । स्त्री । एलवालुकै । एन-
वाङ्गु । प.सु. । रा.नि.व.४ ।

हरिभद्रम् । स्त्री । एलवालुकै । एनवाङ्गु ।
श.व. । See एनवाङ्गुम् ।

हरिभद्रकम् } स्त्री । कृष्णपथी । कूङ्ग । वे.
हरिभद्रकम् } निष. ।

हरिमन्थः । पुं । अघिमन्थे । शनित्रि । प.सु. ।
र.सा.सं. । चणके । श्लोवां ग्रीष्मे । रा.नि.व.१६ ।

हरिमन्थकाः (जाः) । पुं । चणके । अ.टी.
भ. । अम. । कृष्णसुहृ । कानि भृगं । द्वे.व. ।

हरिसुहृः । पुं । (phaseolus mungo.)
भारतसुहृद्विधे । पानिमृगं, शत्रिमृगं । हिं हरि-
सुहृ । नं हरियरसुंग । कं हरकहृसर । गुणाः

—कषायः सधुरः पित्तकफघ्नः रक्तमुत्र-रोगघ्नः
श्रोतलः लघुः शीतलः । रा.नि.व.१६ ।

हरिमुला । स्त्री । शालपर्णान् । वै.निष. ।
हरियालः । पुं । हरिताल-पक्षिणि । शत्रिशान्
पूरु ।

हरिलोचनः । पुं । कर्दंटे । तिका. । पेषके ।
शब्दकल्पः ।

हरिवल्लभः । पुं । सुप्रकृतवृक्षे । भृङ्गुन्त इत्येव
ग्रीष्मे । स्त्री (भा) । जवापुष्पवृक्षे । रा.नि.व.१०।२३ ।
तुलसीवृक्षे । रा.नि.व.१० ।

हरिवाचः । पुं । पीतशङ्कराजे । शीतभूष्ण
ज्योत्स्ना । रा.नि.व.४ । See मार्कण्ड. । अश्वत्थ-
वृक्षे । म.द.व.५ ।

हरिवासुकम् । स्त्री । एलवालुकै ।

हरिवीजम् । स्त्री । हरिताले । कटा. । “हरि-
तालं चरेवीथं लक्ष्मीवीथं मगःशिला । पारदं शिव-
वीथं स्याद् नम्यकं पार्श्वतोरजः ।”

हरिहरः । पुं । रसाधिकार-रसमणिकारे ।

हरीतकी । स्त्री । (Terminalia chebu-

la.) Chebulie myrobalan. खनामक्यात-

फलवृक्षे । हरीतकीग्रीष्मे । हिं हर । नं हरिडा ।

कं चणिके । तं करकचेटु । उन्. हरिडा,

करिडा । दा. हिं फलुरा । या. कडके । तम्-

पथ्यायाः,—अमया अमया पथ्या वयःस्या पूतगा

अमया हेमवती चेतकी त्र्यसो शिवा सुधा

यावस्था बल्या रसायनफला गया विजया पाचनी

प्रपथ्या प्रमथा शका चदमिया बनगिता शकृष्टा

सुधीहवा चेतनकी रोहिणी जीवनिता जीवन्ती

जीवमिया भिपम्वरा भिपम्व्रिया प्राणदा नीत्या

देवी दिव्या । सा. गुणाः—हरीतकीफलम् अद-

जीमनं (पथ्यात् मज्जपाकं हस्ता बन्धु मिच्छाधी

नयति), तथा रसायनं शोधनञ्च । हरीतकी

सममेदा—“विजया रोहिणी चैव पूतना चाम्बदा-

मया । जीवन्ती चेतकी चैति पथ्यायाः सम

जातयः ॥” तासु विजया अलाहवृक्षसा सर्वरीग-

हिता च । रोहिणी इभा त्र्यपीमणो च । पूतना

अश्विनती स्या प्रलपे हिता च । अमया मांसला

शोधनी च । अमया पञ्चरेखानिता चतुष्या च ।

जीवन्ती खर्षण्णां सर्वरीगहिता च । चेतकी

त्रिरेखा चूर्णार्थं प्रशस्ता च । पुनः श्वेतहृष्यमेदिन

चेतकी विधा, तयोः श्रुता पङ्कनायता, कृष्णा चैकाग्रत्वा । आसु कस्यायिन् स्यादेन कस्यायिद नन्वेन कस्यायिदृष्टेनेन कस्यायिद्य स्रग्नेन मेदी-
 इत्युच्यते । चेतकीतदमूलसमस्य यस्य कस्याचित्-
 प्राणिनो विरचनं भवति । एतस्याय चेतयया धारयिन नरो यावत्तद्वति तावदेव तस्य विरकी भवति । एषा यथार्थ-सुकुमार-हृशानानीपध-
 देविष्यामतीय प्रशया । आसु च समनातीयहरीत-
 कीपु विजयैव प्रशान्ता सुखप्रयोगा सुलभा सन्-
 रोनेय शस्ता च । हरीतकी स्रद्धुतित्तकपायरस-
 सहायेन विषहरत्वं, कटु-तिक्त-कपायरससहायेन विषहरत्वं, कटुतिक्तकपायरससहायेन कफहरत्वं, अम्लरससहायेन वातनाशित्वात् । स्वभावत एव प्रभावसिद्धमस्या वातनाशित्वम् । तथास्या नञ्चस्र-
 खाशुपु हने त्वच शसियु च यथासंख्यं स्यादस्त्र-
 तिककटुकृत् हरसा व्यवस्थिता एव । या हरीतकी नवीना द्विधा घग्ना हृष्वा गुरुच, या च जले विघ्नां निमज्जति, सैव प्रशया गुणदा च । हरी-
 तकीचर्षयोगाग्निवृद्धिः । पिष्टसेवनेन मलशुद्धिः । चाद्रसैवनेन कोष्ठपक्वता । भस्त्रितसेवनेन च त्रिदीपनाशित्वं भवति । भोजनेन सप्त हरीतकीसैव-
 नेन बुद्धीन्द्रियेभ्यो न यत्नं वातपित्तकफनाशः सप्त-
 मूत्रशुद्धिः भवति । भोजनोत्तरं भक्षयेनात्रपाम-
 लतवातादिदोषनाशिराशु भवत्येव । लक्षणेन भक्षिता कफनाशः, शर्करया पित्तनाशः, हृत्तेन वातजनरीगमाशो गुरुण च सन्वेरीगमाशो भवति । तथा यर्षादिषु पदसु सप्तसु यथात्मनं सैन्धवशर-
 ष्ठीविषकोमधुगुरुं नैचपीया । केषलमेव पय-
 श्चान्मृत्सदसकृष्णागानाहार-गिपीद्वितपित्तपित्तमुक्त-
 शीघ्रितगमिष्यस्य न कदापि हरीतकी व्यथहरैयुः । मा.पू.१भ. । “हरस्य भवने जाता हरिता च स्वभावतः । हरयेत् सन्वेरीगां च तेन प्रोक्ता हरी-
 तकी ॥” इति निवक्तिः । “वीणास्त्रित्वा सधुरा तदन्तः । लग्नमगतः सा कटुश्चवीर्या । नासि-
 शतशान्दकपायगुक्ता हरीतकी पञ्चरसा श्रुतेयम् ॥” रा.नि.व.११ । “चकीर्षिणी रक्षभुजः स्त्रीमय-
 त्रिपकर्मिताः । संवेरमाभयानेते बुधाष्टपाहिं ताय वे ॥” अ.चि.१८५ । मालहरीतक्याम् । छात्रि-
 हरीतक्यो । सं. चको.वि. चमिस्तुष्टुषुं ।
 हरीतकीतैलम् । कौ । हरीतकीकलोहवतेले ।
 गुणाः—श्रीतलं कपायं मधुरं कटुं सख्यव्याधिहरं
 ‘एवं नामाविषलदीपवृत्तः । रा.नि.व.१५ ।

हरीतकीबीजम् । कौ । हरीतक्यस्यनि । हरीतकीबीजं श्रीणि । गुणाः—चक्षुष्यं गुरु वातघ्नं विचित्रं । वै.निघ. ।

हरीन्द्रवैशेषिकः । पुं । वैद्यकायम्भेदे । स्त्री (का) । रेणुक्याम् । रेणुर्कृ । च.सू.२५.गिरी-
 विरचने । निर्गुण्याम् । निर्गुणा । कम्पिहृते । कर्मणांशुं । वै.निघ.विज्ञाचि.नस्ये ।

हरीया (सा) । स्त्री । नांसव्यन्नमभेदे । हिं चांस । तन्पाकविधियेया—पाकपात्रे तु हृष्टति नांसखण्डानि निःक्षिपेत् । पानीयं प्रचुरं सपिः प्रभूतं हिन्दु-शोरकं ॥ हरिद्रामाद्रकं शुक्रीलघण-
 मरिचामि च । तण्डुलांश्यापि गोधूमान् सन्वेरीयां रसान् बद्धन् ॥ यथा सन्वेरि यत्किं सुषकानि भवन्ति हि । तथा पचैषु निपुणो बद्धमण्डस्यि-
 यथा ॥ गुणाः—एषा हरीया मलकतु वातपित्तापहा गुः । शीतोष्ण शुकदा विग्ना सरा सन्धान-
 कारिणी ॥”

हरैयुः (का) । पुं । हृषयके । वङ्ग ह्येना । प.सु. । पप्टके । दे०९५।१६ । वै.निघ.२भ. कल्याणहृते, वाचादितेले । चय.चि.गु.५.आदि मोदके । कलाये । नट्टे । रा.नि.व.१६ । “गत-
 पुष्पा-हरैयुभिः ।” च.द.भ.च.वि. ।

हरैयुका । स्त्री । रेणुक्याम् । रेणुर्कृ । रा. नि.व.६ । सु.सू.३८८. पिषण्वादिः । कलायभेदे । अन्नहरं यथात्रि । रा.नि.व.१४ । सु.सू.५६८. ।

हर्म (न्) । स्त्री । ज्ञानायाम् । श.र. ।

हर्मुटः । पुं । कक्षुपे । शब्दकल्पः ।

हर्ष्यः । पुं । विमोक्तकहचे । वै.निघ. ।

हर्ष्यच्छः । पुं । सिंहे । रा.नि.व.१२ ।

हर्षः । पुं । मदनफलहचे । वृत्तनां कलेत्रं शीघ्र । रा.नि.व.८ ।

हर्षकोक्तिः । पुं । वैद्यकसारचन्द्रकारे ।

हर्षणम् । कौ । शुकपातो । रा.नि.व.१८ ।

पुं । नेवरीगभेदे । श.र. ।

हर्ष(र्षि)णी । स्त्री । कर्मिकच्छाम् । आंगा-
 दूशी । वै.निघ. । मङ्गायां । सिद्धि । शब्दकल्पः ।

हर्षणीक्रिया । स्त्री । सुरापानमन्वहर्षणीपादक-
 क्रियाम् । “नाविषीम्य सतो मयं शरीरतनयस्य

वा । कृत्यान्मदांलयं दद्यादित्यते हर्षणी क्रिया ॥”
वा.वि.०४० ।

हर्षयिन्नुः । पुं । पुषे । क्ली । खर्षे । से । नि ।
हर्षणनेके ।

हर्षसम्भवम् । क्ली । शक्ते । वै.निघ. ।

हर्षुलाः । पुं । मृगे ।

हलच्छदः । पुं । कर्णाययी । कांश गजिनो ।
वै.निघ. ।

हलदी (ही) (वा) । स्त्री । हरिद्रायाम् ।
रा.नि.व.६ ।

हलराक्षम् । क्ली । चाङ्गल्युपे । रा.नि.व.४ ।

हललोमशम् । क्ली । कागीरे । शिवाङ्गम् ।
रा.नि.व.१३ ।

हला । स्त्री । मये । जले । जनेकायंकीयः ।
लाङ्गलकीरेषे । विद्यमाङ्गुलिम्ना । मेघ-कुठ-वि.
पङ्क्तिदुतेले ।

हलाहलम् । क्ली, पुं । विपमेदे । प.सु. ।
नञ्जसपे । आङ्गनाई । तिका ।

हलिनवाः । पुं । केतकवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

हलिनो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विषवाय-
गिम्ना । प.सु. ।

हलिनोप्रियः । पुं । कदम्बवृक्षे । दमम ग्रीह ।
प.सु. ।

हलिप्रियः । पुं । कदम्बवृक्षे । अम. ।

हलिप्रिया । स्त्री । मदिरायाम् । मम, ताङ्गी ।
रा.नि.व.१४ ।

हलो । स्त्री । कलिकारीवृक्षे । विद्यमाङ्गुलिम्ना ।
रा.नि.व.४ । मेघ-कर्षरी-वि. । मयसामान्ये ।
रा.नि.व.१४ ।

हलीनः । पुं । शाकवृक्षे । अङ्गुन ग्रीह । अ.
प. । केतकवृक्षे । प.सु. ।

हलीमलः । पुं । पाण्डुरोगमेदे । तस्य लक्षणं
—“यदा तु पाण्डुरोऽपि साङ्गरितः भ्यावपीयकः ।
बलोत्थाहचयसन्ना मन्दागिलम् स्रुज्वरः । स्त्रीव-
रुपीऽङ्गमद् य दाहृष्ट्या कपिधमः । हलीमकं तदा
तस्य विद्यादन्तिलविमदाः ॥” म.नि. ।

हल्लकम् । क्ली । रक्तकहारे । कांश देणाङ्गुल ।

अम. । तत्पथ्यायाः,—रक्तसन्ध्याकं रक्तसौगन्धिकं
रौचुना कल्पगन्धं सोमाह्वं रक्तकैरवं ।

हविः । पुं । अग्निमन्त्रवृक्षे । अङ्गुल । रा.मा. ।

हविः (स) । क्ली । हृते । रा.नि.व.१५ । अग्ने ।
कले । शब्दकल्पः ।

हविमखला । स्त्री । रक्त-एञ्जासुकायाम् ।
वै.निघ. ।

हविर्मन्था । स्त्री । शनीवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

हविर्मन्थ्यः । पुं । मणिकारिकायाम् । रा.मा. ।

हविष्यम् । क्ली । हृते । चिकान् ।

हवुषा । स्त्री । स्वामन्त्रावफले । इषुष दण ।

हिं हीहवेर । कं हीवेर । मं यरदुपय्ये । एतत् फलं
द्विविधम् । तयोरेकं मन्त्रसदृशं विषगन्धश्च, द्विती-

यम् अश्वत्थफलसदृशम् मन्त्रगन्धश्च । प्रथमायाः
पर्यायाः,—हवुषा हवुषा विद्या विषगन्धा विग-

न्धिका । द्वितीयायाश्च स्वल्पकला कङ्करी भाङ्ग-
नाशिनो झीङ्गमुः विषतो कफघ्नी अपराजिता ।

“पूर्वा तु पञ्चनाम्नो स्यादपरा सप्तधाभिधा ।”
उभयविधमेव फलं गुणैस्तुल्यं “केवलमाकारतो

भिन्नम् । मा. । गुणाः—कटुतिक्तौषा गुरुः श्ल-
षणासघ्नी प्रदरोदरविड्-मन्थयलगुणाश्रीर्गोष । रा.

नि.व.४ । गुणामसुकुक्षि । प्र. गित्यानन्दरवे ।

हसन्तिका । स्त्री । वज्रशकटिकायां । वा.चि.
१४ । मणिकापुष्पवृक्षे ।

हसन्ती । स्त्री । मल्लिकायाम् । से. ।

हस्तः । पुं । करे । हात । स तु गर्भस्थस्य नास-
हयेन भवति । तत्पथ्यायाः,—पाणिः समः श्रयः

पञ्चशास्त्रः करः कुविः मुगादलः । रा.नि.व.१८ ।

हस्तज्योङ्गिः (ङ्गी) । पुं । स्वनामन्त्रात्मना-
कन्दशाके । अङ्गुलाङ्गी । हिं मं हातालीङ्गी ।

गुणाः—रसमन्त्रात् वषट्कारश्च । रा.नि.व.७ ।

हस्तपर्णः । पुं । रक्तैरुष्णं । वै.निघ. ।

हस्तपुच्छम् । क्ली । करपुच्छ । हातेत्र
र्णीह । चिकान् ।

हस्तमानम् । क्ली । आमन्त्राङ्गुलिपूर्व विषते
पाषो । रा.नि.व.१८ ।

हस्तसन्धिः । क्ली । नपिनन्धे । वै.निघ. ।

हस्ताङ्गुलिः । पुं । कराङ्गुली । हाउत्र
आङ्गु । भुरिप ।
हस्ताक्षनः । पुं । पखीन्द्रहवे । वै.निघ. ।
हस्ताभरणः । पुं । मण्यनिसर्पे । सु.कला.४
च. । Sec सर्पः ।
हस्तासनकम् । स्त्री । करस्त्रामलनीकले ।
शब्दकल्प. ।
हस्तिः । पुं । कदलीवृक्ष । गज । चञ्चमीदा-
याम् । वै.निघ. ।
हस्तिकन्दः । पुं । कीदृचे प्रसिद्धे जगाम-
ख्यातमहाकन्दमाक्षि । हांगा बड़ गुणा । नं इनि-
कन्द । कं मस्तिरकसियगच्छे । तत्पुण्यायाः,—
हस्तियवः स्यलकन्दः अतिकन्दकः हस्तपवः अति-
पवः हस्तिकर्षः सुकर्षकः त्वग्दीपार्तिः फलउत्ता
गिरिवासी गगामयः गजकन्दः नागकन्दः । गुणाः
—कटुकत्वः कफघातरोगघ्नः त्वग्दीपकरः महाकुठ-
विषविषपंघ्नः । रा.नि.व.० । "हस्तिकन्दो गुर्यांशो
गजहस्तिपदो जगः" अचि. १६५. ।
हस्तिकारञ्जः (कः) । पुं । महाकरदण्डे ।
उद्भ्रं उद्भ्रं । रा.नि.व.२ ।
हस्तिकर्णः (पलाशः) । पुं । गजकर्णाकारेक-
पत्रे पलाशभेदे । भुपशाम हस्ति लोके । हस्तिर्ग-
र्णनाम । तै. । विशासुदपुषेष्टु । सु.घ.३२५. कफ-
शोधने । तदगुणाः—“हस्तिकर्षः परं त्वयोनिधा-
युधं सवर्द्धनः ।” राज.२५. । एरुवृक्षे । मे. ।
रज्जोरुषे । वै.निघ.चञ्चो.धि. विलम्बिकायीने ।
हस्तिकण्ठे । हांगा गुणा । रा.नि.व.० । एतदीग-
तैलं मूलकतैलवत् । Sec विभीशकतैलम् ।
हस्तिकर्षकः । पुं । किंकरुवृक्षभेदे । रश्मि-
दर्शकानि । श.र. ।
हस्तिकर्षदलाः । पुं । हस्तिकर्षपलाशं । रश्मि-
दर्शकानि । प.सु. ।
हस्तिकर्षी । स्त्री । कासाकुक्षि । वै.निघ.२५. ।
पाण्डु.धि. । मा.व्या.धि.पङ्कशोतिगुणु ली ।
हस्तिकाक्ष्यः । पुं । सिंहं । व्याघ्रं । शब्दकल्पः ।
कथमकीटभेदे । ना.नि. ।
हस्तिकारवी । स्त्री । चञ्चमीदायाम् । चन-
द्वान्नी । रा.नि.व.३ ।

हस्तिलक्षणा । स्त्री । गजपिपलाम् । वै.निघ. ।
हस्तिकोत्तः । पुं । राजवदरे । वै.निघ. ।
हस्तिकोसिः (ली) । पुं, स्त्री । बदरीमेष्टे ।
डांगारुण । जामकीभूति पूर्वमन्ने । प.सु. ।
गद.२.६ ।
हस्तिकोशातकी । स्त्री । महाकोशातक्याम् ।
धुञ्जु । वै.निघ. ।
हस्तघोषा । स्त्री । महाकोशातकीनामफल-
शाकविशेषं । धुञ्जु । हिंनेतुषा । नं पारिच-
दीक्या । कं चरहीरे । तत्पुण्यायाः,—एते
मष्टम्-पुष्या सवोतिका महाकोशातकी । गुणाः
—किम्बा सधृता चाधामवातहन्तृ हव्या कृमिकरो
त्रयरीपयी च । रा.नि.व.० । रक्तपिपानिचुत्रो च ।
भा.पु.१.म.गा.२. ।
हस्तघोषातकी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ।
रुमा. ।
हस्तिचारिणी । स्त्री । महाचरञ्चि । उद्भ्र-
दंश । रा.नि.व.२ ।
हस्तिदन्त(क)म् । स्त्री । मूलकं । गुणा ।
रा.नि.व.० । म.मा. ।
हस्तिदन्तः । पुं । गुणकं । गुणा । करिदने ।
म.र. ।
हस्तिदन्तफला । स्त्री । एम्बोवृक्षे । गौमूरु ।
रा.नि.व.० ।
हस्तिदन्ती । स्त्री । मष्टेन्द्रवाद्यक्याम् । उद्भ्र-
दन्त्याम् । वै.निघ. । हस्तफलगीडुन्यायाम्, नाग-
दन्त्याम् । बड़ गौमूरु । च.गु.१५. ।
हस्तिनी । स्त्री । मष्टेन्द्रवाद्यक्याम् । बड़
त्रांशान्तर्गा । हस्तिपुष्टीवृक्षे । महाकरञ्चि ।
उद्भ्रं उद्भ्रं । वै.निघ. । करिख्याम् । शक्तिनी ।
हस्तिनीहृतम् । स्त्री । हस्तिनीनवनीतज-
हृते । शक्तिनीरं हृत्प्रेर वि । गुणाः—कफपिप-
विषहानिघ्नं कषायं त्रुषु विटभि तित्तम् अचि-
करञ्च । रा.नि.व.१५. ।
हस्तिनीदधि । स्त्री । करिणीदुग्धजातदधनि ।
शक्तिनीरं हृत्प्रेर तै । नं हातिनीदधि । कं
चानिधनीसध । गुणाः—अपायवृषुषु पलिगुत्तरं

रुचिर्दं कान्तिर्दं यथासरीमघं धीर्धैवर्द्धनं बलद्वय ।
रा.नि.व.१५ ।

हस्तिनीदुग्धम् । स्त्री । हस्तिनीजातघोरे ।
शक्तिनीत्र दुग्धं । सं घातिनीचे दुग्धं । कं पानेय-
दालु । गुणाः—सुधरं हृद्यं गुरु कषायं क्षिग्धं
स्यैर्धैकरं शीतलं घणुयं बलवर्द्धनञ्च । रा.नि.व.
१५ ।

हस्तिनीनवनौतम् । स्त्री । हस्तिनीदुग्ध-
भवगवनीते । शक्तिनीत्र दुग्धं मांथनं । गुणाः—
कषायं शीतलं लघु तिक्तं विष्टम्भि कृमिघ्नं कफ-
घ्निस्रञ्च । रा.नि.व.१५ ।

हस्तिपत्रः । पुं । हस्तिपत्रे । रा.नि.व.७ ।

हस्तिपर्णः । पुं । मघाकोपातक्याम् । धूम्रः ।
भा.पू.१.भ.शा.व. ।

हस्तिपर्णिका (नी) । स्त्री । राजकोपा-
तक्याम् । रा.नि.व.७ ।

हस्तिपर्णी । स्त्री । मोरटलतायाम् । लता-
रुद्राङ्ग । प.सु. । सूक्ष्मायाम् । र.मा. । कथं व्याम् ।
दौर्लुङ्ग शोष्ठ । रा.नि.व.२१ ।

हस्तिपात् (ट्) । पुं । पिच्छाढी । देवीमन्त्र-
ज्योतिषं दृष्टुं । प.सु. ।

हस्तिपिप्ली । स्त्री । गजपिप्ल्याम् । गंल-
पिप्लुः । प.सु. । पिकायाम् । र.स.र. चार्द्धरी-
हृते ।

हस्तिवुपा । स्त्री । यदलोठचे । भा. ।

हस्तिमगधा । स्त्री । गजपिप्ल्याम् । वै.निघ. ।

हस्तिमदः । पुं । गजमदः । दाचिपाल्ये स्तनाया
प्रसिद्धे नीपधिविशेषे । गुणाः—क्षिग्धक्षिक्तः चप-
न्मारुतः कैश्रः विषघ्नः कण्डूकुष्ठघ्नश्च दृष्टविघ्नपत्रञ्च ।
रा.नि.व.१६ ।

हस्तिमयूरकः (का) । पुं, स्त्री । चजगीदा-
याम् । मद्.व.२२ । इन्द्रवारुण्याम् । वै.निघ.२.भ.
व्य.वि. ।

हस्तिमूत्रम् । स्त्री । करिमूत्रे । गुणाः—
तिक्रोचं लवणं वासघ्नम् भूषणं कषायं ग्लहघ्नं
द्विघ्न-यास्रञ्च । रा.नि.व.१५ । "गजमूत्रप्रलेपय
कण्डूदृष्टविघ्नं गुणम्" अचि.८.प. ।

हस्तिमेहः । पुं । वातजन्यमेहे । तप

रीगो मघमावन्नवदगुमठञ्चं मेहति । सु.नि-
६.प. ।

हस्तिरुचिः । पुं । वैद्ययज्ञभनामयन्त्रकारे ।
हस्तिरोहणकाः । पुं । मघाकरणे । वडु
रुद्रमठ । रा.नि.व.८ ।

हस्तिलोभवाः । पुं । लोभश्चे । रा.नि.व.६ ।

हस्तिवारुणी । स्त्री । मघाकरणे । वै.निघ. ।
हस्तिविषाणकः (णी) । पुं, स्त्री । कदली-
श्चे । रा.नि.व.११.१२ ।

हस्तिशृण्डा (खिडका, खडी) । स्त्री । स्वाम-
ख्यातद्वेषुषे । शक्तिशृण्डे । सं कं निलवाल,
मलदावरे । तत्पय्यायाः,—हस्तिनी मूत्रहो नक्षि-
च्छया नागदन्तो नागशृङ्गी गच्छो धूसरपिका
गुणाः—कटुष्ठा सन्निपातस्वरुणी विषनाशिनो च ।
रा.नि.व.५ । सु.चि.२.२.भ. भूम्यातलक्याम् । र.सा.सं.
इन्द्रवारुणीलतायाम् । त्रिशोषशोभा । गजशृण्डा-
याम् । वै.निघ. ।

हस्तिश्यामकः । पुं । श्यपान्वाविशेषे । शक्तिश्या
श्यामा । गुणाः—श्यामाकषत् । अ.सु.२७.प. । धातु-
शोषणः पिपात्रे फलः वायुवर्द्धनः रक्षय । राज. ।

हस्ती (रन्) । पुं । स्वगामख्याते तिलनिता-
जातीयशूलचरपशुविशेषे । शती । हिं हाथी ।
तस्योपसृष्टो जातयः ; यथा—“भद्रो मग्धो रग्धो
मिश्ययस्यो गजजातयः ।” छि.प. । राजनिघण्टुस्तु
विविधमाह भद्रमन्(द्र)रग्धमेदिन । तस्माच्चगुणाः
—गुरु क्षिग्धं वातलं श्लेष्मकरं पुष्टिकरं दुर्लभं रम्
अग्निमाध्यकरञ्च । रा.नि.व.१७.१८ । “स्वाहन्-
लवणक्षेपां गजः स्त्री श्यामिलावणः ।” सु.सु.४६.प. ।
हस्तिपृष्ठासीदृषं वातवर्द्धकं द्विघ्नार्थकरं बलाधि-
हस्तिकारि च । स्त्री । कदल्यां । चजगीदायाम् ।
रा.नि.व.२३ ।

हस्त्यायुर्वेदः । पुं । पालकीयगजचिकित्सा-
शास्त्रे ।

हस्त्यालुक्कम् । स्त्री । दीर्घालुक्कमेदि ।

हस्त्यम् । स्त्री । हस्त्यहलविषे । अ.च. ।

हाङ्गरः । पुं । नक्षे, पालजन्तुविशेषे । शश्वर ।
अ.च. ।

हाटकम् । स्त्री । सुषणं । रा.नि.व.११ । धूम्र-
फलं । अ.च. ।

घाटकसाक्षिकम् । स्त्री । संप्रसाधिके । घे. निघ. ।

घानव्यः । पुं । ऋगभयदत्ते । वै.निघ. ।

घासुः (सुः) । पुं । दन्ते । त्रिका. ।

घासुत्रिका (त्री) । स्त्री । Wagtail. स्नानाम-
प्रातपचिपि । खड्गनिकायां । त्रिका. ।

घाफिका । स्त्री । कृष्णायाम् । दृष्टे । घारा. ।

घाफुः । पुं । कश्चिन्ने । आदिम् । प.सु. ।

घायनः (काः) । पुं । शालिधान्विशेषे । भा.
पू.१म.धा.व. । गुणाः—शालिषम् । ष.घ.२०५. ।

घारकाः । पुं । शाखोटकषे । ङीङ्ङी गीङ् ।
ग.प. ।

घारहा)हरा । स्त्री । कविलटाद्यायाम् ।
रा.नि.५.११ । घारा. । भा.न.१म.प्रस्तापकञ्ज-
वि. । "भारतीघारहरा ।"

घारहरः । पुं । मये । इ.प. ।

घारा । स्त्री । गाधारीहवे । वै.निघ. ।

घारिकाण्डः । पुं । कौशिके । सि. ।

घारितः (काः) । पुं । हारीतपचिपि । दृढम
घृम् । कटा. ।

घारितकम् । स्त्री । शक्रे । श.र. ।

घारिद्रः । पुं । विमदे । श्रिज्जावर्ण सठिविष ।
उपसं—"घारिद्रातुल्यनूली यो घारिद्रः स उदा-
हतः ।" भा. । कदम्बकषे । नि. । घारिद्राहणे । (कः)
महिषज्वरे । ग.श.वै.यकम् ।

घारिद्रसन्निपातः । पुं । मन्निपातञ्चरमेदे,
यम सञ्चारमेव घारिद्रावर्णं भवति । उपसं—
"घारिद्रैश्चनखनेव-करादि ताप-निटीवनादिकसन्दे-
हपलविती यः । घारिद्रकः स कथितः.....॥"
वै.निघ. ।

घारिद्रुः । पुं । घारिद्राहणे । वै.निघ. । घारिद्रुहणे ।

घारी (दन्) । पुं । कदम्बकषे । कौकिले ।
स्त्री (री) । मुष्णायाम् । श.र. ।

घारीतः (काः) । पुं । घारितावपचिपि ।
दृढम घृम् । वन्. तिघमिदमथो । तत्पथ्यायाः,
—घारितावः घारितावकः घारितावुकः घारितः
दृढकुरः । तन्मासिगुणाः—खाद्यु लचं रचं र्पयनात-
घारं कफपित्तकृच्छदीपकष. रा.नि.५.१० । "मथो

हथी रषिज्ञय तथा हारीतकी मतः ।" भा.सि.य-
मिमे । तन्नामकयानकारे ।

घार्थ्यम् । स्त्री । रत्नाग्रमे । वै.निघ. ।

घार्थ्यः (हृत्तः) । पुं । विभोतकषे । रत्नङ्गा
ग्रीह । रा.नि.५.११ ।

घालह(हा)लम् । स्त्री । विपभेदे । दृणादना
विम् । श.र. ।

घाला । स्त्री । कष्टकपाशीलतायां । प्वाङ्ङ-
ङ्ङी । प.सु. । घि.क.क.सीमरी.चि. । घादपो-
मये । ताङ्गी । मयसामान्ये । रा.नि.५.१४ ।

घालाहलम् । स्त्री, पुं । हलाहल इति प्याते
नूलविषे । सु.कल्.२५. । तत्पथ्यायाः,—हला-
हलं हृष्टे हाहलं हाहलं । स्वल्पं यथा—"शील-
गामपत्नी गुणस्त्राणपवच्छदशया । कीजसा यथ
दृष्टन्ते समोपस्थाः दृग्मादयः । पत्नी हाहाहलो-
भयः किञ्चिन्त्यायां हिमालये । दृष्टिपाञ्चिते
देशे कौटिल्येपि स ज्ञायते ॥" भा.पू.१म.विपंथ. ।
Sec मूलविषम् ।

घालाहलगाथा (हली) । स्त्री । मये । म.र.
वै.निघ. ।

घालाहलधरः । पुं । संपे । श.र. ।

घालाहला । स्त्री । उद्रमृषिकायाम् । नेःटे
देभृम् । कटा. ।

घालिनी । स्त्री । वननिकायाम् । आङ्ङनादे ।
इ.प. ।

घाली । स्त्री । तासादिमये । ताङ्ङि । रा.नि.
५.१४ । मये । प.म. ।

घालुः । पुं । दन्ते ।

घासः । पुं । कडुहं । वर्णशुद्धिदाविशेषः ।
स्त्री (सा) । शातोप्यहणे । प.निघ. ।

घास्यफलः । पुं । विकदतकषे । वैशेष्ठी गीङ् ।
रा.नि.५.११ ।

घाह(हा)लम् । स्त्री । हलाहलविषे । श.प. ।

हिंसारः (सीरः) । पुं । व्याघ्रे । त्रिका. ।
व्याक. ।

हिंसासुकः । पुं । खाशुक-कुशुरे । कम्पुङ्गा-
दृष्टा । घारा. ।

हिंसा (घा) । स्त्री । शटामान्याम् । रा.नि.

व.२२। कण्टकायाम्। सेव.योगिरी.वि. चाम.
वा.वि.खे.दे। गिरायाम्। श.च.। कण्टकपाली-
खतायाम्। उडुकांकेकी, कुरुपकडा। प.सु.
च.द.पन्थि.वि.। सु.वि.१०प.। च.द. हिक्कायास-
वि.हिंसायद्यते। गवेधुकायाम्। शं.ग.७। श.च.।

हिङ्गु। स्त्री। तन्नामकरीणे। तस्या निदानं—
“विदाहियुवदिष्टमिहसामिष्यन्दिभोजनेः। श्रोत-
पानाश्रगदान-रजोधूनातपानिलैः। व्यायामकर्म-
भाराध्ववेगघातापतर्पणैः। हिक्का चास्य कास्य
घृष्णं सप्तपत्रायते ॥” स्वरूपं निरुक्तिय—“सुप्त-
सुन्दर्यायुद्धेति सख्यो यज्ञान्निदानानि सुखादिवा-
चिपन्। सद्योपनायाय दिगलि यथाततस्तु हिक्क-
त्वमिधोयते बुधेः ॥” तद्विदाः संशानिय—“यन्नजाम्
यमलां चद्रां गम्भीरां मधुतीं तथा। वायुः कफेनानु-
गतः पञ्च हिक्कां करोति च ॥” पूर्ववदपं यथा—
“कण्ठीरसोर्मुहल्वच वदनस्य कदायथा। हिक्कानां
पूर्ववदपानि कुचेराटीप एव च ॥” यमनामाह—
“पिरेय यमदेवेनेः या हिक्का संश्रवर्षते। कस्ययन्तो
गिरीवीनां यमलो वा विनिर्दिशेत् ॥” चन्द्रशा-
माह—“पामात्रे रतिचभुक्तेः सद्यसा पीडितोऽ-
निलः। हिक्कां यासुद्धेगो भूत्वा तां विद्यादमनां
मिपक् ॥” गम्भीरा यथा—“नामिप्रवृत्ता या हिक्का
घोरा गम्भीरनादिनी। चनेकीपद्रववतो गम्भीरा
नाम सा श्रुता ॥” मधुती यथा—“ममोत्थापीडय-
कोष सतत या प्रवर्षते। मदादिभिनि सा त्रिया सुखं-
गात्रप्रकम्पिनी ॥” भा.।

हिङ्गु। स्त्री। (Ferula asafoetida or
Ferula alliacea.) खनासख्यातपण्ड्रव्ये।
रिं। हिं यन्. हिं। मं इह्। कं देह्। तं
इगुर। तत्पय्यायाः, —सद्यसवेधि जतु जतुकं
जातुकं वाहिकं बाह्यी रमठं रचठव्यनिः रामठं
जनुधं शूषदित् पिष्ठाकं गृहिपी मधुरा सुपधूपनं
केसरं गुल्फम् उग्रगन्धं भूतारि जनुनाशनं सुपाङ्गं
रघोतं चयथीर्थं चगुदगन्धं जरुषं मेदनं दीपनं।
गुणाः—उष्णं कटुत्वं कृमिपातकफघ्नं विमत्याधान-
गुणघ्नं पटुत्वं गुणघ्नञ्च। रा.नि.व.६। या.सू.१५प.
ऊषकादी। “उष्णत्वं तुल्यत्वं हिङ्गु।” च.सू.२५.
सौष्यं कटुरसं गुलाकीर्णविषयज्ञं जषु उष्णं पाचनं
तिग्धं दीपनं कफनाशकञ्च। राज.। पाचनं
रुच्यं कृमिघ्नवीदरापघञ्च। मद.व.२। “लघुष्णं
पाचनं हिङ्गु दीपनं कफ-नाशजित्। कटु

तिग्धं सरं तीक्ष्णं गुलाकीर्णविषयज्ञत् ॥” सु.
गु.५६प.।
हिङ्गुनाडिका। स्त्री। नाडोदिहो। शिश्नो।
रा.नि.व.६।
हिङ्गुनिर्यासः। पुं। निम्बवै। प.सु.। हिङ्गु-
रवे। शिः.मे.।

हिङ्गुपत्रः। पुं। इह्.दीह्वे। रा.नि.व.८।
हिङ्गुपत्री (णीं)। स्त्री। समानव्यातव्ये।
वशंगव्यं जुषु। तत्पय्यायाः,—कारवी पृथुः
पृथुला पृथी पृथिका कवरी कखरी लक्ष्मणी
वायका वासा वासिका वाषी पती दीपिका
वज्जी दासपती हिङ्गुफला विला। गुणाः—कटुः
तिक्ता तीक्ष्णा उष्णा वासकफनिघ्नी रुष्णा दीपनी
पाचनी च। रा.नि.व.८। पचिष—“हृदसिदग्-
विमत्यागःत्रं गगुल्यानिलापहा।”

हिङ्गुफला। स्त्री। हिङ्गुपत्रायाम्। वै.नि.व.।
हिङ्गु(ङ्गु)लम् (लिः)। स्त्री, पुं। खनास-
ख्यातपारदभूमिद्रव्ये। हिङ्गु। तत्पय्यायाः,
—हिङ्गुलं हिङ्गुलुः रक्तं मकटेशोर्ध्वं दरदं दरदः
रसः हंसपादं उर उन्दः कविशोर्ध्वं रसखानं
हिङ्गुलिः रक्तपाददं रक्तपाददः वक्षरं सुरङ्गं सुगरं
रञ्जनं खेच्छं पिचाङ्गं घृण्णारदं यमोरकं मपि-
रागं रसीद्रवं रञ्जकं रसमर्षं। यम.। जटा.।
तय विविधम्—चर्मोर-यकतुण्णक-हंसपादमेहिन।
यथ चर्मोरः ग्रहवर्षः शुकतुण्णकः पीतः हंस-
पादी यथाङ्गसुसहस्रः, स एव मरीचमय। रु.
सा. सं.टी.। मधुरं तिक्तम् उष्णं वायकफघ्नं तिग्धी-
हृददीपञ्चरद्रञ्च। रा.नि.व.१३। उदस्य गुणाः—
“तिक्तं कपायं कटु हिङ्गुलं स्यात् निचामयघ्नं
कफपित्तघारि। हृत्तासकुष्ठञ्चकारामलाय। श्लेष्मा-
मदातो य गरं निरुन्ति ॥ ऊर्ध्वपातनशुक्ला तु
उमस्यन्मपाचितम्। हिङ्गुलं तस्य सुप्तु शुद्धमेघं
न शोधयेत् ॥” भा.पू.१भ.उ.र.च.व.। शोधनविधिः
—“मेघीदुग्धेय दरदं सतवारञ्च भावितम्।
चन्द्रवर्गैकषा शुद्धिमायात्येवं न संशयः। आर्द्रक-
स्वरवे. भाव्यं उदभवति हिङ्गुलम् ॥” सा.श्री.।
रघात्वारदवद्विष्कारपविधिः—हिङ्गुलं निम्बूरुसैः
प्रह्वरं वायत् सद्दिविला पध.पठर्थो दक्षा एतव-
द्वैं पासयेत्। तेन ऊर्ध्वपिठरीषघ्नं रसं गृह्णी-
यात्। भा. मधुमूले। पालु इति खीळे। श.च.।

हिङ्गुलिका । स्त्री । कण्टकाद्यांम् । श.च. ।
 हिङ्गुली (रन्) । पुं । हिङ्गुली । स्त्री । वातांशो ।
 प.सु. । इष्ट्याम् । भा. ।
 हिङ्गुलुः । पुं, स्त्री । हिङ्गुली । अम. । रु.सा.सं. ।
 हिङ्गुलीश्वरः । पुं । रसोऽयं वातप्रधानश्चरे
 हिम् । हिङ्गुलीं विषं विषयो च समभागं कर्तुं
 महं यित्वा षटो कार्याः । हिङ्गुलाभिता सधुना
 देवा । रु.सा.सं. ।
 हिङ्गुलीद्वारसः । पुं । हिङ्गुलिकाभितपारदे ।
 मन्त्रकरपत्र—“यवसा हिङ्गुलात् मूलं याश्चैव
 तद्विगद्यते । नमोरनिम्बु नोरप मर्दिती हिङ्गुली
 हिम् । कर्तुं पातनयन्तेप याद्यः स्त्रात्रिकेऽशो
 रसः ॥” रु.सा.सं. ।
 हिङ्गुशिरा(टि)का । स्त्री । दंशपशोहृदि ।
 रु.सा. ।
 हिङ्गुः (सः) । पुं । (Barringtonia
 acutangula. Syn. Eugenia acutan-
 gula.) खनामप्यातहृत्वे । हिङ्गु शीर्ष । हिं
 समुद्रफल्, इतर । नं परंनु । कं तीरेगपमिह ।
 उन्. किष्ठीली । धन्. समुद्रफल, परेल । तत्-
 पथ्यायाः,—निचुषः इत्यथः पिचुकः गदोकान्तः
 पन्नुजः धग्दः कान्तः यत्रगः दीर्घपत्रकः गदीजः
 रक्तः कार्मुकः । “जलवेतसवद् वैशो हिङ्गुलीऽयं
 विषाणः ॥” गुपा.—कटुः उच्यः पवित्रः भूतघ्नः
 नासरोमन्त्रः पृषस्यारदीपघ्नय । श.च. । रा.नि.व.
 ८ । जलवेतसि । भा. ।
 हिण्डि(गड्डी)रः । पुं । समुद्रफले । प.सु. ।
 वातांशो । से. । दाहिमहृत्वे । दे.निघ. । रुषके ।
 उपा. ।
 हितम् । स्त्री । पथ्ये । रा.नि.व.२० ।
 हितकः । पुं । शिशो । रा.नि.व.१८ ।
 हितलोहितः । पुं । तुषरयावनालि । दान
 जनान् । रा.नि.व.१९ ।
 हितावली । स्त्री । खनामप्यातहृत्वे । हिं
 हितावली । गुपाः—सारका तिला ज्रीवली
 गुल्मी चदरकमिङ्गुलनी कण्टुनी च । रा.नि.व.८ ।
 हितावली । स्त्री । हितावलीहृत्वे । वै.निघ. ।
 हिताहितम् । स्त्री । पथ्यापथ्ये । अ.न.१५ ।
 हिन्त्यासः । पुं । खनामप्यातहृत्वे, महायालि ।

हिन्त्याम् इति दक्षिणदेशे प्रसिद्धः । शैतान् शीर्ष ।
 तत्पथ्यायाः,—युरोटः खिरादिपः हिमहासकः
 चीनालः स्युनतालः बदनवः इष्टहृत्कः धिरपवः
 दिधाविल्यः शिरापवः पम्बरादिपः गर्भसावी
 मोनतालः भीषणः बहुकण्टकः चक्रसारः इष्ट-
 चायः । तत्पथ्यायो—उदेंगं किरीटं । गुपाः
 —मधुरासः कफकरः पिचदाइन्न. अमन्नः लघ्ना-
 हरः शीतलः वातदीपघ्नय । रा.नि.व.८ ।
 हिन्दोलनम् । स्त्री । भेदलेम गर्भपातने ।
 सु.नि.प.८ ।
 हिम् । स्त्री । पत्रकगामपत्रक्यादि । शुद्र-
 दाहि । रा.नि.व.१२ । उशोरे । वै.निघ.सुद्रग्रं-
 चूर्णे । बर्हि । शीरं । रा.नि.व.१३ । रक्तचन्दने ।
 रा.नि.व.१२ । नवमीने । श.च. । सौत्रिके । रा.
 नि.व.१३ । पुं । अन्दनहृत्वे । कर्पूरे । रा.नि.व.
 २३ । तुषारे । हिं । तत्पथ्यायाः,—नीपारः
 इन्द्रादिधूमः खवाखः रजनीजलम् । गुपः—कफ-
 नायुवर्दकः । राज.१प. । लचरं—हिमवच्छिखरा-
 दिभ्यः श्वीभूयानिवर्धति । यत्तदेव हिम् हेमं जल-
 साधुमंनोविषः ॥” भा. ।
 हिम-कृतुः । पुं । हिमजलाके ।
 हिमकाः । पुं । विकटं तहृत्वे । रा.नि.व.४१ ।
 हिमकारः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१३ ।
 हिमकूटः । पुं । पिपिररुर्त्तं । रा.नि.व.२१ ।
 हिमजा । स्त्री । श्याम् । श्वी । से. । पाह-
 माके । शीतशोदि । प.सु. । चीरिप्याम् ।
 शिद्धये । रा.नि.व.५ ।
 हिमच्छाटिः । पुं । कुम्भटिकायाम् ।
 कोशोभा ।
 हिमतैलम् । स्त्री । कर्पूरतैले । रा.नि.व.१५ ।
 हिमदुग्धा । स्त्री । चीरिप्याम् । शिद्धये ।
 रा.नि.व.५ ।
 हिमद्रुमः । पुं । महानिम्बे । रा.नि.व.८ ।
 हिमपुष्पः । पुं । पारश्वपहृत्वे ।
 हिमपूतिः । वि । उष्ट्रदुग्धे । भा.न.४भ.
 मग.वि. ।
 हिमषालुकः (का) । पुं, स्त्री । कर्पूरे । रा.
 नि.व.१३ । अ.न. ।
 हिमयुतः । पुं । भीमसेनो कर्पूरे । वै.निघ. ।

हिमविधिः । पुं । द्रव्यपक्षं पटपलत्रलि चितं
विशेषितं हिम इत्युच्यते । स एव शीतकपायः ।
पाने च तस्य नामं पञ्चमम् । भा. ।
हिमशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायां । रा.
नि.व.१४ ।
हिमसंहतिः । स्त्री । हिमरागी । वज्रक । पम. ।
हिमसासकः । पुं । दिनालहवे । देहलं
गोह् । श.र. ।
हिमांशुः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ । रीत्ये ।
रे.निघ. । घञ् ।
हिमांशुभिख्यम् । स्त्री । रीत्ये । छे.प. ।
हिमा । स्त्री । सुकलायाम् । रेणुके । भद्र-
गुप्तायाम् । रा.नि.व.६ । पृक्तायाम् । रा.नि.व.२१ ।
अधिकारणे । रा.नि.व.८ ।
हिमागमः । पुं । ऐगलकानि । रा.नि.व.२१ ।
हिमाद्रिजा । स्त्री । चीरिण्याम् । विश्वे ।
रा.नि.व.५ ।
हिमानो । स्त्री । यावनाल-शर्करायाम् । हिम-
मंदनी । वज्रकन्देन लृ.पुं ।
हिमाब्दम् । स्त्री । उच्यते । छन्दोग । रा.
नि.व.१० ।
हिमारातिः । पुं । विनकचुपे । छिडां ।
अवहवे । अा.कन्द । पम. ।
हिमालयः । पुं । गुफाखदिरे । श.प. । स्त्री ।
गुप्तामलयायाम् । रा.नि.व.५ ।
हिमालो । स्त्री । यावनालोशर्करायाम् । रा.
नि.व.१४ ।
हिमावती (नी) । स्त्री । स्वनामत्यावतीपथो ।
हिमावतीति भाषा । गुणाः—सरा तिका शोष-
रुन्नीदरघ्नो हृमिकुठशर्कराकण्डूविघ्नो च । रा.नि.
व.६ । चीरिण्यां । स्वर्णचीरिण्यां । वै.निघ. ।
हिमात्रया । स्त्री । स्वर्णजीवत्याम् । रा.नि.
व.३ । See स्वर्णजीवती ।
हिमाद्यः (यः) । पुं । कर्पूरे । विका. ।
हिमिका । स्त्री । वर्षोपले । हिमसहाति ।
त्रिगिरविन्दो । शब्दकल्पः ।
हिमोत्तरा । स्त्री । कविलद्राचयाम् । रा.
नि.व.११ ।

हिमोत्था (त्यन्ना) । स्त्री । यावनालीशर्करा-
याम् । रा.नि.व.१४ ।
हिमोदकम् । स्त्री । हिमत्रले । वज्रकन्देन लज्ज ।
शीतलं लज्ज । वै.निघ. ।
हिमोद्गवा (ङ्गता) । स्त्री । चीरिण्याम् ।
विश्वे । रा.नि.व.५ । शब्द्याम् । वै.निघ. ।
हिमोपमः । पुं । प्रपाले । वै.निघ. ।
हिरण्यम् । स्त्री । स्वर्णे । रगतो । धुनूरे । वरा-
टके । विका. ।
हिरण्यम् । स्त्री । स्वर्णे । रा.नि.व.१३ । रु-
सा.सं.ज्वरवृद्धामथो । कपटके । विका. । रेतसि ।
परिमाणमेदे । विका. । पुं । गुग्गुलुमेदे ।
“हिरण्याल्यम् हेमाभः ।”
हिरण्यकोपः । पुं । स्वर्णे । रीत्ये । छे.प. ।
हिरण्यपुष्पो । स्त्री । लाङ्गलिकायां । विन-
काश्रुनिशां । सु.शा.१०.प. ।
हिरण्यरेताः (सु) । पुं । विनकत्रवे । छिडां
गोह् । पम. ।
हिरण्यचीरा । स्त्री । ब्रह्मपुत्रचंलानामोपथो ।
सु.पि.३०.प. ।
हिरण्यचीरि । स्त्री । स्वर्णचीर्याम् ।
हिलमुची । स्त्री । हिलमोचिकायां । शिल्पे ।
प.सु. ।
हिलमोचिः । स्त्री । हिलमोचिकायाम् ।
शिल्पे । प.सु. ।
हिलमोचिका (ची) । स्त्री । स्वनामत्यावती-
चामशाकविशेषे । शिल्पे आंक । हिं एरुहृच् ।
वम्. एरुहृषो । उत्. हिर्मिषा । तत्पथ्यायाः—
रीषी मत्स्याहो विहृमृपर्णी हिलची मन्वी विपद्नी
मत्स्याची चमाद्नी मोची जलद्रोनी त्राप्ती इह-
धरा आचारी । भा.म.४.भ.मत्स्य.वि. । हिल-
मोचोभवं द्रव्यम् ।” गुणाः—तिका सरा शोषज्ज-
कफविघ्नो । मा.पू.१.भ.शा.क. । चुको । रा.नि.व.
० । चुकवास्तुके । उक्त्वेत्तो । रा.नि.व.०.२३ ।
हिंसा । पुं । (Turdus ginnus.) शरा-
नामवचिविशेषे । शशांशु गोपी ।
हीनकार्णः । पुं । वज्रमककर्णधन्वाकृती । अयय
पथ्यन्तयोर्हीनमांशुः । सु.पू.१६.प. ।

हीनाङ्गः । वि । विकलाङ्ग । जटा ।
हीनाङ्गी । स्त्री । सुद्रपिपोलिकायां । ई.च. ।
हीन्तालः । पुं । हिनालहवे । (ईजांशशांश्च ।
च.टी. ।

हीर(क)म् । लो, पुं । (Diamond.) बज्र ।
श्लिष्ट । तन्पथ्यायाः,—बज्रः हीरः दधीष्मिन्
बज्रकं एषीमुत्वं वरारकं रवमुत्वं चमेयं हृदाङ्गं
हीरं विराटजः राजपद्मः राजावर्णः । तद्वृषाः,—
आट्टः कपायः शीतः सारकः बान्धकः चक्षुर्हित-
करः धारयै वृ पापालक्षीमाश्रकथ । रा.नि.न.
११ । स च त्वीहितवीतकल्पभेदेन चतुर्विधः—
यथासंख्यं द्विजः चतुः वैश्वः शूद्र इति । यत्र प्रथमी
रसायने, द्वितीयो व्याधिनाशं, तृतीयो धनदाने
दृष्टदायि, चतुर्थेय व्याधी बधस्तम्भने च प्रयुज्यते ।
अथ चाकारभेदेन त्रीणुननुषङ्गत्वं लक्ष्यम् । विन्दु-
रेत्वाहीनो रक्तः पुमान्, रेखाशुक्रः पङ्कजशुक्रः स्त्री
च । त्रिकोणी ननुषङ्कम् । सारित्तय हीरकस्य
गुणाः—“पातुः पुष्टिं धर्मं बौध्यं वषं मौल्यं करीति
च । संवितं सर्वदीमन्नं सर्वं बज्रं न संशयः । पश्यन्
कुर्वते बज्रं कुर्वं पार्थव्याक्षया । पाशुताम्
पशुरत्नघ तस्यान् संशोय नारयेत् ॥” हीरक-
जाखण्ड—“व्याघ्रो कन्दोदरे विद्या समधा पुष्टितः
पविः । इयमूत्रस्य निर्व्यापात् गृहः प्रतिपुष्टं भवेत् ।
नम्य कमुने तत्तमं हीरकं वेषयेत् सुधीः । समधा
सियने सत्यं नाच कार्या विचारया । मणीमात्रं
मते दुग्गा बचवन् कुर्वते तनुम् ॥” सा.को. । स्त्री ।
पिपीनिकायाम् । गोश्यायाम् । रा.नि.व.८ ।

हीलम् । लो । शक्रे ।
हीलकम् । लो । गौरीमय । उड्डर नद ।
हुड्डः (डूः) । पुं । शिवे । इयां । त्रिका. । रा.नि.
व.१८ । स्त्री । शिवाम् ।
हुड्डिका । स्त्री । अदोलहने । श्रीदुडुशांश्च ।
वै.नि.व. ।

हुड्डुः । पुं । दाल् इषविति । न ।
हुड्डुः । पुं । सटविपिटे । हुड्डुनडांश्च ।
श.सा. ।
हुड्डुः । पुं । व्याघ्रे । शाय्यकरे । शब्दकल्पः ।
हुड्डुनम् । लो । मन्महादीनाम् चन्द्रः प्रवेगे
बद्धतायां वा । (घातनामनेकाद्येतात्) ।

अथे तातः शिरोहृत्पुनं कैशमिष्कृत्पुनं, शरी-
रलटाटि च मद्रवदेदना । नासाहृत्पुनं प्राणशक्ति-
शोभः । हृदिहृत्पुनं हृदिहृत्पुनः । अत्रुहृत्पुनं
उदयोपरोधः । शोवासम्भः । इति लेशङ्कः ।

हुतभुक् (ञ) । पुं । अग्नी । चिचके ।
हुतवहः । पुं । चिचके । अग्नी ।
हुतागः । पुं । अग्नी । चिचके । च । चिचक-
हवे । मा.म.भ.प्राधिकारे । च.द.कृ.चि. ।
हुताशनः । पुं । चिचकहवे । सु.चि.१०५ ।
हुताशनरसः । पुं । अग्निमाद्ये रसः । गन्धकः
१ म. पाएदः १ म. शूद्रटट्टं १ म. शूद्रविपं १ म.
नरिचं ५ म. एकत्र निम्बुरहेन मर्दयित्वा मुद्गमाला
बटो कार्या । अत्रु. चन्द्रकरः । भा. । मेघ. ।
हुताश्वेशः । पुं । अग्निवेशे । प.च.ट्टो. ।
हृदः । पुं । गगाले । त्रिका. ।
हृदुः । पुं । शिवे ।
हृच्छूलम् । लो । वच.श्ले । निदा. ।
हृत्तगन्धा । स्त्री । कृत्तुगुरो । कौशांधनिर्मा ।
वै.नि.व. ।
हृत्तम्पः । पुं । उदयस्य कल्पे । निदा. ।
हृत्पद्मः । पुं । उदये ।
हृत्पापाणः । पुं । मनःशिषायात् । शेष.कृ.ट्ट.चि.
पङ्कविन्दुतेले ।
हृत्पाणः । पुं । आसरीने । रा.नि.व.२० ।
हृदयम् । लो । मनसि । त्रिका. । चेतनाम्याने ।
तद्य शोषितकफप्रसादनम् । यदाश्रया हि धमन्यः
प्राचनदाः तस्य च चेतनास्थानतावामिन् तमसा
हृते प्रापिनः क्षपन्ति । तद्व्यरपं यथा—“पुच्छरो-
केण सङ्गं उदय स्यादधीमुखं । ज्ञायतस्तद्विक्रमनि
स्वपतय निनीलति ॥” सु.या.४५. । वच.वि. रा.
नि.व.१८ ।
हृदयचरः । पुं । कफशक्तिमिभेदे । च.दि.०५. ।
हृदयदोषकः । पुं । शोभदेवहृत्त-पैयकस्ये ।
हृदयस्थानम् । लो । वच.वि. । ई.च. ।
हृदयात्मा (त्) । पुं । कण्ठपचिपि । श.च. ।
हृदयादकः । पुं । कण्ठश्लेष्मी । निदा. ।
हृदयोपशरणम् । लो । उदयोपद्रवसे । च
स.१५. ।

हृष्टः। क्री। हृष्टये। वचसि। रा.नि.व.१८।
 मनसि। प.म.।
 हृष्टामयः। पुं। हृष्टीने।
 हृष्टदः। पुं। हृष्टीने। रा.नि.व.२०।
 हृष्टन्यः (न्यः)। पुं। विटधरोने। रा.नि.
 व.२०।
 हृष्टाचौ। स्त्री। हृष्टावत्तयाम्। वे.निघ.२भ.वा.
 व्या.धि.विषयभंतेले।
 हृष्ट्यम्। क्री। लघि। उड्डक्। कौरके।
 कपिले। वे.निघ.। वि.। मंनोरने।
 हृष्ट्यगन्धम्। क्री। सुष्मजोरके। ग.प.। सौव-
 र्दलधवये। काचलवये। रा.नि.व.६। पुं। विल-
 धवे। रा.नि.व.११। स्त्री (आ)। नावीपुष्पके।
 रा.नि.व.१०। अजनीदायाम्। रा.नि.व.६।
 हृष्ट्यगन्धि। क्री। कणजोरके। कूष्मन्दीने।
 र.मा.।
 हृष्ट्यवर्गः। पुं। हृष्टयदिते महाकपायवर्गः।
 स चतुष्कस्ये चतुष्टयशकः। यथा—पाषाणपातक-
 विक्षुपकरमद-हृष्टाश्ववेवद-कुपलशदरदादिम-
 मातुनुष्टेपु। प.प.२५५।
 हृष्ट्या। स्त्री। सुतकीषवे। रा.नि.व.११। नाग-
 वत्तयाम्। ग्रीन। कौरकके। शतपत्रीपुष्पे।
 नेडेटी हृन्। सप्तयाम्। मूत्रांशुः। वे.
 निघ.। हृष्टांपथी। मे.।
 हृष्टुक् } पुं। हृष्टयरोने। रुद्रयेत्र श्रौंथे।
 हृष्टोगः } रा.नि.व.२०। निदाननिदको यथा
 —पलुण्डगुल्म-कपायतिकेः अमामिषागाध्यमन-
 प्रसद्रेः। सधिमार्गैरेविधारण्ये हृष्टामयः पञ्च-
 विधः प्रदिष्टः। दूषयिता रसन्दीया विगुणा हृष्टये
 गताः। इदि माथां प्रकुर्वन्ति हृष्टीगर्तं प्रवचने ॥”
 मा.नि.।
 हृष्टोगवैरी (रुन्)। पुं। प्रसूनडवे। ग.प.।
 हृष्टयटकाः। पुं। आमाशये। लठरे। ग.प.।
 हृष्ट्रणः। पुं। विटधी। रा.नि.व.२०।
 हृष्ट्रस्त्रोः। स्त्री। सुदतुलयां। वे.निघ.।
 हृष्ट्रासः। पुं। उपस्थितवामनत्वयन् उरुक्ते। भा।
 हिजायाम्। “हिजा हेका च हृष्ट्रासः।” हे.च.।
 हृष्ट्रीकम्। क्री। कपञ्चीथे। प.म.।

हृष्टः। पुं। काकविशये। कयित्।
 हृष्टरोमा (पन्)। वि। रोमाचिते।
 हृक्का। स्त्री। हिक्कायाम्। हे.प.।
 हृत्तुः। पुं। उपलब्धिकारणे। यपु येन रिना ग
 स्यात् तस्य हृत्तुः। सत्यर्थोयथ। निदानं कार्थं
 हृत्तुमिति नं निवृत्तं मूलम् प्रायतनं प्रत्ययथ।
 भा। “हृत्तुर्नामोपलब्धिकारणं तत्रत्यवातुमानै-
 ति श्रौपत्ये हृत्तुमिदं दुपलभ्यते तत्तत्तम्।” च.वि.
 प.म.। स्त्री। महाप्रसावर्थ्याम्।
 हृत्तुविपरीतः। वि। कार्थविपरीते (शोष-
 धादी)। यथा—श्रीतञ्जरे शृष्णादिकम्। यमादी
 मःसरसायने। विद्यारे रात्रिजागरपादी। ना
 नि.। वि.र.।
 हृत्तुविपर्यस्तार्थकारि। वि। हृत्तुविपरी-
 ताद्यंकारिणि (शोषधादी)। यथा—विषजन्मत्रप-
 शोथे विषजन्मकोणपिच्छिकायन्नादीः विषशोथे
 दाहजन्मोन्ननादीः वायुशोभादे चाननादी च।
 मा.नि.। वि.र.।
 हृत्तुव्याधिविपरीतः। वि। हृत्तुव्याध्युभय-
 विपरीते (शोषधादी)। यथा—वातशोथे तन्नामक-
 दगमूलादी। कफशृष्णां तन्नामके चन्नादी। सिन्ध-
 तानामक-रात्रिजागरपादी च। मा.नि.। वि.र.।
 हृत्तुव्याधिविपर्यस्तार्थकारि (रुन्)। वि।
 हृत्तुविपरीताद्यंकारिणि, व्याधिविपरीताद्यंकारिणि,
 हृत्तुव्याध्युभयविपरीताद्यंकारिणि च शोषधादी।
 यथा—पत्रिदाहे अगस्त्रादिलेपे। सदात्यये मय-
 पानदानम्। मा.नि.। वि.र.।
 हृत्तुवन्तरम्। क्री। मूहतयेतौ वाच्ये विकार-
 हृत्तुकघने। च.वि.प.म.।
 हृत्तुव्यः। पुं। “यदस्यदुकमन्यायसाधकं भवति।
 यथा—स्यिच्छोऽग्निः प्रक्रियते।” स.उ.६५५।
 हृत्तुम्। क्री। सुवर्णे। शब्दकलाः। पुं। माप-
 मितमाने। ५ नां। प.म.६६।
 हृत्तु (रु)। क्री। सुवर्णे। रा.नि.व.१२। धुसूरे।
 अम.। धुसूरीजे। प.द.न.शो.धि.। मो.प.। विद्या-
 धरस्ये। भागकेसरे। रा.नि.व.६। प.प.२५५।
 रस.र.मा.त्र.धि.।
 हृत्तुमकन्दलः। पुं। प्रधाने। हे.प.।
 हृत्तुमकाञ्चनः। पुं। नागकेमण्डले। वे.निघ.।

हेमकान्तिः । स्त्री । दाक्षरिद्रायाम् । पात्र-
श्रित्तिज्ञा । वै.निघ. ।

हेमकिल्लत्काः । पुं, स्त्री । नागकेशरहचे तत्पु. ये
च । रा.नि.व.६ ।

हेमकृष्टिः । स्त्री । स्वर्णकर्षणयोगे । यथा—
"रसदरदताप्यगन्धकमगः श्रुताभिः क्रमेण हृद्गामिः ।
पुटयतपुत्रं तारे निश्चुदं हेमकृष्टिरियम् ॥" रस.
चि.१५.४ ।

हेमकैतकी । स्त्री । स्वर्णकैतकीहृत् । रा.नि.
व.१७ । Sec स्वर्णकैतकी ।

हेमगन्धिनौ । स्त्री । रश्मिकानामगन्धद्रव्ये ।
रश्मिभू । र.मा. ।

हेमगौरः । पुं । किरिःरातहृत् । रा.नि.व.१० ।

हेमजोवन्ती । स्त्री । पीतजोवन्त्याम् । स्वर्ण-
कीदली । रा.नि.व.११ ।

हेमतार्(क)म् । स्त्री । तुल्ये । छुंरिज्ञा । सं.च. ।

हेमदुग्धः (कः) । पुं । उदुम्बरहृत् । यच्छ-
डूयुत् । र.मा. । रा.नि.व.११ । म.द.व.५ ।

हेमदुग्धा । स्त्री । स्वर्णबीज्याम् । ज्ञानांशुद्राहृत्,
शेतांशुद्राहृत् । जटा. । वा.सू.१३.५.विरचने ।
शेतांशुद्राहृत् । वै.निघ.२.भ.वा.व्या.चि.विपगन्धेति ।

हेमदुग्धी (म्) । पुं । यज्ञदुग्धरहृत् । श.र. ।
स्त्री । स्वर्णबीज्याम् । ज्ञानांशुद्राहृत् । रा.नि.व.५ ।

हेमधान्यकः । पुं । तिलहृत् । प.सु. ।

हेमनिधिः । पुं । पारदे । वै.निघ. ।

हेमन्तः । पुं । शीतकाले । अयथायण-पीपयोः ।
श.र. । तत्पु.थायाः,—जणासदः शरदन्तः हिमा-
गमः ऐमन् ऐमनः ऐमन् ऐमलः । तदगुणाः—
"हेमन्तः शीतल. त्रिभ्यः स्वादुर्जठरश्चिकित् ॥"

हेमन्तनाथः । पुं । कपिलहृत् । श.च. ।

हेमपत्रम् । स्त्री । धुसूरपत्रे । वै.निघ.२.भ.दाह.
चि.प्रनिघं, नागकेशरपुष्पे । च.द.टा.हृ.चि. । "हेम-
पत्र कुटत्रटं" पत्रकाठं । वै.निघ. । स्वर्णपत्रे ।

हेमपत्रिका (त्रौ) । स्त्री । स्वर्णपत्रिकायाम् ।
ज्ञानांशु ।

हेमपद्मकाम् । स्त्री । पत्रकाठं । वै.निघ. ।

हेमपादौ । स्त्री । हंसपादौषतायाम् । रक्त-
जन्तुकायाम् । रा.नि.व.५ ।

हेमपुष्पम् । स्त्री । शशीकपुष्पे । जवापुष्पे ।
शे. । स्वर्णपुष्पके । वै.निघ. । आहृत्पुष्पे । रा.नि.
व.५ । र.मा. । नागकेशरपुष्पे । च.द.वा.व्या.चि.
एलादितैले ।

हेमपुष्प्यः । पुं । चम्पकहृत् । श.च. । प.सु. ।
शशीकहृत् । रा.नि.व.१० । उदुम्बरहृत् । यच्छ-
डूयुत् गीहृत् । प.सु. । मद्यारखवहृत् । वृह-
ज्ज्ञानांशु । रा.नि.व.१२ । पीतजवाहृत् । वै.निघ. ।

हेमपुष्प्यकः । पुं । चम्पकहृत् । श.च. । चम्पक-
शीघ्रहृत् । रा.नि.व.६ । नागकेशरहृत् । वै.निघ. ।

हेमपुष्पिका (प्यौ) । स्त्री । स्वर्णयुष्पिका
याम् । वै.निघ. । (प्यौ) मद्यारहायाम् । विन्नां ।
उज्ज्वलांशु । दुर्लाभायाम् । स्वर्णयुष्पिकायाम् ।
स्वर्णबीज्याम् । स्वर्णबीज्याहृत् । ज्ञानांशु । वै.
निघ. । मुषल्यां । ज्ञानांशु । रा.नि.व.७ । इन्द्र-
वाद्ययाम् । शार्थान्शु । रा.नि.व.११ ।

हेमफला । स्त्री । इन्द्रवाद्ययाम् । शार्थान्शु ।
सुवर्णकदल्याम् । ज्ञानांशु । रा.नि.व.११ ।
स्वर्णल्याम् । ज्ञानांशु । रा.नि.व.५ ।

हेमवलम् । स्त्री । भौतिके । गूला । रा.नि.
व.११ ।

हेमबीजम् । स्त्री । धुसूरबीजे । वै.निघ.२.भ.
च.चा.चि.पाण्डरहृत् ।

हेमसांसी । स्त्री । जटासांसां ।

हेममाचिकम् । स्त्री । स्वर्णमाचिके । वै.निघ. ।

हेममित्रम् । स्त्री । कृष्टिकारिकायाम् । कृष्ट-
किञ्चि । प.सु. ।

हेमयुष्पिका । स्त्री । स्वर्णयुष्पिकायां । स्वर्ण-
युष्पे । रा.नि.व.१० ।

हेमरागिणी । स्त्री । हरिद्रायां । त्रिका. ।

हेमलः । पुं । मधुनिषावे । नूकृष्टमिन् । प.
सु. । कृकलागे । मे. ।

हेमलता । स्त्री । स्वर्णबीज्याम् । रा.नि.व.११ ।
श्रीमलतायां । ज्ञानांशु । वै.निघ. ।

हेमवती । स्त्री । स्वर्णबीज्याम् । रा.नि.व.११ ।
वषायाम् । स्वर्णबीज्याम् । रा.नि.व.११ ।

हेमवर्णवती । स्त्री । दाक्षरिद्रायां । वै.
निघ. ।

हैमवल्ली । स्त्री । सर्पशीवल्यां । रा.गि.व.२ ।
 हैमशिखा । स्त्री । सर्पशीव्याम् । ऽभशांन-
 कौंठि । प.सु. ।
 हैमशोभिनी । स्त्री । क्कटिकारिकायाम् ।
 कृष्टुभिति । वे.निघ. ।
 हैमसारम् । स्त्री । तुल्यकं । छुंतिश्र । र.
 सा.सं.ज्वरकृशरपारीश्रसे । खपंमाचिके । प्र.
 कक्षुरीभेदवर्तते ।
 हैमचीरी । स्त्री । सर्पशीव्यां । ऽभशांनिकृष्टे,
 ऽभशांनकौंठि । रा.नि.व.५ । सु.चि.२५ ।
 हैमा । स्त्री । मन्निशायाम् । सर्पशीवल्याम् ।
 वे.निघ. ।
 हैमाख्यम् । स्त्री । सर्पशेरिके । वे.निघ. ।
 हैमाङ्गः । पुं । चपकहवे । श.र. । सु.चि.२५
 च. । सिद्धे । मे. ।
 हैमाङ्ग (ह्यौ) । स्त्री । खपंशीरिख्यां । ऽभशांन-
 कौंठि । वे.निघ. ।
 हैमाद्रिजरेणा । स्त्री । खपंशीरिख्याम् ।
 ऽभशांनिकृष्टे । र.मा. ।
 हैमाद्रिजा । स्त्री । सर्पशीव्याम् । प.सु. ।
 हैमाभम् । स्त्री । यशदे । दृड । मागकेचरे ।
 नांशंयत्र । वे.निघ. ।
 हैमाद्यः । पुं । वगवप्यके, चप्यकहवे । रा.नि.
 व.१० । धुकुरे । भा.सहाभारायपवैले ।
 हैमाघ्ना । स्त्री । सर्पशीवल्याम् । रा.नि.व.२ ।
 सर्पशीव्याम् । ऽभशांनकौंठि । चषा मूलं चोक्
 षति कोडे । भा.सहाज्वरादुग्ने । सर्पचप्यके । वे.
 निघ. ।
 हैरम् । स्त्री । हरिद्रायाम् ।
 हैचः । स्त्री । महाशताव्याम् ।
 हैरखः । पुं । मन्निशे । मे. ।
 हैलक्षी । स्त्री । द्विषनीषिकायाम् । शिष्
 गौद । श.च. ।
 हैषी (हृ) । पुं । चप्रे । निशा. ।
 हैसनौया । स्त्री । मागवक्रोभेदे । रा.नि.व.१२ ।
 See नागवक्रौ ।
 हैसम् । स्त्री । द्विमन्निशायाम् । बर्षोदके । रा.

नि.व.१४ । करकोद्वजले । "द्विमवच्छिखरादित्यो
 द्रयोभूयाति वर्पति । ययदैव द्विमं हैमं जलमाहु-
 र्मनीषिषः ॥"
 हैमः (कः) । पुं । भूमिन्वे । चित्रांता । रा.
 नि.व.८ ।
 हैमकान्ता । स्त्री । दाक्ष्यां । मांशुश्रिञ्जा ।
 वे.निघ. ।
 हैमनम् । स्त्री, पुं । शीयर्शां । श.र. ।
 हैमनः । पुं । हैमन्तकालजपटिकथान्येपु । टैश्म-
 त्तिङ्ग वेष्टे धान । गुणः— "हैमनाम्बु हिमा
 ह्य्या मधुरा वद्वधसः ।" राज.३प. । सारोशीर्द-
 मासि । रा.नि.व.२१ । पीये मासि । वे.निघ. ।
 हैमन्तवीजम् } स्त्री । रक्षात्रादिशीजे । वे.
 हैमान्नवीजम् } निघ.भर्ष.चि.तिलादिचूर्णे ।
 हैमन्तिका । पुं, स्त्री । हैमन्तकालिकमालि-
 धान्ये । आग्निं धान । चकष्टितयका हैमन्तिकाः ।
 कष्टिताः कष्टिषु हैमन्तिका इति च कीचित् ।
 हैमपुष्पी । स्त्री । सुपल्याम् । तान्मूली । वे.
 निघ. ।
 हैमलः । पुं, स्त्री । हैमन्तकालि । कीचित् ।
 हैमवतः । पुं । विपभेदे । हे.प. । सुतायाम् ।
 वे.निघ. ।
 हैमवती । स्त्री । हरीतक्याम् । प.सु. । भा. ।
 रा.नि.व.११ । वे.निघ.चजो.वि. । सर्पशीरिख्याम् ।
 ऽभशांनकौंठि, श्रीरिषी । रा.नि.व.५ । रेणके ।
 तेषुक् । रा.नि.व.६ । कनिलद्राचयायाम् । रा.नि.
 व.११ । हरिद्रायाम् । वे.निघ. । चतस्याम् ।
 मणिना । रा.नि.व.१६ । श्रेयववायाम् । च्छेठ
 वट । रा.नि.व.६ । वा.स.१५च. । सुत्तादिः ।
 "कुडं हैमवती च ।" भा.न.१भ.ष्व.चि. । दाह-
 हैमवतीकुडं ।" च.द.कामि.वि. । सु.स.१८च. ।
 च.स.४च. । पीतदुग्धसेकृष्टे । इन्द्रमन्थाटि-भनना
 गांष्टिं वचायां । प.सु. । वे.निघ.२भ.वा.व्या.चि.
 दाहपटकलेवे । च.स.१८च. ।
 हैमा (मौ) । स्त्री । सर्पकैतक्याम् । रा.गि.व.
 १० । पीतदुग्धिकायाम् । श्रीरिषी । श्रीरिषी ।
 रा.नि.व.५ । षटपव्याम् ।

हैयङ्गवीनम् । स्त्री । सवीनातनवनीति । रा. नि.व.१५ ।
 हींगलः । पुं । हींगला इति ख्याते लघे । च. घ.१५. ।
 हीतानिका । स्त्री । वरकषात् । वै.निघ. ।
 हीचम् । स्त्री । इतिदि । श्रुत । विका. ।
 हीमधान्यम् । स्त्री । तिले । रा.नि.व.१६ ।
 हीमिः । पुं । हृते । नी. । जलि. श.र. ।
 हीम्यम् । स्त्री । हृते । रा.नि.व.१५ ।
 हीरा । स्त्री । पिपीलिकायाम् । विका. ।
 हीलकाः । पुं । लपादिदन्थाईपक्रमीधान्ये । इराणोऽङ् । हिं चोदरा । लवटं—“अडेपक्षेः शमीधान्यैश्चपश्चैव हीलकाः । हीलकोऽस्यानिलो मेदःकफदीपनयापहः । भवेद्यो हीलको यस्य स च तस्यदृगुणो भवेत् ॥” भा. ।
 हीलाकखेटः । पुं । खेटविभेदे । धीतिकाम् करीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत् । शयनानःप्रमाचन शयामुपरि तत्र च । सुदन्थायां विषमायां यथोक्तमुपकल्पयेत् । ऋषच्छत्रसुखं तवाभ्यक्तः स्त्रियति ना मुखम् ॥” च.घ.१८. । धीतिका यक्षगीनयाभिः ।
 हीम्यम् । स्त्री । हृते । रा.नि.व.१५ ।
 हीम्यधान्यम् । स्त्री । तिले । रा.नि.व.१६ ।
 ह्येष्टाम् । स्त्री । तस्य लोदके । “ह्येष्टाम् तस्यः खान् स्यात् ॥” प.प्र.१४. ।
 ह्रदः । पुं । देवज्ञतमहागलाशये । तत्रलगुणाः—अपिकरं मधुरं कृमिनाशयनं पयस्य । रा.नि.व. १४ । स्त्री (दा) । गजकीहवे । वै.निघ. ।
 ह्रद्यहः । पुं । कृमीरे । विका. ।
 ह्रदा । स्त्री । गजकीहवे ।
 ह्रसलकाः । पुं । शिवाचहवे ।
 ह्रसम् । स्त्री । प्रथकासीसे । शिखेदन्विणेषु । रा.नि.व.१६ । पुं । ह्रसप्लवे । शौरसुवर्षाके । वै. निघ. ।
 ह्रसकाः । पुं । मृगहवे । उपात्रि गांश्च । र.मा. ।
 ह्रसकान्दः । पुं । तैलसाररिति ख्याते कन्द विजिषे । प.मु. ।
 ह्रसककान्तः । स्त्री । वनवदरे । वै.निघ. ।

ऋसकुशः । पुं । येतकुशे । रा.नि.व.८ ।
 ऋसगर्मः । पुं । कृशे । र.मा. ।
 ऋसगवेधुका । स्त्री । गोरचतण्डुलायां । प.स. ।
 ऋसजम्बुः (स्युः) । पुं । चन्द्रजम्बुहवे । र.मा. ।
 ऋसजाद्यः । पुं । तन्नामकृष्टिरीने । लघपं
 ऋसहृष्टिः । पुं । यथा—“यो ऋसजाद्यो द्विवसेषु कृष्णाद् ऋसानि रूपापि च तेन पश्येत् । मा.नि. ।
 ऋसतण्डुलः । पुं । चन्द्रतण्डुले । राजान्ने । त्राकृत्वाङ्गं धनि । रा.नि.व.१६ ।
 ऋसनिफला । स्त्री । गाम्भीरीफलखर्जूरपरक फलेषु । “सन्धा कागस्यंखर्जूरपरकफलेभवेत् ॥” प.प्र.१४. ।
 ऋसदर्मः । पुं । येतकुशे । रा.नि.व.८ ।
 ऋसदा । स्त्री । गजकीहवे । रा.नि.व.१६ ।
 ऋसपञ्चमूलम् । स्त्री । हृषती कण्टकारी शुभ्रिपर्वा गीष्टरथेति पञ्चम । वा.सू.१५. । विद्यायां हिः । “कलू करी लीवनह्रससंज्ञे ॥” गुणाः—“पञ्चमूलं खड्गं साष्टु वल्यम् पित्तानिघापहम् । नालुचं हृषं यादि च्वरचास्यसरीमपुत् ॥” भा. ।
 ऋसपत्रकाः । पुं । गिरिजमधूकहवे । शीशंङ् नडेन । कटा. ।
 ऋसपत्रिका । स्त्री । पथलिकायाम् । गुदा-अर्थे । रा.नि.व.११ ।
 ऋसपर्यः । पुं । ऋसप्रचहवे । रा.नि.व.११ ।
 ऋसपर्वा (न) । पुं । लघेचो । कांजना ईक्षु । वै.निघ. ।
 ऋसपुष्यः । पुं । जलमधूके । वै.निघ. ।
 ऋसप्लवः । पुं । चन्द्रप्लवहवे । हेष्टि प्राकृड् गांश्च । तत्पर्यायाः,—गजः सुमीतः शीतवीथ्यकः पुष्टः नहावरीहः ऋसपथः पीपरिः सिद्धरः मद्र-लक्ष्मायः । गुणाः—कटुः कषायः शीतलः सूक्ष्मा भक्षप्रलापरकदीपहरय । रा.नि.व.११ ।
 ऋसफलाः । पुं । मधुरनारिकेष्टे । वामिन-नात्रिकेला । रा.नि.व.११ । स्त्री (दा) । भूमि-जम्बु । वनजां । रा.नि.व.११ ।
 ऋसवदरम् । पुं । स्त्री । चन्द्रवदरे । हेष्टि कृष्ण । मद्र.व.६ ।

ऋक्षमूलम् । स्त्री । बायमूलके । रुचि मूलम् ।
अ.र.ज्य.वि. ।

ऋक्षमूलः । पुं । कृषिची । काञ्जगा ईक्षु ।
रा.नि.व.१४ । रत्नेषु । स्त्री (ला) । अष्टकाण्डो-
-द्वये । अष्टकटारा इति स्त्रीके । वै.निघ. ।

ऋक्षवृक्षः । पुं । कृषि । प.मु. ।

ऋक्षशाखाशिकः । पुं । सुपे । अम. ।

ऋक्षा । स्त्री । सुदृष्या । मृगानी । रा.नि.व.
३ । नागधलायां । रा.नि.व.४ । देतापराजितायां ।
वै.निघ. । मूभिजन्वौ । वनजां । रा.नि.व.११ ।

ऋक्षान्निः । पुं । अकंठवे । आकम् गीह ।
विद्वकंठवमेदे । ज्ञांरिठे । श.घ. ।

ऋक्षाङ्गः (काः) । पुं । जीवकौपथी । जीवरु ।
प.मु. । रा.नि.व.५ । अयमके । वै.निघ. ।

ऋक्षैरण्डः । पुं । रक्षैरण्डवे । रा.नि.
४.८ ।

ऋक्षीत्पलम् । स्त्री । कक्षारपत्रे । वै.निघ. ।

ऋदिनी । स्त्री । शङ्खकोठवे । श.र. ।

ऋवैरम् । स्त्री । बायके । वांग । श.र. ।

ऋीकुः । पुं । जतुके । ज्यो । त्रुपभासौ । त्रां ।
उषा ।

ऋवैरम् । स्त्री, पुं । (Pavonia odorata.)

सुगन्धद्रव्यविशेषे । शृङ्ग वांग । हिं सुगन्धवाला ।
मं करं बाल । कं सुट्टियाल । तत्पुण्यांघः,—

बाहं बालकं ऋवैरं ऋवैरकं वरिष्ठं वरिष्ठं
अदोषं केशनामकं कुन्तलः अन्मु नामकं बारिष्ठं
वरं केशं वज्रम् पिङ्गं ललापमिष्ठं कुन्तलोमीरं

कषामोदं । गुण्याः—श्रीतले सिक्तं पिचवान्निदशा-
द्वरं ज्वरकुठारिघारं केश्यं चिबन्नं प्रपन्नव ।

रा.नि.व.१२ । सु.स.३८५. । पिचशमने । च सु.५
अ. । "सुअमूखी वरः केश्योऽनुतनः सरखधया ।

नूतनः स्थूलमूलय वर्जनीयः प्रयत्नतः ॥" मेघ. ।
ऋवैरादिः । पुं । ज्वरातिघारे कषायः ।

"ऋवैरातिविषा-सुकादिसुधया क नागैः । हतः
कषायः.....॥" अ.द. ।

ऋविल(का)म् । स्त्री । ऋवैरे । वांग । अ.
टी.भ. ।

ह्लादिनी । स्त्री । शङ्खकोठवे । वै.निघ. ।

ह्यौकुः । पुं । जतुनि । ज्यो । त्रुपि । अ.टी. ।

च ।

चणः । पुं । पूनके । वै.निघ. । चिंशलापामक-
कालपरिमाये । १० प. । अम ।

चणतुः । पुं । अवे । पा । ई.च. ।

चणदम् । स्त्री । जले । नी. ।

चणदा । स्त्री । रासौ । अम । हरिद्रायाम् ।
रा.नि.द.६ । वै.निघ.२.भ.विषभमन्व.वि. ।

चणदान्यम् । स्त्री । रात्राभ्यतारोये । सा.नि. ।

चणानम् । स्त्री । अर्षने । अ.घ.१८५. । वधे ।
अम. ।

चणानिश्वासः । पुं । शिग्रुमारे । श.र. ।

चणानुः । पुं । अति ।

चणारामो (रन्) । पुं । पारावते । शीघ्रज्ञा ।
श.भा. ।

चतम् । स्त्री । त्रपमावे । पा । "नातिच्छिन्नं

नातिभिन्नमुभयोर्लघुयानि च । विषमं त्रपमन्ने
यत्तत् चतन्वमिदिशित् ॥" सु.चि.२५. ।

चतकः । पुं । राजिकायाम् ।

चतकासः । पुं । पक्षकाधान्तगतकासरोगभेदे ।
निदानपूर्वां सम्प्रातिर्यथा—

"अतिव्यवायभाराध-
गुदायगजविषयेः । रुखलोः अतं वायुष्टं हीला
कासमावहेत् ॥" लघुर्थ—

"स पूर्वं कासते श्च-
ततः हीवति शोषितं । कच्छेन रुजसात्यर्थं विभि-
न्नैव चोरसा । सुषोमिदिव तीव्यामित्यमानेन
शूलिना । दुःखस्वर्मेन शूलिन भेदौडामितापिना ।

पक्षभेदज्वरयास-लघुवैषय्यौडितः । पारावत
इवाङ्गजन् कासरोगात् अतीहवात् ॥" सा.नि. ।

चतकान्त । पुं । महातकठवे । वै.निघ. ।

चतपः । पुं । भूकदम्बे । कुङ्कुमौका । श.
अ. । स्त्री (ज्ञो) । चापायाम् । ई.च. ।

चतंत्रजम् । ली । रुधरे । रा.नि.व.१८ । कुट्टने । भा.न.१५.क.ए.रो.वि.प.पञ्चने । "चतंत्रमयविधा ।" पुरी । अ.७. ।

चतंत्रजटपणा । ली । चमिधातजन्यवृत्त्यायाम् । सनिदानसम्प्राप्तिमाह— "मयप्रमायां वलसउल-यादा ऊर्ध्वं चितं विचविचईनेय । पिभं सवातं कुपितं नराणां तानुप्रपन्नं जनवेत्विपासां । चतस्र रुक् शोषितनिर्गमाभ्यां वृथा चतुर्थी चतया मता तु ॥" मा.नि. ।

चतत्रविधंसी (रु) । पुं । वृद्धदारकलतायाम् । अ.७. ।

चतत्रणः । पुं । चाघातजन्यत्रये । भा. ।

चतत्रशुक्रः । नैचरीगभेदे । निदा. ।

चतत्रहरम् । ली । चतुरधि । अ.७. । स्त्री । लावायाम् । वै.निघ. ।

चतत्रचमः । पुं । रक्तखदिरं । वै.निघ. ।

चतत्रचीयः । पुं । चरःचतुरीगे । निदानादि— "धनुषायस्यतोऽत्यर्थं भारसुदहनीं शुरुम् । युष्मानस्य मलिभिः पतन्ती विपमोचतः..... । विपति बलसि व्याधिर्मूलवान् समुदीर्यते । स्त्रीषु चाति-प्रसहस्य रुचात्ययमितामिनः । चरौ विद्वेष्यतेऽत्यर्थं मियतेऽथ विमन्वते । प्रपीच्यंते ततः पार्थे शुष्य-त्यन्नं प्रवेपते । क्रमादोर्ध्वं बलं वर्षीं रुचिरश्रियं चीयते । न्वरी व्यया मनोदैव्यं विहृतेदाश्रियघा-वपि । दुष्टः श्वावः सुदुर्गन्धः पीतो विद्यथितो बहः । कासमानस्य आभोर्षां कफः साद्यक् प्रवर्षते । सचतः चीयतेऽत्यर्थं तथा शकौजसोः चयान् ॥" मा.नि. ।

चतत्रचीरौ । ली । तलके । फूना । पुं (रु) । चर्कहृत्वे । वै.निघ. ।

चतत्रोदरः । पुं । परिखासुदरे । See परि-खासुदरम् ।

चत्रम् । ली । तगरपत्र । उग्रशशाङ्क । रा. नि.व.१० । शरीरे । उपा. । पुं । चत्रियवर्णे ।

चत्रपादपः (वृचः) । पुं । चीरिणोवृत्ते । शिर्षो ग्रीह । वै.निघ. । सुपुत्रुन्दहृत्ते । गृह्णन्-शूत्रत्र ग्रीह । रा.नि.व.१० ।

चत्रिणो । ली । नृसिंहायाम् । रा.नि.व.१ ।

चत्रियः । पुं । कदपचिपि । अ.मा. । चीरिणो-वृत्ते । वै.निघ. । चत्रापो वाचनात-जातिभेदे ।

चत्रियवरा । ली । अनाभुभेदे । त्रिष्ठिवाडे । वै.निघ. ।

चत्रयाम् । ली । चयकरणे । वीषहरणे । अ.ग. १८५. ।

चत्र्या । ली । चरिद्रायाम् । रा.नि.व.११ । दास-चरिद्रायाम् । वै.निघ. । रातो ।

चत्र्याकरः } पुं । कर्पूरे । अ.ग. ।
चत्र्यापतिः }

चत्र्या । ली । खदिरहृत्ते । रा.नि.व.८ ।

चत्र्यादंशः । पुं । शोभाचनहृत्ते । रा.नि.व.० ।

चत्र्यः । पुं । राजयक्षाणि । रा.नि.व.१० । चोयने चनेनेति चयः । निदा. । "क्रियाचयकारत्वान् तु चय इत्युच्यते वृधेः ।" भा. । व्याधिशिगेपि । स चाद्यादशो यथा—वातादेः त्रिविधः, रसादेः सप्त, मलगुणधोर्द्वि, पञ्चेन्द्रियमलस्य पञ्च, शोणस्य एकः । अ.सू.१०५. ।

चत्र्यकासः । पुं । धातुचयजकासरोगे । सनि-दानसम्प्राप्तिः— "विपमासात्प्राभोज्यातिन्यवायादे-गनियद्वात् । घृषिनां शोषतां नृषां व्याप्यतेऽथो वधी मलाः । कुपिताः चयजं कासं कुशुदेदचय-प्रदम् ॥" लक्ष्— "स गात्रगुलज्वरदाहसोऽहान् प्राणचयश्चापि लभेत कासी । श्वयन् विनिठोवति दुर्बलस्तु प्रथोपमासो रुधिरं सपूर्यं । तं सन्त्रिलिङ्गं भृशदुश्चिकिरसं चिकित्सितज्ञा चयजं वदन्ति । इत्येष चयजः कासः शोषामां देहमागतः । याध्वी बलवतां या स्वात् याव्यक्षेवं चतीत्यतः ॥" मा.नि. ।

चत्र्यज्वरः । पुं । धातुचयजन्यज्वरे, राजयक्षा-ज्वरे । अ.द.व्व.वि. ।

चत्र्यतसः । पुं । नन्दीहृत्ते । भा. ।

चत्र्ययुः । पुं । चयुरीगे, कासादी । र.ज. ।

चत्र्यनाश्रिनी । ली । वीथलीवतायां । अ.गु. ।

चत्रम् । ली । लक्ष्मि । सि. ।

चवः (कः) (कत्) । पुं । (Dregea volu- bilis, Syn. Hoya viridiflora.) खनाम-प्ल्यातहृत्ते । हिक्किनोति लोके । हेरेडा । हिं नाकक्षिकनो । यम्. नाकक्षिकनो, चरन्दीही । चवकगुणाः—तोषागन्धः, कपायः उष्णः कटुः भूत-यक्ष्मः कफघातघ्नय । रा.नि.व.२ । राजनायनाम-

गिन्धीषाम्ये । वृष्वणे । मं रत्तरा, राजमाय,
वरषटा । गुप्ताः—रूपायः सधुरः शीतलः कफ-
पित्तघ्नः हृष्यः वाताधानजनकश्च । रा.नि.५.१६ ।
रक्तसर्पणे । रा.नि.५.१६ । च. ४५. । चि.८५. ।
किन्नायाम् । शैटि । विद्याः । मानि. । शि.गु.४८ ।
शक्तिनां ग्राह् । वे.नि.५. । कः) अतापानामं ।
हृणसर्पणे । रा.नि.५.४ १६ । कासि । श.र. ।
चवका । स्त्री । सर्पपत्रे । द्राहि । वे.नि.५. ।
चवतस् । पुं । नदिहस्ते । व.नि.५. ।
चवधुः । जासरीगे । रा.नि.५.२० । नासारोग-
निर्गमे । शैटि । लक्ष्मन्—शाणयिते गर्भणि
संप्रदुष्टी यदागिन्धी नासिकया निरति । कफानु-
याती बहुशोऽतिगच्छं तम् रोगमाहः चवधुम्
विधिनाः ॥” सा.नि. ।
चवधुपत्रम् । स्त्री । चवधुपत्रे । शैटिनिर्गमे ।
च.द.परिणामशून्यम् । स्त्री । द्रोणपुण्यां । चव-
धुनां । रा.नि.५.४ ।
चवस्तुभाः । पुं । चवधुनिघटे । शैटिनिर्गमे ।
सा.को. ।
चवा । स्त्री । सर्पपत्रे । वे.नि.५. ।
चविका । स्त्री । उदकोद्युपभेदे । तत्पत्र्यायः,—
सर्पतनुः पीतवल्गुला पुत्रप्रदा बहुकला गोधिनी ।
गुणाः—तिक्ता कटुकगुणा युक्ता धारासंलग्ना
विहिता । रा.नि.५.४ ।
चामः । पुं । चवधुपत्रे । चारा. । वि ।
चीधे ।
चामदंशः । पुं । गिन्धी । गजिनां ग्राह् ।
रा.नि.५.७ ।
चामास्यम् । स्त्री । चीधुपत्रे ।
चारम् । स्त्री, पुं । यथचारे । सि.यो.५.३.५. ।
“चारमुष्मानुना” विह्वलवर्णे । विट्त्वदग । रा.
नि.५.६ ।
चारः । पुं । पत्राशकादादिदाहसम्भवे लघुपरस-
भणविशेषे । स्त्री । चरणान् दुष्टत्वशांसादि-
बालनात् चारः । स द्विविधः प्रतिसारणाहं-
पानाहंयति । स.गु.१.१५. । च.गु.२.५. । च.द.
हृनि.५. । च.द.वा.व्या.५.५. । चि.गतीप्रसारणीतेले ।
भा । भ.सन्नादादि.ज्य वि.कायस्थादिषु । “लघु-
चारैशुतेः ।” गुणाः—गुणाशोषणोष्णः सराः

पाचनाः हृमि-पुंस्रधाः शर्कराशरीराय । शाहं.
म.६.५. । “सौख्यीणो लघुपण्ये क्रोदी पाकौ
विदारणः । दाहनी दीपनश्चैवा सन्ध्यारीऽधि-
सन्निभः ॥” स.गु.२.७. । “अथीणामसिधैक्लिय-
नतितैश्चां विद्ययिता । अथर्माहं वं श्रेयमस्यं
सान्द्रैव च । ह्यीनोपधं विपक्वत् चारदीया नर-
पुताः ॥” सू.टी.१.१५. । चारौपधैर्यितं कृत्वा
नीलनालेन दीपयेत् । निक्वाप्य पञ्चुये तीये चाव-
येच कुमुभवन् ॥ यावच्चान्द्रः विक्लिय रक्तयेव
प्रभायते । चतुर्गै येन तीयेन चावपायं प्रशभावित् ॥
पक्षमात्रेण पातव्यं चैषं गद्याणकवयम् । अहः
कर्पसं चैष्यं यथादीपयत् प्रतित् ॥ भक्तादिघाधने
सायं जलेन विगृह्येन च । चारय द्विविधो ज्ञेयः
सारणः प्रतिसारणः । प्रतिसारणकं सावा क्रेहा
शक्तिमता गता ॥” स.गु.२.५. । “सन्ध्यावधसाम्येषु
पलाशनवपादिषु । व्यवस्थितो न कालोऽत्र तत्र
सर्वा विधीयते ॥ चारचूर्णय सात्ता च गद्याणवय-
सम्पत्ता । अथवा चारलवणदारयेत्तवर्णे यथा ॥”
इति चारविधिः । सर्जिचारे । यथचारे । लघुये ।
काचे । भण्यति । मे. । गुह्ये । इ.प. । ट.इ.प.चारे ।
रा.नि.५.६ ।
चारकर्म (नृ) । स्त्री । चारदाहकर्मणि । शीत
शोर्ता पोडिनि । स. ।
चारच(त्रित)यम् । स्त्री । सर्जिचारयचार-
ट.इ.प.चारेपु । “सर्जिचारी यथचारट.इ.प.चार ए ।
च । चारत्रयम्..... ॥” गुणाः—तदनम् अर्थात्
श्लिष्टकफादिदोषोत्थनम् । रा.नि.५.२२ ।
चारदला । स्त्री । चिन्नीशुके । रा.नि.५.७ ।
चारदशकम् । स्त्री । दशविधचारेपु । ते च
मिश्रमूलरूपलायचुम्बिकाचित्रकारं कनिष्कैश्चपा-
सामेतीषाजाना इति । “मिश्रमूलकपलाशचुम्बि-
काचित्रकारं कसमिन्समभेः । इतुषे खरिक्मोच-
कीद्वेः चारपूर्वदशकम् प्रकीर्तितम् ॥” गजिना,
मुना, अनाम, तिष्ठिङ्गी, छिन्ना, अनाम, निश,
शेकु, अर्गामार्ग, ददनौ । रा.नि.५.२२ ।
चारदोहः । पुं । चारचर्ममज्जचारण दाह ।
म.द.१.४५. ।
चारदुः । पुं । घण्टापाटलवर्णे । घण्टीप्राकल ।
र.मा. ।
चारद्वय(युग्म)म् । स्त्री । सर्जिचारेयचारेयोः ।

सर्विकोत्र ७ यवशर्करा । "सर्विका यावशक्य
चारशयमुदाहृतम् ।" भा. । "सर्वी वज्रिणो धारी
सर्विका-यावशक्यो ।" शां.म.६५. ।

चारपञ्चकम् । क्री । यवमुक्कसर्जिपञ्चाश-
तिवृत्तलिपु । रा.नि.व.२२ ।

चारपत्र(क)म् । पुं, स्त्री । वास्तुक्यादि । भा.
पू.१म. ६. च. । पालहोमादि । वै.भि.च. ।

चारपाणिः । पुं । तन्नामकायुर्वेदतन्त्रकारे ।
See तन्त्रकारः ।

चारमध्यः । पुं । चपामार्गवै । प.सु. ।

चारस्यत् (त्तिका) । पुं । ऊपरसमी । गुणाः
—पिपला दाहजननी पाण्डुप्रदा च । रा.नि.ग.२ ।

चारमेलकः । पुं । सर्वचारैः । नारान । रा.
नि.व.६ ।

चारमेहः । पुं । पिपलाय-प्रमेहमेहैः । च
सुतचारप्रतिमं मेहति । सु.नि.६.प. ।

चारराजः । पुं । टङ्गणचारैः । लोशंगां ।
र.सा.सं. ।

चारलवणम् । क्री । लवणविशेष । शरीरमांसे
वा नवण । तद्रूप्याः—"शैत्यदे चारलवणं सूत्रलं
सखमेदनं । इति गूलं लवणं दाहं विवस्थाधान-
गाशनम् ॥" (रसकर्षणप्रकरणे ।)

चारवर्गः । पुं । सर्जि-टङ्गण-यवचारैःपु ।
यथा—"सर्जिका टङ्गणसर्वेषु यवचार उदाहृतः ।"
र.सा.सं. ।

चारवस्तिः । पुं, स्त्री । निरुपस्थितिमेहैः । पिण्ड-
कात्रिविषेव । यथा—"शैत्यवाचं समादाय प्रता-
प्राचं तर्ह्ये च । गोमूत्रस्य पलान्यटावस्त्रीकायाः
प शह्यं । गुठस्य द्वे पलं चैव सर्वमालीश यवतः ।
व्युपहत मुखोणच वसिं दशदिशस्यपः । गूलं
द्विदशभागानां सूत्रलकच दाहयं । क्षिप्तुदावर्ष-
गुत्थादीन् सयो हन्यान्निर्गमितः ॥" च.द.नि.६-
व.दि. ।

चारहृच्छः । पुं । सुककहृच्छे । शर्णोश्रीकन ।
रा.नि.व.११ ।

चारश्रेष्ठम् । स्त्री । वज्रचारि । रा.नि.व.६ ।
पुं । पलायहृच्छे । सुककहृच्छे । रा.नि.व.१०।११ ।

चारपट्टकम् । क्री । धवापामार्गकुटमलाङ्गली-
विल-मुक्कक-उपजचारैःपु । "धवापामार्ग-कुटम-

नाङ्गलीविलमुक्ककैः । चारैरेतेषु मिश्रितैः चार-
पट्टकमुदाहृतम् ॥" रा.नि.व.१२ ।

चारसप्तकम् । क्री । सप्तचारैःपु । "सर्जि चारो
यवचारटङ्गणच सुवर्चिका । पलाय-सर्वीक्षिणरो
चारसप्तकमीरितम् ॥" रा.व.प. ।

चारसर्पिः । क्री । चारपङ्कहृच्छे । च.शा.प.प. ।

चारसूत्रम् । क्री । मर्माग्निमनाडोच्छेदनायं
चारसूत्रम् । भा.म.३म.नाडोच्चि. ।

चाराच्छम् । क्री । सामुद्रलवणैः । चारा. ।

चाराभः (स) । क्री । चारीदके ।

चाराष्टकम् । क्री । षटविधचारैः । "पलाय-
वज्रिभिखरिचिचकतिलनालमाः । यवकः सर्जिका
चैति चाराष्टकमुदाहृतम् । चार एतेष्विना षण्णा-
गुत्थगुलहरा भृगम् ॥" भा. ।

चारिका । क्री । शुषायाम् । चारा. ।

चारीत्तमः । पुं । पण्डापाटविकायाम् । शर्णो-
श्रीकन । सु.म.३६.च. ।

चारीदकम् । क्री । चारकले । यथा—चारात्
पङ्कणे नखं दत्त्वा वस्त्रेण दोलायनं विधाय तदधः
पात्रं पातयित्वा षण्णोवशिष्टं चाशयित्वा तज्जलं
याच्यन् । "पानीयो यस्तु गुत्थादौ तद्वारानेक-
विंशतिं । भावयेत् पङ्कणं तीर्थे केचिदाहुचतुर्गुणं ॥"
प.प्र.३.ख. ।

चित्तिः । स्त्री । खदिरहृच्छे । रा.नि.व.८ । रीच-
नायां । श.च. । पृथिव्याम् ।

चित्तिजः (न्तुः) । पुं । भूनागे । गौनां । रा.
नि.व.१३ ।

चित्तितलविधिः । पुं । पातालवन्ने । प्र.र.
सा.सं.शृङ्गाराधरसे ।

चित्तिनागः । पुं । भूनागे । गौनां । रा.नि.
व.१३ ।

चित्तिवदरी । स्त्री । भृगदव्याम् । देवैर्षो
कृतं । रा.नि.व.११ ।

चित्तिवहः । पुं । हृच्छे । रा.नि.व.२ ।

चित्तिचामः । पुं । खदिरहृच्छे । रा.नि.व.८ ।

चिद्रः । पुं । रीगे ।

चित्तः । चि । परमादस्य उपरिगते षष्ठ्यनि ।
भा.म.३म.महाधिकारे ।

क्षिप्रम् । स्त्री । पादाद्गुडाद्, खिमध्यभागे । तन्ना-
मकसक्यिनर्मणि । सु.भा.६.प. ।
क्षिप्रपाकी (इन्) । पुं । गन्धसुखहृत् । गह-
भाण्डे । र.भा. ।
क्षीणः । वि । दुर्बले । इ.च. । धात्वपचयवति ।
वा.ज्य.चि.१.च. ।
क्षीणकारः । वि । कृशताजनके ।
क्षीरम् । स्त्री । सरलनियामि । श.र. । जले ।
रा.नि.व.१४ । दुग्धे । रा.नि.व.१५ । तद्योषधिषुम् ।
"महिचीरमज्ञाक्षीरं गीचीरम् नाह्विषय यत् ।
उद्दीपां वृक्षिगोनाथ यद्वायास्त्रियस्रधया ॥" प-
म.३.ख. ।
क्षीरकाः । पुं । क्षीरमोरटलतायाम् । र.भा. ।
क्षीरकाञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशहृत् । क्रित्रीश
शांछ । प.सु. ।
क्षीरकाण्डः (काः) । पुं । शिमी । इ.च. ।
क्षीरकान्दः । पुं । क्षीरविदायाम् । छूमि-
द्रुशांशु । रा.नि.व.७ । स्त्री (न्दा) । क्षीरवज्रां,
कृष्णभूमिकृष्णाण्डं । जटा. ।
क्षीरकाकीलिका (क्षी) । स्त्री । क्षीरकाकी-
ल्याम्, खनामप्रसिद्धे काकीलीभेदे । श्रीश्र-
कांक्षणां । हिं नं दुधकाडली । कं इत्तुमहृत्भित्तं ।
तत्पुण्यांयाः,—महाक्षीरा सुकीर्णो पयस्विनी श्रद्धयो
पयसा क्षीरपुष्पो क्षीरमधुरा क्षीरविपानिका क्षीर-
युक्ता क्षीरिणी जीवधली जीवयुक्ता । रा.नि.व.३ ।
"पोवरीसहृत् कन्दः सक्षीरः प्रियगन्धवान् । सा
प्रोक्ता क्षीरकाकीली ॥" अभावे अश्वगन्धामूलं ।
भा.म.४.भ.कर्णरी, चि.विकलाव्यष्टते । "मधुकाम्
क्षीरकाकीली ।" सु.सु.३.च.काकीकादि. । Sec
काकीली ।
क्षीरकाण्डः (काः) । पुं । अर्कहृत् । आदन्
शांछ । रा.नि.व.१० । सुहोहृत् । मनमा शांछ ।
रा.नि.व.८ ।
क्षीरकाष्ठा । स्त्री । यटीहृत् । नदीवटे । श्रुप्र
वृष्टे । रा.नि.व.११ ।
क्षीरघृतम् । स्त्री । क्षीरघृते । च.द.र.वि.
धि. । गुणाः—संयादि रक्षितच-भनसूर्क्षाप्रशमनं
नेवरीगर्हृत् ।
क्षीरजम् । स्त्री । दधनि । रा.नि.व.१५ ।

क्षीरजलम् । स्त्री । क्षीरमिच्छहृत् । सि.यो.
व्याचि.श्रीकण्डः ।
क्षीरतुम्बी । स्त्री । पलायुविशेषे । तिष्ठोनाडे ।
मं दुग्धतुम्बी । कं राजुगुलु । गुणाः—मधुरा
स्निग्धा विघ्नघ्नी गर्भपोषणी हृत्वा वातला क्ल-पुष्टि-
करी च । रा.नि.व.७ ।
क्षीरटलः । पुं । अर्कहृत् । आदन् शांछ ।
रा.नि.व.१० ।
क्षीरद्रुमः । पुं । अश्वत्थहृत् । रा.नि.व.११ ।
क्षीरनाशः । पुं । माखोटहृत् ।
क्षीरपर्णः (शी) (इन्) । पुं । अर्कहृत् । आदन्
शांछ । रा.नि.व.१०.२३ ।
क्षीरपलाण्डुः । पुं । पलाण्डुविशेषे । इक्ष-
प्रनांशु । गुणाः—"क्षिन्धो कषिष्यः स्थिरधातु-
कर्ता वल्कोऽप्य मीषा कफपुष्टिदयः स्वादुर्गुणः
शीघ्रतपित्तशक्तः स पिच्छेयः क्षीरपलाण्डु रक्तः ॥"
सु.सु.४.६.च. ।
क्षीरपाकः । पुं । घृतादीनां क्षीरकक्षीपपाके ।
तत्र क्षीरं द्रव्याददृगुणं वारि चतुर्गुणं च । एष पाको
कलं विना न सिद्धत्वे च तद्विना सम्यक्पाकसिद्धि-
रभावान् । अथच विधिः क्षीरपक्वपाचनादी श्रेयः
न तैलघृतादी । तत्र चतुर्गुणं क्षीरमेदाति न द्रवा-
नारमिति । "द्रव्याददृगुणं क्षीरं क्षीराण्यं चतु-
र्गुणं । क्षीरावशेषः कर्षथः क्षीरपाके त्रयं विधिः ॥"
"क्षीरमक्षारपालानां पाकी नाति विनाशसा ।
सम्यक् पाकं न गच्छन्ति तेषाण्यं चतुर्गुणम् ॥"
प.म.३.ख. । जलघृत्तो । सु.सु.१.१.च. ।
क्षीरपुष्पः । पुं । मीरटाकतायाम् ।
क्षीरपुष्पो । स्त्री । क्षीरकाकील्यां । च.चि.१.च. ।
क्षीरमधुरा । स्त्री । क्षीरकाकील्याम् । रा.
।न.व.३ ।
क्षीरमोरटः । पुं । क्षीरकाण्ड् इति ख्याते
हृत्विशेषे । प.सु. । सु.कल्प.८.च. ।
क्षीररसः । पुं । क्षीरकारे । श्रीश्रमां ।
क्षीरलता (वल्ली) । स्त्री । क्षीरविदायाम् ।
शुक्रं छूमिद्रुशांशु । रा.नि.व.७ । च.वि.८.च. ।
क्षीरवान् । पुं । क्षीरमोरटः । श्रीश्रमांशु ।
प.सु. ।

क्षीरविह्वलितः । स्त्री । कृषिं कार्या । क्षीरमा ।
यम ।

क्षीरविदारिका (रौ) । स्त्री । खनामख्यति
महाकन्दशकः । खेतं कूर्शैरुमृत् । मं यत्
भूँइकीर्णला । क्षीरकन्द इति दाक्षिणात्यभाषा ।
तत्पर्यायाः,—महाश्वेता सख्यगन्धिका खथ्यगन्धा
इत्यगन्धा इत्युवहरी इत्युवहरी क्षीरकन्दः क्षीरकन्दा
क्षीरमल्ली क्षीरखता क्षीरशुक्रा पयःकन्दा पयोखता
पयस्त्रिनी पयोविदारिका । गुणाः—क्षीरशुक्रा
दीर्घकन्दा अतिमधुरा च । च.द. । मधुरान्ना
कषाया तिका विह्वलितौ सूक्ष्महृत् । च । क्षीर-
कन्दो द्विधा समालो विनालश्च । तयोः समालः वय-
स्यो विनालो रोगघ्नः । रा.नि.व.७ । कृष्णभूमि-
कृष्णाम् । कृष्ण भूमिकृष्णां । प.सु. । समालः
अतिभूमिकृष्णाम् । च.वि.८५ ।

क्षीरविषम् । स्त्री । निर्गोसविषे । कुमुदशो-
कुहीनालक्षौषोपीति शौषि । गुणाः—केनागमः
क्षीरविषे विडम्भेदो जिह्वनिहृता । सु.कल्प.२५ ।

क्षीरविषाणिका (षो) । स्त्री । हृषिकालो-
लवायाम् । विह्वलि शीघ्र । रा.नि.व.८ । क्षीर-
काकोल्याम् । रा.नि.व.३ ।

क्षीरह्वलः । पुं । उद्वह्वलश्च । यत्कृष्णं शीघ्रं ।
मटा । राजादनोह्वले । शिर्षो शीघ्रं । रा.नि.व.
११ । अश्वत्थह्वले । मद.प.५ । वै.निघ.२५ । क्षीर-
ह्वलादितैले । क्षीरकायाम् । थिरुई । र.मा. ।
यटादिपञ्चह्वेषु । “न्यथोद्वह्वराश्वत्थपारोपह्वल-
पादपाः । पञ्चैते क्षीरिणो ह्वलाः... ।” केचित्तु
पारोपस्थाने “क्षीरिणं वेतसं परे” इति वदन्ति ।
गुणाः—“क्षीर(रि)ह्वला हिमा.अर्थां योनिरीगन्धना-
पहाः । रुचाः कषाया मेदीना विद्युत्सयनाशनाः ।
शोध-पित्त कफाघ्नः । सत्या भग्नास्थिभोजनाः ॥”
रा.नि.व.११ । See क्षीरह्वलः ।

क्षीरव्यापत् । स्त्री । अश्वत्थानामक्षीरभोजन-
जन्यविकारे । लक्षणं यथा—“क्षीरव्यापदृष्टीती-
ऽधो मन्दं पिबति खादति । निद्रासुषुप्तनाशं
ध्यायी गुरुभिरा भवेत् ॥” वा.द.६१५ ।

क्षीरश(स)रः । पुं । दुग्धसरे । आनिचार्या ।
छानां । इ.च. ।

क्षीरशाकम् । स्त्री । अपकनटदुग्धे । “अपक-
नेत्र यत्र च” क्षीरशाकं हि तत् पयः ।”

क्षीरशीघ्रः । पुं । शीघ्रद्वयनामकमन्दव्यं । मन्त्र-
जाठी । रा.नि.व.१२ ।

क्षीरशुक्तः । पुं । राजादनह्वले । शीर्षो शीघ्रं ।
रा.नि.व.११ । पानीयकफघ्नि । शानिकन । ग.च. ।
भूमिकृष्णाम् । र.मा. ।

क्षीरशुक्ता । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । रा.नि.
व.३ । भा.म.३५.भप्रवि. । क्षीरविदार्यां । कूर्शै-
रुमृत् । रा.नि.व.७ । च.वि.१५.पञ्चहरीतक्याम् ।
वि.८५. । सु.वि.२४५. । “मधुकं क्षीरशुका च”
सु.वि.३५. । यत्कृष्णाम् । प.सु. ।

क्षीरसः । पुं । क्षीरसारे ।

क्षीरसन्तालि (नि) का । स्त्री । दुग्धविकारे ।
छानां, नष्टेक्षीरं । दुग्धसरे । गुणाः—हृष्या शिखा
पित्तानिलघ्नी च । रा.नि. ।

क्षीरसारः । पुं । नवनीने । हिं पालजितु ।
गुणाः—“इयच्छं भकारं गोलं पित्तघ्नं तपंशं शुभं ।
पुष्टिश्चैवामिषा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरसः ॥” रा-
नि.प.१५ ।

क्षीरस्फटिकः । पुं । (Cat's eye.) दुग्धवर्ण-
स्फटिकविशेषे । “क्षीर-तैल स्फटिकाभ्यामनौ च
स्फटिकाविमौ ।” इ.च. ।

क्षीरक्षवः । पुं । दुग्धपाषाणे । कृन्धङ्गि । रा.नि.
व.१३ । शिरगोला इति ख्यते हृत्सरे । See दुग्ध-
पाषाणः ।

क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् । कौकुनां । रा.नि.
व.३ । भा.म.२५.अश्वत्थप्रशि ।

क्षीराङ्गः । पुं । सरलद्रवे । मन्त्र-जाठी ।
त्रिका ।

क्षीरात्मिका । स्त्री । दुग्धिकायाम् । थिरुई ।

क्षीराब्धिजम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । सुक्तायां ।
मूला । नि. ।

क्षीरामयः । पुं । सत्यदीये । रसर.बाल.वि. ।

क्षीरालसकः । पुं । बालरोगविशेषे । निदा-
नादि—“सन्धे विदोषसन्धे दुर्गन्ध्यां नजीपमम् ।
विवहमच्छं विच्छिन्नं फेनिलक्षोपविशते । शक-
न्नानाभ्यथावर्णं मुनं पीतं सितं यमम् । ज्वरो
ऽरौ चकट्टुश्च दिग्घ्नीद्वारविलम्बिकाः । अश्व-
मेधोऽत्र निचेषः कृष्णं वैपद्युर्भनः । प्राणाचिसुम्हपाकाया

कायनेऽन्येऽपि तं गदम् । चीरालसकमित्याहुः...॥”
“तत्राय धार्थी बालस्य वमनेनीपपादयेत् ।” वा.
च.२५५ ।

चीराविका (वी) । स्त्री । दुग्धिकायाम् ।
तत्पर्यायाः,—यादिषी कञ्चुरा नाममूला मरुद
भवा । शिंशुः । श.२२ ।

चीराह्नः । पुं । संरलहृत् । विका ।

चीरिकान्दः । पुं । भूमिकुण्डले । वै.निघ. ।
शास.षि राजिकादिगुणैः ।

चीरिकापायः । पुं । वटादिचीरिहृत्कपाये ।
सि.यो.दाहृ.सि.श्रीकण्डः । “चीरेः चीरिकापाये ।”

चीरिका । स्त्री । राजान्याम् । शिनी, शीर-
थेजूर । भा. । दुग्धादिकृतपायसे । सा च दुग्ध-
नारिकेलगोष्ठमादिकृततलमेदेन बहुधा । अथस्य
गणस्यखानकरभागे । अथसुरमासे । ज.द.२५० ।

चीरिणी । स्त्री । गाम्भीरीहृत् । ग्रीमात्रग्रीह ।
रा.नि.व.४ । खनामख्यातहृत् । शैशानकींटा,
शिंशुः । सं. पिशीरामेद, विकल्पिकेयभेद । तत्-
पर्यायाः,—कर्मयो कर्मयो कासनचीरो पटु-
पर्यिका तिरुदुग्धा हिमाजा हिमदुग्धा हिमाद्रिजा
हिमावती हिमोद्गवा हिमवतो हीमी पीतदुग्धा यव-
चिचो । गुणाः—कटुः तिक्ता रचनी शोक-तापहो
रुनिदीपनी कफघ्नी पिक्त्वस्वरहो च । रा.नि.व.५ ।
घ.सू.२५५५ । चीरकाकोल्याम् । अंत-शास्त्रि-
वायाम् । अनसुख । वै.निघ. । च.सू.५५५ ।

चीरिप्ररोचः । पुं । वटावज्जुरे । स.सू.२६५५ ।
वटेश्च शूत्रि ।

चीरिहृत् । पुं । चीरप्रधान-हृत्चवर्गे । ते च
वटाचलीदुग्धरपर्कटीगर्ह माष्टाख्याः । वट, अश्वथ,
बुद्धशूत्र, पीरुड, प्रवाशपिशुत्र । सि.यो.सर्दि-
गंङ् । “अथस्त्रीदुग्धरहृत्चवटपिप्लसंजिताः ।” वा.
च.१५५ । फलगुणः—शीतलानि कफपित्तहराणि
संवाहीणि रुचाणि कषायमधुराणि च । म.द.व.५ ।
चीरहृत्फलं गुह्यं विटभि शीतलं कषायं मधुरं
साधुमीपन्माहवकीपगच । सु.सू.५६५५ । “चीरि-
हृत्वा हिमा वर्ष्या यीनिरीगन्नपापहाः । रुचाः
कषाया मेदीक्षा विसर्पमयनाशनाः । शोथपित्त-
कफासत्रः स्नाना भशाश्वयोचनाः ॥” उदुग्वर-
हृत् । रा.नि.व.१११ ।

चीरिशुद्धा । स्त्री । चीरिहृत्वायां वटादीनांम
विकाशितपचाले । वटोमित्र प्रत्येकार्थक । भा.म.
४म-गर्भ.षि. : “चीरिशुद्धास्त्वची हृतम् ।”

चीरि (रुन्) । पुं । चर्कहृत् । आकम्प गंङ् ।
रा.नि.व.१० । राजादमीहृत् । शिर्षी ग्रीह । रा.
नि.व.११ । सुहीहृत् । तेषां ननुना । रा.नि.
व.२ । नन्दिहृत् । भा. । दुग्धपायसे । मूलथण्डि ।
पायसे । प.सु. । गोधूमे । रा.नि.व.१६ । व.२५५ ।
रा.नि.व.११ । म.द.व.५ । स्त्री । चीमलसाधाम् ।
चीरकाकोल्याम् । वै.निघ.ज्व.षि.लाचादितेले ।
वंशलीचनायां । वै.निघ.२म-संघर्ष.षि.दाहिमाष्टके ।

चीरिशः । पुं । खनामख्यातहृत्कपाये । चीर-
कञ्चु कीति लोके । शीरुथेजूर । तत्पर्यायाः,—
वरपथः सुक्चदः कुठनाश्रयः बल्यः मूलकमूला
खसकन्दः कञ्चुकी चीरकञ्चुकी । प.सु. ।

चीरियो । स्त्री । पायसे । “चीरियो पायसं प्रोक्तं
परमात्रं च त्रिभिः ।” इला ।

चीरोत्यम् । स्त्री । हृत् ।

चीरोदनम् । स्त्री । चीरपकात्रे । न.कुल.११५५ ।

सुज्वनिका । स्त्री । राजिकायाम् । शै-
गत्रियां । भा.पु.१म-धा.व.५ ।

सुणः । पुं । रीठाकरहृत् । त्रिंशोऽफल गंङ् ।
म.व. ।

सुतम् । स्त्री, पुं । प्रतिश्यायरीगे । रा.नि.व.२० ।
ह्रिकायां । शै.चि. श.२२ । “उदामप्रायसोहृत्-
योगान्नीलिकफसवात् । शब्दः सञ्जायते तेन त्तं
तत्कथ्यते बधः ॥” शाङ्.पु.६५५ ।

सुतकाः । पुं । राजिकायां, रक्तसर्पये । शै-
गत्रियां । रा.नि.व.१४ ।

सुतकारो । स्त्री । सर्पकडालिकायां । श.च. ।

सुता । स्त्री । ह्रिकायाम् । शै.चि. श.२२ ।

सुताभिजननम् (कः) । स्त्री, पुं । कण्ठसर्पये ।
शै.चि. भा.पु.१म-धा.व.५ ।

सुत् । पुं । प्रतिश्यायरीगे । रा.नि.व.२० । ह्रिका-
याम् । शै.चि. विका ।

सुद् (ध) । स्त्री । सुधायाम् । अम. ।

सुद्रः । पुं । कैटयै । वेदांशुञ्जी । प.सु. । रक्त-
पुनर्नवायाम् । वै.निघ. । : तन्मु.लाषथवे । शू.हृ.

उषा । उरुके । डेली । अ-र । (कः) आसरीग-
सेदे । कर्मिगङ् । वै-नि-व ।

सुद्रकः । पुं । औषपरिमाये । > एकडोना ।
सुद्रपत्रमाकमेदे । खुदे'श्वनि ।

सुद्रकण्टकारी । स्त्री । इन्द्रकण्टकायाम् ।
अभिदमनी, शोभा । रा-नि-व-४ ।

सुद्रकण्टकी । स्त्री । इन्द्रकण्टकायाम् । भा ।

सुद्रकण्टा । स्त्री । कण्टकायाम् । रा-नि-व-४ ।

सुद्रकण्टारिका । स्त्री । अभिदमनीयुवे ।
शोभा । रा-नि-व-४ ।

सुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकायाम् । रा-नि-
व-४ । इन्द्रका ।

सुद्रकन्दः । पुं । यद्राटके । प-सु ।

सुद्रकम्बुः । पुं । सुद्रकारवेष्ट्याम् । वै-नि-व ।
सुद्रगङ्गे । खोन्डा । इ-च ।

सुद्रकारलिका । स्त्री । सुद्रकारवेष्टे । छोटि
करना । वै-नि-व ।

सुद्रकारवेष्टी । स्त्री । इन्द्रकारवेष्टे । छोटि
करना । तत्पथ्यायाः,—सुद्रकारनिका सुद्रकार-
वेष्टिका कुट्टुइची श्रीकलिका प्रतिपवफला सुषवी
कारवी बहुफला कन्दफला कन्दलता । गुणाः—
फटुः उष्ण तिक्ता रूषा दीपनी रक्तवातरि-
करी पथ्या च । तत्फलमपि एतद्गुणमेव ।
सक्तन्दः अमोघः मलरीधरीधनः योनिदीपनः गर्भ-
साव विपन्नय । रा-नि-व-३ ।

सुद्रकुल्लिगः । पुं । वैकान्तमणौ । रा-नि-व-१३ ।

सुद्रकुष्ठम् । स्त्री । एकादशविधकुष्ठेषु । यथा—
स्युलावर्कं महाकुष्ठमेककुष्ठं अमोदं विषमं परि-
सपं सिञ्च विचर्षिका किरिमं पामा रकसा चिति ।
भा । सु-नि-१५ । एषां लवणानि स्वस्वपथ्यादि
नय्यापि ।

सुद्रखदिरः । पुं । सुखदिरवृक्षे ।

सुद्रखर्जुरी । स्त्री । सुखर्जुरिकायाम् । छोटि
रि देवी थैखुर । गुणाः—महतीभ्यासव्यगुणा ।
See खर्जुरी ।

सुद्रगुडः । पुं । स्वस्वमले गुडे । "सुश्रे गुडश्च-
भांगतिमागादाईंशोपितः । (गुणाः) रसो गुडश्चधा-
पृथ्ं धोत्रं स्वस्वमनो गुडः ॥" च-म-२०५ ।

सुद्रगोधूमः । पुं । मूत्रगोधुमे । छोटि शन ।
वै-नि-व ।

सुद्रगोक्षुरकः । पुं । इन्द्रगोक्षुरे । छोटि
गो'श्री । तत्पथ्यायाः,—गोकण्टकः विकण्टकः
बहुकण्टकः कण्टो वदद्रः क्षुरकः कण्टफलः पल-
ह्वपा सुद्रक्षुरः भसटकः स्युलमद्राटकः वनगङ्गा-
टकः इन्द्रगन्धः स्राटुकण्टः । गुणाः—मीतलः बल्यः
मधुरः व'हृषः रसायनः मूत्रहृक्काशरी-मेहदाह-
प्रय । रा-नि-व-५ ।

सुद्रघोली । स्त्री । विविक्तिकायाम् । छिली
शोक । रा-नि-व-० ।

सुद्रचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । रा-नि-व-
१२ । भा । See रक्तचन्दनम् ।

सुद्रचम्पकः । पुं । नागचम्पके । नांशेइर
रिशा । रा-नि-व-१० ।

सुद्रचिर्म(भि)टा । स्त्री । गोपालकर्मटो-
लताया । श्रांशिकर्कड़ी । रा-नि-व-३ ।

सुद्रसुष्ठुः । पुं । स्वनामख्यातद्रव्येषु । छोटि
छे'रुका । सं लाहासुष्ठु, नाद्रुसु । तत्-
पथ्यायाः,—सुष्ठु सधुः अमसुष्ठु का लक्ष्मीर-
मेदिनी सुद्रा कटुका पटुपत्रिका । गुणाः—मधुरः
कटुः उष्णः कषायः दीपनः शूलगुल्मार्गोविषमप्रय ।
रा-नि-व-४ ।

सुद्रचूडः । पुं । सधु'सुष्ठुप्रवृत्तिषु । गो'शांदिद
शो'शौ । अ-च ।

सुद्रजन्तुः । पुं । सुद्रमाषिमाले । शसपथ्याम् ।
केन्द्रु'ह । अ-मा ।

सुद्रजम्बूः । स्त्री । जलजम्बूम् । छोटि खान,
वनजागु । छि जासुनी, नदीजासुनी । तत्पथ्यायाः,
—सुद्रजम्बूः सूक्ष्मपत्रा मादयी जलजम्बूका ।
गुणाः—"जम्बूः हंशादिषु रक्षा कफपित्तसदाह-
नित् । भा ।

सुद्रजातीफलम् । स्त्री । काष्ठामलके । रा-
नि-व-११ ।

सुद्रजीरः । पुं । मूत्रजीरके । खुदे'श्वनी ।
अ-च ।

सुद्रजीवा । स्त्री । जीवनीलतायाम् । जीवश्री ।
रा-नि-व-३ ।

सुद्रतण्डुलः । पुं । विद्वदायाम् । विद्वत् ।
वै.निघ. ।

सुद्रतुलसी । स्त्री । अश्वत्थे, सुद्रपत्रतुलसीहृत्वे ।
रा.नि.व.१० ।

सुद्रदंशिका (श्री) । स्त्री । सुद्रदंशे । श्लोठि
लांशे शक्ति । कटाः । "पतङ्गिका पुनिका स्याद
दंशना वनमक्षिका । प्राविका चाख्यतज्जातिदेशे
स्यात् सुद्रदंशिका ।"

सुद्रदर्मः । पुं । शकृदर्थे । वै.निघ. ।

सुद्रदुरालभा । स्त्री । मन्वदुरालभाशुभे ।
दुरालभाविशेषः । सं याज्ञीमिलिकाशुभे । कं
किरुपसिद्धदेवे । तत्पथ्यायाः,—मरुत्या मरु
सयना विमारदा अशमत्या अजादनी कद्रुमक्षिका
कपाया कश्चिदन् साद्विषो करमशिया करमादनी ।
गुणाः—गोम्या अश्वती अरुनी कुतली याग काम
भमश्री पारदश्रीधरी च । रा.नि.व.३ ।

सुद्रदुस्सर्गा । स्त्री । अश्विदमनीशुभे । श्लोला
श्रीह । रा.नि.व.३ ।

सुद्रद्वः । पुं । कुमरिचहृत्वे । नदानत्रिचैर श्रीह ।
प.स. ।

सुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटहृत्वे । कैकराल ।
रा.नि.व.११ ।

सुद्रधान्यम् । स्त्री । कुषान्यापरनाम-रूपधान्ये ।
भा. । तानि यथा—"शामाकः कोद्रवः कद्रुमकंठी
कनिकच्छुरा । सुद्रधान्यमिदं शीतम्... ॥" अवि. ।
गुणाः—सुद्रधान्यमनुष्यं स्यात् कपायं लघु खिलनं ।
मधुरं कटुकं पाकं रुच्यं हेतुमीपकं । चागलम्
कफनिट्कच विषारक्तकफापहम् ॥ See कुषान्यम् ।

सुद्रधान्यमण्डः । पुं, स्त्री । कुषान्यं कृतमण्डे ।
गुणाः—"अथोपां सुद्रधान्यानाम् मण्डं वात-
प्लेगं शूलम् ।" अवि. १२२५ ।

सुद्रधान्यास्तम् । स्त्री । सुद्रधान्यस्तम्कामिक-
विशेषे । धेनोर् नन्विशेषः । गुणाः—"तद्वच
सुद्रधान्यान् वातसं विनाशार्कं । करोति शीतं
गुणं प्रमिश्रायादिकीवनम् ॥" अवि. १२२५ ।

सुद्रनासिकाः । वि । नसनासिके । शीता । वै.प. ।

सुद्रपञ्चकः । पुं । सत्यश्चमूने । "सुद्रकं पञ्च-
नामानम् ।" सु.चि.२४५ ।

सुद्रपत्रः । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् । शकृदर्थे ।
वै.निघ. ।

सुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गिषी । अमिन्नेल । चारा-
लघुनाश्याम् । रा.नि.व.३ ।

सुद्रपत्रिका । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायां । वै.निघ. ।

सुद्रपत्रो । स्त्री । वचायां । वृत् । रा.नि.व.६ ।

सुद्रपनसः । पुं । अकृचहृत्वे । शान्तात्र वा
धेनो श्रीह । भा. ।

सुद्रपर्णः । पुं । अश्वत्थे । कृत्तपत्रं तुलसी ।
रा.नि.व.१० ।

सुद्रपाटला । स्त्री । मुककहृत्वे । पट्टेपाटला ।
वै.निघ. ।

सुद्रपापाणभेदः (दा) । पुं, स्त्री । इह-
पापाणभेदशुभे । श्लोठे शीघ्ररुक्ति, हिमनाशत्र ।
तत्पथ्यायाः,—धनु.पत्रो पापलो नगशा नगभूः
अश्वशतुः गिरिभूः कन्दरीहवा । गुणाः—नय-
कच्छामरीशः । रा.नि.व.५ ।

सुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्यां । रा.नि.व.६ ।

सुद्रपीतिका । स्त्री । सुद्रपीदक्याम् । श्लोठि
श्रीह । रा.नि.व.० ।

सुद्रफलकः । पुं । शीघ्रहृत्वे । विहल श्रीह ।
श.प. ।

सुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारणीलतायाम् । शीघ्र-
शशा । शीघ्रकर्वटिकायाम् । शीघ्रशर्कराकुण्डे ।
रा.नि.व.३ । कर्कटकार्याम् । अश्विदमन्याम् ।
शोला । रा.नि.व.४ । शूनिगन्धाम् । वन जांभ ।
श.मा. ।

सुद्रभण्टाकी । स्त्री । श्वतीशुभे । वै.निघ. ।

सुद्रमण्डः । पुं । सुरवादि-सुद्रकायमन्त्रे ।
गुणाः—सुद्रमन्त्र्याः स्वादुरसाः दीपत्रयविनाशनाः ।
अधुपाका शपिकरा मलदाशने द्विदा मन्त्रः ॥
अतिशूलाः पुंसहरा रथाः कासानिलापहः ॥
वै.निघ. ।

सुद्रमाता (ह) । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ।
सुद्रहृत्वा । वै.निघ. ।

सुद्रसुस्ता । स्त्री । कशेरुकायाम् । के.शुत्र ।
रा.नि.व.८ ।

सुद्रसूयिका । स्त्री । अन्ननिकायाम् । आद्य-
नादि । कटाः ।

सुद्रमीटरकः । पुं । टङ्कये । २ तो । द्रु-
तेना । प.प्र.१४. ।

सुद्रमोरटः । पुं । द्रुममोरटे । वे.निघ. ।

सुद्ररोमः । पुं । अन्नगणिकादिषु यत्वारिण-
शोभेषु । तद्वयथा—अन्नगणिका यत्रप्रख्याऽन्धालजी
विहवा कच्छपिका वञ्चोकमिन्द्रहडा पनसिका
पावाणगद्दमः जालगद्दमः कचा विस्कीटकीऽमिरी-
द्विषी विषयं कुनखोऽनुशयी विदारिका मन्नेरावुंदे
पामा विषयिका रकसा पाटदारिका कदरमल-
वेन्द्रतुमी दादणकीऽयिका पलितं मयुरिका
शौवनविडुका पन्निकोऽकटकः जतुगणिसंशकयमं
कीलसिलकालको न्यक्तं व्यङ्गः परिवर्तिकाव-
पाटिका निरुद्धमकगः निरुद्धगदोऽङ्गिपूतनं इपय-
कच्छुशेदमं शशेति । एषां लक्षणाणि पर्यायिषु
स्यन्त्याणि । स.नि.१५५. ।

सुद्रवशा । स्त्री । वरादकालायां वराकांशु ।
शब्दकल्पः ।

सुद्रवज्जकम् । स्त्री । वैज्ञानमथौ । प.मु. ।

सुद्रवर्षणा । स्त्री । वटायाम् । वान्ता ।
रा.नि.व.१६ ।

सुद्रवर्षाभूः । स्त्री । रक्तपुनर्वचयाम् ।

सुद्रवल्ली । स्त्री । मूषवीत्याम् । कृति म्ना ।
रा.नि.व.० ।

सुद्रवारणी । स्त्री । तुषधान्यकृतवारणीमये ।
यथा—“सर्वं सद्युय यदेन वितुपोऽह्य यवतः ।
तस्मै वा कविदस्मै वा षाकीटं त्वादिनिःविद्येत् ।
ततो निष्काशयेदकं सवेत् सा सुद्रवारणी । गुणाः
—सुधादिवद्वैकच ।” अक.वि. ।

सुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । अतककटकायां ।
रा.नि.व.४ ।

सुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । पट्ट्याम् । वृशु
वाकूड वा विक्रति । अम. ।

सुद्रवास्तुकी । स्त्री । अतचिह्नौशान्ति ।

सुद्रग्रहः । पुं । मठविशेषे । ज्योतिषां । तन्-
पर्यायाः—सुल्यग्रहः मठनक. मठनखः सुल्यकः
ग्रन्थकः मयग्रहकः । गुणाः—कटुः तिक्तः मूलनः

ः दीपनय । रा.नि.व.१९ ।

सुद्रग्रणपुष्यिका । स्त्री । इषग्रणपुष्यीविर्गये ।
छोटि अन्न । गुणाः—यिक्ता रग्ना रमनियामका
च । रा.नि.व.४ ।

सुद्रगर्वारा (रिका) । स्त्री । यावनाकोशकंरा-
याम् । अनात्रेन्न चिनि । गुणाः—गौल्या किञ्चि
दुष्णा अतिविका अतिविच्छिन्ना त्रिधा रग्ना सरा
दाइली वातविचरः।दोषकरी च । रा.नि.व.१४ ।

सुद्रशाहिलः । पुं । चिचकव्याधौ । चितावाय ।

सुद्रशौषेः । पुं । मयूरशिक्षायां । मयूरशिक्षा
शील । श.च. ।

सुद्रशुक्तिः । स्त्री । द्रुमशुकी । छोटि विगुरु ।
रा.नि.व.१३ ।

सुद्रश्यामा । स्त्री । कृष्णकटभौहवे । रा.नि.
व.६ । See भी ।

सुद्रश्लेषान्तकः । पुं । द्रुमश्लेषान्तकहवे ।
छोटि चावृत्ता शील । रा.नि.व.११ ।

सुद्रश्वासः । पुं । पञ्चविधयासायत्तमयासरीगे ।
निदानं यथा—“रुचायासोऽन्नवः कीडे सुदी वात
उदीयेन् । सुद्रशोभी न सोऽन्यथं दुःखिनारुप्रवा-
धकः । दिनदि न स गावाणि न च दुःख यथेतरं ।
न च भोजनपानानां निरण्णदुःखितां गतिम् ।
निन्द्रियाणां व्यथाम् गापि काचिदापादवेद्वजम् ।
स साश्रु चक्षी खलिनः सर्वे चाश्रुतलक्षणाः ।
सुद्रः साश्रुतमस्यैषां तसकः कृच्छ्रं लभ्यते ॥” मा.
नि. । चिकित्सा—“शासुद्विकारुं प्रायः क्रिग्यैः
सैदेरुपाधरेत् । युक्तैर्लभ्यतेलाभ्याम्..... ॥”

सुद्रश्वेता । स्त्री । रतापामार्गे । सेफन्द इति
लीके । स.म.३८५ अर्कोदिः । सुद्रकण्ठिच्छाम् ।
सूद्र श्वेतांशुश्रिता । वे.निघ. ।

सुद्रसहा । स्त्री । सुद्रपण्यां । श्रुशीनी । रा.
नि.व.३ । स.म.३८५. च.वि.८५. इन्द्रवारणी-
लतायां । रा.नि.व.३ । च.वि.८५. ।

सुद्रसुवर्णम् । स्त्री । पित्तनी । रा.नि.व.१९ ।

सुद्रस्फोटा । स्त्री । सुद्रस्फोटके । छोटि फोडो ।
रा.नि.व.२० ।

सुद्रहिल्लुसिका । स्त्री । कण्टकायां ।
श.च. ।

सुद्रचुरः । पुं । सुद्रशोचुरे । रा.नि.व.४ ।

चुद्रा । स्त्री । कण्टकाद्याम् । रा.नि.व.४ । प्र. कलूरीमीदके । च.द.सि.धी.मू.व्य.चि.श्री.कण्डः । "सद्योपपद्यता चुद्रा ।" च.द.पित्तज्ञे.पञ्च.चि.पञ्च.विक्रि । "चुद्राद्यताभ्यां सद्ये नामरेण ।" वनविषय.व्याम् । रा.नि.व.६ । चुद्रोपीदिकायाम् । छेष्टि शूहे । रा.नि.व.७ । चुच्चुपे । रा.नि.व.४ । याव-नालोशकंरायाम् । रा.नि.व.१४ । द्विजायाम् । अथयिकायाम् । शशां अथथ । रा.नि.व.११ । चाङ्गिथ्याम् । आनकन । सचिकायाम् । छ.प. । गवेषकायाम् । श्रद्धशुभ । र.मा. । सरभायाम् । रुद्रि । अम. ।

चुद्राग्निमन्थः । पुं । इन्द्रगणिकारिकायाम् । छेष्टि शनिश्रित्ति । तत्पण्यायाः,—तपनः विजया गणिकारिका चरणिः लजुमन्थः तैकीहचः गनु-लचा । गुणाः—अग्निमन्थतुल्याः । See अग्नि-मन्थः । रा.नि.व.२८ ।

चुद्राञ्जनम् । स्त्री । गन्धरीगदरे पञ्जनमेदं । यथा—"गोमूत्रित नदिराशकञ्जावीरसे पचेत् । चुद्राञ्जनं रसे चान्यत् यज्ञतस्यैकस्मिन्पि वा । गोमूत्रा-न्याश्वत्थमलपिपलीचीद्रकटफलम् । देव्यवोपहितं युञ्ज्यान्नहितं वैशुगदरे । मेदो यज्ञदृतञ्जाञ्जं विप्लव्यः सैश्वर्यं मधु । रसमासल कृद्यापि पकं सम्यङ्निधापयेत् ॥" सु.सू.१८५. ।

चुद्राशुभमत्स्यसङ्घातः । पुं । पोताधाने । नद्विष्ट्र णीनां । अम. ।

चुद्रादिः । पुं । कण्टकाद्यादिद्रव्यचतुष्टयकत-कपायै वातज्ञे.पञ्चरे हितः । च.द.ज्व.चि. । चुद्रा-स्यतानागरपुष्कराहयैः कृतः कपायः ।" अन्थः सामान्यज्वरे हितः । यथा—"चुद्राद्यताभ्यां सद्ये नामरेण सपीष्करञ्चैव किरातवितनम् ।" पिवेत् कपायन्विह पञ्चविक्रि ॥" च. ।

चुद्रात्वम् । स्त्री । इन्द्रागदरे जीडाङ्गे । च. भा.८५. ।

चुद्रापामार्जः । पुं । रज्जुपामार्जे । रा.नि. व.४ ।

चुद्राफलम् । स्त्री । इहलीफले । र.पा.सं. गन्धकधीने ।

चुद्रामलकम् । स्त्री । कान्धवाचाम् । दाई-आमना । रा.नि.व.११ ।

चुद्रामलकसंज्ञः । पुं । कर्कटहवे । कौक-ट्वांन । रा.नि.व.११ ।

चुद्रास्युपपत्तः । पुं । इन्द्रकण्टकहवे । डेलोत्र ग्राह । त्रिका. ।

चुद्रास्यः । पुं । कौशासे । रा.नि.व.११ ।

चुद्रास्यपनसः । पुं । लज्जुचञ्चे । त्रिका. ।

चुद्रास्ता (स्तिका) । स्त्री । चाङ्गिथ्याम् । आनकन । सं आनती । कं पुलुवणिसे । तत्-पण्यायाः,—अल्ललोणिका चाङ्गिरी चुक्रास्ता चुक्रिका लोणस्ता चतुःपर्णी लोणा रोदा अल्लवती अल्लपती अल्लपतिका अल्ला अल्लटो दनशटा शाखास्ता । गुणाः—अल्ला लणा अग्निशर्दनी रुषिक्तत् शष्पथमःकफघ्नो च । हारा. । प्रशा-खुल्यां । रा.नि.व.१० ।

चुद्रिका । स्त्री । तन्नामकदिकायाम् । लवणं —"प्रकटकालेषां दग्नेः मन्दैः समभिवर्धते । चुद्रिका नाम सा दिका इतुमूलात् प्रधावति ॥" ना.नि. । वनमचिकायाम् । दग्ने । उंश । रा. नि.व.१६ ।

चुद्रेङ्गदी । स्त्री । यथासुपे । इश्रालता । रा.नि.व.४ ।

चुद्रेर्वीरुः । पुं । गोपालककंद्याम् । शशांन कौकुडि । रा.नि.व.२ ।

चुद्रेला । स्त्री । सूकोलायाम् । छेष्टि एनांठ । शूभिप्र. ।

चुद्रोदुस्वरिका । स्त्री । काकीदुस्वरिकायाम् । काकडुमूत्र । रा.नि.व.११ ।

चुद्रोपीदकनास्त्रो । स्त्री । चुद्रोपीदक्याम् । कूरुम शूहे । रा.नि.व.७ ।

चुद्रोपीदकी । स्त्री । चुद्रपत्रोपीदका । वन शूहे, छेष्टि शूहे । सं साहिलि । कं करिय-वल्लिवकले । तत्पण्यायां,—सूक्ष्मपत्ता मण्डपी । रा.नि.व.७ । See उपीदकी ।

चुद्रोलूका । पुं । चुद्रपत्रके । रा.नि.व.१६ ।

चुद्रिवीघनः । पुं । अन्नकाञ्चि । गत्रिषां । वा. सू.१५५.पुरसादिः ।

चुधा । स्त्री । गुमुचायाम् । अम. ।

सुधाकृशलः । पुं । विज्ञानरहस्ये । वीरत्रयः ।
 रा.नि.व.८ । See विज्ञानरहस्यः ।
 सुधातुरः । वि । सुधाचै । शब्दकल्पः ।
 सुधाभिजननः (कः) । पुं । राजिकायाम् ।
 राशिप्रिया । प्र.सु. । राजमापके । वररटी ।
 रा.नि.व.१६ ।
 सुधितः । वि । ज्ञातसुधे । अम. ।
 सुपः । पुं । सुद्रहस्ये । उच्ये । श्लोप । अम. ।
 सुपकः । पुं । सुद्रहस्ये । सु.सू.२४५ ।
 सुपडोडसुष्टिः । पुं । विपमुष्टी । षोडानिम् ।
 रा.नि.व.४ ।
 सुपट्टः । पुं । दम्भाहस्ये ।
 सुपालुः । पुं । मागीयानुके । रा.नि.व.७ ।
 सुष्यः । पुं । नन्दगेदत्त । इ.च. ।
 सुमा । स्त्री । अतमीसुधे । नशिना ग्रीह ।
 प्र.सु. । रा.नि.व.१६ । नोलिन्याम् । नि. । शब्द ।
 शृणु । प्र.टी.सा. । अतमीसुधस्ये । रा.नि.व.१० ।
 सुरः । पुं । कीकिलाचसुधे । दूधेथांजा ।
 (अन्तमायस्ये) । सुद्रहस्ये । रा.नि.व.४ ।
 गोसुरे । र.मा. । शरहस्ये । रा.नि.व.८ । महा-
 पिण्डीतरी । वडु नयना ग्रीह । रा.नि.व.८ ।
 शके । थुल्ल । प्र.टी. ।
 सुरकाः । पुं । कीकिलाचसुधे । दूधेथांजा ।
 रा.नि.व.८ । मा.म.२म.पग्न.पि. । अतकीकि-
 लावे । श्वेत दूधेथांजा । र.मा. । अक्कहटे ।
 हेठेता । रा.नि.व.८ । गोसुरे । रा.नि.व.४ ।
 तिलकहस्ये । अम. । र.मा.सं. ।
 सुरकावौजम् । स्त्री । कीकिलाचसुधे । प्र. ।
 मोमनाघरस्ये । मै.प.वा.जी.चि.रतिवज्रभमीदके ।
 सुरपत्रः । पुं । सूत्रशरे । ब्रामशत्र । रा.नि. ।
 व.८ । See सूत्रशरः ।
 सुरपत्रिका । स्त्री । पाण्डशाके । रा.नि.व.७ ।
 सुरभाण्डम् । स्त्री । नापितल सुररचपाधारे ।
 नापितेर उांङ् । शब्दकल्पः ।
 सुरमर्दी (हन्) । पुं । नापिते । इ.च. ।
 सुरवौजम् । स्त्री । कीकिलाचसुधे । दूधे-

थांजावीज । शतावरीमोदके । "गोसुरसुरयो-
 रपि ।" प.द.वा.९.वि.प्रहतायस्ये ।
 सुराङ्गः । पुं । गोसुरके । रा.नि.व.४ ।
 सुरिक्षा । स्त्री । पालहशाके । प्र.सु. ।
 सुरिकापत्रः । पुं । शरे । रा.नि.व.८ ।
 सुरिणो । जग. । वराहकान्तायाम् । वराहकांठी ।
 ग.प. ।
 सुरी (हन्) । पुं, स्त्री (शी) । शीरकारि, यत्-
 पयाच । अम. । स्त्री । सुरिकायाम् । इ.च. ।
 सुमकाः । पुं । सुद्रहस्ये । श्लोडशा । इ.च. ।
 सुडकान्दः । पुं । करवीरहस्ये । प्र.सु. ।
 सुवम् । स्त्री । शरीरे । रा.नि.व.१८ । अत्रशान्ति-
 टंश्रविषदमश्रामभवा-दश्रविषदेहेपु । यम १ चर्ष
 अपानादि ललाटप । २ चर्ष ललाटात् सल-
 पयेलम् । ३ यौवाश्रयावधि । ४ सनककुदा-
 मकाकनानि । ५ पगर्थं, ६ कटिः, ७ स्त्रिक, ८
 सुरको, ९ जहा, १० शृषंशनिः खरस्येति । ज.
 द.५५ ।
 सुवकर्कटी । स्त्री । मातृकायाम् । ऊँ-
 कीकटि, मूढा । रा.नि.व.७ ।
 सुवचिभिटा । स्त्री । विगिंटाकक्याम् ।
 कूमीकौकू । रा.नि.व.७ ।
 सुवजा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् । रा.नि.व. ।
 ४ । गोमूषिकाहस्ये । अचिकाहस्ये । श्लिणीहस्ये ।
 रा.नि.व.८ । मगाष्टुल्याम् । रा.नि.व.७ ।
 सुवज्ञः । पुं । आत्मनि । अम. ।
 सुवदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्या । रा.नि.व.४ ।
 सुवपट्टी । स्त्री । पपट्टके । फे९पावडा ।
 शब्दकल्पः ।
 सुवयमानिका । स्त्री । वनयमान्याम् । विहा ।
 सुवर्हा । स्त्री । सुवकर्कट्याम् ।
 सुववित् । पुं । परमावतलजानिनि । गोवा-
 त्मनि । (भागवतम्) ।
 सुवसम्भवः । पुं । सुधुसुधे । मेलागामसुधे ।
 रा.नि.व.४ । स्त्री । शशाष्टुल्याम् ।
 सुवसम्भृतः । पुं । कुन्दस्ये । रा.नि.व.८ ।

(क)

सङ्केतसूची ।

—:४:—

च	चध्यायः	इ.(इन्द्र)	इन्द्रियस्थानं
च.ग.रं.रं	चगुर्वादिदेहं	उ.	उपरस्यः, उपर-
चप्रिमा.	चप्रिमाद्यं		तन्म, उदरन्
च.प., चरी.	चरीषकः	उपा.	उपादिः
च.षी.	चपधी	उत्.	उत्कथः
चशी.	चशीषे	उ.द.	उपदेशः
च.टी.भी.	चमरटीशानीधकण्डः	उदा., उ.व.	उदास्यः
च.टी.भ.	चमरटीकामरतः	उन्मा.	उन्मादः
च.टी.भा.नु.	चमरटीकामाशुदधः	उ.र.च.व.	उपरस्यगः
च.टी.म.	चमरटीकामधुरेशः	उ.क.	उर.कथः
च.टी.र.	चमरटीकारमानायः	एकाधः	एकाध्वगः
च.टी.रा.	चमरटीकारावसुकुटः	ए.की.	एकाचरकीवः
च.टी.रामा.	चमरटीकारामात्रमः	एलादिः	एलादिवगः
च.टी.सा.	चमरटीकासारसुन्दरो	पी.री.	पीनरीगः
च.टी.सुभूमि-खा.	चमरटीकामुभूमिसामी	क.	कृष्णटः
च.टी.खा.(मी)	चमरटीकाचीरखामी	कटिषा.	कटिषातः
चचि.	चचिर्षद्विता	कख-सुरी.	कखगतसुखरीगः
च.दर.	चखन्दरः	कषेरी.	कषेरीगः
चनु.(वा)	चनुषानं	कख.	कखस्थानं
चने.व.	चनेकाध्वगः	क.व.	कध्वरगः
चमद्र(व).य.	चमद्रवमूलं	का.	काण्डः
चप(सा).	चपषारः	काङ्गाव.ग.	काङ्गावस्यगुटी
च.पि.	चपषिपिं	का.पुराषम्	कालिकापुराषम्
चमि(चा).व्य.	चमिन्वासञ्चरः	काम.	कामला
चम.	चमरकीपः	कु.काम., कुष्म.	कुष्मकामला
चवप; चरु.द.	चवपदतः	कु.टी., कुष्मा.	कुष्मावखोटीवा
चर्कः; (रावप)	चवप्रदागः (रावपकृतः)	की	कीडपः
चर्क.गि.	चर्कप्रकामचिकित्सा	की	कीवलिनं
चर्कादिः	चर्कादिवगः	ख.	खण्डः
चर्का-र.(चर्का)	चर्कावसेदः	ग.	गपः
चष.	चकसकः	ग.ग.	गण्डगच्छः
च.ह.	चकहडिः	गज.के.	गणवेषकः
चग्म.(री)	चकरो	ग.मा.	गणमाखा
च.(चति,मी)सा.	चकोसारः	ग.	गुटी.(-इ)
चा.	चारकीवः	गु., गुच्छं.	गुच्छरी, गुच्छरतिं
चाम.वा., चा.वा.	चामवातः	गुदधं	गुदधगः
चामांसीसा.	चामांसीसारः	गु.प.	गुच्छादिकरः
चा.व., चा.व.व.	चाववगः	घ.	घः

सुख	यङ्	यङ्घी	नि.	निदानप्यानं
सुख	च. (चर)	चरकसंहिता	निदा.	निदानं
सुख	चक्र.द.	चक्रपाणिदत्तसङ्घग्रन्थः	नि.इ.री.	निघट्टिगतरीगः
सुखि	च द. (सं)	चक्रपाणिदत्तसङ्घग्रन्थः	ने.री.	नेत्ररीगः
सुखि	चन्द्र.तैलं	चन्द्रमादितैलं	ने.क.री.	नेत्रवत्संगतरीगः
सुखि	च.वि.	चरकविमानस्थानं	ने.ग.री.	नेत्रगङ्गतरीगः
सुखि	चातु.ज्व.	चातुर्व्यंजकज्वरः	ने.सन्धि.री.	नेत्रसुन्धिगतरीगः
सुखि	दि.	चिकित्साभ्यानं	पं, पद्मा.	पद्मावः
सुखि	चि.क.क. (वक्त्री)	चिकित्साक्रमकल्पवक्त्री	प.	पलं, परिच्छेदः
सुखि	च.	चूर्णम्	प.प.	पव्यापथ्ये
सुखि	कटा.	कटाधरः	प.प.	परिभाषाप्रदीपः
सुखि	ज. (अयं द.)	जयदत्तः	प.मं. (परमद.)	परमदः
सुखि	ज्व.	ज्वरः	प.सु.	पथ्यायसुप्तादलो
सुखि	ज्वराति.	ज्वरातिसारः	पा.चक्रो.	पागाजीर्णः
सुखि	टी.	टीका	पि.ज्व.	पित्तज्वरः
सुखि	ड.	उच्चयः	पि.व.	पिप्पल्याद्विषगं:
सुखि	सा.	सामिलः	पुं	पुंखिलं
सुखि	सातु.सु.री	सातु.सुखरीगः	पु.य.	पुष्पवर्गः
सुखि	ह.	हृत्पा	पू.	पूखैखण्डः पूखेभागः
सुखि	हं.	हेतुगु, तैलङ्गः	प्र.	प्रखैकं, प्रथीगः, प्रसारथी
सुखि	है.	हैलम्	प्रने. (इ)	प्रमैः
सुखि	॥० ती.	प्रउंतीमकः	प्रथीगरव.	प्रथीगरवाकरः
सुखि	ती.	तीक्ष्णः	प्रथीगा.	प्रथीगाचरतं
सुखि	तीङ्.	तीङ्गनामदः	प्रच.	प्रचरः
सुखि	चि.	चिखिङ्ग	प्रा.	प्राक्तं
सुखि	चिका.	चिकाखगैयः	फ.व.	फलवर्गः
सुखि	दन्तरी.	दन्तरीगः	फा.	फारसी
सुखि	द.सु.री.	दन्तगतसुखरीगः	भ.	भागः
सुखि	द.व.	दक्षिणः	भग.	भगन्दरः
सुखि	दम.	दमकं	भ.द्विदपको.	भरतद्विदपकीयः
सुखि	दा.दिं	दाचिपालद्विष्टी	भ.रभसः	भरतधृतराष्ट्रः
सुखि	दु.व.	दुग्धवर्गः	भ.ता.गुडः	भद्रातकगुडः
सुखि	ट(श).गु.	टञ्जगुणः	भा.	सारगं, भावप्रकाशः
सुखि	टञ्जामि.	टञ्जामिधानं	भा.पू.	भावप्रकाशपूखेभागः
सुखि	दि. (दप.)	द्विदपकीयः	भा.स.	भावप्रकाशमन्त्रभागः
सुखि	च.निघ.	धन्वन्तरिनिघण्टुः	भु.उग्या.	भृगीन्मादः
सुखि	धर.	धरपिः	सूरि.प्र.	सूरीप्रथीगः
सुखि	धा.(ग)व.	धान्यवर्गः	भैय.	भैयञ्चरावली
सुखि	ध.म.	धनमद्गः	नं	सहाराष्ट्रः
सुखि	धाना.	धानार्थः	स.	मध्यखण्डः
सुखि	धा.री.	धासारीगः	सद.	सदनपालः
सुखि	धा.न.	धाङ्गीनयः	सध.	सधुमदीटीका

मधुमे., म-मे.	मधुमेदः	विज.र., वि.र.	विजयरचितः(व्याख्यामधुकोपः)
मण.	मसुरिका	वि.श्व.	विषमञ्जरः
मा.	मोषा	विदग्धाजी.	विदग्धाकोपः
मा.नि.	माषवनिट्टां	विद्र.	विद्रघिः
मिथ.	मिथकाध्यायः	विष.	विलम्बिता
सु.रो.,	सुखरीगः	विष्.	विष्पिका
सू.क.	सूत्रकच्छः	ह.चि.	हस्तिचिकित्सा
सू.षा.	सूत्राषात	हृ.ह.	हृत्सुसुसम्
सू.र.	सूत्ररक्तः	वै.पन्द्रिका	वैद्यकचन्द्रिका
मे.	मेदिनी	वे.जी.	वेद्यकीवनं
योग.र., यो.(रत्न)रया.	योगरत्नाकरः	वै.निघ.	वैद्यकनिघण्टुः
यो.(नि)व्या.री.	योनिव्यापम्	वै.सं.	वैद्यकसंघः
र.	रत्तिका	व्य.	व्यव्यं
रक्षावि.	रक्षानिसारः	व्याक.	व्याकरणम्
र.चि., रस.वि.	रसेन्द्रचिन्तामणिः	त्र(ण).शी.	त्रणशोधः
रदा.	रदावली	श-	शरावः
र.पि.	रक्षापिच'	॥०८.	चर्कशरावः
र.मा., रस.म.	रसमखरी	श-च.	शब्दचन्द्रिका
र.मा.	रत्नमाला	श.चि.	शब्दचिन्तामणिः
र.मा.सं.(यष्ट).	रत्नमालासंघटः	शब्दकल्पः	शब्दकल्पद्रुमः
रस.की.	रसकौस्तुभे	श.भा.	शब्दमाला
रस.प्र.	रसप्रदीपः	श.र.	शब्दरवावली
र	रसरवाकरः	शा.	शारीरस्थानं
रसायना	रसायनाधिकारः	शा.घ., शाङ्ग.	शाङ्गधरः
र.सा.सं.	रसेन्द्रसारसंघटः	शा.न.	शास्त्रधर्मः
रसे.चि., रसेन्द्र.वि.	रसेन्द्रचिन्तामणिः	शा.न.	शारीरमणः
राज.	राजधम्मः	शि.री.शि.री.री.	शिरीरीगः
राज.य., रा.य.	राजयज्ञा	शि.री.वि.	शिरीरिरेचनम्
रा.स.र.	राजसरङ्गिणी	शी.पि.	शैतपिच'
रा.नि.	राजनिघण्टुः	शू.दी.	शूकदीपः
री.	रीगः	शी.	शीषः
व.	वर्गः	शी.	शीपदः
वटा.म.	वटादिर्गमः	शी.	शीकः
वम्.	वम्पाक	सं.	संघटः
वा.	वाभटः	सं.घटणी.	संघट्टघण्टो
वाञ्छी.का.	वाञ्छीकरणः	स., सन्निपा.	सन्निपातः
वा.ज्व.	वातञ्जरः	सप्रया.ज्व.	सप्रयासञ्जरचिकित्सा
वा.पि.ज्व.	वातपित्तञ्जरः	सर्व्.सु.री.	सर्व्गससुखरीगः
वा.र.(रत्न)	वातरत्नः	स.न.	सद्योत्रणः
वा.व्या.	वातव्याधिः	सा.	साधारणः, सान्निपातिहं
वि., विमा.	विमानस्थानं	सा.की.	सारकौस्तुभे
वि., विश्व.	विश्वप्रकाशकोपः	सा.सु.	सारसुन्दरी

(घ)

सि. :	सिद्धिस्थानं	हला.	हलायुधः
सि.यो.	सिद्धयोगः	हली.	हलीनकः
स.	सुदुतः	ह.व.	हरीतकौवर्गः
स.टी.उ.	सुयुतटीकाउल्लसः	हा.	हारीतः
स.नि.	सुयुतनिदानस्थान	हा.पधि:	हारीतीचारे पधि:
सु मि.	सुयु तनिप्रकाश्यायः	हारा.	हारापधि:(बली)
स.	सुचस्थानं	हिं	हिन्दी
सुति.	सुमिका	हि.था.	हिक्कायासः
सुर्थसि.	सुर्थसिद्धान्तः	ह्रो.	ह्रोगः
स.	सवकः	हे.प.	हेमपन्तः
सो.	स्त्रीलिङ्ग	हेम.	हेमाद्रिः, तत्कृतटीका
स्या.	स्थानं	चार.	चारपाधिः
ख.मे(द).	खरमेदः	Wil.	H. H. Wilson.

चैवामलको । स्त्री । भूयामलकाम् । श्र.मा. ।
 सुपल्यां । तावमौ । प.सु. ।
 चैत्रियम् । स्त्री । शकं । घासे । परदेशचिकि-
 त्सायां । मे. ।
 चैत्रियः । पुं । असाध्यगोत्रे । मे. ।
 चैत्रोत्तरणम् । स्त्री । रसायनप्रयोगशील्यकर-
 याद्यै देहस्य पचकस्यादिना विपुहीकरणे । रस-
 पि. । अभादीनां चैत्रोत्तरणम् । यथा—'चूर्णम्-
 भक्तसत्वस्य कान्तलीदेव्य वा ततः । सौख्यस्य वा
 मष्टादेवि विफलाकाशभाषिते । यावदहनवशात्
 यस्त्रच्छत्रं विधीयते च । भङ्गामलकसारं च इति-
 द्राया रचिन च । सूच्येत् क्लीबजगुत्तं मधुसंमिश्रितं
 ततः । लौहसंज्ञकमध्यस्थं मांसं धान्यं प्रतिष्ठितम् ।
 एतं वर्णमगोत्रेषु सहस्राद्युभैवेन्नरः ॥' रस.चि.४५. ।
 चैत्रेक्षुः । पुं । जनार इति ज्ञाते शूद्रधान्ये ।
 जनारं शौच । छिं मन्नाह, सुदा । प.सु. । शिम्बो-
 धान्यभेदे । रा.नि.प.१६ ।
 चैपः । पुं । गृच्छे । मिका. । लेपने । मे. ।
 लहने । छे.च. ।
 चैपनिः (नी) । पुं, स्त्री । शरीरे ।
 चैमः (कः) । पुं । चौरनामगम्यद्रव्ये । शौंठेनां ।
 रा.नि.प.१२ । णटा. ।
 चैमङ्करो । स्त्री । शङ्करविष्णा । शब्दकल्पः ।
 चै(म)माफला । स्त्री । उद्गुम्बरश्चे । श्र.च. ।
 चैमिवा । स्त्री । हरिद्रायाम् । च.वि.३५.
 षगुत्तले ।
 चैरेद्यौ । स्त्री । चौरसंस्कृत्यायाम् । अद्रमज्ञानं ।
 या.वि.३५. ।
 चोदः । पुं । चूर्णे । अम. । धूर्त्यां । पंचणे ।
 मे. । जले । शौण्ठस्य लसिक्यके । च.द.अमविधि. ।
 चोदितम् । स्त्री । चूर्णे । श्र.प. । वि. । चूर्णिते ।
 चोलौ । स्त्री । काकीत्याम् ।
 चोसम् । स्त्री । अतसोवन् । अम. । सु.चि.१५. ।
 चौषीध्रजम् । स्त्री । शैलले । शैलज । भैप. ।
 मा.व्या.वि.गम्यद्रव्यकथने ।
 चौषीमयः । वि. । अण्मथे ।
 चौद्रम् । स्त्री । मधुनि । मधू. । गुणाः—लेखनं

देहस्यधातुमयान् विमोथोल्लखयेत् । मधुरमपि
 द्रोणार्थं शमयति कचशीलेत्यात् । सु.च.४०.अ. ।
 कपिलवर्णमधुविशेषे । यत् पिद्रसवर्णमिः सुद्रामि-
 धानामिर्भौसिकाभिरत्यादितं भवति । "पिद्रसा
 मचिकाः सुद्राः सुद्रा इति छि विद्युताः । तामि-
 र्गुणादितं यत् तत् चौद्र मधु कथ्यते ।" गुणाः—
 श्रोमलं पिच्छिलं चक्षुः वातविचहरं कपिलवर्णं च ।
 रा.नि.प.१४ । जले । मे. ।
 चौद्रः । पुं । चम्पकवृक्षे । ज.द. । श्र.प. ।
 चौद्रजम् । स्त्री । मधुसिद्धके । मम ।
 रा.वि.व.१२ ।
 चौद्रजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । चौद्रनाम-
 मधुजशर्करायाम् । रा.नि.प.१४ । See चौद्र-
 शर्करा ।
 चौद्रधातुः । पुं । स्वर्णमाचिके । रा.नि.प.१२ ।
 चौद्रप्रियः । पुं । जलमधूकवृक्षे । रा.नि.प.११ ।
 चौद्रमेहः । पुं । वातजन्यमेहभेदे । तत्र रोगो
 मधुनिर्भे सति । सु.नि.६५. । तल्लक्षणं यथा—
 "कषागं मधुरं रुचं चौद्रमेहं वदेद्गुघु ।" भा. ।
 चौद्रशर्करा । स्त्री । चौद्रमधुजशर्करायाम् ।
 एतद्गुणाः चौद्रमधुतुल्याः । रा.नि.प.१४ ।
 चौद्रसाक्षयम् । स्त्री । वटमाचिके । वा.उ. ५५. ।
 चौद्रेयम् । स्त्री । सिक्कके । गर । रा.नि.प.१५ ।
 चौमम् । स्त्री । पद्मवले । छे.च. । पुं । प्रासादाय
 रद्वे । अम. ।
 चौमकः । पुं । चौरनामगम्यद्रव्ये । शौंठेनां ।
 शब्दकल्पः ।
 चौमतेलम् । स्त्री । अतसोतेले । शर्मिन्नात्र
 ठेठन । गुणाः—पातघ्नं मधुरं बलावहं कटुपाकं
 पचक्षुर्वं गुरुं पित्तलघु । सु.च.४५.प. ।
 चौममसौ । स्त्री । दग्धपत्रमजनि । च.द. ।
 शिराव्यधे ।
 चौमी । स्त्री । अतसाम् । शर्मिन्ना । र.मा. ।
 चौरम् । स्त्री । नृपमकर्मणि । श्फोत्रौकडा ।
 छे.च. । गुणाः—'किंश-भस्यु नखादीनां कर्तनं
 संप्रसाधनम् ।' रा.म. ।

क्षेड

[१२१२]

क्षेड

क्षेडम् । क्री । लोहितार्कपत्रं क्लि । घोषायुष्य ।
मै ।

क्षेडः । ङ । पीतघोषालतायाम् । प.सु. । च.
कल्प इत्य । कटुकोषातव्याम् । छिन्ना. वसन् इत्ये ।
विषे । प.सु. । शीतकनासोपधी । प.सु. ।

क्षेडनम् । क्री । वैश्वोपतुल्यस्तरि । “क्षेडनं
वैश्वोपवत् ।” भा.न.४म.क.१.टी.चि. ।

क्षेडा । क्री । कोषातव्याम् । घोषा, शिद्धा ।
रा.नि.व.१ ।



